

b/90

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG HIVATALOS KÖZLÖNYE.

XXI. ÉVFOLYAM.

7487

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

1897.

A ZÁRSZÁMADÁS JOGA.

— Első közlemény. —

A törvényhozás budget-joga csonka és tökéletlen jog marad mindaddig, a míg azt a számonkérés joga ki nem egészíti. Addig a költségvetési törvény amolyan *lex imperfecta*, a melynek nemcsak hogy sanctioja nincs, nemcsak hogy az alkotmányosság szempontjából a szükséges jelentősége nincs meg, de olyan törvény, a melynek végrehajtása fölött a parlamentek ellenőrzést sem gyakorolhatnak. Olyan törvény, a mely praktikusán véve senkit sem kötelez s a mely semminemű biztosítékot nem nyújt arra nézve, hogy a kormányzás tényei, a kormányzás iránya valósággal megfelelnek az országgyűlés politikai óhajításainak.

Budget-jog zárszámadási jog nélkül: ime ez volt 1848-ig a magyar országgyűlések helyzete. A budget-jog az adómegajánlás rendszerében nyilvánult, de számonkérés nem volt sehol. S e szerencsétlen helyzet következményei? Ime az első magyar felelős pénzügyminiszternek, Kossuth Lajosnak 1848 július 19-én az 1849-iki költségvetés előterjesztése alkalmával tett nyilatkozata: »Ezen adórendszernek jó oldala az volt, hogy az ország utolsó fillérig tudta, mennyit ajánl, s mivel a kormány sem jövedelmekről, sem kiadásokról nem számolt, az összeg meghatározása legalább korlátot vetett a nem számoló kormány tulságos zsarolásának«. »... a magyar nemzet maga volt egyedül minden alkotmányos nemzetek közt, mely a fonák kormányzati rendszer következtében politikai maximumai közé volt kénytelen számítani azon törekvést, hogy a kormánynak minél kevesebb jövedelme legyen, sónál, harminczadnál, adónál mindig leszállítást sürgetett, a kincstári javakat minden kivetésnél a lehetőségig terhelte, s minden új adóeszmétől összeborzadott, és igen természetesen, mert kor-

mánya nem számolván, aranyra nem volt arra biztosítva, hogy a közterheket saját java végett viseli s hogy közjöveldelmei saját céljaira fordíttatnak...»

Ezért bölcsen cselekedett az 1848-iki törvényhozás, midőn már a magyar felelős minisztériumról szóló 1848: III. t.-cz. 37. §-ában kimondotta, hogy: »A ministerium az ország jövedelmeinek és szükségeinek kimutatását — s a multa nézve az általa kezelt jövedelmekről számadását országgyűlési megvizsgálás, s illetőleg jóváhagyás végett — évenként az alsó táblánál bemutatni köteles«. E törvény nem mondja ki, hogy a zárszámadást évenként kell előterjeszteni, de a szakasz intentióját a magyarázat így fogta fel, a minek kifejezést adott Kossuth Lajos is, mondván: »Gondolom, az országgyűlés jövedőre is elvül fogadandja el azt, hogy a pénzügyi számadás a mult évi költségvetés alapján évről-évre terjesztessék az országgyűlés elé.« A negyvennyolczas törvényhozás oly fontosnak ítélte — és méltán — a zárszámadás jogát, hogy azt is az országgyűlés feloszlataának akadályai közé sorozta, kimondván — az 1848: IV. t.-cz. 6. §-ában — hogy: »Az évi ülés az utolsó évről számadásnak, és következő évi költségvetésnek a ministerium által leendő előterjesztése, s az irántoki határozatnak meghozatala előtt be nem rekesztethetik, sem az országgyűlés fel nem oszlathatik.« Az 1868: X. t.-cz. e rendelkezést a közismeretű módon hatályon kívül helyezte ugyan, de a zárszámadás jogának fontossága nem veszett ki a magyar politikai köztudatból, a magyar parlamenti tevékenységből.

Mindazáltal máig sincs törvényünk, a mely a zárszámadás jogát a maga teljességében codifikálná. Vannak törvényeink a zárszámadási jog gyakorlásának egy-egy factoráról; van néhány törvénybe iktatott határozmányunk a zárszámadásról, annak előterjesztéséről. De azért jórészen a zárszámadási jog ma is gyakorlaton, országos határozatokon alapszik, minek következtében egyfelől nem ritkák a zárszámadásra vonatkozó pénzügyi jogi controversiák, másrészt pedig a közvélemény nincs kellőképpen tájékozódva a zárszámadási jog terjedelméről és módszere felől.

Ugy gondolom tehát, nem végzek fölösleges munkát, midőn arra törekszem, hogy jelen írásomban a magyar zárszámadási jogot rendszeresen és egész terjedelmében előadjam,

bemutatván a zárszámadási jog fogalmát, e jog gyakorlásának tényezőit és a zárszámadások rendszerét, a törvények és a gyakorlat alapján, e jog casuistikájával együtt, a történeti fejlődés által nyújtott utmutatásokkal egyetemben.

I.

A zárszámadási jog a budget-jognak pendantja, mely úgy aránylik a költségvetéshez, mint a hogy az előrelátás aránylik a valósággal beállott viszonyokhoz. A költségvetés az ígéret, a zárszámadás az ígéret beváltása; a budget a jövő, a zárszámadás a múlt. A kettő egymásra rászorult, helyesebben: a költségvetés joga föltétlenül rá van szorulva a zárszámadásra, mert nélküle teljességgel értéktelen, míg ellenben a zárszámadásnak lehet értéke olyan abszolút államban is, a mely a költségvetés jogát nem ismeri.

De ha a zárszámadás corollariuma is a költségvetésnek, azért amannak köre mégis tágabb, mint emezé. Mert a költségvetés a dolog természete szerint az államnak csak bevételeire és kiadásaira terjedhet ki s nem lehet tekintettel arra, hogy a bevételek és kiadások alakulása mily hatással van az állam vagyonára; röviden: a budget figyelmen kívül hagyja az állam vagyonát s azzal még ott sem számol, a hol a fölösleget a pénztári készletek közé utalja, vagy a hiány fedezésére kölcsön felvételét rendeli el. A zárszámadási jog viszont nem tekinthet el az állam vagyoni helyzetétől, mert a költségvetés végrehajtása maradandó tényeket teremt, a melyek nem maradhatnak hiteles feljegyzés, hiteles kimutatás nélkül.

Mert tudni kell azt, hogy a zárszámadási jog — a magyar pénzügyi jog tanítása szerint — nemcsak az egy évi államháztartás tényleges eredményeinek constatalását és ellenőrzését jelenti, hanem egyuttal az állam minden irányú pénzben kifejezhető ténykedésének és viszonyainak feltüntetését is magában foglalja. Tehát hibás volna a zárszámadási jognak olyatén definitiója, hogy az a valósággá vált költségelőirányzat és helyesebb lenne az a meghatározás, hogy a zárszámadás az állam pénzügyi élet-működésének és pénzügyi helyzetének hiteles följegyzése és ellenőrzése.

Mégis azonban a zárszámadás főfeladata az, hogy az alkotmányos államgazdaság organuma, a költségvetés betar-

tásának őre, tehát a költségvetés követője legyen, nevezetesen kimutassa azt, hogy

a kormány gondoskodott-e mindazon bevételek biztosításáról, a melyek a költségvetésbe föl vannak véve;

csak annyit költött-e, a mennyi hitel számára a költségvetésben engedélyeztetett;

arra költötte-e a megszavazott hitelt, a mire a budget rendelte azt.

Ennek megfelelően kell, hogy a zárszámadás a budgetet hiven kövesse; hogy a zárszámadás rendje a költségvetés rendjéhez alkalmazkodjék, rendszerben és részletességben egyiránt, mert nyilvánvaló dolog, hogy budget és zárszámadás között az összehasonlítás csak akkor, csak egyforma alapokon lehetséges.

Ebből, valamint azon tényből, hogy a zárszámadás az állam egész pénzügyi életének hiteles följegyzése, következik az, hogy a mennyiben az államnak olyan bevétele vagy kiadása van, a melyről a budgettől eltérő törvény intézkedik, vagy a melyről törvény egyáltalán nem gondoskodik: a zárszámadásnak az ilyen bevételeket és kiadásokat is fel kell ugyan tüntetnie, de egyuttal külön kell azokat választania a budgeten alapuló összegektől s illetve a zárszámadásnak mindig ki kell mutatnia a jogcímet, a melyen valamely kiadás vagy bevétel alapszik. S következik végül az, hogy a mennyiben az államnak olyan pénzügyi kezelése van, a mely bevételnek vagy kiadásnak nem tekinthető, annak is helyet kell találnia a zárszámadásban, a kezelés természetének kellő feltüntetése mellett.

Mivel pedig számadást nem lehet helyesen elgondolni leltár és mérleg nélkül: e kettő szükségképp fontos részét alkotja a zárszámadásnak, annál is inkább, mert az állami vagyon alakulásának képe, a mérleg egyenlege majdnem döntő fontosságú a zárszámadás politikai megítélésékor. Ha a kormány nem tartotta be nagy precisitással a költségvetési törvény parancsát, de mégis fölösleget tüntet föl az államháztartás mérlege, kétségkívül enyhébb lesz a politikai elbírálás, de viszont annál lesújtóbb lesz az, ha a deficitet talán épp az okozta, hogy a kormány nem ragaszkodott a budget kívánságaihoz. Másrészt pedig enyhébb lesz a megítélés, ha a kiadások fokozódása az államvagyon gyarapodá-

sával áll kapcsolatban és kisebb lesz az elismerés, ha a főlöleg az állam vagyonának apadására vezethető vissza.

Végezetül, minthogy az állam gazdálkodása terén a dolgok természete szerint különbséget kell tenni egyrészt a bevételek biztosítása és a kiadások utalványozása, másrészt pedig a bevételek valóságos befolyása és a kiadások valóságos kifizetése között és minthogy csak akkor lehet megítélni egyfelől a kormány eljárását, másfelől az állam pénzügyi gazdálkodását, ha az itt említett mindkétféle pénzügyi eljárás s illetve eredmény kellőképen ismeretes: ennél fogva szükséges, hogy a zárszámadás ne csak a biztosított bevételeket és utalványozott kiadásokat, hanem a tényleges kiadásokat és bevételeket is tüntesse föl.

A zárszámadásnak itt legutóbb fölemlített követelménye hiven mutatja a zárszámadási jog kettős természetét. Mert kettős a célja és e szerint kettős a természete a zárszámadási jognak. Egyrészt célja az, hogy az állam pénzügyi ténykedését és helyzetét hiven és pontosan feltüntesse, másrészt pedig célja az, hogy az alkotmányos pénzügyi gazdálkodás ellenőrzője legyen. S a zárszámadás maga eszköze — de nem egyetlen eszköze — a zárszámadási jog e kettős céljának. Szükség lenne a zárszámadási jogra és a zárszámadásra akkor is, ha a törvényhozás arra az álláspontra helyezkedhetnék, hogy a kormány minden pénzügyi intézkedése törvényes, helyes és célszerű. De azért a constatacióval egyenlő értékű feladata a zárszámadási jognak az, hogy megállapítsa, ha vajjon a kormány pénzügyi intézkedései törvényesek, helyesek, célszerűek voltak-e?

Ennek megfelelően a zárszámadási jog az országgyűlés subjectiv joga, a melynek a kormány részéről a számtételi kötelezettség felel meg. S mert a jog az országgyűlés subjectiv joga, világos dolog, hogy az országgyűlésnek módjában van, hogy az elé terjesztett zárszámadásokat elfogadja-e vagy sem, hogy — technikus szóval élve — a fölmentést megadja-e vagy sem? Abból a tényből, hogy a zárszámadási jog, a számonkérés az országgyűlés joga, következik továbbá az is, hogy az országgyűlést a maga elhatározásában nemcsak számadási, hanem politikai okok is vezérelnek, hogy az országgyűlés a zárszámadást nemcsak számadási tekintetben, hanem a politikai eredmények szempontjából is megítéli s

így a zárszámadás elfogadása esetén nemcsak számtani, hanem politikai tekintetben is ad felmentést. A kettő: a számtani és politikai felmentés rendszerint együttesen jelentkezik, de megadható, vagy megtagadható külön-külön is. Így történt ez az 1867-iki kezelési kimutatással s az 1868-iki zárszámadással, a melyre vonatkozóan a ház a politikai felmentést 1870 április 1-én, a számtani felmentést pedig hosszabb felülvizsgálás után, a melyet egyrészt az tett szükségessé, hogy a számvevőszék csak 1871-ben kezdte meg működését, másrészt az, hogy a megvizsgálásra a háznak sem voltak megfelelő organumai, január 19-én adta meg, mondván hogy: »miután a képviselőház 1870. évi április 1-én hozott 1.707. sz. határozattal, melyhez a főrendiház április 26-án 258. sz. a. kelt határozatával hozzá járult, az 1868. évi zárszámadásokra a politikai felmentést már megadta, a ház a ministeriumnak számtani tekintetben is ezen felmentést megadja.«

Hogy a fölmentés megtagadásának mik a politikai és pénzbeli következményei? A logika szerint nagyon egyszerű a felelet. A politikai felmentés következménye a kormánynak vagy bukása, vagy vád alá helyezése. A számtani felmentés megtagadásának pedig a vagyoni felelősség, a megtérítés a következménye. És a tapasztalatok tanulsága szerint a politikai felelősség a súlyosabb és gyakorlatibb. Mert kormányt, vagy egyes minisztert megbuktatni lehet a politikai fölmentés megtagadásával, de már sokkal bajosabb kártérítést kívánni és elérni a számtani fölmentés megtagadásával. Az 1873-iki zárszámadásnak a házban való tárgyalása alkalmával Zsedényi Ede a következő emlékezetes szavakat mondotta: »Jámbor óhajtások fölött nem szoktam vitatkozni és így nem lehet czélom a zárszámadási bizottság mind előbbi, mind jelen jelentéséből kitetsző azon legszomorúbb ténnyel bajlódni, hogy 1873-ban sem volt miniszteri tárcza, mely túlköltségekkel, vagy előirányzat nélküli kiadásokkal nem szaporította volna az országra különben is nehézkedett közterheket; mert tapasztalásból tudom, hogy a mint a zárszámadási bizottság, úgy a ház tagjaira is ráragadt már azon engedékenységgel, miszerint a milliókra menő túl- vagy előirányzat nélküli kiadásokat tűrni kell, mert az illető miniszterek ugyanis vissza nem fizethetik.«

A zárszámadás berendezésében, megalkotásában, a ház

elé terjesztésében, tárgyalásában, a fölmentésben: mindenütt egyaránt megnyilatkozott a zárszámadási jog kettős természete, melynél fogva az egyrészt a felügyeleti, statisztikai jogok közé tartozik, másrészt a kormány pénzügyi felelősségének organuma s a zárszámadás maga a jog gyakorlásának eszköze. A miből aztán következik az, hogy a zárszámadás rendszerének és tárgyalásának akként kell megalkotva lennie, hogy az e kettős czélt szolgálhassa és kielégíthesse.

II.

A következőkben a zárszámadási jog gyakorlásának tényezőiről lesz szó.

E tényezők közt legfőbb és legfontosabb az országgyűlés, a mely a zárszámadás jogát a maga teljességében gyakorolja, a korona hozzájárulása nélkül, országos határozatok alakjában.

Az 1869-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával merült föl a kérdés, hogy az országgyűlés a zárszámadási jogot törvény vagy országos határozat alakjában gyakorolja-e. A zárszámadási bizottság vetette föl a kérdést, azt mondván jelentésében: »Vajjon a kormánynak az 1869. évi zárszámadásban előforduló túlkiadásokra a jóváhagyás, valamint általában azon évi pótkézelésre a fölmentés határozat vagy törvény által adassék-e meg? E tekintetben az 1848: IV. t.-cz. 6. §-a a számadásoknak országgyűlési határozattal való elintézéséről szól. Vajjon a törvény ezen szava: Határozattal való elintézés, szószerint veendő-e?, vagy pedig törvény által való elintézés értendő-e? ennek elhatározására a törvény által megejtendő.« A bizottság hivatkozott az 1867. és 1868-iki fölmentés alkalmával követett eljárásra mint praecedensre és azt javasolta, hogy a ház határozattal adja meg a fölmentést, hogy tehát az országgyűlés országos határozat alakjában gyakorolja a maga zárszámadási jogát. A ház a javaslatot el is fogadta s az óta ez alapon is az országgyűlés országos határozatokkal, tehát egymagában, a korona hozzájárulása nélkül gyakorolja a zárszámadási jogot.

Hogy pedig a jog gyakorlása határozattal s nem törvény alkotásával történik, annak egyáltalán nem csupán formai jelentősége van s nem lehet mondani azt sem, hogy az ellenkező gyakorlat törvényeinknek megfelelne. Az 1848: IV t.-cz.

6. §-a bizonytalan értelmű ugyan, a mikor a zárszámadásokról szólván, »irántoki határozat«-ot említ, de az 1848:III. t.-cz.-ből egyenesen következik, hogy a zárszámadási jog gyakorlása a korona hozzájárulása nélkül történik. Az 1848:III. t.-cz. 37. §-a így szól: »A miniszterium az ország jövedelmeinek és szükségének kimutatását — s a multa nézve az általa kezelt jövedelmekről számadását országgyűlési megvizsgálás, s illetőleg jóváhagyás végett -- évenként az alsó táblánál bemutatni köteles.« E szakaszra vonatkozóan, két dolgot kell kiemelni. Az egyik az, hogy különbséget tesz az országgyűlés elé való terjesztés tekintetében a költségvetés és zárszámadás között, a mi nyilván rámutat az eljárás különbözőségére. A másik pedig, hogy e §. egyenesen kiemeli, hogy a zárszámadások előterjesztése »megvizsgálás, s illetőleg jóváhagyás végett« történik. A mi természetesen annyit jelent, hogy a zárszámadási jog nem fölhatalmazás adását tartalmazza hanem a constatación kívül a kormány működésének megítélését foglalja magában. Megítélni természetesen megítéli a kormány elmúlt működését a korona is és az országgyűlés is. De a korona megítélése már megnyilatkozott abban, hogy a kormányt megtartja, avagy elbocsátja, tehát a korona részéről nincs szükség újabb nyilatkozásra, már pedig ilyen újabb nyilatkozás és megbírálás lenne, ha a felség a zárszámadásra vonatkozó országos határozatot szentesitené, vagyis ha a zárszámadási jog gyakorlása törvény alakjában történnék. Mint-hogy pedig a korona nem nyilatkozhatik, szentesítés nélkül pedig törvény nem alkotható, világos, hogy a fölmentés csak országos határozattal alkotható vagy tagadható meg.

Ugyanez következik az 1848:III. t.-cz. egyéb intézkedéseiből is. E törvény 32. §-ának b) pontja szerint a minisztereket felelősségre lehet vonni. »A kezeikre bízott pénz- s egyéb értékek elsikkasztásáért, vagy törvényellenes alkalmazásáért.« Minthogy pedig a 33. §. szerint »A minisztereknek vád alá helyezettését az alsó tábla szavazatainak általános többségével rendeli el« s a bíráskodás a felső tábla hatáskörébe tartozik: világos dolog, hogy nem lehet szükséges a korona szentesítése, tehát nem öltheti magára a törvény alakját az olyan határozat, a melynek tartalma esetleg a kormánynak vád alá való helyezése is lehet. A mint hogy parlamentünkben volt is rá eset, hogy a felmentési javaslat ellenében a

kormánynak vád alá való helyezésére irányuló javaslat terjesztett a Ház elé.

Hogy az 1867:X. t.-cz. egyformán beszél a zárszámadásnak és a költségvetésnek országgyűlési tárgyalásáról, annak az imént említett okokkal szemben annál kevésbé van jelentősége, mert hisz ez a törvény nem a költségvetési és nem a zárszámadási jog gyakorlásának módjáról intézkedik.

A következő kérdés az, hogy a zárszámadási jog gyakorlása az egész országgyűlést illeti-e meg, avagy csak a képviselőházat? Az 1848:III. t.-cz. 37. §-a a törvénynek az alsó tábla által elfogadott szövegezése szerint — ott a 34. §. volt — így hangzott: »A miniszterium az ország jövedelmeinek és szükségleteinek kimutatását — s a multa nézve az általa kezelt közjövodelekről számadását az alsó táblának megvizsgálás, illetőleg jóváhagyás végett évenként bemutatni köteles.« A főrendek azonban nem fogadták el ezt a szövegezést s azt ajánlották, hogy a kormány a költségvetést és számadást az »országos Rendeknek« tartozzék bemutatni és így e §. ne érintse a két táblának egymáshoz való viszonyát. Az alsó tábla erre kijelentette, hogy nem óhajtotta a főrendek hatáskörét csorbitani s maga ajánlotta azt a szövegezést, a mely most a törvényben foglaltatik. Noha az 1867:X. t.-cz. is országgyűlési határozatról szól, az első zárszámadási tárgyalás alkalmával, 1870. április 6-án a ház elnöke mégis fölvetette a kérdést, hogy a képviselőháznak a zárszámadásra vonatkozó határozata átküldessék-e a főrendekhez és mi módon?

Az elnök hozzátette, hogy véleménye szerint szükséges volna a Ház határozatát »tudomásvétel végett« átküldeni. Ugyanezt vitatta Lónyay Menyhért pénzügyminiszter is azzal a különbséggel, hogy ő a határozatot »hozzájárulás végett« akarta a főrendekkel közölni. S a többség így is határozott. Azóta senki meg nem támadta azt a gyakorlatot, hogy a képviselőháznak a zárszámadásra vonatkozó határozatát hozzájárulás végett meg kell küldeni a főrendi házhoz, a mi annyit jelent, hogy a zárszámadási jog az egész országgyűlést illeti meg és a zárszámadás fölött csak országos határozattal, tehát mindkét háznak egybehangzó határozatával lehet dönteni. Nem volt többé ellenvetés, a mi talán arra is vezethető vissza, hogy e kérdést megoldotta a az állami számvevőszékről szóló 1870:XVIII. t.-cz., a melynek 22. §-a azt rendeli, hogy a

zárszámadás »a miniszterelnök által haladéktalanul az országgyűlés elé terjesztendő«. De azért természetes dolog, hogy valamint a budget tekintetében, úgy a zárszámadás körül is aránytalanul nagyobb a képviselőház súlya és gondoskodása, mint a főrendiházé, a mi abban is nyilvánul, hogy a főrendiház leginkább csak a felmentés megadása tárgyában szokott határozni s rendszerint nem is foglalkozik azokkal az egyéb határozatokkal, a melyeket a Ház a zárszámadás tárgyalásához fűzni szokott.

Az eddigiekben constatálva van, hogy a zárszámadási jogot a képviselőház kezdeményezése alapján mindkét ház egybevágó országos határozattal gyakorolja. A határozat létesítésének formája pedig: határozati javaslat elfogadása. A határozati javaslat az 1886-iki zárszámadásra vonatkozó határozatig, a számadás főtételeit is magában foglalta s például az 1880-ra vonatkozó határozat így hangzott:

»1. Az 1880. évi állami költségvetésben és az időközben póthitel alakjában a kormány részére engedélyezett hitel ellenében az 1880-ik évi állami zárszámadás szerint előfordult túlkiadások, valamint a felmerült kevesebb bevételek jóváhagyatnak.

2. Az 1880. évi zárszámadás, mely az 1880. évi állami háztartás eredményéről a következő végösszegeket tünteti elő:

előírányzott kiadás	269,561.186	frt 16	kr.
» bevételek	239,583.157	frt —	kr.
	költségvetési hiány	29,978.029	frt 16 kr.
előírt kiadás	280,606.238	frt 97	kr.
» bevételek	278,342.197	frt 34	kr.
	jövedelmi hiány	2,264.041	frt 63 kr.

ezenel jóváhagyatnak és a miniszteriumnak a törvényszerű felmentés is megadatik.«

1886. óta a felmentési határozat nem említ számokat s például az 1894-iki évre vonatkozó felmentési javaslat így hangzik:

»Az 1894. évi költségvetés s az azt kiegészítő törvények alapján a miniszterium részére engedélyezett hitelekkel szemben az 1894-iki számadási évben és annak pótnegyedében előfordult túlkiadások, előírányzat nélküli kiadások és kevesebb bevételek jóváhagyatnak, ezekre, valamint az államháztartás 1894. évi kezelésének a zárszámadásban részletezett

összes eredményeire vonatkozólag a kormánynak a törvény-szerű felmentvény megadatik.«

Ezzel szemben ime egy, a fölmentést megtagadó határozati javaslat formája:

»A zárszámadásvizsgáló bizottság javaslatának mellőzésével mondja ki a ház: hogy mivel az 1885-iki kezelési évben a zárszámadás szerint a törvényhozás költségvetési jogát mélyen sértő és csak részben az elkerülhetetlenség, vagy az előre nem láthatóság jellegével bíró, rendkívül nagymértvű túlkiadások és előirányzat nélküli költségek történtek, a képviselőház a kormánynak a felmentést nem adja meg.«

A határozati javaslatok szövege nemcsak azért közöltetett, hogy azok formája bemutattassék, hanem azért is, mert azok tartalma híven bemutatja az országgyűlés zárszámadási jogának tartalmát.

E határozati javaslatok világitása mellett tekintve a kérdést, azt látjuk, hogy a Ház a zárszámadási jog érvényesítésével első sorban annak kiderítésére törekszik, hogy a kormány a törvényhozásnak budget-jogát kellőképen respectálta-e, s illetve törekszik arra, hogy a kormányt e jognak minél teljesebb tiszteletben tartására szorítsa. A megtakarításokról, a bevételi többletekről nem szól a fölmentés, mert világos dolog, hogy ezek kedvesek az országgyűlés előtt, a míg a megtakarítások a kitűzött célokat nem veszélyeztetik s a míg a bevételi többletek nem törvény nélkül, vagy törvény ellenére állanak elő. Ellenben igenis szól a fölmentés azon eltérésekről, a melyek az országra nézve terhek nagyobbodását, vagy jövedelmek kevesbedését jelentik, mert a kedvezőbb eredmény mindenestre supponálható az országgyűlés akarata gyanánt, de a rosszabb eredmény semmi esetre sem lehetett a törvényhozás akarata, a törvényhozás akaratának megsértéseért pedig bocsánatot, felmentést kell kérni magától az országgyűléstől. S e részben nem döntő az sem, hogy az országgyűlés az ő akaratától való eltéréseket in merito célszerűnek tartja-e, mert ez esetben is megtagadhatja a politikai fölmentést azért, mert a kormány nem hívta föl a törvényhozást, hogy ő maga corrigálja meg előbbi akaratnyilvánítását.

De kiterjed a zárszámadási jog az egész pénzügyi kezelés ellenőrzésére, a gazdálkodás eredményeinek megbirálására is. Ezen érdekek megóvását célozzák azok a határozati javas-

latok, a melyeket a zárszámadás megvizsgálásából kifolyóan a fölmentvény mellett szokott az országgyűlés elfogadni. Így például a pénzügyi kezelés ellenőrzésére vonatkoznak a következő határozatok:

A pénzügyminiszter utasíttatik, hogy az arcier-testőrség nyugdíj-pótlékaira kifizetett összeget követelje vissza. (1869-iki zárszámadás.)

Az 1874-iki zárszámadás tárgyalásakor igen heves vita fejlődött Lónyay Menyhértnek azon ténye fölött, hogy az 1869-iki válság alkalmával egyes intézeteket és vállalatokat állami pénzekkel támogatott.

A közoktatásügyi miniszter felhivatik, hogy az egyetemi alapnál még künn levő 560.000 forint összegnek a kincstárba való beszolgáltatásáról gondoskodják. (1877.)

A pénzügyminiszter felhivatik, hogy az 1881 : VII. t.-cz. végrehajtása alkalmával az eddig túlvert összeg erejéig kevesebb rézpénz bocsáttassék ki. (1879.)

Kivánatos, hogy a hiteltelek-könyvi betétek szerkesztése, a régebbi kataszteri felméréseknek és a művelési ág változásoknak kiigazítása céljából szükséges intézkedések megtéteszenek. (1894.)

A gazdálkodás eredményeinek megvizsgálásáról viszont a következők tanuskodnak:

A pénzügyminiszter terjeszszén elő jószágtestenkint részletes kimutatást a bérhátralékokról (az 1870. zárszámadás tárgyalásakor).

A pénzügyminiszter felhivatik, hogy a pesti bányaterményárúdnak czélszerűbb berendezéséről gondoskodják. (1871.)

Az 1878. zárszámadás tárgyalásakor a Ház utasította a közlekedési minisztert, hogy az államvasutak és azok gépgyárának forgó tőkéje tárgyában terjeszszén elő javaslatot.

A közlekedési miniszter felhivatik, hogy a vasutaknál a vasutak csoportosításával és más czélszerű intézkedésekkel kedvezőbb üzleti eredményekre törekedjék. (1877.)

A földművelési miniszter a ménesgazdaságoknál csak a legczélszerűbb beruházásokra szorítkozzék. (1877.)

A kormány alkalmazzon helyesebb elveket az erdőknél, kohó- és vasműveknél, kőszénbányáknál. (1877.)

A földművelési miniszter utasíttatik, hogy az állami

erdőkről s azok eredményéről évenként részletes jelentést terjeszsen a Ház elé. (1881.)

Az 1894. zárszámadás tárgyalásakor a Ház a zárszámadási bizottság jelentésének elfogadásával felhívta a figyelmet arra, hogy kívánatos lenne, ha a mezőgazdasági czikkek vasúti tarifája leszállíttatnék.

Sőt — s ez ismét élénken illusztrálja a budget- és zárszámadás-jog közti viszonyt — a költségvetés tárgyalását a Ház fel szokta használni arra is, hogy megbírálja a költségvetés rendszerét és elvi utasításokat adjon a kormánynak arra nézve, hogy a budget berendezését egy-egy tételre vonatkozóan a jövőben miként óhajtja. Erre vonatkoznak a következő példák:

Az 1870. zárszámadás tárgyalásakor a Ház elhatározta, hogy jövőben a költségvetésekben a bányászatnál nem az egész címre, hanem csakis egyes ágazataira adassék meg az átruházás joga.

A pénzügyminiszter felhivatik, igyekezzék, hogy az ingatlan államvagyon felosztása és eredményeinek kimutatása lehetőleg állandósíttassék. (1877.)

Kívánatos, hogy a fémbányászat és a kohászat a költségvetésben külön rovatokat nyerjenek. (1877.)

A telepítvényesek által fizetendő vételárak jövőre az államjavak eladása címén irányzandók elő. (1878.)

Az intercalarenak a költségvetésben való figyelembe vétele jövőre a legszűkebb korlátok közé szoríttassék. (1881.)

Csak néhány példát akartam idézni annak kimutatására, hogy az országgyűlés miként értelmezi és használja a maga zárszámadási jogát, hogy annak segítségével az általános pénz- és gazdasági politikára vonatkozóan is adjon a kormánynak utasításokat, vagy fejezze ki a maga óhajtásait.

S végezetül az országgyűlés a zárszámadás tárgyalása alkalmával gyakran ad utasításokat magának a zárszámadásnak berendezésére vonatkozóan is. Így az 1872. zárszámadás tárgyalásakor igen fontos határozatok hozattak a megajánlott hitelek felhasználásának tartamára, valamint az átruházásra vonatkozóan; fontos határozatok létesültek ez irányban az 1887. zárszámadás tárgyalásakor, valamint hogy egyébkor is létesített az országgyűlés számos oly határozatot, a mely a zárszámadás rendszerének máig is alapját szolgáltatja. Sőt

a zárszámadásokra vonatkozó rendszeresebb megállapodások sorozata az 1885. zárszámadás tárgyalásából indult ki. A számvevőszékre vonatkozó két törvényen kívül a zárszámadások tárgyalása alkalmával hozott országgyűlési határozatok képezik a magyar alaki zárszámadási jog főforrását.

Ezek után már most az a kérdés, hogy a parlament mikor és mily eljárással gyakorolja a zárszámadási jogát s illetve mikor és hogyan tárgyalja a zárszámadást.

A »mikor« kérdése ismét két kisebb kérdésre szakad. Az egyik kérdés az, hogy a zárszámadásnak mikor kell a Ház elé terjesztetnie s a másik kérdés az, hogy a Háznak mikor kell a zárszámadások s illetve a felmentés megadása vagy megtagadása felett határoznia.

Az 1848 : III. t.-cz. 37. §-a nem intézkedik arról, hogy a zárszámadást mikor kell előterjeszteni, csupán azt mondja, hogy évenként kell azt bemutatni. Az 1848 : IV. t.-cz. 6. §-át némi erőszakossággal úgy lehet magyarázni, hogy elmúlt évről szóló zárszámadást a következő évre vonatkozó költségvetéssel egy időben kell benyújtani; ugyancsak erőszakos magyarázat volna az is, mely a kormánynak ilyen kötelezettségét az 1867 : X. t.-czikkből vezetné le, noha bizonyos kapcsolat szándéka talán ki is látszik mindkét itt említett törvényszakaszban. A kérdést az 1870 : XVIII. t.-cz. 22. §-a tisztázza, a mely a következőket rendeli:

»Tartozik továbbá az állami számvevőszék évenként szeptember elsejéig a megelőző évre a vonatkozó zárszámadást, egybeahasonlítva az azon évre törvényhozásilag megállapított költségvetéssel elkészíteni s észrevételeivel együtt a miniszteri tanácsal közleni. A zárszámadás az állami számvevőszék észrevételeivel és a miniszteri tanácsnak ezekre vonatkozó határozataival együtt, a miniszterelnök által haladéktalanul az országgyűlés elé terjesztendő.«

Minthogy szeptember elseje előtt a zárszámadás sohasem készül el, tehát nem is kerülhet előbb a Ház elé, a »haladéktalanul« kifejezést pedig a gyakorlat úgy értelmezi, hogy a zárszámadást a következő év költségvetésével együtt szokás a Ház elé terjeszteni, a mi annál fontosabb, mert hiszen a költségvetés realitásának megítélésére éppen az elmúlt év zárszámadása szolgáltatja az egyik legbiztosabb alapot.

Nehezebb felelni a másik kérdésre, hogy az országgyűlésnek mikor kell a zárszámadást tárgyalnia. Törvényben persze erre nézve nincs utasítás, noha a negyvennyolcas törvények alkotói előtt kétségkívül valamely praeclusiv határidő igenis lebeghetett, mert különben — tekintettel az 1848: IV. t.-cz. 6. §-ára — illusorius lett volna a korona ama jogának törvénybe iktatása, hogy az országgyűlést feloszlathatja. Kétségkívül erre s nem a törvény határozott rendelkezésére hivatkozott Lónyay Menyhért is, a mikor 1872 november 23-án azt indítványozta, hogy a ház jegyzőkönyvileg utasítsa a pénzügyi bizottságot az 1868., 1869., 1870. és 1871. évi számadásoknak mielőbb való megvizsgálására. Erre támaszkodott 1877 márczius 7-én is, midőn az 1869-ben egyes vállalatoknak adott állami kölcsönök miatt megtámadtatván, a következőket mondotta: »Ott, hol egészséges parlamenti kormányzat fejlődött, szigorúan van ugyan szabályozva a miniszterek felelőssége; de nem tudok arra esetet, hogy egy miniszternek közel nyolcz év előtt tett intézkedése, mely iránt annak idejében nemcsak felhatalmazást nyert, de melyre nézve a zárszámadások megvizsgálása alkalmával minden felelősség alól fel is mentetett, évek múlva, akkor, midőn a volt miniszter már rég megvált a hatalomtól, feleletre vonassék, s néhány évvel kormányzata után történetkért a fölmentés megtagadása javaslatba hozassék.« »Általában a parlamenti viszonyoknak még sokat kell javulniok nálunk, s jövőben bármely miniszterium csak úgy érezheti magát biztosnak: ha a zárszámadások beterjesztésének ideje és az azok feletti határozat iránt 1848-ban hozott törvények pontosan és szigorúan megtartatnak. Az 1848: II. t.-cz. 37. §., az ugyanazon évi IV. t.-cz. 6. §. és végre az 1867: X. t.-cz. kötelelességeket szabnak a számadások tekintetében a miniszteriumnak, kötelelességet szabnak a törvényhozásnak. A miniszteriumnak azon kötelelességet, hogy az év lejártával a jövő évben okvetlenül beterjeszse a zárszámadásokat, még pedig oly időben, hogy a törvényhozás teljesithesse azon kötelelességét, hogy még az év folytán a zárszámadások felett határozhasson, azaz a felmentést vagy megadja, vagy pedig egyben vagy másban megtagadja.« Valóban mindenesetre kívánatos dolog, hogy a ház minél előbb tárgyalja a zárszámadást, a mikor még friss az emléke annak, hogy a budgettől való eltéréseket mily körülmények

okozták, de azt nem lehet a törvényekből kimagyarázni, hogy a háznak a következő év végeig minden esetre el kell intéznie a zárszámadás s illetve a felmentés ügyét. A mint hogy tényleg ez sohse történt meg. Eltekintve attól, hogy 1875-ig a zárszámadások ügye sehogys tudott a megfelelő kerékvágásba jutni, ime néhány példa a következő évekből: az 1876-iki zárszámadás 1878 június 24-én intéztetett el; az 1877-iki 1879 október 10-én; az 1878-iki 1880 május 8-án; az 1879-iki 1881 márczius 3-án; az 1880-iki 1882 május 4-én; az 1884-iki 1886 május 24-én; az 1885-iki 1887 márczius 17-én; az 1886-iki 1888 márczius 12-én, stb. Általában a gyakorlatból kifolyóan szabálynak tekinthető, hogy a ház a zárszámadásokat körülbelül egy évvel azok lezáratása után intézi el. A miben egyrészt meg kell nyugodni, mert másképp lehetetlen s a mi másrészt nem is hosszú idő, tekintve azt, hogy a zárszámadás rendszerint legalább félévvel a lezáratása után kerül a Ház elé.

Áttérek ezek után annak előadására, hogy a képviselőház mily eljárást követ a zárszámadás tárgyalásában.

Helyes rendszerről tulajdonképpen csak azóta lehet szó, a mióta meg van az állandó zárszámadási bizottság s a mióta határozás történt a plenumban való tárgyalás módja felől. Az 1867. és 1868. évi zárszámadások megvizsgálás végett a pénzügyi bizottságnak adattak át, a mely azt javasolta, hogy létesíttessék mielőbb az állami számvevőszék s aztán az vizsgálja meg e zárszámadásokat. Ezzel szemben a Ház héttagú külön bizottságot küldött ki s annak jelentése alapján megadta a politikai felmentést, de egyuttal áttette a zárszámadásokat az időközben megalakult számvevőszékhez. Mikor aztán a számvevőszék ezekre, valamint az 1869-iki zárszámadásra vonatkozóan is megtette jelentését, akkor 1872 febr. 21-én a tárgyalás módja ismét szóvá tétetett; ajánlottak speciális bizottságot, ajánlottak országos bizottságot s végül a jelentést megint a pénzügyi bizottsághoz utasították, mert az már befolyást gyakorolt a budget minden tételére és a Ház tagjai között a pénzügyi bizottság tagjai vannak az ügybe legjobban beavatva. Utóbb ugyancsak e bizottság elé utasított az 1870. és 1871. évi zárszámadás is. A pénzügyi bizottság 1873 febr. 5-én kijelentette, hogy megbízatásának csak akkor tehet eleget, ha a bizottság tagjainak száma hat taggal szaporítja-

tik, »kiknek kizárólagos feladata lenne a zárszámadásnál közreműködni«. Egyben remonstrált — nagy elfoglaltságára való tekintettel — az ellen, hogy a Háznak a zárszámadásokkal követett eljárása állandó gyakorlatnak tekintessék. A hat tagot meg is választották, de a pénzügyi bizottság még sem felelt meg megbízatásának s akkor aztán 1874 október 26-án Ghiczy Kálmán javaslatára a Ház elhatározta, hogy a zárszámadások megvizsgálása céljából külön, kilencz tagból álló zárszámadási bizottságot küld ki. Ily próbálgatások után létesült a zárszámadás-vizsgáló bizottság, a mely ma is teljesíti a zárszámadások előzetes megvizsgálásának s az azokra vonatkozó javaslatok tételének a tisztét.

Kétségtelen dolog, hogy a zárszámadási bizottságra nemcsak azért van szükség, mert a Ház mindennemű tárgyalásainak anyagát előkészítés és javaslattevés végett bizottsághoz utasítja. De szükség van arra azért is, mert a zárszámadás a dolog természete szerint nem igen alkalmas arra, hogy részleteiben is a plénium által vizsgáltassék meg. A zárszámadás megítélése céljából számadásokat, szerződéseket, actákat kell előkérni és megtekinteni; meg kell hallgatni esetleg kisebb rangú állami tisztviselőket is; hosszabb számításokat kell végezni: már pedig mindez oly ténykedés, a melyet a teljes ülés nem végezhet, a mit kevés tagból álló bizottságra kell bízni, annál is inkább, mert a zárszámadás megítélése könnyen oly kis jelentőségűnek látszó részletkérdésen fordulhat meg, a mely a Ház figyelmét könnyen elkerülné.

A zárszámadási bizottság első, 1874 deczember 16-án benyújtott jelentésében a maga feladatát következően határozta meg:

»A zárszámadási bizottság feladatát első sorban abban találja, megvizsgálni azt, vajjon az állami számszék minden egyes év pénzkezelését illetőleg megfelel-e azon törvényszerű köteleességeknek, melyeket reá az 1870 : XVIII. t.-cikk ruházott. Kötelessége e szerint szigorú birálat alá venni az állami számvevőszék jelentéseit, együttesen tárgyalni azokat a miniszterium részéről azokra vonatkozólag egyidejűleg beterjesztett észrevételekkel, véleményt mondani azon differentiák fölött, melyek akár a kezelés, akár az elszámolás iránt az állami számvevőszék és a miniszterium között netalán föl-

merülnek s a szerint, a mint a miniszterium kezelésének és az állami számvevőszék eljárásának törvényszerűségéről meggyőződött vagy azok ellen kifogásai vannak: véleményes jelentést terjeszteni a képviselőház elé.«

Ez a meghatározás fejezi ki a zárszámadási bizottságnak közigazgatási — hogy úgy mondjam — számtani vagy formaszerű feladatát. E meghatározás kiegészítéseül még csak azt kell megemlíteni, hogy a zárszámadási bizottság a maga számtani feladatának teljesítésében a következő kérdésekre keresi meg a zárszámadás alapján a feleletet:

Vajjon a kormány megfelelt-e a költségvetési törvényben adott, illetve nyert felhatalmazásnak?

Vajjon csakis azon adókat és közjövedelmeket szedte-e be, melyek a költségvetési törvény által a rendes és rendkívüli kiadások fedezésére kijelöltettek?

Vajjon a közjövedelmeket csakis azon kiadások fedezésére fordította-e, melyek a költség-törvényben felsorolva vannak?

Vajjon nem gyakorolt-e meg nem engedett módon átruházási jogot?

S végezetül: mi az év államháztartásának összesített eredménye?

De van a zárszámadási bizottságnak más hivatása is, nevezetesen a zárszámadás eredményeinek politikai és általános kormányzati szempontból való megvizsgálása, a mit az 1888-iki zárszámadásra vonatkozó jelentésében következően characterisál: »A zárszámadás-vizsgáló bizottság feladata teljes tudatában érzi, hogy tiszte a közigazgatási ellenőrzésen kívül, mely inkább az állami számvevőszék kötelessége, arra terjed, vajjon a kormány államgazdasági működése megfelel-e az államélet jogi és erkölcsi természetének, nem jön-e ellenkezésbe az alkotmánynyal, a közgazdaság érdekeivel, az államgazdaság rendszerével s így előirányoztatnak-e mindazon kiadások, melyek okvetlen szükségesek és az előirányzat megtartatik-e s vajjon az eltérések igazoltak-e?«

A bizottságnak tehát kettős a feladata; közigazgatási vagy számtani és politikai természetű, a mint hogy az egész zárszámadási jognak is — a mint láttuk — ilyen kettős természete van s a mint hogy a felmentés is lehet számtani és politikai. Politikai hivatásának kifolyásaként a zárszámadási

bizottság ellenőrzi és megbirálja a számvevőszék működését is.

Hogy feladatát teljesíthesse, a zárszámadási bizottság betekinthez az eredeti számadásokba, szerződésekbe, adatokba; felvilágosításokat kérhet; megidézhetheti a kormány tagjait, a számvevőszék tisztviselőit, sőt a számvevőszék elnökét is, a mint az pl. az 1875-iki zárszámadás tárgyalásakor a helyszíni szemlék kérdésének tisztázása érdekében történt. A munka végzésére a bizottság választ egy előadót, a ki a zárszámadás általános eredményeit referálja és azon kívül külön előadót választ mindegyik tárcza számára.

Feladata teljesítéséről a bizottság a ház elé terjesztett jelentésben számol be, a mely az általános jelentésből és az egyes tárczákra vonatkozó részletes jelentésekből áll. A jelentés legfőbb tartalma a fölmentés megadására vagy megtagadására vonatkozó határozati javaslat. A jelentés ismerteti a zárszámadás eredményeit, mérlegét és annak a költségvetéstől való főbb eltéréseit, ezek indokolásával együtt, valamint az esetleg fölmerült számszéki vagy minisztertanácsi észrevételekkel egyetemben. Ha a számvevőszék és a minisztertanács között differentiák vannak, ezekre nézve következő a bizottság gyakorlata. A míg a tárgyalások folyamatban vannak, addig a bizottság azokról nem vesz tudomást, illetve nem elegyedik az ügybe, a mi természetes azért, mert hiszen a számvevőszék is a parlament zárszámadási jogának egyik organuma. Ha a differentia kiegyenlítődött, akkor a bizottság azt mint ilyent juttatja a ház tudomására. Ha ellenben nem jött létre megállapodás, ekkor a bizottság az egész ügyet bejelenti a háznak, előadván arra vonatkozóan a maga nézetét is.

A fölmentésre vonatkozó határozati javaslaton kívül a jelentés egyéb javaslatokat is foglal magában. Hogy melyeket, arról fölösleges itt szólni; elég, ha utalok a határozatokra, a melyeket az országgyűlés fogad el a zárszámadás kapcsán. Az 1878-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával kérdés merült föl az iránt, hogy a zárszámadási bizottság tehet-e javaslatokat a budget jövő berendezésére vonatkozóan, tekintve azt, hogy a budget ügye a pénzügyi bizottság elé tartozik. A ház a zárszámadási bizottság javára döntött azzal az indokolással, hogy mindkét bizottságnak a ház a gazdája s így

főlöszlegcs volna, hogy a zárszámadási bizottságnak a költségvetésre vonatkozó javaslatai előzetesen a pénzügyi bizottsággal közöltessenek s csak akkor kerülhessenek a ház elé, ha ez a bizottság is helyesli azokat. Csak azt kell még megemlíteni, hogy a bizottság jelentése gyakran kiterjed az államháztartás egész politikai megítélésére is. Így történt ez például az 1888-iki jelentésben, a mely a következőket mondja:

»Bizonyos, hogy hazánk, habár az alkotmányos aera óta rohamos léptekkel haladtunk is előre: az átmeneti stádiumból még teljesen ki nem bontakozott s így a mi az államélet jogi és erkölcsi momentumai által megköveteltetik, azokat megtagadni nem lehet, másrészt azonban azt a mértéket, melyet az állam jövedelmi forrásai, a nemzet közteherviselési képessége elénk szabnak, ha az elért eredményeket is kockáztatni nem akarjuk, szem elől téveszteniünk nem szabad. A zárszámadás-vizsgáló bizottság az 1888-iki kezelési eredményből örömmel győződött meg arról, hogy az államkormányzat feladatának színvonalán áll. Mert mig egyrésről államgazdasági tevékenysége a jövedelmi források tapintatos fejlesztése által a közszükségletek kielégítésére megkívántató fedezetnek megteremtésére pénzügyi eszközeinket mindinkább alkalmassá teszi: másrészt a kiadások mérlegelésénél a takarékoság elvének lelkiismeretes megvalósításával az államháztartás egyensúlyának helyreállítását óvatos kézzel törekszik előkészíteni, úgy hogy az 1890-ik évi költségvetés által elért sikereknek az 1888-ik évi zárszámadás eredménye ép oly biztos előhírnökéül volt tekinthető, mint a mennyire megnyugtatható zálogául is szolgálhat az előirányzatok realizálásának.«

Legutóbb az 1894. évi jelentés tett ily természetű kijelentést, ezeket mondván: »Habár az 1894-dik évi zárszámadás ezen főbb eredményei teljes megnyugtatósul szolgálhatnak arra nézve, hogy az állami háztartás kezelése realis és pénzügyi viszonyaink mind szilárdabbakká válnak, a bizottság mégis kötelességének ismeri azon meggyőződésének adni kifejezést, hogy az óvatosság és fokozott takarékoság elve ma sem hagyható figyelmen kívül, mivel a bekövetkezhető visszaesést a gazdasági viszonyaink szerint alakuló bevételekben a szükségletek megszorítása nem igen szokta arányosan követni.«

Természetes dolog, hogy az ilyen kijelentések, óhajok, a melyek nem öltenek határozati javaslat formát, nem válnak határozatokká, de a ház mégis felruházza azokat a maga tekintélyével, a mikor a zárszámadási bizottság jelentését elfogadja.

A bizottság jelentése a képviselőház elé hozatván, felmerül a kérdés, hogy a ház azt, illetve a zárszámadást miképen tárgyalja. A ház tárgyalhatná a jelentés kíséretében a zárszámadást, még pedig előbb általánosságban, aztán részletesen tételenként; csakhogy ez képtelenség, mert akkor a féléves budget-vitához féléves zárszámadási vita fűződnek s lehetetlen lenne a törvényhozásnak minden egyéb működése. Lehetne aztán tárgyalni a zárszámadási bizottság jelentését, szintén általánosan és részletesen, a mi más jóval kevesebb időt vesz igénybe. S végre lehetne az eljárás az, hogy a ház a bizottsági jelentésnek csak határozati javaslatait veszi tárgyalás alá. Az 1873-ik zárszámadás tárgyalásáig az volt a gyakorlat, hogy a Házban csak a zárszámadási bizottság javaslatait olvasták fel és tárgyalták, mi mellett azonban természetesen meg volt a Ház minden tagjának a joga, hogy a javaslatok kapcsán a zárszámadás minden tételéről nyilatkozzék, vagy ahhoz indítványt terjesztszen elő. 1876. május 24-én azonban Madarász József a házszabályok 138. §-ára támaszkodva, azt kívánta, hogy a Ház a zárszámadást tárgyalja előbb általánosságban és aztán részletesen, a bizottsági jelentés a részletes tárgyalás alkalmával a számadás megfelelő tételénél pontonként felolvastatván. A javaslattal szemben a kormány méltán arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ily eljárás képtelenség lenne és a parlament működését egészen megbénítaná. Végre a Ház abban állapodott meg, hogy a jelentés általános tárgyalása s a bizottság határozati javaslatainak elintézése után a jegyző felolvassa az egyes zárszámadási fejezetek címét s ezzel kapcsolatban lehessen a tételekhez hozzászólni. Azóta ez a képviselőház gyakorlata.

Ezekben kívántam bemutatni az országgyűlés zárszámadási jogát, a mennyiben a rendszeresség nem azt kívánja, hogy egyes kérdések később vitattassanak meg. Szántszándékkal időztem hosszasabban azon eljárás bemutatásánál, a melyet e jog érvényesítése körül a képviselőház követ, mert

noha a zárszámadási jog az egész országgyűlést illeti meg, mégis első sorban a képviselőháznak joga és kötelessége, hogy az állam háztartását, a kormány pénzügyi gazdálkodását ellenőrizze, tehát a zárszámadás jogát a legnagyobb rigorisitással gyakorolja.

III.

Az 1868. és 1869. évi zárszámadást a »magyar kir. államfőkönyvelési osztály« szerkesztette, a mely hatóság természet-szerűen a kormánynak volt alárendelve s így — a mint Ghiczey Kálmán 1869 november 27-én helyesen megjegyezte — csak könyvelt, de nem ellenőrzött; csak számbavette a kimutatott bevételeket és kiadásokat, de nem gyakorolhatott a fölötte álló kormánynyal szemben ellenőrzést arra vonatkozóan, hogy a bevételek és kiadások a költségvetésnek és egyéb törvényeknek megfelelnek-e.

Másrészt e zárszámadások birálgatása közben kitűnt, hogy a képviselőház egymagában nem képes a zárszámadási jognak gyakorlására, nem képes az ellenőrzést részletesen teljesíteni. A pénzügyi bizottság az 1868-iki zárszámadásra vonatkozóan 1869 november 12-én előterjesztett jelentésében ezt maga is beismerte; utalt arra, hogy zárszámadások megvizsgálása utánszámításokat, mellékletekbe és számos eredeti okmányokba való betekintést is föltételez, minélfogva: »Ez első vonalban csak állandóul ez irányban foglalkozó független szakférfiak, tehát egy legfelsőbb állami számszék által vétethetik sikerrel foganatba, nem pedig egy parlamenti bizottság által.«

Ez a két tény juttatta felszínre már az alkotmányos aera legelső idején a szükségességet, hogy a többi alkotmányos államok példájára állami számvevőszéket kell létesíteni. Felmerült a szüksége annak, hogy az államháztartás részletes ellenőrzése olyan organumra bizassék, a mely állásánál és hivatásánál fogva garantiát nyújt arra, hogy az ellenőrzést hiven és pontosan fogja teljesíteni, úgy hogy a képviselőház számára csak a felülvizsgálás és az ellenőrzés politikai természetű következményeinek megállapítása marad fenn. Nem arról volt szó, hogy az országgyűlés valamely más forumra ruházza át a maga zárszámadási jogát, hanem arról, hogy teremtsen egy organumot, a mely lehetővé teszi

a Háznak, hogy a zárszámadási jogot minél hatályosabban gyakorolhassa.

Az első törvényjavaslatot »A magyar kir. főszámvevőszék felállításáról és hatásköréről« Lónyay Menyhért 1868 december 1-én terjesztette elő; de ez a javaslat nem került tárgyalás alá. 1869. október 16-án Várady Gábor nyújtott be törvényjavaslatot »Az államszámvevőszék felállításáról és hatásköréről«, melyet aztán 1869. november 13-án Lónyaynak második javaslata követett, »Az országos főszámszék föllállítása és hatásköre iránt.« A Ház mindkét javaslatot a pénzügyi bizottsághoz utasította, a mely aztán a kettőnek összegyűlésével új javaslatot terjesztett a képviselőház elé. Nagyjában ez a javaslat jutott a törvénytárba, mint 1870: XVIII. t.-cz. »az állami számvevőszék felállításáról s hatásköréről«. A számvevőszék 1871. elején kezdte meg működését s 1870-re vonatkozóan szerkesztette az első zárszámadást, de utólagosan ugyancsak a számvevőszék bírálta meg az 1867-iki kimutatást, valamint az 1868-iki és 1869-iki zárszámadást is. Ideiglenes ügyrendét ő Felsége 1870 november 14-én hagyta jóvá; később, 1873. június 19-én és 1876. december 5-én az ügyrend — melyjórészt az államfőkönyvelési osztály szabályai nyomán készült — módosított. 1880-ban a törvényhozás — leginkább az ügyviteli szabályokban érintett intézkedések véglegesítése céljából — a számvevőszék kezdeményezésére új törvényt alkotott, az 1880: LXVI. törvénycikket »az állami számvevőszék belső szervezetéről, ügykezeléséről és az állami adóságok ellenőrzésére vonatkozó hatásköréről.« E két törvényhez járul még az 1893: XXX. t.-cz., mely a számvevőszék hivatalnoki létszámát szaporította.

Ez a három törvény intézkedik az állami számvevőszék-ről, a melyet alább részletesen fogok bemutatni.

Az 1870: XVIII. t.-cz. 1. §-a így szól:

»Az állam bevételeinek és kiadásainak, az államvagyonnak és az államadósság kezelésének s általában az államszámvitelének ellenőrzése végett »állami számvevőszék« állítatik fel.«

Itt van meghatározva a számvevőszék hivatása, melyről Széll Kálmán, mint a központi bizottság előadója, ekként nyilatkozott: »Nem lehet egyéb célja a föllállítandó intézménynek, mint az, hogy ellenőrizze folytonosan a miniszteri szám-

vevőségeket, melyek az előleges administratív controllt gyakorolják és a számvitel szolgálatát teljesítik, épp úgy, mint az államháztartással foglalkozó minden egyéb hatóságot: részrehajlatlan és biztos ellenőre legyen az államháztartásnak és számvitelnek.« A mi pedig a számszék characterét illeti, az 1870-iki törvény három elvből indul ki. Az egyik az, hogy a számszék coordináltatik a közigazgatási kormányzattal és azzal szemben teljes önállóságot és függetlenséget élvezzen, a nélkül azonban, hogy bármiképen a kormány fölé helyeztetnék; a másik az, hogy a számvevőszéket beleilleszti a parlamentáris alkotmány keretébe, a mi annyit jelent, hogy a számvevőszék felelős a parlamentnek, a parlament organuma; a harmadik végül az, hogy a számvevőszék szervezetében — a dicasterialis rendszer kizárásával — a személyes felelősség elve vétetett alapul. Lássuk, hogy ez elvek miként valósulnak meg.

Az első elvnek a következő intézkedések felelnek meg:

Az állami számvevőszék a miniszteriumtól független, önálló hatáskörrel bir.

Az állami számvevőszék elnöke, alelnöke, számvevőségi tanácsosai és osztálytanácsosai és egyéb hivatalnokai az országgyűlés egyik házának sem lehetnek tagjai; nem viselhetnek semmiféle más állami vagy magán hivatalt és oly állást vagy tisztséget, mely számadási vagy vagyoni felelősséggel jár, a természeti és törvényes gyámság kivételével; és nem közvetlenül, sem hozzátartozóik vagy más közvetítők által nem vehetnek részt oly vállalatok igazgatásában vagy ügyvitelében, a melyek az államnak számolni kötelesek, vagy az állammal bárminő segélyezési vagy szerződési viszonyban állnak.

Az állami számvevőszék elnökét a képviselőház kezdeményezése folytán az országgyűlés által kijelölt három egyén közül ő Felsége a miniszterelnök ellenjegyzése mellett nevezi ki. Eredetileg a Ház úgy akarta, hogy a kinevezés csak a képviselőház jelölése alapján történjék, de a főrendiház nem járult hozzá; kétszeri üzenetváltás után aztán a képviselőház hozzájárult az 1870: XVIII. t.-cz. 6. §-ának mai szövegéhez, nehogy e kérdés miatt a számvevőszék megalkotása halasztást szenvedjen. A számvevőszéki alelnököt, tanácsosokat, osztálytanácsosokat és titkárokat ő Felsége a

számvevőszék elnökének javaslatára, a miniszterelnök felterjesztésére és ennek ellenjegyzése mellett nevezi ki. A többi tisztviselők és a szolgák ideiglenes vagy végleges kinevezése a számvevőszék elnökének a joga. Az állami számvevőszék elnöke a miniszterekkel rangban egyenlősítve van s fizetése a miniszteri fizetéssel egyenlő; a többi tisztviselők és szolgák részére ugyanazon fizetés és egyéb járandóság van rendszerezítve, a melylyel a minisztériumoknál azon központi tisztviselők és szolgák birnak, a kikkel rang és tiszti jelleg tekintetében egyenlősítve vannak. Az elnök kivételével a számvevőszékre nézve ugyanazon általános szolgálati és nyugdíjazási szabályok érvényesek, melyek az állami tisztviselők viszonyai tekintetében tényleg fennállanak s az érvényben levő nyugdíjszabályzatok a számvevőszéki tisztviselők özvegyeinek és árváinak szabály- és jellegszerű nyugdíjaira is kiterjednek.

Hogy a számvevőszék nincs a kormány fölé helyezve, a következő határozmányokból tűnik ki:

A számvevőszék a minisztériumokban levő számadásokat és okiratokat csak az illető miniszter előleges értesítése mellett tekintheti meg. Évnegyedes kimutatásait a minisztertanácsához küldi s a minisztertanács terjeszti azokat a Ház elé. A zárszámadást és arra vonatkozó jelentését nem közvetlenül küldi meg a Háznak, hanem a minisztertanácsához teszi át s annak észrevételeivel együtt a miniszter terjeszti azt a képviselőház elé. Ha az állami számvevőszék valamely számviteli hivatal kezelésében hibát talál, nem adhat a hivatalnak utasításokat, hanem észrevételeit az illető miniszterrel s illetve a minisztertanáccsal közli, avagy jelentést tesz a Háznak, ha a minisztertanács nyilatkozatát nem tartja kielégítőnek.

Hogy a számvevőszék a parlament felelős organuma, ez az elv az országgyűlés elé terjesztendő jelentések kötelezettségén, az elnöknek a parlament által való candidáltatásán és a parlament biráskodása alá való helyezésén kívül különösen az 1870: XVIII. t.-cz. 25. §-ából is kitűnik, mely szerint: »Általában köteles az állami számvevőszék mindennemű iratait az országgyűlés bármelyik házának kívánatára vagy magának a háznak, vagy küldöttségének megvizsgálása alá terjeszteni. Láttuk, hogy a zárszámadási bizottság maga elé idézheti a számvevőszék elnökét.

A mi végül a személyes felelősség elvét illeti, az az 1870: XVIII. t.-cz. következő határozataiban nyilatkozik meg:

7. §. Az állami számvevőszék ügyeit személyes felelősség terhe alatt az elnök vezeti; akadályoztatása esetén az alelnök (főtanácsos) helyettesíti.

8. §. Az állami számvevőszék elnöke egész életére neveztetik ki, s hivatalát csak a következő 9. és 10. §§-ban megállapított törvényes eljárás következtében vesztheti el.

9. §. Az állami számvevőszék elnöke felelős minden mulasztásért vagy törvényellenes eljárásért, a melyet vagy maga követ el, vagy a melyet, tudomása lévén róla, jelentésében az országgyűlés elé terjeszteni elmulasztott.

10. §. Az állami számvevőszék elnökének vád alá helyezését a képviselőház általános szavazattöbbséggel rendeli el, s ez esetben a biráskodást ugyanoly módon, ugyanazon bíróság gyakorolja, a mely a miniszterekre nézve az 1848: III. t.-cikkben meg van állapítva és ugyanazon törvény 35-ik §-ának rendelete az állami számvevőszék elnökére is kiterjed.

Ezek után a számvevőszék hatásköréről és feladatairól szólhatunk.

A számvevőszék hatáskörét az 1872-iki törvény 1. §-a világosan körülírja. E szakaszhoz még csak azt kell hozzátenni, hogy az 1885: IX. t.-cz. 30. §-a a számvevőszék hatáskörét kiterjesztette a postatakarékpénztárak ellenőrzésére is. A hatáskörnek ezzel a részével azonban itt nem kell foglalkozni.

Mégis a számvevőszék által szerkesztett első zárszámadás előterjesztésekor elég fontos conflictus támadt a számvevőszék és a kormány között a hatáskör kérdése körül. A számvevőszék azt a jogot vindikálta magának, hogy a miniszterium eljárását a zárszámadáson kívül is megítélhesse, még akkor is, ha a kormány a pénzkezelés körül a törvények keretén belül marad. Tehát a számvevőszék politikai ellenőrzést is akart gyakorolni. Ebbeli jogát abból vezette le, hogy a törvény s még inkább az ideiglenes ügyrend 17. §-ának 4. pontja felhatalmazta a számvevőszéket arra, hogy: »a számadások, illetőleg a számadási okmányoknak számszerinti megvizsgálásán kívül különösen azon sokkal fontosabb kérdés megbirálásába bocsátkozzék, vajjon a miniszterium kellő takaré-

kossággal rendelkezett-e kiadási hitele fölött, igen vagy nem? s ha nem, mi módon lettek volna a költségek megszoríthatók?« Ez alapon a számvevőszék magasabb szempontból kiindulva, »nemcsak arra érzi hatáskörét kiterjesztettnek, hogy megítélje, vajjon bizonyos tétel bir-e törvényszerű fedezettel vagy nem? mert ez az első s legkönnyebb része mindazon feladatoknak, melyeket megoldani kötelessége, hanem hivatva van megítélni, vajjon a költségek szükségeselek, czélszerűek-e? és megfelelnek-e az okszerű gazdálkodás követelményeinek.«

Ez alapon a számvevőszék elítélte a közlekedési minisztérium működését, illetve annak a vízépités és a vasutépítés körül való megtakarításait, mert kívánatos lett volna közgazdasági érdekekből, hogy a vasuti kölcsönből szerzett pénz tényleg építésre fordíttassék s ne heverjen haszontalanul; károsaknak mondta a közoktatásügyi megtakarításokat, mint-hogy azok a cultura rovására történtek, rámutatott, hogy a fegyintézetek nem felelnek meg czéljuknak és az ezen intézetekben található munkaerőknek czélszerű felhasználása által sok költség volna megtakarítható. Egyben a számvevőszék felszólította a minisztériumokat, közöljenek vele adatokat az igazgató és végrehajtó közegek számáról, székhelyéről, áthelyezéséről, aztán arról, hogy helyes arányban áll-e az elszámolt költség a kifejtett munkássággal. Végre jelentést kért arról, hogy a kormány végrehajtotta-e a költségvetésben tett ígéreteket s ha nem, mi állotta útját?

A miniszterek közül többen nem tettek eleget az ily természetű felhívásnak s az ügy a minisztertanács elé kerülván, az elvben is kétségbe vonta, mintha a számvevőszék hatásköre kiterjedne arra, hogy a kormány pénzkezelését a czélszerűség szempontjából is megbírálja. A minisztertanács a kérdésről így nyilatkozott: »Ha az 1870: XVIII. törvénycikknek oly értelmezés adatnék, minőt annak az állami számvevőszék adni kíván, akkor annak működése teljesen elvesztené az ellenőrzési jelleget, melylyel azt a törvény felruházza és akkor az a minisztériumok fölé helyezett administratív hatáskörrel lenne felruházva, mely minden közigazgatást nemcsak megnehezítené, de lehetetlenné is tenné és a miniszteri felelősségnek parlamentáris életünkben oly nagyfontosságú elvét egészen illusóriussá tenné. Mert ha a kormány az országgyűlés által bizonyos célokra megszavazott hitelösszegek

keretében tett kiadásainak és rendelkezéseinek czélszerűsége iránt még egy más forumnak is tartozik az országgyűlésen kívül felelősséggel, ha ezen másik forum a kormány intézkedéseit, annak végrehajtása közben és folyamában bírálat, kérdések és megjegyzések tárgyává teheti azon czélból, hogy meggyőződjen, vajjon a kormány a takarékosagot tartotta-e szem előtt? vajjon czélszerű rendeletet adott-e ki? vajjon a tett intézkedés megfelel-e az okszerű gazdálkodás követelményeinek? — akkor nem a kormány adminisztrál, hanem az állami számvevőszék, akkor a kormányi felelősség súlypontja többé nem az ország törvényhozásába esnék, hanem egy közbeneső forum beavatkozása által ezen természetes és törvényszerű súlyponttól félrevezettetnék. Ha az 1870: XVIII. törvényczikk szellemének értelmében az állami számvevőszék által felállított nézet szerint fogadtatnék el, akkor ezen értelmezéssel következetesen annak folyamányát is el kellene fogadni: hogy t. i. a miniszterium a közigazgatás terén tett cselekményeiért többé egyedül és kizárólag a felelősséget el nem vállalhatná, hanem ezen teher egy részét az állami számvevőszék vállaira is át kellene ruháznia, mint a mely cselekvéseire a leghathatósabb befolyást gyakorolná. Ez azonban a képviselőház nézetével nem találkozhatik, miután a miniszteri felelősség elvének gyakorlati alkalmazása ez által teljes lehetetlenné válnék.»

A számvevőszék ezzel szemben azt igyekezett kifejteni, hogy illetén ellenőrzése egyáltalán nem befolyásolná a kormány administratív önállóságát és felelősségét; rámutatott arra, hogy a számvevőszék hatásköre nem szoritkozik az 1870: XVIII. t.-cz. 14. §-ára, már csak azért sem, mert az államfőkönyvelési osztály ügyrendjében is volt olyan rendelkezés, a milyen a számvevőszék ideiglenes ügyrendje 17. §-ának 4. pontjában foglaltatik, már pedig a számvevőszéknek nem lehet kevesebb hatásköre, mint a mennyi annak a könyvelési osztálynak volt.

A kérdés az országgyűlés, illetve a zárszámadási bizottság elé került. A bizottság a számvevőszék felfogása felé hajlott, de nem bocsátkozott a kérdés taglalásába, azt mondván, hogy az ügyet akkor lehet majd legczélszerűbben eldönteni, ha a törvényhozás a számviteli törvényt fogja tárgyalni. Nem is terjesztett a Ház elé erre vonatkozó határozati javas-

latot. Maga a kérdés elaludt és nem került többé felszínre. S ez nagyon helyesen is történt. Mert a számvevőszék fel-fogása határozottan hibás volt és a minisztertanács álláspontja és fejtegetései feleltek meg az alkotmányosság szellemének és a célnak, a melynek kedvéért a számvevőszék létesítettetett. Az országgyűlés nem a maga ellenőrzéséről akart lemondani, hanem csak kisegítő fórumot, organumot akart magának a számvevőszékben teremteni, hogy a közigazgatási ellenőrzés gyakorlását a maga számára előkészíttesse. Már pedig a számvevőszék politikai ellenőrzése ezen jóval túlmenne és a parlament jogainak nagy részét absorbeálná, a parlamenti működés nagy részét feleslegessé tenné.

Az így meghatározott hatáskör keretében a törvények és a gyakorlat szerint a következők az állami számvevőszék feladatai, kötelességei.

Az állami számvevőszék tartozik nyilvántartani és ellenőrizni a közigazgatás minden ágában, vajjon:

a) minden számadás a számviteli rendszer szerint igazoltatik-e?

b) minden utalványozás csak az állam költségvetését megállapító törvény felhatalmazása alapján, s e törvény rendelkezései szerint tétetik-e? s ehhez képest

c) az utalványozások megfelelnek-e a költségvetési törvényben megállapított fejezeteknek, címeknek és rovatoknak;

d) a kiadások nem haladták-e fölül az engedélyezett összegeket? s végre

e) vajjon minden megtakarítás csupán a törvény átruházási rendelete szerint kezeltetik-e?

Az állami számvevőszék köteles a bevételeket és kiadásokat nemcsak a tételek számszerinti helyessége és a számviteli beadványokkal való összhangzása tekintetében megvizsgálni, hanem azoknak szabályszerűségét, tekintettel a törvényekre, jogerejű szerződésekre, a közigazgatás különböző ágaiban tényleg fennálló szabályrendeletekre, érdemileg is megbírálni.

Ez alapon tartozik az állami számvevőszék évenként szeptember elsejéig a megelőző évre vonatkozó zárszámadást, egybeahasonlítva az azon évre törvényhozásilag megállapított költségvetéssel, elkészíteni s észrevételeivel együtt a miniszteri tanácsnál közleni.

A zárszámadással egyidejűleg készíti el az állami számvevőszék az állam vagyonomérlegét s részletes jelentését az államháztartás, államvagyon és államadósságok kezelése körül a megelőző kezelési évben szerzett számviteli tapasztalatairól.

A minisztereknek a költségvetési törvényben s az azt kiegészítő törvénycikkekben előírányzott bevételek és kiadások és az ezekre történt előírás, illetőleg utalványozás között mutatkozó kedvezőtlen eltérésekről (a kevesebb bevételekről, a túlkiadásokról és az előírányzat nélküli kiadásokról) szóló és az állami számvevőszékhez az évi pénzkezelési kimutatásokkal egyidejűleg megküldött indokolásait, az állami számvevőszék az évi »részletes jelentésben« előadja, s a mennyiben ezekre nézve észrevételei volnának, azokat ugyanott megteszi.

Az állami számvevőszék költségénél netalán mutatkozó túlkiadásokat is az állami számvevőszék elnöke itt indokolja.

Ez a számvevőszék legfőbb feladata. De vannak egyéb kötelességei is.

Az állami vagyonnak, alapoknak és azon intézeteknek, a melyek állami segélyben részesülnek, kezelési számadásait ugyancsak a számvevőszék tartozik ellenőrizni.

Kiterjed továbbá az állami számvevőszék ellenőrzése a magyar korona országai által felvett vagy felveendő mindenemű államadósságokra is. A számvevőszék ellenőrzi, hogy

a) a törvény rendelete az államadóssági, földtehermentesítési és váltásági kötvények és a kamatozó kincstári utalványok kibocsátásánál megtartatik-e?

b) az állam tartozásai rendszeren könyveltetnek-e?

c) az állam által elvállalt kötelezettségek mind az adósságokra, mind azon tartozásokra nézve, a melyekért az állam jóállást vállalt, a kamatfizetést, a tőketörlesztést és a hitelezők biztosítását illetőleg megtartatnak-e? végre

d) kimutatja az állami számvevőszék a pénzügyminiszteriumtól nyert adatok alapján a törvények értelmében vert fém váltópénz időnkénti forgalmát és a pénzügyminiszteri kimutatások alapján megvizsgálja, hogy e pénznemek kivertetésénél a törvényes intézkedések — a pénz mennyisége tekintetében is — megtartattak-e?

Az államadósságok tekintetében a számvevőszék megvizsgálja, hogy a kibocsátás a törvény által megengedett módon történt-e s a törvényben megállapított összeg befolyt-e; hogy a kibocsátott kötvények összege nem haladja-e meg a törvényben meghatározott összeget; hogy a törvényben megállapított törlesztési tervek és sorsolások pontosan végrehajtatnak-e; hogy egyezik-e a bevételben és kiadásban az átössze- és szétírási műveletekre vonatkozó kötvénykezelés; hogy az államadóssági főkönyvek pontosan vezettetnek-e.

A számvevőszék köteles az állami adósságoknak a telekkönyvekbe való bevezetéséről meggyőződést szerezni, a mennyiben a törvény ily telekkönyvezést előír.

Az állami számvevőszék örködik a nyugdíjazási szabályok megtartása felett és ehhez képest folyton nyilvántartja és kimutatja a nyugdíjasok jegyzését; nyilvántartja továbbá a kegydíjakat, kezelési pótlékokat és a másnemű nyugalmi ellátásokat.

Az állami számvevőszék tartozik felügyelni, hogy az állam számviteli szolgálata rendben tartassék s abban a lehető egyszerűsítések eszközöltessenek.

Végezetül a számvevőszéknek az a feladata, hogy ellenőrzési tisztségéről a már említett »részletes jelentésen« kívül is jelentéseket terjesztszen a Ház elé.

A számvevőszék az általa gyakorolt összes ellenőrzés eredményéről évnegyedenként kimutatást készít és azt — a Ház elé való juttatás céljából — észrevételei kíséretében a minisztertanácsnak megküldi. Ha a számvevőszéki törvényekben vagy a rendeletekben meghatározott szabályoktól eltérést tapasztal, felvilágosítást kér az illető minisztertől. Ha ez nem oszlatja el a nehézségeket, akkor a számvevőszék az összes ügyiratokat észrevételei kíséretében a minisztertanácsához küldi, a mely határozatát írásban közli a számvevőszékkel. Az ügy aztán — ha így sem intéztetnék el — jelentés alakjában a Ház elé kerül.

A számvevőszék bejelenteni tartozik, ha a kormány törvény nélkül valamely pénzügyi tartalmú szerződést kötött, a melyre vonatkozóan felhatalmazást kellett volna kérnie; bejelenteni tartozik, ha a kormány a Háznak valamely határozatát, a mely a pénzkezelésre vonatkozik, nem hajtotta végre.

A törvények kellőképen gondoskodtak arról is, hogy a számvevőszék hatáskörét betölthesse, hogy feladatának minden fennakadás nélkül megfelelhessen.

Hogy ez lehetséges legyen, minden miniszterium köteles úgy saját számvevősége vagy számvevő osztálya, mint az alatta álló s önálló utalványozási joggal bíró hatóságok számviteli kimutatásait az állami számvevőszéknek hónaponként megküldeni. A kormány közegei kötelesek minden okiratot vagy kimutatást közölni, a melyet a számvevőszék ellenőrzés céljából megtekinteni kíván. A szerződéseken alapuló tételek ellenőrzése céljából a miniszterek és az utalványozó hatóságok a számvevőszékhez minden évnegyed végével részletes kimutatásokat küldenek be. A számvevőszék a szerződéseket vagy az azokra vonatkozó iratokat be is kívánhatja.

Feladatának teljesíthetése céljából a számvevőszéknek joga van, hogy a miniszterektől felvilágosításokat kérjen. Joga van, hogy a miniszteri számvevőségek, valamint más önálló utalványozási joggal bíró állami hatóságok ügykezelését, az állampénzekről és anyagokról vezetett számadásokat s bármely bevételt vagy kiadást igazoló okiratokat, az illető miniszter előleges értesítése mellett, esetről-esetre megvizsgálja. Joga van a pénzügyminiszterium útján annak hitelügyi osztályától felvilágosításokat és kimutatásokat kívánni az államadósságok felől; joga van az állam tartozási könyveit s az azokra vonatkozó előjegyzéseket bármikor megtekinteni, a hitelügyi osztály pénztárait megvizsgálni, annak értékpapír- és papírkészleteit folytonos ellenőrzés alatt tartani. Joga van arra, hogy minden számvevő-osztályt, minden állampénztárt saját tisztviselői által bármikor megvizsgáltassa s ez uton a kezelési rend fentartásáról, az eljárás célszerűségéről s az összes számviteli szolgálat összhangzó működéséről magának meggyőződést szerezzen. A helyszíni vizsgálatok irányzatát, idejét, kiterjesztését a számvevőszék elnöke állapítja meg s e vizsgálatok rendes rovincsolással és leltározással is összeköthetők.

Ellenben kötelessége a számvevőszéknek, hogy mindenemű megjegyzését az illető miniszterrel, illetve a minisztertanácsal közölje, hogy az is megtehesse a maga észrevételeit.

Feladatai teljesítése érdekében és kötelességeinek megfelelően van megállapítva a számvevőszék tisztii személyzete és ügykezelése is.

A számvevőszék az elnökön kívül áll:

egy alelnökből, ki az elnököt akadályoztatása esetében rendszerint helyettesíti, államtitkári ranggal és jelleggel;

három számvevőszéki tanácsosból, miniszteri tanácsosi ranggal és jelleggel;

három számvevőszéki osztálytanácsosból, miniszteri osztálytanácsosi ranggal és jelleggel;

négyszáz számvevőszéki titkárból, miniszteri titkári ranggal és jelleggel;

huszonnégy számvizsgálóból, miniszteri számtanácsosi ranggal és jelleggel.

Ezenkívül a számvevőszékhez számtisztek, irodaszemélyzet, napidíjasok és szolgák vannak kinevezve, a szükséghez képest az évi költségvetésben megállapított számban, ugyanazon ranggal és jelleggel, mint a miniszteriumok hasonfokozatú egyénei.

A számvevőszék az elnökségen kívül három ügyosztályra oszlik. Az ügyosztályok számát, munkakörét, valamint a személyzetnek azokhoz való beosztását az elnök határozza meg. A hatáskörébe eső ügyek vagy az elnökségnél, vagy az ügyosztályokban, vagy tanácsülésben tárgyalatnak.

Az elnökségnél tárgyalatnak:

a) a személyzeti ügyek;

b) az ügyosztályok részére adandó elnöki utasítások és rendeletek;

c) a számvevőszék költségvetésének előirányzata, a kiadások utalványozása;

d) a részletes jelentés és egyéb az országgyűlés elé terjesztendő jelentések;

e) a helyszíni vizsgálatokra vonatkozó ügyek;

f) egyéb ügyek, melyeket az elnök magának fentart.

Az ügyosztályokban tárgyalatnak:

a könyvelés;

az utalványozási és megszüntetési jegyzékek megvizsgálása, valamint a számadások fölülvizsgálata;

az államadósságok ellenőrzése;

a zárszámadás elkészítése;

a helyszíni vizsgálatok fogantatása;

a nyugdíjasok nyilvántartása és a nyugdíjszabályok megtartásának ellenőrzése;

a számvevőszék költségeinek pénztári számfejtése.

A tanácsülés tárgyai:

a miniszteri közlemények, válaszok, melyek az ügyosztályok véleménye szerint ki nem elégítő;

a miniszteri átiratok;

a zárszámadás, a részletes jelentés és az országgyűlésnek szánt egyéb munkálatok végleges megállapítása;

a pénzkezelésre vonatkozó szabályrendeletek és utasítások megbirálása;

a hitelnyilvántartási évnegyedes kimutatások;

az elnök által a tanácsülés elé utalt egyéb ügyek.

Tanácsüléseken az elnök, vagy helyettese elnököl. Előadó tagjai az alelnök, a tanácsosok, osztálytanácsosok és titkárok, de az elnök a számvevőszék egyéb tisztviselőit is meghívhatja a tanácsülésre. De a tanácsülésnek csak véleményező hatásköre van; a személyes felelősség elvénél fogva az elnök nincs kötve a tanácsülés véleményéhez, hanem a kifejlett vélemények meghallgatása után saját meggyőződése szerint mondja ki a határozatot.

Ezek a számvevőszék ügyrendjének határozmányai. Ha az ügyrend és a kezelési utasítások nem minden várakozást elégítenek ki; ha a számvevőszéki eljárás nem föltétlenül megbízható egyöntetűségen alapszik: annak oka nem a számvevőszékről szóló törvényekben rejlik, a melyek teljesen kiélegítő módon construálták meg az állami számvevőszék intézményét, hatáskörét, feladatát, jogait, szervezetét, hanem rejlik abban a tényben, hogy az országnak máig sincsen általános, organikus számviteli törvénye.

DR. PAP DÁVID.

ADALÉK

MEZŐGAZDASÁGI HITELPOLITIKÁNKHOZ.

— Második közlemény. —

Franciaország. Franciaországban a jelzálogadósság mérve két ízben lett pontosabban megállapítva: 1840-ben és 1877-ben, a jelzáloghitel ügyében tartott enquêtes alkalmával. A tényleges állapot az enquêtes által közzétett eredményekből nem tükröződik vissza, mert az adatok már elavultak, azonban megfelelő módszer alkalmazásával az enquêtes eredményeire támaszkodva, a tényleges összjelzálogteher elég pontosan állapítható meg.

1840-ben Franciaországban a jelzálogkölsönállomány mérve 12.500 millió franc volt. E 12 és fél milliárdnyi tartozás nagy része a vételár-hátralék bekebelezéséből eredt.¹⁾

1877-ben a jelzálogkölsönállomány 14.369 milliárd franc. Volt ugyanis:

Bekebelezések által biztosított adósságok össz-	
sommája	19.278,931.692 franc.
Ebből a kifizetett, de nem törölt tételek összege	5.741,931.768 »
A jelzálogadósság valóságos összege	13.536,999.924 franc
Ehhez a Credit Fonciér jelzálogos kölcsöneit	
adva	832,096.402 »
Főösszeg	14.369,096.326 franc.

Valamint 1840-ben, úgy 1877-ben is az adósság-állomány legnagyobb része a vételárhátralékok biztosítása végett törént bekebelezésekből eredt. A nagy gyarapodás oka főleg az volt, hogy az ingatlanra vonatkozó ügyletek gyakoriab-

¹⁾ Az igazságügyminiszter rendeletére közzétett jelentés szerint: »Les transmissions d'immeubles à titre onéreux, sont la source, la plus abondante d'inscriptions hypothécaires, et, d'autre part la somme des valeurs immobilières transmises par vente a été constamment en croissant.« (Journal de la Société de Statistique de Paris. 1895. Juin. Henri Lamane: La dette hypothécaire en France.)

bakká váltak s az üzletvilágban erősen elterjedt az a szokás, mely ma már nálunk is nagyon általános, hogy meghatározott összeg erejéig nyitott hitel biztosítására az adós a hitelezőnek jelzálogul leköti ingatlanát.

Bennünket legfőképen a tényleges állapot érdekel, az, hogy mennyi ma a jelzáloghitel-állomány. 1877 óta azonban sajnosan kell nélkülözni a jelzálogi bekebelezések gyarapodására vonatkozólag az exact adatokat, a melyek segítségével a tényleges állapot pontos feltüntetése lehető volna. Mindazáltal vannak oly adatok, a melyek támpontot szolgáltatnak a statisztikusnak a tényleges jelzálogteher mennyiségének approximativ megállapítására. Ez adatok a zálogjogi bekebelezések után évenként szedett bélyegilletékek: 1.25⁰/00. Ez illetékek alapján eszközölt számítások lehetővé teszik az évről-évre bekebelezett terhek megállapítását, a melyekben azonban a biztosítéki hiteltőkék nem foglaltatnak, mert hiszen ezek a kérdéses illeték alá nem esnek.

Az ily módon eszközölt számítás alapján 1877-től kezdve évről-évre a telekkönyvileg bekebelezett terhek értéke a következő:

1877-ben	934,282.490 franc	1885-ben	1,271,989.045 franc
1878 »	978,685.681 »	1886 »	1,297,430.184 »
1879 »	1,063,652.280 »	1887 »	1,163,975.838 »
1880 »	1,371,860.220 »	1888 »	1,134,649.110 »
1881 »	1,363,574.468 »	1889 »	1,226,676.662 »
1882 »	1,468,283.978 »	1890 »	1,105,248.579 »
1883 »	1,365,604.794 »	1891 »	1,097,986.645 »
1884 »	1,331,344.484 »	1892 »	1,104,976.561 »
1893-ban 1,091,348.345 franc.			

E számok általában 1882-től csökkenő irányzatot mutatnak. 1893-ban csaknem ugyanoly mérvű a bekebelezési összeg, mint már 1879-ben volt. A Credit Fonciér évi jelentése már szólt a bekebelezések csökkenő irányzatáról, azonban ezt csak partialis jelenségnek hitték, holott kitűnik a fentiekből a csökkenő irány generalis volta. Ennek oka gyanánt azt adják, hogy a tőke inkább keresi az értékpapírt elhelyezésül, mint a jelzálogokat.

A fenti adatok csak a bekebelezésekre vonatkoznak, de nem a törlésekre. A fenti adatokból csak annyit lehet biztosan constataálni, hogy a jelzálogadósság nem gyarapodott erősen az utolsó két decenniumban.

A Credit Fonciér 1877 óta egy milliard franc jelzálog-

kölcsönt realizált, ebből a számból következtetve, a gyarapodás 77 óta összesen négy milliárdra tehető *Lamane* szerint.¹⁾ E négy milliárdnyi gyarapodást a fenti 14·369 milliárdnyi értékhez adva, Franciaország 18·369 milliárdnyi jelzálogteherállományát nyerjük. Miután pedig az összes francia ingatlan értéke — a mint azt nyomban ki fogjuk mutatni — 144 milliárd franc, az ingatlan eladósodási aránya általában az érték 12·75⁰/o-a.

Ebből az adatból azonban a földbirtok eladósodottságára következtetni még nem lehet. Az eladósodottság mérvét csak úgy tudhatjuk meg, ha a földbirtokon nyugvó terhet szembe állítjuk a földbirtok értékével. Két felmerülő kérdést kell tehát megoldani. Először, hogy abból a 18 milliárdból mennyi esik a földbirtokra, másodszor, mennyi a francia föld értéke? Az első kérdés a Credit Fonciér adataiból oldható meg. A Credit Fonciér a francia jelzálogkölcsön-ügyleteknek oly nagy hányadát realizálja, hogy az üzleteredményekből kiolvasható jelenségek nemcsak részlegesek, hanem mindig generalisálhatók. Ez az, a miért a Credit Fonciér fennállása óta folyósított jelzálogkölcsöneinek aránya, a földbirtok és épületek szerint generalisálva, általános eredménynek vehető.

A Credit Fonciér fennállása óta folyósított jelzálogkölcsönei:

földbirtokra	3.065,753.863·84 franc;	79·71 ⁰ /o
épületekre	780,077.563·98 »	20·29 ⁰ /o
összesen .	3.845.831.427·82 franc;	100·00 ⁰ /o

E szerint a 18·369 milliárd franc össz-jelzálogadósságból a földbirtokra eső jelzálogadósság állománya (79·71⁰/o) 14·641 milliárd franc, az épületeken fekvő jelzálogteher pedig 3·728 milliárd franc.

A földbirtokon nyugvó eme 14·6 milliárd francnyi jelzálogteher jelentőségéről csak úgy adhatunk számot, ha azt szembeállítjuk a földbirtok értékével. A kérdés tehát az, hogy mennyi a mezőgazdaságilag hasznosított francia földbirtok értéke?

Az egyenes adók igazgatósága (administration des contributions directes) által foganatosított becslés eredményei szerint az 1887—89. években:

a földbirtok értéke	89.246 millió franc
az épületek és kohók értéke . .	49.321 » »
mezőgazdasági épületek	6.197 » »

Ingatlanok összesen . 144.764 millió franc.

¹⁾ L. Henri *Lamane* id. ért. 214. l.

A. de Foville, a kiváló francia statisztikus a francia földbirtok értékét 85 milliárd francra becsüli.¹⁾

Ezt a 85 milliárdot elfogadva, a francia föld értéke gyanánt s ezzel a 14·6 milliárdnyi jelzálogteher-állományt szembe állítva, azt találjuk, hogy *a francia földbirtok értékének 17·18⁰/o-áig van eladósodva*. A francia mezőgazdaságilag hasznosított földbirtok jelzálogadósággal tehát nincs erősen megterhelve. Ennek a 17·18⁰/o-nyi arányszámnak kedvező volta akkor tűnik ki a maga jelentőségében, ha azt egyéb államok jelzálogadóságaival állítjuk szembe.

Ausztria. Ausztriában a jelzálogadóság közvetlenül két alkalommal mutattatott ki. 1858-ban és 1882-ben. Az első kimutatás, mely az igazságügyminiszter rendeletére történt, egységesen nem volt keresztülvihető, mert nem volt mindenütt telekkönyv.

Az 1858-ik évi állomány 1.122 millió forint értéket képviselt. 1881-ben az összállomány 3.061 millió forint volt. Ily előzmények után Ausztriában a tényleges jelzálogteher-állomány kimutatása nem okoz nehézséget, mivel évenként kimutatják a tehergyarapodást az eszközölt bekebelezések és törlések különbözetének segítségével.

A jelzálogadóságok évi gyarapodása 1871-től kezdve a következő volt:

1871-ben	46,740.617	frt.	1880-ban	18,404.585	frt.
1872 »	107,621.665	»	1881 »	10,034.671	»
1873 »	202,458.692	»	1882 »	22,926.080	»
1874 »	156,127.016	»	1883 »	34,289.210	»
1875 »	136,692.565	»	1884 »	57,241.340	»
1876 »	99,276.440	»	1885 »	55,871.264	»
1877 »	24,694.812	»	1886 »	52,708.237	»
1878 »	44,160.263	»	1887 »	56,330.623	»
1879 »	22,765.037	»	1888 »	56,954.250	»
			1889-ben	52,738.749	frt. ²⁾

¹⁾ L. *Dictionnaire des Finances*: Redigé par Leon Say. 1107 lapon »Richesse« czikk alatt.

²⁾ A 70-es évek elején látható nagy gyarapodás az akkori válságban találja magyarázatát, a 80-as években tapasztalható nagyobb gyarapodás oka pedig, hogy 1883-ban az Alpinen-Montangesellschaft 24 millió márka elsőbbségi adósága kebeleztetett be, továbbá a 84. évi czukorkrisis és 86 óta a kamatláb csökkenése s a kölcsönzött tőkék segítségével túlszigázott építkezési speculatio Bécsben s ennek elővárosaiban. (L. *Wirminghaus*: »Hypothekenschulden.« Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jena, 1892. IV. B. 515. l.)

1889 végén az összes jelzálogteher-állomány 3.600 millió forint (3.580,210.100 frt). Sajnos, hogy nem állapítható meg, mennyi ebből a földbirtok s mennyi az épületek contingense. Az osztrák jelzálog-statisztika nem osztályozza a jelzálogokat gazdasági minőségük szerint, hanem jogtechnikai-adminisztratív szempontból, a telekkönyvi hatóságok minémüése alapján.¹⁾

Ausztria ingatlanainak hozadéki értékét Roschmann-Hörburg (Dalmatia nélkül) 6.443,267.646 forintra becsülte.²⁾ Ebből a mezőgazdasági földbirtok értéke 3.270,230.771 frt, az épületeké 3.173,036.875 frt. Ez a becslés elfogadhatatlan. Schiff Walter, arra való tekintettel, hogy a tényleges hozadéki érték, a kataszteri értéknek minimum kétszerese, a földbirtok értékét egymagában 6.540,461.542 frtra becsüli.³⁾ Az összes ingatlan értéke Schiff szerint 9.713,494.417 forint. Ezzel az értékkel szemben áll 3.580 millió frtnyi jelzálogadósság. E szerint *a jelzálogadósság Ausztriában az összes ingatlan értékének több mint $\frac{1}{3}$ részét, más szóval 35 $\frac{8}{10}$ -át terheli.* Sajnos, hogy az eladósodottság a földbirtokra és épületekre nézve elkülönítve nem mutatható ki; az arány azonban tisztán a földbirtokra vonatkozólag alig mutathat módosított képet s az eltérés legfeljebb 1—2 $\frac{0}{10}$ volna.

Schiff még azt is kimutatja, hogy az állam és az önkormányzati testületek részére szolgáltatandó közterhek is kitesznek legalább 119,122.034 frtot, azaz kerek 120 milliót. Ez tőkésítve 5 $\frac{0}{10}$ -kal 2.400 millió frt. értéket ad, a mi a jelzálogteherrel együtt mutatja az osztrák földbirtok valódi megterheltetését, a mely az értéknek legalább 60 $\frac{0}{10}$ -a.

Olaszország. Olaszország jelzálogstatisztikája elég kime-

---

¹⁾ V. i. megkülönböztet tartományi birtokot (landtäfflicher Besitz), a mely jogtörténeti s nem gazdasági categoria; ide főleg a nagybirtokok tartoznak; városi birtokot, melyeknek betétei elsőfolyamodású törvényszékek által vezettetnek s ide tartoznak még Bécs és Prága elővárosai; bányabirtokot; végül egyéb birtokot, hova az előbbi kategoriák egyikébe sem tartozó birtokok vétetnek. Ez az utolsó csoport foglalja magában tehát a mezőgazdaságilag hasznosított földbirtokok nagy tömegét. De zavarólag hat gazdasági szempontból, hogy ide foglaltatnak mindama házak is, a melyek nincsenek elsőfolyamodású törvényszékekkel ellátott városokban.

²⁾ Stat. Monatschrift. 1835. Der Bodenwerth Oesterreichs.

³⁾ Id. ért. 44. lapon.

ritő. A jelzálogadósságok összössommája közvetlenül csak egyszer állapítottatott meg, az 1871. december 31. állapot szerint. De ez a felvétel teszi lehetővé a ma fennálló jelzálogteher-állomány megállapítását, a mennyiben ez időponttól (1871-től) kezdve az eszközölt bekebelezések és törlések különbözete alapján jelentkező évenkénti tehertöbblet összesítése folytán a mindenkori jelzálogteher-állomány könnyen megállapítható.

Gazdasági szempontból igen becses az olasz jelzálogstatisztikában a kamatozó és nem kamatozó adósságok elkülönített feltüntetése. Az u. n. debito infruttifero nem tulajdonképeni megterhelése az ingatlannak, mert a zálogjogi bekebelezés ezen alakja csak biztosíték gyanánt jelentkezik. Az u. n. debito fruttifero két elemből áll: tőkéből (*capitali*) és tőkésített járadékokból (*rendite capitalizzate*).

Pontos, exact eredményeket azonban az olasz jelzálogstatisztika nem szolgáltat, mert az egyetemleges jelzálogok itt is zavarólag hatnak, a mennyiben egy és ugyanazon adósság kétszer szerepel, a fő- és mellékjelzálognál. Ehhez járul, hogy a törlesztések dacára, sokszor még de facto fennáll a zálogjog az eredeti adósság egész erejéig.

1886 óta igen becses reformon ment keresztül az olasz jelzálogstatisztika, a mennyiben ez időponttól külön vannak feltüntetve a földbirtokra (*sopra terreni*), külön a házbirtokra (*sopra fabbricati*) és külön a kettőre együtt (*sopra terreni e fabbricati*) eszközölt bejegyzések.

Hogy a tényleges jelzálogteher megállapítható legyen, külön kell feltüntetni az 1871. évben fogatosított főfelvétel óta történt gyarapodások eredményeit s ezek alapján a tényleges állapotot.

Az eredmények ¹⁾ a következő táblázatból láthatók:

---

¹⁾ L. *Annuario Statistico Italiano*. 1895. (Roma 1896) »Debito ipotecario iscritto sulla proprietà fondiaria.« 801. lapon.

É v	Kamatkozó jelzálogadóságságok			Nem kamatozó jelzálogadóságságok			Ö s s z e s e n		
	Évi mozgalom		Tényleges állomány (lira)	Évi mozgalom		Tényleges állomány (lira)	Évi mozgalom		Tényleges állomány (lira)
	bekebelezés (lira)	törlesztés (lira)		bekebelezés (lira)	törlesztés (lira)		bekebelezés (lira)	törlesztés (lira)	
1871	—	—	6.009,450,696	—	—	4.592,834,400	—	—	10.592,285,105
1872	502,753,027	469,865,678		281,664,155	251,146,876		784,417,182	721,012,554	
1873	451,699,926	399,684,209		258,820,046	218,750,425		713,519,972	618,434,634	
1874	453,098,200	419,174,108		212,628,808	212,420,630		665,727,008	631,594,738	
1875	465,428,402	456,833,219		210,443,851	242,006,746		675,871,763	698,889,965	
1876	420,265,402	344,770,165		207,814,756	206,468,396		628,080,158	551,238,561	
1877	460,581,708	388,490,628		235,746,190	164,166,268		696,327,898	552,656,896	
1878	438,550,516	360,191,109		249,208,596	135,643,651		687,759,112	495,834,760	
1879	444,961,757	333,178,951		197,426,622	127,083,379		642,388,379	460,262,330	
1880	455,186,932	394,953,502		195,210,485	181,840,710		650,397,418	526,794,212	
1881	543,696,276	981,020,309	6.505,400,964	190,056,245	182,821,495	4.948,905,098	738,752,521	463,841,809	11.754,366,062
1882	465,348,517	480,963,245		209,650,069	245,064,541		674,994,586	726,027,786	
1883	463,776,502	251,690,423		249,230,025	85,460,164		713,006,527	337,150,587	
1884	482,070,614	292,889,688		231,230,894	110,139,353		713,301,508	403,029,041	
1885	505,894,312	314,230,170		200,480,318	96,823,737		706,374,630	411,103,907	
1886	687,197,402	310,781,291		217,566,013	82,042,900		904,763,415	392,824,191	
1887	822,981,695	363,523,400		296,918,839	114,650,868		1,119,903,534	473,174,268	
1888	737,862,993	352,270,485		357,362,203	92,243,242		1,095,225,195	444,513,727	
1889	705,902,762	376,072,340	8.934,027,719	236,420,002	153,205,390	5.968,133,266	942,322,764	529,277,780	14.902,160,985
1890	596,669,045	803,418,563		208,963,305	110,410,637		805,632,350	413,829,200	
1891	515,539,050	276,255,479		190,566,611	105,292,535		706,105,661	331,548,014	
1892	484,585,782	266,078,920		211,635,937	103,820,681		696,221,719	369,899,601	
1893	502,038,986	234,044,644		348,800,525	117,348,895		850,839,511	401,393,539	
1894	474,220,235	294,398,429	10.082,884,332	192,136,909	102,810,361	6.580,553,444	666,357,194	397,208,790	16.663,438,270

E táblázatból kitűnik, hogy az összes olasz jelzálogteher-állomány a 16 és fél milliárdot jóval túlhaladja. Kérdés tehát, hogyan aránylik ez a 16⁶⁶ milliárd összes jelzálogteher-állomány az ingatlanok összértékéhez?

Bodio az olasz ingatlanok összértékét 38 milliárd lirára becsüli. ¹⁾ E szerint az ingatlanok értékének több mint két-ötöde — 43⁸⁷/₁₀₀ — volna jelzálogadósságokkal terhelt Olaszországban. Ez a kedvezőtlen eredmény az általános gazdasági crisis következménye gyanánt jelentkező nagy eladósodottságra s a Rómában lábra kapott építkezési speculatióra vezethető vissza. ²⁾

Bennünket azonban főleg az érdekel, hogy mennyi a mezőgazdasági földbirtokon nyugvó jelzálogadósság. Sajnos, hogy ez a fennálló adatokból praecise meg nem állapítható, mert igaz, hogy az ujlag bekebelezett jelzálogadósságoknál elkülönítve feltüntetvük úgy a földbirtokon, mint az épületeken nyugvó jelzálogadósságok, de külön csoportosítvák azok a jelzálogterhek is, a melyek vegyesen, egyszerre kebeleztetnek be az ingatlanok jelzett két csoportjára. Ezekből tehát nem tudhatni pontosan, hogy mennyi esik a mezőgazdaságilag hasznosított földbirtokra és mennyi a házbirtokra.

Mindazonáltal approximative constatalható az eredmény a következő adatokból:

Ujlag bekebelezett jelzálogkölesönök								
Minőség szerint	földbirtokra		épületekre		földbirtokra és épületekre együtt		Összes jelzáloghitelállomány	
	1893	1894	1893	1894	1893	1894	1893	1894
Kamatkozó	139,835.011	154,633.075	171,868.687	127,561.154	190,335.288	192,026.056	9,903,062.976	10.082,884.832
Nem kamatkozó	89,477.963	67,815.945	47,418.148	48,002.158	211,974.414	76,318.806	6.491,226.896	6.580,553.444
Összesen	229,242.974	222,449.020	219,286.835	175,563.312	402,309.702	268,344.862	16.394,289.872	16.663,438.276

Ez adatokból kitűnik, hogy az 1893/94. években átlag bekebeleztetett új teher: csak a földbirtokra 225,845.997 lira,

¹⁾ »*Di alcuni indici misuratori del movimento economico in Italia. 2a edizione. Roma 1891.*« cz. művének »Dell'aumento della ricchezza privata« cz. fejezetében.

²⁾ *Handwörterbuch der Staatswissenschaften.* Wirminghaus: »Die Hypothekenschulden« 515 lap.

a házbirtokra 197,425.073 lira. Úgy a földbirtokra, mint a házbirtokra egyszerre eszközölt bekebelezések csoportját főleg oly jelzálogok alkotják, a melyeknél az épületek inkább csak kiegészítő alkatrészét, tehát mintegy accrescentiáját képezik a mezőgazdaságilag hasznosított földbirtoknak. Nem igen térünk tehát el a valóságtól, ha abból indulunk ki, hogy ezen vegyes csoport két évi átlagából, 335,327.282 lirából $\frac{2}{3}$ rész, azaz 223,551.520 lira esik a földbirtokra s $\frac{1}{3}$, azaz 111,775.760 lira a házbirtokra. Ezeket az értékeket a fenti 225 és illetve 197 millióhoz adva, azt az eredményt nyerjük, hogy az utolsó két esztendőben a földbirtokra átlag 449,397.517 lira új jelzálogadósság kebeleztetett be, míg a házbirtokra 309,200.833 lira, vagyis az újonnan bekebelezett összjelzálogterhekből 59.24⁰/₀ esik a földbirtokokra és 40.76⁰/₀ a házbirtokokra. Ezt az arányt generalisálva a 16.663 milliárd lirára rugó 1894. évi összjelzálogteher-állományra, nyerjük a földbirtokra eső összes jelzálogadósság állományát, mely 9.871 milliárd lira s a 6.792 milliárdra rugó, épületeken fekvő jelzálogteher állományt.

Az olasz földbirtok értéke *Bodio* szerint ¹⁾ 32 milliárd lira; a rajta nyugvó jelzálogadósság 9.871 milliárd lira. E szerint *Olaszországban a földbirtok értékének 30.84⁰/₀-áig van jelzálogadóssággal megterhelve.* Az olasz földbirtok ezen 30.84⁰/₀-os, tehát csaknem az érték $\frac{1}{3}$ részeig terjedő eladósodottsága jelzálogteher; ha még a földbirtokon nyugvó közterhek is tekintetbe vétetnek, úgy általában kedvezőtlen eredményeket kell ez államban constataálnunk.

Poroszország. Poroszország földbirtokának eladósodottságára vonatkozólag közvetlen és igen becses adatok állnak rendelkezésre. Becsesek az adatok, mert kerületekkint külön-külön közvetlenül történtek felvételek a földbirtok értékének és az azon nyugvó jelzálogterheknek kipuhatólására, tekintettel a birtokok nagysági tagozatára.

Az országos gazdasági egyesület (Landesökonomie-Collegium) 1884. márczius 4-én elhatározta, ²⁾ hogy dr. v. Miaskowski tanár tervei szerint az egyes provinciákban kis tipikus kerületeket vesznek a mezőgazdasági viszonyok te-

¹⁾ L. *id.* m. 133. lapon.

²⁾ L. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.* 1895. (Dickmann: »Die Verschuldung des ländlichen Grundbesitzes« etc. 84. lap.)

kintetében vizsgálódás alá. Az így nyert becses anyagot dr. *Meitzen* titkos tanácsos, a kiváló agrárpolitikus, feldolgozta s arra a kedvezőtlen eredményre jutott, hogy Poroszország 10 tartományának 42 tipikus törvényszeki kerületében (Amtsgerichtsbezirk) a mezőgazdaságilag hasznosított földbirtokon nyugvó jelzálogteher a földbirtok értékének átlag 39·4⁰/o-át tette 1884-ben.¹⁾

Az 1884. évi állapot kiegészítéseül a kir. porosz statisztikai hivatal feldolgozta a következő hét évre vonatkozó jelzálogmozgalom adataiból az 1892. évi állapotot. 1882—1892-ig 1.500 millió márkával gyarapodott a jelzálogi eladósodottság az 1884. évet követő hét évben a jelzálogi bekebelezések a törléseket 1.093·05 millió márkával multák felül az említett tíz tartományban. E pótlás alapján kitűnt, hogy *Poroszországban a mezőgazdasági földbirtok értékének 45·63⁰/o-áig van eladósodva*. Az eladósodottság mérve, a birtokok nagyság-categoriái szerint, különböző:

nagybirtok	60·98 ⁰ /o	} átlag: 45·63 ⁰ /o
parasztbirtok . . .	33·71 ⁰ /o	
kis-parasztbirtok . .	28·93 ⁰ /o	

Az eladósodottság tekintetében Poroszország mutatja a legkedvezőtlenebb viszonyokat.²⁾

Hessen. Hessenre vonatkozólag becses, de kissé elavult adatok állnak a mezőgazdasági földbirtokon nyugvó jelzálogteher jelentőségének megítélésére rendelkezésre.³⁾ Ugyanis az 1884—86 években tartott enquête alkalmával gyűjtettek

¹⁾ Az eredmények részletezve a következők: *Kelet-Poroszországban*: Rössel 32·5, Porosz-Holland 50·9, Gumbinnen 38·9, Angerburg 44·0. *Nyugat-Poroszország*: Marienburg 45·2, Neustadt 77·0, Mewe 46·7, Jastrow 43·6. *Brandenburg*: Jüterbogk 17·4, Kyritz 39·4, Königsberg i. M. 42·9, Kallan 35·7. *Pommern*: Pyritz 40·5, Sabes 47·7, Dramburg 46·7, Zelow 11·3, Bergen a. Kügen 62·8, Grimmen 67·2. *Posen*: Wreschen 71·7, Lissa 33·7, Wirsitz 45·3, Mogilno 63·9. *Szilézia*: Münsterberg 33·3, Neurode 54·5, Freistadt 42·1, Rothenburg 61·6, Tost 64·5, Falkenberg 31·2. *Szászország*: Gardelegen 19·6, Kalbe a. S. 30·5, Liebenwerda 32·9, Kölleda 10·2, Weissen-see 15·5, Schleusingen 7·1. *Schleswig-Holstein*: Plön 38·3. *Hannover*: Lingen 7·9, Norden 21·4, Leer 12·6. *Hessen-Nassau*: Hadamar 5·6, Dier 2·7, Höchst a. M. 15·9, Selters 8.

²⁾ *Miquel* szerint az összes ingatlanon nyugvó jelzálogteher 16·5 milliard márka. (L. Entwurf eines Ergänzungssteuergesetzes. Haus der Abg. V. Session 1892/93. Nr. 6. 54. l.)

³⁾ L. *Jahrb. f. Nat. u. St.* Dritte Folge. XI. B. Heft 5. »Die Verschuldung des Grundbesitzes in einzelnen Staaten Deutschlands.«

adatok a mezőgazdaság eladósodottságának kimutatására. Csak azok a mezőgazdák vétettek tekintetbe, a kik legalább 0,5 hektár mezőgazdasági birtokkal rendelkeztek. 18 községben a személyi eladósodottság is kipuhatoltatott megbízható alapon. A földbirtok az eladási érték alapján becsültetett meg. *Hessenben a földbirtok eladósodottsági arányszáma 16,35%*, tehát igen kedvező viszonyokra utal.

Baden. A mezőgazdaság eladósodottságának mérvét Badenben legújabbán igen ügyes és elég megbízható módon állapította meg dr. *Buchenberger* badeni pénzügyminiszter ¹⁾ a jövedelmi adóvallomások eredményeiből. E módszer segítségével — melyet subjectiv módszernek nevezhetünk, mert minden egyes gazdálkodó adóalany külön-külön vétetik tekintetbe — szükségkép összeolvadva jelentkezik a mezőgazdasági real- és personalhitel, úgy, hogy a végeredményből nem tudható meg a jelzáloghitel mérve külön, hanem csakis a személyhitellel együtt, összességükben. És ha az így nyert eredmények absolute véve, minden egyéb eredménynél, melyek csak többé-kevésbbé önkényes becslések útján állapíthatók meg, értékeesebbek is, jelen esetben, midőn feladatunk épp a különböző államok jelzálogterhének kimutatása, ezen subjectiv módszer segítségével nyert eredmények ki nem elégítők, mert zavarólag hatnak a személyhitel elemei.

Buchenberger módszerének részleteire nem terjeszkedhetünk ki, csak a lényegére. *Buchenberger* az adóalanyok osztályozása után megállapította, hogy a mezőgazdasági foglalkozásra eső, megadóztatandó 90,8 millió márkára rugó jövedelem, 8,8 millió márka adóssági kamat levonása után állott elő. Mivel pedig a jövedelmi adókatasterek csakis a tőkekamatok összegét mutatják, a melyeket az adósságok után fizetni kell, az adósságok mérvét külön kellett megállapítani. *Buchenberger* tehát a kamatokat 4½%-kal tőkésítette, vagyis szorzó gyanánt 22 választatott. Így nyerte a 195,8 millió márka adóssági tőkét, a mi szembeállítva 774 millió márkára menő föld- és házbirtoktőke-értékkel: 25,4%-nyi eladósodási arányt mutat.

¹⁾ »Die Belastung der landwirthschaftlichen Bevölkerung durch die Einkommensteuer und die Verschuldung der Landwirthschaft im Grossherzogthum Baden. Karlsruhe 1896.« cz. művében.

Összefoglalva az eredményeket, állítsuk egymással szembe a megvizsgált államok mezőgazdaságilag hasznosított föld birtokainak, illetve ingatlanainak eladósodottsági quotáját, hogy hazánk helyét kijelölhessük:

A jelzálogadós- ságoknak a föld értékéhez viszo- nyított 0/0-ai	
Poroszország	45·63
Olaszország	30·84
Ausztria	—
Magyarország	21·47
Baden	25·4
Franciaország	17·18
Hessen	16·35

{ 43·87 az összes ingatlanhoz vi-
szonyítva az összes jelzálog-
teher.

{ 35·8 az összes ingatlanhoz vi-
szonyítva az összes jelzálog-
teher.

{ 25·42 az intézeti személyhitellel
együtt; 25·59 az összes ingatlan-
hoz viszonyítva az összes jel-
zálogteher.

(személyhitellel együtt.)

{ 12·75 az összes ingatlanhoz vi-
szonyítva az összes jelzálog-
teher.

E kimutatással — melyből kitűnik, hogy hazánk jelzálogi eladósodottsági viszonyai, egyéb államok eladósodottsági viszonyai mellett, éppen nem mondhatók kedvezőtleneknek — mezőgazdasági hitelügyünk tényleges állapotának vizsgálatát befejeztük.

Kitűnt tanulmányunk alapján, hogy a realhitel még sok tekintetben nem szolgál a mezőgazdasági hitelszükséglet fedezésére megfelelő alakban, bár a fejlődés kedvező irányban s intensíven megy végbe. Hazánkban a jelzáloghitel szervezete gazdagon tagozott s e hitelszervezet azon tagjai erősödnek s emelkednek fokozott jelentőségre, a melyek legmegfelelőbb alakban nyújtják a jelzáloghitelt. A kedvezőtlen feltételek mellett folyósított, magánosok nyújtotta jelzálogkölsönök az összjelzálog-hitelállománynak egyre kisebb hányadát teszik. Az intézeti realkölsönöknél továbbá azt a kedvező jelenséget állapíthattuk meg, hogy annak az intézetcsoporthoz, a mely legkedvezőbb minőségben nyújtja a jelzáloghitelt, kölsönállománya egyre nagyobb viszonylagos jelentőséget nyer. Az

intézeteknek a jelzáloghitelüzlet terén folytatott versenyénél is érvényesülni látjuk a selectio sociologiai törvényét.

A még sok tekintetben kedvezőtlennek bizonyult real-hitelszervezet előnyös fejlődési folyamatának gyorsítását, előmozdítását jeleztük a jelzáloghitelpolitika terén főfeladatnak. A jól induló fejlődés fejlesztendő. Eszköz gyanánt a conversiót jelöltük meg, mert a még túlnyomó magánkölesönállománynak a kifejtett módon intézetivé változtatása egyértelmű a felmondható kölcsönnek felmondhatlanná, a készpénzkölcsönnek zálogleveles kölcsönné alakításával s ezzel a jelzáloghitelállomány minőségének javításával.

Úgy találtuk, hogy a magyar földbirtok eladósodottsága nem kedvezőtlen egyéb államok mellett; megterheltetése azonban jelentékeny. A hitelteher és a közterhek összességének értéke a földbirtok értékének közel feléig terjed. Ha nem felejtjük el, hogy ez átlagos eredmény, tehát a tényleg megterhelt birtoktestek jóval kedvezőtlenebb viszonyokat mutatnak, úgy tagadhatatlan, hogy mezőgazdasági hitelpolitikánkra jelentékeny feladatok várnak, melyeknek megoldásához, megfelelő sorrendben, hozzá kell látnunk, hogy a hitelviszonyok elfajulásának gátat vetve, egyidejűleg megfelelő hitelszervezet létesítésével kielégíthetők legyenek a mezőgazdasági hitel-szükséglet sokoldalú, árnyalatdús alakulatai.

A jelzáloghitel-politika terén — a már megbeszéltek s jelentéktelennek mondható reformtól eltekintve --- a »laisser faire, laisser passer« elve érvényesítendő. A mezőgazdasági hitelpolitika másik két nyilvánulata: a járadékbirtok-politika és a személyhitel-politika terén azonban annál jelentékenyebbek a feladatok.

DR. FELLNER FRIGYES.

A ZÁLOGLEVELEK BIZTOSÍTÁSÁRÓL ¹⁾

A felmondhatatlan, hosszú időn át annuitásokkal törlesztendő jelzálogos kölcsönöknek elsőrendű alakja nálunk a zálogleveles kölcsönök. A földbirtokos, a ki régi terhei conversiójára, vagy új birtok vásárlására, a telek tulajdonosa, a ki bérháza felépítésére kölcsönt kénytelen felvenni, biztonsága érdekében oly természetű kölcsönt keres, a melyet egyrészt a hitelező ne mondhasson fel tetszése szerinti időpontban, másrészt ő, az adós, csekély törlesztési részletekkel az évek bizonyos során át visszafizethessen. A nehézség azonban, a mely abban állt volna, hogy minden egyes kölcsönt igénylőnek oly tőkést kellett volna keresnie, a ki ily feltételek alatt, felmondhatatlanul és hosszú törlesztésre, hajlandó lett volna pénzét elhelyezni, indította a pénzintézeteket arra, hogy a kölcsönt keresők és tőkések között az összeköttetést létesítsék záloglevelek kibocsátása alakjában. Mint a képviselőház igazságügyi bizottsága a záloglevéltörvényhez irt jelentésében igen találóan jellemzi: »a záloglevél eszméje a jelzálog nyújtotta *biztonságnak* a kibocsátó pénzintézet részéről várható *pontossággal*, valamint a kölcsön *oszthatóságával* és az azt képviselő okmány könnyű *átruházhatóságával* való egyesítése.

Mivel azonban a tőkés a záloglevél-kibocsátó intézet közbelépése által elvesztette azon jogát, hogy maga győződjék meg arról, vajjon kölcsönadott pénze bir-e a kellő jelzálogi fedezettel, beállt annak szüksége, hogy az államhatalom törvényhozási úton létesítse azon garantiákat, a melyek a záloglevél-tulajdonosokat követeléseik kellő fedezetéről biztosítsák.

Ezen garantiákat megadni kétféle elvi alapon lehet. Vagy a kormány közvetlen ellenőrzése alá helyezzük a zálog-

---

¹⁾ Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« gazdaságjogi szakosztályának 1896. évi november hó 21-én tartott ülésében.

levél kibocsátással foglalkozó intézetek egész kezelését, mint ezt az osztrák 1874: XLVIII. t.-cz. teszi és mint azt a magyar kormánynak 1875. november 5-én beterjesztett javaslata is contemplálta, vagy a törvényben taxative felsorolhatók azon föltételek, melyek alatt és azon módozatok, melyek mellett a záloglevél-üzlet gyakorolható. A magyar törvényhozás, eltérőleg a kormány javaslatától, ezen utóbbi módozathoz csatlakozott és a záloglevelek biztosításának feltételeit taxative a törvényben, az 1876: XXXVI. t.-cz.-ben sorolta fel.

Minthogy jelen tanulmányom czélja ezen záloglevél-törvényünk létesítette garantiák birálatával foglalkozni, röviden vázolni kell azon változást, a melyen jelzáloghitel-ügyünk, illetve a záloglevelek forgalma a törvény életbe léptetése óta napjainkig átment. A forgalomban levő záloglevelek összege az 1875. év végén 107 millió frtot tett ki, ezen összeg 1876-ban 121 millióra szökik fel, 1894 végén pedig már 390 millióra emelkedik, a forgalom tehát 19 év leforgása alatt 271%-kal emelkedett. Zálogleveleink forgalomképességének emelkedését azonban még fényesebben illusztrálja ezek kamatlábainak és tőzsdei árfolyamának összehasonlítása. 1875-ben a magyar földhitelintézet $5\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleit 85⁶³/₁₀₀, 5% -os érczértékű zálogleveleit 93⁷⁵/₁₀₀-el jegyezték, míg az osztrák-magyar bank 5% -os zálogleveleit a bécsi tőzsdén 96 frt 50 krral árulták, ma a magyar földhitelintézet $3\frac{1}{2}\%$ -os kötvényei 92 frton, az osztrák-magyarbank 4% -os záloglevelei 101-en állanak, a nagyobb fővárosi intézetek $4\frac{1}{2}\%$ és kisebb vidéki pénzintézetek 5% -os kötvényei a pari cursust meghaladják.

Ha szemléljük ezt a most vázoltam rohamos fejlődést és ezzel egybevetjük azt a tényt, hogy a záloglevelek biztosításáról ma ugyanaz a törvényünk intézkedik, akár 1876-ban, akkor eo ipso mutatkozik szükségesnek azon törvény reformálása, a mely egyedül maradt változatlan, míg minden, a mit szabályozási körébe bevont, gyökeresen megváltozott. A törvény, a melyhez mértéket a crisis utáni Magyarország vészna, satnya tagjairól vettek, a maga szűkre szabott korlátozásaival feszélyezi, elnyomja a mai Magyarország erőteljes idomainak arányos fejlődését.

Ám térjünk át a törvény létesítette garantiákra, vegyük azokat sorra egyenkint.

A záloglevelek biztosításának egyik első eszköze a törvény 13. §-ában foglaltatik, a mely kimondja, hogy »engedélyezendő kölcsönöknél a fedezet akkor tekintetik teljesnek, ha a jelzálog értéke az alapszabályokban meghatározott becslés szerint a kölcsönösszeg engedélyezésekor ennek s az előző telekkönyvi tehertételeknek, ha ilyenek léteznek, legalább kétszeresét képezi. Ha a jelzálog erdő vagy szőlőterület, ezeknek becsértéke a kölcsönösszegnek s az előző tehertételeknek legalább háromszorosát kell hogy képezze.«

A törvényhozás tisztában volt azzal, mily nehéz feladat áll előtte, a mikor a zálogleveleket az ingatlanok megterhelése maximumának megállapítása által akarja biztosítani. Legalább a bizottsági jelentés kiemeli, hogy azon hányad, a mely az ingatlan becsértéke alapján kölcsönként engedélyezhető, törvényileg megszabható ugyan, ámde a jelzálogok becsértékének meghatározási módjára és számítási alapjára nézve abszolút becsű szabályt felállítani nem lehet s eddig még sehol sem sikerült.

Ezen premissából azonban nézetem szerint korántsem azon conclusió lett volna levonandó, hogy az ismeretlen, imponderabilis becsértéknek kölcsönkép nyújtható hányadát határozzuk meg a törvényben, hanem egyszerűen meg kellett volna hagyni pium desideriumnak azt, hogy a megterhelési hányad maximális határának megvonása által biztosítsuk a záloglevelek fedezését. Miután $\frac{x}{2}$ semmivel sem határozottabb mennyiség, mint $\frac{x}{y}$, tehát a megterhelési maximum megszabásának semminemű gyakorlati *haszna* nem lehetett, abból csak kár, hátrány származhatott.

Az irreális intézet egyszerűen úgy szabja meg a becsértéket, hogy az kettővel osztva oly összeget adjon, a melyet kölcsönkép engedélyeznie érdekében áll, az invariabilis osztó helyett az osztandót fogja tetszése szerint változtatni.

A törvény életbeléptetése idején, kétségtelen, volt értelme a fictionnak, a mely a törvény ezen szakaszában rejlett. A külföldi kis tőkés, a ki a törvényben foglalt ezen megszorítás illusórius voltát ki nem érezte, tényleg találhatott bizonyos biztosítékot abban, hogy Magyarországon csak a becsérték feléig szabad kölcsönt engedélyezni. Ma azonban a magyar papírok a külföldön már sokkal jobban vannak classsrozva, a bizalom a jól ismert magyar záloglevelek iránt sokkal

alaposabb, semhogy ezen fictió fentartására szükség lenne. Kétségtelen, fájdalmas műtét, a jelzáloghitelügy élő testéből kivágni ezt a kelevényt, a melyhez már az egész organismus alkalmazkodott, de ne halaszszuk ezt a műtétet még későbbre, a mikor az elkerülhetlen és még fájdalmasabb lesz.

Átmenetként ajánlatosnak tartanám ezt a szakaszt oda módosítani, hogy minden záloglevelet kibocsátó intézetnek kötelességévé tétetnék kötvényei szövegébe felvenni, mily arányú megterhelés alapján bocsátja ki zálogleveleit. Az átmeneti stádiumban intézeteink a mai 50%-os megterhelési hányadot kétségen kívül fentartanak, később azonban bizonyára magasabb, esetleg $\frac{2}{3}$ -résznyi megterhelésre mennének át, a mely a földbirtokosság jogos érdekeinek teljesen megfelelne.

Átmegyek azonban a záloglevél-biztosításnak a törvény adta második eszközére, a biztosítási alap kérdésére.

A törvény 4—11. §-ai elrendelik, hogy minden zálogleveleket kibocsátó intézet ezen kötvényei külön biztosítására legalább 200.000 frtnyi alapot tartozik kihasítani és záloglevelek legfeljebb ezen alap húszszorosának erejéig bocsáthatók ki. Az 1889:XXX. t.-cikk ezen intézkedést tovább fejlesztette, megadván az adómentességet azon intézetek záloglevél-szelvényeinek, a melyek ezen biztosítási alapot legalább másfél millióra emelik fel.

Ha visszamegyünk a parlamenti tárgyalásokra, a melyeknek gyümölese a külön biztosítási alap intézménye, úgy tűnik fel nekünk, mintha törvényhozásunk valamely helyes ösztön által vezéreltetve létesítette ezt az intézményt, holott ugy a kormány javaslata, mint az igazságügyi bizottság jelentése, sőt a képviselőház tárgyalásai is arról győznek meg, hogy ezen tényezők egyike sem volt tisztában tulajdonképen azon kérdéssel, *mit van hivatva ez az alap biztosítani?*

A kormány azt állítja indokolásában, hogy »megakadályozható ily célra levő pénz által a záloglevelek felette nagy árcsökkenése, a mi csak a jelzálog-birtokosok előnyére van«. Nem tudom, mit értett az indokolás felette nagy árcsökkenés alatt? Ha azt értette, hogy ezen alap létezése folytán, a melynek a zálogleveleknek legalább huszadrészét kell kitennie, a záloglevelek árfolyama névértéköknek 5 % alá sohasem süllyedhet, úgy ezt a célt az alap tényleg biztosítja, de hogy a zálog-

levelek ily fokú árcsökkenése ellen ezen alap creálása által kellene védekeznünk, ezt a szegénységi bizonyítványt alá-
írnunk nem szabad. Ha felette nagy árcsökkenés alatt 95%-kal
való árhanyatlást értünk, úgy ezt a biztosítási alap tényleg
kizárja, ezt a célát azonban nem kellett ily mechanikai esz-
közökkel elérni.

Az igazságügyi bizottság a biztosítási alap rendeltetésére
nézve teljesen eltérő nézeten volt az indokolástól. A bizott-
sági jelentés ugyanis azt állítja, hogy ezen alap »azon külön-
bözetnek fedezetéül szolgál, a mely a jelzálogok becsértéke
s azoknak kedvezőtlen viszonyok közt történhető eladása
utján befolyt vételára közt felmerülhet«. A bizottság ezen
nézetét, a mely a 6. §-ban kifejezésre is jutott, nemcsak hely-
telennek, hanem egyenest károsnak tartom.

A záloglevelek biztonságát a jelzálog biztonságának kell
fentartania, nem pedig egy külön elhelyezendő biztosítási
alapnak, semmi esetre se azonban egy 200.000 frtnyi biztosí-
tási alapnak, a melyet a bizottság által szemügyre vett vesz-
teséggel való egy eladás fölemészthetne. Ha a törvény inten-
tiója az volt, — más pedig nem lehetett — hogy az intézetek
a legnagyobb scrupulositással becsüljék az ingatlanokat, akkor
a törvény ezen intentióival a biztosítási alap *ezen* értelmezése
merőben ellenkezik. Egy irreális intézet sokkal könnyebben
fogja magát könnyelmű kölcsönadásra ragadtatni, ha tudja,
hogy az esetre, ha a megterhelt ingatlan a kölcsön összegé-
nél olcsóbban fog a kényszer-eladáson elkelní, a hiányt nem
kell saját fondjaiból fedeznie, hanem igénybe veheti ezen
célra azon alapot, a melyet föntartania, külön kezelnie a
törvény ugyis rendeli, a melynek saturálása értéke vesztett
ingatlanokkal tehát sokkal kevésbbé érinti, mintha a hiányt
saját részvény, vagy tartaléktőkéjéből kellene pótolnia. Ha
egy intézet kölcsönével megterhelt ingatlant kényszereladáson
olcsóbban vett, mint a mennyi kölcsön volt azon, akkor ezt
a veszteséget addig, míg az intézetnek saját tőkéje van, ebből
kell fedeznie és pedig becsületes, tisztességes úton, úgy, hogy
az ingatlan kitünt valódi értékének csak felét szabad zálog-
levelekben forgalomban hagynia, az azon fölüli megterhelési
összeget pedig mérlegében részben mint saját befektetését,
részben mint üzleti veszteséget kitüntetnie.

Teljesen téves azonban a képviselőház vitája alatt több-

ször felmerült az a nézet is, mintha a biztosítási alap célja, rendeltetése az lenne, hogy a záloglevél-szelvények pontos fizetését biztosítsa az esetre, ha a jelzálog-adósok kölcsöneik kamatát be nem fizetnék. Hiszen ezt a törvény 32. §-ának 5. pontja zárja ki, a mely az alap csökkentése esetén fogsággal fenyegeti az intézet igazgatóságának tagjait, hogyan lehetne tehát az annuitások késedelmes befizetése esetén a biztosítási alapból váltani be a szelvényeket?

Tehát céltalan volna a törvény azon intézkedése, a mely a biztosítási alap kihasítását kötelezővé teszi? Korántsem az. Célja ezen alapnak első sorban, hogy biztosítékot nyújtson a záloglevél-tulajdonosnak arra, hogy a kibocsátó intézet rendelkezik *a kellő vagyoni erő* felett, a mely egy ilyen kizárólag bizalmon alapuló attractiv üzletág folytatásához elengedhetetlen, másodsorban hogy biztosítékkul szolgáljon a záloglevél-tulajdonosnak oly irányban, hogy befektetett tőkéje legalább egy rész erejéig feltétlenül, az ingatlanok bármily értékcsökkenése esetére sincs veszteségnek kitéve.

Ha pedig elfogadjuk az alap rendeltetésének ezt az értelmezését, a mely kiváló fontossággal bír nálunk, a kik zálogleveleink túlnyomó részét ma is még a külföldön helyezzük el, akkor nem tartjuk célhoz vezetőnek a törvény azon intézkedését, a mely záloglevelek kibocsátására már 200.000 frtnyi külön alap kihasítását elegendőnek tartja.

Hogy mily magas legyen a biztosítási alap, ezt elméletileg deducálni nem lehet, de hogy 200.000 frt kevés, azt egy gyakorlati példával fogom bizonyítani. Van egy vidéki intézetünk, — nomina sunt odiosa, tehát nevet nem említek — a melynek legutóbbi mérlege szerint 5000 frt alap és 558 ezer forint tartaléktőkéje van, a mely a záloglevelek biztosítására 570 ezer forintnyi alapot hasított ki és a melynek ezen, összesen 1 milliót tevő saját tőkéje mellett 5 millió forint betéte és nem kevesebb, mint 10,700.000 frt záloglevele van forgalomban. Hogy ezen intézet csak kisebbszerű válság esetén is képtelen lenne zálogleveleinek csak kis hányadát is visszavásárolni, hogy ezen záloglevelek critikus időben oly értékdevalvációt szenvednének, a melynek legalsó határát megállapítani lehetetlen, az épen oly nyilvánvaló, mint az a tény, hogy a külföldi tőke, a mely ily veszteséget szenvedne Magyarországon, nemcsak ezen egy intézet ellen fordulna,

hanem igenis kimondaná az anathémát az összes magyar záloglevelekre és előállna a magyar jelzáloghitelviszonyokra egy oly fokú válság, a melynek pusztításait ma még appreciálni is képtelenek vagyunk.

A biztosítási alap intézményének hatásossá tételére tehát az első feltétel az, hogy az alap összegét kötelezőleg legalább 1 millióra emeljük fel, még pedig visszaható erővel oly értelemben, hogy a záloglevelek kibocsátásával eddigelé foglalkozó intézetek megfosztatnak a záloglevelek további kibocsátásának jogától, ha záros határidőn belül nem igazolják, hogy biztosítási alapjukat a törvényes magasságra emelték.

A biztosítási alap ezen felemelése azonban korántsem elegendő, gyökeresen meg kell változtatnunk az alap elhelyezési módjaira vonatkozó törvényes intézkedéseket.

A törvény 6. szakasza szerint ugyanis az alap elhelyezésére és jövedelmezővé tételére szolgálhatnak

1. tőzsdén hivatalosan jegyzett, meghatározott kamatozású értékpapírok vásárlása;

2. az 1. pont alatt meghatározott értékpapírokra tőzsdei árfolyamuk $\frac{3}{4}$ része erejéig adott kölcsönzés, mely három hónál hosszabb időre nem terjedhet, de lejárat után megújítható;

3. lejárt, vagy legfeljebb félév alatt lejáró értékpapírok és szelvények leszámítolása;

4. legfeljebb 3 havi lejáratú és legalább három aláírással ellátott váltók leszámítolása;

5. az intézet jelzálogos követelésével ingatlanok megvásárlása azon összegig, mely saját követelésének teljes fedezésére szükséges.

A mi a biztosítási alapnak a tőzsdén hivatalosan jegyzett kötvényekbe való elhelyezését illeti, a gyakorlat a törvénynek két nagy fogyatkozását derítette ki, azt t. i., hogy a törvény nem zárta ki a biztosítási alap elhelyezési módjai közül más intézet, de plane az intézet saját zálogleveleit sem.

Ha a biztosító alap célja az, hogy a záloglevél-tulajdonosnak mint felülbiztosíték oly értékek álljanak az intézet tönkremenése esetén rendelkezésére, a melyek a jelzálogok esetleges értékváltozásaitól függetlenek, micsoda felülbiztosítékul szolgálnak más intézetek záloglevelei, a melyek ugyancsak jelzálogos követelések részeit képviselik?

De ha már helytelenítjük azt, hogy egy zálogleveleket kibocsátó intézet biztosítási alapját más intézet zálogleveleibe fektetheti, valóban nehéz satírárt nem írni a törvény azon fogyatkozásáról, hogy a biztosítási alap elhelyezési módjai közül *az intézet saját zálogleveleit sem zárja ki*. Vagy ér a záloglevél valamit, vagy nem ér; ha ér, minek a biztosítási alap, de ha nem ér, mit használ a biztosítási alap, a mely ugyanezen értéke-vesztett záloglevelekből áll? És a törvény eme fogyatkozását vidéki intézeteink némelyike már fel is használta, nem egy kimutatásban látjuk a biztosító alapot a kibocsátó intézet zálogleveleiben elhelyezve: ha ez nem kijátszása a törvény szellemének, akkor a törvénynek szellemét egyáltalán nem lehet kijátszani.

A törvényben mutatkozó ezen hiány veszélyes voltát csak az a positivum mulja fölül, a mely megengedi azt, hogy a biztosítási alap három aláírással ellátott váltókba fektettesék. Végre is a törvényt visszaélések megakadályozására hozták, csak visszaélések meggátlása lehet a célja annak, ha taxative felsoroljuk azon módokat, a melyeken a biztosítási alap elhelyezhető, már pedig nem egyenesen csábítás a visszaélésekre az, ha megengedjük, hogy egy intézet három igazgatója aláírjon egy 200.000 frtos váltót — egy ürlap igen türelmes papír — és az egész biztosítási, vagy mondjuk u. n. biztosítási alapot ebbe a váltóba fektesse be?

Egy biztosítási alap, a melyet ilyen értékekben lehet elhelyezni, szolgálhat arra, hogy a záloglevelek tulajdonosainak egy fictióval port hintsünk szemükbe, de érdekeik őszinte, hathatós védelmére ilyen alap nem szolgálhat soha. Ha ezt a célzt akarjuk elérni, pedig a törvényhozás célja más nem lehet, akkor ki kell mondanunk, a mit az osztrák 1874: XLVIII. t.-cz. 6. §-a statuál, hogy »Wertpapiere, in welchen das Vermögen eines Pflegebefohlenen nicht angelegt werden kann, sind von der Bestellung als Caution ausgeschlossen«, de ki kell zárnunk expressis verbis minden oly kötvényt, melynek kibocsátása alapját jelzálogos követelés képezi.

A 6. §. 5. pontja azonban a biztosítási alap elhelyezésének egy oly módozatát is concedálja, a mely nemcsak helytelen, hanem egyenes ellentétben áll a törvény 14. §-ával. Ezen ötödik pont ugyanis azt mondja, hogy a biztosítási alap

részére megvásárolhatók az intézet követelésével megterhelt ingatlanok azon összegig, mely saját követeléseinak teljes fedezésére szükséges. A 14. §. ellenben azt mondja, hogy jelzálogintézetek azon követelései, melyeknek alapján záloglevelek bocsátatnak ki, épségben maradnak akkor is, ha a jelzálogul szolgáló ingatlant birói árverésen a jelzálogintézet maga veszi meg. Világos az ellenmondás a két intézkedés között. Ha az intézet a birói árverésen megvett ingatlanra adott kölcsön alapján kibocsátott zálogleveleit forgalomban hagyhatja, minek terhelné akkor biztosítási alapját ezen összeggel? Ha a kölcsönben meghagyhatja a záloglevél-tulajdonos tőkéjét, minek fektetné be a saját tőkéjét abba?

Kérdés már most az, helyes-e ez az intézkedése a 14. §-nak, a melyet a parlamenti tárgyalás folyamán *Wahrmann* Mór indítványára szúrtak be, helyes-e az, hogy a jelzálogintézet egy kölcsönre emittált zálogleveleit forgalomban hagyhatja akkor is, ha a megterhelt ingatlant birói árverésen maga az intézet kénytelen megvenni?

Hogy ezen kérdésre megfelelhessünk, meg kell azt említenünk, hogy egy intézet a kölcsönével megterhelt ingatlant a birói árverésen a maga részére csak akkor fogja megvenni, ha nem akad arra oly vevő, a ki legalább is az intézet követelésével egyenlő vételárat fizetne.

Tegyük fel, hogy az intézetnek egy 100.000 frtra becsült ingatlanra 50 ezer forint kölcsöne van, az annuitás nem fizettetvén, az ingatlan birói árverésre kerül. Ha most az intézet kénytelen maga venni meg az ingatlant azért, mert az ingatlanért még 50 ezer forintot sem akar senki adni, hol van akkor teljes fedezete a kibocsátott 50 ezer forintnak, a melyet az intézet továbbra is forgalomban hagy?

A törvény főelve, hogy a jelzálogi fedezet teljesnek akkor tekintetik, ha az ingatlan értéke a kölcsön összegének legalább kétszeresét teszi. A kölcsön engedélyezésnél a becsértéket az intézet alapszabályai szerint állapítja meg: szükségvételeknél azonban van egy biztos, fix megállapítása a becsértéknek, a vételár, a melynél magasabb az ingatlan értéke semmi esetre sem lehet. Evidens tehát, hogy a törvény főelvének a 14. §. nem, csak oly intézkedés felelne meg, a mely a birói árverésen elért vételár, tehát ha az intézet maga vette meg az ingatlant, a kölcsön fele erejéig engedné forgalomban hagyni a zálogleveleket.

De ha helytelenítjük azt, hogy szükségvétel esetén a zálogleveleket kibocsátó intézet a zálogleveleket teljes összegükben forgalomban hagyhatja, ép oly helytelennek tartjuk azt is, hogy az így megvásárolt ingatlan az intézet követelése erejéig a biztosítási alapba számítassék be.

A kölcsön ingatlan fedezete rendes körülmények között ugy is elegendő biztosítása a zálogleveleknek, »a földbirtok árának fluctuatiói az érték 50%-ának határát csak *nagyon kivételes viszonyok* közt, rendkívüli események esetén haladják meg«, már pedig ezen kivételes viszonyok, ezen rendkívüli események sokkal kevésbé fogják a biztosítási alap részére megvásárolt, természetüknél fogva sem kiváló ingatlanokat megkimélni, mint a kölcsönök biztosítására lekötött ingatlanokat. Hogy felelhet meg akkor a biztosítási alap rendelkezésének, hogy jelzálogi fedezeten kívül bizonyos superbiztosítást nyújtson a záloglevél-tulajdonosnak?

A 6. §. 5. pontja tehát először ellenkezik a biztosítási alap szellemével, másrészt collisióban van a 14. §-sal, a mely azonban nem kevésbé sérti a törvény főelvét, a teljes jelzálogi fedezet iránti jogos követelményt.

Sed nunc venio ad fortissimum! Egy utolsó oly fogyatkozását akarom a törvénynek ismertetni, a mely annak összes, üdvös intézkedéseit illusóriussá teszi.

Hogy a zálogleveleknek a kellő jelzálogi fedezete legyen, ehhez két dolog szükséges. Az egyik, hogy ne bocsátassék forgalomba több záloglevél, mint a mennyi jelzálogos kölcsönt az intézet teljes fedezet mellett folyósított, a második kellék azonban, hogy a záloglevelek oly arányban *ki is vonassanak a forgalomból*, a mint az alapjukat képezett kölcsönök rendes, vagy rendkívüli úton törlesztetnek.

Ezen második kelléket a törvény 14. §-a juttatja érvényre, a mely kimondja, hogy »a jelzálogintézetek kötelesek zálogleveleiket a forgalomból azon arányban visszavonni, melyben jelzálogilag biztosított kölcsönköveteléseik összege visszafizetés folytán, vagy más okból csökkent.« Ennek igazolására köteles az intézet igazgatósága a 29. §. szerint fél-évente oly kimutatást közzétenni, a melyből — többi közt — kitünjék:

1. a forgalomban levő záloglevelek névszerinti összege;
2. azon jelzálogkövetelések összege, melyek a zálog-

levelek biztosítására szolgálnak. Ha pedig az intézet igazgatói szándékosan elmulasztják az intézet zálogleveleit a forgalomból azon arányban visszavonni, melyben az intézet jelzálogilag biztosított kölcsönköveteléseinek összege visszafizetés folytán, vagy más okból csökkent, ez esetre a 32. §. 2. pontja három hónapig terjedhető fogságbüntetést szab meg.

Hasonlításuk össze már most a törvény ezen komoly, szigorú intézkedéseivel zálogleveleket kibocsátó intézeteink tényleges gyakorlatát.

Minden egyes esetben, a mikor a kölcsönök tőkéje rendes, vagy rendkívüli módon törlesztetik, az intézet nem tart hat záloglevél-visszasorsolást, először ezen eljárás alakszerűségeinek költsége miatt, másrészt a záloglevelek kamatainak a szelvény lejárta előtt való liquidálása nehézségei folytán, de főleg azért nem, mert a bizonytalanság érzete, hogy tőkebefektetési papiraikat, melyeket pedig gyakran pari fölött vettek, mindennap váratlanul visszaválthatják, elriasztaná a tőkét záloglevelek vásárlásától. Ezen anomália elkerülése végett az intézetek alapszabályaiban ki van mondva, hogy félévente vagy évente egyszer, a záloglevél-szelvény lejáratkor sorsolást tartanak, a mikor az időközben teljesített visszafizetések arányában zálogleveleiket kivonják a forgalomból. Időközben azonban, míg a sorsolás ideje el nem jön, a visszafizetés útján befolyt összegekből újabb kölcsönöket engedélyeznek és azokra újabb zálogleveleket bocsátanak ki, úgy, hogy zálogleveleik egy része állandóan jelzálogi fedezet nélkül van forgalomban.

Az intézeteket ezen eljárásukért gáncs nem illeti, végre is ők a törvény előirta kimutatásokat felterjesztik, mérlegeiket közzéteszik, a nélkül, hogy az igazgatóságok tagjainak egy hajszaluk is meggörbülne. De hogy hogyan lehetett immár 20 éve egy törvényt ily fogyatkozással megverve életben hagyni, holott minden egyes kimutatás nagyobb záloglevél-forgalmat tüntet fel, mint a jelzálogos kölcsönök összege, holott ezt tisztességes, előkelő intézeteink teszik, míg egy irreális intézet egyszerűen azt is kimondhatná, hogy záloglevél-sorsolást csak minden decenniumban tart: ezt teljesen érthetetlennek tartom. Mit ér a legszolidabban fundált biztosítási alap, a mikor állandóan milliónyi záloglevél van forgalomban, a mely minden jelzálogi biztosíték nélkül szűkölködik?

Pedig a kérdést, hogyan kell azon elsőrangú követelményt, hogy a záloglevelek a forgalomból a visszafizetések arányában visszavonassanak, azon nehézséggel, hogy minden tőke visszafizetésénél ne kelljen sorsolást tartani, nem oly nehéz megoldani.

A mi parlamentünk a kérdéssel nem is foglalkozott, az osztrák Reichsrathban azonban a tárgyalás során *Krzeczunowicz* lovag képviselő azt indítványozta, mondják ki a törvényben, hogy a kölcsönökből befolyó annuitások és kamatok csak a záloglevelek szelvényeire és viaszasorsolására legyenek fordíthatók. *Glaser* igazságügyminiszter 1874. április 15-ikén tartott beszédében ellene nyilatkozott az indítványnak, a mely a jogos követelményt túlságos ridegen állította fel, ekként érvelvén, hogy »es ist ganz unmöglich eine Hypothekar Anstalt so zu stellen, dass sie die einlaufenden Gelder gar nicht verwenden kann, als bis der Tag kommt, wo die Pfandbriefe einzulösen sind«.

Bár a parlament az ügyben nem határozott, Ausztriában mégis igen helyesen sikerült a kérdést megoldani. Az intézetek kormánybiztosainak ellenőrzése mellett ugyanis a befolyó rendes és rendkívüli tőketörlesztésekből egy u. n. »Tilgungs-Fond«-ot képeznek, a melyből azután a sorsolásnál a záloglevelek beváltását eszközlik. Legszélszerűbb ezen alapot természetesen úgy kezelni, hogy minden egyes tőke-visszafizetésnél az intézet megfelelő összegért saját záloglevelet visszavásárol a piacon, a sorsolásnál azután az alap zálogleveleit kisorsoltaknak jelenti ki. Így a záloglevelek összessége mindig bir a teljes fedezettel, a mely áll először a vissza nem fizetett kölcsöntőkékből, másodszor Tilgungs-Fond értékpapiraiból, a melyek a sorsolásig természetesen ép úgy vinculálva, végrehajtás ellen biztosítva és csőd esetén a záloglevél-tulajdonosok részére fentartva maradnak, akár a jelzálogos kölcsönök állománya.

A kérdés illetén megoldása annál ajánlatosabb, mert azt a törlesztési alapot az egyes intézetek, a szerint a mint zálogleveleik pari fölött, vagy alatt állanak, vagy állampapirokban, biztos kötvényekben, vagy saját zálogleveleikben fogják elhelyezhetni.

Ezek a törvény azon fogyatkozásai, a melyeknek megváltoztatását ajánlani közérdekből szükségesnek tartottam, nem

arra fektetve a fősúlyt, hogy ezen fogvatkozások oly módon reformáltassanak, a mint azt igénytelen nézetem szerint ítélttem szükségesnek, hanem igenis arra, hogy felhivjam a figyelmet a törvény ezen fogvatkozásainak létezésére. És ne riaszson vissza bennünket a reformoktól az, mert a kérdés nem actualis: ha a kérdések ezen complexuma egyszer actualissá válik, akkor már késő azokat megoldani.

De ne riaszson vissza az sem, hogy a törvény már közel husz éve áll érvényben és így ahhoz a közgazdaság, az általános vélemény már alkalmazkodott. Idézem Stuart Mill mély igazságú mondását:

»Azon okok, a melyek a mellett szólnak, hogy a régibb eredetű igazságtalan tetteket nem kell háborgatnunk, nem alkalmazhatók az igazságtalan rendszerek vagy intézményekre, mivel egy rossz törvény, vagy szokás: nem egy távol multbeli rossz cselekedet, hanem a rossz cselekedetek örökös ismétlése, mely mindaddig tart, míg csak a törvény vagy szokás életben van.«

DR. ÉBER ANTAL.

IRODALMI SZEMLE.

Bibliographie der Social-Politik. Irta: Josef Stammhammer. Jena, Gustav Fischer, 1897. 8° 648 l.

Ugy tetszik, hogy a társadalomtudományok s különösen a közgazdasági tudomány terén is elérkezett az az időpont, a mikor a tudomány művelői szükségét érzik annak, hogy mintegy széttekintsenek az eddig elért eredményeken és pontosan nyilvántartsák a tudományos kutatás minden jelenségeit.

Erre enged legalább következtetni az a tény, hogy egyszerre több oldalról kísérletet tesznek a társadalomtudományok irodalmának, különösen pedig a közgazdasági irodalomnak bibliographiai feldolgozására.

És tényleg ideje is volt már annak, hogy ily irányban tevékenységet fejtsenek ki, mert míg a természettudományok már hosszabb idő óta a legnagyobb lelkiismerettel és teljességgel művelik a szakszerű bibliographiát, addig éppen a társadalomtudományok terén teljesen híján voltunk, sőt híján vagyunk részben most is a szakszerű irodalom pontos feldolgozásának. Pedig szinte azt lehet állítani, hogy a társadalomtudományok terén az irodalom ismerése nagyobb jelentőséggel bír, mint a természettudományok terén. Emitt inkább csak az egyes tudományok története szempontjából bír a régiebb időkre visszanyúló bibliographia jelentőséggel; amott azonban éppen az irodalomban kifejezést nyert eszméknek fejlődése és azok kihatása a kor eseményeire képezi a tudományos kutatás egyik elsőrendű feladatát.

Az actualis, a korunkbeli irodalom bibliographiai feldolgozását már több év óta az egyes szakfolyóiratok végzik; különösen foglalkozott vele pedig a Németországban megjelenő Frankenstein-féle. Zeitschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften aller Länder.

A Mühlbrecht-féle »Übersichten« annyira, a mennyire, szintén tájékoztat a fontosabb könyv megjelenésekről. A két évvel ezelőtt Brüsszelben megindított Bibliographia sociologica pedig, a melyet az ottani Office internationale de bibliographie támogatásával adnak ki, a folyóiratokban megjelenő összes cikkeknek rendszeres feldolgozását nyújtja.

Ugyancsak a brüsseli nemzetközi bibliographiai intézet vette tervbe a társadalomtudományok teljes bibliographiájának feldolgozását és azt visszafelé haladva, korszakonként akarja közzétenni, az előkészületeket erre már meg is tették. Természetes azonban, hogy éppen a társadalomtudományi bibliographia szerkesztése nagy nehézségbe ütközik, mert nagy ama publicatiók száma, a melyek a köz-

könyvtárakba ritkán jutnak be. Így azután érthető, hogy a társadalomtudományok bibliographiája csak oly helyen készülhet, a hol gazdag, szorgalommal gyűjtött szakkönyvtár áll rendelkezésre. És valóban ama két ember, kiknek szakkönyvtára úgy gazdagságban, mint a bennük foglalt ritka könyvek nagy számánál fogva az összes e nembeli könyvtárakat felülmúlja: Foxwell cambridgei és Saligman newyorki professor már évek hosszú sora óta foglalkoznak tudományuk bibliographiájával és különösen Foxwell az, a ki kéziratban az 1560—1800-ig terjedő időszakra az angol, franczia, hollandi és olasz irodalmat szinte teljesen feldolgozta.

Mielőtt azonban az épen jelzett bibliographiai munkálatok napvilágot láttak volna, más oldalról is neki láttak a bibliographiai munkásságnak. A bécsi két Menger tanár, kiknek könyvtára a harmadik helyet foglalja el a világ közgazdasági szakkönyvtárai között, buzditották e munkálatokra, illetve támogatták azokban Stammhammer a bécsi »Juridisch-politischer Lese-Verein« könyvtárnokát.

Stammhammer azt tűzte ki magának feladatul, hogy a társadalomtudományi irodalmat egyes tárgycsoportokra vonatkozólag dolgozza fel. A bibliographiai kutatásokban jártas kell, hogy ismerje ama nagy nehézségeket, a melyekkel az egyes specialis tárgycsoportok irodalmának egymástól való elválasztása jár, viszont azonban a nagy közönség és a mindennapi használat szempontjából igen czélszerűeknek bizonyultak e specialis compendiumok.

1893-ban jelent meg Stammhammer első munkálata, a mely a socialismus és a communismus irodalmát dolgozta fel, most a socialpolitikának bibliographiáját tette Stammhammer közzé. A következő években várható a nemzetgazdasági elmélet és a pénzügytan bibliographiája is.

Az előttünk levő kötet 81 nyomtatott íven körülbelül 18.000 címet nyújt a socialpolitika és az idefoglalt szegény ügy irodalmának köréből. Stammhammer a máredig is létezett előmunkálatokat, továbbá az általános bibliographiai segédkönyveket, számos köz- és magán könyvtárnak katalógusát és különösen antiquar könyvkereskedői jegyzékeket is, a mely utóbbiak gyakran megbecsülhetetlen segédforrást képeznek, használta fel. Könyvek, apróbb nyomtatványok és különböző folyóiratokban és lapokban szórványosan megjelent cikkek egyaránt nyertek helyet a bibliographiában.

A mi a munka teljességének megítélését illeti, ez abba a nehézségbe ütközik, hogy voltaképen a socialpolitika fogalma nem egészen körülhatárolt és így nem mutathatunk rá, mint annak idején Stammhammer első bibliographiai munkájának megjelenése alkalmával tehetjük, ama munkákra, a melyek az előttünk fekvő műből kimaradtak.

Hogy a magyar irodalom nem teljes Stammhammer munkájában, ahhoz kétség ugyan nem fér; mindazáltal egyes dolgozatok pl. Gaal, Kréjcsi, Braun, Somogyi munkálatai, stb. felvételtek a jegyzékbe. A más országbeli irodalomról csak általános impressio alapján azt merem állítani, hogy a német, franczia, angol és amerikai irodalom ritka teljességgel van e munkában képviselve; már az olasz irodalom tekintetében inkább lehet hiányokat onstatálni. Jól tette Stammhammer, hogy munkájából a törvénykiadások és magyarázatok nagy tömegét kizárta, ezek bevétele csak az áttekinthetőség rovására történt volna.

A munka elrendezését illetőleg meg kell jegyezni, hogy Stammhammer a könyveket szerzőjük betűsorrendjében közli, a szerző nélküli könyvek a cím kezdő betűje alatt találhatók. Egy felette ügyesen szerkesztett tárgy-index, a mely majdnem 1000 vezérszó alá rendezi az egész anyagot, az áttekinthetést, úgyszintén a könyv gyakorlatban való használatát elősegíti. A munka külső kiállítása a kiadó cég dicséretére válik. Szívesebben láttuk volna, ha a lapszámolás nem oldalonként, hanem rovatonként történt volna, egy-egy oldalon ugyanis két rovat van és ezek külön számozása az idézést megkönnyítette volna.

De ez mindenesetre csak egy mellékes momentum és örömmel constatálhatjuk, hogy Stammhammer úgy a tudományos világ, mint a gyakorlati élet számára egy felette hasznos, érdemes munkát teremtett.

Mandello Gyula.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A *Journal des Économistes* múlt évi deczemberi számában az értekezések sorát *Molinari* nyitja meg »**Le Mécanisme naturel de la production et de la distribution des richesses**« című értekezésével, melyben a socialisták állításainak megczáfolásául kimutatni igyekezik, hogy a javak termelése és eloszlása a természeti törvények uralma alatt áll..

Az ember, ugymond, anyagból és erőkből áll; az anyag összetételét ismerjük, az erőkét már nem, de tudjuk, hogy ezek működése: a fogyasztás és az assimilatio tartja fenn az életet. De ez a működés erőcsökkenéssel, vagyis fáradozással jár. Ez, minél kisebb az elért eredményhez képest, annál nagyobb örömet, kellemes érzést okoz, minél nagyobb, annál erősebb fájdalmat, szenvedést, mely tetőpontját elérve, az emberi lény megsemmisülését idézi elő. Ez a fáradozás, szenvedés *a munka*; azért törekszik az ember ennek lehető csökkentésére önként, vagy önkéntelenül.

E munkát fordítja az ember megélhetése végett nem a javak teremtésére, mert hisz ezek nyers állapotukban megvannak, hanem arra, hogy azokat használhatókká tegye, megfélelökké, megközelíthetőkké fogyasztására. Ez a termelés. Az anyagcsere, mely a termelésnél az által áll elő, hogy az ember munkaerejéből a javakba használhatóságot önt, szellemi erő alkalmazását és fogyasztását teszi szükségessé, egyszersmind a fáradozás nagyságának mérlegelésére készlet és annak különböző fokához képest más-más értéket tulajdonít a javaknak. Ha az ember teljesen izolálva élne, akkor reá nézve a tárgyaknak csupán két szempontból lenne becsek, úgy mint a fogyasztásra való alkalmasság és a további termelésnél segédeszközzül való használhatóság céljából. De az ember társadalomban él más hasonlóképen termelő embertársaival és így azon igyekszik, hogy csekélyebb fáradsággal előállított használhatóságot, másnak nagyobb fáradozással elért munkaeredményével cseréljen ki. Mértékül, a tárgyak értékén kívül, a szükségesség szolgál és az ezek alapján végbement cserénél a mennyiségek egymáshoz való aránya az árban jut kifejezésre. Mint-hogy az ár megállapításánál tehát ily egyéni motivumok működnek közre, az ár folyton változó lenne, de bizonyos maximum és minimum között, melyet a tárgynak a cserére vivő ember szemében bíró

értéke szab meg. Az árnak minimum és maximum között fekvő része adja a cserélők nyereségét; ha ketten állanak csupán egymással szemben, mindkét fél nyeresége különböző nagyságú a subjectiv szükségesség foka szerint. Ennek regulatora gyanánt a verseny szolgál, a mennyiben a cserénél hasonnemű javakat termelők és kínálók jelennek meg; ha e javakat megszerezni kívánók nagyobb számban vannak, az ár a maximum felé fog haladni, ellenkező esetben a minimum felé.

A verseny a nyereséget következőképen osztja meg egyenlően: Midőn az ember nem öntötte a szükségelt teljes erőt valamely javnak termelésébe, az így megtakarított erő nyereséget képvisel; a tárgynak eladásánál ezt a nyereséget is meg kell kapnia, mert ez ösztökéli őt a továbbtermelésre. Ha e tárgy iránt a kereslet emelkedik, a nyereség is folyton emelkedik, de ez egyuttal másokat is e nyereség megszerzésére, vagyis versenyre ösztönöz. Ekkor a nyereség megint csökken, sőt el is tűnik és ekkor a verseny intenzitása is csökken, a versenyzők más térre fordulnak. Így bizonyos egyensúlyt és a nyereség helyes megosztását az eladó és a vevő között létesít a verseny; mihelyt ez egyensúly megbillen, vagyis az egyik vagy másik oldalon a verseny hiányosan működik, a nyereség megoszlása is egyenlőtlen lesz.

A verseny szabályozza azonkívül a termelés eredményeinek a termelő erők között való helyes eloszlását. Minden termelés csak addig folytatható, míg a befektetett anyagot és erőt megtéríti, ellenkező esetben meg kell szűnnie, az erők egy részének tönkre kell mennie. A többi termelő a verseny feltételezése mellett fokozza a termelését, megillető nyereségének elérésére törekedvén; ha ezen a határon túlmegy, újból az előbbi jelenségek ismétlődnek. Legvilágosabban a vállalati termelésnél tűnik ki, de áll ez egyszersmind az egyes emberre is. Végre a verseny az által, hogy az embert a munkával járó fáradozás csökkentésére ösztökéli, előmozdítja az ipar fejlődését; új munkaeszközök, módok kutatására, a gazdasági erők teljesebb kihasználására vezeti a termelőt. Midőn ugyanis a versenyzés folytán az ár annyira hanyatlott, hogy a befektetett költséget már vissza nem téríti, arra fog törekedni a termelő, hogy a költséget apaszsa, vagyis szerszámainak, termelési eszközeinek javítására, tökéletesítésére. A haladás a szabad verseny mellett tehát a termelés létfeltételévé válik.

A gazdasági élet menetét Molinari mint a természeti erők szerves működését ezekben vázolja, melyet tehát megakasztani nem volna helyes, ha lehetne is; az államnak szerepe csupán arra szorítkozhatik, hogy ez erők akadálytalan működését lehetővé tegye az által, hogy a termelés szabadságát és a termeltek feletti tulajdonjogot biztosítja.

A második cikkben »*Les census des États-Unis d'Amérique*« cím alatt *Achille Viallate* az Egyesült Államok területén végrehajtott népszámlálásokat ismerteti.

Az első népszámlálás az Egyesült-Államokban 1790-ben történt, a szövetségi alkotmány első cikke értelmében, mely a szövetségi képviselők számának megállapítását a népesség számától tevéen függővé, kimondja, hogy a congressus egybegyűlésétől számított három év alatt és azontúl minden tizedik évben országos népszámlálás hajtassék végre. Noha ezen első census feladata az alkotmány rendel-

kezése értelmében csupán a népesség nyers számának megállapítása volt, mégis nyújtott részletesebb adatokat, a mennyiben megkülönböztette a családfőket, a 16 évnél fiatalabb és idősebb fehér férfiakat és fehér nőket, más szabad egyéneket és a fekete rabszolgákat. Az eredmény különben meglepte a lakosságot, mert a népességszám nem érte el a remélt négy millió főt sem.

Midőn a második népszámlálás időpontja közeledett, felismerni kezdték annak szükségét, hogy a census több, esetleg tudományos célokra is felhasználható adat megszerzésére törekedjék s nem csupán a népesség számának megállapítására. Két tudományos egyesület: az amerikai bölcsészeti társaság és a connecticuti tudományos és művészeti akadémia a congressushoz benyújtott memorandumban kifejtette, hogy mely szempontok legyenek az adatgyűjtésnél irányadók és mily részletezés volna kívánatos. Ez óhajtasokat a census azonban kevésbé teljesítette; részletesebb a felvétel ugyanis csak annyiban volt, hogy úgy a fehér férfiakat, mint a nőket, valamint a négereket öt korcsoportba osztotta: 10 éven aluliak, 10-től 16 évesek, 16—26, 26—45 évesek és 45 évnél idősebbek csoportjába.

A harmadik census 1810-ben már nevezetes haladást mutat, a mennyiben a népszámlálást összekötötték az ipari vállalatokra vonatkozó felvétellel, noha az utóbbi felvétel meglehetősen tökéletlen volt. 1820-ban is kiterjedt az adatgyűjtés az ipari vállalatokra, de 1830-ban már belátván a felvétel eredményének silányságát, elhagyták az ipari statisztikát. Inkább a népszámlálás tökéletesítésére fordították teljes igyekezetüket. A fehérek korát pontosabban törekedtek megállapítani, a 20-dik életévig öt éves, azontúl pedig 10 éves korcsoportokat véve fel. Tudakolták a süketek, némák és vakok számát a fehér és néger népességből külön-külön. Megváltoztatták a felvétel napját is, addig augusztus elseje volt, 1830 óta napjainkig június elseje.

1840-ben a népszámlálás, az Egyesült-Államok ez évvel záródó évtizedében tanusított haladása következtében, lényegesen bővült; felvették az adatgyűjtés körébe az analphabetákat, továbbá majdnem az egész közoktatásügyet, újból megkisérelték az ipari vállalatokról statisztikai adatok beszerzését és ez, daczára a számos nehézségnek, melybe a végrehajtás az adatszolgáltatók gyanakvása folytán ütközött, sokkal jobban sikerült, mint az előző hasonló felvételek. E census sikere vetette felszínre a tervet, hogy ez adatgyűjtések feldolgozására és kellő módon való értékesítésére állandó statisztikai hivatal állíttassék fel. A congressushoz benyújtott erre irányuló javaslatok ugyan eredmény nélkül maradtak, mégis közvetlenül a népszámlálás megindítása előtt ezen teendőt az államtitkári hivataltól, mely azt eddig vezette, elvették és külön e célra felállított ideiglenes hivatalra bízták. Ennek főnöke vezette az egész műveletet 1850-ben, mely az előzőnél természetesen jóval részletesebb volt. Kérdezték most már a családtagok számát, minden egyes szabad egyén pontos korát, nemét, színét (fehér, fekete vagy mulatt), családi állapotát, születési helyét, az iskolába járó gyermekek és a 20 évesnél idősebb olvasni és írni nem tudók számát, a testi és szellemi fogyatkozásokban szenvedőket, a bevándorlottakat, stb. Külön részletes kérdőlajstrom szolgált a rabszolgák felvételére. A harmadik kérdőív a lefolyt évben előfordult halálesetek tárgyában foglalt kérdéseket magában, a negyedik a mezőgazdasági, az ötödik az ipari felvételre szolgált. A hatodik a

socialis statisztikára vonatkozott, az ingók és az ingatlan birtokok értékéről, az adókról, az iskolákról, templomokról, újságokról, stb. tartalmazván kérdéseket. E census terjedelmes volta mellett eléggé használható és érdekes adatokat nyújtott.

A következő census 1860 ban az előzővel teljesen azonos alapon ment végbe, nemkülönben a következő 1870-ik évi. A congressus alsóháza ugyan készítette e census végrehajtása előtt reformjavaslatot, de a senatus nem fogadta ezt el. A népszámlálási hivatal mindazonáltal egyes nevezetesebb javításokat léptetett életbe, így kérdezte a szülők nemzetiségét, a rabszolgaság eltörlése folytán megszüntette a négerek külön kérdőlapjait, adatokat gyűjtött az állami, tartományi és városi adósságokról. A kiadványokban pedig alkalmazta a cartographiai módszert.

Ugyancsak ezen censusból kiviláglott a számlálási szervezet meg nem felelő volta, miért is az 1879. márczius 3-iki törvény a műveletre való közvetlen felügyeletet kivette az Egyesült-Államok marshaljai kezéből és külön e célra kinevezett népszámlálási felügyelőkre bízta. Ez új szervezet segítségével 1880-ban végrehajtott census azután több volt, mint egyszerű népszámlálás; kiterjedt ez a népességen kívül a gazdasági élet számos tüneményére és 22 nagy kötetben feldolgozott eredményei részletes és elég tökéletes képet nyújtanak az Egyesült-Államok népességéről és gazdasági viszonyairól. E kiadványok foglalkoznak első sorban a népességgel, annak mozgalmával és összetételével, a pauperismussal, a criminalitással; a városok socialis statisztikája két kötetet tölt meg. Az általános mezőgazdasági statisztikai adatok közlésén kívül Wim H. Breever és J. B. Killebrew a dohány, Eugen W. Hilgard a gyapjú termelés viszonyait ismerteti részletesen. Nem kevesebb gondnal és részletességgel tárgyalatik a bányászat. Az ipari statisztika három kötetet tesz ki, a nevezetesebb iparágak rohamos fejlődését tanúsító statisztikai adatokat előkelő szakemberek, egyetemi tanárok kísérik kimerítő commentárral. Követi ezt a közlekedés és az állami pénzügyek és adóztatás részletes statisztikája, majd Alaska tartomány ismertetése, befejezi pedig az időszaki sajtó és a journalistika történeti tárgyalása S. D. N. North avatott tollából.

E nagyterjedelmű munkálat költségei is természetesen tete-mesek valának, a nyomtatási költségeket be nem számítva, 3,860.000 dollárba került a tizedik census, míg az első 1790-ben csupán 44.337 dollárba.

Az 1890-ben végrehajtott 11-ik, tehát a legutolsó népszámlálás már tisztán statisztikai census volt, mi azonban nem von le semmit e művelet fontosságából. Eredményei teljesen feldolgozva és közzétéve még nincsenek, főrészei azonban: a népességről szóló 1892-ben, a pénzügyi, ipari és socialis statisztika és az öt legutóbbi census eredményeinek összehasonlító táblázatai már 1894-ben megjelentek.

A census végrehajtására ezuttal is egy ideiglenes hivatalt »Census Office« czímen állítottak fel, ennek főnöke vezette az egész művelet. Az ország területét felügyelői kerületekre, ezeket pedig számláló kerületekre osztották be; 50.000 ily számláló kerület volt, rendkívül különböző kiterjedéssel, de egy-egy legfőlebb 4000 lakost foglalhatott magában. A felügyelők és számláló-ügynökök támogatására, kiknek kiszemelésénél nagy figyelmet fordítottak azok képességére, a census-hivatal főnöke bizonyos szakértelemmel bíró férfiakat

rendelhetett ki különösen kényes statisztikai adatok begyűjtésére. A népszámlálás körében alkalmazottak fogadalmat tesznek, hogy az adatokkal vissza nem élnek, az ez ellen vétőket szigorú pénzbírsággal és fogsággal sújtják, hasonlóképen azokat, kik az adatok beszolgáltatását megtagadják.

Ez alkalommal használták először a feldolgozásnál a *Hollerith-féle electric tabulating machine*-t, mely úgy a munkaerő és idő megtakarítása, mint a hibák csökkentése tekintetében jónak bizonyult. A népszámlálással összekötötték a földbirtok jelzálogi megterheltesére vonatkozó felvételt és pedig oly módon, hogy egyrészről megállapították a telekkönyvek alapján a fennálló adósság összegét, a kamatlábat és a kölcsön célját, másrészről a családi lajstromok segítségével tudakolták a megterhelt és tehernélküli ingatlanok számát, az adósság összegét és a jelzálog értékét. Új általános mezőgazdasági és ipari felvétel nem volt, csak némely részleges adatgyűjtés az 1880-iki felvétel teljessé tételére. Első ízben ezuttal gyűjtöttek adatokat a biztosításügyről, összeírták a polgárháborúban résztvevett és életben maradt 120–150.000 katonát vagy azok özvegyeit, teljes statisztikát adtak a templomokról.

A népszámlálás összes munkálataira a congressus 7.9 millió dollárt szavazott meg. A census végeredményében azonban távolról sem mondható tökéletesnek; a kiadványokat úgy a hírlapok, mint a folyóiratok részéről elég éles és sokszor jogos kritika éri. *Robert P. Porter*, ki a munkálatot vezette, maga is elismeri, hogy e megrovások sok tekintetben helyesek és a *North American Review*-ban a felemlített hibáknak magyarázatát is adja és javaslatokat tesz azoknak a jövőben elkerülhetésére. Így a népességi felvételnél sokalja a családi lajstrom kérdéseinek számát, sok köztük az értéktelen s olyan, a melyre a valószínűségnek megfelelő választ kapni és azt ellenőrizni nehéz. Nem ajánlatos továbbá szerinte a népszámlálást más tárgyú adatgyűjtéssel összekapcsolni. Végre szaporítani óhajtja jövőben a számláló ügynökök számát.

Francis A. Walker, ki az előző két népszámlálást vezette, egyetért Porterrel abban, hogy a népszámlálást ne kössék össze oly sokféle adatgyűjtéssel. Inkább minden öt évben legyen census és akkor a népességi adatokon kívül csupán mezőgazdaságiakat gyűjtsenek, másnemű felvételek a két census között rövid időközökben történjenek. Ez egyszersmind nemcsak lehetővé, de szükségessé tenne egy állandó szervezetet is, összekötve más hivatallal, például a munka-departement-al, mely gyakorlott erőkből állana s így feladatának jobban megfelelhethetne, mint az eddigi, tíz évenként változó szervezet.

A szerző ezután a szövetségi kormány egyéb statisztikai kiadványainak lajstromát közli, néhány sorban jelezvén azok tartalmát.

A »*Mouvement scientifique et industriel*« czimű állandó rovatban *Daniel Bellet* a nagyvárosok közuti vasutaival, továbbá a villamosságnak kocsiknál való alkalmazásával foglalkozik, szól a legújabb világító szerről: az acetylén-gázzal, továbbá a nagyvárosok köztisztaságáról. Itt megemlíti, hogy Budapesten a szemét kihordása és a hulladékok értékesítése terén új rendszert léptetnek életbe és ennek elég részletes leírását adja.

A füzet továbbá a tudományos társaságok működése felett tart szemlét, az *Académie des sciences morales et politiques* két vitat-

kozását ismerteti: az ingó értékek elforgácsolódásáról és a socialis eszmék evolúciójáról a középkorban, továbbá *Levasseurnek* »Az amerikai munkás«-ról tartott felolvasása bő kivonatát közli. Referál továbbá a »*Cobden-Club*« ez évi meeting-jéről. A *Société d'économie politique* vitatkozásának tárgya ezuttal a *gazdasági verseny* volt, előadója *Yves Guyot*.

A füzet tartalmát ezeken kívül két kisebb czikk, a *Bulletin* a criticaí szemle, a chrónica és bibliographia képezik.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Ipar.

A foglalkozást nem találók statisztikája. A munkaszünet kényszere, midőn a munkaképes egyén a legjobb akarata mellett sem tud megfelelő munkakört találni, különösen a gyáriparban általánosan ismert baj s az Egyesült-Államokban nemrég foganatosított óriási tüntetés, midőn a foglalkozást nem találók tizezrei hadseregként vonultak be Washingtonba, csak mesterséges illustratioja volt a nemzetgazdák részéről rég elismert igazságnak, hogy a munkahiány társadalmi szervezetünknek egyik legszomorúbb jelensége, mely mindenkor nagy anyagi veszteséggel és erkölcsi bajokkal áll összeköttetésben.

Möller Károly becslése szerint,¹⁾ melyet inkább alacsonynak, mint magasnak kell tartanunk, Németországban évenként mintegy 5 millió munkás változtatja helyét s közben 2—3 héten át munka nélkül van. Möller szerint e szünet miatt a munkások és munkaadók vesztesége legalább 90 millió márka. Az anyagi veszteségnél azonban sokkal nagyobb a munkahiányból eredő tömérdek erkölcsi baj: a munkást zsaroló helyközvetítők és uzsorások elszaporodása, a munkás önérzetének és munkakedvének megszűnése, a nyomor terjedése, az elégedetlenség és bűnös hajlamok öregbedése és számos más.

Kétségtelen ennél fogva, hogy a foglalkozást nem találók statisztikája igen fontos és tanuságos. Az a nagy hullámvész, melyet a munkapiacz a kínálat és keresletarányban mutat, jelentékenyen érzékeny óramutatója a nemzetgazdasági állapotok egészséges voltának s az összehasonlítás a munkahiány között egyrészt, a munkabér, strike, *szegénység* és bűnügyi statisztika között másrészt sok tekintetben új világot vethetnek közgazdasági állapotunk megismerésére. Mindezekon kívül tisztán gyakorlati szempontból igen fontos a munkahiány statisztikája, mivel a kereslet és kínálat arányát az egyes foglalkozó módok és helyek szerint tüntetvén ki, a munkakeresőknek tájékoztatást nyújt, a közgazdasági politikusoknak pedig irányadóul szolgál.

Maguk a munkások régóta felismerik az ily adatok gyűjtésének szükségességét s különösen az angol tradeuniók, melyek rengeteg összeget fordítanak foglalkozást nem találó tagjaik segélyezésére, már a 60-as években vezettek »vacant book«-okat, melybe az

---

¹⁾ Die Centralisirung der gewerblichen Arbeitsnachweisen im deutschen Reich von Dr. Karl Möller. Schmoller-féle Jahrbuch für Gesetzgebung, etc. XVIII. Jahrg. 1894. 2 Heft, 3—4. 1.

ily tagok jegyzékét felvették és közzétették, hogy a többi tagtársak számukra alkalmazást kereshessenek már csak azért is, mivel a munka nélkül élő tagtárs feleslegesen hosszas segélyezése a szövetkezet vagy ipartestület vagyonát nagyon megterheli. A németországi socialista ipartársulatok későbbben, de szintily erővel karolták fel a foglalkozást nem találó tagtársak ügyét, ma már körülbelül 4000 socialista munkaközvetítő hely van Németországban, sokkal több, mint a mennyit a hatóságok vagy jótékony egyesületek létesítettek s csaknem bizonyos, hogy a socialismus nagy elterjedését Németországban jelentékenyen előmozdítja az a körülmény, hogy a socialista munkások sokkal könnyebben kapnak új helyet, mint a többiek. Párisban és Brüsszelben valóságos munkáskörök is voltak.

A tisztán gyakorlati célokból létesített s épen ezért szűk körre szorító és csak részben használható adatoknak rendszeres gyűjtésére először az angolok gondoltak, kik már 1886-ban az újonnan felállított »labour bureau« egyik első teendőjéül tűzték ki a foglalkozást nem találók statisztikájának egybeállítását. A kérdőíveket rögtön szétküldték, azonban eredmény alig volt, mert alig egy tizede jött vissza s az is igen hiányos adatokkal. A feldolgozás ezért el is maradt, e helyett azonban a hivatal egyik alkalmazottja, Burnett J., ki régebben egyszerű gyármunkás, majd a gépgyármunkások társaságának titkára volt, 18 jelentékeny trade union adatait állította össze s ebben többek között a foglalkozást nem találókra vonatkozó adatokat, némely esetben 36 évről. Burnett műve, mely a parlamenti papírok között jelent meg (Statistical tables and report on Trade-Unions, London, 1887), igen érdekes adatokat közöl egyes jelentékeny iparágak válságos helyzetéről, így a szedőknek 10%-ánál több csaknem állandóan kereset nélkül élt a munkások nagy száma miatt, a hajóépítő munkásoknál pedig az ipar hanyatlása miatt a keresetnélküli munkások száma több éven át 20%-nál is nagyobb volt. Még érdekesebbek azok az adatok, melyek a trade unionok által nyújtott segélyre vonatkoznak. A segély jelentékeny nagy, természetesen a szövetkezet vagyoni állapotának megfelelően, 6—8 sh. hetenkint s egyes esetekben egy évnél hosszabb ideig.

Burnett művének megjelenése óta a foglalkozást nem találó munkásokra vonatkozó adatok megszáporodtak, mivel a különböző országokban felállított munkás-statisztikai hivatalok többé-kevésbé mind foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Egyes önálló felvételek is történtek, melyek azonban a felvétel nehézségei miatt alig mondhatók sikerülteknek. Ilyen volt a londoni szegények számbavétele,¹⁾ midőn külön számlálók házról-házra járva London négy városrészében, 125.313 egyénről szereztek be adatokat s többek közt kikutatták azt is, hogy a felvételt megelőző félév alatt hány munkás volt kereset nélkül. Az eredmény nagyjában a következő:

- 10%-ig foglalkozást nem találtak: vasuti alkalmazottak, vasuti kalauzok, levélhordók, levélesoportosítók, rendőrök;
- 10—20%: cukrárszok;
- 20—30%: kereskedősegédek, bolti szolgák, nyomdászok, mozdonyvezetők, felvigyázók;

¹⁾ Tabulation of the statements made by men living in certain selected districts of London in March 1837 L. Die Statistik über Arbeitslose in England von Dr. d. M. Baernreither. Braun-féle Archiv für sociale Gesetzgebung u. Statistik. Erste Band. 43—68. l.

30–40%: kocsisok, rakodók, inasok, órásozok, gépészek, kerékgyártók;
 40–50%: pékek, mészárosok, kovácsok, bognárok, szücsök;
 50–60%: asztalosok és ácsok, szivarmunkások, matrózok, házalók;
 60–70%: szabók, cipészek, hajóépítők, műasztalosok, közönséges
 napszámosok;
 70–80%: köművesek, festők, üvegesek;
 80–90%: dockmunkások.

Láthatjuk azonban, hogy mindezek a felvételek csak egyes körökre vonatkoznak. Még az amerikai Egyesült-Államokban sem volt általános felvétel a foglalkozást nem találó munkásokról s nem különösen olyan, mely a munkahiány időszakát s okát részletezte volna. Az első ilyenmű kísérlet Németországban történt a foglalkozási statisztikai felvétel és az azt gyorsan követő népszámlálás adatainak összevetése által. Mindkét felvételnél ugyanis a kérdőívekben a munkásokhoz és a házi iparral foglalkozókhoz a következő három kérdést intézték:

1. Munkában vagy foglalkozásban van-e jelenleg? Igen vagy nem?

2. Ha nem, hány nap óta nincs?

3. Munkahiány vagy alkalmaztatásának hiánya, ideiglenes munkaképtelenségből származik-e? Igen vagy nem? (Különösen betegségre vonatkozólag.)

A kérdésekre a háztartásban élő rokon, özvegyeken, nyugdíjasokon, katonákon, munkaképtelen egyéneken s tisztviselőkön kívül minden férfinak és nőnek kellett felelni, ki állandóan vagy ideiglenesen bérért dolgozik. Igaz, hogy ezek a kérdések sem vonatkoznak a munkahiány tartamára s így csak pillanatnyi képet nyújtanak a foglalkozást nem találó munkások állapotáról. Mind a mellett ezt a hiányt némileg pótolja az, hogy a foglalkozási statisztikai felvétel 1895 január 14-én s a népszámlálás ugyanazon év december 2-án volt s így az összehasonlítás jogosan történhetett, sőt az összehasonlításnak az időpontok is kedveztek, mivel júniusban a legtöbb ipar virágzó állapotban van, december elején pedig a földművelésen kívül több nagy iparág, mint az építészet és a hajózás szünetelni kezd.

Az érdekes felvételnél végeredményeit most adta ki a német császári statisztikai hivatal¹⁾ s ebből a főbb eredményeket közöljük.

A foglalkozási statisztikának adataiból leszámítva azokat a munkásokat, kik mint önálló gazdák, iparosok vagy alkalmazottak, nem önálló munkásoknak nem tekinthetők, a munkahiányban levők így oszlanak meg:

	1895-ben	Lakosok száma	Nem önálló munkás	Foglalkozást nem találó lakosok a munkásokból		
				általában	ságból %	kásokból
Férfiak között	{jan. 14-én	25,409.161	10,034.528	218.603	0.86	2.13
	{decz. 2-án	25,647.899	10,128.800	553.578	2.16	5.40
Nők között	{jan. 14-én	26,361.123	5,463.104	80.749	0.31	1.44
	{decz. 2-án	26,598.693	5,512.300	217.427	0.82	3.91
Együtt	{jan. 14-én	51,770.284	15,497.632	299.352	0.58	1.89
	{decz. 2-án	52,246.589	15,641.100	771.005	1.48	4.88

¹⁾ Die beschäftigungslosen Arbeitnehmer im deutschen Reich am 14. Juni und 2. Dezember 1895. Vierteljahrsheft zur Statistik des deutschen Reichs. Jahrgang 1896. Ergänzung vom vierten Heft.

A számok mindenekelőtt azt mutatják, hogy télen sokkal több a keresetnélküliek száma, mint nyáron, különösen a nőknél. Maga a földművelés szünetelése jelentékeny hatással van erre, a mit bizonyít, hogy a földműveléssel foglalkozó munkások közül nyáron 12·88 százalék volt munka nélkül, télen ellenben már 27·08 százalék. Nyáron száz foglalkozás nélkül maradt munkás közt volt a legtöbb a következő csoportokból: földművelés (15·30), építőipar (13·53), ruházati ipar (10·01), gyármunkás közelebbi meghatározás nélkül (9·08), élelmezőipar (8·84), ércfeldolgozó (8·58). A téli sorrend pedig a következő: földművelés (30·85), építőipar (27·29), azután jő a ruházati ipar, mely már csak 6·39 százalékkal szerepel. Általában azonban minden foglalkozási csoportnál nagyobb a foglalkozást nem találók száma télen, mint nyáron, legkevesebb az eltérés a sokszorosító-iparnál, hol 100 júniusban foglalkozást nem találó egyénnel szemben decemberben 104·78 jut. Legnagyobb eltérések a következők:

	júniusban száz foglalkozás nélküli egyénre jut
gyármunkások közelebbi meghatározás nélkül	719·22
földművelők között	547·18
építőiparnál	544·71
erdészek és halászok között	398·21
kő- és földmunkások között	392·37
közlekedő iparnál	234·30
vendégfogadó és üdülőiparnál	193·56
bőriparnál	174·42
öltözeti iparnál	173·04
művészeti iparnál	153·41

Magától érthető, hogy ezek az arányszámok az egyes foglalkozási ágakról nem nyújtanak helyes képet, mivel az egyes csoportokhoz tartozó munkások száma igen eltérő. A német statisztikai hivatal ez okból, bár az 1895 decemberi népszámlálás részletei még nem dolgoztattak fel, megkísérelte kellő átszámításokkal az egyes foglalkozási csoportok tagjainak számával hasonlítani össze a munkanélkülieket.

Ezen számítások alapján a következő főeredményeket nyerjük:

Nyáron, azaz a június 14-iki foglalkozási statisztika adatai szerint a legtöbb foglalkozást nem talált munkás került ki a következő csoportokból:

tengeri és parti hajózásból	13·81
kereskedelmi mellékmunkásokból	8·95
változó bér munkásokból	8·82
kályhakészítőkből	8·56
tapétakészítőkből	6·87
magántitkárokból	6·16
divatárusokból	6·12
festőkből és szobrászokból	5·41

Legkevesebben voltak munka nélkül a következők:

posta és télvirdáknál	0·22
vasuti forgalomnál	0·37
egyházi szolgálatnál	0·47
közütatásügynél	0·50
állami és községi szolgálatnál	0·59
földművelésnél	0·63
házalóknál	0·64
szénágenseknél	0·65

Látható ebből, hogy nemcsak a magasabb műveltségű munkások nagyobb része, de a földmívesek is könnyen kapnak nyáron foglalkozást. Télen azonban egészen más képet nyerünk. A foglalkozás nélkül maradt munkások számaránya egyes csoportokban sokkal nagyobb lesz s a sorozat is jelentékenyen megváltozik. Legtöbben maradnak munka nélkül a következő csoportokban:

	nyáron ugyanitt százalékokban	
gyármunkások között közelebbi meghatározás nélkül	35·66	4·96
tengeri és parti hajózásnál	32·74	13·81
változó bér munkásoknál	28·82	8·82
kövezőknél	26·77	3·34
kőműveseknél	22·12	2·48
szobafestőknél	21·15	3·57
cserepezőknél	21·15	3·21
stukatur munkásoknál	20·46	3·05

Az első határozatlan csoport kivételével azonban azok nagyobb részét határozottan a téli időjárás gátolja munkájukban s így a különbség könnyen megmagyarázható. Legcsekélyebb arányszámok találhatók télen a következőknél:

egyházi szolgálatban levők	0·25
posta- és távírdánál	0·29
közügyben	0·40
porcellán-, üveg-, apróáru-munkásoknál	0·42
vasúti forgalomnál	0·47
hírlapíróknál	0·49
állami és községi szolgálatnál	0·76
ércz-apró-munkásoknál	0·89

Az összes foglalkozás nélkül maradt munkások között volt százalékokban:

	nyáron	télen
háznál foglalkozó	1·29	0·04
tiszt	4·55	2·96
közönséges munkás	94·16	97·00

A német kimutatás a szerzett adatokat a munka nélkül levők korát, családi állapotát és lakóhelyét illetőleg is részletezi. A korra nézve általában kiemelhető, hogy a többség fiatal korú (14—30 éves), részben kétségkívül azért, mivel az érettebb korú s családot alapított munkás már meggondoltabban mond fel munkaadójának, részben mivel a fiatal, nem eléggé gyakorolt munkásoknak a munkaadók is könnyebben felmondanak. A fiatalok túlnyomó nagy száma s a férjhez ment nők pályaváltoztatásának gyakori volta okozza azután, hogy a foglalkozást nem találó munkások családi állapotára vonatkozó adatok nem bírnak különös értékkel s csak azt emeljük ki, hogy a családos munkanélküli egyének között, kiknek összes száma az egésznek egy harmadánál többet tesz ki, 100 egyénre átlag 121·27 gyermek jut 14 éven alul s ezenkívül még 180/0 más családtag, a mi annak a jele, hogy a foglalkozást nem talált munkások között kevés a nagy családdal bíró.

Sokkal érdekesebb és tanulságosabb volna a foglalkozás hiányának okait megtalálnunk. A felvétel azonban csak a betegséget és munkaképtelenséget mutatta ki külön, a többi okokat, köztük a strikeot is, együvé számította. Mindamellet ez a kimutatás is

érdekes adalék az által, hogyha a munkaszünet tartamával hasonlítjuk össze. A főbb arányszámok 100 foglalkozást nem találóra vonatkoztatva a következők:

	Nyáron		Télen	
	betegség miatt	más okból	betegség miatt	más okból
1 nap óta nem dolgozott .	35'00	65'00	17'81	82'19
2—7 nap óta	40'70	59'30	25'44	74'56
8—14 »	35'61	64'39	22'24	77'76
15—23 »	43'42	56'58	25'52	74'48
29—90 »	44'69	55'31	30'06	69'94
91 és több nap óta	48'78	51'22	52'16	47'84
bizonytalan idő óta	28'28	71'72	22'38	77'62
Összesen	40'20	59'80	28'19	71'81

Látható ebből a táblázatból, hogy nyáron a munkaszünet igen jelentékeny részben betegség miatt történik s így sokkal könnyebb a munkásnak munkát találnia, mint a téli hónapokban, bár a hosszabb ideig tartó szünetelés jó nagy részben itt is a betegek rovására megy. Megjegyezzük különben, hogy az összes munkaszünetek között nyáron és télen egyaránt a 8—14 és a 29—90 napos szünetek dominálnak, ezek együtt felénél jóval többet tesznek, míg az egy napos és egy hétnél rövidebb szünetek száma aránylag igen csekély.

A helyek szerint való megoszlás minket kevésbé érdekel, de ki kell emelnünk ennek alapján a nagy városok szerepét. Hogy a nagy városokban, melyek a gyáripár kétségtelen központjai, nagyobb a foglalkozás nélkül maradt munkások száma, mint másutt, az elméletileg is valószínűnek látszik. A német számlálás szerint a lakosság 100 fejére jut foglalkozás nélkül:

	nyáron	télen
nagy városokban (100.000-en felül)	1'66	2'43
középvárosokban (100—10.000 lakossal)	0'79	1'59
kis városokban (10.000 lakoson alul)	0'32	1'26

A kis községekben természetesen aránylag véve legtöbb a földműveléssel foglalkozó munkás s ez magyarázza meg a nagy ellentétet a nyári és téli arányszám között, azonban a nagyobb városok számaiból is látható, hogy a különbségre az évszakok általában hatással vannak. Különben e tekintetben bizonyos állandóságot már tapasztalhatunk, ha az egyes helyeket külön vizsgáljuk. Így a száz ezer léleknél többet számláló 28 német nagy város között, télen-nyáron csekély kivétellel ugyanazon arányban mutatkoznak a munka nélkül maradtak. Volt ugyanis a munkások közül munkanélküli százalékokban sor szerint a legtöbb:

	nyáron		télen
Hamburg	7'72	Altona	12'79
Altona	7'60	Danzing	12'11
Berlin	6'43	Königsberg	11'45
Danzig	5'85	Stettin	10'17
Königsberg	5'64	Berlin	9'91

ezzel szemben legcsekélyebb arányszámmal szerepelnek:

	nyáron		télen
Strassburg	1'72	Stuttgart	3'36
Nürnberg	2'20	Strassburg	3'51
Stuttgart	2'23	Barmen	3'56
Krefeld	2'57	Nürnberg	3'62
Düsseldorf	2'66	Chemnitz	3'95

Megjegyezzük, hogy a kimutatások szerint nagy városokban nyáron ritkábban fordul elő a betegség, mint a foglalkozásnélküliség oka, ellentétben a másik két kategóriával. Nagy városokban ugyanis a munkanélkülieknek nem egészen egy harmada beteg, a kisebb helyeken ellenben kétötödrésznél több. Télen kissé másként van a viszony. A tízezer lelket nem számláló községekben csak egy negyed-rész a beteg, a többi nagyobb városokban azonban egy harmadrész. Nevezetes azonban, hogy a munkanélküliek száma a százezret meghaladó nagy városokban túlnyomólag (68·10⁰/0) a legerőteljesebb korú 20—50 éves munkásokra esik, sokkal nagyobb arányban, mint a többi városokban; ellentétben azonban a nagy városokban még kevesebb a családos munkanélküliek száma, összefüggésben azzal a köztapasztalat által igazolt ténnyel, hogy a nagy városokban a munkások az élethalálharcz nehézségei miatt ritkán házasodnak. —r.

K Ö N Y V S Z E M L E.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 84. füzet. 1896. deczember hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1897. január hó.

Szövetkezés. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam. 1896. 26—27. szám.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Nr. 12. 1896: Denkschrift über die Geschäftsthätigkeit des kaiserlichen Patentamts in den Jahren 1893 bis 1895. Das Reichsgesetz über den unlauteren Wettbewerb von Fuld; etc.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahrsschrift herausgeg. von H. Braun XI. Bd. III—IV Heft: Die geplante Reform der deutschen Arbeiterversicherung von W. Kulemann. Die Lage der deutschen Handelsgehilfen und ihre gesetzliche Regelung von J. Silbermann. Das Sweating-System in England von Ad. Smith. Der Normalarbeitstag und die englischen Gewerkschaften von S. und B. Webb; etc.

Das Handels-Museum. Herausgegeben vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 49—53: Die gesetzliche Regelung des Cartellwesens von E. Loew. Ungarischer Zuckerexport nach China. Zur Revision des deutschen Handelsgesetzbuches von K. Adler. Einfuhr von französischem Mehl in Deutschland. Die Eisenbahntransportsteuer und ihre Stellung im Staatshaushalte von J. Schwab. Landwirtschaftliche und Industrie-Ausstellung 1897 in Wien. Die Arbeitslosen-Versicherung in der Schweiz von G. Adler. Landwirtschaftlicher Maschinenmarkt und Wein-ausstellung in Wien 1897; etc.

Mittheilungen des k. k. Finanzministeriums. II. Jahrgang. 5. Heft: Einlösung von Staatsnoten in der Zeit von Juli 1894 bis Ende October 1896. Stand der Staatsschulden Ende 1895. Übersicht über die Höhe der bis Ende 1896 seitens des Staatsschatzes im Interesse der Förderung des Localbahnwesens übernommenen finanziellen Lasten. Der auswärtige Handel und die Zolleinnahmen des österreichisch-ungarischen Zollgebietes in den Jahren 1891 bis inclusive 1895; etc.

Vierteljahrshäfte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom Kaiserl. Statist. Amt. Jahrgang 1896. IV. Heft: Bergwerke, Salinen

und Hütten während des Jahres 1895. Verbrechen und Vergehen gegen Reichsgesetze 1890—1895. Tabakbau im Erntejahr 1896/97. Bierbrauerei und Bierbesteuerung während des Etatsjahres 1895/96; etc. Ergänzungsheft zum IV. Heft: Die beschäftigungslosen Arbeitnehmer im Deutschen Reich am 14. Juni und 2. Dezember 1895.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Organ der Gesellschaft österreichischer Volkswirte. Herausgeg. von Eug. v. Böhm-Bawerk, K. Th. von. Inama-Sternegg, Ern. v. Plener. V. Bd. IV. Heft: Die Anfänge des Arbeiterschutzes in Frankreich (Schluss) von V. Mataja. Begriff und Aufgaben der Gesellschaftswissenschaft (I.) von G. Sulzer. Die Catasterfrage in Italien von A. Bertolini. Gross- und Kleinbetrieb im Lebensmittelverkehr vom Standpunkte der Hygiene v. M. Gruber. Über die Wirkungen der Aufhebung des Freihafens von Triest von A. Verdin; etc.

Bulletin de l'Office du travail. No 12. Decembre 1896: Revue du travail. Le travail des femmes et des enfants en 1895. Les travaux des conseils de prud'hommes en 1895; etc.

L'économiste français. 24-e année. 2-e vol. 1896. Nos 48—52: Les dettes et les budgets des États d'Europe. Les progrès des chemins de fer électriques. Les problèmes financiers administratifs et politiques que soulève la situation de l'Empire turc. La crise de l'industrie aurifère au Transvaal et l'administration des mines. L'amortissement de la dette dans les grands Etats. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: de la concurrence commerciale et industrielle. De l'état inorganique du commerce français et de ses inconvénients. Les progrès de la Bosnie et de l'Herzégovine. Les budgets et les dépenses de la France; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 12-e année. Nos 621—625.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 55-e année. Décembre 1896: Le mécanisme naturel de la production et de la distribution des richesses par G. de Molinari. Les Censuses des Etats d'Amerique par Ach. Viallate. Le mouvement scientifique et industriel par Dan. Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVII-e année. No 12. Décembre 1896: Les bénéfices comparés et du capital dans l'accroissement de la richesse depuis 50 ans par Ad. Coste. L'agriculture et la propriété foncière en Tunisie par E. Levasseur. 35-e Congrès des Sociétés Savantes (1897); programme de la section des sciences économiques et sociales; etc.

Revue politique et parlementaire. Dir. M. Fournier. 3-e année. Décembre 1896: La crise de la souveraineté nationale et du suffrage universel par Th. Ferneuil. L'organisation du haut commandement de la France; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XXI. No 125. December 1896: State of the Skilled Labour Market. Foreign Trade of the United Kingdom. Agricultural Returns of Great Britain for 1896. Foreign Competition with British Trade. Russian Industries and German Competition in the Russian Trade; etc.

The Economist. Vol. LIV. Nos 2778—2781: The Money Market. German Competition in the Iron and Steel Industries. The Present Policy of Russia in Turkey. The Tariff and Currency Questions in the United States. A Stock Exchange »Corner«. The Egyptian Budget of 1897; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. IV. No. 12. December 1896: State of Employment in November. Cooperative Production in 1895. Recent Cases under the Conciliation Act 1896. Labour Statistics—Annual Report of the Labour Department; etc.

Political Science Quarterly. Vol. XI. Nr. 4. December 1896: A Permanent Census Bureau by R. Mayo-Smith. Agricultural Discontent II. by C. F. Emerick. Trade-Union Democracy II. by Sidney and Beatrice Webb; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Ambrozovics Béla, A technikus kérdéshez. Budapest, 1896.

Almási *Balogh Elemér*, A valuta szerepe a gazdasági válságban. Budapest 1896.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIV. évfolyam. 231. sz. 1896. október hó: Gymnasiumok és reáliskolák statisztikája az 1895/6 tanévben. Tűzesetek statisztikája 1895. évről. 252. sz. 1896. november hó: Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1895-ben. A budapesti házbérlő-jövedelem 1895-ben. Adóbevételek és végrehajtások 1895-ben; stb.

Faller Károly, A fémkohászatban kézikönyve. Selmeczbánya, 1896.

Félegyházy Ágost, A budapesti tőzsde története 1864—1895. A budapesti áru- és értéktőzsde tanácsának megbízásából. I. és II. kötet. Budapest, 1896.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évf. 49—52. sz.

Gazdaságpolitikai tanulmányok. A magyar közgazdasági társaság millenáris emlékkönyve. Irták Bamberger Béla, Bernát István, Farbaky István, Földes Béla, Gaál Jenő, Mandello Károly, Matlekovits Sándor, Pólya Jakab, Szabó Jenő. Budapest, 1896.

Hertzka Tivadar, A bimetalismus és az agrárok Ausztria-Magyarországon. Budapest, 1897.

A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1894. és 1895. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett *jelentése*. Budapest, 1896.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 1895. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett *jelentése*. Budapest, 1896.

Közponyi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. XXI. évfolyam. 99—107. sz.

Szederkényi Nándor, A magyar hadi intézmény történeti és közjogi megvilágításban. Budapest, 1896.

A német behajózási törvény. A behajózás magánjogi viszonyairól szóló 1895. június 15-iki német birodalmi törvény. Fordította és magyarázatokkal ellátta *Török Emil*. Budapest, 1896.

Die *Arbeitseinstellungen* und Aussperrungen im Gewerbebetriebe in Österreich während des Jahres 1895. Herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. Wien, 1897.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. 11. Heft. Wien, 1896.

Brandt, Alex., Beiträge zur Geschichte der französischen Handelspolitik von Colbert bis zur Gegenwart. Leipzig, 1896.

Deutsche Justiz-Statistik. Bearbeitet im Reichs-Justizamt. Jahrgang VII. Berlin, 1895.

Drill, Rob., Die Agrarfrage in Oesterreich. Wien, 1896.

Ehrenberg, Rich. Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert. II. Band: Die Weltbörsen und Finanzkrisen des 16. Jahrhunderts. Jena, 1896.

Fritsch, Albert, Die Lebensversicherung mit Gewinnantheil und die Umtausch-Police. Ein Vorschlag. Leipzig, 1896.

Gutachten über die Fortführung der Valuta-Reform in Oesterreich. Gesammelt und herausgegeben von der Gesellschaft österreichischer Volkswirthe in Wien. Wien, 1896.

Häbler, Konrad, Die Geschichte der Fugger'-schen Handlung in Spanien. Weimar 1897. (Socialgeschichtliche Forschungen. Ergänzungshefte zur Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte herausgegeben von Stephan Bauer und Ludo Moritz Hartmann.)

Herrnritt Rud. Herm. von, Das österreichische Stiftungsrecht. Mit Berücksichtigung der ausländischen Gesetzgebung und mit Benützung amtlicher Quellen dargestellt. Wien 1896.

Hoschke, H., Der Effectenterminhandel und die Börsenreform, mit besonderer Berücksichtigung des neuen Börsengesetzes für das deutsche Reich vom 22. Juni 1896. Leipzig, 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulatsbehörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang. 1896. VIII. Wien, 1896.

Kähler, Wilh., Gesindewesen und Gesinderecht in Deutschland. Jena, 1896.

Kantorowicz, Fr., Rubelkurs und russische Getreideausfuhr. Eine Währungsstudie. Jena, 1896.

Kaufmann, Rich. von, Die Eisenbahnpolitik Frankreichs. I. Band: Allgemeiner, geschichtlicher Theil. II. Band: Spezieller Theil. Stuttgart, 1896.

Klimpert, Rich., Lexikon der Münzen, Masse und Gewichte, sowie der Zahlkarten und Zeitgrößen aller Länder der Erde. Berlin, 1896.

Koenig, F. Ph., Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben. Jena, 1896.

Leipen, Eduard, Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone auf Grund der vom königl. ung. statist. Landes-Bureau veröffentlichten Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1890 berechnet. Wien, 1896.

Matern, Joh., Um Milliarden! Das internationale Währungs- und Geldsystem der Zukunft. Leipzig, 1896.

Meyerinck, H. von, Praktische Massregeln zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. Eine kurze Darstellung der bisher angewandten Mittel und Reformvorschläge für Deutschland. Jena, 1896.

Neumann, Fr. I., Die persönlichen Steuern vom Einkommen, verbunden mit Ertrags- oder mit Vermögenssteuern, mit besonderer Beziehung auf Württembergische Verhältnisse. Tübingen, 1896.

Oppenheimer, Franz, Die Siedlungsgenossenschaft. Versuch einer positiven Überwindung des Kommunismus durch Lösung des Genossenschaftsproblems und der Agrarfrage. Leipzig, 1896.

Rae John, Der Achtstunden Arbeitstag. Autorisirte Übersetzung aus dem Englischen von J. Borchardt. Weimar, 1897.

Renner, H., Durch Bosnien-Hercegovina. Berlin, 1896.

Roelli, H., Entwurf zu einem Schweizerischen Bundesgesetze über den Versicherungsvertrag. Mit den Motiven. Im Auftrage des Schweiz. Bundesrathes ausgearbeitet. Leipzig, 1896.

Rogers, J. E. Thorold, Die Geschichte der Englischen Arbeit. Autor. Übersetzung von M. Pannwitz. Revidirt von K. Kautsky. Stuttgart, 1896.

Rost, Bernhard, Der achtstündige Normalarbeitstag. (Staats- und socialwissenschaftliche Beiträge. Herausgegeben von A. von Miaskowski. Bd. III. H. 1.) Leipzig, 1896.

Scharpff, Rudolf, Handbuch des Armenrechts. Eine mit Erläuterungen versehene Zusammenstellung der reichs- und württembergischen landesgesetzlichen Bestimmungen über das Armenwesen. Stuttgart, 1896.

Schmid, P., Die Gesetze zum Schutz des gewerblichen Eigenthums. Mit Erläuterung und einer Einleitung: Die Entwicklung des gewerblichen Rechtsschutzes in Deutschland. Berlin, 1897.

Schultze, Wilh., Die Produktions- und Preisentwicklung der Rohprodukte der Textilindustrie seit 1850. Jena, 1896.

Schwarz, Otto, Staatsschuldentilgung in den grösseren Europäischen und Deutschen Staaten. Ein Beitrag zur Lösung der Frage: Freie Schuldentilgung oder Zwangstilgung? Berlin, 1896.

Schweizerische Statistik. Lieferung 108: Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im Jahre 1895. Bern, 1896.

Schweyer, Fr., Schöffan, eine Gemeinde im bayrischen Voralpenland in ihren wirtschaftlichen und sozialen Verhältnissen. (Münchener Volkswirtschaftliche Studien. Herausgegeben von L. Brentano und W. Lotz. XVIII. Stück.) Stuttgart, 1896.

Sohnrey, Heinrich, Die Zukunft der Landbevölkerung. Flugschriften über die sozialen, wirtschaftlichen und sittlichen Angelegenheiten des Landvolkes. I. Band, Göttingen, 1896. (A tartalomról: Die preussische Rentengutgesetzgebung von Waldhecker. Was kann in sozialer Beziehung zur Hebung des Sittlichkeit auf dem Lande geschehen? von Wittenberg. Die Landarbeiterfrage im nordöstlichen Deutschland von Freih. von der Goltz; stb.)

Sombart, W., Socialismus und sociale Bewegung im 19. Jahrhundert. Jena, 1896.

Sonnenschein, Sigm., Die Eisenbahn-Transportsteuer und ihre Stellung im Staatshaushalte. Berlin, 1897.

Stammhammer, Josef, Bibliographie der Social-Politik. Jena, 1897.

Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge, Band 86: Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1895. Herausgegeben vom Kaiserlichen statistischen Amt. 2. Theil: Darstellung nach Waaren-Gattungen. Berlin, 1896.

Statistik des Hamburgischen Staates. Heft XVIII. Die Ergebnisse der Berufs- und Gewerbebezahlung vom 14. Juni 1895. im Hamburgischen Staate. 1 Abth. Hamburg, 1896.

Statistik des Waarenverkehrs der Schweiz mit dem Auslande im Jahre 1895. Herausgegeben vom Schweiz Zolldepartement. Bern, 1896.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XII. Heft. Ein- und Ausfuhr im November 1896. Wien, 1896.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1895. II. Heft: Der Bergwerksbetrieb Österreichs im Jahre 1895. I. Lieferung: Die Bergwerksproduction. Wien, 1896.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien für das Jahr 1894. 12. Jahrgang. Bearbeitet von St. Sedlacek. W. Löwy und W. Hecke. Mittheilungen des statistischen Departements des Wiener Magistrates. Wien, 1896.

Tscharmann, P., Der Aufsichtrat der Aktiengesellschaft (Ausgewählte Doktordissertationen der Leipziger Juristenfakultät.) Leipzig, 1896.

Wenckstern, Ad. von, Marx. Leipzig, 1896.

Wernicke, Joh., Der objective Werth und Preis. Grundlegung einer realen Werth- und Preistheorie. Jena, 1896.

Wernicke, Joh., System der nationalen Schutzpolitik nach Aussen. Nationale Handels- (insbesondere auch Getreide-), Kolonial-, Währungsgeld- und Arbeiter-Schutz-Politik. Ein Handbuch für die Gebildeten aller Stände. Jena, 1896.

Whright, H., Soziale Briefe an Schulze und Genossen. Aus dem Englischen des Robert Blatchford übersetzt und für deutsche Verhältnisse bearbeitet. Leipzig, 1896.

Royaume de Belgique. Ministère de l'industrie et du travail. *Office du travail*. Bruxelles, 1896:

Rapports annuels de l'inspection du travail. 1-e année (1895). Tome premier: Rapports de l'administration centrale. Tome second: Rapports des inspecteurs de province.

Travail du dimanche. Vol. I. Belgique. Établissements industriels.

Travail du dimanche. Vol. V. Pays étrangers (Allemagne, Autriche, Suisse, Angleterre).

Say, Léon, Les finances. (La vie nationale. Bibliothèque de la politique et de la science sociale, dirigée par Ch. Benoist et And. Liesse). Paris, 1896.

Tableau général du commerce avec les pays étrangers pendant l'année 1895. Publié par le ministre des finances. Bruxelles, 1896.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. január hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának
1896. évi december 17-én tartott üléséből.

Jelen vannak: Láng Lajos elnök, Mandelló Gyula főtitkár, Acsády Ignác, Fenyvessy Adolf, Gaál Jenő, Horváth János, Mandelló Károly, Matlekovics Sándor, Teleszky János választmányi tagok.

1. *Elnök* az ülést megnyitván,
a jegyzőkönyv hitelesítésére Matlekovits Sándor és Mandelló Károly urakat kéri fel.

2. Főtitkár jelentést tesz a nagyipar-enquête előkészítése tárgyában kiküldött bizottság üléséről. Ez ülésen szakértőül Kvassay István min. tanácsos és Andor Endre min. fogalmazó is jelen voltak. A bizottság úgy vélekedik, hogy az enquête magtartása nagy nehézségekbe ütközik, nevezetesen attól tart, hogy a kereskedelmi kamarák által csak oly anyag volna beszerezhető, kérdőívek útján, a mely a kamarai jelentésekben amugy is befoglaltatik, másrészt az érdekelt iparosok részéről lehetetlennek tartja a kellő felvilágosítások beszerzését

Többek hozzászólása után a választmány kimondja, hogy a nagyipari enquête kérdését egyelőre nem veszi le a napirendről, azonban előzetesen felkéri Fekete Ignác tagtárs urat, hogy tanulmányozza a külföldi hasonló enquêtetek és javaslatát terjeszsze elő.

2. Rendes tagokul ajánlatnak Kvassay István min. tanácsos, Fürst Jakab nagykereskedő, Horánszky Lajos, Somogyi Manó bankhivatalnokok, Perlmutter Alfréd dr. ügyvéd Budapestről, Antal Géza dr. tanár Pápáról.

Az ajánlottak rendes tagokul felvétetnek és erről értesíttetni fognak.

4. Az Erzsébet-gőzmalom r.-t jelenti, hogy a tulajdonába áment Pannonia-gőzmalom megszűnt, miért is ezt a tagok sorából töröltetni kéri.

Tudomásul vétetik és a törlés elrendeltetik.

5. Főtitkár jelenti, hogy az »Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre«-vel és a belga ipari és munkaügyi miniszteriummal az összes kiadványok kicserélése iránt megállapodás jött létre.

Örvendetes tudomásul szolgál.

6. Főtitkár jelenti, hogy Politzer antiquar-könyvkereskedőnél jutányos áron több becses művet vásárolt a könyvtár részére.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

7. Sir Nándor átiratára, melyben nevezett azt óhajtja, hogy a Társaság behatóbban foglalkozzék a szegényügygyel, a választmány, tekintettel arra, hogy a munkaprogramm már meg van állapítva, behatóbban nem foglalkozhatik ez idő szerint az ügygyel.

8. Főtitkár bejelent, hogy Kautz Gyula dr. és a főtitkár egy-egy művet ajándékoztak a könyvtár részére.

Köszönettel fogadtatik.

9. Szóba hozatván a Halász Sándor dr. és Mandelló Gyula dr. által szakférfiak közreműködésével tervezett nagyobb szabású közgazdasági encyclopedicus műnek kiadása, melynek lehetővé tétele érdekében a szerkesztők a Társaságtól legalább három éven át subventiót kérnek,

a választmány az eszmét helyeselvén, utasítja az elnökséget, hogy az 1897. évi költségvetés tárgyalása alkalmával konkrét javaslatot tegyen.

10. Acsády Ignác javaslatot tesz, hogy a Gazdaságtörténeti Szemlét, mely ezentul havonként fog megjelenni, a Társaság lehetőleg szintén segítse.

Az ügy szintén a költségvetés tárgyalása alkalmával fog végleg elintéztetni.

11. Elnök az ülést bezárja.

A Társaság pénz- és hitelügyi szakosztálya 1896 december 12-én *Matlekovits* Sándor elnöklete alatt ülést tartott, melynek tárgyat *Horn* Antal Ede előadása képezte az orosz bank történetéről.

E tanulmányt a Szemle más helyen közlendi. Miután a fölolvassal kapcsolatosan vita nem volt, elnök a nagyérdékű előadásért szerzőnek az osztály köszönetét fejezte ki.

Ugyanezen szakosztály 1896 december 15-én ülést tartott, melyen *Bálint* Imre a valutáról értekezett.

Bálint Imre előadó, kiindulási pontul az osztrák közgazdasági társaság közelebbi enquetteját véve, rámutat a jelesebb közgazdászok véleményeire, melyekből kiderül, hogy a készfizetések felvétele, amely a jövő évre vétetett tervbe, lehetetlen.

Valutaaranyunk 375 millió frt, kereskedelmi mérlegünk aktívuma 15 millió frt, ezzel szemben *Szcepanovsky*, az osztrák költségvetés előadója szerint 150 millió, *Taussig* lovagnak, a Rothschild-csoport egyik fejének számítása szerint körülbelül 130 millió az évi aranykivitelünk kamata fejében. Tehát a valuta-arany még kereskedelmi mérlegünk javítása esetén is alig tarthat 3–4 évnél tovább.

Előadó rámutat ezután osztrák és német írók fejtegetéseire, hogy a valuta-arany beszerzésével *hadi kincs* gyűjtése czéloztatik ezen állítás mellett a maga részéről is több érvet hoz fel.

Vázolva a valutarendezés terén eddig történeteket, a külföldi hitelezők becsapásának minősíti az ágió 190/0-ban való megállapítását.

Rámutat azután a készfizetések felvétele esetén beállható állapotokra. Ha — ugymond — kibocsátjuk a most elzárt valuta-aranyunkat, a forgalom csatornáiba, ez az arany rövid idő alatt kiszivárog, ha azonban csak bankjegyeket, ha teljesen fundáltakat is,

bocsátunk ki aranykészletünk alapján, akkor ez nem lesz teljes készfizetés.

Előadó áttér ezután a valutarendezés további teendőire. Az államjegyek és szalinák bevonását helyesnek tartja s helyesli Lexis tanár véleményét is, hogy az állam ca. 100 millió frt kisebb államjegyet bocsásson ki, illetőleg tartson forgalomban a jövőre is, ellenzi azonban a 10 koronás bankjegyek kibocsátását, mert ezek a kis bankjegyek a mindennapi életben a kényszerforgalmu jegyek jellegét viselik magukon. Ha már ily kis darabolású jegyeket akarunk kibocsátani, akkor bocsássa ki azokat az állam és ne a jegybank.

Előadó nem helyesli az ezüstkoronások finomságánál eszközölt csökkentést, a melyek különféle inconsequentiakra vezethetnek, ellenben helyesli azt a tervet, hogy 5 koronás ezüstkurránsok bocsáttassanak ki. Helyeselné az ezüst nagyobb fizető erejét, de értékét is emeljük legalább a 16-os relációig, melyet amugy is reményünk van elérni, ha a bimetallista actió, mint előre látható, 4—5 év alatt zöldágra vergődik.

Végül előadó megjósolja a bimetallizmus közeli diadalát, amire nézve az Egyesült-Államok és Franciaország kormányának nézetéből meríti reménységét.

Mandello Gyula dr., a szakosztály nevében köszönetet mond az előadónak felolvasásáért és megnyitja a vitatkozást.

Pap Dávid dr. confususnak tartja az egész felolvasást, mert az minden tárgynál más-más nézetnek ad kifejezést s a végén még azt sem tudjuk, vajjon az előadó akarja-e tehát a valutarendezést vagy pedig annak abbahagyását tartja-e helyesebbnek. Az előadónak a hadi kincs gyűjtéséről mondott nézeteit német agrarius lapokból meritett mesének mondja. Ami a kérdés genesisét illeti, 3 év előtt, a 24⁰/o-os ágió idejében maga sem hitt a valutarendezés lehetőségében, ma azonban, midőn a deviza-árfolyamok már több, mint egy éve állandóan oly kedvezően alakulnak ránk nézve, hogy még aranybeáramlás is lehetséges volt, a készfizetések felvételét lehetségesnek tartja.

Szalai Béla a valuta-arany beszerzésének drágaságáról szól s elhibázottnak tartja, hogy oly korán kezdtünk hozzá a művelethez; most azt jóval olcsóbban megtehetnők s amellet jelentékeny összeget takaríthattunk volna meg kamatokban.

Éber Antal dr. a felolvasásnak a fizetési mérlegre vonatkozó passzusával foglalkozik. Előadó azt mondta, hogy miután fizetési mérlegünk passiv s mi évente ca. 180 millió frt kamatot fizetünk a külföldnek, valuta-aranyunk így rövid idő alatt kiuszik. Ez téves állítás, mert eddig is fizettük ezeket a kamatokat; és pedig — a külföldön levő államadósságokért eddig is aranyban; ha pedig eddig fizethettük, fizethetni fogjuk azt még inkább a jövőben.

Horn Antal felemlíti, hogy Mac Kinley az ujonnak választott amerikai elnök congressust szándékszik összehívni s ezzel kapcsolatban biztosnak véli, hogy az angol kormány semmi esetre sem fog beleegyezni a bimetallizmus visszaállításába, már pedig mig ez meg nem történik, a mire éppen semmi kilátás nincs, az összes államok közt történendő bimetallista egyezményről aligha lehet szó. Az előadó utalt azon körülményre, hogy Oroszországban szintén elhalasztották a további aranybeszerzést; szerinte ennek semmi jelentősége sincs. Az orosz államtanács teljesen alá van rendelve a csár akara-

tának és tud esetet, midőn egy törvényjavaslatot az államtanácsnak csak két tagja támogatót, a többi ellene volt és a csár a kisebbség véleményének adott igazat. — Oroszországnak különben — mint azt legutóbbi felolvasásában kimutatta — 795 millió R. arany áll rendelkezésre és ezen pénzmennyiséggel csakugyan hozzáfoghat a tervbe vett reformhoz, anélkül, hogy vásárlásaival a külföldi piacokhoz volna kénytelen fordulni, másrészt ott vannak a szibériai aranybányák, melyek magok 30–40 millió értékű aranyat producálnak. Azon a véleményen van, hogy a megkezdett munkát folytatnunk kell és ha Oroszország most tartózkodik az aranyvásárlástól, annál inkább kell nekünk igyekezni, hogy a hátralevő mennyiségnek minél előbb birtokába jussunk. Ebben a tekintetben mástól ne várjunk semmit, teljesen a magunk erejére vagyunk utalva, mert ha Ausztria jóakaratára számítunk, a tervezett reformból nem lesz semmi sem.

Mandello Gyula dr. a dolognak csak theoretikus részéhez akar szólni. Az előadó szerinte felolvasásában foglalkozott a nagy tökével, melynek érdekében a valuta-rendezés történik és azokkal, kik e tekintetben érdekelve vannak. Tagadja, hogy nálunk Magyarországon volna egy különös osztály, egy párt, melynek mint nem agrariusnak specialis érdekében állna az aranyvaluta behozatala és bizton meri állítani, hogy a mi eddig nálunk a valuta tárgyában történt, semmi esetre sem vált az agrariusok kárára, hanem ellenkezőleg csakis hasznára; nálunk tulajdonképen nem is lehet tőkés osztályról beszélni, melyről szemrehányásképen el lehetne mondani, hogy a valutarendezés az ő érdekében történik, miután hitelműveleteink a külföldi tőke segítségével hajtatnak végre és nem magyar tőkével. A mi a háborúval való argumentálást illeti, ez szerinte csak theorice állhatja meg a kritikát, a dolog praktikus oldalára vonatkozva azonban aligha. Az előadó a jövőbeli reformlépéseket kritizálva, arra a feltevésre jut, hogy ha fel is vesszük a készfizetéseket, az aranyat nem fogja a bank a forgalomba hozni, hanem csak olyan papírpénzt, melynek aranyban van a fedezete: erre vonatkozólag megjegyzi, hogy az teljesen mellékes, vajjon az országon belül aranyforgalom van-e vagy se és igen nagy azon monometallisták száma, kik szintén belátják, hogy az országon belül a forgalmat tisztán hitelpapírokkal lehet csak élni.

Az előadó az agio dolgában igen érdekes véleményének ad kifejezést, melyek a valutarendezés kezdetén épen német ellenségeink részéről hangzottak el, t. i., hogy mi quasi male fide megcsaltuk a hitelezőinket. A 68-iki törvények tisztán kereskedelmi pénzről tesznek említést, melynek az értéke a forgalomra van bízva és annak semmiféle jogi alapja nincs, hogy Ausztria vagy Magyarország kötelezettséget vállalt volna az iránt, hogy valamely tartozását, ha áttérünk az arany valutára az 1:15 1/2-es relatióban fog ki-egyenlíteni.

A szűk aranytakaróra vonatkozólag megjegyzi, hogy a világ aranytermése nagyban növekedett és a legerősebb bimetallisták is elismerik, hogy az aranyat most termelik commercialis módon. Rátér azután az előadónak az 5 forintos bankjegyek kibocsátására és a külkereskedelmi mérlegnek az agio alakulására vonatkozó fejtegetéseire s arra a conclusióra jut, hogy nemcsak Magyarországon, de bárhol másutt be lehet bizonyítani, hogy az agio teljesen függetlenül alakul a külkereskedelmi mérlegtől. A fizetési mérlegbeli adatokat

illetőleg kétségbe vonja, hogy ma egyáltalában valaki Ausztria vagy Magyarország fizetési mérlegét csak megközelítőleg is meg tudná határozni.

Bálint Imre meglepetésének ad kifejezést, hogy a felszólalók sok olyan dolgot tulajdonítanak neki, a miről ő épen nem tett említést. A hadikincs gyűjtését kívánatosnak tartja, mert kétségtelen, hogy sokkal kellemesebb azzal menni a háború elé, mint a nélkül. Az osztrák viszonyok jellemzésével nem óhajt foglalkozni, felemlített azonban, hogy Magyarországon nincs is magyar tőke, melynek az aranyvalutára való áttérés különösen érdekében állna; erre nézve megjegyzi, hogy ha egyáltalában valutarendezésről beszélünk, értjük alatta nem csupán a magyar valutát, hanem az osztrák-magyar valutarendezést, és Ausztriában van olyan tőke, melyet ezzel támadni lehet.

Hogy ő a német agrariusok felfogásából merítette volna fejtegetéseit, egész egyenesen visszautasítja, miután a német agrariusok állásfoglalása nem lehet nekünk competens a magyar valutarendezés mikéntjére nézve.

A 92-iki törvényeket sem kívánja senki félretenni, mert azok alapján olyan lépések történtek, melyeket félrevetni egyáltalában senkinek sem jut eszébe. A készfizetések felvételét azonban halasztandónak tartja, mert ezt a kereskedelmi és fizetési mérleg nem indokolja, másrészt most nem volna tanácsos aranyunkat a piacra dobni, hogy kiszivároгjon s ha majd szükségünk lesz rá, drágán legyünk kénytelenek megvásárolni.

Uj tagok. Tagjaink sorába beléptek:

Almási *Balogh* Elemér bankhivatalnok (Páris).

Kereskedelmi és *iparkamara* (Kolozsvár).

Protwin Géza orsz. iparegyesületi fogalmazó (Budapest).

Visontai Soma orsz. képviselő (Budapest).

Vojnich József ügyvédjelölt (Szabadka).

Könyvadamányok.

Allgemeines Statistisches Archiv, herausgegeben von dr. Georg von *Mayr*. Tübingen, 1896. I. II.

Roscher Vilmos és a történelmi módszer a közgazdaság tudományban. Emlékbeszéd. *Kautz* Gyula a tud. akadémia igazgató- és rendes tagjától. Budapest, 1896.

A strike mint erőhatalom. Irtá dr. *Horváth* János. Budapest, 1897.

A bankügyletek. Gyakorlati kézikönyv, irta *Walther* Rezső bankhivatalnok. Budapest, 1897.

A Magyar Közgazdasági Társaság millennáris Emlékkönyve megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — *Földes* Béla: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. — *Bernát* István: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gaál* Jenő: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovits* Sándor: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó* Jenő: Közlekedésügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello* Károly: Államháztartásunk jövője. — *Pólya* Jakab: Egyenes adóink reformja. —

Bamberger Béla: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a cultura és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt 80 kr, *társaságunk tagjai egy koronáért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

Az Emlékkönyvre tagjaink közül újabban előfizettek: Almási Balogh Elemér, Antal Géza dr., Baross Géza, Beer Béla, Engel Pál, Fischer József, Gonda Béla, ifj. Hegedüs Ferencz, Kádár József, Kautz Gyula (3 példány), Kereskedelmi és iparkamara Kolozsvár, Neuman Károly dr., Protwin Géza, Steiner József, Szmollény Nándor, Vajda Izidor, Wickenburg Márk gróf.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetek. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrsschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien. — Neue Zeit, Stuttgart. — Hirth: Annalen, München. — Meyer: Allgem. statist. Archiv. — Zeitschrift für Wirtschaftsgeschichte, Berlin.

3. Angol nyelven.

Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review Oxford. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Columbia, New-York. — Journal of Political Economy, Chicago.

4. Franczia nyelven.

Molinari: Journal des Economistes, Paris. — Demoulins: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Economie politique, Paris. — La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

Giornali degli Economuli, Roma. — La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

A bankügyletekről Walther Rezső tagtársunk gyakorlati kézi könyvet irt, mely most jelent meg a könyvpiaczon. Szerző a mű megírásával azt a célt tűzte ki, hogy oly könyvet nyújtson,

mely a naponkint előforduló bankügyletek lebonyolítására szükséges tudnivalókat és útmutatásokat könnyen hozzáférhető alakban tartalmazza. Műve tehát egyrészt útmutató akkar lenni a bankszakma kezdő munkásaira nézve, másrészt pedig segédkönyv azok számára, a kik a bankpraxisban már otthonosak.

A munka bolti ára 2 frt; a Magyar Közgazdasági Társaság tagjai azonban 1 frt 50 kr. kedvezményes áron megszerezhetik az elnökség útján.

Pályázat.

Az összehasonlító jog- és gazdaságtudományi nemzetközi egyesület (Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre) Berlinben a következő pályakérdést tűzte ki:

»Összehasonlító alapon kifejtendők amaz elvek, a melyeket a legfontosabb államok gyarmataiban a föld tulajdon megszerzése és a telepedés körül követtek, úgyszintén ezek gazdasági következményei.«

Pályázati feltételek:

1. A pályadíj 1600 márka = 2000 frank.
2. A pályázati dolgozatok 1898. április 1-je előtt a nemzetközi egyesület jegyzőjéhez dr. Kroneckerhez, Berlin W., Kurfürstendamm 241. küldendők be.
3. A dolgozatok német, francia vagy angol nyelven nyújthatók be; a német nyelvűek latin betűkkel irandók; kívánatos, hogy a dolgozatok írógéppel legyenek írva.
4. A dolgozatokat jeligével kell ellátni és ugyanazon jeligét viselő boríték a szerző nevét és címét zárja magába.
5. A dolgozatok megbirálására bizottság alakult, melynek tagjai: mecklenburgi János Albrecht herczeg (Potsdam), dr. Kayser (Leipzig), dr. prof. Freih. v. Stengel (München), R. Hon. James Bryce (London), prof. Lyon-Caen (Paris), prof. Brunnialti (Roma), prof. van der Lith (Leiden), prof. v. Philippovich (Bécs), prof. v. Martens (Pétervár), marquis de Dalman de Olivart (Barcellona), prof. Ashley (Cambridge U. S. A.)
6. A pályázat többi feltételei megegyeznek a többi tudományos pályázatok általános feltételeivel.

TISZA ISTVÁN RÖPIRATA A MAGYAR AGRÁR- POLITIKÁRÓL.¹⁾

Mindenki látja, tudja, hogy kialakuló társadalmunkban a polgári elem évről-évre nagyobb tért foglal el. Természetes következménye ez iparunk és kereskedelmünk fejlődésének; de azért, mint a hogy közgazdaságunk súlypontja még mindig az őstermelésen nyugszik, társadalmi osztályaink között is a földmiveléssel foglalkozó népesség bir legnagyobb fontossággal. A közgazdasági és társadalmi szemponthoz járul még az állami és nemzeti szempont, mely a legbecsesebb államfentartó elemet a földmivelő népességben látja. E fontos társadalmi osztály jóllététől, virágzásától, megelégedettségétől függ hazánk jólléte, nyugalma, felvirágzása; ha ez az alap megrendül, társadalmunk és állami létünk egész épülete is megrendül bele.

Bár közgazdaságunk harmonikus fejlődésének vagyunk barátai s nem helyeselhettük egyes foglalkozási ágaknak a mások rovására való előtérbe tolását; mégis, a mezőgazdasági népesség számánál és természetes súlyánál fogva, teljesen jogosultnak tartjuk, ha a méltányosság határai közt első sorban ennek érdekei ápoltatnak. Midőn tehát a gazdatársadalomból hangok emelkednek, melyek mezőgazdaságunk bajainak orvoslását sürgetik, nemcsak az osztályérdek feljajdulásának tekintjük azt, hanem egyúttal az egyetemes állami és nemzeti érdekek védelmének is; mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy a magyar földmivelő nép anyagi és erkölcsi erejének épségben megőrzése: nemzeti létünk biztosítása szempontjából elsőrendű feladat.²⁾

De ép azért, mert ily fontos érdekek forognak szóban, nem szabad könnyelműen vagy avatatlan kézzel nyúlni a

---

¹⁾ Magyar agrár-politika. A mezőgazdasági termények árhanyatlásának okai és orvosszerei. Irta Tisza István. Budapest, 1897.

kérdés megoldásához. A betegség félreismerése vagy lelki ismeretlen kuruzslása könnyen végzetessé válhatik.

Ma már nem kétséges többé, hogy mezőgazdaságunk válságos helyzetbe jutott. Arra nézve sem forog fenn nézeteltérés, hogy ezt a válságos helyzetet, — a másodrendű tényezőket nem említve, — a mezőgazdasági termények roppant árhanyatlása idézte elő. De ezzel meg is szűnik az egyértelműség; a baj gyökerének, az árhanyatlás okának kipuhatolásánál már szerte ágaznak a vélemények. Pedig ha a baj gyökerét nem ismerjük, orvoslásáról sem gondoskodhatunk.

Elméletekben nincs hiány, s magyar agráriusaink, a német agrár eszmék hatása alatt hangosan hirdetik, hogy nincs túltermelés; a mezőgazdasági termények árhanyatlását az ezüst demonetisálása folytán megdrágult pénz vagy a határidő elfajulása, a tőzsde embereinek visszaélése idézte elő.

Olvasva okoskodásaikat, úgy tűnnek fel, mint a ki tolvajlámpával keresgél egy sötét szobában, s annak mindig csak egy zugát világítja meg, gyengén, bizonytalanul; Tisza István röpiratából ellenben úgy árad a világosság, mint midőn a kitárt ablakon sugárkévekben ömlik be a verőfény s nemcsak a sötétséget úzi el, hanem a dohos, nyirkos szagot is tiszta levegővel cseréli fel.

A széles látkört nyitó emelkedett álláspontnak és a mellett az erős, bonczoló észnek nem mindennapi példájával találkozunk e röpiratban. Szerző ritka tapintattal válogat a statisztikai adatok között is, félredobja a könnyen porló anyagot, mely logikai következtetései épületének szilárdságát veszélyeztetné. A mit állit, annak megczáfolhatatlan bizonyító ereje van.

Rövidebben, világosabban nem lehetne bebizonyítani, hogy tényleg a túltermelés idézte elő a gabonaárak hanyatlását. Nem ereszkedik a világ búzatermésének problematikus becslésébe, mert — a mint helyesen megjegyzi — az európai gazda szempontjából nem az a kérdés, hogy van-e az egész világon túltermelés, hanem az, hogy az olesón termelő országok versenye nyomasztólag hat-e az európai piacon az árak képződésére? Számításainál csak a fontosabb búzafogyasztó nyugateurópai államokra szorítkozik s ezek búzaszükségletének a népesség szaporodása alapján kiszámított emelkedését hasonlítja össze a nagy exportországok búzakivitelének emelkedé-

sével. S arra a következtetésre jut, hogy évenként körülbelül 50 millió hektoliter többlet mutatkozik »mely csak az árak reductiója s a fogyasztásnak ezzel kapcsolatos emelkedése folytán találhatott elhelyezést«. Érdekes párhuzamban mutatja ki, hogy a túltermelés intensitása mint talál megfelelő kifejezésre a búzaárak hullámozásában.

Tisza István fejtegetéseinek rendkívüli instructív értékök van, a ki az ő röpiratának olvasása után lapozza át az agráriusoknak a túltermelést czáfolgató állításait, nyomban átlátja ezek gyengéjét, erőtlenségét, logikátlanságát.

Hasonló szerencsével dönti meg a bimetallisták állításait. Pár lapon az ezüstkérdésnek egész történetét adja, erős logikával vonva le következtetéseit, melyekből soha egyetlen láncszem sem hiányzik. Az ezüsttermelés óriási fokozásával értékének okvetlenül hanyatlania kellett s az elértéktelenedést Németország és a Skandináv államok valutareformja csak siettetette, de elő nem idézte. A számok világosan beszélnek. Az 1851—60. évek átlagában 895.500 kilogramm ezüst termeltetett évenként, 1894-ben ellenben 5,183.000 kilogramm. Az ötvenes években csak négyszer annyi ezüst állítottatott elő, mint arany, 1894-ben húszszor annyi.

Elesen bonczoló elmével vizsgálja, hogy az aranypénz megdrágulásának tulajdonítandó-e az árak általános hanyatlása? E kérdés vizsgálatánál a legtöbbben felületesen járnak el. Megelégszenek a nagyon is szűkkörű ártáblázatok tanuságával; pedig egy néhány vagy akár sok árú áralakulásából biztos következtetést még nem vonhatunk. Pontos és mindenre, még a szellemi javakra is kiterjedő árstatisztikára volna szükség, de ilyen nem létezik s ha volna is, külön meg kellene határozni, hogy mennyi irandó az árcsökkenésből az előállítási költségek csökkenésének s a közlekedési intézmények fejlődésének számlájára. »A változó viszonyok chaosából — úgymond szerző — csak egy nagy tény, egy nagy törvény világlik szemünkbe: az ember, a munka értéke nő, és nő hatalma az anyag felett«. A természeti erők meghódításával, teljesebb kihasználásával az emberi munkaerő productivitása nő s csökkennek a termelési költségek, tehát a tömegárúk hanyatló árakat mutatnak, »ellenben mindennütt — mondja szerző szépen és igazán — hol a termelt árú egyéni jelleggel bír, hol az emberi ügyesség, izlés, művészet is érvényesül, hol tehát a munkának magasabb nemei jutnak ki-

fejlesztésre, így pl. a műipar és szellemi foglalkozások egész mezején, emelkedő árfejlődést észlelhetünk.»

Fényes lapjai a röpiratnak, melyeken kimutatja, hogy az aranyvaluta és az árdepressió között semmi összefüggés nincs, s hogy az ezüstnek jogaiba való visszahelyezése sem sokat segítene a helyzeten. De teljes mértékben elismeri a kettős-valutára való törekvés jogosultságát, mert az a pénz vásárló erejének természetes úton való csökkenését jelentené, a mi a termelő osztályoknak válnék előnyére, a kamat jövedelméből élő holt tőkével szemben. »Különösen nekünk magyaroknak — úgymond — nem állhat érdekünkben akadályokat gördíteni e törekvések elé. Hiszen mi tőkeszegény, tehát a külfölddel szemben eladósodott nemzet vagyunk. A világgazdaság viszonyainak minden oly módosulása, mely az adósnak kedvező a hitelezővel szemben, mivelünk jóformán csak előnyeit érezteti, míg hátrányait túlnyomó részben a külföldi hitelező viseli.«

De minthogy a kettős valuta nemzetközi behozatala belátható időig nem remélhető, Tisza István erélyesen sürgeti a valutarendezés gyors keresztülvitelét. Oly érdekes az, a mit e tárgyról mond, hogy egy hosszabb idézettel kívánjuk felhívni rá olvasóink figyelmét, kik netalán még nem olvasták volna: »Mi gazdák — mondja a valuta-rendezésről — már is nagy előnyeit láttuk ez actiónak. Első sorban azt, hogy leszámolt a 2¹/₂ aranyforint kísértetével s az értékrelációt 19-ben állapította meg. Tette azt akkor, midőn papírpénzünk értéke állandóan emelkedő irányzatot követett, midőn a csökkenő aranyágió hátrányait éveken át kellett szenvednünk, midőn az ágió egész 11⁰/₀-ig leszállt s bizonyára még tovább szállott volna le a valutarendezést előkészítő lépések közbejötté nélkül.

»Az egész actió, mely a relációnak 11⁰/₀-ban való megállapítását eredményezte, a productiv s ezek közt első sorban a mezőgazdasági érdekek fényes győzelme volt a kamataiból élő tőke, a haute finance érdekeivel szemben s azon férfiú körültekintő bölcseségének és hazafiságának fényes bizonyítékát képezi, kinek az egész valutarendezési actió megindításában s alapelveinek megállapításában oroszánrész jutott. Ha soha semmi egyebet nem tett volna Wekerle Sándor, ez egy művével jogos igényt szerzett a magyar nemzet s első sorban a magyar gazdaközönség hálás elismerésére.

»De arra, hogy ez értékrelátiót végleg biztosítsuk magunknak s hogy teljes mérvben élvezzük az aranyvaluta összes előnyeit, feltétlenül szükséges, hogy annak életbelépte, a készfizetések felvétele ne huzódjék ok nélkül tovább.

»Ma még bizik a külföld törekvésünk őszinteségében, ezért váltó-árfolyamunk meglehetősen állandóságot mutat s a külföldi tőke is mindjobban érdeklődik koronaértékre szóló elhelyezés iránt. De ez még mindig kis része a joggal várható előnynek s az olcsó tőkét oly nagy mértékben igénylő gazdaságunknak csak akkor fog az teljes mérvben rendelkezésre állni, ha a korona valódi élő aranypénz lesz s minden, mi koronaértékre szól, bármikor effectiv aranyra lesz átváltoztatható.«

Finoman, erős psychológiával rajzolja meg a tőzsde elleni támadások keletkezését és természetét. Az alacsony árak rákényszerítették a gazdát, hogy gazdaságának üzleti oldalával, a termények előnyös értékesítésével is tüzetesebben foglalkozzék. Megismerkedik a határidő-üzlettel s ezen akarja megnyerni, a mit az árcsökkenés folytán vesz, de nem ért hozzá s súlyos anyagi veszteségeket szenved. S mi ennek a következése? Röpiratunk következőleg felel rá: »Legelőször s leghangosabban azok szidják a speculációt s a borsianereket, kik magok is játszottak, de kellő ismeretek, önmérséklés és szerencse hiányában megégették körmeiket. Hozzájárul ehhez, hogy a budapesti tőzsde fejlődése, a határidőüzletnek mind nagyobb arányokban és szélesebb körökre való elterjedése a terményárak csökkenésével esik össze; mi sem könnyebb tehát, mint okozati összefüggésbe hozni a két jelenséget.«

Pár vonással élesen megrajzolja a német agrár-törekvések természetét, politikai elemekkel erősen saturált voltát s az érdekellentétet köztük és közöttünk. Mint üres ködöt oszlatja szét a »nemzetközileg szövetkezett nagy tőkéről« szóló mesét, s mélyen bocsátkozik a határidő-üzlet lényegének, hatásának kutatásába. Munkáját itt is az objectivitás és teljes világosság jellemzi. A ki e lapokat komolyan, elfogulatlanul átolvassa, meggyőződik róla, hogy nem olyan fekete az ördög a milyennek festik, s a határidő-üzletnek, ha vannak is kinnövései, melyek orvoslást kívánnak, de árszabályozó és kiegyenlítő hatása legnagyobb mértékben épen a gazdának

válik előnyére, s eltörlése az áraknak nem emelkedését, hanem inkább csökkenését vonná maga után.

Mindezek alapján Tisza István végkövetkeztetésül megállapítja, hogy a gabonaárak hanyatlását semmi más, csakis a túltermelés idézte elő. A valódi ok megállapítása igen fontos az orvoslásra. Mert ha sikerülne a bimetallistáknak az ezüstöt visszahelyezni jogaiba, mi következne ebből? A gabonatermelésnek újabb óriási kiterjesztése Észak- és Dél-Amerikában és Oroszországban, mi az áraknak még veszedelmesebb válságát idézné elő. De az sem lehet, hogy a gabonatermelést megszorítva más termelési ágakra fektessük mezőgazdaságunkat, mert nyomban azokban mutatkoznék a túltermelés s az ezt nyomon követő árcsökkenés.

»Az európai gazdán — ugymond Tisza István — csak oly intézkedések által segíthetünk, melyek előnyben részesítik őt a többi világreszek termelőivel szemben, melyek módot nyújtanak neki a tisztességes megélhetésre, a nélkül, hogy a tengerentúli termelés conjuncturáit javítanák s ösztönzésül szolgálnának ennek kiterjedésére.

»Ilyen eszköz egy áll rendelkezésünkre, ez az agrárius védvámok rendszere. Ma már le kell tennünk mindenféle elméleti és elvi állásponttról; a tények hatalma keresztülgázolt a szabadkereskedelmi és védvamos irányok discussióin, a dolog egyszerűen úgy áll, hogy a mely régi culturával bíró európai állam mezőgazdaságát rombadőlni s földmivelő lakosságát elzúlni hagyni nem akarja, annak azt a világversenynyel szemben védelemben kell részesítenie.«

És itt rámutat az Ausztriával való vámszövetség fontosságára, mely többé nemcsak Ausztria érdeke, hanem érdeke első sorban a magyar gazdának s fölemeli óvó, intő szavát a politikának a közgazdasági kérdésekbe való keverése ellen. Halljuk a higgadt, komoly politikust, ki erős érvekkel kimutatja, hogy »a legorthodoxabb függetlenségi párti is nyugodt lélekkel állhat a közös vámterület elvi alapjára; mert az a legridegebben keresztülvitt personalunióval, a had- és külügy teljes elválasztásával sincs ellentétben s jogi szempontból érintetlenül hagyja a nemzeti függetlenség minden attributumát«.

A kit a pártszenvedély el nem vakított s saját lelkiismeretétől és legjobb meggyőződésétől kér tanácsot, lehetet-

len, hogy meg ne hajoljon Tisza István meggyőző érvei előtt.

Tisza István nem elvont tudományos elméleteken építi föl javaslatát, bár a közgazdasági iskolák tanait ép oly jól ismeri, mint az életet. Ez utóbbinak igazságait keresi s igyekszik megalkudni a körülményekkel.

A fenyegető mezőgazdasági válságnak gyökeres orvossága aligha van; meg kell elégednünk oly enyhítő szerrel, mely ha maga nem képes is a bajt megfordítani, de legalább lehetővé teszi, hogy a szervezet belső ereje szabadabban működjék s leküzdje a betegséget. Ily hathatós enyhítő szer az, a mit Tisza István ajánl: az osztrák-magyar vámterületen a mezőgazdasági terményeknek védvámmal való oltalmazása az olcsón termelő országok versenye ellen.

Monarchiánk mindkét állama népességének szaporodása s a fogyasztási képesség emelkedése ma már odáig juttatott bennünket, hogy a belfogyasztás csaknem egész mezőgazdasági termelésünket fel tudja szívni.

A védvám tehát okvetlen némi áremelkedést vonna maga után, lényeges könnyebbségére mezőgazdaságunknak, mely ismét egy kis erőhöz jutna, föltéve, hogy a gazdatársadalom ép akkora, sőt még nagyobb energiát fejt ki, mint a legutóbbi két évtized alatt.

A helyzet súlyosabb, mint bármikor volt, mert a magyar gazdának nemcsak az alacsony terményárak nehéz-következményeivel kell megküzdenie, hanem az agrársocialismus nyavalyájának megorvoslása is reá vár.

Az alacsony terményárak s az egyre fokozódó köz- és magánterhek arra intik gazdáinkat, hogy termelési költségeiket igyekezzenek minden módon csökkenteni. De a termelési költségek legnagyobb részét a munkabér teszi, ezt pedig leszállítani, még ha különben lehetséges volna is, nem engedi az elmérgesedett munkáskérdés. A munkabér csökkentése, a kereset megapadása olaj volna a tűzre, mely lángba borítani készül társadalmunkat. Egyelőre még azt sem óhajthatjuk, hogy a mezőgazdaságban az emberi munkaerőt helyettesítő gépek valami nagy mértékben elterjedjenek. Szinte félelemmel gondolunk rá, mi történnék akkor, ha az aratógépeket sikerülne annyira tökéletesíteni, hogy kiszorítanák a kézzel való aratást s mezőgazdasági munkásainkat legjobb

keresetöktől fosztanak meg, eltépve az utolsó szálát is, mely e mozgó elemet az anyaföldhöz fűzi.

Gazdáink nehéz dilemma előtt állnak s aggódva kérdezzük, lehetséges-e egyáltalán a kigázolás?

Bizonyára lehetséges, de nagy erkölcsi erő kell hozzá. Első feltétel a szorgalom, szakértelem, kitartó munka, melynek sohasem marad el jutalma; második a takarékosság. Társadalmunkat az utóbbi évtized alatt nagyon elkapta a fényűzés szeretete, az élvezetvágy. Részben a növekedő jólétnek és vagyonosságnak jele ez, de csak részben; mert a társadalom tekintélyes része erején felül költekezik. Ám engedjék meg maguknak a nagyobb fényűzést és költségesebb élvezeteket, kiknek jövedelmei bőven folynak, mert hiszen a műipar és művészetek fejlődését segítik elő vele; de őrizzék meg a polgári egyszerűséget mindazok, kiknek szerényebb körülményei a nagyobb költekezést józanul nem engedik meg.

Különösen gazdatársadalmunknak van nagy óvatosságra és önmérsékletre szüksége. Birtokosaink hagyományaiknál fogva hozzá vannak szokva, hogy elsőek legyenek. Voszedelmes dolog, ha a pénz embereivel versenyezni akarnak a fényűzésben, költekezésben. Igyekezzenek családjukban, háztartásukban visszaállítani a régi patriarchális szokásokat, erkölcsöket; nekik, a kik oly közel vannak a természethez, ez legkönnyebben megy. Nem az elparlagiasodást ajánljuk, ellenkezőleg, műveljék, képezzék magukat, olvassanak, tanuljanak minél többet. A lélek belső műveltsége nem egy a külső csillogással.

Saját ügyeik ápolásán kívül gondoljanak a néppel. Legyenek vezetői, támogatói. Terjeszszék a szövetkezeti eszmét, erősítsék vele a kisbirtokos osztályt, mert ennek szaporodása és jóléte a leghatalmasabb ellensúlyozója a socialis ábrándoknak. De törődjenek a mezőgazdasági munkásosztálylyal is, legyenek ezzel szemben igazságosak és méltányosak, legyenek rajta, hogy minden munkáscsalád legalább egy házacskát s egykis kertet szerezhessen; ne sajnálják, ha ezzel birtokuk néhány holdat veszít is területéből, bőven megtérül ez abban a haszonban, melyet az elégedett munkások jobb és értékesebb munkája nyújt. Igyekezzenek a mezőgazdasági munkásbiztosítást még saját hozzájárulásokkal is megvalósítani; a munkásokhoz számítva természetesen a házi cselédek is.

Az erélylyel párosult humánus bánás, a néppel és ennek érdekeivel való szeretetteljes foglalkozás; a munkásság és jó erkölcsök tekintetében pedig az eleven példa, ime ezek azok az eszközök, melyekkel gazdaosztályunk tevékenyen közreműködhetik a nagy socialis kérdés megoldásában.

DR. VARGHA GYULA.

A ZÁRSZÁMADÁS JOGA.

— Második és befejező közlemény. —

IV.

A zárszámadási jog gyakorlásának harmadik tényezője: a kormány. A zárszámadási jog tartalma a kormány pénzügyi intézkedéseinek ellenőrzésében culminál, de azért magának a kormánynak is van része e jog megvalósításában.

Az ellenőrzendő kormánynak kötelessége, hogy az ellenőrzést lehetővé tegye, hogy az ellenőrzés eszközeit megadja. Mert nyilvánvaló, hogy lehetetlen az egész ellenőrzés, ha a kormányzat nem adja elő annak segédeszközeit, ha a kormányzat nem köteleztetné, hogy bepillantást engedjen a maga működésébe.

De nemcsak ezen a szükségességen alapszik az a tény, hogy a kormánynak is van, még pedig nemcsak passív, hanem activ szerepe is a zárszámadási jog megvalósulásában. Hanem alapszik azon, hogy a kormány az, a mely számol, a kormánynak kell számot adnia pénzügyi működéséről, a miből világosan következik, hogy a kormánynak szükségképp kettős szerepe van a zárszámadási jog terén. Activ szerepe van, a mennyiben számadásait előterjeszti, a mennyiben azokat észrevételekkel kísérve, magát igazolja, hatáskörét védi; és passív szerepe van, a mennyiben számadásainak, előterjesztéseinek felülbírálatát eltérni tartozik.

Főntebb, a mikor az eszközökről volt szó, a melyek a számvevőszék feladatának teljesítését lehetővé teszik, már elmondtam, hogy a kormány e célból miket tartozik a számvevőszék rendelkezésére bocsátani s a számvevőszék részéről mily beavatkozásokat tartozik eltérni. Ezért elegendő, ha itt a kormány feladatainak tárgyalása alkalmával az ismétlés helyett egyszerűen utalok arra, a mi főntebb elmon-

datott, annál is inkább, mert a zárszámadás rendszerének tárgyalásában úgyis ismételten lesz még szó ezen, a kormány által nyújtandó segédeszközökről.

Abból a tényből, hogy a kormány ad számot az országgyűlés előtt az ő pénzügyi intézkedéseiről, a logica parancsai szerint az következne, hogy a kormány számára a zárszámadási jog érvényesülése közül szélesebb intézkedési kör határoztassék meg annál, a melyet számára a törvények és a gyakorlat megállapítanak. S csak czélszerűségi okokra vezetendő vissza, hogy a kormány közreműködése a mai szűkebb körre szorítottatott.

Ez elv értelmében magának a kormánynak kellene a zárszámadást megszerkesztenie. Azután e zárszámadást a kormánynak kellene a házhoz benyújtania. A ház aztán kiadná azt részletes felülbírálás végett a számvevőszéknek, majd kiadná a számvevőszék jelentését a kormánynak, hogy nyilatkozzék. Aztán ki kellene adni a zárszámadást az összes észrevételekkel együtt a zárszámadási bizottságnak és csak akkor tárgyalhatná azt maga az országgyűlés. Ez lenne a logikai következménye annak az elvnek, hogy a kormány számol be az ő működéséről. De a gyakorlatban lehetetlen ennek a logikai következetességnek a keresztülvitele. Mert ily logicus eljárás mellett rengeteg időbe kerülne, a míg a Ház a zárszámadás felől határozatot hozhatna, másrészt pedig a kormány által szerkesztett zárszámadásnak a számvevőszék részéről részletes felülbírálata tulajdonképen egyértelmű lenne egy újabb zárszámadásnak a számvevőszék által való szerkesztésével. Ha tehát a zárszámadást a kormány szerkeszteni meg, akkor ez egyértelmű volna a zárszámadásnak kétszer való létesítésével. A törvény azért bizta a zárszámadás szerkesztését a számvevőszékre, hogy ez az inconvenientia elkerültessék, a kormányt csak arra kötelezvén, hogy a zárszámadás megszerkesztésének alapjait előadja. És azért rendelte el, hogy a kormány és a számvevőszék közvetlenül tárgyaljanak egymással, hogy a tárgyalások ideje lehetően rövid lehessen.

Ily módon a kormány és a számvevőszék között bizonyos contradictorius eljárás foglal helyet, különösen az »észrevételek« tekintetében. A számvevőszék kívánságokat nyilvánít bizonyos tételek elszámolása, jogosultsága tekintetében; ada-

tokat kér, számviteli intézkedéseket bírál. A miniszter nyilatkozik. A számvevőszék a felelettel vagy intézkedéssel nincs megelégedve és újabb nyilatkozat kíséretében a minisztertanács elé viszi az ügyet, majd ismét ennek megjegyzéseit bírálja, míg végre az ügy döntés végett a Ház elé kerül.

A kormánynak kötelessége, hogy e contradictorius eljárásba belebocsátkozzék, de nemcsak kötelessége, hanem érdeke is. Mert hiszen a kormány a mikor a számvevőszéknek valamely támadása ellen védekezik, vagy a számvevőszék által felvetett kérdésben a maga álláspontját kifejti, akkor tulajdonképen az országgyűlés előtt, az országgyűlés megbízottja előtt nyilatkozik. De természetes dolog, hogy e nyilatkozási kötelesség a számvevőszék irányában nem megy odáig, mint a Ház irányában. Mert ha a számvevőszék megbíráhatja, hogy a kormány a pénzügyi törvényeket betartja-e a maga pénzkezelésében, viszont a kormány is felülbíráhatja, hogy a számvevőszék nem lép-e túl a törvények által az ő számára meghatározott ügykörön. Már az eddigiekben is láttuk, hogy a kormány tényleg él is ebbeli jogával; úgy viselkedik a számvevőszékkel szemben, mint a parlament delegáltjával, de mint olyan megbízottal, a kinek a törvényben szorosan körülírt megbízása van.

Ellenben arra nincs joga a kormánynak, hogy a számvevőszéknek bármely nyilatkozatát ad acta tegye. A kormánynak kötelessége, hogy a számvevőszéknek minden a Ház elé szánt jelentését valósággal a Ház elé juttassa, tekintet nélkül arra, hogy egy-egy jelentésben a számvevőszék hatáskörének túllépése foglaltatik-e vagy sem. Ez is egyik momentumuma annak a közreműködésnek, a melyet a kormány a zárszámadási jog érvényesülése tekintetében kifejt.

V.

Ezek után a zárszámadási jognak és a zárszámadásnak rendszerét fogom bemutatni, még pedig első sorban e jog forrásait.

A zárszámadási jog forrásául csak kisebb részben szolgálnak törvények, nagyobb részben a képviselőház határozataiban, a számvevőszék és a kormány megegyezéseiben s illetve az ezeken alapuló gyakorlatban találhatók meg a zárszámadási jog forrásai.

A törvénybeli források között csak az 1870 : XVIII. és 1880 : LXVI. törvenyczikket, tehát a számvevőszékről szóló törvényt lehet megemlíteni, a melynek egyes szakaszai magáról a zárszámadásról, illetve a zárszámadási jogról tartalmaznak intézkedéseket. E szakaszok a következők:

az 1870 : XVIII. t.-cz. 12., 13., 14., 18., 20., 21., 22. és 23. §-ai;

az 1880 : LXVI. t.-cz. 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29. és 31. §-ai.

Ennél jóval bővebb forrást szolgáltatnak a képviselőház határozatai, a melyek közül kivált az 1872., 1880., 1883., 1884., 1885. és 1893. évi zárszámadások tárgyalása alkalmával hozott határozatokat kell kiemelni. De a Ház egyébkor is hozott határozatokat, a melyeknek kihatásuk van a zárszámadási jogra.

A minisztertanács határozatai közül kivált azt kell kiemelni, a mely 1875. november 3-án az építkezési hitelek tárgyában jött létre.

A számvevőszék intézkedései és jelentései közül különösen azok a fontosak, a melyek az 1870., 1893. és 1895. évi zárszámadások részletes jelentésében foglaltatnak.

Ezeztől eltekintve egy-egy minisztériumnak a számvitelre, az elszámolásra vonatkozó utasításai is befolyást gyakorolhatnak a zárszámadási jog egy-egy részletkérdésének alakulására. Kitűnik ez az 1889-ben hozott országos határozatokból is, a melyekről később lesz szó. E határozatok VIII. pontja szerint: »Az állami közigazgatás bármely ágában a számvitel és ellenőrzésre, valamint a pénz- és értékkezelésre vonatkozó szabályrendeletek és utasítások, — a mennyiben az utóbbiak nem pusztán a szabályrendeletekben lefektetett elvek kifejtését, hanem azoktól eltérést foglalnak magukban, mielőtt kibocsátatnának, véleményének netaláni nyilvánítása végett, az állami számvevőszékekkel közlendők«. Minthogy a számvitel rendszere nem egységes az összes minisztériumokban s a számviteli utasítások ismerete okvetlen szükséges az ellenőrzés megkönnyítése céljából, azért fogadtatott el az itt említett határozat.

A mint említettett, a zárszámadási jognak a gyakorlat a legbőségesebb forrása. Magának a gyakorlatnak praecis körülírása tekintetében pedig az 1889-iki országos határozatoknak

van legnagyobb fontosságuk, a melyekről ép az imént volt szó s a melyeket »1889-iki határozatok« elnevezés alatt fogok később idézni és előadni.

Az 1885-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával — az országgyűlés óhajának megfelelően — a kormány azt az ígéretet tette, hogy a számvevőszék és kormány tagjaiból és egyéb szakértőkből álló enquêttet fog összehívni, a melynek az lesz a célja, hogy — kiterjesztve figyelmét zárszámadási rendszerünkre, valamint a Ház addig hozott határozataira és a Ház előtt fölmerült indítványokra — a zárszámadások berendezése és a számviteli rendszerünkben szükségesnek mutatkozó változtatások felől tanácskozzék és javaslatokat terjesszen elő. A kormány a szaktanácskozmányt 1887. október 1-ére hívta össze és — a számvevőszék elnökével egyetértve — a következő kérdőpontokat terjesztette elébe:

I. Eltekintve az állami segélyezésben részesülő alapoktól, még mely államilag kezelt alapok azok, melyek a költségvetésbe és ennek alapján szükségképen a zárszámadásba felveendőek és melyek azok, melyeknek eredményei külön füzetben — az állami számvevőszék ellenőrzése mellett — a törvényhozás tudomására hozandók?

II. Mely változtatások volnának a zárszámadások alakjában berendezése körül megengedhetők, illetőleg megteendőek?

III. A zárszámadások részletezéseiben a múlt évi, illetőleg a folyó évi hátralék kimutatása az eddigi vagy más módon eszközöltessék-e?

IV. Nem volna-e czélszerű, hogy az év első három hónapjában, vagyis a pótkézelés tartama alatt, az előző évi hitelre történt fizetések a folyó évi hitelre utalványozott fizetésektől elkülönítve kezeltessenek és elszámoltassanak?

V. Miként és mely tényezők alapján állittassék össze a vagyonmérleg?

VI. A jövedelmi mérleg összeállítása nem volna-e jövőre egészen mellőzendő, illetőleg netáni fentartása esetén nem-e kívánatos, hogy a cselekvő és szenvedő hátralékoknak évenként mutatkozó apadása számba vétessék?

VII. Oly építkezéseknél, melyek előreláthatólag egy év alatt be nem fejezhetők, nem volna-e czélszerű magában a költségvetési törvényben kimondani, hogy a mennyiben az

építkezés a költségvetési évben be nem fejeztetik, a fel nem használt hitel a jövő évben még felhasználható?

VIII. Nem volna-e a pótkézelés is egészen elejthető, vagy legalább egy hóra szorítható?

IX. Az előzetes ellenőrzés bir-e gyakorlati értékkel, tekintettel a miniszteri felelőségre és ha igen, hol és miként gyakoroltassék?

X. Az állami számvevőszék részletes jelentése élén álló recapitulatio (combinatio) nem volna-e egészben vagy részben elejtendő és esetleg mely rovatos (átnézetes) kimutatással helyesbitendő?

Ezek voltak az enquêtte kérdőpontjai. A szaktanácskozmány a tanácskozás alapjának szolgáltatása végett albizottságot küldött ki és annak feladatává tette, hogy:

a) a kérdőpontokra a választ megadja és

b) esetleg más kérdőpontokat is előterjeszsen, a melyek megvitatását czélszerűnek tartja.

Az albizottság részletesen foglalkozott a kérdésekkel; tanulmányozta a porosz, osztrák és olasz számviteli rendszert; egy és más kérdésben meghallgatta a miniszteriumok szakközegeit; tárgyalta azt a kérdést, hogy az állami számvevőszék hatáskörébe utaltassék-e a szab. kir. és törvényhatósági joggal felruházott városok egész kezelésének, valamint a vármegyei árva- és gyámhatósági kezelés közvetlen ellenőrzése. Működésének eredményéről a kérdőpontokhoz alkalmazkodó jelentést és nyolcz szakaszra osztott határozati javaslatot terjesztett az enquêtte elé, melyet az 1888. márczius 15-iki ülésén nagyobbbrészt változatlanul el is fogadott. A kormány a jelentést és a határozati javaslatot 1889. január 17-én a Ház elé terjesztette, mely a javaslatokat — a zárszámadási bizottság meghallgatása után — 1889. november 5-én nagyobb vita nélkül egyhangúan elfogadta. Hozzájárult a Ház határozatához a főrendiház is, úgy hogy az enquêtte tanácskozásainak eredménye kötelező országos határozattá lett, a melyet a parlament, számvevőszék és kormány egyaránt követnek s a mely az utalványozási joggal felruházott hatóságoknak szigorúan követendő zsinórmértékül szolgál.

Az 1889-iki országos határozat nem organikus szabályzat és egyáltalán nem tartalmaz radicális változtatásokat. Az enquêtt nem lépett fel oly javaslatokkal, melyek a zárszámadási

rendszeren, vagy a zárszámadások berendezésén lényegbe vágó ujitásokat foglalnának magukban, csakis a parlamenti és administratív ellenőrzés szempontjából tett néhány javaslatot, melyek nagy része tulajdonkép csak a Ház régebbi határozatainak megujítása és szabatosabb formulázása. Tehát a határozatok semmiféle rendszerváltozást nem inauguráltak s az országgyűlés is ily értelemben fogadta el azokat. Mégis a két törvényen kívül ezek a határozatok tartalmazzák a magyar zárszámadási jog sarkalatos elveit s az enquête jelentése képezi e jognak legrészletesebb hiteles commentárját.

A meglevő források után szólni kell még a zárszámadási jognak arról a forrásáról, a mely nincs meg. A számviteli törvényről.

Az 1870: XVIII. t.-cz. 27. §-a ezt rendeli:

»Az állami számvevőszék működésének megkezdésétől fogva legfőlebb két év alatt, a miniszteri tanács, illetőleg a miniszterelnök útján törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé, saját ügykezelésének, az állam összes számviteli rendszerének és az államadósság ellenőrzésének szabályozásáról.«

E megbízatásból az 1880: LXVI. t.-cz. megvalósította a számvevőszék ügykezelésére és az államadósság ellenőrzésére vonatkozó utasításokat, de a számviteli törvényre vonatkozó kívánság máig is teljesítetlen maradt. A számvevőszék eleget tett az utasításnak, szakvélemények bekérése alapján szerkesztett egy számviteli törvényjavaslatot s azt 1873. márczius 8-án közölte a minisztertanácsal. Bizottság is megvitatta a javaslatot, de azért az mégsem került a Ház elé annak daczára, hogy 1875. április 14-én a képviselőház határozatilag utasította a miniszteriumot, hogy »az állam számviteli rendszere iránt a számszék által készített javaslatot saját észrevételei kíséretében mielőbb terjessze be«. Az 1880: LXVI. t.-cz. megalkotása után 1881-ben újabb javaslatot készített, a mely azonban szintén elintézetlenül maradt. Szóba került az ügy indítvány alakjában a már említett zárszámadási enquétten is s akkor az albizottság ekként nyilatkozott: »Minthogy az albizottság a számvevőszék által előterjesztett utasításokból arról győződött meg, hogy a mi számvitelünk teljesen ugyanazon alapokon áll, mint más európai államok számvitele, de mert ezen szabályzatok szerves összeállítását, a melyet egy külön számviteli törvény nyújthatna, mindeddig nélkülözzük s ennek

beterjesztését is az 1870. évi XVIII. t.-cz. 27. §-a különben is elrendeli, az albizottság maga igen óhajtja, hogy egy ily törvény mielőbb létesíttessék; minthogy azonban abban a hitben van, hogy a törvény megalkotása több időt igényel, az albizottság addig is, míg az állami számvitel minden ágát felölelő részletes törvény létrejöhetne, az általa megvitatott és elfogadott elvek megvalósítását nem akarná az indítvány elfogadásával késleltetni». Az 1889-iki határozatok tárgyalása alkalmával az ügy ismét sürgettetvén, Wekerle Sándor pénzügyminiszter elismerte, hogy a törvény szükséges volna, kivált az ellenőrzés és a külső hatóságok számvitele szempontjából, de hozzátette, hogy a mikor az egész közigazgatás átalakulóban van, a számviteli törvény megalkotására az idő nem tekinthető opportunusnak. 1890. márczius 10-én újabb indítvány tétetett a Ház előtt e törvény megsürgetésére, kivált azzal az indokolással, hogy »az állami vagyon kezelésével megbízott közegeknek napirenden levő sikkasztásai a rossz számviteli és ellenőrzési rendszerre vezethetők vissza«. A Ház a javaslatot nem fogadta el. 1893-ban a számviteli törvény iránti óhaj a képviselőházban újra kifejezésre jutott. A zárszámadási bizottság a Ház figyelmébe ajánlotta: »Az egyöntetű számviteli törvény hiánya mindinkább érezhetőbbé válik. Az egyes miniszteriumok és az állami számvevőszék között előforduló ellentétek is nagyrészből arra vezethetők vissza, hogy a zárszámadások berendezésére vonatkozólag 1889. évben hozott országos határozatok nem minden tekintetben kimerítőek. Ugyanazért sürgős követelmény, hogy az annyira fontos és összes számvitelünk egyöntetűsége érdekében szükséges törvény, melyre nézve az állami számvevőszék javaslatát a kormánynak már elő is terjesztette, mielőbb megalkottassék.« E figyelmeztetés következtében a számviteli törvény ügye ismét megindult. A pénzügyminiszter átküldte a revízió végett a számvevőszéknek az 1881-iki tervezetet, az azt újból átvizsgálta és módosításokkal ellátva visszaküldte a miniszternek. De eredmény megint csak nem állott elő, annak daczára, hogy az 1894-iki zárszámadásra vonatkozó jelentésében a zárszámadási bizottság is felhívta a kormány figyelmét: »Azon nehézségekre, melyek az egyöntetű számviteli törvény hiánya miatt minden évben az elszámolás mikéntjére vonatkozólag előfordulnak és a miniszteriumok, valamint az

állami számvevőszék között felmerülő ellentéteknek örökös kútforrását képezik. Ez okból sürgős feladatnak tekintendő az annyira szükséges és az állami számvitel szempontjából fontos törvény mielőbbi megalkotása, mely annyival is kevesebb nehézségekkel jár, mert erre vonatkozólag az első lépés az állami számvevőszéknek a kormányhoz már 1873-ban és legújabbán 1894-ben áttett javaslatával megtörtént.«

Pedig a számviteli törvényt sajnosan nélkülözi nemcsak a közigazgatás, hanem a zárszámadási jog is. E törvény hiányának kell betudni, hogy akárhányszor fictiv elszámolások, utalványozások történnek az egyes miniszteriumok részéről; hogy ugyanoly természetű kiadásokat az egyes miniszteriumok különböző címeken számolnak el, sőt ugyanaz a miniszterium maga is különböző helyeken tünteti elő azokat, a mi pedig éppenséggel nem mozdítja elő az államháztartás könnyű és biztos megítélését. A számviteli törvény hiányára vezetendő vissza, hogy a számvevőszék és a kormány közt gyakran vannak véleményeltérések s a mi szintén fontos, ez eltérések kiegyenlítése nagy nehézségekbe ütközik az által, hogy nincs meg az a biztos alap, a melyre akár az egyik, akár a másik fél a maga meggyőződéseit alapíthatná. A számviteli törvény hiánya okozza, hogy akárhányszor eltérés van az iránt is, hogy valamely összeg hiteltúllépésnek, vagy előirányzatnélkülinek tekintessék-e, sőt nincs szabályozva a különböző hitelek természete sem. Azokról a nehézségekről, a melyeket a számviteli törvény hiánya a közigazgatásban okoz, nem is akarunk itt szólni, pedig nyilvánvaló, hogy az absolutismus idejéből áthozott osztrák számviteli rendszer ma már nem mindenben felel meg viszonyainknak.

Másrészt viszont bizonyos az, hogy a pénzügyi közigazgatás reformja és az általános közigazgatási reform előtt bajos volna a számviteli törvény megalkotása, mert hisz a számviteli törvénynek a dolog természete szerint a meglevő közigazgatási rendszerhez kell alkalmazkodnia. Így hát ma be kell érünk a fennálló számviteli rendszerrel, minden hézagossága és foltozottsága daczára is.

VI.

Ezek után a magyar zárszámadási jog általános alapelveit kell bemutatni, hogy aztán a részletek tárgyalására térhessünk át.

A zárszámadási jog rendszerének legáltalánosabb kérdése az, hogy a jog gyakorlása előzetes, vagy utólagos legyen-e, hogy a törvényhozás a maga ellenőrzését akár saját maga, akár a számvevőszék útján a pénzügyi intézkedések megtétele előtt, illetve megtétele közben gyakorolja-e, vagy pedig utólagosan, a zárszámadási év befejezte után.

A magyar zárszámadási jog rendszere az utólagos ellenőrzés elvére van fektetve, az előzetes ellenőrzés principiumainak némi halavány alkalmazása mellett. A zárszámadás a befejezett pénzügyi évről tesz tanuságot s az országgyűlés a pénzügyi év befejezett gazdálkodása fölött utólag gyakorolja a maga ellenőrzési jogát. És nincs is olyan, a kormányon kívül álló forum, a mely évközben valamely kiadás megtételét eltilthatná, megakaszthatná, tekintet nélkül arra, hogy az a kiadás a költségvetésben, vagy más törvényben provideálva van-e, kivéve természetesen azt az esetet, ha az országgyűlés külön törvényt alkotna valamely kiadás megtiltására, vagy ha a helytelenül költekező kormányt ép ez okból megbuktatná. De olyan organikus intézkedésünk, a mely ily erős eszközök nélkül tudna valamely kiadást megakadályozni, nincsen.

A zárszámadási enquêtte foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy az előzetes ellenőrzésnek — tekintettel a miniszteri felelősségre — van-e gyakorlati értéke, s ha igen, hol és miként gyakoroltassék? A bizottság egyes tagjai, köztük kivált Helfy Ignác, erősen hangsúlyozták a Belgiumban, Hollandiában és különösen Olaszországban fennálló előzetes ellenőrzés előnyeit, mondván, hogy az a kormányt az utalványozási jog gyakorlásában nagyobb elővigyázatra kényszeríti s ezért a hitelek okszerű és kiméletes felhasználására vezetvén, a törvényhozás budget-jogát inkább megóvjá. Ezzel szemben az enquêtte tagjainak többsége méltán arra mutatott rá, hogy az előzetes ellenőrzés elvét sehol sem lehetett következetesen keresztülvinni, minthogy e principiumnak következetes keresztülvitele oda vezetne, hogy a kormány parlamenti felelősségét megcsonkítaná és a kormányt talán ép válságos időben cselekvésre képtelenné tenné. Rámutattak arra, hogy az előzetes ellenőrzéssel bíró államok budgetje is az előzetes ellenőrzésnek megfelelően van szerkesztve s hogy azoknak egyéb oly intézkedéseik is vannak, a melyeknek az a célja, hogy az előzetes ellenőrzés keménységét enyhítsék, annak

káros hatásait elhárítsák. A mi nevezetesen Olaszországot illeti, ott e két szempontból a következő intézkedések vannak. Mindenekelőtt van az, hogy ott — a pénzügyi év július 1-én kezdődik — a budgetet kétszer terjesztik elő, nevezetesen az előző év novemberében és másodszor a budget-év november hónapjában, a budget második megállapításának az lévén a célja, hogy a költségvetést a dolgok tényleges alakulásával utólag összhangba hozza. Azután pedig az olasz budget a kiadásokat miniszteriumok szerint szavazza meg egy összegben, a miniszter tetszésére bízván, hogy az összeget egyes részleteiben miként használja fel, míg ellenben a mi költségvetésünk a kiadásokat fejezetenként, czímenként és rovatonként állapítja meg és sokszor pár száz forintos tételekre nézve is megkötí a miniszter kezét, a mi annyit jelent, hogy nálunk szűk térre van szorítva az átruházási jog s így már ezért is nagyon meg volna nehezítve az előzetes ellenőrzés. De ezeken kívül is vannak az olasz budgetben intézkedések, hogy az előzetes ellenőrzés elviselhetővé tétessék. Így nevezetesen e budget mindig bizonyos összeget vesz a »kötelező és rendes kiadások tartalékalapja«, valamint az »előre nem látott kiadások tartalékalapja« czímén, oly célból, hogy az évközben mutatkozó nagyobb szükségletek ez alapokból legyenek fedezhetők. Azonfelül a kiadások tekintélyes része ki van véve az előzetes ellenőrzés alól és »fentartással« az olasz számvevőszék köteles aláírni minden — habár eleinte megtagadott — utalványozást is, ha a minisztertanács az utalvány kiadását elrendeli. Ilyképen gondoskodtak az előzetes ellenőrzés előnyeit szinte illusoriussá tevő intézkedésekről csak azért, hogy az előzetes ellenőrzés elve a gyakorlatban fenttartható legyen. Másképp pedig az előzetes ellenőrzés lehetetlen, úgy, hogy a zárszámadási enquétten sem akadt senki, a ki mereven akarta volna alkalmaztatni az előzetes ellenőrzést, a ki jogot akart volna adni a számvevőszéknek arra, hogy minden kiadást, a melyről a költségvetés nem intézkedik, vagy a mely a költségvetésbe ütközni látszik, láttamozásának megtagadásával lehetetlenné tegyen. A bizottság többsége pedig — nagyon helyesen — egyáltalán ellene nyilatkozott az előzetes ellenőrzésnek, az előzetes ellenőrzés kivihetetlenségén kívül különösen azért is, mert »a kormány államgazdasági működésének leghatékonyabb ellenőrzése min-

denkor a parlamentben lesz és pedig oly arányban felfelalható, a minőben azt semmiféle, még a legszélesebb hatás-körrel is felruházott más ellenőrző hatóság nem fogja gyakorolhatni.«

Tehát az utólagos ellenőrzés elve fenmaradt zárszámadási jogunk rendszerében és nagyon helyesen, mert gyakorlatilag komolyan csak az lehetséges és csak az felel meg a parlamentarismus parancsainak.

De azért — a mint említettett — némi kevés nyoma az előzetes ellenőrzésnek s illetve az előzetes fékezésnek is van a mi zárszámadási rendszerünkben.

1886. május 1-én a kormány a Ház pénzügyi bizottságában bejelentette s a bizottság tudomásul vette a minisztertanács következő határozatait:

»a) az utalványozási joggal felruházott hatóságok főnökeinek szigorú köteletségévé tétetett minden felmerülhető túlkiadásnak előre való bejelentése, hogy a miniszter az utalványozásokat kellően ellenőrizhesse;

b) minden oly esetben, midőn az engedélyezett hitel nagyobb mérvű átlépése válik szükségessé, vagy oly váratlan kiadások merülnek föl, melyekről az állami költségvetésben, vagy valamely költségvetésben gondoskodva nincsen, ez iránt lehetőleg a kiadás engedélyezése, illetőleg utalványozása előtt az illető miniszter a pénzügyminiszterrel értekezzen; ha pedig köztük nézeteltérés merülne fel, a kérdés terjesztessék a minisztertanács elé, csakis halasztást nem tűrő, sürgős esetekben lehetvén ez alól kivételnek helye; de akkor is az értesítésnek, illetve bejelentésnek utólagosan mentől előbb meg kell történnie.«

E bejelentést a Ház is tudomásul vette és helyeselte, de — a mint ez 1887. márczius 6-án ki is jelentetett — egyáltalán nem olyan értelemben, mintha az által, hogy a minisztertanács valamely túlkiadáshoz az engedélyt megadta, a túlkiadásnak a Ház előtt való igazolása fölöslegessé vált volna, vagy mintha a minisztertanács engedélyére való hivatkozás önmagában kielégítő indokolásnak volna tekinthető.

A zárszámadási enquette albizottsága e határozatokat fölvette jelentésébe, az országgyűlés figyelmébe ajánlván azokat, majd fölvette határozati javaslati közé. Az enquette javaslata alapján az országgyűlés az említett minisztertanácsi

határozatokat fölvette az 1889-iki országos határozatok IV-ik pontjául a következő szöveggel: »Az illető miniszterek gondoskodnak arról, hogy az alattok álló és utalványozási joggal felruházott hatóságok főnökei minden felmerülhető túlkiadást, előirányzat nélküli kiadást és hitelátruházást felettes hatóságoknak s illetőleg az érdekelt miniszternek előzetesen s oly időben tudomására hozzanak, hogy a költségvetési törvénytől eltérő minden kiadás tekintetében idejekorán határozhasson. Általában véve a költségvetési törvénytől eltérő minden kiadás rendszerint csakis a pénzügyminiszter előzetes beleegyezésével történhetik, halasztást nem tűrő esetekben pedig az intézkedés egyidejűleg a pénzügyminiszternek s azután a minisztertanácsnak tudomására hozandó.« S e határozatot a gyakorlat követi is. Így például az 1894-iki zárszámadásban a honvédelmi miniszter a honvédcsoportok ruházata és felszerelése tételénél felmerült túlkiadás indokolásában megjegyzi, hogy: »az 1889. évi országos határozatokban ily esetekre előírt eljárást szem előtt tartva, ezen ügyről a pénzügyminiszter urat előzetesen értesítettem és a minisztertanács jóváhagyását is kellő időben kieszközltem.«

Ez az előzetes ellenőrzésnek egyik momentuma. A másik az, hogy a számvevőségek a túlkiadást képező utalványozásokat a számvevőszék figyelmeztetésére szolgáló distinctív jelzéssel (»Rendeleltre«) tartoznak ellátni. Az 1889-iki határozatok VI. pontja ezt következően rendelte el: »Az illető miniszterek gondoskodni tartoznak, hogy az alattok álló s utalványozási joggal felruházott hatóságok mellett működő számvevőségek és számvevőszéki közegek hiteltúllépéseket, előirányzat nélküli kiadásokat és hitelátruházásokat magukban foglaló utalványokat csak azon esetben ellenjegyezzenek, a melyekre nézve az utalványozási hatóság a költségvetési törvénytől eltérő utalványozásra a minisztertől a külön felhatalmazást megnyerte; a miniszteri számvevőségek pedig minden, a költségvetési vagy azt kiegészítő törvénytől eltérő utalványozás ellenjegyzése előtt, az eltérésről a miniszternek jelentést tenni tartoznak, s az ellenjegyzést csak ennek meghagyása alapján teljesíthetik. Úgy ezen, valamint általában mindazon esetekben, a melyekben akár az utalványozó hatóság, akár a miniszteriumok mellé rendelt számvevőségek oly utalványokat ellenjegyeznek, a melyek túlkiadást, előirányzat nélküli kiadást

vagy költségvetésileg nem engedélyezett hitelátruházást idéznek elő, kötelesek azokat az utalványozási jegyzékben az állami számvevőszék azonnali figyelmeztetése végett »Rendeletre« jelzéssel ellátni.«

Ez a megkülönböztető jelzés pedig arra való, hogy megvalósulhasson az előzetes ellenőrzés harmadik momentuma, a mely abból áll, — 1889-iki határozatok VII. pontja — hogy a mennyiben a törvényhozás által engedélyezett évi hitellel szemben a számadási év folyamán túlkiadások, előirányzat nélküli kiadások és hitelátruházások fordulnak elő, az állami számvevőszék minden évnegyedről az évnegyedet követő második hónapban az illető érdekelt miniszter előzetes értesítése mellett a minisztertanács útján az országgyűlésnek jelentést tenni tartozik. Ez intézkedésnek az a célja, hogy az országgyűlés aránylag rövid időközökben a zárszámadás tárgyalása előtt is kapjon értesítést a költségvetéssel szemben mutatkozó eltérésekről s esetleg idejekorán felemelhesse intő szavát a kormány költségei ellen. Ugyancsak az országgyűlésnek lehető korai értesítése végett a kormány minden nagyobb túlkiadást előzetesen, s ha ez nem volna lehetséges, utólagosan az említett évnegyedes kimutatás beterjesztéseig bejelenteni tartozik. A rendes eljárás aztán az, hogy a Ház e kimutatásokat és bejelentéseket — ha csak rendkívüli ok nem forog fenn — a zárszámadás tárgyalásáig tudomásul veszi.

Ezeket az előzetes ellenőrzési momentumokat azonban jól meg kell különböztetni a közigazgatási előzetes ellenőrzéstől, mely a közigazgatási számfejtésben, bejegyzésben és pénztári számfejtésben jut kifejezésre. Mindezek az itt említett processusok magának a közigazgatásnak tájékoztatás céljából gyakorolják az ellenőrzést, míg az előbb említett előzetes ellenőrzési rendelkezések a zárszámadási jog hathatós érvényesítését kívánják szolgálni, tehát nem a közigazgatás, hanem az országgyűlés érdekében létesítették. A közigazgatási előzetes ellenőrzés is figyel arra, hogy valamely kiadás a törvénynek megfelel-e, hogy a hitel nincs-e kimerítve, hogy [a költségvetés határozmányai betartatnak-e, de csak a felelős miniszter információja, a miniszteri felügyelet és felelősség lehetővé tétele érdekében teszi azt, míg a zárszámadási jog terén mutatkozó előzetes ellenőrzés a parlament tájékoztatása végett s a miniszteri felelősségnek az országgyűlés által a miniszter

ellen való alkalmazása érdekében használtatik fel. Epp oly kevésbé szabad összezavarni a zárszámadási jog utólagos ellenőrzését a közigazgatási utólagos ellenőrzéssel, a melynek az a célja, hogy a miniszternek lehetővé tegye az országgyűlés előtt való számtételt és lehetővé tegye a közigazgatás keretében az esetleg elkövetett hibák megjavítását.

VII.

A zárszámadási jog fogalmának tárgyalásakor elősoroltam azt, hogy a zárszámadásnak kettős célja van; az egyik az, hogy az államháztartás eredményeit kimutassa, a másik pedig, hogy a kormány pénzbeli gazdálkodásának ellenőrzője legyen. Ezzel kapcsolatban rámutattam arra is, hogy a kettős célnak megfelelően a zárszámadás a tények két csoportjáról számol be. Beszámol arról, hogy a kormány mit tett a pénzügyi felhatalmazása betöltésében, és beszámol arról, hogy a kormány működésének, illetve az államháztartásnak mik voltak az államháztartási évben a valóságos, tényleg bekövetkezett eredményei. Most, a zárszámadási jog rendszerének általános elveit tárgyalván, arról kell szólni, hogy ez a kétszeres beszámolás miként történik.

A költségvetési törvény felhatalmazza a kormányt bevételek beszedésére és kiadások megtételére. A kormánynak a felhatalmazása alapján kötelessége, hogy a bevételeket beszedje, még pedig csak a kijelölt bevételeket és csak a fennálló törvények értelmében; kötelessége, hogy a kijelölt összegeket költse el, azoknál többet ne adjon ki s csak a meghatározott célra adja ki azokat. Kötelessége, hogy biztosítsa a bevételeket és biztosítsa a kiadások törvényszerű határainak betartását. (Arra nem igen lehet a kormányokat rászorítani, hogy valósággal el is költse a budgetben megszabott kiadásokat, ámbar volt arra is eset a mi parlamentünkben, hogy megtakarítások miatt támadták meg a kormányt.) A zárszámadással szemben támasztott kérdések között tehát az az első, hogy a kormány biztosította-e a bevételeket és biztosította-e a kiadásoknak a budgetben előirt határait. Minthogy pedig a bevételek biztosítása az úgynevezett előírás útján, kiadások tétele pedig utalványozás útján történik: annál fogva a zárszámadás, a mikor azt akarja bemutatni, hogy a kormány mennyiben felelt meg a bevételek és kiadások biztosításában

álló kötelezettségeinek, azt kell feltüntetnie, hogy mennyi az összege az előirt bevételeknek és az utalványozott kiadásoknak. A zárszámadás egyik része tehát az előírás, illetve utalványozás kimutatása.

Ezzel szemben a valósággal bekövetkezett pénzügyi tények kimutatása, tehát azon tényleges bevételek és kiadások összege, a melyek az állam pénztárainál megfordultak, »pénztári eredmény« vagy »pénztári kezelés« néven neveztetik.

Tehát a zárszámadás kétféle kimutatást tartalmaz; egyrészt az előírást, illetve utalványozást, másrészt a pénztári eredményt. A zárszámadás hivatalos nyelvén a kétféle kimutatásnak, illetve kétféle kezelésnek következő a definitiója: »Összes előírás mindaz, a mi a költségvetésre kiható törvényekkel megszavazott bevételekre (jövedelmekre) a fennálló jogi alapon a költségvetési év végeig befizetendőül előíratott és a kiadási hitelekre ugyanaddig kifizetendőül utalványoztatott. Összes pénztári kezelés mindaz, a mi a mult évi hátralékból és a folyó évet megillető összes bevételi előírásból a naptári év végeig tényleg befolyt, továbbá a mult évről kifizetetlenül maradt hátralékokra, nemkülönben a folyó évre megszavazott kiadási hitelek terhére történt utalványozásokra a naptári év végéig tényleg kifizettetett.« Az első azt tünteti föl, a minek történnie kellett, illetve kellett volna, a második pedig azt, a mi valósággal bekövetkezett. Az első a költségvetés végrehajtására irányzott tevékenységet, a második a kincstár eredményeit mutatja be; az első a zárszámadási jog felelőssé tevő characteré, a másodikat e jognak statisztikai természete kívánja meg. És még egy különbség van a kettő között; a pénztári kezelés a naptári évre vonatkozik, a mi természetes azért, mert hiszen ez a kimutatás azt kívánja feltüntetni, hogy egy-egy évben mennyi volt az állam bevétele és kiadása; az előírás, illetve utalványozás pedig a naptári évet megtoldja három hónappal, tehát tizenöt hónapra, a költségvetési évet követő év márcziusának végeig szól, tehát az úgynevezett pótkézelési időszakra is kiterjed, a mi ismét — a mint alább látni fogjuk — a költségvetés végrehajtása céljából történik, mert a kormányszámnak e háromhónapos toldalékra szüksége van.

És mulhatlanul szükséges mindkét kimutatás, mert a mint kétféle azok characteré, úgy kétféle a rendeltetésük is.

Az előírás, illetve utalványozás célja az, hogy megítélhető legyen, vajjon a kormány mennyiben hajtotta végre a költségvetést. És a kormány ebbeli működését, csakis az előírás, illetve utalványozás alapján lehet megítélni. A kormány csak az ő cselekedeteiért vonható felelősségre, de nem támadható meg és nem dicsérhető a tényleges eredményekért tehát olyan tényekért, a melyek alakítása nem áll a kormány és nem áll a törvényhozás hatalmában. A mi a bevételeket illeti, a kormány felelősségre vonható azért, hogy megtett e mindent az államot illető bevételek beszedésére, tehát előírta-e azokat. De nem tehető felelőssé azért, hogy a bevételek valósággal befolytak-e, mert a behajthatóság nem a karmánytól függ. A mi pedig a kiadásokat illeti, itt a dolog természete szerint a figyelem kiválóan arra irányul, hogy a kormány többet nem utalványozott-e, mint a mennyire felhatalmazása volt. Ha a tényleges bevétel kisebb az előírásnál, azért még nem lehet a kormányt megfeddeni, mert az előírással biztosítva vannak az állam jogai s ha valamely bevétel ez évben nem folyt be, majd behajtják azt a következő évben, a mennyire a behajtás egyáltalán lehetséges; és csak az veszett el jogilag az államra nézve, tehát a kormány csak azért kárhoztatható, a minek előírását elmulasztotta. Ha pedig a tényleges kiadás kisebb az utalványozásnál, azért a kormány még nem érdemel elismerést, mert az utalványozással már megállapított az állam kötelezettsége s ha a foganatosítás most késik, majd bekövetkezik később, tehát a nagyobb kiadás elkerülhetetlen.

A hol ellenben eredmények constatalásáról van szó, ott a pénztári kezelés adatai az irányadók. Ha azt akarom tudni, hogy valamely évben — a hátralékokra való tekintet nélkül — például mennyi egyenes adót kellett volna fizetni, akkor az előírás adatai igazitanak útba, de ha azt akarom tudni, hogy 1895-ben mennyi egyenes adót fizettek be a magyar állam különféle pénztáraiba, akkor 107,001.548 frt, tehát a tényleges bevételek, a pénztári kezelés kimutatásában foglalt szám, a melyet keresek. Az a 109,975.764 frt, a mely az előírás kimutatásában foglaltatik, csak azt mutatja, hogy ez évben 109,975.764 frtot kellett volna fizetni.

Az országgyűlésnek szüksége van mindkét kimutatásra, mindkét adatra. Hogy miért, bemutatom az egyenes adók

példáján. 1895-re az egyenes adók a költségvetésben 99,020.000 forinttal voltak előirányozva. Ha már most az előírás ennél kevesebb lett volna, akkor a kormány felelősségre vonható vagy azért, hogy a budget nem volt reálishan szerkesztve, vagy azért, hogy a kormány nem gondoskodott kellően az egyenes adók biztosításáról. Minthogy azonban az előírás jelentékenyen meghaladja az előirányzatot, tehát a kormányt e czímen felelősségre vonni nem lehet. Ha viszont a pénztári eredmény jóval kisebb lenne az előírásnál, akkor ez alapul szolgálhat arra, hogy a Ház a kormányt az adók erélyesebb vagy gyorsabb behajtására utasítsa, avagy pedig — ha a Háznak az a véleménye, hogy a pénztári eredmény azért kicsiny, mert a nép nem bírja el a túl magas adót — utasíthatja a kormányt, hogy terjeszsen elő törvényjavaslatot az egyenes adók újabb szabályozásáról, vagy nagyobb mértékű adóelengedések keresztülviteléről. De felelősségre ezen a czímen nem vonhatja a kormányt.

Minthogy pedig a zárszámadásnak egyik főczélja az, hogy a kormány megszámlatásának eszköze legyen, a számonkérés pedig csak a költségvetéssel való összehasonlítás alapján történhetik: ennél fogva a zárszámadás két kimutatása közül a költségvetéssel csak az előírást, illetve utalványozást lehet összehasonlítani; az előirányzott bevételekkel csak az előírt bevételeket, az előirányzott kiadásokkal csak az utalványozott bevételeket lehet összehasonlítani. Kifejezésre jutott ez abban is, hogy a míg a kormánynak adandó fölmentvényre vonatkozó határozat számokat is foglalt magában, abba csak az előírásra, illetve utalványozásra vonatkozó számok vétettek föl s a mikor az 1882-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával indítvány tétetett, hogy a határozatba a tényleges eredmények is vétessenek föl: a Ház elvetette az indítványt azzal az indokolással, hogy a pénztári kezelés eredményeiért a kormányt nem lehet felelősségre vonni, tehát arra vonatkozóan a kormánynak fölmentést sem lehet adni.

E fejtegetéseknek megfelelő intézkedések találhatók az 1880: LXVI. törvényczikkben is. E törvény 27. §-a elrendeli, hogy a miniszterek a költségvetési törvényben és az azt kiegészítő törvényczikkeben előirányzott bevételek és megszavazott kiadások és az ezekre történt előírás, illetőleg utalványozás között mutatkozó kedvezőtlen eltéréseket indokolni

tartoznak. Tehát a törvény csak az előirással, illetve utalványozással szemben mutatkozó eltérésekről követel indokolást, de nem követel indokolást a költségvetés és a pénztári kezelés között tapasztalható eltérésekről. Ugyancsak az említett törvény 25. §-a, a zárszámadás tartalmáról szólván, összehasonlító kimutatást csupán a költségvetés és a folyó évet megillető kiadási utalványozás és bevételi előírás között követel meg.

Ezzel van kapcsolatban az a tény is, hogy ha a törvényhozás a költségvetési törvényen kívül ad a kormánynak felhatalmazást valamely kiadásra, vagy bevételre, de az összeget pontosan nem határozza meg, akkor a felhatalmazás az előírás, illetve utalványozás összegével vétetik fel a zárszámadásban az előirányzott összegek közé, tekintet nélkül arra, hogy a tényleges kiadás vagy bevétel mekkora volt. Így például az 1895 : XV. t.-cz. 2. pontja felhatalmazást adott vasuti műhelyek, vontatási telepek létesítésére, állomások bővítésére és mozdonyok beszerzésére; e pont alapján 2,400.480 forint utalványoztatott s a zárszámadás előirányzati rovatába is 2,400.480 frt van fölvéve, míg a tényleges kiadás 1895-ben e czímen csak 1,609.320 frt volt.

Az itt előadottakon kívül van még egy fontos oka annak, hogy a költségvetéssel csak az előírás és utalványozás hasonlítható össze, csak az előírás és utalványozás vehető a miniszteri felelősség alapjául. Ez az ok pedig az, hogy csak az előírás és utalványozás van egy alapon a költségvetési törvénnyel, még pedig azért, mert az előírás épp úgy nincs tekintettel a hátralékokra, mint a hogy a költségvetés nem veszi azokat figyelembe, és csak az előírás és utalványozás vonatkozik csupán magára a költségvetési évre. A zárszámadási enquête e tárgyban következően nyilatkozott:

»A bizottság ugyanis azt véli, hogy a költségvetési törvényekkel szemben, a kiadásokat illetőleg egyedül a folyó évet illető utalványozás, a bevételekre nézve pedig egyedül a folyó évet megillető előírás az a tényező, a mely a szintén csak az egy évet megillető járandóságokról intézkedő költségvetési törvénnyel egyugyanazon alapon áll és mint ilyen egyedül jogosult, hogy eredményeiben a törvénnyel összehasonlítva a miniszteri felelősség érvényesítését lehetővé tegye. A pénztári eredmény nem ily tényező, mert

sohasem mutatja ki azt az összeget, mely a folyó évet valóban megilleti. Egyrésztől több, másrésztől kevesebb annál. Több azért, mert a tényleges kezelés kimutatja az eredményt, tekintet nélkül arra, hogy abban a múlt évi hátralékokra történt kifizetések is benfoglaltatnak, és kevesebb azért, mert nem foglalja magában azon összegeket is, a melyek a folyó év terhére kiutalványoztattak ugyan, kifizetésre azonban csak a jövő évben kerülnek. Egyedül az utalványozás, bevételeknél az előírás adja teljes összegét annak, a mi a folyó év terhére vagy javára szolgál s a folyó évi illetőséget nem zavarja össze a múlt évek cselekvő vagy terhelő hátralékaival. A bizottságot megerősíti ezen nézetében azon tapasztalat is, a melyet a porosz és olasz zárszámadások alaki berendezését illetőleg tett tanulmányozásából meritett; ott is a költségvetési törvény végrehajtásából keletkező előírási eredmények hasonlítatnak össze a törvénnyel.«

Az 1869-iki zárszámadás két összehasonlítást tartalmazott, nevezetesen összehasonlította a költségvetést a tényleges eredménnyel is. Az állami számvevőszék első, 1870-iki zárszámadásában ezt az összehasonlítást elejtette azzal az indokolással, hogy a zárszámadásban csak egy összehasonlításnak van helye, annak, mely az előírást hasonlítja össze a költségvetéssel, mert »midőn a kormányt a költségvetési törvény felhatalmazza, hogy az adókat egy bizonyos évre bizonyos meghatározott törvények szerint kivesse, azaz az adókat egyénenként kirója, az előírt adókat annyiban, a mennyiben a beszédre vonatkozólag minden törvényes intézkedést megtenni tartozik, beszédje; az állami vagyont kezelje, azaz hogy az állami vagyonjövődelem fejében előírányzott összegeket — a mennyiben t. i. e jövedelmek a kezelési szabályoknak helyes alkalmazása s általában helyes elvek szerint való gazdálkodás által megvalósíthatók — megvalósítsa; a kiadásokra nézve szigorúan kötelezi, úgy, hogy az engedélyezett hitelen túl költekezni éppen nem, vagy csakis külön elvállalt felelősség mellett lehetséges; továbbá, mert midőn az állami költségvetés a kormány hatáskörét évről-évre szabályozza, a bevételeket és kiadásokat csak egy bizonyos évre határozván meg, czélul tűzte ki, hogy az egy évi bevételek és kiadások közt az egyensúlyt fentartsa; és végre mert az állami költségvetés nem az egy évi összes pénzkezelésnek,

hanem egyedül az egy évet megillető bevételeknek és kiadásoknak lévén előzetes képe, a mit tanusít különösen az, hogy az állami költségvetés a múlt évi cselekvő hátralékokat csak az esetben veszi figyelembe, midőn a folyó évi bevételekből nem fedezhetők: önként következik, hogy a zárszámadással egyedül oly tételek hasonlíthatók össze, melyek a költségvetéssel egyenlő alapon nyugszanak, vagyis olyan tényleges eredményeket mutatnak ki, melyek szorosan az érdekelt költségvetési évet illetik meg. Ilyen számtételül pedig a pénztári eredmény, miután abban a múlt évek hátralékaiból befolyt összegek is találhatók, általánosságban semmi esetre sem tekinthető, hanem tekintendő a költségvetési évre előírt bevételi, illetőleg utalványozott kiadási járandóság, azaz azon összeg, mely csak a folyó évre kirótt, illetőleg utalványozott jövedelmet vagy költséget foglalja magában és a melynek a költségvetési törvénnyel szemben kimutatott eltéréseiért úgy a bevételeknél, mint az utalványozásoknál a kormány egyiránt felelős. Ezekből tehát világosan kitűnik, hogy annak megítélésére, vajjon az eredmény az évi háztartást illetőleg a költségvetésnél kedvezőbb-e vagy kedvezőtlenebb, csakis az előirányzatnak az előírási járandósággal való összehasonlítása szolgálhat biztos alapul. De még azon körülmény is, hogy biztos képet a következő évi előirányzatra nézve csakis az előírással való összehasonlítása nyújthat, világossá teszi annak a zárszámadásban kitüntetendő fontosságát. Az állami számvevőszéket felfogásában nem zavarja meg azon körülmény, hogy különösen a bevételeknél előírt járandóság csak annyiban tekinthető valóságos eredménynek, a mennyiben tényleg be is lett fizetve, vagy befizetése teljesen biztos, miután világos, hogy a kormánynak, mikor adó vagy más cím alatt valakit bizonyos összeg befizetésére kötelez, tisztában kell lennie úgy a követelés törvényszerűsége, valamint a fél fizetési képességéről is, ha mindemellett tévedés következtében az illető felszólamlására a megrovott járandóságnak teljes vagy részben való törlése bekövetkeznék, miután ez a törlés mindig csak a folyó évben, illetőleg annak rovására történik, a járandóság is a számadásban csak a leszállított összeggel vétetik fel; miből következik, hogy az állami számvevőszék a kimutatott cselekvő hátralékokat valóságosoknak tekinti, míg az ellenkező-

ről nincs meggyőződve.« A mint látható, ezt a felfogást magáévá tette az enquête is és az máig egyik sarkalatos tétele zárszámadási jogunknak.

Van tehát két kimutatás; kimutatás a költségvetési év szándékolt, várt bevételeiről és kiadásairól; kimutatás a naptári év tényleges bevételeiről és kiadásairól, a melyben az elmúlt évek hátralékai is benne vannak. De nincs kimutatás arról, hogy a tényleges eredményből mi illeti csupán az illető naptári, illetve költségvetési évet. Ilyen harmadik, illetve negyedik kimutatásnak azonban már kizáróan csak theoretikus értelme volna s azért ellene nyilatkozott az enquête is, a mely előtt annak kérdése abban a formában fordult meg, vajjon nem volna-e czélszerű, hogy az év első három hónapjában, vagyis a pótkézelés tartama alatt az előző évi hitelre történt fizetések a folyó évi hitelre utalványozott fizetésektől elkülönítve kezeltessenek és számoltassanak el. Az enquête ezt gyakorlati érték nélkül való munkaszaporításnak ítélte, a miben teljesen igaza is volt.

Ellenben nemcsak fölösleges, hanem a zárszámadás áttekinthetősége és az ellenőrzés hatályossága szempontjából egyuttal a legnagyobb mértékben káros is lenne a kimutatásoknak az a rendszere, a melyet Lónyay Menyhért akart megvalósítani. Az 1868-iki és 1869-iki zárszámadás különbséget tesz jövedelem és bevétel, továbbá költség és kiadás között. Lónyay e megkülönböztetést arra alapította, hogy az államnak épp úgy, mint minden más gazdálkodásnak, lehet bevétele megfelelő jövedelem nélkül, és lehet sok kiadása a nélkül, hogy sokat költekeznék; és lehet egyensúly bevétel és kiadás között a nélkül, hogy meglenne az egyensúly a jövedelem és a költség között. Lónyay e megkülönböztetésből — melynek keretében természetesen a jövedelem és a költség kimutatását akarta irányadónak tekinteni — nagy előnyt várt, de a tények megmutatták, hogy e distinctio a zárszámadást szinte érthetetlenné tette. Az állami számvevőszék e megkülönböztetést már első zárszámadásában mellőzte, mert hiszen a zárszámadás egyes tételeinek jelentősége, már azok elnevezése által is eléggé jellemezve van.

De azért van az eszmének egészséges magva is, s ez a törekvés arra, hogy kimutattassék, vajjon az állam kiadásainak és bevételeinek mely részét fedezte saját erejéből és mennyivel

járultak kölcsönök vagy egyéb ily természetű források a bevételek és kiadások növeléséhez. Csakhogy ennek kimutatása már nem a zárszámadásnak, hanem a zárszámadás pénzügy-politikai megbirálásának a feladata. S a zárszámadásnak részletes jelentésében, tehát a magyarázatok és birálatok közt foglaltatik is ilyen kimutatás. Ime 1895-re vonatkozóan e kimutatás a tényleges eredmények alapján:

	Bevétel	Kiadás	Fölösleg
Mindössze	531,109.682 frt	504,513.211 frt	26,596.471 frt
Levonva a pénzve- rés alapszerű kezelé- séből eredő bevétele- ket és kiadásokat, a kölcsönökből befolyt bevételeket és a köl- csönök conversiójára fordított kiadásokat:			
átmeneti bevételek- ben	47,431.081 frt		
az átmeneti kiadá- sokból		27,645.949 frt	
Marad . . .	483,678.601 frt	476,867.262 frt	6,811.339 frt

Sőt hasznos lenne az olyan kimutatás is, a mely azt tüntetné fel, hogy az állam bevételeiből és kiadásaiból mennyit tesznek ki azon összegek, melyek csak egyszer következtek be a nélkül, hogy azokra a jövőben is számítani lehetne. De annak megszerkesztése is csak a finánc-politikai birálat tárgya lehet.

A zárszámadás számára tehát helyesen csak az előírás és utalványozás, másrészt a pénztári kezelés kimutatása marad. De az az elv, hogy e kétféle kimutatásnak meg kell lennie, — lényegileg — csorbát szenved azon állami üzemeknél, — az államvasutnál és gépgyáraknál — melyek kereskedelmi szám-
vitellel birnak. Ezeknél az előírás és a pénztári kezelés össze-
esik, mert csak pénztári kezelés van.

Végezetül itt még a kétféle kimutatással kapcsolatos mér-
legekről kell szólni. Nyilvánvaló, hogy úgy a pénztári keze-
lésnek, mint az előírásnak és utalványozásnak mérlegét lehet
is és kell is megszerkeszteni, hogy a zárszámadásból a végső
consequentiaák levonhatók legyenek. A kétféle kimutatásnak
megfelelően van pénztári mérleg és jövedelmi mérleg; a zár-
számadás azokat a részletes jelentésben tartalmazza.

A pénztári mérleg azt tünteti föl, hogy az állam egész

pénztári kezelésében a bevétel mennyivel volt nagyobb vagy kisebb a kiadásnál, vagyis mily összeggel szaporodott vagy apadt az előző évi pénzkészlet. Ime az 1895.-iki pénztári mérleg :

1895-ben a tényleges bevétel volt :

a valódi kezelésnél . . .	531,109.682 frt
az átfutó » . . .	2.148,840.371 frt
Mindössze . . .	2.679,950.053 frt

Ellenben a tényleges kiadás volt :

a valódi kezelésnél . . .	504,513.211 frt
az átfutó » . . .	2.181,705.404 frt
Mindössze . . .	2.686,218.615 frt

Tehát a kiadás több 6,268.562 forinttal,

mely összeg egyenlő az 1895 elején mutatkozott 137,662.679 forint és az év végén kimutatott 131,394.117 frt pénzmaradvány között fenforgó különbözettel, vagyis az 1895. évi készpénz-apadással.

A jövedelmi mérleg viszont azt mutatja, hogy az előirt bevétel mennyivel több vagy kevesebb az utalványozott kiadásnál, vagyis mennyi volt a vagyonszaporulat, esetleg vagyonsökkenés. Ime az 1895-iki jövedelmi mérleg :

	Bevétel	Kiadás
	542,154.506 frt	515,926.605 frt
Levonva ebből a vagyonszaporulat, illetve szaporodást	62,685.193 frt	82,196.204 frt
Marad	479,469.313 frt	433,730.401 frt
Hozzáadva a bevételekhez az alapokból szerzett ingók és ingatlanok értéke, valamint az értékpapírokon és állami követeléseken való nyereség hozzáadva a kiadásokhoz a vagyonszaporulat és a veszteség	22,513.026 frt	20,552.439 frt
Összesen	501,982.339 frt	454,282.840 frt.

Tehát a fölösleg 47,699.499 frt, a mely összeg megfelel a vagyonszaporulat kimutatott 1895. évi vagyonszaporulat összegének.

A zárszámadási enqueteen kérdés merült fel, hogy a jövedelmi mérleget nem kellene-e mellőzni. De a bizottság annak fentartása mellett nyilatkozott. Annak jelentőségét nem kell

bővebben vitatni. A mi pedig a pénztári mérleg jelentőségét illeti, az az átfutó kezelés fogalmának bemutatása után lesz világossá.

A vagyonomérlegről később, az állami leltár bemutatásakor lesz szó.

VIII.

A mérlegek megértéséhez, valamint azért is, hogy a zárszámadási jog a maga egészében áttekinthető legyen, be kell mutatni a valódi és az átfutó kezelés közt levő különbséget, illetve be kell mutatni az átfutó kezelést.

A zárszámadás I. része a valódi kezelést, II. része az átfutó kezelést mutatja be. Az a kérdés, mit jelent az egyik, mit jelent a másik és e szerint mi a kettő között a különbség.

Röviden szólva: a valódi kezelés a kormánynak budget-szerű pénzkezelését, az átfutókezelés pedig a kormányak a budgeten kívül álló pénzkezelését jelenti. De hát vajjon lehet-e az államnak, a kormánynak olyan pénzkezelése, a mely a budgeten kívül áll? Hiszen a költségvetésbe, vagy az azt kiegészítő törvényekbe fel kell venni az állam minden szükségletét, az állam minden jövedelmét; s a mennyiben olyan szükségletek elégittetnek ki, vagy olyan jövedelmi források nyitvatnak meg, a melyekről a budget nem rendelkezik, ez — a vélelem szerint — csak azért történik, mert valamely ok folytán a törvényhozásnak nem volt alkalma, hogy ezekről a kiadásokról és bevételekről pénzügyi törvénnyel rendelkezék, úgy, hogy — jogilag — ezek a bevételek és kiadások is budgetszerűeknek tekinthetők. Ha pedig ez így áll, akkor lehetséges-e olyan pénzkezelés, a mely a budget keretén kívül áll.

Ime, miként lehetséges, miként áll elő az átfutó kezelés. Az állam elhelyez bankoknál pénzt, a számvitel nyelve szerint: előlegeket ad a bankoknak. Az állam kezébe óvadékok tétetnek le, tehát az állam idegen pénzt kap kezébe. Az első kiadás, de olyan kiadás, a melyet a megfelelő követelés ellensúlyoz, a melyet nem az állam fogyasztási szükséglete idézett elő; a második bevétel, de olyan, a melyet megfelelő tartozás ellensúlyoz, a mely nem az állam jövedelmi forrásaiból keletkezett. Mindkét pénzügyi actus a budget keretén kívül történt. Valamelyik pénztárnak nagyobb a bevétele,

mint a szükséglete, a másiknak viszont nagyobb a kiadása, mint a bevétele; az első pénztár fölöslegét elhelyezni tartozik, tehát kiadja azt, a másiknak pedig fedeznie kell a hiányát, tehát átveszi az első pénztár fölöslegét, tehát bevétele van. De ez a bevétel nem közvetlenül az állam bevételi forrásaiból ered, az a kiadás pedig nem közvetlenül az állami szükségletek fedezésére szolgál. Az egyik is, a másik is kívül áll a budget keretén. Vagy például a magyar állami pénztár fizetést teljesít, vagy fizetést vesz át valamely idegen pénztár helyett: mindkét esetben a pénztári kezelés kívül áll a budgeten.

De az átfutó kezelésnek nemcsak az a természete, hogy nem budgetszerű bevételeket és kiadásokat foglal magában, hanem jellemzője az is, hogy míg a valódi kezelés az állam jövedelmi forrásaiból meritett bevételeket tartalmaz, addig az átfutó kezelés bevételei az administratio rendjéből származnak; s míg a valódi kiadások az állam szükségleteit fedezik, addig az átfutó kiadások csak az administratio rendszerének tesznek eleget. Ha az államnak csak egyetlen pénztára lenne s minden kiadást az a pénztár látna el, minden bevételt az a pénztár fogadna be; ha az állam csak oly pénzeket fogadna el, a melyek őt tulajdonjoggal illetik meg s csak oly kiadásokat tenne, a melyekre jogilag kötelezve van; ha nem végeztetne hivatalaival pénzváltást; ha nem teljesítene más számára kiadást és nem hajtana be mások számára követeléseket: akkor a pénzügyi igazgatás az átfutó kezelést nem ismerné.

Végezetül pedig a valódi és átfutó kezelés ismertető és megkülönböztető jele az, hogy míg a valódi bevétel és kiadás befolyással van az állam vagyonára, a mennyiben minden valódi bevétel növeli az állam vagyonát és minden valódi kiadás csökkenti azt, addig az átfutó kezelés azokat a bevételeket és kiadásokat tünteti föl, melyek az államgazdaság egészének az egyes gazdasági ágazatokhoz, továbbá ezeknek egymáshoz, vagy valamely idegen vagyonhoz való viszonyából származnak, melyek azonban az államvagyonra mennyiségileg befolyással azért nincsenek, mert ily bevételek megfelelő összegű kiadással, esetleg tartozással, a hasonló természetű kiadások pedig megfelelő bevétellel, esetleg követeléssel vannak ellensúlyozva.

Az átfutó kezelés a következő tényezőkből áll:

1. Előlegekből, azaz olyan kiadásokból, melyek vagy végleges elszámolás, vagy visszafizetés útján visszatérülnek. Ez előlegek származhatnak a katonai pénztárak, az állam által kezelt közalapítványok és egyéb alapok rovására bizományképen teljesített fizetésekből; pénzváltásból; végelszámolás fejében közösügyi kiadások közvetlenül a magyar állam által teljesített fizetésekből; egyéb kiadásokból, a melyek ideiglenesen a pénztári készletekből fedeztetnek; végül legnagyobb részben abból származnak ez előlegek, hogy a kormány a pénztári készleteket a bankoknál helyezi el.

2. Az átfutó kezelés második tényezőjét az idegen pénzek alkotják, a melyek legnagyobbbrészt birói és árvaszéki letétekből származnak; aztán abból keletkeznek, hogy ideiglenes pénzhiányok fedezésére a kormány rövid lejáratú kölcsönt vesz föl és hogy az állam helyett bizományképen közalapítványok és egyéb alapok fizetéseket teljesítenek; származnak végül egyéb olyan bevételekből, melyekkel visszatérítési kötelezettség áll szemben.

3. A szállitmányok és ellátmányok igen nagy részét teszik az átfutó kezelésnek; szállitmány az az összeg, melyet mint pénzfölösleget egyik állami pénztár átküld a nagyobb összeg kezelésére hivatott másik állami pénztárnak, és ellátmány az olyan összeg, a melyet egyik állami pénztár azért küld a másiknak, hogy ez pénzhiányát fedezhesse.

4. Végül származhatik átfutó kezelés átszámításokból, vagyis oly bizományilag — egyenrangú hivatalok között kölcsönösen — teljesített bevételekből, illetőleg kiadásokból, melyek rendszerint értesítvényszerű, vagy naplószerű kölcsönös elszámolás mellett fogatosítottatnak s egyenlítettnek ki:

Ime az 1895-iki átfutó kezelés:

	Befolyt	Kiadatott
Előlegek czímén	270,100.793 frt	338,852.325 frt
Idegen pénzek czímén . .	814,856.127 »	778,194.337 »
Szállitmányok és ellátmá-		
nyok czímén	1.047,242.900 »	1.047,242.900 »
Átszámítások czímén . .	16,910.548 »	17,415.839 »
Együtt	2.148,840.368 frt	2.181,704.401 frt
Kiadási többlet		32.865.033 »

	Átfutó követelés	Átfutó tartozás
Az év elején	200,687.120 frt	140,062.878 frt
Az év végén	269,438.652 »	175,949.377 »
Szaporodás	68,751.532 »	35,886.499 »

Egybevetve a követelés és tartozás szaporodását, az tűnik ki, hogy végeredményben az átfutó követelések mérlege 32,865.032 forinttal gyarapodott, azon összeggel, a melylyel az átfutó kiadás meghaladta az átfutó bevételt.

Az átfutó kezelés fogalmának kellő bemutatása czéljából még csak azt akarom megemlíteni, hogy az állami számvitel rendjében is kifejezésre talál a valódi és az átfutó kezelés között levő különbség, a mennyiben a valódi kezelés számadása a tárcza-naplókban, tehát a budgetszerű számvitelben foglal helyet, míg az átfutó kezelés számadása a forgalmi naplókban foglaltatik, jeléül annak, hogy az átfutó kezelés nem az administratio szükségleteiből, hanem a közigazgatással kapcsolatos pénzforgalomból származik.

Nyilvánvaló, hogy a pénztári mérlegben az átfutó kezelésnek is bent kell foglaltatnia, mert hisz ez a mérleg azt tünteti föl, hogy a pénzkészlet az év elejétől az év végéig mennyivel apadt, vagy szaporodott. Már pedig világos, hogy ha az átfutó kiadás nagyobb vagy kisebb az átfutó bevétel-nél, akkor a pénzkészlet csökken, illetve nagyobbodik, tekintet nélkül arra, hogy a kiadási többlet meg fog térülni és a bevételi többletet vissza kell fizetni.

Az igenis kérdés tárgya lehet, hogy vajjon az átfutó kezelésnek lehet-e helye a zárszámadásban. A kérdést a zárszámadási jog kettős természete alapján kell megítélni. Ha a zárszámadásnak csak az volna a rendeltetése, hogy a budget végrehajtásának őre legyen, akkor szorosan véve — bizonyos, később megemlítendő cautelák fentartásával — lehetne mondani, hogy a zárszámadás ne törődjék az átfutó kezeléssel. Minthogy azonban a zárszámadásnak statisztikai természete is van és feladata az is, hogy az állam egész pénzkezelésének tükre legyen, tehát a zárszámadásba az átfutó kezelést már azért is fel kell venni. De fel kell azokat venni azért is, mert hisz az átfutó kezelés egy része — az előlegek és idegen pénzek — az állam jogait és kötelezettségeit tartalmazza, a melyek hiteles följegyzése és ellenőrzése jogi szempontból is szükséges, hogy az állam követelései és tartozásai pontosan

megítélhetők legyenek. Nem is említve a finánc-politikai szempontot, a melynek érvényesülése szintén megköveteli az átfutó kezelés kimutatását és ellenőrzését, és nem említve, hogy az átfutó kezelés kimutatásából lehet meggyőződést szerezni a felől, hogy a kormány végrehajtott-e oly intézkedéseket, a melyek fedezete törvény által ideiglenesen a pénztári készletekre utaltatott. Ime néhány példa az itt említett szempontok illusztrálására. 1895 végén a birói és árvaszéki letétek összege 27·8 millió volt s az összeg nagysága indokul szolgált arra, hogy a törvényes kamatláb leszállíttassék. Csak az átfutó kezelés kimutatásából tudható meg, hogy 1895 végén pénzügyintézeteknél 49·3 millió forint állami pénz volt elhelyezve, már pedig csak e tény tudatában lehet ítéletet mondani a felől, hogy helyes dolog-e állami pénzeknek ily módon való elhelyezése és a kormány helyesen választotta-e meg a pénzügyintézeteket. Az átfutó kezelés kimutatásából látható, hogy a kormány 1895-ben mennyire haladt az államjegyek bevonásával; mennyit költött a pénztári készletekből az új dunai hidakra, a kiállításra, az államvasutak kocsiparkjának kiegészítésére, a Vaskapu munkálataira, hogy csak a legfőbb tételeket említsem fel.

Azt mondtam az előbb, hogy a zárszámadás ellenőrző hivatásának szempontjából is csak bizonyos cautelák mellett lehetne azt mondani, hogy az átfutó kezelés ne vétessék fel a zárszámadásba. E cautelák a következők: először az, hogy ki legyen zárva a lehetősége annak, hogy az átfutó kezelésben valódi kiadás vagy bevétel számoltassék el; másodsor pedig az, hogy ki legyen zárva, hogy az átfutó kezelés manipulálása a budgetszerű kezelés és ellenőrzés kijátszására legyen felhasználható. Már pedig ez a két cautela egyáltalán nincs meg. A számvevőszék elnöke e kérdésről az 1895-iki zárszámadás jelentésében ekként nyilatkozik: » . . . az átfutó kezelésben a valódi kezelés mérvét is tetemesen meghaladó összegek számoltatnak el, melyeknek jelentékeny részét ugyan csupán számadásszerű keresztülvezetések, minők a szállítmányok, ellátmányok, pénzváltások és átszámítások képezik, sőt az előlegek és idegen pénzek czímén elszámolt összegek is egy bizonyos részben ilyen, az államvagyonra befolyással nem bíró számadásszerű keresztülvezetésekől állanak, mindazonáltal az előlegek és idegen pénzek kategóriájában, ennek

tágabb körű értelmezése mellett számos oly tétel is foglalhat helyet, melyek, a mennyiben törvényes felhatalmazáson alapulnak, zárszámadásilag a valódi (tárcza- vagy budgetszerű) kezelésben törvényes fölhatalmazás alapján, a mennyiben pedig előirányzaton kívül állanak, ugyanott mint előirányzat nélküli tételek lennének elszámolandók.« S ez egyáltalán nemcsak theoretikus feltételezés, hanem valósággal is megtörténik, hogy kiadások a helyett, hogy az előirányzat nélküli valódi kiadások között számoltatnának el, az átfutó kezelésbe vétettek föl. Így például 1893-ban a kereskedelmi miniszter a helyi érdekű vasutak részéről forgalmi eszközök beszerzésére fizetett összegek egy részét az előirányzat nélküli átmeneti bevételek közt, másik részét pedig az átfutó kezelésben számolta el s az így elszámolt 955.000 forintot műhelyek kiegészítésére és felszerelésére fordította, pedig a költségvetés hitelt ily célra nem engedélyezett.

Sokkal fontosabb ennél az az eset, a mely az 1884-iki zárszámadás szerkesztése alkalmával merült fel, a mikor a kormány 1,970.387 frt kiadást akart az átfutó kezelés között elszámolni, míg a számvevőszék ez összeget a valódi átmeneti kiadások közé vette föl s ennyivel többnek tüntette föl az év deficitjét, arra támaszkodván, hogy a számvevőszék minden előleget, melynek kiadására a kormányt a költségvetési vagy más törvény hatalmazza föl, a kormánnyal egyetértően a valódi kezelésnél számolja el, tekintet nélkül arra, hogy az ilyképen elszámolt előlegek a tényleges eredményekre kedvezőtlenül hatnak-e.

Mindezeknél fogva szükséges, hogy az átfutó kezelés a zárszámadásba felvétessék, sőt szükséges az, hogy az átfutó kezelés szorgos ellenőrzés tárgyává tétessék. Minthogy pedig ez az ellenőrzés eddig csak hiányosan történhetett, annál fogva 1895 folyamán a számvevőszék elnöke az eddigi rendszernek az ellenőrzés hatályosabbá tétele céljából való módosítását kezdeményezte s most ez iránt tárgyalások folynak a kormány s a számvevőszék között. A számvevőszék jelentésének idevonatkozó része így szól:

»Az állami számvevőszék a havi utalványozási és megszüntetési jegyzékek alapján tételenkénti részletezés mellett évközben csupán a valódi kezelésben elszámolt azon kiadásokról értesül, melyek a zárszámadásban budgetszerű végleg-

ges elszámolást nyernek; az egyes miniszteri tárczák átfutó kezeléséről, valamint a forgalmi kezelésben elszámolt s a pénztári készletekből fedezett összegekről, úgyszintén az ugyanott elszámolt idegen pénzekről azonban tételenkénti részletezés mellett csupán az évi zárszámadás összcsállítása idején, de ekkor is a pótkelési, illetőleg évi forgalmi kezelési kimutatások mellé csatolt részletes jegyzékekből csak annyiban vehet tudomást, a mennyiben azok a kezelési év folyama alatt végleges elszámolást nem nyertek, vagyis az illető év végén, még törlesztetnül maradt hátralékokként tartatnak nyilván. Minthogy az állami számvevőszék e körülménynél fogva a szóban forgó előleg- és idegen pénzekről tételenként csak kivonatossan s nem egész teljességükben, s csupán akkor értesül, midőn minden rendelkezésre álló idejét a zárszámadásoknak az 1870. évi XVIII. t.-cikk 22. §-ában megállapított határidőig befejezendő szerkesztésére kénytelen fordítani: nem lehet ennél fogva azon helyzetben, hogy az átfutó kezelésben elszámolt ezen előlegek és idegen pénzek egyes tételeinek természete, rendeltetése s felhatalmazáson alapuló vagy előirányzat nélküli minősége iránt a vonatkozó ügyiratok átvizsgálása mellett tüzetes tájékozást szerezhessen, s azoknak esetleg a valódi kezelésbe leendő átutalását, illetőleg oda való bevonását kezdeményezhesse, még kevésbbé lehet pedig abban a helyzetben, hogy mindezekről az évi zárszámadásban a törvényhozást kellőleg tájékoztassa. — Hogy azonban számviteli rendszerünk szóban forgó hiánya jövőre pótolassék, tárgyalást indítottam meg abban az irányban, hogy az átfutó kezelésről s nevezetesen az előlegek és idegen pénzekről az állami számvevőszék már évközben nyerjen tételenkénti részletezés mellett értesülést.«

A mi annál fontosabb, mert valódi kiadásoknak nagy összegben az átfutó kiadások között való elszámolásával esetleg meg lehet hamisítani az egész államháztartás képét s fölösleget lehet feltüntetni ott, a hol valóságban deficit van. Nem is szólva arról, hogy ilyen praxis a kormány önkényének óriás teret nyithatna az államháztartás intézésében.

IX.

Végezetül még itt, a hol a zárszámadási jog általános elveiről van szó, a zárszámadás időtartamát kell fejtegetni.

A költségvetés egy évre szól, tehát természetes, hogy a zárszámadás időtartama is egy év. S minthogy a költségvetés hatálya január elsejétől deczember végeig tart, ennél fogva a költségvetés betartásának ellenőrzésére rendelt zárszámadás is a naptári évre szól. A magyar zárszámadás időbeli hatálya ezen az elven nyugszik. A zárszámadási idő egy év s a zárszámadási év összeesik a naptári évvel s illetve egy-egy zárszámadás mindig az egy-egy évet megillető pénzügyi kezelés eredményét foglalja magában.

A zárszámadási idő meghatározásába föl kellett venni azt, hogy a zárszámadás az egy-egy évet megillető pénzügyi kezelés eredményét foglalja magában. Föl kellett venni azért, mert a zárszámadás csak a tényleges eredmények, csak a pénztári kezelés tekintetében esik teljesen össze a naptári évvel. Az előírás és utalványozás, valamint az előírást és utalványozást feltüntető zárszámadási kimutatás tekintetében a naptári év meg van toldva három hónappal, az úgynevezett pótkézelési időszakkal, úgy, hogy az előírás és utalványozás — a mint már említettett — tizenöt hónapra szól, úgy, hogy a naptári évre megállapított bevételek előírása és megszavazott kiadások utalványozása a pótkézelési idő alatt is folytatódik, de természetesen csak a naptári évre megállapított költségvetés végrehajtásában. A naptári évtől való eltérés, a pótkézelési idő arra szolgál, hogy a kormánynak idő engedjék a költségvetésnek annál teljesebb végrehajtására, a költségvetésben megállapított kiadások teljes lebonyolítására. A lebonyolítás úgy értetvén, hogy a pótkézelési idő alatt az előző év javára bevételt előírni és az előző év terhére kiadást utalványozni, tehát a pótkézelést igénybe venni csak oly esetekben lehet, a melyekben az előírás, illetve utalványozás jogcímét egész szabályszerűséggel vissza lehet vezetni a mult évi államháztartásra. A pótkézelési időnek a dolgok természete szerint majdnem kizáróan a kiadások tekintetében van fontossága, mert hisz az előrelátható, hogy a bevételek előírását a kormány a naptári év végeig is elintézi, míg a kiadások utalványozása — sokszor hosszú időt igénylő feltételekhez lévén kötve — gyakran nem fog deczember 31-ig bekövetkezhetni és másrészt a kiadások tekintetében kell attól tartani, hogy a mult évről megtakarított összegeket pótkézelés neve alatt folyó évi szükségletek fedezésére fogja

fordítani — vagy talán oly czélokra is, a melyekhez a törvényhozás hozzájárulása nem volt megszerezhető.

A pótkezelésre vonatkozó azon szabály, hogy a pótkezelés csak az előző évi államháztartás valamelyik jogczímén vehető igénybe, az 1870-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával a számvevőszék kívánságára formuláztatott. A számvevőszék első jelentésében előadta, hogy: »A pótkezelésre nézve létező szabály egész általánosságban hangzik, hogy t. i. a mult évi hitel rovására márczius végeig utalványozni lehet; de miután arról, milyen feltételek, milyen megszorítások között lehet utalványozni, szabályozás és intézkedés nem létezik; és miután mindaddig, míg a mult évi hitel tart, az az első évnegyedben a mult évi hitel terhére utalványozható, tekintet nélkül arra, vajjon a jogczím, melyen az utalványozás alapszik, a mult vagy a folyó államháztartásban gyökerezik-e: önként foly, hogy a mult évi megtakarítások nem csekély részben használhatók fel a folyó évi szükségletek fedezésére, még pedig a nélkül, hogy a törvény által meg nem engedett átruházásokká válnának, mi ellen — miután szabályra nem támaszkodhatik — az állami számvevőszék aligha sikerrel szólalhat fel, habár ezen eljárás a hitel minden áron való kimerítését eredményezvén, a pótkezelés természetes céljával homlokegyenest ellenkezik.« Ezért kívánta a számvevőszék az itt említett szabály formulázását, a mihez aztán a kormány késéssel hozzájárult. Azt, hogy a pótkezelési idő alatt megengedett utalványozás jogczímének az előző évi költségvetésben kell gyökereznie, szigorúan kell értelmezni, vagyis nem lehet jogczímül valamely más törvényt — a póthitel-törvényeket kivéve — vagy országos határozatot elfogadni, mert — így szól a számvevőszék a helyi érdekű vasutak segélyezése ügyében kifejtett s alább ismerttetendő vita során — »Veszedelemes praecedensnek tartaná az állami számvevőszék, ha az »előző évek jogcíme« kifejezés alatt általában azt lehetne érteni, hogy az országgyűlés bizonyos célra és czímre általánosságban az előző években engedélyezett-e valamit vagy sem, mert hisz ez esetben a központi személyi kiadásoktól kezdve a költségvetés valamennyi czímén keresztül alkalmazni lehetne az évek közötti átruházást« — a mi pedig, mint alább látni fogjuk, szigorúan tiltva van — »azzal az indoklással, hogy az országgyűlés bizonyos állásokat vagy intéz-

ményeket létesített és ezen a czímen a miniszternek bizonyos összeget engedélyezett, s hogy ennél fogva a miniszter jogosítva van az e czímen elért megtakarításokból a következő év kiadásait is fedezni».

De az 1870-iki zárszámadással kapcsolatban megindult tárgyalások a pótkézelés tekintetében nemcsak azért fontosak, mert ezt a szabályt producálták, hanem mert egyáltalán akkor indult meg a pótkézelés kérdésének szabályozása és mert a pótkézelésnek mai egyszerű rendszere az 1870-iki zárszámadás ügyében folytatott tárgyalásokból állott elő.

Addig a pótkézelés nem volt az utalványozásra korlátolva, de kiterjedt a pénztári kezelésre is, olyformán, hogy márczius végeig lehetett utalványozni és április végeig tartott a pótkézelés a pénztári kezelésre nézve, tehát április végeig lehetett fizetni. Minthogy azonban a pénztári pótkézelés következtében a számvevőszék csak nagyon későn juthatott a zárszámadások anyagához és másfelől ezzel a pótkézeléssel egyáltalán nem éretett el az a cél, hogy minden kiutalványozott kiadás április végeig valósággal kifizethető is legyen: ennél fogva a számvevőszék azt indítványozta, hogy a tényleges kifizetésre vonatkozóan a pótkézelés töröltessék el, azt tartván leghelyesebbnek, ha a zárszámadás a tényleges bevételeket és kiadásokat úgy tünteti elő, a mint azok a folyó évi december végeig a pénztárak által elszámoltattak, ellenben az előírás és utalványozás nem teljes effectuálásából származó hátralékokat úgy mutatja ki, a mint azok a következő évi márczius végével állottak, mert hisz különben is teljes lehetetlenség, hogy a zárszámadás a folyó évet megillető pénzkezelést teljesen tartalmazza, lehetetlen lévén elrendelni, hogy minden kiutalványozott összeg április végeig valósággal ki is fizettessék. De a javaslatnak csak az 1873-iki zárszámadásban lett foganatja. Az 1872-iki zárszámadás anynyiban módosult az 1870-ikihez képest, hogy 1872-re úgy a fizetés, mint az utalványozás márczius végén záratott le, tehát mindkét kezelésre vonatkozóan a pótkézelési idő három hónapban állapittatott meg. 1873-ban azután a pénztári pótkézelés a kormány és a számvevőszék egyetértésével teljesen megszűnt, vagyis az 1874. első három hónapjában az 1873. év rovására történt pénztári bevételek és kiadások az 1873. évi zárszám-

adásba nem vétettek föl, hanem az 1874-iki tényleges eredmények közt számoltattak el. Tekintettel az ebből származó átmeneti jellegre, az 1873-iki zárszámadásban a tényleges eredmények az 1873. első három hónapjában 1872. rovására történt tényleges bevételeket és kiadásokat is magukban foglalják, vagyis úgy vannak feltüntetve, a mint azok a zárszámadásban akkor nyertek volna kifejezést, hogy ha a pénztári pótkézelés már az 1872. év végén megszűnt volna. A számvevőszék megjegyzi, hogy: »ezen intézkedés által ama nagyfontosságú cél szándékoltatik elérni, hogy az állami zárszámadás az egy bizonyos közigazgatási évet megillető pénztári eredményeket a jövőre egész teljességükben és valóságukban mutassa ki«.

Hogy ennek mi a jelentősége, azt az előírás és tényleges kezelés fejtegetésénél már kimutattam.

Kétségtelenül az lenne az ideális állapot, ha előírás és pénztári kezelés összeesnék és ha pótkézelés egyikre vonatkozóan sem kellene, úgy, hogy a zárszámadás csak a naptári évre vonatkoznék, de a naptári évet megillető bevételeket és kiadásokat aztán teljes összegükben magában foglalná. Mint-hogy azonban ezt nem lehet elérni, egyrészt szükség van az előírás tekintetében a pótkézelési három hónapra, másrészt pedig szükség van arra, hogy a pótkézelés szorosan körülírassék. Szükség van erre azért, hogy érvényt lehessen szerezni a zárszámadási jog azon, az időre vonatkozó elvének, mely szerint a bevételek egy évre ajánlatván meg és a kiadások egy évre szavaztatván meg: a kormánynak nincs joga, hogy valamely megajánlott bevételt behajtsa, ha azt a zárszámadási év alatt, tehát a pótkézelési idő végeig elő nem irta, és nincs joga valamely megszavazott kiadást teljesíteni, ha azt a zárszámadási év alatt nem utalványozta. Szükség van erre, hogy érvényt lehessen szerezni a zárszámadási jog azon elvének, mely szerint a zárszámadási év alatt elő nem irt bevételek és ki nem utalványozott kiadások a kormányra nézve — a kormányra és nem az államra nézve — elévülnek és a zárszámadási évek között átruházási jogot gyakorolni nem szabad. Az 1889-iki határozatok I. pontja ezt következően állapítja meg:

»A folyó évi hitel a következő év költségeinek fedezésére nem utalványoztató.«

»A naptári évből fenmaradt hitel terhére még a következő év első negyedében (pótkezelési időszak) lehet utalványozni oly kiadásokat, melyek jogcíme a megelőző évben gyökeredzik, a mennyiben pedig a hitel a pótkezelési időszak végeig sem lett kiutalványozva, az elévül és csak a törvényhozás újabb felhatalmazása (megszavazás) alapján vehető igénybe«.

Az az elv, hogy az egyes budget- s illetve zárszámadási évek között átruházást gyakorolni nem szabad, practikus szempontból tekintve, azért szükséges, hogy az egyes évek hitelei egymással össze ne zavartassék és mert különben egy-egy miniszter önkényesen megnagyobbíthatná éves hitelét és a következő években előállott túlkiadásokat az országgyűlés tudta nélkül az előző évi megtakarításokból fedezhetné. Mikor 1893-ban a számvevőszék és a kormány között nézeteltérés fejlődött ki a helyi érdekű vasutak segélyezésének kiutalványozása tárgyában s a számvevőszék a kormány eljárásában évek közötti átruházást látott, akkor az itt szóban levő elv részletesen megvitattatott s a számvevőszék a kérdésről ekként nyilatkozott:

»Azon körülmény, hogy ez esetben a jövő évi kiadás a tényleges megtakarításokból fedeztetett, nem változtat a dolgon, sőt az állami számvevőszék nézete szerint ily eljárás még inkább kerülendő, mert ezen eljárásnak folyománya az, hogy a következő év hitele jogtalanul növeltetik az előző évben anticipált és a megtakarításokból fedezett hitelből; növeltetik pedig úgy, hogy a törvényhozás ellenőrzése ezen összegekre nézve meghiusittatik; mert ha az előző év megtakarításából oly hitelek fedeztetnek, a melyek a következő év költségvetésében foglaltatnak, úgy ezen az előző évből fedezett összegek a következő év zárszámadásában nem szerepelnek s így ez évben az országgyűlés tudomására sem jutnak. Önkényt következik ebből, hogy ily eljárás által tulajdonképen a következő év túlkiadásainak kimutatása kerülte-tik el.« Hozzáteszi még a számvevőszék, hogy ha az évek közötti hitelátruházás általánosíttatnék, »ez első sorban az országgyűlésnek, továbbá az országgyűlés ellenőrző közegét képező állami számvevőszéknek ellenőrzési működését tete-mesen megbénítaná, sőt majdnem lehetetlenné tenné, mert ez eljárás általánosítása végeredményben oda vezethetne, hogy

minden egyes miniszterium számtalan módját találná ugyan-ezen alapon és ugyanezen indokolással annak, hogy az eszközölt megtakarítások minden áron elköltessenek, ha másként nem, az évek közötti átruházás igénybevételével. Ép így, ha ez eljárás rendszerre válnék, módját találhatná minden miniszterium annak, hogy a következő évben előreláthatólag fölmerülendő túlkiadásokat egészen vagy részben az előző év megtakarításából fedezze. Mindkét esetben nemcsak az országgyűlés ellenőrzési joga sértetik meg, de az illető évek költségvetésének és zárszámadásának reális alapja is.«

Az itt közölt hiteles fejtegetéshez még hozzá lehet csatolni azt, hogy ha az évek közötti hitelátruházás meg volna engedve, akkor egyáltalán nem lehetne szerkeszteni, akkor az országgyűlés sohasem kaphatna olyan zárszámadást, a mely az év pénzkezelését bármely szempontból is hiven kifejezné. A pénztári kezelés — a mint tudjuk — nem tünteti föl hiven az évet megillető összegeket, mert abban hátralékok is vannak, az előírás és utalványozás pedig azért nem mutatná az év hű képét, mert ebben viszont anticipálások is foglaltatnának. Azután pedig az országgyűlésnek tudomást kell szereznie a megtakarításokról is azért, mert esetleg a megtakarítások ellen is lehet kifogása, mert talán ép a megtakarításokból lehet következtetni arra, hogy a kormány nem teljesíti a parlament követeléseit, vagy nem jár el elég erélylyel az ország érdekeinek gondozásában. Végül nem szabad megengedni az év közötti hitelátruházást azért sem, mert különben megtörténhetnék, hogy a kormány a jövő évben valamely népszerűtlen célra nagy összeget akar költeni, de a megfelelő hitelt kérni nem meri, az idén valamely népszerű célra a kelleténél nagyobb hitelt kérne, azt csak kis részben használná fel és a hitel maradványát a következő év népszerűtlen céljaira költené. Szóval: a parlament budget-jogát kijátsszaná.

Minthogy a szóban levő elv ily cardinális jelentőségű, annál fogva az kifejezésre jutott a számvevőszék által szerkesztett első zárszámadás tárgyalásakor is. A számvevőszék az 1870-iki zárszámadásra vonatkozó részletes jelentésében kifejtette azon elvet, hogy számviteli rendszerünk hitelmaradványokat vagy hitelátvezetéseket csak az esetben ismer, ha erre a törvényhozás külön felhatalmazást ad s a budgetév

tartama alatt fel nem használt hitelmaradványok csak a jövő évi költségvetésbe való felvételük által válnak felhasználhatókká. Az 1872-re vonatkozó jelentésében pedig a számvevőszék azt fejtegette, hogy a megelőző években megkezdett munkálatok, ha további költségeikről a költségvetési törvényben gondoskodva nincs, törvényszerű fedezet nélkül maradnak s a rájuk fordított kiadást nem lehet sem a folyó évi hitelből, sem a múlt évi hitelmaradványok terhére utalványozni. 1876. május 11-én e zárszámadás tárgyalása alkalmával az országgyűlés az egy év principiumát a következő két szabálylyal formulázta:

1. A múlt évből fenmaradt hitelt a következő év szolgálatára újbóli megszavazás nélkül felhasználni nem szabad.

2. A folyó évi hitel a következő év költségeinek rovására nem utalványozható.

Ez a két szabály maradt érvényben mindaddig, míg az 1889-iki határozatoknak már idézett I. pontjának első és második bekezdése az »egy év« elvét újra formulázta. A helyi érdekű vasutak segélyezésének elszámolása tárgyában hozott országos határozat azután újból megerősítette az évek közötti hitelátruházás tilalmát.

Hogy az elv gyakorlati keresztülvitele akárhányszor nehézségeket okoz, az természetes dolog, de egy csöppet sem von le az elv szükségességéből. Ime néhány példa: 1893-ban a számvevőszék felvilágosítást kért a közoktatásügyi minisztertől, a miért az 1893-iki hitel terhére 250 frtot utalványozott 1894-ben foganatosított házátalakítási munkálatokra, mire a miniszter azzal indokolta eljárását, hogy a munka már 1893-ban szükséges volt és elvben a miniszter már 1893-ban engedélyezte annak végrehajtását. 1895-ben a kereskedelmi miniszter az ipari és kereskedelmi czélokra megszavazott 530.000 frtból 34.000 frtot feltételesen az ipari- és kereskedelmi alapba utalt, hogy onnan 1896-ban ismét folyósíthassa; tette pedig ezt azért, mert az említett hitel terhére 1895. folyamán oly megrendelések tétettek és oly segélyek ígértettek, a melyeket 1896. márczius végeig nem lehetett foganatosítani, de az 1896-iki hitelek közül sem lehetett volna kielégíteni, így hát a miniszter az említett eljárással segített magán.

Vannak azonban oly nehézségek is, a melyeket legyőzni

nem lehet; vannak esetek, a melyek megkívánják, hogy kedvükért némi részben kivétel alkottassék azon elv alól, mely szerint a zárszámadási év alatt ki nem utalványozott hitel a kormányra nézve élévül. Ily esetek kivált az építkezések körül fordulnak elő, minthogy utalványozni csak tényleg teljesített munka alapján lehet, a teljesített munkának a pótkézelési idő végeig való felülbírlása és átvétele pedig gyakran lehetetlen.

Már az 1870-iki zárszámadás szerkesztése alkalmával e miatt differentiák merültek föl a számvevőszék és a kormány között a vasutépítési hitelek tárgyában. A számvevőszék arra az álláspontra helyezkedett, hogy a teljesített vasutépítési munkák hitel nélkül maradnak, ha a hitel a zárszámadási év alatt nem utalványoztatott, a kormány pedig azon a nézeten volt, hogy vasutépítésekre és egyáltalán építkezésekre az egy év elvét nem lehet czélszerűen alkalmazni és azt javasolta, utasíttassék a számvevőszék és a közlekedési miniszter, hogy hozzanak létre egyetértő megállapodást a vasutépítési kiadások előirányzása és elszámolása tárgyában. Ez a megállapodás azonban nem jött létre. Hogy a bajon segítsen, a minisztertanács 1875. november 3-án a miniszteriumokra nézve azok saját szempontjából a következő határozatokkal szabályozta az építkezési hitelek kérdését:

»Építkezésekre megszavazott hitelek élévülnek, ha az illető munkákat a költségvetési évben, illetőleg a következő évi márczius végeig foganatba nem vétetik.«

»A költségek utalványozása, a szerződésileg kikötött előlegek kivételével, rendszerint csak a megvizsgált kereseti kimutatások alapján, tehát teljesített munkákért történhetik s kivételnek csak akkor van helye, ha a munkákat a költségvetési év végeig be nem fejeztetvén, az érte járó munkákért a megelőző év költségvetési hiteléből kell fedezni. Ez esetben a kiutalványozás márczius hó végeig oly kikötésszel történik meg, hogy a kifizetés annak idejében csak a kereseti kimutató alapján foganatosítható.«

Ez a határozat, — melyet a minisztertanács 1885-ben megújított — segített is a hitelelévülés baján, de viszont sérelmes volt az ellenőrzés szempontjából. Ha a megszavazott építési hitel — a munkának el nem készülése miatt — nem volt tényleg felhasználható, a miniszter a hitel biztosítása

czéljából mégis utalványozta azt, de a kifizetés nem történhetett meg; a kiutalványozott, de ki nem fizetett összeg a hátralék-kezelésbe került, annak felhasználására nem lehetett többé utalványozási jegyzéket kiadni s így a hitel további sorsa elvonatott az alkotmányos ellenőrzés alól. Az ügy a zárszámadási enquêtte elé kerülven — kivált azért, mert 1886-ban a közlekedésügyi miniszter is igénybe vette az említett minisztertanácsi határozat kedvezményét, mi által a fictiv módon kiutalványozott hitelek nagy összegre emelkedtek — az enquêtte javaslata alapján az 1889-iki határozatok I. pontjának 3., 4., 5. és 6-ik bekezdése a következőket rendeli:

»A megelőző évből fenmaradt építkezési, valamint építkezési jelleggel bíró átalakítási vagy felszerelési hitelek a pótkezelési negyed végeig az esetben is kiutalványozhatók, ha a munka, melyre vonatkoznak, nem fejeztetett ugyan még be, de már elrendeltetett. Ez esetben a kiutalványozás a rendelkezésre maradt hitelen belül, a valószínűség szerint szükségesnek mutatkozó összeg erejéig a pótkezelési negyed végeig oly kikötéssel történthetik meg, hogy annak tényleges felhasználása, illetőleg kifizetése csak a teljesített munkának vagy szállitmánynak megtörténtét igazoló szabályszerű okmányok alapján fog annak idejében eszközöltetni.«

»Az utólagos felhasználás czéljából ekkép kiutalványozott hitelek az állami számvevőszéknek a kiutalványozással egyidejűleg mindig külön is tudomására hozandók s mint terhelő hátralékok, úgy az állami számvevőszéknél, mint az utalványozó hatóságok számvevőségeinél is külön nyilvántartandók. Az utalványozó hatóság számvevősége minden hó végével, a melyben ily kiutalványozott hitelek tényleg érvényesíttetnek, az érvényesítésre vonatkozó intézkedéseket külön hátralék-kezelési jegyzékbe foglalva, a folyó évet megillető utalványozási jegyzékkel együtt tartozik az állami számvevőszéknek megküldeni.«

»Az utólagos felhasználás czéljából kiutalt hitelek rendszerint a tárgyévet követő számadási év végéig használandók s a mennyiben ezen ideig fel nem használtatnak, de felhasználásuk még célba van véve, ez a körülmény a tárgyévet követő évre vonatkozó zárszámadásban a miniszter részéről indokolandó.«

»Ha a felhasználás a tárgyévet követő második számadási

év végéig sem történnék meg, a fel nem használt hitelösszeg törlendő s szükség esetén a törvényhozástól mint új hitel kérendő.«

E rendelkezések egyfelől lényegesen megszorítják, másfelől az ellenőrzésre alkalmassá teszik az említett minisztertanácsi határozat tartalmát.

Megszorítják annyiban, hogy most már a fönmaradt hitelt nem egészen, hanem annak csak előreláthatóan szükséges részét szabad kiutalványozni, szabad a következő évek czáljaira »lekötni«. Ez a megszorítás azonban gyakorlatilag nem sokat jelent. Lényegesebb megszorítás az, hogy az így kiutalványozott építési hitelt a tárgyévet követő két éven belül fel kell használni, mert különben elévül, illetve töröltetik az állam szenvedő hátralékai közül, míg az 1875-iki minisztertanácsi határozat szerint a kiutalványozott építési hitel kifizetése bármikor történhetett s nem volt időhöz kötve. A mi pedig az ily hitelek ellenőrzését illeti, e célra szolgál: a kiutalványozott építési hitelnek a számvevőszéknél való bejelentése, nyilvántartása, a számvevőszéknek a tényleges felhasználásról való értesítése, végül a Ház előtt való jelentéstétel, ha a kormány a hitel terhére a tárgyévet követő második évben is akar fizetést teljesíteni. Mindkét irányban érdemes hatása van az 1889-iki határozatnak; egyfelől beleillesztette a gyakorlati szempontok és érdekek kellő méltánylásával az építési és beruházási hitelek is az alkotmányos pénzkezelés és ellenőrzés kereteibe, másfelől pedig a felhasználási idő korlátozásával kiküszöbölte azt, hogy az építési hitelek complicált számadási rendszert okozzanak és azt idézhessék elő, hogy a budget lebonyolítása évekig elhúzódhassék. Az enquêtte határozati javaslatának a képviselőházban való tárgyalásakor Horánszky Nándor ellenezte a harmadik felhasználási évet, mondván, hogy a kormány már a második év végén is kérheti újra a még fel nem használt hitelt, de a Ház Wekerle Sándor javaslatára gyakorlati okokból az enquêtte nek itt idézett szövegezésében fogadta el a határozati javaslatot.

A tapasztalat azonban kiderítette, hogy az 1889-iki határozat nem elég kimerítő és nem nyújt elég garantiát arra, hogy az építési hitelek tekintetében az ellenőrzés teljes mértékben érvényesülhessen. A határozat végrehajtása körül eltérések merültek föl; az építési hitel lekötetésének bene-

ficiumát túlzottan általánosították; lekötéseket tettek előirányzaton kívüli kiadásokra és az előirányzott hitelen túl is. Szóval szükségessé vált, hogy az építési hitelek kezelésének részletkérdései újra szabályoztassanak. E célból a számvevőszék 1894. márczius 14-én részletes javaslatokat tartalmazó átiratot intézett a minisztertanácshoz, a mely e javaslatok alapján az 1889-iki határozatok I. pontjának értelmezéseül és kiegészítéseül a következő határozatokat hozta:

a) »Az épületfentartás fogalma alá vonható épületjavításokra, helyreállításokra, vagy tatarozásokra hitellekötésnek helye nem lehet.« Megtörtént sokszor, hogy az itt tiltott célokra egy-két forint hitelt lekötöttek, a mi egyfelől hiábavaló munkát okozott az ellenőrzésnek, másrészt ellenkezett az 1889-iki határozat szellemével, a mely a hitellekötést csak építkezésekre engedte meg.

b) »Építkezési, valamint építkezési jelleggel bíró átalakítási vagy felszerelési hitelek lekötése csakis az illető építési, átalakítási vagy felszerelési objectumnak s arra a valószínűség szerint szükséges összegnek megjelölése mellett történhetik.« Előbb a lekötés általánosságban történt s így nem lehet ellenőrizni, ha vajjon a lekötött hitel arra a célra használtatott-e fel, a melynek érdekében lekötetett, kiutalványoztatott.

c) »A pótkézelési időszak végeig el nem rendelt, sőt még nem is kezdeményezett, vagy csupán tervbe vett, elvben elfogadott építkezésekre, valamint építkezési jelleggel bíró átalakításokra vagy felszerelésekre az előző évből fenmaradt hitel le nem köthető. Az illető építkezési munkálat vagy szállítás elrendeltnek akkor tekintendő, midőn a házilag foganatosítandó építkezési, valamint hason jellegű átalakítási vagy felszerelési munkálatoknál a költségvetés az illetékes hatóság által véglegesen jóváhagyatik; vállalatoknál és alku-egyezményeknél pedig, midőn az építkezési vagy hason jellegű átalakítási vagy felszerelési munkálatoknak munkaprogrammja az illetékes hatóság által véglegesen megállapittatik.« E határozat azért volt szükséges, mert nézeteltérések támadtak, hogy valamely munka mikor tekinthető elrendeltnek és történt hitellekötés oly munkára is, a mely valójában még nem is volt elrendelve.

d) »Hitellekötések csupán az építkezésekre, valamint építkezési jelleggel bíró átalakításokra, vagy felszerelésekre

megszavazott hitelösszegek erejéig eszközölhetők s ily hitel hiányában megtakarított más célú hitelek, vagy a költségvetésileg előirányzott jövedelmek (bevételek) fölöslegei hitel-lekötés tárgyát nem képezhetik.« Előfordult a hitel összegét meghaladó lekötés, sőt átruházás útján más rovatok hitel-maradványait és bevételi fölöslegeket is lekötöttek.

e) »Midőn az építési, valamint hasonjellegű átalakítási vagy felszerelési költségeket egészben nem az államkincstár viseli, hanem azokhoz az állam csupán egy meghatározott s előzetesen egyszerre fizetendő összeggel járul hozzá, a következő években való felhasználás céljából ily hozzájárulási összeg le nem köthető.« Volt eset arra is, a mit ez a határozat tilt.

f) »A mennyiben a hitellekötésnek az országos határozatban előirt feltételei megvannak, az építkezési, valamint az építkezési jelleggel bíró átalakítási vagy felszerelési munkálatokra előirányzott hiteleknek a következő években való felhasználását csakis hitellekötés által lehet biztosítani, nincs megengedve ennélfogva a hitellekötés feltételeinek hiányában a költségvetésileg engedélyezett kérdéses hitelek terhére a végből, hogy azok a következő években felhasználhatók legyenek, a munka vagy a számítás megtörténte előtt véglegesen utalványozni, vagy olyan utalványokat kibocsátani, melyekkel egyidejűleg a kiutalványozott összegeknek takarékpénztárba vagy letétbe helyezése rendeltetik el.« Olyan lekötésre, a mely ezen szabály ellenére történt, a kereskedelmi miniszter 1895-iki zárszámadásából főntebb példát is említettem.

g) »Az építkezésekre, valamint építkezési jelleggel bíró átalakításokra avagy felszerelésekre lekötött hitelek más építési, átalakítási, vagy felszerelési objectumokra, mint a mikre lekötöttettek, nem fordíthatók és pedig még azon esetre sem, ha a részletes költségvetésben megszavazott hitelösszegek tekintetében az átruházás a számadási év alatt a költségvetési törvény alapján meg is volt engedve.« E határozat kiegészítője és következménye a b) pont alattinak.

h) »Ha a házilag foganatosítandó nagyobb építési munkálatoknál, valamint az építkezési jelleggel bíró átalakításoknál vagy felszereléseknél a lekötött hitelek terhére előlegek engedélyezésének elkerülhetetlen esete forog fenn, a lekötött

hitelek felhasználásáról szerkesztett hátralékkezelési jegyzékekben nem az adott előlegek, hanem az ezen előlegekről szerkesztett s már megvizsgált számadások alapján mutatkozó tényleges kiadások veendőik utalványba». Az ellenkező eljárás nagyon nehezítette az ellenőrzést, azért volt szükség erre a határozatra.

A számvevőszék hozzájárult e határozatokhoz, illetve tudomásul vette azokat, úgy hogy azok az 1889-iki országos határozatok I. pontjának kiegészítő részeül tekintendők. Remélhető, hogy jövőben inkább egyöntetű és a célnak megfelelő lesz a hitelekötésekre vonatkozó eljárás, mint a milyen eddig volt. A Ház különben még nem nyilatkozott a minisztertanácsnak e határozatai felől, a melyek egyébként teljesen megfelelnek az 1889-iki országos határozat szellemének és a számvevőszék álláspontjának.

Végül itt még arról a határozatról kell megemlékezni, a melyet az országgyűlés a helyi érdekű vasutak segélyezésének elszámolása tekintetében hozott, a mely határozat ugyancsak azzal az elvvel áll kapcsolatban, hogy a zárszámadási év végeig ki nem utalványozott hitelek elévülnek.

A h. é. vasutak segélyezésére 1892-re a költségvetésben 300.000 frt volt felvéve; ebből a kereskedelmi miniszter 35.035 frtot megtakarított s ezt kiutalványozta öt helyi érdekű vasutnak 1893. évi segélyképen. A számvevőszék ebben évek közötti hitelátruházást látott és felhívta a minisztert, gondoskodjék arról, hogy a 35.035 frt az 1893. év terhére vétessék át. A kereskedelmi miniszter nem osztotta a számvevőszék felfogását, mert a 35.035 frt segély a h. é. vasutaknak már az előző évben biztosítva volt. Erre a számvevőszék az ügyet a minisztertanács elé vitte, a mely azonban szintén nem látta az eljárásban az 1889-iki határozat megsértését. A számvevőszék az ügyet részletes indokolás kíséretében a Ház elé terjesztette s az az ügy elintézéséül 1895. április 3-án a következő határozatot hozta:

»Miután a helyi érdekű vasutak segélyezésére évenként felvételni szokott összeg — eltérőleg a többi költségvetési hiteltől — segélyalap jellegével birónak tekinthető, ennél fogva erre az 1889. évben a zárszámadásokra vonatkozólag hozott országos határozatok I. pontjának az évek közötti átruházásra vonatkozó rendelkezései szigorú alkalmazást nem

nyerhetnek, önként értetvén, hogy a h. é. vasutak segélyezésének ezen alapszerű kezelése, mint kivételes, egyébként nem csorbíthatja az idézett országos határozatoknak általános érvényét és kötelező voltát. Ezekből kifolyólag a kereskedelmi miniszternek az 1892. és 1893. években a helyi érdekű vasutak segélyezése körül tapasztalt eljárása tudomásul vétetik; mindazonáltal tekintettel az állami számvevőszék által felhozott fontos támpontokra, utasítja a képviselőház a kereskedelmi minisztert, hogy a mennyiben jövőre a h. é. vasutak segélyezése körül az indokolástól vagy az egyes miniszteri jelentésektől eltérő kiadások fordulnak elő, azokat a zárszámadásokban is külön feltüntesse és indokolja.»

A zárszámadási bizottság — a melynek javaslata alapján a Ház az idézett határozatot hozta — indokolásképen fölemlítette, hogy az 1889-iki határozatot a h. é. vasutakra nem lehetne czélszerűn alkalmazni. A határozat folyamányaként a kereskedelmi kormány 1894-ben is és 1895-ben is két vasutnak az eredetileg ötven évre felosztott segélyt egyszerre egy összegben fizette ki, azzal az indokolással, hogy a h. é. vasutak segélyezésére fölvett összeg segélyalap természetű s így ennek terhére a költségvetés indokolásától, vagy az egyes miniszteri jelentésektől eltérő kiadások is utalványozhatók.

Ezek a kivételek, a melyeket gyakorlati szempontból statuálni kellett azon szabály alól, hogy a zárszámadási év végéig föl nem használt hitel elévül s így az egyes évek között hitelátruházásnak nem lehet helye. A kivételek a pénzkezelésnek aránylag csak kis terrainumára vonatkoznak, a pénzkezelés túlnyomó része fölött csorbitatlanul uralkodik az »egy év« principiuma.

X.

Mielőtt magát a zárszámadást bemutatnám és részletesen ismertetném, röviden meg akarok még emlékezni a zárszámadás megszerkesztésének segédeszközeiről.

E segédeszközök kétfélék; olyanok, a melyeket a kormány szolgáltatnak és olyanok, a melyeket a számvevőszék maga alkot meg magának, a zárszámadás megszerkeszthetése és az ellenőrzés gyakorolhatása céljából.

Előbb a segédeszközök második csoportjáról fogok szólni, nevezetesen azon könyvekről, a melyeket a számvevőszék ve-

zetni tartozik. E tárgyban az 1870: XVIII. t.-cz. röviden csak így rendelkezik:

»12. §. Az állami számvevőszéknél vezettetik a kettős könyvelés szabályai szerint az állami főkönyv, a melynek számlái megfelelnek az állam költségvetése fejezeteinek, címeinek, rovatainak és tételeinek.«

Jóval részletesebben intézkedik az 1880: LXVI. t.-cz., melynek 12. §-a így szól:

»Az állami számvevőszék tartozik a következő könyveket vezetni:

1. a kettős könyvviteli rendszer szerint az állami főkönyvet;

2. az egyszerű könyvviteli rendszer szerint a rovatkönyvet;

3. az utalványozási főkönyvet, melyben a költségvetési törvényben megállapított kiadási hitelek rovására történt utalványozások, fejezetek, címek és rovatok szerint, nyilvántartatnak;

4. az ingó és ingatlan állami vagyon leltárát;

5. az állami adósságok és a fémváltópénz nyilvántartási könyvét;

6. az állami tisztviselők és szolgák, s azok özvegyeinek és árváinak évi nyugdíjai, kegydíjai s a nevelési pótlékok egyénenkénti nyilvántartását és a másnemű nyugalmi ellátások sommás nyilvántartási könyvét;

7. a saját költségeit illető számla- (számfejtő-) könyveket.«

Az állami főkönyv két részre oszlik, a mennyiben a számvevőszék külön-külön főkönyvet vezet a bevételek és kiadások számára. A főkönyvek a költségvetés rendes címeinek és átmeneti bevételek, valamint rendkívüli kiadások és beruházások fejezeteinek megfelelő számlákkal birnak. A bevételi számlák tartozási oldalán az utalványozás, követel-oldalán a teljesítés van könyvelve; a kiadási számlák tartozási oldalán a teljesítés, a követel-oldalon az utalványozás van könyvelve. A számlákat azután a jövedelmi és pénztári mérleg zárja le, illetve öleli föl, olyképen, hogy a jövedelmi mérleg követel a bevételi számlák tartozásáért, vagyis az utalványozásért, és tartozik a kiadási számlák követeléséért, vagyis az utalványozásért; a pénztári mérleg viszont követel a kiadási számlák tartozásáért, vagyis a teljesítésért, és tar-

tozik a bevételi számlák követeléseért, vagyis a teljesítésért. A mi a főkönyvnek a kettős könyvelés elvei szerint való be rendezését illeti, meg kell jegyezni, hogy az inkább csak fictiv, mert az államháztartásban a dolog természete szerint nem lehet szolgáltatást és ellenszolgáltatást szembeállítani, a mi pedig elengedhetlen eleme a kettős könyvelésnek.

A rovatkönyv kiegészítése, illetve a költségvetés rovatai szerint való részletezése a főkönyvnek. Az utalványozási főkönyv a költségvetés rovatai szerint van beosztva és az utalványozás följegyzésére, illetve befogadására szolgál, a célja pedig, hogy a megszavazott hitelek fölhasználását részletesen ellenőrizze.

Tágabb értelemben véve, a zárszámadás megszerkesztésének a számvevőszék által előállított eszközei közé tartozik a helyszini szemle, acták bekérése és megtekintése, fölvilágosítások kérése.

A zárszámadás megszerkesztésére szolgáló eszközök másik csoportjáról, arról, a melyet a kormány szolgáltat, az 1870. évi XVIII. t.-cz. 13. §-a így intézkedik:

»Minden miniszterium köteles úgy saját számvevősége, vagy számvevő-osztálya, mint az alatta álló s önálló utalványozási joggal felruházott hatóságok számviteli kimutatásait egybeállítás és ellenőrzés végett az állami számvevőszéknek havonként megküldeni.«

Az 1880 : LXVI. t.-cz. ezt az intézkedést is részletesen kiegészíti s a következőket rendeli:

»23. §. Az állam évi zárszámadása az évi pénzkezelési kimutatásokból készítettetik, és az állami számvevőszéknél vezetett könyvek alapján ellenőriztetik.«

»13. §. A könyvelés alapszik:

1. az állami főkönyvre és a rovatkönyvre vonatkozólag a miniszterek által az állami számvevőszéknek megküldött és a költségvetési törvény címeinek és rovatainak megfelelő pénzkezelési kimutatásokon;

2. az utalványozási főkönyvet és a mozgalmi ellátások nyilvántartási könyveit illetőleg, a miniszterek vagy az utalványozási joggal felruházott hatóságok által az állami számvevőszéknek megküldött, a költségvetési törvény címeinek és rovatainak megfelelő és az előfordult utalványokat és meg-

szüntetések magában foglaló utalványozási és megszüntetési jegyzékeken ;

3. saját számla- (számfejtő-) könyveit illetőleg, az elnök utalványozási rendeletein és az állami pénztár és saját kézi pénztárának kezelője által vezetett számadásokon.«

»14. §. A főkönyvnek és a rovatkönyvnek alapul szolgáló pénzkezelési kimutatásokban foglalt utalványozások számszerinti helyességét az állami számvevőszék a kiadásokra nézve, az utalványozási és megszüntetési jegyzékek alapján ellenőrzi.

E jegyzékeket az állami számvevőszék tételenként vizsgálja meg, s ha valamely tételnek szabályszerűsége iránt kételye van, az azon ügyre vonatkozó ügyiratokat az illető minisztertől, vagy az utalványozásra jogosított hatóságtól bekívánja.«

»15. §. A pénzkezelési kimutatásokban foglalt pénztári eredmény vagy tényleges fizetés számszerinti helyességét az állami számvevőszék a forgalmi főkönyvből szerkesztett és az illető miniszter által a kezelési kimutatásokkal egy időben megküldött kivonatok alapján ellenőrzi.«

»16. §. Az évi pénzkezelési kimutatásban foglalt hátralékok számszerinti helyességét az állami számvevőszék az év elején a múlt évi zárszámadás és a változásokról szóló kimutatások alapján ellenőrzi, az év végével pedig a fönnebbi adatok és a folyó évi előírás és lerovás alapján állapítja meg.«

»17. §. A miniszterek és az utalványozó hatóságok számvevőségei, illetőleg számvevő-osztályai által szerkesztett kezelési kimutatások vizsgálatát az állami számvevőszék:

1. az utalványozási és megszüntetési jegyzékek alapján ;
2. a pénz- és anyagkezeléssel megbízott hivatalok által készített és időnként felülvizsgálat végett bekívánt eredeti okmányok, számadások és egyéb iratok alapján ;

3. a kezelésnek és a számvitelnek a helyszínén fogatott vizsgálatát alapján teljesíti.«

»18. §. A szerződéseken alapuló tételek ellenőrzése a miniszterek és az utalványozó hatóságok által minden évnegyed végével, az állami számvevőszékhez küldött részletes kimutatások alapján történik, melyekben a szerződések tárgya, a felek megnevezése, a megállapított összeg s miniszteri, illetőleg igazgatósági jóváhagyás kelte és száma felveendő.

Az állami számvevőszék az általa megvizsgálandónak vélt szerződéseket, esetleg az azokra vonatkozó tárgyalási iratokat ezen részletes kimutatások alapján kívánja be.«

Tehát az állami főkönyv és a rovatkönyv a pénzkezelési kimutatásokon alapszik, a mely kimutatások ismét tárcza- és forgalmi kimutatások lehetnek, melyekhez még a pótpénzkezelési kimutatások járulnak. A tárcza-kimutatások a valódi tényleges kezelést tüntetik föl a tárcza-főkönyvek alapján s azok segítségével a kormány azt mutatja ki, hogy az előírás, illetve utalványozás alapján a pénztárakba valósággal mennyi folyt be s azok valósággal mennyit fizettek ki. Azok helyeségéről úgy lehet meggyőződni, ha összehasonlítjuk azokat a naplók följegyzéseivel. A forgalmi kimutatások az átfutó kezelés kitüntetésére szolgálnak, de sommásan magukban foglalják a valódi kezelést is. Ez utóbbi tartalmuknál fogva a forgalmi kimutatások a tárcza-kimutatások ellenőrzésére szolgálnak, a mennyiben a tárcza-kimutatásban részletezett valódi kezelésnek természetesen egyeznie kell a forgalmi kimutatásokban sommásan feltüntetett valódi kezelés összegével. Meg kell még jegyezni, hogy e kimutatások mindkét fajtája a költségvetés rovatai szerint van szerkesztve és fél-évenként — június és december végén — záratik le. A mi végül a pótpénzkezelési kimutatásokat, vagy helyesebben: a tárcza-zárószámadásokat illeti, ezek tárczánként magukban foglalják a kormány egész számadását, tehát a tényleges eredményeket az előbb említett kimutatások alapján, de az előírást, illetve utalványozást is az utalványozási és megszüntetési jegyzékek alapján. A tárcza-zárószámadás kimutatja a mult év végével fenmaradt hátralékot, ennek szaporodás vagy apadás útján beállott módosulásait és e módosulások eredményét: a helyesbitett hátralékot; aztán a folyó utalványozást és ennek és a hátraléknak összegét, tehát az összes illetőséget; aztán az első és második félév együttes lerovását és végül az együttes lerovás és összes járandóság különbözetét, vagyis az év végén mutatkozó hátralékot. Ilyképen a tárcza-zárószámadás nemcsak a tárcza- és forgalmi pénzkezelési kimutatások, hanem az utalványozási és megszüntetési jegyzékek egész tartalmát felöleli, természetes dolog lévén, hogy az itt említett kimutatásoknak, illetve jegyzékeknek egyezniök kell a tárcza-zárószámadással.

De a számvevőszék nem elégedhetik meg e kimutatásokkal, hanem be kell kérnie az utalványozási és megszüntetési jegyzékeket is, a melyeken az utalványozási főkönyv alapszik. E jegyzékek, melyek az utalványozásokat és az azok visszavonására szolgáló megszüntetéseket tételenként — az egyes miniszteriumok szerint — foglalják össze, hónaponként küldendők meg a számvevőszéknek, a mely e jegyzékek alapján győződik meg a pénzkezelési kimutatások helyességéről. S minthogy a kormány az utalványozásért felelős, a számvevőszék nem fogadhat el olyan bevételi vagy kiadási tételt, mely az utalványozási jegyzékekben nem foglaltatik. Így például 1894-ben a telepítési célokra kiutalványozott 935.641 frt 63 krról, a nyugoti fajta tenyészmарhák beszerzésére kiutalványozott 500.000 frtról, 1895-ben a földművelési miniszter átmeneti kiadásainak 12—16. számai alatt fölvetett összegekről a számvevőszék megjegyzi, hogy a kiadásokról csupán a pénzkezelési kimutatásokból nyert tudomást a nélkül, hogy az ezen összegek erejéig kiadott egyes utalványok az utalványozási jegyzékek megküldése útján vele évközben közöltettek volna, miért is a számvevőszék az utalványozási jegyzékek pótlását kívánta.

Ennyit meg kellett jegyezni a zárszámadás szerkesztésének segédeszközeiről. A további részletezés már a számviteltan körébe tartoznék.

XI.

Ezek után most már magát a zárszámadást mutatjuk be. Annak tartalmát az 1880 : LXVI. t.-cz. a következőkben állapítja meg:

»24. §. Az állami zárszámadás áll:

I. a költségvetési törvény berendezését követő összehasonlító kimutatásból, és a mennyiben az előirányzat keretén kívül álló kezelés is fordulna elő, az előirányzat nélküli bevételek és kiadásoknak, a megfelelő fejezet és cím után külön kitüntetendő kimutatásból;

II. az átfutó kezelés kimutatásából, előlegek, idegen pénzek, vett és adott kölcsönök, szállitmányok, ellátmányok, átszámítások címek alatt;

III. az állami leltárból, ingatlan vagyon, természetmennyek, anyagok, szerek és eszközök, pénzmaradványok, értékpapírok,

állami adósságok és követelések, cselekvő és terhelő hátralékok czímei alatt;

IV. a mérlegekből, pénztári, jövedelmi és vagyonmérleg czímei alatt;

V. a zárszámadás I—III. részeinek felvilágosítására szolgáló részletezésekből.«

»25. §. Az összehasonlító kimutatás (24. §. I.) következő tényezőket tartalmaz:

1. a költségvetési törvényben megállapított szükségletet, illetőleg előírányzott fedezetet;

2. a folyó évet megillető kiadási utalványozást, illetőleg bevételi előírást;

3. a folyó évben tényleg foganatosított kiadást, illetőleg bevételt;

4. az összehasonlítást a költségvetési törvény és a 2. pont alatt kimutatott eredmények között.«

»26. §. A részletezésekben (24. §. V.) minden számadási ágnak külön számla nyittatik, melyben a kezelés eredménye rovatonként kimutatandó; még pedig:

a vagyonkészlet az év elején és végén;

a követelések és tartozások az év elején és végén;

a folyó évi utalványozás; és

a pénztári tényleges eredmény.«

Végül még a zárszámadás kiegészítő része »a részletes jelentés«, a melyről már többször volt szó és a melynek tartalmát később fogom bemutatni.

A zárszámadás berendezése meglehetősen hosszú fejlődési processuson ment keresztül, míg a mai formáig eljutott. A fejlődés egy részét az 1880-iki törvény codificálta, de azért azóta is történt változás, haladás a zárszámadás berendezésében.

A tulajdonképeni zárszámadást az 1880-iki törvény 24. §-ának I—IV. pontjaiban foglalt részek alkotják, a melyek — egy kötetbe foglalva — manapság a következőkből állanak:

1. A zárszámadás első részében foglalt bevételek és kiadások sommázata, a mely — rendes kezelés, átmeneti kezelés, beruházások, rendkívüli közözügyi kiadások és összes kezeléstételek alatt — sommásan kimutatja az előírányzott, előírt, illetve utalványozott és végül tényleges bevételeket,

kiadásokat és a fölösleget vagy hiányt. Ez a sommázat tehát a legfőbb eredmények összefoglalása.

2. A zárszámadás I. címében foglalt bevételi, kiadási járandóságoknak, a tényleges bevételeknek és kiadásoknak egyes fejezetek szerint, a főosztályoknak egymás mellé illesztésével szerkesztett kimutatása és az eredményeknek összehasonlítása a költségvetési törvénnyel. Ez a kimutatás tehát már valamivel bővebb, mert fejezetek szerint is részletes.

3. Ezekután következik a tulajdonképeni zárszámadás: Összehasonlítása az . . . . évre előirányzott bevételeknek és kiadásoknak a közigazgatásilag előirt és utalványozott bevételekkel és kiadásokkal; még pedig *A)* rendes kiadások; *B)* átmeneti kiadások (I.) és beruházások (II.); *C)* rendkívüli közösügyi kiadás; aztán: *A)* rendes bevételek; *B)* átmeneti bevételek fejezetenként és címenként.

4. Átfutó kezelés.

5. Állami leltár, a következő részekkel: ingatlan vagyon; az ingatlan vagyon értékének gyarapodása összefüggésben a pénzszámadással; természetmennyek, anyagok, szerek és eszközök; az ingó vagyon értékének gyarapodása összefüggésben a pénzszámadással; pénzmaradványok; értékpapírok; állami adósságok; állami követelések.

6. Részletes adatok az összes állami adósságokról, a mely részhez az egyes tárczákat terhelő adósság, valamint a cselekvő és terhelő hátralékok kimutatása járul.

7. Mérlegek.

A részletezések a rovatonkénti bevételeket és kiadásokat, valamint az év elején és végén fennálló hátralékokat is bemutatják.

A részletes jelentés végül a következő alkatrészekből áll:

Ismertetése a kezelési eredményeknek, külön a valódi és külön az átfutó kezelés szerint; állami leltár, állami mérlegek ismertetése; aztán következnek az indokolások, még pedig előbb a túlkiadások, előirányzat nélküli kiadások, kevesebb bevételek és egyéb eltérések indokolásai, aztán az építkezési hitelek indokolása; alapok és alapítványok kezelési eredményei; a főbb jövedelmi ágak és jövedelmezőség szempontjából fontosabb állami vagyonrészek eredményeinek bemutatása; a 100.000 frtot meghaladó építkezések és be-

ruházások kimutatása; állami adósságokra s azokkal kapcsolatos követelésekre vonatkozó nyilvántartási s egyéb adatok; végül egyéb jelentések, a mely részben a számvevőszék a közte és a kormány között fölmerült differentiákat adja elő s a vasutak telekkönyvezéséről, az államvasutak és gyárak forgó tőkéjéről, a postatakarékpénztár eredményéről, a kedvezményes nyugdíjakról és a helyszini vizsgálatokról számol be.

A zárszámadási enquêtte a zárszámadás berendezésére vonatkozóan is hozott nevezetes határozatokat.

Az 1880-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával a képviselőház intézkedett arról, hogy a póthitelen alapuló vagy előirányzat nélküli bevételek és kiadások miként számoltassanak el; a határozat így szól: »A költségvetési és az azt kiegészítő póthitel-törvények keretén kívül, a kormány által különös felhatalmazás alapján eszközölt kiadások és bevételek, habár azok a felhatalmazást nyújtó törvényben számszerűleg megállapítva nem is volnának, a zárszámadásokban a költségvetési törvény hasonló természetű kiadásai, illetőleg bevételei között az utalványozásnak megfelelő előirányzattal, mint előirányzat szerinti összegek számolandók el.« Az enquêtte e határozat föntartását javasolta, azzal a kibővitéssel, hogy a sommázatban külön-külön mutattassék ki, a kezelés mely része alapszik a költségvetésen és mely része alapszik póthitel-törvényen vagy felhatalmazáson. Tette pedig ezt azért, mert »a mult években többször fordultak elő oly esetek, hogy póthitelek czíme alatt milliókra menő kiadások szavaztattak meg a nélkül, hogy a fedezetről gondoskodva lett volna és így előállott az a körülmény, hogy az utalványozás és tényleges eredmény milliókkal volt kedvezőtlenebb az előirányzatnál«. Az enquêtte javaslata alapján az 1889-iki határozatok III. pontja a következőket rendeli:

»Minden törvényjavaslatban, mely kiadásokról intézkedik, intézkedés teendő egyszersmind a fedezet módozatai iránt is.«

»A költségvetési törvény keretén kívül a kormány által külön felhatalmazás alapján eszközölendő kiadások és bevételek a felhatalmazást nyújtó törvényben lehetőleg számszerűen megállapítandók, vagy ha a számszerű megállapítás magában a törvényben nem eszközölhető, azok összege legalább hozzá-

vetőleg a törvényjavaslat indokolásában jelzendő. Az ily kiadások és bevételek akár meg voltak eleve számszerűen állapítva, akár nem, hivatkozással a felhatalmazásra, a zárszámadásokban a költségvetési törvény hasonló természetű kiadásai s illetőleg bevételei közt számolandók el s ha számszerűen meg vannak állapítva, a megállapítás összegével, ha pedig nem, az utalványozás, illetőleg előírás összegével a költségvetési törvény előírányzati összegei is emelendők.»

Kérdés merült fel az enquêten a részletes jelentés berendezése tárgyában is, de az megmaradt abban a formában, a melyet 1886-ban kapott s a mely megfelel a mai beosztásnak is.

Itt még a zárszámadás berendezésének két elvi kérdéséről kell szólni; az egyik a zárszámadás csoportosítása, a másik annak részletessége.

Az 1870-iki zárszámadás szerkesztése alkalmával a számvevőszék azon nézetének adott kifejezést, hogy lehetetlen a zárszámadásban a költségvetési törvény csoportosítását követni, mert a zárszámadásnak az a feladata, hogy egy helyen összpontosítva nyújtson áttekintést az állam összes bevételeiről, a közigazgatás összes kiadásairól, az összes államadósságokról, valamint ezek kamatterheiről, már pedig a költségvetésben ez a rendszer nem érvényesül. Minthogy másrészt a számvevőszék azon a nézeten volt, hogy a zárszámadásnak csak az egyes tételek tekintetében kell a költségvetést követnie, de nem a tételek csoportosításában, ennél fogva az 1870-iki zárszámadás csoportosítása nem is egyezik meg az azon évi költségvetés rendszerével. A számvevőszék mégis kíváncsnak tartotta a kettő között az összhangot s hogy ez lehetséges legyen, azt kérte, hogy neki befolyás adassék a költségvetés szerkezetének megállapítására. A minisztertanács természetesen ellene szegült e felfogásnak és vitatta azt, — a miben a pénzügyi bizottság is igazat adott neki, — hogy a zárszámadás nem követhet más csoportosítást, mint a mely a költségvetésben foglaltatik. Az 1871-iki zárszámadás szerkesztésekor aztán a számvevőszék el is tért nézeteitől és a költségvetés beosztását követte — de jobb meggyőződése ellenére. Az 1880-iki törvény azután ezt a kérdést is elintézte, a mikor a 24. §. I. pontjában kimondja, hogy a zárszámadás a költségvetési törvény berendezését tartozik követni.

A mi végül a zárszámadás részletességét illeti, ez a kérdés a körül forog, hogy a zárszámadás ellenőrzése kiterjedjen-e a költségvetési előirányzatba fölvetett alrovatokra is — mikor pedig a költségvetési törvénybe az alrovatok nincsenek fölvéve. A kérdés 1873-ban merült föl, a mikor a számvevőszék a közmunkaügyi miniszteriumtól számadást kívánt arra vonatkozóan, hogy a közutakra megszavazott hitelt részletesen, tehát alrovatok szerint miként használta fel. A miniszter — a számvevőség nagy elfoglaltságára való tekintettel — nem tett eleget a felszólításnak, de kijelentette, hogy nincs kifogása az ellen, ha a számvevőszék megtekinti a részletes számadásokat, melyeket a miniszterium pro foro interno vezet. A számvevőszék azonban ezzel nem volt megelégedve, a miniszter felfogását elvi szempontból is visszautasította és azt hangoztatta, hogy a miniszteriumnak oly részletesen kell bemutatnia a kezelési kimutatásokat, melyekből a zárszámadás készül, a mily részleteket a költségvetési előirányzat tartalmaz, mert kellő tájékoztatást csak a részletek alapján lehet nyerni, mert más államok zárszámadása is kiterjed e részletekre. A minisztertanács ezzel szemben arra utalt, hogy az 1870 : XVIII. t.-cz. 14. §-a szerint a számvevőszék ellenőrzése csak a fejezetekre, címekre és rovatokra terjed ki, de nem szól a szakasz az alrovatok ellenőrzéséről; utalt arra, hogy a törvényhozás az alrovatok közötti hitelátruházást mindig megengedi, sőt a megszavazott kiadások a költségvetési törvényben alrovatok szerint nincsenek is megosztva, tehát az alrovatokon esetleg mutatkozó túlkiadásokat nem is kell indokolni, — föltéve, hogy az egész rovaton nem mutatkozik túlkiadás — a miből következik, hogy az alrovatok felől nem is kell beszámolni. A Tisza-miniszterium aztán 1875. végén ezt a határozatot megmásította; kijelentette, hogy — noha ez sok munkát fog adni — beszámol az alrovatokról is, de egyuttal határozottan fentartotta azt az elvet, hogy »annak kimutatására, vajjon a miniszterium a költségvetési törvény értelmében járt-e el? csakis a költségvetési törvény lehet irányadó s a zárszámadási eredmények csakis a költségvetési törvényben foglalt címek és rovatokkal és az engedélyezett hitelátruházási jog figyelembevételével hasonlítottathatnak össze.« Ebben aztán megnyugodott a számvevőszék is és a részletezés kérdése el volt intézve.

XII.

A részletezés ügye átvezet az átruházás kérdésére.

Tekintettel arra, hogy az átruházás kivételes jog, annak gyakorlása körül megszorító magyarázatot kell követni: az átruházási jogot csakis ott szabad igénybe venni, hol azt a költségvetési törvény határozottan megengedi. A mi annyit is jelent, hogy a költségvetési előirányzat indokolása, vagy a Ház által tudomásul vett miniszteri kijelentés alapján — a mint az egyszer-máskor megpóbáltatott — átruházási jogot gyakorolni nem szabad.

Mégis van a zárszámadási jognak egy tétele, a mely általános átruházási jogot engedélyez a kormánynak. 1876. május 11-én a képviselőház kimondotta, hogy »a részletes költségvetés alapján egy összegben megszavazott hitel külön felhatalmazás nélkül csakis a részletes költségvetés elfogadott alrovatai és a költségvetést kísérő miniszteri indokolásban felsorolt czélokra használható fel és az átruházás csak ezen alrovatok keretén belül gyakorolható«. A mi annyit jelent, hogy a rovaton belül, tehát az alrovatok tekintetében mindig és minden külön felhatalmazás nélkül és indokolás nélkül lehet átruházást gyakorolni. Az éppen most idézett határozat kiegészítésül hozzáteszi még, hogy: »Ha azonban a részletes költségvetés alkalmával előre nem láthatott körülmények miatt évközben oly költségek utalványozása válik szükségessé, melyekről sem a részleges költségvetés alrovataiban, sem pedig az azt kísérő miniszteri indokolásban előre gondoskodva nem volt, vagy ha igen, de a törvényhozás azokat törölte, ezen költségeket a kormány a zárszámadás alkalmával még azon esetben is köteles indokolni, ha azok a természetüknek megfelelő rovaton elszámolva, túlkiadást nem is idéznek elő.« Tehát a kormány a rovat alrovatai között korlátlanul gyakorolhatja ugyan az átruházást, de nem vehet föl a költségvetés végrehajtása folyamán a rovat keretébe olyan alrovatot, a mely a költségvetésnek a Ház által való letárgyalása alkalmával a rovatban nem foglaltatott. E határozat révén egyben egy új momentum is bevonatott a zárszámadási jog ellenőrzése alá, tudniillik a költségvetés indokolása, illetve az indokolásban kifejtett szükséglet. Az 1889-iki határozatok az itt szóban levő rendelkezéseket a II. rovatban a következően újra precísírozták:

»A részletes költségvetés alapján egy összegben megszavazott hitel, csakis a részletes költségvetés elfogadott rovatai, alrovatai és a költségvetést kísérő miniszteri indoklásban kitüntetett czélokra használható fel s az átruházás csak a rovatok és alrovatok keretén belül gyakorolható. Ha a részletes költségvetés alkalmával, előre nem láthatott körülmények miatt évközben oly költségek utalványozása válik szükségessé, a melyekről sem a részletes költségvetésben, sem pedig az azt kísérő miniszteri indoklásban említés nem történik, ezen utalványozások a zárszámadásban még az esetben is indokolandók, ha azok a természetöknek megfelelő rovatokon elszámolva, túlkiadást nem is idéznek elő.«

Az átruházási jog elleni sérelmek felsorolása és esetleges kimentése a részletes jelentés »Indokolások« című részében foglaltatik. Ugyanott adja elő a számvevőszék az elszámolási mód, vagy pénzkezelési mód egyéb körülményei ellen való észrevételeit is, hogy azokat a Ház tudomására juttassa. E megjegyzések közül néhányat, mint tipikusát, fel akarok említeni.

Az 1893-iki zárszámadásban a számvevőszék előadja, hogy a chicagói kiállítás tanulmányozásának költségei többféle czímen számoltattak el. A számvevőszék ez ügyben a kormánnyal tárgyalást is folytatott s ezek eredménye oly határozat lett, melynek értelmében a rendszeresített állásban alkalmazott tisztviselő jutalomban, segélyben vagy rendkívüli eljárásban csak azon cím terhére részesülhet, melynek terhére rendes illetményeit élvezi s az ily jutalmak, segélyek és rendkívüli díjazások, elszámolások csak a kiadás természetének megfelelő szélrovaon, a jutalmak és segélyek rovatán történhetik.

1895-ben panasz merült fel az iránt, hogy a phylloxera elleni védekezés czímén számoltatott el oly összeg, a melyet a »gazdaság különböző ágainak emelése« czímen kellett volna utalványozni. Panasz támadt a miatt is, hogy a »különféle« bevételek és kiadások közé utaltatnak oly tételek is, a melyek természetük szerint nem oda tartoznak.

Az 1894-iki zárszámadásban a számvevőszék előadja, hogy tárgyalások indítottak annak kiderítésére, hogy a selyemtermelés állami üzemnek tekintendő-e, avagy független vállalatnak, a mely az államtól visszatérítés kötelezettsége

mellett kamattalan előlegeket kap, mert a míg e kérdés nincs tisztázva, addig ez üzletágról számadási rendszerünknek megfelelő zárszámadást nem lehet szerkeszteni. Az ügy — mint az 1895-iki indokolásokból látjuk — 1896. január hónapjában olyképpen dült el, hogy a selyemtenyésztés tényleg állami üzem, tehát annak elszámolási rendszerét a többi állami üzem elszámolásának megfelelően kell módosítani s a változtatást már az 1895. évi zárszámadásban keresztül kell vezetni.

Végül az indokolások között jelenti be a számvevőszék a Háznak, ha úgy találja, hogy a kormány pénzkezelésében — noha a budget-határain belül marad — sérti valamely törvény rendelkezéseit. Így az 1893-iki zárszámadásban a számvevőszék bejelenti, hogy a földművelési miniszter a ragadós tüdőlob kiirtása céljából kisajátított, de a helyszínén le nem vágott állatokért a tulajdonosoknak a becsérték teljes összegét engedélyezi kárpótlás fejében, noha az 1893 : II. t.-cz. 3. §-a szerint csak $\frac{9}{10}$ részt volna szabad fizetni. A dolog a minisztertanács elé kerülván, az hozzájárult ugyan ez eljárás fentartásához, de egyuttal megbizta a földművelési minisztert, hogy terjesszen elő törvényjavaslatot az idézett törvény módosítására. A számvevőszék e határozatot tudomásul vette.

Ime, az átruházási jogra vonatkozó megjegyzésektől eltekintve, ilyenféle előterjesztések foglaltatnak a számvevőszék részéről a zárszámadás indoklásaiban.

XIII.

Az indokolások legfőbb tartalma azonban nem a számvevőszéktől, hanem a kormánytól ered és a túlkiadásokra, az előirányzat nélküli kiadásokra, valamint a kevesebb bevételekre vonatkozik.

A költségvetéssel szemben mutatkozó kedvezőtlen eltérések — azokon az eseteken kívül, a melyekre a számvevőszéknek imént közölt megjegyzései vonatkoznak — vagy a bevételek, vagy a kiadások tekintetében állanak elő. A bevételek tekintetében mutatkozó kedvezőtlen eltérés kevesebb bevétel néven ismeretes, míg a zárszámadás szempontjából jóval fontosabb kedvezőtlen kiadási eredménynek a következő fajtái vannak :

Túlkiadások, a melyek abból állanak elő, ha a kormány valamely a költségvetésben meghatározott célra többet költ

annál, mint a mennyit az adott költségvetési törvény megállapít;

póthitelen alapuló kiadások, a melyek abból állanak elő, hogy a kormány a zárszámadási év tartama alatt valamely a költségvetési törvényen kívül álló törvény által kap felhatalmazást bizonyos kiadások megtételére;

előirányzat nélküli kiadások, a melyek abból állanak elő, hogy a kormánynak gyakran közérdekből oly kiadásokat kell tennie, melyekre sem a költségvetés, sem valamely póthiteli törvény nem hatalmazta fel. Az eltérések két utóbbi faja a zárszámadásban »póthitelek (felhatalmazás) alapján« tett kiadások közös neve alatt szerepel. A fogalmi meghatározás kiegészítéseül még el kell mondani, hogy 1880-ig a számvevőszék előirányzat nélkülinek tekintette a póthitelen alapuló kiadásokat, ha a póthitel-törvény a kiadást számszerűen nem állapította meg. Tette pedig ezt azért, mert ez összegek számszerűen megállapítva nem lévén, az előírási eredményeknek a törvény által előirt összehasonlítása a zárszámadásban lehetetlen volt. Az 1880-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával azonban az országgyűlés kimondta, hogy a »költségvetési és az ezt kisegítő póthiteltörvények keretén kívül a kormány által különös felhatalmazás alapján eszközölt kiadások és bevételek — habár azok a felhatalmazást nyújtó törvényben megállapítva nem is volnának — a zárszámadásokban a költségvetési törvény hasonló természetű kiadásai, illetőleg bevételei között, az utalványozásnak megfelelő előirányzattal mint előirányzat szerinti összegek számolandók el.«

Ez eltéréseknek s azok egymáshoz való viszonyának jellemzésére Tisza Kálmánnak következő, a képviselőházban 1876. május 11-én elmondott szavait idézem:

»Én magam részéről úgy vagyok meggyőződve, hogy minden miniszternek kötelessége a lehetőségig a költségvetés keretében mozogni, de ezért nemcsak meg vagyok róla győződve, de az összes alkotmányos világ példájából tudom, hogy a költségvetés keretén kívül, vagy a megszavazott összegen túl nem menni, ez egyes esetekben teljes lehetetlenség. Mert a költségvetést úgy megállapítani, hogy olyan összeg, mely abban felvéve nincs, ne fordulhasson elő, vagy hogy valamely felvett összegnél több ne kelljen, teljes lehetetlenség. Ilyen módon kormányozni és az országot sokszor igen nagy bajoktól

megmenteni nem lehetne és éppen abban fekszik szerintem a parlamenti felelős kormányrendszernek egyik legnagyobb előnye, hogy ilyen esetekben nemcsak joga, de kötelessége az illető miniszternek, mert különben a mulasztásért felelős, azt, a mit az ország érdekében szükségesnek lát, saját felelősségére megtenni. Természetes, hogy a parlamenti ellenőrködés és az alkotmányosság szempontjából következik azon kötelesség, a budgeten kívüli kiadásokat, vagy túlkiadásokat a törvényhozásnak tudomására hozni és ennek két módja van. Az egyik a póthitel, a másik a zárszámadásnál való beigazolás. Vannak olyan dolgok, melyeket bizonyára póthitel útján kell a Ház tudomására hozni. De méltóztassék azt is megengedni, hogy minden egyes esetet póthitel útján hozni a Ház tudomására, ez annyit tenne, mint elhalmozni aprólékos ilyen egyszerű törvényekkel a törvényhozást és annak idejét elvonni a fontosabb teendőktől és utoljára is nem csinálni semmi hasznosat. Ezért van e tételek nagy részére mindenütt a világon azon kötelezettség, hogy a zárszámadásoknál igazoltassanak. Mégis elismerem, hogy minél hamarább kell az ily dolgokat a képviselőház tudomására hozni.«

E szavak a mellett, hogy a szóban levő kiadások természetét a leghelyesebben jellemzik, egyúttal megmutatják a gyakorlatot is, a melyet a kormányok e kérdések körül elejétől fogva mostanáig követtek.

A mi zárszámadásainkra nézve jellemző, az, hogy azokban a túlkiadások nagy összegekre rugnak. Ime az utolsó hat évnek ebbeli viszonyai:

	Előirányzott	Előírt	Többlet
	kiadások forintokban		
1890-ben	362,006.673	378,232.615	16,225.942
1891-ben	397,866.069	402,676.185	4,810.116
1892-ben	405,918.122	420,736.517	14,818.395
1893-ban	492,211.017	522,191.596	29,980.579
1894-ben	465,192.254	476,421.911	11,229.657
1895-ben	494,775.969	515,926.605	21,150.636

Pedig ma e tekintetben aránytalanul jobbak a viszonyok, mint ezelőtt voltak, a mikor gyakran a bevételek tekintében is igen kellemetlen eltérések mutatkoztak. A jelenség magyarázatául fel lehet hozni, hogy államháztartásunk ma is erősen forrongásban van, a mi szinte lehetetlenné teszi a kiadásoknak nagyobb precisitással való előirányzását.

A magyar parlament elejétől fogva nagy küzdelmet fejtett ki a hiteltúllépések ellen, még pedig két irányban; egyrészt törekedett arra, hogy a kormányok a túllépésektől egyáltalán tartózkodjanak, másrészt pedig azon igyekezett, hogy a kormány legalább a nagyobb összegekkel póthitelkérés alakjában a Házhoz forduljon. E törekvéseknek azonban a dolog természete szerint valami nagyobb eredményük sohse lett. Az 1880: LXVI. t.-cz. 27. §-a elrendeli, hogy: »A minisztereknek a költségvetési törvényben és az azt kiegészítő törvényczikkekben előírányzott bevételek és megszavazott kiadások és az ezekre történt előírás, illetőleg utalványozás között mutatkozó kedvezőtlen eltérésekről (a kevesebb bevételekről, a túlkiadásokról és az előírányzat nélküli kiadásokról) szóló és az állami számvevőszékhez az évi pénzkezelési kimutatásokkal egyidejűleg megküldött indokolásait, az állami számvevőszék az évi »részletes jelentésben« előadja s a mennyiben ezekre nézve észrevételei volnának, azokat ugyanott megteendi.« A miniszter tehát a megtörtént túllépéseket indokolni tartozik és a Ház a fölmentvényben külön határoz e túllépések felől, hogy t. i. azokat utólagosan jóváhagyja-e vagy sem. Az indokolás kötelezettségére a Ház a dolog természete szerint oly nagy súlyt fektet, hogy 1885-ben a következő határozatot hozta: »Fenforgó akadályok miatt a zárszámadás beterjesztéseig netán indokolatlanul maradó túlkiadások, előírányzat nélküli kiadások és kevesebb bevételek indokolásai a számvevőszékkel utólag közlendők, hogy ez által azok pótlejteményben a képviselőházhoz a zárszámadás tárgyalásáig beterjeszthetők legyenek.« De az utólagos megbíráláson kívül az országgyűlés arról is akart gondoskodni, hogy e túllépések előzetesen megakadályoztassanak, vagy a mennyiben azok elkerülhetlenek volnának, azokhoz a budgetjog megóvása érdekében az országgyűlés előzetes hozzájárulása kérsék ki.

Nem akarom ismételni, a miket idevonatkozóan a magyar zárszámadási jog általános elveinek tárgyalásakor elmondtam, nevezetesen akkor, midőn arról volt szó, hogy zárszámadási jogunkban az előzetes ellenőrzésnek mely elemei érvényesülnek. Azért kizáróan azon törekvéseket fogom vázolni, a melyek az előbb említett két irányzatban az országgyűlés részéről felmerültek.

Az 1870-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával a képviselőház a következő határozati javaslatot fogadta el: »A miniszterium utasittatik arra, hogy jövőre nézve az állami kiadásoknál a költségvetési törvényben részére nyújtott hitelhez szigorúan ragaszkodjék s ha mégis időközben felmerülő fontos körülmények előre nem látott jelentékeny kiadásokat tennének szükségessé, melyek fedezéséről a költségvetési törvényben gondoskodva nem lett, ezekre nézve az országgyűlés ülésezése alatt azok megtétele előtt póthitelt kérjen, ha pedig az országgyűlés együtt nem léte alatt merülne fel, ily kiadások megtételének szüksége, a mennyiben ezek a közkormányzat érdekeinek veszélyeztetése nélkül az országgyűlés összejöveteléig el nem halaszthatók s a miniszterium azokat saját felelősségére megtenni kényszerítve lenne, ezeket a miniszterium el ne mulasztja a törvényhozás legközelebbi összejövetele alkalmával bejelenteni, a zárszámadásban pedig kellőleg igazolni.« Az 1872-iki zárszámadásra vonatkozó jelentésében a zárszámadási bizottság panaszt tesz a kormány ellen, hogy a túllépések egy részét bevehette volna a költségvetésbe, másik részére pedig póthitelt kérhetett volna.

Az 1876-iki számadás tárgyalása alkalmával kérdés merült fel az iránt, hogy már megtett előirányzaton kívüli kiadásokra lehet-e és kell-e póthitelt kérni? A Ház — a számvevőszék álláspontjának megfelelően — úgy határozott, hogy ily esetben póthitelnek már nincs helye.

Az 1878-iki zárszámadás tárgyalásakor a Ház ismét felhívta a kormányt, hogy minden oly nagyobb túlkiadást vagy engedélyezést, mely a fennálló törvényektől eltérést képez, előzetesen, a mennyire pedig ez lehetséges nem volna, utólagosan, de mindenesetre az illető évi zárszámadás tárgyalásáig jóváhagyás végett terjeszsen be. Ugyanily határozatot hozott a Ház az 1883-iki zárszámadás elintézése alkalmával, 1885-ben pedig így határozott: »Az állami zárszámadásokban az előirányzattal szemben általában — még a személyi járandóságok címén is — felmerült nagymérvű túlkiadásokból folyólag a képviselőház azon nézetben lévén, hogy mindazon kiadások, melyek okvetlenül szükségesek, előirányzandók, az előirányzat pedig, rendkívüli esetektől vagy csekélyebb esetektől eltekintve, szigorúan meg is tartandó — utasítja a kormányt: egyrészt, hogy a törvényhozás budgetjogának megfelelő ezen fontos

nézpontot folytonosan figyelembe tartsa, — másrészt, hogy a törvényhozástól előzetesen kikérendő felhatalmazás nélkül semmiféle nagyobb s hosszabb időre terjedő kötelezettséggel járó építkezésekbe ne bocsátkozzék.» A következő évben a zárszámadási bizottság igen erélyes hangon kéri a Házat, hogy utasítsa a kormányt a költségvetés betartására, mert az állam pénzügyi nehézségei jórészt abból származnak, hogy a kormány túllép a költségvetési hiteleken.

A zárszámadási enquéte javaslata alapján az országgyűlés az 1889-iki határozatok VII. pontjának második bekezdésében újra szószerint megerősítette az 1878-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával hozott határozatot, de azért a következő évben, 1890-ben a zárszámadási bizottság ismét kénytelen a túlkiadásokkal és előirányzat nélküli kiadásokkal foglalkozni, kifejezván várakozását, hogy az államháztartás egyensúlyának helyreállításával és normális békés időben hiteltúllépések nem fognak történni. 1890-ben végül a bizottság így nyilatkozik: »Habár a bizottság az 1890-iki zárszámadások tüzetes tárgyalása és vizsgálata folyamán meggyőződött, hogy a felmerült túlkiadások, előirányzat nélküli kiadások és beruházások részben olyan viszonyok hatása folytán keletkeztek, melyek a kormány befolyása alól magukat elvonják s részben halaszthatlan közgazdasági érdekek és az állami jövedelmi források fejlesztése, közveszély idején községek és testületek támogatása, inségben nyújtott segély, az állam jogi erkölcsi lényéből, közjogi helyzetéből folyó kötelességei, tehát kimagasló rendkívüli tekintetek kényszerítik a kormányt, hogy a budgetjog rideg követelményeit átlépje; s habár a bizottság látja, hogy ezen hiteltúllépések leginkább olyan időben állottak be, midőn az igények kielégítéséről már a költségvetésben gondoskodni nem lehetett; habár a bizottság belátja azt is, miként átmeneti, fejlődő államokban lehetetlen minden beállható szükségletet már előre combinációba venni és a költségvetésben felmerülhető kiadást előirányozni: mégis közjogi ellenőrzési kötelességének vél eleget tenni, midőn különösen kiemeli, hogy a valódi alkotmányosság szellemének s a budgetjog követelményeinek csak akkor felelhetünk meg teljesen, ha a hitel-eltérésektől lehetőleg tartózkodunk és a költségvetést betartani törekszünk.«

Ez általános természetű határozatokon és kívánságokon

kivül az országgyűlés még különösen arról akart gondoskodni, hogy az építkezések ne okozzanak nagyobb túlkiadásokat. Már előbb is szokásban volt, hogy a zárszámadási bizottság bejelentette a Háznak az utolsó építkezési költségrészlet elszámolása évében a nagyobb építkezések összes kiadásait, az 1883-iki zárszámadás tárgyalása alkalmával pedig a Ház elrendelte, hogy a számvevőszék évente terjesztszen elő jelentést a 100.000 frtot meghaladó beruházásokról és építkezésekről — tekintettel arra a tapasztalatra, hogy oly építkezéseknél, melyek befejezése hosszabb időt igényel, a tényleg igénybe vett költségek a tervszerűen kilátásba vett szükségletet sok esetben tetemesen meghaladták.

Az országgyűlés folytonos sürgetésének lett is foganatja, de nem oly értelemben, mintha a túlkiadások teljesen megszűntek volna. Eltekintve attól, hogy lehetetlen a budgetnek teljesen hű betartása, nálunk az eltéréseket — a már említett okokon kívül — a budget szerkesztésének rendszere, időpontja, valamint annak megszokott tárgyalási módja is elkerülhetlenné teszi. Ilyenmő okokra vezethető vissza az is, hogy a kormányok nem szívesen lépnek póthitel-törvényekkel a Ház elé.

A mi végül az eltéréseknek az országgyűlés által való megítélését illeti, erre nézve két vélemény lehet és a magyar országgyűlésen valósággal két vélemény került hivatalosan felszínre. Az egyiknek Széll Kálmán adott kifejezést a képviselőházban 1876. május 24-én, így nyilatkozván: »Azt hiszem, hogy ha a felmentést meg méltóztatnának tagadni, azt csak akkor tehetnék, ha olyan túlkiadásokat mutatnánk ki, melyek nincsenek igazolva. Mert csak magáért azért, mivel túlkiadás van, a felmentést megtagadni nem lehet. Azt kell megvizsgálni, hogy a túlköltség helyes-e vagy nem? Van-e meg takarítások és milyen tárczánál? Milyen alapon történt a túlkiadás? El volt-e kerülhető vagy nem? Ha nem igazolható a túlköltség, akkor a felmentést nem kell megadni, de azt gondolom, hogy — ha valahol — úgy a zárszámadásoknál csak a részletek megvizsgálása ad képet az egésztől, mert részletek nélkül elítélő vagy helyeslő ítéletet mondani nem lehet.« E felfogás tehát azt kívánja, hogy a túlkiadások megítélésénél a más czímen elért meg takarítások is tekintetbe vétessenek. Ezzel szemben a zárszámadási bi-

zottság 1889-re vonatkozó jelentésében így szólott: »Ezen bizottság, melynek hivatása az alkotmányos ellenőrzés, nem tekinthette a túlkiadásokat s kevesebb bevételeket egyszerűen azáltal igazoltaknak, hogy azokkal szemben túlmegtakarítás, illetve több-bevétel merült fel.«

Kétségtelen, hogy ez utóbbi a rigorósusabb, a zárszámadási jognak inkább megfelelő felfogás, de amaz a politikusabb, az felel meg inkább a parlament politikai ellenőrzési rendszerének. A parlament a dolgok természete szerint a zárszámadás egész képét ítéli meg és e képen nemcsak a túlkiadások, hanem a megtakarítások, a bevételi fölöslegek is szerepelnek.

XIV.

Végezetül még a zárszámadásnak azon részéről kívánok szólni, a mely az állam vagyoni helyzetét tünteti föl.

E kimutatások két részből állanak: a vagyonmérlegből és az állami leltárból.

A vagyonmérleg azt mutatja ki, hogy az év végével mennyi volt a kincstár cselekvő vagyona és mennyi a terhe s mennyi ennél fogva ez év végével a tényleges vagyon.

Ime a vagyonmérleg 1895-re:

Cselekvő vagyon	2.843,857.875	frt
Teher	2.393,821.860	»
Tényleges vagyon	450,036.015	»
Minthogy 1895. végén a helyesbitett tényleges vagyon	402,336.517	»
Vagyonszaporulat 1895-ben	47,699.498	»

a mely összeg megegyezik a jövedelmi mérlegben kimutatott vagyonszaporulattal. Természetes dolog, hogy a vagyonmérleg egyenlegének a jövedelmi mérleg egyenlegével kell vágnia, mert ez tünteti föl az államot jogilag megillető összes évi bevételeket és jogilag terhelő összes kiadásokat; ha tehát az államot megillető bevételek nagyobbak a kiadásoknál, akkor vagy a meglevő cselekvő vagyon gyarapodik, vagy az állam tartozásai apadnak: tehát a vagyonmérleg tényezői módosulnak. Ellenben a pénztári mérlegnek ily hatása nem lehet, mert az nem fejezi ki hiven a jogi helyzetet, már pedig a vagyon jogi momentumok összege.

A vagyonmérleg az állami leltár alapján készül s az állami leltár az állam vagyonának, a cselekvő és terhelő

vagyonrészeknek a kezelési év folyamán beállott változásait s egyszersmind annak kezdeti és az év végén mutatkozó állapotát tünteti ki.

Hogy e leltárnak melyek az alkatrészei, az már említettett s így itt csak a leltár egyes alkatrészeinek becsléséről akarok szólni.

A magyar állam leltárát 1868-ban állították össze, de mert az ezen az alapon szerkesztett leltár nem mutatkozott megfelelőnek, 1879-ben újabb becslést hajtottak végre az ingatlanokra vonatkozóan. De azért a becslés ma sincs teljesen befejezve s folyton folynak tárgyalások az államvagyon egy-egy részének megbecslésére. A becslésnek és így a vagyonmegállapításnak két sarkalatos gyöngéje van; az egyik az évenkénti leírás hiánya, a másik az, hogy az állam követelései és a cselekvő hátralékok az állami leltárban teljes névértékkel szerepelnek mindaddig, amíg a teljes behajthatlanság ki nem derül. A zárszámadási enquêtteen ennél fogva föl is merült a kérdés, hogy a vagyonmérleg szerkesztését nem kellene-e valamely újabb alapokra fektetni, de a bizottság az eddigi alapok fentartása mellett nyilatkozott. A mi pedig különösen a cselekvő hátralékokat illeti, azon kifogásokkal szemben, hogy e hátralékok nagyrészt illusóriusak, az enquêtte megjegyezte, hogy a cselekvő hátralékok nagy összege jórésztben positiv törvényes intézkedésekben találja okát s a ma talán nem realisálható állami követelésnek a cselekvő hátralékok sorából való törlése esetleg jogfeladást is involválna.

A leltározás, a vagyonkimutatás céljaira a számvevőszék — a mint már említettett — a leltárkönyvet vezeti, a melynek adatait a készpénzre, értékpapírokra, állami követelésekre és adósságokra, valamint a cselekvő és szenvedő hátralékokra nézve a pénzkezelési kimutatásokból, utalványozási és megszüntetési jegyzékekből és az állami adósságok könyvéből veszi, az egyéb ingókra és az ingatlanokra vonatkozóan pedig a különböző számvevőségeknél vezetett tárcza-leltárakból meríti.

A mi már most a vagyonmérleg értékét illeti, kétségtelen, hogy az nagyon problematikus és nincs is összhangban az államgazdaság jellegével. Ha utána számítana az ember, könnyen kideríthetné, hogy a magyar állam adósságai jelentékenyen meghaladják a vagyonát, kideríthetné tehát azt,

hogy a magyar állam — fizetéseképtelen. Pedig éppenséggel nem az. A magyar állam fizetőképessége ma aránytalanul jobb, mint azon időkben volt, mikor a leltári vagyon és teher között a viszony sokkal kedvezőbb volt. Az állam ereje nem a vagyonmérlegben gyökerezik; vagyonmérleg igazában csak magángazdaságoknál van helyén s ezért hamis minden következtetés, a melyet — a magángazdaságok hasonlatosságára — a vagyonmérlegből az állam pénzügyi erejére vonatkozóan akarnak levezetni. Mert az állam pénzügyi hatalma nem saját vagyonmérlegén, de polgárainak gazdasági erején alapszik.

* * *

Ezeket akartam elmondani a magyar zárszámadási jog fogalmáról, tartalmáról, formáiról, eszközeiről.

Azt hiszem, nem végeztem fölösleges munkát, midőn bemutattam a magyar pénzügyi jognak ezt az eddig irodalmilag műveletlen részét. Mert a zárszámadási jog kellő ismerete nélkül nemcsak hogy az államháztartás ellenőrzése lehetetlen, de lehetetlen az állam pénzügyi helyzetének megítélése is.

A zárszámadás barna füzetek nagyon sok érdekes és fontos tanulságot rejtenek magukban, a mely tanulságok megszívlelését erősen akadályozza, hogy zárszámadási jogunk nagy részében nincs codificálva, hanem csak gyakorlaton alapszik, a mely gyakran ingatag és a melynek felismerése mindig nehezen hozzáférhető.

DR. PAP DÁVID.

IRODALMI SZEMLE.

Tőzsdei értékpapírok. A budapesti tőzsdén jegyzett értékpapírok ismeretése és magyarázata. Szerkesztik dr. Félegyházy Ágost és Lendvay Sándor. I. kötet. 1896. A szerkesztők kiadása. 396 old.

Mai nap, midőn majd mindenki, ha csak egy kis tőkével rendelkezik, a börzére figyel, legyen egyébként bármi polgári hivatású, általános érdeklődésre tarthat számot oly munka, mely a tőzsdei ügyletek körébe vág. Ez ügyletek természetével és menetével foglalkozó könyv több jelent már meg magyar nyelven, de olyan, a mely ez ügyletek tárgyainak egyik csoportját: az értékpapírokat ismertetné kizárólag, még nem és az elsőséget, az eredetiséget nem is vitathatni el Félegyházy és Lendvay könyvétől. Némi rokonságot felfedezhetünk ugyan közte és a Magyar Compass folyamai között, de ez utóbbi már tárgyalási körének nagysága folytán sem lehet eléggé kimerítő és részletes.

Félegyházy és Lendvay könyve a tőzsdei hivatalos árjegyző lap sorrendjében tárgyalja a tőzsdei értékpapírokat és pedig a most megjelent első kötetben: az államadósság és más közkölsönök kötvényeit, a zálogleveleket és kötvényeket, az elsőbbségi kötvényeket és a bankok és a takarékpénztárak részvényeit, végre függelékképen a 4°/o-os osztrák koronajáradékot és a debreczeni első takarékpénztár zálogleveleit. A tőzsdei árjegyző-lap másik részét a második kötetben fogják közölni.

Mindegyik felsorolt értékpapírcsoport tárgyalását a szerzők a csoport fogalommeghatározásával, általános és közös jellemvonásainak előadásával vezetik be s ezt követi az egyes értékpapírok részletes ismertetése. Az államadósságoknál és más közkölsönöknél közlik először azok keletkezésének történetét, a kölcsön megkötésének okát, a kötvények kibocsátásának módját; a zálogleveleknél ismertetik az intézeti alapszabályoknak a záloglevelek kibocsátására vonatkozó határozmányait; a nyeremény- és más kötvényeknél hasonlóképen; az elsőbbségeknél a kölcsön rendeltetését; a bankok és takarékpénztárak részvényeinél pedig ez intézetek történetét keletkezésüktől 1895-ig. Követi ezt az államadósságoknál a kötvények részletes leírása a darabolási módnak felemlítésével és pedig az előmutatóra és névre szóló kötvényeké külön-külön, a tőke-visszafizetés módja, a szelvények leírása, a szelvény esedékessége időpontjának, értékének közlése és a beváltás, az elévülés és a tőzsdei jegyzés módozatai, végre az árfolyamstatisztika az első jegyzés évétől kezdve 1895-ig. Törlesztéses kölcsönöknél ezenkívül még a törlesztési, illetőleg sorsolási terv, a kisorsolt kötvények beváltásának, illetőleg a nyeremény kifizetésének módja és a tőkeálladék s azon

kölcsönöknél, melyek biztosítására a törvény bizonyos forrásokat jelöl meg, a fedezet neme is.

A záloglevelek, kötvények és elsőbbségek leírásánál ugyanezen rendszert látjuk, az illető papírcsoport természetének megfelelő változtatásokkal, így a zálogleveleknél: a záloglevélforgalom, a lekötött ingatlanok becsértéke, a külön biztosítéki alap nagysága, a záloglevelek darabolása, stb. tárgyalatik. A bankok és takarékpénztárak leírásánál már természetesen az eddigiektől eltérő részletezést látunk. Közölvék ugyanis: a székhely a fiókok megjelölésével, a részvénytőke összege és darabolása, az esetleges alapítói jogok, a részvényesek elővételi jogára vonatkozó szabályok, az üzletkör részletes ismertetése; ez természetesen a bankoknál bir különösebb érdekekkel; a közgyűlésre, a szavazati jog gyakorlására és az osztalékok elévülésére vonatkozó alapszabályi rendelkezések, a nyereségfelosztás módja, a szelvények leírása, a tőzsdei jegyzés módja. Bezárja a sort az évi mérlegek főbb adatainak kimutatása a keletkezési évtől 1895-ig.

Meg kell emlékeznünk még a könyv egy becses részéről: a facsimilékről. Minden egyes értékpapir ismertetésébe közbe van szúrva annak hű, kisebbített másolata. Már ez az illustratio egymaga is igen értékesé teszi a művet, minthogy hasznos szolgálatot tehet azoknak, kiknek ez a könyv szánva van, tudniillik az értékpapirokat kezelő közhivatalok, közjegyzők, pénzüzetek és bankárok számára, a mennyiben megkönnyíti ezeknek az értékpapirok azonosságának megállapítását. Egyébként különös gyakorlati haszna nem nagy; a speculáns nem igen fogja igénybe venni, mert az a papir alapos ismeretére nem fektet súlyt. Legfeljebb a könyv második része tehet majd ez irányban szolgálatot, a mely a különböző vállalatokról adhat felvilágosítást; a jelen kötetben tárgyalt papirok nagyjában közismeretűek, legalább azon tulajdonságaik, melyek a tőkepenzest érdeklik. Némi szolgálatokat tehet azonkívül a tanítás céljaira, mint segédtankönyv a felsőbb kereskedelmi iskolákban.

Kétségtelen azonban a könyv szakirodalmi értéke; becses anyaggyűjtemény, mely alapos és szorgalmas munkára vall, a történeti adatok összegyűjtése pedig gazdaságtörténelmi forrásművé teszi. E tekintetben is főleg a második kötetben nyújthatnak becses anyagot a szerzők.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Társadalmi kérdések.

Az alkoholismus Ausztriában. Az osztrák statisztikai központi bizottság folyóiratában *Presl* F. C. orvos a részegség ellen tervezett törvényes intézkedések tárgyalása alkalmából hivatalos adatok alapján összeállította az alkoholtartalmu italok termelésére és fogyasztására, továbbá a pálinka kimérésére vonatkozó statisztikai adatokat Ausztriában s egyuttal azokat az adatokat is, melyek a részegségből származó elmebajok számát tüntetik fel.

Az alkoholismus kérdésével a magyar irodalomban is többen foglalkoztak, de nem annyira, mint ez a kiváló fontosságú tárgy igényelhetné s különösen nem volt a kérdés mindeddig nálunk statisztikailag megvilágítva. Szükségesnek tartjuk ezért *Presl* tanulmányából a minket is érdeklő statisztikai adatok felemlítését.

A szeszes italok elterjedésére vonatkozólag — természetesen csak Ausztriát illetőleg — *Presl* a következő eredményekre jut:

1. Ausztria minden tartományában, Dalmácia kivételével, emelkedőben van a sörtermelés és sörfogyasztás, mely ital ma már valóban népies itálnak mondható.

2. A bortermelés csak a Tengermelléken és Dalmáciában emelkedett, körülbelül állandó maradt Alsó-Ausztriában, Stiriában és Tirolban, a többi tartományokban ellenben apadt. A borfogyasztás, bár a külföldi behozatal jelentékenyen emelkedett, nem nagy, különösen Csehországban és Morvában a lakosság számához képest igen csekély.

3. A pálinkatermelés Tirol kivételével mindenütt nagyobbodott, különösen azokban a tartományokban, hol a bortermelés hanyatlott s a sör fogyasztása még nem lett általánossá.

A pálinkatermelés emelkedésére nézve a következő táblázat nyújt felvilágosítást.

Tartomány	Termelés hectoliter-fokokban		Szaporodás vagy apadás százalékokban
	1880/1	1892/3	
Alsó-Ausztria	9,575.551	11,725.846	12
Felső-Ausztria	446.494	480.109	16
Salzburg	58.845	23.955	—42
Stiria	1,133.655	1,206.433	8
Karinthia	606.293	628.611	7.5
Krajna	32.358	37.956	6.4
Tengermellék	103.932	105.545	3
Tirol és Vorarlberg	437.461	343.017	—14
Csehország	21,739.932	40,259.764	86
Morvaország	7,264.411	12,613.225	74
Sziléczia	3,901.367	7,821.225	100
Galiczia	21,778.755	48,581.394	123
Bukovina	2,966.799	3,994.096	34
Dalmácia	250.702	311.525	70
Egész Ausztriában	70,296.155	128,137.701	82

Ezen kimutatáshoz járul még a paraszt szeszfőzők termelése, mely 1880/1-ben 10.084, 1892/3-ban 18.140 hektolitert tesz s hol a szaporodás egyes tartományokban még sokkal nagyobbnak mutatkozik, így a Tengermelléken 460-ról 5.024-re szökkent fel. Ez azonban az átlagos mértéket lényegesen nem változtatja.

Tény, hogy a szesztermelés Ausztriában aránylag rövid idő alatt nagyon növekedett. 1889-ben 3·2 liter, 1892/3-ban már 5·2 liter jut a termelésből egy-egy lakosra. A behozatal Magyarországból csaknem évről-évre csökkent, 1880/1-ben 111.616, 1892/3-ban már csak 26.784 hektoliter volt, s ezzel szemben a kivitel, habár nem is állandóan és következetesen, emelkedett 203.218-ról 270.365-re. A fogyasztásra maradt szesz Ausztriában ezért valamivel csekélyebb a termelt mennyiségnél, 1880/1-ben 61,644.755, 1892/3-ban 105,593.601 hektoliter, de a gyarapodás aránya lényegileg itt is ugyanaz maradt.

A szeszfogyasztás nagyságának megítélésére nézve irányadóul szolgálhat a szeszkimérő helyek számának összehasonlítása. A szeszárulást szabályozó 1881-ki törvény előtt Ausztriában 105.068 volt azon helyek száma, hol pálinkát árultak kizárólag, vagy más üzlettel kapcsolatban. 1893-ban ez a szám már 112.831-re emelkedett a törvény némely megszorító intézkedése dacára s így maga ez a tény is mutatja a szeszfogyasztás emelkedését. Még világosabbá teszi ezt a gyarapodást az a körülmény, hogy az utóbbi évek alatt a pálinkásboltok száma emelkedett, bár ezek külön adót fizetnek, de másrésről a szeszes italokat tetszés szerint árulhatják.

A szeszes italok árulási helyeiről az egyes tartományokban Presl a következő adatokat közli:

Tartományok	Szeszkimérő helyek 1882	Szeszkimérő helyek 1893	Apadás vagy gyarapodás	Egy szeszkimérő helyre jutott lakos 1882	Egy szeszkimérő helyre jutott lakos 1893
Alsó-Ausztria . .	9.256	16.220	6.964	249	162
Felső-Ausztria .	6.103	5.071	—1.032	123	153
Salzburg	1.501	1.601	60	107	110
Stiria	6.847	7.272	425	176	203
Karinthia . . .	3.249	2.272	— 977	106	157
Krajna	1.327	2.421	1.094	361	205
Tengermellék . .	1.323	1.394	— 71	470	436
Tirol és Vorarlberg	5.704	6.293	589	141	111
Csehország . . .	31.957	30.611	—1.346	173	189
Morvaország . .	10.937	11.943	1.011	194	189
Szilézia	3.277	4.026	749	172	150
Galiczia	19.596	19.939	343	302	328
Bukovina	3.943	2.522	—1.421	145	255
Dalmácia	1.629	1.281	— 348	289	407
Összesen . .	106.649	112.831	6.182	206	210

Az átlagosnál jelentékenyen kedvezőbb a Tengermellék és Dalmácia helyzete, hol még a nép inkább bort iszik. Galicziában és Bukovinában ujabban azért apadt jelentékenyen a szeszkimérő helyek száma, mivel itt külön törvényes intézkedések vannak az engedélyezésekre nézve. De hogy éppen ebben a két tartományban nagyon elterjedt a pálinkaivás, az köztudomású dolog; e mellett bizonyít a részegségért elítélt egyének száma is. Volt ugyanis e két tartományban ily elítélt:

1881-ben	22.313	1887-ben	28.828
1882-ben	28.703	1888-ban	25.092
1883-ban	25.235	1889-ben	20.846
1884-ben	26.028	1890-ben	23.638
1885-ben	24.441	1891-ben	23.018
1886-ban	27.893	1892-ben	20.144

A részegség nagyságáról még más adataink is vannak. Morvaország 1886-iki közegészségügyi adatai szerint 2²⁵ millió lakos között 17.098 közbotrányt okozó makacs részeges ember volt; e mellett átlag minden századik lakó megrögzött pálinkaivó. Karinthiában egy-egy főre 19⁵³ liter pálinka jutott s a csak negyedfélszáz ezernyi lakosságban, a csecsemőket is ideszámítva, 1.574 férfit és 416 nőt számláltak össze, kik naponként lerészegednek. 1887-ben a halálozások közül 1¹⁹ százalék mértéktelen pálinkaivás miatt következett be; ugyanily ok miatt 436 földbirtokos egy év alatt eladósodott s 77 egészen tönkre ment, 8.498 elítélt egyén közül 887, tehát egy tizedénél több, megrögzött pálinkaivó volt s az ugyanazon évben megőrültek közül 15 százalék volt részeges ember.

A részegség és örültség összefüggéséről eléggé megbízható tájékoztatást adnak az osztrák örültek-házaiban ápolt betegek számarányai. Volt pedig:

	1878	1883	1888	1892	1893
Örült	8.867	11.215	13.857	17.836	17.855
Ezek közül részegség miatt	765	1.034	1.693	1.897	2.194
Százalékokban	8 ⁶	9 ²	12 ²	10 ⁶	12 ³

A részegség miatt megőrültek száma tehát folyvást növekvőben van, bár természetes, hogy sok más ide nem számított örült ember idegbajának legalább egyik főoka a szeszes italok mértéktelen élvezetéből származott. A bécsi nagy intézetben 1853—56 között 11², 1871—82 között már 25³ százalék volt oly beteg, kit a szeszes italok élvezése hozott e szomorú helyre. Átlag véve 1883—92 között az örültek közül 10⁶ százalék volt alkoholista. Az átlagnál jelentékenyen több ilyen fordult elő sorrendben Bukovinában (11⁷), Galicziában, Dalmáciában, Tirolban és Karinthiában (13⁷).

A szeszes italok túlságos élvezete miatt más kórházakban 1884—1893 között 16.344 egyént ápoltak, kik közül 2.237, azaz 13⁷ százalék halt meg jeléül annak, hogy ez a betegség nagy emberpusztító.

Presl tanulmánya a fennebbi adatok alapján javaslatokat is tesz az alkoholizmus ellen, ismerteti a skandinávok és svájcziai reformjait a szeszkimérés tekintetében, sürgeti a makacs részegek számára szolgáló külön gyógyintézetek állítását s más intézkedéseket. Mindezek azonban már tárgyalásunk keretén kívül esnek s egyszerűen utaljuk rájuk az érdeklődőket.

— r.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

*ANNUAIRE de l'économie politique et de la statistique. Fondé par Guillaumin et J. Garnier, continué depuis 1856 par M. Block, etc. 53-e année (1896. Paris, 1896.)

FERRI, E., Socialisme et science positive. Paris, 1897.

PARETO, Vilfredo, Cours d'économie politique. Tome I. Lausanne, 1896.

POSADA, A., Théories modernes sur les origines de la famille, de la société et de l'État. Traduit de l'Espagnol par Fr. de Zeltner. Paris, 1896.

SPAHR, C. B., An essay on the present distribution of wealth in the United States. New-York, 1896.

Folyóiratokban.

MOLINARI, G. de, 1896, (Az általános közgazdasági helyzet jellemzése). (Journ. des écon. Janvier 1897).

SVIATLOWSKI, V. de, Vues et aspirations économiques en Russie. (Revue d'écon. polit. Déc. 1896.)

MARSHALL Alf., The old generation of economists and the new. (The Quart. Journ. of Econ., January 1897).

TAYLOR, W. G. L., Values, positive and relative. (Annals of Amer. Academy of polit. and soc. science. No 38. January, 1897.)

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

*J. Karlsen, CAUSES des décès dans les villes du royaume de Danemark 1895. Kjobenhavn, 1896.

GUÉNIN, E., Histoire de la colonisation française. La Nouvelle-France. Tome I. Corbeil, 1896.

NITTI, Fr. S., La population et le système social. Paris, 1897.

*STATISTIQUE du Danemark. 4-e série. Lettre A. No 9. Mariages, naissances et décès 1890—1894. Kjobenhavn, 1896.

*RESULTS of a census of the colony of New Zealand taken for the night of the 12-th April 1896. Part I: Population and dwellings. 1896 New Zealand. Wellington, 1896.

Folyóiratokban.

ROSENFELD Siegf., Die Beziehungen des Altersaufbaues der weiblichen Bevölkerung zur Geburtenhäufigkeit. (Statistische Monatschrift 1896. Nov.—Dez. Heft).

A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában vannak.

*WALDHECKER P., Ansiedelungskommission und Generalkommission. Ein Beitrag zur inneren Kolonisation des Ostens. (Schmoller-féle Jahrbuch. XXIX. (1897) Jahrg. 1 Heft.)

*Les discussions de la société d'économie politique de Paris: Du congrès pour protéger et accroître

la population; importe-t-il aux populations en général et à chaque individu en particulier de mettre le chiffre de la population en accord avec les conditions du bien-être? (L'économiste français. 25-e ann. 1897. No. 4.)

III. Östermelés.

EBERLE, C., Grundeigentum und Bauerschaft. Eine volkswirtschaftliche Rechtsstudie zur Lösung der Agrarfrage. Teil I. Berlin, 1896.

*PREUSSISCHE STATISTIK. 141: Die Ergebnisse der Ermittlung des Ernteertrages im preussischen Staate für das Jahr 1895. Berlin, 1896.

SCHULTE, J., Landwirthschaftliche Produktionsberechnungen auf Grund von Ergebnissen aus der Praxis insbesondere zur Ermittlung der Rentabilität grosser und kleiner landwirthschaftlicher Betriebe unter dem Einfluss rückgängiger Getreidepreise und steigender Arbeitslöhne. Leipzig, 1896.

ALLARD, A., La crise agricole. Exposé didactique de ses origines monétaires. Millénaire du Royaume de Hongrie, 1896. Bruxelles, 1896.

CONGRÈS (3-e) international d'agriculture tenu à Bruxelles du 8 au 16 Septembre 1895. 2 vol. Bruxelles, 1891—96.

GRANDEAU, L., Études agronomiques, VII-e série (1892—95). Paris, 1896.

*STATISTIQUE du Danemark. 4-e série. Lettre C. No. 9.: Exploitations agricoles du Danemark par dépendances en Hartkorn le 1-er Janvier 1895. Kjöbenhavn, 1896.

Folyóiratokban.

FÖLDMIVELÉSI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földmivelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam. 1—5.

MEZŐGAZDASÁGI SZEMLE. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserháti Sándor és Kosutány Tamás. XV. évfolyam. I. füzet. 1897. január hó: A gabonával bevetett terület csökkentése Cserháti Sándortól. Észleleteim és kísérleteim az alföldi székes talajok megjavítására ifj. Dérczy Pétertől; stb.

GRÜNBERG, K., Studien zur österreichischen Agrargeschichte und Agrarpolitik (2 Art.) (Schmoller-féle Jahrbuch, XXIX. (1897) Jahrg. 1. Heft.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara JELENTÉSE tevékenységéről és területének gazdasági viszonyairól az 1895. évben. Pozsony, 1896.

ARCHIV für Unfallheilkunde, Gewerbehygiene und Gewerkrankheiten. Herausgegeben von Baehr (Hannover), Brunner (Triest), Pietrzikowski (Prag),

Friedrich (Budapest), Bueler (Bern), Redigiert von Ed. Golebiewski (Berlin). I. Band. Stuttgart, 1896.

Amtliche MITTHEILUNGEN aus den Jahresberichten der Gewerbeaufsichtsbeamten. Jahrgang XX. 1895. Behufs Vorlage an den Bundesrat und den Reichstag zusammengestellt im Reichsamt des Innern. Berlin, 1896.

RICE, A., és HALPHEN, G., Le pétrole : exploitation, raffinage, éclairage, chauffage, force motrice. Paris, 1896.

ROSE, T. Kirke, The metallurgy of

gold: being one of a series of treatises on metallurgy written by associates of the Royal School of mines. 2-nd ed. London, 1896.

Folyóiratokban.

LEROY-BEAULIEU P., De la production dans le monde des matières nécessaires à l'industrie. (L'économiste français. 25-e année. 1897. No. 3.)

SEIDLER, Ern., Die industrielle Verwertung der Wasserkräfte. (Das Handels-Museum. 1897. Bd. 12. Nr. 5.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*Magyar tengerészeti ÉVKÖNYV az 1897. évre. Kiadja a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság. VII. évfolyam. Fiume, 1896.

*A magyar kir. államvasutak 1895. évi ÜZLETI ÉS FORGALMI eredményei. Budapest, 1896.

*JAHRESBERICHTE der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulatsbehörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIV. Jahrgang. 1896. IX. Wien, 1896.

PROSKOWETZ, Em., és MARSTORFF, Der Donau-Oder-Kanal. Beiträge zur Entwicklung des Projektes. Wien, 1896.

SCHOTT, Handbuch der Vorschriften über Handelsstatistik und Zolltarifwesen des österreichisch-ungarischen Zollgebiets nach dem Stande derselben von Ende Mai 1896. 2. Auflage. Wien, 1896.

*STATISTIK des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. I. Band. Wien, 1896.

STATISTIK des Deutschen Reichs. Neue Folge. Herausgegeben vom kaiserlichen statistischen Amt.

*Band 87. Abth. 1.: Statistik der Seeschiffahrt für das Jahr 1895. Berlin, 1896.

*Band 83: Die Binnen-Schiffahrt im Jahre 1895. Berlin, 1897.

*STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XIII. Heft: Ein- und Ausfuhr im December 1896. Wien, 1897.

*CHEMINS de fer, postes, télégraphes, téléphones et marine. Compte rendu des opérations pendant l'année 1895. Royaume de Belgique. Ministère des chemins de fer, postes et télégraphes. Bruxelles, 1896.

*STATISTIQUE du commerce extérieur du Royaume de Serbie. Années 1891—95. Ministère des finances. Section des douanes. Belgrade, 1896.

*ANNUARIO MARITTIMO per l'anno 1897. Compilato per cura dell' I. R. governo marittimo in Trieste. XLVII. Annata. Trieste, 1897.

*STATISTICS of the american and foreign iron trades for 1895. Annual statistical report of the american iron and steal association. Philadelphia, 1896.

*ESTATISTICA de Portugal. Commercio do continente do reino e ilhas adjacentes com paizes estrangeiros e com as provincias Portuguezas do ultramar no anuo de 1894. Ministerio da fazenda. Administração geral das alfandegas e contribuições indirectas. Lisboa, 1896.

*STATISTIEK der scheepvaart 1895. Uitgegeven door het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Derde gedellte. 'S Gravenhage, 1896.

Folyóiratokban.

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium XXII. évfolyam. 1—10.

Russisch-bulgarische HANDELSBEZIEHUNGEN. (Das Handels-Museum 1897. Bd. 12. Nr. 4.)

GUYOT, Xves, Étude sur le commerce international comparé. (Journ. des écon., Janvier 1897.

LE JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COMMERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-e année. Nos 626—629.

ECONOMIST. LV. Nos. 2786—87: Our foreign and colonial trade of last year compared in quantity and value with that of 1895.

VI. Pénz, hitel és biztosságügy.

*FÉLEGYHÁZY Ágost dr. és LENDVAY Sándor, Tőzsdei értékpapírok. A budapesti tőzsdén jegyzett értékpapírok ismertetése és magyarázata. I. kötet. Budapest, 1896.

HOSCHKE, H., Der Effekterterminhandel und die Börsenreform mit besonderer Berücksichtigung des neuen Börsengesetzes für das Deutsche Reich vom 22. Juni 1896. Leipzig, 1896.

PFLEGER, Fr. J. és Gschwindt L., Börsenreform in Deutschland. Eine Darstellung der Ergebnisse der Deutschen Börsenenquete. Stuttgart, 1896.

Folyóiratokban.

[SZÖVETKEZÉS. A hazai szövetkezetek

kötélékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VIII. évfolyam. 1897. 1—3. sz.

KRICKL, Die österreichischen Assecuranz-Gesellschaften im Jahre 1894. (Statistische Monatschrift, 1896. Okt. és Nov.—Dez. Heft.)

LEROY-BEAULIEU P., De l'organisation du marché financier de Paris. L'économiste français. 25-e an. 1897. No. 4.

RAFFALOVICH Arth., Le marché financier en 1896. (Jour. des écon. Janvier, 1897.)

ECONOMIST. Vol LV. Nos 2784—2788: The money market. Rand mines, in 1896. The work of the mint in 1896. The world's gold production.

VII. Pénzügy.

*STAATSHAUSHALTS-ETAT für das Jahr vom 1. April 1897/8. Berlin, 1896.

CAILLAUX, J., TOUCHARD A., PRIVAT-DECHANEL G. Les impôts en

France. Traité technique. Tome I-er: Contributions directes, enregistrement, domaine et timbre.

*RAPPORT du ministre des finances à S. M. l'Empereur sur le budget

de l'empire pour l'exercice 1897.
Budget de l'empire pour l'exercice 1897. St. Petersburg, 1896.

HOWE, Fr. C., Taxation and taxes in the United States under the internal revenue system 1791—1895. An historical sketch of the organization, development, and later modification of direct and excise taxation under the constitution. New-York, 1896.

PLEHN C. C., Introduction to public finance. New-York, 1896.

Folyóiratokban.

BOCCUS, F., Bemerkungen über eine allgemeine Reich-Biersteuer. (An-

nalén des Deutschen Reichs etc 1897. Nr. 2.)

BOULANGER E., La réforme des boissons: étude financière (1-er art.) (Revue polit. et parlem., Janvier 1897).

LEROY-BEAULIEU P., Les fonctions et les dépenses des municipalités. (L'économiste français. 25-e (1897) ann. No 2.)

RAFFALOVICH A., Le budget russe de 1897; la réforme monétaire. (L'économiste français. 25-e année 1897. No 3.)

ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2784—85: The revenue and the budget outlook. The taxation of Ireland. Ireland a separate entity etc.

VII¹. Társadalmi kérdések (munkás-kérdések és szegényügy).

János, A strike, mint erőhatalom. Budapest, 1897. (Magyar jogászegyleti értekezések XIII. kötet. 2 füzet.)

*DIE ARBEITSEINSTELLUNGEN UND Aussperrungen im Gewerbebetriebe in Oesterreich während des Jahres 1895. Herausgegeben vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. Wien, 1896.

Beilage zur Statistischen Monatsschrift. Neue Folge. I. Jahrg. 1896.)

v. MEYERINCK, H., Praktische Massregeln zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. Eine kurze Darstellung der bisher angewandten Mittel und Reformvorschläge für Deutschland. Jena, 1896.

NIEDERMANN, W., Die Anstalten und Vereine der Schweiz für Armen-erziehung und Armenversorgung. Zürich, 1896.

SCHMOELE, Jos., Die sozialdemokratischen Gewerkschaften in Deutschland seit dem Erlasse des Sozialistengesetzes. I., vorbereitender Teil. Jena, 1896.

TARBOURIECH, E., La responsabilité des accidents dont les ouvriers sont victimes dans leur travail. Paris, 1896.

*Eighth REPORT by the chief Labour correspondent on trade unions 1894 and 1895, with statistical tables. Statistics of trade unions. Board of Trade, Labour Department. London, 1896.

*THIRD ANNUAL REPORT of the Labour Department of the Board of Trade (1895—96) with abstract of labour statistics. Board of Trade. London, 1896.

Folyóiratokban.

MAYR, G. von, Die Arbeitslosen im Deutschen Reiche. (Das Handels-Museum. 1897. Bd. 12. Nr 1 és 2.)

PRESL, F. C., Production, Ausschank alkoholhaltiger Getränke und die Trunkenheitsgesetzgebung in Oesterreich. (Statistische Monatsschrift 1896. Oct.- Heft.)

RECHNUNGSERGEBNISSE der Berufsgenossenschaften für 1895. (An-

- nalén des Deutschen Reichs etc. 1897. Nr. 2.)
- WEBER Alfr., Hausindustrielle Gesetzgebung und Sweatingsystem in der Konfektionsindustrie. (Schmoller-féle Jahrbuch. XXIX. Jahrg. (1897.) 1. Heft.)
- ZELLER, Der Entwurf des neuen Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetzes. (Schmoller-féle Jahrbuch. XXIX. Jahrg. (1897.) 1. Heft.)
- BULLETIN de l'office du travail. 4-e année No. 1. Janvier 1897. Revue du travail. Le conseil supérieur du travail L'inspection du travail en 1895 et le personnel des ouvriers protégés; etc.
- DESCHANEL, P., La question sociale et le socialisme. (Revue polit. et parlem., Janvier 1897.)
- DIXON E., Le logement du pauvre à Londres. (Rev. d'écon. polit. Déc. 1896.)
- HUBERT-VALLEROUX, L'intervention de l'État dans le contrat de travail: le marchandage. (L'économiste français. 25-e (1897) ann. No 5.)
- LEVASSEUR E., L'arbitrage aux Etats-Unis (L'économiste français. 25-e (1897) ann. Nos 5 etc.)
- LEVASSEUR, Em., L'ouvrier américain. (Journ. de la soc. stat. de Paris, Janvier 1897.)
- REVUE DU TRAVAIL. Publiée par l'office du travail de Belgique. 2. e. année. No. 1. Janvier 1897.
- Richard Alb., Les debuts du parti socialiste français. (Revue polit. et parlem., Janvier 1897.)
- THE LABOUR GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No. 1. January 1897: State of employment in December. Sickness and mortality experience of friendly societies. Mines and quarries in 1895; etc.
- STATE of the skilled labour market. (Board of Trade Journal. January 1897.)

IX. Gazdaságtörténet.

- v. BRÜNNECK, W., Zur Geschichte des Grundeigentums in Ost- und Westpreussen. II. Die Lehngüter. Abth. 1 und 2. Berlin, 1895—96.
- FRIDRICHOWICZ, E., Die Getreidehandelspolitik des ancien régime. Weimar, 1897.
- GIBBINS, H. de B., Industry in England. Historical outlines. London, 1896.
- Folyóiratokban.*
- MEYER, Wilh., Guts- und Leibeigenthum in Lippe seit Ausgang des Mittelalters. (Jahrb. für. Nat. Ök. u. Statis. XII. Bd. 6. Heft.)
- MATLEKOVITS A. v., Die mitteleuropäische Zollunion. (Das Handels-Museum 1897. Bd. 12. Nr. 3.)
- BREYSIG K., Die sociale Entwicklung der führenden Völker Europas in der neueren und neuesten Zeit (2 Art.) (Schmoller-féle Jahrbuch. XXIX (1897) Jahrgang 1. Heft.)

X. Statisztika.

- *STATISTISCHES JAHRBUCH der Stadt Berlin. XXI. Jahrgang. Statistik des Jahres 1894. Herausgegeben von R. Böckh. Berlin, 1896.
- *VERÖFFENTLICHUNGEN des statistischen Landesamts. Die Hauptergebnisse der Berufsstatistik vom 14. Juni 1895 für das Königreich Württemberg. Stuttgart, 1896.
- COMMERCIAL YEARBOOK: a statistical

and historical record relating to trade, industries, agriculture, banking, currencies, securities, railroads, shipping, insurance, population etc. 1896. Vol. I. New-York, 1896.

*STATISTICAL ABSTRACT for the several colonial und other posses-

sions of the United Kingdom in each year from 1881 to 1895. XXXIII. Nr. London, 1896.

*ANUARIO de la dirección general de estadística correspondiente al anno 1895. Tomo I—II. Buenos-Aires 1896.

XI. Vegyes művek és folyóiratok.

*PREUSSISCHE STATISTIK. 136. Statistik der preussischen Landesuniversitäten für die Studienjahre Michaelis 1892/3, 1893/4 und das Wintersemester 1894/5 Berlin, 1896. 140. Die Heilanstalten im preussischen Staate während der Jahre 1892, 1893 und 1894. Berlin, 1896.

BLOCK, Maurice, Petit dictionnaire politique et social. Paris, 1896.

*STATISTICA dell'istruzione superiore per gli anni scolastici 1893—94e 1894—95. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1896.

*AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVIII. Jahrgang. 12. Heft. Wien, 1896.

*ZIMMERMANN, F. W. R., Die Gesetzgebung zum Schutz des Publikums gegen den Genuss trichinenhaltigen Schweinefleisches im Herzogthum Braunschweig. (Annalen des Deutschen Reichs etc. 1897. Nr. 1.)

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. február hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1897. évi január 28-án tartott üléséből.

Jelen vannak: Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató Bamberger Béla könyvtáros, Acsády Ignác, Gaál Jenő, Matlekovics Sándor, Teleszky János választmányi tagok.

1. Elnök az ülést megnyitván,
a jegyzőkönyv hitelesítésére Matlekovits Sándor és Gaál Jenő választmányi tagokat kéri fel.

2. Igazgató bemutatja az ujonnan ajánlott r. tagok névsorát.

Az ajánlottak s pedig névszerint Almási Balog Elemér bankhivatalnok (Páris), Havas Lipótt akarékpénztári igazgató (Szolnok), Keppich Emil földbirtokos (Budapest), Kolozsvári kereskedelmi és iparkamara, Landauer Arthur (Budapest), Lippich Gusztáv földbirtokos (Szolnok), Protwin Géza orsz. iparegyesületi fogalmazó (Budapest), Steinhardt Emil, a Generali képviselője (Budapest), Visontai Soma orsz. képviselő (Budapest), Vojnich József ügyvédjelölt (Szabadka), rendes tagokul megválasztatnak és erről külön is értesíteni fognak.

2. Igazgató jelenti, hogy Körösi József dr. választmányi tag a társaság könyvtára részére felajánlja Mayr »Allgemeines statistisches Archiv« folyóiratát; továbbá hogy könyvadások érkeztek be Pólya Jakab, Horváth János, Walther Rezső, Jellinek Lajos és Gonda József uraktól.

Az adományokért a választmány köszönetét nyilvánítja.

3. Olvastatik a társasági könyvtár rendezésével megbízott Findura Imre jelentése, melyből kitűnik, hogy a teljesen rendezett anyag szerint a könyvtár 1896. év végén 1044 kötetben 1010 művet, 1994 füzetet tartalmazott, melyek összértéke 4.459 frt 48 kr. (1896. évi gyarapodás: 364 mű 400 kötetben, 845 füzet, érték: 1.520 frt 64 kr.)

Örvendetes tudomásul szolgál.

4. Igazgató bemutatja a Társaság 1896. évi zárszámadásait, melyekből kiderül, hogy a lefolyt évben a bevételek 4.724 frt 87 krt, a kiadások 4.186 frt 88 krt tettek ki s így a pénzmaradvány 537 frt 99 kr. A vagyonkimutatás szerint pedig az egyleti tiszta vagyon az év végén 7.023 frt 41 kr., mely a múlt évvel szemben 2.349 frt 09 kr. vagyonszaporulatot jelent.

A zárszámadások megvizsgálás végett a számvizsgáló bizottságnak adatnak ki.

5. Igazgató bemutatja a tagsági díjakkal hátralékban levő tagok névsorát, javasolván, hogy a mennyiben a tagok közül többen elhaltak, továbbá egyesekre nézve hiányzik a kellő alap, a melynél fogva a társaság velük szemben jogait érvényesíthetné, tekintsen el a társaság minden további lépéstől s törölje őket a tagok sorából.

A választmány ehhez hozzájárul s az illetőket a tagok sorából törölni, a vonatkozó tagsági jegyeket pedig érvényteleníttetni és a jelen jegyzőkönyvhöz csatoltatni rendeli.

6. Tárgyaltatik a Közgazdasági Ismeretek Tára című encyclopedikus mű szerkesztőségének abbéli kérése, hogy a vállalatot a társaság legalább 3 éven át bizonyos összeggel támogassa.

A választmány, miután az előterjesztettekől meggyőződött arról, hogy közhasznú és hízagpótló munkáról van szó, melynek létrejöttét a Társaságnak már céljánál fogva is előmozdítania kell, hozzájárulás címén 1897-től kezdve három éven át évi 600 frtot szavaz meg, illetve ajánl megszavazásra a közgyűlésnek, kikötvén, hogy a három kötetre tervezett nagy mű a Társaság tagjai részére kedvezményesen áron engedtessek át.

7. Tárgyaltatik Acsády Ignác választmányi tag azon indítványa, hogy a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét, mely a folyó évtől nagyobb kiadásban jelenik meg, a Társaság szintén némi összeggel segítse.

A választmány azon kikötéssel, hogy a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlé a Társaság tagjai ugyanazon kedvezményesen áron (évi 2 frt) kapják, mint az országos gazdasági egyesület tagjai, továbbá, hogy a Szemle a társasági könyvtár részére öt ingyen példányban küldessék, a kívánt célra 200 frtnak az 1897. évi előirányzatba való fölvételét határozza el.

8. Tárgyalás alá vétetik az 1897. évre vonatkozó rendes évi közgyűlés programja.

A választmány a közgyűlés megtartása határnapjának megállapítását az elnökségre bizza, a tárgysorozatot pedig a következőkben állapítja meg: 1. Az igazgató választmány 1896. évi jelentése. 2. A számvizsgáló bizottság jelentése az 1896. év számadásairól. 3. Az 1897. évi költségvetés megállapítása. 4. A Társaság tisztikarának és az igazgató választmány 60 tagjának megválasztása. 5. Öt számvizsgáló választása. 6. Indítványok.

9. Következvén a Társaság 1897. évi költségvetése előirányzatának tárgyalása

a választmány ez előirányzatot részletesen megállapítja s azt előzetes közzététel mellett a közgyűlés elé terjesztendőnek határozza.

10. Igazgató bemutatja az 1896. évre vonatkozó közgyűlés elé terjesztendő évi jelentés tervezetét.

A választmány a jelentést végleg megállapítja s azt már előzetesen a Közgazdasági Szemlében közzététetni rendeli.

11. Elnök az ülést bezárja.

A Magyar Közgazdasági Társaság millennáris Emlékkönyve megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — Földes Béla: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. —

Bernát István: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gaál Jenő*: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovits Sándor*: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó Jenő*: Közlekedés-ügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello Károly*: Államháztartásunk jövője. — *Pólya Jakab*: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger Béla*: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a cultura és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt 80 kr., *társaságunk tagjai egy koronáért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

Az **Emlékkönyvre** tagjaink közül újabban előfizettek: Fuhrmann Ferencz, Gelléri Mór, Hegyeshalmy Lajos, Horváth Elemér, Horváth János, Kovács Aladár dr., Ráth Károly (két példány), Vályi Gábor, Visontai Soma, Zigány Zoltán, Zorn Vilmos, Ybl Felix.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetek. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök. — Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien. — Neue Zeit, Stuttgart. — Hirth: Annalen, München. — Mayr: Allgem. statist. Archiv. — Zeitschrift für Wirtschaftsgeschichte, Berlin.

3. Angol nyelven.

Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review Oxford. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Columbia. — Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Economistes, Paris. — Demoulin: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Economie politique, Paris. — La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

Giornali degli Economisti, Roma. — La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

Könyvadamányok:

Magyarország földművelése. 1896. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszter. Budapest.

A Magyar Vasutak Díjszabásügyének fejlődése 1846—1896-ig, a m. kir. államvasutak igazgatóságának megbízásából irták: Jellinek Lajos és Gonda József. I. kötet. Budapest 1897.

Szakülések.

1. A *Magyar Közgazdasági Társaság* f. évi január 21-én fölolvastott ülést tartott a m. mérnök- és építész-egylet nagytermében. Előadó volt *Ambrozovics Béla* ny. min. tanácsos, ki »Országok gazdasági erejének összeméréséről« cím alatt új eszmékben gazdag fölolvastásával a nagy számban megjelent hallgatóság figyelmét mindvégig lekötötte.

Ertekező kizár előadásából minden politikát. Csak tudományos szempontból tárgyalja a kérdést. Kimutatja, hogy sem az adó, sem a vagyon nem fogadható el alapul; az ország *értéktermelését* állítja fel gazdasági ereje mértékeül, megkülönböztetve ezt a *jövedelemtől*, melynek megállapításánál pénzzel van dolgunk, holott amannál csak *termelt tárgyakkal*, melyeknek csak az értékét fejezzük ki pénzzel. Tehát a hivatalnok, ügyvéd, orvos, bank, takarékpénztár, hitelintézet, tőke és adósság, stb. és egyáltalában a *fogyasztók*, mint olyanok, egészen figyelmen kívül maradnak. Mert a pénz csak gazdát cserél, a mennyiben pedig munkaerőt hoz mozgásba, hatása a productióban nyilvánul s azon mérhető meg. Azonfelül a jövedelemre fektetett alapon a nem saját kezükre dolgozó munkások és személyzet — tehát a producálók nagy zöme, munkájoknak az értéke kimarad, mert a tiszta jövedelem kiszámításakor levonatik. Ezt corrigálni kellene a levont összegek újra hozzáadásával. Felolvasó szerint egyáltalán a tiszta jövedelem nem közgazdasági, hanem magángazdasági forgalom. Minden tárgy abszolút közgazdasági hasznát a *brutto* fejezi ki, vagyis a tárgy eladási ára. Szerinte minden gazdasági egyed (önálló gazda, gyár, kereskedő, stb.) productiójából levonandók a mástól vett *tárgyak* (alkatrészek, anyagok) s így, miután ezek is productumok, ezek is sorra kerülnek s megkapjuk az egész ország termelését, illetőleg termelése értékét. Többféle rövidítés is van tekintettel arra, hogy némely anyag túlnyomó része a magasabb rendű productumokban bennfoglaltatván, külön nem veendő számba. A szállítás, melynek értéke van a productumokban, szintén figyelmen kívül marad (ha külön vétetik, akkor a szállítási eszköz brutto bevétele fejezi ki közgazdasági értékét). Azonfelül sok milliárd forintnyi értékről lévén szó, a legkisebb dolgok elhanyagolhatók. Mindezeket a részletesen kidolgozott példákat és matematikai képleteket illusztrálja. Azután a dolognak a külfölddel való érintkezésében való alakulására tér át. Levonandó a külföldnek fizetett kamat, illetőleg külföldi vállalatok tiszta jövedelme (esetleg bruttojuk fele). Ez fontos, ha a tőkegazdagság nem egyenlő. Belföldi productumok külföldi alkatrészei a fennebbi eljárás által önként levonásba jönnek. Külföldi fogyasztási cikkek nem jönnek figyelembe. Az ezekből eredhető baj elhárítása a közgazdasági politika dolga. Itt a kérdés összefügg a vámszerződés kérdésével. A termelésnél is fontos a termék s termék közti különbség. A tápszer *erő*, de kell, hogy fel is használhassuk. Ime az ipar fontossága. Végül levonandó a megélhetésre bizonyos

összeg. Ez az arányt a gazdagabb országra nézve kedvezőtlenebbé teszi. Ha nem az országok abszolút gazdasági erejéről, hanem csak országok erejének összeméréséről van szó, a problema aránylag egyszerűvé válik, ha feltételezzük, hogy a productumok értékrészelei (alkatrészei, stb.) ugyanabban az arányban állanak az egészhez, hogy például kétszer akkora értékű sörhöz kétszer akkora értékű árpa, komló, stb. kell. E szerint a statisztikát minél több termékre kellene kiterjeszteni, az értékadatokat összeadni és más országokéval összemérni. Ez semmi egyéb, mint az *egyeselek* bruttójának az összege és ennek a más országokéval való összehasonlítása.

A fölolvastat a közönség, melynek sorában láttuk:

Hollán Ernő, Ghyczy Béla altábornagyokat, Csemeghy Károlyt, Kossuth Ferenczet, Nagy János min. tanácsost, Lipthay Sándort, Körösi Józsefet, stb., élénk tetszéssel fogadta.

A fölolvastatnak az elnök *Mattekovics* Sándor mondott köszönetet, egyszersmind megköszönve a m. mérnök- és építészegyletnek, hogy helyiségeit átengedni szives volt.

2. A Magyar Közgazdászati Társaság munkásügyi szakosztálya február 4-én délután ülést tartott *Mattekovics Sándor* elnöklete alatt. Az ülésen *Horváth János* dr. iparhatósági biztos tartott előadást *betegsegélyező pénztáraink válságáról*.

Előadó ismertette betegsegélyező pénztáraink alakulásának történetét, különösen kiemelve azt, hogy Magyarország 26 törvényhatósági joggal felruházott és 106 rendezett tanácsú városára, valamint 410 szolgabírói járására nézve csak 98 kerületi betegsegélyező pénztárt állapítottak meg és így vannak oly kerületi betegsegélyező pénztáraink is, melyeknek területe 8—10 közigazgatási járást ölel fel, a mi a pénztár adminisztrációját teljesen lehetetlenné teszi. Nagy baj volt az alakulás sikerére nézve, hogy közigazgatási tisztviselőink az intézménnyel szemben nemcsak közönyösséget, hanem ellenszenvet is tanúsítottak és így még a kerületi pénztárak megalakítását sem vették komolyan és csak évek múlva foganatosították. Az 1892. év április havának 1-től az 1896. év végeig megalakult nálunk 98 kerületi, 101 ipartestületi, 171 gyári és vállalati és 66 magánegyesületi betegsegélyező pénztár, de ezek közül időközben megszűnt, illetve beolvadt a kerületi pénztárakba 15 pénztár.

Minthogy eddig biztos adataink csak az 1895. év végéig vannak, az előadó kimutatja, hogy a taglétszám az 1895. év végén fennállott 376 különféle betegsegélyező pénztárban 523.257 volt; az 1895. évi bevételek 3,666.272 frtra, a kiadások összege pedig 3,605.782 frtra rugott. A betegsegélyező pénztárak válságos helyzetét az a körülmény jelzi, hogy az 1894. év végén az összes pénztárak pénztári maradványa 636 ezer forintot tett ki s ez az összeg az 1895. év végén már 304 ezer frtra apadt le. Ezenkívül az intézmény törzsét képező kerületi betegsegélyező pénztárak az 1895. év végén számadásaikat már 39 ezer forint deficittel zárták le. Mivel az 1896-ik év az 1895-nél előreláthatólag még kedvezőtlenebb pénztári kimutatásokat fog feltüntetni, betegsegélyező pénztáraink válságos helyzete nyilvánvaló. A válságot előadó szerint a következő körülmények idézték elő: 1. Betegsegélyező pénztáraink balesetekből eredő betegségekben is kötelesek 20 heti segélyt nyújtani, holott Ausztriában és Németországban külön balesetbiztosítás van. 2. Betegsegélyező pénztáraink a családtagok segélyezését is önként magukra

vállalták, holott erre kötelezve nem voltak. 3. De legnagyobb baj betegsegélyző pénztárainkra nézve az, hogy a belügyminiszterium a közkórházi gyógydíjakat egészen áthárította a betegsegélyző pénztárakra, holott azokat az államnak kellene viselnie. Míg Ausztriában a kórházi gyógydíjak csak 28 napra terhelik a betegsegélyző pénztárakat, addig nálunk a belügyminiszterium rendszerint 140 napra hajtja be a betegsegélyző pénztáraktól a kórházi ápolási költségeket. Ekként a kórházi gyógydíjakkal pénztáraink valósággal meg vannak sarczolva s e miatt tönkre kell jutniok. 4. A pénztárak némely belső bajain kívül baj az is, hogy a közigazgatási hatóságok a pénztárak hátralékos járulékait nem hajtják be, — stb.

Végül előadó megjelöli eme bajok orvoslási módját is. Ezek részben törvényhozásiak, részben kormányzatiak. De maguknak a pénztáraknak is számtalan önkormányzati mulasztást kell helyre-pótolniok; nevezetesen a kerületi pénztárak nagy mulasztást követtek el, midőn nem létesítették a kölcsönösséget és a pénztárak szövetségét. A pénztári szövetség útján lehetne az orvosi kérdést is megoldani. A bajokat úgy az államnak, mint a pénztáraknak együttesen kell elhárítaniok, mert ezt az intézményt a bukástól minden áron, sőt az államosítás, illetve az állami hozzájárulás árán is meg kell menteni, a mennyiben ezzel több, mint félmillió munkás egészség-ügyéről van szó.

Elnök a tetszéssel fogadott előadás után a vitát megnyitván, felszólal

Gerő Lajos dr., ki mindenek előtt reflectál előadó azon megjegyzésére, hogy nincs annyi betegsegélyző pénztárunk, mint Ausztriában. Ez természetes, mert a munkások száma is kevesebb nálunk. Kíváncsnak tartja, hogy a betegsegélyző pénztáraink száma még csekélyebb legyen, ellenben nagyobbítsák a meglevők területi hatásköre, mert ezzel a kezelési költségek csökkenthetők volnának. Szerinte az ipartestületi vállalati és magánpénztárakat általában meg kellene szüntetni és a kerületi pénztárakba beolvasztani. Szükséges volna továbbá, hogy a választmányban a munkások és munkaadók képviselőinek aránya a jelen $\frac{2}{3} - \frac{1}{3}$ arányról $\frac{1}{2} - \frac{1}{2}$ -re módosíttassék, mert jelenleg az az állapot, hogy a munkások minden őket közelebből érintő kérdésben leszavazzák a munkaadókat. Hogy a betegsegélyző pénztárak körül még számos más visszasság áll fenn, a maga részéről elismeri, utal különösen a kórházi költségekre, mely tekintetben a főváros rendkívüli terheket ró a pénztárakra. Legfőbb bajnak tartja e részben, hogy a kórházak nem fogadták el a pénztárak azon elvét, hogy betegeket csak akkor vegyenek föl, ha erre a pénztár orvosától és igazgatójától nyernek utasítást.

Schwarz Rezső munkás engedelmet kér, hogy a kérdéshez hozzászólhasson. A fele arányt a képviseltetésben határozottan ellenzi s a $\frac{2}{3}$ arány már azért is méltányos, mert a részvénytársaságoknál is a tőke arányában biztosítatik az ügyekre való befolyás. Egyébként helyesli a pénztárak reorganisatióját, illetve államosítását.

Fenyvessy Adolf tiltakozik a fővárossal szemben emelt vád ellen s utal azon nagy áldozatokra, melyeket épen a főváros hoz a kórházak érdekében és azon nagy hátralékokra, melyekkel a törvényhatóságok, községek a fővárosnak tartoznak.

Gaál Jenő csak azért szólal fel, mert nem mindenben ért egyet a hallottakkal. Az adatokból kitűnik, hogy épen a gyári pénztárak-

nál a legcsekélyebbek a költségek, mert itt már a gyári hivatalnokok végzik az adminisztrációt és a patriarchalis viszony a munkaadó és munkás közt ezen keretben óvható meg legjobban."

Elnök összegezve a vitát, azon reményének ad kifejezést, hogy e fontos kérdés más alkalommal is szőnyegre fog kerülni. Végül köszönetet mond előadónak és az ülést bezárja.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának jelentése a Társaság 1896. évi működéséről.

A lefolyt 1896-iki év örökké emlékezetes marad a magyar nemzet életében. Az ország megülte ezredéves fennállásának nagy ünnepét, a melynek egyes mozzanatai a legméltóbb módon juttatták kifejezésre az anyagi és szellemi téren egyaránt elért kiváló eredményeket.

Társaságunk működésére a millenniumi év annyiban nem volt minden befolyás nélkül, hogy azt már a szakerők lekötöttségénél fogva is korlátoznunk kellett. Mindazonáltal nem maradtunk el mi sem azok sorából, a kik szellemi munka kifejtése által járultak hozzá a nemzet ünnepének sikeréhez. Emlékkönyvet adtunk ki, azon kitűzött czéllal, hogy abban az országra a második ezredév küszöbén váró gazdasági föladatak nyerjenek megvilágítást. Habár a mű szűkebb keretben maradt, mint terveztük, mégis belbecséhez szó nem férhet; az abban kifejezett eszmék bősége, íróinak előkelő egyénisége és a feldolgozás formája által méltán rászolgált azon nagy elismerésre, melylyel a nyilvánosság előtt találkozott. Gondoskodtunk arról, hogy az Emlékkönyv minél szélesebb körben terjesztessék, a mennyiben azt könyvpiaczra hoztuk, tagjainknak pedig módot nyújtottunk, hogy annak minél előnyösebben juthassanak birtokába.

A mű kiadása anyagilag terhet társaságunkra nem rótt, mert annak költségeit egyik tagtársunk, a ki méltán tarthat legőszintébb hálánkra igényt, sajátjából fedezte; sőt, mint a teljesen lezárandó részletes számadásokból ki fog tűnni, nem épen csekély összeg az, mely tiszta maradvány gyanánt pénztárunkat gyarapítja.

Áttérve Társaságunknak 1896. évi belső életének vázolására, mindenekelőtt fölemlítjük, hogy tagjaink számában örvendetes növekedés mutatkozik. A rendes tagok száma ez idő szerint 460, az alapítóké pedig 5, az utóbbiak számát a Magyar Országos Központi Takarékpénztár gyarapítván 200 forintos alapítványával, melyért ez uton is köszönetünket tolmácsoljuk.

Az év folyamán sorrendben a következő előadások tartattak:

Pap Dávid a *kvotáról*, Rubinek Gyula *kereskedelmi szerződéseink* hatásáról, Czéntner József a *gabonaelevatorokról*, Sugár Ignác a *vidéki városok* helyzetéről, Rózsa Károly *helyi érdekű vasutaink* bajairól és ezek orvoslásáról, Gonda József a *magyar vasutügy* 1848/9-iki történetéről, Horváth János a *kisipari hitel* országos szervezéséről, Farkas Jenő teendőinkről a *lakásügy terén*, Éber Antal a *záloglevelek* biztosításáról, Pap Dávid a *horvát pénzügyi kiegyezésről*, Horn Antal dr. az *orosz bankról*, Bálint Imre a *valutáról*; a jelen év első hónapjaiban pedig Ambrozovics Béla *országok gazdasági erejének* összeméréséről, Horváth János a *betegségélyző pénztárakról*.

Ezen előadások kapcsán, melyeket legtöbb esetben számos kitűnő vendég is meghallgatott, hatszor vita fejlődött ki, tagjaink élénk érdeklődése mellett.

A Jekelfalussy József dr. min. tanácsos és akadémiai rendes tag által szerkesztett »Közgazdasági Szemlét« mint Társaságunk hivatalos közlönyét tagjaink ez évben is ingyen nyerték. Biztosítottuk továbbá könyvtárunk részére az egyes miniszteriumok, az országos statisztikai hivatal, a székes fővárosi statisztikai hivatal, az országos gazdasági egyesület kiadványait, az összes kamarai publicatiókat s csereviszonyba léptünk máris több külföldi rokonzóló társasággal és testülettel, melyek kiadványait szintén kapjuk. Könyvtárunk ez úton a lefolyt évben jelentékenyen szaporodott, de gyarapításához hozzájárult több tagtársunk is számos adománnyal, valamint saját költségünkön beszereztük a hazai és külföldi összes kiválóbb szakfolyóiratokat. A Társaság könyvtárának értéke szakszerű becslés szerint az év elején 4.459 forint 48 krajczár (1896. évi értékelkedés 1.520 forint 64 krajczár) s gazdag tartalmáról bizonyosságot tesz a már teljesen rendezett nyilvántartási jegyzék. Mindenesetre kívánatos volna tehát, hogy e gazdag gyűjtemény ne holt kincs maradjon s hogy tagjaink azt már saját érdekükben is az eddiginél fokozottabb mértékben vegyék igénybe.

Társaságunk a millennium alkalmából rendezett többrendbeli congressusra nyert képviseltetése céljából meghívót, kiemeljük azok közül a nemzetközi gazdacongressust, valamint a demographiai congressust, a melyekben Társaságunk nemcsak képviseltette magát, hanem tagjai által élénk részt vett a lefolyt tanácskozásokban.

Jeleznünk kell e helyen azon nagyobb szabású irodalmi vállalatot, melynek eszméje Társaságunk köréből indult ki s melynek megvalósulása máris biztosítottnak tekinthető, mert a Pallas könyvnyomda és irodalmi társaság annak kiadására vállalkozott. E munka hasonlóan a külföldön már létező termékekhez (Staatshandwörterbuch) tára kíván lenni a közgazdaság, állami pénzügy, valamint a gazdasági és társadalmi politika körébe vágó összes ismereteknek, számbavételével a tudományos elméletnek, a történeti fejlődésnek, az illető intézmények alapjául szolgáló jogi és közigazgatási rendszernek, végre felölelésével a vonatkozó irodalomnak és a statisztika által kiderített adatoknak. Mindezek tárgyalásánál a mű első sorban a hazai állapotokat veendi alapul. A szerkesztők, névszerint Halász Sándor és Mandelló Gyula legkiválóbb szakterőink közreműködését nyerték meg s így bizvást föltehető, hogy az nemcsak hézagot pótló, hanem valóságos nyeresége lesz irodalmunknak. Ezen ok indította a magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságát arra, hogy a maga részéről a vállalatnak három éven át leendő anyagi támogatását helyezze kilátásba s ugyanaz volt irányadó reánk nézve, midőn azonos módon első részlet gyanánt 1897. évi költségvetésünkben 600 forintot irányoztunk elő. melylyel annak létrejövését előmozdítani kívánjuk, kikötvén egyuttal a három kötetre tervezett műnek Társaságunk tagjai részére kedvezményes áron leendő átengedését.

Hasonló célból javasoljuk a tisztelt közgyűlésnek, hogy a folyó évtől kezdve nagyobb kiadásban megjelenő Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle részére, mely e téren egyetlen irodalmunkban, a tagjaink számára nyújtandó kedvezményes ár (évi 2 frt) fentartása mellett a folyó évre 200 forintot hozzájárulás czimén engedélyezni méltóztassék.

A szellemi élet fejlesztése és a rendelkezésre álló eszközökkel

való istápolása mellett különös gondoskodásunk tárgyát képezte a társaság anyagi helyzete is. A számvizsgáló bizottság által előterjesztett vagyon kimutatásból láthatják önök, hogy Társaságunk nem csak teljesen activ, a mennyiben az első berendezésből eredő összes költségeinket fedeztük, valamint az év folyamán fölmerült szükségleteink teljes kielégítése iránt saját erőnkéből intézkedhettünk, hanem sikerült bár ma még szerény alapot teremtenünk arra is, hogy az érinthetetlen törzsvagyon gyümölcsöző elhelyezése által jövedelmeink beszerzésében ne csupán a tagjárulékokra legyünk utalva. Ezen jelenleg kerek 1000 forintot kitevő alapítványi összeg további növelése fogja képezni a legközelebbi föladatak egyikét, melynek elérése érdekében természetesen első sorban azon körök áldozatkészségére kell appellálnunk, melyeknek Társaságunk, bár közvetve is, használni van hivatva. Meleg elismeréssel kívánunk megemlékezni e helyen a Pesti hazai első takarékpénztári egyesületről, mely a hazai culturalis törekvéseket mindenkor támogatván, Társaságunkat is jelen-
tekenyebb évi adományban részesítette.

Csak kötelességet teljesítünk továbbá, ha a Társaság ügyei iránt tanusított különös érdeklődésükért köszönetünket nyilvánítjuk *Gorove* László úrnak, *Falk* Zsigmond lovag úrnak, a Pesti könyvnyomda r. t. vezérigazgatójának, *Hevesi* Ödön úrnak, a Pesti hazai első Takarékpénztár-egyesület ügyvivő igazgatójának, *Kőrösi* Imre úrnak, a Magyar orsz. központi Takarékpénztár igazgatójának, és *Szathmáry* Gyula úrnak, a Magyar Agrár és Járadékbank főkönyvelőjének.

A jelen évvel egyuttal megbízatásunk véget érven, az alapszabályok értelmében a tisztelt közgyűlésnek ezuttal az a föladata is lesz, hogy tiszti karát és az igazgató választmány tagjait a legközelebbi három évre kijelölje. Midőn ennek folytán a magunk részére a fölmentmény megadását kérjük, alig mulaszthatjuk el, hogy az eddig irántunk tanusított bizalomért meleg hálánkat ne tolmácsoljuk, kifejezést adva egyszersmind ama reményünknek, hogy azok, a kiket a tisztelt közgyűlés bizalma kitüntetni fog, a megkezdett alapon közhasznú szerepre hivatott Társaságunkat tovább fejleszteni és érdekeit minden irányban gondozni igyekeznek.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság

Tételszám	B e v é t e l e k	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt	kr.
1	Befolyt tagsági díjak:				
	1. az 1894-ik év II. felére	2	50		
	2. » 1895-ik » I. »	7	50		
	3. » 1895-ik » II. »	37	50		
	4. » 1896-ik » I. »	1875	—		
	5. » 1896-ik » II. »	1775	—	3697	50
2	Kamatok			29	54
3	Átfutó bevételek 1895. évről			213	37
4	A pesti hazai első takarékpénztár egyesület adománya			100	—
5	Befolyt alapítványi összegek			200	—
	Összes bevétel			4240	41
	Pénzmaradvány 1895. évről			484	46
	Főösszeg			4724	87

Budapesten, 1896. deczember 31-én.

Magyar Köz-

Láng Lajos s. k.
elnök.

Grötschel Imre s. k.
pénztárnok.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó
részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1897. február 3-án.

A számvizsgáló

Beck Dénes s. k.

Fritz Péter s. k.

Emich Gusztáv s. k.
elnök.

1896. évi zárszámadása.

Tételszám	K i a d á s o k	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Egyleti helyiségek bére			1200	—
2	Helyiség átalakítási költségek			219	15
3	Hozzájárulás a »Közgazdasági Szemlé«-hez			985	65
4	Irodai és nyomdai költségek			802	39
5	Postadíjak			155	39
6	Fűtési és világítási költségek			80	03
7	Leltári tárgyak vételárának törlesztésére .			50	—
8	Szolga díjazására			100	—
9	Könyvtár gyarapítására és hírlapelőfizetésekre			393	77
10	Elhelyezés az Orsz. Közp. Takarékpénztárnál (a bevételek 5-ik tétele kapcsán) . .			200	—
11	Pénzmaradvány 1896. december hó 31-én .			537	99
	Főösszeg . . .			4724	87

gazdasági Társaság.

Halász Sándor s. k.
igazgató,

Lovag Falk Zsigmond s. k.
ellenőr.

okmányokkal összehasonlítván helyesnek találtuk, miért is a elnökség

bizottság :

Baross Géza s. k.
jegyző.

Székely Ferencz s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság

Tételszám	V a g y o n	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Készpénz maradvány 1896. decz. hó 31-én .			537	99
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapítványitőkék			1000	—
3	Ezeknek 1896. évi hátralékos kamatja . . .			35	80
4	Hátralékos tagsági díjak :				
	1. az 1894-ik év II. feléről	65	—		
	2. » 1895-ik » I. »	102	50		
	3. » 1895-ik » II. »	130	—		
	4. » 1896-ik » I. »	175	—		
	5. » 1896-ik » II. »	300	—	772	50
5	Leltári tárgyak értéke 10% leírása után .			766	24
6	Könyvtár értéke			4459	48
	Összesen . . .			7572	01

Budapest, 1896. évi december hó 31-én.

Magyar Köz-

Láng Lajos s. k.
elnök.

Grötschel Imre s. k.
pénztárnok.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonat-

Budapest, 1897. február 3-án.

A számvizsgáló

Beck Dénes s. k.   Fritz Péter s. k.   Emich Gusztáv s. k.
elnök.

1896. deczember 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	T e h e r	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Tartozás a »Közgazdasági Szemlé«-ért 1896 II-ik felére			455	—
2	Tartozás irodai és nyomdai költségeikért .			93	60
3	Egyleti vagyon :				
	a) alapítványokban	1000	—		
	b) vagyontöbblet	6023	41	7023	41
	Összesen . . .			7572	01
	Az egyleti vagyon volt 1895. decz. 31-én			4674	32
	A fenti kimutatás szerint 1896. » »			7023	41
	Vagyonszaporulat az 1896. évben			2349	09

gazdasági Társaság.

Halász Sándor s. k.
igazgató.

Lovag Falk Zsigmond s. k.
ellenőr.

kozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

bizottság :

Baross Géza s. k.
jegyző.

Székely Ferencz s. k.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság 1897. évi költségvetési előirányzata.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	frt.	kr.		frt.	kr.
1 Egyleti helyiség bére:			1 Pénztári maradvány		
a) házbér . . . 1150	1200		1896. decz. 31-ről .	537	99
b) házmesterdíj 50			2 Tagdíjak:		
2 Hozzájárulás a »Közgazdasági Szemle«			a) 370 fővárosi tag		
költségeihez 2 frt.			à 10 frt. = 3700		
tagonkint, 20 tiszte-			b) 20 vidéki tag à	4200	—
letpéldány és 450 tag			10 frt. = . . 200		
után	940	—	c) 60 vidéki tag à		
3 Hozzájárulás a »Közgazdasági Ismeretek			5 frt. = . . . 300		
Tára« kiadásához .	600	—	3 Adományok	100	—
4 Hozzájárulás a »Magyar Gazdaságtörté-			4 Millenn. Emlékkönyv		
nelmi Szemle« ki-			után tiszta jövedelem	200	—
adásához	200	—	5 Hátralékos tagdíjak be-		
5 Irodai és nyomdai költségek			folyásából	100	—
sejtekre	400	—	6 Kamatjövedelem . . .	60	—
6 Postai díjakra	120	—			
7 Könyvtárgyarapítására	350	—			
8 Fűtési és világítási költsé-					
gekre	100	—			
9 Szelga díjazására . .	150	—			
10 Előre nem látható kiadásokra	50	—			
Összes kiadás .	4110	—	Összes bevétel .	5197	99
			Előirányzott összes be-		
			vétel	5197	99
			Kiadás	4110	—
			Tehát várható több be-		
			vétel	1087	99

Az igazgató választmány 1897. január 28-iki üléséből.

Láng Lajos,
elnök.

Halász Sándor,
igazgató.

ADALÉK MEZŐGAZDASÁGI HITELPOLITIKÁNKHOZ.

— Harmadik és befejező közlemény. —

MÁSODIK RÉSZ.

Mezőgazdasági hitelügyünk fejlesztése.

1. Járadékbirtok és járadékbank.

A földbirtok hitelszükséglete sokkal nagyobb és árnyalatdúsabb, semhogy egyetlen jogintézménnyel: a jelzáloghitel intézményével az minden nyilvánulataiban megfelelően kielégíthető volna. A jelzáloghitel nagy szolgálatot tett a mezőgazdaságnak. A hitelszükségletek bizonyos tömegére különösen és kizárólag alkalmas. Kétségtelen azonban, hogy a jelzáloghitel intézménye kiegészítésre szorul. Részint inhaerens hibáinál fogva, a minek következtében sok esetben közgazdasági szempontból kedvezőtlen hatásokat is eredményez, részint és főleg azért, mert nem alkalmazható bizonyos magasabb mezőgazdaságpolitikai célok megvalósításánál, melyek csakis a járadékeltv szigorú érvényesítésével létesíthetők.

A járadékbirtok az az intézmény, mely a jelzáloghitel és a személyhitel mellett magas hitel- és mezőgazdaságpolitikai célok megvalósítására alkalmas.

A járadékhitelt, mely a járadékbirtokban van megtestesülve, az egész mezőgazdasági hitelügy alapjává tenni ép úgy hiba volna, mint azt a mezőgazdasági hitelszervezetből egészen elhagyni.¹⁾

¹⁾ Találón mondja *Dr. Baron* tanár: » . . . wenn heute die Rente die einzige Rechtsform für den Credit des Grundbesitzes wäre, so müsste die Hypothek geradezu erfunden und eingeführt werden.« (*Jahrb. f. Nationalök. u. Statistik. Dritte Folge. VI. B. 1893.* — *Das Rentenprinzip im Dienste des Anerbenguts.* cz. értekezésében 801 l.) — *Conrad* is erre céloz, mikor azt mondja: » . . . in unserer Zeit der Kapitalist nicht willkürlich die Form oktroyieren lässt, in der er dem Landwirte Kredit gewähren soll.« (*U. ott.* — »Die Verwertung des Rentenprinzips zur Sicherung der Grundbesitzverhältnisse.« 2 l.)

A járadékbirtok, vagyis oly birtok, melynek teljes tulajdonjogot eredményező átruházása (illetőleg megszerzése) nem adás-vételi ár, hanem meghatározott (pénz- vagy gabona-) járadék szolgáltatása fejében történik, jogrendszerünkben ismeretlen. Létesítése iránt azonban nem hiányzik a törekvés.¹⁾

Hogy a járadékbirtok, mint a tiszta tőke- és jelzálog-hitelgazdaságnak modern s a római jogra alapított jognézetével ellentétben álló új jogintézmény behozatalának szükségességét és czélszerűségét kimutassuk, vázolni fogjuk rendeltetését közgazdaságunkban, azután megbeszéljük azokat a módokat, melyek irányadóknak tekintendők ezen intézmény gyakorlati megvalósításánál.

A földbirtok improductiv eladósodásának, túlterhelésének egyik legfőbb oka, hogy a birtokvásárlásra elégtelen gazdasági erővel rendelkező vevők nem tudván a különben is túl magas árú földbirtok teljes vételárát lefizetni, a hátralékos vételár erejéig zálogjogot engednek az eladónak s ezzel a (túlfizetett) birtok pusztá megszerzése által már improductiv adóssággal kénytelenek megküzdeni. A birtok túlfizetése²⁾ következtében oly teher hárul a földbirtokra, a melynek kamatoztatása és törlesztése a föld hozadékából nem fedezhető s ezzel egyre intensívebb improductiv eladósodás áll be, s a gazdasági ellenállásra való teljes képtelenség. A vételár-hátralék bekebelezésének folyamánya gyanánt előálló eme visszás jelenségnek nálunk különös fontosság tulajdonítandó, mert a magyar mezőgazdasági osztály alsóbb, csekélyebb vagyonnal rendelkező rétegeiben a birtokszerzési hajlam, a földéhesség különösen fokozott mérvben van meg.³⁾ Ma tehát úgy áll a dolog, hogy megfelelő intézmény hiányában a magyar parasztosztály ezen dicséretes, jó vonása, tömegnyomorának egyik kútfeje.

¹⁾ L. »A közgazdasági bizottság jelentése a telepítésről szóló törvényjavaslat tárgyában« (*Országgyűlési Irományok. 1894. XVI. k. 550. szám, 248 lap*) hol járadékbirtok létesítése van javaslatba hozva.

²⁾ *Schüffle* szerint a birtok akkor van túlfizetve, ha a vételár a mindenkor elérhető átlagos tiszta hozadék tőkeértékét többé-kevésbé túllépi. (*Deutsche Kern- und Zeitfragen. Berlin 1894.* 302 l.)

³⁾ A »telepítésről« szóló törvényjavaslat indokolása is utal arra, hogy a magyar mezőgazdasági munkás-osztályban fajjellegénél fogva fokozott mérvben van meg a birtokszerzési hajlam. (*Az országgy. képviselőháznak irományai. 1893. X. köt. 367. szám, 233 lap*).

A vételárhátralékhoz hasonlóan a földbirtokra bekebelezett improductív adósságnak másik bő forrása az intestat örökösödésre vezetendő vissza, a mikor az örököstársak egyenlő részben lévén örökösök, nem akarnak együttes tulajdonosai lenni a földnek, hanem egyesek a reájuk eső hagyatékhányad pénzértékét kívánják, a minek következtében az úgynevezett törzsörökös, kinek a hagyatékot képező birtoktest ezzel osztatlan tulajdonává válik, örököstársait készpénzben kénytelen kielégíteni. Ezt pedig igen gyakran csak terhes jelzáloghitel segítségével teheti, minek következtében saját gazdasági ellenálló ereje van veszélyben.

A járadékbirtok létesítésével az improductív eladósodás ezen esetei nem állnak be. Mert járadékbirtok tulajdonjogilag, vételár-fizetés, illetve a birtok tőkeértékének szolgáltatása nélkül is szerezhető, pusztán időközönként visszatérő járadékok ellenében, mi által az oly hátrányos vételárhátralék-bekebelezés nélkül, a kevésbé tehetős, de szakképzett, szorgalmas, edzett munkás is juthat földbirtokhoz. Ehhez járul, hogy a járadék fejében eszközölt eladás a földbirtok szükségleteinek sokkal inkább felel meg, mint a ma szokásos eladás, vételárhátralék bekebelezése mellett, mert járadék-szolgáltatás esetén nem mobilisáltatik a tőke és a hitelszükséglet nem fokoztatik felesleges módon.¹⁾

A földbirtoknak jelzáloghitel s illetve járadékhitel mellett eszközölt vétele között nem az évi szolgáltatásokban van a különbség, mert egyre megy, akár járadékot fizetek évenként, akár tőkerészletet és kamatokat. A földbirtok árában sem keresendő a különbség, mert ez a vétel mindkét esetében az árt alakító tényezők szabad és teljes érvényesülése mellett jó létre. De még a vevőnek a birtokhoz való jogi viszonyában sem található eltérés, mert itt is, ott is a vevő tulajdonossá válik. A eltérés csakis abban a jogi bánásmódban rejlik, melyben a birtok ára a vétel után részesül. A jelzáloghitel mellett eszközölt eladásnál a birtok-értéknek egy része szolgáltatandó, a mi rendszerint jelentékeny összeg, a járadékbirtoknál ellenben mindig csak hozadék szolgáltatatik és nem a birtok-érték hányada.

¹⁾ L. *Mahraun*: »Die preussischen Rentengutsgesetze. Berlin 1892« 4 lap).

A mi az örököstársak kielégítésére visszavezethető eladósodást illeti, ez szintén megszűnik, az által, hogy a hagyatéki birtok járadékbirtokká alakíttatik s a törzsörökös által fizetendő járadékok tőkeértékei a járadékbank közvetítésével az örökösöknek kifizettetnek pénzzé tehető járadéklevelekben, a minek ellenében azután a törzsörökös a banknak fizeti a járadékot.¹⁾

A tényleges állapotnak az imént kifejtett visszassággal szorosan összefüggő másik árnyoldala a földbirtokforgalom terén nyilvánul. A földbirtokforgalomnak erős és közgazdasági szempontból sokszor káros korlátja az, hogy a jelzálogbirtok, mely jogi tekintetben egységes egészet képez,²⁾ s melynek minden atomját a jelzáloghitelező zálogjoga ragadja meg, igen sokszor nem parcellázható a jelzáloghitelező önkényénél fogva, a kinek akarata ellenére tehermentes lejegyzés a jelzálogbirtokból nem történhetik.³⁾ A jelzáloghitel tehát a czélszerű földfeldarabolást és forgalmat gyakran akadályozza. Ki fogjuk mutatni, hogy a járadékbirtok intézménye miként teszi lehetővé ez akadály megszüntetését.

Van azonban a birtokfogalomnak egy más árnyoldala is. Társadalomgazdasági szempontból ugyanis felette kívánatos, hogy a földbirtok mindig azok kezén legyen, a kik azt legmegfelelőbben képesek gazdaságilag hasznosítani. E szempont érvényesülését a jelzáloghitel intézménye nem mozdítja elő, mert a csak csekély tőkeerővel rendelkező szakértő gazda a részleges vételárfizetéssel is annyira kimeríti erejét, hogy nem foghat sikeres önálló gazdálkodáshoz a súlyos vételárhátralékból eredő improductív adóssággal való küzdelmében, és ennek következtében vagy nem alapít önálló gazdaságot, vagy ha alapít is, szakértelme daczára tartósan fenn nem tarthatja magát. Ebben a földbirtok egészséges forgalmának jelentékeny korlátja nyilvánul. A járadékbirtok intézménye ezzel szemben hathatós előmozdítója az egészséges birtokforgalomnak, a nélkül, hogy a föld túlságos mobilisatiojának

¹⁾ »A járadékok keresztülvitele a mezőgazdasági hitelügy és a paraszt-örökösödés terén kétségkívül kiváló jelentőséggel bír. Az eladósnak legveszedelmesebb forrásait bedugná« — mondja *Földes*. (Társadalmi Gazdaságtan. II. Budapest 1894. 38 l.).

²⁾ L. *Telekkönyvi rendelet* 55. §.

³⁾ A *Telekkönyvi rendelet* 56. §. d) pontja értelmében.

válnék forrásává. Mert míg egyfelől az eladó javára a birtok fejében csak járadék, nem pedig vételártőke szolgáltatandó, a mi a birtokforgalmat jelentékenyen megkönnyíti, másfelől megfelelő intézkedésekkel a földbirtok-mobilisatio túlságba vitele mindig könnyen korlátozható.

Ha így a földbirtok nagyobb tömegben kerül szakképzett, szorgalmas, munkássághoz szokott gazdák kezébe, úgy ezen gazdaság- és hitelpolitikai művelet társadalompolitikai és közgazdasági jelentősége nyilvánvaló, nem szólva a nemzetiségi politika szempontjából ez intézkedés horderejéről. Mert míg egyrészt nagyobb területek belterjesebb művelés alá kerülnek, s ezzel a mezőgazdasági termelés fokozódik, másrésről sok mezőgazdasági munkás önálló létet biztosíthat magának s családjának. A közép- és kisbirtokosok gyarapításának erős eszköze rejlik a járadékbirtokok szervezésében. Ezzel a nagybirtokosok és a birtoktalan mezei munkások között mulhatlanul szükséges összekötő kapocs létesítve van s kiegyenlítést nyer az az aránytalanság is, mely a mezőgazdaságilag hasznosítható talaj terjedelme és a mezei munkás száma között tényleg fennáll.¹⁾

A belső telepítés, ez a nagy gazdasági és társadalmi feladat, gyökeresen csak is a járadékbirtokok létesítésével oldható meg.²⁾ Csak a járadékeln segélyével lehetséges nagyobb mérvben földbirtok-tulajdonossá tenni a »kis embereket.«

Nyilvánvaló a kifejtettek szerint, hogy a járadékbirtok intézménye a hitelpolitikának és telepítésnek egyaránt eszköze.

Ha a járadékbirtok intézményileg létesíttetik, úgy földbirtok tulajdonjogilag nem csak vételár fizetése, hanem járadék szolgáltatása ellenében is szereshető. A járadékbirtok birtokosa

¹⁾ Elismeri ezt az aránytalanságot s ezen aránytalanság megszüntetésének szükségességét a telepítésről szóló törvényjavaslat is. (L. *Országgy. Irományok. 1893. X. köt. 233 l.*).

²⁾ A képviselőház közgazdasági bizottsága, a telepítésről szóló törvényjavaslat tárgyában előterjesztett jelentésében is elismeri ezt, mondván: »... a bizottság azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy ezen actio (t. i. a telepítés) lényegesen elősegítenék és nagyobb eredményeket kiválóan csak akkor lenne képes felmutatni, ha mielőbb egy, a telepítési ügygyel foglalkozó ... intézet (járadékbank) létesíttetnék. melynek közgazdasági jelentősége főleg a mi hitelviszonyaink között félreismerhetlen s mely a legnagyobb horderővel fogna birni.« (*Országgy. Irom. 1894. XVI. köt. 550. sz. 248. lap.*)

nem osztott tulajdont szerez, hanem a megszerzett földnek teljes és kizárólagos tulajdonosa lesz, a kit, mint ilyent, a tulajdonos minden joga megillet; birtokát eladhatja, megterhelheti s halála esetére azzal szabadon rendelkezhetik. A járadék vagy pénzben vagy gabonában köthető ki, de utóbbi esetben is piaczi ár szerint, pénzre átszámítva szolgáltatandó.¹⁾ A járadék megválthatósága a szerződő felek, vagyis úgy a járadékra kötelezett új tulajdonos, mint a járadékra jogosított volt tulajdonos akaratától teendő függővé. Tehát a járadéknak teljes vagy részleges megválthatása egyenesen ki is zárható.²⁾ Teljesen a szerződő felek dispositiója alá bocsátandó a megváltási összeg megállapítása is. A porosz járadék-birtoktörvény értelmében³⁾ az esetben, ha a megváltást a járadékra jogosított kívánja, úgy ez nem követelhet a járadék huszonötszörös összegénél magasabb megváltási összeget, egy intézkedés, a melylyel a törvényhozó a járadékra kötelezett felet védi, mert meggátolja, hogy a járadékra jogosított kedvezőtlen időpontban a szerződés egész súlyát a kötelezettel szemben érvényesítse. Ennek az intézkedésnek a czélszerűsége és méltányossága teljesen indokolja a felek szerződési szabadságán vágott rést. A járadékra jogosított pedig a kötelezett időszerűtlen felmondás ellen, ha ennek egyoldalú felmondási joga van, magasabb megváltási összeggel biztosíthatja magát.

A járadékokra vonatkozó jog, a birtokátruházási szerződésből fakadó személyes jog, a melynek dologi joggá ala-

---

¹⁾ Poroszországban a szerződő felek a gyakorlatban mindég, közvetlenül pénzjáradékot kötnek ki. (L. *Waldhecker*: »Die preussischen Rentengutsgesetze nach Theorie und Praxis. Berlin 1894.« 31. lapon.) Elvileg azonban el kell ösmerni a gabonajáradékot — a mint azt az 1890. évi június 27-én kelt porosz járadéktörvény 2. §-a is teszi — ha tekintetbe vesszük, hogy a járadékulv a birtok hozadéki értékén alapszik. Az a kis gazda, a ki a piacz számára keveset vagy épen semmit sem termel, kárt vallana a gabonában kikötött, de pénzben szolgáltatandó járadékból, mert magas gabonaár esetén, magasabb járadékot kellene fizetni, a nélkül hogy megfelelőleg magasabb jövedelme is volna. Tekintettel arra, hogy a gabona- vagy pénzjáradék kikötése a felek dispositiója alá bocsátandó, a fél közvetlen pénzjáradék kikötésével, az itt említett eshetőség ellen válthatja magát.

²⁾ Poroszországban a gyakorlatban még nem fordult elő, hogy a felek megválthatatlan járadékban állapodtak volna meg. (L. *Waldhecker* id. m. 32. lap.)

³⁾ *Gesetz über Rentengüter. Vom 27. Juni 1890. 1. §. (2. bekezdés.)*

kitása feltétlenül szükséges, a mi a telekkönyvbe való bekebelezés által vihető keresztül. Ezért a járadékjog a telekkönyvben bekebelezendő és természetesen bevezetendőik mind ama megállapodások is, melyek a megválthatlanság kizárására, a megváltási összeg nagyságára és a felmondási időre vonatkoznak,¹⁾ különben dologi hatályt nem nyernének.

Járadékbirtok kétféle módon alapítható. Vagy az által, hogy egy telekkönyvi birtoktest részei lejegyeztetnek s ezen lejegyzett, lefejtett részek alakíttatnak járadékbirtokokká, vagy pedig egy telekkönyvi birtoktest a maga egészében osztatik fel egyes járadékbirtokokká. Az első esetben azonban a járadékbirtok adósságmentesen alapítandó, mert a járadékbirtok szerző érdekében meg nem engedhető, hogy ez correalisan felelős maradjon a főbirtok adósságaiért.

Az eladósodott birtoktestről való lejegyzés útján létesítendő járadékbirtok-alapításnak nagy közgazdasági jelentősége van. Lehetővé válik ezzel az eladósodott földbirtokos regenerálása, mert a lejegyzés után megmaradó birtokán nyugvó adósságterhet törlesztheti, birtokát gazdaságosabban, intenzívebben művelheti, melioralhatja, a rendelkezésére álló eszközeihez képest túlnagy birtokát rationalissá alakíthatja. Mind ezt megteheti az által, hogy birtokának egy részét telekkönyvi lejegyzés folytán adósságmentesen elidegeníti s a földbirtok értékét készpénzben kifizetve megkapja.²⁾ Említettük már azonban, hogy a tényleges jogállapot értelmében a jelzáloghitelező beleegyezése nélkül a jelzálogbirtoktestről atomnyi

¹⁾ A jóhiszemű harmadik személyek érdekében a porosz járadékbirtoktörvény rendelkezése szerint az esetben, ha a járadék a felek között létrejött megállapodások nélkül vezettetik be a telekkönyvbe, úgy e szerződési megállapodások, melyek dologjogi hatályt nem nyertek, csak a szerződő felek és jogutódaik közt hatályosak, ellenben harmadik személyekkel szemben nem s a földbirtokot terhelő járadék úgy jelentkezik, mint a mely a kötelezett által hat havi felmondás után, huszszoros összeggel megváltható.

²⁾ A mennyiben a járadékbirtok, mely az eladó és vevő közé áll — mint azt kifejtteni fogjuk — a földbirtok értékét, mely eladás alá kerül, háromnegyed részben járadéklevelekben, melyek mindenkor pénzre tehetők, kifizeti. Látható tehát, hogy az eladó helyzete járadék fejében eszközölt eladásnál jobb, mert csaknem az egész érték-összeget kapja kézhez, míg közönséges eladásnál a vételár gyakran csak egy negyed részben fizettetik ki, míg a hátralék jelzálogban nyer fedezetet.

tehermentes lejegyzés sem eszközölhető,¹⁾ bár a jelzálogadós ingatlanának pl. fele is elég biztosítékot nyújtana a jelzáloghitelezőnek. Ma az adós nem teheti azt, hogy jelzálog gyanánt szolgáló ingatlana egy részét parcellázza és eladja. Nem teheti, mert ha parcellázná, úgy a parcellák, mint mellékjelzálogok, a lejegyzés után is egyetemleges jelzálogot képeznek azzal a birtoktesttel, a melyről a lejegyzés történt s mivel minden egyes jelzálog az egész követelés biztosítására szolgál, nyilvánvaló, hogy a parcellák értékét, a rájuk vezetett zálogjog értéke felemésztí, a parcelláknak tehát vevője nem akadhat. Ezért a járadékbirtok törvényhozási szabályozása esetén ki kell mondani, hogy minden telekkönyvi tulajdonos jogosítva legyen birtoka egyes parcelláit jelzáloghitelezői akarata ellenére is tehermentesen lejegyezni és azt járadék ellenében eladni, ha ez által a jelzáloghitelező érdeke sérelmet nem szenved, veszélyeztetve nincs.²⁾

Egész birtoktest járadékbirtokokká akkor alakítható, ha az összes jelzálogterhek fedezetet nyernek a készfizetés és járadéklevelek által.³⁾ Ha a megváltási tőkeérték (v. i. a járadék-

¹⁾ A *Telekkönyvi rendelet* 56. §. d) pontja szerint ugyanis: »Ha a tkvi jószágtest, melyből lejegyzésnek kell történnie, terhelve van, e végre a nyilvántartási hitelezők beleegyezése igazolandó; kivévn, ha a lejegyzés azok biztosságára nézve sérelemmel nincs egybekapcsolva, mi fölött a bíróság, a hitelezők előleges meghallgatása mellett, saját belátása szerint határoz.« A bíróság határozata csak is arra a kérdésre terjedhet ki, hogy a birtok parcellázása által, az nem fog-e annyit veszteni értékéből, hogy a követelés veszélyeztetve lesz abban az esetben, ha a követelés, az eldarabolandó részletre, mint mellékjelzálogra átvettetik. Tehermentes lejegyzést azonban a bíróság semmi esetben sem rendelhet el. (L. Dr. Imling: »A magyar telekkönyvi rendtartás mai érvényében. Budapest 1893.« 132. lapon). A legfőbb ítélőszék 4027/873. sz. határozata is világosan mondja: »... Tehermentes lejegyzés ... a jelzálogos hitelezők beleegyezése nélkül ... el nem rendelhető.« (Dár r. f. IX. köt. 227. lap.)

²⁾ Poroszországban az 1850. évi márczius 3-án kelt s a kisebb birtokok eladásának megkönnyítéséről intézkedő törvényt alkalmazzák a járadékbirtok-alapítás azon módjánál, mely adósságmentes birtoklejegyzés mellett történik, a mikor az illetékes hatóság sértetlenségi igazolványt (Unschädlichkeitsattest) állít ki arról, hogy a jelzáloghitelező érdeke nem szenved sérelmet a tehermentes lejegyzés által. Ily igazolvány kiállításánál elv, hogy: »Der Wert des Rentenguts plus Kaufpreis muss ... stets den Wert des ganzen Guts erreichen.« (Waldhecker id. m. 36 l. és Dr. M. Sering: »Rentengüter« Handwörterbuch der Staatswissenschaften. 1893. Bd. V. 421 l.)

³⁾ Erről részletesebben a járadékok megváltásánál lesz szó.

levelek és kész fizetés) a törlesztendő adósságterhek értékével szemben úgy jelentkezik, hogy azzal a telekkönyv rendezhető, úgy a művelet pénzügyi oldala, bankközvetítés útján már nehézséget nem okoz.¹⁾

Járadékbirtok-alapításnak nem lehet helye, ha a járadékbirtokot adó túlságosan eladósodott. Túlságosan eladósodottnak tekintik Poroszországban azt a birtokot, mely átlagos számítás szerint, értékének háromnegyed részén túl eladósodott. Ha már a végrehajtási zálogjog is fel van jegyezve, úgy minden továbbiak nélkül visszautasítandó a járadékbirtok-alapítási ajánlat.²⁾

A járadékbirtokvevőnek kellő mezőgazdasági ismeretekkel kell birnia és kívánatos, sőt szükséges, hogy némi vagyona is legyen az első berendezés-, az építkezések-, üzem- és leltárra vonatkozó szükségletek fedezésére. Teljesen vagyon-talanok nem alkalmas vevők.

A járadékbirtok gyakorlati megvalósítása bankszerű támogatásra szorul. A járadékra jogosított azért bocsátja ingatlanát járadékbirtok-alapítás céljaira, mert tőkére van szüksége, tőkére, a melyet hiába várna a járadékra kötelezett részéről, mert hiszen ez utóbbi csak járadékot szolgáltatathat, tőkéje rendszerint nem lévén. A járadékbirtokot adó földbirtokoson a járadék nem segít, neki pénzre, tőkére van szüksége, hogy adósságát törleszsze, melioratiót végezhesen, magát consolidálhassa. Szóval rajta a járadék csak akkor segít, ha az egyszerre, tőkésítve részére kifizettetik, erre pedig a járadékbirtokvevő képtelen, megfelelő eszközök nem állván rendelkezésére. Ez az, a miért a járadékbirtok-intézmény létesítésével egyidejűleg kell gondoskodni oly bankszerű közvetítésről is, a mely a szerződő felek ellentétes érdekeinek kiegyenlítésére van hivatva.³⁾

A járadékbank a járadékbirtok-eladó és a járadékbirtokvevő közé lép, a mennyiben a járadék tőkésített értékét,

¹⁾ Akárminő bank készpénz-előleget ad a járadéklevelekre, a mi által a telekkönyvi terhek törlése keresztül vihető.

²⁾ L. *Waldhecker* id. m. 63 lap.

³⁾ Poroszországban az 1890. jun. 27-én kelt s a járadékbirtokot létesítő törvény sikertelen maradt, mert nem gondoskodott bankszerű közvetítésről s a járadékbirtok gyakorlatilag csak is az 1891. július 7. pót-törvény (*Gesetz betreffend die Beförderung der Errichtung von Rentengütern*) étesítése után lépett életbe, addig papíron volt csak meg.

tehát a birtok vételárát az eladónak járadéklevelekben kifizeti, ezzel ennek helyébe lép s a járadékra jogosított lesz.

Miként az adós és hitelező érdekellentétét a jelzáloghitel terén a záloglevél egyenliti ki, úgy a járadékbirtok terén a járadéklevél az az intézmény, mely az eladó és vevő ellentétes érdekeinek kiegyenlítésére szolgál. A járadéklevél segélyével vonható a pénzpiacz tőkéje a bankhoz s hajtható a járadékbirtokpolitika szolgálatába. A bank azonban csak akkor számíthat biztonsággal a járadéklevelek elhelyezésére, ha minden tekintetben megfelelően vannak fundálva.

A járadéklevelek biztosítására első sorban a járadékbirtokok tőke-értékei v. i. azon járadékok tömegének tőkésített értékei szolgálnak, mely járadékokat a mindenkori járadékbirtoktulajdonosok a járadékbirtok-eladó helyébe megváltás folytán lépett járadékbanknak fizetik. Hogy az ingatlanok esetleges értékcsökkenése a járadéklevelek fedezetének soliditását illusoriussá ne tehesse, a megváltási összeg nem lehet nagyobb, mint a járadékbirtok értékének háromnegyed része; más szóval, járadéklevelek a birtok értékének csak háromnegyed részeig bocsáthatók ki. E bankjáradékoknak, melyek közadók módján hajtandók be, minden a közadókat törvényeink szerint megillető előjog biztosítandó, tehát minden magánjogi czímen a járadékbirtokon nyugvó terhet megelőznie. Az esetleges veszteségek pótlására a járadéklevelek további biztosítására megfelelő tartalék-alap is képezendő s a járadékbank egyéb vagyonától elkülönítve kezelendő s ezen alapra, illetőleg ennek alkatrészeire, az 1876 : XXXVI. t.-cz. 5. §-ában foglalt intézkedés analogiája gyanánt, végrehajtás nem intézhető. Ezen biztosítéki alap a kibocsátandó járadéklevelek mennyiségének növekedése arányában megfelelően emelendő.

A járadéklevelek kibocsátására jogosított járadékbank csak a járadékok megváltási tőkeösszegei erejéig bocsáthat ki járadékleveleket, a mely járadékok szabályszerűen tőkésítették és a járadékbirtokok által teljesen fedezvők. A járadékbank köteles járadékleveleit a forgalomból azon arányban visszavonni, melyben a megváltott járadékok tőkeértéke a járadékmegváltásban rejlő törlesztés folytán csökkent, illetve, a mily mérvben a járadékbirtokok állománya járadékmegváltás következtében fogy. A befizetett bankjáradékokban foglalt

kamatelemek a járadéklevelek kamatszelvényeinek beváltására szolgálnak.

A járadékbirtokok, melyek alapján a járadékbank járadékleveleket bocsát ki, a járadéklevelek összeségének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhhetnek.

A kifejtett elvek szerint szabályozott járadéklevelek teljes biztosítékot nyújtanak a beléjük helyezett tőke biztonsága tekintetében s a záloglevelekkel egyenlő jelentőség tulajdonítható a járadékleveleknek, mint tőkebefektetési érték-papiroknak.

A járadékleveleknek kelendőségük fokozása érdekében pupillaris biztosíték jellege adandó, s kell, hogy államilag garantírozott papírok legyenek. De erről később.

Fontos kérdés a járadéklevelek kamatoztatásának kérdése. Ez szoros összefüggésben áll a megváltási összeg nagyságával. A járadékok megváltásáért a bank által fizetendő összeg ugyanis a szerint lesz nagyobb vagy kisebb, a mint a járadéklevelek kamatozása alacsonyabb vagy magasabb. A megváltási összegnek oly mérvűnek kell lennie, hogy annak kamatai a megváltott járadékot megközelítsék. Megközelítsék de ne fedezzék.

Ha azt akarjuk, hogy a megváltási összeg kamatja a megváltott járadéknak épen megfeleljen, azaz a megváltási összeg kamatja a járadékot teljesen fedezze, úgy ez csak oly módon volna lehetséges, ha a megváltási összeg megállapításánál, valamint a járadéklevelek kamatlábának megállapításánál, azonos kamatlábat veszünk alapul. Így pl. ha a megváltandó járadék, teszem 100 frt és a bank $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben akarja azt megváltani, akkor megváltási összeg czímén 2857·14 frtot kellene fizetnie, mert ez az összeg hoz $3\frac{1}{2}\%$ mellett 100 frt kamatot. Ha tehát ezek szerint a bank $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben váltja meg a járadékot, akkor a megváltandó járadék $28\frac{4}{7}$ -szeres összeggel tőkésítendő. (Mert $100 \times 28\frac{4}{7} = 2857\cdot14$) Ha 4% -os járadéklevelekben történik a megváltás, úgy a fentiek szerint a járadék 25-szörös összeggel tőkésítendő s a megváltási összeg 2500 frt. — A 2857 frt $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben épen úgy hoz évenként 100 frt kamatot, mint a 2500 frt 4% -os járadéklevelekben.

Mondottuk azonban, hogy a megváltási összeg oly mérvben állapítandó meg, hogy annak kamatai a járadékot megközelítsék, de ne fedezzék. A járadéklevél kamatai a megváltandó járadékon valamivel alul maradhatnak.

A járadékra jogosított azon nagy előnyökért, melyek a járadék megváltásából reá hárulnak, szíves örömet fogadja el azt a megváltási összeget, melynek kamatai a megváltott járadék mérvén kissé alul maradnak.¹⁾ A fenti példát véve alapul, a megváltási összeg $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben a járadék 27-szeres összege, 4% -os járadéklevelekben a járadék $23\frac{2}{3}$ -szoros összege lehetne,²⁾ a mikor 100 forint megváltandó járadék fejében a járadékra jogosított $100 \times 27 = 2700$ forint megváltási összeget kap $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben, a melyek 94⁵⁰ forint kamatot hoznak vagy $100 \times 23\frac{2}{3} = 2366\frac{2}{3}$ forint megváltási összeget, 4% -os járadéklevelekben, melyek 94⁶⁶ forint kamatot hoznak.

A megváltási összeg járadéklevelekben ezek névértéke szerint fizetendő ki s csak a járadéklevelekben ki nem egyenlíthető tőkemaradványok szolgáltatandók ki készpénzben. A járadéklevelek különböző névértékű appointekben bocsátandók ki s arra való tekintettel, hogy a kis tőke részéről is kereslet tárgyai lehessenek, a mi a járadéklevelek árfolyamára kedvezőleg hat, ajánlatos kisebb, nevezetesen 40, 50, 60, 100 forintos címletekben is kibocsátani azokat. Ezt az a körülmény is javasolja, hogy ez által a megváltási összeg könnyebben fizethető ki, tisztán járadéklevelekben, a nélkül hogy nagyobb tőkemaradéknak készpénzben való kifizetése válnék szükségessé. Az 1876 : XXXVI. t.-cz. 16. §-ának analogiája szerint a járadéklevelek egy-egy darabja 40 o. é. forintnál kisebb összegre nem szólhat.

---

¹⁾ Elösmeri ez eljárás jogosultságát a porosz járadékbirtoktörvény javaslatá is: »Mit Rücksicht auf die ausserordentlich grossen Vortheile, welche dem Rentenberechtigten aus der Umwandlung der Rente entstehen, scheint es gerechtfertigt, die Rentenbriefzinsen der ursprünglichen Rente nicht vollständig gleich zu stellen, dem Rentenberechtigten vielmehr eine geringere Summe von Rentenbriefzinsen zu gewähren.« (L. *Entwurf eines Gesetzes betr. die Beförderung der Errichtung von Rentengütern*. Abg. Haus. Anlagen 1891 Nr. 233. 1852. lap.)

²⁾ Mint a porosz járadékbirtok-törvényben, hol a birtok érték $\frac{3}{4}$ részeig bocsátható ki járadéklevél.

A megváltási összeg kamataival együtt a járadékbirtok tulajdonosa által törlesztendő. E célból a járadékbirtok tulajdonosa a járadékbanknak annuitásos bankjáradékot köteles fizetni, mind addig, míg a megváltási összeg kamataival teljesen törlesztve nincs.

A bankjáradék tehát két elemből áll: kamatból, mely a megváltási összeg után fizetendő és tőketörlesztési hányadból, melylyel a megváltási tőkeösszeg törlesztetik. A kamat a járadéklevelek kamatszelvevényeinek beváltására, a tőketörlesztési hányad pedig a járadéklevelek szabályszerű bevonására szolgál. Ha $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben adatik a megváltási összeg, akkor az ezt képviselő járadéklevelek névértékének¹⁾ 4% -a fizetendő bankjáradék fejében, a miből $\frac{1}{2}\%$ esik a tőketörlesztésre, $3\frac{1}{2}\%$ pedig, a mintegy 60 évre terjedő törlesztési időre járó kamatokra. Miután pedig az egyre folyó törlesztés daczára, a bankjáradék az eredetileg megállapított mértékben fizetendő, v. i. az első annuitas évenként változatlan magasságban fizetendő a törlesztési idő alatt nyilvánvaló, hogy az ismételt tőketörlesztés folytán, a változatlan magasságú bankjáradékból a kamatra egyre kisebb, a tőketörlesztésre egyre nagyobb hányad esik. Az első év szerinti mérvben teljes összegben fizetendő bankjáradéknak az a hányada, az az összege, a mely nem a kamatozásra kívántatik, a $\frac{1}{2}\%$ -os tulajdonképeni törlesztési összeg mellett az adósság törlesztésére szolgál. Tehát a törlesztési idő előrehaladtával az eredetileg $\frac{1}{2}\%$ -ra menő törlesztési összeg a bankjáradékban fokozatosan magasabb százaléokra emelkedik, a bankjáradékban foglalt kamathányad rovására.

Ily berendezés mellett, a szerint, a mint $3\frac{1}{2}$ vagy 4 százalékos járadéklevelek bocsáttatnak ki, a járadékbirtok tulajdonosa 4 vagy $4\frac{1}{2}\%$ bankjáradékot tartozik fizetni. A törlesztési idő természetesen a bankjáradékhoz, illetve annak

---

¹⁾ Esetleg a tőkemaradvány kiegyenlítése végett kiegészítésül adott készpénz is természetesen tekintetbe jön.

százaléktételeihez simul s a megváltási összeg csökkenésével, tehát a százaléktétel emelkedésével alászáll s fordítva.¹⁾

Kétségtelen dolog, hogy a járadéklevelek erősen concurrálnának a záloglevelekkel, a melyeknek csak nehezen tudtunk piacot teremteni s ez a concurrentia, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy nálunk az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében, per analogiam bármely bank formálhatna magának jogot arra,

¹⁾ A járadék-megváltással járó pénzügyi művelet és ennek hatása, az előadottak alapján a következő példából látható:

Legyen pl. 480 frt az a járadék, melynek fejében, valamely járadékbirtok megszerzése iránt két fél, tehát a járadékbirtokadó és a járadékbirtokvevő megállapodik. Ebből 80 frt legyen megválthatlan, a többi 400 frt megváltható. A 400 frt megváltása járadékbank közvetítése mellett történjék. Mindenek előtt meg kell tehát állapítani azt a határt a meddig a fizetendő bankjáradék terjedhet. Ez az első fontos feladat. E célból kipuhatólandó a járadékbirtok értéke, mely teszem 12.000 frt. Tudjuk, hogy járadéklevelek a birtoknak csak háromnegyed értékéig bocsáthatók ki. Tehát a bankjáradék 25-szörös összege 12.000 frtnak $\frac{3}{4}$ részét v. i. a 9000 frtot meg nem haladhatja, más szóval, a fizetendő bankjáradék a 9000 frtnak $\frac{1}{25}$ részét túl nem lépheti, nem lehet nagyobb 360 forintnál. (Azért 25 a coefficiens mert $480 \times 25 = 12.000$, azaz 12.000-nek 4%-a 480.) — A bankjáradéknak így kipuhított legmagasabb összegéből kell kiszámítani azt a járadékot, jobban mondva a járadéknak azt a részét mely megváltás alá esik. Lesz tehát, az összeg $3\frac{1}{2}\%$ -os járadékleveleknél a bankjáradék 25-szörös összegének $\frac{1}{27}$ része $\left(\frac{360 \times 25}{27}\right)$ v. i. 333 frt 33 kr., míg 4%-os járadékleveleknél a bankjáradék $22\frac{2}{9}$ -szoros összegének $\frac{1}{232}$ része $\left(\frac{360 \times 22\frac{2}{9}}{232\frac{2}{3}}\right)$ v. i. 338 frt 02 kr. A bankjáradék az első esetben tulajdonkép 4%, a második esetben $4\frac{1}{2}\%$, mert $\frac{1}{2}\%$ tőketörlesztési hányad is bennfoglaltatik. (A második esetben azért $22\frac{2}{9}$ a coefficiens, mert 12.000-nek $4\frac{1}{2}\%$ -a 540, már pedig $540 \times 22\frac{2}{9} = 12.000$.)

E szerint a járadékra jogosított kap az első esetben kerek 9000 forintot, $(27 \times 333\frac{1}{3})$ $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelekben, a második esetben pedig kerek 8000 frtot 4%-os járadéklevelekben. Az eredmény tehát az, hogy a $3\frac{1}{2}\%$ -os járadékleveleknél a járadékra jogosított a megváltás tárgyát képező 400 frt járadékból még 66 frt 67 krnyi megváltható magánjáradékot is kap (mert 400 frt — 333 frt 33 kr, = 66 frt 67 kr.) és bevétele a megváltott 333 frt 33 kr. járadék helyett 315 frt, melyet a 9000 frt értékű $3\frac{1}{2}\%$ -os járadéklevelek hajtának, tehát bevételi kevesbblete 18 frt 33 kr. (333 frt 33 kr. — 315 frt = 18 frt 33 kr.) A 4%-os járadékleveleknél a járadékra jogosítottnak járó magánjáradék (400 frt — 338 frt 02 kr.) 61 frt 93 kr., mely megváltható s kamatjövedelme (8000 frtnak 4%-a) 320 frt, a megváltott 338 frt 02 helyett, v. i. a bevételi minus 18 forint 02 kr. A megváltás folytán a járadéknak mintegy 5%-a a veszteség, a melyet bőven pótol a megváltással járó előny.

hogy ily járadékleveleket kibocsáthasson, veszedelmes mérveket is ölthetne a záloglevelekre nézve. Ezen nehézség ellen a járadékbank privilegisálásával, annak monopolistikus szervezetével lehetne segíteni,¹⁾ a mely bank üzletvitelére az államnak a privilegium vissz-szolgálatára fejében megfelelő ingerentiaja lenne. És ez annnyival is inkább szükséges, mert a járadék-birtok-politika és a telepítési politika szoros kapcsolatban vannak egymással s a letelepítés kérdésében az államnak döntő befolyás biztosítandó.

Azon szoros kapcsolatnál fogva, a melybe a telepítés a járadékbankot és az államot hozza, szükséges, hogy a járadéklevelek az állam által garantizált értékpapirok legyenek. Ez a járadékleveleknek nagy kelendőséget biztosítana, a nélkül, hogy az állam kockázatot venne magára, mert a kifejtettek szerint a járadékleveleket — solid üzletvitel mellett — a járadék-birtokok teljesen fedezik, a mihez még a külön biztosítéki alap s a járadékokat illető előjogok is járulnak.

És ha elősmerjük a járadék-birtok-alapítás szükségességét, úgy nem lehet alapos okokat felhozni az előadottak után ezen hitelpolitikai actio megindításának időszzerűsége ellen sem. Sőt, ha minden irányban akarunk a mezőgazdasági hitelszükséglet terén gátat vonni a hitelviszonyok elfajulása elé, úgy a járadék-birtok-alapításnál nem lehet, nem szabad megállni, de hozzá kell fogni a mezőgazdasági személy hitel fejlesztéséhez is, a mely téren a hitelpolitika legfőbb feladata annak országos szervezésében nyilvánul.

2. A személy hitel országos szervezése.

A mezőgazdasági személy hitel tényleges állapotának vizsgálatánál láttuk, hogy a személy hitel sem szervezeténél, sem minőségénél fogva nem áll a mezőgazdaság részére hitelszükségletének megfelelő alakban rendelkezésre. A fejlődés azonban,

---

¹⁾ Nem érthetünk egyet *Conrad*-dal, a ki azt írja (*id. ért.* 8. lap), hogy a járadékbankokat a Raiffeisen-féle hitelegyletek mintájára kellene szervezni, egy álláspont, melyet magunkévá nem tehetünk, mert ez esetben a helyileg korlátoltan működő hitelintézetek a járadéklevél-kibocsátást gyakorlatilag meg nem valósíthatnák, mert papírjaiknak igen szűk piacza lévén, azokat el nem helyezhetnék, kereslet-hiány következtében rossz árfolyamuk volna.

mely egyfelől a tervszerű szervezkedésben, másfelől a személy-kölcsönök minőségében nyilvánul, kétségtelen. A személyhitelügy egész jövője, ezen hitelalakulat természeténél fogva, annak szervezésétől függ.

Ha a személyhitel megfelelő alakban áll a mezőgazdasági hitelszükséglet rendelkezésére, úgy a realhitel elfajulása is megszűnik. Mert nem szorul az adós arra, hogy ingatlanára oly terhet rakjon, a melynek értéke nem áll arányban a jelzálog értékével, a mikor az utolsó helyeken felvett tőkék, vagyis a fedezeti értéket túlhaladó kölcsönök, különben is már a személyhitel jellegét öltik magukra s csak névleg realkölcsönök. Ezen, a jelzálog túlterhelését előidéző kölcsönök, melyek a real- és personalhitel elkorcsosulásai gyanánt jelentkeznek, rendszerint igen kedvezőtlen feltételek mellett folyósíttatnak, magas kamatozásuak és felmondhatók. Rendezett személyhitel-szervezet mellett nem szorul a mezőgazdaság ily hátrányos alakban nyújtott hitelre.

A személyhitelügy szervezése azonban nem lehet egy actus eredménye. Nem rövid napok munkája ez, hanem fokozatos, tervszerű, óvatosan terjeszkedő művelet.¹⁾

Nehéz ellentétekkel kell a személyhitel-kielégítés szervezésének terén megküzdeni, az kétségtelen. Ellentétekkel, melyek a tényleges alakulatok és intézmények lehetséges fentartásának szükségessége és a tényleges állapotnak, a reformkövetelte módosítása közt mindenha fennállanak; ellentétekkel, melyek az administratio központosításának szükségességéből egyfelől és a személyi hitelnak a központosított igazgatást megnehezítő, sőt gátló természetéből másfelől, folynak. Ezeket az ellentéteket kell is, lehet is kiegyenlíteni.

A mezőgazdasági személyhitel-szükséglet kielégítése, a hitelező és adós érdekeinek megfelelően, csak is az egész országra szóló, öntudatos, egységes hitelpolitika segítségével lehetséges. Szükséges tehát mindenekelőtt egy központ, egy tőkeerős, hatalmas bank.

Ennek a központi organumnak hatásköre kell, hogy az egész országra kiterjedjen.

¹⁾ A hitelszervezet kérdését — saját tervezete szempontjából — szépen fejtegeti dr. Ráth Zoltán: »A földbirtokos osztály hitelszükséglete s annak kielégítése« cz. dolgozatában. (Nemzetgazdasági Szemle 1891. évfolyam 1083 s köv. lapon).

Miután azonban a személyhitelnél az adós gazdasági egyénisége lép előtérbe, a központi bank pedig a távolból a subjectiv mozzanatok figyelembe nem veheti s ez különben sem képezheti feladatát, nyilvánvaló, hogy szükségesek olyan kiegészítő szervek, a melyek segélyével a távoleső adós hitel-szükséglete is kielégíthető legyen, a nélkül, hogy az adós gazdasági egyéniségének megbírálása, akár az adós, akár a hitelező kárára történhetnék. Szóval, a központi bank végrehajtó szerveket szükségel, melyek az egységes hitelpolitikának szolgálatában, autonom hatáskörrel működnek.

Nézetünk szerint e functiókra a ma már tényleg fennálló s nagyjában a Raiffeisen-féle elvek szerint működő községi szövetkezetek és a takarékpénztárak legalkalmasabbak. Annyival is inkább, mert ma már ezek a szervek az egész országot áthálózzák s e hálózat, a központi bank segélyével erősebben volna sűrithető, szaporitható. E községi szövetkezeteknek és takarékpénztáraknak rendezett ügyvitelük, felügyeletük is van, a mi nem csekély mérvben teszi az országos szervezés gyors és sikeres keresztülvitelét lehetővé.

A szövetkezetek ma már jó részben központosítva vannak. Ezek természetesen nem közvetlenül, hanem központi organumuk útján volnának kapcsolatban a központi bankkal. Az önálló szövetkezetek, az önálló takarékpénztárak pedig közvetlenül.

A nagyobb garancia szempontjából szükséges volna a kölcsön-üzem tervezetét egységes elvek szerint megállapítani.

Minden egyes, a központi bankkal közvetlenül érintkező intézet részére a központban folyószámla nyittatnék s a központnak nem az adós maga volna vagyoniilag felelős, hanem az az intézet, mint jogi személy, a melynek közvetítésével a kölcsönügylet létre jött. Ez az intézet, a mennyiben szintén központot képez, megint nem fordulhatna közvetlenül az adós ellen, hanem azon intézet, szövetkezet ellen, melynek az adós tagja. Az adós ellen közvetlenül pedig csak az az intézet fordulhat, a melylyel az adós közvetlenül érintkezik, a melynél az adósnak a hitel megadatott.

Ezen fokozatos felelősség elve meggátolja azt, hogy a központi bank, a személyes viszonyok ösmeretének hiányában, érdemetlen helyen eszközöljön kölcsönt. Ebben a fokozatos felelősségi elvben rejlik a közvetítő tagok együttes garantiája a kölcsön biztosítása tekintetében.

Látható az előadottakból, hogy az alsóbb szerveket alkotó pénzüintézetek (takarékpénztárak, szövetkezetek) autonóm tevékenységüket megőriznék s a központi banknak csak is saját adószai, vagyis az intézetek, az alsóbb szervek mindenkori hitelképességének megállapítása tekintetében volna széleskörű ellenőrzési jog biztosítandó.

A központosítás a bankszerű pénzkezelés, a rendezett pénztárvizsgálat és a tanács-osztogatás szempontjából is nagy-jelentőségű.

Tekintettel arra, hogy hazánkban a mezőgazdasági hitel emelése a legfontosabb állami és társadalmi feladatok közé tartozik, ennél fogva az államnak is közre kell működnie, hogy a hitelezők és a mezőgazdák közti hitelezési viszony minél inkább megkönnyíttessék s a hitel minél olcsóbbá tétessék.

Ez az, a miért mulhatlanul szükséges, hogy egy olyan nagyjelentőségű bank, mely a mezőgazdasági hitelpolitikának vezetője, irányítója, mely kifejezett feladatának tűzi ki, a mezőgazdasági személyi hitel-szükséglet nagy kockázattal járó kielégítését, mely a mezőgazdasági hitelt hatalmasan támogatja és előmozdítja, állami kedvezményekben részesüljön, mert hiszen a mezőgazdaság fejlesztésének, az olcsó és állandó hitel egyik hatályos eszköze.

Annál jogosultabb e követelés, mert az 1890 : XIV. t.-cz. tudvalevőleg kedvezményeket ad a hazai ipart támogató pénzüintézeteknek.

Ilyen kedvezmények volnának : a bélyeg- és jogilletékmentesség részvény-kibocsátásoknál, alaptőke-felemelésnél ; bizonyos ideig, míg a bank consolidálódik teljes mentesség, úgy az állami egyenes adók, mint az ezek után kivetendő községi- vagy törvényhatósági pótdó alól ; a mentesség természetesen a jövedelmezőség bizonyos határán túl megszüntetendő volna. Például a részvénytőke 6%-os kamatozásán felül. Végül a bank könyvkivonatai alapján kielégítési végrehajtás elrendelése volna engedélyezendő.

A fenti szervezet mellett a mezőgazdasági hiteltudakozódás, az informatio ügye is jelentékeny lendületet venne.

A személyi hitel biztosítására szolgálna a tervezett hitel-szervezet mellett a központi bank javára, az adós intézeteknek alaptőkéje, tartaléktőkéje, a szövetkezeti tagok egyetemleges

kötelezettsége, a befizetett üzletrészek, a magános adósok váltója, kezesek, stb.

A központi bank azt a hatalmas objectiv értéktömeget, melyet a nyújtott személyhitelek összessége képvisel, mobilisálhatná hitelkötvények kibocsátása által. A tőke támogatására ez értékpapírok a közvetítő bank tekintélyénél fogva is számíthatnak. Több kötvényt a bank forgalomba nem hozhat, mint a mennyit a biztosítékul szolgáló követelések értéke tesz. Ennek következtében a kötvények a törlesztések arányában bevonandók. E kötvények kibocsátását nem csak az teszi szükségessé, hogy általuk a pénzpiacz eszközeit a bank a mezőgazdasági hitelszükséglet szolgálatába hajtsa, hanem az is, hogy a kölcsönök kamatlába a pénzpiacz hullámzásaitól függetlenítették. E hitelkötvények kedvező árfolyama pedig a kölcsönök olcsóbbodását mozdítaná elő.

Csak széles, nagy vonásokban raktuk le a tervet, a mely szerint mezőgazdasági hitelügyünk fejlesztésének problémáját megoldani véltük, óvakodva a részletezéstől, a mely azok feladatát képezi, a kik mindenkori tervezetek megvalósításában közvetlenül részesek.

Háromféle hitelpapír bocsátandó tehát, a kifejtettek szerint, a mezőgazdasági hitelszükséglet rendelkezésére: a záloglevél a jelzáloghitel, a járadéklevél a járadékbirtok, és a hitelkötvények a személyhitel céljaira, mely értékpapírnemek megteremtésével az azokban incorporált hitelalakulatok, tehát a mezőgazdasági hitelszükséglet összes árnyalatai, megfelelő kielégítést nyernek, a mi a mezőgazdasági hitelpolitikának mindenkor végcélja.

DR. FELLNER FRIGYES.

AUSZTRIA VÁMPOLITIKÁJA.

Az osztrák vámpolitika egész 1851-ig azokon a nyomokon haladt, melyeken a múlt században III. Károly uralkodása alatt megindult és a melyeket a Mária Terézia királynő alatt 1775 július 15-én hozott, már egészen a mercantilismus befolyása alatt álló vámrendszabály megjelölt. Az iparczikkék behozatalát, a nyerstermények kivitelét gátló tilalmi rendszer állampénzügyi hátrányai, gazdasági sérelmei, elerkölcstelenítő hatása ellenére is uralkodó elv maradt, habár úgy Kaunitz, mint később Metternich is állampolitikai szempontból többször szólalt fel a szabadabb kereskedelmi politika mellett. Minden, a külforgalom megkönnyítését célzó nagyobb arányú kísérlet még az udvari hatóságok egyetértése esetében is hajótörést szenvedett Ferencz és Ferdinand uralkodóknak minden változástól irtózó akaratan.

Csakis így lehet megérteni, hogy Metternich herczeg, bár éreznie és tudnia kellett, hiszen a porosz kormány nem is igen titkolta, hogy Poroszország vámpolitikájával azon végcél felé törekszik, hogy a szétagolt Németországot előbb anyagilag, később pedig politikailag is egyesítse a saját fennhatósága alatt, a porosz politika ellensúlyozására hatályos eszközt nem alkalmazott.

Württemberg, mint fent már említettük, a frankfurti szövetségi gyűlésen oly értelmű indítványt tett, hogy a német államok a legszükségesebb élelmi szereket illetőleg szüntessék meg a fennálló tilalmakat és a közjó érdekében biztosítsák a kölcsönös szabad forgalmat. Ezen indítvány folytán utasításokkal kellett volna ellátni a frankfurti képviselőt, hogy az ekként felszínre hozott kérdésben állást foglalhasson. Ez a kérdés egyébként már előbb is foglalkoztatta a kormányköröket s így újnak, meglepőnek nem is tekintethetett. Már 1810. december 14-én indítványozta vala az udvari kanczellária,

hogy szüntettessék meg a különben is czéltalannak bizonyult kiviteli tilalom. A legfelsőbb határozat sokáig késett. Csak 1816 áprilisban rendelte el Ferencz császár és király, hogy a gabonakereskedést meg kell szabadítani minden káros megszorítástól, a kivitel tekintetében azonban be kell várni az eredményt. Az 1816-ik év végén az egyesített udvari kanczellária újabban javasolta a gabona és az élelmi cikkek forgalmának szabaddátételét, de az uralkodó akkép döntött, hogy a gabonakiviteli tilalmat fenn kell tartani. Most, hogy Württemberg indítványa folytán a kérdés ismét felszínre került, az udvari kanczellária, a kereskedelmi udvari bizottság, Stadion pénzügyminiszter, szintúgy herczeg Metternich is elfogadta a kanczellária előadójának azt a javaslatát, hogy a gabona és élelmi szerek szabad forgalma végett szerződésre kell lépni a német államokkal. Az udvari hivatalok és körök egyetértése mitsem használt. Az uralkodó ragaszkodott előbbi döntéséhez és visszautasította a javaslatot.

Hason ellenállással találkoztak Metternichnek későbbi, a német vámegylet meghiusítását célzó javaslatai, melyeknek több ízben már a kereskedelmi bizottság is ellenszegült. Ha javaslatai elfogadtatnak és hatalmában áll, hogy lényeges engedményeket tegyen, esetleg meg is hiusithatta volna a német vámegylet alakulását. De így kötve voltak kezei és nem tehetett eleget egyrészt Bajorország és Württemberg, másrészt Szászország kívánalmainak.

Mindenre itt ki nem terjeszkedhetünk, csak egy részlet felemlítésére szorítkozunk. Báró Münch 1830-ban azért küldetett a bajor udvarhoz, hogy akadályozza meg a délnémet vámegylet és Poroszország közt az egységes vámterület miatt folytatott alkudozásokat. S e cél érdekében azt az utasítást kapta, hogy a Duna és mellékfolyói hajózásának szabályozásán kívül igyekezzék vámengedményeket elérni. Különös súly fektettetett a vas és acél, valamint az ezekből készített árúk, továbbá a gyapjú, üveg és lenárúk vámjainak legalább azon tételekre való leszállítására, melyeket Bajorország Poroszországnak 1829-ben engedélyezett. Az utasításban határozottan kifejeztetett, hogy a vámmérséklések követelésénél legyen óvatos, hogy Bajorország ne támaszson viszonköveteléseket. Szorítkozók tehát oly engedmények kérésére, melyeket a tilalmi rendszernek megbolygatása nélkül lehetne kieszközölni.

Bajorország és Württemberg a dunai szabad hajózásra fektettek különös súlyt. Münch, szintúgy a württembergi udvarnál meghatalmazott Spiegl előterjesztéseikben több ízben felszólaltak a kíváncsi teljesítése mellett. Előterjesztéseikre mindig csak azt a választ kapták, hogy az osztrák kormány teljesen megelégszik a kölcsönösséggel. Midőn pedig Münchtől kérdeztetett, hogy Ausztria minő elbánásban szándékozik részesíteni saját alattvalóit, nem adhatott választ. Később utasított ugyan báró Münch, hogy a mennyiben a dunai szabad hajózás az iparczikkék bevitele tekintetében lényeges kedvezményekkel viszonyoztatnék, tegyen javaslatokat. A bajor udvar a bajor árúk részére a tengerpartig való szabad átmenetelt követelt. Bécsben erről mitsem akartak tudni. Kezdetben még a vámmentes átmeneti forgalom ellen is nehézségeket támasztottak, Metternich maga is támogatta a bajor követeléseket, de hasztalanul. Ferencz császár és király vámmérséklésekről, vámegyezményről még csak hallani sem akart.

Különben Ausztria vámpolitikájában az említett törekvéseknél sokkal nagyobb jelentőségű a Kübeck által a negyvenes években megindított, szintén meghiusult kísérlet, melyre herczeg Metternich emlékirata adta meg a lökést. Ebben az emlékiratban kifejti, hogy Ausztria azon a ponton áll, hogy a német vámegegyesület rendszabásai által az anyagi téren Németországból kizárassék és hogy éppen ezért sürgősen kell oly eszközökről gondoskodni, melyek elhárítsák azokat a veszélyeket, melyek az osztrák kereskedelemre oly súlyosan nehezédnének.

A vámuigy reformját egyébként nemcsak az elszigeteltség, melyre herczeg Metternich emlékirata utal, hanem más fontos indok is sürgette. A tilalmi rendszerrel karöltve jár a messze elágazó csempészet. Poroszországnál már 1835-ben tettek lépéseket a csempészet. kölcsönös megakadályozását célzó vámegegyezmény létesítése végett. A porosz kormány azonban egész határozottan kijelentette, — s erre a tényre Kübeck maga is utal az új vámtarifa megállapítása végett tartott értekezleteken — hogy addig, míg Ausztria a tilalmi rendszeren fentartja és nem közeledik a porosz vámrendszerhez, ily egyezmény tárgyalásába nem bocsátkozhatik, mert nem tekintheti a kormány feladatának, hogy más államot oly ügyben támogasson, melyet saját alattvalói sérelemként méltán

panaszolnak. S a porosz kormány ehhez az álláspontjához szigorúan ragaszkodott. Az ebben az irányban 1847-ben újra megindított tárgyalások sem vezettek eredményhez. Ekkor azonban, hogy a tárgyalások egészen meddők ne maradjanak, némi, a szomszédos forgalmat megkönnyítő megállapodások létesítettek.

Kübeck az udvari kamara kebelében folytatott tanácskozások eredményét kísérő átiratában fejtette ki a külkereskedelem tekintetében követendő politikát. Szakítani kell a tilalmi rendszerrel és ezt helyettesíteni az ipar erélyes védelmével. Meg kell szüntetni az Ausztria és Magyarország közt létező közbenső vámokat. Pontos felvételeket kell eszközölni úgy a német vámegylet, mint a hazai ipar állapotáról, hogy biztos és határozott véleményt lehessen alkotni a vámegylet irányában elfoglalandó álláspontról. Szerződéseket kell kötni az olasz államokkal. Fejleszteni kell a keleti és a tengerentúli államokkal a forgalmat. Meg kell szüntetni vagy legalább mérsékelni az átmeneti vámokat. Gondot kell fordítani vasutak építésére.

Ezek az elvek mellett foglalt állást az 1841 november 17-én tartott értekezlet is, melyben Metternich, Kolowrat, Kübeck és Hartig vettek részt. Ferdinand császár és király tudtával a pénzügyi hatóság bizatott meg az előmunkálatokkal. Az ipar tanulmányozása végett szakértők küldettek Németországba, Franciaországba és Angliába. Csehország és Alsó-Ausztria kormányzói pedig felhivattak, hogy véleményt mondjanak arról, hogy általában és esetleg minő feltételek alatt lehetne a mai tilalmi rendszert a védvámrendszerrel helyettesíteni és ha igen, minő alapokon állapittassanak meg a védvámok.

Az 1842 október 17-től november 24-ig Kübeck elnökelete alatt folytatott tárgyalásokon részletesen megbeszéltetett és meg is állapított az új vámtarifa — a porosz példát követve — áruosztályok szerint. A munkálat észrevételezés végett megküldetett Csehország, Galiczia, Lombardia, Velence és a Tengerpart helytartóinak. A csehországi helytartó, gróf Chotek kivételével, a többi helytartók csak némely, orszáukat érdeklő megjegyzéseket tettek. Gróf Chotek azonban azt az elvi kijelentést tette, hogy a kormány ne lépjen ki egyszerre teljes tarifával, hanem csak jelentse ki abbeli szán-

dékát, hogy szakítani kíván a tilalmi rendszerrel, a tarifát pedig fokozatosan léptesse érvénybe. Az udvari kamara alelnöke: Breyer elnöklété alatt 1843 február 16., 23. és 27-én tartott szűkebb értekezleteken vizsgálta át a beérkezett javaslatokat. Az értekezlet egyhangúlag gróf Chotek véleménye ellen nyilatkozott, mert a javasolt kijelentés csak megriasztaná a kereskedővilágot, miután nem tájékoztatnák a tilalmi rendszer helyébe léptetendő vámokról.

S a vámreform gróf Chotek javaslatán dőlt meg, mely megnyerte Ferencz Károly főherczeg tetszését. Meghiúsult annak ellenére, hogy az összes udvari hivatalok helyeselték és a mindenhatónak gondolt herczeg Metternich az állami értekezleteken mellette foglalt állást. Az állami értekezlet megállapította ugyan, hogy az új tarifa-rendszabály ellen semmi alapos és elfogadható érv fel nem hozatott, de mégis kimondatott, hogy »az iparoskörök izgatottsága és az Angolországban éppen most fokozottan előállt válság miatt nem látszik tanácsosnak, hogy a kérdéses rendelkezés jelenleg teljes mérvben foganatosíttassék«. Érvényben fentartatott tehát a tilalmi rendszer, azzal az intézkedéssel mérsékelve, hogy meg kell engedni az idegen árúknak behozatalát saját vagy bizonyos iparüzemben való használatra.

Hiábavaló volt Kübecknek újabb, 1844 január 10-én tett előterjesztése, melyre a bajor udvarnál megbízott követnek Abel bajor miniszterrel folytatott magánbeszélgetésről szóló jelentése adta meg az alkalmat. A bajor miniszter kifejezte azt a kívánságát, hogy Ausztriával vasuti összeköttetés létesíttessék. Szóba hozta a vámszerződést, esetleg a vámegyezményt, a dunai szabad közlekedés végett folytatott tárgyalásokat és az elégedetlenséget, melyet Poroszország fenhatósága okozott. Ugyanez időtájt a tiroli kormányzótól is érkezett jelentés a délnémet és szász iparosok körében uralkodó elégedetlenségről és ezeknek az országoknak Ausztriához való csatlakozási vágyáról. Az e tényekben rejlő erős politikai érvek sem hatottak.

Nem sikerült a közbenső vámok megszüntetését célzó terv sem. Ebben az irányban komoly kísérlet sem tétetett, de valószínű, hogy a terv hajótörést szenvedett volna a magyar közvéleményen, mely ekkor az ipar érdekében már erősen a védvám felé hajlott.

Kübeck az olasz államokkal kereskedelmi és hajózási szerződéseket ajánlt. Több súlyt fektetett az ez államokkal, mint a német vámegylettel való kereskedelmi összeköttetésre. De az osztrák politika ezen a téren sem mutathat fel különös eredményeket. Nápolylyal kötött ugyan kereskedelmi és hajózási szerződés az említett ország és Oroszország közt létrejött szerződés mintájára; de ezen herczeg Schwarzenberg által 1846 július 4-én aláírt szerződésben Nápolynak megadattak az általa kívánt engedmények, nem foglaltatott azonban benne az az engedmény, melyre Ausztria az éveken át tartott alkudozásokban a fősúlyt fektette, hogy t. i. neki is biztosítsák a 10⁰/₀-nyi vámmérséklés, mely Angliának az 1816-ban kötött szerződésben és röviddel utána Franciaországnak és Spanyolorzágnak is biztosított. Szardiniával a viszonyok pedig éppen a nagy elvi kijelentés után mérgesedtek el. A Törökországgal folytatott alkudozások sem vezettek eredményre. Kübeck politikája tehát csaknem minden irányban hajótörést szenvedett.

Mig Kübeck külkereskedelmi politikai programjában a német vámegylet háttérbe szorult, a kereskedelemügy miniszterévé 1848 november 21-én kinevezett báró Bruck programjában a német vámegylet állt előtérben. Ausztriának és Németországnak egy közös vámterületté való egyesítését tűzte ki főcélul. Herczeg Schwarzenberg miniszterelnök politikai programjával egyetértve ettől az egyesítéstől várta, hogy a jövőben lehetetlenné tétetnek Ausztriának Németországból való kizárását célzó törekvések, melyek »az utóbbi években Frankfurtban és Stuttgartban előtérben léptek és megghiúsítatnak Poroszországnak hegemoniai törekvései.« De ezen nagyhatalmi célzatokon kívül, ha »az egyesület az érdekek azonos-sága alapján történik«, a belviszonyok alakulására is lényeges befolyást remélt. A vámegyesület közgazdasági előnyei az 1850 május 30-án készített emlékiratban fejtetnek ki. Ausztria és a vámegylet eddig is nagy kereskedelmi területek valának, de főfolyamaiknak más államokba való folyása, valamint a legfontosabb tengerekhez való elszigetelt helyzetök megnehezítette, hogy egymagukban teljesen önálló kereskedelmi politikát folytassanak, Ausztria tek intélyes földtömege csak egy ponton támaszkodik közvetlenül a tengerre és a Duna közvetítésével érintkezik egy beltengerrel; elbei

és visztulai területe kiviteli kikötőinek kereskedelmi politikájára semmi befolyást sem gyakorol. Ugyanez áll a vámegyletről, mely közvetlenül csak a beltengert alkotó keleti tengerhez csatlakozik; ezen államoknak nemcsak a közös külfölddel, hanem egymás közt való forgalmában is le vannak kötve az ereik, melyben az egészséges, sehol meg nem akadó vérkeringésnek történnie kellene. Csak az egész Németországot és Ausztriát átkaroló egylet nemcsak megoszthatlanul és teljesen mondhatná a magáénak az Elbát, Wesert, Ennset, Oderát, hanem átfogná úgy az Adriát, mint az Északi és Keleti tengert és a milliókat magában foglaló szövetség erkölcsi súlya, és az oly kereskedelmi terület politikai súlya, melyhez foghatót a történet nem ismer, csakhamar kivivná még azt, a mi világ-történeti feladata teljesítéséhez még hiányzik.

Ennek a főczélnek alárendelt czélként jelentkezik, hogy az 1848 december 19-én kelt császári rendelettel a magyar harminczadok és az osztrák vámhivatalok tényleg egyesítettek, az 1849 január 10-én kelt pénzügyminiszteri rendelet a közbenső vámoknál számos könnyítést honosított meg és végre az 1850 június 7-én kelt császári rendelet 1850 október 1-én való hatálylyal a közbenső vámokat, kivéve az egyed-árúsági és a fogyasztási adó alá tartozó czikkeket, megszünteti. A jelzett czikkek tekintetében az ellenőrzés szempontjából fentartott vámvonal 1851 július 1-én szűnt meg. Különben ezt az intézkedést az akkori belpolitikai irány is megkövetelte.

De a jelzett főczélnek kifolyása volt a már Kübeck által megindított vámreformnak újra felvétele. Már 1849 tavaszán a kereskedelmi miniszterium kebelében egy bizottság alakított és bizatott meg az új vámszabályzat és tarifa kidolgozásával. Az előadói tisztet a jeles állampénzügyi író: dr. Hock Károly végezte. A reform alapelvei, melyek Hock 1849 április 13-án kelt előadásában foglaltatnak, 1849 november 10-én a hivatalos lapban is közzététettek. Az alapelvek: a tilalmak mellőzése és helyettesítése magas védvámokkal. A védvámok akkép állapittassanak meg, hogy teljesen kielégítő védelmet nyujtsanak a belföldi munkának, ezt a szót a leg-tágasabb értelemben véve, tehát figyelemmel a tőkeösszegre és a vállalkozói nyereségre is; ehhez képest a vámok megállapításánál nem az illető iparczikk átlagos értékére kell a fősúlyt fek-

tetni, hanem irányadóul kell venni a belföldi munkának és a külföldi iparosság munkájának viszonyát.¹⁾ A kiviteli tilalmak átmenetileg magasabb kiviteli vámok által helyettesítetnek, a kiviteli vámok pedig ellenőrzési illethekek alakjában tartandók fenn. A különbözeti vámok és a kiviteli jutalmak mellőztetnek; a vámvisszatérítések csak mulhatatlanul szükséges esetekben alkalmaztassanak. A vámtételek osztályozása az árúk értékének különfélesége szerint történjék, mégis a tiszta súlynak mint egységnek alkalmazásával és ezért a törvény állapítsa meg a levonható göngysúlyt. A súlyegységet alkossa az eddigi bécsi mázsa helyett a vámmázsa. A vámtételek tagozatát nézve, legyenek a vámok kevés, de egymástól eléggé különböző nagyságúak és lehetőleg köelítsék meg a német vámtételeket. A vámtételek lehetőleg minden harmadik évben szakértők közbenjöttével vizsgáltassanak át. Ez utóbbi két elvet a német vámegylettel tervezett egyesülés folyamányakint lehet tekinteni.

A bizottság az összes vámügyi kérdéseket felölölő munkálatát 1850 szeptember 24-én fejezte be. Bruck a vámtarifát azonnal közzé akarta tenni, de véleményével a minisztertanácsban kisebbségben maradt és ezt előbb a földmívelés-, ipar- és kereskedelem képviseléből álló congressus véleményezése alá kellett terjesztetni. A congressus 1850 december 22-én hivatott össze. Az iparos országok helytartóit az összehiváskor arra figyelmeztették, hogy minden befolyásukat használják fel, hogy szakképzett és mérsékelt férfiak választassanak, kik a tilalmi rendszernek nem makacs védelmezői. Egyszersmind kötelességökké tétetett, hogy a tervezett tarifareform ne használtassék fel izgatásokra. Még így is s a háttérben lefolyt nehéz munkába került a Bécsben 1851 január 21-én megnyitott és 1851 február 20-án bezárt congressuson az iparosok ellenállását legyőzni és a többséget az új rendszernek megnyerni, daczára annak, hogy báró Bruck a congressust megnyitó beszédében a fősúlyt az eddig követett tilalmi rendszer hátrányainak kiemelésére fektette.

Miután a congressus határozatai újabban átvizsgáltattak és az új vámtarifa végleg megállapittatott, ez 1851 november

¹⁾ Hock tényleg a megfelelő vámtétel alkalmazása érdekében roppant sok termelési költséget számított ki, valamint az egyes iparok fejlődéséről sok előtanulmányt végzett.

6-án közhirrre tétetett azzal, hogy 1852 február 1-én lép érvénybe és 1854 október végéig marad hatályban, hogy továbbá ezen idő alatt — kivéve a netalán kötendő kereskedelmi szerződésekben foglalt ellenkező intézkedéseket — *a behozatalnál* az ipar által szükségelt nyers és segédanyagok vámja nem fog emeltetni, *a fél és egész gyártmányok* vámja nem fog leszállíttatni, *a kivitelnél* pedig az ipar által szükségelt nyers és segédanyagok vámja nem fog mérsékelteni, *a fél és egész gyártmányok* vámja nem fog emeltetni. Az új vámtarifa tényleg csak a tilalmi rendszerrel szakít, a tilalmat csak közegészségügyi vagy egyedárúsági szempontból alkalmazza, egyébként erősen védvamos, sőt átmenetileg egyes iparcikkéknél egy éven belül, másoknál három éven át a vámtarifában megszabottnál nagyobb vámtételeket is alkalmaz, hogy az ipar az új rendszerhez alkalmazkodhassék.

De a főczél: az osztrák-német vámegylet létesítése meg-
hiusult. A közvélemény kipróbálására és megnyerésére egy a bécsi hivatalos lap (Wiener Zeitung) 1849. október 26-iki számában közzétett cikk szolgált. A cikk bevezetésében rámutat arra, hogy az eszme már itt-ott felszínre került, a nélkül, hogy attól fogható eredményt vártak volna, pedig a kérdésnek van szilárd magva és életerős tartalma. Az egyesítést akkép lehet és kell létesíteni, hogy általa egyik fél érdeke se szenvedjen, sőt a különböző szükségletek és kívánságok méltányos kielégítést nyerjenek. Az egyesítendő területek: Ausztria, a német vámegylet és az északnémet államok gazdasági érdekei egyaránt megkövetelik a vámreformot. Ausztria jóléte követeli a tilalmi rendszerrel való szakítást és a védelmi rendszerre való áttérést, a közbenső vámok megszüntetését. A vámegyletben a védvámok nagyon is a súlyrendszer szerint alkalmaztatnak, a tarifa fokozatai nem felelnek meg eléggé az anyag és erre fordított munka értékének. Az északi államokban követelik a pénzügyi vámok, nevezetesen a gyarmati árúk vámjainak mérséklését, az átmeneti és hajózási vámok megszüntetését, a szabadelvű áru-raktározási rendszert, a hajózás és a közvetlen kereskedés védelmét. Már ezen különböző, okvetlenül kielégítendő igények megkövetelik, hogy az egyesítés ne történjék egyszerre, hanem csak fokozatosan. A teljes egyesítést négy átmeneti időszak előzné meg. Mindegyik több évig tartó időszak a

különböző területek közt mind nagyobb mérvű közeledést hozna.

A hírlapi cikket csakhamar követte a kérdésnek diplomatiái útra vitele. Egy a német kormányokhoz és a szövetségi központi bizottsághoz az osztrák kormány által 1849. december 30-án intézett, az említett hírlapi cikktől sok részben különböző emlékiratban kifejtetik a német szövetséget alkotó államok vámegyesítésének lehetősége, előadatnak azok a nagy előnyök, melyek ebből a szabad kereskedelmet követelő északi államokra háramlanának. Magát a tervet abban foglalja össze, hogy úgy Ausztria, mint a különböző német vámterületek azonnal indítsák meg vámügyeiknek a nemzeti védelmi rendszer értelmében való reformját a végett, hogy megkönnyíttessék és előmozdítottassék Ausztriának Németországgal való vámegyesítése. E végett Ausztria és a különböző német kereskedelmi osztályok meghatalmazottjai vámértekezletre gyűlenek össze és tanácskozzanak arról, hogy miként lehetne a határforgalomban könnyítéseket eszközölni, a folyam- és tengeri hajózást azonos elvek szerint szabályozni, a saját termelvényeknek kölcsönös kicserélésében könnyítéseket megadni. A hazai nyers terményeknek, élelmiszereknek és némely félgyártmányoknak azonnal biztosíttassék a vámmen-tesség. Előkészíttessék a követendő közös kereskedelmi és hajózási politika, a külföldön való közös kereskedelmi képviselőlet és a kereskedelmi szerződések közös megkötésének módozata, a postai, vasuti, távirdai és hajózási közlekedést illető egyezmény. Dolgoztassék ki az általános osztrák-német vámtarifa. A vámegyesítés műve bizassék az 1849. őszen létesített szövetség bizottságra.

Poroszország kezdettől fogva állást foglalt a terv ellen és megjelölte a határvonalat, a meddig Ausztriához közeledni akar. A hírlapi cikkekre szintén a hivatalos lapban (Preussischer Staatsanzeiger 1849 november 7.) közzétett cikkben felelt, melyben lényegileg kijelentette, hogy szívesen üdvözl minden Ausztria és a vámegylet közt létesítendő forgalmi könnyítést, de magát a vámegyesületet lehetetlennek tartja részint vámügyi, részint állampénzügyi indokokból. Midőn pedig a kérdés diplomatiái útra tereltetett, különösen 1850-ben kelt sürgönyében a terv iránt részletesebben nyilatkozik és álláspontját is határozottabban kifejti. Visszautasítja mindenek-

előtt az ideiglenes központnál folytatandó tárgyalásokat, de késznek nyilatkozik, hogy az átmeneti időszakot illetőleg tervezett könnyítések tárgyában akár egyedül Ausztria, akár a két vámterület meghatalmazottaival Bécsben vagy Berlinben tárgyalásokat folytasson. Az alkudozások ne terjedjenek ki a vámegyesülésre, mely azonban ezeknél mint soha szem elől nem tévesztendő elérendő cél tekintetbe jöhet. Kölcsönösen engedélyeztessenek számos nyers termény és élelmiszer, valamint belföldi félgyártmányok be- és kivitelénél könnyítések, ha azoknak a vámterületek határain más államokkal szemben vámvédelmet lehet biztosítani. Könnyíteni lehet az átvitelt és a határőrzést, szabályozni a folyamhajózást, mérsékelni a folyamvámokat, de a vámtételek fölött való alkudozás céltalannak jelentetett ki. Kívánatos ugyan, hogy a különböző német vámtarifák és vámtörvények azonosak legyenek, később a gyári és kézműárúk kivitelének kölcsönös kedvezményezésére is át lehet menni. Nagy súlyt fektet arra, hogy Németország és Ausztria anyagi érdekei minél szorosabban összeolvastassanak és őszinte örömmel üdvözl minden e cél felé irányuló lépést, az összeolvastás szükségéről annyira meg van győződve, hogy abban a részben nem is táplál semmi aggodalmat, hogy az első lépésnél megállapodás történjék.

S Poroszország ezen a most említett állásponton megmaradt, dacára annak, hogy egyes német kormányok az osztrák, különben osztrák iparos körökben is ellenszenvvel fogadott terv mellett kedvezően nyilatkoztak. De megmaradt talán azért is, mivel tisztában volt azzal, miről Hock később (1851 január 25-én kelt jelentésében) felvilágosította az osztrák kormányt, hogy a vámegyesülést, mint főczélt, politikai és közgazdasági szempontból csak Ausztria kívánja igazán, holott Szászországnak és a többi délnémet államoknak csak nincs az ellen kifogásuk, feltéve, hogy ebbszámukra eszköz nyílik, hogy magukat Poroszországtól függetlenebbé tehessék és piacukat tágíthassák, de erélyesen nem fognak mellette fellépni. A vámegylet északnémet tagjait pedig a kérdést egészen hidegen hagyja és Poroszország után indulnak.

Viszont az osztrák kormány sem mondott le terve megvalósításáról. Előtte sem lebegett a közvetlen vámegyesülés, de megvalósítását biztosítva akarta látni. Az 1851. január

22-én megnyílt drezdai értekezleteken az osztrák kiküldötteknek nyert utasításukhoz képest annak megállapítását kellett volna kieszközölniök, hogy szövetségi törvénnyel köteleztesse az összes német államok német vám- és kereskedelmi egyület alakítására, hogy közvetlenül küldessék ki egy bizottság azzal a feladattal, hogy Ausztriával ezt előkészítő kereskedelmi szerződést kössön és a végleges egyesülés létesítésének módozatait megbeszélje.

Határozott megállapodásokra a drezdai értekezletek nem vezettek, bár az osztrák kormány azokból azt a reményt merítette, hogy terve mégis sikerülni fog. De röviddel ezen értekezletek után (1851. szeptember 7-én) megkötöttett Poroszország és a német adóegylet államai közt a szerződés, mely szerint az utóbbi államok 1854. január 1-én szintén belépnek a német vámegyletbe. Ezzel a szerződéssel Poroszország biztosította az északi német vámegyletet abban az esetben, ha Szászország és a délnémet államok a vámegyletből kilépnének és Ausztriához csatlakoznának. Különben Poroszország siettetette a döntést és november 15-én felmondta a vámegyleti szerződést, felhíva az érdekelt államokat a jövő év elején való értekezlet tartására.

Időközben a szövetségi gyűlés 1851 július 10-én tartott ülésében a drezdai értekezlet munkálatait egy héttagú bizottsághoz utasította, mely szakértők meghallgatását tartotta szükségesnek. Augusztus 9-én szavazattöbbséggel határozattá emeltetett, hogy a bizottság feladatát szakértők bevonásával végezze. A szakértők be is terjesztették dolgozatukat, mely a kormányoknak adatott ki négy hét alatt való nyilatkozat végett.

Ezek a tények birták az osztrák kormányt arra, hogy 1851 november 25-én az új osztrák vámtarifa megküldésével a német kormányokat vám- és kereskedelmi szerződés megkötése végett 1852 január 2-án Bécsben tartandó értekezletre hívja meg. A porosz kormány, mely kezdetben hajlandónak látszott magát ezeken az értekezleteken képviseltetni, már december 5-én bejelentette távolmaradását, mert a jelen pillanatot ily szerződés kötésére alkalmasnak nem tartja, midőn az új vámegyletnek sem tartamát, sem terjedelmét még nem lehet tudni. De jószándékát bizonyítja azzal, hogy a vám-

egylet megújítását célzó tárgyalásoknak úgy megnyitását, mint befejezését siettetni fogja.

Van-e vagy nincs összefüggés a most említett bejelentés és a barátságos kormányokhoz december közepén intézett emlékirat közt, nem lehet tudni. Az emlékirathoz csatoltatott az Ausztria és német vámegeylet közt létesítendő kereskedelmi, hajózási és vámszerződés, valamint a 13 czikkből álló vámegegyesülési szerződés tervezete. Az emlékirat különös súlyt fektet arra, hogy az itt ajánlt szerződések a vámegeylet megújításával egyidejűleg köttessenek meg és a vámegeylet megújítása ezeknek a szerződéseknek egyidejű megkötésétől tételesség függővé. Kijelenti abban, hogy Ausztria kész azokkal az államokkal, melyek a jelzett feltétel nélkül a német vámegeyletbe belépni nem akarnának, külön kereskedelmi és vámegeyletet alkotni és ennek érdekében áldozatokat hozni, habár mélyen is kellene sajnálnia, ha az ügyek ide fejlődnének és Németország, habár csak ideiglenesen is, kettéválasztatnék. De ehhez a véglethez is kell folyamodni, hogy egész Németország vámegegyesítése létesíttessék. Az erre vonatkozó tárgyalások is Bécsben lennének folytatandók és a végleges egyezmény megkötéséig titokban tartandók.

Az 1852. január 4-én herczeg Schwarzenberg által megnyitott értekezleten csak Bajorország, Szászország, Hannover, Württemberg, a két Hessen, Braunschweig, Nassau, Hessen-Homburg és a négy szabad város képviseltette magát. A vámegeyleti egyezmény tárgyalásaiban azonban csak Bajorország, Szászország, Württemberg, a két Hessen, Baden és Nassau vettek részt. Az utóbbi egyezmény megállapított ugyan, de nem íratott alá. A másik két szerződésre vonatkozó zárajegyzőkönyv 1852 ápril 20-án íratott alá, de nem az összes, abban résztvett államok által. A lényeges eredmény tulajdonkép abban állt, hogy a jegyzőkönyvet aláírt államok arra kötelezték magukat, hogy a vámegeyletet meg nem újítják, ha egyidejűleg a megállapított szerződések meg nem köttetnek. Viszont azonban Ausztria a szerződő államoknak biztosította eddigi vámjövedelmeiket abban az esetben, ha a német vámegeyletből kilépni lennének kénytelenek és vele lépnének vámegeyletbe.

De ez az eredmény is kétesnek bizonyult. A német vámegeylet megalapítását célzó értekezletek 1852 április 19-én, tehát egy

nappal a zárjegyzőkönyvnek Bécsben történt aláírása előtt, nyitlak meg. Ausztria ezeken az értekezleteken résztvenni kívánt, de a porosz kormány az osztrák kormányt csak értesítette a megnyitásról azzal, hogy a mint a vámegyleti ügy rendezve lesz, kész kereskedelmi szerződés végett vele tárgyalásokba bocsátkozni. Midőn az említett bécsi jegyzőkönyvnek május 24-én történt kicserélését követő napon Darmstadt a berlini értekezleten azt az indítványt tette, hogy a vámegylet megújítása végett folytatott tárgyalások alatt Ausztriával is folytattassanak tárgyalások a Bécsben megállapított szerződéseket illetőleg; erre a porosz kormány 1852 június 7-én kijelentette, hogy Ausztriával vámegyesület kötése végett tárgyalásokba általában nem bocsátkozhatik, de kész vele kereskedelmi szerződés kötése végett alkudozásokba bocsátkozni, mihelyt a vámegylet fennállása biztosított.

A porosz kormány, egyes tudósítások után indulva, egyideig nem törődött vele, ha a vámegylet fel is bomlik. Ez a felfogás, ha általában komolynak tekinthetnék, nem sokáig maradt felszinen. Franciaország politikai viszonyai is befolytak arra, hogy a felforgó kérdések békés kiegyenlítése érdekében Ausztriával igyekezett megállapodásra jutni és e végett Bismarckot is Bécsbe küldte. Közbenjárása azonban sikertelen maradt. Az osztrák kormány a pusztán kereskedelmi és vámszerződéssel nem akart megelégedni. Biztosítékokat kívánt az osztrák-német vámegyesület létesítését illetőleg.

De a döntésnek meg kellett történnie. Az osztrák kormány nál elégedetlenséget támasztott, hogy a barátságos országok kormányai a berlini értekezleteken belementek a hannoverai szerződés és a vámtarifa részleteinek tárgyalásába. Viszont a porosz kormány 1852. július 20-án kijelentette, hogy augusztus 16-tól kezdve csak azokkal az államokkal fogja tárgyalásokat folytatni, melyek a Hannoverával kötött szerződést feltétlenül elfogadják és egyszersmind beleegyezésüket adják, hogy Ausztriával kereskedelmi szerződés kötése végett csak azután folytattassanak tárgyalások, miután a vámegyleti szerződés 12 évre megkötöttetett. Az osztrák kormány a barátságos államokat visszatartani igyekezett a tárgyalások folytatásától és kijelentette, hogy azokkal az államokkal szemben, melyek a bécsi értekezletek zárjegyzőkönyvét aláírták s ennek daczára a berlini tárgyalásokban részt vennének, a zárjegyzőkönyben foglalt megállapodásokat semmisnek tekinti,

szintűgy megszűntnek és hatálytalannak tekinti a titkos szerződést és az eddigi vámjövédelmet biztosító kötelezettségét.

Igy a német kormányok válútra jutottak. Elhatározásukat nehezebbé tette, hogy a német közvéleményben a vámegylet már erős gyökeret vert. Beust, ki az itt vázolt események alatt többször lépett fel közvetítő indítványokkal, most újabb közvetítő tervvel állt elő. Az osztrák kormány meguntta ezt a sok közvetítést, másrészt a mérvadó körök egy része már hónapokkal előbb a barátságos kiegyenlítés mellett nyilatkozott. A két kormány közt intim tárgyalások folytak, melyek folytán megállapított, hogy a két kormány egymással Berlinben közvetlenül fog alkudozásba lépni.

Az osztrák kormány a berlini tárgyalásokkal báró Bruck Ottót bizta meg, ki e végett már december 12-én érkezett Berlinbe és már másnapon találkozott Manteuffel porosz miniszterelnökkel és külügyminiszterrel és fogadtatott a porosz király által. Porosz részről a tárgyalásokat maga Manteuffel vezette. Hosszúra nyúltak ezek a tárgyalások különösen alaki kérdések miatt. Az osztrák kormány súlyt fektetett arra, hogy a kötendő szerződés a végleges és mielőbbi vámegyesülés első lépcsőjének tekintessék és a szerződésben ennek világos kifejezés adassék. De a felmerült nehézségek kölcsönös engedékenységgel elhárítottak és a szerződés 1853 február 19-én, tulajdonkép 20-án, aláíratott.

Mig Berlinben kereskedelmi szerződés kötése végett folytak a tárgyalások, addig Bécsben a délnémet és a közép-német államokkal tartattak értekezletek vámszövetség alakítása tárgyában. Midőn azonban a porosz kormányval folytatott tárgyalások eredménynyel biztattattak, siettek ezeket az értekezleteket befejezni. Az okmányok és jegyzőkönyvek 1853 február 17-én azzal irattak alá, hogy Ausztria Németországnak déli és középállamaival vámegyletbe lép abban az esetben, ha Ausztriának és a vele szerződött államoknak nem sikerülne Poroszországgal a vámszerződés, illetőleg a vámegylet megújítása tekintetében megállapodásra jutni; ha igen, a jelen egyezmények meg nem kötötteknek tekintetnek.

Közbevetőleg, a Poroszországgal kötött szerződés egyes rendelkezéseinek megértése végett is, szükséges előadnunk, hogy már Kübeck vette tervbe a középolaszországi vámegylet alakítását, melylyel Ausztriának szorosabb összeköttetésbe

kelle lépnie. Metternich azonban ezt a tervet kivihetetlennek tartotta. Midőn Bruck vette át a kereskedelemügyi kormányt, a középolaszországi vámegyletet is felvette programjába. Ezen terv befolyása alatt már a Piemonttal 1849 augusztus 6-án megkötött békeszerződésben, melynek megkötésénél Bruck Ausztriát képviselte, vétetett fel a záradék, hogy a szerződő felek a kölcsönösség elvén, a legtöbb kedvezmény mellett fognak kereskedelmi és hajózási szerződést kötni. Az itt tervbe vett szerződés 1851 október 18-án kötött meg és véget vetett ugyan azoknak a vámháborúknak, melyekről fentebb megemlékeztünk, de nem eredményezte a tervezett vámegyletet, melyet különben olasz államférfiak sokkal szélesebb alapokon akartak létesíteni, a mennyiben csaknem egész Olaszországra ki fogott volna terjedni. Az osztrák kormánykörökben tervezett középolaszországi vámegylet előkészítésére szolgált a Modena és Parma herczegségekkel 1852 augusztus 9-én 4½ évre, vagyis 1853 februártól 1857 októberig kötött szerződés, mely éppen abban a várakozásban kötött meg csak ily rövid időre, hogy ahhoz más olasz államok is fognak csatlakozni.

Ezzel áttérhetünk a Poroszországgal megkötött kereskedelmi és vámszerződés ismertetésére, mely a magas szerződő felek közt — a bevezetés szerint — azért jött létre, hogy birodalmaik közt kiterjedt vámmentességek és vámmérséklések, egyszerűbb és egyforma vámkezelés és az összes forgalmi intézmények megkönnyített használata által a kereskedést és forgalmat minden irányban előmozdítsák, vámjövodelmeiket biztosítsák és az általános német vámegyletet előkészítsék.

A szerződés áll 27 czikkből, melyet kiegészít két jegyzék, továbbá a vámegyezmény és pénzegyezmény.

A szerződés fontosabb rendelkezései a következők:

Nem szabad a be-, ki- és átviteli forgalmat tilalmakkal gátolni. Ezen szabály alól kivételnek van helye: a) a dohányt, sőt, lőport, játékkártyákat és naptárakat illetőleg; b) közegészségügyi rendészeti tekintetekből; c) hadi szükségleteket illetőleg rendkívüli körülmények esetében. (1. cikk.)

A szerződő felek kölcsönösen biztosítják egymásnak a be-, ki- és átviteli vámok összege, biztosítása és beszedése tekintetében a legkedvezményesebb elbánást. Az ebben a tekintetben az egyik szerződő állam által harmadik államnak

biztosított kedvezményt minden viszontszolgáltatás nélkül igénybe veheti a másik szerződő állam. Kivételnek azok a kedvezmények, melyeket az egyik szerződő féllel most vagy jövőben vámegyesült államok élveznek, valamint azok a kedvezmények, melyek más államoknak fennálló és a jelen szerződés megkötése előtt kötött szerződésekben biztosítottak vagy ezeknek az államoknak ugyanazokat a tárgyat illetőleg, de nem nagyobb mérvben a jövőben megadatnának.

Részletesen megállapíttatnak és felsoroltatnak az I. alatti jegyzékben azok az árúk, melyek az egyik vámterületről a másik vámterületre a szabad forgalomból vámmentesen, illetőleg a kölcsönösen megállapított beviteli vámtételek mellett átvitethetnek (I. A) Vámmentes tárgyak. I. B) Vámköteles tárgyak.) Megállapíttatik továbbá, hogy 1854-ben kiküldött biztosok által értekezletek tartassanak további forgalmi könnyítések miatt kötendő egyezmény tárgyában. Kikötetik azonban, hogy a mennyiben az egyik szerződő fél az I. alatti mellékletben megnevezett valamely árut illetőleg jelenlegi általános vámszabását akár általában, akár bizonyos határszéli területrészekre vagy vámhivatalokra nézve mérsékelni akarná, erről a másik felet a tervezett vámmérséklésről tényleges hatálybaléptetése előtt legalább is hat hónappal értesíteni köteles, a mely esetben, netaláni ellenkező megállapodás hiányában, a másik félnek jogában áll, az illető áruira az egyik szerződő fél által foganatosított vámmérséklés erejéig közbenső vámot szabni, illetőleg a megállapított közbenső vámot felemelni. (3. és 4. cikk.)

Intézkedik a szerződés arról, hogy a szerződő felek csakis a II. alatti jegyzékben felsorolt áruknál szednek kiviteli vámokat, a melyek azonban a jelenleg érvényben levő vámdíjszabályzatban megállapítottaknál semmi esetben sem lehetnek magasabbak. Átviteli vámok oly áruktól, melyek bevitele a jelen szerződés vagy az általános vámdíjszabályzat szerint vámdíjmentesek, nem szedethetnek. Más árukat csak a jelenleg érvényben lévő átviteli vámokkal, de vámmázsánként legfőlebb $3\frac{1}{2}$ ezüstgarassal vagy 10 krral szabad terhelni. Ezek a megállapodások úgy az átrakodás, mint a beraktározás után, valamint a közvetlenül külföldre tovaszállított árukra érvényesek. (5. cikk.)

Be-, ki- és átviteli vámmentesség biztosíttatik a vásári,

a bizonytalan eladás végett beküldött és megállapítandó határidő alatt eladatlanul ismét visszaküldött, a szabad forgalomba nem került, vámellenőrzés alatt álló árúknak, vásárra vitt és onnan eladatlanul visszavitt állatoknak, továbbá a javítás, kikészítés végett be- és kivitt árúknak, ha az illető be- és kivitt árúk azonossága minden kétségen felül áll. (6. cikk.)

A szerződésnek egyéb pontozatai a vámkezelésre, vám-eljárásra, a forgalmi eszközök és intézmények használatára, az ipar és kereskedelem üzésére és e tekintetben való egyforma elbánásra vonatkoznak. Kiemelendő különösen a 19. cikk, mely megállapítja, hogy a szerződő államok még az 1853. év folytán általános pénzegyezmény kötése végett alkudozásokba fognak bocsátkozni, továbbá a 20. cikk, mely kimondja, hogy az egyik szerződő állam consula az oly helyeken, melyekben a másik államnak nincs ügyvivője, ezen állam alattvalóit ugyanazon díjakért ugyanabban az oltalomban és segedelemben tartozik részesíteni, a melyet köteles a saját állama alattvalóinak nyújtani.

Mindezeknél azonban fontosabbak a 25. és 26. cikkek. Az első a szerződés tartamát tizenkét évben, vagyis 1854. évi január 1-től 1865. december 31-ig állapítja meg. Kimondja azonban, hogy 1860-ban a szerződő államok biztosokat fognak kiküldeni a végett, hogy tárgyalásokat folytassanak a két szerződő fél és a vámkapcsolatukhoz akkor tartozó államok vámegyesülése fölött, vagy ha ez akkoron még lehetetlen lenne, az 1854. január 1-én életbeléptetendő és a 3-ik cikkben említett biztos tárgyalások által megállapítandó forgalmi könnyebbitéseket meghaladó forgalmi könnyebbitések és a két fél vámtarifáinak lehető megközelítése és egyöntetűsége fölött. A második cikk megállapítja, hogy az e szerződéshez való csatlakozás fentartatik mindazoknak a német államoknak, melyek 1854. január 1-én vagy később a Poroszországgal való vámegyülethez fognak tartozni. Ugyanez a jog biztosítatik az Ausztriával vámegyesült olasz államoknak.

Kiegészítésül meg kell említenünk, hogy a bevitelnél vámentesség biztosított kiválóan nyersterményeknek, főleg élelmi szereknek és ipari nyersanyagoknak, csak kivételesen egyes ipari, lényegileg csekélyebb értékű kisipari termelvényeknek. Vámentesség alá esnek a felírások szerint

hulladékok, ágytollak, méhköpűk, vegytani segédanyagok és termékek, mindenféle tojás és tej, nemkülönben tejfel, földék és földárúk, mindenféle érczek, mezei és erdei termények, kerti növények és gyümölcsök, folyóvízi halak, üveg (közönséges), szőrök, gyanták, fa és faárúk, szén, kosárfonó-árúk, fémek, malomgyártmányok, selyemgubók, kövek és kőárúk, szalma, nád és háncsárúk, állatok (lovak, öszvérek, szamarak, borjúk, malacok, juhok kivéve az üröket, kecskék), kocsik és szánok (bőrmunka és kipárnázás nélkül), vad és végre gyapjú. Már az ipari, tüzetesen az értékesebb ipari termékek, gyártmányok és félgyártmányok beviteli, vagyis a tarifa szerint, mely szintén a vámegyesülésre czéloz, közbenső vám alá esnek. Az I. B. alatti jegyzékben minden egyes vámköteles árut illetőleg megállapittatik a Poroszországba és Ausztriába való bevitelnél fizetendő vám. A nem szerződő államokból származott vámköteles árúk, melyek a szabad forgalomban akár Poroszországon át Ausztriába, akár pedig megfordítva Ausztrián át Poroszországba kerültek, a dolog természete szerint mindkét vámmal terheltettek. Erre való figyelemmel válik érthetővé a szerződés 4-ik pontja, mely nem tesz semmi kifogást az egyik állam részéről külföldi árúkra esetleg szabott magasabb vámok ellen, de már vámmérséklés esetében megengedi, hogy ezt a másik állam a maga részéről megfelelő vám kirovásával, illetőleg vámemeléssel hatálytalanítsa és ezzel biztosítsa a kötelezett kölcsönös vámvédelem.

A II. jegyzékben megállapították azok a cikkek, melyeket a Poroszország és Ausztria közt való közbenső forgalomban kiviteli vámokkal terheltethetnek. Ilyenek a hulladékok, nádályok, gubacs, gubacsliszt, makk, nyers borkő, nyers bőrök és szőrök, rongyok, selyem, fazekasanyag.

Ezen Poroszországgal, illetőleg a német vámegylettel megkötött vámszerződés maga után vonta az 1852. február 1-én érvénybe lépett vámszabályzat és vámtarifa módosítását. Egyrészt az egyes tételek tekintetében mutatkoztak eltérések az említett szerződés és a vámtarifa szövege közt, másrészt az alkudozások folyamán többször hozatott fel porosz részről, hogy az osztrák vámtarifa tételei szerfelett magasak. Habár az általános vámtarifa kihirdetésekor kimondatott is, hogy szerződés esetét kivéve a vámtarifa tételei 1854 október végeig nem fognak az ipar hátrányára módosíttatni, mégis a szer-

ződés hatályainak kezdetére az 1853 december 8-án új vámszabályzat és tarifa állapított meg és tétetett közzé.

Az új általános vámtarifa lényeges haladást jelent a szabad forgalom felé. A vámtarifa egyszerűsített, 30 osztály helyett 22-re oszolt, 105 szakasz helyett csak 80 szakaszt tartalmazott, a tételek száma 340-ről — hozzá számítva a vámmentes cikkeket — 230-ra olvadt le. A régi 600 forintos legmagasabb vám helyett már csak 250 frt állapított meg mint legmagasabb vám. Általában számos cikknél a behozatali vám lényegesen mérsékeltetett. Gyökeresebb átalakítást szenvedtek az átviteli és kiviteli vámok. Az átviteli vámok, a mennyiben fentartattak, tényleg kezelési illetékké változtattak. A kiviteli vámok, a mennyiben már az 1852-ben hatályba lépett tarifában is inkább csak mint kezelési illetékek alkalmaztattak, eltöröltettek, más irányban azonban részben mérsékeltek. Kiviteli vámok általában csak oly nyers és segédanyagokra alkalmaztattak, melyek kivitelének megakadályozása az ipar érdekében szükségesnek tartatott.

Fentebb láttuk, hogy a Poroszországgal kötött szerződés 3-ik cikkében kikötöttet, hogy az 1854-ik év folyamában biztosok jöjjenek össze a végre, hogy további forgalmi könnyítésekről tanácskozzanak. Porosz részről ez a kikötés, melyre osztrák részről, az elérendő célra való tekintettel, nagy súlyt fektettek, nem igen nyert kellő támogatást. Már a szerződés végrehajtása tárgyában kiküldött osztrák biztosok tapasztalhatták a porosz ellenszenvet, a mennyiben minden forgalom megkönnyítését célzó javaslatukat a porosz biztosok visszautasították. Az 1854-ik évre megállapított összejövetelt a porosz kormány (1854 július 6.) a következő évre kérte elhalasztatni, arra való tekintettel, hogy a vámegyesülés közgyűlése tart üléseket. Midőn 1855 márczius 10-én Bruck a pénzügyminiszteriumot és ezzel együtt a vámügyek kormányzatát is átvette és a biztosak összejövetele késett, a külügyminiszter által megsürgette a biztosok által való tanácskozások mielőbbi megkezdését. Poroszország a sürgetésre kijelentette, hogy részéről is szükségesnek tartja a tanácskozásoknak mielőbbi megkezdését, de előbb meg kell állapodni a vámegyesület államaival és az 1855 december 6-án megnyitandó értekezleteken siettetni is fogja a vonatkozó munkálatokat.

Az osztrák kormány nagyban készült ezekre az értekezletekre, melyek eredményteleneknek bizonyultak. Maguk az értekezletek, habár Ausztria a teendő javaslatokat az eisenachi vámegyleti értekezleteken való tárgyalhatás végett még 1856 októberben közölte az alkudozásra megbízott porosz, bajor és szász kormányokkal és habár a vámegylet 1857. május végén jelentette ki a tárgyalásokra való készségét, csak 1858 január 6-án nyitak meg.

Már az első ülésekben világos volt, hogy az értekezletek eredménytelenek lesznek. Hock a második ülésben azt a javaslatot tette, hogy minden szerződő félnek joga legyen a forgalom központjain a másik fél területén az ott létező fővámhivatalokkal úgy az elvámolás, mint a kísérő eljárás tekintetében korlátlan meghatalmazással ellátott saját hivatalait egyesíteni. Delbrück porosz részről tagadta, hogy ily egyesítésre szükség lenne, a többi biztosok pedig akkép nyilatkoztak, hogy Ausztria egyes államokkal való alkudozással elérhetné ugyan, hogy a német vámterületre helyezze át egyes vámhivatalait, de a vámegylet soha sem fogna abba beleegyezni, hogy vámhivatalai osztrák vámterületre helyeztessenek át. Hock hiába utalt arra, hogy a javaslattal semmi külön cél sincs összekötve, hanem az csakis a forgalomnak megkönnyítését célozza, a német megbízottak ragaszkodtak álláspontjukhoz.

A tárgyalások megszakítására vezetett Hock által a 4-ik ülésben 1858 január 9-én előterjesztett az a javaslat, hogy a kölcsönös forgalomban az átmeneti vámok megszüntetessenek, vagyis hogy az egyik államnak a másik állam területén átmenő áruí ne fizessenek átmeneti vámokat, harmadik államból érkező áruk pedig az átmeneti vámot csak egyszer fizessék. A német megbízottak ezt a javaslatot állampénzügyi tekintetből jelentették ki elfogadhatatlannak. Az osztrák kormány pedig erre a javaslatra éppen az ipar érdekében különös súlyt fektetett és e javaslat elfogadása nélkül további tárgyalásokba nem is akart bocsátkozni. A tárgyalások azért szakítottak meg, hogy a német biztosok utasításokat kérjenek. Az értekezletek február 27-én kezdettek meg újra a német biztosok részéről oly értelmű nyilatkozatokkal, hogy a tárgyalások összeredményéhez képest fogna a javaslat mérlegeltetni, és a javaslat tekintetében megállapodás létesíttetni.

Szóba kerültek még a közbenső vámok leszállítása, valamint a szerződésileg megállapított vámoknak az 1857 január 24-én létrejött pénzegyezményben megállapított pénzláb szerint való kiegyenlítése. Az osztrák biztosok hajlandók voltak egyes német árúk vámját tetemesen leszállítani megfelelő viszonykedvezmények ellenében, melyek közt különös súly fektettetett a borvám leszállítására. De a német biztosok éppen a borvámnak mérséklését nem akarták megadni. Hock kiemelte ugyan, hogy a borvám mérséklése nemcsak hogy nem fogná a vámegylet vámjövédelmét apasztani, hanem inkább még fokozni, a mennyiben a magyar és tiroli borok oly rétegekbe fognának behatolni, melyek eddig bort nem fogyasztottak. Delbrück viszont hangsúlyozta, hogy a vámegyletnek a borból 1,547.000 tallérnyi vámjövédelme van és az Ausztriából való borbehozatal folyton növekszik és ha tényként lehetne is elfogadni, hogy tisztán nem szoritana ki más asztali borokat, de meg fogná ezt tenni más borokkal való vegyítés által s a vámmérséklés leszállítaná a borból eredő vámbevételt.

Még a zárójegyzőkönyv szerkesztése is vitákra adott alkalmat. Az erre vonatkozó tárgyalások április 3-án indultak meg és csak április 10-én vezettek eredményre, a midőn is megállapították, hogy a kölcsönösen tett javaslatok részletesen megvitattattak, de a biztosok szükségesnek tartották, hogy a tárgyalások eredményeit további elhatározás végett kormányaiknak bemutassák.

Ujabb tárgyalásoknak kellett volna következniök, melyek osztrák részről egy 1858 május 24-én kelt részletes emlékiratban sürgettettek is, de tényleg abban maradtak. S ennek oka részben az osztrák iparosok körében a már végrehajtott és még tervbe vett vámmérséklések ellen megindult izgatásokban is rejlik.

Az iparosok már az 1851-ben tervezett és végrehajtott vámreformot sem látták szívesen. De a bekövetkezett fellendülés elhallgattatott minden ellenvetést és kifogást. Kitört azonban az 1857-ik évi kereskedelmi válság, mely a világforgalomba bevont Ausztriában is érhezhető vala. Az iparos, sőt részben a kereskedelmi körök is a válságot a kormány által követett kereskedelmi politikának tulajdonították. Egy mást érték az iparoskörökből kiindult felségfolyamodások,

iparuk hanyatlásával a vámpolitikát vádolták. Az első melyek kérvényeket Ő Felsége (1858. évi május 24-én és július 7-én) azzal az utasítással adta ki a pénzügyminiszternek, hogy azokról a többi miniszterekkel egyetértve adjon véleményt. Már határozottabban hangzott Ő Felségének Bruckhoz 1858 szeptember 28-án intézett kézírata, melyben felhivatott, hogy az 1858/9-ik közigazgatási év lejártával jelentést tegyen, hogy az eddig foganatosított vámmódosítások és vámmérséklések általában minő eredménynyel jártak a vámjövödelmeket illetőleg, minő változásokat okoztak a be-, ki- és átmeneti forgalmi viszonyokban, minő hatást gyakoroltak a belföldi iparra és termelésre, merültek-e fel azóta és minő panaszok a történt vámmódosítások ellen belföldi iparosok és termelők részéről és mikép intéztettek el. A belügyi és kereskedelemügyi miniszterekkel való tanácskozás után pedig terjeszsen elő véleményt arról, hogy a létező vámrendszernél általában indokoltak-e és minő módosítások lennének tanácsosak. Ezek a legfelsőbb kéziratok mind a miniszteriumok kebelében folytatózó tanácskozásokról szólnak. De már a vasgyárosok kérvényét Ő Felsége 1858 október 16-án egyenesen azzal az utasítással adta ki a pénzügyminiszternek, hogy az abban foglalt aggodalmak és panaszok, különösen pedig az osztrák vashámorokban előállt munkaszünet fölött beható felvételeket eszközöltessen és ezen az alapon terjeszsze elő szakvéleményét.

Bruck kikerülni akarta a szaktanácskozmányokat, mert azokat a német vámegylettel megindított tárgyalásokra hátrányosaknak tartotta. De a kormány egy része, különösen a belügyminiszter szakértekezletek mellett nyilatkozott. Minden vitának azonban véget vetett az 1858 november 10-én kelt legfelsőbb kézirat, mely egyenesen meghagyta, hogy a beérkezett kérvényekben foglalt viszonyok fölött kimerítő felvételek eszközöltessenek, különösen pedig kikérressék azok fölött a kereskedelmi és iparkamarák véleménye.

Ezen legfelsőbb meghagyás folytán részletes és messze-menő szakértekezleti tárgyalások tartattak és külön bizottság küldetett ki a beérkezett szakvélemények összefoglalására és javaslattételre.

Részletesebben a szakértekezleti tárgyalások menetével és eredményeivel nem foglalkozhatunk. Sok panasz bizonyult

teljesen alaptalannak. Más panaszok tekintetében kiderült, hogy semmi összefüggésben sincsenek a követett kereskedelmi politikával. Számos oldalról határozottan elismertették, hogy egyes iparágak csak helyi változást szenvedtek és hogy az ipar nem egy ága jelentékenyen fejlődött és mind nagyobb mérvben vált versenyképessé.

Meg kell azonban említenünk, hogy az 1859 december 20-án kelt legfelsőbb elhatározás kijelentette, hogy a jelenleg érvényben levő vámtarifa 1865-ig minden változás nélkül hatályban fog maradni és a jövőben a vámtarifát minden öt évben a kereskedelmi és iparkamarák kiküldötteiből és szakférfiakból alkotandó szakértekezlet fogja átvizsgálni és az a gazdasági viszonyok alakulásához képest fog módosíttatni.

S tényleg 1865-ig a beviteli vámoknál semmiféle módosítás nem is eszközöltetett. Különböztetett legfelsőbb elhatározással az osztrák absolutistikus vámpolitika, mely fő-céljának a nagy német vámegylet alakítását tekintette és e cél érdekében tért át a tilalmi rendszerről az erős és majdan a mérsékelt védvámrendszerre, befejezést is nyert.

DR. PÓLYA JAKAB.

IRODALMI SZEMLE.

Budapest székes főváros statisztikai évkönyve. I. évfolyam. 1894. Szerkeszti dr. Thirring Gusztáv aligazgató. Budapest, 1896. XIV, 340 l.

A hivatalos statisztika amaz ágaiban, melyekben a jelenségeknek földrajzi megoszlásuk szerint való tanulmányozása lehetséges és szükséges, a magyar országos statisztika a főváros külön viszonyainak megismerésére is anyagot ad. Kiadványaiban mindenkor megtaláljuk azt a sort, a mely az illető adatgyűjtés fővárosi eredményeit tartalmazza. Budapestnek e szerepét külön municipális állása alapítja meg és osztozik benne az ország 63 megyéje és 24 egyéb, városi törvényhatósága. Sociális és gazdasági természetű okok azonban kiemelik az ország fővárosát a társ-municipiumok sorából. Budapest alkotórészei: Pest, Buda és Ó-Buda még a jelen század elején együtt sem ütötték meg a hatvanezer főnyi népszámot. A politikai viszonyok változása a három kisvárost egy szabad nemzet fővárosává egyesítette, a melynek nagyranövelésére legjobb kormányférfaink immár országos eszközökkel törekedtek. A fővárosi központban csomósodó vasuti hálózat kiépítése, kereskedelem és ipar fellendülése, munkaalkalom gyarapodása, nemkülönben a könnyű meggazdagodásnak a nagyvárosi fényből táplálkozó reménye nagy és tartós vidéki beözönlés révén félmillió metropolist varázsoltak a Duna partjára.¹⁾ Elismerjük Budapest csaknem példátlan gyarapodását és örömmel látjuk virágzását, de épenséggel nem zárkozunk el a kép árnyoldalai elől. A társadalmi és gazdasági élet intenzitása, a legnagyobb sociális ellentéteknek egy helyen való tömörülése komoly veszélyekkel jár, melyek főfontosságú sociálpolitikai feladatokat rónak a nagyvárosok vezetőire. A népesség e nagy központjainak igazgatása — ha már a tisztán administratív teendők tekintetéből is nagy és komoly munka — a törvények és rendeletek szabályszerű alkalmazásán túl olyan követeléseket támaszt, melyek jelentékenyen meghaladják a jó közigazgatás közönséges gondosságát.

Ama fejlődésben, melylyel kormányzati és közigazgatási feladatok konkrét tettekké érlelődnek, a statisztikai megfigyelés ma már nélkülözhetlen tényező. Ámde az országos statisztika csak igen csekély mértékben láthatja el a nagyvárosoknak e részben való igényeit. Egy nagy város közigazgatása, népességi és gazdasági viszonyai olyan alakulásokra vezetnek, a melyek — legtöbbször megelőzve az ország általános fejlődését — csupán a nagyvárost jellemzik és így

---

¹⁾ Az 1890-iki népszámlálással kiderített 486.671 főnyi illetékes polgári népességnek (*Wohnbevölkerung*; a jelen munka [95., 96. táblázat] kissé szabadon és szokatlanul *rendes népességgel* fordítja e kifejezést) nem egészen $\frac{2}{5}$ -e született Budapesten.

országos megfigyelések alapjául nem szolgálhatnak. Utóbbiak még a nagyvárost is csak a maga egészében ölelhetik fel, de az autonóm közigazgatás kisebb területegységekre (kerületek, stb.) való elkülönítést igényel. Ez okok eredményeül sarjadt ki nálunk csaknem három évtized előtt az országos statisztika szervezetéből Budapest székes főváros hivatalos statisztikája.

A fővárosi statisztikai hivatal *Közleményeiben* a népszámlálások eredményeit és a jelentősebb állandó adatgyűjtések (építkezések, népiskolák, adózás, halandóság, epidemikus betegségek, stb.) több évet felölelő feldolgozását adta ki, míg a *Havi Füzetek* és a heti kimutatók részben az említett monografiák anyagának időszaki eredményeit, részben pedig a fővárosi statisztika körébe tartozó egyéb, aktuálisabb érdekű adatokat tartalmazzák. Hiányzott azonban eddig a fővárosi közviszonyok teljes, de tömör és áttekinthető statisztikai összefoglalása: *évkönyv*. Huszonnégy esztendő előtt e néven megjelent ugyan valami munka¹⁾, melynek az említett célrt kellett volna szolgálnia. E könyv azonban, mely többek között egy becses, de nem oda való ártörténeti dolgozatot is hozott, csak épen mutatóba közölt egyes miscellákat sz. k. Pest városa statisztikájából, szöveget is adva, elméleti és technikai tárgyalásba bocsátkozva. Egészében pedig mintaképül szolgálhat arra, hogyan *nem kell* egy esztendőről-esztendőre folytatódó statisztikai kézikönyvet megszerkeszteni. Azóta a főváros statisztikája jelentékenyen bővült, tervszerűen tökéletesbédett, márlett volna anyag egy megfelelő színvonalon álló évkönyv kiadására, hiányzott azonban a hivatalnak a szükséges munkaerő. Ilyformán két teljes évtizeden át nem sikerült az évkönyv első kötetét folytatni, — bár a munka szükségességének különböző oldalról való hangoztatása végkép sohasem pihent el. Végre 1893-ban *Fenyvessy Adolf* törvényhatósági bizottsági tag vetette fel újból az évkönyv eszméjét, a melyet ismételt felszólalásaival napirenden is tartott, míg a következő évben a kivitel érdekében az aligazgatói állás szervezetett. Két esztendővel utóbb az új aligazgató szerkesztésében megkaptuk a fővárosi statisztikai évkönyv újabb első évfolyamát, az 1894. évről.

Az előttünk levő munka 586 kisebb-nagyobb táblázatban mutatja be a főváros phisikai, topografiai, népességi, közegészségügyi, közgazdasági és közigazgatási viszonyait. Tizenhét fejezetre van osztva ez az anyag, a melyet a szerkesztő hivatal nem csupán a saját kiadványaiban közzétett adatgyűjtésből, hanem — a mint az a fejezetek elején olvasható forrás-kimutatásokból kitűnik — a főváros más hivatalainak, valamint a miniszteriumok különböző jelentéseiből és egyéb bekért adataiból, az országos statisztikai hivatal munkálataiból, továbbá a fővárosban székelő különféle hivatalok és intézetek kimutatásaiból, sőt helyenkint magánosok feljegyzéseiből meritett. Kevesen tudják, mennyi bajjal, fáradsággal jár az ilyen statisztikai évkönyvek összeállítása. Bármennyire is egy kézben legyen központosítva valamely közigazgatási terület statisztikai szolgálata, mindig lesznek szétszórva adatok, a melyek csak az ilyen gyűjteményben adnak egymásnak találkozt. Kétszeresen áll ez a városok hivatalos statisztikájáról, melyek a népességi statisztikán kívül legfeljebb még *önkormányzatuk* és a vele kapcsolatos tények, jelenségek sta-

¹⁾ *Pestvárosi statisztikai évkönyv*. Első évfolyam. Irta Körösi József. Pest, 1873. XVI, 356 lap.

tisztikáját művelhetik közvetlenül, míg ellenben ama további adatokat, melyek az autonom statisztikát *helyi* statisztikává bővítik, készen veszik át a helyi viszonyokról adatokat gyűjtő egyéb közegektől, nevezetesen az állam szerveitől. A dolgok ez állása mellett valóban csodálkoznunk kell azon, hogy az évkönyv meg sem próbálja a főváros autonom közigazgatásának képét adni. Sem az általános szervezetről, sem a törvényhatósági bizottságról, sem a különböző városi hatóságokról adatokat e könyvben nem találunk. A negyedszázaddal előbb megjelent első évkönyv is többet nyújt e nemből, mert legalább a város szolgálatában állott személyek fizetéséről közölt egy táblázatot. A legújabb kiadványból még a városi tisztviselők számát sem tudhatjuk meg. Valóban éppen annyira vagy oly kevésbé tükrözötti vissza az Budapest közigazgatási szervezetét, mint akár Tokióét vagy San-Franciscoét. Az a szegényes kimutatás, a mit a fővárosi tanács¹⁾ meg a kerületi előjáróságok ügyforgalmáról külön függelékül csaptak a munka végére, legkevésbé sem pótolja e hiányt, sőt figyelmessé tesz rá. Hasonló bölcseséggel hallgat az évkönyv az ujonczozásokról, melyeknek a nagyvárosi életviszonyokra világot vető kiváló socialpolitikai fontosságára talán nem szükséges figyelmeztetni. Általában az egész *katonai ügyet* az évkönyv csak annyira részesíti figyelemben, hogy kimutatja a katonaságnak a legutolsó népszámlálás alkalmával constatatált létszámát, a 235. és 236. sz. táblázatokban a katonai kórházakról, a 486. számuban pedig — a »vegyes szakiskolák« között, Fissinger és a mechanikai tanműhely után — a Ludovika-akadémiáról és a kadét-iskoláról közöl egynemely számadatot. Ha Bécs városa statisztikai évkönyvében egész fejezetet szentel a véderő-viszonyoknak (ujonczozások, hadmentességi díj, katonai beszállásolás, népfelkelés, stb.), miért nem tehetné meg Budapest is? Nagyon gyöngye továbbá az évkönyvnek a *jogszolgáltatásra* vonatkozó része is. A *közbiztonság, tűzoltás* című XV. fejezetben találunk ugyan *egy fél* táblázatot a főváros területén 1894-ben előfordult büntettekéről és vétségekről (mennyiben közbiztonság és mennyiben tűzoltás az uzsoravétség vagy magzatelhajtás?) és kettőt (550., 551.) a törvényszéki fogházak állapotáról és forgalmáról, — de ez aztán minden. Az emberek nagy része — sajnos? — elég kíváncsi pl. arra, hogy a fővárosban hány ügyvéd, bíróság működik, hány és milyen ügygyel foglalkoztak az utóbbiak, milyen igazságszolgáltatási ügykörük van a közigazgatási hatóságoknak s több efélék. Mindeme hiányokat a jövő évfolyamokban — melyekben a hivatal, az előszó szavai szerint, »ezen első kísérletnél még teljesebben« igyekszik majd kiaknázni a főváros statisztikáját — pótolni lehetne és kellene.

Az előszó a munka legnagyobb érdeméül azt emeli ki, hogy nemcsak az 1894. év adataira szorítkozik, mint ezt a főváros közgyűlése eredetileg tervezte, hanem hogy számsorait visszavezeti lehetőleg 1874-ig, a főváros egyesítésének idejéig. Valóban: olyan statisztikai kézikönyv, mely csak éppen egyetlenegy esztendő ötlet fel, komolyan hasznavehető munkának alig tekinthető. Egy év eredményeiből általános törvényt levezetni sohasem szabad és gyakran — ha különös okok hatottak közre — a kép elferdítése nélkül nem is lehet. De meg aztán egy esztendő számadataiból miként consta-

¹⁾ Itt persze találgatnia kell az olvasónak (különösen, ha külföldi), hogy vajjon mivel foglalkozik ama tisztelt IV. ügyosztály, a melynek oly éktelenül sok — 146.000 — actát kellett elintéznie.

táljuk a fejlődést, a haladást vagy hanyatlást, okok és okozatok együtt változó kapcsolatát? Nem tudjuk, milyen ellentállást kellett az egyeztetendő libellus tervével szemben a fővárosi statisztikai hivatalnak leküzdenie; minden esetre köszönetünket érdemli ez érdemes és derék munka kiadásáért.

A fővárosi statisztikai hivatal, mint minden kiadványában, úgy ebben is tekintettel volt a külföld igényeire és az előszót, a tábla-fejeket, a jegyzeteket a magyar szöveg mellett még németül is adta. Persze, itt-ott nem ártott volna a belfölddel, vagy legalább a magyar nyelvvel szemben is kissé nagyobb udvariasságot tanusítani. »Einnahmen nach dem Personenverkehr — bevételek a *személyforgalom után*«, mondja ékesen a 359. táblázat. Hát a *kórcsoportok* (184. táblázat) micsodák? *Halálokok csoportjai* nem volna helyesebb? Ugyane fejezetben (népmozgalom) az évkönyv másik, általánosabb, tehát nagyobb hibáját constatalhatjuk. Ez a hiba ismét hiány: a százalékos viszonyszámok és az évcsoportok szerint való összefoglalások csaknem teljes számüzetése. A számok elűzték a percenteket. Pedig az utóbbiak nemcsak hogy jelentékenyen népszerűsítik, illusztrálják az ilyen évkönyveknek meglehetősen száraz materiáját, sok esetben egyenesen arányszámokban nyílik meg a feltüntetni kívánt tény tulajdonképi valója. Itt van például a 133. sz. táblázat: »esketések 1874—94. években, hónaponként«. A közölt becses anyag nem azért érdekes, mert egyszeribe megtudhatjuk, hány pár esküdött egymásnak örök hűséget 1878. augusztus vagy 1885. november havában. A ki ily apróságokra kíváncsi, azt az *évkönyv* úgy sem elégítheti ki. De igenis leolvasható *volna* a táblából a házasságoknak az év különböző hónapjai szerint való eloszlása, — 21 év számszerű tapasztalatai alapján. Ha már most ezt *látni* akarjuk, fogjunk hozzá összeadni meg százalékot számítani? Ugyanezt lehetne mondani a 83—90. számú táblázatokról (üresen álló lakások és helyiségek; az összes lakásokhoz viszonyítva?), a 136. sz. táblázatról és még sok másról. A következő, 137. sz. táblázatban hiba van. A zsidók között 1888-ra 532 protogam és 10 palingam völegényt tüntet ki, ezzel szemben $561 + 35 = 596$ menyasszonyt. Miután az új házassági törvény előtt keresztény és zsidó nálunk házasságot nem köthetett, a statisztikai hivatal a többletben levő ($596 - 542 =$) 54 menyasszonyt nyilván az 542 völegénynek hajlandó nyakába varrni; félő, hogy előleges és utólagos beleegyezésük nélkül. Hasonló fajta műveletet próbál meg a 79. sz. táblázat, mely a túlnépes lakások 1893. évi felvételének eredményeit összegezi. Ágyban halt — ugymond — 14.537 személy. Felsorolja azután az ágyak számát, melyekben 1, 2, 3 és 4 (!) személy halt, összesen elért bennök 14.332 személy. Miután az évkönyv 5 személyre való ágyakat nem említ és ilyenek fel sem tételezhetők, 205 személy ágyban halt és még sem halt. Ily fajta ellentmondásokat fölös számmal találunk, a mint a munkát végiglapozzuk. Így például a 28. sz. táblázat szerint, — a mely különben (ismét egy általános hibája az évkönyvnek) jórészen csak ismétlése a 24. sz. táblázatnak — a Duna 1849-ben legmagasabb vizállását február 25-én érte el 6⁰⁹ méterrel, a 24. sz. szerint ellenben január 24-én 6¹¹ méterrel. Ilyen eltérés van a két táblázat között 1830-ra nézve is, stb.

Lényeges ellenmondásokba keveredik az évkönyv az *utczák* kimutatásánál. Legelőbb is megjegyezzük, hogy *számukat az 1894.*

évi állapot szerint az egész nagy könyvből meg nem tudhatjuk. Pedig azt hinnők, hogy ez az adat van oly fontos, mint — példának okáért — a rendőrség jelentéséből kiböngészett elveszett és megtalált ékszerek, tárgyak és állatok, miket az 543—545. sz. táblázatok az 1894. évről nagy praecisitással, de minden haszon nélkül részleteznek. Furcsa azonban, hogy a 42. sz. táblázat az utcák *területét* kerületenkint úgy az 1892., 1893., mint az 1894. évről kimutatja, sőt az utóbbi évben még bel- és kültelek szerint is megkülönbözteti.¹⁾ Ha ismerjük a területet, miért nem ismerhetjük a pusztaszámot? Még ennél is furcsább azonban, hogy éppen *Thirring* 1893-ban más helyen²⁾ 900-ra tette a főváros területén levő utcák és terek számát, a mely ez évkönyv szerint (a több kerületen átvonuló közös utcák leszámításával) már 1891-ben 1.832 volt. A 45. számú táblázatból plane az tűnnék ki, hogy *Budapest 1891-ben 686 ház volt!* Hogyan, miért? Ám álljon itt a táblázat feje és utolsó sora:

	H á z a k s z á m a				
	—10	11—30	31—50	51—	Összesen
Budapest . . .	395	187	79	25	686

Pedig a táblázat világért sem *ezt* akarja mondani.

Az egész tévedés a táblázat *helytelen szerkesztésének* a következménye. Ime a helyes táblázat:

	U t c z á k s z á m a				
	—10	11—30	31—50	51—	Összesen
	h á z z a l				
Budapest . . .	395	187	79	25	686

A táblázat nyilván (nincs megemlítve) csak a beltelki utcákra terjeszkedik ki, de még így sem vág az előbb említett 43. sz. táblázattal, mely nem 686, hanem 727 utcáról, útról tud.

A rossz szerkesztésekhez járulnak a rossz feliratok. Így a 220. sz. táblázat czíme ez: *Első orvosi segélynyújtás és ebmarások 1882—1894. években*. Az hiszszük, hogy e szerencsétlen összefoglalás ellen a rendőrorvosok, a kiknek működéséről a táblázat első részé-

¹⁾ Ugy látszik azonban, hogy emez adatoknak sem tulajdoníthatunk valami nagy megbízhatóságot, mert a 34. sz. táblázat (1891-re) kerek 50 hektárral *kevesebbre* teszi az *utcák, utak, árkok, vasutak* területét, mint a 42. sz. táblázat, csupán az utcákét. Két kerületet kivéve mindegyiknél mutatkozik ez a lehetetlen plus.

²⁾ *Pallas Nagy Lexikona* III. köt., 771. l., 2. hasáb. Megjegyezzük, hogy az itt közölt adatok a nevezetesebb utcák hosszáról, házainak és lakóinak számáról sem egyeznek az évkönyv adataival.

ben szó van, komolyan és erélyesen tiltakozni fognak. Ugyanilyen zavaros, ügyetlen fogalmazásra akadunk a 296. sz. táblázatban. Címe: *a gyepmester működése az 1887—1894. években*. A 11. sor így hangzik: »*Ebmarás . . .*«. Nem kevésbé tetszetős a 297. sz. táblázat össze-visszasága. *Vegyes állategészségügyi adatok* cím alatt együtt látjuk a működő állatorvosokat, a kutyaakat, a kutyajegyeket stb. A 433. sz. táblázat címe (»A csatornahálózat hossza és a nyilvános illemhelyek«) sem sokkal különb.

Megtévesztő a 461. sz. táblázat. Végignézve a marhahusárakat, látjuk, hogy egy kilogramm ára 1888-ról 1889-re egyszerre 5 krajczárral, 1890-re további 4 krajczárral emelkedett, 1891-ben ellenben 63 krajczárról 56¹/₂-re szállt alá. Mi az oka e rendkívüli ingadozásnak, melyet a statisztikai hivatal egy szó jegyzettel sem világosít fel. Egyszerűen az, hogy 1889 május óta *nyomtaték* nélkül, 1891 óta (1895 szeptemberig) ellenben az összes részek átlagában jegyezték a husárakat. Jellemző, hogy a *német birodalmi statisztikai hivatal* egy a budapesti élelmi szerek áráira vonatkozó számcsoportosításában megjegyzi e körülményt.¹⁾

Nem folytatjuk tovább az évkönyv lapozgatását és e már is hosszúra nyúlt számkritikát. A munka egészéről még két megjegyzésünk van. Idéztük előbb az előszót, hogy a retrospectiv adatesorok lehetőleg az 1874. évvel kezdődnek. Tényleg azonban ez az elv az évkönyvnek csak igen csekély — talán csupán a községi háztartásról szóló — részében érvényesült. Ezt különben természetesnek fogjuk találni: 1874 körül a fővárosi statisztika még jóval kevesebb körülményre terjedt ki, mint a fokozatos fejlődés eredményeképp a jelenben. Részünkről nem is helyezünk különös súlyt az említett dátumra, csupán arra kellene ügyelnie a hivatalnak, hogy részleteket ne adjon korábbi évről, mint a mely évben az általános adatokat kezdi. Így a 395—400. sz. táblázatok a pénzintézetek tőkéit az 1877. évtől kezdve mutatják ki, az üzleteredményeket 1878-tól, a főbb üzletágakat már 1873-tól, a hitelszövetkezeteket ellenben — a melyeket a hivatal, úgy látszik, nem tekint pénz-, helyesebben hitelintézeteknek — csak 1879-től fogva. Az ilyen eljárás a mellett, hogy logikátlan, legtöbb esetben nem hasznosítja azokat a korábbi adatokat, a melyek csupán egyes részletekre vonatkozván, nem hozhatók arányba a — hiányzó — általános adatokkal.

Másik megjegyzésünk a nemzetközi és egyéb összehasonlításokra vonatkozik. Az évkönyv népesség-statisztikai részében viszonyszámokat találunk külföldi és hazai városokról. De ha már itt sem terjednek ki az összes nevezetesebb tényekre, az évkönyv további részében teljesen elapadnak. Nem ismeretlen előttünk az a nehézség, melylyel valóban összehasonlítható nemzetközi adatok gyűjtése és egybeállítása jár, mindamellet az azt hisszük, hogy az évkönyv jövő folyamai e részben is nagyobb teljességre és rendszerességre törekedhetnek.

Letesszük kezünkől a könyvet, a melynek kisebb-nagyobb hibáit és fogyatkozásait — a mennyire azok lapozgatás közben szembeötlöttek — ime előadtuk. Láthatjuk, hogy a lapsusok száma és súlya nem jelentéktelen, a mi a fővárosi statisztikai hivatal munkálatainak általában magas színvonala mellett valóban meglepő. Még

¹⁾ *Vierteljahrshefte z. Statistik d. Deutschen Reichs*. 1896. IV. 46.

jókora az a mesgye, mely az előttünk levő munkát a bátran mintaszerűnek tekinthető *bécsvárosi* statisztikai évkönyvtől tökéletesség tekintetében elv拉斯ztja, noha az utóbbinak tetszetős külsőjét viseli. Egészben véve azonban a munka dicséretreméltó és jeles vállalkozás, kiváló momentum a fővárosi statisztika fejlődésében. *Post tot discrimina rerum* — örömmel üdvözljük.

Az évkönyvvel együtt egy 35 lapra való 32-ed rét alakú kivonat, *zsebkönyv* is megjelent. Mint az előszó mondja, ez »különösen a törvényhatósági bizottság tagjainak könnyebb tájékoztatása czéljából« történt. Mi épenséggel nem vagyunk elragadtatva a közgyűlés e határozatától. A mennyire kívánatos, hogy a közállapotok statisztikai ismerete a közügyekkel foglalkozók husává és vérévé váljék, olyannyira kétségtelenül igazolja a tapasztalat, hogy ez ismeretek csak a tárgyba való beható elmerülés, róla való gondolkodás, különböző ténykörülmények mérlegelő összevetése útján szerezhetők meg. Ime a felszínes kor paedagogiája: csokoládé-ábécét ad az elemi iskolás, Horatius-puskát a gymnasista kezébe, míg a nagykorú városatyáknak ilyen *Budapest in der Westentasche*-féle könyvecskékkel kedveskedik.

Bokor Gusztáv.

Gesindewesen und Gesinderecht in Deutschland. Von Dr. jur et phil. Wilhelm Kähler, Referendar in Halle a. d. S., Jena 1896 (Sammlung der nationalökonomischen und statistischen Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S. Herausgegeben von Dr. Joh. Conrad. Elfter Band.)

Az a nagy átalakulás társadalmunkban, melyet főkép a gyár- és közlekedés hatalmas fejlődése idézett elő, aligha teremtett oly sok zavart és aligha létesített kevésbé megnyugtató állapotokat, mint a minők az ugynevezett cselédek helyzetében mutatkoznak. Mindenütt, de különösen a nagy városokban, fenyegető zavarok között szerepel a cselédkérdés, a gondolkozó fők sincsenek tisztában, mennyire alkalmazhatók itt a munkások sorsának javítására általában helyesnek talált intézkedések, mennyire kell a rideg szerződési viszonyt általános ethikai elvek szerint módosítani: a nagy közönség pedig úgy is mint gazda s még inkább mint cseléd panaszokkal telt a jelenlegi türhetetlen állapotok felett s végül a társadalmi élet buvára a nagy városok erkölcstelenségét, a családi élet lazulását igen sokszor hajlandó a cselédkérdéssel szorosabb összeköttetésbe hozni.

Nem csoda ily körülmények között, hogy a cselédügy rengeteg irodalmat s talán még nagyobb társadalmi mozgalmat teremtett. Hazánkban s még inkább a művelt nyugaton törvények és rendeletek özöne foglalkozik a cselédekkel, külön jótékony egyesületek alakultak, hogy a cselédképzést, elhelyezést, jogi, anyagi és társadalmi helyzetük javítását előmozdítsák s velük egyetértve a hatóságok is élénken foglalkoznak különösen a cselédközvetítés, cselédjog s a cselédek betegségyezésének kérdéseivel.

A tömérdek jóakarató, de többé-kevésbé csak tapogatózó reformjavaslatok között előnyösen emelkedik ki *Kähler* fenn címzett munkája nem ugyan az által, hogy ezt a bonyolult kérdést tisztáznia s a reform biztos útjára terelnie sikerült volna, hanem mivel az irodalomnak s a megszerzhető statisztikai adatoknak teljes felhasználásával igen részletes és világos képet nyújt a Németországban

létező állapotokról s így még művének hiányait is ideszámítva, tisztábban látjuk a cselédkérdés jogi minőségét, mint addig, míg ezeket az adatokat össze nem gyűjtötték. Mind a mellett művének e részéről nem szólunk, mivel az adatok általában igen hiányosak s csak egyes apróbb államokról, például Oldenburg herczegségről, lehetne régi tanuságos eredményeket közölni, melyek értéke ismét a csekély terület miatt sokat vesz.

Kétségtelen, hogy a cselédkérdés megvilágítása nagyon szorosan összefügg a cselédség jogi állapota fejlődésének előzetes megismerésével s feltárásával azoknak a különbségeknek, melyek a cselédség különböző csoportjai között egyrészt, továbbá pedig más munkásokkal szemben fennállanak s melyek részben természetes akadályai annak, hogy a cselédügynél a kereslet és kínálat általános szabályai nem lesznek alkalmazhatók még a jövőben sem oly alakban, mint például a gyári munkásoknál.

A cseléd fogalma ugyanis nem egyszerű munkakereső félé, hanem olyas valakié, kinek a munkaadó egyéniségével és családi körével szorosabb viszonya van. Szolgálatai lényegileg a munkaadónak és családtagjainak kényelmét mozditják elő, oly alsóbb rendű teendők elvégzése által, melyekhez különös szakképzés nem szükséges, de a melyek a háztartásban gyakran s nagyrészt nem meghatározott időben fordulnak elő, olykor naponkint többször, úgy hogy a szolgálattevő, mivel a szolgálat minőségéhez képest munkája eredményéből készletet nem tarthat, kénytelen egész idejét a munkaadó rendelkezésére bocsátani. Ezzel a feltétellel függ össze az a körülmény, hogy a cselédek rendszerint nem vezethetnek önálló háztartást, nagyobb részt ifjú hajadonak vagy legények s hogy fizetésüknek jelentékenyebb része nem készpénzben, hanem természeti tárgyakban történik. Mindezek a sajátságos feltételek csaknem ellentétesek a gyármunkások viszonyaival s már ezért sem lehetséges a rendes ipari felügyeletet és szervezetet a cselédségre változatlanul kiterjeszteni. Még élesebbé lesz az ellentét az által, hogy a cseléd a család körében élve, bizonyos fokig szükségkép a családfő természetes patriarchalis hatósága alá kerül, s ezáltal a közönséges bérszerződés jogi viszonyai jelentékeny változást szenvednek, sőt — tekintettel a cselédek fiatal korára, az együttélésnél természetes bizalmi viszonyra, meg a család gyermekeivel való közvetlen érintkezésre, — a családfőnek bizonyos nevelői és erkölcsi hatást kell reájuk gyakorolni. Legélesebb lesz pedig az ellentét a cseléd és más munkások között az által, hogy a cselédség elenyésző csekély kivétellel nem életpálya, hanem csak átmeneti állapot, melyet házasság, öregedés s más körülmények hamar félbeszakítanak.

A jobbágyság eltörlése és a munkafelosztás elvének gyakorlati megvalósítása tehát a cselédséget, mint a munkakereső osztálynak egy külön, a többiektől lényegesen eltérő sajátságokkal bíró csoportját fejlesztette ki. Természetes, hogy az előtt is voltak cselédek, de ezek, a városi vagyonosabb polgárság háztartásától eltekintve, csaknem kizárólag rabszolgák, kisbéresek avagy jobbágyak voltak s helyzetükre ezenkívül döntő hatással birt a régi patriarchalis életmód, a pénzgazdaság fejletlensége s az egyház korlátlan tekintélye.

Midőn mindez megszűnt vagy legalább átalakulásnak indult, a régi cselédség, azaz a közös háztartásban élő egyének közül a nem-rokonok és az urak között többé-kevésbé lazulóvá lett a régi ethikai

kapocs. Így például nálunk ma már csak a parasztgazdáknál és egyes kisiparosoknál találjuk meg, hogy a gazda és cseléd egy asztalnál étkezik, a városi családok között pedig nagy ritkasággá lett az a régi évtizedeken át egy helyen maradó nő, ki az idők folyamában a családnak kiegészítő tagja lett. Már közel vagyunk ahhoz az időhöz, midőn a szorosabb értelemben vett háztartáson kívül csak munkást találunk; de nem cselédet. A régi czéhrendszer maga is patriarchalis jellegű volt, ezenkívül egész sereg cseléd, azaz a gazdákkal együttlakó s túlnyomólag naturaliakban részesülő egyén foglalkozott iparral, volt a gazdának külön pékje, vályogvetője, kertésze, lakatos, asztalosa s más iparos, kik kizárólag a háztartás számára dolgoztak. Ma ellenben már a nagyobb gazdaságokban is önálló bérszolgává lett a béres, juhász, kanász s más munkás, valódi cseléd a kocsison és háziszolgán kívül nagy ritkaság. A Kähler által közlött statisztikai adatok is azt mutatják, hogy a gazdasági és ipari cselédek száma általában évről-évre apad, a házi cselédeké ellenben csaknem mindenütt szaporodik. A munkafelosztás a legszorosabb családi körben még kevésbé érvényesül, a családon kívül azonban már elég erős arra, hogy a legtöbb helyen a cselédet bérmunkássá alakítsa át.

Maga a munkafelosztás lényegileg hozzájárul a házi cselédek számának szaporításához. A pék, cukrász, hentes s szatócs üzletében nejét is felhasználja, ki ezért kénytelen cselédet tartani. Természetes azonban, hogy a cselédek intézményének nem ez a fő éltető eleme, hanem az általános vagyonosodás, meg az értelmiség terjedése kapcsolatban az idő becsének tudatával. Azok a foglalkozási csoportok, melyek körében a legtöbb cseléd található, mindenütt a szellemi és gazdasági cultura zászlóvivői: az ipari vállalkozók, nagykereskedők és az értelmiség tagjai. Mindamellett, miként Kähler adatai egyes esetekben világosan kitüntetik, a házi cselédek számának abszolút szaporodása nem mutatja a vagyonosodás általánosságát, csak egyes cseléd-tartó csoportok tagjainak szaporodását. Így Hamburgban, mely régi culturával bíró város különben e tekintetben kivételnek tartható, a háztartások száma rohamosabban szaporodott, mint a cselédeké és pedig volt:

Év	H á z t a r t á s	
	általában	cselédekkel
1871	75.601	16.347
1890	102.200	19.707
1885	115.595	18.136
1890	138.815	20.635

A háztartások száma 20 év alatt jóformán kétszer annyi lett, a cselédek száma azonban alig egy ötödrésszel szaporodott. A cseléd-tartó háztartások jellemzőleg oly városrészekben nagyok, hol a házi fürdők és fűthető szobák számaránya nagyobb s egyuttal a lakosok átlagos jövedelme, tehát világos jele annak, hogy a cseléd-tartás a lakosság általán emelkedésével nincs összeköttetésben, ellenkezőleg mindinkább oly fényűzés lesz, melyet csak a vagyonosabb osztályok engedhetnek meg maguknak.

Az eddigi fejtegetésekből világosan kitűnik tehát három fontos eredmény:

1. A cselédügy mai jellegében észszerűen csak a házi cselédek csoportjára vonatkoztatható, a földművelésben és iparban foglalkozó

cselédek állapotai ellenben, nem is említve azt, hogy számuk apadóban van, az általános munkáskérdés szempontjai szerint ítélendő meg.

2. A házi cselédség nem alkot külön foglalkozási csoportot s azért helyesebb, miként újabban mind több foglalkozási statisztika teszi, azokat a cseléd tartó csoportok keretén belül venni vizsgálat alá, hol a családtagok és segéd munkások között középhelyet foglalnak el s a hol annak a csoportnak anyagi helyzetére nézve is tájékozást nyújtanak.

3. A cselédség nem életpálya, hanem a szegényebb osztály ifjú korának jelen társadalmi helyzetünknek megfelelő egyik átmeneti állapota s így a cselédkérdésnek — ide értve még a családi élettel való szoros összefüggését is — nemcsak jogi és rendészeti, de túlnyomólag ethikai és nevelő feladatai is vannak.

Ismeretes, hogy ez a viszony, mely Németországban és nálunk is uralkodó, nem mindenütt egyforma s különösen az amerikai Egyesült-Államokban a gazda és cseléd között a gyári munkásokéhoz hasonló bérviszony áll fenn, kétségtelen azonban, hogy különösen az együttélés bonyolult s a bér munkásokénál hasonlíthatatlanul bizalmasabb viszonyt feltételező állapota itt sem teszi a helyzetet a két csoportnál nagyon egyformává. Mennyiben lehetne s kellene azonban esetleg az amerikai állapotokat megközelíteni? arra szerzőnk nem terjeszkedik ki.

Az ő maga elé kitűzött feladata a német cselédügy jogviszonyainak ismertetése volt s ez a jogviszony itt kizárólag közrendészeti felfogásból indul ki. A nagy német birodalomban Baden és Elsass-Lothringia kivételével, hol csak az általános polgári jog szabályai irányadók a cselédekre nézve, mindenütt külön rendőri szabályzatok állanak fenn a gazda és cseléd viszonyát illetőleg. Nem kevesebb, mint 59 ily szabályzatot ismertet szerzőnk német alapos-sággal; ezek közül három még a múlt század óta van érvényben, a legrégibb a lauenburgi hercezségé, de a szabályzatok túlnyomó nagy része az 1810. nov. 8-án alkotott porosz cselédrendtartás alapján áll, önállóságuk inkább csak annak tulajdonítható, hogy a német birodalom számtalan apró államra volt felosztva. Az eltérések csekély fontossága miatt szerző lehetségesnek is tartaná a házi cselédekre szorítkozva az egységes cseléd törvény megalkotását, mely annál szükségesebb volna, mivel már 1882-ben 1,324.924 volt Németországban a házi cselédek száma.

A házi cselédek ügyének reformálására vonatkozólag szerzőnk javaslatai kevésbé jelentékenyek, mindamellett szükségesnek tartjuk azokat is röviden ismertetni.

Házi cseléd alatt ő azokat a mindkét nemű egyéneket érti, kik a gazda családjába felvétetvén, fizetés mellett teljesítik az alsóbb fokú házi teendőket. Ez által ők is a productív népességhez tartoznak, mivel fogyasztás tárgyát alkotó értékeket termelnek. Nemzetgazdasági jelentőségük megítélésénél azonban ezenkívül tekintetbe veendő az is, hogy az alsóbb rendű teendők teljesítése által a gazdáknak időt és alkalmat adnak a fokozottabb ipari vagy szellemi tevékenységre és az igények emelkedésére, mely utóbbi nemcsak a közműveltség fokozódását és az izlés finomodását mozditja elő, hanem az egész közszellemre hatással van. A statisztikai adatok azt mutatják továbbá, hogy a cselédek nagyobb része 15-25 éves s hogy a hasonló korban levő nők hetede vagy épen ötöde a cselé-

dek közé tartozik, azaz a népesség egyik jelentékeny osztálya részére a cselédség előkészület a házi asszonyi szerepre, s így kétségtelen, hogy a cselédek anyagi, egészségi és erkölcsi állapota lényegesen összefügg az alsóbb néposztályoknak általános jólétével.

Igen természetes ily előzmények után, hogy szerző a cselédek erkölcsi nevelésének szükségességét erősen hangsúlyozza. De nem részletezi s a módozatokat nem adja elő. Olvassunk ugyan könyvében, hogy a cselédek sokkal többet takarítanak meg, mint az iparos munkában alkalmazott leányok, hogy a háztartás elsajátítására különös módjuk van, másrészt azonban az orvoslás módjának kiemelése nélkül felemlíti azt a nagy bajt, hogy a cselédség intézményében jut a műveltségi ellentét legélesebben kifejezésre s ezt az ellentétet nem enyhítheti sem a családi szeretet, sem a katonai szigor s így a folytonos együttlétben az egyéni hibák és hiányok igen rikitókká lesznek. A német szabályzatok nagyobb része a cselédek helyzetét általában a gazdák hatalmi viszonyával azonosítja s a cseléd sokkal inkább függ munkaadójától, mint a szabad munkás, de ez magában véve nem volna akadály a fejlődésre, ha a gazda joga nevelő jellegű fegyelmi joggá alakíthatnák át, mely mellett a cselédek kintása vagy túlterhelése különös intézkedések által meggátolhatnák, melyek mérlegelésénél a rendőrségnek, melyet szerző a gazda és cseléd között felmerülő vitás ügyekben bírónak megtartatni vél, lehetőleg szabad kéz engedtetnék.

Egyes reformjavaslataiból kiemeljük a következőket: A cseléd-könyv intézménye fentartandó, azonban abba semminemű bizonyítvány vagy ajánlás ne irassék be, mert az vagy semmit sem mondó általánosság vagy igaztalanság lesz, az új gazdát a szolgálat időtartama is tájékoztatja s esetleg tudakozódhatik a régi gazdától. A megbetegedett cselédet két hétig a gazda tartozik ápolgatni, azontúl külön intézkedéssel kell a betegek segélyezéséről gondoskodni. Különös gondoskodás az elaggott cselédekről nem eszközölhető, mivel a nagyobb része már fiatal korában más pályára lép, de óhajtandónak tartja, hogy a 30 éven felül levő cselédek az általános munkásnyugdíj-alapnak tagjaivá lehessenek.

A javaslatok, mint látható, nagyon szűk körűek. A legfontosabb kérdésekről, minők a házi fegyelem kezelése a cseléddel szemben, a felmondási jog, a helyközvetítés, a kártérítések és a többi, nagyon általánosan nyilatkozik, nem mondja el módját, miként lehet a cselédek képzésére, azok szabad idejének tágitására s ezen szabad idő felhasználására czélyszerű intézkedéseket tenni s általában miként lehetne az együttlakást úgy szervezni, hogy a gazda és cseléd között a régi patriarchalis állapotnak némileg megfelelő viszony létesüljön. Kétségtelen azonban, hogy mindezek a kérdések igen nehezek. Kähler nagyjában teljesítette feladatát, midőn az anyagot összegyűjtötte s művének lényeges eredménye az, hogy a házi cselédek sajátos helyzetét másnemű cselédekkel szemben megvilágítania sikerült. — r.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Kereskedelem és forgalom.

Magyarország külkereskedelmi forgalma az 1896 évben.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal kiadásában a magyar korona országainak külkereskedelmi forgalmáról havonként megjelenő füzetek legutolsója a múlt évi december havi forgalom eredményeinek föltüntetése mellett az egész évi forgalom előleges eredményeit is tartalmazza, összehasonlításban az 1895 év adataival. Ezen előleges adatok szerint múlt évi behozatalunk mennyisége 35,658.323 métermázsát és 384.908 darabot tett, a kivitel mennyisége pedig nem kevesebb, mint 52,528.634 métermázsára és 4,358 098 darabra rugott, tehát a súly szerint kimutatott árúknál az összes forgalom meghaladta a 88 millió métermázsát. 1895-ben 34,140.344 mm. és 284.095 darab árút hoztunk be, a kivitel mennyisége pedig 42,282.125 métermázsát és 3,849.989 darabot tett, miből kitűnik, hogy múlt évi forgalmunk az 1895. évi forgalom nagyságát jelentékenyen túlszárnyalta, a kivitel óriási föllendülése pedig szinte példa nélkül való. Nem szabad azonban felednünk, hogy agricultur állam vagyunk, melynek kivitelében legfontosabb szerepet a mezőgazdasági termé-nyek játszanak s azok forgalmának alakulása egész külforgalmunk alakulására mondhatni döntő befolyással van, tehát a múlt évi kivitel rendkívüli nagyságánál a tavalyi aránylag kedvező terméseredmények s az 1895. évinél jelentékenyen jobb árak éreztetik hatásukat.

A forgalomnak részletesebb megismerését teszi lehetővé az alábbi táblázat, mely a behozatal és kivitel megoszlását az 50 fő-csoport szerint tünteti fel.

Fő- csoport szám	A csoport megnevezése	Behozatal		Kivitel	
		mennyiség métermázsákban és darabokban			
		1895	1896	1895	1896
I.	Gyarmatarúk.....	70.745	86.009	15.397	16.045
II.	Fűszerek	11.526	13.449	3.326	4.761
III.	Déli gyümölcs	134.955	211.044	11.497	5.678
IV.	Cukor	484.439	386.914	666.046	870.049
V.	Dohány.....	42.528	76.714	142.373	191.597
VI.	Gabona, hüvelyesek, liszt, őrl- mények és rizs.....	2,840.566	2,120.569	20,316.295	27,129.775
VII.	Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek	801.794	746.757	2,385.539	2,655.604
VIII.	Vágó- és igásmarhák.....	214.510	154.127	1,319.758	792.494

Fő- csoport szám	A csoport megnevezése	Behozatal		Kivitel	
		mennyiség métermázsokban és darabokban			
		1895	1896	1895	1896
IX.	Más állatok.....{	66.169	227.919	2,529.489	3,564.756
X.	Állati termékek.....{	15.800	18.581	101.237	108.228
XI.	Zsiradékok.....{	98.255	109.565	484.135	535.551
XII.	Zsíros olajok.....{	118.897	138.372	160.289	160.265
XIII.	Italok.....{	74.609	72.353	39.140	38.397
XIV.	Eledelek.....{	1,235.809	1,335.169	1,077.600	1,109.403
XV.	Fa, szén és tőzeg.....{	170.235	211.964	132.920	172.185
XVI.	Esztergályos és faragóanyagok.....{	18,234.603	20,499.460	8,259.549	9,497.212
XVII.	Ásványok.....{	4.098	4.005	41.724	46.052
XVIII.	Gyógy- és illatszeranyagok.....{	1,792.680	1,710.927	4,458.389	4,963.484
XIX.	Festő- és cserzőanyagok.....{	1.946	2.007	351	327
XX.	Mézgák és gyanták.....{	141.602	138.465	747.262	653.117
XXI.	Ásványolaj, továbbá barna- szén- és palakőkátrány.....{	144.958	137.891	31.867	17.837
XXII.	Pamut, pamutfonalak és pa- mutárúk.....{	1,219.219	1,548.499	356.624	404.673
XXIII.	Len, kender, juta, stb. s az ezekből készült árúk.....{	496.136	533.176	41.292	35.851
XXIV.	Gyapjú, gyapjúfonál és gyapjúárúk.....{	292.334	286.200	165.360	102.573
XXV.	Selyem és selyemárúk.....{	148.353	144.224	101.327	91.601
XXVI.	Ruházatok, fehérnemű és pi- pereárúk.....{	9.802	9.441	3.706	3.075
XXVII.	Kefekötő- és szitakötőárúk.....{	57.868	59.710	14.899	11.247
XXVIII.	Szalma- és hancsárúk.....{	3.959	3.941	6.737	8.513
XXIX.	Papiros és papirosárúk.....{	4.876	5.648	13.672	15.822
XXX.	Kaucsuk és guttapercha és az ezekből való árúk.....{	346.896	347.960	91.124	73.835
XXXI.	Viaszos vászon és viaszostafota.....{	6.864	8.003	561	869
XXXII.	Bőr és bőrárúk.....{	6.683	7.523	1.085	1.749
XXXIII.	Szűcsárúk.....{	96.117	103.052	28.406	29.949
XXXIV.	Fa- és csontárúk.....{	2.466	2.596	1.231	1.214
XXXV.	Üveg és üvegárúk.....{	175.371	203.052	150.799	136.561
XXXVI.	Kőárúk.....{	233.810	227.688	43.876	56.756
XXXVII.	Agyagárúk.....{	245.374 ³⁵	233.773 ³⁸	14.458 ⁰⁴	17.646 ¹⁷
XXXVIII.	Vas és vasárúk.....{	944.795	893.132	136.890	130.210
XXXIX.	Nemtelen fémek és árúk ezekből.....{	1,302.514	1,584.499	613.041	610.457
XL.	Gépek és géprészek.....{	153.947	152.237	40.592	32.504
XL.	Gépek és géprészek.....{	29.765	21.281	3.939	2.756
XL.	Gépek és géprészek.....{	344.978	281.467	66.432	58.455
XL.	Gépek és géprészek.....{	1.054	730	533	714
XL.	Gépek és géprészek.....{	1.484	431	841	432
XL.	Gépek és géprészek.....{	2.362	2.132	209	134
XL.	Gépek és géprészek.....{	43.139	44.761	8.566	8.714
XL.	Gépek és géprészek.....{	30.276	89.170	77.845	48.449
XL.	Gépek és géprészek.....{	506.091	406.530	111.813	140.597
XL.	Gépek és géprészek.....{	94.894	106.113	152.045	143.960
XL.	Gépek és géprészek.....{	63.535	69.112	7.834	7.940
XL.	Gépek és géprészek.....{	23.704	22.703	20.757	16.560
XL.	Gépek és géprészek.....{	22.560	22.206	6.223	15.460
XL.	Gépek és géprészek.....{	342.454	240.956	949.153	2,157.395
	Főösszeg... { drb	284.095	334.908	3,849.959	4,368.098
	Főösszeg... { mm.	34,140.344 ³⁵	35,658.323 ³⁸	42,282.125 ⁰⁴	52,528.634 ¹⁷
	Ebből tengeren... { drb	1.431	4.367	3.773	3.022
	Ebből tengeren... { mm.	3,968.839	3,408.059	4,495.056	4,912.726
XLII.	Nemes fém és ércpénz... mm.	301 ⁹⁷	218 ⁶⁷	494 ¹⁷	568 ⁵

A fönti táblázat szerint legnagyobb behozatalunk a XV. főcsoportból van, melynek mennyisége mellett a többi főcsoport behozatala ugyszólván eltörpült. Az e főcsoportnál kimutatott 20,499.460 mm. az összes behozatal mennyiségének több mint 57 százalékát teszi, míg az 1895-nél kimutatott mennyiség ugyancsak az azon évi behozatalnak csak 53 százalékát, a főcsoport behozatala tehát nemcsak abszolút számokban, hanem százalék szerint is jelentékenyen emelkedett. A főcsoport állandó emelkedése, mely már évek óta minden

visszaesés nélkül nagy arányokban mutatkozik, gyárparunk fejlődésének s vasutvonalaink szaporodásának képezi egyik csalhatatlan jelét: a főcsoport behozatalának jóval több mint fele részét ugyanis a kőszén képezi, melyből tavaly kerek 13 millió métermázsát hoztunk be, míg az 1895. évi behozatal még a 11 millió métermázsát sem érte el. E mellett figyelembe véve azt a nagy fejlődést, melyen kőszénbányászatunk az utóbbi években keresztülment, a behozatal ily nagy emelkedését határozottan örvendetesnek tarthatjuk. A főcsoportba tartozó többi árúk közül még a pirszén, barnaszén s a különféle fűrészelt faárúk érdemelnek nagyobb figyelmet: ezek közül a pirszén behozatala szintén jelentékeny emelkedést mutat fel, míg a barnaszén és fűrészelt faárúk behozatala az 1895. évi behozatalhoz képest csökkent.

További megjegyzéseinkkel az ötven főcsoport sorrendjében haladva. mindjárt az I. főcsoportnál, a gyarmatárúknál, jelentékeny emelkedést észlelhetünk: itt főként a nyers kávé behozatala gyarapodott, fűszerekből és déli gyümölcsből (II. és III. főcs.) tavaly szintén többet hoztunk be, s különösen föltűnő az emelkedés az utóbbi főcsoportnál, a mi — legalább részben — valószínűleg annak a rovására írható, hogy az orsz. m. kir. statisztikai hivatalnak a múlt év elején föllállított fiúmei kirendeltsége által kifejtett hatályosabb ellenőrzés az adatszolgáltatás előbbi hiányait megszüntette. Czukorból (IV. főcs.) az elmúlt évben kerek százezer métermázsával kevesebbet hoztunk be, mint 1895-ben, ez a csökkenés kisebb részben a finomított czukorra, nagyobb részben pedig a melasszára esik. Csökkent a behozatal a gabonaneműeket magában foglaló VI. főcsoportnál is, melyből az 1895. évi 2,840.566 métermázsával szemben tavaly csak 2,120.569 métermázsát hoztunk be. Nevezetesen az árpabehozatal tavaly csupán 58.146 métermázsát tett, 1895-ben pedig 228.413 métermázsát, a kukoricza behozatala az 1895. évi 785.906 métermázsáról 318.620 métermázsára, a köles-behozatal 114.637 métermázsáról 33.831 métermázsára, a rizsbehozatal 516.225 métermázsáról 366.785 métermázsára szállott le, ellenben a buzabehozatal jelentékenyen növekedett, s az 1895. évi 751.876 métermázsával szemben tavaly 1,015.453 métermázsát tett.

Vágó- és igásállatokból (VIII. főcs.) a múlt évben 154.127 darabot hoztunk be és pedig 48.596 vágó ökröt, 8.089 drb vágó tehenet, 35.871 juhot és kecskét, 36.803 drb hizott, 10.213 drb sovány sertést, stb. Ugyanezen főcsoport behozatala 1895-ben 214.510 darabot tett, a múlt évi behozatal tehát az 1895. évi behozatalnak jelentékenyen alatta maradt. A csökkenés főként a sertésbehozatalnál mutatkozik, minek oka viszont a behozatalt korlátozó intézkedésekben keresendő.

A IX—XII. főcsoportok behozatalunk szempontjából nem birnak nagyobb jelentőséggel; lényeges helyet foglal el azonban behozatalunkban a XIII. (italok) főcsoport, hová oly fontos behozatali cikkek tartoznak, mint a bor, sör és különféle szeszes italok. E főcsoport behozatalát vizsgálva, azt látjuk, hogy a múlt évi behozatal 1,335.169 métermázsát tett s az 1895. évi behozatal mennyiségét kerek 200 ezer métermázsával haladta meg. A behozatal mennyiségéből mintegy 929 ezer métermázsát a borra esett, melynek behozatala 1895-höz képest, mikor a behozatal csak 767.243 métermázsát tett, jelentékenyen növekedett. Behoztunk továbbá az e

főcsoportba tartozó fontosabb árúk közül 206.847 mm. hordósört (1895-ben 237.690 mm.), 73.206 mm. borszeszt (1895-ben 101.767 mm.), 14.553 mm. pálinkát (1895-ben 13.570 mm.), stb.

A behozatal mennyiségét tekintve, jelentéktelen, érték szerint azonban annál fontosabb szerepet játszanak behozatalunkban a XXII—XXVI. főcsoportok, melyek a fonó-szövő ipar különféle gyártmányait és félgyártmányait foglalják magukban. Ezen főcsoportok forgalmának alakulását vizsgálva azt látjuk, hogy azok behozatala jórészt az 1895 évi behozatal keretei között mozgott, csupán a pamutárúkat magában foglaló XXII. főcsoportnál találunk mintegy 7—8 százaléknyi emelkedést. A részleteknél nagyobb eltéréseket észlelhetünk, a menyiben pl. azt látjuk, hogy nyers pamutszövetekből az 1895. évi 22 154 métermázsával szemben tavaly 36.197 métermázsát, butorcsinvatból 4.777 métermázsával szemben 20.605 métermázsát, tarka árúszövetekből 11.775 métermázsával szemben 26.388 métermázsát, kék pamutvásznakból pedig 26.460 métermázsával szemben 102.501 métermázsát hoztunk be, míg ezzel szemben az egyéb pamutruha-szöveteknél az 1895. évi 138.195 métermázsányi behozatallal szemben 1896-ban behozatal egyáltalán nincs kimutatva. E változások azonban nem a forgalom tényleges megnövekedésének vagy csökkenésének, hanem a pontos árúbevallások folytán lehetségessé vált helyesebb csoportosításnak eredményei. Hasonló jelenséget észlelhetünk a gyapjuszöveteknél is, hol a férfi gyapjuszövetek behozatala 72.358 métermázsáról 51.340 métermázsára szállott le, ellenben a félgyapjuárúk behozatala 8.649 métermázsáról 19.862 métermázsára emelkedett, miután azok a félgyapjuárúk, melyek a helytelen bevallás következtében az előző években a gyapjuszövetek közé soroztattak, tavaly már a megfelelő csoportba jutottak.

Bőr- és bőrárúkból a múlt évben 103.357 métermázsát hoztunk be: ez a mennyiség az 1895. évi behozatal mennyiségét mintegy 7.200 métermázsával haladta meg. Tíz százalékot meghaladó emelkedést láthatunk továbbá a fa- és csontárúknál (XXXIV főcs.), hol főként a keményfahordók behozatala növekedett. Az üvegárúk (XXXV főcs.) behozatala jóformán változatlan, az agyagárúknál pedig mintegy 50 ezer métermázsányi visszaesés mutatkozik, mely csökkenés csaknem kizárólag a közönséges és burkolattéglákra esik. Még nagyobb a csökkenés a XXXVIII főcsoportnál (vas- és vasárúk), hol a tavalyi behozatal az 1895. évi 1,802.514 métermázsával szemben csak 1,584.499 métermázsát tett. E csökkenés azonban — legalább részben — szintén a fiumei adatszolgáltatásnak föntérített hatályosabb ellenőrzésére vezethető vissza, a mennyiben az ellenőrzés következtében kiküszöböltettek áruforgalmi statisztikánkból azok az átmeneti küldemények, melyek azelőtt úgy a behozatalban, mint a kivitelben szerepeltek. A főcsoport forgalmára vonatkozó részletes adatokból egyébként kiemelendőnek tartjuk, hogy a nyers vas behozatala 491.506 métermázsáról 249.745 métermázsára csökkent, míg a nyers acél behozatala 15.519 métermázsáról 89.847 métermázsára, a mangánvas behozatala 9.227 métermázsáról 30.590 métermázsára, végül az ócska vas behozatala 72.024 métermázsáról 119.922 métermázsára szökött fel, mely eltérésekben ismét a pontos bevallás által lehetővé tett helyesebb csoportosítás eredményeit, nem pedig a forgalom tényleges változását észlelhetjük. Ellenben tényleges csökkenés mutatkozik a vas- és aczéллеmezek, nemkülönben a vasgerendák

behozatalánál, miután ez árúk gyártása újabb időkben nálunk is jelentékeny lendületet vett. Ha végül megemlítjük, hogy a gépek és géprészek (XL. főcs) behozatala 344.978 métermázsáról 281.467 métermázsára csökkent — mely csökkenés csaknem kizárólag a géprészekre esik, — behozatalunk fontosabb mozzanatairól körülbelül beszámoltunk.

Kivitelünk, mint már fentebb láttuk, az állatkivitel kedvezőtlen viszonyaitól eltekintve, a múlt évben rendkívül előnyösen alakult. A kivitelünk szempontjából legnagyobb fontossággal bíró VI. főcsoportból (gabona, hüvelyesek, liszt, stb.) tavaly 27,129.775 métermázsányi mennyiséget vittünk ki, míg az 1895. évi kivitel, mely pedig szintén a nagyobbak közé tartozott, csak 20,316.295 métermázsára rugott. A két év eredményei közt mutatkozó változásokat — a megfelelő behozatali adatokkal párhuzamba állítva — az alábbi kis táblázat teszi szemlélhetővé:

Alcsoport szám	Az árunemek megnevezése	Behozatal		Kivitel	
		mennyiség métermázsákban			
		1895	1896	1895	1896
1	Buza	751.876	1,015.453	6,092.061	6,663.670
3	Kétszeres	82	26	8.250	25.106
4	Rozs	16.594	18.470	2,094.543	2,637.829
5	Árpa	228.413	58.146	2,331.273	4,744.362
6	Zab	161.937	112.387	1,073.385	1,682.694
7	Kukoricza	785.906	313.628	1,147.856	3,109.643
8	Tatárka	440	708	15.579	17.812
9	Köles	114.637	33.831	41.012	55.361
10	Bab	17.858	3.327	479.854	307.774
11 a	Borsó	14.034	14.706	6.117	8.918
b	Lencse	6.565	3.576	8.442	8.526
c	Csillagfürt	59	128	26	—
d	Bükköny	9.767	1.434	7.800	48.838
12	Maláta	62.586	36.455	138.130	166.402
13 a	Rizs, fejtett	65.449	67.094	213.656	181.803
b	Rizs, fejtetlen	516.225	366.785	6	—
14 a	Liszt, gabonából	76.375	62.875	6,445.721	7,187.095
b	Liszt, hüvelyesekből	919	818	459	64
c	Rizsliszt	2.437	13	63	15
15 a	Árpagyöngy	2.108	1.840	113.916	123.133
b	Köleskása	1.139	585	41.290	81.822
c	Másf.örlemények,dara,stb.	5.160	3.284	56.856	78.908
Összesen . . .		2,840.566	2,120.569	20,316.295	27,129.775

E táblázat szerint — az egészen jelentéktelen alcsoportoktól eltekintve — a szorosan vett gabonaneműekből kivétel nélkül jeleutékenyen többet vittünk ki tavaly, mint 1895-ben. A többlet a búzánál mintegy 570.000, a rozsnál 643.000, az árpánál 2,410.000, a zabnál 609.000, a kukoriczánál pedig 1,962.000 métermázsát tesz. A liszt kivitel szintén nagyon kedvezően alakult, mert az 1895. évi kiválóan nagy kivitel mennyiségét is meghaladva, tavaly 7,187.095 métermázsát ért el. A főcsoportba tartozó többi árúk forgalma, mely egyébként nagyobb jelentőséggel nem igen bír, lényegesen nem vál-

tozott, megemlítendőnek tartjuk azonban, hogy a babkivitel, mint már évek óta, úgy a múlt évben is csökkent s az 1895. évi kivitelnek több mint 170.000 métermázsával alatta maradt.

Másik nagy kiviteli árucsoportunk, a vágó- és igásmarhákat magában foglaló VIII. főcsoport kivitele kevésbé kedvezően alakult. Sertéskivitelünk még mindig az 1895. év elején fellépett sertésvész pusztító hatásai alatt állván, már maga ez egy körülmény érthetővé teszi azt a nagy csökkenést, mely a múlt évi kivitel mennyiségénél az 1895. évi kivitel mennyiségéhez képest mutatkozik. A csoport kivitele tavaly 792.494 darabra, 1895-ben pedig 1,319.758 darabra rúgott, tehát mintegy 527.000 darabbal kevesbedett. A kivitel nagy hanyatlását még inkább láthatjuk, ha a múlt évi adatokat a füzetben nem közölt 1894. évi adatokkal állítjuk szembe. A mondott évben ugyanis ugyanezen főcsoportból 2,018.731 darabot vittünk ki, a tavalyi kivitel mennyisége tehát az 1894. évi kivitelnek alig egy jó harmadát képezte. A főcsoportba tartozó alcsoportok forgalma egyébként következőleg alakult:

Alcsoport szám	Az árúnemek megnevezése	Behozatal		Kivitel	
		mennyiség darabokban			
		1895	1896	1895	1896
1 a	Vágó ökör	59.255	48.596	177.912	179.396
b	Igás- és hizlalni való ökör	929	1.477	4.100	6.129
2 a	Tenyészbika	141	203	62	115
b	Hizlalt bika	120	185	6.741	8.267
3 a	Tenyésztehén	1.163	1.714	5.300	2.164
b	Vágó tehén	4.836	8.089	23.086	20.185
c	Bivaly	441	358	8.982	6.085
4	Üsző és tinó	392	1.251	8.772	7.467
5	Borjú	2.586	1.300	12.232	7.969
6	Juh és kecske	35.606	35.871	309.496	241.877
7	Bárány és gödölye . . .	2.766	5.855	17.439	17.984
8 a	Sertés, hizott	38.246	26.803	383.532	247.020
b	Sertés, sovány és félig hizott	65.849	10.213	324.079	8.731
9	Malacz (10 kgrmíg) . .	121	37	5.771	2
10 a	Versenyló	890	949	1.148	1.275
b	Tenyészmén	26	18	67	68
c	Tenyészkancza	149	152	264	223
d	Igás-, kocsi- és hidas ló	849	825	23.907	34.332
c	Vágásra szánt ló	11	—	791	2.260
11	Csikó	121	213	953	806
12	Őszvér és szamár . . .	13	18	124	139
Összesen . . .		214.510	154.127	1,319.758	792.494

Ez adatok szerint legnagyobb csökkenés a hizott és sovány sertések kivitelénél mutatkozik, míg a főcsoport többi árúinál inkább némi emelkedést látunk. Így pl. vágó ökrökből az 1895. évi 177.912 darabbal szemben tavaly 179.396 darabot, igás ökrökből 4.100 darab helyett 6.129 darabot, hizlalt bikákból 6.741 darab helyett 8.267 darabot vittünk ki. Kiválóan kedvezően alakult ló kivitelünk is. a

mennyiben tavaly nem kevesebb, mint 34.332 darab lovunk került kivitelre, szemben az 1895. évi 28.907 darabbal, pedig az azon évi kivitel nagysága is már meghaladta az összes előbbi évek kivitelének nagyságát. Ellenben a sertés kivitel az 1895. évi abnormis alacsony kivitelhez képest is nagy mértékben csökkent, a mennyiben hizott sertésekből az 1895. évi 383.532 darabbal szemben csak 247.020 darabot, sovány és félig hizott sertésekből pedig 324.079 darabbal szemben épen csak 8.731 darabot vittünk ki. Végül csökkent a juh- és kecskekivitel is mintegy 66.000 darabbal.

Az előadottakra tekintettel alig fogunk tévedni, ha a tárgyalt főcsoport kivitelének mult évi értékét az 1895. évi 95·8 millió forinttal szemben mintegy 75—77 millió forintba becsüljük, tekintetbe véve másrészt, hogy a kivitt gabonaneműek értéke a mult évben lényegesen magasabb volt s a kivitt mennyiség is sokkal nagyobb, mint 1895-ben, viszont a VI. főcsoport kiviteli értékét legalább is 40—42 millió forinttal nagyobbra vehetjük, mint a mekkora 1895-ben volt. Ilyenformán a kétkiviteli csoport együttes értéke mintegy 285 millió frtot tenne az 1895-iki 264·3 millió frttal szemben, vagyis a tavalyi kivitel körülbelül 20 millió frt többletet mutatna fel. Minthogy pedig árumérlegünk alakulására a tárgyalt két csoport bir döntő befolyással, valószínűnek látszik, hogy kiviteli többletünk 1896-ra legalább is akkora lesz, mint 1895-ben volt.

Czukorkivitelünk (IV. főcsoport) a mult évben kedvezően alakult: az 1895. évi 666.046 métermázsával szemben tavaly 870.049 métermázsa czukor került tőlünk kivitelre és pedig 383.545 métermázsa nyers czukor, melynek mintegy felerésze Észak-Amerikába ment és 446.416 métermázsa finomított czukor. A maradék a keményítő-czukor, szörp és melassza közt oszlik meg. A VII. főcsoport (főzelék, gyümölcs, stb.) kivitele tavaly szintén magasabb volt valamivel, mint 1895-ben, a 270 ezer métermázssányi többlet azonban a csoport kevésbé értékes áruira, mint a czukorrépára, burgonyára, stb. esik, míg a csoport értékesebb áruinak, a friss gyümölcsnek, aszalt szilvának és repczének kivitele csökkent. A IX. főcsoportnál, mely a különféle vadakat és a szárnyasokat foglalja magában, szintén jelentékeny az emelkedés, a mi némileg a sertés kivitel pangásával függ össze, a mennyiben a sertés kivitel némi ellenértéke gyanánt tavaly sokkal több eleven és szárnyast vittünk ki, mint 1895-ben. A X. főcsoportba (állati termékek) tartozó árúink közül a tojás bir legnagyobb jelentőséggel: ebből tavaly 147.231 métermázsa került kivitelre az 1895. évi 130.674 mm. helyett.

A XIII. (italok) főcsoportnál szintén látható némi emelkedés, mely azonban alig négy százalékot tesz. Az e csoportba tartozó árúk közül a bor kivitele csökkent (1895-ben 771.387 mm., 1896-ban 754.898 mm.), a sör és borszesz kivitele pedig emelkedett, az előbbi mintegy 4 000, utóbbi 38.000 métermázsával. Az eledlek (XIV. főcs.) csoportjánál figyelemre méltó, hogy az 1895 évi 132.920 métermázsával szemben tavaly 172.185 métermázst tett a kivitel: ez a 39.000 métermázssányi többlet ugyanis jóformán kizárólag a leölt állatokra esik, melyekből tavaly 81.700 mm. került kivitelre, míg 1895-ben az összes leölt állatok kivitele nem tett többet 40.722 métermázsanál. E jelenség ismét a sertés kiviteli tilalom hatását tükrözteti vissza, a mennyiben a főtt kimutatott 81.700 métermázsból 65.554 mm. a leölt sertésekre esik. A XV. főcsoport (fa, szén és tőzeg) kivitelének mennyisége tavaly 9,497.212 métermázst, 1895-ben pedig csak 8,259.549 métermázst tett, az emelkedés tehát igen jelen-

tékeny. Az emelkedésben a főcsoportba tartozó fontosabb áruink jóformán kivétel nélkül résztvettek, legnagyobb mégis a növekedés a fűrészelt puhafaárúknál és a dongánál. A XXI. főcsoportnál (ásványolaj, stb.) mutatkozó jelentéktelen növekedést figyelmen kívül hagyva, végezetre megemlítjük, hogy az I. főcsoport (hulladékok) kivitele az 1895. évi 949.153 métermázsával szemben tavaly 2,157.395 métermázsát tett, mely óriási emelkedés csaknem kizárólag a korpára esett.

Áttérve azokra a főcsoportokra, melyek kivitele 1895-höz képest csökkent, mindjárt előre jelezhetjük, hogy nagyobb csökkenés alig egy-két fontosabb árucsoportunknál észlelhető. A festő- és cserzőanyagok (XIX. főcs.) csoportja az első, melynél számbavehető csökkenés mutatkozik. Itt az 1895. évi 747.262 métermázsával szemben tavaly csak 653.117 métermázsát tett a kivitel mennyisége, főként azon okból, mert a cserzőhéjak kivitele mintegy 70.000 métermázsával csökkent. A XXIII. főcsoportnál (len, kender, juta, stb.) látható 63.000 ezer métermázsányi csökkenés csak látszólagos s kizárólag onnan ered, hogy a Fiumén átmenő nyers jutaküldemények, melyek Kelet-Indiából Ausztriába vitetnek s melyek korábban úgy a behozatalban, mint a kivitelben szerepeltek, tavaly a kimutatásokból már ki voltak küszöbölhetők. Ennek következménye, hogy a nyers juta behozatala, mely 1895-ben 113.519 métermázsát tett, 1896-ban csak 94.560 métermázsával szerepel, a kivitel pedig, melynél 1895-ben 84.143 mm. volt kimutatva, tavaly úgyszólván teljesen eltűnt. Kisebb mértékű csökkenést látunk végül a XXXVII—XXXIX. (agyagárúk, vasárúk és nemtelen fémek) és XLVIII. (gyujtószeres) főcsoportoknál, e változások azonban oly jelentéktelenek, hogy áru-mérlegünkre érezhető befolyást nem gyakorolhatnak. A többi, itt nem említett főcsoport forgalma jórészt az 1895. évi forgalom keretei között mozgott, vagy pedig forgalmuk egészben véve oly jelentéktelen, hogy annak méltatásába bocsátkozni e rövid ismertetésben nem lehet föladatunk.

A forgalomnak országok szerint való megoszlását vizsgálva, úgy találjuk, hogy a behozatalnál kimutatott 35,658.323 s a kivitelnél szereplő 52,528.634 métermázsából 20,483.019, illetve 36,922.419 mm. Ausztriára esik. tehát behozatalunk túlnyomó nagy része a múlt évben is Ausztriából eredt s kivitt áruinknak is több mint 70 százaléka Ausztriában talált elhelyezést. Ausztria után Németországból volt legjelentékenyebb behozatalunk, melynek mennyisége a köszénbehozatal nagymérvű emelkedése folytán jelentékenyen növekedett s az 1895. évi 6,501.847 métermázsával szemben 7,398.876 métermázsát tett. A kiviteli államok között szintén Németország áll a második helyen 6 millió métermázsát meghaladó mennyiséggel, mely az 1895. évi kivitel mennyiségénél mintegy 2½ millió métermázsával nagyobb. Ebből a többletből 1½ millió métermázsa az árpára, mintegy 550.000 métermázsa pedig a korpára esik. Az említett két államon kívül azon államok közül, melyekből számot tevő behozatalunk van, emelkedett még behozatalunk Olaszországból, Nagy-Britanniából és Szerbiából, csökkent ellenben a Romániából való behozatal. A kivitel emelkedett Franciaországnál, Szerbiánál és az Északamerikai Egyesült Államoknál, csökkent Boszniánál, Olaszországnál és Romániánál.

Dr. Herczeg Ferencz.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

*DIETRICH Gyula, Társadalmi kérdések. Social-bölcsészeti fejtegetések. Budapest, 1897.

DIEHL, K., P. J. Proudhon. Seine Lehre und sein Leben. III. Abt.: Sein Leben und seine Social-philosophie. Jena, 1896.

*v. EHRENFELS, Ch., System der Werttheorie. Psychologie des Begehrens. Leipzig 1897.

*GÖHRE, Paul, Die evangelisch-soziale Bewegung, ihre Geschichte und ihre Ziele. Leipzig, 1896.

STEGMANN, C. és HUGO C., Handbuch des Socialismus. Zürich, 1896.

GUYOT, Yves, Quesnay et la physiocratie. Paris, 1896.

NOVICOW, I., Conscience et volonté sociales. Paris, 1897.

*DICTIONARY of political economy. Edited by R. H. I. Palgrave. Vol. II, F.—M. London, 1896.

GODKIN E. L., Problems of modern democracy. Political and economic essays. London, 1896.

PRICE, L. L., Economic science and practice: essays on various aspects of the relations of economic science to practical affairs. London, 1896.

Folyóiratokban.

DIETZEL, H., Beitrag zur Geschichte des Socialismus und des Communismus. III. Morus Utopien und Campanellas Sonnenstaat (K. Frankenstein-féle Vierteljahrsschrift für Staats- und Volkswirtschaft. Bd. V. Heft 4).

SHAW, Will. B., Social and economic legislation of the states (United States) in 1896. (The Quarterly Journ. of Econ. January 1897.)

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

*SCHWEIZERISCHE STATISTIK. Lieferung 108: Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im Jahre 1895. Bern, 1896.

*JANSSENS, E., Annuaire démographique et tableaux statistiques des causes de décès pour 1895. 34-e année. Bruxelles, 1897.

*MOLINARI, G. de, La viriculture. Paris, 1897.

*RAPPORT sur les opérations de la division d'hygiène et sur la salubrité publique de la ville Bruxelles pendant l'année 1895. Bruxelles, 1896.

Folyóiratokban.

Die endgültigen Hauptergebnisse der BERUFSZÄHLUNG vom 14. Juni 1895 für den preussischen Staat.

---

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

(Annalen des Deutschen Reichs etc. 1897. Nr. 3.)

ENGEL, Die Verschiebung in der Berufsthätigkeit der Bevölkerung Preussens seit 1882. (Jahrb. für Nat.-Oek. und Statist. Bd. XIII. Heft 1.)

FRANÇOIS, G., L'émigration. (Journ. des économ., Février 1897.)

LEVASSEUR, Em., Une table de natalité. (Journ. de la soc. de statist. de Paris. Février 1897.)

III. Östermelés.

*Nemzetközi GAZDAKONGRESSZUS tartott Budapesten 1896. évi szeptember 17--20. napjain Darányi Ignác földművelésügyi m. kir. miniszter elnöke alatt. Főjelentés. I.: Kérdőpontok. — Feleletek. — Emlékiratok. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1897.

*LÖHERER, Andor, Gazdasági válság és a buza árnyatlása Magyarországon. Budapest, 1896.

*TISZA István, Magyar agrár-politika. A mezőgazdasági termények árnyatlásának okai és orvosszerei. Budapest, 1897.

*FROMMHOLD, G., Deutsches Anerbenrecht. Eine Sammlung der in den deutschen Bundesstaaten geltenden Gesetze und Verordnungen über das bauerliche Erbrecht. Greifswald, 1896.

KAEMMERER, K. T., Kompendium der Melioration von Ländereien durch Be- und Entwässerung. Leipzig, 1896.

*MITTHEILUNGEN des bernischen statistischen Bureaus. Jahrg. 1896. Lieferung III.: Ergebnisse der Viehzählung im Kanton Bern vom 20. April 1896. Bern, 1897.

*STATISTISCHES JAHRBUCH des k. k.

Ackerbauministeriums für 1885. III. Heft. Wien, 1896.

*STATISTIQUE AGRICOLE annuelle 1895. Ministère de l'agriculture. Direction de l'agriculture. Service de la statistique. Paris, 1896.

Folyóiratokban.

ERDÉSZETI LAPOK. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXVI. évfolyam. 1897. január hó.

FÖLDMŰVELÉSI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam. 6—9. sz.

MEZŐGAZDASÁGI SZEMLE. Havi folyóirat. Szerkesztik Cserhádi Sándor és Kosutány Tamás. XV. évfolyam. 2. füzet. 1897. február hó: Adat a tejzsir képződéséhez Monostori Károlytól. Az 1896-iki bor Kosutány Tamástól. Kapásnővényeink termelési költségei Hajdu Istvántól; stb.

BROKL, L., Russlands Zuckerfabrication und Rübenbau. (Jahrb. für Nat.-Oek. und Statist. Bd. XIII. Heft 1.)

TOURVILLE L. de, Le mouvement agricole. (Journ. des économ., Février. 1897.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*SCHRIFTEN des Vereins für Socialpolitik. Bd. LXXI.: Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Oesterreich. Leipzig, 1896.

CAIRE, C., La législation sur le travail industriel des femmes et des enfants. Paris, 1896.

LEWIS, I. S., The commercial organisation of factories: Handbook

for manufacturers, directors, auditors, engineers, accountants etc. London, 1896.

*The MINERAL INDUSTRY, its Statistics, Technology and Trade in the United States and Other Countries to the End of 1895. Vol. IV. Edited by Richard P. Rothwell. New-York és London, 1896.

MULHALL, M., Industries and wealth of nations. London, 1896.

*SWANK, M. James, Present condition of the iron and steel in-

dustries of the United States. Washington, 1896.

Folyóiratokban.

KULEMANN, W., Die Gewerbeordnungs-Novelle vom 6. August 1896. (K. Frankensteinféle Vierteljahrsschrift für Staats- und Volkswirtschaft. Bd. V. Heft 4.)

MUNK, L., Internationaler Gewerbeschutz. (Das Handels-Museum. 1897. No 8.)

V. Kereskedelem és forgalom.

DIECKMANN, K., Postgeschichte deutscher Staaten (1276—1871) seit einem halben Jahrtausend. Unter Berücksichtigung der Einführung der Freimarken. Leipzig, 1896.

*STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1897. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. I. Heft: Ein- und Ausfuhr im Januar 1897. Wien, 1897.

*STATISTIQUE du commerce de la principauté de Bulgarie avec les pays étrangers. Mouvement de la navigation et prix moyens annuels des animaux domestiques, des principaux articles pour vivre et des journées 1895. Sophia, 1896.

*COMERCIUL exterior al României în 1895. Ministerul financelor. Direcțiunea vamilor. Biroul statistice. Bucuresci, 1896.

Folyóiratokban.

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a keres-

kedelemügyi m. kir. minisztérium XXII. évfolyam. 11—17. sz.

LASTIG, Zum Entwurf eines Handelsgesetzbuches von 1896. (Jahrbuch für Nat.-Oek. u. Statist. Bd. 13. Heft 1.)

Die SIBIRISCHE EISENBAHN. (Das Handels-Museum. 1897. No 6.)

Les DISCUSSIONS de la société d'économie politique de Paris; notre commerce extérieur; des moyens d'aider à son développement. (L'économiste français 1897. No 7.)

DUJARDIN-BEAUMETZ, J., Le commerce de la Chine avec l'étranger. (Journ. de la soc. de statist. de Paris, Février 1897.)

LE JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COMMERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-e année. Nos 630—633.

LE FEBVRE, P., La marine marchande Française. (Revue polit. et parlem. Février 1897.)

THE ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2789—2792. Anglo-French trade in 1896. French port duties in foreign shipping. The growth of British shipping; etc.

VI. Pénz, hitel és biztosításügy.

APT, M., Das Börsengesetz. Textausgabe mit Einleitung, Anmer-

kungen und Sachregister. Berlin, 1896.

KNEDEL, F., Uebersicht der Versicherungsbedingungen der in Oesterreich-Ungarn operierenden Lebensversicherungsgesellschaften. 3. Aufl. Wien, 1896.

MÜLLER, Hans, Die schweizerischen Konsumgenossenschaften; ihre Entwicklung und ihre Resultate dargestellt im Auftrage des Verbandes schweizerischer Konsumvereine für die 2. Landesausstellung in Genf. Basel, 1896.

HISTORY of the banking of all nations. 4 vols. London, 1896.

Folyóiratokban.

SZÖVETKEZÉS. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VIII. évfolyam. 1897. 4—6. sz.

HARTUNG, H., Die schweizerische Bundesbank. (Jahrb. für Nat.-Ök. und Statist. Bd. XIII. H. 1.)

OTTIKER, Die lateinische Münzunion.

(Das Handels-Museum. 1897. No 7.)

*VERWALTUNGSBERICHT der Reichsbank für das Jahr 1895 (Annalen des Deutschen Reichs etc. 1897. Nr. 3.)

FLOUR DE SAINT-GENIS, La réforme hypothécaire et le projet du gouvernement. (Revue polit. et parlem. Février 1897.)

LEROY-BEAULIEU, Le règne de l'argent. — La bourse, la spéculation et la puissance française. (Revue des deux Mondes. 15. février 1897.)

ROCHETIN, Eug., La production des compagnies françaises et américaines d'assurances sur la vie. (Journ. des économ., Février 1897.)

THE ECONOMIST. Vol LV. Nos 2789—2792: The money market. Rand gold production. The scarcity of small silver coin on the continent. Mexican production of the precious metals.

VII. Pénzügy.

*AZ 1895. évi FOGYASZTÁSI ADÓEREDMÉNYEKNEK statisztikai egybeállítása. Budapest, 1896.

*SCHÄFFLE Dr. Albert, Die Steuern. Besonderer Theil. (Hand- und Lehrbuch der Staktswissenschaften in selbstständigen Bänden. Herausgegeben von Kuno Frankenstein. II. Abtheilung. Finanzwissenschaft 3. Band.) Leipzig, 1897.

Die österreichischen STEUERGESETZE. I. Theil. Die Grund- und Gebäudesteuer. Mit Einbeziehung der Bestimmungen über Grundsteuernachlässe bei Elementarschäden und Steuerbefreiungen bei Bauführungen. Prag, 1896.

*STATISTISCHES JAHRBUCH der direkten Steuern für das Jahr 1895. Wien, 1896.

*DOCUMENTS STATISTIQUES sur les cotes foncières de propriétés non bâties et les cotes personnelles mobilières. Ministère des finances. Paris, 1896.

MASÉ-DARI, E., La imposta progressiva: indagini di storia e d'economia della finanza. Torino, 1896.

Folyóiratokban.

PAP DÁVID, A horvát pénzügyi ki-egyezés. (Budapesti Szemle, 1897. márczius.)

MANDELLO, K., Ungarn's Finanzlage seit dem 1867-er Ausgleich. (Jahrb. für Nat.-Ök. und Statist. Bd. XIII. Heft 1.)

BESSON, Em., Le contrôle des finances de l'État. (2-e art.) (Revue polit. et parlem, Février 1897.)

LEROY-BEAULIEU, P., La méthode né-

cessaire pour les réformes d'impôts et les projets de remaniements des contributions directes. (L'économiste français 1897. No 7. etc.).

SALEFRANQUE, L., État général et comparatif du régime fiscal de la France. (Journ. de la soc. de statist. de Paris, Février, 1897.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-kérdések és szegényügy).

*DRUCKSACHEN der Kommission für Arbeiterstatistik. Erhebungen No 10: Zusammenstellung der Ergebnisse der Ermittlungen über die Arbeitsverhältnisse in der Kleider- und Wäsche-Konfektion. Bearbeitet im Kaiserlichen Statistischen Amt. Berlin, 1896.

KURTZ, C., Die Armenpflege im preussischen Staate. Eine systematisch geordnete Sammlung aller darauf bezüglichen jetzt geltenden Gesetze etc. Breslau, 1897.

*CHAILLEY-BERL, J., és FONTAINE A., Lois sociales. Recueil des textes de la législation sociale de la France. Paris, 1896.

*ROUSIERS, Paul de, Le Trade-Unionisme en Angleterre. Paris, 1897.

BOOTH, Ch., Life and labour of the people of London. Vol. VIII: Population classified by Trades. London, 1896.

Folyóiratokban.

KATZENSTEIN, L., Die Lohnfrage unter dem englischen Submissionswesen. III. (K. Frankenstein-féle Vierteljahrsschrift für Staats-

und Volkswirtschaft. Bd. V. Heft 4.)

BELLOM, M., La réforme de la législation des retraites ouvrières en Allemagne. (L'économiste français. 1897. No 8.)

BERTRAM, Ant., Le mouvement ouvrier en Australasie. (Revue d'écon. polit. Janvier 1897.)

BULLETIN de l'office du travail. 4-e année No 2. Février 1897: Revue du travail. Opérations des sociétés de secours mutuels en 1894; etc.

LEROY-BEAULIEU, Pierre, Le contrat de travail et l'intervention de l'État. (L'économiste français. 1897. No 7.)

REVUE DU TRAVAIL. Publiée par l'office du travail de Belgique. 2-e année. No 2. Février 1897.

THE LABOUR GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No 1. February 1897: State of Employment in January. Changes of wages and hours in 1896. Recent conciliation cases. Recent progress in cooperation; etc.

IX. Gazdaságtörténet.

WUTKE, K., Die schlesische Oder-schiffahrt in vorpreussischer Zeit. Urkunden und Aktenstücke. Breslau. 1896.

GOMEL, Ch., Histoire financière de l'Assemblée constituante. Vol. I. 1789. Paris, 1896.

MARTIN-SAINT-LÉON, Et., Histoire des

corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791., midie d'une étude sur l'évolution de l'idée corporative aux XIX. siècle et sur les syndicats professionnels. Paris, 1897.

X. Statisztika.

*ANNUAIRE de 1897. de la société de statistique de Paris. Paris, 1897.

*STATISTICAL ABSTRACT of the United States 1896. XIX-th number. Washington, 1896.

*ANNUARIO Estadístico de la Republica Oriental del Uruguay. Anno 1895. XII. Montevideo, 1896.

XI. Vegyes művek és folyóiratok.

AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handels-

ministerium. XLIX. Jahrgang. 1. Heft. Wien 1897.

*PREUSSISCHE STATISTIK. Bd. 131: Statistik der Brände im preussischen Staate für die Jahre 1888, 1889 und 1890. Berlin, 1897.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. márczius hava.

A földművelésügyi minisztérium kiadványai. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter úr Társaságunk részére a földművelésügyi minisztérium következő kiadványait volt kegyes megküldeni:

Állategészségügyi évkönyv 1894—1895. évre.

Állami lótenyészintézetek és a gödöllői koronauradalom.

Gazdasági szakoktatás 1894—1895. évben.

Vissnyey Gyula gazdasz jelentése külföldi útjáról.

Mezőgazdasági növénytermelés általános alapismeretei.

Népszerű természettan. (Irta Vargyas Endre.)

Tiszaszabályozás folytatása 1891.

Vízügyi közlemények I—XII. füzet.

Rajzmellékletek vízügyi közlemények II. és XI. füzetéhez.

Utmutatás a gyümölcsfák tenyésztésére, stb. (Irta Jeney Ernő.)

Gyümölcsfajták jegyzéke.

Nemzetközi gyümölcs és borkiállításról és congressusról. 1895.

Das Anlegen der Weingärten im Flugsande.

Mustkészítés gözzel.

A Black-Rot néven ismert szőlőbetegség tanulmányozása.

Szőlő betegségei és ellenségei.

Jelentés a phylloxeraügy állásáról Magyarországon 1891—1893.

Utmutatás a phylloxera (vastatrix) felismerésére és felkérésére.

Phylloxeraügy tanulmányozása végett Franciaországba küldött bizottság jelentése.

Baranyai zöld szőlőoltás. (Dezső Miklós.)

Adatok a magyar borokról. (Kramszky Lajostól.)

Homoki szőlők telepítése és művelése.

Szőlőültetés futóhomokba 1894. (Rácz Sándor.)

Vezérfonal phylloxerás szőlőknek szénkéneggel való gyéritő kezelésére.

Szőlőbetegségek. (Linhart György és Mezey Gyula.)

Magyarország selyemiparának fejlődése 1892-ben.

Selyemtenyésztésünk és selyemiparunk fejlődése 1880—1895-ig.

Utmutató az állandó gazdasági tudósítók számára. 1895—1896.

Földművelési útmutató, a magyar mezőgazdasági intézmény ismertetése. (Németh József.)

Közzgazdasági előadók 1896. évi jelentése.

A gabonaárak hanyatlásáról. (Borovszky Károly.)

Weizen- und Roggenproduction der Welt im Jahre 1895—1896

Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1893—1894.

Magyarország 1892—1894. évi összes termésének eredménye.

Mezőgazdasági termelés (1894—1895.)

A világ 1895—1896. évi buza és rozstermése.

Korlátolt forgalmú birtokok kimutatása. Magyarország területének művelési ágak szerinti megosztása.

Hitbizományi, községi és közbirtokossági birtokok termelés és művelési ágak szerinti megosztásának kimutatása.

Kincstári, közalapítványi, egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok termelés és művelési ágak szerinti megosztásának kimutatása.

A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása 1895. és egy darab térkép.

Tiszavölgyi átnézeti térkép.

Mezőgazdasági növénytermelés általános alapismeretei. (Szécsey István.)

Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1895-ben.

A nemzetközi búza- és lisztforgalom 1880—1895. években.

A Magyar Közgazdasági Társaság **millennáris Emlékkönyve** megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — *Földes Béla*: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. — *Bernát István*: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gaál Jenő*: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovics Sándor*: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó Jenő*: Közlekedésügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello Károly*: Államháztartásunk jövője. — *Pólya Jakab*: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger Béla*: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a cultura és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt. 80 kr., *Társaságunk tagjai egy koronáért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

Az Emlékkönyvre tagjaink közül újabban előfizettek: Poor Jakab, Vojnich József.

A Társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent **Nemzetgazdasági Írók Tárat** rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő:

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzeti vagyonság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára a négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. kötet. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remekíróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a bolti áron jóval alul, t. i. *5 frton bocsátja a tagok rendelkezésére*, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

Könyvadományok. Társasági könyvtárunk részére újabban adományoztattak:

Kereskedelmi számtan. Irta Havas Miksa. A második kiadást kidolgozták Bogyó Samu és Havas Miksa. Budapest 1896.

A valuta szerepe a gazdasági válságban. Irta Almási Balogh Elemér. Budapest 1896.

A soproni kereskedelmi és iparkamara jegyzőkönyvei (1870. óta) és jelentései (1851. óta). A milleniumi kiállítás példányai.

A slöjld. Irta Matkó Benjamin. Nagyvárad 1897.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetek. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök. — Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien. — Neue Zeit, Stuttgart. — Hirth: Annalen, München. — Mayr: Allgem. statist. Archiv. — Zeitschrift für Wirtschaftsgeschichte, Berlin.

3. Angol nyelven.

Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review Oxford. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Columbia. — Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Economistes, Paris. — Demoulin: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Economie politique, Paris. — La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

Giornali degli Economisti, Roma. — La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, mely ezentúl havonta jelenik meg, tagjaink által 2 frt. előfizetési áron megszerezhető. A szerkesztőség (Paikert Alajos és Tagányi Károly) újabban a következő fölhívást bocsátotta ki:

A magyar nemzet gazdasági fejlődése oly érdekes s egyes részeiben oly meglepő közvetlenséggel világítja meg még a mai helyzet különféle kérdéseit is, hogy vele előszeretettel foglalkozhatik bárki is, ki némi érzékkel viseltetik a mult idők varázsa és tanúsága iránt. A »Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle« a historiának ezen rendkívül fontos, eddig úgyszólván teljesen elhanyagolt ágával foglalkozván, most már *IV-ik évfolyamába* lép és erőt meritve a tudományos és gazdasági körök meleg érdeklődése és támogatásából, a folyó 1897. évtől kezdve *ezentúl havonta jelenik meg*, daczára megnagyobbított terjedelmének, 2 frtnyi előfizetési áron. Feladataul a magyar nemzetnek tanulságos mozzanatokban annyira bővelkedő gazdasági multjának a tudomány mai színvonalán álló művelését és felderítését tűzte ki, s hogy nem egészen sikertelenül, mutatja a részletesen közölt három évfolyam alatt megjelent közlemények sorozata. A szerkesztőség azon lesz, hogy a folyóirat ebben az új alakjában is mind a tudomány, mind a gazdasági körök óhajainak megfelelően, még bővebb s lehetőleg még érdekesebb adatokat és értekezéseket közöljön.

Az előfizetési pénzek a kiadóhivatalhoz, IX. ker. Üllői-u. 25., Köztelek, küldendők.

KÜLKERESKEDELMI POLITIKA.

Kezdetleges állapotokban, midőn az egyes gazdaságok önmaguk állítják elő változatosságot nem ismerő, korlátolt szükségleteiket, még árúcseréről sem lehet szó. Ez már fejlettebb gazdasági viszonyokat, úgy a gazdaságoknak, mint a fogyasztási szükségleteknek változatosságát feltételezi. Árúcsere termelők és fogyasztók közt aránylag szűk területen is előfordulhat. Már a kereskedelemnek szükségképi alapfeltétele, hogy a termelési fölöslegek és a fogyasztási szükségletek egymástól némileg távolabb eső vidékek közt oszoljanak meg. A kereskedelemnek közvetítői működését vagy a közvetítést általában éppen a távolság teszi szükségessé, mely megnehezíti vagy egyenesen kizárja a termelők és fogyasztók közvetlen érintkezését. S a távolságon kívül erre a közvetítői működésre annál nagyobb szükség van, minél kisebbek az egyes gazdaságoknak nélkülözhető fölöslegei, illetőleg pótlandó fogyasztási szükségletei.

Meg kell itt jegyezni, hogy közvetítői működést végeznek a raktári és fogyasztási szövetkezetek. Egyes termelők, különösen gyárosok által, a közvetítés teljesítésére utazók alkalmaztatnak. Fel kellett ezt említeni, mert napjainkban a fogyasztási szövetkezetek sikerei által buzdíttatva, meg van a törekvés arra, hogy a nemzetközi árúforgalmat is a szövetkezetek közvetítsék. Nem kell azonban e helyütt sem arra a kérdésre kiterjeszkedni, hogy a szövetkezetek éppen a nemzetközi forgalomban pótolhatják-e a kereskedelmet, sem azt a kérdést fejtegetni, hogy a szövetkezeteknek közvetítői működése megváltoztatná-e a kereskedelmi közvetítés irányzatát és módosítaná-e a nemzetközi árúforgalomnak az egyes nemzetgazdaságok viszonyaira gyakorolt hatását. Nem kell ezeket a kérdéseket vizsgálat tárgyává tenni, mert belátható jövőben a nemzetközi forgalomban a közvetítést főleg

a kereskedelem fogja teljesíteni és a külkereskedelmi politika irányának elhatározásában a kereskedelemben mutatkozó célzat mérlegelése marad irányadó.

A kereskedelem működésében különböző ágakra oszlik, melyeknek részletezése azonban nem tartozik ide. Bármennyire széttagolt is feladata végzésében, működésében mégis megvan az egységes feladat és az egységes célzat. S az itt tárgyalt kérdésben csakis ez a célzat az egyedül fontos. A kereskedelmet működésében az a célzat vezérli, hogy saját érdekében a végett, hogy az árkülönbözetből hasznot lásson, bevásárlásait mindig a lehető legolcsóbb, eladásait pedig a lehető legdrágább piacokon teljesíti. E célzat által indítva nem szorítkozik pusztán csakis a különnemű árúk kölcsönös kicserélésére, vagyis bevásárlására és eladására, hanem bevásárol és elad egynemű árúkat, vagyis az árkülönbözet által indítva eszközöl bevásárlásokat kedvezőbb termelésű és ennél fogva olcsóbb helyeken és teljesít eladásokat kedvezőtlenebb termelésű és ennél fogva drágább helyeken oly árúkra nézve, melyeket az utóbbiak is, de már lényegesen kedvezőtlenebb feltételek mellett, tehát sokkal drágábban termelnek. Ezen ténye által előnyösíti a kedvezőbb termelésű helyeket, ezeket fokozottabb termelésre, nagyobb tőkeberuházásra, fokozottabb munkára indítja, ellenben hátrányos helyzetbe hozza a kedvezőtlenebb termelésű helyeket, a mennyiben nyomást gyakorol áraikra és ezeket esetleg kényszerítheti termelésök korlátozására, sőt beszüntetésére, de minden esetben arra, hogy a termelést csak lényegesen csökkent nyereségek és munkabérek mellett folytathassák.

Most jelzett célzata által vezéreltetve, a kereskedelem úgy bevásárlásainál, mint eladásainál a megközelíthető legtávolabb, fölösleggel rendelkező vagy hiányt szenvedő piacokat keresi föl. A megközelítés lehetőségét és határát a közlekedési és szállítási eszközök tökéletességének foka határozza meg. Minél tökéletesebbek a szállítási eszközök, vagyis minél nagyobb mennyiségű árúkat mennél olcsóbban, gyorsabban és biztosabban fuvarozhatnak, a kereskedelem annál messzebb vidékekre terjed ki és annál több és változatosabb termelvényt ölel fel.

Világos, hogy a közlekedési és szállítási eszközök minősége, szállítási képessége, gyorsasága, biztossága, különösen

pedig ára döntő befolyást gyakorol a kereskedelemnek irányára és terjedelmére. Innen a kereskedelemnek az a folytonos törekvése a közlekedési és szállítási eszközök tökéletesítésére, a fuvarberek leszállítására, melyekkel nagyobbíthatja és kiterjesztheti kereskedelmi működését. Ebből a tényből lehet magyarázni, hogy a kereskedelem a tengerpartokon és folyamok mentén indul meg. A hajó még kezdetleges alakjában is, a szállítási képességet és olcsóságot nézve, határozottan tökéletesebb szállítási eszköz a szekérnél, melynek szállítási képességét és fuvarbereit az utaknak gyakran az időjárás által is befolyásolt minősége is befolyásolja. Korunkat, vagy határozottabban szólva, a vasutakat megelőzőleg a fősúlyt a hajózásra, a hajózás kiterjesztésére és tökéletesítésére fektették. A hajózás tökéletesedésével, különösen pedig biztosságának öregbedésével áll kapcsolatban, ha az ókorban a kereskedelem góczpontjait a Földközi tengeren, a középkorban pedig a Földközi tengeren és az Északi és Nyugati tengereken, de már az új korban, a felfedezések idejétől fogva az Atlanti tengeren találjuk. Az új korban a Földközi tenger kis álladalmi és a Hanza városok kereskedelmi hatalmát elhomályosította átmenetileg Spanyolország és Portugália, majd pedig Németalföld és végre Anglia, mely napjainknak is leghatalmasabb tengeri kereskedelmi állama.

Korunknak azelőtt ismeretlen tökéletességre vitt, úgy vizi, mint szárazföldi közlekedési és szállítási eszközei nemcsak a tengeri, hanem a szárazföldi forgalmat és kereskedelmet is újjáalakították és megélénkítették. Napjainkban, midőn a tengereket és folyamokat túlnyomólag mind gyorsabb járatú és nagyobb hordképességű gőzhajók szelik át, midőn a szárazföldi szállítást többé nem ígás állatok által vont, korlátolt hordképességű szekerek, hanem gőz által hajtott kocsik szüntelen olcsóbbodó fuvarberekért végzik, a távolságok jóformán megszűntek és velők együtt a régi termelési és fogyasztási körök. Mig korunkat megelőzőleg a kereskedelem és forgalom különösen a távolabb eső, nem szomszédos államok közt való nemzetközi forgalomban, inkább az értékesebb, gyors romlásnak ki nem tett, főleg iparczikkekre szorítkozott, addig napjainkban az áruforgalomnak, a mennyiséget nézve, túlnyomó részét tömegárúk képezik, melyek közt, természetesen műszaki berendezések segítségével, jelentékeny szerep jut a gyors

romlásnak kitett árúknak is, mint p. o. a friss husnak, vajnak, stb., továbbá az élő állatoknak.

A kereskedelemnek mindig meg volt az a hatása, hogy emelje az árakat, különösen pedig a nyers termények árait a termelési végpontokon, ellenben leszállítsa azokat a fogyasztási központokon. Míg azonban a multban a kereskedelemnek csak tökéletlen közlekedési és szállítási eszközök állván rendelkezésére, ez az árkiegyenlítő hatás csak korlátolt területen és már ennek folytán csak korlátolt mérvben volt érezhető, addig a jelenben, midőn a kereskedelmi működésnek, a sínutaknak folytonos terjedése következtében, mindig újabb és újabb területek nyílnak meg, a kereskedelemnek jelzett átalakító hatása sokkal közvetlenebb és érzékenyebb.

Mindezek a tények szükségkép befolyást gyakorolnak úgy a külkereskedelmi politika elméletére, mint gyakorlatára. Ha napjainkban a külkereskedelmi politikai kérdések élénkebben foglalkoztatják az elméket, mint a multban, ebben határozott része van a ténynek, hogy korunkban a nemzetközi áruforgalom oly arányokat öltött, az egyes nemzetek gazdasági életében és viszonyaiban oly változásokat idézett elő, minőkre a multban még a legnagyobb elmék sem gondoltak.

A külkereskedelmi politika: a hazai külkereskedelemnek vagy éppen arra való tekintettel, hogy a kereskedelem, habár túlnyomólag is, még sem közvetíti az összes áruforgalmat, azt is lehet mondani: a külforgalomnak előmozdítása a hazai összes gazdasági állapotok (termelés, fogyasztás, vagyoniosság) fejlesztése végett. Nem a külforgalom előmozdítására, hanem éppen a hazai gazdasági viszonyok fejlesztésére kell a fősúlyt fektetni. Egyoldalú felfogásnak kell tartanunk, mely a külkereskedelmi politikának céljául csak a kereskedelem előmozdítását tűzi ki, minden tekintet nélkül arra, hogy a kereskedelem minő befolyást gyakorol a hazai gazdasági viszonyok alakulására. Szintúgy egyoldalúnak kell tartani azt a felfogást, mely pusztán a kivitel előmozdítását tartja feladatának a hazai termelés fejlesztése érdekében, holott éppen a hazai termelés előmozdítása nyers és segédanyagokban, munkaeszközökben való behozatalt tehet feltétlenül szükségessé. Viszont nemzetgazdaságilag előnyössé válhatik a közvetített behozatal és kivitel, vagy röviden közvetített átvitel, mely

alatt értenünk kell azt a behozatalt, mely nem hazai, de külföldi fogyasztási szükséglet fedezete végett történik és a melynek folyamányaként a behozott árúk vagy úgy, a mint behozattak, vagy kikészítve, vagy esetleg hazai árúkkal helyettesítve ismét kivitetnek.

Szükséges a külforgalomban éppen a követendő külkereskedelmi politika miatt megkülönböztetni a behozatalt és kivitelt, továbbá a közvetített átvitelt, melyhez tartozik a kikészítési eljárás, szintűgy az átvitelt és végre a határforgalmat.

Még századunkban is tiltották az ipari nyers anyagoknak és élelmi szereknek kivitelét az ipar előmozdítása és a népesség élelmezése végett. Napjainkban az ilyes tilalom már csak a fejlődésnek viszonylag alacsony fokán álló államokban fordul elő. A fejlett közlekedési és szállítási eszközök által támogatott kereskedelmi működés kizárja napjainkban, hogy a népesség szükséglet lásson élelmi szerekben. S ugyancsak napjaink szállítási eszközei okozzák, hogy az ipar fejlődése nem szükségkép feltételeztetik a nyers- és segédanyagok közelségétől, hanem sokkal inkább a tőke bőségétől és a megfelelő munkaerőktől. A kivitel megakadályozása csak a hazai nyers termelésnek válik hátrányára, korlátozván természetzerű a megfelelő ár és az ebben adott megfelelő nyereség és munkabér által előidézett fejlődését és éppen ez a tény nem biztosítja a nyers- és segédanyagok, valamint élelmi szereknek olcsóságát se. De a hazai termelés ezen ágának korlátozása káros visszahatással van az ipar fejlődésére is, a mennyiben fogyasztói vagyoniilag s így fogyasztási képességökben sem gyarapodhatnak. A kiviteli forgalomban, különösen napjainkban, a kereskedelmi szabadság az egyedül indokolt, mert ez csakis a hazai termelésnek, fogyasztásnak és vagyonosodásnak minden irányú fejlődését mozdíthatja elő. Kiviteli tilalmakat csak egyes, nemzeti érdekekben követelt esetekben szabad alkalmazni. Így fenyegető vagy kitört háború esetében megtiltani kell és lehet a lovak, lőszerek, általában hadi készletek kivitelét.

Az egyszerű átviteli forgalomban, mely csakis a hazai szállítási eszközöknek vagy csakis a közlekedési utaknak (vizi szállítás esetében) használatára szorítkozik, a multban vámok alkalmaztattak inkább pénzügyi célból, kevésbbé a kiviteli érdekek támogatására. Napjainkban az átvitel vámmentesen

történik, a kiviteli érdekek, a mennyiben megóvhatók, az u. n. köteléki díjszabásokban támogattatnak. Az átvitel, különösen az oly áruknak oly országba való átvitele, mely árúk az országban is termeltetnek és a melyek fölöslegei ugyanabba az országba vitetnek, nem közömbös, különösen nem közömbösek az átvitelnél alkalmazott fuvarbérek és a hazai termelés és kivitel összes előnye a fuvarbér-különbözetben állhat. De ebben a viszonyban tekintetbe jön a hazai szállítási eszközöknek foglalkoztatása, másrészt annak a megfontolása, hogy az illető külföldi államnak állanak-e vagy sem rendelkezésére más szállítási eszközök és ezeknek ára. A mennyiben az utóbbi eset forogna fenn s fenforogna az eshetőség, hogy a terhet a hazai szállító eszközöknek nem lehetne megszerezni, a köteléki díjszabást ennek az eshetőségnek megfelelően kell megállapítani.

Míg a szoros értelemben vett közvetített átvitel inkább csak vállalkozási nyereséget szolgáltat, addig a kikészítési eljárás már a nemzeti munkaerőket is nagyobb mérvben foglalkoztatja. Különbözik a közvetített átvitel már azon tény folytán, hogy az általa forgalomba hozott árúk a hazai fogyasztásba is átmehetnek, nem eshetik ugyanazon tekintet alá, mint a kikészítési eljárás. Az előbbit tulajdonkép a behozatal elvei szerint kell mérlegelni; holott az utóbbi önálló felfogás alá esik.

A kikészítési eljárást illetőleg különbséget kell tenni ahhoz képest, hogy a forgalmának tárgyait alkotó áruknak azonosságát meg lehet-e vagy sem állapítani. A mely áruknál meg lehet állapítani az azonosságot, s e szerint biztosítani lehet, hogy a fogyasztási forgalomba sem egészben, sem részben még ideiglenesen se menjenek át s így a belföldi árak alakulására semminemű hatást se gyakorolhassanak, az ily árúkra vonatkozó kikészítési eljárás a hazai termelésnek semmi tekintetben sem lehet hátrányára s az adott nyereségekben és munkabérekben csakis a nemzeti jövedelmet gyarapítja. Ezt a kikészítési eljárást tehát nem szabad akadályozni, sőt inkább, természetesen kellő óvrendszabályok alkalmazása mellett, lehetőleg elő kell mozdítani.

Nem ily egyszerű a kérdés azon kikészítési eljárásnál, melynél az azonosság megállapítása vagy teljesen lehetetlen vagy a czélt fogná meghiusítani. A közös vámterület viszonyaiból kiindulva, főleg az u. n. őrlési eljárás emelkedik ki, melynél

míg egyrészt hangsúlyoztatik, hogy figyelmen kívül hagyva azt a jövedelmet, mit vállalkozói nyereségekben és munkabérekben nyújt, maguknak a gazdáknak is előnyére van, mert a malmoknak lehetővé teszi a hazai búzának valamivel drágább bevásárlását, addig másrészt éppen azt hozzák fel ellene, hogy a gazdák érdekeit sérti, mert akadályozza a gabona, tüzetesen a búzaáraknak arra a fokra való emelkedését, melyre, nézve azt, hogy a monarchia kenyérterményekben való szükségletét a belföldi termelés nem fedezi, kétségtelenül felemelkedett volna. Ezzel a kérdéssel alább behatóbban kellend foglalkozni. Itt csak annyit kell és lehet kiemelni, hogy midőn az azonosság megállapítása bármely indokból lehetetlen, nem lehet azt sem megakadályozni, hogy az illető árúk ne váljanak a belföldi fogyasztás tárgyaivá s így a lehetőséget sem lehet kizártnak tekinteni, hogyha nem is állandóan, de legalább átmenetileg ne befolyásolják az árfejlődést.

Határozottan a legfontosabb: a behozatal, mely éppen a hazai gazdasági viszonyoknak összehangzatos fejlesztése érdekében a legbehatóbb tekintetbevételt érdemel, mert éppen a behozatal gyakorolhat hátrányos, sőt káros befolyást a hazai gazdasági viszonyok fejlődésére.

A behozatalt nézve, szükséges megkülönböztetni oly árúkat, melyek az országban általában nem termeltethetnek, továbbá oly árúkat, a melyek termelése ugyan nincs kizárva, de még sem termeltetnek, oly árúkat, melyek termeltetnek ugyan, de vagy nagyon is csekély, vagy nem egészen kielégítő mérvben, végre oly árúkat, melyek a hazai fogyasztást meghaladják, a melyekben az országban fölösleg van. Minden bővebb magyarázat nélkül is kétségtelen, hogy ezek a különböző árúk nem befolyásolhatják egyformán a hazai termelést és az ezzel kapcsolatos gazdasági viszonyokat.

Kifogás alá nem eshetik az oly árúk behozatala, melyek a belföldön nem termeltethetnek, melyek tehát a belföldi termelést nem akadályozhatják, sőt esetleg, a mennyiben ipari nyersanyagokról van szó, csak előmozdithatják. Nincs azonban kizárva, hogy az ily árúk közt lehetnek olyanok, melyek valamely hazai termelvény fogyasztását korlátozhatják; nagyban és egészben azonban mégis áll az a feltevés, hogy az ily árúk behozatala gazdasági tekinteteből egészen közömbös. Az ily árúk behozatala, a mennyiben azok csakis élvezeti

czikkek, alkalmas tárgyai lehetnek a pénzügyi vámoknak. Mint ipari nyersanyagok, habár egyes hazai terményeknek hátrányaira vannak is, mint a közös vámterület viszonyait nézve p. o. a pamut, a juta, oly vám alá, mely behozatalukat akár csak meg is nehezitené, nem eshetnek.

Ugyanezen tekintet alá esnek az oly árúk, melyek a belföldön termeltethetnek ugyan, de tényleg még sem termeltetnek. Az indok, hogy miért nem termeltetnek, teljesen közömbös. Hogy az ily czikkek termelése, feltéve, hogy az országban fogyasztatnak, a lehetőségig előmozdítandó, kétséget sem szenved, mert természetesen arra, hogy minden, a mit az országban elő lehet állítani, tényleg elő is állíttassék, feltétlenül súlyt kell fektetni. De az ily czikkek előállításának előmozdítására nem alkalmas eszköz behozataluk megnehezítése vagy megakadályozása.

Legnehezebb az állásfoglalás az oly árúkat illetőleg, melyek a belföldön termeltetnek ugyan, de vagy csak csekély, figyelmet még alig érdemlő mérvben vagy a szükségletet nem kielégítő mennyiségben. Éppen az ilyen árúk behozatala által érintethetnek a legmélyebben a behozatali államnak gazdasági, társadalmi, sőt nemzeti érdekei. Ezeknek az árúknak behozatalánál lépnek előtérbe az iparos államok mezőgazdasági és a túlnyomólag ugyan még mezőgazdasági, de már fejlődő iparral bíró államoknak ipari érdekei.

Mellőzhetők itt az oly árúk, melyek az országban termeltetnek ugyan, de a melyekről biztos, hogy jelentőségre alig fognak emelkedni, mert különösen természeti viszonyok akadályozzák nagyobb mérvű termelésöket. Nem sokkal több figyelmet érdemelnek az oly árúk, melyek a fogyasztáshoz képest még csak csekély mérvben termeltetnek. Az ily árúk behozatalának akadályozása aránytalanul terheli a fogyasztókat a nélkül, hogy abból különös hasznót látna a hazai termelés, nézve azt, hogy a termelésnél csak az össznépeségnek egy kis töredéke van elfoglalva. Nem zárja ez azonban ki, különösen oly esetekben, midőn egy bár még csak keletkezőben levő, de elterjedt fogyasztásnak örvendő termelési ágról van szó, hogy az állam más, a közönségre kevésbé terhes módon igyekezzék az illető termelési ágat fejleszteni.

Lényegileg tehát a már meggyökeredzett, nagyobb arányban elterjedt termelési ágak árúiról van és lehet szó, melyek

az egész hazai szükségletet nem fedezik, de a melyeknek felvirágzásában, s különösen hanyatlásának megakadályozásában az egész társadalom nagyon is érdekelve van. — Nem közömbös az iparos államban, ha mezőgazdasága, különösen földmívelése szüntelenül hanyatlik és esetleg nemcsak viszonylag, hanem általában is csökkent a mezőgazdaságban elfoglalt népessége, vagy ha nem fogyna is, de hanyatlik vásárlási és teherviselési képessége. Viszont a fejlődő mezőgazdasági államra nézve éppen nem közönyös, ha meglevő ipara nemcsak nem fejlődik, hanem inkább hanyatlásnak indul és a többnyire munkásokból álló fölös népességnek keresete a mind inkább fokozódó verseny miatt folytonosan hanyatlik és ezzel együtt csökken fogyasztása, mert ez egyszersmind — nem nézve az ezzel járó társadalmi bajokat — jelenti a nemzeti erő hanyatlását. A belföldön is előállított árúknak behozatala kétségtelenül nyomást gyakorol a belföldi árakra és ez a nyomás annál nagyobb lesz, minél több és minél olcsóbb ily hasonnemű külföldi árúk állanak a belföldi fogyasztási szükséglet rendelkezésére. Az ily olcsó árúk nem hatnak mindjárt szükségkép a belföldi termelés hanyatlására, mert ennek ellenszegül a nemzeti erő. A termelés azonban az árak csökkenése folytán csak lényegesen kedvezőtlenebb feltételek mellett folytatattatik; leszálnak a munkabérek s pedig annál nagyobb mérvben, minél inkább fognának alkalmaztatni az emberi munkát megtakarító gépek, és minél kevésbbé nyílnak a munkásoknak új munkaalkalmak, és megtörténhetik, hogy a csökkent munkabérek és általában termelési költségek daczára hanyatlik a vállalkozók nyeresége is. Mindezekkel természetesen együtt jár a vagyoniosság csökkenése, a fogyasztási tehetség és a tényleges fogyasztás apadása és megakasztatik az új tőkék képződése, melyek új termelési ágak meghonosítására vagy már meghonosodott, kedvező feltételek közt levő termelési ágak kiterjesztésére felhasználtathatnának. Tüzetesen a mezőgazdaságot illetőleg ki lehet emelni, hogy a gazdák érdekeit nézve esetleg előnyös lehet a földmívelés csökkentése, kisebb területre való korlátozása és az állattenyésztés nagyobb arányú felkarolása, a mennyiben az ily áttérés esetleg nemcsak kiegyenlíti, hanem még fölözi is a gabonaárak csökkenése által szenvedett jövedelmi veszteséget, de ez által feltétlenül károsodnak a népesség zömét

alkotó munkás-osztályok, kiknek munkaalkalma csökken. De a földművelésről az állattenyésztésre való áttérésnek nem kell szükségkép a gazdákra kedvező eredménynyel járnia, nem kell szükségkép eredményeznie még a jövedelmi kiegyenlítést sem. S azt sem lehet szem előtt tévesztetni, hogy az ily áttérésnek megvannak a nehézségei, melyek esetleg az e végre szükséges megfelelő tőke hiányában állhatnak.

Ismét más tekintet alá esik az oly árúk behozatala, a melyekben a belföldön nemcsak hogy hiány nincs, hanem fölösleg van. Kétségtelen, hogy az ily árúk belföldi árai azon árak által szabályoztatnak, melyeken a fölöslegeket a külföldön lehet értékesíteni. Ennyiben tehát az ily árúknak behozatala vagyis inkább közvetített átvitele, a hazai termelést nézve, közömbös, mert a belföldi árúkkal a külföldön úgyis versenyre lépnek és nyomást gyakorolnak a belföldi árakra. Ez a tétel azonban csak annyiban helyes, a mennyiben a belföldi fölös árúkat tényleg értékesíteni lehet a külföldön. De ha ezeknek a külföldön való értékesítése nehézségekbe ütközik vagy éppen lehetetlenné válik, már akkor a behozott hasonnemű árúk elvesztik tulajdonképi átviteli jellegüket és a belföldiekkel többé nem a külföldön, hanem a belföldön versenyeznek, kisebb áraiknál fogva a belföldieket szorítják ki a fogyasztásból és a belföldi árúk termelését teszik határozottan kedvezőtlenebbé. E helyütt lép természetesen előtérbe a más államok által követelt kereskedelmi politika.

A határforgalom szorítkozhatik tisztán az apró fogyasztási forgalomra, melynél hazai termelési vagy fogyasztási nagy érdekek nem érintethetnek és a melynél inkább csakis arról lehet szó, hogy a folytonos érintkezés folytán meg sem akadályozható behozatal tényleg csakis az ilyennemű fogyasztási forgalomra szorítkozzék. Mai tekintet alá esnek azonban már nem az apró fogyasztási forgalomra szorító árúbehozatok, melyek tekintetében a határforgalom czíme alatt bizonyos kedvezmények biztosíthatnak főleg politikai indokokból, de még azért is, mert az illető árúk a hazai termelést, ehhez mért kisebb jelentőségöknél fogva nem igen befolyásolhatják. Ebben az irányban a kellő óvatossággal kell eljárni, különösen abban a részben, hogy visszaélésekre ne adhasson alkalmat.

Az előadottakból kétségtelen, hogy az egyes államok által követendő külkereskedelmi politika irányát illetőleg nem

az általános nagy elvek (kereskedelmi vagy forgalmi szabadság, védelem és pártfogás) döntenek, hanem mérvadók az illető államnak saját gazdasági viszonyai, általában gazdasági fejlettségének, különösen pedig földbirtoka termékenységének, ásványokban, tüzetesen fémekben és kőszénben való gazdagságának, tökebőségének, népessége gazdasági képzettségének kisebb-nagyobb foka, vagyis mindazok a tényezők, melyek versenyképességére befolyanak. Következik ez egyébként már abból az elvből is, hogy a politikának általában és így a közgazdasági politikának is célja és feladata: a nemzet szellemi és anyagi erőinek lehető egyenletes és összhangzatos fejlesztése. A külkereskedelmi politika, mint a közgazdasági politikának kiegészítő és alárendelt része, nemcsak hogy nem lehet ellentmondásban az egészszel, az általánossal, hanem az egészet, az általánost kiegészíteni és támogatni tartozik. Különben is a belföldi fogyasztás a legbiztosabb előmozdítója a hazai termelésnek és viszont s így már ebből a nézőpontból, is a fősúlyt mindig arra kell fektetni, hogy a termelés különböző ágai lehetőleg egyenletesen és összhangzatosan fejlesszenek.

Mondani sem kell, hogy a külkereskedelmi politika nem szorítkozhatik egyedül az áruforgalomnak a hazai érdekeknek megfelelő szabályozására, mit a vámpolitikájával eszközöl, hanem figyelmet tartozik fordítani az e forgalmat szolgáló közlekedési és szállítási eszközök, nevezetesen tengeri kikötők tengeri és tengerparti hajózás, folyamhajózás, rév- és kikötőhasználat, vasútak, különösen csatlakozásaik, posta, távirda, távbeszélő, különösen pedig használati díjaik, illetőleg fuvarbéreik szabályozására. A külkereskedelmi politika körébe tartozik még a consulatusi ügy, valamint a súlyok, mértékek és a pénzrendszer egységessé tétele. Mindezek azonban, különösen napjainkban, a kisebb jelentőségűek és vitákra kevésbé adnak alkalmat. Kivételt csak a fuvarberek, mint a verseny egyik leghathatósabb eszközei képeznek, melyeknek szerep jut a megkötött kereskedelmi szerződésekben, de a melyekre nézve megvan különösen az agrár irányzatban a törekvés, hogy nemzetközileg szabályoztassanak a végett, hogy nemcsak megakadályoztassék további leszállításuk, hanem ellenkezőleg lehetőleg emeltessenek és ekkép korlátoztassék a műveletlen vagy kevésbé művelt területeken keletkező mezőgazdaság-

nak a fejlettebb, sőt a fejlődés legmagasabb fokán álló államok mezőgazdaságára gyakorolt árrontó hatása. Különben bizonyos, hogy napjainkban a fuvarbéréknek hanyatlása, különösen a távolsági forgalomban, lényeges befolyást gyakorolt a külforgalmi politika irányára és a vámok magasságra és ha napjainknak mindinkább tökéletesedő és mind messzebb területekre kiterjedő forgalmi és szállítási eszközei éppen tökéletességök: az érintkezés és forgalom jelentékeny megkönnyítése által egyrészt nagyobb mérvben hatottak is a forgalmi szabadság megvalósítására, másrészt ugyanez a tény mozdította elő, hogy napjainkban a védvamos irányzatok nagyobb arányokat öltöttek és különösen a mezőgazdaság érdekeinek vámok segítségével való megóvása sokkal hangosabban követeltetik, mint bármikor előbb, midőn aállítás nehézségei és a magas fuvarbérék lényegesen korlátozták a mezőgazdasági versenyt.

Tény azonban, hogy a külkereskedelmi politika súlypontja a külforgalom szabályozására esik, melyben azonban azonos eljárás mellett is a legellentétesebb rendszerek alkalmaztathatnak. A külforgalom szabályozása a vámrendszabályokban és az ezeket kiegészítő vámdíjszabályzatban (vám-tarifában) nyer gyakorlati kifejezést. Ezt a szabályozást az állam saját önálló hatáskörében souverain joga szerint eszközölheti vagy pedig foganatosítja más állammal vagy államokkal kötött kereskedelmi és vámszerződésben, a mely esetben mindenik szerződő állam lemond saját önálló intézkedési jogáról, bizonyos jogokat szerez, de másrészt kötelezettségeket is vállal.

Már most az autonom rendezés történhetik a teljes és a legmesszebb menő forgalmi szabadság érvényre juttatásával, a midőn is az idegen árúk be- és átvitele — figyelmen kívül hagyva a pénzügyi, tulajdonkép fogyasztási adóknak tekinthető vámokat, melyekkel egyes pusztán csak külföldön vagy úgy a külföldön, mint belföldön termelt élvezeti cikkek terhelhetnek — semmikép sem terhelhetik, sem nem akadályoztatik és ez a forgalmi szabadság még viszontkedvezményektől sem tétetik függővé, tehát az összes idegen árúkat, származásukra való minden tekintet nélkül, megilleti; de viszont eszközölhetik a külforgalomnak lényeges, messzemenő korlátozásával, esetleg még tilalmazásával is, vagy a tilalmakkal felérő vámok alkalmazásával.

A kereskedelmi szerződéses rendszer nem jelenti szükségkép magát a forgalmi szabadságot és még kevésbé a védvamos irányzattal való teljes szakítást. A szerződéseknek ez irányú bírálatánál nem egyedül a megkötött vámok kisebb vagy nagyobb összege dönt, hanem ennél sokkal fontosabb, hogy a nemzetközi forgalomban általában vagy legalább a szerződő államok közt való forgalomban fontossággal bíró minő és mennyi árú van a kereskedelmi szerződésben megkötve s így teljesen vámmentes vagy változhatlan vámmal való forgalma biztosítva. A legtöbb kedvezményt biztosító szerződések már célzatuknál fogva eldöntetlenül hagyják a vámokban kifejezésre jutó külkereskedelmi irányt; az ilyenmű szerződések a külforgalomnak legmesszebbmenő korlátozását sem zárják ki, csak azt követelik meg, hogy ezek a korlátozások minden állammal szemben egyenlően alkalmaztassanak.

Ha az önrendelkezési jogon minden viszontkedvezmény kikötése nélkül az összes államoknak egyformán megadott teljes forgalmi szabadságot vizsgáljuk, ennek a rendszernek legfőbb hátrányát éppen abban fogjuk találni, hogy a külállamokat semmi érdek sem köti, hogy az ily államnak viszontszolgáltatáskép bárminemű kedvezményeket is nyújtsanak. A külállamok kiviteli érdekei az önrendelkezési joggal megadott forgalmi szabadsággal teljesen meg vannak óva; midőn tehát ez a főérdekők védve van, semmi kényszerítő okuk sincs, hogy viszontszolgáltatáskép az illető állam éppen legfontosabb kiviteli czikkeinek a bevitelnél könnyebbségeket adjanak, sőt éppen ezek bevitelét akadályozhatják a leginkább, mert a saját területükön fejlődött versenyben éppen ezek gyakorolják rendszerint a legnagyobb nyomást.

Viszont az autonóm védvamos rendszerről kétségtelen, hogy rendszerint visszatörlesztésre nyújt alkalmat és ez a visszatörlesztés sokkal nagyobb mérvben sujthatja a kivitelt igénylő termelési ágakat, mint a mely mérvben a külföldi versenynek gátolása és korlátozása előmozdítja a fogyasztást teljesen nem fedező termelési ágakat.

Mindkét határozottan túlzó rendszernél feltétlenül ajánlatosabb és tanácsosabb a kereskedelmi szerződéses rendszer megkötött vámokkal. Ennek a rendszernek kétségtelenül megvan az az állítólagos hátránya, hogy évekre köti az

illető államokat és nem változtathatják, illetőleg nem emelhetik vámjaikat a netalán változott gazdasági érdekeikhez képest. De nem nézve azt, hogy a vámszerződések 10—12 évre kötötven, ezen idő alatt még gyorsan élő korunkban sem változhatnak az állam gazdasági viszonyai oly mérvben, hogy a különböző termelési ágak közt levő arány teljesen felbomoljék s e szerint nem is lehet tartani attól, hogy a vámok emelésének elmulasztása különös, az egészet érdeklő gazdasági hátrányokat eredményezzenek, éppen a vámok megkötöttségében rejlik ezen rendszernek az a határozottan nagy előnye, hogy a termelés, fogyasztás és általában a kereskedelem és forgalom éveken át biztos tényezőkkel számíthat és nem kell esetlegességektől, politikai áramlatoktól tartania, melyeknek a külforgalomnak és a vámoknak autonom szabályozása esetében mindig ki van téve. Autonom rendezés esetében a vámentes árúk is minden átmenet nélkül vámkötelesekké tétethetnek, a vámok emeltethetnek és zavarokra adhatnak alkalmat, melyek alkalmasak a termelést és kereskedelmet, általában a vállalkozási szellemet megbénítani. De ez a rendszer nemcsak hogy nem akadályozza az államokat saját gazdasági érdekeik megóvásában, sőt ellenkezőleg éppen képesíti őket erre. Minden alkura rá lehet fogni, sőt bizonyos egyoldalú eljárással rá is lehet igazolni, hogy ez mindkét félre nézve kedvezőtlen vala, az egyik ebben, a másik abban az irányban szenvedett sérelmet. A való azonban az lesz, hogy a kölcsönös engedékenység, mely minden alkunak első alapfeltétele, minden félnek biztosított oly előnyöket, melyek bőven kiegyenlítik a hátrányokat és hogy végelemezésben mindkét szerződő fél nyert.

Kereskedelmi szerződést már a középkorban is ismertek. Számos ily szerződéseket kötöttek tüzetesen a velencei és a génuai köztársaságok különböző államokkal, melyekben maguknak különös kedvezményeket biztosítottak és a melyekkel saját kereskedelmöket kiterjesztették, de a melyek miatt a különböző olasz köztársaságok egymással keveredtek háborúba. Még a közelebb eső és a közgazdasági irodalom sokat emlegetett Portugáliával 1703-ban megkötött Methueu-féle szerződés, az utrechti békeszerződés, valamint a Pitt által Franciaországgal 1786-ban megkötött kereskedelmi szerződés is inkább egyoldalú előnyöket biztosító szerződéseknek tekin-

tethetnek. Rendszerré, vagyis bizonyos mérvig egyöntetű intézkedéseket tartalmazó szerződéseké csak korunkban, lényegileg az angol-francia szerződés óta váltak. Addig inkább a külön jogok és külön kedvezmények álltak előtérben. Megfelelőknek lehet tartani Roschernek a kereskedelmi szerződésekre vonatkozó megkülönböztetéseit. Osztályozása szerint vannak középkoriak, melyekben barbár államok a jogbiztoságra nézve tesznek ígéretet, mercantilistikusok, melyekben a kereskedelmi államnak egyoldalú előnyei érvényesülnek, a kereskedelmi állam magának külön jogokat és kedvezményeket biztosít és végre szabad kereskedelmiek, melyekben az uralkodó elvet a saját és az idegen alattvalóknak a szolgáltatások tekintetében való egyenjogúsága és a legkedvezményezettebb nemzettel való egyenlő elbánás találnak kifejezésre.

Napjaink kereskedelmi szerződéseinek feladata, hogy a szerződő államok kölcsönös kereskedelme, forgalma, hajózása, továbbá polgárainak ipari és kereskedelmi üzeme tekintetében határozott szabályokat állapítsanak meg. Tartalmuk a szerződő felek viszonyaihoz képest változik; de egyes kérdések azokban többnyire egyöntetű megoldást nyernek. Ilyenek a szerződő államok alattvalóinak a másik állam területén való ideiglenes vagy állandó letelepedése, ingó vagy ingatlan vagyon szerzése vagy bírása, kereskedelem vagy ipar üzése, érdekeiknek vagy jogaiknak hatóságok és bíróságok előtti képviselése, a vámvisszatérítések és belfogyasztási adók, találmányi szabáldalmak, gyári vagy kereskedelmi védjegyek, árumustrák és minták védelme, a hajózás, különösen a tengerparti hajózás szabályozása, vasuti díjszabás, behozatali és kiviteli tilalmak előfeltételei.

Különben ezek a kérdések éppen úgy, a mint az elméletben nem igen adnak alkalmat lényegesen eltérő nézetekre s e szerint vitákra, a gyakorlatban, vagyis a szerződések kötésénél se igen okoznak nehézségeket. A kereskedelmi szerződések, határozottabban szólva a kereskedelmi és vámszerződések kötésének fő-, sőt mondhatni egyedüli akadályaiul a behozatali vámok szolgálnak. Megállapításuk ütközik gyakran nem is az alkudozó államok, hanem más, az adott kedvezményt igénybe vehető államok gazdasági, esetleg azonban politikai viszonyaiban is rejlő nehézségekbe. Ha az alkudozó felekben meg van a szándék és a jóakarat szerződés kötésére,

a felmerült nehézségek kölcsönös engedékenységgel elhárítatnak. Hiszen a szerződéskötést megelőző tárgyalásoknak éppen az a lényeges feladata, hogy előmozdítsa és eszközölje a vámoknak a közös és kölcsönös érdekeknek és az egyes államok lényeges gazdasági érdekeinek szemmeltartásával való megállapítását. A tárgyalásoknak feladata nem a rászedés, hanem a kölcsönös felvilágosítás és a mutatkozó érdekellentétek kiegyenlítése, adott esetekben áthidalása, mely lényegileg akkor állhat elő, midőn az alkudozásokon kívül álló állam vagy államok miatt nem lehet valamely árú vámjának megkötését elérni. Könnyebben sikerül vámszerződéseknek kötése, midőn a közvélemény a szabad kereskedelmi rendszer felé törekszik. Ezek az irányzatok egyébként szoros kapcsolatban állanak azzal a kérdéssel, hogy a kiviteli érdekek mennyiben váltak túlnyomóakká. A mely államban a kiviteli érdekek akár iparczikkék, akár nyerstermények miatt váltak túlnyomóakká, érdeklik a népesség zömét, abban a dolog természeténél fogva a szabad kereskedelmi irány emelkedik túlsúlyra. Nem azonos a helyzet azokban az államokban, melyekben a különböző foglalkozási ágaknak egyenletesebb megoszlása folytán a kiviteli érdekek nem emelkedtek oly kiváló fontosságra, hanem az egyes foglalkozási ágak — csaknem kivétel nélkül — több súlyt fektetnek a belfogyasztásra; az ily államokban inkább lábrakap a védelmi, sőt az elzárkózási irányzat. Megfontolást igényel azonban, hogy minden államnak vannak kiviteli érdekei, melyeket meg kell óvnia és éppen ezek a megóvandó kiviteli érdekek teszik tanácsosokká az egyes államoknak a kereskedelmi szerződések kötését és minél több árút illetőleg a vámnak megkötését.

Már fentebb kiemeltetett, hogy az államok külkereskedelmi politikáját, irányát nem lehet pusztán a szerződéses vámtételekből megítélni, hanem megfontolást képez az is, hogy mennyiben vannak vámjai megkötve, vagyis tekintettel kell lenni az általános vámdíjszabályzatra is, melyet az állam önrendelkezési jogánál fogva állapít meg és a melyet mindazon külállamokkal szemben alkalmaz, a melyekkel általában nincs szerződése vagy legalább is alkalmazhatóságát részben vagy egészben kizáró szerződése, nézve azt, hogy az állam szerződéses vámjainak nem kell szükségkép az összes külállamok irányában azonosaknak lenniök, mert lehetnek külön-

bözők is, feltéve, hogy az illető állam általában nem biztosítja a legtöbb kedvezményi jogot, hanem az adandó kedvezményekről minden állammal külön szerződik, vagy külön kedvezményeket önrendelkezési jogánál fogva állapít meg.

Az állam alkalmazhat egységes vagyis az összes külállamok irányában azonos vámdíjszabást, mely lehet autonóm, lehet szerződéses, szintugy részben autonóm, részben szerződéses, vagy különbözeti, azaz minden egyes külállammal szemben külön már akár autonóm, akár szerződéses vámdíjszabást. A különbözeti vámok visszássága főleg az alkalmazásukkal járó nehézségekben és visszaélésekben áll. Származási bizonyítványok követeltetnek, melyeknek vagy megszerzése ütközik nehézségekbe vagy éppen megszerzése válik a visszaélések forrásává, különösen ha a vámkülönbözet nagy és megeshetik, hogy a bevitelt a legkedvezményezettebb állam ragadja magához. Különös, egyes külállamokat érintő nagy hátrányuk abban is állhat, hogy veszélyeztetik érdekeiket, a melyekért esetleg áldozatokat hoztak. Versenyképes államok érdekeit nem érinti, ha más államok velök egyenlő feltételek alatt versenyeznek, de már érzékenyen sújtatnak, ha a más államoknak nagyobb előnyök biztosítottak. Viszont azonban az egységes vámrendszernek is meg van a maga hátránya, a mennyiben az ily egységes vámrendszert alkalmazó állam érdekeivel egyes államok nem törődnek és könnyen alkalmaznak ellene terhebb vámeljárást és súlyosabb vámokat. Ilyesek és általában az esetleg egyenlőtlen bánásmód megakadályoztatására szolgál a visszatorlárkép magasabb vámok, esetleg tilalom alkalmazására a kormánynak adott meghatalmazás. Az ily megtorló vámok lényegileg akkor vezetnek eredményre, ha általuk a támadó állam lényeges kiviteli érdekei szenvednek csorbát.

Magasabb vámok alkalmaztathatnak valamely állam irányában nemcsak visszatorlárkép egyenlőtlen elbánás miatt, hanem a végett, hogy az ily harciaknak mondható vámok által kényszerítettessék esetleges tilalmának megszüntetésére, felemelt vámjainak leszállítására vagy egyenesen kereskedelmi szerződés kötésére és ha nem is összes, de az illető a harcot megindító államot különösen érdeklő árúk vámjainak megkötésére. Az ily harcias vámok sikere sok részben az alkalmas tárgyak megválasztásától függ. A visszatorló és a har-

czias vámok tulajdonkép védelmi eszközök. Az egyenlőtlen elbánásnál figyelmen kívül hagyva az erkölcsi, az állameszméből folyó nézpontokat, hanem csak az anyagiakat nézve, esetleg még sérelmesebbek lehetnek az indokolatlan tilalmak vagy hirtelen vámemelések, melyek esetleg egy vagy több nagy termelési ágat is érzékenyen sújthatnak, a termelésnek esetleg nagymértű csökkentésére kényszeríthetnek.

Az önrendelkezési joggal megállapított általános vámdíjszabályzatban általában magasabb vámtételeket szoktak megállapítani, gyakran nem a végett, mert az ily magas vámok szükségeseknek tartatnak, vagy bár az ily magas vámok életbeléptetni szándékoltatnának, hanem határozottan már arra való tekintettel, hogy annál könnyebben lehessen vámszerződést kötni, mert lehet abból leengedni. Sok tapasztalat szól a mellett, hogy könnyebb az oly államnak kereskedelmi szerződésre lépni, mely viszontkedvezményeket nyújthat, mint az oly államnak, mely ilyeneket nem adhat. Természetes azonban, hogy az általános vámdíjszabályzat megállapításánál kerülni kell a túlzásokat, mert egyrészt a külállamokat teheti bizalmatlanná, de másrészt felcsigázhatja bizonyos érdekkörök vágyait és éppen ez a tény nehezítheti meg a szerződések kötését. A parlamentáris életben nem mindig döntenek a valódi közérdekek, hanem gyakran a közérdek köpönyegébe bujtatott magánérdekek. Minden termelési ág igyekszik az állami védelemben részt és osztályt kapni és hogy tényleg megkaphassa a saját fontosságát, a hozzá fűzött nagy érdekeket minél szebb világításba tüntetni fel. S gyakran megesik, hogy az illető termelési ág fontossága, az állami védelemben és pártfogásban való osztályrésze nem tárgyilagos alapokon, a hazai összes gazdasági viszonyok alapján, hanem az illető termelési ág főszóvivője kisebb-nagyobb befolyása szerint mérlegeltetik. Már pedig minden termelési ágnak vannak befolyásos egyéniségei, kikkel nem tanácsos összetűzni. De az ily vágyakat tisztán gazdasági indokokból sem helyes ébreszteni, mert könnyen kelthetnek vérmes reményeket, melyek nemcsak már létező vállalatoknak indokolatlan nagyobbítására, hanem újabbaknak még kevésbé indokolt alapítására, s a mi ezeknél még károsabb, esetleg a verseny feltételeinek elhanyagolására és figyelmen kívül hagyására indíthatnak.

Már az általános vámdíjszabályzat készítésekor, a mely a vámszerződési tárgyalásoknak tulajdonképeni előkészítője, tisztában kell lenni azokkal a termelési ágakkal, a melyek védelmet igényelnek vagy nem igényelnek, a védelmet igénylő árúk vámjainak feltétlenül szükséges mérvével, általában az összes tehető engedményekkel és az ezekkel szemben feltétlenül megkövetelendő viszontengedményekkel. A tárgyalások előkészítése, az ezekhez szükséges adatok beszerzése a tulajdonkép fontos, de egyszersmind a legnehezebb feladat, mely kiváló szakértelmet igényel. Nemcsak a kereskedelmi és forgalmi viszonyok ismeretéről van szó, hanem igen alaposan kell ismerni a saját állam, valamint azon külföldi államnak is összes gazdasági viszonyait, különösen pedig termelését, fogyasztását, termelésének feltételeit, árait, melylyel a szerződés megkötése szándékoltatik. S itt ki kell emelni, hogy ezeket a bő és alapos, elfogulatlan ítéletre képesítő ismereteket bajos könyvekből, tudósításokból, szaktanácskozmányokból és szakértekezletekből, szakkörök véleményéből megszerezni, ehhez még feltétlenül szükséges a széleskörű öntapasztalat, párosulva éleslátással és megfigyelő képességgel.

Részletes adatok vannak minden egyes állam külforgalmáról. Igen de ezeket csak nagy óvatossággal és körültekintéssel lehet használni és nem egy irányban szorulnak kiegészítésre. Sok tekintetben megbizhatlanok a kiviteli, továbbá a behozatalnál a származási, a kivitelnél pedig különösen az eladási, illetőleg fogyasztási helyre vonatkozó adatok. Az árúk megvételének, illetőleg elszállításának helye nem szükségkép azonos származásuk helyével és viszont az eladás vagy szállítás helye nem szükségkép azonos a fogyasztási helylyel, illetőleg országgal. De a forgalmi statisztika — és ez a különösen fontos — felvilágosítást ad ugyan a forgalomba kerülő egyes árúk neméről, de nem minőségéről. Pedig igenis fontos tudni, nemcsak hogy mely, hanem hogy minő belföldi árúk számíthatnak kelendőségre az illető külföldi államban, melyekkel szerződés köttetni szándékoltatik és viszont az illető államnak mely nemű és minőségű áruí számíthatnak a belföldön kelendőségre és e kelendőségnek feltételeit, ár, hitel, stb. tekintében. Az ily árúkat illetőleg tudni kell azt is, hogy azokat illetőleg létezik-e általában verseny és ha igen, belföldi vagy külföldi vagy esetleg mind a kettő. A viszonyokat öntapaszt-

talatból ismerő egyén a forgalmi adatok közt is tud olvasni és eligazodni. De egy vagy több egyén, bármily képzetek is az illetők, még sem ismerheti az összes viszonyokat. Az ily tájékoztató, csakis a saját puhatolódzás és körültekintés által megszerezhető adatok gyűjtésénél kell a consulatásoknak közreműködniök és a consulatások feladatuknak csak kevésse felelnek meg, ha oly adatok gyűjtésére és közlésére szorítkoznak, melyek a külforgalmi statisztikában is megvannak.

Ha lényeges szerep jut is a szerződések megkötésénél a szerződésre lépni szándékozó államok közt tényleg létező forgalomra vonatkozó adatoknak, ezekkel mégis inkább csak az érdekközösségek és érdekellentétek nyerhetnek megvilágítást. Fontosabbak azok az adatok, melyek a belföldi termelésnek különböző ágainak gazdasági és társadalmi jelentőségét, bel- és külföldi versenyképességét világítják meg és a melyek egyszersmind tájékoztatást nyújtanak az egész vámdíjszabályzat a megvédendő árúk és ezek vámja tekintetében röviden az egész vámpolitika irányára nézve.

Ezen a téren van különösen nagy szükség az öntapasztalatra, az éleslátásra, a különböztetni tudásra, mert ezen a téren a megfelelő, megbízható adatgyűjtés és tájékoztatásnyerés a legnehezebb, sőt sok tekintetben egyenesen ki van zárva. A szakértő körök, vagyis maguk a termelők, vagy helyettük a kereskedők tájékoztatást nyújtanak ugyan arra nézve, hogy mely belföldi árúk kelnek a külföldön és viszont mely külföldiek a belföldön, de már a verseny feltételeit illetőleg azoktól teljesen megbízható értesítéseket nem lehet kapni és minél szűkebb körökre szorítkoznak a tudakozódások, a nyert értesítések, annál megbízhatatlanabbak, vagyis azokkal szemben annál nagyobb óvatosságra van szükség. A verseny feltételeit a szakkörök, maguk az érdekeltek mindig a legsötétebb színekkel festik, részint az adó, részint az állami pártfogás miatt. Ismeretes, hogy nem egy gyáros egészen máskép ecsetelte saját gyárának, illetőleg termelési ágának versenyviszonyait, midőn a megadóztatásról vagy a vámokról volt szó és ismét máskép, ha kitüntetést akart elérni. Köztudomású, hogy gazdáink, ha az adóról van szó, a kataszteri tiszta jövedelmet túlzottnak mondják, ha pedig hitelnyerés forog kérdésben, túlalacsonynak vitatják.

Az önérdek sugalta őszinteség hiány özönmagában még

általában nem indok a védelem mellőzésére, éppen oly kevéssé, mint az a tény, hogy a kellő védelmet nyújtó vám mérvét számokban egész biztosan és pontosan kifejezni nem lehet. Az őszinteség hiánya csakis azt eredményezheti, hogy a szükséges adatok ne egyoldalú eljárással, pusztán az érdekelt szakköröknél vagy egyéneknél való tudakozódás által, hanem ellentétes érdekű szakkörök és egyének meghallgatásával és az ily kihallgatásoknak és nyomozásoknak minél tágabb körökre való kiterjesztésével szereztessenek be. Fontos továbbá, hogy a tárgyalásokat előkészítő szakközegek efféle adatgyűjtésekkel és tapasztalatok szerzésével ne már csak a felmerülő szükség pillanatában, hanem állandóan foglalkozzanak, mintegy állandóan tanulmányozzák a saját és a külföldi vámrendszereknek hatását és természetesen mindezek tekintetében igénybe vegyék a consulatusok közreműködését, melyeknek természetesen az öntapasztalat gyűjtésére, ellentétes érdekű körök és osztályoknál való puhatolódásra és az igazságnak ily úton való kiderítésére kell súlyt fektetniök.

Ki kell még emelni, hogy az állam részéről védelemre minden fontosabb, a népességnek viszonylag jelentékeny részét foglalkoztató és e szerint közérdeket alkotó termelési ág tart-hat igényt; az egyoldalú ipar vagy az egyoldalú agrárvédelem, mely inkább csak magánérdekeket szolgál, semmi esetben sem jogosult. E helyütt azonban csak arra kell a főszúlyt fektetni, hogy a vám megállapításánál mérvadónak kell lennie, hogy a védelmezendőnek elismert termelési ágnek a belföldön való versenyképessége a belföldön szokásos nyereségtétel, különösen pedig a munkabérek csökkenése nélkül esetleg némi méltányos emelkedések mellett is biztosíttassék, természetesen abból a célból, hogy az feltétlenül megáll-hasson és tovább fejlődjék. A védvamos rendszer ellen többnyire azzal érvelnek, hogy az csak a vagyonosabb osztályok érdekeit legyezgeti és az a védvamos rendszer, mely tényleg ezt teszi, határozottan el is ítélandó. Ez a rendszer fektetett különös súlyt a kül- és belföld termelési áaira és ezekhez képest szabta meg a vámot. De napjainkban ilyféle védelemről nem lehet szó, hanem meg kell védeni az oly termelési ágakat, melyekben a népesség jelentékeny része találja meg keresetforrását. A súlypont tehát a munkásosztályok keresetén nyugszik s ezért szükséges, hogy részletes adatok gyűj-

tessenek a különböző termelési ágakban alkalmazott munkások vagy különböző osztályainak nem napszámáról, melynek alig van értéke, hanem egész évi keresetéről és fogyasztásáról, egyszóval háztartásáról.

Már említettett, hogy a vámnak a jelzett mérvben való megállapítása éppen nem könnyű feladat, különösen nézve azt a tényt is, hogy korunkban nem szomszédos vagy közel fekvő, vagy ellenkezőleg igen távol fekvő államok, hanem mindig az egész világ termelő és fogyasztó államainak versenyéről van szó, melyek közt a távolság jóformán megszűnt. Ez a világverseny a vámmegállapítást annyiban nehezíti meg, hogy a míg a vám, tüzetesen p. o. az agrárvám kedvező viszonyok közt termelő állammal szemben egészen hatástalan, versenyképességét érintetlenül hagyja, addig az a kedvezőtlenebb viszonyok közt termelő állam versenyképességére már súlyosan nehezedik, s pedig annál súlyosabban, minél inkább közelednek termelési viszonyai a fogyasztó vagy védekező állam termelési viszonyaihoz. S a vám megállapítása különösen nehezzé válik oly államok közt való kereskedelmi szerződéseknél, melyeknek gazdasági viszonyaiban, vagy szabatosabban szólva, közgazdasági értelemben vett termékenységében nincs oly lényeges különbség, hogy köztük a termelés bármely ágában is nyomasztó verseny fejlődhessék. Arról van tulajdonképp szó, hogy mily mérvű vámok állapittassanak meg, olyanok, melyeket esetleg a világverseny, vagy olyanok, melyeket a szerződésre lépni szándékozó államok versenyviszonyai indokolnak?

Ebbe a kérdésbe már belejátszanak a legtöbb kedvezményt biztosító szerződések. Mert az bizonyos, hogy ily szerződések nem létében a vámok megállapításánál, engedmények tételénél kizárólag csakis az illető államok érdekei és versenyviszonyai volnának és lehetnének a döntők, holott éppen az ily szerződésekre való tekintettel, mindazoknak az államoknak viszonyaira kell figyelemmel lenni, melyek a legtöbb kedvezmény jogát igénybe vehetik, melyek közt lehetnek oly államok, melyek versenye már határozott nyomást gyakorolhat, a hazai termelést nemcsak megbéníthatja, hanem lényegesen csökkentheti.

Még azzal a hátránnyal is járnak ezek a szerződések, hogy politikai vagy tisztán gazdasági indokokból is hátrál-

tatják, vagy éppen lehetetlenné teszik a vámszerződések kötését, mert egyrészt nem lehet előnynek tekinteni az oly engedményt, melyet minden ily szerződést kötött állam élvez és ennek fejében viszontkedvezményeket nyújtani nem látszik érdemesnek, másrészt — s ebben már a politikai ellentéteknek is kijut a maguk része — az állam csak azért nem köt vámszerződéseket, hogy előnyeit az ellenséges, a legtöbb kedvezmény-jog birtokában levő állam ne élvezze és így előmozdítja az autonóm védvám-rendszert, mely a forgalmat bizonytalanságban tartja.

Ha el is kell ismerni, hogy éppen a legtöbb kedvezményt biztosító szerződések lényegesen előmozdítják a szabad forgalmat, elejét veszik a különbözeti vámoknak és ezekből eredő vámharcoknak, mégis bizonyos, hogy ezek a szerződések annyiban igényelnek változtatást, hogy az egymással szorosabb érdekközösségben álló államok egymásnak oly kedvezményeket biztosíthassanak, melyeket a távolabb álló államok ne vehessenek igénybe. A legtöbb kedvezményt biztosító szerződéseknek a követelhető kedvezmények tekintetében bizonyos elvi különbségeket és fokozatokat kellene megállapítaniok s az ily eljárás nemcsak annyiban birna előnnyel, hogy a közel azonos gazdasági viszonyok közt levő államok közt nem merülnének fel viszonyaik által nem indokolt ellentétek, kisebbednének a vámok, szabadabbá lenne köztük a forgalom; hanem még a távolabb álló államokkal is inkább lehetne vámszerződéseket kötni.

A külkereskedelmi politikában különös súlyt kell fektetni egyrészt a kivitelre, másrészt pedig a közvetlen kereskedelmi összeköttetésre. A kivitel előmozdítására szolgálnak a titkos vagy nyílt kiviteli jutalmak, melyeknek hátrányai abban állanak, hogy túltermelést és a külállamok részéről esetleg visszatorlást idéznek elő. Ha Angliában a fair trade (szerződéses rendszer) hivei terjednek, erre kétségtelenül sokat befolytak a czukorkiviteli jutalmak, melyek mesterségesen fejlesztették az európai czukoriparnak, a nádczukoriparral való fejlesztését. Az amerikai Egyesült-Államoknak jelenleg tárgyalás alatt levő vámjavaslata a czukorra, mely kiviteli jutalmat adó országból jön, külön vámot állapít meg a végett, hogy a belföldi versenyben való hatását megsemmisítse.

Nem közönyös, hogy az árúk, melyek az országba hozat-

nak, az illető termelő országból közvetlenül, vagyis egyenesen a hazai kereskedelem által vagy pedig közvetve, tehát a külföldi kereskedelem közvetítése mellett jutnak el az országba. Ez a közvetítés okvetlenül megdrágítja az illető árukat, tehát megdrágítja a termelést, a mennyiben nyers anyagokról van szó, vagy a fogyasztást, ha fogyasztási cikkek forognak kérdésben. Nagyobb hátrány azonban, hogy a hazai kereskedelem az illető közvetítő kereskedelem által bizonyos függőségi viszonyokba jut, mely a kivitelnél is érezhetővé lesz és közvetítése a kivitelnél is felhasználtatik.

A hazai kereskedelem önállósításának és fejlesztésének érdekei követelik a közvetlen kereskedés előmozdítását, mit a külkereskedelmi politikában azzal akartak elérni, hogy megtiltották a nem közvetlen behozatalt vagy ezt jelentékenyen súlyosabb vámokkal terhelték. Napjainkban nem annyira a közvetlen kereskedés, mint inkább a hazai tengerészet és tengeri kikötők forgalmának előmozdítása érdekében bizonyos árúknál a tengeren történt behozatal esetében kisebb vámtételt alkalmaznak. Míg az előbbi eljárás megtorlásra és vámháborúra adott alkalmat, az újabbat kifogásolni nem lehet, mert csak bizonyos útiránynak ad elsőbbséget, melyet azonban igénybe vehet minden állam.

DR. PÓLYA JAKAB.

AZ OROSZ BANK TÖRTÉNETE.¹⁾

Ha az orosz hitelügy szervezetét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy annak kezelése, ha nem is egységes elvek, de legalább mindenkor változhatatlan rendszer szerint történt, oly rendszer szerint, a mely teljesen megegyezik ennek a birodalomnak a politikai kormányformájával: ezen a téren is azt látjuk, hogy az államtól indul ki minden; minden életviszonyt az állam megrendszabályoz azon fogalmak alapján, melyeket magának arról megalkotott, és a midőn ezt teszi, igen őszintén törekszik arra, hogy a lehető legjobban szolgálja a felkarolt érdekeket, hogy hasznára fordítsa a külföld haladását és tapasztalatait, sőt még a hibákat is, melyeket ott észlelt, némelykor még arra is, hogy a külföldet megelőzze; de teszi mindezt abban a mértékben, a melyben az autocratia szolgáltatában álló többé-kevésbé értelmes bureaucratia erre alkalmas és képes. Lehet, hogy ennek a bureaucrátiának a képessége nem állott mindig a neki jutott feladat magaslatán; lehet, hogy a felsőbb vezetés némelykor ingadozott, a szerint, hogy kik befolyásolták azt és kiknek tanácsa volt irányadó; lehet, hogy az állam legfőbb érdekeit gyakran a józan észszel ellentétes és az állam gazdasági jövőjét veszélyeztető módon fogták fel; lehet, hogy az a gyámkodás, melyet az állam a kereskedelem és ipar felett gyakorolt, ezeknek nem szolgált mindig előnyére, -- ez ki is fog tűnni az orosz bankrendszer történetéből, melynek megírását megkísérlettük, — de annyi bizonyos, hogy ez a rendszer, a mint mondtuk, ma is ugyanaz, mint száz évvel ezelőtt: teljesen az állam kezében van. Voltak rövid

---

1) Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« pénz- és hitelügyi szakosztályának 1896. évi december hó 12-én tartott ülésében. Kivonat az 1896-ban New-Yorkban megjelent »History of Banking of all Nations« című munka II. kötetéből: »Banks of the Russian Empire«.

időszakok, a hol felszabadulása lehetségesnek látszott, sőt úgy tetszett, mintha már megindult volna: de ez nem tartott sokáig.

Mielőtt a mai értelemben vett papírpénzforgalomról beszelnénk, czélszerűnek látszik rövid visszapillantást vetni azoknak a századoknak a pénzválságaira, a melyek a bankjegyet még nem ismerték. Röviden fogunk ezzel végezni, egyrészt azért, mert régi időkről van szó, másrészt azért, mert azokról töredékes adatok maradtak fenn, inkább memoirokban, mint kétségtelen becsű történelmi művekben, és végre azért, mert ez a történet — habár némi helyi színezettel — hasonló lehet a más országokéhoz.

Igy tehát annak fölemlítésére szorítkozunk, hogy körülbelül a 17. század közepéig Oroszországban nem létezett rézpénz, a »Poul« nevű kis váltópénzen kívül. Külföldön készült arany- és ezüstpénz és belföldi ezüstpénz volt forgalomban. A kormány árúczikkeit a külföldieknek dukát-okért és thaler-ekért adta el, és ez utóbbiakat orosz pénzzé alakította át nagy nyereséggel.

1650 körül három uj ezüstérem került forgalomba; az egykori krónikásoktól megtudjuk, hogy ezek egyszerűen hamis pénzek voltak, mert belső értékük nem felelt meg annak az összegnek, melyet külalakjuk és névértékük szerint képviseltek. Az orosz alattvalóknak nem volt szabad a külföldiektől vásárolt czikkeket ilyen pénzzel fizetni, mert a kormány attól félt, hogy ezen czikkek ára ennek következtében felszökhetne. Röviddel azután jónak látták a rézpénz veretésénél ugyanígy eljárni. A névérték és a tényleges érték közti különbség ekkor (1656 körül) oly nagy volt, hogy a parasztok terményeiket nem hozták többé a városokba, mert féltek, hogy ilyen pénzzel fognak nekik fizetni. E kornak egy írója beszéli, hogy 160 kopekért a czár annyi rezet vásárolt, a mennyiből 100 rubel névértékű, vagyis 65-ször annyi pénzt lehetett veretni. Meyerberg szerint 5 év alatt ezen üzelmek, melyek, mint mondják, Alexis czárnak 20 millió rubel hasznót hajtottak, számos lázadást, kivégzéseket, tömeges öldöklést vontak maguk után. De oly nagy volt a tények hatalma, hogy még Alexis czár sem tudta fentartani az állítólagos réz-rubelek árát; árfolyamuk, mely 1659. évi márczius

1-én Moszkvában 104, Novgorodban 103 kopek volt, fokozatosan süllyedt: 1661. márczius 1-én az árfolyam Moszkvában 200, Novgorodban 140 kopek volt, 1663 április 1-én egy ezüst rubelnek az ára 10 rubel volt Moszkvában; június 1-én 15 Moszkvában és 12 Novgorodban, vagyis az állítólagos rubelért Moszkvában a névértéknek csak $6\frac{2}{3}\%$ -át, Novgorodban csak $8\frac{1}{3}\%$ -át adták. Az árúczikkek árai megfelelően emelkedtek. Természetesen vádolták a speculansokat, az ugynevezett »accapareur«-eket, egynéhányat el is ítélték. Végre 1662-ben a kormány elfogadta a bevégzett tényeket, de ezt is oly módon tette, hogy szertelen nyereséget húzott belőle: a rézpénzt t. i. bevonta, egy $\%$ -os árfolyam alapján való beváltással; minthogy belső értéke, mint fentebb mondottuk $1\frac{6}{10}\%$ volt, sokan inkább megtartották a rezet, és szerszámokat készítettek belőle. E szerint legjobban voltak sújtva a szegények, kik ilyen olvasztáshoz nem folyamodhattak.

Alig egy századdal később, a réznek ismét az államkinestár gondviseléseként kellett szerepelnie. Ez Nagy Péter alatt történt. Beszélük, hogy ez a hatalmas reformátor azzal dicsekedett, hogy összes háborúit úgy viselte, hogy sem új adókat nem vetett ki, sem kölcsönöket nem vett fel. Csak annyit tett, hogy előbb megrontotta az arany- és ezüstpénz értékét, a névérték fölemelése által, majd pedig nagymennyiségű 5 kopekes rézpénzt veretett; ez utóbbilassanként Oroszországnak majdnem egyedüli pénzévé vált és az is maradt II. Katalin uralkodásának kezdetéig. Itt már megbízhatóbb és bővebb adatok állanak rendelkezésünkre, de nem fogunk ezeknél időzni. Csak annyit constatálunk, hogy a hivatalos hamispénzverésnek vészes következményei voltak, melyeket még súlyosbított az a körülmény, hogy közönséges pénzhamisítók is támogatták, illetve zavarták amazt. Hivatalos jelentések a rossz szomszédokat, a lengyeleket és másokat vádolják azzal (1740-ben), hogy ily illoyalis módon versenyeznek az állammal. Ezekkel a gonosztevőkkel nem bántak enyhébben, mint egy századdal előbb a kopek-hamisítókkal. Ha rézkopekeket találtak valakinél, a ki külföldről jött, azt nyomban halálra ítélték. De ha az elítélt ezen rettentő ítélet ellen a senatushoz felebbezhetett, akkor meg volt mentve. 1730-ban az elértéktelenedés annyira haladt, hogy a kormány maga az adókat sem engedte kopekekben fizetni. De, bár 1731-től

fogva a kormány »felhatalmazta« a közönséget, hogy a rossz pénzt saját szükségleteire beolvassza, mégis ezen időtől fogva némileg érezni kezdik, hogy az államnak kötelessége volna névértékben beváltani azt a pénzt, a melyet kibocsátott. De a senatus mindig azokra a súlyos áldozatokra hivatkozott, melyeket ily művelet az államtól megkívánna; 1744-ben 4 millió rubelre becsülte ezt a veszteséget és úgy mondotta, hogy ily kiadás messze túlhaladná a kincstár erejét. Mégis tenni kellett valamit. 1744 május 11-én kihirdették, hogy augusztus 1-jétől kezdve a közpénztárak az 5 kopekes pénzeket csak 4 kopek értékben fogadják el, és hogy 1745 október 1-től kezdve csak 3 kopeket fognak érni. Újabb leszállítás (2 kopekre) 1746. augusztus 28-án. Így maradt 1754-ig.

A kormány rézpénzt veretett, melyből egy pudra 8 rubel esett, és erre való tekintettel mindenki, a kinek reze volt, annak $\frac{3}{4}$ -ed részét az államnak beszolgáltatni tartozott. Az említett értékarány már majdnem visszatérést jelentett a becsületes pénzveréshez, mert 1718-tól 1722-ig egy pud rézből 40 rubelt készítettek volt. 1755-ben a régi 5 kopekes pénzek maradékát is beváltották 2 kopeknyi árbán. Attól féltek volt, hogy nagy mennyiségű hamis pénzt találnak köztük, azonban egy 1757-iki hivatalos jelentés szerint egészben véve csak $3\frac{1}{4}$ millió lett beváltva, vagyis 205.723 rubellel kevesebb, mint a mennyit maga az állam bocsátott volt. Nyilván sokan már előbb keresztet vetettek erre a pénzre és beolvastották azt.

Az orosz papírpénzt II. Katalin czárnőnek 1768. május 29-én kelt rendelete teremtette meg. Ez a rendelet két bankintézetet létesített, egyet Szent-Péterváron, a másikat Moszkvában, melyeknek joga vagy inkább kötelessége volt »banco-assignatákat« kibocsátani. Tulajdonképen az állam maga bocsátotta ki ezeket az utalványokat, a bankok feladata csak az volt, hogy azokat forgalomba helyezzék és beváltsák. Ki volt mondva, hogy ezek az utalványok kívánatra bármikor beváltandók, hogy minden állami pénztárnál elfogadtatnak, és hogy minden 500 rubeles fizetésben, melyet valaki az államnak teljesít, legalább 25 rubel értékű ilyen utalványnak kell lennie. A beváltás oly módon volt biztosítva, hogy mindegyik banknál annyi ezüstnek kellett lennie, mint a mily összegben bankjegyeket kibocsátott, és a kibocsátott bankjegyek össze-

gének sohasem volt szabad a meglevő ezüst értékét meghaladnia. Egyébiránt Moszkvában csak a moszkvai, Pétervárbán csak a pétervári bankjegyeket váltották be. Ennek a bankjegy-kibocsátásnak kettős célja volt: az akkori ezüst- és rézpénznél kényelmesebb forgalmi eszköz megteremtése, és a »birodalom forgalmi eszközeinek szaporítása«. Ezen bankjegyeknek nem volt kényszerfolyamuk, mindenki tetszése szerint elfogadhatta vagy visszautasíthatta azokat. A haladás csak lassan történt. 1770-ben a tartományok helytartóit, kiknek rézpénzt kellett Szent-Pétervárra küldeniök, felszólították, hogy azt e célra bankutalványokra váltsák fel; és 1771-ben a két főváros bankjait felhítták, hogy fogadják el az egymás utalványait. 1781—82-ben néhány városban, nevezetesen Novgorod, Pskov, Tver, Niejine, Kiev, Kursk, Kharkov, Tambow, Orel, Tula, Arkangel, Kerson, Riga és Reválban külön bankfiókokat nyitottak egyenként 100.000—300.000 papir-rubellel. Azonban 18 évvel Katalin rendelete után, 1786-ban a kibocsátás csak 40 millió rubelt tett; kiszámították, hogy Oroszországnak abban az időben ezenfelül 110—120 millió ezüst és rézpénze volt, a mihez még vagy 10 millió idegen pénz járult, és így mindössze legfőlebb 180 millió rubel volt forgalomban. A számítás különben nagyon önkényesnek látszik.

1786-ban látjuk az első és erős eltérést az addig követett józan rendszertől. Junius 28-án kelt rendelettel a két bankjegyinintézet a birodalmi kölcsönintézettel egyesítettetett. Ugyanakkor újabb 60 millió rubel kibocsátása lett elrendelve; ebből az összegből 22 millió a nemességnek adandó kölcsönökre, 11 millió a városok részére volt szánva. Egyidejűleg kimondták, hogy a bankjegyek összegének sohasem szabad a 100 millió rubelt meghaladnia, és hogy beváltásuk nem követelhető; az utóbbi rendszabály azért vált szükségessé, mert a bankjegyek összege most már nem egészben érczczel, hanem részben jelzálogkötvényekkel volt fedezve. Kisebb összegű új jegyeket is bocsátottak ki a forgalom megkönnyítése végett, és a 100 és 50 rubeles utalvány mellett megjelenik lassanként a 10 és 5 rubeles utalvány is. A kincstárnak az európai és keleti háborúk folytán megnövekedett szükségletei nemsokára szükségessé tették az 1786-iki rendeletben megszabott maximum túllépését. 1790-ben újabb 11 millió kibocsátása lett elrendelve, és 20 évvel később, 1810-ben, a forgalomban levő

bankjegyek óriási összegre, 577 millióra rugtak. Ama 33 millió kivételével, mely, mint az imént említettük, kölcsönök számára lett fentartva, az egész összeg a kincstár szükségleteinek fedezésére szolgált. Magától értetődik, hogy a bankjegyeket régen nem lehetett érczre beváltani (még rézre sem), bár semmiféle törvény nem mondotta ki a kényszerárfolyamot. 1793 óta, a mikor a forgalomban levő bankjegyek összege még csak 124 milliót tett, az agio 145 papir-rubel volt, 100 ezüst rubelért. A tényleg létező kényszerárfolyamnak az volt a következménye, hogy némely vidéken, különösen a birodalom belsejében, az érczpénz teljesen eltűnt, ellenben a határvidékeken, a balti és lengyel tartományokban fenmaradt, sőt ott csaknem kizárólag ez a pénz volt forgalomban. Szent-Péterváron az árak mind a papir-rubel alapján számíttatnak, ellenben Rigában az üzletek továbbra is, úgymint a múltban, a Reichsthaler Albertino-val dolgoznak és bankjegyek csak kisegítőül szolgálnak.

Mihelyt a bankutalványok nem voltak többé beválthatók, be kellett következnie, a mint láttuk, az agionak, és minél nagyobb összegű papirpénz volt forgalomban, annál jobban eltűnt az érczpénz. 1791-ben megjelent egy ukáz, mely szigorúan megtiltja az orosz pénz kivitelét. 1808-ban (február 22-én) Kis-Oroszország kormányzója rendeletet kapott, vigyázzon, hogy a zsidók ne szállítsanak ki érczpénzt, és 1809-ben ezt a tilalmat kiterjesztették a rézpénzre is. Természetesen nem lehet csodálkozni, hogy ezek a rendszabályok nemcsak nem tüntették el az agiot, hanem azt még följebb emelték: 1780-tól 1807-ig 102 és 164 közt ingadozott volt; 1808-ban 201 $\frac{1}{2}$ -re, 1810-ben 401-re, végre 1812-ben 412-re emelkedett, vagyis a papir-rubel nem ért többet, mint 23 $\frac{1}{2}$ ezüst kopeket.

Goldmann »Das russische Papiergeld« című művében (Szent-Pétervár 1866) constatálja, hogy a papirpénznek ezen értékhanyatlása folytán az árak nagyon felszöktek, de ez az áremelkedés nem felelt meg mindig annak az aránynak, a melyben a papirpénz értéke hanyatlott. Így például egy »Last« rozs Rigában 1806-ban 160 rubelbe, 1812-ben 240 rubelbe került, egy pud vaj ugyanezen évben 16 és 20 rubelbe, egy lovf buzaliszt 10 $\frac{1}{2}$ és 12 rubelbe, míg ugyanazon idő alatt az agio 200-ról 400-ra emelkedett. Természetesen

sok volt a panasz, úgy a fogyasztó részéről, a ki panaszkodott az árak emelkedése miatt, mint a termelő részéről, a ki terményeit azelőtt ércpénzért adta el, és a ki nem kapta meg ugyanazt az értéket abban az elértéktelenedett pénzben, melylyel a vételért fizették. Az állam maga is nagy bajban volt, mert miután elrendelte volt, hogy az adók a kibocsátott papírpénz fedezetéül szolgáljanak, az utalványokat névértékben kellett elfogadnia, és így a deficit egyre növekedett, mert apasztása végett folyton nagyobb összegben kellett a papírpénzt kibocsátani, a minek természetesen ismét az volt a következménye, hogy értéke még jobban hanyatlott. 1812-ben a kormány elhatározta a »Steuerfundation« megszüntetését, a mi annyit jelentett, hogy az állam saját magát felmentette a kényszerárfolyam alól; de az általános európai helyzetet tekintve, az idő nem is volt alkalmas arra, hogy megkísérelhessék azon veszteségnek egészben vagy részben való jóvátételét, melyet az utalványoknak túlságos mértékben való kibocsátása azok tulajdonosainak okozott.

Kemény leczke volt.

Az állam minden tőle telhetőt megtett, hogy abból okuljon és hogy alátvalóinak is használjon. Első sorban elrendeltetett, 1810. június 20-án kelt császári parancscsal, hogy azontúl ismét az ezüst-rubel legyen az egyedüli törvényes pénz; 100 rubelt vertek 5 font és 6 solotnikból, $83\frac{1}{3}$ finomsággal; törvényes pénz volt az ezüst váltópénz is, de csekélyebb finomsággal. A rézpénzt is megrendszabályozták. Ugyanakkor szervezték az »államadóssági bizottságot«. Ennek feladata volt a forgalomban levő pénzt csökkenteni és minden újabb kibocsátásnak elejét venni. E célra úgynevezett »specialis alap« gyanánt uradalmak és erdők lettek neki átadva, melyeket 5 év alatt el kellett adnia. Működését 100 millió kölcsönnel kezdte; ezt öt részletben vette fel, melyeknek mindegyike 20 millió volt. Ezen részletek elseje 1810-ben, július 15-én lett kibocsátva. Mi, a kik tudjuk, hogy a legnagyobb kölcsönök fölvétele és lebonyolítása a mi korunkban mily könnyen történik, alig tudjuk e 85 év előtti idő viszonyait még csak el is képzelni, a mikor ugyanis a 20 milliós kibocsátásnak két részletben kellett történnie: az egyik rész hét év múlva járt le, a másiknak nem volt határozott lejárat; a

az 1817-ben visszafizetendő összegekre aláírást nyitottak oly módon, hogy 2 Banco-rubel volt fizetendő 1 ezüst-rubelért, 6°/o kamatláb mellett; a másik résznél 1¹/₂ rubel volt a kibocsátási árfolyam, a kamatláb 4¹/₂^o/o, a visszafizetésnek mindkét esetben ezüstben kellett történnie. Meg volt mondva, hogy az utalványokat, a melyeket ezen kölcsön segélyével be fog-nak venni, nyilvánosan el fogják égetni. A beváltási ígéret megtette hatását, a kibocsátott összeget csakhamar aláírták és az új papir árfolyama emelkedett: 1812. évi május és juniusban, közvetlen a francziáknak Moszkvába érkezése után árfolyamuk 42°/o-kal haladta meg a névértéket.

Bizonyára szép eredmény volt. Csakhogy az állam új hitelezői azt a pénzt, a melyet a kincstárnak odaadtak, azokból a hitelintézetekből és gyámpénztárakból vették, melyeket az állam maga fentartott azokból a letétekből, a melyeket a közönség oltt őriztetett, úgy, hogy az állam tulajdonképen semmit sem kapott és csak drágábbra változtatta át azt az adósságot, a mely a letevők irányában olcsóbb kamatláb mellett már előbb is fennállott volt. Ily módon egészben csak 5 millió értékű papírpénzt tudtak megsemmisíteni és bölcsen lemondtak a további négy 20 milliós sorozatnak kibocsátásáról.

Nagyon világos, hogy ebből mi a tanulság: *a mikor az állam önmagát teszi meg a hitel egyedüli forrásává, akkor nem kérhet hitelt a közönségtől*; ha letételek czíme alatt az ő kezében van már mindenkinek a megtakarított pénze, akkor nem kérhet még másodszor is segítséget ezen pénznek a tulajdonosaitól. Adósságának az alakját változtathatja csak meg, ha a letétek tulajdonosainak magasabb kamatot ígér, de akkor aztán csak annyi történik, *hogy a pénz az állam egyik pénztárából átmegy a másikba*. A pénz vándorlásának ezzel a tünetményével még többször találkozunk a tizenkilencedik század folyamán, de mindeddig nem tudták vagy nem akarták abból a végső következtetéseket levonni.

Annyi bizonyos, hogy az 1810-iki ukáz által megalapított rendszert csakhamar elhagyták és nem kívánták többé, hogy az ezüst-rubel egyedüli törvényes pénznek tekintessék. De mégis tenni kellett valamit. Így hát elhatározták, hogy a fentemlitett államadóssági bizottságnak ne képezze többé egyedüli feladatát az assignáták bevonása, — a mi már csak sinecura volt — hanem hogy ez a bizottság kezelje az ösz-

szes államadósságokat, törleszsze azokat e célra kijelölt külön alapokból és ezen utóbbiak fölöslegét, — ha ugyan ilyen fenmarad — fordítsa assignáták beváltására. Működésének ellenőrzésével egy tanácsot biztak meg, mely részben kereskedőkből állott és melynek elnökségét egy nagyherczegre bizták.

1812-ben (április 9-én) egy újabb ukáz megváltoztatta az 1810-ikét és elrendelte, hogy az adók ezentúl assignátákban fizetessenek, de a napi árfolyam szerint, — hogy az állammal vagy magánosok közt kötött minden szerződésnek ilyen pénzre kell szólnia, hogy minden fizetést, melynek szerződés szerint ezüstben vagy más pénznemben kell történnie, az adós, ha neki úgy tetszik, assignátákban, a napi árfolyam szerint teljesítheti és hogy az assignáták elfogadását nem lehet megtagadni, bármily pénznem volt is kikötve a szerződésben. Ez már a leplezetlen kényszerárfolyam volt.

Alig szükséges kiemelni, hogy 1812-től 1815-ig a francia invázió és ama két nagy hadjárat idejében, melyek az orosz hadsereget Párisig vitték, az assignáták összege nem csökkenhetett. Közel 800 millió rubelre becsülik azt az összeget, a melyet az assignáták forgalma 1817-ig elért, de azt hiszik, hogy azontúl már nem emelkedett. Névértékének negyedére leszállt, és ezen reductio következtében, a mely a forgalmat tulajdonképen 200 millióra leszállította, az ezüstpénz visszatért a birodalomba. Megvolt neki ott a kellő helye, mert az assignáták értéke merőben fictiv volt. 1820-ig 25 kopek maradt ez az érték, és lassan-lassan (1840-ig) 28 kopekre emelkedett. Bizonyos állandóságot látunk tehát itt. Mindenki számot vetett már a helyzettel, az üzletek ahhoz alkalmazkodtak. Az a veszteség, melyet a 800 millió assignátánál szenvedtek, ugyszólván elmúlt azzal a nemzedékkel, mely annak áldozata volt.

A kormány, azt el kell ismerni, 1817-ben újabb kísérletet tett az assignáták névértékének helyreállítására. 1817. április 19-én és május 10-én és 1818 június 16-án kelt rendeleték értelmében az államnak mindaddig kellett assignátákat visszavásárolnia, míg azok a névértéket ismét eléri és a törlesztési bizottságnak e célra évenként 30 milliót kellett kapnia a kincstárból. Ezenkívül 6%-ra kellett elfogadnia felmondás nélküli letéteket, és ezeknek összegét is kizárólag ugyanazon

czélra kellett fordítania : végre egy 1820. augusztus 17-iki rendelet foytán az első külföldi kölcsönt vették fel, 20 milliót, 5°/o-ra, Bazing és Hope czégnél, — és ezen összegnek is kizárólag assignáták visszavásárlására kellett szolgálnia. Ezeknek az összegét ily módon 800 millióról 596 millióra szállították le. De ez a javulás nem sokáig tartott. Cancrine, a ki 1823-ban jutott kormányra, első kötelességének tartotta, hogy megszüntesse »azt az oktalan rendszert, mely az assignáták egész tömegét kamatozó kölcsönné akarta átváltoztatni«. Ennek az államférfiúnak az emlékirataiban, a ki egy negyed századig vezette az orosz pénzügyeket, azt olvassuk, hogy övé volt az érdem, hogy az államkincstár évenként 18 millió rubelt megtakarított. Ha nem is járulunk hozzá ehhez a dicsérethez, annyit elismerhetünk, hogy az assignáták névértékének visszaállítása ugyanakkora zavarokat idézett volna elő, mint annak idején azoknak elértéktelenedése. Az azonban tény hogy az elértéktelenedés megmaradt, és hogy az állam, az 1820-iki kísérlet óta nem gondolt többé arra, hogy assignátáit névértékben visszavegye. Mindazonáltal a gazdasági helyzet, hála a tartós békének, megjavult; csökkenteni lehetett a hadügyi kiadásokat, és Cancrine elmondja emlékirataiban, hogy 1823-tól 1827-ig sikerült neki az állam kiadásait 114,614.147 ezüst rubelről és 24¹/₂ kopekról 100,829.013 rubel és 50¹/₄ kopekre leszállítani. — 1830-ban meg lehetett szüntetni az ércpénzkiviteli tilalmat, az ércpénz ismét bejött az országba, és Cancrine constatólhatta, hogy az assignáták disagioja 380-ról 350-re süllyedt. Ezeknek az ingadozásoknak is megvoltak a káros következményeik, mert a népet, a kis-kereskedőket, üzérek fosztogatták, a kik a helyzetet kizsákmányolták. — A nagy birodalom közlekedési eszközeinek tökéletlensége lehetővé tette az üzérkedést még egyik városból vagy tartományból a másik felé is. Adósságokat vállaltak az egyik pénznemben, és visszafizették a másikban, miután időközben ez utóbbi árfolyamának lesülyesztéséről gondoskodtak, vagy megfordítva.

Minden tartományban más-más agio volt, mely némelykor 10—20°/o-kal különbözött a fővárosétól. Kibocsátottak ugyan rendeleteket, melyek az agioval való üzérkedést eltiltották, de ezek természetesen nem segítettek. Végre is nem lehetett másképp segíteni, mint az assignáták teljes eltünteté-

sével. Ezt a célt a rendszabályoknak egész sorozatával érték el, melyek 1839-től 1843-ig léptettek életbe. Egy 1839 július 1-én kelt rendelet, mely az 1810-ikinek az álláspontjára helyezkedett, kimondotta, hogy ezentúl egyedül az ezüstpénz lesz a törvényes fizetési eszköz, hogy az adók kivetése és beszedése ilyen pénzben fog történni, és minden szerződésnek, adóságnak, stb. ilyenről kell szólnia. Egyuttal változhatatlanul meghatározták, hogy 1 ezüst-rubel annyi mint $3\frac{1}{2}$ rubel assignátákban, és szigoruan megtiltották más árfolyam megállapítását, valamint azt is, hogy az ezüst rubel értékét fel-emeljék az által, hogy a hivatalos áron kívül még kamatokat számitanának. Mindenki tetszése szerint az egyik vagy másik pénznemben fizethetett, a hivatalos árfolyam alapján. Végre az állampénztárak kötelesek voltak 100ru belnél nem magasabb összegeket ezen hivatalos árfolyam alapján beváltani.

1841-ben újabb lépéseket tettek ebben az irányban, egy új papírpénznek, a hitel-rubel, vagy ezüst-rubelnek a megteremtésével, a mely máig is megmaradt. Végre az 1843 június 1-én kelt rendelet megparancsolta az összes assignátáknak az új hiteljegyekkel való beváltását; ez a beváltás az 1839-ben megállapított árfolyamban történt, vagyis úgy, hogy egy hitelrubel megfelelt $3\frac{1}{2}$ assignátának. A beváltást be kellett fejezni 1848. január 1-én.

A mint az imént említettük: az 1843-ban megteremtett hitel-rubel még ma is törvényes fizetési eszköze Oroszországnak. Ennek a pénznek a nagy érdeme az volt, hogy eltüntetett egy teljesen elértéktelenedett forgalmi eszközt, a melynek valóságos értéke a névértéknek csak $28\frac{2}{7}\%$ -át tette. E mellett az új papírpénznek ércpénzre (ezüstre) beválthatónak is kellett lennie, és így más országok forgalmi eszközeivel egyenlő jellegűnek mutatkozott.

Elérték-e a kitűzött célt, — el lehetett-e azt érni? Erre mindjárt rátérünk, de előbb emlékezzünk meg arról, hogy az orosz pénzrendszer reformja oly időben történt, a melyben Angliában a papírpénzforgalom kérdésében egymást érték az enquêtes és a melyben a Peel-acta az angol banknak megadta a mai napig fennálló végleges szervezetét. Cancrine gróf ismerte ezt a nagy reformot és azokat a híres vitákat, a melyek azt megelőzték. Vajjon tudta-e ezeknek hasznát venni Oroszország javára?

Először is, daczára annak, hogy idegen volt, a mit az oroszok folytonosan a szemére vetettek, teljesen orosz módon járt el annyiban, hogy az állam részére tartotta fenn a pénzforgalom és a hitelügynek egész kezelését: nemcsak a pénzkibocsátás maradt meg teljesen az állam kezében, daczára a közelmúltban tett szomorú tapasztalatoknak, hanem a tulajdonképeni bankműveletek: a leszámítolás és a letétüzlet az állami bank részére lettek fentartva és Cancrine memoirejaiban egész boldogan mondja el, hogy az állami bank nem tudván a rábizott letéteket mind magánosoknak kölcsönadni, az állam vett fel tőle több izben kölcsönöket erősítési, csatornázási, műépítési czélokra, stb. és így segített magán, a mikor a közjövödelmek ezekre a hasznos munkákra nem voltak elegendők.

Bizonyára csodálatos az az empirismus, melylyel Cancrine gróf törvényeket mert hozni a papirpénz beválthatóságának oly kényes kérdésében. Abban a rendszerben, a melyről beszélünk, — ha ugyan rendszernek lehet nevezni — az első lépés az volt 1839-ben, hogy »letétpénztári jegyeket« bocsátottak ki, melyek bármikor ércpénzre beválthatók voltak. A letétek rövid idő alatt néhány millió rubelre emelkedtek, visszafizetést pedig igen kevesen kértek: ezen az alapon hamarosan felállították azt a tételt, hogy a kibocsátott összegnek *egyhatoda* elég arra, hogy a visszafizetési kívánalmaknak eleget tegyen; a mikor aztán 1841-ben kibocsátották a hitelrubeleket, kimondották, hogy a kibocsátott összeg egy hatodának kell csak meglelnie ércben, minthogy az állam egész vagyona úgyis további fedezetül szolgál a hiteljegyek összessége számára. Így tehát azt vélték, hogy mintegy 30 millió rubel ezüst elegendő fedezetet képez az egész forgalom számára.

Abban az időben, a melyről szólunk, olyasféle theoria vagy előítélet volt elterjedve Európában, hogy a kibocsátási bankoknál elegendő biztosítékot képez az, ha a kibocsátott bankjegyek összegének egy harmada van meg ércben. Ma már mosolygunk ezen a theorián: egy félszázaddal ezelőtt majdnem dogmának a rangjában állott. Cancrine pedig tovább ment és úgy vélekedett, hogy Oroszország megelégedhetik ennek a hányadnak a felével, mert hiszen az első évben alig mutattak be új hiteljegyeket beváltás végett.

Ez a beválthatóság, melylyel a hiteljegyek fel voltak

ruházva, nem gátolta meg a törvényhozót abban, hogy azoknak elfogadására minden orosz alattvalót kötelezzon, vagyis, hogy azoknak kényszerárfolyamot adjon. Ennek az intézkedésnek nagy hasznát vették jóval később: a hiteljegyek ugyanazzal a sacramentalis záradékkal voltak ellátva, hogy »az állampénztáraknál bármikor érczre beválthatók«, de nem volt szükséges azoknak a beváltását kifejezetten megszüntetni, a mikor összegük 12 évvel később, a krími háború folytán, négyszer akkorára emelkedett és beváltásuk lehetetlenné lett. Ebben az esetben Cancrine előrelátó volt, a nélkül, hogy akarta volna; mert a ki ismeri az ő felfogását és igazgatási elveit, az tudja, hogy efféle előrelátással nem foglalkozott, hanem egyszerűen azért intézkedett úgy, mert a nemzetnek olyan forgalmi eszközt akart adni, melyet »változhatlannak« tartott és mert ezt az eszközt biztosítani akarta minden »speculatio« és minden afféle agiotage ellen, mint a milyenek áldozatai voltak az assignáták 1786-tól 1840-ig.

De persze előrelátható volt, hogy az állam nem fog lemondani arról a kellemes segítségről, a melyet neki az új bankóprés nyújtott. 1849-ben 20 millió rubelnyi pótkibocsátás lett elrendelve és 1853-ban további 40 millió. Így eljutottak körülbelül 300 rubel papírpénzforgalomhoz. A krími háború folytán és minthogy igen nehéz volt külföldön pénzt kapni, 1855. január 10-én kelt ukáz feljogosította a kincstárt, hogy a rendkívüli kiadásokat hitelrubeleknek ideiglenes kibocsátásával fedezhesse. Minden új kibocsátásnál köteles volt a kincstár a hiteljegyek összegének egy hatodát érczben letenni; ki volt mondva az is, hogy három évvel a háború befejezése után az így kibocsátott hiteljegyeket vissza fogják vonni a forgalomból, de mindjárt megjegyezhetjük, hogy *ez még most sem történt meg*. Ez az új kibocsátásokra szóló felhatalmazás vissza lett vonva 1857. április 5-én kelt ukázzal. A forgalomban levő összeg, mely 1854. évi szeptember hóban 345 millió, 1854 végén 356 millió, 1855 végén 509 millió, 1856 végén 689 millió volt, ekkor már elérte a 735 milliót. Tizenöt év elég volt arra, hogy megsemmisítse Cancrine reformterveit. Ő azonban akkor már nem volt miniszter és a hadi költségek lebonyolításával nem kellett foglalkoznia.

II. Sándor czár uralkodása a nagy reformok korának ígérkezett nemcsak a parasztok felszabadítása, a törvényszéki tárgyalások nyilvánosságának, az esküdtszéknek és választható békebirák intézményeinek megteremtése, a pálinkamonopol eltörlése, a tartományi rendek (a zemstvo) összehívása tették fényessé dicsőséges uralkodásának első éveit. Ugy látszott, hogy a gazdasági és pénzügyekben is egészséges eszmék kezdenek uralkodni. Komolyan foglalkoztak azzal az eszmével, hogy az állam ne legyen többé a hitel egyedüli osztogatója és hogy a kereskedelem és ipar ne maradjon tovább ama gyámság alatt, a mely elkerülhetlen következménye volt annak, hogy a hitelintézmények teljesen az állam kezében voltak. A nagy földbirtokosok számára sem maradt meg az állam egyedüli kölcsönadónak, mert vége lett annak a biztosítéknak, a melyet a földbirtok neki nyújtott. A földhitel alapja a »lelkek«, vagyis a parasztok száma volt, kik a zálogba adott földbirtokon laktak. Az emancipáció által megszűnt ez a zálog és az államnak nem volt mire adni a kölcsönt.

Erélyesen hozzáfogtak a reformhoz ilyen irányban és azon kezdték, hogy eltüntették azokat a hitelintézményeket, a melyeknek segélyével az állam addig a birodalomnak a nagy *kölcsönadója*, de egyuttal annak nagy *kölcsönvevője* is volt.

A kormány csakugyan kölcsönözött kereskedőknek és földbirtokosoknak a bankok és jótékony-intézetek útján, de egyszersmind kölcsön is vett tőlük, vagyis inkább az ország valamennyi lakosától ugyanazon intézetek útján, melyek mindenféle betéteket elfogadtak. Láttuk fent, hogy Cancrine a kölcsönvevésnek ezt a módját milyen hasznosnak tekintette.

Az állam felelős volt mindezekért a jótékonyági hitelintézetekért. Fölösleges volna ennek a rendszernek az alaphibáját hosszasan fejtegetni: ez az állapot úgyszólván folytonos fizetéseképtelenséget jelentett, mert a rövid lejáratú, vagy látra szóló letétekkel szemben állottak a hosszú lejáratú jelzálogos kölcsönök, nem is szólva azokról a nagy hézagokról, melyeket magának az államnak a szükségletei okoztak. Miután az állami intézetek változhatatlan magasságú kamatot voltak kötelesek a letevőknek fizetni, másrészt pedig a háború folytán a hitelrubelek forgalma közel 500 millióval gyarapodott, 1857-ben az a sajátságos helyzet állott elő, melyet

Kniajevitch pénzügyminiszternek 1859. szeptember 1-én kelt jelentése felemlit, tudniillik, hogy 180 millió rubelnyi letétek voltak az állampénztárakban, melyeket nem tudtak kölcsönképen elhelyezni. 1857. július 20-án egy rendelet leszállította a kamatlábat 4°/o-ról 3°/o-ra. 1859. január 5-én az állam összes hitelintézetei által kiadott kölcsönök összege 1.038 millió rubelt tett, ebből 37.9 millió egy évnél rövidebb időre, 31.4 millió 1 évtől 15 évig terjedő időre és 969 millió 15 évnél hosszabb időre. A bankok pénztári állománya ezüstben és állampapirokban 68.8 millió volt, ezzel szemben tartoztak letétekért magánosoknak 725.1 millióval, az államnak 242 millióval, összesen 967.1 millióval, úgy hogy a pénztári állomány alig egy tizenegyedét tett és még akkor is, hogy ha a kincstár a maga részéről minden visszafizetésről lemondott, még mindig 725 milliónyi tartozás maradt fenn, melynek fedezetéül 68.8 millió szolgált, ennek egy része is csak állampapirokban.

Azt hitték, hogy fel kell függeszteni a jelzálogkölcsönöket és a letétek kamatját 2°/o-ra leszállítani; ugyanakkor az ideiglenes és mindig visszakövetelhető letéteket átváltottatták hosszú lejáratú letétekké az által, hogy 4°/o-os állampapirokat bocsátottak ki (1859. márczius). Minthogy a csere nem nagyon csábította a közönséget, valamivel később (1859. szeptemberben) 5°/o-os államjegyekkel kínálták, melyek 37 év alatt voltak törlesztendőek és a melyeket csak cserébe a bankok letéti jegyeiért lehetett megkapni. Ezek a rendszabályok és más engedmények és alapítások egész sora, továbbá egy 3°/o-os külföldi kölcsön 7 millió font sterling összegben, győzedelmeskedtek a függő adósság felett, mely az államra hitelintézetei útján nehezedett; 1859 végén ez az adósság le volt szállítva 638,555.023 rubellel és maradt még 328,550.000. Úgy vehették, hogy most már vége a zavarnak, mert ezen utóbbi összegnek mintegy fele testületek, községek, intézetek letéteiből állott és ezeknél hirtelen visszaköveteléstől nem kellett félni. Egy évvel később 1860. december 31-én ezen letétek összege már csak 191.9 millió volt.

Mikor a multtal való leszámolást így legalább nagyjából bevégezték, következett az Orosz bank megalapítása, a jelenlegi szervezetében (1860. május 1-én kelt ukáz). Alapsza-

bályai szerint, melyeket akkor kapott, lényegileg kereskedelmi intézetnek kellett lennie, melynek nem volt szabad jelzalog-üzletekkel foglalkoznia, egyuttal pedig az Angol Bank szabályainak *sablonja* értelmében az állam pénztárnokának kellett tennie, de csakis *pénztárnokának*. A nagy nyilvánosság előtt kellett élnie és működnie, mérlegét minden héten közzé kellett tennie, hogy a nagyközönség megbírálhassa azt. Olyannyira akartak a bankból más ilyenmű európai intézetek mintája szerinti pénzügyintézetet csinálni, hogy még alaptőkét (15 milliót) és tartaléktőkét (3 milliót) is adtak neki, azaz maga az állam adta neki, bár az állam jótállt minden kötelezettségeiért. Hogy jól kidomborodjék az intézetnek úgyszólván modernizált jellege, nem állítottak az élére közigazgatási hivatalnokot, hanem egy volt bankárt, tehát üzletembert, a kinek az anyagi helyzete a legnagyobb függetlenséget biztosította, úgy a fellépésre, mint az üzlet vitelére nézve és a ki ott hagyta bankházát, hogy elvállalja az Orosz bank kormányzói állását. Ez *Stieglitz* báró volt, a kit joggal neveztek az orosz Rothschildnak, a ki apjától óriási vagyont örökölt, de azt még maga is szaporította. Ez teljesen annak a feladatnak szentelte magát, melyet az állam rábízott, de sajnálattal kell constataálnunk, hogy épenséggel nem állott feladata magaslatán.

1862-ben nagy vállalat vezetésével bízták meg a bankot: meg akarták szüntetni a hiteljegyek kényszer-árfolyamát és helyreállítani az ércpénzforgalmat. Itt első sorban constataálnunk kell, hogy kezdetben a papírpénz-forgalom megháromszorozása nem gyakorolt kedvezőtlen befolyást a papírpénz árfolyamára. 1857. áprilisban a papír-rubel árfolyama 403 centimes volt, vagyis még parin felül is állott. Ez nem tarthatott sokáig; fentebb láttuk, hogy 1861. január 1-én a bank érckészlete 92·9 milliót tett, melyből 8½ millió állami értékpapír, ezzel szemben állott 713 millió papírpénz. A rubel értékének szükségképen meg kellett ezt éreznie, de érdekes dolog, hogy a baisse elég csekély volt, sőt nagyon is csekély azokhoz az árfolyamhanyatlásokhoz képest, melyeket későbbi időkben láttunk (1866., 1879., 1888.) és a melyekről még szólni fogunk. A pénzvillág nyilván nagyon bizott Oroszország gazdasági erejében és a haladásában, melyre minden téren őszintén törekedett.

Térjünk most át azokra a körülményekre, a melyek közt az ércz-fizetéshez való visszatérés végbement. Az 1862. április 15-én kelt ukáz értelmében 15 millió font sterlinget vettek kölcsön a londoni Rothschild-háztól és április 25-én egy másik ukáz elrendelte, hogy az egész kölcsönösszeget a Bank érczkincsének szaporítására és az érczfizetésnek fokozatos behozatalára kell fordítani. A hiteljegyek beváltásának 1862. május 1-étől kezdve kellett történnie, fokozatosan emelkedő ár mellett; a fél imperial első ára 570 kopekben, az ezüst rubelé 110 $\frac{1}{2}$ kopekben volt meghatározva. A skála akként volt felállítva, hogy az érczpénz ára hónaponként csökkent, úgy hogy 18 hónap múlva a pari árfolyam el legyen érve.

Az operáció megkezdésének pillanatában a Bank érczkészlete 79 millió, a papirpénz összege 722 millió volt, az utóbbiból 15 millió a Bank birtokában. Kezdetben a beváltás csak szerény mérvet öltött. A Banknak csak 10,037.000 rubelt kellett kiadnia 1862. május 1-től december 31-ig. Ekkor azonban már teljes lázadásban volt Lengyelország; 1863. áprilisban Európa közbelépett diplomáciai jegyzékekkel és úgy tudták, hogy III. Napoleon nagyon hajlandó egy hadi vállalatra, ha Ausztria és Angolország másképp is segítik, mint iratokkal. Most már a Bank érczkészlete olvadt, mint a hó. Januártól július végeig 45 millió aranyat vittek el és augusztus 1-sejétől 3-ikáig 4,405.000 rubelt kértek. Kölcsönt fölvenni lehetetlen volt. Ekkor a Bank elhatározta, hogy nem ad többé aranyat, hanem csak ezüstöt; azonban továbbra is eladott a közönségnek külföldre való váltókat ugyanazon árfolyamban, a mely mellett az érczpénzt adnia kellett. Ily módon rövid idő alatt kimerítette a Rothschild-féle kölcsönből származó és külföldön rendelkezésre álló összeget. 1863. november 1-én az árfolyam majdnem pari-n állott (397), de ugyanakkor a bank kénytelen volt úgy a papirpénz-beváltást, mint a külföldre szóló váltók eladását beszüntetni; ez utóbbit különben egy kis ideig még folytatta, de azért az agio mégis 8 $\frac{1}{2}$ -ra emelkedett november 19-én és a midőn ezen a napon a váltók eladása egészen megszűnt, újabb 4 $\frac{1}{2}$ -os érték-hanyatlást szenvedett a rubel, mely most 350-re süllyedt.

Az operáció tehát nem sikerült és a leginkább szembe-tűnő eredménye számokban így fejezhető ki: 1863. december

1-én a papírpénz összege 642's millió, melyből 8 millió volt a Bank birtokában, az érczkészlet pedig 68 millió, úgy hogy 1862. május elseje óta az előbbi 79's millióval, az utóbbi 11 millióval csökkent. Ha ehhez hozzászámítjuk a Rothschild-féle kölcsönből származó 96 milliót, az operáció 107 milliót vett igénybe érczpénzben és minthogy a 79's millió papír-rubelből, melyet bevontak volt, csak 45'4 milliót semmisítettek meg, a tényleges veszteség, melylyel az operáció végződött, 62 milliót tett.

Vajjon a kísérlet csak azért nem sikerült-e, mert Lengyelországban forradalom volt, — mert a közönség nem bizott a béke tartósságában, — mert a nagy európai piacok ellenségesen viselkedtek, és mert lehetetlen volt az érczkincset helyreállítani azokkal az eszközökkel, melyek az 1862. áprilisi ukázban felsorolva voltak? Hivatalosan ezekkel magyarázták a kudarczot. Én mindig az ellenkező nézetet képviseltem. Ott voltam az operatio központjában és láttam mily rendkívül könnyen hozták a papírpénzt a bankba, hogy onnan érczpénzt vigyenek. Ennek oka az volt, hogy a papír-pénzforgalomnak alig 10 év alatt történt megháromszorozását nem a kereskedelem és az ipar, hanem a kincstár szükségletei idézték elő. Ezenfelül az orosz kormány még azt a hibát is elkövette volt, hogy papírpénz helyettesítőket (Surrogate) teremtett; ezeknek nagy hasznát vette akkor, a mikor pénzre volt szüksége, most azonban nagy zavart okoztak. Kibocsátottak volt ily módon mintegy 100 millióért úgynevezett 4°/_o-os érczjegyeket, 100 rubeles czimletekben. Léteztek ezenkívül kincstári jegyek (úgynevezett »seriák«) 50 rubeles czimletekben, melyek 4'32°/_o-ot hoztak, és 8 év alatt voltak beváltandók. Ezek mind, bár kamatot hoztak, valóságos papírpénzt képeztek. Rendes időkben a tőkepénzes a pénztárában tartotta őket: a kereskedők is szereztek ilyeneket, mert az állampénztárak kötelesek voltak ezeket fizetésül elfogadni bizonyos adóknál. De mihelyt pénzszükség állott be, ezek a papirok pénz módjára szerepeltek; kézzől-kézre mentek az 50 rubelnél magasabb fizetéseknel, és az, a ki elfogadta, esetleg még az 1—2 havi lejárt kamatot is nyerte. Így azután a legnagyobb könnyűséggel el lehetett hordani a banknak az érczkészletét. A reform intézőinek egyik nagy hibája volt, hogy erre nem gondoltak az 1862. áprilisi ukáz kihirdetése előtt.

Elkövettek ők más hibákat is. Annyi bizonyos, hogy az ércpénzforgalomhoz való visszatérés kísérlete 1863-ban meghiusult és hogy azóta egész 1895-ig nem próbálták meg újból. Később ki fogjuk fejteni az okokat, melyek minden ilyen kísérletet lehetetlenné tettek. De előbb még egy pillantást kell vetnünk hátrafelé.

Az 1862-ik évet nemcsak az április 14-iki ukáz tette nevezetessé, mely az ércpénzfizetések megkezdését elrendelte. Életbe lépett még egy másik, még sokkal fontosabb reform is. Reutern úr alig volt még néhány napig a pénzügyek élén, már is közzétette a birodalom első budgetjét.

Ilyesmi mindaddig nem létezett Oroszországban, és azt a pár számot, a melyet Oroszországnak kiadásairól az 1823—1827 közti években fentebb felhoztunk, csak a Cancrin gróf memoirejaiból vehettük, melyek halála után megjelentek. A budget közzététele a birodalom hitelének nem sokat használt. Midőn 1863. november 3-án megszűnt a bankjegyek beváltása, nemcsak az agio emelkedett, de a deficit is, úgy hogy 1863 és 1866 közt három kölcsön bocsáttatott ki, összesen 250 millió rubelért és 33 sörös kincstári jegy (összesen 99 m.) a nélkül, hogy a birodalom hitele jobb, szolidabb alapot nyert volna.

Időközben Reutern miniszter más úton is iparkodott az ország hitelszükségein segíteni. Az Állami Bank most már nem volt a nagy birodalomnak egyedüli hitelintézete. 1865-ben egy csoport kapitalista engedélyt nyert arra, hogy Szent-Péterváron egy kereskedelmi bankot alapítson 5 millió alap-tőkével, 250 rubeles részvényekben. Oly kevésbé voltak hozzá szokva efféle vakmerőséghez, hogy magának a kormánynak kellett bátorítólag föllépni, oly módon, hogy 1 millió értékű részvényt átvett, és arra kötelezte magát, hogy azokat 10 évig nem adja el. De nemsokára bátrabbak lettek az emberek, és néhány év alatt Moszkvában, Szt.-Pétervárbán számos bank-részvénytársaság keletkezett, sőt oly nagy számmal, hogy 1873-ban a kormány szükségesnek látta a mozgalmat megakasztani azzal, hogy Szt.-Pétervárra nem engedélyezett újabb bankokat. Ezt az akadályt azután úgy kerülték meg, hogy Vyburgban és Kronstadtban alapítottak bankokat és ezek fiókokat nyitottak a fővárosban. — Még két másik eszközzel

is iparkodtak azon segíteni, hogy az Állami Bank képtelen volt a hitel szükségleteit kielégíteni. Az egyiket az állam ha nem is teremtette meg közvetlenül, de legalább maga rendelte el. Reutern úr, alig hogy a pénzügyeket átvette, egy törvényt adatott ki az úgynevezett községi bankokról. Minden községnek, ha 10.000 rubelt befizetett, joga volt egy bankot alapítani, melynek jogköre a lehető legtágabb volt, csak épen bankjegyeket nem volt szabad kibocsátania. Az a nagy rokonszenv, a melylyel az oroszok a *Mir* (a falusi község) iránt mindenkor viseltettek, és az ellenszenv oly vállalatok irányában, a hol a részvényesek nagy osztalékot zsebelnek be, igen népszerűvé tették ezt az ukázt. Hiába mutatták ki, hogy a község az a collectiv lény, a mely a lehető legalkalmatlanabb a banküzletek vezetésére, — hogy felelősségről itt szó sem lehet, és hogy a visszaélések elkerülhetlenek: mégis mindenfelé keletkeztek ilyen bankok. A mintát Skopin város bankja szolgáltatta a Riazan-i kerületben. Ennek a kis városnak a bankjában özönlöttek a letétek Oroszország minden részéből, mert 5, sőt 7⁰/₀-ot fizetett a letévőknek. Polgármestere Rykow, rendkívül népszerű volt; a bank által elért nyereséggel szépítette a várost és jótékony intézeteket létesített; a közönséghez intézett felhívásai és számadásai valódi amerikai barnumiádák voltak. Érdemeit oly jól tudta érvényesíteni, hogy számos rendjel diszitette a mellét. A midőn a kormány körülbelől 10 év után látta a veszélyt, és átalakította a törvényt oly módon, hogy ezek a községi bankok betéteket csak alaptőkéjük és tartalékjuk tizszereséig fogadhattak el, a skopini bank mégis folytatta műveleteit, és a közönséghez intézett felhívásait, — kifejtván igen szellemesen, hogy a törvénynek nem lehet visszaható ereje, és hogy ennek folytán a megszorítás csak az ezentúl létesítendő bankokra vonatkozik. Végre is úgy 1875 körül bekövetkezett a válság, Skopin városa nem tudta visszafizetni a letéteket és egyéb tartozásokat, melyek 7 millióra rugtak. — Botrányos dolgok sülték ki, hogy mire használták föl a letéteket; Rykow deportátiora lett elítélve; a kormány biztosokat küldött ki a községi bankok műveleteinek ellenőrzésére, és azóta ezek a bankok csak mint tisztán községi intézetek vegetálnak.

A másik alkotásra azt lehet mondani, hogy annak a nagy tűzvésznek köszöni létét, mely 1862. tavaszán a szent-péter-

vári Tchúkin-dvornak a nagyobb részét elpusztította. Ezt a Tchúkin-dvort Szent-Pétervár »kis bazárjának« lehet nevezni, ellentétben a nagy bazárral, a Gostinoi-dvorral. A kereskedőknek, kiket ez a szerencsétlenség ért, hitelre volt szükségük, de az Állami Bank, mely akkor még egyedül állott, nem hitelezhetett nekik, mert alapszabályai szerint három aláírás kellett minden váltóra. Ekkor Lamanszky úr, a bank alkormányzója azt ajánlotta, hogy a »Société générale belge« mintájára egyesületet kell létesíteni, melynek alapelve a kölcsönösség volna. Több mint egy évig tartott, míg együtt volt 200 olyan résztvevő, a ki hajlandó volt 10%-át annak az összegnek befizetni, a melynek erejéig felelősséget vállal és a mely összeg egyuttal az általa igénybe vehető hitel maximumát képezte. Látszik ebből, hogy igen szerény szövetkezetre gondoltak; olyan is volt, olyannyira, hogy az állami banknak egy szobáját használták irodának; itt vezette az ügyeket Lamanszky úr, a legtisztább önzetlenséggel. Öt évvel később ez a társaság irányította a szent-pétervári tőzsde üzletét és ezzel egész Oroszországét. Nem szorítkozott csekély számú ügyfelei váltóinak escomptálására, hanem kölcsönöket is kezdett adni állami és más papirokra, és minthogy mindig biztos lehetett abban, hogy az értékeket tovább adhatja az Állami Banknak, ez a pénzügyi »vadházasság« csakhamar azt okozta, hogy mértéktelen speculatiokba bocsátkozott; a visszahatas 1869-ben következett be, egy nagy tőzsdei válság alkalmával, melynek előidézésében a kereskedelmi banknak is része volt, az egyedüli banknak, mely akkor létezett. Mindkét intézet megmenekült, de komoly *runt* kellett elviselniök. Az egyiknél 1872-ben történt ez; az intézet megrendült és részvényei majdnem 20 évig (1890-ig) az utolsó rangban voltak az árfolyamot illetőleg. A másik intézetnél 1875-ben volt a *run*; ez akkor kénytelen volt pótbefizetést kérni a tagoktól, kiknek száma akkor már 7.000-et tett. A tagok közül akkor sokan visszavonultak, de a társaság mégis kiheverte a csapást, melynek önmaga volt az oka, és a tagokat fölmentették a pótbefizetés alól; régi domináló helyét azonban nem tudta többé visszafoglalni. A társaság még fennáll és számos utánzója akadt a vidéken; a régi lelkesedés azonban nem volt már meg bizonyos idő múlva.

A mi az Állami bankot illeti, ez, miután az 1863-iki kísérlet nem sikerült, a legutóbbi évig nem próbálkozott többet a készpénzfizetéssel. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy teljesen lemondott volna erről a tervről. 1867-től fogva meglehetősen gyorsan követték egymást a vasuti engedélyek, kamatgarantiával vagy a nélkül. A kamatgarantiát akkoriban inkább csak úgy tekintették, mint valami erkölcsi felelősség elvállalását, a mely a vállalatnak hasznára lehet, de az állam pénztárát csak igen csekély mértékben terhelheti és ezért könnyen adták. A kamatgarantia rendszerint csak az elsőbbségi kötvényekre (Obligations) vonatkozott, melyek az egész tőkének kétharmadát képezték és melyek ércpénzre szóltak, hogy könnyebben elkelhessenek a külföldön. A legtöbb esetben a *részvény*-tőkét nem a vasut építésére, hanem *másra* használták. Minél kevésbbé vették igénybe a részvényeket a pálya kiépítésére, annál jobban siettek a kötvényeken túladni, és ezek piacot kerestek a külföldön, olyan áron, a melyet éppen adtak értük. A pénzügyminiszter végre aggódni kezdett. Az állam által garantált 5%-os értékpapir: ez ugyanannyi volt, mint egy orosz járadék és a piacot elrontotta az az elértéktelenítés, melyet a társaságok által szabadon eladott garantált értékpapírok versenye ott okozott.

Elhatározták tehát, hogy a garantált kötvények kibocsátása az állam közbenjöttével fog történni: ez kiadja a társaságoknak a kötvényekért kapott összeget, és minthogy a társaságok részére ekkép kölcsönvett pénzek nagyobb részének Oroszországban kellett kiadatnia munkákért és anyagbeszerzésekért, a kormány papírpénzben adta ki a társaságok járandóságát a napi árfolyam szerint számítva, az ércpénzt pedig a saját céljaira használta. Részben az államadósság szelvényeit fizette vele a külföldön, részben a szentpétervári Péter és Pál erődben felhalmozott érczkincset gyarapította vele. Így keletkezett 1868-tól 1875-ig az a hét vasuti járadékkölcsön, melyeknek mindegyike 15 millió font sterlingről szólt és így történt az érczkincsnek nagymérvű gyarapodása: 1863-ban, a mint láttuk, 69 millió volt, 1875 végéig lassanként 229·4 millióra emelkedett, mely összegben 28·3 millió ezüst volt. A papir-rubel értéke, mely 1866-ban 260 centimes-re süllyedt volt, fölszállt 370-re, a deficit eltűnt és Reutern úr, tizenkét évi miniszterség után, már közel volt ahhoz, hogy

helyre állítsa a pari-árfolyamot és megkezdje az ércpénzfizetéseket. Az állami bank, melynek báró Stiglitz visszavonulása után 1866. évi október hó óta, Lamanszky úr volt a kormányzója, már eladott aranyat és ezüstöt a napi árfolyamért és pénztárait már nem zárta el azok elől, a kik a nemes ércet kérték. 1873-tól 1875-ig, a mikor az aranyvalutának Németországba való behozatala folytán az ezüst árhanyatlása érezhető volt, még védekeznie is kellett a speculánsok ellen, a kik ezüstöt akartak vele vétetni, a hivatalosan fentartott régi árakon.

Ugy látszott már, hogy az 1863-iki szerencsétlenség minden tekintetben jóvá van téve; de bekövetkezett a szerbiai forradalom, a boszniai háború és végre 1877/78-iki orosz hadjárat, és ezek újból semmivé tették azokat a szép terveket. A mikor vége volt a hadjáratnak, a Bank érckészlete már csak 120 millió volt; a papírpénzforgalom megnövekedett 417 millióval és ezenfelül fölvettek három nagy kölcsönt, az úgynevezett keleti kölcsönöket, összesen körülbelül 700 milliót. Wagner tanár úr akkor nagy kegyesen arra buzdította Oroszországot, hogy adjon túl ezen az utolsó segítségen, azon a kincsen, a mely ott fekszik hiába a pinczében; az aranypénz — úgy mondotta a tanár úr — csak a rendezett hitelű államoknak való, tessék azt olyan országoknak eladni, a melyek hasznát tudják venni.

Ezt a jó tanácsot nem követték; de újabb tíz évig tartott, míg Oroszország érczkincse ismét olyan számokat tudott felmutatni, mint 1875-ben.

Az utolsó keleti háború költségeinek fedezésére nem teremtetek semmiféle új adót. Hiszen igaz, hogy ilyen adó nem is lett volna elegendő ezeknek a költségeknek a fedezésére, de jó lett volna legalább annak a kiadási többletnek a fedezetéről gondoskodni, a melyet a háború-okozta új kölcsönök kamatterhe a budgetben okoz. Nem akarták a háborút népszerűtlenné tenni ilyen új adó létesítése által és Reutern úr hiába igyekezett a birodalmi tanácsban ilyet megszavaztatni. Csak annyit tudott elérni, hogy törvényt hoztak, mely szerint a vámokat azontúl (1876. novembertől kezdve) aranyban kellett fizetni. Ez akkor, a mikor elrendelték, csak 12—15 százalékos vámemelést jelentett a külföldi czikkekre nézve; később, a mikor az árfolyam annyira rosszabbodott,

az említett rendszabály egyértelmű volt 40—50 százalékos vámfelemeléssel.

A béke megkötése után kevésbé fukarkodtak az új adókkal. Ez a népszerűtlen feladat Greig tábornoknak jutott, ő volt az utódja Reuternnek, a kinek lemondását éppen a berlini szerződés aláírásának napján fogadták el (1888. július 13-án). A mi az állami bankot illeti, nem tettek semmi intézkedést oly irányban, hogy a papírpénzforgalmat ismét annyira leszállítsák, a mekkora a háború előtt volt. Csak 1881. január 1-én, a mikor már Abaza úr volt a pénzügyminiszter (1880. augusztus óta), jelent meg egy rendelet, mely ily czélból több intézkedést tett. El lett rendelve, hogy azt a 417 millió papírrubelt, mely a háborúra való tekintettel kibocsátott, nyolcz év alatt be kell vonni és pedig 17 milliót azonnal és minden következő évben 50 milliót, akképen, hogy az állam azok helyett járadékkötvényeket ad a banknak, oly mennyiségben, hogy értékesítésük által az az 50 millió befolyjon. Ennek a kötelezettségnek három éven át megfelelték, de tovább nem jutottak.¹⁾ Bár nem támadt új háború és csak Közép-Ázsiában voltak 1881-től 1886-ig némi hadviseletek, melyek nem jártak nagy költséggel, az európai nemzetközi helyzet nagy kiadásokat tett szükségessé és Bunge úrnak a helyzete, a ki 1881-ben utódja lett Abazának, nem volt könnyű. A mikor Bunge 1886. végén elhagyta a miniszteriumot, a papírrubel árfolyama igen alacsony volt. (Legalacsonyabb volt 1888. márcziusban [200 centimon alul].)

És mégis daczára a nemzetközi viszonyok akkori feszültségének, daczára a katonai kiadások és általában a közterhek mindenütt történt szaporodásának, daczára annak, hogy a német birodalmi banknak és a Seehandlungnak orosz értékekre a kölcsönadást megtiltották, sajátyszerű tüneményt látunk a pénzpiaczon: a pénz olcsóbb lett és az államok sokkal könnyebben találtak hitelt. A conversiók divatba jöttek és Bunge úr is, körülbelül egy évvel kormányzatának vége előtt, azon volt, hogy német bankházakkal hosszú időre terjedő szerződést kössön, mely arra volt hivatva, hogy az

¹⁾ 1881-től 1889-ig a bank 248¹/₂ milliót kapott készpénzben és kötvények értékesítése által, és 178¹/₂ milliót olyan kötvényekben, melyek nem lettek értékesítve.

államadósság nagyrészenek kamatlábát 4⁰/₀-ra leszállítsa, holott két évvel előbb 50 millió aranyrubeles orosz államkölcsönt 6⁰/₀-os kamat mellett kellett a külföldön elhelyezni. Emlékezzünk meg arról is, hogy ez a kölcsön, mely egy nagy állam hitelére nézve oly kevéssé hizelgő, az utolsó operáció volt, melynek létesítésében báró Stieglitznek része volt, a ki 1866-ban hagyta el a bankkormányzói állást. A conversióból, melyet Bunge úr megkísérlett, nem lett semmi és a ki tudja, hogy annak mily terhes és lealázó föltételek mellett kellett történnie, nem sajnálhatja, hogy nem jött létre.

Bunge úr utódja Wyschnegradski úr, egészen más egyéniség volt. Tanár volt előbb, úgy mint Bunge, de azután sok éven át mint nagy társaságok igazgatója működött és ott szert tett mindarra, a mi teljesen hiányzott elődjében: tudott bánni az emberekkel és a dolgokkal, merész volt az elhatározásban és gyors a kivitelben. E mellett még az a szerencséje is volt, hogy kormányzata alatt négy évben igen gazdag aratás volt és olyan kivitel, a melyet még nem láttak. Csakhamar hozzáfogott a conversióhoz; fel tudta kelteni ez iránt a francia piac érdeklődését, mely addig majdnem egészen távol tartotta magát az orosz értékektől. A földhitel-szövetkezet záloglevelein kezdte, a melyeknek garantiáját az állam elvállalta volt; ezeknek kamatját 5⁰/₀-ról 4¹/₂-re szállították le és egyidejűleg megszűnt a 20 rubeles visszaváltási praemium is. A Rothschild-ház, mely ezeket a zálogleveleket annak idején kibocsátotta volt, fel lett hiva, hogy közreműködjék ebben az első conversióban és ez a ház résztvett később Wyschnegradski nagyszabású többi conversióiban is és utódja Witte alatt azoknak folytatásában. (Ezek a conversiók nem szoritkoztak a közvetlen államkölcsönökre; a földhitelkötvényeken kívül, melyekről épen beszéltünk, kiterjedtek a vasutak kötvényeire és részvényeire is. Mintegy 10 év óta és különösen 1888-tól 1894-ig az állam sok nagyfontosságú vonalat beváltott és ily módon nagy mértékben leszállította az innen származó terheket.) Ezen óriási conversióknak részletei nem tartoznak a mai előadás keretébe. Itt csak az orosz bank sorsa és az a befolyás érdekel, melyet ezen műveletek a papírpénzforgalomra gyakoroltak. Említettük már, hogy az 1881-iki Abaza-féle rendeletet követő három első év alatt a bank 167 milliót kapott az államtól oly célra, hogy azzal a

papírpénz visszaváltassék. Azonban a 417 millióból csak 92-öt vontak vissza. 1889-ben, a mikor a kivitel nagyon megnövekedett és egyidejűleg Nisni-Novgorodban nagy vásár is volt, némi pénzszükség volt érezhető: ekkor Wyschnegradski úr, a kinek mindenre volt bátorsága, habozás nélkül felhatalmazta a bankot, hogy újabb 25 milliót bocsásson ki, de úgy, hogy a kincstár ugyanakkor hasonló összeget ad át a banknak aranyban fedezet gyanánt. Hasonló körülmények közt még egy ilyen kibocsátás lett megengedve, vagy inkább elrendelve, de meg kell jegyeznem, hogy ezek a kibocsátások csakugyan csak időlegesek voltak és rövid idő múlva megtörtént a bevonás. Alig kell megemlítenem, hogy gyakorlati szempontból az aranyfedezet letétele csak értéktelen formaság volt, mert ezen »ideiglenes« bankjegyek tulajdonosainak ép oly kevéssé volt joguk azoknak aranyban való beváltását kívánni, mint a többieknek és nekik teljesen mindegy lehetett, hogy ezen jegyeknek ellenértéke érczben az államnak vagy a banknak a pinczéjében van-e, vagy külföldi bankoknál, a kikkel a bank összeköttetésben áll. Ennek az egészen ideiglenes rendszabálynak a legvilágosabb eredménye az volt, hogy a körülmények nemsokára ugyanannak nagyobb mértékben való ismétlésére birták Wyschnegradski urat és utódját: a midőn az 1891-iki inség egészen rendkívüli áldozatokat kívánt a kincstártól, ez az ideiglenes kibocsátás meg lett duplázva és meg is lett háromszorozva: fölszaporodott 150 millióra. Nem sokat ártott Oroszország hitelének. Annak a gyors emelkedésnek, mely az 1891-iki gazdasági válságra következett, — annak a merészségnek, melylyel Witte úr a conversiókat kezelte és annak az alacsony kamatlábnak, mely a piaczkon állandóvá lett — köszönhető az, hogy az orosz járadék ma magasabban áll, mint a hogy hat évvel ezelőtt a legvérmesebbek remélték volna. El kell még mondanunk, hogy a jelenlegi rendszer abban állván, hogy az államra minél több gazdasági functió ruháztassék, ez az irány az orosz bank alapszabályainak 1894. június 24-én történt módosításaiban még erősebben jutott kifejezésre, mint azelőtt. Csak azokat a módosításokat fogjuk főlemlíteni, a melyek az új irány jellemzésére szolgálnak. Most már nemcsak a kereskedelmet és az ipart, hanem a földművelést is kell pártolnia a banknak hitelnyújtás által.

A II. fejezet 77-ik szakasza szerint a bank escomptálja »nemcsak azt a papírt, mely előző kereskedelmi ügyleten alapul, hanem azt a papírt is, mely jövőbeli kereskedelmi vagy iparművelet céljára lett kiállítva«. — A hitel ezen bőkezű osztogatásának mintegy ellensúlyozására szolgál a 85. szakasz, a mely szerint Banknak bármely pillanatban jogában áll feleltől részletes mérleget, üzleteikről szóló jelentést, könyv-kivonatokat és minden más adatot kívánni, a melyek segítségével helyzetüket megítélheti.

1896-ban a rendeletek egész sora engedte meg, hogy kereskedelmi és más ügyleteket aranyban kössenek és ugyanazon évben augusztus 22-én ukáz szabta meg a fél imperiál (20 fr.) értékét $7\frac{1}{2}$ rubellel, 1898. január 1-ig. Noha a rendelkezés célul azt tűzi ki, hogy az ezüstpénzrendszert olyanul helyettesítse, melynek alapja az arany, a számadások alapjául az ország belsejében megmaradt az ezüst-, vagy helyesebben papír-rubel és ugyanez történik a nemzetközi forgalomban, természetesen csak a törvény szempontjából; gyakorlati szempontból mindig ércpénz alapján egyenlítették ki a külfölddel való számadásokat.¹⁾

Jelenleg a birodalmi tanács alapos újítást tervez a pénzrendszer terén. Raffalovich Arthur, a kinek a tervet ismerni kell, azt mondja egy legutóbbi tanulmányában, hogy a bank pénztárában ezentúl akkora összegnek kell lennie, hogy a bankjegyeket bármikor beválthassa. Ennek az összegnek a forgalomban levő papírpénz felét kell tennie, ha ez utóbbi nem tesz ki többet 800 millió rubelnél; az ezen összegben felüli papírpénznek teljesen fedezve kell lennie. Ma óvatosabbak az emberek mint Cancrin idejében.

A mi a papír-rubelnek a $66\frac{2}{3}\%$ -ban megállapított árát illeti, Raffalovich kifejti, hogy az minden érdeket kielégít, a mennyiben nem károsítja sem az adósokat, sem a hitelezőket és megegyezik az utolsó 7 év árfolyamának középértékével. Ez a kijelentés helyes. Csak egy apróságban téves. Bizonyos,

¹⁾ 1896. nov. 17-én a Bank birtokában 425 millió aranypénz volt; a forgalomban levő papírpénz $1.046\frac{1}{4}$ milliót tett, s azonfelül »ideiglenesen kibocsátva« 75 millió, melynek fedezésére megfelelő értékű aranypénz szolgált. Tehát $621\frac{1}{4}$ millió volt fedezet nélkül. Azonfelül volt a Banknak 110% millió értékű saját aranya, mely összegből 51 millió a Bank fiókjaiban volt elhelyezve.

hogy mióta a kincstár és a bank pénztáraiban olyan nagy aranymennyeiség halmozódott fel, azóta az árfolyam sokkal inkább emelkedett volna, ha a kormány 1894 óta nem tett volna egészen rendkívüli intézkedéseket abból a célból, hogy ezt az emelkedést megakadályozza. Nem kell nagyon messzire mennem, hogy e véleményemre bizonyítékokat találjak. Ismeretes, hogy Ausztria-Magyarországban a forint árfolyama 1891-ben megközelítette a 220 centimest, midőn még csak kezdték emlegetni az ércpénz-forgalom ujrabehozatalát és midőn a Bank aranybevétele a forgalomnak még csupán egy hatodát tette ki. A másik bizonyítékot maga Oroszország szolgáltatja. Láttuk fentebb, hogy 1875-ben, midőn a Bank bevételei még csak a forgalom felét tették (mely akkor több mint 700 millióra rugott), a rubel árfolyama már 350 centimera emelkedett. Mi történt volna 1895–96-ban, midőn az ércpénzkészlet 800 milliót tett ki 1.100 milliónyi forgalommal szemben, ha közigazgatási uton meg nem akadályozták volna a papír-rubel árfolyamának természetes emelkedését?

Erre azt felelik, hogy a rubel jelenlegi ára ideiglenes és csak 1898-ig van megszabva. Ez áll. De hisz éppen ez vonja el az ujitástól értéke nagy részét. Minden ideiglenes és minden a kormány jóakaratótól és belátásától függ. Mi, a régi iskola nemzetgazdái, nem tudjuk elhinni, hogy ez a hitel-forgalom szilárd alapon nyugszik, hogy megfelel a nemzetközi piacz igényeinek, ha az államnak szabadságában áll annak föltételeit szabályozni, azokat tetszése szerint változtatni, a helyzetről szerzett értesülései, a forgalom és saját költségvetésének érdekei szerint. Ha az ember visszaemlékszik arra a bizonytalanságra, melynek a kereskedelem napról-napra ki volt téve még a legközelebbi multban is azáltal, hogy a rubel árfolyama egy hónap alatt 10%-kal vagy még többel is változhatott, akkor kétségtelenül nagyon hasznosnak tartja, hogy a rubel ára mostantól 1898. január 1-éig nem változhatik. Éppen oly kétségtelen, hogy az arany, ha minden jól megy, lassankint nagy helyet foglal majd el a forgalomban; és minthogy Oroszország helyzete kétszeresen kedvező, először mert maga termel aranyat és másodszor, mert kereskedelmi mérlege *fölösleget* mutat, mely ércpénzkészletét növeli: hihető, hogy egy év múlva a papír-rubelnek magasabb árfolyamot lehet majd szabni. Mindamellet tény az, hogy a jelenlegi

intézkedések még nem helyezik Oroszországot azon államok közé, melyeknek rendes szabályszerű, biztos ércpénz forgalmuk van.

Ha el is érték azt, hogy egyelőre az állam és a Bank aranya bőségesen elég volna arra, hogy minden a beváltásra vonatkozó kívánságnak megfeleljen, még sem szabad szem elől téveszteni olyan körülményeket, melyek a legközelebbi multban mindannyiszor éreztették lesújtó hatásukat, valahányszor úgy tettszett, mintha már elérték volna az ércpénzforgalmat. Az első ilyen körülmény az, hogy a papírpénzen kívül van még valamivel több mint 200 millió értékű kincstári utalvány 50 és 100 rubeles részletekben, 4⁰/₀ és 3⁰/₀ kamatlábbal, melyek mindaddig magánosok birtokában maradnak, míg elegendő forgalmi eszköz van, de megjelennek a piacon, mihelyt ebben a legkisebb hiány mutatkozik. Elmondtam, minő szerepet játszottak ezek az utalványok 1863-ban. A második körülmény magában Oroszország bankrendszerében rejlik. Az állam szabályoz mindent, az rendelkezik mindenről. Nem akarok bővebben kiterjeszkedni e dologra. Kétségtelenül a legjobb akarat alkotta a tervezett és a megvalósításhoz közeledő ujitásokat; de mind a reform, mind a jóakarat, sokkal inkább hivatalos természetű, semhogy a jövőre nézve védekezhetnék az elégedetlenség ellen. A hitel szilárdabb biztosítékokat igényel.

De tekintetbe kell venni azt, hogy Oroszországban minden változás máskép megy végbe, mint másutt. Ebben az országban úgy a parasztok felszabadulásának, mint a gazdasági és társadalmi ujitásoknak sajátos jellegük van; kiindulások véletlen műve, kivitelük sajátságos eszközökkel történik. A mi pénzügyi tekintetben hat év óta történt, olyannyira túlszárnyalja a legvérmesebb reményeket és terveket is, hogy minden esetre remélhető, hogy Witte úr annyira merész tervei nem fognak eredménytelenek maradni. Az orosz Bank és forgalom alapjáról elmondható, hogy *sui generis*. Biztosítékát az orosz államférfiakba helyezett bizalom képezi, kiktől elvárhatjuk, hogy a jelenleg kétségtelen haladást fejleszteni, és azt minden visszaeséstől megóvni fogják.

HORN ANTAL.

I R O D A L M I   S Z E M L E.

Dr. Rost Bernhard: Der achttündige Normal-Arbeitstag. Leipzig, 1896. (Staats- und Socialwissenschaftliche Beiträge. Herausgegeben von A. von Miaskowski. Band III., Heft 1.) *Rae John: Der Achtstunden-Arbeitstag.* Autorisirte Uebersetzung aus dem Englischen von *Julian Borchardt.* Weimar 1897.

»Nyolcz óra munka, nyolcz óra pihenés és nyolcz óra szórakozás.« A socialista mozgalmak ezen egyik leghatalmasabb, legáltalánosabban elterjedt jelszava, mely az általános májusi ünnepekkel karöltve, az egész művelt világban ismeretes, igen természetesen, nem egészen új keletű. Marx és Engels 1848-iki kommunista manifestumaiban fordul először elő, mint a munkásosztály követelése s 1886 óta lett általánossá.

Kevesen tudják azonban, hogy ezt a jelszót a socialisták éppen a gyárosoktól vették s kezdetben határozottan ellene foglaltak állást, sőt még ma is igen nagy részük s közöttük a legjobb anyagi helyzetben levők egy része szintén vonakodik a munkának nyolcz órára való korlátozását sürgetni.

A túlságos hosszú ideig tartó munka a régiebb időkben csaknem ismeretlen volt vagy legalább csak kivételes esetekben fordult elő, midőn pl. aratásnál, elutazás előtt s más esetekben a foglalkozás célja azt megkövetelte. Már maga az éjjeli világítás tökéletlen volta megnehezítette az éjjeli munka alkalmazását, mely a munkásnak legártalmasabb. Mióta azonban a gyárak s velük csaknem egyidejűleg a közlekedés is tökéletesedett, csakhamar megkezdődött a gyárosok versenye s ezzel együtt a munkaerő erőltetett kihasználása oly célból, hogy a gyáros minél többet termelhesen. Mindnyájan tudjuk, hogy ez a verseny és túltermelés csakhamar veszedelmére szolgált a gyárosoknak s ez indította már a 30-as évek elején Fielden János todmordeni angol pamutgyárost, hogy a híres Owen Róberttel szövetkezve, mozgalmat indítson meg oly célból, hogy a gyárak ezentúl naponkint csak 8 órát dolgozzanak. A gyárosok feltűnő készséggel vállalkoztak a szövetkezésre s 1833. november 25-én Manchesterben nagy lelkesedéssel megalapították a »nemzeti újjászületés társulatát« (National regeneration Society), melynek bevallott célja az volt, hogy a munkások napi 8 órai munkáért a jelenleg szokásos teljes napi munkabért kapják meg. Nagy gyorsasággal hódított az eszme, több mint 20 főkegylet alakult pár hét alatt, hetilapot adtak ki, a parlamenthez kérvényt nyújtottak be s több gyár tényleg megkezdte a munkaidő reducálását s mindamellett pár hónap múlva az egész mozgalom megszűnt. A gyármunkások küzdöttek ellene, mert belátták, hogy a gyárosok igazi célja az volt, hogy a túltermelés

meggátolásával az árakat felemeljék s mert féltek attól, hogy a munkaidő apasztása következtében az ő bérük is apadni fog s a versenyző munkások száma emelkedni. 1834. február havában még elhatározta az egyesület, hogy június 2-án általában megkezdik a 8 órai munkaidő alkalmazását, május 10-én azonban már megszűnt az egyesület hivatalos lapja s ezzel együtt hallgatag az egyesület is. A munkások ellenállása győzött.

Hosszabb ideig csak szórványosan jelent meg azután a nyolczórás munka követelése s igazi sikereket csak egy pár esetben mutatott fel, de nem a munkások érdekében, hanem mint humanistikusan kísérlet a gyárakban alkalmazott nők és kiskorú gyermekek egészsége érdekében. Mindamellett a mozgalom nem szűnt meg teljesen sehol s valóságos lángot vetett 1886-ban az amerikai Egyesült-Államokban, hol csaknem egyszerre 366.000 munkás követelte a nyolczórás munkaidő behozatalát; ezek közül legalább egy időre 192.000 elérte azt, bár némely helyen, különösen Chicagóban, több napig tartott vérengzés árán. 1890 óta a mozgalom a májusi ünnepekkel áll összeköttetésben s rögtön az első alkalommal Londonban több mint egy negyed millió munkás gyűlt össze, 12 szószéken követelték a nyolczórás munkaidőt s hasonló tömeges májusi tüntetések a capitalisták rémületére azóta Európa minden nagyobb városában ismétlődtek.

Tény, hogy a követelés ma még nagyon messze áll a megvalósulástól. Egyes gyárakban minden gyáriparral bíró országban életbeléptették az új rendszert, nem szokatlan az sem, hogy a törvényhozás rendelte el a nyolczórás munkát egyes foglalkozási csoportokra vonatkozólag, vagy, mint az amerikai Egyesült-Államokban, minden állami vagy az állammal szerződési viszonyban álló gyárakban; feltűnő azonban, hogy mindez ideig csak egyetlen ország van, hol a nyolczórás munkaidő rendszere diadalmaskodott legalább oly értelemben, hogy a gyárak túlnyomó nagy része azt alkalmazza.

Ez az ország messze esik tőlünk, talán a legmesszebb minden művelt állam között. Ez Victoria ausztraliai gyarmat, a melyet általában a munkások paradicsomának mondanak s melynek a culturalis fejlődés szempontjából is igen előkelő helye van a művelt országok között. 1855. december havában, mely időszak ott éppen a nyár közepe, jutott eszébe Melbourneban egy pár izzadó köművesnek, hogy bajuk egy részén legkönnyebben segíthetnek az által, ha a munkaidőt megrövidítik, különösen a nap forró szakára tekintettel. Az eszme gyorsan terjedt s a munkaadók előzékenysége folytán már a következő év április 21-ike óta tömegesen rövidítették meg a munkaidőt. 1857. óta nemzeti ünneppé lett ez a diadal megnyerése s 1890-ben már 8000 munkás vonult végig Melbourne főutczáin 50 különféle gyárt képviselve, hogy ebben az ünnepben részt vegyen. A felvonuláson itt is elől viszik a zászlót, melyen 8 órai munka, 8 órai pihenés s 8 órai szórakozás van felírva, de ez a tüntetés nem okoz rettegést többé, ellenkezőleg valóságos örömnép, melyen a hatóságok s a nép minden rétege megjelenik; a parlament s a hivatalok szünetet tartanak az nap, történeti és ipari jelmezes csoportok bemutatásai, díszbéd s jótékony célra rendezett népnépnek annak kiegészítő részei. Erős akarattal s szívós kitartással küzdöttek a victoriái munkások eszméjükért, egyes esetekben még bérlevonásba is önkényt beleegyeztek s egyetlen strike vagy nagyobb rendetlenség sem fordult elő a hosszas küzdelem alatt. A munkások háromnegyede ma csak

8 órát dolgozik, a hosszabb ideig dolgozók nagy része földműves, napszámos, aranyosó, diszitő s más oly iparággal foglalkozó egyén, hol a munkaidőt a foglalkozás természeténél fogva nehezebb szabályozni. S ma ezek a munkások a rövidebb munkaidő daczára, csaknem kétannyi munkabért kapnak, mint európai társaik. Ezrével vannak köztük háztulajdonosok, kik a gyárakból kijövet még kertészettel is foglalkoznak, műveltségük pedig meglepően nagy, az olvasó egyleteket ők töltik be s népies egyetemükön (Working men's College) állandóan több van 2000 hallgatónál. Az utazók meglepő részleteket irnak az ausztraliai munkás úri modoráról s a statisztika bizonyítja, hogy Victoriában a benszülöttek között apad a bűn és a halandóság, a lakosság 26·39/0-a tőkepénzzel rendelkezik s egy főre 276 font hús jut, míg Angliában csak 105, az amerikai Egyesült-Államokban 120. S mindennek daczára az ipar fokozatosan emelkedik, a munkások rövidebb idő alatt is csak annyit termelnek, mint régen, különösen, mivel maguk a munkások folytonosan igyekeznek a gépek kezelésében reformokat létesíteni.

Victoria állam példáját Új-Seeland szigeten és más ausztraliai gyarmatokon is sikerrel utánozzák s mindenütt gyökeret vert már az a tudat, hogy a nyolczórás munkaidő rendszere munkaadóknak és munkásoknak egyaránt kedvező, a közjólét, a közműveltség előmozdítását illetőleg pedig egyik elsőrangú feltétel. Az elméletben helyesnek ismert reform életbeléptetését nem gátolja itt már senki, ellenkezőleg közös erővel igyekeznek azon, hogy a látszólagos nehézségeket is megszüntessék. Így sikerült a kikötő-munkásoknak, pékeknek, vasuti tisztviselőknek és másoknak is kieszközölni a 8 órai munkaidőt, mely kedvezményt pályatársaik másutt nem élvezhetik.

Nem szükséges részletesen bizonyítgatni, hogy a munkaidő szabályozása nagy általánosságban hasznos a munkásokra nézve. Hogy az el nem csigázott test egészségesebb s lelki örömekre, a művelődés áldásainak felhasználására alkalmasabb, az természetes. Könnyen érthető az is, hogy az értelmes munkás szabad idejét nem fecsérli el korcsmában vagy más dorbézolással, melyek különben is főkép a túlfeszített idegek izgató és enyhítő szereit szoktak lenni, míg a jólétben és rendezett viszonyok között élő ember szívesebben tölti szabadidejét családja körében avagy, miként a victoriái munkásokról láttuk, az oly sok gyönyört és erkölcsi hasznot nyújtó kertészkedéssel. Nagy fontosságú főkép, hogy a munkásoknak szórakozásul és pihenőül engedett idő a közművelődésnek válik hasznára, új találmányok szülő oka lesz és hogy szabad gondolkodású eszmékért lelkesülő s önálló gondolkodású új nemzedék létrejöttét teszi lehetővé.

Mindamellett kérdéses, vajon Victoria állam példája általánosítható-e? Egy oly ország, mely jóformán tegnap keletkezett s a hol megrögzött szokások, éles ellentétek nincsenek, melynek határán a végtelen tenger vagy hasonlóan új államok vannak, nem lehet egyszerű utánzásra alkalmas hely. Szükséges tehát megvizsgálni, vajon a nyolczórás munkaidő általánosítása szükséges, hasznos és lehetséges-e minden gyáriparral bíró államban?

Ezekre a kérdésekre felel a két fenczimzett mű. Mindkettő adatokban gazdag, de míg a német Rost pedans rendszerességgel fejtegeti a kérdés minden oldalát, az angol Rae a munkáskérdés lényegét felölelő alapossggal és ügybuzgalommal magasabb szempontból vizsgálja tárgyát. Mindketten megegyeznek azonban lényegileg

abban, hogy a nyolczórás munkaidő általánosítása — bizonyos korlátok között — nem áll ellentétben az ipar fejlődésével, sőt hogy az kétségkívül megvalósul, Rae szerint, már a közel jövőben.

Mindenekfelett rendkívül nagy érdekű az a tapasztalati tények által kétségbevonhatlanul igazolt állításuk, hogy *a munkaidő megszorítása bizonyos fokig nemcsak nem csökkenti a munkaeredményt, hanem ellenkezőleg emeli is* s viszont a munkaidő szaporítása bizonyos idő múlva a termelés apadását eredményezi. S ezt az eredményt tapasztaljuk abban az esetben is, ha a gépekben semminemű változás sem történik.

Némely esetekben ez az emelkedés valóban igen nagy. Massachusetts állam hatósága előtt egy gyapotgyár tulajdonosa 1883-ban kimutatta, hogy midőn a munkaidőt 13 óráról 11-re apasztotta, ugyanazon gépekkel s ugyanazon munkásokkal hetenkint az előbbeni 90.000 rőf karton helyett 120.000-et készített, egy middlesex-i angol gyáros pedig, ki a munkaidőt 13 óráról egyszerre 10-re apasztotta, ugyanily körülmények között egy év alatt 135.000 font sterlinggel több értékű árút termelt, bár munkásainak bére 57⁰/₀-kal emelkedett. Ellenkezőleg egy Massachusettsi szőnyeggyáros termelését növelni akarván, a rendes 10 órai munkát rendkívüli munkaidővel bővítette ki, az első hónapban eredményt is látott, de már a másodikban kevesebbet készítettek a munkások, mint előbb s e mellett a minőség hasonlíthatatlanul rosszabb volt, úgy hogy még egy pár hónapig tartó hasonló szomorú eredmény után kénytelen volt a rendes 10 órai munkaidőhöz visszatérni. Baker Robert angol gyárfelügyelő 20 évi tapasztalat alapján hivatalosan bizonyította már 1859-ben, hogy bár a munkaidőt heti 69 óráról 60-ra apasztották s a munkások bére átlag 12⁰/₀-kal s egyes esetekben 40⁰/₀-kal emelkedett, a termelés és a gyárosok jövedelme szintén nagyobb lett. A 10 órai munkaidő törvényes elfogadása után Angolországban a textilipar termelése rövid öt év alatt megháromszorozódott.

Világos mindezekből, valamint a két műben felsorolt mintegy száz más példából, hogy a termelésnek minősége és nagysága nem fizikai megerőltetésnek, hanem intenzívebb szellemi munkálkodásnak eredménye. Gyárosok és gyárfelügyelők hivatalosan bizonyítják, hogy a nyolczórás munkarendszer mellett alkalmazott munkások általában értelmesebbek, kitartóbbak és pontosabbak, mint mások s ezért a gépekkel jobban bánnak s nagyobb eredményeket mutathatnak fel. Angliában és Svájcban hivatalosan constataáltak, hogy a rövidebb ideig dolgozó munkások ugyanazon gépekkel több eredményt értek el, mint előbb. A ki nem fáradt munkásnak sokkal nagyobb az ügyessége. Az elzászi takács átlag 1⁵ szövőszéket kezel egy perc alatt 140 kötéssel, az angol 3⁹ szövőszéket 240 kötéssel. Az elzászi takács idejének 20—30⁰/₀-át vesztegeti el a fonálszakadással s más akadályokkal, az angol legfeljebb 16⁰/₀-ot. Az ügyes munkásra kevesebb felügyelet kell. Angliában egy munkafelügyelőre 60—80 ezer szövőszék jut, Szászországban 4000, Elzászban 15.000. Így a jól vezetett angol gyárakban legalább félfannyi munkás, félfannyi gép, félfannyi épület szükséges s ez egyik oka, hogy a gyáros a magasabb munkabér mellett is jelentékenyen olcsóbban adhatja árúit. A munkások ügyessége és értelmi fensősége bámulatos módon mutatkozik a munkánál. A belga gyárakban átlag félórába kerül a gépeknél előforduló zavarok megjavítása, a gyakorlott angol munkás rendszeren egy pillanat alatt

készen van ezzel. Ezért a gép Angliában 8 óra alatt is rendesen többet dolgozik, mint Belgiumban 11 óra alatt. Igen figyelemreméltó továbbá a túlfeszített munkánál előforduló idővesztés a pihenésben. A reggelizés előtt munkába álló ember rendesen immelámmal foglalkozik s a reggelizésre szánt szünet után hosszabb idő szükséges, míg minden a rendes kerékvágásba jő s így van ebédnél és vacsoránál is. Ezért legczélszerűbb a 8 órai munkaidőt úgy osztani be, hogy az reggel 8 órától délután 5 óráig tartson, közben egyórai szünettel ebédelésre.

A gép tehát nem oly fontos a termelésnél, mint a munkás arravalósága. Ellenkezőleg minden jel arra mutat, hogy a gép használata még élesebben kitünteti a munkások között fennálló különbségeket. Így hivatalos adatok szerint a könnyű földmunkánál 3 angol munkás teljesít annyit, mint 4 francia, nehezebb, de még nem gyári jellegű munkánál 3 angol munkája 6 francziáéval ér fel, a gépmunkánál azonban már épen 9-ével, azaz gyárakban az ügyes és gyakorlott angol munkás háromszorta több eredményt képes felmutatni, mint a francia.

Nagyban és egészben véve tehát a nyolczórás rendszer a legtöbb gyárban sikerrel alkalmazható, különös intézkedések sem szükségesek a végett, hogy a gyárosok érdeke és az iparfejlődés megvédessék. Természetes azonban, hogy némely foglalkozásmód sajátosága olyan, hogy a munkás ügyessége és szorgalma sem idézhet elő nagyobb eredményt rövidebb idő alatt. Az éjjeli őr, borbély, omnibuskocsis 8 óra alatt nem tehet annyit, mint 12 óra alatt s itt a nyolczórás munkaidő meghonosítása, mely különösen a közlekedési eszközök-nél a kimerültségből származó közveszélyes figyelemlankadás meggátlására szükséges volna, már a vállalkozó terhére és kárára jut. Az is kétségtelen, hogy a 8 órai munka nem egyenlő mérték minden foglalkozásnál. Építő-munkások, bányászok, kőfaragók, géptechnikusok, hol a physikai munka nagyon nehéz s a mellett néha jelentékeny szellemi munkával van kapcsolatban, napi 8 órai munka mellett kétségkívül már dolgoznak annyit, hogy a tartós további működés egészségi szempontból és szellemi éberségükre nézve veszélyes lehet s ezenkívül vannak oly iparágak is, különösen a mérges anyagokkal dolgozó vegyiparban vagy az éjjeli és földalatti munkáknál, melyeknek munkásait egészségi okokból hosszú időre lefoglalni nem lehet; másrészt azonban lehetnek és vannak oly foglalkozások, habár igen csekély számmal, melyekben 8 órán túl is lehet állandóan dolgozni különös hátrányok nélkül.

Az utóbb említett különbségek magyarázzák meg, hogy a nyolczórás munkaidő behozatala aránylag legkönnyebben sikerült a gyermekek és nők munkájánál, valamint az egészségre kiválóan ártalmas foglalkozásoknál. A kőszénbányászok, az ólom-, phosphor-, higany- és arsenikmunkások, üveggyárosok kevés kivétellel ma már az egész művelt világban naponként csak 8–9 óráig dolgoznak, sőt néha kevesebbet is, így az angol bányászok Yorkshireben, Nottinghamshireben és nyugati Lancashireben csak öt napon át vannak a föld alatt s más helyeken is a szombatot félünnepnek tartják.

Igen sok esetben maguk a munkaadók is belátták, hogy a nyolczórás munkarendszer alkalmazása nincs hátrányukra s ezért azt önként meghonosították gyáraikban. Könnyen érthető azonban, hogy az ily engedmények mindenkor csak szórványos jellegűek s a nagy

reformnak általánosítása ily úton nem lehetséges. Nagyobb hatása csak oly esetekben van az ily engedményeknek, midőn maga az állam, mint munkaadó intézkedik. A legelső volt e tekintetben Victoria állam, melynek működéséről fentebb szóltunk. Az amerikai Egyesült-Államokban 1886 június 25-én léptették életbe a nyolczórás munkaidőt az állami vagy államilag segélyezett gyárakban, de mivel a törvény nem intézkedett egészen világosan arról, hogy a munkások bére ne rövidítették meg, a törvénynek nem volt kellő hatása s azért 1892 augusztus 1-én újabb, sokkal szigorúbb törvény jelentékeny büntetés terhe alatt tiltotta meg, hogy az állami vagy állami megrendelésekben részesülő gyárakban nyolcz óránál tovább bárkit foglalkoztassanak. 1894 elején az angol állami fegyvergyárakban hozták be a 8 órai munkát s a hivatalos jelentések szerint várakozást felülmúló eredménnyel: a munkások most nyolcz óra alatt többet keresnek, mint előbb kilenczórai munka mellett.

Természetes, hogy maguk a munkások sokkal többet törődnek a nyolczórás munkarendszer meghonosításával, mint a munkaadók. 1824 óta, midőn az angol munkások szabad szervezkedése megengedett s azok a bámulatosan nagyszerű munkás-szövetkezetek keletkeztek, melyek ma már a társadalmi kérdésekben elsőrangú tényezők, az angol munkások jártak elől ebben a kérdésben is, nem oly sikerrel ugyan, mint Victoriában élő társaik s nem oly nagy erőfeszítéssel és lármával, mint az északamerikaiak, de nagyobb kitarással. A textiliparban s részben a bányászatnál is igen sok eredményt értek el, bár az angol munkás jó adag conservatív hajlammal bír s ennek következtében a legtekintélyesebb Trades-Unionok igen gyakran határozottan ellene szegültek a socialisták által újabban kezeltetésen sürgetett erőszakos intézkedéseknek a nyolczórás rendszer érdekében. Amerikában, mint láttuk, az erőszaktól sem riadtak vissza, de ennek csak pillanatnyi sikere volt, így az 1886-iki csaknem belforradalom jellegével bíró mozgalom alapján 192 ezer munkás megnyerte ugyan a nyolczórás kedvezményt, de rövid idő múlva már visszavonták azt a munkaadók s állandóan csak 15.000 építő-munkás örvendhet a sikernek. Többé-kevésbé hasonló volt az eredmény másutt is, a strikeok áldozatai a legtöbb esetben nagyobbak voltak, mint az állandóan biztosított siker.

Ugy látszik tehát, s ebben mindkét szerző egyetért, hogy a nyolczórás munkarendszer általánosítása főkép a törvényhozástól függ. Maguk a socialisták is érzik ezt s ezért minden lehető módon ostromolják a törvényhozó testületeket, nem is sikertelenül. 1893-ban az angol parlament már másodszori olvasásnál szavazta meg a nyolczórás munka kötelezettségét a bányásziparnál s ezenkívül politikai agitatók eredménye volt nagyrészen a női és gyermekmunka korlátozásáról szóló törvények alkotása.

De a mily könnyű dolog a törvényhozó testületnek a »suprema lex« elvének alkalmazása oly esetekben, hol az emberbaráti érzület és a közegészségügy érdekei kirívó és felháborító sérelmet szenvednek: talán épen oly nehéz a magánérdekek és szabad verseny korlátozása oly téren, hol még kétkedésről is jogosan lehet szó, mert hiszen senki sem fogja azt mondhatni, hogy kivétel nélkül minden iparágban 8 órai munka a helyes, 8½ óra ellenben már veszélyes.

A nyolczórás munka kötelező általánosítását a törvényhozás csak abban az esetben mondhatná ki, ha minden egyes iparágra

vonatkozólag bebizonyított volna annak czélszerűsége, sőt szükségessége. Ezt azonban egy pár elméleti socialista kivételével senki sem állítja s az egyes iparágak bonyolult, egymástól eltérő viszonyai között idegenek nem is ítélik meg. A törvényhozó testület ennél fogva csak facultativ életbeléptetést határozhatna el oly módon, hogy a hol a munkaadók és munkások többsége mellette nyilatkozik, a nyolczórás rendszer szabálylyá emelhető. 1848-ban a francia ideiglenes kormány kötelezőleg rendelte el, hogy az eddigi 14–15 órás munkaidő a vidéken 11, Párisban 10 órára szálltassék le s ez a reform is óriási zavarokat idézett elő: a gyárosok, a gyors változásra elő nem készülve, sok helyen önként hagyták abba üzletüket, a munka nélkül maradtak száma rohamosan emelkedett s a közveszélyes csavargók számát szaporította mindenekfelett pedig a rémület a bizonytalan jövő miatt megrendítette a francia ipart alapjában.

Erőszak és elhirtelenkedés tehát nem használ semmit. Szerencsére napról-napra tisztulnak az eszmék, a nyolczórás rendszer ellen felhozott érvek erejüket veszítik s mindinkább terjed az a tudat, hogy a munkások kizsákmányolása sem a munkaadóknak, sem az ipari termelésnek nem válik hasznára. Az eszme érlelődik. S ha eljő az az idő, midőn általánossá lesz a tudat, hogy a nyolczórás rendszer mellett az ipar is nyer s a munkások még többet, a törvényhozó testület bizonyynyal rázkódtatások nélkül fogja szentesíteni az új rendszert.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Társadalmi kérdések.

A női munka versenye. A nők térfoglalása a közélet legkülönbözőbb, eddig kizárólag férfiak által kezelt ágaiban korunk legérdekesebb jelenségei közé tartozik annyival inkább, mert ma már nyilvánvaló, hogy nem egyes többé-kevésbé beteges állapotot jelző tünetekről van szó, hanem általános irányzatról, mely a gazdasági élet átalakításával kapcsolatban az összes művelt társadalmakban megváltoztatja a férfi és nő eddigi szerepkörét.

A gazdasági élet törvényeinek kutatója előtt az ily nagy alakulás megkezdődése nem lehet meglepő. A közlekedési eszközök, a gyárak, a rabszolgaság és jobbágyság megszüntetése analog helyzeteket teremtettek más tereken s igen természetes, hogy azok az átalakulások több más tényezőn kívül a társadalmi élet alapját alkotó családra is hatással voltak. Az átalakulás lényegében bizonyynyal kisebb méretű itt, mint a társadalmi élet bármely más körében, mindamellett a családi élet fontossága és a nők szereplésének némely — különösen az úgynevezett tudományos — pályákon való feltűnő jellege szokatlan érdekességet ad az új mozgalomnak s általában aggodalmakat kelt annak jövő kifejlődése és társadalmi meg erkölcsi hatására vonatkozólag.

Kétségtelen, hogy ma, az átalakulás kezdetén, a közgazdaság sem képes objectív ítéletet mondani a mozgalom jelentősége felől. A Cobdenek époly képtelenek a jövőt világosan feltárni, mint a Guttenbergék és Stephensonok. A női kérdésnél pedig a jövő képe annál bizonytalanabb, mert itt az ész ítéletét a szenvedély nagyon összezavarja s a megtörtént tények halmazán még nem juthattunk fel oly magaslatra, a honnan legalább a zürzavar ködéből kimagasló csúcsokat világosan áttekiuthessük. Mivel azonban a kérdés rendkívül fontos, örömmel kell üdvözölni a társadalmi reformoknak minden egyes oly jelenségét vagy munkálatát, mely a tények alapján némi világot derít a mozgalom irányának megítélésére.

Ilyennek tekinthető az a dolgozat, melyet az angol munkás-hivatal megbízásából Collet k. a. állított össze az angol munkásnők viszonyairól¹⁾ s melyben ez a kiváló szakértelemmel bíró nő különösen éles statisztikai bírálattal indirecte tájékozást ad a nőkérdés általános megítélésének módjára vonatkozólag is.

Collet adatait a népszámlálások és munkás-statisztikából vett számadatokon kívül egyes, a nagy városok iparára vonatkozó szűkebb-

¹⁾ Report by Miss Collet on the statistics of employment of women and girls. London.

körü, de gondosan előkészített specialis gyűjtésekből állította össze. Munkájának főelőnye, hogy a következtetéseknél nemcsak a nők és férfiak általános számát, hanem a foglalkozók számának különbségét is alapul vette az arányszámok megállapításánál.

Oly statisztikai összehasonlításoknál, midőn az egyik csoport jelentékenyen fejletlenebb állapotban van, az arányszámok ilyenmő szemmeltartása nagyon szükséges, különösen abban az esetben, midőn a nők száma jelentékenyen gyorsabban szaporodik. Így a két utolsó népszámlálást tekintve, volt Angliában és Walesben 10 éven felül:

	férfi	nő
1880-ban	9,313.666	9,992.513
1890-ben	10,591.967	11,461.890
Szaporulat	1,278.301	1,469.377

Ha tehát ezen idő alatt a 10 éven felül levő nőknél a foglalkozók száma 34.05 százalékról 34.42 százalékra emelkedett, míg a férfiaknál 83.24 százalékról 83.14 százalékra süllyedt, az arányszámok csak első pillanatra mutatják a női munka versenyének emelkedését, de az általános népesség gyarapodását is tekintetbe véve, mindkét nemű munkások számarányának csaknem stabilis voltát bizonyítják. Az összes férfi lakosság 83 százaléka mellett már csak 17 százalékot lehetne absolute a foglalkozók közé venni, sőt valósággal annyit sem, mivel Collet a foglalkozók közül a tanulókat igen helyesen kihagyja, ellenben a nők közül még mindig 66 százalék nyerhetne foglalkozást s hogy 10 év alatt, midőn a nők munkaversenye napirinden volt, ebből a 66 százalékból még egy fél százalék sem jutott be a foglalkozók közé, oly tény, mely egyáltalán nem bizonyít a mellett, hogy a nők rohamosan foglalják el a férfaktól a kenyérkereső pályákat.

A statisztikai számarányok ilyenmő megállapításának helyességét még világosabban bizonyítják a kisebb körökből vett adatok. 1880–1890 közt absolute véve a kereskedelembe alkalmazott nők száma 160%-kal emelkedett, a férfiaké ellenben csak 15%-kal. Ez a szám valóban megkapó ellentétre mutat. S mindamellett tény, hogy a férfi kereskedelembe foglalkozók száma sokkal nagyobb gyarapodást mutat, mert 100.000 nő közül (tiz éven felül) 1891-ben csak 96-tal volt több a kereskedelembe alkalmazottak száma, mint 1881-ben, holott ugyanazon idő alatt a férfiak hasonló számaránya 282-vel emelkedett. A kis és nagy csoportok összehasonlításánál nem kell feledni tehát soha, hogy a kis csoport számarányának 100%-kal emelkedése az össznépességhez viszonyítva kevesebb lehet, mint a nagy csoport számarányának emelkedése egyetlen százalékkal.

A női munka nem fenyegeti a férfi munkát. Ez tehát Collet számadatainak első tanúsága. Hogy a látszat ellene szól, annak okát ő maga igen helyesen abban találja, hogy a munkapiaczon ma a középosztály kenyérkereső női foglalnak tért és ugyanazok, kik előbb mint nevelő- vagy társalkodónők éltek, most részben egészen új pályákon törnek utat. A középosztály munkakereső női tagjainak száma édes kevés a régóta munkálkodó nőkével szemben s bármily nagy legyen is sikerük, a nők foglalkozásmódja egészben ugyanaz marad, mint az előtt, kétségtelen azonban, hogy az újítások s különösen a nők egyetemi képesítése, nagy zajjal történtek s azért a nők térfoglalása az ipar és kereskedelem terén is sokkal nagyobbnak látszik még szakértők előtt is, mint a milyen valóban.

Nemcsak így általánosságban lehet a közvélemény tévedését kimutatni, hanem a részletekben is.

Az angol népszámlálás 349 különféle foglalkozású csoportot különböztet meg. Ezek közül 331 csoportban vagy épen nem fordul elő nő vagy kevesebb, mint a foglalkozást talált nőknek egy százaléka, így tehát a foglalkozási csoportoknak óriási többségében a nő még számottevő hódítást nem tett. A 10 éven felül levő nők közül 1000-re összesen csak 67 jut olyan, kik ezen 331 csoport egyikében vagy másikában helyet találhatnak. A nők óriási többsége tehát ma is oly életmódot folytat, mint anyáik régente s összesen csak 18 foglalkozási csoport az, hol, mint előbb is volt, a nő számot tehet.

Itt közöljük Collet táblázatát erről a 18 csoportról, kimutatva a nők és férfiak számarányának hullámvázait, megjegyezvén, hogy a férfiak és nők közül egyaránt csak a 10 éven felül levő lakosság van tekintetbe véve Anglia és Wales népességéből, s hogy a foglalkozó népesség számába a tanulók nem vették fel.

Foglalkozási csoportok	10.000 tiz évesnél korosabb nőre jut				10.000 tiz évesnél korosabb férfira jut			
	1891-ben	1881-ben	növekvés	apadás	1891-ben	1881-ben	növekvés	apadás
Házi szolgálat ...	1.209	1.231	—	22	55	60	—	5
Divatárús ...	363	358	5	—	4	3	1	—
Gyapogtyártás ...	290	303	—	13	201	199	2	—
Mosás és fürdőszolgálat ...	162	177	—	15	7	4	3	—
Tanítás ...	126	123	3	—	48	49	—	1
Felvigyázó nők ...	92	92	—	—	—	—	—	—
Szabó ...	78	53	25	—	113	116	—	3
Szövetgyártás ...	61	64	—	3	38	38	—	—
Gyapjgyártás ...	54	59	—	5	58	62	—	4
Betegápolás ...	47	38	9	—	4	2	2	—
Fehérnemű varrás	46	82	—	36	2	1	1	—
Czépőkészítés ...	40	36	4	—	191	202	—	11
Vászonkereskedés	40	29	11	—	57	58	—	1
Thea, kávé és csokoládé készítés és elárúsítás ...	40	26	14	—	128	111	17	—
Lakás és kosztadás	39	33	6	—	6	5	1	—
Korcsma és fogadóban alkalmazott	39	26	13	—	44	38	6	—
Selyem-, bársony- és szalaggyártás	23	41	—	18	15	20	—	5
Földmívelésnél alkalmazva ...	21	40	—	19	694	867	—	173
Összesen ..	2.775	2.811	—	36	1.665	1.835	—	170
Az összes többi 331 csoportban volt	667	594	73	—	6.649	6.489	160	—
Az összes foglalkozók számaránya (7 éven felül, a tanulókon kívül)	3.442	3.405	37	—	8.314	8.324	—	10
A tiz éven felüli népesség ...	11,461.890	9,992.513	1,469.377	—	10,591.967	9,313.666	1,278.301	—

Táblázatunkból látjuk, hogy a kenyérkereső nőknek két harmadánál több szolgálo, mosónő, betegápoló, varrónő, divatárús vagy más oly keresetággal foglalkozó, melyet a nőemancipatio korszaka előtt is főképp női foglalkozásnak tekintett mindenki. A textil-ipar és ruházati ipar női alkalmazottjait, sőt, mivel a nevelőnők és tár-

Vannak azonban ennek a tüneteknek még más okai is. Egyik a városok népességének gyors szaporodása, mely alkalmat nyújt egyrészt a gyermekeknek és képzetlen nőknek állandó foglalkozásra, másrészt a foglalkozásmódok számát szaporítja. A ruházati iparnál és kiszolgálásnál a városokban igen sok nőre van szükség s különösen az utóbbi csoportokban a közönségre tekintettel keresik a fiatalokat. Másik oka egyes esetekben a gyárosoknak az a törekvése, hogy a különös szakértelmet nem követelő munkát az olcsóbb nőkre bizzák. Végül különösen a 25—45 éves csoport arányainak magyarázatánál nem csekély jelentősége van a középosztályhoz tartozó munkakereső nők szereplésének is, kik nagyobb műveltségüknek megfelelően lehetőleg kerülnek a nehéz kézimunkát és gyármunkát s ezért túlnyomólag újabb foglalkozási csoportokban keresnek alkalmazást.

Collet közöl ezenkívül még számos adatot a női munkások megszólásáról az egyes iparágakban s különösen nagy gondot fordít a hajadon, férjes és özvegy asszonyok arányszámainak megállapítására. Következtetései azonban itt már inkább helyi jellegűek s általános eredményként legfeljebb csak azt említhetnők fel, hogy az erős gyárvidékeken nagyobb lévén a kereslet női munkások után, itt aránylag több idősebb s családos körében élő nő van, kik tehát ipari foglalkozásukat életcélként tekintik, míg más helyeken az ily munka legtöbb esetben csak ideiglenes segítség a nőnek addig, míg férjhez nem mehet.

Egyes feltűnő jelenségek természetesen előfordulnak Collet táblázataiban, minő p., hogy a házi cselédek száma a két első kort csoportban, tehát a 25-ik évig, az utóbbi évtized alatt jelentékenyen apadt, míg az idősebbek, még 65 éven felül levőké is szaporodott. Egészben véve azonban azt látjuk, hogy a munkásnők számának szaporodása és fogyása csaknem mindenütt szoros összeköttetésben áll a férfi munkásokkal. A hol a férfi munkások száma abszolút fogy, a nőké is apad s megfordítva. Egyszóval a női munkaverseny jelenleg Angliában még nem tartható jelentékenynek.

Nem dolgozta fel szerzőnk a 18 főkép női foglalkozáshoz tartozó csoportokon kívül levő más foglalkozásmódok adatait s ennél fogva nem is lehet ítéletet alkotnunk a női munka fejlődésének irányáról és méreteiről. De ezek a kérdések különben is igen bonyolultak, tisztán közgazdasági szempontból ma alig magyarázhatók meg, örvendünk kell, hogy ez a komoly kísérlet legalább némi tájékoztatást nyújt arra vonatkozólag, hogy a női munka versenye nem oly rémes jelenség, mint sokan hirdetik s esetleg hiszik.

—r.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

*ANTOINE, S. J., Cours d'économie politique. Paris, 1896.

HURET, J., Enquête sur la question sociale en Europe. Paris, 1897.

LAVOLLÉE, R., Études de morale sociale. Lectures et conférences. Paris, 1897.

*LEROY-BEAULIEU, P., Essai sur la répartition des richesses et sur la tendance à une moindre inégalité des conditions. IV-e éd. revue et augm. Paris, 1897.

*LORIA, Achille, Problèmes sociaux contemporains. (Bibliothèque sociologique internat. publiée sous la direction de R. Worms) Paris, 1897.

WORMS, René, La science et l'art en économie politique. Paris, 1896. (Petit encyclopédie sociale, économique et financière. Tome XX.)

*SPENCER, Herbert, Principles of sociology. Vol. III. Oxford, 1896.

ASTURARO, A., La sociologia, i suoi metodi e le sue scoperte, Parte I. Genova, 1896.

*NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tredie raekke. No 255: Statistique sociale et du travail II. Les revenus et les fortunes dans la Norvège en 1891. Kristiania, 1897.

Folyóiratokban.

SULZER, G., Begriff und Aufgaben der Gesellschaftswissenschaft (Schluss.) (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. VI. Bd. 1. Heft.)

COOLEY, Charl. H., The process of social change. (Political science quarterly, March, 1897.)

SCOTT, W. A., The quantity theory. (Annals of Amer. Academy of polit. and soc. science, March, 1897.)

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

*JELENTÉS az 1894. szept. hó 1-étől 9-éig Budapesten tartott VIII-ik nemzetközi közegészségi és demográfiai congressusról és annak tudományos munkálatairól. Szerkesztette Gerlóczy Zsigmond dr. Budapest, 1895. és 1896.

*MEDIZINAL-STATISTISCHE MITTHEILUNGEN aus dem kaiserl. Gesundheitsamte. IV. Bd. 1. Heft: Die Verbreitung der pharmazeutischen Anstalten und des pharmazeutischen Personals im Deutschen Reiche nach den amtlichen Erhe-

---

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

- bungen v. 1. Juli 1895. Bericht-
erstatter San. Rath Dr. Würzburg.
Berlin, 1897.
- *STATISTIK des Deutschen Reichs.
Neue Folge. Herausg. vom kaiserl.
statistischen Amt.
Bd. 102: Berufsstatistik für das
Reich im Ganzen. (Berufs- und
Gewerbezahlungen vom 14. Juni
1895. I. Teil.) Berlin, 1897.
- de LANESSAN, J. L., Principes de
colonisation. Paris, 1897.
- *ANNUAL REPORT of the commissioner
general of immigration to the
secretary of the treasury for the
fiscal year ended June 30, 1896.
Immigration service. Washing-
ton, 1896.
- *Forty-second ANNUAL REPORT of the
registrar-general on the births,
deaths and marriages registered
in Scotland during the year 1896.
Edinburgh, 1897.
- *POPOLAZIONE. Movimento dello stato
civile. Anno 1895. Ministero di
agricoltura, industria e commer-
cio. Direzione generale della sta-
tistica. Roma, 1896.
- *NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tredie
raekke No 252: Rapport sur l'état
sanitaire et médical pour l'année
1893. Kristiania, 1896.
- Folyóiratokban.*
- VIERTELJAHRSSHEFTE ZUR STATISTIK DES
DEUTSCHEN REICHS: Jahrgang 1897.
1. Heft: Die Bevölkerung nach
der Volkszählung vom 2. Dezem-
ber 1895. Die Eheschliessungen,
Geburten und Sterbefälle im
Jahre 1895. Die überseeische
Auswanderung im Jahre 1896.
- BANCEL, A. D., La loi sur l'assis-
tance médicale gratuite. (Revue
d'écon. polit., Février, 1897.)
- LEROY-BEAULIEU, P., La décroissance
de la population en France et des
moyens de la prévenir. (L'écono-
miste français. No. 12—13.)

III. Östermelés, bányászat és kohászat.

- *Nemzetközi BUZA- ÉS LISZTFORGALOM
1880—1895. évbén. Kiadja a föld-
művelésügyi m. kir. ministerium.
Budapest, 1897.
- *A mezei munkát és mezei munká-
sokat keresők KIMUTATÁSA. Az
1897. év elején megejtett hivata-
los összeírás alapján. Kiadja a
földművelésügyi m. kir. miniszter.
Budapest, 1897.
- *MAGYAR AGRÁRPOLITIKA. A magyar
gazdaközönség válasza Tisza Ist-
vánnak. Budapest, 1897.
- *MEZŐGAZDASÁGI MUNKABÉREK Magyar-
országon 1895-ben. Földművelés-
ügyi m. kir. miniszter. Budapest,
1897.
- *PAP DÁVID DR., A magyar agrár-
mozgalom. Némely megjegyzések.
Budapest, 1897.
- *BRENTANO, Lujo, Agrarpolitik. Ein
Lehrbuch. I. Teil: Theoretische
Einleitung in die Agrarpolitik.
Stuttgart, 1897.
- JAHRBUCH der deutschen Landwirt-
schaftsgesellschaft. Herausgege-
ben vom Direktorium. Band II:
1896. Berlin, 1896.
- *LASSON, Ad., Handelsinteressen und
Grundbesitzinteressen. (Volkswirt-
schaftliche Zeitfragen etc. Hefte
140/141) Berlin, 1896.
- SOMBART, W., Die Berechnung der
Renten auf Rentengüter nach
dem preussischen Gesetz vom
7. VI. 1891. Leipzig, 1897.
- *TIESSEN, Ed., Handbuch der deut-
schen Getreidestatistik seit 1880
die Statistik für 1895/96, ein-
schliessend (Volkswirtschaftliche
Zeitfragen. Vorträge und Abhand-
lungen herausgeg. von der volks-
wirtschaftlichen Gesellschaft in
Berlin. Heft 133.) Berlin, 1896.

MÉMOIRES publiés par la Société
rationale d'agriculture de France.
Tome 137. Paris, 1896.

Folyóiratokban.

ERDÉSZETI LAPOK. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXVI. évfolyam. 1897. február hó.

FÖLDMÍVELÉSI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam 10—14. sz.

MEZŐGAZDASÁGI SZEMLE. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XV. évf. 3. füzet 1897. márcz. hó: A kenderkészítés mint gazdasági mellékipar (I.) Ruisz Gyulától. A juhtartásról, különös tekintettel a bárányszállításra Jattka Ferencztől. Védőoltások sertésvész ellen Ujhelyi Imrétől; stb.

NÁVAY, L. v. Die Arbeiterfrage im Alföld mit besonderer Rücksicht auf die Arbeiterverhältnisse im Comitate Csanád. (Zeitschrift für Volksw., Socialpol. u. Verwaltung. VI. Bd. 1. Heft.)

VIERTELJAHRSSHEFTE ZUR STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Jahrgang 1897. 1. Heft: Zur Statistik der Preise (részletes adatok különösen a főbb gabonaneműek áráiról). Der Taback im deutschen Zollgebiet. Besteuerung des Tabacks, Ein- und Ausfuhr etc. 1895/96. Das Mehl im Welthandel.

BERNARD, Fr., Le prix de revient et de vente du blé. (Journal de la soc. de statist. de Paris. Mars, 1897.)

EMERICK, C. F., Agricultural discontent III. (Political science quarterly. March, 1897.)

IV. Ipar.

*A brassói kereskedelmi és iparkamara JELENTÉSE kerülete közgazdasági viszonyairól az 1895-ik évben. Brassó, 1896.

*SECOND ANNUAL GENERAL REPORT upon the mineral industry of the United Kingdom of Great Britain and Ireland for the year 1895. Home office. Mines and quarries. London, 1896.

*MINERAL STATISTICS of the United Kingdom of Great Britain and Ireland with the Isle of Man for the year 1895. London, 1896.

Folyóiratokban.

SCHÄFFLE, A., Die kleingewerbliche Körperschaftsbildung. (Schäffle-féle Zeitschrift für die gesamte

Staatswissenschaft LIII. Jahrgang. 1. Heft.)

Freih. zu WEICHS-GLON, Das Handwerk und sein goldener Boden. (Schäffle-féle Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. LIII. Jahrg. 1. Heft.)

DECHESNE, L., L'inspection de l'industrie en Autriche. (Revue d'écon. polit., Février 1897.)

LEVASSEUR, E., Concentration of industry, and machinery in the United States. (Annals of Amer. Academy of polit. and social science, March 1897.)

MAGITOR, E., Les industries insalubres. La fabrication des allumettes. (Revue des deux mondes. 1-er Mars 1897.)

V. Kereskedelem és forgalom.

BÜRNER, R., Der neueste Zolllarif der vereinigten Staaten von Amerika nebst allen für den Handels-

verkehr mit Nordamerika wissenswerten Bestimmungen. Leipzig, 1897.

*FISK, George M., Die handelspolitischen und sonstigen völkerrechtlichen Beziehungen zwischen Deutschland und den Vereinigten-Staaten.

*SCHWEIZERISCHE HANDELSSTATISTIK: Provisorische Zusammenstellung des Spezialhandels der Schweiz im Jahre 1896. Bern, 1897. alinea. Vergleichende Publikation über die Jahre 1885—1895. Bern, 1897.

*STATISTISCHE NACHRICHTEN von den Eisenbahnen des Vereins deutscher Eisenbahnverwaltungen für das Rechnungsjahr 1895. XLVI. Jahrgang. Berlin, 1897.

STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1897. Zusammengest. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. II. Heft. Ein- und Ausfuhr im Februar 1897. Wien, 1897.

*THE FOREIGN COMMERCE and NAVIGATION of the United States for the year ending June 30, 1896. Vol. I. Part 1—2. Treasury Department Bureau of Statistics. Washington, 1897.

*TABELLA indigente i valori delle merci nell'anno 1896 per le statistiche commerciali. Ministerio delle finanze. Roma, 1897.

*ESTADISTICA GENERAL del comercio exterior de Espana con sus provincias de Ultramar y potencias extranjeras en 1895. Madrid, 1897.

VI. Pénz, hitel és biztosításügy.

*WALTHER REZSŐ. A bankügyletek. Gyakorlati kézikönyv. Budapest, 1897.

*STATISTISCHE MITTHEILUNGEN über Steiermark. Herausgegeben vom Statistischen Landesamte des Herzogthums Steiermark. III. Heft: Die Sparkassen und Vorschuss-Vereine in Steiermark im Jahre 1895. Graz, 1897.

*NORGES OFFICIËLLE STATISTIK. Tredie raekke. No 254: Rapport sur les chemins de fer publics pour l'exercice 1895/6. Kristiania, 1897.

*INTERNATIONAL SKIBSFARTSSTATISTIK. Tabeller vedkommendes skibsfartsbevaegelsen 1872—1894 og Handelsflaaderne 1886—1896. Udgifne af det statistiske Centralbureau. Kristiania, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. XXV. évf. 1897. január hó: A helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1896-ban. Az 1896. évi idegenforgalom.

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a kereskedelemügyi m.kir.minisztérium. XXII. évfolyam. 18—27. sz.

KOBATSCH, R., Der Wettkampf um die Suprematie auf dem Weltmarkte. (Das Handels-Museum 1897. No 9—10.)

SEIDLER, E., Das Project der Regierung zur Lösung der Triester Bahnfrage. (Das Handels-Museum. 1892. No 12.)

Le JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COMMERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-e année 634—638.

THE ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2793—2796: Federation and the prospects of free trade in the Australian colonies. The United States tariff. Home railway stocks; etc.

Folyóiratokban.

SZÖVETKEZÉS. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek

hivatalos lapja. VIII. évfolyam
1897. 7—9. sz.

Les DISCUSSIONS de la société d'économie politique de Paris: y-a-t-il lieu de prendre des mesures pour restreindre ou empêcher le placement des capitaux en valeurs mobilières étrangères? (L'économiste français. 1897. No 11.)

FOURNIER DE FLAIX, Le problème monétaire (suite). (Journ. de la soc. de statist. de Paris, Mars 1897.)

FRANÇOIS G., Les chambres de compensation et les caisses de liquidation. (Journ. des écon. Mars, 1897.)

LACOMBE L., Le marché financier de Paris et les projets de ré-

organisation. (Rev. polit. et parlem. Mars, 1897.)

MONGIN, Marc., La monnaie et la mesure des valeurs. (Rev. d'écon. polit., Février, 1897.)

STRAUSS L., La question monétaire en Belgique. (Rev. polit. et parlem. Mars, 1897.)

THE ECONOMIST. Vol LV. Nos 2793—2796: The money market. The proposed swiss state bank. Westralian gold production. Rand mines; etc.

TIEDEMANN, C. G., Silver free coinage, and the legal tender decisions. (Annals of Amer. Academy of polit and soc. science, March, 1897.)

VII. Pénzügy.

*AMBROZOVICS BÉLA, Országok gazdasági erejének összeméréséről. A kvóta problémája. Budapest, 1897.

*MOLNÁR ISTVÁN dr., Magyar állam-számviteltan. 2 kötet. Budapest, 1897.

*Az 1894. évi FOGYASZTÁSI ADÓEREDMÉNYEK statisztikai egybeállítása az osztrák-magyar monarchiára vonatkozólag. Magyar kir. pénzügyminiszterium. Budapest, 1896.

REISCH, R., Das Gesetz vom 25. Oct. 1896. R. G. Bl. Nr. 222. betr. die direkten Personalsteuern, sowie die neben demselben in Geltung verbliebenen bezüglichen Gesetze und Verordnungen. Wien, 1897.

*STAATS-VORANSCHLAG für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1897. 23. füzet. Wien, 1896.

Folyóiratokban.

BESSON, Emm., Le contrôle des finances de l'État (3-e art.) (Rev. polit. et parlem. Mars, 1897.)

CHÉLARD R., Le compromis Austro-Hongrois et son renouvellement en 1897. (Rev. polit. et parlem. Mars, 1897.)

PLEHN, Carl C., Classification in public finance. (Polit. science quarterly, March, 1897.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-kérdések és szegényügy).

*AEQUUS, A munkás-lakóházak kérdésében. Budapest, 1897.

*Die ARBEITS- und Lebensverhältnisse der Wiener Lohnarbeiterinnen. Ergebnisse und stenogra-

phisches Protokoll der Enquête über Frauenarbeit abgehalten in Wien vom 1. März bis 21. April 1896. Wien, 1897.

HANDBUCH der Unfallversicherung.

Die Reichsunfallversicherungsgesetze, dargestellt von Mitgliedern des Reichsversicherungsamtes nach den Akten dieser Behörde. 2. Aufl. 1. Hälfte. Leipzig, 1897.

RICHTER, Otto, Das Reichsgesetz vom 1. Mai 1889 betr. die Erwerbs- und Wirtschafts-Genossenschaften, nebst den Abänderungen auf Grund der Novelle vom 12. August 1896. 2. Auflage.

*SCHRIFTEN der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen. Heft. 10: Entwicklung und gegenwärtiger Stand der Frage des Arbeitsnachweises. (Weibliche Hilfskräfte in der Wohlfahrtspflege.)

*WÜRTTEMBERGISCHE JAHRBÜCHER für Statistik u. Landeskunde. Herausgegeben von dem kön. statistischen Landesamt. Jahrgang. 1894. 4. Heft: Beiträge zur Statistik der k. Haupt- und Residenzstadt Stuttgart. 1. Die Ergebnisse der Arbeiterlosenstatistik im Dezember 1895. Stuttgart. 1896.

*DOCUMENTS sur la question du chômage. Ministère du commerce et de l'industrie. Office du travail Paris, 1896.

MÉTÉRIÉ-LARREY, et DRIMON, De l'ad-

ministration des enfants assistés. Répertoire méthodique de la législation et des instructions ministérielles. Paris, 1897.

*THIRD ANNUAL REPORT on changes in wages and hours of labour in the United Kingdom 1895. London, 1897.

PROCEEDINGS of the 1st international Cooperative Congress, held in London, August 1895, with reports on cooperation in various countries. London, 1896.

Folyóiratokban.

ARBEITER als Unternehmer. (Das Handels-Museum. 1897. No 11.)

BULLETIN de l'office du travail. 4-e année. No 3. Mars, 1897.

LEROY-BEAULIEU, P., Les Prêts des municipalités aux associations ouvrières. (L'économiste français. 1897. No 10.)

LEVASSEUR, Em., Du degré de bien-être de l'ouvrier aux États-Unis. (Journ. des écon. Mars, 1897.)

REVUE DU TRAVAIL. Publiée par l'office du travail de Belgique. 2-e année. No. 3. Mars 1897.

THE LABOUR-GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No 3. March, 1897.

IX. Gazdaságtörténet.

FLEMMING, M., Die Dresdner Innungen von ihrer Entstehung bis zum Ausgange des 17. Jahrhunderts. Teil I. Dresden, 1896.

*ROSTOWSKI, A. J. F. C. Graf von, Die Entwicklung der bauerlichen Verhältnisse im Königreich Polen im 19. Jahrhundert. Jena, 1896.

MARTEL, Le développement commercial de la Belgique avec les pays étrangers. Tome II. Gand, 1896.

MASSON, Paul, Histoire du commerce

français dans le Levant au XVII-e siècle. Paris, 1897.

WELCH, Ch., Modern history of the city of London: a record of municipal and social progress from 1760 to the present day. London, 1897.

Folyóiratokban.

MIAVECZ, László, Husz év a magyar posta történetéből 1622—42-ig. (1-ső közl.) (Magyar gazd. tört. szemle 4-ik (1897.) évf. 1. füzet.)

MICHAELIS, H., Kritische Würdigung der Preise des Edictum Diocletiani vom nationalökonomischen Standpunkte aus. (Schäffle-féle Zeitschrift für die gesamte Staats-

wissenschaft LIII. Jahrgang 1. Heft.)

MAHAIM, Ern., L'histoire du Trade-Unionisme. (Revue d'écon. polit., Février 1897.)

X. Statisztika.

*KALENDER und STATISTISCHES JAHR-
BUCH für das Königreich Sachsen,
für das Jahr 1897. Dresden.

*DIVISION politico territorial formada
por la direccion general de Esta-
distica a cargo de Ed. Guillén.
Republica de Honduras. Teguci-
galpa, 1893.

Folyóiratokban.

VIERTELJAHRSEHTE ZUR STATISTIK DES
DEUTSCHEN REICHS. Jahrgang 1897.
1. Heft: Die Arbeiten des Kaiserl.
statistischen Amts.

XI. Vegyes művek és folyóiratok.

AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung
und Statistik auf den Gebieten
der Gewerbe, des Handels und
der Schifffahrt. Redigirt und
herausgegeben vom statistischen
Departement im k. k. Handels-
ministerium. XLIX. Jahrgang. 2.
Heft. Wien, 1896.

*WIPPERMANN, Karl, Politische Ge-
schichte der Gegenwart. Begrün-
det von Wilh. Müller. XXX. Das
Jahr 1896. Berlin, 1897.

*REPORT of the Commissioner of Edu-
cation, 1894—1895. Washington,
1896. 2. kötet.

*STATISTICA degli scioperi avvenuti

nell'industria e nell'agricoltura
durante l'anno 1895. Ministero
di agricoltura, industria e com-
mercio. Direzione generale della
statistica. Roma.

*NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tredie
raekke. No 256: Statistique du
recrutement pour l'année 1895.
Kristiania, 1897.

ÜBERSICHT über die Verträge, Ge-
setze und Verordnungen der
Jahre 1895 und 1896 (Schäffle-
féle Zeitschrift für die gesamte
Staatswissenschaft. LIII. Jahrg.
1. Heft.)

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. április hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának f. évi április 1-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

Jelen vannak: Bamberger Béla, Falk Zsigmond lovag, Gaál Jenő, Halász Sándor, Körösi József, Mandello Gyula, Pap Dávid.

1. Elnök távollétében az ülés vezetésére Körösi József kéret-
vén föl,

a jegyzőkönyv hitelesítésével Falk Zsigmond lovag és Gaál
Jenő választmányi tagokat bizza meg.

2. Halász Sándor igazgató bejelenti, hogy tagokul újabban
ajánlatnak Schwarz Gusztáv egyet. tanár, Gömör Olivér min.
fogalmazó és Delmár Emil joghallgató, valamennyien Budapestről.

Az ajánlottak rendes tagokul megválasztatnak.

3. Olvassatik Darányi Ignác földművelésügyi miniszter úr
ő Nagyméltósága átirata, melyben közli, hogy a miniszteriumának
eddig megjelenő és későbbi kiadványai megküldése iránt intézkedett.

A választmány ő Nagyméltóságának átiratát örvendetes
tudomásul veszi és intézkedéseért legmelegebb köszönétét
jegyzőkönyvileg kifejezi.

4. Igazgató bejelenti, hogy a soproni kereskedelmi és ipar-
kamara a millennáris kiállításon bemutatott kiadványainak egy-egy
példányát a társaság könyvtára részére adományozta, további könyv-
adományok érkeztek Havas Miksa és Almási Balogh Elemér uraktól.

Köszönettel tudomásul vétetik.

5. Igazgató jelenti, hogy az évi közgyűlés határnapja mind-
eddig nem volt kitűzhető, mert annak programja még nem álla-
pított meg véglegesen; azt hiszi azonban, hogy a közgyűlés már
legközelebb meg lesz tartható. Az évi jelentés és zárszámadások a
tagok tájékoztatása végett a Szemlében közzétételnek.

Tudomásul szolgál.

6. Igazgató bemutatja a számvizsgáló-bizottságnak a közgyűlés
elő terjesztendő jelentését.

Tudomásul vétetik.

7. Elnök az ülést bezárja.

A Magyar Közgazdasági Társaság millennáris Emlékkönyve
megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — Földes Béla: A
társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. —

Bernát István: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gaál Jenő*: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovics Sándor*: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó Jenő*: Közlekedés-ügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello Károly*: Államháztartásunk jövője. — *Pólya Jakab*: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger Béla*: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a cultura és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt. 80 kr., *társaságunk tagjai egy koronáért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

Az Emlékkönyvre tagjaink közül újabban előfizetett: Landauer Arthur.

A Társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent **Nemzetgazdasági Írók Tárá**t rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő:

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek. *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára a négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. kötet. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remekíróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a bolti áron jóval alul, t. i. 5 frton bocsátja a tagok rendelkezésére, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetei. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök. — Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle:

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirthschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirthschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien. — Neue Zeit, Stuttgart. — Hirth: Annalen, München. — Mayr: Allgem. statist. Archiv. — Zeitschrift für Wirthschaftsgeschichte, Berlin.

3. Angol nyelven.

Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review Oxford. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Columbia. — Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Economistes, Paris. — Demoulin: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Economie politique, Paris. — La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

Giornali degli Economisti, Roma. — La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

A Magyar Közgazdasági Társaság munkásügyi szakosztálya f. évi április 1-én Gaál Jenő elnöklete alatt ülést tartott, melynek tárgyát Farkas Jenő dr. fölolvasása képezte a magyar munkás táplálkozásáról.

Farkas Jenő dr. előadását a Szemle egész terjedelmében fogja közölni.

Elnök a tárgy fölött a vitát megnyitván, elsőnek felszólal

Somogyi Manó dr., ki mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy socialpolitikai reformok megindításához nem lehet előbb fogni, mielőtt socialstatisztikai adathalmaz nem áll rendelkezésünkre. Az előadó érdemes munkát végzett az előbb felolvasott adatok gyűjtésével, de módszere iránt némi kifogások emelhetők. Az állandó gazdasági tudósítókön kívül közvetlenül a munkásokhoz is kellett volna fordulnia kérdéseivel, ha nem másért, de legalább correctivumképen; mert ha nehéz is tőlük adatokat nyerni, az a néhány adat is, a mit biztosan beszerezhetett volna, nélkülözhetlen controllt adott volna a kezébe. A használt kérdőívek is hiányosak, mert legalább is a főkiadási tételeket s főkép a főélelmezési cikkeket fel kellett volna sorolni. Az ily munkálatoknál általában kell, hogy nagy hely jusson az individualisálásnak. És erre csakis a munkásbudgetek alkalmasak.

Matlekovics Sándor az előadó adatait elegendőknek tartja, mert azok gyűjtésénél az lebegett az előadó előtt, hogy magánúton a kiállítási főjelentés számára gyűjtsön oly anyagot, melyből megírhatja, hogy nagyban és egészben mi képezi a magyar munkás táplálékát. Háztartási budgeteket nálunk nem igen lehet kapni és hogy ilyenekhez jussunk, ahhoz előbb háztartási könyveket kellene szétküldeni, az ezek vezetéséhez szükséges hosszadalmas instructiót megadni, a mi csak késleltette volna a munkálatot. Örömeinek ad kifejezést, hogy az orvostudósok is kezdenek nálunk a munkás-kérdéssel foglalkozni.

Gaál Jenő elnök kiemeli, hogy az előadó eddigi socialpolitikai működése, mely főleg a lakásügy terén mozgott, már eddig is sok nagybecsű eredményekkel járt s csak köszönettel tartozunk neki, hogy figyelmünket a táplálkozás kérdésére felhívta. A maga részéről nem tartja az előadó adatait túlzottnak, mert magának is vannak tapasztalatai, hogy Magyarország számos vidékén csak gyökérrel és fűvel táplálkoznak. Szeretné, ha erre vonatkozólag az előadó által oly sikeresen kezdeményezett módon szélesebb rétegekben nagyobb apparátussal lehetne hozzáfogni az adatgyűjtéshez. Ennek vezetésére alkalmasabb egyéniséget nem ismer az előadónál, a kinek számára felsőbb helyről e célra megbízást kellene szerezni, mert ez az enqueteknél is többet érne és mert Magyarországon még sokáig nem fognak munkás-statisztikai hivatalt felállítani. A társaság minden tagja járjon ez ügyben közre.

Fenyvessy Adolf megjegyzi, hogy tudomása szerint már tanulmány tárgyat képezi egy munkás-statisztikai hivatal létesítése, mely az országos statisztikai hivatal körén belül volna felállítandó és mely a munkabér kérdésén kívül foglalkozni fog más, a munkások ügyeit érdeklő kérdésekkel. Indítványozza, hogy az elnök intenióihoz képest a »Közgazdasági társaság« választmánya útján írjon fel a belügyminiszterhez.

Horn Antal Ede nemcsak az adatgyűjtést tartaná fontosnak, hanem a táplálkozás javítását is és felhívja a figyelmet a népkonyhák már eddig is áldásos működésére. A fődolog az volna, hogy a népkonyhák számát bővítsék. A népkonyhákat úgy kellene berendezni, hogy azok a munkásokhoz közel és a kellő időben nyitva legyenek.

Schwartz József dr. kiemeli, hogy nálunk a halandóság és az ujonczozási eredmények rosszasága nagyon felülmúlja a nyugati államok eredményeit. Ezen szomorú eredmények okainak egyikére már tavaly mutatott rá az előadó, ki helyesen jegyezte meg, hogy a javulást ezen a téren a munkások szervezkedésétől lehetne várni; de minálunk indokolatlanul minden eszközzel útját állják a munkások szervezkedésének. Ily körülmények közt ne várjuk tőlük, hogy ők segítsenek magukon. Pedig a munkásokban nem hiányzik erre a jóakarát, most például Budapesten egy munkás-fogyasztási szövetkezet van alakulóban, mely érintkezésbe szándékozik lépni a temesmegyei gazdák termelő-szövetkezetével, hogy ezek terményeit saját körükben elfogyaszszák. A mi a munkásbudgeteket illeti, azoknak nagy jelentőséget tulajdonít és hiszi, hogy háztartási könyvek vitele az intelligens alföldi munkásoknál nem lehetetlen. Indítványozza, hogy a miniszterhez intézendő feliratban a miniszterium kéressék föl a szervezkedés könnyítésére.

Mattekovics Sándor felvilágosíthatja az előtte szólót, hogy a gazdasági szövetkezés terén nincs semmi nehézség, csak a politikai szövetkezés nehézkes nálunk, mert nincs egyesülési jogunk. A betegsegélyzési törvény az oka annak, hogy visszafojtotta azt az egészséges mozgalmat, mely gazdasági irányban a munkásoknál már is megindult volt.

György Aladár nem járulhat hozzá Schwartz indítványához. Az egyesülési jog, ha törvényünk nincs is rá, a gyakorlat útján kiképződött, csak rosszul hajtják végre. Az ő indítványának különben is csak megjegyzés szerepe jutna és arra nincs szükség.

A mi a munkásbudgeteket illeti, azok felvétele csak a fővárosban lehetséges. A táplálkozás javítása tekintetében nem szabad mindent a munkásoktól elvárni, mert tudjuk, hogy sem erkölcsileg, sem szellemileg nem állanak még azon a fokon, hogy a rochdalei takácsok módjára szövetkezzhessenek és munkálkodhassanak. Itt a legtöbbet a társadalomnak és az államnak kell megtennie. Azért hozzájárul az elnök és Fenyvessy indítványához.

Nagy súlyt helyez a közegészségügy emelésére általában, mely főleg a munkásosztály javára válik, a mint ezt pl. Angliában látjuk. A közegészségügyi hatóságok hatalmát emelni kell, mert evvel a munkások bajain is segítve lesz.

Farkas Jenő előadó köszönetet mond az érdeklődésért. Az anyaggyűjtés tekintetében időleg meg volt kötve; ha a Somogyi által tanácsolt irányban kívánta volna beszerezni az anyagot, tán csak a jövő kiállításig készülhetett volna el. A használt kérdőív pedig nemcsak hogy nem rövid, hanem sok olyat is tartalmaz, a mit külföldön sem vettek fel a kérdések közé, a minek oka ép specialis viszonyainkban fekszik. A mi a controllt illeti, ő azt abban találta meg, hogy egybevetette egyazon vidék különböző járásainak adatait és a hol valami bökkenőre talált, ott levelezésbe lépett a gazdasági tudósítókka. Neki sikerült típusokat találni, a mi egyértékű a statisztikai adatgyűjtéssel. De nem is akart ő fogyasztási statisztikát csinálni, hanem socialstatisztikát és azt hiszi, hogy abbeli adatainak megbízhatóságához kétség nem férhet, mert az adatokban felsoroltak évtizedes szokáson alapulnak. Egyébként a most következő aratás alkalmával személyesen meg fog győződni adatainak helyességéről, mert beismeri, hogy a localis viszonyok ismerete nélkül gyakran nem lehet megérteni különféle furcsa adatot. Munkásbudgetek útján csak évekre terjedő adatgyűjtés adhat nekünk felvilágosítást arról, hogy az élelmezés közegészségileg kielégítő-e? Amerikában hivatalosan fogtak hozzá a budgetek gyűjtéséhez, de ezek feldolgozása elé még sokkal nagyobb nehézségek gördültek.

Tény az, hogy nincs akadálya a munkások gazdasági szövetkezésének, hanem a munkások nincsenek abban a gazdasági és értelmességi helyzetben, mely ahhoz szükséges, kivéve a gyári munkásokat.

A társadalom magasabb polczain állók részéről kellene kiindulnia a mozgalomnak, mint pl. Belgiumban.

A munkásokat fel kellene világosítani arról, hogy a politikát tartsák távol gazdasági állapotaik javítását célzó mozgalmaitól. E két kérdést szét kell választani.

Elnök ezzel az ülést berekeszti.

MAGYAR AGRÁRPOLITIKA ÉS A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG NÉZETEI A BUZAÁRAK HANYATLÁSÁRÓL.

— Első közlemény. —

I.

»Magyar Agrár-Politika. A mezőgazdasági termények árhanyatlásának okai és orvosszerei« cím alatt egy közgazdasági tanulmány jelent meg a folyó év elején Tisza István tollából, mely erős meggyőző érveléssel mutatja ki, hogy nem az aranyvaluta s nem is a terménytőzsde határidő üzletei, hanem a túltermelés idézte elő a buzaárak elviselhetetlen hanyatlását s arra inti a magyar gazdát, hogy ne keresse bajainak orvoslását kétes értékű nemzetközi programokban, melyeknek megvalósíthatása különben sem függ ő tőle, hanem bizzék saját erejében és biztosítsa magának hatályos agrárius védvámok által a monarchia fogyasztó területét, mely, mire lejárnak kereskedelmi szerződéseink, egész termelésünknek elegendő piacza lesz.

Azt lehetett volna hinni, hogy honi agráriusaink örömmel fogják üdvözölni ezen valóban magyar agrárpolitikát s bizalommal fognak tekinteni annak megvalósítása elé, midőn politikai közéletünk oly kiváló egyénisége, mint Tisza István, azt felkarolja.

Általában azt lehetett volna remélni, hogy a hol a magyar mezőgazdaságnak létérdekei forognak koczán, ott el fognak némulni a pártszenvedélynek, az egyéni gyűlölségnek, személyes neheztelésnek és érzékenykedésnek hangjai. Ennek azonban épen ellenkezője következett be. A magyar gazdaszövetség nem azt kereste Tisza István nézeteiben, a mi az ő álláspontjával egyezik és a minek gyakorlati érvé-

nyesítésére kezet foghatnak, hanem intransigens támadással válaszolt Tisza röpiratára s odáig megy a polemia hevében, hogy az eddig általok is követelt agrárius védvámok elfogadását most már egy csomó nagyon homályos feltételhez köti s azt jósolja, hogy azoknak kapcsolatos teljesítése nélkül az agrárvám nem hogy segítene, de még csak fokozni fogná a létező bajokat.

Nagyon sajnálom, hogy a Magyar Gazda-Szövetség megbízásából éppen Rubinek Gyula¹⁾ vállalkozott arra, hogy Tisza István védvámpolitikája ellen lándzsát törjön, mert éppen Rubinek volt az, ki a »Magyar közgazdasági társaság« mezőgazdasági szakosztályának 1896. január 23-án tartott ülésében²⁾ oly világosan mutatta ki, hogy a mi politikánknek nem a »világgazdaság«, hanem a »nemzetgazdaság« tanai szerint kell hogy alakuljon,³⁾ mert — úgy mond — »tényleg elér-

---

¹⁾ A magyar gazda-szövetség válasza megjelent a »Magyar Gazdák Szemléjé«-nek f. évi február havi füzetében 81—135. ll. és ezen kívül külön lenyomatban is. A bevezetést, valamint a speculációról és árképződésről szóló fejezetet Bernát István, a túltermelés fejezetét Rubinek Gyula, az arany valutáról szóló fejezetet Bálint Imre, s a »Mi a teendő?« című fejezetet Szilassy Zoltán írták. A válasznak az agrárius védvám ellen irányzott kijelentése (id. m. 105. l.) a következőképen szól: »Az az orvos-szer pedig a védvám, a melyet egyetlen arkánumnaként állít fel Tisza István az általános árdepresszióval szemben, akkor, ha azzal kapcsolatban az agrár követelményeket a közgazdaság minden ágazatában meg nem valósítjuk, ha a kizsákmányolás rendszerét meg nem szüntetjük, ha a vagyonosodást és ez által a fogyasztás emelkedését elő nem segítjük, ha a fogyasztást a hazai termelésnek nem biztosítjuk, ha a társadalom öntevékenységet fel nem ébresztjük, ha a korlátlan verseny ellen szövetekezéssel és kellő törvényhozási intézkedésekkel a gyengét meg nem oltalmazzuk, akkor a védvámokkal is oda jutunk, a hol ma vagyunk, sőt a bajok még csak fokozódni fognak, mert a védvámokkal emelkedő terményárak termelésünket fokozván, annak felvételére csökkenő fogyasztásunk nem lesz képes.«

²⁾ Megjelent »Kereskedelmi szerződéseink hatása a mezőgazdaságra« cím alatt a »Közgazdasági Szemle« 1896. évi februári füzetében (113—123. ll.).

³⁾ Id. h. 123. l. Ugyanezen helyes gondolatot fejezi ki Rubinek Gyula, midőn a nemzetközi gazdacongressushoz beterjesztetett véleményében ekként nyilatkozik: »A védvámok okszerű alkalmazásával lehet fenntartani a hazai termelés és fogyasztás közötti helyes arányt, illetve a nemzetközi verseny káros behatásától az ország területét mentesíteni.« L. Főjelentés (szerk. Rodiczky Jenő, Budapest 1897) 228. l.

tünk azon időponthoz, a melyben a hazai termelés a monarchia fogyasztását épen fedezni képes és így a védvámok teljes egészükben érvényesülhetnének az árak alakulásánál, ha a külföld nyers terményeit piacunkról kizárhatnók.«¹⁾ Ugyanott mutatta ki Rubinek a védvámkérdés actualis jellegét²⁾ és azzal zárta be figyelemre méltó felolvasását, hogy »a mezőgazda is biztos lehet az egyben, hogy míg az 1891-ben kötött szerződések fennállanak, addig sorsa javulására, daczára az emelkedett fogyasztásnak, nem számíthat, mert gazdasági üzemét a reá szabadított külföldi verseny nyomása alatt jövedelmezővé tenni nem tudja.«³⁾

Rubinek idézett felolvasása szerint tehát agrárpolitikánk-nak actualisnak és magyarnak kell lennie s valóban úgy is van, de ha most már azt kérjük, hogy melyik politika felel meg hát e két kelléknek, válaszunk csak az lehet, hogy mindkét kelléknek megfelel az, a mit Tisza István javasol, de egyiknek sem a Magyar Gazda-Szövetség programja, mely nem magyar talajból nőtt fel, hanem idegenszerű külföldi növény, az amerikai ezüstkirályok hazájából s melynek gyakorlati megvalósítása csak általános nemzetközi meg-egyezés útján volna képzelhető.

Ennek kimutatásához kívánok a magam részéről is néhány megjegyzéssel járulni, de mielőtt ezt tenném, még reá kell térnem a Magyar Gazda-Szövetség válaszának bevezető részére, melyben Bernát István arra törekszik, hogy Tisza István adatainak hitelességét és bizonyító erejét leront-hassa és ennek révén azután következtetéseiinek megbízhatósá-gait is megdönthesse.

Bernát István itt azonban nagy tévedésben van, mert az adatok szembeállításánál folyvást abból a téves hiedelem-ből indul ki, hogy Tisza István számításai nem vették figye-lembe a buzaliszt kivitelét,⁴⁾ holott Tisza István röpiratában

¹⁾ Id. h. 121. l.

²⁾ Id. h. 113. l.

³⁾ Id. h. 123. l.

⁴⁾ »Magyar Gazdák Szemléje« id. h. 84. l.: »Milyen kevésbé meg-bízhatók Tisza adatai és mily kevésbé lehet őket az okoskodás alapjául elfogadni, mutatja az is, hogy csupán a buzaexportra gondol, a liszt kivitelét pedig teljesen figyelmen kívül hagyja. Pedig mindenki tudja hogy ennek úgy a buza árának alakulásánál, valamint a nemzetek élel-mezésénél milyen kiváló fontossága van«.

két ízben ¹⁾ is világosan megmondta, hogy igenis mindenütt beszámította a buzába az abból készült lisztet és pedig úgy, hogy összes számításaiban és táblázataiban minden 100 q lisztet 125 q buza gyanánt vett számításba.

Ezen tévedés hatása alatt Bernát István összeveti Tisza Istvánnak az amerikai és az orosz buza és buzaliszt exportjáról szóló adatait oly hivatalos amerikai és orosz adatokkal, melyek egyedül a buza exportját foglalják magukba s ily módszer mellett kivált Amerikára vonatkozólag, a honnét évenként 10—14 millió métermázsza lisztet exportálnak, óriási eltérést mutat ki Tisza adatai és a hivatalos amerikai adatok között.

Bernát István bizonyára be fogja látni e tévedést, melybe csak a hirtelen sietség vihette, melylyel válaszáat elkészítette, mert nem volna méltányos róla feltételezni, hogy szándékosan az olvasó közönség megtévesztésére törekedett volna.

Ha azonban — a mint nem hiszem — abban is örömetlennék Bernátnak, hogy néhány %-nyi eltérést állapítson meg az összehasonlítható hivatalos és Tisza-féle adatok közt, ezt a célját elérheti, mert oly adatok, melyeknél a buzalisztet hozzávetőleges becslés alapján kell buzára átszámítani, a szerint fognak eltérni, a mint megválasztjuk az átszámítás kulcsát s e tekintetben ugyanegy ország hivatalos adatai is eltérést fognak mutatni, s az még fokozódik, ha az illető ország csoportja ürmérték szerint, mint például Amerikában bushelekben, van kimutatva s az ürmértéket ismét csak átlagos becslések alapján kell súlymértékre átszámítani. Ennek illusztrálására legyen szabad amerikai hivatalos adatok alapján Amerikának 1891-iki buza- és buzalisztkivitelét és annak átszámítását métermázsákra bemutatni:

A »Statistical Abstract of the United States«²⁾ szerint az amerikai Egyesült-Államok buza- és buzalisztkivitele tett 1891-ben: 106,801.935 bushelt.

1. A kereskedelmi szokás szerint 1 Winchester-bushel

¹⁾ Tisza István Magyar Agrár-politika Budapesten 1897. 15. l. 2. j.: »buza és liszt; 100 q lisztet 125 q buzának számítva. Ugyanez átszámítási módot követtük többi táblázatainkban is.« — és 82. l. 1. j.: az átszámítási kulcs lisztről buzára 0's.

²⁾ Washington 1896—284. l.

= 60 pound¹⁾ = 27²¹⁵⁵ kilogramm, tehát 106,801.935 bushels = 29,066.680 métermázsa.

2. Az 1891-ben 611,780.000 bushel-en eszközölt tényleges megmérés szerint 1 bushel = 58⁵ pound²⁾ = 26⁵³⁵⁶ kilogramm, tehát 106,801.935 bushel = 28,340.534 métermázsa.

3. Ha elkülönítve számítjuk a búzának és a búzalisztnek kivitelét, akkor a következő eredményre jutunk: A buza kivitele tett 1891-ben 55,131.948 bushelt,³⁾ a búzaliszt kivitele 2.223,483.584 pounds.⁴⁾ Ha már most a bushelt az előbb említett tényleges mérések eredményéhez képest 58⁵ poundnak = 26⁵³⁵⁶ kilogrammnak és 100 kilogramm búzalisztet = 125 kilogramm búzának számítjuk, akkor:

55,131.948 bushels buza . . .	=	14,629.593 métermázsa búzának	
2,223,483.584 pounds búzaliszt . .	=	12,607.150	»
		<u>27,236.743</u>	»

felel meg.

Még más jogosult átszámítási kulcsok is vannak, a szerint, a mint másképp számítjuk a búzalisztnek buza-aequivalensét s hogy mily eltérések lehetnek itt, ennek igazolására elegendő utalni az őrlési kísérletekre, melyek 1882 deczember havában az indiai kormány megbízásából Dougal testvéreknél Londonban eszközöltettek s melyeknél az őrlés alá bocsátott angol, amerikai és indiai buza liszt hozadéka 65²⁰/₁₀₀-tól 80⁵²/₁₀₀-ig variált.⁵⁾ De odáig menni felesleges, teljesen elegendő, ha constatáljuk, hogy az eredeti amerikai hivatalos adatok alapján Észak-Amerikának 1891-iki buza- és búzaliszt kivitelét hol 29 millió q, hol 28 millió q¹, hol 27 millió q-ra tehetjük. S itt még csak azt kívánom kiemelni, hogy Tisza István mindenütt a legkisebb számítási kulcsot vette alapul, a mint ezt a következő összeállítás mutatja:

¹⁾ Pólya: A gazdasági válság. Budapest 1890. — 40 l. ** j.

²⁾ U. S. Departement of Agriculture. Division of Statistics. New Series. Report No. 124. Washington 1895. — 69 l.

³⁾ U. S. Departement of Agriculture. Division of Stat. Miscell. Series Report No. 5. Production and Distribution of the Principal Agricultural Products of the World. Washington 1893. — 156 l.

⁴⁾ Id. m. 159 l. — Megjegyzem, hogy ott nyomdahibából pound helyett bushel van írva.

⁵⁾ Pólya id. m. 79 l.

Az Egyesült Államok buza- és buzaliszt kivitele tett:¹⁾

1891-ben	106,801.935	Winchester	bushel
1892-ben	227,504.641	»	»
1893-ban	192,485.385	»	»
1894-ben	164,499.549	»	»
1891—1894:	691,291.510	»	»

Métermázsákra átszámítva tesz ez, ha a bushelt 60 poundnak számítjuk: 188 millió métermázsát, ha a bushelt a tényleges mérések átlaga szerint 1891-ben 26⁵³³⁶, 1892-ben 26⁰⁸², 1893-ban 26¹²⁷³⁶ és 1894-ben 26⁴⁴⁸⁸ kilogrammra²⁾ számítjuk; 181 millió métermázsát, míg Tisza, ki a harmadik és kétségen kívül legalaposabb kulcsot használta, az 1891—94-iki exportot csak 175⁸ millió q-ra teszi, holott nyilvánvaló, hogy a túltermelés bizonyítására a másik két kulcs szerint eszközölt számítások sokkal hatályosabbak lettek volna, de hát Tisza István nem szokta »ad hoc« használni a statisztikai adatokat.

A mily kevésbé lehet azonban Tisza István adatainak hitelességét és számításainak helyességét komolyan kétségbe vonni, ép oly megbízhatlanok Bernátnak számításai. Így például, midőn Kasperoff³⁾ adatait közli és métermázsákra átszámítja, azt mondja, hogy ezt azon alapon teszi, hogy egy orosz pud 16 kilogrammnak felel meg. Tényleg azonban 1 pud = 16³⁸ kilogr. s ezen 0³⁸ kilogr. az 1887—1892. orosz buzaexport kiszámításánál 3⁷ millió métermázsá különbséget tesz. De nem elég, hogy hibásan veszi fel számításai alapjául, hogy 1 orosz pud = 16 kilogramm, hanem még ezen alapot is önkényesen elhagyja s a pudot hol 15²⁰, hol 17²⁰, hol pedig 17⁸⁷ kilogr.-ra számítja, mert ugyanis:

214,141.000 pud Bernát szerint . . .	38,272.560 mm.
holott 214,141.000 × 16 Maróthy szerint . .	34,262.560 »
	különbözet 4,010.000 »
190,388.000 pud Bernát szerint . .	29,105.440 mm.
holott 190,388.000 × 16	30,462.080 »
	különbözet 1,356.640 »

¹⁾ Stat. Abstract of the U. S. — 1896. — 284. l.

²⁾ L. a. 11-ik jegyzetben id. forrást.

³⁾ Kasperoff: Le prix du froment sur le marché international. St.-Pétersbourg 1895. — Csak az Angliára vonatkozó tableau No. 20 szó buzalisztről is, a Bernát által hivatkozott adatok mindenütt csak tisztánl buzáról szólnak.

181,909.000 pud Bernát szerint	. .	30,462.080 mm.
holott 181,909.000 $\times$ 16	. . . . .	29,105.440 »
		különbözet 1,356.640 »

Ép oly hibásak Bernátnak az amerikai buzaexportra vonatkozó átszámításai is, mert ezen export volt:

1891-ben	55 millió bushel	s ez szerinte	= 19·8 millió q.
1893-ban	117 »	» »	= 42·1 » »
1894-ben	88 »	» »	= 31·6 » »

Ha ezen számítás helyes lenne, akkor egy amerikai (Winchester) bushel, mely a mi mértékünkben 35·237 liternek felel meg, 1891-ben 36 kilogrammot, 1893-ban és 1894-ben 35·9 kilogrammot nyomott volna s e szerint az amerikai buzának hektoliterje több mint 102 kilogrammot nyomna. Kár, hogy Bernát nem mondja meg, hogy hol rendelhető ezen 102 kilogrammos buza, mert bizony elkélne vetőmagnak.

Mindezek a számítási hibák nyilvánvalóan abból az elhamarkodott sietségből származnak, melylyel Bernát választát készítette s rendes körülmények között azokat komoly irónak a szemére vetni nem lenne ildomos, de a jelen esetben Bernát hasonló támadással kezdte s a magyar azt tartja, hogy a milyen az »Adjon Isten« olyan a »Fogadj Isten«.

Ezzel kapcsolatosan egyébiránt azt is megemlítem, hogy Bernát István, a ki nem elégszik meg Tisza István azon kijelentésével, hogy adatait az illető országok hivatalos kiadványaiból meríté, hanem »öreg hibának« nevezi, hogy Tisza még pontosabban meg nem jelölte e kiadványokat, az általa szerkesztett Szemlében és az általa bevezetéssel ellátott s a Gazda Szövetség hivatalos válaszában minősített cikksorozatban szó nélkül kiadja Rubinek Gyulának adatait 16 állam termésstatisztikájáról (92. l.), Anglia (97. l.), Francia- és Németország buza fogyasztásáról (98. l.) és Németország rozs-, burgonya- és árpafogyasztásáról (99. l.) a nélkül, hogy Rubinek közelebbről megjelölné a kiadványokat, melyekből adatai valók.

Ezeknek előrebocsátása után áttérhetünk az első érdekes kérdésre:

II.

Van-e túltermelés?

A kik e kérdésre tagadólag válaszolnak, okoskodásukat rendszerint arra alapítják, hogy a földgömb népessége nagyobb

mérven szaporodik, mint a buzatermelés emelkedése. Eltekintve azonban attól, hogy ennek indokolásánál rendszerint nem elég hosszú időszakra szokták az összehasonlítást kiterjeszteni ¹⁾, minden oly érvelés, melynek egyik kiinduló pontját a földgömb népmozgalmi hypothesisei képezik, nem tekinthető komolynak, mert Ázsia, Afrika és Ausztrália népességének hozzávetőleges becslésénél akár 50 milliót is könnyen tévedhetünk s csak Rubinek van azon szerencsés helyzetben, hogy a világnak 1897-iki népességét pontosan 1.640,529.386 lélekre ²⁾ becsülhesse. Époly megbizhatatlanok a világ buzatermelésére vonatkozó statisztikai adatok s így tehát szükségképen megbizhatlan minden oly következtetés is, mely ezeknek a megbizhatlan adatoknak összevetéséből van leszármaztatva. De hát tegyük fel, hogy meg lehet állapítani a világ népességét s fogadjuk el helyesnek a Magyar Gazdaszövetség választásában hivatkozott számítást, mely szerint a világ népessége volt:

1880-ban	1.317,780.639 lélek
1890-ben	1.533,205.034 »
1897-ben	1.640,529,386 »

Tegyük fel továbbá, hogy pontosan ismerjük a világ buzatermelését is s hogy az, 1880-tól 1885-ig, a mint ezt a Magyar Gazdaszövetség feltételezi, tényleg 743⁶ millió hektoliter lett volna évi átlagban. Lehet-e ezek alapján jogosan azt következtetni, hogy: »az 1897-iki év világnépességének 926 millió hliter buzatermés felelne meg.« ³⁾ Rubinek azt hiszi, hogy igen, én meg határozottan azt hiszem, hogy nem, mert ezen okoskodásnál teljesen figyelmen kívül maradt a nagy eltérés, mely az egyes országok között a fejenkinti buza fogyasztás mérvére nézve mutatkozik. Már pedig ennek figyelembe vétele nélkül nem lehet még csak hozzávetőleges számítást sem csinálni. Ennek bizonyítására nem is kell tengerentúli példákra hivatkoznunk, elég ha szembeállítjuk Franciaországot, a hol a fejenkinti buza fogyasztás 320 literre becsültetik, Németországgal, a hol az csak 75 literre tehető. Ha már most ezen országoknak újabb népmozgalmi adatait állítjuk egybe, akkor a következő táblázatot nyerjük:

¹⁾ Így például Kolowrat Lipót gróf a Nemzetközi Gazdacongressushoz intézett szakvéleményében (I. Főjelentés 133. l.) 1891 és 1895 között tesz összehasonlítást.

²⁾ M. Gazdák Szemléje. 1897. 91. l.

³⁾ Id. h.

É v	I. Franciaország ¹⁾			II. Németország ²⁾		
	Születés	Halálozás	Szaporodás	Születés	Halálozás	Szaporodás
1890	838.059	876.505	— 38.446	1,820.264	1,260.017	560.247
1891	866.377	876.832	— 10.505	1,903.160	1,227.409	675.751
1892	855.847	875.888	— 20.041	1,856.999	1,272.430	584.569
1893	874.672	867.526	+ 7.146	1,928.270	1,310.756	617.514
1890—93	3,434.955	3,496.801	— 61.846	7,508.693	5,070.612	2,438.081

E szerint tehát 1890—1893-ig terjedő négy év alatt Németország lakossága 2,438.081 lélekkel szaporodott, ellenben Franciaország népessége ugyanezen időszakban 61.846 lélekkel fogyott s míg Németországnak természetes buzaszükséglete (a buza fogyasztás 10 évi átlaga alapján fejenként 75 literrel számítva) 1890-től 1893-ig 1,830.560 hl., addig Franciaországban a természetes buzaszükséglet ugyanily alapon fejenként 320 literrel számítva 197.907 hl.-rel apadt. Együttesen beszélve a két országról tehát azt fogjuk mondhatni, hogy Németországnak és Franciaországnak buzaszükséglete az 1890—93. időszakban 1,632.653 hektoliterrel emelkedett. Ez egy reális számítás, mely a valóságnak megközelítésére törekszik. Ha ellenben összevonjuk e két ország népességi és fogyasztási adatait s mondjuk, hogy Németországnak és Franciaországnak lakossága volt 1890-ben 87.4 millió lélek, buza fogyasztása pedig 10 évi átlag szerint évente összesen 156 millió hektoliter, vagyis fejenként 179 liter, akkor arra az eredményre fogunk jutni, hogy miután ezen országok népessége 1890-től 1893-ig 2,376.235 lélekkel szaporodott, ennél fogva buzaszükségletök természetes emelkedése 4,253.440 hektolitert tesz, de ezen számítás több mint 250%-kal fogná nagyítani a valót.

A statisztika bizonyítja, hogy a művelődés terjedése, az igények szaporodása s ezzel karöltve a megélhetési és családfenntartási feltételek megnehezédése a népszaporodási arány csökkenésére vezet, mert a közegészségi viszonyok javulása által előidézett kedvezőbb halálozási arányszám nem bírja

¹⁾ Laponge: Recherches anthropologiques sur le problème de la dépopulation (Revue d'économie politique 1895. deczemberi füzet 1005. l.).

²⁾ Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. 1896. I. 49.

ellensúlyozni a születési arányszámban mutatkozó apadást. A propagatív erő sokkal nagyobb mérvben érvényesül kevés igényű népeknél, de ezeknek szaporodása nem emeli lényegesen a világ buzaelfogyasztási szükségletét. Ezért nem lehet a világnépesség szaporodását s a világ buzaszükségletének emelkedését mint egyforma tényezőket egybevetni s azt mondani, hogy miután az első egy adott idő alatt ennyi $\%$ -kal szaporodott, a másiknak is ugyanezen időben ugyanannyi $\%$ -kal kellett emelkednie.

Az előbb felhozott gyakorlati példa eléggé bizonyítja, hogy még akkor is, ha egyáltalában lehetséges volna a világ buzatermelését és a világ népesedési mozgalmát megközelítő pontossággal kiszámítani, még akkor sem lehetne ezekből az adatokból elfogadható következtetést vonni a világ buzaszükségletének mérvére.

De tegyük fel, hogy lehetne és tegyük fel, hogy igazuk van az agráriusoknak, midőn azt állítják, hogy a *világ* buza-termelése mögötte maradt a *világ* buzaszükségletének, azért a magyar gazda szempontjából mégis csak túltermelés van buzában, mert nem az a kérdés, hogy Kelet-Indiában, a hová nem lehet magyar búzát exportálni, éhinség pusztít-e vagy sem, hanem az a kérdés, hogy azokon a piacokon, a melyekre magyar buza juthat, nem jelentkezik-e az orosz és amerikai verseny állandóan oly nagymérvű termelési feleslegekkel, hogy a kínálat állandóan meghaladja a természetes keresletet s hogy az ennek hatása alatt túlságig kínált árú csak oly árak mellett talál elhelyezésre, melyek mellett a magyar gazdaközönség már csak veszteséggel termelhet. Ha valaki tagadja, hogy túltermelésről szólni lehessen, míg a világon éhes ember akad, vagy ha valaki azt azért veszi tagadásba, mert a termelt buzamennyiség tényleg el is fogyasztatik, ez egy különleges felfogás ¹⁾ lesz, mely egyébre nem való, mint a kérdés elhomályosítására és gyakorlati jellegének eltüntetésére. A magyar gazda józan érzéke minden ily definitióval szemben bizonyára Tisza István nézetéhez fog csatlakozni, ki túltermelésnek gazdasági értelemben azon állapotot nevezi, midőn az egész termés csak a termelőt romlással fenyegető nyomott árakon találhat fogyasztóra.

¹⁾ Helyesen mondja Levassaur szakvéleményében (Főjelentés 165. l.): »Más a túltermelés a gazda és más a fogyasztó szempontjából. Gazdai szempontból a túltermelés állandó.«

Ennek megállapítására nagyon helyes módszert választott Tisza István, midőn kiszámította a főbb import-államok buzaszükségletét s annak 10 évről 10 évre való természetes emelkedését, és ezzel szembe állította Oroszország, Kelet-India, az Egyesült-Államok, Canada és Argentina buzakivitelének fejlődését. Ezen számítások a lehetőleg legmegbízhatóbb statisztikai adatokra vannak alapítva, mert a teljesen praecis forgalmi adatokon kívül csakis a legműveltebb culturállamokra vonatkozólag lettek termési adatok is használva. Ezen adatok összevetése pedig arra a tanuságra vezet, hogy: »a tengerentúli verseny ma évente 80—90 millió métermázsával több búzával árasztja el az európai piacot, mint az 1861-et megelőző 10 év átlagában, mivel szemben a buzaszükségletnek a népesség szaporodásával arányban álló természetes növekedése 37 millióra tehető. 50 millió körüli többlet mutatkozik tehát, mely csak az árak reductiója és a fogyasztásnak ezzel kapcsolatos emelkedése útján nyerhetett elhelyezést.«⁷⁾

Rubinek is érezte, hogy legalább látszólag le kell lépni a világstatisztikai adatok ingatag talajáról s megkísérli ennél fogva (id. m. 92. l.) a túltermelést az által bizonyítani, hogy 16 államnak terméseredményeit állítja össze az 1884., 1889. és 1896. évekre, de ez sem egyéb világstatisztikánál.

Összeállítása szerint ezen 16 államnak buzatermelése volt:

1884-ben	689·96 millió hektoliter,
1889-ben	713 06 » »
1896-ban	683·85 » »

Ezen összeállításhoz azután Rubinek a következő okoskodást fűzi: »Ezen adatokból, a melyek a becslésen messze felülálló megbízhatóságú statisztikai adatokon nyugszanak, világosan kitűnik, hogy a buzatermelés az utolsó évtizedben egyáltalában nem emelkedett oly mértékben, hogy ez által az árdepressio indokolva volna; sőt ellenkezőleg, a világ népességéhez viszonyítva, jelenleg aránylagosan tényleg kevesebb buza áll rendelkezésére a fogyasztásnak, mint a 80-as évek elején s a buza ára mégis 40—50%-kal alacsonyabb ma, mint akkor. Ezek után azt hiszem, a túltermelés theoriájával leszámoltam volna.«

Sajnálom, hogy Rubineknek ezen kedves illusióját le-

⁷⁾ Magyar Agrárpolitika 22. l.

kell rontanom, de ily könnyen még sem lehet ily fontos kérdéssel leszámolni.

Rubinek kiindulási pontja az 1884-iki esztendő, mely a legjobb termési évek egyike volt. Az »Evening Corn Trade List« szerint ez évben a világ buzatermése 812 millió hl. volt, míg az a következő két évben ugyanezen forrás szerint csak 754 s illetve 783 millió hektolitert tett. Viszont az 1896-iki évben nem volt még középtermés sem. Így a földművelési miniszterium adatai az 1896-iki világtermést 824·4 millió hl.-re, az 1891—1895-iki átlagtermést pedig 845·6 millió hektoliterre becsülik. Nyilvánvaló tehát, hogy Rubinek azon állítása, hogy a buzatermelés az utolsó évtizedben egyáltalában nem emelkedett, csak arra van alapítva, hogy 1884-ben volt egy kivételesen jó esztendő, melyben több buza termett, mint 12 évvel későbbben egy kivételesen rossz esztendőben. Mihelyt az 1884—1895-iki időszakokat 4 évi átlagokban tüntetjük fel, egészen más eredményre jutunk, mert az »Evening Corn Trade List«-nek Rubinek által is idézett adatai szerint a világ buzatermése volt:

1884—1887-ig évi átlagban	792·425	millió hl.
1888—1891-ig » »	816·930	» »
1892—1895-ig » »	890·010	» »

Ezekből az adatokból nem látjuk azt, hogy »a buzatermelés az utolsó évtizedben egyáltalában nem emelkedett«, sőt ennek éppen ellenkezőjét. Ha pedig ezen adatokat a Rubinek által kiválasztott 16 államra állítjuk össze, lényegileg ugyanezen eredményre jutunk, jóllehet éppen a legfélelmetesebb új versenytársak közül Argentínia és Canada ez összeállításból hiányzik, de a módszert, mely szerint Rubinek a 16 államot kiválasztotta, nem bírjuk érteni. Ha pontosságra törekedett, miért hagyta ki Svájcot, melynek statisztikája a legpontosabbak egyike, vagy brit Canadát, melynek adatai jóval megbízhatóbbak, mint az amerikai Egyesült-Államoké. Azt sem tudom érteni, hogy mit akar Rubinek azzal mondani, hogy e 16 állam termésadatai »a becslésen messze felül álló megbízhatóságú statisztikai adatokon nyugszanak«, mert a terméseredményeket mindenütt a világon csak becslések útján lehet megállapítani. Egyik-másik államban ezen becslések rendszere már annyira tökéletesítve van, hogy a becslési eredmény nagyon megközelítheti a tényleges valót, de azért

a becslés még is csak becslés marad s oly termés-statisztika, mely »a becslésen messze felül áll«, nem létezik. Legkevésebbé értjük pedig azt, hogy Rubinek a túltermelés elleni argumentációra épen az 1896-iki esztendőt választotta ki, mert hiszen ezen esztendő épen a legerősebb argumentumok egyikét szolgáltatja a túltermelési theoria mellett, mert a kedvezőtlen termési eredmény határozott kifejezést nyert a buza áremelkedésében, dacára annak, hogy 1896-ban is meg volt a tőzsde és aranyvaluta, a két agrárius bűnbak.

Az értekezés további folyamán Rubinek, a ki előbb már »leszámolt« a túltermelés theoriájával (93. l.), hajlandónak nyilatkozik a túltermelést oly értelemben, mint azt Tisza István felállította, elfogadni, azonban hozzá teszi: »De ha abban az értelemben a túltermelést elfogadjuk, akkor a gabonaárdepressio okául nem a világtermelés aránytalan fokozódását, hanem a világfogyasztás csökkenését, illetve visszamaradását kell elfogadnunk.«

Az tehát a legújabb agrártheoria, hogy nem a termelés emelkedett a fogyasztás fölé, hanem a fogyasztás maradt el a termelés mögött. Mindenesetre meglepően új ezen tan, mert eddig mindig azt tartottuk, hogy a kenyér szükséglete nem fejlődött visszafelé, de kínálata változó, most egyszerre azt halljuk Rubinektől, hogy a buza fogyasztás fejlődésében visszaesés mutatkozik, mert a pauperismus terjed s a tömegnek már nem telik kenyérre (102. l.), a gazdagok pedig inkább húst esznek s a közéleti tendentia a jobbmódú körökben évek óta még a gyermektáplálás terén is oda irányul, hogy a tésztákat húskételekkel pótolják és a húskételeknél mellőzzék a lisztet (101. l.) A tömegnyomor jelszava itt alighanem dugárú, melyet komoly megfontolás mellett maguk az agráriusok fognak legjobban visszautasítani. A modern fejlődésben csak a középosztály helyzete vált nehezzé, míg a tömeg helyzete és vásárló képessége világszerte igen nagy mérvben javult. Ezt bizonyítják Rubinek adatai is, a mint mindjárt látni fogjuk.

Vegyük tehát kissé közelebbről szemügyre, hogy mikép is alakult újabb időben az egyénenkénti buza fogyasztás fejlődése és lássuk mindenek előtt az Ausztriára és hazánkra vonatkozó adatokat.

Tisza István a közös vámterületre vonatkozólag a következő táblázatot közli:

	Ausztria és Magyar- ország ter- mése	A közös vámterü- let netto kivitele	Bel- fogyasz- tás	Egy főre	Budapesti buzaár átlaga
	millió hektoliter			hl.	frt
1871—75 évek átlaga	30	0·1	29·9	0·83	12·7 ₃
1886—90 » »	62	6	56	1·40	8·06

»Láthatjuk tehát«, — mond Tisza — »hogy a hetvenes évek elején beállott drágaság hatása alatt 83 literre leszállott fejenkinti buza fogyasztás az árak csökkenésével 140 literre, vagyis 68⁰/o-kal emelkedett.«

Rubinek ez ellen egy csomó kifogást emel. Először is kifogásolja, hogy Tisza István a belfogyasztás kiszámításánál nem vette tekintetbe a vetőmag-szükségletet és ebben neki tökéletesen igaza is van, de mi következik ezen igazságból? Az, hogy az egyénenkinti buza fogyasztás a felvett időszakban nem 68⁰/o-kal, hanem több mint 89⁰/o-kal növekedett, mert okvetlenül erre az eredményre, mely Tisza érvelését még hatályosabban támogatja, kell jutnunk, mihelyt a Rubinek által elfogadott számadatokat elfogadva, a fejenkinti belfogyasztást 1871—1875-re 58 literben és 1886—1890-re 110 literre állapítjuk meg.

E nem várt eredmény meg is döbbsenthette Rubineket, s ily érzelem hatása alatt fordul most már saját adatainak megbízhatósága ellen, azt mondván, hogy a magyar statisztikai adatok hasból vannak véve, s hogy monarchiánk buza fogyasztása nem emelkedhetett kétszeres arányban Angliához és Hollandiához viszonyítva.

A mi a magyar statisztika ellen emelt súlyos vádat illeti, arra legjobban megfelel maga Rubinek, midőn 16 általa kiszemelt államról s ezek között Ausztriáról és Magyarországról is egy termés-statisztikát közöl, melynek adatai szerinte »a becslésen messze felül álló megbízhatóságú statisztikai adatokon nyugszanak«. Vagy talán csak Indiára és Ausztráliára szólna e dicséret?

A mi pedig azt illeti, hogy monarchiánkban nagyobb mérvben emelkedett a buza fogyasztás, mint Angliában és Hollandiában, az is igen természetes, mert nyilvánvaló, hogy oly országban, a hol csekély a fejenkinti buza fogyasztás, az

jobban emelkedhetik, mint ott, a hol nemcsak a buza fogyasztás, hanem általában a táplálkozási viszonyok már nagyon fejlett színvonalon állanak.¹⁾ Tele gyomorba kevesebb fér, mint üresbe, de különben is az angol és a hollandi nép hozzánk képest gazdag s Rubinek-Juraschek szerint a gazdagok már csak hust esznek (?).

Megemlítve még, hogy Rubinek teljesen alaptalanul kifogásolja az 1886—90. évek átlagtermésének és az 1871—1875 évek kivitelének kiszámítását, miről mindenki meggyőződhetik, ha az eredeti adatokkal utána számít, constatálnunk kell, hogy a monarchiában a fejenkinti buza fogyasztás 1871—75-től 1886—90-ig Tisza szerint 68⁰/o-kal, Rubinek szerint 89⁰/o-kal növekedett s hogy kivált ezen utóbbi számítás fényesen igazolja Tisza István agrárvám-politikájának azon alaptételét, hogy »belátható s talán nem is oly messze távolban fekvő időben legfontosabb terményeinket egészen a vámterületen fogjuk elhelyezhetni«.

Rubinek további fejtegetései azután Anglia, Franciaország, Németország és az Egyesült-Államok buza fogyasztásával foglalkozik s idevonatkozólag részletes statisztikai adatokat is közöl részben Juraschek nyomán. Ez utóbbiak (100 l-on) egy táblázatba vannak foglalva s így könnyű áttekintést nyújtanak. Ezenfelül pedig azon előnyük van, hogy mindig 4—4 évi időszakról szólnak, holott Rubineknek más helyen közölt adatai Németországra és Franciaországra nézve évenkénti kimutatásokból állanak s így tehát még átlagokra átszámítandók lennének, mielőtt azokból következtetéseket levonhatnánk, mert csakis több évi átlag biztosíthat bennünket azon súlyos tévedések ellen, melyekbe egyes évek fogyasztásának kiszámításánál a legpontosabb statisztika is eshetik. Ily számításnál ugyanis lényeges szerepet játszanak a múlt évről fenmaradt készletek egyfelől s a jövő évre átmenő készletek másfelől s a legfőbb nehézség onnét ered, hogy a készletek azon részét, mely nincs közraktárakba helyezve,

¹⁾ Jevons: Investigations in Currency and Finance. 27. l. The demand for bread, meat, spirits, spices and articles of food and personal use generally, may be regarded as constant, or only affected slightly and indirectly by the floods of prosperity and depression depending on the commercial fluctuations to be further considered. Thus, *articles of immediate and personal use, speaking generally, are constant in demand, variable in supply.*

hanem a termelőnél maradt, csak nagyon bizonytalan értékű becslésekkel lehet megállapítani.¹⁾ Ezért van az, hogy egyes évek kiszámításánál nagyobb tévedések is becsúszhatnak, melyeket csak több évi átlagok felvétele egyenlít ki.

Maradjunk tehát a Juraschek-Rubinek-féle táblázatnál s constatáljuk ennek alapján először is az angol egyesült királyságra vonatkozólag, hogy a fejenkinti buza fogyasztás 1852—59. évek átlagában 5·08 bushel s az 1891—93-iki átlagban 6·16 bushel volt. Az emelkedés tehát 1·08 bushel vagyis 39 liter. A Tisza István által felvett időszakokra²⁾ a Juraschek-Rubinek-féle táblázat 21 litert, Tisza István ellenben 27 litert mutat ki mint fogyasztási emelkedést. A különbség onnét ered, hogy Crawford,³⁾ a kitől Tisza ezen adatát vette, sokkal alaposabban számít, mint Juraschek-Rubinek. Crawford ugyanis minden acre bevetett buzaterület után 2 bushel vetőmagot számít le, a mi okvetlenül szükséges is, mert Angliában a búzával bevetett terület oly rendkívüli módon csökkent, hogy míg az 1868—70-es években az évi vetőmagszükséglet még 7·8 millió bushel volt, az 1891—93-ban már csak 4·4 millió bushelt tett ki. Crawford továbbá nagyobb pontosság kedvéért a naptári év fogyasztására a megelőző évi termés $\frac{2}{3}$ -át és a folyó évi termés $\frac{1}{3}$ -át számítja, a mi szintén helyes, de bármelyik számítás is legyen a pontosabb, a lényeg az, hogy mindegyik igazolja az angol buza fogyasztás következetes emelkedését.

Ugyanezt igazolják a Rubinek által Franciaországra és Németországra nézve Juraschek nyomán közölt adatok, míg ellenben az amerikai Egyesült-Államokra nézve azt mutatják ki, hogy a viszonylagos fogyasztás a 80-as évek közepétől kezdve hanyatlóra fordult. Ezeket az amerikai adatokat és az azokból levont következtetést semmikép sem fogadhatjuk el, mert azoknak megbízhatóságában már maguk az amerikaiak sem hisznek. A »Statistical Division of the Department of

¹⁾ Journal de la société de statistique de Paris 1896. 79—82 ll. E. Fléchet: De la consommation du blé en France.

²⁾ Csak melleleg említjük, hogy Rubinek (99. l.) itt ismét tévesen idézi Tiszát, ki (15. l.) az 1890—93. évek átlagáról s nem az 1886—1890. átlagról beszél.

³⁾ Crawford: An Inquiry into Wheat Prices and Wheat Supply. Journal of the Royal Statistical Society. March 1895. 75 s köv. ll.

Agriculture» elismeri, hogy még a hatóságok sincsenek egy véleményen arra nézve, hogy mennyi az évi és fejenkinti buza-fogyasztás Észak-Amerikában.¹⁾ Mig Juraschek adatai szerint egy-egy lakosra 1881—1885-ös években több mint 6 bushel jutott volna, addig Mr. Edward Atkinson,²⁾ ki ezen kérdést beható tanulmány tárgyává tette, azt tartja, hogy legfeljebb 1 barrel lisztet vagyis 3.95—4.1 bushel buzát³⁾ lehet fejenkint számítani. Ugyanily értelemben nyilatkozik a canadai 1895-iki statisztikai évkönyv.⁴⁾

Ha pedig az amerikai adatoktól eltekintünk, akkor constataálnunk kell, hogy a fejenkinti buza-fogyasztás mindazon államokban, melyekre Rubinek vizsgálódásait kiterjesztette, az ő saját adatai szerint egy állandó fokozatos emelkedést mutat fel s így tehát semmi támpontja sincs Rubinek azon theoriájának, hogy az utolsó évtizedben nem a termelés emelkedése, hanem a fogyasztás relativ csökkenése, illetve visszafejlődése, visszamaradása okozta volna az általános árdepressiót.

Mindezeknél fogva tehát nem tehetünk egyebet, mint constataálni, hogy Rubinek fejtegetései nem hogy megingatták volna a túltermelés létezéséről táplált meggyőződésünket, hanem azt még meg is erősítették. És ha Rubinek azt tartja,⁵⁾

¹⁾ U. S. Department of Agriculture. Division of Statistics. New Series. Report Nr. 113. — March 1894. — 91. l.

²⁾ Industrial Progress of the Nation. 34—38 ll.

A Department of Agriculture (id. m. 93 l.) erről következőleg nyilatkozik: »No opinion is here expressed as to the correctness of Mr. Atkinson's estimate. It is considerably lower than that heretofore used in the estimates of the Department of Agriculture and falls still a little further below the estimates of some of our agricultural and commercial papers. But the prominence of its author and the careful attention he is known to have given to questions connected with the national food supply entitle it to respectful consideration along with other estimates.«

³⁾ A szerint a mint 1 barrel lisztet $4\frac{1}{2}$ vagy $4\frac{2}{3}$ bushel buzának számítjuk.

⁴⁾ The Statistical Yearbook of Canada for 1895. — Ottawa 1896. — 315 l.: »In the United States the amount was fixed in 1878 at 4.7 bushels per head. But of late years considerable doubt has been expressed as to the accuracy of this figure. Recent investigation appears to point to a lower rate, and the amount of 4 bushels has been suggested as more accurate. The whole question needs thorough investigation.

⁵⁾ A budapesti nemzetközi gazdacongressushoz intézett szakvéleménye. Főjelentés 224. l.

hogy: »a túltermelés elméletében ma csak azok hisznek, a kiknek az üzleti érdekük, vagy a kik a dolgok mélyébe nem hatolva, felületesen a látszat után ítélnék«, ez nem nagyon hizelgő ránk nézve, de megvigasztalódunk a jó társaságnál fogva, a melyben a megszólás ér, mert legújabbán is a túltermelés mellett a közéletnek, a tudománynak és a gazdaközönségnek oly kitünőségei foglaltak állást, mint Tisza István s mint Bauduin, a hollandi gazdasági egyesület elnöke (Főjelentés 31. l.), Langsdorff Károly, a szász kir. gazdasági tanács főtitkára (145. l.), dr. Lavollée René, a francia gazdasági egylet kiküldöttje (152. l.), Levasseur Emil, az Institut tagja (165. l.), Vogüé marquis, a francia gazdasági egylet elnöke (250. l.), dr. Wolff Gyula, egyetemi tanár (258. l.) és gróf Zedwitz Kurt (261. l.) a budapesti nemzetközi gazdacongressushoz intézett szakvéleményeikben.

BÁRÓ ROSZNER ERVIN.

A SWEATING-RENDSZER.

A munka szervezése a munkaadó és munkás érdekeinek küzdelmét igen gyakran kiélesíti s csaknem állandóvá teszi a panaszokat egyik vagy másik fél részéről, mindamellett ma már kétségtelen, hogy a teljes szervezetlenséggel szemben még a legtökéletlenebb szervezkedés is hasznára válik az iparnak s még inkább a munkásoknak. A szervezkedéssel kapcsolatban jár a kormány és a közvélemény beavatkozása, mely erkölcsi támaszt ad a munkásoknak, öntudatos mérsékletre szoktatja a munkaadót s nagy emberbaráti eszméknek szerez alkalmas talajt a gyenge munkás testi és szellemi védelme, a betegek és elaggottak gyámolítása érdekében. Ezért van az, hogy a leghatalmasabb ipartelepek, gőzmalmok, vasöntők, fonógyárak, bányák és más ilyenek rendesen már külön a munkások jólétét előmozdító intézményekkel állanak kapcsolatban és hogy nemcsak a törvény, de maga a társadalom sem elégszik meg többé az ily vállalatoknak tisztán magánnyerészkedésre be rendezett szervezetével. Attól a közgazdaságtörténeti szempontból oly fontos eseménytől kezdve, midőn a szegény rochdalei takácsok a czehrendszer bukása óta bomlásnak indult munkásosztály szervezését csekély erővel, de vasakarattal és bámulatos kitartással megkezdették, korunkig, a munkás-hivatalok, gyárfelügyelők és munkás-betegsegélyző pénztárak száz és száz alakú tevékenységű időszakáig, a munka-szervezés nagy kérdése állott folyton előtérben s ez a kérdés lesz a legfőbbek egyike a messze jövőben is.

Szomorú, sőt mélyen megdöbbentő képet nyújt ezzel ellentétben a teljesen szervezetlen viszonyok között élő munkások sorsa, különösen a nagy városokban, melyeknek óriási tömkelegében hatástalanná lesz az a szó is, mely kisebb helyeken az elnyomottaknak és igaztalanul szenvedőknek sokszor oly hatalmas védelmezője, a közvélemény hangja. Az

emberbarátok jóakarató jajszava felébreszti ugyan a köztudatot, sokszor talán nagyobb mértékben, mint a rendes gyármunkások bajai iránt; hiszen ezer és ezer megdöbbenő rajzot olvastunk mindannyian a nyomorult pinczelakókról s London szegényeinek állapota világhírűvé lett, de ez a köztudat a szervezet nélkül élő nyomorultakkal szemben tehetetlen. Az évente kiosztott milliók, a napról-napra szaporodó jótékony intézetek s annyi nemes emberbarát önfeláldozó munkája alig ad enyhülést, a nyomorultak száma a nagy városokban nőttön-nő s a szervezett gyármunkások ma-holnap arisztokraták lesznek szemben azzal az »ötödik« renddel, mely szervezetlenül s a véletlen esélyeinek kidobva, napról-napra tengeti nyomorult életét.

A jelenlegi munkaszervezet körén kívül élő munkások egyik nagy csoportjának életmódját nevezték el az angolok sweating-rendszernek. Magyarul legjellemzőbben kiszípolyzottaknak lehetne őket nevezni. Azok a munkások ezek, kik rendszeren almunkabérlők szolgálatában állanak erejüket felülhaladó munkát teljesítve oly bérért, mely alig elég az éhenhalás ellen, azok a munkások, kik a vevőkkel és fogyasztókkal sohasem érintkeznek, kiket semmi munkaszervezet nem támogat, semmi hatalom nem véd, hanem valóságos rabszolgái a munkaadóknak. Legtöbbször otthon a család körében dolgoznak s azért a csekély előnyért, hogy a gyári munkaidőt nem kell megtartaniok, egész éjjelüket feláldozzák, mert az almunkabérlőnek is nyernie kell, pedig ő maga a munkaadótól csak oly áron vagy éppen olcsóbban kapja a munkát, mint a rendes munkások. De ezek a rabszolgák még sem szabadulhatnak az albérlőtől, mert rendszeren nem képzett munkások, a munkát mellékfoglalkozásként vállalják el, alig tudnak mást, mint egyszerűen varrni. Legnagyobb részük varrónő vagy szabó, csizmadia, esernyőkészítő s más hasonló egyszerű foglalkozást űző.

Régen, még a jelen század első felében történt, hogy egy hatalmas angol miniszterelnöknek, Peel Robertnek leánya hirtelen megbetegedett s az orvosok kisütötték, hogy ez a betegség onnan ered, hogy lovagló ruháját készítés közben a mester által ezzel megbízott varrónő, ki a munkát otthon a lakószobában készítette el, felhasználta ragályos betegségben szenvedő gyermeke befedésére. Ezer és ezer ily eset fordul-

hatott elő azelőtt is, de a hatalmas államférfiu leányának esete forrongásba hozta a köztudatot, a hírlapírók kutató szeme elhatolt a varrónők családi tűzhelyébe s a kor egyik legjelesebb írója Kingsley Károly egyik regényében megható képet rajzolt a szegény munkásokról, kik izzadva (sweating) keresik kenyerüket. Ezóta fordul elő a sweating-rendszer neve az irodalomban, a híres »ingdal« egészen lázba hozta az angol emberbaráti érzelmű társadalmat egy időre, bár csakhamar azután alig törődött velük valaki s csak a mult évtized elejétől fogva került az ő sorsuk tárgyalása ismét az előtérbe.

Megállapított tény, hogy az orosz-lengyel zsidóknak a 80-as években történt beözönlése Londonba terjesztette el nagyobb mértékben a sweating-rendszert s az azzal járó bajokat. A hazájából kiűzött orosz zsidó földhöz ragadt szegénységben és undorító külsővel jelent meg Londonban, de fanatismussal telve. Hiányos nyelvismerete s vallásos fanatizmusa elzárták előtte a rendes munkapiacot, angol hitsorsosait európaias életmódjuk miatt eretnekként gyűlölte s így a megélhetés végett az itt régebben letelepedett orosz zsidók zsoldjába állott, kik már a kikötőknél elfogdosták leendő rabszolgaikat. Mert valóban rabszolgák lettek. Az orosz zsidók ellentétben nyugati hitsorsosaikkal, főkép kisiparosok, otthon is sokan értenek a ruhakészítéshez, de mit tud ez a félvad állapotok között nevelkedett ember arról, hogy nyugaton a munkabér nagyobb, a munkaidőt és munkaszerződéseket törvény szabályozza, hogy a megélhetés feltételei ebben az óriási városban egészen mások, mint elhagyott otthonában, hol legalább az élelmi szerek olcsók voltak! Még szerencse, ha a »sweater« (albérlő) fizetést ad neki egyáltalán, hiszen tanulás ürügye alatt bérfizetés nélkül is kihasználhatja egy darabig s azután ismét kaphat új balekokat. Szakértők állítása szerint az így alkalmazott munkások rendszeren csak felét, néha még kisebb részét kapják meg a rendes munkabérnek, úgy hogy egy órai munkáért átlag 10—15 krajczár fizetésük van, míg a rendes szabómunkás legalább 30 krt kap ugyanannyi idő alatt. Mindezt még súlyosabbá teszi a sweateerek által fentartott »műhelyek« nyomorúságai. Londonnak legelterjedtebb s legpiszkosabb városrészeiben vannak ezek a műhelyek, rendszeren sötét és szűk udvari helyiségekben, melyek a sweater lakóhelyei is. Találtak közöttük

olyanokat, hol a munkásnők hering-módon állottak egymás-mellett olyannyira, hogy öltés alkalmával félre kell fordulniok s kezüket magasra nyújtani, hogy egymást meg ne sértsék. Hivatalos személy közeledtére a nőket és leányokat elrejtik a konyhába vagy padlásra vagy látogatóknak adják ki. Hetenkint 70—80 órát, néha még többet dolgoznak itt ezek a szerencsétlenek s még éjfél után is lehet hallani a varrógép zörgését. Tisztaságról, mely az orosz zsidóknak különben sem tartozik erényeik közé, szó sem lehet, sőt leggyakrabban a közegészségügy legelemibb feltételei is hiányoznak.

Éppen a pizsok és rendetlenség volt az az ok, mely újabban reájuk vonta a közfigyelmet. A közegészségügy érdekeit szívkön hordó angol orvosok 1884-ben a »Lancet« hasábjain hajmeresztő állapotokat hoztak nyilvánosságra. Különösen a ragályos bajok terjesztése, a closetek és vízvezetékek hiánya, a zsebkendők, fésük, fürdők következetes mellőzése költöttek felháborodást a tősgyökeres angoloknál, kik az orosz zsidókat már sajátos izléstelen öltözetük miatt is lenézték. A napilapok izgatottan beszéltek a helyzetről. A zsidók szegény-gyámolító bizottsága a munkáslakások érdekében alakult mansionhouse-bizottság s a munkásnők szövetkezete a közvélemény hatása alatt részletes kutatásokat tettek. S kitünt, hogy az orvosok leírása való azzal az egy kivétellel, hogy mindezek a hiányok nem szórványos jelenségek, hanem sok ezer emberre, a szerencsétlenek tulnyomó nagy részére, vonatkoznak. Egy zsidó vallású biztos, ki legjobban eljuthatott a nyomorultak tanyáiba, 1747 általa megvizsgált orosz zsidó lakás közül 1621-ben nem talált csatornát s a lakásoknak alig egy negyedében volt némi figyelem a tisztaságra.

A társadalmi mozgalomnak hivatalos jelleget adott Burnett János jelentése a sweating-rendszerről, melyet mint az ugyanezen időben szervezett munkáshivatal titkára készített. A hivatalos adatok teljesen megerősítették a felsorolt bajok létezését s csakhamar azok közrebocsátása után 1888 február 28-án Dunravan lord a felsőházban külön bizottság kiküldését indítványozta, mely a sweating-rendszert s különösen annak hatását London keleti részében megvizsgálja.

Az indítvány megokolásában nyíltan kimondotta, hogy

a »hivatalos jelentésben feltárt állapot nem méltó művelt államhoz. Az ipar rendezésének minden feltétele: a munká-
árak, a munkabér, a közegészségügyi állapotok gyalázatosak. Az alacsony munkabér és a rendkívül hosszú munkaidő úgy alakultak, különösen a bevándorolt idegenek versenye következtében, hogy a rendszer áldozatainak állapotát csak a rabszolgaságával lehet összehasonlítani, ideértve annak minden hátrányos vonását egyetlen kedvező előnye nélkül. A munkások teljesen a munkaadóktól függnének, de a rabszolgaság ezen új fajánál nincs meg többé az a kötelessége a rabszolgatartónak, hogy áldozatának élelmezéséről és más életszükségleteiről gondoskodják.»

A bizottság összeült s működésének eredménye öt vaskos kötet lett a parlamenti nyomtatványok sorában, melyekben a sweating-rendszer részleteiről megdöbbentő képek vannak s most már nemcsak Londonról és a ruhakészítőkről, hanem több más nagy angol városban talált hasonló állapotokról. S ezekkel a hivatalos nyomtatványokkal csaknem egyidejűleg jelent meg Booth Károly világhírű művéből, mely a londoni nép életét nyolcz hatalmas kötetben ismerteti, a kisiparosokra vonatkozó negyedik kötet, melyben a lelkes Webb Beatrice saját tapasztalatai alapján írja le a sweating-rendszer áldozatainak életét, különösen a Whitechapel nevű városrészben, hol összezsúfolva 30—40 ezer zsidó lakik, kiknek jó nagy része tudatlan és szervezetlenül élő szabómunkás, részben albérlők útján avagy közvetlenül függő viszonyban néhány nagy, külföldi exportra dolgoztató kereskedőtől.

Ugy hiszem, nem szükséges ezek után a sweating-rendszer ismertetése végett még több példát és részletet sorolni fel. Csak azt akarom még kiemelni, hogy a munkások zöme nem műhelyben dolgozik, hanem otthon családjá körében s hogy a munkaközvetítő mester, a sweater, önmaga is igen gyakran, sőt a legtöbb esetben áldozata a munkarendszernek, családtagjaival együtt verejtékig dolgozik s nyomoruságosan él a nagy verseny miatt. Nem pók, mely tapasztalatlan hitsorsosainak véréből él, vagy legalább nemcsak ez, hanem egyuttal a munkaszervezés hiányának áldozata. Mert hiszen a sweating-rendszer nem munkaszervezet, csak a megélhetés módja és pedig nyomorult módja.

Azonban hogyan lehet ily körben szervezetet biztosítani? Hogyan lehet a gyáripár terén a munkások javára nyert előnyöket reájuk is kiterjeszteni? Ez az a nagy kérdés, mely a sweater-rendszer megismerése óta állandóan foglalkoztatja a nemzetgazdákat, humanistákat és törvényhozókat, úgy, hogy e tárgyról már egész kis irodalom keletkezett.¹⁾

S méltán. Mert ez a baj nemcsak egy pár ezer londoni orosz zsidót sujt. Többé-kevésbé előfordul minden nagy városban, sőt elhatol a falusi családok körébe is, mint házi foglalkozás. Párisban »marchandage« név alatt ismerik; már 1888. óta küzdenek ellene eredménytelenül. A londoni borzasztó állapotoknak csaknem hasonmását találták New-Yorkban és Chicagóban s az előbb említett helyen feltűnően szintén a bevándorolt lengyel zsidók s irlandiak a főbb áldozatai. Németországban, a mint ezt különösen a munkás-statisztika ügyében tanácskozó bizottság irataiból tűnt ki, Berlinen kívül különösen Boroszlóban, Stettinben, Spessartben, továbbá a Rajna vidékén és Felső-Lausitzban van sok áldozata a sweating-rendszernek, mely ellen, hogy más városok és vidékek felsorolásával ne foglaljunk helyet, jellemzőleg máraz ausztráliai Victoria-államban és Ujzeeland szigetén is szükségesnek látták a törvényhozási intézkedéseket. Egy szóval, a baj nem localis jellegű, nem egyes csoportok megélhetési módjával összekapcsolt valami, hanem általános nemzetgazdasági tünet, a munkaszervezet hiányának kóros jelensége, mely mindenütt lappang s előbb-utóbb mindenütt megdöbbszentő alakban fog nyilatkozni.

A legelső és legtermészetesebb gyógymódnak látszik, hogy a munkások védelmére szolgáló törvényhozás intézkedései a

---

¹⁾ Egy pár új ismertető dolgozat címét ide jegyezzük:

Beatrice Webb: Sweating. Its cause and remedy. Publ. by the Fabian society London 1895.

Levasseur: Le Sweating System. Revue d'économie politique 1896.

Henry White: The sweating system Washington 1896. Bulletin of the department of labour No. 4.

Schwiedland: Vorbericht über eine gesetzliche Regelung der Heimarbeit. Wien 1896.

Alfred Weber: Hausindustrielle Gesetzgebung und Sweatingsystem in der Confectionsindustrie. Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, etc. Leipzig 1897. Erstes Heft.

Adolf Smith: Das Sweatingsystem in England. Brauns Archiv für sociale Gesetzgebung. IX-ter Band. Berlin 1896.

kisiparra és a háziiparra is kiterjesztessenek. Jogilag ez egészen helyes. Az angol törvénynek a nők és gyermekek védelmére vonatkozó pontjait már 1867-ben kiterjesztették a kisiparra, hasonló intézkedéseket tettek később a francziák, az egyes svájci kantonok és amerikai államok. Jellemzésül ismertetjük itt Massachusetts állam törvényeit, melyek egyenesen a sweating-rendszer eltörlését czélozzák. Ezek szerint minden háztulajdonos vagy bérlő, kinek házában a lakók ruházati iparüzéssel foglalkoznak, tartozik az iparüzés megkezdése után tizennégy nap alatt az illető hatóságnál bejelenteni a munkások számát. Ha csak a család tagjai foglalkoznak ily iparral, a kerületi előljárásságnál a felügyelők ajánlata alapján tartoznak engedélyjegyet szerezni. A műhelyül használt helyiség tisztaságát és czélszerűségét a felügyelő és a rendőrség megvizsgálhatják s ragályos betegség esetén az egészségügyi hivatal is értesítendő. A ki engedélyjegy nélkül vállal el munkát, habár csak javítást is s a kinek műhelye czélszerűtlennek és közegészségügy szempontjából kifogásolhatónak találta, 50—100 dollár pénzbírságra ítélthető. New-Yorkban 1893. óta a bérházakban műhelyt tartani nem lehet, oly szobákban, melyet étkezésre vagy hálásra használnak, iparszerű munkát folytatni nem szabad. Más helyeken a kereskedők és gyárosok kötelesek a »házon kívül« dolgozó munkások számát és lakhelyét bejelenteni s az itt készült munkákat külön bélyeggel ellátni.

Szomorú tény azonban, hogy ezek a törvényes intézkedések még a szigorú ellenőrzés esetében is jóformán csak papíron maradnak. New-Yorkban a sweating-törvény meghozatalát követő másfél év alatt 15.477 munkás számára rendeztek be új műhelyeket s 1074 apró üzletet zártak be; ma már több régi jellegű van, mint azelőtt. Chicagóban 1893. elején 704 ily műhely volt 6823 munkással, 1895-ben a törvény szigorú alkalmazása után 1715 szabóműhely összesen 14.904 munkással s a közül a legalább 30 ezer főre menő n^ő közül, kik iparszerűleg foglalkoznak ruhakészítéssel, a törvény életbeléptetése után három évig egyetlen egy sem tartotta szükségesnek, hogy engedélyjegyet kérjen. Mindamellett maga az iparfelügyelő, Kelley asszony, nyíltan kimondja, hogy a nagy városnak ezen legnyomorultabbjait nem képes ily törvényáthágásért törvényszék elé idéztetni. S valóban nem is lehet.

Az angol törvények szerint a műhelyül használt szobában minden munkásra legalább 250 köbláb levegőnek kell jutni, a hőmérséklet állandóan 15° C. legyen s e mellett a csatornázás, szellőztetés, világítás mértékét is szabályozza: ily törvények mellett a londoni szegényeknek minden foglalkozást meg lehet tiltani, de rájuk nézve ez a tilalom egyenértékű az éhenhalással.

Különben physikai lehetetlenség már a felügyelet következetes és szigorú alkalmazása is, mihelyt a gyárvizsgálatot a kis műhelyekre vagy éppen a kézi munkára terjesztjük ki. Elég ennek a lehetetlenségnek kimutatása végett egy pár számot említenem. Angliában 1896-ban 95 iparfelügyelő alatt 180.000 bejelentett iparüzlet volt közel két millió munkással, pedig a bejelentett műhelyek és munkások száma még nagyobb. Franciaországban 1893-ban 106 gyárfelügyelő 267.966 ipartelepre és 2½ milliónál több munkásra ügyel. Még az e tekintetben aránylag legkedvezőbb helyzetben levő Massachusetts államban is 26 gyárfelügyelőre 26.923 ipartelep jut, tehát egyre ezernél több. S ha még csak a nagy szám volna az akadály. De tény, hogy a sweating-rendszer áldozatai, mint a társadalom alsóbb rétegei általában, gyakran, jóformán havonként változtatják lakásaikat s maga ez a tény megbénítja a legbuzgóbb felügyelő működését.

A törvények végrehajtására csaknem feltétlenül szükséges a felelős munkaadó. A sweater nem lehet ilyen, már csak azért sem, mert munkásai nagyon gyakran változnak s nem az ő közvetlen felügyelete alatt dolgoznak. A háztulajdonos sem, mert hiszen nem jogosult arra, hogy a bérlő magánfoglalkozását ellenőrizze s nincs joga megtiltani, hogy az esetleg idegen munkásokat fogadjon magánál a házszabályok keretén belül. De nem is akarja egyik sem a törvényt szolgálni, a sweater és a háztulajdonos egyaránt minél több jövedelmet akar, a törvény ellenben jövedelmüket csorbitja; nem akarhatja maga az áldozat sem, mert hiszen nincs értelme és előrelátása arra, hogy a túlfeszített munka és az egészségtelen életmód veszélyeit mérlegelhesse akkor is, midőn az éhhalál ijesztő képe áll előtte. El is titkolják foglalkozásukat, a mennyire lehet. A bécsi enquête a bér munkásnők állapotáról (1896) kétségtelenné tette, hogy az almunkabérlők és a háznál dolgoztatók csak kivételesen jelentik be foglalkozásukat,

már csak abban a reményben is, hogy így elkerülik a megadóztatást. A munkások feljelentése sem használ, mivel üzleti könyveket nem vezetnek, gyakran költöznek s valóságos műhelyfelszerelésük nincs, így a bírság kivetést is könnyen meggátolhatják.

A gyárfelügyelet kiterjesztése a házimunkára ennél fogva csak irott malaszt. Egyes helyeken, mint Massachusettsban, hol a gyárfelügyelők száma nagy s Anglia némely vidéki városaiban, hol az egészségügyi felügyeletet szigorúan veszik, némi eredményt értek el ez által is, de általános és gyökeres orvosszerül ma már alig ajánlhatja valaki.

A másik gyógyszer volna a munkaszervezés megkísértcése a munkások vagy a munkaadók részéről. Mindkettő megtörtént már egyes helyeken.

Londonban, a munkásszövetkezetek classikus hazájában, rögtön kísérletet tettek arra, hogy a gyármunkásoknak ezt a kitapasztalt gyógyszert a sweatermunkásokra is kiterjesszék. A munkásnők szövetkezete, melynek vezértagjai nagyrészt humanus érzelmű középosztályhoz tartozó nők, 1884 óta többször hívta össze London keleti városrészének szétszórta éló s nem gyárakban működő munkásnőit s meg is alkotta az »East London Tailoresses Society«-t. De ennek a szövetkezetnek tagjai angol vagy ír nők, a legnagyobb számban levő zsidó nők előítéletből és féltékenységből tartózkodnak a szövetkezéstől s máig 12—16 órát dolgoznak a régi nyomorult fizetésért. Sokkal jobb helyzetük van a férfimunkásoknak. Lyons Lewis vezetése alatt főkép orosz zsidókból eléggé tekintélyes szövetkezetük van »International pressers and tailors union« név alatt, melynek sikerült a sweatereket is megnyerni közös harczra a főmunkaadó kereskedők ellen s egyes esetekben béremelést eszközölhettek ki, bár csak rövid időre, mivel a szövetkezetben részt nem vevő munkakeresők és szakszerűleg ki nem tanított munkások állandóan rendelkezésére állanak a munkaadóknak.

Még kevesebb hatása van a hivatalos óvintézkedéseknek. Minden oly helyen, hol a sweating-rendszer már gyökeret vert, hanyatlóban van azoknak a kisiparosoknak száma, kik a gyárostól vagy kereskedőtől átvett munkát oly legényekkel dolgoztatják fel, kik náluk teljes ellátást élveznek. A munkafelosztás itt is érvényesült, külön munkások vannak a varrásra, a

vasalásra, a gomblyukak készítésére s jóformán minden csoportra, úgy hogy a gyáros a kiszabott öltönydarab egyes részeit nem képzett s ezért olcsóbban dolgozó munkásokra is reábizhatja. A tanult szabólegények korszaka hanyatlóban van, a kisiparosok és kishivatalnokok nejei, a magukra maradt szegény leányok házi tűzhelyüknél dolgozhatnak. Berlinben csak a kiszabásra, vasalásra és gomblyuk-készítésre alkalmaznak már tanult mesterlegényeket, 60 házimunkásnővel szemben ugyanazon vállalkozónak már csak 5 tanult segédre van szüksége, a többi munka házon kívül történik. Különösen a női köpeny készítésénél ezer és ezer nem kizárólag iparból élő nyer mellékfoglalkozást. A felhasználható munkaerők nagy tömege összeköttetésben a munkásokat csoportosító gyárak hiányával csaknem lehetetlenné teszi a törvényes szervezést. Chicagóban legalább 50 ezer házimunkás foglalkozik a ruházati iparban, rendes gyár ellenben csak 18 van.

A legnagyobb sikert e téren még az angol kormány érte el az által, hogy 1891 óta parlamenti határozat alapján minden állami vállalkozó köteles oly feltételeket fogadni el, melyek alapján az elvállalt munkából lehetőleg semmit sem ad ki házon kívül s ha kiadja is, azért a rendesen szokásos munkabért fizeti. A parlamenti nyomtatványokban újabban számos ily szerződést találunk különösen a kereskedelmi és belügyminiszter részéről, melyekben rendesen érzékeny pénzbírságot rónak ki a szabály áthágására. Igen természetes, hogy a szokásos munkabér összegének megállapítása meg a visszaélések ellenőrzése nagy nehézséggel jár s számos csaiásra ad alkalmat. Mindamellettezt a rendszert a közvélemény helyesnek találta s azóta London városa és más hatóságok utánozzák a jó példát, mindenkor különös gondot fordítva arra, hogy a vállalkozó albérlőket vagy egyáltalán nem, vagy csak igen csekély számban alkalmazhasson.

Bármily öröndetes és sok erkölcsi haszonnal járó intézkedés legyen is azonban ily szervezés, kétségtelen, hogy annak hatása aránylag igen szűk körre terjed ki. Hiszen, mint láttuk, a sweating-rendszer csaknem mindenütt a confectio üzletekkel áll összeköttetésben, hol nagy a fogyasztás, míg a termelés tanult munkást s a házban elhelyezhető varrógépen kívül más gépet nem igényel. Micsoda az állam és hatóságok szükséglete a ruházati ipar termékeiből a milliók fogyasztá-

sához képest! A nem tanult, szervezetben nem álló munkások kizsákmányolása pedig, különösen azoké a nőké, kik csak tisztességes mellékkeresetre vágyakoznak, mindenkor könnyű lesz a jelen viszonyok között s ezért mindenütt keletkeznek oly üzletek (Budapesten is van egész csomó), kik bár maguk nem szabók vagy cipészek, tömegesen gyártatják a kizsákmányoltak által az öltözeti darabokat »gyári áron«, megrontva vele a kisiparosokat s lenyomva a munkaárakat. Az ily nagyban dolgozó iparkereskedők a valódi sweaterek, az albérlők maguk is áldozatok s még inkább áldozatnak tekinthető az iparos tevékenység, mely rohamosan hanyatlik. Az olcsóság varázsszávával szemben hasztalan a tönkrement kis iparosok figyelmeztető szava, hogy a kereskedő-gyáros ruhája vagy cipője pár hét alatt tönkremegy, a verseny nőttön-nő s már elérte azt a fokot, midőn nem éltet többé, hanem öl.

De ha látjuk, hogy a sweating-rendszernek nevezett életmód a közgazdaság terén ily veszedelmes mótely, mely nemcsak a munkást, de magát az ipari tevékenységet is fenyegeti, nem volna-e lehetséges — a rendes eszközök elégtelensége következtében — rendkívüli eszközökkel küzdeni ellene.

A felelet, bármerre tekintünk, csak tagadó lehet. Rendkívüli eszközök ma már lehetetlenek, vagy legalább sikert nem ígérnek. Az ipartörvény megszorítása, a czéhrendszer leplezett behozatala, naiv vágyaknak hatástalan gyümölcse, de teljesen hasznavehetetlen fegyver a nem képzett munkásokkal szemben, kik előképzettség nélkül lépnek az élet-halál harcz terére s kiket a megélhetés gondján kívül a tapasztalat és előre látás hiánya is kényszerít arra, hogy az elébük szabott feltételeket bírálat nélkül fogadják el. Hasztalan volna a gyárak szaporítása is. Mindaddig, míg valamely újabb találmány lehetetlenné nem teszi a confectio házi eszközzését, ez az ipar épen úgy mint más nem képzett munkásokat foglalkoztató iparágak, túlnyomólag mellékkereset és házimunka tárgya lesz.

Előrelátható ugyan, hogy a legfontosabb iparágak egyike, minő a ruházati ipar, örök időkig nem maradhat a mellékkereset és házi munka keretében. De ha a viszonyok megváltoznak is e tekintetben, nem változik lényegileg a sweater-rendszer valódi alapja s éltető feltétele, hogy t. i. az

ötödik rend kér kenyeret, az az ötödik rend, mely nem képzett munkás, mely saját hibáján kívül nem kap rendes foglalkozást, mely a gyár-munka időhöz kötött voltahoz nem alkalmazkodhatik s mely nagy részben a szegény embereknek mellékkeresetre szorult családtagjaiból, a gyermekét gondozó szegény özvegyekből és a megélhetés gondjaival küzdő ifjakból szaporodik a patriarchális életmód megszűnése s a nagy városi élet létfeltételei szerint, ijesztő gyorsasággal.

Nagy közgazdasági átalakulások szükségesek az ötödik rend sorsának gyökeres javítására s mindenekfelett a munkajognak megvalósulása, annak a jognak, melynek jellegét és horderejét ma inkább sejtjük, mint tudjuk. De elkövetkezik ez is. A mai negyedik rend a rochdalei takácsok fellépte előtt s részben még ma is a munkaszervezés hiányának áldozata volt, eljő az a kor, midőn a munkaszervezés a társadalomban még messzebbre és mélyebbre kiterjeszti áldásos reformjait.

GYÖRGY ALADÁR.

A SZESZADÓ FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1850—1868.

— Első közlemény. —

Magyarországban az 1850. évig semmiféle közvetett adó, tehát szeszfogyasztási adó sem volt. A királyi kisebb haszonvételi jogok alapján a földes urat illető italmérési jog nem csak a pálinkának kimérési jogára, hanem a kizárólagos pálinkafőzésre is kiterjedt. Az 1836. évi VI. t.-cz. 2. §-a engedte meg, a gabonafélék feldolgozásának kivételével, a főzött mennyiségre való tekintet nélkül a jobbágyoknak akár saját szükségletükre, akár akónkint való kereskedésre a pálinkafőzést oly módon, hogy minden főzőüsttől a földesúrnak két frtot tartoznak fizetni. Az 1848. évi IX. t.-cz. által az urbéri kapcsolatból eredő és származtatott jogok és kötelezettségek is elenyésztettek, azonban a pálinkakazánoktól fizetett díjakat, a mennyiben ezek urbéri viszonyon alapultak, csak az 1853. évi márczius hó 2-án kelt nyílt parancs, illetőleg az 1871. évi LIII. t.-cz. 5. §. 2. pontja szüntette meg véglegesen.

A magyar korona országait 1849-ig minden oldalról vámvonallal kerítette és így a forgalmi akadályok nehézségein kívül az a körülmény, hogy az Ausztriába bevitt szesz folyadék minden akója után 2 forint fogyasztási adót kellett fizetni, a főzött pálinka fogyasztását saját államterületünkre szorította. Kivéve egy pár gőzerőre berendezett szeszfőzde felállításával tett kísérletet, a pálinkafőzés az egyszerű pálinkafőzőkészülékek használatára szorítkozott és mint jövedelmező ipar alig jött tekintetbe.

A közben eső vámvonallal 1849. évben megszűnt s ezáltal Magyarország Ausztriával egy vám és fogyasztási területté egyesítettetett. Az 1850. évi szeptember hó 29-én kelt császári nyílt parancs elrendelte, hogy a fogyasztási adó az égetett

szeszes folyadékoktól ugyanazon határozatok szerint szedendő be, melyek ezen adónak beszedésére nézve a többi koronaországokban fennállanak. Ausztriában a szesztermelés megadóztatása, részint mint italmérési adó, részint mint gyártási adó már 1829. évben életbe lépett. A szeszgyártás tulajdonképeni megadóztatása azonban csak 1835-ben kezdődött, még pedig részben a feldolgozott czefre, részben a kész termelvény megadóztatása alapján. A szeszfogyasztási adónak e módozatok mellett való megszabása és beszedése Magyarországon a helytartóság 1850. évi december hó 31-én kelt rendeletével az említett nyílt parancs rendelkezései alapján 1851. év márczius hó 1-én lett életbe léptetve. Szeszadó-törvényeink története tehát Magyarországon az 1851. év márczius havával veszi kezdetét, midőn egyoldalúlag oly adóztatás rendeltetett el, melynek alapja, fejlődése hazánk viszonyain kívül esett.

Az 1850. évi szeptember hó 29-én kelt császári nyílt parancs az égetett szeszes folyadékok fogyasztási adóját következőleg állapította meg:

I. Azon edények ürtartalma szerint, melyek a szeszes folyadék készítésére feldolgozott anyagok erjesztésére használtatnak, még pedig egy 40 pintes alsó-ausztriai akótól

a) lisztes anyagok, répa, mellasz feldolgozásánál	10 kr. pp.,
b) magvas gyümölcsök, szőlőtörköly	» 10 kr. pp.,
c) kőmagú gyümölcsök, bor, stb.	» 15 kr. pp.

II. Czukorfinomítási hulladékok és magasabb czukortartalmú anyagok feldolgozásánál a kész égetett szeszes folyadék 40 bécsi pintes akójától, ha az előállított folyadék alkoholtartalma kevesebb 21 foknál, 3 frt pp., az alkoholtartalomnak 21—26-ig terjedő fokánál 3 frt 45 kr. és így tovább az alkoholtartalomnak minden öt fokkal való növekedésénél 45 krral több.

Az égetett szeszes folyadékoknak külföldről, vagy oly helyekről való behozatalánál, melyre ez intézkedések ki nem terjedtek, a beviteli vám mellett: egy akó szesz után tekintet nélkül a foktartalomra 4 frt 30 kr. volt fizetendő. A nyílt parancs további rendelkezései szerint az adó nem terjedt ki a szeszes folyadékok töményítésére és átalakítására, amennyiben az már megadózott szeszes folyadékból történt. Engedélyt adott továbbá arra, hogy a kik szeszes folyadékkal nem kereskednek, kiméréssel nem foglalkoznak, az önmaguk által

termelt anyagokból saját és a velük egy kenyéren élő háznépük részére egy év alatt két akónál nem több pálinkát adómentesen főzhessenek.

A nyílt parancsnak az előbb említettekben körvonalozott rendelkezéseit kiegészítette az 1850. évi október hó 19-én kelt és a birodalmi és kormánylapban 1850. december 14-én (XLVI. tétel 436. sz.) kiadott pénzügyminiszteri rendelet. E rendelet foglalja magában a szeszés folyadékoktól járó fogyasztási adó beszedése körül követendő intékezéseket. Részletesebb ismertetése azért szükséges, mivel ez az utasítás képezi későbbi szeszadótörvényeinknek alapját.

Ez utasítás azokat a vállalkozókat, kik pálinkát vagy szeszt termelni, azt magasabb fokra töményíteni vagy átalakítani szándékoznak, üzletük bejelentésére kötelezte.

A főzőkészülékek és műeszközök használatára nézve elrendelte: hogy lisztes anyagok számára 5 akónál, nem lisztes anyagok részére pedig 3 akónál kisebb ürtartalmú erjesztő edény egy szeszfőzdében se használtassék, hogy előerjesztő edények, hűtőkádak, czeffremelegítők csak kellően felszerelt szeszfőzdékben alkalmaztassanak, hogy kisebb szeszfőzdékben a lisztes anyagokból a czeffrekészítésnek egészen a főzőkészülékbe való áttöltésig ugyanegy edényben kell történnie.

A czeffre erjedési időtartamára nézve megszabta, hogy az 24 óránál kevesebb és 60 óránál több nem lehetett és ennek alapján a czeffredények számát és ürméretét a meghatározott erjesztési időre való tekintettel korlátozta.

Az egyes főzőkészülékeknél meg kellett állapítani, hogy mely időtartam szükséges arra, hogy egyszeri feltöltésüknél a czeffréből alszesz, az alszeszből pálinka vagy a czeffréből közvetlenül pálinka pároltassék le. A beczeffrézés és lepárolás idejének meghatározásánál megszabta, hogy éjjel-nappal folytatandó szakadatlan üzlet csak akkor engedhető meg, ha a pálinka közvetlenül a czeffréből nyeretik, ha az üzlet minden hónapra előre bejelentetik és e bejelentés alapján az üzlet akkép folytattatik, hogy a beczeffrézett czeffremennyiség és a főzőkészülék termelőképessége között kellő arány álljon fenn és vállalkozók termelési és kiadási lajstromot vezetnek. Ha szakadatlan üzlet nem engedélyezhető, a beczeffrézés és lepárolás csakis a nappali órákban történhetett. Az adóköteles művelet, vagyis az iparüzlet azon cselekményei, melyeknek

bejelentése a fogyasztási adó megszabása és biztosítása tekintetéből elrendeltetett, az üzlet megkezdése előtt huszonnégyszerével bejelentendő és az adó lefizetendő volt. A bejelentést három példányban írásban kellett benyújtani, csak azok, kik legalább egy hétre terjedő üzletre tettek bejelentést és a bejelentett üzlet után legfőlebb három forint adó volt fizetendő, tehették előszóval a bejelentést.

Rövidebb időszakokra terjedő szesz főzésénél, az anyagoknak beczefrészésével kezdődő adóköteles művelet bejelentésénél: a beczefrészés időpontja, a beczefrészendő anyagok neme és mennyisége, az erjesztő edények és főzőkészülékek száma és ürmérete, a lepárolás ideje, az adó alá eső czeffreürméret volt bejelentendő.

Az egy hó folyamára tett bejelentések a hó kezdete előtt legalább három nappal benyújtandók és az üzletnek legalább is 21 napra kellett terjednie. Az egy nap folyama alatt beczefrészett anyagokat ugyanegy nap a főzőkészüléken le kellett párolni. Az egy nap beczefrészett anyagnak két vagy több napi lepárolásra való felosztása nem engedtetett meg.

Ha a bejelentések két napot túl nem haladó időre szóltak, utólagosan megváltoztathatók nem voltak. Hosszabb időre szóló bejelentések, utólagos bejelentés mellett, csak annyiban voltak megváltoztathatók, a mennyiben a bejelentett beczefrészések és lepárolások sem mennyiségre, sem az időtartamra nézve nem kevesbítették, hanem szaporították. Az erjesztésre használt edények és a főzőkészülékek között úgy a beczefrészett anyag mennyisége, mint az erjedés előhaladottsága, valamint a főzőkészülékekre történt átvitel idejére teljes összhangnak kellett lennie.

A bevételi lajstromba az egyes bejelentések alapján fizetett adóról szóló bárcza adatai, a megadóztatott czeffreürméret, az előállított szesz folyadék mennyisége és foktartalma; a kiadási lajstromba az eladott szesz mennyisége, foktartalma és a fokok összege tételenként volt bevezetendő. Az adómentes pálinkafőzést ezen rendelet a volt urbéresekre is kiterjesztette a nyílt parancsban megszabott feltételek alatt.

Az említett rendelettel a pénzügyi hatóságok felhatalmaztattak, hogy azon volt földesurakkal, kik szesz folyadékot nem lisztes anyagból termelnek és a szesztermelést nem üzletként üzik: a fizetendő adóilletmény iránt egyezkedhessenek.

A mint az említettekben kitűnik, a szeszfőzés oly korlátozásoknak volt alávetve, hogy a nyílt parancs és végrehajtása iránti utasítás az azokban foglalt rendelkezésekhez képest való keresztülvitele, nem csupán a szeszipar folytatását nehezé, hanem az adóztatás biztonságát nagyon is kétségesse tette volna. Az erjesztési edények, az erjesztési, a lepárolási idő korlátai az adórendszer egyszerűségét olybá zavarták, hogy előrelátható volt, hogy az egyoldalúlag elrendelt adózás elleni ellenszerrel szemben a megadóztatás biztonsága annál kevésbé lesz elérhető, mivel az adó kivetésére, beszedésére és ellenőrzésére hivatott közegek kellő gyakorlati képzettséggel nem bírtak és oly egyének, kiknek erkölcsi megbízhatóságukhoz kétely nem fért, az adóztatás első idejében alkalmazhatók nem voltak.

Az adó, az urbéri viszony eltörlése folytán, általánossá és egyenlővé tétetett, de az egyenlő megterheltetés már elfogadott és életbe lépett elvei mellett szükséges lett volna, hogy az adórendszer a közülethez alkalmaztassék.

A volt földesuraknak, a fizetendő adóilletmény iránti egyezkedhetés által nyújtott kedvezmény képezte az első kísérletet a megadóztatás biztonságának elérésére és ezen kísérlet változtatta át az adórendszert olyanná, mely a szeszipart és gazdasági versenyt életképessé tette.

A helytartóság 1851. évi január hó 27-én kiadott rendeletében már közzétette azon módokat, melyek mellett a volt földesuraknak a saját termelésű anyagokból előállítandó szesz adójának megváltására lényeges könnyítéseket nyújt és melyeknek betartása mellett 10% adóleengedés is biztosított. Ezen kedvezmény fokozatosan a volt urbéresekre, továbbá a nem saját termelésű anyagok és lisztes anyagok feldolgozására is kiterjesztetett és így a czefreadó rendszerét lényegében a megváltásszerű egyezkedési rendszerre változtatta át.

Ugyanis a pénzügyminiszterium 1851. évi december hó 15-én 36.212 szám alatt kelt rendeletével megengedte, hogy az iparszerűen űzött szeszfőzdék vállalkozói, valamint azon földbirtokosok, kik pálinkafőzésre gőzerőre berendezett főzőkészülékeket használnak, a fizetendő szeszadóra nézve a kincstárral egyezségekre léphessenek és az adó megváltását létesíthessék.

A megváltás — mialatt az adózók és a pénzügyi igaz-

gatás között az adótartozás egyezsége szerű rendezését értjük — létesítésénél az adó nem a törvényes rendelkezések szerint szedetik be, hanem az az egyezkedésileg megállapított föltételek mellett egy meghatározott összegben és időpontban egyszerűen lefizettetett. A megváltás oly módozat mellett lett életbe léptetve, mely az adórendszer korlátozásain lényegesen könnyített.

A megváltás ahhoz a feltételhez köttetett, hogy a főzőkészülékek szerkezete és termelőképesége és az erjesztésre használt edények űrmérete között oly arány álljon fenn, hogy a főzőkészülék termelőképesége szerint nagyobb mennyiségű cefre lepárolható ne legyen, mint a mely cefremennyiség a cefreedények űrmérete szerint előállitható. Továbbá, hogy a szeszfőzés oly kiterjedésben üzessék, hogy a cefreedények teljes űrmérete kihasználtságuk. A megengedhető cefreűrméret terjedelmének alapját az a cefremennyiség képezte, mely szakadatlan főzéssel öt nap, megszakított üzletnél négy nap alatt kifőzésre került. Így ha naponta 100 akó cefre pároltatott le: a cefreűrméret 500, illetőleg 400 akóig terjedhetett. A folytonos és megszakított üzleteknél megállapított ezen különbözet azon a feltevésen alapult, hogy folytonos üzletnél a cefreedények tisztítására, hűtésére, szellőztetésére a megállapításnál tekintetbe veendő idő szükséges.

A megváltásnak, mely egész évi termelési időszakra kiterjedhetett, legalább egy havi főzési időszakot kellett felölelnie. A megváltásnál fizetendő adóátalány ama cefreűrméret alapján számított ki, mely az egy napon lepárolható cefremennyiségnek felelt meg. Az egyezkedési összeg kiszámításánál az egy napon lepárolható cefremennyiség a járó adóösszeggel és a napok számával szoroztatott és az így kiszámított összegből szakadatlan főzésnél 15⁰/₀; megszakított főzésnél 7¹/₂⁰/₀ leengedés engedélyeztetett.

Az adórendszer ily módon való egyszerűsítése és az adótervezés könnyítése megteremtette és rohamosan fejlesztette szesziparunkat. Hozzájárult még az a körülmény is, hogy az urbéri viszonyok megszüntetése folytán nagyobb terjedelmű birtokok vétettek házi kezelés alá és a mezei gazdálkodás rendszerének változtatása és a váltógazdaság életbeléptetése folytán úgy a gabona könnyebb értékesíthetése, mint a trágya kiterjedett mérvben való előállithatása céljából: nagyobb gőzerőre berendezett szeszfőzdék állittattak elő. Maga az adó-

rendszer is a lisztes anyagok feldolgozásánál úgy az adótétel csekély volta, mint a megváltás előnyei folytán oly kedvezményeket nyújtott, hogy az alig számításba jövő szesziparunk egy pár év alatt a legrohamosabban fejlődött.

Szeszadó-statisztikánk szesziparunk fejlődésének hű képét alig nyújtja. Ennek oka pedig az, hogy adóstatisztikánk csakis azon czeftremennyiséget tünteti ki feldolgozottként, mely tényleg adózás alá került. A czeftreadó rendszere és az egyezkedési eljárás a gyári ipar technikai fejlődésével lépést nem tartva, lépésről-lépésre sikeresebbé tette azt a törekvést, hogy a tényleg feldolgozott czeftre hova-tovább megnagyob-
bító mennyisége vonassék el a tényleges adózás alól.

Az 1851/52. évi termelési időszakban 6,299 ipari, 86.839 kisebb szeszfőzde állott üzletben, melyek 13,064.488 akó lisztes és 579.165 akó nem lisztes (gyümölcsnemű) anyagot dolgoztak fel.

Az 1852/53. termelési időszakban az ipari szeszfőzdek száma 6.392, a kisebb szeszfőzdek száma 92.970-re és a feldolgozott lisztes anyagok mennyisége 14,744.409 akóra, a nem lisztes anyagok mennyisége 962.053 akóra emelkedett.

Az 1852. évi 25.049 számú pénzügyminiszteri rendelet az adó lefizetésére az adóhitel engedélyezése által egy újabb kedvezményt nyújtott. Ugyanis mindazon vállalkozóknak, kik a szeszfőzést oly terjedelemben üzték, hogy évenként 600 frt szeszadót fizettek, az egy óra eső adóra nézve, értékpapírok letéteményezése, ingatlanok jelzálogos lekötése vagy a termelt szesz folyadékra nézve adott zálogjog által nyújtott biztosíték mellett, hat óra terjedő adóhitel engedélyeztetett.

A szeszszel vegyített szőlőtörköly feldolgozásánál megengedte az 1852. évi 43.516. számú pénzügyminiszteri rendelet azt, hogy az esetben, ha a szőlőtörköly száraz állapotban vitetik a főzőkészülékre és ott szeszszel vegyittetik, akkor az adó a főzőüst őrirtartalma alapján az őrirtet $\frac{1}{4}$ részének elhagyásával számítottassék ki.

Az 1853. február hó 4-én 45.965 számú pénzügyminiszteri rendelet a külföldre kivitt szesz után az adóvisszatérítést engedélyezte. A legalább is 10 akó mennyiségben és 30 foknál nem csekélyebb alkoholtartalmú szesz folyadék kivitelénél a visszatérítendő összeg egy akó és 30 fok alkohol után

2 frt 15 kr. pp. határoztatott meg. Kiviteli engedélyek csak az iparszerűen üzött szeszfőzdék vállalkozóinak, a gőzerőre berendezett főzőkészülékekkel szesz folyadékot termelő volt földesuraknak és a nagyiparos és kereskedőknek adatott. A kiviteli engedéllyel bírók termelési, illetőleg bevételi és kiadási lajstromokat tartoztak vezetni és a kivitelre bejelentett szesz megadóztatását, illetőleg beszerzését igazolni. A kiszállítandó szesz előzetesen előállítandó és a vámvonalig az utalt vámárúkra nézve fennálló szabályok szerint volt szállítandó. A kilépti hivatal állította ki a kilépésről az igazolványt és a visszatérítési utalványt, melynek kiállítása után egy év leforgása alatt a visszatérített adó felvehető volt.

Az így kedvező feltételek mellett virágzásnak induló szesziparunk fejlődését megbénította az 1853. évi szeptember hó 12-én kelt nyílt parancs, mely 1853. év október hó 1-től kezdődőleg az adótételeket:

a) lisztes anyagok, répa és mellasz feldolgozásánál 10 krajczárról 14 krra;

b) magvas gyümölcsök, szőlőtörköly feldolgozásánál 10 krajczárról 14 krra;

c) kőmagú gyümölcsök, bor, stb. feldolgozásánál 15 krról 21 krra emelte fel.

A különben csekély adóemelés már az első termelési időszakban maga után vonta a termelés csökkenését. Így az 1853/54. termelési időszakban az üzletben álló ipari szeszfőzdék száma 5.648-ra, a kisebb szeszfőzdék száma 83.974-re; a feldolgozott czeftremennyiség lisztes anyagoknál 9,699.030 akóra szállott le. Nem lisztes anyagokból a megfelelő gyümölcstermés folytán 962.550 akó czeftre dolgoztatott fel.

Az 1854. évben mutatkozott szőlőbetegség és a keleti háború a szeszáruk rohamos emelkedését idézte elő. E kedvező körülmény az adóemelés hatását nemcsak hamar elenyésztette, hanem a szeszipar fejlődését és erősbitését vonta maga után. Így az 1854/55. termelési időszakban üzletben állott 5.648 iparszerű és 88.495 kisebb szeszfőzde 13,688.480 akó lisztes és 644.404 akó nem lisztes anyagot dolgozott fel. A következő 1855/56. termelési időszakban pedig már 9.463 iparszerű és 94.822 kisebbszerű szeszfőzde állt üzemben, melyek 17,098.834 akó lisztes és 877.601 akó nem lisztes anyagot dolgoztak fel.

A szeszipar fejlődését és a termelés terjeszkedését azonban nyomban oly adóemelés követte, mely a szeszipar fejlődésének más irányt adott ugyan, de egyúttal azt az első válságos helyzetébe sodorta.

Az 1856. év augusztus hó 29-én kelt nyílt parancs 1856. év október hó 1-től a lisztes anyagok, répa és mellasz feldolgozásánál az adótételt 14 krról 18 krra emelte, magvas gyümölcsök feldolgozásánál 14 krról 12 krra, szőlőtörkölynél 14 krról 9 krra, kőmagú gyümölcsök, bor, stb. feldolgozásánál 21 krról 18 krra szállította le.

Az 1853. évi márczius hó 16-án kelt legfelsőbb elhatározással használatra elfogadott 100 fokú szeszmérőnek a szesz adózásánál való alkalmazása Magyarországon 1856. szeptember 15-én lépett életbe és a magasabb czukortartalmú anyagok feldolgozásánál a kész égetett szesz folyadék 40 bécsi pintes akójától, ha az előállított folyadék alkoholtartalma a 100 fokú szeszmérő szerint $52\frac{1}{2}$ foknál kevesebb volt, 3 forintban, $52\frac{1}{2}$ foktól 60 fokig 3 frt 45 krban, 65— $77\frac{1}{2}$ fokig 4 frt 30 krban, 77 foktól 90 fokig 5 frt 15 krban, 90 foktól 6 frt pp.-ben szabattott meg.

Az adóvisszatérítés 75 fok tartalmú és egy akó 75 fokú szesz után számittatott.

Az adóalap emelkedése lisztes anyagok feldolgozásánál a szeszfőzdék technikai fejlődését vonta maga után és oly eljárást követett, hogy a termelvénny ára ne emelkedjék és így a fogyasztás ne csökkenjen. Ezt a nagyobb tőkével és fejlettebb berendezéssel bíró szeszfőzdék vállalkozói annál könnyebben elérhették, mert ők a megváltásnál érdekeiket kellően képviselni tudták és addig, míg a kisebb szeszfőzdék vállalkozói a megváltás iránt a kellő biztosítékot nem nyújthatták, a megváltás kedvezményét egyoldalúlag magukhoz vonni kezdték. A nagyobb szeszfőzdei vállalatok a termelvénny mennyiségének gyarapítása és minőségének emelése folytán az adórendszert javukra fordítani törekedtek és üzemeiket oly módon változtatták, hogy a megadóztatott czefre utáni szesznyeredék emelésével a megadóztatás nyomasztó hatásán könnyítsenek. Ezen körülménynek tulajdonítandó, hogy addig, míg egyfelől az iparszerű szeszfőzdék száma a legutóbb említett 9.463-ról az 1856/57. termelési időszakban 5.310-re, 1857/58. termelési időszakban 4.586-ra szállott le,

addig az 1856/57. termelési időszakban a feldolgozott anyagok mennyisége 17,223.040 akó 1857/58. termelési időszakban 16,585.272 akót tett ki, tehát lényegesen nem változott.

A következő évek jobb bortermése, az adómentes pálinkafőzés terjedtebb igénybevétele és a bejelentetlen és adózatlan főzéseknek a nem adózás elvének népszerűvé válta folytán a szeszkészletek felszaporodását idézte elő. A magyarországi felesleges szesz Bécsnek vette útját s az ott összetóduló szesz-mennyiség az árakat a termelési költségeken aluli mértékre nyomta le. A fölös szesz a csekély összegű adóvisszatérítés következtében külföldre csak csekély mérvben vitetett ki. A kivitel emelése végett az 1858. évi április hó 3-án kelt pénzügyminiszteri rendelettel az egy akó 75 fok tartalmú szesz után 2 frt 15 krral meghatározott adóvisszatérítés 3 forintra emeltetett.

Az 1858. évi október hó 4-én behozott osztrák érték alapján az adótételek következőleg alakultak:

a) lisztes anyagok, répa mellasz feldolgozásánál	31 $\frac{1}{2}$ kr;
b) magvas gyümölcsök feldolgozásánál	21 »
c) szőlőtörköly feldolgozásánál	16 »
d) kőmagú gyümölcsök, bor, stb feldolgozásánál	31 $\frac{1}{2}$ »

a beczefrézett anyagok minden akója után.

Czukorfinomítási hulladékok és magasabb czukortartalmú anyagok feldolgozásánál a kész égetett szesz folyadékok akójától, ha annak alkoholtartalma 52 $\frac{1}{2}$ foknál kevesebb 3 frt, 52 $\frac{1}{2}$ —65 fokig 3 frt 94 kr, 65—77 $\frac{1}{2}$ fokig 4 frt 72 $\frac{1}{2}$ kr, 77 $\frac{1}{2}$ —90 fokig 5 frt 51 $\frac{1}{2}$ kr, 90 foktól 6 frt 30 kr.

A vámvonalon át való kivitelnél a 3 frt visszatérítési összeg, 3 frt 15 kr o. értékre alakult.

A gazdasági szeszfőzdék részéről emelt panaszoknak és a törvény végrehajtási módzatai ellen mindig sürűbbé való feljajdulások következtében 1858. év deczember hó 22-én kelt legfelsőbb kéziratral a szeszipar pangása okainak kiderítése végett enquêtte tartása rendeltetett el. Az enquêtte működését a közbejött Olaszországi háború lassította, úgy, hogy annak működése csakis később jutott kifejezésre.

Az 1859. évi május hó 17-én kelt nyílt parancs 20% pótlékot hozott be a szeszdó minden tételénél.

Az ipari szeszfőzdék száma az 1858/59. termelési időszakban 3.967 számra és a következő termelési időszakokban 3.407 számra szállott le és az előállított czefremennyiség is 14,651.122 akóra apadt le.

A szeszipar első válsága azonban, daczára az adóemeléseknek, csakhamar elenyészett és az 1860. év, mely átmenetet képezett egy új adórendszerre, szesziparunkat már erősödött helyzetben találta. A szeszipar ugyanis mindinkább a jobban berendezett, vezetett és kezelt zeszgyárakban összeponstosulva, erősödését az újlag emelkedő szeszárak folytán szilárdabbá tette.

Az 1858. évben összehívott enquête azon megállapodása, hogy a kész termény megadóztatása egyedül képes a különféle nyers anyagok, valamint a különféle főzőkészülékek termelőképessége szerinti különbözetet kiegyenliteni az eddigi adórendszer megszüntetése előtt, érvényre jutott a fellépett nagyobb kiterjedésű burgonya-betegség folytán. A burgonya rothadása folytán tett intézkedések egy átmenetet képeznek az új adórendszerre és így a tulajdonképeni czefreadórendszer, mely Magyarországon 1850. évvel életbelépett, 1860. évben megszűnik és egy átmeneti adórendszernek ad helyet, mely előbb egyes vidékeken érvényesülve, két év lefolyta után általánossá válik.

Az 1860. évi szeptember hó 7-én kelt pénzügyminiszteri rendelettel megengedtetett, hogy oly kerületekben, hol a burgonya betegsége fellépett, a rothadásnak indult burgonya után a szeszadó a termelvénny mennyisége és foktartalma szerint fizetessék. Az engedély ahhoz a feltételhez köttetett, hogy a termelt szesz folyadék egy teljes biztonságot nyújtó, hivatalos lezárásra alkalmas gyűjtőedénybe vezetessék. A főzőkészülék és gyűjtőedény összeköttetése olykép volt biztosítandó, hogy az előállított szesz folyadék csakis a gyűjtőedénybe vezettethessék és annak tilos eltávolítása lehetősé ne legyen. A gyűjtőedény három napi termelésnek megfelelő ürtartalommal kellett hogy bírjon és a mennyiben az nem érczből készítettett, egy második edénybe kellett hogy helyeztessék. Az adózási művelet bejelentésénél, a használatba veendő czefreedények száma, jelzései és ürtartalma, a feldolgozandó anyagok mennyisége és a főzés kezdete és befejezésének ideje kitüntetendő volt. A vállalkozók a szeszfőzési

lajstromok vezetésére köteleztettek, mely lajstromokba az üzlet állapota 6 órától 6 órára terjedő időközben bejegyzendő volt.

Az adó, a termelvénymennyisége és foktartalma olyképp állapított meg, hogy a termelvénynak a 100 fokú hivatalos szeszmérővel megállapított foktartalma a gyűjtőedényben összegyűlt szesz akószámával és az így mutatkozó fokok száma 6³ krral megszabott adótétellel szoroztatott és az így kiszámított összeghez a 20⁰/o-kal megállapított pótlék hozzáadatott.

A megállapítást két pénzügyőri egyén végezte, kik közül az egyiknek legalább szemlészi ranggal kellett birnia.

Ezen adóztatási mód egyezkedés tárgyát nem képezhetette és alkalmazásánál a 7¹/₂, illetőleg 15⁰/o leengedésnek hely nem adatott.

Az ezen rendelet végrehajtása iránt az utasítás 1860. év szeptember 10-én 3.798 szám alatt adatott ki. Ezen rendelet az ellenőrzési szabályokat tartalmazza és meghagyja, hogy a szeszfőzdék felügyeletét csak megbízható egyének végezzék és gyakori felülvizsgálatok eszközöltessenek. továbbá hogy a czefrék állapota a czukormérővel gyakran megállapíttassék, a feldolgozott anyag mennyisége az erjesztő-kádak ürtartalmának és a czefre czukorfoktartalmának meghatározása mellett kellően ellenőriztessék és ezen adatok számításba vételével a tényleg termeit szeszmenyiség adó alá vonása megállapíttassék.

A gyűjtőedények alkalmazása helyett a szeszmérőgépek alkalmaztatása fentartatván, az 1860. év november hó 6-án kelt rendelettel a P. Rittinger-féle, az 1861. évi január hó 5-én 68.127 szám alatt kelt rendelettel a Stumpe Hildmann-féle, az 1862. évi május hó 31-én 28.453 szám alatt kelt rendelettel a Jacquier Jakab-féle szeszmérőgép használata engedélyeztetett.

E megadóztatási mód azonban Magyarországon csakis a legcsekélyebb kiterjedésben vétetett igénybe, mivel eltekintve attól, hogy hazánkban legnagyobbbrészt tengeri került az ipari szeszgyártásnál feldolgozásra, az egyezkedéseknél nyert kedvezmények a silányabb fajú burgonya feldolgozásánál elérhető előnyökért kárpótlást nyújtottak.

Szesziparunk, különösen 1860. évben, midőn szeszdóként Magyarországon 6,259.236 frt folyt be, kedvező helyzetnek örvendett s jöllehet, hogy az adójövedelem 1861. évben 5,093.672 frtra szállott, 1862. évben újlag 5,507.978 frtra emelkedett. Az adóleengedés pedig 1860. évben 522.166 frtot; 1861. évben 476.910 frtot és 1862. évben november hó 1-éig 457.074 frtot tett. Szesz kivitelünk azonban még mindig nagyon csekély volt és 1860. évben 64.975 akót, 1861. évben 78.515 akót, 1862. évben 32.212. akót tett. Szeszfőzdéink számában és a feldolgozott anyag mennyiségében lényeges változás ezen években nem állott be. A szeszgyárosok, vagyis a nagyobb szeszfőzdék vállalkozói a szeszgyártást mindinkább monopolizálták, a szeszárak megállapításánál a versenyt kizárták és a nem lisztes anyagok feldolgozását háziipari színvonalra nyomták le.

A fennebb említett enquête megállapodásai és a terményadó kivételképen való alkalmazásánál tett tapasztalatok alapján vettetett az 1862. év végével szeszdó-rendszerünk az új változtatásnak alá, mely adórendszer behozatalának célja az egyenlő, igazságos megadóztatás mellett az adójövedelem emelése, a kivetés szabátosságának elérése, az adólerovás könnyítése és a beszedési költségek lehető leszállítása volt. A kitűzött cél azonban egyáltalában nem sikerült elérni és nemcsak az adójövedelem emelése iránti törekvés szenvedett hajótörést, hanem maga a szeszipar is egy újabb válságnak vitetett elébe.

Az adóztatási módozatok megválasztásánál az állampolgárok, a közgazdasági és az állami élet viszonyait kell mérvadókul tekinteni. E tekintetek figyelmen kívül hagyása volt legfőbb oka, hogy a következő három év adórendszere olyanira nem vált be.

Az 1862. év július hó 9-én kiadott törvényszerű rendelkezések intézkedtek a szesz megadóztatásának újabb módozatáról. Ezek a rendelkezések megszabták, hogy 1862. év november hó 1-étől kezdődőleg, kivéve azokat a kisebb szeszfőzdek, melyek berendezésük és csekélyebb mérvű termelésük folytán a szeszmérőgépek használatára be nem rendezhetők: a szeszdótermelvénny mennyisége és foktartalma alapján határozandó meg. A termelt szesz mennyisége és alkoholtartalma a vállalkozók költségére beszerzendő szeszmérőgép jelzései alapján állapítandó meg.

Az adó minden ausztriai akó és a 100 fokú szeszmérő minden szeszfoka után hat krajczárral állapított meg. A szeszmérő teljes fokai voltak számításba veendőek. A fentartott 20%-os pótlék az így kiszámított adóösszeghez hozzászámítandó volt.

A törvény életbe lépte után három hó elteltével a vámvonalon át kivitt szeszmennyiségek után az adó pótlékkal együtt teljes összegben visszatérítettett.

Azokban a szeszfőzdekben, hol a szeszmérőgép alkalmazható nem volt, a várható termelés mennyisége és foktartalma alapul vétele mellett az adófizetésre nézve egyezség létesítendő és ha az egyezség létre nem jön, az adóztatás a korábbi módozat mellett eszközlendő.

A szesz folyadékok tilos elvezetése vagy a szeszmérőgép rendes menetének akadályozása kül-behatás által, az adómegrövidítésnek elkülönített büntetése mellett 500—1000 frtig terjedő pénzbírsággal büntetendő. A kihágás ismételése a bírság kétszeresének alkalmazása mellett, a szeszfőzési üzlet folytatása iránti jogosultság megvonását vontta maga után.

Az adómentes pálinkafőzés engedélye a korábban megszabott korlátok között érvényben tartatott.

Ezen törvényes rendelkezések végrehajtása iránt az utasítás 1862. év július hó 17-én 2.945 szám alatt adatott ki, mely megszabta, hogy mindazok a szeszfőzdek, melyek az 1861. közigazgatási évben szes zadóként 300 frtot fizettek és mindazok az ujon keletkező szeszfőzdek, melyek oly terjedelmű üzleti képességgel létesülnek, hogy évente fizetendő szes zadójuk 100 frtot tesz: szeszmérőgépet tartoztak alkalmazni. Azoknak a vállalkozóknak, kik 300 frt évi szes zadónál többet nem fizettek és a törvény életbeléptetése alkalmával szeszfőzdejük a szeszmérőgép alkalmazására berendezhető nem volt, az üzlet folytathatása iránti jogosultság elvesztésének kikötése mellett 1863. év augusztus hó végéig időhaladék adatott a megfelelő berendezés létesítésére. A hol a szeszmérőgép a törvény életbeléptéig felállitható nem volt, a szeszmérőgépek felállításáig gyűjtő-edény alkalmazása engedélyeztetett.

Azok a kisebb szeszfőzdek is, melyeket a törvény szeszmérőgép alkalmazására nem kötelezett, ha a szeszmérőgép felállítását foganatosították, a szeszmérőgép jelzése szerinti adózást követelhettek.

Az adóbejelentéseknek a szeszmérőgépek használatánál egy havi időszakra kellett kiterjedniök és azokban az adózási művelet kezdete, a szeszfőzés befejezésének ideje, a feldolgozandó anyagok neme és mennyisége és a termelendő szesz mennyisége (alkohol-fokok) és a szeszmérőgépek minősége és száma, esetleg a gyűjtő-edények ürtartalma befoglalandó volt.

A bejelentett termelés (szeszfokok) mennyiségétől való eltérésnél 10⁰/o-ot meghaladó többlet szabályellenességként büntettetett, 10⁰/o-ot meghaladó kevesbletnél pedig nem a szeszmérőgép jelzései, hanem a bejelentett mennyiség vétetett számításba. Az üzleti akadályokat azonnal be kellett jelenteni, a bejelentést pedig a főzési lajstromba bevezetni.

Üzletbeszüntetés esetében azonnal, különben minden hó végével leszámolás eszközöltetett, és ha a bejelentés alkalmával befizetett adóösszegre után-fizetést kellett teljesíteni, az három nap alatt végrehajtás terhe alatt befizetendő volt. A befizetés elmulasztása esetén új bejelentés nem fogadtatott el.

Azon szeszfőzdékben, hol az alszesz ujjalag lepároltatott, az alszesznek a rectificatorokba való bevezetése szeszmérőgép alkalmazása mellett eszközöltetett és az újabb lepárolás végett visszavezetett alszesznek a szeszmérőgép jelzései szerint mutatózó mennyisége a leszámoláskor levonásba hozatott.

A szeszmérőgép reudes menetében beállott akadály azonnal bejelentendő volt és a főzés csak oly mérvben volt folytatható, a mennyiben azt a czefrék állapota mulhatatlanul megkövetelte. Az akadály elhárításáig a főzés beszüntetendő és csak a gyűjtő-edény megfelelő alkalmazása mellett volt az új szeszmérőgép beszerzéséig és legtovább egy havi időre folytatható.

A szeszfőzési lajstromokba minden tizenkét órában a czefrének minden egyes edénybeni állapota (a czukormérő és hőmérő szerint) és a szeszmérőgépek órajelzése bevezetendő volt.

Azok a szeszfőzdék, melyek szeszmérőgép alkalmazására nem köteleztettek, nyilatkozatra voltak felhivandók, hogy egy általuk meghatározandó időtartamra mely adót hajlandók fizetni. A nyilatkozatban a feldolgozandó anyagok neme és mennyisége, az üzleti eljárás módja, a főzőkészülék minősége és a lepárolás ideje bemondandó volt. Ezen adatok alapján a főzőkészüléken naponta előállitható alkoholmennyiség megállapított, az egyezkedés azonban csak akkor létesített, ha a vállalkozó kötelezte magát, hogy az edényeken és főző-

készüléken az egyezkedési időtartam alatt változtatást nem eszközöl és az alkoholtermelést az egyezkedési alapon túl nem terjeszti.

A törvény rendelkezéseinek szigorán az 1862. évi július 7-én 55.012 szám alatt kiadott pénzügyminiszteri rendelet enyhített annak megengedése által, hogy a feldolgozandó anyagok neme és mennyisége megváltoztatható, ha az huszon-négy órával előbb bejelentetik, hogy egész óra szóló adó-bejelentések csak azon szeszfőzdék részéről nyújtandók be, melyek a lepárolást nappal és éjjel foganatosítják vagy adó-hitelt élveznek, hogy a termelendő alkoholmennyiség leszál-lítása hét nappal előzőleg benyújtott bejelentés mellett eszközölhető. A bejelentett és termelt alkoholmennyiségnél 20°/_o büntetésmentes különbözet engedélyeztetett. Az 1862. évi október hó 16-án 48.657 szám alatt kelt rendelettel meg-engedtetett, hogy a havi bejelentések ne a hó első napjától, hanem a hó bármely napjától kezdődő egy havi időszakra kiterjedőleg tétessenek.

Az 1862. évi október hó 29-én kiadott törvény a zárt városokba való szeszbevitelnél fizetendő külön fogyasztási adó és a zárt városokban termelt szesz után fizetendő külön pótlék iránt intézkedik. A vonatkozó rendelkezések azonban már 1863. év október 28-án kelt újabb törvényes rendelkezésekkel megszüntették. Az 1863. év márczius hó 24-én kelt rendelet a szeszmérőgépek horganyborító alá helyezése iránt intézkedik.

Ezen törvény a hozzákötött várakozásnak azonban nem felelt meg. Az adórendszer megválasztásánál figyelmen kívül hagyatott, hogy a vállalkozók kihágásokra annyival inkább hajlandók voltak, mivel az államkincstár károsítása iránti törekvések a hazafiasság leplével takarhatók voltak. Szesz-gyáraink technikai berendezése és vezetése pedig még nem állott azon a magas színvonalon, hogy a termelvénnyel mennyiségének gyarapítását és minőségének emelését a munkaerő és tőke felemelése nélkül keresztülvigyék vagy legalább is oly helyzetet teremtsenek az adóemeléssel szemben, hogy a felhasznált munkaerő és tőke kisebb arányban emelkedjék, mint a termelvénnyel mennyisége és minősége; mely okból az adó áthárításának eszközeit a termelt alkoholnak az adó alól való elvonásában keresték. Az ellenőrzés megbízhatatlansága, részrehajlása mellett: a szeszmérőgépek hiányai voltak egyik

főoka annak, hogy a visszaélések oly terjedelmet öltöttek, hogy magát a szeszipart juttatták legváltáságosabb helyzetbe. A szeszmérőgépek rendes menete sokfélekép akadályoztatott, a gép jelzései meghamisítottak, a próbaszesztartályokba összegyűlő szeszes folyadék forró párák bevezetése által gyengítettett. A visszaélésekkel szemben a pénzügyi hatóság a szeszmérőgépek hiányai folytán majdnem tehetetlen volt. A 80—120 frt árban beszerezhető szeszmérőgépek az ellenőrzési készülékkel felszerelve nem voltak és különben is jelzései oly annyira megbízhatatlanoknak mutatkoztak, hogy a visszaélés kényszere általánosan ránehezedett még az azoktól vonakodó vállalkozókra is.

Mindezekhez hozzájárult még az országunkat oly annyira sújtó rossz termés folytán bekövetkezett inség.

Az 1862/63. termelési időszakban még üzletben álló 3.299 ipari és 54.687 kisebb szeszfőzde 12,926.343 akó czefrét állított elő, 1863/64. termelési időszakban pedig 2.651 ipari és 53.174 kisebb szeszfőzde csak 9,564.165 akót.

A szeszdó 1863. évben 5,476.640 frtot, 1864. évben 3,978.785 frtot tett ki.

A kisebb szeszfőzdek az egyezkedést csak legritkább esetben vették igénybe, nyers anyagkészletüket lehetőleg eltitkolták és az adómentes pálinkafőzés színe alatt üzték a visszaélést.

A szeszkészletek olyannyira felszaporodtak, hogy a visszaélések folyamából is alászállott szeszárak mellett sem volt a készlet apasztható. A szeszkivitt pedig a porosz szesz versenye majdnem lehetetlenné tette.

E bajokon a pénzügyi kormányzat erélyesebb ellenőrzési módozattal próbált segíteni.

Az 1864 évi február hó 16-án kiadott pénzügyminiszteri rendelet az ellenőrzés szabatos keresztülvitele iránt intézkedve, meghagyja, hogy kivéve azokat a szeszfőzdeket, hol az üst feltöltése az üstsisak levétele nélkül eszközöltetik és hol nem lisztes anyagok előleges erjesztés nélkül vitetnek át a főzőkészülékekbe: minden szeszfőzdébe a szeszmérőgép alkalmaztassék. Megszabja, hogy a szeszmérőgép használatánál az egyes főzőkészülékeken előállitható termelvény átlagos alkoholtartalma előzetesen megállapíttassék és ha a szeszmérőgép próbagyűjtőedényében talált szeszes folyadék foktartalma

az így megállapított foktartalomnál csekélyebb, az átlagos foktartalom vétessék a termelt szesz foktartalmaként. Megszabja, hogy a főzési lajstromokban az erjesztő edények száma és ürtartalma és az egyes edényekbe beczefrészelt anyag neme és mennyisége is bevezetessék. Megszabja, hogy a feldolgozásra bejelentett anyagok nemének és mennyiségének változtatása csakis előleges bejelentés után eszközölthetessék. Elrendeli, hogy a szeszmérőgép rendes menetében beállott akadály bejelentésénél a szeszmérőgép órajelzése kitüntetessék. A szeszmérőgép rendes menetében beállott akadály tartama alatt az üzlet folytatását szeszmérőgép alkalmazása nélkül azzal engedélyezi, hogy a használatba veendő erjesztő edények teljes ürmérete után kiszámított szesznyeredék alapján fizetessék az adó. A szesznyeredéket pedig burgonyánál akónként hét fokkal, lisztes anyagoknál nyolcz fokkal állapítsa meg. A szeszmérőgép órajelzései bevezetésének elmulasztását pedig, mint a szeszfőzési lajstrom valótlan vezetését szabályellenességként bünteti. A rendelet kiadása mellett a szeszmérőgépek tökéletesebbé tétele iránt tétettek kísérletek.

Ezen intézkedések eredménye az adójövedelem emelkedésében mutatkozott, mely az előző évi 3,978.785 frttal szemben 6,211.639 frtra növekedett.

A szeszkészletek fokoztatása folytán az iparosok köréből újlag felmerült a kérelem a szeszipar válságos helyzetén leendő könnyítések iránt, kik a törvény szigorában, az ellenőrzés túlkapásaiban és igazságtalanságában keresván a válság okait, az adóztatás rendszerének megváltoztatása iránt indítottak mozgalmat. Az ellenőrzési költségek is oly fokra emelkedtek, hogy maga a pénzügyi kormányzat nem bízva a törvény fentartása melletti kedvező jövedelem eredményében, utat és módot keresett arra, hogy a szeszadójövedelem állandósítása mellett az ellenőrzési költségeket apaszthassa.

Az 1865. évi szeptember hó 20-án kiadott patens, mely a Magyarországgal való kiegyezést előkészítette, kimondván azt, hogy csakis pénzügyi és közgazdasági érdekekből teendő intézkedések: a pénzügyi kormányzatnál is más elveket juttatott érvényre.

Ezek a körülmények idézték elő, hogy 1865. év végével a terményadó megszüntetése bekövetkezett, hogy az, évek hosszú során át elfelejtve, majdnem 20 év letelte után az adó-

jövedelem fokozása és biztosítása és a szeszipar helyzetének orvoslása végett újra életbelépjen.

Az 1865. évi október hó 18-án kelt törvény elrendeli, hogy 1866. év február hó 1-sejétől kezdve az 1862. évi július hó 9-én hozott törvényszerű rendelkezések és a vonatkozó utasítások érvényen kívül helyeztessenek és a szeszdó átalányozás útján szedessék be.

A törvény rendelkezései szerint: mindazoknál a szeszfőzdeknél, melyekben a czefre erjesztésére használt edények összes ürtartalma legalább is 30 akót tesz, az egy évi termelési időszak folyamára az átalányozás eszközendő volt.

Az átalányozási adórendszer azon a feltevésen alapult, hogy a feldolgozásra kerülő anyagok neméhez képest azokból egy meghatározott időtartam alatt bizonyos átlagosan vett szeszmennyiség nyerhető; és így egy véleményezett erjesztelési időtartam alapján az erjesztésre használt edények ürmérete (erjürméret) szerinti termelőképesség vonatott adó alá.

A nagyobb szeszfőzdeknél, vagyis ott, hol a cze freedények ürtartalma legalább 30 akót tett, a termelőképesség a cze fre elhelyezésére és erjesztésére szükségelt edények összes ürmérete egyharmadrészének alapul vétele mellett állapított meg. Az így megállapított termelőképesség minden akója után $6\frac{1}{2}$ fok szesznyeredék vétetett és az adó az így megállapított szesznyeredék minden foka után 5 krral és a fentartott 20% pótlékkal állapittatott meg.

Azoknál a szeszfőzdeknél, melyek egész éven át üzletben tartattak, az átalányozás csak minden hatodik hónapban eshetett változás alá és így az üzlet terjedelme hat hó tartama alatt változtatás alá vehető nem volt. Az üzlet terjedelmének bármely okból történt megváltoztatása, megszakítása, adóleírásra indokul nem szolgálhatott, csakis előre nem látott és el nem hárítható oly üzleti akadályok, melyek az üzletnek 48 órát meghaladó teljes üzletszünetelését vonták maguk után, nyújtottak igényt adóvisszatérítésre. Anyaghiány ily akadálnak nem tekintetett.

Az adó az üzleti bejelentések benyújtásakor havonkint előre volt fizetendő. Az adó hitelezése 6 óra terjesztetett ki.

A cze frének be nem jelentett edényben való erjesztése, minden akó cze fre után 100 frt le nem szállítható pénzbirósággal büntettetett.

Minden más kisebbszerű szeszfőzdéknél, melyekben a czefrézési ürméret 30 akónál kisebb volt, az átalányozás az egy évi termelési időszakra az utolsó öt évben fizetett szeszadóösszeg egy évi átlagában 12 havi előleges részletekben fizetendő adó alapján foganatosított és 10⁰/o leengedés engedélyeztetett. A vámvonalon át való kivitelnél a visszatérítés szeszfokonként 5 kr. és 20⁰/o pótlékkal állapított meg. Az adómentes pálinkafőzés iránti korábbi rendelkezések érintetlenül hagyták.

Az ezen törvény végrehajtása iránt 1865. évi október hó 27-én 50.236 szám alatt kiadott utasítás az átalányozásnál eszközlendő hivatalos eljárás iránt intézkedik.

Az átalányozás rendszere a nagyobb szeszfőzdekre nézve volt fölöttebb kedvező. Az erjesztési időtartamnak 72 órára történt meghatározása alkalmat nyújtott arra, hogy a gyorsabb erjesztés által a feldolgozott czefrének, illetőleg az abból előállított szesznyeredéknek majdnem kétharmada az adó alól elvonassék.

Az adójövedelem némileg csökkent ugyan, de a magyar szeszipar a világpiacon csakis most léphetett fel tényezőként. A magyar szeszkivitel csak 1867-ben és csak az átalányozási rendszer behozatala folytán vált jövedelmezővé és csak ezen rendszer tette lehetségessé, hogy tengerit, tehát az értéke-
sebb nyers anyagokat feldolgozó szeszfőzdeink a versenyt a porosz szeszszel az olasz piacokon kiállhassák.

Az 1866/67. termelési időszakban 809 nagyobbseriesű és 26.298 kisebbszerű szeszfőzde 72,294.762 szeszfokot állított elő, az adójövedelem 4,611.504 frtot tett. A közös vámterületről kivitt szesz 2,088.184 vámmázsára rugott, mely után a magyar szeszfőzdek részére 125.291 frt lett visszatérítve. 1867/68. termelési időszakban az 1.065 nagyobbseriesű szeszfőzde 4,726.718 frt, a kisebbszerű szeszfőzdek 326.905 frt adót fizettek és így az összes adójövedelem 5,053.623 frtot tett ki. Szeszkivitelünk 406.504 akót tett.

Szeszkivitelünk emelkedése maga után vonta a visszatérítési összegnek leszállítását, mely intézkedés a kivitt szesz utáni visszatérítést fokonként 5 krral állapítván meg, az osztrák szesziparral szemben túlerősödött magyar szeszipart kívánta bénítani.

A kisebbszerű szeszfőzdeknek a nagy szesziparral szem-

beni kedvezőtlen helyzetén olyképen lett némileg segítve, hogy a megváltás újólág engedélyeztetett.

Az 1867. évi XVI. t.-cikket az ország törvényei közé a vám- és kereskedelmi szövetség XI. cikke szerint a szeszdó a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai között mindkét államterületen egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint kellett, hogy kezeltessenek.

Részben a kiegyezési tárgyalások sokoldalúsága, részben a némileg ellentétes érdekek ez irányban való kiegyeztetésének nehézségei okozták azt, hogy az 1865. évi szeszdótörvénynek kiválóbb rendelkezései, kiegészítve az 1850. évi szeszdó megszabása és beszedése iránti rendelkezésekkel, terjesztettek 1868. évben törvényhozásunk elé s fogadtattak ott el.

Alkotmányos életünk kezdete így szeszdótörvényeinkben lényegesebb újítást nem hozott és így a régi adórendszer előnyei és hiányossága folytatást nyernek szeszdótörvényünk következő korszakában.

POTSA FERENCZ.

IRODALMI SZEMLE.

Die Gesetze zum Schutz des gewerblichen Eigenthums. Mit Erläuterungen und einer Einleitung. Die Entwicklung des gewerblichen Rechtsschutzes in Deutschland. Von Paul Schmid Rechtsanwalt in Berlin. Berlin, Carl Heymanns Verlag 1897.

A szabadalmak új ipari találmányok védelmére szolgálnak, mintegy jutalmául a föltalálók fáradozásainak és értelmiségének. A szabadalmak száma és minősége bizonyos fokig biztos mértéke az ipar fejlődésének és az iparososztály értelmisége emelkedésének. Igen természetes ennél fogva, hogy az iparüző államokban a szabadalmi ügy rendezése is fontos közigazgatási feladattá lett. Hazánkban, a sokszor úgynevezett par excellence földművelő országban későn látták be ugyan ennek fontosságát s évtizedeken át, miként azt az 1878: XX. t.-cz. hivatalosan is megállapította, Ausztriával egyetértőleg kellett e tekintetben intézkednünk, a hazai ipar fejlődésével karöltve azonban az 1895: XXXVII. t.-cz. teljesen biztosította önállóságunkat és az e törvény értelmében felállított szabadalmi hivatal a további fejlődésnek biztató alapja.

Elvétve már a mult századokban előfordultak egyes esetek, midőn a feltalálók szabadalmat kértek találmányukra, azonban ezek az esetek csak szórványosan jelentkeztek s a feltaláló nem tekintette emberi jogának, mint ma, hogy saját szellemi tulajdona a törvényes határokon belül és a szabályok tekintetbevételével elismertessék, ez minden egyes esetben az uralkodó kegyelmi ténye volt s azért a szabadalmakat csak privilegiumok alakjában osztogatták, mely privilegiumokat már a mult században egész Európában patens névvel jelölték.

A patensügy rendezését az iparnak a gépek használata következtében a jelen században történt rohamos fejlődése kétségkívül önmagától is létrehozta volna; mind a mellett el kell ismernünk, hogy a rendezés szükségességét nem az ipar fejlődése teremtette meg, hanem a kereskedőknek az a régi törekvése, hogy saját árúikat a versenyzők és hamisítók ellenében törvényesen is biztosítsák. Az ipar, a czéhrendszer eltörléséig meghatározott keretekben mozogva, kevésbé érezte a különös jogi védelem szükségét, mint a kereskedelem, mely természeténél fogva sokkal nagyobb téren mozog.

Igy hozta létre maga az élet az úgynevezett árújegyeket, azaz egyes gyárosok avagy kereskedők különös jeleit, melyekkel a forgalomba bocsátott árúk provenientiáját megjelölték, mintegy biztosítékot nyújtva a vevőnek, hogy az ily jelekkel ellátott árúk kifogástalan minőségűek. A kereskedő czég megjelölése abban a korban, midőn az írás-olvasás mestersége még kevésbé volt elterjedve, nem

felelt volna meg annyira feladatának, mint az árújegy, melynek feltűnő alakja megmaradt a vevők emlékezetében. Ez a sajátság, valamint a rövidség és határozottság biztosították az árújegyeknek uralmát napjainkig.

Németországban az árújegyek használatáról már a XIII-ik századból maradtak fenn nyomok s azóta fokozatosan több. Jellemző azonban, hogy nemsokára több helyről intézkedés történt, hogy az árújegyek használata egyes esetekben kötelezővé tétessék. Így már 1552-ben elrendelte a württembergi kormány, hogy a rézöntők védjegyeket alkalmazzanak, melyek alapján meg lehessen állapítani, hogy valóban szabályszerű arányban alkalmazzák-e az érczet. 1577-ben már az egész birodalomban elrendelték, hogy az aranyművesek a város vagy uraság jegye mellett saját árújegyeiket is alkalmazzák minden általuk készített művön. Később csaknem általánossá lett az a szokás, hogy ezekről az árújegyekről a hatóságok rendes jegyzékeket készítettek.

Az árújegyek alkalmazásának kötelessége tehát jó korán általánossá lett. Ezzel szemben az a jog, hogy az egyes iparosok munkájukat biztosító árújegyeket alkalmazzassanak, csak a múlt század vége felé gyökeresedett meg oly értelemben, hogy ezek az árújegyek törvényes védelemben részesüljenek. A porosz kormány 1794-ben az aczélgyártók jegyének hamisítását 50 tallér birság terhe alatt tiltotta meg, 1840-ben törvény tiltotta meg a visszaélést az ilyen árúk czégjének és helyének helytelen használatával. Ugyanezen időtábján már a többi államok büntetőjoga is kiterjedt az árújegyekre s 1874 óta birodalmi törvények intézkednek az árújegyek védelméről.

Kapcsolatban az árújegyekkel a találmányok szabadalma is kezdetben csak az uralkodók kegyelmi joga volt. A XVII-ik századtól fogva szórványosan fordulnak elő privilegiumadások új előállítási módokra, mely privilegiumok rendszeren határozott időre, többnyire 5—10 évre szólnak. Már a patensek kérésénél szokásban volt, hogy a találmányok rajzát vagy leírását bemutatták s kimagyarázták annak hasznát az iparra.

Az ügy első általános rendezése — a fentcímzett mű írójának adatai szerint — 1842. szeptember 21-én történt a vámszövetségben lévő államok megegyezése által. Elhatározták, hogy csak új és fontos találmányoknak biztosítanak védelmet, mely azonban minden szövetségi államban érvényes lesz. A szabadalom csak a termelésre vonatkozott, hasonló tárgyakat külföldről hozatni, itt használni, sőt elárúsítani is szabad volt, kivéven a gépeket és más munkaeszközöket. A benyújtott találmányok megbirálása és a további kezelés az egyes országokban különféleképp eszközöltettek. Legrészletesebben intézkedik erre nézve a bajor kormány, mely már 1825-ben részben szabályokat alkotott. Itt a kérvények bejelentése s a szabadalmak új és czélszerű voltának megbirálása, meg a kiadott privilegiumok hivatalos közzététele rendszeresen intéztettek el. A szabadalmazás díja évenként emelkedett, az első öt évben 5, a következő öt évben évenként 10 frttal, a legnagyobb illeték 275 forint volt. Külön szabályzatok intézkedtek a szabadalom határaitól, a szabadalom elvesztéséről, megsértéséről, valamint az ebből eredő peres ügyekről, egyszóval a szabadalomügy minden ága már teljesen szabályoztatott.

Az újonnan alakult Németbirodalom már alkotmánya készítésekor felvette feladatai közé a szellemi tulajdon védelmét s 1877. május

5-én megalkotta az első szabadalmi törvényt. A törvény ipari célokra használható új találmányok első bejelentőjének védelmét igéri meg. A szabadalom kizárólag jogosítja a bejelentőt, hogy találmányát iparszerűleg előállíthassa, használja és forgalomba hozza, még a hadsereg, hajóhad céljaira és a közjó érdekében sem lehet azokat másnak használnia teljes kártérítés nélkül. A szabadalom 15 évre szól, de az illetékek nem fizetése vagy lemondás esetén három hónap alatt megszűnik. Ezenkívül érvénytelen, ha kitűnik, hogy a találmány nem a bejelentő jogos tulajdona s három év múlva visszavonható, ha a szabadalmazott kellőképp nem használja fel. Külföldiek részére csak abban az esetben engedélyeznek szabadalmat, ha belöldön képviselőjük van. A szabadalmi ügyek kezelése a szabadalmi hivatal által történik, mely az elővizsgálatot, kihirdetést is eszközli, csak az érvénytelennek nyilvánítást kell másodfokúlag a birodalmi törvényszéknek kimondania. A szabadalom megsértésének büntetése feljelentés folytán 5000 márkáig, egy évi fogságig s 10.000 márká kártérítési összegig állapítható meg, feljelentés hiányában azonban három év alatt a sérelem elévül. A szabadalmat nem nyert tárgyak szabadalmazottak gyanánt hirdetése is büntetés alá esik.

Ezt az alapvető törvényt 1891. április 7-én új törvény jelentékenyen módosította. Kimondotta többek között, hogy új találmánynak tartható az is, melyet már 100 év előtt nyomtatásban ismertettek, de azóta nem használtak fel s ezen kívül bizonyos korlátok között régi szabadalmak is megújíthatók, különösen, ha azokat időközben illetéktelenek használták fel. A birodalmi tanács beleegyezésével a birodalmi kancellár a szabadalmi jognak külföldön történt megsértéseért is lépéseket tehet, viszont kimondották, hogy a külföldön kiadott szabadalmak érvénye Németországban a közhírrététel után három hónappal kezdődik meg. A legfontosabb változtatás a szabadalmi hivatal szervezetében történt, a mennyiben a bejelentő osztály a sérelmi osztálytól teljesen elkülönítettett, miként nálunk is. Új intézkedés, hogy a közhírrététel a szabadalmi hivatalon kívül másutt is eszközölhető, de ez a bejelentő kívánságára három hónapig elhalasztandó, sőt hat hónapig is. A közhírrététel után két hónappal kell idegeneknek az ellenészrevételt megtenni s e felett a szabadalmi hivatal bejelentő osztálya szóbeli tárgyalás után határoz. Új intézkedés továbbá, hogy a felszólalás a találmány újdonsága vagy minősége tárgyában öt év alatt évül el s hogy a szabadalom megsértője még akkor is tartozik kártérítéssel, ha a sértés akaratlanul történt, öntudatos megsértés pedig büntetendő.

A törvénynek az a kifejezése, hogy a szabadalmi jog csak az iparilag értékesíthető új találmányokat illeti meg, számos oly gyakorlatilag fontos apró változtatásokat zárt ki a törvényes védelemből, melyek, mivel csak a külsőségekre vonatkoznak, új találmányoknak nem mondhatók. Ezekről a német törvényhozás külön törvények útján gondoskodott.

Az 1876. január 11-én kelt törvény védi a mintákat és modelleket, különösen azokat az előmintákat, melyek az ipari munkák alakjait az izlés és műizlés szabályainak megfelelően igyekeznek állandósítani, minők például a szövők, porcellánkészítők, szobafestők és mások mintalapjai. Mindezeket még esetleg más módon előállítva, más méretekben vagy némi változtatásokkal sem lehet utánozni Szabad azonban a nem iparszerű utánzás egyes példányokban, a lap-

minta átalakítása szobrászati mintává és megfordítva, avagy a minták bemutatása könyvekben s végül egyes motívumok használata. Mind-ezen minták egyszerű bejelentésre s előleges vizsgálat nélkül bejegyeztetnek a helyi törvényszéknél s ez által és az illeték lefizetése által védettek lesznek. A bejelentésnél 50-nél nem több minta mutatandó be nyíltan vagy lepecsételve, a védelem a bejelentő tetszése szerint 1—5 évig terjed s 15 évig meghosszabbítható. A jegyzék a birodalmi hivatalos lapban közöltetik. Az illeték az első négy évben minden minta és csomag után évi 1 márka, azután a tizedik évig évenként 2 márka s végül 11—15 év közt 3—3 márka. A lepecsételt csomagokat legkésőbb a harmadik év eltelte után felbontják. Kétség esetén az első bejelentő tekintetik a minta szerzőjének. A minták megbirálására műipari szakértők bizottságot alakítanak. A külföldiek, ha van itt is ipartelepük, belföldiek gyanánt tekintetnek, különben az állami szerződések irányadók s ebben az esetben a lipcsei törvényszék az illetékes hatóság.

Oly minták, melyek nem a külső alak meghatározására szolgálnak, hanem valódi használati minták, a midőn ugyanis a használati tárgyak vagy eszközök külső alakjának és elrendezésének megváltoztatása által nyer az iparos előnyöket, szintén külön részesülnek törvényes védelemben és pedig az 1891. június 1-ki törvény által, melyet kis patenstörvénynek is szoktak nevezni s külsőleg ahhoz hasonlít.

A bejelentés ily használati minták törvényes védelem alá vétele végett körülbelül úgy eszközözendő, mint a szabadalom kérésénél, de a törvény védelmének megnyerésére nézve nem szükséges előleges bírálat, egyszerűen a bejelentő veszélyére adatik meg. A használati mintáknak nem szabad ellentétben lenni a szabadalmakkal, azok tulajdonosainak engedélye nélkül. A védelem három évre terjed, de újabb három évre meghosszabbítható. A jog könnyelmű megsértése bírságot, az öntudatos megsértés büntetést von maga után. A külföldiek védelmet csak akkor nyerhetnek e tekintetben, ha az ő államaikban is fennáll a kölcsönösség s ezen kívül Németországban külön képviselőjük van.

Ezeknek az új találmánynak alig nevezhető kisebb ipari javításoknak, melyeknek azonban a gyakorlatban igen nagy fontosságuk van, a mi szabadalmi törvényünk nem nyújt védelmet, legfeljebb egyes mintákat lehet az írói és művészi tulajdonjog keretébe beszámítani. Egészben véve azonban a szabadalmi ügy, az ipar fejlődésének mértéke, mint láthatjuk, Németországban is lényegileg ugyanazon elvek szerint rendeztetett, mint azt a mi új szabadalmi törvényünk és az abból eredő szabályzatok megállapították. —g.

Az iparoktatás Magyarországon. A kereskedelemügyi miniszter megbízásából írta *Szterényi József*. Budapest, 1897. 8° 795 l., számos képpel.

Az ezredéves jubileum alkalmából készült monográfiák egyik, kissé elkésett darabja az, melyet Szterényi József országos iparoktatási főigazgató írt az iparoktatás állapotáról hazánkban. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter megbízásából készült mű 50 ivnyi terjedelmű s már maga az a terjedelem mutatja fontosságát, mivel a közoktatásügyi és kereskedelemügyi miniszteri jelentések többé-

kevésbé szűkszavú adatain kívül jóformán csak hírlapi cikkek, iskolai értesítők s apró alkalmi füzetek foglalkoztak nálunk az iparoktatás ügyével s így Szterényi jelen munkájának megjelenése előtt mindenkinek, ki erről a fontos tárgyról tájékozódni akart, forrástanulmányokat kellett tennie.

Szterényi nagy művét öt részre osztja, melyeknek címei a következők: 1. Adalékok a magyar iparoktatás történetéhez (9—328). 2. Az iparoktatás az ezredik évben (331—370). 3. Iparoktatási intézeteink története (373—586). 4. Az iparoktatás az ezredéves kiállításon (589—618). 5. Szervezetek, tantervek és rendtartások (621—792). A második és az utolsó fejezet kivételével, mindenik mellett számos kép és több (részben különben kevés értékű) graphikai táblázat van. A képek az ezredéves kiállítás iparoktatási csoportjáról felvett 25 fényképen kívül csaknem kivétel nélkül épületrajzok, fényképek és tervrajzok. Kiválóan érdekesek ezek között a műegyetem (vagy akkor még József-ipartanoda) számára Széchényi István gróf megbízásából 1846-ban készített, de meg nem valósított épülettervek, a kassai állami ipariskola, a budapesti középipariskola és technológiai muzeum, a marosvásárhelyi székelyföldi iparmuzeum, a kolozsvári és marosvásárhelyi állami fa- és fémipari szakiskolák, a székelyudvarhelyi állami kő- és agyagipari szakiskola, a késmárki állami szövőipari szakiskola, a budapesti állami nőipariskola és községi iparrajziskola épületeiről felvett általános és részletes képek, melyek jóformán első tekintetre tájékoztatják az olvasót az illető intézetről. A graphikai táblák a tanulók számának hullámzását mutatják, több esetben egészen feleslegesen már 2—3 évről is.

Mint alkalmi mű, Szterényi könyve sem igényelheti magának a szigorú tudományos jelleget. Tárgyát nem rendszeresen és bírálóan dolgozta fel, a külföldi állapotokkal nem hasonlította össze, nem törekedett kimutatni az iparoktatás fejlődésének és jelen állapotának összefüggését a hazai ipar és közoktatásügy fejlődésével, inkább csak összegyűjtötte és csoportosította a meglévő anyagot s jelentősége főképp az úttörő gyűjtő munkában van. Kétségtelen, hogy éppen ő, ki már hivatásánál fogva éveken át foglalkozik az iparoktatás ügyével, intensivebb munkára is képes lett volna, de az a körülmény, hogy megbízatása összeesett a kiállítással, melyben kiváló tevékenységet fejtett ki s főigazgatói kinevezésével, nem engedte, hogy a mű kidolgozására kellő időt és gondot fordíthasson.

Leginkább meglátszik ez a hiány a vaskos kötetnek első részében, mely a multat tárgyalja. Maga szerző is elismeri, hogy az ő kísérlete csak úttörő munka, melyet későbbi kutatóknak kell kiegészíteniök. Mária Terézia koráig, mintha az iparoktatás neve alatt csak a rendszeres elméleti oktatást értené, jóformán csak általánosságban és egy pár példa felemlítésével utal főképp a szerzetesek gyakorlati irányú tanrendszerére, még a czéhek szabályzatait is mellőzi s csak a Ratio educationis megjelenése idejétől tárgyalja a kérdést kissé rendszeresebben, bár kezdetben jóformán csak a rajztanítás történetére figyelve.

Mindamelletts kétségtelen, hogy ez a fejezet is sok tanulságos és érdekes részletet tartalmaz, melyek az iparoktatás történetével egykor részletesen foglalkozó buvárnak tájékoztatóul szolgálnak. Különösen érdekesek az 1777 óta alakult nemzeti rajziskolákról, főképp a híres nyelvtudós Révay Miklós által vezetett győri inté-

zetről közzétett részletes ismertetések, melyek általános culturtörténeti jelleggel is bírnak, így pl. Révay jegyzéke intézetének mintarajzlapjaival, melyekben sok, általa készített építészeti műszó van, továbbá a helytartótanácsnak 1791. szept. 9-én és 1795. szept. 25-én kelt körrendeletei a rajztanítás módszeréről, fejlesztéséről és rendezéséről. Az utóbbi már az iparostanonczok tankötelezettségét is kimondja.

A rajztanítás ügyének felkarolása a múlt század végén csak pillanatnyi hevülés volt. Minden jel oda mutat, hogy a magyar nép a II. József halálakor fellendült nemzeti reactio hatása alatt ezeket a törekvéseket is a gyűlölt idegen újítások közé számította, melyeket a felsőbb parancs miatt megtűrni kellett. Kivételek természetesen vannak, bár nagyon elszórtan. Debreczen városról több példában mutatja ki szerző, hogy az iparoktatást szíven viselte, a budai jótékony nőegylet női kézimunka iskolákat létesít, a marosvásárhelyi ref. egyház ipari irányú polgári iskolát állít fel.

A rendszeres iparoktatás valódi kezdete az volt, midőn 1836. ápr. 9-én Lónyay Gábor az országgyűlésen műegyetem felállítását indítványozta. A műegyetem ugyan nem valósult meg akkor s csak 1846-ban nyílt meg helyette a József-ipartanoda, de a fellendülő közszellem a hazai ipart s ennek révén az iparoktatást is felkarolta. Az iparegyesület 1843-ban terjedelmes memorandumot adott be Pest városához mesteripariskola létesítése végett. Ennek a fontos iskolának tantervét, szabályzatát egész terjedelmében közli szerzőnk, részletesen ismerteti a mesterinasművek kiállítását s azt a felterjesztést az akadémiához, hogy az ipariskolák számára olvasó- és tankönyveket adjanak ki. Az abszolút korszak kormányai is gondozás alá vették az iparoktatás ügyét. 1854-ben rendeletileg szervezték a vasárnapi vagy ismétlő-iskolákat s több ugynevezett alsó ipariskolát állítottak fel.

Az alkotmányos élet hajnalán az országos magyar iparegyesület létesített néhány ipariskolát, de országos jellegű agitatiojának kevés sikere volt, valamint a kormány intézkedéseinek sem volt nagyobb hatása, bár az 1872-iki ipartörvény birság terhe alatt kötelezte az iparosokat, hogy a tanonczokat iskolába küldjék. 1880-ban még csak 152 iskolában tanítottak mintegy 6000 iparostanulót. Nagyobb lendületet csak ezután vett az ügy, midőn csaknem egyidejűleg létesült a háziipar- és iparoktatási országos bizottság, megnyitott a budapesti középipariskola, a tanítóképzőkben és más felsőbb népoktatási intézetekben tanműhelyek állítottak fel, egész sereg szabályrendelet és tanterv lépett életbe s az országos költségvetésbe évről-évre nagyobb összegek vétettek fel az iparoktatás céljaira.

Szterényi ennek a korszaknak ismertetésénél már elemében van. Teljesen tájékozott mindenben s ügyesen válogatva közöl minden fontosabb tudnivalót, sőt nagy táblázatok is nyomtatottak. Így többek között egyenként közli az 1895-ben fennállott 366 iparostanoncziskola főbb adatait, melyekből látjuk, hogy ezekben fennállásuk óta 601.422, az utolsó évben pedig 72.676 iparos inas nyert oktatást, kimutatja az egyes népoktatási tanintézetekben fennállott kézügyességi és háziipari oktatás adatait s végül minden egyes nagyobb ipariskola, iparmúzeum és tanműhely főbb adatait keletkezésüktől fogva, toldalékul pedig az állam, törvényhatósági joggal felruházott

városok és kereskedelmi kamarák évi kiadásait az iparoktatásra 1868 óta. Számítása szerint hivatalos jellegű pénzekből 1868-ban 5108 frt, 1880-ban 95.498, 1890-ben 451.909, 1896-ban már 1,042.952 forint s egészben közel 8 millió forint fordítottatott az iparoktatás céljaira, jeléül annak, hogy szépen haladunk.

A mű második része, mely »Az iparoktatás az ezredik évben« nevet viseli, a II. egyetemes tanügyi congressus iparoktatási szakosztálya határozatainak közlése után főképp iparoktatásunk jelen tagozatának általános ismertetését tartalmazza. Csoportosítása a következő: 1. Iparostanoncziskolák. 2. Segédek továbbképző tanfolyamai (átlag 15—20 az egész országban). 3. Ipari tanműhelyek (csak 14). 4. Ipari szakiskolák (16—1895/6-ban 616 tanulóval). 5. Állami ipariskolák (három felsőbb fokozatú iskola Budapesten, Kassán és Brassóban). 6. Nőipariskolák (12). 7. Iparrajziskolák (csak egy Budapesten). 8. Kézügyességi és háziipari iskolák (4). 9. Elsőfokú általános ipariskola (egy Temesvártt). 10. Iparmúzeumok (összesen 4, melyek közül csak a budapesti nagyobb jelentőségű).

Legérdekesebb szerző művének harmadik része, melyben ezeket az intézeteket egyenkint ismerteti és pedig, mint fentebb említettük, részben képekkel. Csaknem mindenik iskoláról külön kis monographia van hivatalos és teljesen megbízható adatokkal. Sajnos, hogy szerző ezt a később forrásul szolgáló részt némi megszorításokkal dolgozta ki, mivel csak az ő közvetlen igazgatósága alatt álló iparoktatási intézeteket sorolja fel benne. Az iparostanoncziskolákról ugyan teljesen elég az, a mit a történeti részben közölt, csak oly intézeteket, melyeknek különös érdekességük és fontosságuk van, kellett volna kiválasztani, így pl. a Zsolnay-féle ipariskola, a budapesti pinczériskola bővebb ismertetést érdemelt volna, valamint más helyeken is hiába kerestük az óbudai keztyüvarró-tanfolyamot, a Kiss-féle mechanikai üvegipari tanműhelyt s más specialitásokat. Nagyobb hibának tartjuk, hogy ebben a részben már nem szól a műegyetemről, legalább az iparoktatás szervezete szempontából, hogy egészen kihagyta a rajztanárképezdét, az iparművészeti iskolát és múzeumot s több más, határozottan az iparoktatás körébe tartozó intézetet, melyek közül éppen a felemlítettek, habár Szterényi igazgatása alá nem tartoznak, a hazai iparoktatásnak kimagasló és igen fontos alkatrészeit képviselik, s így hiányuk a műben a hazai iparoktatás jelen állapotáról nyújtott képet is hiányossá teszi. Az ipar-, tudomány és művészet határainak megvonása nem szolgálhat mentő okul, az iparoktatásról csak úgy nyerünk teljes és hű képet, ha — természetesen kellő korlátok között — nemcsak ezekről, de még a társadalmi tényezők hatásáról is megemlékezünk és azokat mérlegeljük.

A negyedik rész csak az ezredéves kiállítás iparoktatási csoportjának bővített s illusztrált katalogusa, melyhez egy-két bíráló megjegyzést nem ártott volna tenni, esetleg a kitüntetések közlését, mivel azok tájékoztatásul szolgálhattak volna.

Igen becses az ötödik rész, melyben szerző az iparoktatásra vonatkozó s jelenleg is érvényben levő szabályzatokat, rendtartásokat és tanterveket közli. A gyűjtemény meglehetősen teljes s a kérdés tanulmányozójának nagy könnyebbséget szerzett Szterényi azok összeállításával. Sajnos azonban, hogy itt is csak a saját hivatalos hatáskörében maradt. Az iparoktatói, kézimunkatanítónői, rajztanítói ké-

pesítésekre vonatkozó szabályrendeletek, a tanoncziskolai tanítók képzésére szervezett tanfolyamok tanterve nagyon helyet foglalhattak volna itt, sőt sokan fogják érezni hiányukat.

Mindazok a hiányok és hibák azonban elenyésznek ama tény mellett, hogy Szterényi József a magyar szakirodalmat egy standard-művel gazdagította, mely nagyban és egészben véve összegyűjtve mutatja be a hazai iparoktatásra vonatkozó anyagot s kellő tájékoztatást nyújt a további tanulmányokra. De van ennek a műnek más, nem annyira a szerzőt, mint inkább a megbízó miniszteriumot dicsérő érdeme is. Eddig csak a szakértők tudták, Szterényi művéből a művelt közönség is látni fogja, hogy már az iparoktatás terén is kiértünk a gyermekcipők korszakából. Reméljük, hogy ez a mű buzdító lesz arra, hogy iparoktatásunk öntudatosan fejlődjék tovább s egyuttal Szterényi irodalmi kísérletét ő maga és mások sikerrel folytassák és fejlesszék.

—r.

STATISZTIKAI ERTESITŐ.

Társadalmi kérdések.

Munkáslakások számbavétele Svájcban. Schweizerische Fabriksstatistik nach den Erhebungen der eidgenössischen Fabriksinspektoren von 5. Juni 1895. Herausgegeben vom schweizerischen Industrie-Departement. Bern 1896.

Die Fabrikswohnhäuser in der Schweiz. Von Dr. F. Schuler. Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. IX-ter Band. 261. s köv. l. Berlin 1896.

Die Wohnungssequeten in der Schweiz. Von Dr. Emil Hofmann. Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. IX. Band. 604. s köv. lapjai. Berlin 1896.

A. Drexler: Die Wohnungsfrage. Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. IV. Jahrgang. Bern 1896. 397. s köv. l.

Svájc népessége a nagymérvű kivándorlás daczára, évről-évre rohamosan gyarapodik, különösen a városokban, hol a szaporodás évi átlaga 1850–1888. között 19.8 pro mille volt. A lakáshiány ily körülmények között könnyen érthetőleg állandó bajként mutatkozik, melynek orvoslására a svájci viszonyoknak megfelelően főképp maguk a községek törekednek. Jellemző e tekintetben, hogy az újabb időkben csaknem minden város nagyobb területet vásárolt (Bazel 1895-ben 404.446 m²-nyit) főképp munkáslakások építése céljából. Bern városnak már 200 ilyen épülete van, Genfben pedig 12 nagy négyemeletes bérházat építenek főképp munkások számára.

A közérdeklődés ily körülmények között igen nagy a munkáslakások iránt s különösen a bazeli 1889-ki lakássequette adatainak mintaszerű feldolgozása Bücher Károly tanár által nemes versenyt idézett elő a többi hatóságoknál, hogy az oly fontos lakáskérdéssel saját körükben minél alaposabban ismerkedjenek meg. A gyárfelügyelők statisztikai felvételének eredménye már megjelent s több városé (Lausanne, Bern, Winterthur) melyeket most mások is követnek. Oly sok becses és rendkívül tanulságos adathalmaz van ezekben a gyűjteményekben, hogy a svájci lakásstatisztika már is előkelő helyet foglalhat el a más országokban hasonló irányban tett tanulmányok között, sőt ezenkívül valódi haszonnal jár a statisztika elméletére nézve is. Hiszen — hogy csak egy példát említsünk fel — a svájci közhasznú társaság egészségügyi bizottsága által kidolgozott tervzetben a munkáslakások statisztikai felvételéről nem kevesebb, mint 73 kérdés van, melyek statisztikai, társadalmi, közgazdasági, közegészségügyi és technikai jellegük szerint csoportosíttatnak.

A felvételek eszközlése céljából az egyes városokban apró kerületeket vettek fel (Zürichben 76-ot) s mindegyikben két-két tech-

nikailag képzett és fizetett közeg vezette a felvételt a megelőzőleg értesített háziurral vagy családfővel, kiknek nagyrésze szívesen szolgált a közhasznúnak ismert kutatás előmozdítására szolgáló adatokkal, úgy, hogy a rendőrség segélyét ritkán kellett igénybe venni. A felvétel ideje és köre az egyes helyeken eltérőleg történt, de minden újabb felvétel lehető teljességre igyekezett.

A zürichi kérdőíven a következő főrovatok vannak: utca, házszám, telekkönyvi szám, telek neve vagy jellege; a tulajdonos neve, foglalkozása s esetleg lakása is; a birtoklás ideje s más fekvő birtokai a városban. A telken levő épületek száma, rendeltetése, fekvése, építési ideje, lakások, lakóhelyek, konyhák, üzleti helyiségek, árnyékszékek, háztartások és lakók; összeköttetésük a városi vízvezetékkel, kutak és vízvezetéki csapok száma, másnemű vízhasználat, trágyagödörök száma, összeköttetésük a csatornával, a konyhavíz eltávolítása, valamint a mosókonyhában, pinczében s műhelyekben összegyűlő szennyvize; csatlakozás a gázvezetékhez, villamos világítás; fűtés módja; egészségtelen vagy lármás és alkalmatlan ipari munka a telken vagy szomszédságban; az udvar közössége; a kerítés módja és nagysága; a telek nagysága s ebből a beépített rész; a telken levő lakóházak biztosítási és bérértéke, üzleti helyiségek lakással vagy a nélkül, az összes lakások bérértéke, még az üresen állóké s a háziúré is, a bérösszeg részletezése. — Winterthurban minden egyes ablak szélességét, magasságát is összeírták, sőt fekvésüket is a szellőztetésre tekintettel. Bernben a pinczehelyiségekre és a lépcsőkre, továbbá az udvarra vonatkozólag tettek külön részben kérdéseket, mindenkor utalva az összeíróra, hogy a hiányokat, kellemetlenséget s zavaró dolgokat külön feljegyezze.

Kapcsolatban ezzel a felvétellel, részletesebb kutatásokat tettek a lakások társadalmi jelentőségére. Minden egyes lakónak feljegyezték a háziur és családfőhöz való viszonyán kívül nemét és korát, valamint alvóhelyének fekvését, továbbá azokat is, kik nappal rendszeren itt tartózkodnak. Különös gondot fordítottak az albérlőkre, ágybérlőkre és kosztosokra, mindeniknél külön kitüntetve, hogy mióta laknak ugyanabban a helyiségben. A lakbérösszegeken kívül Bernben és Zürichben feljegyezték még a vízfogyasztási, világítási, kerthasználati s más összegeket s hogy a bért negyedévenként vagy havonként fizetik?

Mellőzve a városi adatokat, itt kizárólag a munkáslakásokra vonatkozó eredményeket emeljük ki, melyek főképp a gyárfelügyelők 1892-ki felvételéből erednek. Az adatok 2026 gyármunkáslakról szólnak 5029 lakással. A házak közül 1598 gyárakkal áll kapcsolatban, 428-at Zürichben, Bernben, Bazelben és St.-Gallenben jótékony társulatok létesítettek. A tulajdonképi gyári munkáslakok túlnyomó nagy része (1112) apró községekre esik, különösen az ország keleti részeiben levő szövőgyárakkal kapcsolatban s feltűnő, hogy ezek között vannak a nagy munkáskaszárnyák, míg a városokban csaknem általában apró munkásházakat építenek 1–2 lakással. Maguk a munkások is jobban kedvelik ezeket s ezért az összes munkásházak nagyobb része ilyen: egy lakásra 26,9, két lakásra 27,7 százalék jut, tíz lakásnál nagyobb bérházakra csak 1,7 százalék. Kert a legtöbb helyen van s az emeletes házak száma jelentékeny.

Általában elismerik Svájcban, hogy a gyári munkásházakban a lakások olcsóbbak és célszerűbbek, mint a milyenekben szoktak

lakni a munkások más körülmények között. Nagy előnyük például a munkásházaknak az, hogy összesen csak 20%-nál van közös lakószoba két vagy három család számára, a legtöbb esetben ellenben még a lakószoba is elkülönített a hálósobától, sőt vannak oly munkáslakások, melyekben az úri osztály salonjait utánzó ugynevezett tiszta, azaz rendesen nem használt szobákat is találunk. Csakhogy ezek az előnyök mindenkor bizonyos korlátok között értendők. Ha maga a lakószoba a lakó kizárólagos tulajdona is: többnyire közös az udvar, kut, pincze, fatartó, mosókonyha, sőt az árnyékszék is s ez a közösség tömérdek viszálykodásra ad alkalmat. A szobákat a helyi szokás szerint többnyire deszkaburkolattal, kettős ablakkal látják el s eléggé kényelmesek, de különösen télen, midőn takarékoságból csak egy helyiséget fűtenek s azt nem szellőztetik, túlsufoltak és egészségtelenek. A hálósobákat igen sok helyen kamarának használják vagy, különösen a padlason elhelyezetteket, albérlnőknek és kosztosoknak adják ki. A hálósobák többnyire elhanyagoltabbak, mint a lakószobák; kályha s deszkaburkolat nincs, a padló lyukas és poros, a falakat rongyos és piszkot terjesztő szőnyegek borítják. Előnyösen emelhető ki azonban másrészt, hogy a falusi telepeken a munkáslakók nagyobb része mellett kert van, sőt némely helyen szántóföld is, melynek használataért különben külön bért kell fizetni.

A lakások háromnegyedrésze elég tágas, Svájc keleti részében gyakori az eset, hogy egy gyármunkásnak 3—4 szobája van, még a négynél több helyiséggel bíró lakások száma is 18%-a a gyári munkásházakban levő lakásoknak, míg a jólékonysági intézetek által alapított épületekben csak 7,3% s itt az 1—2 helyiséggel bíró lakások száma is sokkal nagyobb.

Igen természetes azonban, hogy nem a szobák és más helyiségek száma, hanem azok nagysága az irányadó. Igen sok szobának nevezett hely valóságos lyuk, különösen a régibb épületekben, melyek általában igen alacsonyok. 16 négyzetméter nagyságú szoba még igen kicsiny; 20 méternyinél nagyobbna kell lennie, hogy kényelmesnek mondhassuk. A gyárfelügyelők statisztikai felvétele 1546 lakóhelyiségről mutat ki használható adatokat. Ezeket a lakók számával összehasonlítva, egy fejre a következő arányban találjuk a területnagyságot (köbméterekben):

	4-en alul	4—6	6—8	8—10	10—15	15—20	20-on felül
Jótekeny társulatoknál	5,7	17,6	13,6	11,9	21,5	10,2	16,5
Gyári munkáslakokban falun	9,3	22,6	21,0	16,7	16,9	8,6	4,9
Gyári munkáslakokban kis városokban . .	8,6	16,8	21,8	15,9	21,5	8,6	6,8
Gyári munkáslakokban városokban	5,0	13,8	18,7	16,3	22,5	17,5	6,2
Gyári munkáslakokban általában	8,9	21,2	21,0	16,6	17,9	9,1	5,3

Láthatjuk e táblázatból, hogy a jótekeny társulatok által épített munkáslakások zöme határozottan tágasabb, itt ugyanis csak

23·3% a túlsúfolt lakás, a gyári munkáslakoknál ellenben 30·1%. Megjegyzendő különben, hogy a nagyon alacsony házak az új építkezéseknél ritkán fordulnak elő s ezért nagy az eltérés a közönséges parasztházaktól, melyekben a szobák magassága 2·5 m.-t is alig ér el. Különösen a gyapot- és gépgyár-munkásoknál van sok gyermek s ezért túlsúfolt a lakás.

Bérlők és kosztosok a munkáslakásokban aránylag csekély számmal vannak, mivel több helyen nem is szabad felfogadni. Ezek lakó- és hálólhelyiségei rendesen a legkedvezőtlenebbek, mindamellett a jelentés sehol sem tapasztalt túltömöttséget vagy azt a visszaélést, mely Európa más országaiban gyakran előfordul, hogy az ágybérlőket a nemre tekintet nélkül, egy helyiségben helyezik el.

A munkáslakások bére természetesen különbözik a városokban és falvakban s átlag magasabb a magántársulatok által épített házakban, mivel ezek a befektetett tőke után nagyobb kamatot számítanak. Egészben véve azonban a felvétel eredménye azt mutatja, hogy a lakbér a munkáslakásokban igen csekély. Közel egy harmada a számba vett munkáslakásokban tartózkodó 25.037 egyénnek 100 franc évi bérnél nem fizet többet, 200 francnál többet fizet a gyári munkáslakásokban 21·4, az egyesületi lakásokban ellenben 71·4%. Megjegyzendő különben, hogy ez utóbbiak rendesen a nagyobb városokban vannak. Legkevesebbet fizetnek a gyapotgyármunkások, legtöbbet (34·3% 300 francon felül) a jól fizetett gépgyármunkások.

Igen tanulságos a jelentésben a lakbérösszegnek kiszámítása a lakás területéhez képest. 4269 lakásról, tehát a nagy többségről van megbízható adat s ezek alapján jut francokban számítva, egy köbméter lakó- és hálólhelyiségre a következő százalék:

	0·50 fra. és alig	0·50—0·75	0·75—1·0	1·0—1·25	1·25—1·50	1·50—1·75	1·75—2·0	2·0—2·50	2·50—3·0	3·0—3·50	3·50—4·0	4·0—5·0	5·0—6·0	6·0 francon felül	Lakások száma általában
A) Gyári lakásoknál:															
falun	8·3	14·3	19·2	19·2	15·7	8·7	6·0	6·4	1·0	0·6	—	0·4	—	0·1	2.669
kis városokban	3·3	5·3	11·9	14·8	27·3	10·3	13·3	9·2	2·8	1·1	0·5	—	—	—	611
nagy városokban	—	0·4	—	8·8	13·2	12·4	7·7	24·5	12·8	5·7	6·0	4·0	2·8	1·7	453
általában	6·5	11·1	15·7	17·2	17·3	9·4	7·4	9·0	2·7	1·3	0·8	0·8	0·8	0·3	3.733
B) Építkezési egyesületeknél	—	—	—	—	0·2	0·6	3·0	21·8	15·1	18·9	13·8	20·0	5·2	1·5	536

Itt látható a valódi nagy különbség a munkáslakások egyes csoportjai között. Az építkezési egyesületek által létesített munkáslakásokban a lakbér alapszáma egy köbméterrel — elenyésző kivétellel — legalább két franc, a gyári munkáslakásokban ellenben a két francnál olcsóbb lakások száma a nagy többség s három francos alapszámú lakások itt a nagy városok kivételével már ritkaságok, sőt itt sem megy többre 20%-nál, míg az építkezési egyesületeknél ez a többség, azaz 59·4%, míg a négy francon felül levők is 26·7%-ot tesznek.

Nem említve azt, hogy a nagyobb városokban levő gyári munkásházak egy része a szegény gyapotgyári munkások számára készült, kik a lakás által a gyárhoz kötve, aránylag csekélyebb munkabérük-

kel fizetik meg a munkáslakások bérében itt mutatkozó különbözetek egy részét: kétségtelen, hogy a gyártulajdonosok a munkáslakások létesítése által némi áldozatot is hoztak abban a tudatban, hogy ez által minden körülmények között könnyebben ellenőrizhető és fegyelmeshető munkások fognak rendelkezésükre állani. Maga az a szabály, mely számos gyármunkáslakban érvényes, hogy a gyártulajdonos a munkást külön felmondás nélkül megfoszthatja lakásától, nagyon erős fegyver a gyáros kezében, különösen családos munkásokkal szemben.

Egészben véve kimutatta a gyárfelügyelők összeírása más összeírásokkal összehasonlítva azt a tényt, hogy a munkások magánlakásának bére nemcsak relative, de általában is nagyobb s a gyártulajdonosok a munkáslakásokra befektetett tőkéjükből három százaléknál többet sohasem vesznek be, de igen gyakran félannyit sem. A legolcsóbb egy lakással bíró czélszerű munkáslak Svájcban 4—5000 francba kerül s a kaszárnyaszerű épületekben egy-egy lakás átlag 3—4000 francba.

A munkáslakásoknak másik jelentékeny előnye abban van, hogy azok átlag sokkal szigorúbb felügyelet alatt állanak, mint a magánházak s azért a köztisztasági és közegészségügyi követelményeknek jobban megfelelnek. Ez magyarázza meg, hogy még a londoni nagy munkáskaszárnyák sem maradnak sohasem üresen, sőt előszeretettel keresik fel azokat a munkásosztályhoz nem tartozó egyének is.

Magától érthető, hogy a svájci statisztikának felsorolt s több más tanuságai nem szolgálhatnak zsinórmértékül más országok állapotainak megismerésére, mert hiszen a viszonyok mindenütt mások, sőt a legtöbb helyen hiányzanak a kellő előfeltételek: mindamellett nagyon fontos és tanulságos munkák ezek bármely munkásstatisztikai, avagy gyármunkásokat illető törvényhozási intézkedések megállapításánál s mindenekfelett nagyon érdekes nyomozások, melyek alapján a munkáslakások kérdésének fontossága elméletileg még jelentékenyebbnek tűnik fel, mint eddig tartották.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

- HIRSCH, H., Socialpolitische Studien. Beiträge zur Politik, Geschichte und Ethik der socialen Frage. Berlin, 1897.
- *MAY, R. E., Die wirthschaftliche Entwicklung. Jänner 1897. Berlin, 1897.
- *BLOCK, Maurice, Les progrès de la science économique depuis Adam Smith. Revision des doctrines économiques. Paris, 1897. Két kötet.
- DUGARD, La société Americaine. Paris, 1896.
- *FOURNIER DE FLAIX, E., L'impôt dans les diverses civilisations. Paris, 1897. 2 kötet.
- VIGNES, M., La science sociale d'après les principes de le Play et ses continuateurs. Paris, 1897. 2 kötet.
- RUSSEL, Bertrand, German social democracy. Six lectures. With an appendix on social democracy and the woman question in Germany by Alys Russel. London, 1897.

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

- *CENSO da populacao do reino de Portugal. No 1 de Dezembro 1890. (Recensement de la population du royaume de Portugal au 1-er decembre 1890.) Vol. I. Lisboa, 1896.
- WAHL, Maurice, La France aux colonies. Paris, 1896.
- Folyóiratokban.*
- MOUVEMENT de la population de la France en 1895. (Rapport au Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes.) (Journ. de la soc. de statist. de Paris, Avril, 1897.)

III. Östermelés.

- ARBEITEN der deutschen Landwirthschafts-Gesellschaft. Hrsg. vom Directorium. Berlin, 1897. 23. Heft: Die Verbreitung der Rinderschläge in Deutschland, nebst Darstellung der öffentl. Zuchtbestrebungen, bearb. von Osk. Knispel. 24. Heft: Düngungsversuch u. Vegetationsversuch. Eine Plauderei über Forschungsmethoden von H. Hellriegel.
- JAHREBUCH der deutschen Landwirth-

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

- schafts-Gesellschaft. Herausg. vom Directorium. 11. Bd. 1896. Berlin, 1897.
- Landwirtschaftliche JAHRBÜCHER. Zeitschrift für wissenschaftliche Landwirthschaft und Archiv des kön. preuss. Landes-Oekonomie-Collegiums. Hrsg. von H. Thiel. Ergänzungsbd. III. és IV. Berlin, 1897.
- III. Beiträge zur landwirthschaftlichen Statistik von Preussen für das Jahr 1895. Bearbeitet im kgl. preuss. Ministerium für Landwirthschaft, Domänen u. Forsten.
- IV. Register über Jahrgänge I—XXV. (1872—1896.) bearb. vom Bibliothekar Fr. Engel,
- KAEMMERER, K. F., Compendium der landwirthschaftlichen Gewerbe u. deren Bauten. Leipzig, 1897.
- Ugyanattól: Compendium der Land- u. Forstwirthschaft. Leipzig, 1897.
- Die VERERBUNG des ländlichen Grundbesitzes im Königreich Preussen. Im Auftrage des k. Ministeriums für Landwirthschaft, Domänen und Forsten, herausgegeben von M. Sering. Theil I. (Oberlandes-Gerichts-Bezirk Köln). Berlin, 1897.
- ROYAL Commission on Agriculture. Statements showing decrease or increase in the rateable value of lands in 1894 as compared with 1870, and the gross annual value of lands under schedule A, in 1894. London, 1897.
- NOTIZIE e studi sull' agricoltura. Attività degli istituti enologici dalla loro fondazione a tutto il 1894. Roma, 1897.

Folyóiratoklan.

- ERDÉSZETI LAPOK. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXVI. évfolyam. 1897. márczius hó.
- FÖLDMÍVELÉSI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam 15—19. sz.
- MEZŐGAZDASÁGI SZEMLE. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XV. évf. 4. és 5. füzet 1897. április és május hó: A tőzsde reformja (I. és II.) Rubinek Gyulától. Takarmánytermesztési tapasztalatok Kerpely Kálmántól. A kenderkikészítés mint gazdasági mellékipar Ruisz Gyulától; stb.

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- BECK, P. Ritter v. Managetta, Das neue österreichische Patentrecht auf Grund des Patentgesetzes vom 11. Jänner 1897. Wien, 1897.
- BERNEWITZ, A. von, Die Reichs-Gewerbeordnung in ihrer dermaligen Fassung, nebst dem damit in Verbindung stehenden Reichs- und sächsischen Landesgesetzen, sowie den einschlägigen Verordnungen. Nach den Gesetzgebungsmaterialien und der Judicatur der höchsten Gerichts- und Verwaltungsbehörden bearbeitet. 6. Auflage. 2. Bd. Leipzig, 1897.
- VAN DER BORCHT, Die Haftpflicht der gewerblichen Unternehmer in Deutschland. Berlin, 1897.
- KATZENSTEIN, W., Die deutsche Zuckerindustrie und Zuckerbesteuerung in ihrer geschichtlichen Entwicklung dargestellt. Berlin, 1897.
- MATERN, J., Die Industriecartelle als Entwicklungsstufe der berufs-

genossenschaftlichen Organisation der nationalen Güterproduction. München, 1897.

*RAUNIG, A. G., Die Bedeutung der Industrie für Oesterreich. Eine statistische Skizze. Wien, 1897.

*SCHRIFTEN DES VEREINS FÜR SOCIAL-POLITIK. Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland. Leipzig, 1897. VI. Band: Königreich Sachsen. III. Theil VIII. Bd.: Süddeutschland. II. Th. IX. Bd.: Verschiedene Staaten. Leipzig, 1897.

Folyóiratokban.

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a kereskedelemügyi m.kir.minisztérium. XXII. évfolyam. 28—37. sz.

Der deutsche GESETZENTWURF betr. die Abänderung der Gewerbeordnung. (Handelmuseum, 1897. Nr. 13.)

SCHÜLLER, Rich.. Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Oesterreich. (Handels-Museum, 1897. Nr. 14.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*NAGY Ferencz dr., A magyar váltójog kézikönyve különös tekintettel a birói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra. I. és II. kötet. Budapest, 1897.

BERICHT über die Ergebnisse der Reichs-, Post- und Telegraphenverwaltung während der Etatsjahre 1891 bis 1895. Berlin, 1896.

ENTWURF eines Handelsgesetzbuches und Entwurf eines Einführungsgesetzes nebst Denkschrift zu dem Entwurf eines Handelsgesetzbuchs und eines Einführungsgesetzes in der Fassung der dem Reichstag gemachten Vorlage. Berlin, 1897.

HAMMESFAHR, F., Getreidehandel u. Terminbörsen. Antwerpen, 1897.

HANDELSGESETZBUCH für das deutsche Reich, nebst dem Einführungsgesetze. Textausgabe mit ausf. Registern. Berlin, 1897.

MITTLER, H., jun. Illoyale Concurrency und Markenschutz. Eine Studie aus dem Immaterialgüterrechte unter rechtsvergleichender Berücksichtigung der österreichischen und deutschen Gesetzgebung. Wien, 1897.

*STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des öster-

reichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1896. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. III. Heft: Ein- und Ausfuhr im März 1897. Wien, 1897.

CURTISS, G. R., Protection and prosperity. An account of tariff legislation and its effect in Europe and America. London, 1896.

O'CONER, J., E., Review of the trade of India in 1895—96. London, 1896.

THOMAS, D. A., Some notes on the present state of coal trade in the United Kingdom. Cardiff, 1896.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETE. XXV. évf. 1897. február hó: Adatok a budapesti (kőbányai) sertésüzletről 1877—1896-ban. A budapesti heti és országos lóvásárok eredménye 1896-ban.

Der HANDELSVERTRAG mit Bulgarien. (Handelsmuseum, 1897. Nr. 15.)

Eine KLEINHANDELS-ENQUÊTE in Deutschland. (Handels-Museum, 1897. Nr. 17.)

LE JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COMMERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-e année. Nos 639—643.

VI. Pénz, hitel és biztosításügy.

GSCHWINDT, L., Die Effectenbörse nach den Erhebungen der Börsen-Enquête-Commission. Stuttgart, 1897.

Die deutschen LEBENSVERSICHERUNGSGESELLSCHAFTEN im Jahre 1895. Berlin, 1897.

GRÉCIANO, P., Du rôle de l'Etat en matière monétaire. Histoire de la monnaie; le monométallisme or; les crises monétaires. Paris, 1896.

JORDAN, W. Leighton, The standard of value. 7-ik kiad. New-York, 1896.

LEFORT, J., Traité théorique et pratique du contrat d'assurance sur la vie. Tome III. Paris, 1897.

RENDICONTI delle casse di risparmio per l'esercizio 1894. anno VII. Roma, 1896.

Folyóiratokban.

SZÖVETKEZÉS. A hazai szövethetetek kötelékébe tartozó szövethetetek hivatalos lapja. VIII. évfolyam 1897. 10—12. sz.

RAUCHBERG, H., Der Clearing- und

Giro-Verkehr in Oesterreich-Ungarn und im Auslande. (Schluss.) Statistische Monatschrift. Neue Folge. II. Jahrg. Feber—März-Heft.)

LEROY-BEAULIEU, P., L'adoption de de l'étalon d'or au Japon; la nouvelle baisse de l'argent et les emplois de ce métal. (L'économiste français. 1897. No 14.)

ROCHAÏD, (comte), Le cinquième milliard de la banque de France. (Rev. pol. et parlem. Avril, 1897.)

Les VARIATIONS et la tendance des prix des objets de première nécessité depuis un siècle. (L'économiste français. 1897 No 16.)

THE ECONOMIST. Vol LV. Nos 2797—2801: The money market. Gold shipments from Australia. The Russian stock of gold. The reduction of the bank rate. Australian gold production. The gold standard in Japan. The consolidated gold fields of South Africa. The restoration of our gold coinage; etc.

VII. Pénzügy.

SCHWAB, Rudolf, Die Stellung und der Wirkungskreis des Staatsrechnungshofes in Oesterreich. Referentenbericht. Wien, 1897.

SEIDLER, Gust., Lehrbuch der österreichischen Staatsverrechnung. 3. Aufl. Wien, 1897.

CARROLL, E., Principles and practice of finance: a practical guide for bankers, merchants and lawyers. Together with a summary of the national and State banking laws, and a glossary of commercial and financial terms. London, 1897.

Folyóiratokban.

HEIM Péter, A postatakarékpénztár és a posta közreműködése a közadók beszedése körül. (Budapesti Szemle, 1897. május.)

BESSON, Emm., Le contrôle des finances de l'État. (4-e art.-fin. Revue polit. et parlem., Avril, 1897.)

Les DISCUSSIONS de la société d'économie politique de Paris: De la constitution de la dette publique de la Chine et de ses conséquences économiques. (L'économiste français. 1897. No 16.)

THE ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2797—2801: The fiscal position. An official estimate of the Chi-

nese revenue. Finances of India. The budget. Canada's new fiscal policy; etc.

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-kérdések és szegényügy).

BERTHOLD, G., Die deutschen Arbeitercolonien, ihre Entstehung und Entwicklung 1882 bis 1895, nebst Individual-Statistik für 1891/93. VII. Folge. Auf Grund der offic. Zählkarten. Berlin, 1897.

DENKSCHRIFT betr. die finanzielle Entwicklung der Invaliditäts- und Altersversicherungsanstalten und der zugelassenen besonderen Casseneinrichtungen. Berlin, 1897.

KLEY, Wilh., Die Berufskrankheiten und ihre Stellung in der staatlichen Arbeiterversicherung in national-ökonomischer Beleuchtung. Cassel, 1897.

FONTAINE, A., Les grèves et la conciliation. Paris, 1897.

LAMBRECHTS, H., L'oeuvre sociale du Reichstag allemand en 1896. Louvain, 1897.

MAINGIE, L., L'assurance contre l'invalidité et la vieillesse en Allemagne. Critique mathématique de la loi du 22. juin 1839. Bruxelles, 1897.

PIERARD, G., Recueil de législation et de jurisprudence des conseils de prud'hommes de la Belgique. 5-e année: 1895. Charleroi, 1896.

FEILBOGEN, S., Die sociale Frage im Handelsgewerbe. (Handelsmuseum 1897. Nr. 16.)

Folyóiratokban.

FRANKENBERG, H. von, Die Versorgung der Arbeiterwitwen und Waisen in Deutschland. (Braun-féle Arch. f. soc. Gesetzg. und Statist. X. Bd. III. H.)

GIDE, Ch., Die Arbeitsvermittlung in Frankreich. (Handelsmuseum, 1897. Nr. 17.)

HEINE, W., Die Abänderung des Gesetzes betr. die Beschlagnahme des Arbeits- oder Dienstlohnes und der Civilprocessordnung. (Braun-féle Arch. f. soc. Gesetzg. u. Statist. X. Bd. III. H.)

SCHANZ, Georg, Die neuen statistischen Erhebungen über Arbeitslosigkeit in Deutschland. (Braun-féle Arch. f. soc. Gesetzg. und Statist. X. Bd. III. Heft.)

SCHÜLLER, L., Die Wiener Enquête über Frauenarbeit. (Braun-féle Arch. f. soc. Gesetzg. u. Statist. X. Bd. III. Heft.)

BULLETIN de l'office du travail. 4-e année. No 4. Avril, 1897.

LEVASSEUR, E., Le socialisme aux États-Unis. (Rev. pol. et parlem. Avril, 1897.)

REVUE DU TRAVAIL. Publiée par l'office du travail de Belgique. 2-e année. No. 4. Avril, 1897.

THE LABOUR GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No 4. April, 1897.)

IX. Gazdaságtörténet.

Folyóiratokban.

BRIQUET, C. M., Associations et grèves des ouvriers papetiers en France aux XVII-e et XVIII-e siècles. (Revue intern. de sociologie. Mars, 1897.)

ÉBLE G., Károlyi Ferenczgróf gazdasági tevékenységéből. I. Az ecsedi uradalom megszerzése. (Magyar gazd. tört. Szemle. 1897. 3. füzet.)

X. Statisztika.

*STATISTISCHES JAHRBUCH deutscher Städte. Herausgegeben von M.

Neefe. V. Jahrgang Breslau, 1896.

XI. Vegyes művek és folyóiratok.

*AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und herausgegeben vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLIX. Jahrgang. 3. Heft. Wien, 1897.

BERGER, Adalbert, Jugendschutz u. Jugendbesserung. Material und Abhandlungen vorwiegend strafrechtlichen Charakters unter weitgehender Berücksichtigung des Auslandes und der Geschichte. I. Theil: Material. Leipzig, 1897.

*JAHRBUCH der internationalen Vereinigung f. vergleichende Rechtswissenschaft u. Volkswirtschaftslehre. Herausgeg. von Bernhöft und Meyer. II. Jahrgang. 1896. (A tartalomról: Kauffahrtschiffe in fremden Gewässern Lehmann K.-tól. Die Codification des internationalen Privatrechts im Entwurfe eines bürgerlichen Gesetzbuchs für das Deutsche Reich vom Standpunkt eines Ausländers von J. Jitta. Die praktische Bedeutung der vergleichenden Rechtswissenschaft f. das Familienrecht und Erbrecht von E. Schuster; etc.)

Die STATISTISCHEN ERGEBNISSE der Landtagswahlen des Jahres 1895 und 1896. (Statistische Monatsschrift. Neue Folge. II. Jahrg. Feber—März-Heft.)

DANIEL, André, L'année politique: 1896 (23e année). Paris, 1897.

VINGT-CINQ ans de République. La France depuis vingt-cinq ans; la population de la France; la constitution républicaine; les partis politiques; les finances; le travail; l'industrie; l'agriculture; les fêtes de la République; l'instruction publique; les lettres et les arts; Paris; nos colonies et nos protectorats; l'Alsace-Lorraine. Paris, 1897.

ENCYCLOPAEDIA of the laws of England: New abridgment by eminent legal authorities, under editorship of A. W. Renton. Vol. I. Abandonment—Bankruptcy. London, 1897.

*The STATESMAN'S YEAR-BOOK. Statistical and historical annual of the states of the world for the year 1897. Edited by J. Scott Keltie with the assistance of J. P. A. Renwick. XXXIV-th annual publication. London, 1897.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. május hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság rendes évi közgyűlését még e hóban meg fogja tartani, a következő tárgysorozattal:

1. Az igazgató-választmány 1896. évi jelentése. 2. A számvizsgáló bizottság jelentése az 1896. év számadásairól. 3. Az 1897. évi költségvetés megállapítása. 4. A társaság tisztikarának és az igazgató-választmány 60 tagjának választása. 5. Öt számvizsgáló választása. 6. Indítványok.

A közgyűlés napjáról és helyéről a t. tagok külön értesíteni fognak.

A Magyar Közgazdasági Társaság **millennáris Emlékkönyve** megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — *Földes Béla*: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. — *Bernát István*: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gaál Jenő*: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovics Sándor*: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó Jenő*: Közlekedésügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello Károly*: Államháztartásunk jövője. — *Pólya Jakab*: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger Béla*: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a cultura és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt. 80 kr., *társaságunk tagjai egy koronáért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

A Társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent **Nemzetgazdasági Írók Tárát** rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő:

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek. *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára a négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. kötet. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remekíróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a fele áron jóval alul, t. i. *5 frton bocsátja a tagok rendelkezésére*, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatásul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetek. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök. — Szövetkezés. — Magyar Ipar.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien. — Neue Zeit, Stuttgart. — Hirth: Annalen, München. — Mayr: Allgem. statist. Archiv. — Zeitschrift für Wirtschaftsgeschichte, Berlin.

3. Angol nyelven.

Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review Oxford. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, Columbia. — Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Economistes, Paris. — Demoulin: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Economie politique, Paris. — La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

Giornali degli Economisti, Roma. — La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

Közgazdasági Ismeretek Tára. E nagy encyclopedikus mű prospectusát a szerkesztők dr. Halász Sándor és dr. Mandelló Gyula külön füzetben kiadták. A tájékoztató bevezetést egész terjedelmében a következőkben közöljük:

»A közgazdasági tudomány e század utolsó negyedében nagy változásokon ment át. Míg egyrészt a közgazdasági tanoknak a klaszikus iskola által megállapított elméleti része, különösen az újabb angol, osztrák és amerikai iskolák működése következtében teljesen

átalakult, addig a történeti leíró és statisztikai módszerekkel dolgozó irányok, a melyeknek hazája leginkább Németország, a tárgykör kiszélesítésével jelentékenyen kiterjesztették a közgazdasági tudomány határait. Ugyancsak ez időszakban önálló tudományokká fejlődtek a közgazdaságtannal szorosan összefüggő gazdaságtörténet, a népességtan (demographia és demologia), a sociálpolitika. S nem egy jelenség utal arra, hogy az eredeti törzstől más ágak is el fog-nak válni. Maga a közgazdaságtan kritikájából kiindult socialismus pedig oly jelentőségteljes elméleti és gyakorlati fejlődést vett, hogy annak szemmel tartása a közgazdaságtannak egyik legfontosabb feladatává vált.

Érthető, hogy mindezek folytán fölötte tágas lett a mező, a melyen a közgazdaságtudománnyal foglalkozóknak úgy az elméletet, mint a tényleges viszonyokat keresniök kell, s már-már csak-nem lehetetlen, hogy egy író az egész idetartozó anyagot felölel-hesse. Elő kifejezését leli e tünemény ama irodalmi vállalkozások egyre szaporodó számában, a melyek kiválóbb szakértőket oly czélból egyesítenek, hogy a közgazdasági tudomány egészét, akár rendszeres munka alakjában, akár szótár alakban, feldolgozzák.

Ily vállalkozások után, neves tudósok és gyakorlati állam-férfiak közreműködésével, létesültek újabb időben német, francia és angol nyelven nagy elterjedtségnek örvendő közgazdaságtani és pénzügytani kézikönyvek és szótárak; nem is említve a közigazga-tási szótárak nagy számát, a mely a közgazdasági tudomány nem egy részével szintén behatóan foglalkozik.¹⁾

A magyar közgazdasági tudomány tehát, a mikor hasonló vállalat megindítására készül, tulajdonképen csak csatlakozik ama mozgalomhoz, a mely nyugaton már oly hatalmasan kifejlődött. De vannak egyszersmind különös feladatok, a melyek a hazai vállalko-zás elé lépnek és megoldásra várnak. A közgazdasági tudomány ugyanis, noha elvont elméletében nemzetközi, a tényleges viszonyokat ismertető leíró, történeti és politikai részében kell, hogy nemzeti legyen. Kell, hogy a magyar közgazdaság multja és jelene hasonló alapos feldolgozásban részesüljön, mint Anglia, Franciaország és Németország közgazdasága a megfelelő művekben. Az általunk ter-vezett munka e föladat megvalósítását tűzte ki czélul.

Habár a fönti alapon, legalább nagy vonásokban meg volt adva az irány, melyben a magyar munkának haladnia és a czél, melyet elérnie kell, mégis sok részletet illetőleg nem egy vitás pont

¹⁾ Német nyelven: a Schönberg-féle Handbuch der Politischen Oekonomie, 4 kötet 4. kiadás 1896—1897; — a Frankenstein-féle Hand-und Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbstständigen Bänden (eddig 11 kötet jelent meg); — a Wagner-féle Lehr- und Handbuch der Poli-tischen Oekonomie; — a Conrad, Lexis, Loening, Elster-féle Handwörter-buch der Staatswissenschaften, 1890—1895, 6 kötet és 1 pótkötet; — a Bruder-féle Staatslexicon (Görres-Gesellschaft, 1889—1896, eddig 4 kötet jelent meg); — a Mischler-Ulbrich-féle Oesterreichisches Staatswörterbuch, 3 kötet; — a Fuhrer-féle Volkwirthschaftslexicon der Schweiz, 3 kötet 1885—1891.

Francia nyelven: a Say-féle Dictionnaire des finances; — a Say és Chailley-féle Nouveau dictionnaire d'économie politique, 1891—1892, 2 kötet.

Angol nyelven: a Palgrave-féle Dictionary of Political Economy (eddig 2 kötet jelent meg).

merült föl és igényelt tisztázást, mielőtt amaz alakot meg lehetett határozni, mely a K. I. T.-ra nézve a legczélszerűbbnek ígérkezik. Különösen három pont volt az, melyet már tekintettel a kiadó által engedélyezett térre is, helyesen kellett eldöntenünk és pedig a tartalom körvonalozása, a nemzeti és nemzetközi anyag figyelembe vétele és az egyes czikkek alakjának meghatározása.

Mindenekelőtt szabadulni óhajtottunk a német államtudományi szótár eszméjétől, a mely a Bluntschli-Brater-féle vállalat óta a tudományos világban annyira meghonosodott. Már előre is le kellett mondanunk arról, hogy egy munka keretében a közgazdasági tudományok és a közjog és közigazgatási jog teljességökben nyerjenek tárgyalást. A közgazdasági tudomány nagy fejlődése az utóbbi évtizedekben, valamint a tudományos munkamegosztás, úgy véljük, eléggé indokolja ez álláspontot. Tartalmilag tehát a Közgazd. Ism. Tára a közgazdaságtan, államgazdaságtan és a statisztika anyagát foglalja magában, de különös tekintettel lesz a gazdaság-történetre, valamint a gazdaság- és socialpolitikára. Az elméleten kívül a magyar közgazdaság egésze részesül majd alapos feldolgozásban, feltüntetve annak fejlődése menetét, valamint jelenkori állását. A közjogból és a közigazgatásjogból csak oly részek kerülnek a K. I. T.-ba, a melyek közvetlen kihatással birnak a gazdasági intézményekre; a magánjogból csak egészen általános vonatkozású kérdések érinthetők; a forgalmi jognak főbb intézményei ellenben nem annyira jogi, mint inkább gazdasági jelentőségükben igényelnek nagyobb mérvű méltatást. A leíró és történeti anyagnak jellegét illetőleg első sorban és főképen a magyar anyagnak teljes tárgyalása lebeg szemünk előtt. A külföldi anyagot hasonló teljességben adni nem lehet, egyrészt térszüke miatt nem, másrészt azért nem, mert ily feldolgozásra csakis a különböző országok szakemberei volnának hivatva. Ennélfogva a külföldi anyag csak összefoglalásban, tehát nem egyes országok szerint és nem pragmatice nyer majd feldolgozást. Nagyobb súlyt csak ott kívánunk a külföldi anyagokra fektetni, ahol egyáltalán hiányzik a megfelelő hazai intézmény, vagy ahol a külföldi anyagnak a magyarral való szembeállítására előnyösnek ígérkezik, végre ahol fontos intézmények vagy elméletek keletkezése csakis a külföldi fejlődés bemutatása során ismerhető fel.

A czikkek alakját illetőleg két typus között kellett választanunk: a német szótárakban dívó összefüggő nagy czikkek és az angol szótárakban honos rövid czikkek typusa között. Kétséget sem szenved, hogy a K. I. T. könnyű megírása és szerkesztése, valamint a szak-tudósok igénye szempontjából is a rövid szótár-cikkeket illette volna meg az elsőség. Minthogy azonban hazánkban amugy is csekély ama közgazdasági művek száma, amelyek a nagy közönség kezén forognak, és minthogy a K. I. T. egyszersmind arra törekszik, hogy az idevágó, Magyarországon meghonosodott külföldi munkákat pótolja, a kevés számú, de terjedelmesebb és tartalmasabb czikkek javára döntöttünk. Mégis, hogy a K. I. T., mint az angol szótár, könnyebben kezelhető legyen, azt tervezi a szerkesztőség, hogy a K. I. T. derekát kitevő 400 nagyobb czikken kívül 800—1000 rövid ismertető cikket vesz fel a munkába. E rövid czikkek névsorának megállapítása azonban csak szerkesztés közben történhetik, tekintettel a nagy czikkek tartalmára és megírásuk módjára. Az egyes tárgyak keresését index fogja megkönnyíteni, mely a K. I. T.-tól

elkülönítve jelenik meg. Ez index jelentőségét némileg sejteti már az e füzethez csatolt előzetes index, melynek célja úgy a munkatársakat, mint az érdeklődőket tájékoztatni ama fogalmakról, amelyek a K. I. T.-ban feldolgozandók.

Sajnálattal bár, de térszüke miatt le kell mondani arról, hogy a K. I. T.-ban a szakbeli íróknak életrajzi adatait és munkálataik névsorát közöljük. Ily vállalkozás csak akkor bir értékkel, ha teljességre tarthat igényt; ez esetben pedig szükséges lett volna, hogy a K. I. T.-nak megállapított terjedelmét legalább is egyharmaddal bővítsük. Gondoskodni fogunk azonban arról, hogy a közgazdaságtanról és a socialismusról irandó irodalomtörténeti cikkekben úgy a külföldi, mint különösen a hazai irodalom is alapos méltatásban részesüljön.

Kiváló gondot kívánunk fordítani az egyes cikkek bibliographiájának megszerkesztésére. Elvünk, hogy első sorban oly forrásmunkát idézünk a cikkek végén, amelyben az illető kérdés általános és külföldi bibliographiája lehetőleg a maga egészében megtalálható. Csak a mennyiben ily forrás nem léteznék, foglal majd helyet a legfontosabb munkákra való utalás. Az egyes kérdések magyar bibliographiáját illetőleg azonban mindig az összes fontos források felsorolásának elvét tartjuk követendőnek.

Az egyes különösen magyar természetű cikkek után a bibliographián kívül lesznek részletes *levéltári kútforrási utalások* is, amelyeknek szerkesztésére Tagányi Károly m. kir. allevéltárnokot nyertük meg.

A K. I. T. 3 vaskos kötetben, 150 ív terjedelemben, az 1897, 1898 és 1899-ik év folyamán jelenik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság kiadásában.

A cikkeket a szerzők neve alatt tesszük közzé. Súlyt helyezünk arra, hogy a mű nemcsak tudományos, hanem gyakorlati kézikönyvül is szolgáljon, hogy ennél fogva a cikkek nyelvezete is lehetőleg tömör, egyszerű és népies legyen. A magunkra vállalt munkában a legjelesebb magyar szakerők közreműködésére számítunk. Bizvást hisszük, hogy a K. I. T. a tudomány és az ismeretterjesztés ügyének hazánkban hasznos szolgálatokat fog tenni. E cél érdekében a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottsága, valamint a Magyar Közgazdasági Társaság támogatásukat szintén kilátásba helyezték.«

A Prospectusban található továbbá azon munkatársak névsora, kik közreműködésüket már megígérték; a munkában közléteendő nagy cikkek (mintegy 400) sorozata, végül körülbelül 7000 fogalmat felölelő szójegyzék.

SECRET

1. The first of these is the fact that the United States has a long and proud history of supporting the people of the world in their struggle for freedom and independence. This policy has been a cornerstone of our foreign policy since the end of World War II.

2. The second is the fact that the United States has a strong and growing economy. This economic strength has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

3. The third is the fact that the United States has a strong and growing population. This population growth has enabled us to maintain a strong and growing military, and to provide aid to other countries in need.

4. The fourth is the fact that the United States has a strong and growing culture. This cultural strength has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

5. The fifth is the fact that the United States has a strong and growing political system. This political strength has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

6. The sixth is the fact that the United States has a strong and growing scientific and technological base. This scientific and technological strength has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

7. The seventh is the fact that the United States has a strong and growing diplomatic presence. This diplomatic strength has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

8. The eighth is the fact that the United States has a strong and growing international reputation. This international reputation has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

9. The ninth is the fact that the United States has a strong and growing global influence. This global influence has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

10. The tenth is the fact that the United States has a strong and growing leadership role in the world. This leadership role has enabled us to provide aid to other countries in need, and to maintain a strong military presence around the world.

1. The first of these is the fact that the
 2.
 3.
 4.
 5.
 6.
 7.
 8.
 9.
 10.
 11.
 12.
 13.
 14.
 15.
 16.
 17.
 18.
 19.
 20.
 21.
 22.
 23.
 24.
 25.
 26.
 27.
 28.
 29.
 30.
 31.
 32.
 33.
 34.
 35.
 36.
 37.
 38.
 39.
 40.
 41.
 42.
 43.
 44.
 45.
 46.
 47.
 48.
 49.
 50.
 51.
 52.
 53.
 54.
 55.
 56.
 57.
 58.
 59.
 60.
 61.
 62.
 63.
 64.
 65.
 66.
 67.
 68.
 69.
 70.
 71.
 72.
 73.
 74.
 75.
 76.
 77.
 78.
 79.
 80.
 81.
 82.
 83.
 84.
 85.
 86.
 87.
 88.
 89.
 90.
 91.
 92.
 93.
 94.
 95.
 96.
 97.
 98.
 99.
 100.
 101.
 102.
 103.
 104.
 105.
 106.
 107.
 108.
 109.
 110.
 111.
 112.
 113.
 114.
 115.
 116.
 117.
 118.
 119.
 120.
 121.
 122.
 123.
 124.
 125.
 126.
 127.
 128.
 129.
 130.
 131.
 132.
 133.
 134.
 135.
 136.
 137.
 138.
 139.
 140.
 141.
 142.
 143.
 144.
 145.
 146.
 147.
 148.
 149.
 150.
 151.
 152.
 153.
 154.
 155.
 156.
 157.
 158.
 159.
 160.
 161.
 162.
 163.
 164.
 165.
 166.
 167.
 168.
 169.
 170.
 171.
 172.
 173.
 174.
 175.
 176.
 177.
 178.
 179.
 180.
 181.
 182.
 183.
 184.
 185.
 186.
 187.
 188.
 189.
 190.
 191.
 192.
 193.
 194.
 195.
 196.
 197.
 198.
 199.
 200.
 201.
 202.
 203.
 204.
 205.
 206.
 207.
 208.
 209.
 210.
 211.
 212.
 213.
 214.
 215.
 216.
 217.
 218.
 219.
 220.
 221.
 222.
 223.
 224.
 225.
 226.
 227.
 228.
 229.
 230.
 231.
 232.
 233.
 234.
 235.
 236.
 237.
 238.
 239.
 240.
 241.
 242.
 243.
 244.
 245.
 246.
 247.
 248.
 249.
 250.
 251.
 252.
 253.
 254.
 255.
 256.
 257.
 258.
 259.
 260.
 261.
 262.
 263.
 264.
 265.
 266.
 267.
 268.
 269.
 270.
 271.
 272.
 273.
 274.
 275.
 276.
 277.
 278.
 279.
 280.
 281.
 282.
 283.
 284.
 285.
 286.
 287.
 288.
 289.
 290.
 291.
 292.
 293.
 294.
 295.
 296.
 297.
 298.
 299.
 300.
 301.
 302.
 303.
 304.
 305.
 306.
 307.
 308.
 309.
 310.
 311.
 312.
 313.
 314.
 315.
 316.
 317.
 318.
 319.
 320.
 321.
 322.
 323.
 324.
 325.
 326.
 327.
 328.
 329.
 330.
 331.
 332.
 333.
 334.
 335.
 336.
 337.
 338.
 339.
 340.
 341.
 342.
 343.
 344.
 345.
 346.
 347.
 348.
 349.
 350.
 351.
 352.
 353.
 354.
 355.
 356.
 357.
 358.
 359.
 360.
 361.
 362.
 363.
 364.
 365.
 366.
 367.
 368.
 369.
 370.
 371.
 372.
 373.
 374.
 375.
 376.
 377.
 378.
 379.
 380.
 381.
 382.
 383.
 384.
 385.
 386.
 387.
 388.
 389.
 390.
 391.
 392.
 393.
 394.
 395.
 396.
 397.
 398.
 399.
 400.
 401.
 402.
 403.
 404.
 405.
 406.
 407.
 408.
 409.
 410.
 411.
 412.
 413.
 414.
 415.
 416.
 417.
 418.
 419.
 420.
 421.
 422.
 423.
 424.
 425.
 426.
 427.
 428.
 429.
 430.
 431.
 432.
 433.
 434.
 435.
 436.
 437.
 438.
 439.
 440.
 441.
 442.
 443.
 444.
 445.
 446.
 447.
 448.
 449.
 450.
 451.
 452.
 453.
 454.
 455.
 456.
 457.
 458.
 459.
 460.
 461.
 462.
 463.
 464.
 465.
 466.
 467.
 468.
 469.
 470.
 471.
 472.
 473.
 474.
 475.
 476.
 477.
 478.
 479.
 480.
 481.
 482.
 483.
 484.
 485.
 486.
 487.
 488.
 489.
 490.
 491.
 492.
 493.
 494.
 495.
 496.
 497.
 498.
 499.
 500.
 501.
 502.
 503.
 504.
 505.
 506.
 507.
 508.
 509.
 510.
 511.
 512.
 513.
 514.
 515.
 516.
 517.
 518.
 519.
 520.
 521.
 522.
 523.
 524.
 525.
 526.
 527.
 528.
 529.
 530.
 531.
 532.
 533.
 534.
 535.
 536.
 537.
 538.
 539.
 540.
 541.
 542.
 543.
 544.
 545.
 546.
 547.
 548.
 549.
 550.
 551.
 552.
 553.
 554.
 555.
 556.
 557.
 558.
 559.
 560.
 561.
 562.
 563.
 564.
 565.
 566.
 567.
 568.
 569.
 570.
 571.
 572.
 573.
 574.
 575.
 576.
 577.
 578.
 579.
 580.
 581.
 582.
 583.
 584.
 585.
 586.
 587.
 588.
 589.
 590.
 591.
 592.
 593.
 594.
 595.
 596.
 597.
 598.
 599.

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the situation.

MAGYAR AGRÁRPOLITIKA ÉS A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG NÉZETEI A BUZAÁRAK HANYATLÁSÁRÓL.

— Második közlemény. —

III.

Aranyvaluta és árképződés.

A kik nem hiszik, hogy az ezüst demonetisatioja és a tőzsdei határidő-üzletek okozták a gabonaneműek árhanyatlását, azokat agrár műnyelven mercantilistáknak szokás nevezni s az idegen szó homályos értelme elősegíti a gúnyos célzatot, melylyel ezen elnevezést — néha mint érvhelyettesítő pótlékot is — használják. A kinek azután így tartja kedve, az a mercantilismus alatt akár valami bűnös kalmárszellemet is képzelhet, mely tervszerű gonosz ármánynyal a földbirtokos osztály megrontására törekszik, de a ki valaha nemzetgazdaságot tanult, bizonyára vissza fog emlékezni, hogy itt egy régi tudományos műkifejezéssel áll szemben, melylyel amaz ósdi nemzetgazdasági rendszert megjelölni szokás, mely szerint a népek jólléte és vagyonosodása a nemes érczek mennyiségén alapszik s mely szerint ennél fogva minden közgazdasági tevékenység oda irányítandó, hogy az országnak minél kedvezőbb külkereskedelmi mérlege legyen, mert e szerint változik és ettől függ a készpénz birtoka.

A mercantilismus tehát nem egyéb mint egy elavult tudományos rendszer, melynek tanai a külkereskedelmi egyenlegről és az érczpénzbőség döntő jelentőségéről már régóta a történelem lomtárában hevernek s csak legujabban lettek onnét kiszedve *az agráriusok által*, kik ellenfeleiket nevezik ugyan mercantilistáknak, de valóságban egyedül ők maguk birnak e névre komoly jogcímmeel, mert agrár program az ezüst remonetisálása által minél nagyobb pénzbőséget előidézni s a külkereskedelmi egyenleg is mint egyik főérv szerepel a Magyar Gazda-Szövetség válaszában.

Lássuk most mindenekelőtt, hogy helyesek-e az agráriusok azon állításai, hogy az ezüst demonetisálása a pénzkész-

letet csökkentette, az aranyat megdrágította, és következményképen a terményárakat is leszállította (Válasz 107. l.), hogy a nagy mérvben fokozódott aranytermelés sem képes kielégíteni az áruforgalom óriási mértékű emelkedése által megnövesztett pénzszükségletet (114. l.) s hogy a gazdáknak arra kell törekedniök, hogy nemzetközi megegyezéssel rehabilitáltassék a forgalomból kiszorított? ezüst, a melyre a forgalom természetes fejlődésének amúgy is szüksége van (108.).

Természetes, hogy aranydrágulás alatt csak az aranynak vásárlási erejének növekvését lehet érteni, mert az aranynak pénzbeli értékét az 1892. XVII. t.-cz. 3. §-a a finom arany minden kilogrammja után 3.280 koronában állapította meg. Az osztrák-magyar bank aranyvásárlásai standard unciánként 77 sh. 10¹/₄ d. és 78 sh. közt történtek s utóbbi esetben a finom aranynek kilogrammja a londoni váltó árfolyamnak 1 font sterling után 11 frt 95¹/₂ kr-ra számítása mellett az üzletkötési költségek betudásával 3.276 korona és 38 fillérbe került. (The Economist, april 24. 1897.)

Hogy az előbb felvetett kérdésekre vonatkozólag véleményt nyilváníthassunk, meg kell előbb vizsgálnunk, hogy mikép alakul az aranytermelés s itt kiindulási pontul annál is inkább átvehetjük Tisza István nemes fémtermelési táblázatát, miután annak adatait a »Magyar Gazda-Szövetség« válasza sem kifogásolja:

I d ő s z a k	Összes termelés		Évi termelés		Az évi termelés pénzértéke		
	ezüst	arany	ezüst	arany	ezüst	arany	összesen
	1000 kilogrammban				millió francban		
1493—1600	22.834	754	213	7·5	47·5	24·3	71·8
1601—1700	37 234	912	372	9·1	82·7	31·4	114·1
1701—1800	57.034	1.900	570	19	126·7	65·4	192·1
1801—1840	24.919	637	623	15·9	138·4	54·9	193·3
1841—1850	7.804	547	780	54·7	173·4	183·6	362
1851—1860	8.955	2.018	895	201·8	199	695	894
1861—1870	12.201	1.885	1.220	188·5	271	649	920
1871—1880	22.098	1.717	2.209	171·7	491	591	1.082
1881—1883	8.257	459	2.752	153	612	515	1.127
1884—1887	11.278	634	2.819	158·5	627	546	1.173
1888—1890	11.420	522	3.807	174	846	600	1.446
1891	4.492	181	4.492	181	999	624·4	1.623·4
1892	4.729	197	4.729	197	1.051	678	1.729
1893	5.138	226	5.138	226	1.140	780	1.920
1894	5.183	253	5.183	258	1.150	838	2.033
1895	5.(?)	285	5.(?)	285	1.100	930	2.080

Az 1896-iki aranytermelésre nézve még nem ismerjük minden egyes aranytermelő vidéknek véglegesen megállapított hiteles adatait, de a szakközlönyök már alapos becsléseket közölnek. Így az »Engineering and Mining Journal of New-York« az 1896-iki aranytermelés értékét 43,700.000 font sterlingre teszi. Az Economist f. évi január 15-iki száma pedig azt 44 millió £-re vagyis 1100 millió francra számítja. Mindkét becslés szerint az aranytermelés 1896-ban is felülmulta a megelőző évi eredményeket s minden valószínűség szerint az idei év az aranytermelésnek újabb nagy lendületet fog adni, mert a transvaali aranybányák, melyek a múlt évben sok hátrányt szenvedtek a politikai zavaroktól s részben még nagy műszaki és pénzügyi nehézségekkel is küzdöttek, az idén rohamos fejlődést mutatnak. A Witwatersrand Mines a folyó év első négy hónapjában 888.597 standard uncia aranyat termeltek, míg a megelőző év ugyanezen időszakában csak 665.855 unciát, (The Economist 1897. május 15-iki száma), s ha megvalósul a szakkörök jóslása, hogy őszre már a Crown Deep és fokozatosan a többi mély fekvésű bányák is túl lesznek a feltárási előmunkálatokon, akkor a folyó évre az aranytermelés ugrásszerű emelkedése várható. Az aranytermelésnek egész eddigi fejlődése igazolja azon szakértői véleményeket, melyeket az 1894-iki porosz ezüstabizottság előtt Schmeisser, Hauchecorne és Stelzner nyilvánítottak.

A Magyar Gazda-Szövetség »Válasz«-a nem is vonja kétségbe az aranytermelés e nagymérvű emelkedését, de azt vitatja, hogy a növekvő pénzszükségletet még ez sem képes fedezni s ennek indoklására a nemzetközi áruforgalom adataira és a pénzhelyettesítők mindinkább szaporodó mennyiségére utal.

És abban teljesen igaza van a »Válasz«-nak, hogy a pénzhelyettesítők száma és mennyisége rohamosan nőtt s abban is igaza van, hogy »a fundált és beváltható bankjegy, a hiteljegyeknek egész sora, a váltó, a cheque, a contocorrens, lombard, giro-intézmény és a clearing kiterjedése és folytonos növekedése a forgalom gyarapodását mutatják«, de abban azután már nincs igaza, ha ebből az arany mennyiség elégtelenségére és az arany drágaságára vél következtethetni, *mert ebből éppen ellenkezőleg az tűnik ki, hogy a készpénz szerepe az üzletvilágban egyre csökken.*

Marad még a másik indok, a nemzetközi áruforgalom

emelkedése. Bálint Imre azt következőképen adja elő: »Az 1860-ik évben kereken 29 milliárd márkára ment a világ összes külkereskedelme, 1870-ben már 58 milliárd márka, 1880-ban körülbelül 64 milliárd márka, 1890-ben már mintegy 80 milliárd márkára rúg a nemzetközi külkereskedelem.«

Nem tudjuk honnét vette Bálint ezen adatait, de okunk van hinni, hogy azok nagyon hibásak s ez okból közöljük alább Juraschek ¹⁾ adatait, melyek a lehetőleg legnagyobb pontossággal vannak egybeállítva:

Ezek szerint volt a világ külkereskedelmi áruforgalmának összértéke milliárd márkában: 1860-ban 29, 1867/8-ban 44·2, 1872/3-ban 57·7, 1876-ban 55·8, 1880-ban 63·8, 1881-ben 64·3, 1882-ben 67·1, 1883-ban 67·8, 1884-ben 65·0, 1885-ben 59·7, 1886-ban 59·6, 1887-ben 61·6, 1888-ban 64·2, 1889-ben 68·9, 1890-ben 71·2, 1891-ben 73·0, 1892-ben 69·4, 1893-ban 68·7 és 1894-ben 68·2 milliárd márka.

Ha már most összevetjük ezen adatokat a nemes érczek termeléséről közölt statisztikai átnézettel, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az arany és ezüst termelésének pénzértéke (1 franc = 0·81 márkára számítva) úgy viszonylik a nemzetközi összforgalom értékéhez

1860-ban mint	1:41-hez
1876-ban »	1:63-hoz
1880-ban »	1:72-hez
1887-ben »	1:64-hez
1891-ben »	1:55-hez
1894-ben »	1:41-hez.

Ezen összeállításból tehát világosan kitűnik, hogy dacára a nemzetközi áruforgalom »óriási méretű« emelkedésének, a pénzkészletek gyarapítására és a növekvő forgalom igényeinek kielégítésére *1894-ben éppen oly arányban állott nemes ércz rendelkezésre, mint 1860-ban*, ellenben 1876-ban és még inkább 1880-ban az arány nagyon kedvezőtlennek válik s csak fokozatosan javul 1887. és 1891-ben, míg 1894-ben ismét az 1860-iki kedvező viszony áll helyre. Elégtelen érczpénzről és ez által okozott árdepresszióról ezen adatok szerint leginkább 1880-ra vonatkozólag lehetne szólni, ekkor pedig

¹⁾ Juraschek; Uebersichten der Weltwirtschaft. Jahrgang 1885—1889 mit zum Theil den die Jahre 1890 bis 1895 umfassenden Nachweisen. 736. lapon.

a búzának métermázsája a budapesti piacon átlag 12 frt 44 kr-ral jegyeztetett. Ez is mutatja, mily kevés jogosultsága van azon agrárius elméletnek, mely az ezüst demonetisatióját okozza a mezőgazdasági termények árhanyatlásáért s a bimetallismustól várja a gazdaközönség megmentését.

Ki kell itt emelnünk, hogy Bálint Imre volt az, ki a készpénzszükséglet mérvét a nemzetközi áruforgalom értékével hozta kapcsolatba s mi csak követtük őt az általa választott térre, nem tehetvén róla, hogy ezen adatok is éppen annak ellenkezőjét igazolják, mint a minek igazolására azokat Bálint felhasználni kívánta. Hogy ellenben mennyire helyes azon következtetés, melyet mi vontunk le, ennek bizonyítására nemcsak a nemes ércztermelés emelkedésére, hanem arra is hivatkozhatunk, hogy mily rendkívülien nagy mennyiségű érczpénz veretett ki az utolsó 10—12 év alatt s hogy mennyire megszorodott a tényleges arany és ezüstpénz abszolút összege. Ugyanis az északamerikai pénzverdei jelentések szerint 1885-től 1892-ig terjedő időszakban a világ összes pénzverdéiben ¹⁾ kiveretett (dollárookra átszámítva) 1055·s1 millió aranydollár és 1122·06 millió ezüstdollár, összesen tehát több mint 2177·s millió dollár, vagyis 9800 millió birodalmi márka nemes érczpénz. Ugyanezen forrás szerint a világ nemes érczpénzkészlete tett 1882-ben 23.146 millió márkát s 1892-ben 33.269 millió márkát. Ezen becslés tehát a pénzkészletnek szaporodását az 1882-től 1892-ig terjedő decenniumban több mint 10 milliárd márkára teszi, a mi lényegileg megfelel a 8 évi pénzverdei eredményeknek, míg a számításba nem vett 2 évi kiverés azon mennyiség kiegyenlítésére szolgál, melyet egyrészt remonetisatio czímen kell levonni s melyet másfelől a kiveret pénzeknek ipari célokra való felhasználása vagy a különösen keleten divó kincsgyűjtési elrejtés vesz igénybe.

Mindezekből láthatjuk tehát, hogy daczára az európai valutaszabályozásoknak s az ezüstnek ezekkel kapcsolatos demonetisatiójának, a világforgalom céljait szolgáló összes érczpénzmennyiség nem hogy apadt volna, hanem sőt inkább rendkívüli módon emelkedett.

De talán az agrár »Válasz« nem is azt akarja mondani, hogy a nemzetközi áruforgalom értékéhez képest érczpénz

¹⁾ Juraschek id. m. 565. l.

szűke mutatkoznék az egész világon, hanem ezt csak az aranyvalutás államokra vonatkoztatja. Igaza azonban ez esetben sincs, mert ha egyfelől kihagyjuk a számításból az ezüstvalutás országok ércpénzkészletét, akkor másfelől az összehasonlításból is ki kell hagyni az ezüstvalutás államok és világrészek áruforgalmát, ellenben figyelembe kellene venni a pénzhelyettesítők fokozott jelentőségét, mely az európai culturállamok nemzetközi forgalmában egy minimumra szorítja le a készpénz tényleges használatát.

Az 1896-iki aranytermelés értéke egymaga nagyobb volt, mint 1880-ig bármely évnek arany- és ezüsttermelésének együttes értéke. Akár mely oldalról kutassunk és vizsgálódjunk, a statisztikai adatok tárgyilagos alkalmazása mindig csak arra az egy conclusióra fog vezetni, hogy a nagy árak időszakában, a 70-es években, inkább volt szűkén az ércpénz, mint ma.

Ugyanezt bizonyítja Tisza István, midőn az általános árdepressiót és az arany vásárlási erejét az Economist index számai nyomán alaposan megvizsgálván, megdönthetlen tények láncolatából vonja le azt a tanuságot, hogy jelentékenyebb árcsökkenés csak oly cikkeknel mutatkozik, melyek termelési és szállítási viszonyai lényeges átalakuláson mentek keresztül s hogy ennélfogva tehát az árdepressio tényéből semmi következtetést sem lehet vonni az arany megdrágulására. Helyesen mutatja ki Tisza, hogy a munkabéreknél épúgy mint a műiparnál s a szellemi foglalkozások egész mezején, emelkedő árfejlődést észlelhetünk és ez is egy erős érv az agráriusok által állított aranydrágulás ellen, mert ha igaz volna, hogy nem az árúk lettek olcsóbbak, hanem az arany vásárlási ereje növekedett, akkor az arany drágulásának nemcsak a tömegárúknál, hanem a munkabéreknél s mindennemű egyéni jelleggel bíró árúknál, és a detailüzletben is kellett volna érvényesülnie.

Tisza István azután praecise szembeállítja a valuta-rendezési műveletek egyes mozzanatait az aranytermelés adataival s világosan kimutatja, hogy az aranyhiánynak legélesebben a hetvenes évek második felében kellett volna nyilvánulnia s a nyolczvanas évek két első harmadában folytatódnia, 1887-től fogva lassu javulásnak, 1890 után nagymérvű pénzbőségnek kell mutatkoznia s ezen a legutolsó évek némileg csökkent ellátása sem okozhat lényeges változást.

Pierson ¹⁾ volt hollandi pénzügyminiszter kimerítően mutatta ki, hogy Európában újabb időben a legnagyobb kereslet arany iránt 1878-tól 1883-ig volt, mert ezen időszakban az északamerikai Egyesült Államok netto 187 millió dollárt bevíttek, míg 1871—1876-ban (1877 az átmenet éve volt) több mint 227 millió dollárt kivíttek volt. A különbséget, mely ennek folytán a nem-amerikai közgazdaságok hátrányára mutatkozott, Pierson több mint egy milliárd hollandi forintba becsüli s a keresletnek e növekedésével szemben már azért is csak apadó kínálat állhatott, miután az aranytermelés a jelen század második felében sohasem állott oly alacsony színvonalon, mint éppen 1878-tól 1883-ig. Ez időszakban tehát aránylag leginkább volt aranyszűke s az árucikkek árai mindazonáltal magasak voltak, azután pedig nagy lendületet nyer az aranytermelés s Amerika ismét kivisz aranyat s az árak még is rohamosan hanyatlanak. Pierson ezeknek constatalása után oly irányban fejezi ki véleményét, hogy a mennyiben az aranymozgalom az árképződésre némi befolyással lehetett is, hatása mindenesetre messze túlszárnyaltatott más tényezők hatása által.

Azért idéztük Piersont, mert daczára annak, hogy a bimetallisták túlzásait élesen elítéli,²⁾ mégis rokonszenvez érdemleges törekvéseikkel.³⁾

¹⁾ Pierson: »Goldmangel?« (a hollandi eredetiből németre fordítva megjelent a »Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung« IV. köt. 1. füzetében).

²⁾ Id. h.46.1.: »Dagegen aber wird allerdings Einspruch erhoben werden müssen, dass man die Vertheidigung dieses Systems (des Bimetallismus) auf Argumente stützt, welche den Eindruck machen, als obsie dem Mercantilismus entlehnt worden wären. Bei der Lektüre von Alphonse Allard z. B. vermeint man oft in Schriften aus dem siebzehnten oder achtzehnten Jahrhundert vertieft zu sein; man glaubt einen Aufsatz von John Locke, von Melon oder Broggia vor sich zu haben. Auch Foxwell's Vergleich des im Werte steigenden Umlaufsmittels mit einer aufsteigenden Strasse dürfte Locke aus der Seele gesprochen sein. Geldmangel mit Blutmangel auf dieselbe Stufe zu stellen, würde Galliani, wenngleich er kein absoluter Mercantilist war, zur Ehre gereicht haben; in seinem Buche über das Geld findet man bereits ähnliche Gedanken. Man halte es mir zu Gute, dass ich hievor warne; aber brächte uns die Propaganda für den Bimetallismus nicht den Bimetallismus, sondern nur eine Wiederbelebung veralteter ökonomischer Begriffe, dann wäre hiedurch wahrlich nichts gewonnen, aber viel verloren!«

³⁾ Pierson a »Gold and Silver Commission« (2 nd Report) előtt következőleg nyilatkozott a bimetallismusról: »We thoroughly believe that it would be a great boon to all nations if this system were adopted by the principal countries of Europe and America.«

Es most még csak két fontos körülményre akarunk utalni.

A híres érme-statisztikus Haupt Ottomár¹⁾ adatai szerint az összes aranyállományból 1892 elején a lakosságra fejenként esett Franciaországban 103⁶ franc, Angliában 62 shilling és Németországban 50 márka. Franciaország fejenkénti aranyállománya tehát úgy viszonylik Angliához mint 84:75 és Németországhoz mint 84:50. Az agráriusok által felkarolt régi mercantilistikus tan, a németül u. n. Quantitätstheorie szerint tehát az aranynak eme megoszlási arányából az következne, hogy Franciaországban az árúcikkek árai magasabbak legyenek, mint Angliában és Németországban, tényleg pedig a német és francia árak között nincs semmi lényeges különbség, az angol árak pedig határozottan magasabbak a francziáknál. Az arany tényleges megoszlása pedig úgy látszik még kedvezőtlenebb az agráriusok álláspontjára nézve, mert Mecenseffy az osztrák-magyar bank 1886—1895. jelentésében megjegyzi, hogy Franciaország aranyállományát mások többnyire sokkal nagyobbra, Angliáét pedig jóval kisebbre becsülik mint Haupt. Ugyanez áll még fokozottabb mérvben, ha az egész ércpénzállományt, aranyat, ezüstöt és váltópénzt együtt a fedezetlen papírpénzzel vesszük az összehasonlítás alapjául, mely esetben a fejenkénti pénzmennyiség úgy viszonylanék Franciaország és Anglia között mint 175:80. — Launhardt²⁾ számításai szerint Franciaország az esetben, ha megelégednék oly pénzmennyiség birtokával, mely az angol és német aranynak megfelel, készleteiből circa 4000 millió francot a külföldnek kölcsönözhetne s évenként körülbelül 140 millió francot kaphatna annak kárpótlásául, hogy néha magasabb lenne leszámítolási kamatlába.

És ezzel elérkeztünk az utolsó ponthoz, melyet e kérdésnél még felemlíteni kívánunk, a nagy jegybankok érckészletéhez, mely l'Économiste Européen-nek Pierson által hivatkozott adatai szerint 1888. deczember 31-ikén 4436 millió francot aranyban és 2496 millió francot ezüstben, 1894. július 4-én pedig 6549 millió francot aranyban és 2666 millió francot ezüstben képviselt. A különbség tehát aranyban több mint 4000 millió francot tesz s a roppant aranykészlet be-

¹⁾ Haupt O.: Gold, Silber und die Valuta-Herstellung. Bécs 1892.

²⁾ Launhardt: Mark, Rubel und Rupie. Berlin 1894. 14. l.

szerzése a legsimábban ment végbe s arról, hogy az aranyért küzdelem fejlődött volna ki, egyes rövid intermezzóktól eltekintve, szó sem lehet. És ezen folyamat továbbá is ekként alakult, mert az osztrák-magyar bank, melynek aranykészlete 1892 elején 54.484,000 frtot, 1894 elején 101.830,000 frtot tett, 1897. május hó 7-én már 327.482.000 frt volt s még azóta is már emelkedett. Az orosz bank aranyállománya múlt évi ápril 16-ikától folyó évi ápril 16-ikáig circa 85 millió forinttal növekedett. Vajjon nincs-e igaza Jurascheknek, midőn azt mondja: »Dieses Wachstum des Goldschatzes ist ganz besonders in den letzten Jahren hervorgetreten, und ist damit die Behauptung von der Knappheit des Goldvorrates thatsächlich widerlegt worden.¹⁾

De hogy is lehet aranydrágulásról és pénzszűkéről beszélni, midőn köztudomás szerint minden egészséges vállalatra könnyen és olcsón lehet pénzt kapni, sokkal olcsóbban és könnyebben, mint 1873—1880-ban, a mikor a búzaárak még oly kitűnően állottak. Már pedig az csak világos, hogy pénzszűke esetén a hitel nem lehetne olcsó és a pénz nem »folyó«.

De hát, ha mindaz, a mit aranyhiányról és pénzszűkéről agrárius és bimetallista oldalról hirdetnek, a tények logicájával olyannyira ellenkezik, mint a hogy ezt eddigi fejtegetéseinkben láttuk, miért és honnét van az, hogy az agráriusok még is következetesen ragaszkodnak az ezüstnek régi jogaiba való visszahelyezéséhez? Ugy hiszszük, hogy az agrárok e magatartását főleg három vezérindokra lehet visszavezetni. Az egyik az, hogy az ezüstnek és a gabona-neműek áralakulása közt szerves összefüggést fenforogni vélnek,²⁾ mely hiedelem onnét vehette eredetét, hogy úgy az ezüstnél, mint a buzánál óriási túltermelés jelentkezővén, azonos ok azonos hatást szült s mindkét áruczikknél hosszú

¹⁾ Juraschek id. munka 600. l.

²⁾ A »Bulletin Russe de Statistique financière« (Első évf. 1894. 523. l.) azt a gúnyos megjegyzést teszi: »Des gens pressés ont même cru voir entre les deux phénomènes des rapports de cause à effet.«, de azután következőleg hasonlítja össze az ezüstnél és a buzánál tapasztalt áreséseket: »Comparé aux plus hauts cours qui aient jamais été cotés depuis 20 ans (57½ d.), le prix actuel de l'argent métal (29 d.) donne un rapport de 1 à 2, tandis que le prix du blé est au plus haut cours coté depuis 1875 comme 1 est à 3.«

időn át folytonos árhanyatlást idézett elő. Ezen depressio-mindkét cikknél a kereslet és kínálat törvénye által szabályozott természetes áralakulás eredménye volt s egymással semminemű okozati összefüggésben nem állott, de a külső jelenségek véletlen találkozása megnehezítette ennek tiszta felismerését. A múlt év második felében azonban és nevezetesen augusztus hó közepétől december hó elejéig a buza ára szünet nélkül következetesen emelkedett, míg ellenben az ezüst ára nemcsak hogy nem emelkedett párhuzamosan, hanem sőt inkább hanyatló tendenciát követett. Az alábbi adatok részletesen kimutatják a Londonban a jelzett időszakban jegyzett ezüst és búzaárakat azoknak heti átlaga szerint, s úgy hisszük elég világosak arra, hogy véget vessenek az ezüst és buzaárak szerves összefüggéséről terjesztett mythosnak:

Időszak 1896. év		Egy standard uncia ezüst	Egy quarter búza
Augusztus	19.	30 $\frac{6}{16}$	22 s 11 d
»	26.	30 $\frac{11}{16}$	22 » 4 »
Szeptember	2.	30 $\frac{11}{16}$	22 » 5 »
»	9.	30 $\frac{9}{16}$	23 » 1 »
»	16.	30 $\frac{2}{16}$	23 » 9 »
»	23.	30 $\frac{4}{16}$	24 » — »
»	30.	30 $\frac{5}{16}$	24 » 4 »
Október	7.	30	25 » 2 »
»	14.	29 $\frac{12}{16}$	26 » 7 »
»	21.	30 $\frac{4}{16}$	27 » 10 »
»	28.	29 $\frac{12}{16}$	28 » 11 »
November	4.	29 $\frac{15}{16}$	30 » 9 »
»	11.	29 $\frac{14}{16}$	31 » 6 »
»	18.	29 $\frac{15}{16}$	31 » 9 »
»	25.	30	32 » 11 »
Deczember	2.	29 $\frac{14}{16}$	33 » 4 »

A második indok, mely az agráriusokat a bimetallista táborba terelte az, hogy az ezüstnek remonetisatiójától nagy pénzbőséget s ettől megint nagy áremelő hatást várnak. Lexis tanár¹⁾ azonban, a kire mint elismert tekintélyre lehet hivatkozni, ennek ellenében arra utal, hogy már is nagy bőség van ércpénzben s az aranytermelés ezt még folyvást növeli

¹⁾ Lexis: Der gegenwärtige Stand der Währungsfrage. Dresden 1895.

s az árak mégis alacsonyak. Utal Amerika példájára, a hol az ércpénz óriási szaporitása sem járt együtt áremelkedéssel. Nézete szerint tehát, melyet az általunk már ismertetett adatok is igazolnak, az ércpénz szaporodásából nem következik okvetlenül áremelkedés, s e célra sokkal fontosabb a bizalom és vállalkozás. De még ha be is következnek az agrárok által feltételezett áremelkedés, ez nem segítene a mezőgazdaság állapotán, mert a túltermelés és világverseny által lenyomott búzaár nem fogna oly mérvben emelkedni, mint a termelési költségek, bérek, gazdasági gépek, stb.

A történelemből ismerünk egy nagyon tanulságos esetet egy inflacionális áremelkedésről. Amerika felfedezése után oly mennyiségben szállítottak aranyat és ezüstöt Európába, hogy csakhamar rohamos áremelkedés állott be, de éppen a mezőgazdasági termények árai nem emelkedtek az általános drágulásnak megfelelő arányban.¹⁾

De hát, ha csak azért akarják az agráriusok az ezüstöt rehabilitálni, hogy a búzaárakon segítsenek, s ha még hozzá nem csak az bizonytalan, hogy ily úton e cél elérhető-e, hanem még az sem bizonyos, hogy a bimetallismus veszélyes kísérlete nem fogná-e mezőgazdaságunkat még az eddiginél is sokkal intensivebb válságba sodorni, akkor ennél már csakugyan több jogosultsága van a Bulletin Russe humoristikus javaslatának, hogy vegyenek a kormányok, épúgy mint az amerikai kormány az ezüsttel tette, egy meghatározandó évi mennyiséget búzából a piaczi ár kétszeresén, raktároztasák el és adják ki a papírpénznek egy új nemét »wheat-certificates« czímén. A Bulletin megjegyzi: »Cette idée sera peut-être exploitée un jour; mais il est permis de penser que ce ne sera pas encore l'année prochaine.«

A harmadik szempont, mely a bimetallismusnak híveket szerzett az agráriusok között, abból az axiómából áll, hogy a silányabb valuta a kivitelt mint kiviteli praemium előmozdítja, a bevitelt pedig mint védvám megnehezíti. Ha tehát a bimetallismussal megrontanók valutánkat s azon nemzetgazda-

¹⁾ Fridrichowicz: Die Getreidehandelspolitik des Ancien régime. Weimar 1897. — 114. lapon: Die Preise für die Produkte stiegen nicht gleichmässig und besonders die Preise für die landwirthschaftlichen Produkte und die Waaren des kleinen Handwerkers blieben hinter der allgemeinen Preissteigerung bedeutend zurück.

sági törvény érvényesülésével, hogy a silányabb pénz kiűzi az értékesebb pénzt, szerencsésen megszabadulnánk az oly szorgosan gyűjtött aranytól, akkor agrár felfogás szerint ettől a búzaárak javulása lenne várható.

A gyakorlati tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy az agráriusok ezen reménysége is felette csalóka, mert úgy a kivitel mint az árképződést a világpiacz helyzete és a kiviteli ország termelési viszonyai irányozzák s ezekkel a tényezőkkel szemben az agio hatása oly elenyészően csekély, hogy többen az újabb közgazdasági írók közül ¹⁾ már egyenesen kétségbe vonják a tantétel elméleti jogosultságát is.

Ezt igazolják az alábbi táblázat adatai is:

É v	Árfolyam 100 arany- forintért az évnék		Közös vámterü- let búza kivi- tele*) ezer mm.	Egy q. búza ára Budapesten frt
	legmagasabb	legkisebb		
	havi átlaga szerint o. é. frtban			
1886	123·86	122·34	3.666	8·40
1887	125·06	122·52	3.840	8·21
1888	124	119·70	6.530	7·41
1889	118·56	115·46	4.606	8
1890	116·58	109·99	3.580	8·26
1891	115·94	111·70	2.200	10·07
1892	118·21	115·63	682	9·10
1893	124·12	118·58	395	7·98
1894	123·07	121·89	377	7·05
1895	121·80	117·79	1.045	6·95

Ha igaz lenne a silányabb valutára alapított elmélet, akkor az agio emelkedésével emelkedni kellene a kivitelnek és az áraknak, az agio csökkenésével pedig a kivitelnek és az áraknak is kellene csökkenni. Tényleg pedig mit látunk? 1886-tól 1887-ig az agio emelkedik, a búza ára ellenben csökken, 1888—1891-ben az agio csökken és a búza ára emelkedik,

¹⁾ V. ö. L'assesseur és Chasseloup-Laubat nyilatkozatait a párisi Societé d'Economie Politique 1895. május 5-iki ülésében (L'Economiste Français 1895. máj. 11.) — Pierson id. m. 47. l. — Elstätter: Indiens Silberwährung. Stuttgart 1894.

*) A búzába beszámítva a búzából készült lisztet is.

1891—1893-ban az agio emelkedik, a búzaár csökken. A búza-kivitel 1887—1888-ban lényegesen emelkedik, ellenben az agio csökken, a búzakivitel 1891-től 1894-ig 2,200.000 métermázsáról 377.000 métermázsára apad, míg az agio ez időszakban lényegesen emelkedik, 1894-től 1895-re pedig viszont az agio csökken és a búzakivitel emelkedik.

De talán mindez csak a véletlen játéka, egy kivétel, mely »firmat regulam« s melyből tehát mit sem lehet következtetni? Korántsem!

Megnézhetjük akár a rubelt, akár a rupiát, az orosz s illetve kelet-indiai búzakivitel és búzaárakhoz viszonyítva, nemcsak hogy nem fogjuk azt tapasztalni, hogy agio, búzaár és búzakivitel automatische együtt emelkedik és együtt csökken hanem sőt ellenkezőleg akárhány esetben fogunk époly divergens hullámvázakat észlelhetni, mint a minőket a közös vámterületről közölt táblázat feltüntet.

Igy például ¹⁾ a rubel árfolyama 1885—1886-ban 204⁵ márkáról 199⁵ márkára esett, vagyis más szóval az agio emelkedett, de a helyett hogy ezen »kiviteli jutalom« a kivitelt fokozta volna, azt látjuk, hogy míg 1885-ben Oroszországból Angliába és Németországba 9,220.037 métermázsát kivittek, addig 1886-ban a kivitel ugyanezen országokba csak 3,277.208 métermázsát tett. 1887-ben a rubel árfolyama 181⁵ márka, 1888-ban 189⁵ és 1889-ben 214⁵ s az agioban rejlő kiviteli jutalom erősen csökken, de a kivitel azt meg nem érzi s teljesen ellentétben az elmélet tanításával az orosz búzakivitel Angliába és Németországba, mely 1887-ben 5,260.554 métermázsát tett, 1888-ban 122,22.363 métermázsára és 1889-ben 13,700.673 métermázsára emelkedik. 1892-ben az agio erősen emelkedik, a kivitel ellenben a helyett, hogy párhuzamosan emelkednék, egészen rendkívüli mérvben, 12⁵ millió q-ról 4⁵ millió q-ra hanyatlik. 1893—94-ben az agio esik, a kivitel ellenben emelkedik.

Az orosz agio 1886/7—1887/8-ban emelkedik s a búzaárak hanyatlanak, 1889/90—1890/1-ben az agio esik és az árak emelkednek.

¹⁾ Kantorowicz: Rubelkurs und russische Getreideausfuhr. Jena 1896., melyből a fent közölt adatokat átvettem. — Továbbá Conrad cikkei: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik I. kt. 492. I. 1891. és VII. kt. 316. I. 1894.

Indiára ¹⁾ vonatkozólag is lehetne hasonló ellentéteket a gyakorlati tények és az elméleti tantétel közt kimutatni, de nem akarunk e kérdésnél még hosszabban időzni, mert daczára az idézett statisztikai adatoknak, melyek azt bizonyítják, hogy az agio, a búzakivitel és búzaárak közt nincs oly törvényszerű kölcsönhatás, mely a párhuzamos mozgalmat önműködőleg szabályozná, hanem sőt gyakoribbak az ellentétes áramlatok, még sem akarjuk tagadásba venni, hogy az agio serkentőleg hat a kivitelre és áremelőleg a kiviteli országban. A következtetés, melyet adatainkból levonni akarunk mindössze az, hogy az agio hatása oly elenyészően csekély más tényezőknek s nevezetesen a világpiacznak és a termelési viszonyok hatásával szemben, hogy csak is ennek kedvéért valóban nem lenne tanácsos azokat a töménytelen közgazdasági hátrányokat hazánkra zudítani, melyekkel a valuta romlása együtt jár. Annál kevésbé lenne ez tanácsolható, miután tapasztalati tények bizonyítják, hogy az agio áremelő hatásának haszna eleinte mindig csak az exporteurnek nyereségét képezi, későbbben pedig, midőn abban a gazda és a közvetítő kereskedő is osztozkodnak, akkor már többnyire az áremelkedés kiegyenlítő hatása is érvényesült s a gazda csak névleg nyer, de tényleg veszít, mert az általános áremelkedés a gazdálkodás költségeire is kiterjed.

Nagyon jól mondja Kantorowicz:

»Sicherlich ist aber der Vorthail aus der unterwertigen Valuta nur auf gewisse Interessengruppen beschränkt, die unmittelbare Beziehungen zum Ausfuhrshandel haben. Für die Volkswirtschaft des Landes im ganzen ist das Sinken der Valuta schädlich und insbesondere für die arbeitenden Klassen, deren Arbeit international entwertet wird. Denn es wird eben von einem Lande mit sinkender Valuta ein immer mehr steigendes Quantum inländischer Arbeit für ein gleichbleibendes ausländisches ausgetauscht«.

Bálint Imre erősen hangsúlyozza a silányabb valuta előnyeit s csak is azért tekint el statisztikai adatok bemutatásától »Japánnak, ennek a par excellence megfigyelési mediumnak *ipari* fejlődéséről kapcsolatban az ár esésével«, mert »ez

---

¹⁾ L. Elstätter id. m.

köztudomású dolog». Azóta a japániak elkövelték Bálint iránt azt a megbocsáthatlan figyelmetlenséget, hogy országuk érdekében lévőnek találták az arany valutára térni. Akkor még bizonyára nem olvasták a Magyar Gazdák Szemláját.

De ez csak kölesönbe ment, mert viszont Bálint Imre nem olvasta a Japánra vonatkozó statisztikákat, máskülönben nem állitana köztudomású ténynek olyat, a mi tényleg egészen megfordítva áll.

Az alábbi táblázatban adjuk a japáni külkereskedelem és valuta-árfolyam átnézetét:

É v	Kivitel	Bevitel	Kiviteli + Beviteli — többlet	Egy Yen árfolyama francban
	m i l l i ó Y e n			
1881	33	35·3	— 2·3	4·68
1882	39·5	32·8	+ 6·7	4·72
1883	33·6	32	+ 6·5	4·62
1884	33·9	32·2	+ 1·7	4·62
1885	37·1	32·7	+ 5·4	4·41
1886	48·8	37·6	+ 11·2	4·10
1887	52·4	51·7	+ 0·7	4
1888	65·7	65·5	+ 0·2	3·87
1889	70·1	66·1	+ 4	3·90
1890	56·6	81·7	— 25·1	4·26
1891	78·5	63	+ 15·5	4·17
1892	90·5	76	+ 14·5	3·66
1893	89·7	83·3	+ 1·4	3·22
1894	113·2	117·5	— 4·3	2·75
1895	136·1	129·3	+ 6·8	2·66

A mint ebből láthatjuk, a Yen értéke 1882-től 1888-ig folytonosan süllyed, de daczára az agio ezen emelkedésének a kiviteli többlet is csökkenő irányzatot mutat. Hasonlót látunk 1892—1894-re vonatkozólag.

Fejtegetései további folyamán azt mondja Bálint: »Az ezüstvalutájú termelő államok feltétlen előnyben vannak az aranyvalutájú államokkal szemben, mert az ezüst árcsökkenése természetesen megnehezíti az exportot az aranyvalutájú államokból az ezüst államokba, s ezekben mint a behozatali vám emelése hat, de megkönnyíti a kivitelt az arany-

valutás államok irányában, mert az arany agiója mint kiviteli prémium hat. Azért a silányabb valuta mindig előnyére szolgál a termelésnek s miután mi főleg termelő állam vagyunk, nekünk sem állhat érdekünkben az aranyvaluta mesterséges fentartása.«

Ha Bálint okoskodása helyes alapon nyugodnék, akkor valóban kár lenne az általa javasolt félúton megállva, bimetallismussal vagy ezüstvalutával megelégedni. Mennyivel szebb volna mindjárt a legsilányabb valutának, az assignatok rendszeréhez térni s visszavarázsolni az árak azon boldog korszakát, midőn egy pár csizmáért 500, egy öltözet ruháért 7—8000 és egy font vajért 200 papirfrancot fizettek.¹⁾

Bálint különösen azért aggódik, hogy mikép fogjuk »azt a 4 $\frac{1}{2}$ milliárd forintnyi künn fekvő czimleteinket vagy ezeknek csak évi 180 millió forintnyi kamatját is törleszteni, ha nem képesítjük termelésünket arra, hogy a szükséges árú-kiviteli többletet felmutathassa.«

Tehát azért óhajtja Bálint a silányabb valutát, mert az évi kamat, melyet a külföldnek köztudomás szerint angol, német vagy franczia *aranypénzben* kell fizetni, már 180 millió forintot tesz ki. Bálint szerint tehát azért kell óhajtani valutánk elsilányulását, hogy az emelkedő agio arányában az eddigi 180 millió forint helyett évenként 300 vagy 400 millió forintot tartozzunk a külföldnek fizetni. Olvassa el Bálint azt, a mit Rubinek irótársa az agrár válasz első fejezetében azokról az államokról, »melyek mással mint terményeikkel adósságaik kamatait törleszteni nem képesek« s »az adósságok kamatai törlesztése fejében *kényszeráron megszerzett termények*«-ról ír.

De hát Bálint esküdt ellensége az aranyvalutának. Szerinte az semmikép sem felel meg a magyar gazda érdekének. Ugy látszik, a megállapított reláció sem tetszik neki. »A gazda« — úgy mond — »azért a tőkéért, melyet kölcsön vett, nem akar rosszabb pénzben fizetni.« Természetes, hogy

¹⁾ Leroy-Beaulieu Pál (L'Economiste Français 1896. ápril 4-iki számában) »Les bimétallistes s'arrêtent à des demi-mesures en nous proposant d'adopter l'étalon d'argent; celui-ci, d'après leur façon de raisonner, nous laisserait encore fort en arrière des Argentins, Brésiliens et autres gens tout-à fait radicaux en fait de monnaie; ce qu'ils devraient nous conseiller ce serait les assignats«.

a relációnak nem is ez volt a célja, habár egyes esetekben, midőn valaki például 1887-ben 125-ös árfolyammal vett aranyértékű kölcsönt, ily eredménye is lesz, de viszont azok, a kik 1891-ben 111 frt 70 krnyi árfolyam mellett kötöttek ily kölcsönt, drágább pénzben fogják tőketartozásukat visszafizetni. Az értékmegállapítás célja csak egy igazságos átlag megállapítása volt s így létesült a törvénynek azon rendelkezése, melynek értelmében egy osztrák értékű forintnak 84 aranykrajczár felel meg. Hasonló eljárást követtek Oroszországban is, de Amerikában¹⁾ ezt annak idején meg nem tették s a farmer, a ki 145 greenback-ot vett kölcsön, midőn 145 greenback csak 100 aranydollárt ért, a készfizetések felvétele után 145 aranydollárral tartozott. Amerika példája legjobban bizonyítja, hogy az értékreláció megállapítása a gazdák érdekében állott.

Bálint annak sem örül, hogy a valutarendezés folytán belejutunk »a nemzetközi pénzpiacz sodrába«. Szerinte sokkal jobbak a mostani kamatláb viszonyaink, mert »az 1896. év zártával az osztrák-magyar bank kamatlába 4⁰/₀, az angol banké 4⁰/₀, a németbirodalmi banké 5⁰/₀ volt« s mert: »Mikor az angol bank 6⁰/₀-os bankrátával dolgozott, az osztrák-magyar bank hivatalos kamatlábja akkor sem emelkedett a 4—5, ideiglenesen az 5¹/₂⁰/₀ fölé, mert nem kellett aranyvédelmi szempontból csinálni discontó-politikát.«

A mit Bálint itt kifejtett, azt nem fogjuk soha sem magyar agrárpolitikának elismerni, hanem igen is meg kell mondanunk, ha nevénél akarjuk nevezni a gyermeket, hogy az minden izében bécsi bankárpolitika. A készfizetések felvételének elodázása csak a bécsi pénzpiacznak fekszik érdekében, mert a valutarendezés a magyar pénzpiacznak emancipációját jelenti Bécestől.

¹⁾ Rozenraad: The Financial and Monetary Situation in the United States. 1896 24. l.: »In America, the sad condition of the farmer had become the more conspicuous, because the greatest prosperity of American Agriculture was attained immediately after the great Civil War. At that time the United States had paper money, and the price of the dollar was about 40 cents in gold. All debts in those days were, therefore, contracted for in paper money, worth less than gold coin; consequently when paper dollars, by the resumption of specie payments on January 1, 1897, had become equal to gold dollars in value, this meant to all those who had contracted debts in paper dollars a very serious increase in their liabilities — in many cases a duplication of them.

Bálint okoskodása egészen hamis alapon nyugszik, mert eltekintve attól, hogy az osztrák-magyar bank átlagos kamatlába ¹⁾ 1886-tól 1895-ig 1.119⁰/₀-kal magasabb volt, mint az angol bank átlagos kamatlába, 0.646⁰/₀-kal magasabb, mint a németbirodalmi bank átlagos kamatlába és 1.400⁰/₀-kal magasabb, mint a francia bank átlagos kamatlába, mely különbségek a viszonyok által teljesen indokolva vannak, a lényeg itt az, hogy a gazdaközönség nem veszi hasznát annak, ha az osztrák-magyar bank a leszámítolási kamatlábát annál is alacsonyabbra szabja, mint a mennyiért nyílt piacon első rendű váltókért pénzt kaphatni, mert a gazda hiteligényeit nem az osztrák bank elégíti ki s a bankrátának önkényes mérséklése nem hogy mérsékelné azoknak a többnyire vidéki pénzintézeteknek kamatlábát, melyekkel a gazdaközönség közvetlen összeköttetésben áll, hanem azt az által, hogy a külföldi tőkének versenyét megbénítja, még meg is drágíthatja.²⁾

A valutarendezés befejező lépésével, a készfizetések felvétele után a külföldi tőke előreláthatólag nagyobb mérvben fog a monarchiában elhelyezést keresni s ebből szükségképen a kamatlábnak általános mérséklése kell hogy következzen. »Ob man nun« — mond Myrbach báró ³⁾ — »die *allgemeine* Reduction der Capitalsnutzung als einen Segen oder als einen Nachtheil empfindet, das hängt vom subjektiven Standpunkt des Urtheilenden, von der Interessensphäre, die ihn am nächsten berührt, ab.«

Bálint Imre egyébiránt nem hisz a valutarendezés életképességében. Szerinte a készfizetések felvételére még gondolni sem lehet, mert kereskedelmi mérlegünk hanyatló irányzatot, fizetési mérlegünk pedig passivumot mutat s a valuta-arany hadi czélokra szolgál.

A mi először is a valutaarany hadi rendeltetését illeti, annak némi jogosultságot ad azon szomorú történeti tény, hogy úgy az 1859-iki, mint az 1866-iki hadjáratnál a monarchiának egy-egy valutarendezési kísérlete lett semmivé téve, de a

---

¹⁾ Mecenseffy: Az osztrák-magyar bank igazgatása 1836—1895. Budapest 1897. 32. l.

²⁾ V. ö. Hertzka: Währung und Handel. Wien 1876.

³⁾ Gutachten über die Fortführung der Valutareform in Oesterreich, gesammelt und herausgegeben von der Gesellschaft österreichischer Volkswirthe. Wien 1896. 172. l.

vis maiort oly módon előre escomptálni, hogy ne rendezzük valutánkat, mert ha hirtelen háború támad, az tönkreteszi fáradságunk gyümölcsét, még keleti fatalismusnál is több lenne. Ha pedig Bálint netalán úgy értené a hadi rendeltetés által okozott valutarendezési akadályt, hogy a monarchia védképessége szempontjából csak a valutaarany s nem sokkal inkább maga a valutarendezés kívánatos, akkor alaposan téved, mert hadügyi szempontból sokkalta előnyösebb, ha egy háború esetén egész pénzünk fog teljes vásárlási erővel birni, mintha ez tisztán csak az osztrák-magyar bank pinczéiben lévő aranyra szorítkoznék.

Bálint másik érve arra támaszkodik, hogy kereskedelmi mérlegünk, mely a valutajavaslatok benyújtásakor 174 millió forint beviteli értéktöbbletet mutatott, 1895-ben 19³ millió forintra hanyatlott s 1896-ban sem emelkedett többre mint 56⁹ millió forintra.

A kereskedelmi mérleg, mely hajdanában a mercantilismus alapvető eszméje volt s melyet akkor az államok jóllétének csálhatatlan fokmérőjének tartottak, a modern tudomány világában már annyira elvesztette jelentőségét, hogy most már csak mint a fizetési mérlegnek egyik — nem nagyon megbízható hitelű — tényezője jó tekintetbe. Egyébként pedig megnyugtatóul szolgál, hogy a folyó év első négy hónapjának külkereskedelmi mérlege a tavalyi megfelelő időszakhoz hasonlítva már is 25⁴ millió forinttal kedvezőbb.

Sokkal fontosabb ennél a Bálint által szintén hangsúlyozott fizetési mérleg kérdése, de azok a szempontok, melyekből azt Bálint bírálgatja, korántsem elegendők. Bálint egyszerűen szembe állítja — egyfelől Taussig nyomán nagyon túlbecsült összegben — külföldi kamat-kötelezettségeinket és másfelől külkereskedelmi activumát s ebből levonja a következtetést, hogy mi nem leszünk képesek készfizetéseinket huzamosabb ideig fentartani. Az osztrák-magyar bank számítása szerint évenként 125—130 millió forintnyi kamatot kell a külföldnek fizetnünk. Ezzel szemben kereskedelmi mérlegünknek 1886—1896-ig átlagos évi activuma 125 millió forint, mihez az osztrák-magyar bank szerint tekintettel az előjegyzési forgalomra, a csomagolási és visszamenő tárgyakra, valamint az ipari célokra szánt nemes érczek forgalmára, évenként kerek 10 millió forintot kell hozzá számítani. E

szerint a számítás szerint tehát a külföldi kamatteher 125 – 130 millió forintjával szemben a kereskedelmi mérleg tényleges activegyenlege évi átlagban 135 millió forinttal szerepel. Az osztrák-magyar bank számítása szerint tehát fizetési mérlegünk átlag most is activ s ugyanily nézetben vannak a külföldi pénzpiacok is, mert máskülönben külföldi váltóárfolyamaink nem állanának oly kedvezően, hogy folyvást lehetséges legyen a külföldről aranyat és pedig nagy mennyiségű aranyat vásárolni. A beszüntetett belga pénzverdének volt igazgatója, Allard, a kit a bimetallismusért lelkesedő agráriusok kedvéért, mint a bimetallismus legtúlzóbb apostolatát idézzük, a váltóárfolyamról, melyet a pénz külföldi relativ értékének nevez, azt mondja: »Ezt a nemzetközi értéket nem szabályozhatja sem törvény, sem rendelet, sem semmiféle hatalom; az egyedül a kereskedők becslésétől függ, arra a legügyesebb kormány sem gyakorolhat befolyást. A váltóárfolyam momentán jelzi, hogy egy nemzet pénze mennyit ér, ha külföldre viszik«. ¹⁾ Allard itt is túllő a czélon, lévén ez már így természetében s részünkről nem is kívánunk odáig menni mint ő, hanem annak a tételnek megállapítására szorítkozunk, hogy rendes körülmények között, ha sem államkölcsönök, sem hadi sarczok vagy kárpótlások, sem ideiglenesen érvényesülő mesterséges tényezők hatása zavarólag közre nem járulnak, az ország fizetési mérlegének legjobb barometer-je a külföldi váltóárfolyam. Ez pedig most sem jószivatart, hanem tartós szép időt s így tehát nem hogy osztánók Bálint aggályait, hanem éppen ellenkezőleg fizetési mérlegünk activumából meritjük a hitet és meggyőződést az iránt, hogy *itt az idő a készfizetések felvételére és minden további halogatás Magyarország érdekeit sérti.*

Ha pedig egyszer felvettük a készfizetéseket, akkor fizetési mérlegünk javulása rohamosan fog haladni, mert a külföldi tőke fokozott mérvben fog hazánk annyira fejlődőképes közgazdaságában gyümölcsöző elhelyezést keresni. Esetleg ugyan megtörténhetik, hogy egy teljesen rossz termés kedvezőtlené teszi áruforgalmunkat s ennek kapcsán bizonyos mérvű aranykivittelt fog monarchiánkból eredményezni, de szilárd meggyőződésünk, hogy békés nemzetközi állapotok

---

¹⁾ Nemzetközi Gazdakongresszus. Főjelentés. 335. l.

mellett, készfizetéseink nem lesznek sohasem tartósan és komolyan veszélyeztetve. Nem is hisszük, hogy az osztrák-magyar bank egy túlszigorú aranyvédelmi kamatlábpolitikához lenne kénytelen folyamodni, mert az aranytermelés továbbra is emelkedő irányzatot követ, a bankok kereslete pedig veszté intensivitásából s nem nagy idő kell már hozzá, hogy aranyinflatióról fogunk szólhatni. Daczára az 1895-iki és 1896-iki kedvezőtlen áruforgalmi mérlegnek, nemcsak akadálytalanul fizettük meg a külföldnek járó aranykamatot, de ezen időszak alatt 1895. január 1-étől 1896. december 31-ikéig az osztrák-magyar bank aranyérczkészlete 155,320.985 frtról 302.139,591 frtra emelkedett. Ha tehát a legrosszabb külkereskedelmi években, midőn az activ-egyenleg mindkét évről együttvéve még annyit sem tett ki mint az előző 8 évi átlag szerint egy félévi rendes eredmény, mégis képesek voltunk kamatkötelezettségeink pontos teljesítése mellett annyi rengeteg új aranyat az országba hozni, akkor valóban nehéz megérteni, hogy miért ne legyünk jövőben még arra sem képesek, hogy készfizetéseink már meglevő aranyalapját megvédjük. Attól nem kell félni, hogy külföldön elhelyezett értékeink visszaáramlása fogná az aranyat az országból kivonni, mert eltekintve attól, hogy semmi ok sem forog fenn arra, hogy a külföldi pénzpiacz azt a jó elhelyezést, melyet értékeinkben talál és mindinkább keres, egyszerre megszüntetni óhajtsa, de ha még is bekövetkeznék ily áramlás, annak az árfolyamok esése bármikor gátat szabhat.

Mindezeknél fogva tehát teljesen igaza van Tisza István-nak, midőn azt mondja, hogy nincs ma már a valutarendezésnek semmi komoly akadálya s egy kis jóakarat és erély Ausztria részéről igen gyorsan befejezésre juttathatja az egész műveletet.¹⁾

---

¹⁾ Nagyon találóan mondja Myrbach báró id. m. 170. l. »Mit der wirklichen Aufnahme der Baarzahlungen soll nach Ansicht vieler bis zu jenem Zeitpunkte zugewartet werden, wo die österreichische Valuta die durch das neue Münzgesetz festgestellte Parität erreichen wird, ja vielleicht bis zu einer Zeit, wo schon die private Speculation eine grössere Menge von Goldmünzen der Kronenwährung in den Verkehr gebracht haben wird. Ich meine, dass man diesen Zeitpunkt vergeblich erwarten wird, so lange der Staat und die Bank nicht in Gold zahlen.«

Eddig csak osztrák részről hangoztatták a valutarendezés befejezésének lehetetlenségét. Eddig csak osztrák részről hirdették, hogy a készfizetések felvétele rövid idő alatt a kényserforgalomhoz vezetne vissza. Sajnos, hogy most már a Magyar Gazda-Szövetség válasza is az osztrák álláspont védelmére vállalkozott.

BÁRÓ ROSZNER ERVIN.

A GYARMATÜGYRŐL.

Annak ötletéből, hogy a mostani brüsszeli nemzetközi kiállítás alkalmából folyó évi augusztus hóban ugyanott egy nemzetközi gyarmatügyi kongresszust is fognak tartani, valóban érdemes ránk nézve is, kik aktuális kérdéseink sorában a gyarmatügygyel eddig sohasem találkoztunk, hogy elmara-dottságunk őszinte beismerése mellett röviden ezzel a nagyfontosságú közgazdasági problémával foglalkozzunk, mert olyan horderőt rejt, hogy nem egy országnak egész jövődöbeli fennállása lényegileg rajta nyugszik. Nem csekély önteltséggel ünnevelte meg Magyarország az »első« ezredév ünnepét; talán már ahhoz is, hogy azt »első«-nek nevezzük, jókora önbizalom szükséges, de a fokozott öntudat közben jó volna el nem feledni azt, hogy az ünneplésen kívül a jelen nemzedéknek feladata a »második« ezredév alapjainak megvetésén munkálkodni, ha ugyan nemzetiségileg izolált helyzetünk mellett lehet reményünk a fenmaradásra.

A gyarmatok alapítása volt azon főfontosságú eszközök egyike, mely területileg kicsiny európai államoknak világ-szerepet, illetve az anyaországnak létjogot biztosított s a gyarmatpolitika méltán ma is azon fontos tevékenységi irányt képezi, melyet a jövőbe látó államférfiak nagy gonddal ápolnak.

A gyarmatok az anyaállam netáni fölös erőit a tespedés vagy széjjelforgácsolás elől megmentik, a betelepített új vidékek gazdagságát, illetve közgazdasági erejét az anyaállam kötelékébe vonják, rendkívüli módon fellendítik a kereskedelmet, melynek nyomában hatalmas új ipar s általános kulturái haladás éled, és az anyaállam saját fenmaradására erőteljes külső támpontokat és segédforrásokat nyujtanak.

Az európai kulturának maradi intézményekkel elsánczolt ósdi fészkeit egyre-másra túlszárnyalja a tengerentúli szaba-

dabb élet pezsdülése s míg itt az óvilágrészben a fegyvernemek örökösen kovácsoló reformmunkája táplálja a gyárak kürtőit, ott a viruló gazdasági élet telepeit látjuk egy emberöltőn belül évszázadok lépteivel haladni.

Szerencsés mindazon állam, melynek gazdasági élete fel-frissülést, heverő erői új munkateret találnak a *gyarmatosításban*, mert életfája nedvdús, új földben növelhet erős gyökeket.

Az, ki a gyarmatalapítás ezen jelentőségét, sikereit s balfogásainak tanulságait — csak az újkort tekintve — *történelmi* adatokkal akarná igazolni, kénytelen volna az utolsó négy század történetének java részét felölelni, mert megannyi bizonyító adatnak gazdag sorozatát képezi. Pedig elég csak egy pillantás Európa jelenlegi térképére, melyen az államok mai helyzetének legalább ideig-óráig tartó egyensúlyát egyedül a gyarmatbeli erők figyelembe vétele teszi megmagyarázhatóvá, mi által épen még problematikusabb szint nyernek a millenniumát imént megünnepeelt állam kilátásai, ha utópiáknak látszó, de komoly létfeltételeket érintő kérdésekkel épen-séggel nem törődnek.

Pedig mintha az egyes egyének sejtelemszerűleg tisztább tudattal megmutatnák az utat az államnak, melyre tevékenységét irányítani kell; az államnak, melynek élete sok-sok generációét túlhaladja. Ott van a nagymérvű kivándorlás. Mennyire intő jelenség ez és mennyi a levonható tanulság, főként északamerikai kivándorlóink életviszonyaiból. Valóban hálás thémát képeznek arra, hogy az állam velük, a látszólag elszakadottakkal, ezentúl sokkal többet törődjék. Napról-napra láthatjuk, hogy ezek az emberek nem szakítanak a hazával: az otthon levőkkel élénk érintkezésben maradnak, ott künn sem veszítik el nemzeti jellegüket. A postaküldemények statisztikája elárulja, hogy keresményük gyümölcséből tetemes pénzösszegeket küldenek ide vissza, ... nem szakadnak el a régi kötelékek. Ime, mennyi kicsinyke porszem egy »gyarmathoz!«

De ne forduljon még el az olvasó. Nem jutok el egy nagyszabású magyar, vagy osztrák-magyar gyarmatpolitika követeléséhez; óhajtásaim sokkal szerényebb térre lyukadnak ki. Inkább már előzetesen is futólag jelzem a levonandó consequentiákat.

Egyszerű a tétel. Hazánkban a nagymérvű s a népesség-számhoz viszonyítva aránytalanul *nagy* kivándorlás *megvan*; megakadályozása *nem* sikerül. Ámde a tengerentúli kivándorlást *irányítani* lehetne. Nem gyarmatokat, de legalább *telepeket* *lehetséges* létrehozni, melyekben az összetartozandóság élénk érzete fenmaradván, az anyaországgal való kereskedelmi összeköttetés is megkönnyebbül és a kulturális és gazdasági kölcsönhatás sikeresen ápolható. A további fejlődés, ha lehetséges, a jövőé.

*   *   *

A gyarmatosítások részletes történeti ismertetése jelen értekezés keretében nem foghat tért.

Már a phöniciék céltudatos gyarmatosítást folytattak és az egész régi ázsiai s egyiptomi kulturának haladása Európába gyarmatok, illetve telepek útján történt. Görög földön termékeny talajra találván, a gyarmatosítás aztán már innen sugárzott szét. A görögöknek Európában, Ázsiában s Afrikában alapított számos gyarmata, melyek ugyan jórészt kényszerűségből születtek, nevezetesen a politikai belviszályok s kivált a dóroknak a Peloponnesusba történt bevándorlása által eredményezett népmozgalmak következményeképen, a békés kereskedelemnek és kulturának megannyi előhelye volt. Utóbb a rómaiak gyarmatosításában inkább a hódítás jellege lép előtérbe; a birodalom határszélein katonai jellegű gyarmatok állottak. A római gyarmatok Cicero szavai szerint is a római hatalom elősánczai voltak. Számos középeurópai város fejlődött ki épen ezen állandó táborhelyek romjai felett.

Némely német író nem egészen alaptalanul, bár a szabatos fogalmi megjelölés rovására a középkori összes román és germán államalakulásokat gyarmatosítási mozgalom szüleményének veszi s így a népvándorlásokra is a legtágabb értelemben vett gyarmatosítás elnevezése rávonatik. Ranke a németeknek a XII. században kelet felé gyakorolt előnyomulásában együttesen hódítást, hittérítést és gyarmatosítást lát.

A magyar történelemben idegen nemzetiségűek telepítésének számos példája ismeretes; a német elemeknek sopron-mosonmegyei, szepesi és főként erdélyi gyarmatai a beolvasásnak erősen ellentállottak.

Az Afrikának körülhajózásával Indiába vezető utnak feltalálása és Amerikának s Ausztráliának felfedezése adták meg a tulajdonképeni nagymérvű gyarmatosításnak a lendületet. Az európai államok az új világrészek mesés gazdagságára vetik telhetetlen kezeiket. A gyarmatok alapítása kizárólag állami iniciatívából történik; magukat az államokat fogta el a szertelen gazdagodási vágy. Hiszen szó sem lehet akkori időben az európai államok túlnépesedéséről s épen Spanyolországban s Portugáliában sem, melyek a XVI. században a gyarmatosítás terén vezető szerepet visznek. Gyarmataikat a legteljesebb kizsákmányolhatás céljából más államokkal való forgalomtól is elzárják. Méltó e körülményekhez VI. Sándor pápának 1496. május 6-iki bullája, melylyel a két nemzet versengésében a gyarmatosításukat elhatároló vonal felállítása útján dönt, s még el sem foglalt, sőt ismeretlen világrészeket oszt fel e két nemzet közt a többiek kizárásával. Hasonló szellemben üzte utóbb Németalföld, Franciaország és Anglia a gyarmatosítást. Hollandia privilegizált s nagyszabású kereskedelmi társaságok útján eszközölte azt, melyeknek még katonaság tartására, nemzetközi szerződések kötésére is volt felhatalmazásuk. Franciaországban csak Richelieu korában jelentkezik céltudatos gyarmatosítási törekvés, melynek foganatosítása nagy kiváltságokkal bíró társaságok segélyével történt. Anglia csak a XVII. század elején lépett magánosok és privilegiumokkal ellátott társaságok támogatása útján a gyarmatosítás terére; a kereskedelmi forgalmat az anyaállam csakhamar mindenütt monopolizálni igyekezett.

Az angol anyaállam nyomasztó békóit szétromboló észak-amerikai Egyesült-Államok szabadságharczával (1774—1783) végződött nagyjában a gyarmatosítás azon korszaka, mely irányelveit a merkantilisztikus felfogásból meritette s melyben a gyarmatalapító anyaállamok előbbiekkal szemben azok minél sikeresebb kizsákmányolása céljából folytonosan a szoros alárendeltség viszonyát fentartani s érvényesíteni iparkodtak; az a korszak, mely alatt angolok, hollandok és francziák roppant előnnyel s rendszeresen használták volt ki gyarmataikat, miglen csupán a spanyoloknak hozott volt elbizakodott tétlenségük s önző felületességük kevés marandó sikert. A franczia forradalom szabadsági eszméi át-

hatoltak a spanyol Amerika szabadságharczában (1824—1826). Századunk közepe meghozta az angol hajózási korlátozások eltörlését, illetve a britt szabad kereskedelmet és az angol koloniákban parlamentáris kormányformákat érlelt meg. Az újonnan született gyarmatok már mind több-kevesebb önállósággal lépnek az életbe, sőt a gyarmatállamok már maguk is gyarmatosítanak. Az Északamerikai Egyesült-Államok immár az alkotmányi szervezet homogenitására támaszkodva kísérleteket tesznek, hogy a spanyol Amerikát hatalmas szövetségük kötelékébe bevonják, majdan határt szabva számos európai gyarmatosítási törekvésnek.

Századunkban Afrika nyújtja az európai államok részéről eszközölt gyarmatosítás legutóbbi képét. Az olaszok ott hadjáratokat folytatnak, a francziák Madagaszkarban s Afrika északnyugati részein tesznek erőfeszítéseket, Anglia a déli csúcstól halad a Nílus felé, pedig az egyiptomi nagy kérdés sincs megoldva.

A fentebbi történeti vázlatban külön említett s a gyarmatosítás terén úttörően szerepelt öt államon kívül már Németország, Olaszország és Dánia is jelentékeny gyarmatbirtokot szerzett.

Napjainkban Németország, mely csak Angra-Pequena és Kamerun megszerzésével lépett a gyarmathatalmak sorába s mely 1884—90-ig sok sikeres gyarmatpolitikai lépést tett, igen czéltudatosan irányítja működését. Oroszország Ázsiában tesz erőfeszítéseket Angliát tartva sakkban, mely maga is a különböző világrészekben számtalan helyen nyomul előre; Belgium szerepe pedig a gyarmatügy terén egészen összeforr a Kongo-állam történetével.

A törpe államoktól eltekintve nincsen Európában állam, mely a gyarmatüggyel szemben közönyös volna, egyes-egyedül az osztrák-magyar monarchia az, a — nagyhatalom!

A gyarmatbirtokok és védterületek nagysága néhány európai államra nézve (Supan szerint) a következő:

	Ezer km ² .
Anglia	26.331
Franciaország	7.149
Németország	2.968
Portugália	2.207
Németalföld	2.003

	Ezer km ² .
Spanyolország	954
Olaszország	935
Dánia	195
Összesen . .	42.742

*   *   *

A tudományos irodalomban a »gyarmat« fogalmának meghatározása még igen vitás, annál eltérőbbek a különböző gyarmatfajokra vonatkozólag felállított felosztások. Kivált a németek foglalkoznak legutóbb az irodalomban igen élénken és behatóan a gyarmatügygyel.

Roscher megkülönböztet hóditási, kereskedelmi, földmívelési és ültetvényes gyarmatokat. Az elsőeknek alfaja a katonai gyarmat; a kereskedelmiek a forgalmi góczpontokon nagybani közvetítő kereskedelmet üznek; a földmívelésieknek alfaja az állattenyésztési gyarmat; az ültetvényiek a közönséges értelemben vett »gyarmatárúk« termelésével foglalkoznak, melyeket az európai égalj meg nem érlel.

Hübbe-Schleiden éles különbséget állít fel tulajdonképeni gyarmatosítás és kultiválás közt. A gyarmat szerinte valamely nemzetnek oly külső gazdasági területe, melyre az nemcsak tőkéjének s értelmiségének bizonyos részerejét, hanem a saját nemzetiségebeli lakosságot is szolgáltatja, illetve áthonosítja, ellenben oly (tropikus) földterületek, melyeken az európai faj már physikai okoknál fogva sem honosodhatik meg, melyet csak a benszülöttek munkája útján lehet kihasználni s melyet az európai faj csak értelmi, gazdasági vezetés, illetve tőke-nyújtás útján hasznosít, nem nevezhetők gyarmatoknak, hanem csak kultivációknak. A gyarmatosításnál fenforog azon politikai törekvés, hogy ott az anyaállammal nemzetiség, nyelv, kultura és társadalmi viszonyok tekintetében azonos fiók-állam létesíttessék. A kultiválás aránylag kevés számú egyénnek értelmi vezetésén nyugszik és alkalmas területeken, hol a benszülöttek a munkára könnyen rávehetőek, gazdaságilag sokkal jövedelmezőbb, mint a tulajdonképeni gyarmatosítás. Kivált az anyaállamok kereskedelme vonhat a kultivációkkal való forgalmából rendkívüli hasznot.

Schäfflenek tágas meghatározása szerint a gyarmatosítás oly népfejlődési folyamat, mely magasabb külföldi műveltség

részéről népelemek letelepítése útján idéztetik elő. Tarkabarka felosztásai s megkülönböztetései közül kiválik az, mely szerint a gyarmatosítás intenzitása, illetőleg a gyarmatosító nép kulturális állapotának a megszállott terület népének ebbeli állapotához való viszonyítása alapján ötféle fokozatot különböztet meg. E kulturális fokok mindenike az alatta álló fokok felé gyarmatosító tevékenységet fejthet ki; minél nagyobb a fokozatok különbsége, annál könnyebb és jutalmazóbb a gyarmatosítás. Schäffle a fokozatok alapján felálítható sokféle kombinációt az életből vett példákkal is illusztrálja, azonban természetesen e scholastikus felosztásoknak semmiféle haszna nincsen, mert az életben Schäffle fokozatainak határvonalai tökéletesen elmosódnak és fluktuálnak. De a jutalmazóság mérvének megítélésére vonatkozó elvet lényegében véve, mely a körmönfont fokozati schema nélkül is világos, bátran elfogadhatjuk.

Fabri megkülönböztet földművelési, kereskedelmi és büntettes gyarmatokat. Nem is szólva arról, hogy valóban észszerű büntetési mód, ha valamely állam a politikai büntetéseket számúzi, vagy akár gyarmatokon való letelepedésre kényszeríti s így mintegy kiküszöböli azon elemeket, melyek az alkotmányi jogélet feltételeit elismerni nem akarják, az ily fajta gyarmatok nem képezhetik a fentebbi felosztás egyenértékű faját, mert a bennük folytatott gazdasági működés természete szerint mégis csak a földművelési vagy a kereskedelmi gyarmatok jellegét viselik.

A nemzetközi jog terére épített felosztással Stengel megkülönböztet tulajdonképeni gyarmatokat, melyek valamely európai államnak tengerentúli provinciái, s az anyaállamnak alkotórészei, továbbá protektorátus alatt álló gyarmatokat s végül érdekeltségi köröket (Interessen- oder Machtsphären), melyek nemzetközi megállapodások alapján még el nem foglalt területek tekintetében jelöltetnek ki.

Geffcken szerint a gyarmatnak lényege abban fekszik, hogy ugyanazon nemzetbeli bizonyos számú ember oly területen telepszik meg, mely a saját nemzetisége által még nincsen lakva. Ha beleolvadnak más nemzetiségbe, elesik a gyarmat fogalma. Megkülönböztet hódítási, kereskedelmi, földművelési, ültetvényes és büntettes gyarmatokat.

A magyar nemzetgazdák közül Kautz Gyula ezt mondja :

»Gyarmat alatt idegen (rendszerint tengerentúli) államokban való nagyobb mérvű megtelepedések értetnek, melyek közületi szervezetet nyerve, különböző céloknak, legtöbbszörre azonban gazdaságiaknak (régibb időben katonaiak és hódításiaknak) szolgálnak.« Földes Béla a gyarmatokat gazdasági feladatuk szerint háromféleképpen osztja fel: kereskedelmiek, mezőgazdaságiak s tropikus gyarmatokra.

Nézetünk szerint a gyarmatüggyel való részletes és beható foglalkozásnál, mint a minő az utolsó években megindult, csak oly terminologia, illetőleg distingválás birhat értékkel és veszi elejét számtalan túltág s az ürességig általános okoskodásnak, mely jogi alapon világos különbséget tesz, vajjon a népelemek e nemű térfoglalása valamely állam nevében és javára, ezen állam területfoglalásának szándékával s így tehát nyilvánjogi alakulatképen, avagy csak kisebb-nagyobb számú egyéneknek államképviselő nélkül szereplésével történik-e? Utóbbiak az ekként szoros és kizárólagos értelemben veendő gyarmatokkal szemben csak a *telepeknek* vagy akár *telepítvényeknek* elnevezésével illetendők. Minthogy a gyarmatosítás mögött idegen állami akció rejlik, gyarmat az államban, vagy gyarmat a gyarmatban nem létesül, csakis telepítvény. De oly telepből, mely nem egy már létező elismert állam területén fekszik, válhatik gyarmat, ha a nemzetiségebeli állam vele közjogi kapcsolatba lép. A telepek között pedig felette fontos megkülönböztetni azokat, melyek a *saját* államterületen belül alakíttatnak, azoktól, a melyek idegen területen helyezkednek el (belső és külső település). Az előbbiekről számos európai állam s így Magyarország is utóbbi időben törvényhozásilag intézkedett, azonban csakis az utóbbiak azok, melyek bennünket itt érdekelhetnek, mert egészen hasonló indokoknak köszönik létüket, mint a gyarmatok.

Gyarmatoknak alapítása államfeladat; gyarmatoknak létesítése egyenesen ismejele a fejlettebb fokú állami életnek. A gyarmatpolitikától elválaszthatólag már a gyarmatalapítás *technikája*, vagyis e vállalkozás külső végrehajtása, főként az odavándorlók elhelyezésének ügye gyakran magánosok, illetve társaságok kezében jól sikerült (Északamerika, Ausztrália). Csak ily magánvállalkozás hiányában teljesíti az állam ezen feladatot is, és egyesíti ez által a felsőbbrendű állami célok

elérésére irányuló tevékenységét azzal, mely kellő szoros ellenőrzés alatt esetleg az egyesek vagy társaságok magánhaszonra irányuló fáradozásának is átengedhető lenne.

Hübbe-Schleiden a »gyarmatosítási politikától« megkülönbözteti a »gyarmatpolitikát«; előbbi alatt a gyarmatok tekintetében követett *közgazdasági* politikát érti; utóbbi alatt általában az államnak tengerentúli politikáját.

A gyarmatügy a kivándorlási ügygyel, illetve a népességi politikával szorosan összefügg.¹⁾ Túlnépesedett államok szívesen támogatják a kivándorlást, s kétszeres hasznuk, ha azt saját gyarmataik felé irányozhatják. De van rá bőven példa, hogy egyes államok túlnépesedés nélkül is a gyarmatfejlesztés fontosságának tudatában támogatják a kivándorlást; így Franciaország az Algirba, Oroszország a Közép-Ázsiába s Olaszország az Afrikába irányuló kivándorlást. A délamerikai államok, főleg Brazília és Argentína, hol még számtalan munkás kéz talál hálás talajt, az európai bevándorlást mozditják elő nem csekély sikerrel. Közel ingyen utaztatják az európai bevándorlókat, költségmentesen juttatják őket a letelepülés helyéig, helyben hosszabb időre felmentik őket adózási terhek alól, és az állam jelentékeny hozzájárulást ad a letelepülők javára létesülő közgazdasági, főleg közlekedési és kulturális intézmények felállításához. E költségek a földterületeknek a gyarmatosítás következtében előálló értékemelkedésében is fedezetüket lelik.

Egyike a legnehezebb, legtöbb körültekintést igénylő, de csakis viszonylagosan megfejtethető kérdéseknek az, hogy a gyarmatosító állam a földterületet mily módok mellett bocsássa a magánosok tulajdonába. A kizárólagos ajándékozásnak éppen úgy megvannak különös nehézségei azon irányban, hogy az ily könnyű szerzősmód mellett a belterjes művelés nagy későn következik be, s könnyelmű tulajdonfelhagyások jogi bizonytalanságokat teremtenek, — mint az eladási rendszernek, mert ennél az ár magasságának s az eladás alá kerülő birtoktestek minimumának oly meghatározása, mely nem számol tökéletesen a várható letelepülők gazdasági erejével és viszonyaival, dugába dönti az egész akciózt. Csak mesteri agrárpolitika termi meg a várt gyümölcsöket.

* * *

¹⁾ L. Kautz Gyula: Nemzetgazdaságtan II. 162. §.

A kivándorlás szabadsága a művelt államokban e század eleje óta el van ismerve, mint a »személyes szabadság jogá«-nak egyik nyilatkozása, melyet a jogbölcészlet az »egyéni szabadságjogok« egyikéül ismer. E liberalis felfogás messzeható eredményeket szült. »A szabad költözködési jog«, mondja Kmety Károly kimagasló új munkájában,¹⁾ »kapcsolatban a közlekedési eszközökben elért roppant haladással, nagy mértékben mobilissá tette a népnek még azon alsó rétegeit is, melyek a régebbi időkben alig lépték át születési községük határát.«

Mivel a tömeges kivándorlás számos állami érdeket igen közélről érint, az államok vele szemben arra iparkodhatnak, hogy a részbeni indokát képező *helyi népfölösleget* lehetőleg olykép szüntessék meg, hogy azt gyérebb lakosságú vidékre telepítvén, az illető népelemeket mégis az országon belül megtartsák, — vagy ha erre a népességi viszonyok mellett nincsen kilátás, az állam a költözési mozgalmat a gyarmatosító politika körébe vonhatja, ekként az egyéni szabadság korlátozása nélkül még mindig nem adva fel egészen azon kötelékeket, melyek a költözködő népelemeket és erőket az államhoz fűzték. Az elsőnek említett lehetőség hozta létre Európa számos államában a telepítésről szóló törvényhozási intézkedéseket — így hazánkban is az 1894:V. t.-cz. alakjában, — mely telepítést gyakran halljuk »belső gyarmatosításnak« is nevezni. A magyar állam is a most idézett törvénnyel 3 millió frtnyi alapot szánt az állam által eszközlendő telepítések támogatására. E belső telepítés ügyével itt bővebben nem foglalkozunk. Az ez irányban Magyarországon alkotott intézkedések üdvös voltának elismerése mellett itt a feltartóztathatlanul tengerentúlra irányuló kivándorlással szemben elfoglalható állásponttal akarunk a gyarmatügy révén néhány szóval foglalkozni, mert miként már hangsúlyoztuk, rendkívül befolyással lehet az állam jövőjére, ha a tengerentúli kivándorlókat az államhatár túllépésének pillanatától fogva nem nézi abszolút közönnnyel, hanem e költözési mozgalmat távoltekintő céljainak spharájába vonja.

A nagymérvű kivándorlásban egyébiránt főkép ott, hol túlnépesedésről szó sincs, mindenkor alapos vádat láthatunk az illető állam közintézményei ellenében. Mert a patriotismus,

¹⁾ A magyar közigazgatási jog kézikönyve 1897.

melyet egyébként a nemzetközi socialis mozgalmak s a kosmopolitikus világ gazdasági forgalom roppant fejlődésmenete feltételül mindenfelé lényegesen lefognak lohasztani, napjainkban még igen élénk ahhoz, sőt vajmi sok helyütt még nagyon is chauvinistikus alapon áll; továbbá a születéshely anyaföldjéhez, a fölnevelkedés emlékeihez, a szülőket elfödő hantokhoz való kiolthatlan ragaszkodás kegyelete sokkal erősebb emberi kötelékek, semhogy ne kellene feltételeznünk és keresnünk ezeknél még jóval erősebb tényezőket, illetőleg oly bajokat, melyek netán az anyagi fennmaradás, az emberi szabadságvágy, igazságszeretet, alkotmányos érzület elviselhetetlen fenyegetése folytán az embereket arra kényszerítik, hogy ama főntebbi konzervatív természetű érzelmek leküzdésével, az elválás fájdalmával, a viszontlátás alapos kétségével vándorbotot fogjanak.

A magyarországi kivándorlásról közvetlen statisztikai adatok nincsenek, csak ha egybevetjük a népszámlálási főadatot a népmozgalmi adatok nyomán várható népszámmal, derül ki a kivándorlás terhére eső különbözet, mely oly jelentékeny, hogy 1880—90-ig 200.000-et tett a kivándorlók száma. Közvetve a német kikötővárosok és az Északamerikai Egyesült-Államok följegyzéseiből tudunk meg egyet-mást a tengerentúli kivándorlók számáról, mert ezek leginkább a német kikötőkből indulnak az Unió felé.

Ezek szerint Hamburgon és Brémán át

1881—85-ig Magyarországból évente átlag	13.832
1886—90 « « « «	22.074
1891—95 « « « «	15.591

kivándorló szállt tengerre. Az utolsó quinquennium átlagszámát csak az 1894. év gyöngíti; mindazonáltal az Északamerikai Egyesült-Államokba az utolsó öt év átlagában évente 23.827 magyarországi kivándorló érkezett:

1891-ben	27.548
1892 »	32.683
1893-ban	26.219
1894-ben	9.000
1895 »	23.684

Világos tehát, hogy a most folyó évtized 200.000-nél sokkal több kivándorlót von el Magyarországtól. Igen jelen-

tékeny a kivándorlás Ausztriából is. Méltán gondolkodóba ejthet már most az, ha az európai államok *gyarmatainak* népességi statisztikáját vizsgáljuk s meglepetve látjuk, hogy akárhány virágzó, roppant kiterjedésű gyarmat sokkal kisebb bevándorlott (európai eredetű) lakossággal bir, mint Magyarország egy évi kivándorlóinak száma. De daczára ezen ékesen szóló adatoknak, óvakodjunk egyoldalú következtetések levonásától! Gyarmatok alapításához egyedül nagymérvű kivándorlás még nem lenne elegendő, hanem hát van annak több oly főfontosságú előfeltétele, melyek kedvező mérvben nálunk nincsenek meg, vagy tán *még* nincsenek jelen.

A mi mindenek előtt a kereskedelmi gyarmatokat illeti, úgy ilyenek alapításához hatalmas tengerészet és tőkegazdagság szükséges.

Hadi tengerészetünk igen sok kívánni valót hagy hátra, pedig nagymérvű beruházásokat a monarchia államainak pénzügyi viszonyai meg nem engednek. Hogy a haditengerészetről egyáltalában szólunk, annak oka az, hogy miként más államok tapasztalatai mutatják, a gyarmatosítás kezdetei csakis ott vernek gyökeret, hol a letelepülők a biztonság érzetét is élvezik, melyet nekik csak az anyaállam jelentékeny haditengerészete nyújthat, a melynek feladata a fiatal tengerparti gyarmatnak nemcsak az illető bennszülött néptörzsekkel szemben esetleg oltalmat és menedéket biztosítani, hanem azt minden politikai esélyben ép úgy, mint az anyaállam területét kellőképen megvédelmezni. Annyi bizonyos — s ezzel a gyarmatok elvi ellenségeinek egyik érvét érintjük, — hogy oly állam, melynek gyarmatai vannak, háboru esetén számos kényes ponttal bir, melyen érzékenyen támadható, de hát minden hatalmi állásnak nagyobbodása nagyobb bonyodalmi eshetőségekkel jár; az persze mitsem kockáztat, kinek semmije sincsen. De csak azon tétel igazolásáig akartunk itt eljutni, hogy a gyarmatok számával, illetőleg kiterjedésével a haditengerészetnek legalább arányban kell lennie. Csak ismét élénken illusztráljuk vele azon fontosságot, melyet a gyarmatalapításnak más államok tulajdonitanak, ha rámutatunk arra, hogy a világtengerek leghatalmasabb ura: Anglia, már is sokkal több és kiterjedtebb gyarmattal bir, semhogy kritikus helyzetben azokat haditengerészetével kielégítően megvédel-

mezhetné és mindazonáltal gyarmatosító tevékenysége perczre sem vesztegel, hanem folyton új és új aequisitiókon fáradozik.

A mi már most kereskedelmi tengerészetünket illeti, úgy ez csak dús állami subventió mellett tartja magát jelenlegi fokán, miben Ausztria sem mutathat fel sokkal kedvezőbb állapotot. Sem Fiume, sem Triest nem érte el távolról sem azon fejlődési fokot, melyet tekintettel a kontinensbe mélyen belenyúló adriai tenger partján elfoglalt azon kedvező földrajzi fekvésre, melynek folytán a Földközi tenger legészakibb kikötőit képezik és tekintettel a világforgalmi irányba eső elhelyezésükre, a mai viszonyok mellett is a monarchia kereskedővilágának kissé több vállalkozó kedve és éleslátóbb körültekintése mellett könnyen elérhetnének. Azon rendkívül kedvező talajjal szemben, melyet számos nagy kereskedői ház felállítására Fiume nyújt, szinte érthetetlen azon indolentia, melyet utóbbi években csak a kormány erélyes és öntudatos közbelépése mellett sikerült itt-ott áttörni. A sokat kifogásolt nagyszabásu drága fiumei állami beruházásokat Fiumétól sajnálni nem szabad. Oly feladatokat oldott meg ott és oly intézményeket létesített ott az állam, melyeknek megoldását és létesítését mástól várni nem lehetett, melyeknek költségei, noha nem is a közeli rentabilitás foroghat itt kérdésben, kamataikat jól meghozzák már most is, pedig hasonlíthatatlanul nagyobb szerepet és biztosítékot ígérnek a jövődő fejlődés tekintetében.

A tőkegazdagság felette relativ fogalom; sok szabad, fölös tőke bizonynyal nincsen az országban, azonban szerény kísérletek, melyek sikerrel végződnek, mindjárt irányt adnak tetemes összegeknek, melyekhez a külföldi tőke is szívesen sorakozik.

Azon körülmény, hogy az itt érintett előfeltételek nálunk csak hiányosan forognak fenn, a nagyobb szabásu kereskedelmi gyarmatok alapítására ugyan nem kedvező, de untig elegendő az előfeltételek mérve oly célra, hogy egyes tengerentúli helyeken kereskedelmi telepeket, fiókokat létesítsünk, melyeknek céljára és feladatára alább fogok visszatérni.

A mi már most a földmívelési gyarmatokat illeti, úgy megint csak meg kell vallani, hogy arra, miszerint most nagyszabásu gyarmatosítást kezdhethetnénk, az előfeltételek itt sem teljeseek. A mi ugyanis már a szükséges földterület meg-

szerzését illeti, hódító foglalásra nehéz volna gondolni, cserére nincs alkalmunk, vételre nézve pénzügyi nehézségek merül-
nének fel. Az ilynemű gyarmatosítás másik főfontosságu elő-
feltétele azonban: a tetemes nagyságu népességi elem csakugyan
megvan; nem ugyan valódi túlnépesedés folytán, hanem a
rendkívüli arányu kivándorlás alakjában.

Ha általában véve a gyarmatosítás területi lehetőségeit
szemléljük, végigvizsgálva a földgömb államainak elhelyezé-
sét, azon elszomorító ténynek konstatálására jutunk, hogy az
állam jövő fennállásának biztosítékát vagy segédforrását
képezni hivatott gyarmatosítás inaugurálása tekintetében
kedvező acquisitiók szempontjából már most is nagyon, de
nagyon lekéstünk. Hiszen Németország és Hollandia is panaszkodik,
hogy csak oly tropikus gyarmatterületek birtokában
van, melyek csak a bennszülöttek munkája útján hasznosít-
hatók, hol tehát csak a kultiválás alkalmazható. Pedig a gyar-
matosító államok napjainkban sietve osztozkodnak — persze
jobbadán csak térképen — számtalan nemzetközi szerződés,
illetőleg jegyzőkönyvi megállapodásban oly területek fölött,
melyeket még el sem foglaltak, melyek még felkutatva
sincsenek, sőt nagyrészt teljesen ismeretlenek, csak épen
hogy a már birtokba vett gyarmatok szomszédságában terülnek
el, illetve tengerparti gyarmatok kontinentális háatterületét
képezik. Szinte megirigyelték VI. Sándor pápa dicsőségét,
hogy ekként vonják meg »hatalmi és érdektérületeik« határ-
vonalait, melyek még beláthatatlan eltolódásokat fognak szen-
vedni. És daczára mindezeknek, épen a legutóbbi időben
sűrűn történő expeditiók útján eszközölt felkutatások alapján
konstatálni kell, hogy akad még nagyon sok gazdaságilag
parlagon heverő, könnyen megszerezhető, alkalmas minőségű
gyarmatterület, ha sorompóba lép a vállalkozó kedv, némi
kockázattal, de céltudatos akarattal.

* * *

Benső meggyőződésesem az, hogy magyar államférfiú ma
nem fog találkozni, ki a gyarmatalapításért ez idő sze-
rint sorompóba lépne, a mi érthető dolog; de talán olyan
sem találkozik, ki a gyarmatosítás előfeltételeit *ezen* vonat-
kozásuknál fogva kész elősegíteni, a mi ismét mindenesetre
nagyon sajnálatos volna. De Magyarországon gyarmatügyről

beszélni, magában is különcz dolog. Pedig hát vannak tények, melyek elől elzárkózni nem lehet; vannak közgazdasági életünk előnyös emelésére alkalmas igen egyszerű módzatok, melyeket csak meg kell ragadni, ha még oly szokatlanok is.

Visszatérek a hazai kivándorlás ügyére. Fentebb felsoroltam néhány meglepő statisztikai adatot, melyek tengerentúli kivándorlásunkat csak megközelítőleg illusztrálják. Hozzáteszem azt, hogy mintegy 750.000 magyar és osztrák van jelenleg egyedül Észak-Amerikában. A kivándorlás hasznosítására eddig egyetlen lépés sem történt, a kivándorlás csökkentésére nagyon sok külső rendszabály lett alkalmazva, azonban sikertelenül. Kár is azt gondolni, hogy a kivándorlást a garázdálkodó ügynökségek elleni rendszabályok bármily drákói szigorú alkalmazásával egy elenyésző minimumra lehet redukálni. Távol vagyunk tőlünk, hogy az 1881:XXXVIII. t.-cz. keletkezésének indokait helytelenitenők, de kétséget nem szenved, a mint már fentebb is fejtegettük, hogy a kivándorlásnak sokkal mélyebben fekvő okai vannak, melyeket rövidesen megszüntetni nem lehet. De ha már a kivándorlást lényegesen apasztani úgy sem bírjuk, tegyük-e le minden reménységről és kísérletről arra nézve, hogy az ország sok ezernyi kivándorló polgárának költözködését és külső letelepülését, az országnak közgazdasági javára felhasználjuk? Tétlen kezekkel nézzük-e azt, hogy az állam sok ezernyi polgára, a körülmények szeszélyei szerint, a különféle kivándorlási ügynökség, hajózási vállalat által nyújtott véletlen tényezők játéka folytán ezerféle irányban széledjen el és merüljön el többé fel sem ismerhetőleg, — a helyett, hogy ezek saját érdekükben is, a kölcsönös segélynek könnyebb és megbízhatóbb igénybevétele céljából is szomszédos, egymáshoz közel fekvő telepekbe irányittassanak, melyekben a közösség érzete élénken fenmarad, hol a hazai tűzhely szokásait, a honi nyelvet és művelődést feladni nem kell, hol csekélyebb nyelvi nehézségek mellett nem érezik az »idegen«-nek oly fájó izolált helyzetét, hol a sors és származás közösségének tudata minden balsorsban közeli segélyt teremt, és honnan a hazába való visszatérés az életviszonyok lehető kismérvű megrázkódtatásával lehetséges?

A kivándorlási ügynökségek elleni hajszának rugója az összes európai államokban a humanismus, mely nem engedi

meg, hogy lelketlen üzérkedők a tudatlan emberek életsorsának koczkáztatásából élőködjenek. De az állam gondoskodásának kötelessége messze túlterjed saját határain. Felállít világszerte konzuli képviselőségeket, a melyeknek egyik nem kis fontosságú feladata, hogy az idegenbe jutott polgárokat oltalmazza és gyámolítsa. Csakhogy ezeknek mily kicsiny töredéke jut azon helyzetbe, hogy az állam külképviseletének segélyét igénybe vehesse, és mily szemmél nézik maguk e hatóságok az oly nemzetbelieket, kik épen állampolgárságuk felcserélésének útján vannak, vagyis kivándorlók. Pedig ugyanezen humanitarius kötelességből folynék, hogy az állam oltalma kísérje el a polgárt *mindvégig*, még ha kivándorló is, addig, míg más államnak polgárjogát meg nem szerezte. Hiszen azoknak a szegény iskolázatlan embereknek nincsen még megfontolással, tudatosan megérlelt geographiai *útirányuk* sem; távolról sem az a céljuk, hogy mindenikük másfelé vetődjék, ellenkezőleg, boldogok minden tanács felett, mely együttmaradásukat elősegíti.

Fenti ethikai érveket azonban inkább csak a közgazdasági érvekkel való szoros vonatkozásuknál fogva említettük meg. A közgazdasági érdekek nem kevésbbé indokolják, hogy az állam a kivándorlásnak semmiféle megengedhető alapon le nem lohasztható mérvét vegye irányítás tekintetében gondjaiba. A kivándorlást *rendezni, összpontosítani és irányítani kell*. Irányítandó pedig oly vidékekre és akként, hogy a kivándorlók közelebbi területi együttmaradása és gazdasági kölcsönhatása biztosítva legyen, és új lakhelyeikre ne jussanak el mint kizsákmányolt áldozatok, hanem oly állapotban, mely őket újabb szorgos és eredményes munkásságra alkalmasakká teszi. Egészen más kérdés már most az, vajjon az állam a kivándorlók irányítását *közvetlenül maga* végezze-e? Nem volna figyelmen kívül hagyható már azon mozzanat sem, hogy az állam a kivándorlás gyakori jogosulatlan megakadályozása által sokkal rosszabb hírnévre tett szert, semhogy a kivándorlók részéről bármiféle *közvetlen* ténykedése különös bizalommal találkoznék. De hogyha az ügynökségek elnyomásával e feladat egy agilis, lelkiismeretes vezetésű, kezdetben talán subventionált társaságra bíztnék, mely teljes tudatában van annak, hogy célja semmi szín alatt nem a kivándorlás *gyakoriságának* előmozdítása, — melynek irányát az állam éber figyelemmel, tevékeny-

ségét szoros ellenőrzéssel kíséri, akkor a kivándorlók nyomorgása, kik a mai viszonyok mellett oly gyakorta mindenüket odavesztvén, mégis csak visszatérni iparkodnak, mint tökéletesen elszegényedett és kimerült, sőt munkaképtelen egyének — csak kivételes esetté válnék. Mellékesen megjegyezve, ily telepítési társaság, melynek gondját nemcsak a kivándorlók szállítása, hanem nagy földbirtoktestek vásárlása, azok parcellázása, a kivándorlók helybeli letelepítése, sőt esetleg kis kölcsönökkel való támogatása is kell hogy képezze, jó rentabilitásra számíthat. Csekély összegek azok, melyekkel Észak-Amerikában, de főleg ezidőszertint Canadában egy-egy bevándorló proletár család boldogulhat. Az Egyesült-Államok nyugati részeiben 3500—4000 frt, Canadában már 1000—1500 frtnyi saját vagy kölcsön vett pénz elegendő arra, hogy a család egy, fönmaradását biztosító kiterjedt földterületet szerezhessen. Már a teljesen tőkenélküli, csupasz munkaerő természetesen ott is csak a bizonytalan lét nyomorában tengődik.

Hogy ethikai kötelékeknek gazdasági jelentőségük van, azt a gyarmatoknak kereskedelmi statisztikája mindenütt elárulja, a mennyiben megmutatja azt, hogy a kifejezett nemzetiségi jelleggel bíró gyarmatok csak némileg is megközelítő körülmények (árviszonyok, stb.) mellett mindenben az anyaállam cikkeit részesítik előnyben. Egy új-zeelandi államférfinak ügyes mondása: »Trade follows the flag«, csak kifejezője egy törvényszerűségnek, melyet már régen észlelhetni. Csak természetes dolog, hogy hasonló igények és nézetek, a fentartott hasonló szokások lehetőleg a megszokott kielégítést keresik. Lebonyolódik pedig az ily gazdasági forgalom olyként, hogy minden ellenszenv és ellenségeskedés, mely a külkereskedelemnek gyakran igen jelentékeny akadályát képezi, teljesen hiányzik. De áll ez fordítva is, hogy tudniillik az anyaállam is saját gyarmatainak termelvényeit részesíti előnyben, és így a nemzetiségi rokonszenv *gazdasági* következményeket von maga után. Nem lehet e körülmények szereplését találóbban s elmésebben kifejezni, mint ha Földes Béla szavait idézzük ¹⁾: »Általában azt mondhatni, hogy a gyarmatokkal való kereskedés *inkább a bel-, mint a külkereskedés jellegével bír*, és így mindazon előnyökkel és könnyűségekkal jár, melyek a belkereskedelem természetét képezik.«

¹⁾ Társadalmi gazdaságtan II. 215. 1.

Bizonyítást sem érdemel, hogy jelentékeny *telepítvények* ily tekintetben egészen ugyanazon szerepet játszsák, mint a gyarmatok. Pedig a mi kivándorlóink nagyon kívánnak azon tekintetben, hogy hazai kötelékeiket, nyelvüket, szokásaikat élénken ápolják. Hiszen mindenki ismeri az északamerikai magyar lapokat, egyesületek és mozgalmakat, melyekben Magyarország közéletének minden eseménye hullámokat ver és visszautkröződik. A legfuresább az, hogy ott a tengeren túl a nem magyar anyanyelvű magyarországi kivándorló a magyar állam-eszme iránt ösztönszerűleg nagyobb rokonszenvet tanusít, mert árvaságát élénkebben érezi. Nos, hűséges kivándorlóit az államnak viszont szintén nem szabad elhagynia, mert ha manap van még létjoguk nemzetiségi aspirációknak, úgy ott egy becses segélyforrásuk kínálkozik.

Ha a Magyarországból kivándorló elemek zömét vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy az csak elenyésző mértékben alkalmas a kereskedelmi foglalkozásra, sajnálattal konstatálhatjuk tehát, hogy *kereskedelmi telepítvények* alapítására a kivándorlók kevés arra termett anyagot nyújtanak. Ámde kereskedelmi gyarmatok és telepek koránsem kívánnak oly jelentékeny számú népelemet, mint a földmivelésiek. Hiszen maguk a kereskedelmi *gyarmatok* alig állanak másból, mint világforgalmi góczpontokon elhelyezett irodákból, üzleti fiókokból, közvetítő házakból.

Hogy az ily telepek értékét megbecsülhessük, meg kell gondolnunk azt, hogy éppen Magyarország, melynek kereskedőházai a tengerentúl semmiféle üzleti fiókokkal, raktárakkal, telepekkel nem birnak, mily roppant összegeket fizet a közvetítő kereskedelemnek, mivel minden tengerentúli cikkét negyed-ötöd kézből veszi át, holott a milliókra menő sarcznak megtakarítását kereskedőházaink maguknak elég könnyen és jelentékeny részben biztosíthatnák. Hogy egyes cégek illetén, a mi fogalmaink szerint »nagyszabású« vállalkozásba nehezen fognak, még talán érthető, de felette sajnálatos dolog, hogy kereskedőinknek semmi fogékonyságuk sok irányban párhuzamosan haladó érdekeiknek társulás útján teremtett intézményekben való érvényesítésére sem.

Elég világosan állhatnának Magyarország közgazdasági kilátásainak legközvetlenebb jövőbeli hátrányai előttünk. Hogy »mezőgazdaságunk válságos helyzetben van«, már elfogadott

phrasis, pedig hogy a tengerentúli verseny sem fog csökkenni, hanem egyre emelkedni, kétséget nem szenved. Ha tetemes állami áldozatokkal támogatott iparunk jövődöbeli kiviteli piacza iránt kérdést teszünk, mindenütt azon chablonszerű felfogással találkozunk, hogy az a Levante-ban s főként a kis Balkán-államokban van! Nos, nézzük csak Rumániát, Bulgáriát, már ott is oly rohamos gazdasági fejlődés mutatkozik minden tekintetben, hogy relative exportképes iparunkat azok nemsokára maguk utólérlik. Iparunk számára oly piaczokról kell gondoskodnunk, törekvéseinket oly vidékekre kell irányítanunk, melyeken még a magyar ipar is bármily okokból *versenyképes*. Ha tengerentúli piaczokra gondolni sem akarunk a tizenkettedik óra közeledtekor, legyünk elkészülve a legkárosabb közgazdasági stagnációra.

Fenforgó körülményeink közt új kiviteli piaczokat találni nehezebb feladat, mint beviteli kereskedelmünkön segíteni, illetőleg azt a közvetítő kereskedelemnek fizetett rettentő tributum alól részben mentesíteni. Ez utóbbi célból a kezdet nehézségeinek leküzdésére az államilag segélyezett hajójáratok új irányokban való kiterjesztésének javaslatbahozatalától sem riadunk vissza. Hiszen nálunk folyvást és mindent az államtól várnak. Ma elért fogyasztásunk mérve és iránya mellett gyors és dús hasznót érhetne el számos hazai cég, ha *Kelet-Ázsia* bármely nagyobb kikötőjében felütné fiókjának sátorfáját, de nincs ott egyetlenegy sem. Az egyre növekedő sajátos fogyasztási igények mellett a világkereskedelem számtalan oly cikket hoz forgalomba, melynek beszerzési ára (elefántcsont, kávé, kaucsuk, pálmaolaj, kopál, stb.) aránytalanul kisebb, mint végső forgalmi értéke. Magyarország minden ily cikkben fizeti a tributumot, mintha a közvetítő kereskedelemnek csak egy fokát is kiküszöbölni a feltétlen lehetetlenségek sorába tartoznék, a helyett, hogy magát szintén ilyenemű cikkekre vetné.

Alapítsunk *kereskedelmi* telepeket! Még jobb, ha ez úgy lehetséges, hogy közvetlen háttérüket saját tengerentúli földmívelési telepeink képeznék, de nagyon hasznosak azok is, melyek tengerentúli nagy kikötőkbe, sőt kezdetleges kultúrájú tropikus vidékekre kihelyeztetnek. Ha a magánvállalkozás képtelen felfogni legvitálisabb érdekeit, ám legyen meg az állami iniciativa. Tán csak akad segélyezett nagyszabású

kereskedelmi részvénytársaság, mely (esetleg együttesen a kivándorlás ügyeinek fentérintett módon való intézésével is foglalkozva) az alkalmas tengerentúli kikötőkben bizományos telepeket állít, mely a tropikus őstermelés legkülönbözőbb czikkeit saját kihelyezett telepein első vagy másodkézből átvegye, mely becses kereskedelmi információkat adva, közvetlenebb üzleti összeköttetéseket létrehoz.

Emeljük tengerészetünket, a tengerentúli kikötőkben létesítsünk *árúmintaraktárakat*, fordítsunk gondot oly külkereskedelmi *szakoktatásra*, mely kereskedőink ifjabb generációjának a kellő körültekintést megadja.

Majdnem az összes kereskedelmi gyarmatok kereskedői telepekből nőttek fel! Bámulatos dolog, mily szerencsés e tekintetben Anglia, s mily nagy horderejű sikereket ér el az angol *magánvállalkozás*. De sőt! — nem a követendő példa idézésének gondolatával, csak az ellentét jellemzésére legyen fel-
említve a Geffcken által találóan kifejezésre juttatott azon észlelet, hogy Angliának nem egy gyarmata *ma is* úgy keletkezik, hogy *kalandorok* szállnak meg még el nem foglalt területeket, kiknek egymásközti viselkedése szükségessé teszi valamelyes fenhatóság felállítását: s így lesz a telepből gyarmat.

Németországnak középafrikai gyarmatai néhány ott meg szállott német kereskedőháznak köszönik létesülésüket, melyek életképes telepeik számára a német birodalom oltalmát kérték, a mi aztán az illető gyarmatterület állami elfoglalásához vezetett. Keletafrikai *legfontosabb* gyarmatbirtokához meg épen egy kalandos jellegű expeditio nyomán jutott, melyet dr. Peters vezetett volt a német gyarmatügyi társaság megbízásából. Kamerun és Togoföld összes költségeiket ma már *maguk* fedezik.

De legyenek ez utóbbi példák csak azért említve, hogy a könnyű jövőendőbeli *kifejlődés* lehetőségét megmutassák; nálunk még a legközelebbi lépések siícsenek előkészítve; de nem is akarnók a megpendített kérdések komolyságát távoli fejlemények önámító színezésével ismét lerontani.

* * *

A legközelebbi teendőket már föntebb kifejtettük. A »Tengerre magyar!« jelszó nem járt le, intő echója vissza-visszatér; szíveleljük meg, mielőtt végleg elhangzott.

A monarchia jelenlegi külügyminisztere nyomatékosan kijelentette a delegációban, hogy a külkereskedelem emelése érdekében minden lehetőt kész megtenni. Nos, a tengerentúli telepítvények alapításának egyik kiváló fontosságú támasza közvetlenül az ő kezének ügyébe esik. Mert minden ilyenmű kísérlet sikeréhez oly konzuli külképviseletre van szükség, mely *hivatásának* magaslatán áll. Ettől kell kívánnunk az előfeltételek alapos helyszini megfigyeléséből meritett, jól megfontolt konkrét útmutatásokat és minden megkezdett akciónak buzgó s odaadó támogatását.

Szokatlan ez az egész téma, — pedig hát életkérdés. Nem ugyan talán még a mostani generációra, csak a következőre. Rendkívüliek azok a gyümölcsök, melyeket a közvetlenül megelőző generációnak azon fáradsága után arattunk, melylyel Magyarországnak legutóbbi bámulatos gazdasági és kulturális fellendülését lehetővé tette. Ültessünk el mi is a jövőendő számára néhány szerény csemetét, még meg is érjük az első gyümölcsöt.

DR. LERS VILMOS.

I R O D A L M I   S Z E M L E.

Die evangelisch-soziale Bewegung von Paul Göhre. Leipzig
'Grenolo 1896. 8° VIII. + 200 l.

A socialismus alapja határozottan humanistikus. A társadalom legalsó elnyomott és nyomorban élő osztályán akar segíteni. Ez a magyarázata annak a jelenségnek, hogy a socialismus úttörői kivétel nélkül nemesen gondolkozó idealisták voltak, hogy az utópia és rajongás nem ritka közöttük. Az eredeti humanistikus iránynak kétségkívül sok analogiája van a keresztyénség úttörő törekvéseivel. Sokszor nevezték el már socialistának magát Jézust is, ki mindenkor pártfogója és dicsőítője volt a szegénységnek, nekik biztosítván a mennyeknek országát. Nem csoda ennél fogva, hogy a socialismus fejlődésével párhuzamosan mindenkor megjelent annak vallásos színezetű ikertestvére, a keresztyén socialismus, mely eszközeiben és eljárási módjában csaknem ellentéte ugyan a politikai és nemzetgazdasági socialis törekvéseknek, végcélja azonban lényegileg egy: az elnyomott és nyomorban élő alsóbb néprétegek sorsának javítása.

Göhre könyve nem szól a keresztyén socialismusról általában. A külföldi mozgalmakat meg sem említi, hallgatással mellőzi még a német Ketteler és mások törekvéseit is, de teljes és határozottan világos képét nyújtja az újabb német protestans socialista mozgalomnak, mely főképp Stöcker nevével nem oly rég nagy feltűnést keltett. S mivel ez a mozgalom más történetirőt nem mutathat fel, kétségtelenül megérdemli ez a kis mű, hogy vele megismerkedjünk.

A német evangélikus socialista mozgalom kezdeményezőjének Göhre a humanismus egyik tekintélyes alakját, a hamburgi »Rauhes Haus« megalkotóját s a protestans belmissio teremtményét, Wichertet jelöli meg, ki az 1848-ki wittenbergi egyházi gyűlésen hathatósan sürgette, hogy az egyházi élet fegyvereivel igyekezzenek a szegény nép anyagi nyomorán is segíteni. Felhívására alakultak a protestans legényegyletek, a diaconiszták szerzetszerű intézménye s jött létre számos kórház, árvaház, menedékhely s más jótékony intézet.

Wichert tehát még csak humanista. Utóda Huber Aimé Victor tanár ellenben már a socialis reform terére lép, a mennyiben különféle szövetkezetek alapítását sürgeti a manchesteri rendszer diadala ellenében. Hubernek azonban nem vala hatása s így a keresztyén socialismus valódi megalapítója *Todt Rudolf* (†1887) lelkész volt, ki 1877-ben írta meg nagy feltűnést keltett munkáját: »Der radikale deutsche Socialismus und die christliche Gesellschaft«. Ő az első, ki tisztán vallásos alapon agitáló politikai pártot akart létesíteni s eléggé feltűnően csaknem teljesen az akkori socialdemocrata elvek alapján.

Nézete szerint a socialdemocratia alapelvei — az atheismus kivételével — jogosultak, nem ellenkeznek az evangelium tanaival, ellenkezőleg lényegileg megegyeznek azzal. De a socialdemocrata párt eljárása nemcsak helytelen, hanem evangelium-ellenes és lehetetlen. Ezért minden keresztyénnek socialistának kell lenni, de nem socialdemocratának. Nem szabad osztályharcot idézni elő, hanem a keresztyén és monarchista állam segítségével kell a reformokat megvalósítani. Ezért állami socialismust akar keresztyén alapon. A párt nyilvános küzdelmet folytasson, de ebben ne vegyenek részt a papok, kiknek feladatuk saját községükben a csendes és békés munka.

Todt a művében kifejtettek alapján elvtársaival, Wagner Adolf, Meyer Rudolf nemzetgazdasági írókkal s Stöcker Adolf berlini udvari lelkészszel már 1877. deczember 5-én megalapította a »Zentralverein für Socialreform auf religiöser und konstitutionell-monarchischer Grundlage« című egyesületet, mely »Staatssocialist« című lapot is alapított. Az egyesület kezdetben virágzó volt, több fiókegyesületet alakított, azonban nagyobb tevékenységet sohasem fejtett ki s már 1881-ben tényleg beleolvadt Stöcker új együletébe. Főoka az elernyedésnek az volt, hogy maga Todt az államhatalomtól várva mindent, a socialis reformeszméknek egyszerű előkészítésére szorítkozott s egyelőre óvakodott azokat az eszméket a nagy tömeg bírálata alá vetni. Az egyesület akadémiái jellegének megfelelően tagjait főképp az értelmiségből toborzotta felekezeti különbség nélkül, úgy, hogy az alapítók között több előkelő zsidó is volt.

Nem rokonszenvezett ezzel az elméleti modorral a hevesvérű Stöcker, ki maguk a munkások között akart az új eszméknek híveket szerezni s ezért pár héttel a Zentralverein alapítása után 1878. január 3-án Berlinben életbeléptette a keresztyén socialista munkáspártot. Javaslatai a szegény és gazdag közt levő ürnek békés s túlnyomólag államsegély által biztosítandó enyhítését czélozzák s különösen megtámadja a socialdemocratia keresztyénellenes és nem hazafias modora miatt, bár elfogadja követelésüknek nagyobb részét, minők: a normál munkaidő, a vasárnapi munkaszünet, a nők és gyermekek gyári munkájának megszüntetése, gyármunkásokat védő törvények alkotása, szakszövetkezetek létesítése és progressiv jövedelmi adó. Mindezt azonban igen természetesen mérsékelt alakban emelte ki s állandóan összekötötte a reformkövetelésekkel a harcot a romboló socialisták ellen.

A socialdemocrata párt egész erővel vette fel a harcot Stöcker törekvéseivel szemben. Támadásaik a pártvezért mindinkább arra kényszerítették, hogy szigorú conservatív gondolkozásmódját hangsúlyozza. A keresztyén socialista munkáspárt észrevétlenül átalakult s pár hó múlva, midőn 1878 őszén az agg Vilmos császár ellen elkövetett merényletek hatása alatt a socialista törvényeket megalkották, a még mindig élükön harczoló Stöckert elhagyták a munkások s helyettük a kisiparosok, kiskereskedők és kishivatalnokok tömege sereglett zászlója alá. S ezek a kis emberek, kik a proletárságba sülyedés ellen küzdöttek, nem annyira a gyárosokban találták fel ellenségeiket, mint a gyármunkások, hanem inkább a nagykereskedőkben és vállalkozókban s mivel ezek közt Berlinben akkor a zsidók vitték a főszerepet, küzdelmük átalakult antisemitismussá. Stöcker, a manchesteri iránv ellenése és a ki a zsidó hirlapirodalomtól napról-napra támadásban részesült, habozás nélkül hódolt hívei néze-

tének s így történt, hogy a keresztyén socialista munkáspártból rövid egy év alatt erős antisemita mozgalom lett a békeapostol és udvari pap vezetése alatt. 1880 nyarán már a párt nevét is megváltoztatták: keresztyén socialis párt lett belőle.

Az új párt határozottan conservatív irányú volt s maga Stöcker, ki ebben az időben Bismarck kegyeltjévé lett, még conservatívabb, mint hivei. Lelkes apostolhoz méltó ügybuzgalommal küzdött egyesületekben, választásoknál, a parlamentben és irodalomban egyaránt, mindamellett csekély hatással, mert a proletárok érdeke és a conservatív irányzat között fennálló természetes ellentét mindinkább kitűnt s midőn Bismarck ismét kaczerkodni kezdett a szabadelvűekkel s Stöcker főtámasza, az agg Vilmos elhunyt s őt csakhamar elmozdították udvari lelkeszi állásából, a keresztyén socialis párt tekintélye is megszűnt.

A Stöcker által elejtett zászlót, a munkások érdekeinek keresztyén szellemben való megvédését sajátságosan maguk a munkások veszik fel, de nem az antisemitismus által megmételtyezett Berlinben, hanem a Rajna vidékén.

1882-ben Westfáliának Gelsenkirchen nevű kis községében egy Fischer nevű bányász és Bischof nevű néptanító a katolikus munkásegylet ellenében felekezeti buzgalomból helyi evangélikus munkásegyletet alapítottak önképzés s önsegélyezés céljából a parasztok között s főképp azért, hogy az evangélikus hitbuzgalmat ápolják. Az egyesület Westfáliában és a Rajna környékén csakhamar követőkre talált, megkezdtek a fogyasztási, házépítő szövetségek alakítását, munkaközvetítő intézeteket létesítettek s nyilvános ünnepek rendezése által erősítették az összetartozás érzetét. 1885-ben már 25 ily egyesület volt 11.700 taggal, ekkor szövetségeket kötöttek egymással s csakhamar azután különösen Weber lelkes buzgólkodása egész Németországban teremtett hasonló egyesületeket. Jelenleg már 12 külön szövetség áll fenn s 1890 óta »Gesamtverband der evangelischen Arbeitervereine Deutschlands« cím alatt központi közegük is van. A szaporodás rohamos:

1887-ben	volt	44	egylet	17.000	taggal,
1890-ben	»	140	»	40.000	»
1893-ban	»	230	»	73.000	»
1896-ban	»	350	»	80.000	»

Az egyletek hét lapot tartanak fenn, több munkáskönyvtárt létesítettek s külön füzetes vállalatokat adnak ki, melyekben socialpolitikai vagy rokon kérdések tárgyaltnak. Idővel egészen háttérbe szorult a küzdelem Róma ellen, de annál élesebb lesz ellentétük a socialdemocratiával, mivel a társadalmi kibékülést folyvást hangsúlyozzák, bár határozott törekvésük a proletár elem bajain segíteni.

Az egyletek által 1893 tavaszán a negyedik evangélikus socialis congressus alkalmával megállapított programmban mellőzve van az antisemitismus és az agrárkérdés, a követelmények azonban lényegileg megegyeztek Stöcker és a socialdemocraták tételeivel, az önsegélyző eszközök kiemelése mellett több radikális kíváncsi is van. Csakhogy Göhre tapasztalata szerint ez a program papíron maradt, az evangélikus munkásegyletekben a conservatív és proletár elv mereven küzd egymással, maga a program létesítése compromissio eredménye s azért a kifejezések nagyobbára határozatlanok. Az egyesületi mozgalom jövője tehát veszélyeztetve van.

A felmerült ellentétek elenyésztetése végett Stöcker kezdeményezésére 1890-ben közös tanácskozásra gyűltek össze Berlinben az evangélikus socialisták vezéremberei, mintegy nyolczázan, köztük igen sok lelkész. A tanácskozás eredményeként elhatározták, hogy ezentúl időről-időre tartanak evangélikus socialist congressusokat az elvek megbeszélése és a működési program megállapítása érdekében s e végett Berlinben külön agitáló bizottságot szerveznek, mely a congressusokat előkészítse. Ez a munka maig tart, Wagner Adolf, Stöcker és Nobbe a vezérférfiak. A congressusokon minden irány képviselve van: belmissió hívei, politikai pártok emberei keresztyén színezettel, Stöcker-féle conservatív socialisták, Huber-féle szövetzési apostolok, földbirtok-reformálók, az evangélikus munkás-egyesületek vezérei, humanisták és mások. Ezek az ellentétek okozták, hogy a congressus tanácskozásai túlnyomólag elméleti akadémiái jellegűek voltak. Tartottak szépen látogatott népszerű nemzetgazdasági tanfolyamokat, adtak ki havi közleményeket és röpiratgyűjteményt, rendeztek egy nagyobb enquéttet a földműves munkások helyzetének megismerése végett s általában nagy tevékenységet fejtettek ki, de mindenkor csak általánosságban maradva. Midőn a részletes reformjavaslatok megbeszélésére került a sor, a conservatív »öregek«-kel szemben csakhamar előtérbe léptek a proletárok elveit képviselő »ifjak« s ez utóbbiaknak vezére is akadt az öregeket vezető Stöcker ellenében a tevékeny Naumann lelkészben. Végre volt még egy harmadik párt is, mely socialethikai szempontból ítélve meg mindent, a congressuson a békességet, a külső tevékenységben a humanismust képviselte.

A conservatív és proletár irányzat ellentéte az evangélikus socialista mozgalom mindkét nagy csoportjában évről-évre élesebben domborodott ki s ezért igen természetesen vizsgálódásokat idézett elő, melyek több helyen, például oderai Frankfurtban az evangélikus munkás-egyletek megoszlására is vezettek. Ma már mindkét pártnak külön közlönye van, melyek könnyen érthetőleg sokkal hevesebben támadják meg egymást, mint a socialdemocratiát. Az evangélikus socialista mozgalom ezért még az eddig pártolóként szerepelt fensőbb conservatív körökben is elvesztette népszerűségét s többek közt 1895. december 16-án a porosz evangélikus főegyháztanács fegyelmi vizsgálat terhe alatt tiltotta meg a lelkészeknek a részvételt a socialpolitikai agitációban, melynek következtében több lelkészt hivatalvesztésre ítéltek s még többet tartózkodásra bírtak. Ez az utóbbi intézkedés nemcsak egész sereg vezértől fosztotta meg a mozgalmat, de, a mi lényegesebb, megvonta attól az egyházi jelleget, mely a nagy tömeg szemében igen fontos volt.

Szerzőnk mindamellett azt hiszi, hogy a mozgalomnak életképessége megvan s még jobban fog virágozni, mint eddig, de szükségesnek tartja, hogy a socialethikai és a socialpolitikai irányok teljesen elkülöníttessenek. Az előbbeni maradhat továbbra is a lelkészek vezetése alatt, kik a belmissiót, tekintettel a helyi humanistikus törekvésekre buzgalommal vezethetik politikai jellegű agitáció nélkül is és e mellett fentarthatják az evangélikus socialist congressusok oktató és kibékítő tanácskozását. Szükséges azonban, hogy a socialpolitikai irány külön képviseletet nyerjen a munkás-egyesületek szövetségében, akár az öreges és fiatalok békés együttműködése útján, akár, ha kell, egyedül a fiatalok pártja által.

S ennek az utóbbi iránynak az eddiginél sokkal nagyobb tevékenységet kell kifejtenie. Stöcker és társai csak politikai irányt létesítettek, szükséges, hogy az evangélikus munkáspárt valóságos politikai párt legyen, mely a helyi és országos választásokra is igyekezzék befolyást szerezni s ez által tekintélyt nyerni. A conservatív párt Göhre szerint Németországban a reactiót képviseli, a socialdemokraták pedig a forradalmat s így a nemzet érdekében áll új párt teremtetése, mely socialis reformot akar komolyan és államfentartó módon. Hite szerint ez sikerülni is fog, mivel a német közgazdaság határozottan ethikai irányzatú s így az elmélet emberei is komolyan óhajtják a kis emberek sorsának javítását. El kell kerülni azonban azt a régi tévedést, mintha a nemzetgazdaság tanai a dogmákkal szoros összeköttetésben állának és az új-testamentom elveiből kimagyarázhatók volnának. Az evangélikus munkáspárt programja ne legyen sem egyházi, sem egyházpolitikai, hanem egyszerűen, de valóban vallásos. Így erőt nyer az agitációra, világosabb lesz küzdelmének érdeknélküli jellege s a socialdemokratákkal szemben nagy ereje lesz abban, hogy nemcsak a gyármunkások ügyét karolja fel, hanem a nép nagy zömét alkotó kis emberek sorsán általában igyekszik és fog segíteni.

— r.

Praktische Massregeln zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. Von Hans von Meyerinck. Jena, G. Fischer, 1896, 8°, 127. l.

A foglalkozást nem találók számának rohamos szaporodása az emberbaráti törekvéseknek korunkban általában közgazdasági irányzatot adott. A szegényeket és árvákat ma már nemcsak segítéyzik, a koldusokat és csavargókat nem egyszerűen büntetik, hanem alkalmat adnak nekik a munkára és kenyérkeresetre részint közvetítőleg, részint közvetlenül.

Mint csaknem minden közgazdasági reformmunkálatnál tapasztaljuk, e téren is az angolok jártak legelől, kik már 1601-ben törvényesen szervezték a dologházakat, melyekben a foglalkozást nem találók munkájukért teljes ellátást nyertek. Az angolok példáját más országokban is utánozták, mindamellett az ilyenmő s rokon intézetek a legtöbb államban csak a jelen század második felében állítottak fel tömegesebben, midőn a gyaripar felvirágzása a foglalkozást nem találók számát szerfelett megnövelte. De ugyanakkor már érezték azt is, hogy a régi dologházak a szükségnek nem felelnek meg, mivel a munkahiány különböző csoportjaira nincsenek tekintettel s különösen mert inkább büntető, mint nevelő jellegűek s a munkaközvetítés feladatait nem veszik tekintetben. Ezért a dologházak mellett a különféle más intézetek egész sorozata keletkezett s keletkezik folytonosan.

A hallei munkaközvetítő hivatal vezetője, Meyerinck nyugalmazott őrnagy, összegyűjtötte a művelt Európában s az amerikai nagy köztársaságban létesített ilyenmő intézmények adatait s szemlét tartva azok felett kimutatja, hogy mindeddig, Angliát, Svájcot és Hollandiát kivéve, aránylag csekély eredményt mutathat fel a küzdelem a munkahiány ellen, sőt vannak tekintélyes és művelt országok, köztük Belgium, Dánia, Olaszország, Svédország, melyekben alig kezdődött meg az öntudatos emberbaráti munka a végből, hogy a foglalkozást nem találók sorsán gyökeresen segítsenek.

Meyerinck dolgozata helyi jellegű, mindenütt a német törekvéseket tartja szem előtt, mivel célja azok reformjának szükséges-

ségét kimutatni, következtetései ennél fogva nem is tudományos jelentőségűek: mindamellett az általa szorgalommal összegyűjtött adatok alapján képesek vagyunk némi áttekintést nyerni a jelenlegi közgazdasági tevékenység ezen irányáról s ez az áttekintés sok tekintetben tanuságos lehet.

Említettük, hogy a *dologházak* intézményének létesítése volt az első lépés ebben az irányban. Ez az intézmény első sorban mindent a koldusokat és csavargókat vette szemügyre. A koldulás ellen természetesen külön rendőri intézkedések s egyes esetekben szigorú törvények állanak fenn. Franciaországban 1808-ban, Angliában 1824-ben egyenesen törvény hatalmazza fel a rendőrséget az illetőségét s kenyérkeresetét ki nem mutató egyén elzárására és eltolonczoltatására, de különösen Oroszország példája tanúsítja, hogy az eltolonczolás szigorúsága a koldusok számát jelentékenyen szaporítja s ez nemcsak erkölcsi baj, hanem, miként Meyerinck többek között egy koldusnak gondosan vezetett bevételi naplójának közlése által (99—100 l.) kimutatja, jelentékeny közgazdasági hátrány is, mivel egy koldus átlagos napi keresetét egy forintra lehet tenni.

Németországban az első dologházat 1791-ben nyitották meg s jelenleg is csak 47 van 10 filialéval, melyekben legfeljebb 14.000 egyént lehet elhelyezni, pedig a legtöbb helyen tehetetlenek menhelyeivel állanak kapcsolatban. Szervezetük a javítóintézetekéhez hasonló, a letartóztatottak hosszabb ideig maradnak itt és külső munkára is felhasználják őket. Az angol dologházak újabban inkább menedékházak, különösen gyermekek számára, a belépés csak a nyilvános alamizsnából élők számára kötelező. Oroszországban 1882 óta állanak fenn a dologházak, jelenleg 30, éjjeli szállásokkal, népkonyhakkal kapcsolatban; árvákat és elaggottakat is tartanak, főcéljuk azonban a koldusoknak és a foglalkozást nem találóknak ideiglenes menedékhelyet és munkát adni. New-Yorkban a dologházak rendőri intézmények, a koldusokat 10 napra, ismétlés esetén 3 hónapra, sőt évekre zárják be ide s kemény munkával foglalkoztatják őket. Hollandban az angol rendszer az uralkodó, de még inkább humanistikus jelleggel. Egész családokat is felvesznek, munkájukból jövedelmet nyújtanak nekik s igyekeznek ismét önállókká tenni, ezért többek között engedélyt kell kérniök, ha egy évnél tovább maradnak az intézetben; különben jó élelmezésükből elvileg hiányzik a húsétel, hogy élénkebb legyen vágyakozásuk a saját otthon iránt. Mily nagy szükség van ily irányú vezetésre, tanúsítja többek közt a newyorki szegények házában tartott kutatás eredménye, mely szerint 12.614 bennlakó közül mintegy 3.000 már 2—5 évig lakott ott, néhányan 30—40 évig s volt egy pár család, melynek tagjai három nemzedéken át a szegények házában jótéteményeit állandóan élvezték.

A dologházakkal ellentétben vannak a *szállók* (Herberg), melyekben a vagyontalan és foglalkozást nem találó egyének ideiglenesen nyernek ellátást vagy legalább éjjeli szállást. Már a czéhek korában létesítettek ily szállókat a vándorló mesterlegények számára Európa nagyobb városaiban, most főképp jótékony egyesületek gondoskodnak erről. Németországban 1854-ben Bonnban alapította Perthes tanár az első keresztyén szállót s már 1893-ban 426 ily intézet volt 15.462 ágygyal. Londonban Booth hadserege számos szállót állított fel férfiak és nők számára. Leginkább elterjedt ez az intézmény Svájcban, hol csaknem minden nagyobb községben nyerhet az átutazó ingyenes vagy nagyon olcsó szállást és kosztot rövid időre.

De éppen Svájcban tapasztalták csakhamar, hogy az ily szállók csaknem többet ártanak, mint a mennyi hasznuk van. A munkakerülők ügyesen tudják kihasználni a szabályokat, hogy ingyenélők lehessenek. Ezért Argau kantonban külön törvényt hoztak, hogy az ily szállókban csak munkakönyvvvel bíró egyének vehetők fel, kik a szállásért és kosztért külön munkát tartoznak végrehajtani, de még ebben az esetben is csak addig maradhatnak az intézetben, míg az állandó munkát nem közvetít számukra. Hasonló törvényt alkotott Csehország s több német állam, mely országokban az ily szállók költségeinek nagyobb részét a hatóság fedezi. Pedig ez a költség nagy. Poroszország 951 szállójában 1890-ben egy milliónál több éjjeli szállást adtak s ezért a porosz képviselőház 1895-ben elvetette a törvényjavaslatot, mely az ily szállók felállítását kötelezővé tette. Sokan egyenesen kárhoztatják ezt az intézményt, mely különösen elősegíti azt, hogy a munkások meggondolatlanul mondanak fel s kóbor élethez szoknak. Mindenesetre szükségesnek látszik a még fennálló szállókban megszorítani a felvételi feltételeket meg a házi rendet s ezenkívül intézkedni, hogy a vándorkönyvek kóborlásra és munkakerülésre ne adjanak alkalmat. Az említett porosz törvényjavaslatnak egyik pontja megkövetelte azt is, hogy a szállóban elhelyezett munkás a szállóban kijelölt munkahelyet elfoglalni köteles.

Sokkal tökéletesebb alakja a foglalkozást nem találók okszerű gyámolításának a *munkásgyarmatok* létesítése, melyekben maga az intézet ad ideiglenes munkát vagy legalább szigorúan nevelő irányú felügyelete alatt tartja a munkásokat, nemcsak egy pár napig, hanem mindaddig, míg azok állandó elhelyezése biztosított lesz.

Ezt a nagyfontosságú emberbaráti reformeszmét legelőször 1817-ben van den Bosch tábornok kezdeményezésére a hollandok valósították meg, kik a foglalkozás nélkül maradt munkások számára Drenth tartományban 600 hektar nagyságú földet vásároltak, melynek terméketlen homoktalaján mintagazdaságot létesítettek. Ma a jótékony egylet évenként több ezer volt koldust és csavargót foglalkoztat, a gazdasági munkán kívül kisebb ipartelepeket és kertésziskolát tart fenn, gyarmataiban 224 állandóan letelepedett családtag van s a megmunkált vad vidéken több új virágzó község keletkezett.

A hollandok szép példáját nagy buzgalommal karolta fel Németországban Bodelschwingh westfáliai lelkész, ki a hetvenes évek közepén az alapítási szédelgés után nagyon elszaporodott koldusokat és csavargókat akarta felhasználni a nagy kiterjedésű mocsaras és turfás vidékek termékenynyé tételére. 1882-ben alakult az első Wilhelmshaus nevű gyarmat Bielefeld mellett, most van 32 (6 nők számára). A 26 férfi intézetben 3.100 hektar földet tettek termékenynyé, az állandóan letelepedettek száma 3.024 s az összes felvett munkások száma 83.708. Minden gyarmat önálló telep, több épületben egy egy családos s a Rauhes Hausban nevelkedett »házi atya« és a lelkész vezetése alatt. Az összes gyarmatok központi hatósága Potsdamban van s az igazgatóság havonként megjelenő közlönyt ad ki »Arbeiter-Colonie« cím alatt. A nők intézeteiben, továbbá Berlinben, Hamburgban és Magdeburgban házi ipart üznek, de mindenütt szigorú a házirend, bár a börtön jellegét határozottan kerülik, még az egyenruha viselését is. A legtöbb vállalat nem fizeti ki magát, az egyesületek évenként mintegy 10 ezer forinttal pótolják a bevételt.

teleket a természetben eszközölt gyűjtéseken kívül, melyekre vonatkozólag mellékesen említjük meg, hogy Bodelschwingh létesítette a rongyok (eldobott apró házi tárgyak, ruhák, bélyegek, újságok, dugaszok) gyűjtését, melyből szintén több ezer forint kerül ki évenként. Különösen hátráltatja a gyarmatok felvirágzását, hogy elvből nem használnak gépeket s hogy a munkások nagy része igen gyorsan változik.

Hasonló munkástelepeket létesített az »üdv hadserege« Angliában, ezek közül a legrégibb (1891) Hadleigh várkastélyban 2 963 acre részben eddig használhatlan talajon igen szép eredményeket ért el. Oroszországban és Svájcban szintén vannak ily talajjavítási célból felállított munkásgyarmatok, sőt az utóbbi helyen Neuchatel és Vaud kantonokban már 1873. óta rabok számára is állítottak fel munkásgyarmatokat lényegileg hasonló célzattal.

Némi reformot mutat ezekkel szemben a Bréma mellett levő Friedrich-Wilhelmsdorf nevű *otthongyarmat* (Heimatskolonie), melyet Cronmeyer lelkész alapított 1887-ben s melynek végcélja az, hogy a foglalkozást nem találó vagyontalanoknak lehetővé tegye az önálló otthon létesítését. Ha az önként jelentkező munkás 3 évig a munkásgyarmatok rendes foglalkozásában jól viselte magát s e mellett oktatásban is részesült, megnősülhet s lakást kap istállóval és két hold földdel, melyet újabb 3 év múlva nagyobb állandó bérlettel cserélhet fel. Az otthongyarmatban jelenleg már 25 ily család él, kik a többi munkásokkal együtt 108 hectar földet művelnek meg. A gyarmat sikere már is felkeltette azt a gondolatot, hogy Németországnak mintegy 22.000 négyzetkilométernyire tehető, ma még használhatlan területét ily gyarmatok létesítése által igyekezzenek megjavítani s esetleg a kivándorlók egy részét ily munkára használni fel.

A munkásgyarmatok eszméje kétségkívül egészséges, bár tisztán társadalmi úton nagyon kis sikereket lehet elérni. Nem lehetetlen azonban Svájc mintájára a javuló rabokat használni fel e célra, hiszen a régi rabgyarmat rendszer ma már csődöt mondott s igen költséges Francziaországnak minden egyes deportált rabja évenként átlag 2.000 francjába kerül. Hasonlókép óriási teher származik a foglalkozást nem találók gyámolításából is. Egy angol orvos kimutatta többek közt, hogy egy 1740-ben született Tuke Anna nevű iszákos csavargó nő 834 ivadéka közül 709 rövidebb vagy hosszabb ideig az állam terhére szorult s tisztán ennek a családnak az állam gyámolítás, börtönkiadás s más czimek alatt több mint öt millió shillinget fizetett ki.

Igen érdekes kísérlet még a foglalkozást nem találó egyének segélyezésére nézve a párisi *munkásszálloda* (Maison hospitalière pour les ouvriers sans asyle et sans travail). Az intézetbe, hasonlóan a nálunk is virágzó hajléktalanok menedékházaihoz, bárkit felvesznek, de nemcsak egy-két éjjelre, hanem mindaddig, míg állandó munkát talál. Délelőtt a felvett egyén szabadon járhat ki munkakeresés végett, délután favágással kell foglalkoznia, hogy a lakás és koszt költségei megtérüljenek. Nevezetes az intézetnek azon eljárása, hogy Páris emberbaráti lakosai között felvételi jegyeket árúsít el, hogy azok a segélyezésért hozzá forduló egyéneknek pénz helyett ily jegyeket adhassanak. Mivel a jegyre a neveket is feljegyzik, a csavargó koldusok azt másként nem értékesíthetik, ha

pedig az intézetben értékesítik, munkához szoknak. Nagyon óhajtott volna, hogy a népkonyhák, hajléktalanok menedékházai s más hasonlók intézetek nálunk is hasonló jegyeket bocsátanának áruba, a mint hogy ezt az izr. nőegylet Budapesten megkísérlette.

A munkanélküliek segélyezésének más módja a *biztosítás*, mely különösen az angol munkásszövetkezetek kebelében nagyon divatos. Igen természetes azonban, hogy az ily biztosítás csak szervezett munkástevékenységekben eszközölhető sikerrel, sőt itt is nagy nehézségekkel jár. ha a munkaszüneteléshez a betegség eseteit nem számítjuk. Bernben 1893-ban a hatóság létesített ily biztosító szövetséget, mely azonban rövid fennállása óta is többször kényszerült új és új megszorító szabályzatokat alkotni s mindamellett a hatóság hozzájárulása aránytalanul nagy maradt.

A legrégibb s legtermészetesebbnek látszó módja a küzdelemnek a nagy társadalmi baj ellen a *munkaközvetítés*, melylyel tényleg mellékesen csaknem minden eddig felemlített társadalmi intézmény is foglalkozik, a minthogy már a régi vándorlegény szállók egyik feladata is új helykeresés volt. Csakhogy ez a mód ma a nagy verseny és a részletekig menő munkafelosztás korszakában nem oly könnyen valósítható meg czélszerűen s e mellett kétségtelen az is, hogy a közgazdasági élet által jóformán önmagától kifejlődő intézmények, mint azt a nagyvárosok cselédszerző irodái mutatják, sokszor több kárt okoznak, mint hasznót.

Általában tapasztalati tény, hogy maguk a munkások, kivéven a szűk körre szorított szakegyesületeket, nem képesek a helyközvetítésnek eleget tenni. Legnagyobb alkotásuk e nemből a nemrég megszüntetett párisi *munkásbörze* 1891-ben 2 $\frac{1}{2}$ millió munkakereső közül csak 460 ezernek tudott állandó s 360 ezernek ideiglenes foglalkozást szerezni. Sokkal nagyobb sikerrel működik a londoni munkásbörze (*free labour exchange*), de a siker kulcsa abban áll, hogy a börzét létesítő »üdv hadserege« egész sereg menedékházat és munkásszállót tart fenn s elevator-üzleteiben maga is több ezer munkást foglalkoztat, úgy hogy a munkásbörzén jelentkező egyének jelentékeny részét önmaga alkalmazza.

Jelentékenyen nagyobb az egyesületek által létesített munkaközvetítések száma. Magában Poroszországban az 1894-iki felvétel adatai szerint volt:

	Közvetítő hely	Kimutatott elhelyezések száma
Ipartársulatoknál	734	47.093
Ipar- és gyár-egyleteknél	30	16.910
Gazdasági egyesületeknél	16	1.629
Munkásegyleteknél	297	26.760
Más ipari egyleteknél	60	23.129
Vallásos egyleteknél	241	45.495
Jótevény egyleteknél	143	35.272
Községi- és rendőri hatóságok	92	3.523
Kerületi és tartományi szövetkezetek . .	105	5.180
Magánszállók	18	1.384
Közvetítő üzletek	5.216	381.206
Rabsegélyző egylet (1833)	1	30.034

A legrégibb német elhelyező irodát 1841-ben nyitották meg Drezdában s ez fennállása óta 256.990 esetben közvetített munkát, az utóbbi években már kizárólag nők számára. Megjegyzendő, hogy

az 5.216 közvetítő üzlet közül is 1.646 kizárólag nőcselédnek szerzett helyet. Az összes közvetítő intézeteknél jelentkezett 1.256.735 munkás, 794.224 munkaadó s közvetítés történt 617.755 esetben. Az egyesületi közvetítések többnyire díjtalanok voltak, legmagasabb díjat szedtek a 30 színházi vagy artistai közvetítő intézetben, hol a fizetés 3–5%-a volt a rendes díj, néha még több is. Legnagyobb eredményt mutathat fel a rabsegélyező egyletnek közvetítő irodája, mivel itt a munkakeresők jóformán külön igények nélkül állottak az irodával szemben.

Más országokban természetesen szintén nagy számmal vannak helyközvetítő üzetek és helyközvetítéssel foglalkozó egyesületek és társulatok. Így Bécsben is van egy munkaközvetítő egylet, mely 1885–1892 között 52.654 hozzá fordult egyén közül 19.436-nak szerzett helyet. Legérdekesebbek a *községi helyszerző irodák* Svájcban, melyek közül a baseli 1883-tól, a berni pedig 1888-tól működik, oly módon, hogy a vezető bizottság 11 tagja közül 3-at a tanács, 4-et az ipar egylet s 2–2 más egyesületek választanak négy-négy évre s ezek mellett öt tagú női bizottság van. A község adja a helyiséget, butorokat és felszerelést s fedezi az esetleges hiányokat. A szegények díjat nem fizetnek, a nem városi illetékességük pedig kettős díjat.

A munkaközvetítés hatósági rendezése ellen sok érvet lehet felhozni. Kétségtelen ugyanis, hogy a hatósági helyszerző irodák bizonyos fokig schablon szerint fognak működni, mely a munkafelosztás korában nehézkessé s sok-zor lehetetlenné teszi az igazi szükséglet kielégítését s bizonyos az is, hogy a munkaadók és munkások érdeellentétei esetében a hatóság szerepe az egyik pártnál gyanus marad. Mindamellett a helyközvetítők visszaélései s különösen az a körülmény, hogy a foglalkozást nem találók megadóztatása azoknak anyagi romlását okozza, nagyon óhajtandóvá teszi a hatósági közvetítést, melynek még az az előnye is van, hogy nagyobb körre terjedvén ki, a könnyelmű munkafelmondást és munkaelbocsátást megszorítja s a munkátlanok számát enyhítve, a szegények gyámolításának óriási terhét enyhíti.

Szerzőnk leghelyesebbnek tartja, ha a munkaközvetítést községileg szervezik, de a mellett birodalmi központi hely is tartatik fenn, mely a hozzá beküldött adatok alapján hirlap útján figyelmeztetné a munkaadókat és munkakeresőket a kínálat és kereslet állására. Nagyobb helyeken helyes a szakrendszer életbeléptetése s azonkívül mindenütt szükséges az iroda vezetésében szakértő iparosoknak és munkásoknak helyet biztosítani. Ily külföldre szóló *közvetítő központi iroda* áll fenn 1865 óta Stuttgartban, mely fennállása óta 513.112 egyénnek szerzett foglalkozást a külföldön s forgalma évről-évre gyarapodik.

Mindezen eszközök felhasználása mellett sem kerülhető ki a foglalkozás nélkül maradtak *egyeses segélyezése*. Ez természetesen főképp az egyház és társadalom feladata. Ebben is az angolok járnak legelől. Londonban már 1884-ben 1.013 jótékony egyletet számláltak össze, mely egy év alatt 4½ millió font sterling óriási összeget adott ki segélyezésre. Az állam és hatóságok főmunkája e tekintetben az úgynevezett *ínségmunkák* alkalmazása, melyre rendes körülmények között is szükség van, különösen hogy a mezőgazdasági munkásoknak télen kenyérkeresetet nyújtsanak. Földmunkák, tisztogatások, csatornaépítések a legjobb eszközök a szegények gyakorlati támogatására.

A küzdelem a munkahiány ellen tehát számos irányban folyik s a művelt országokban ma már diadalmaskodott a nagy elv: hogy a szegényeknek ne alamizsnát adjunk, hanem segítséget, lehetőleg munka alakjában. Ezért kétségtelen, hogy ezentúl a helyközvetítés fejlődésnek fog indulni s hogy a munkásgyarmatoknak nagy jövője van. A.

Indus'try in England. Historical outlines by H. de B. Gibbins. London Methuen 1896 8° XIX + 479 l.

Nincs régi ország, melynek iparáról és közgazdasági fejlődéséről általában oly sok hiteles adat maradt volna fenn, mint Angliáról. Már a középkorból, jóformán a mai állam alakulása után közvetlenül (1086) rendszeres népszámlálás maradt fenn s a XIII-ik századtól kezdve csaknem minden közgazdasági kérdést illetően az adatoknak egész halmaza áll a kutató rendelkezésére. Európa más országaiban a háborúk általában pusztításokkal voltak összekötve, melyek mindegyike a mult számos emlékét semmisítette meg. Anglia földjére századokon át nem lépett idegen hódító és a belzavargások is többnyire rombolás nélkül folytak le. Különösen a harminczéves háború és a napoleoni hadjáratok, melyek Európa más művelt államaiban oly sokat elpusztítottak, megkímélték Angliát, vagy legalább annak régi emlékeit.

Nemcsak az angol közgazdasági élet csodálatos nagysága, de egyuttal ezeknek az adatoknak bősége is a magyarázata annak, hogy a közgazdasági élet történetét itt tanulmányozzák legnagyobb sikerrel. Ashley, Cunningham, Giffen, Rogers, Webb és mások munkái kimagasló emlékei ennek a tudományos irányzatnak.

Méltán sorolhatjuk ezekhez az érdekes művekhez Gibbins fenn címzett dolgozatát is, mely az eddigi kutatások eredményét összefoglalva és kiegészítve, valóságos összefüggő történetet nyújt. Anglia népének életéről a praehistorikus és római korszaktól kezdve, napjainkig abban a szellemben, mely Buckle útmutatását követve, a politikát és háborukat sem mellőzi, de mindenkor előtérbe helyezi a kulturális és közgazdasági tényeket s biztos kézzel mutatja ki, hogy a nemzetek történetében az utóbbiaké a döntő szó.

Nincs nemzet, melynek története jobban igazolná ezt a modern felfogást, mint az angoloké. A régi modorú történetíró hasztalan igyekszik megmagyarázni, hogyan jöttek létre az angolok legnagyobb gyarmatai Kelet-Azsiában, Amerikában, Afrikában és Ausztráliában, hol többnyire csak jóval azután szerepel a hódító fegyver, midőn már tekintélyes gyarmatok állanak fenn, avagy miként az ausztráliai szárazföldön és a mai Egyesült-Államok területén látjuk, még azután sem, s mindez abban az időben, midőn Anglia népessége alig volt öt milliónyi s daczára annak, hogy az angolok mindenüvé később jöttek, mint több más európai nép s a gyarmatosításban általában több mint száz évvel megelőzték őket a spanyolok, portugálok és a hollandiak! S még nehezebb volna a régi rendszer szerint irt történelem alapján megértenünk azt, hogyan küzdhetett Anglia csaknem egy nemzedéken át s milliárdokra menő anyagi áldozattal a világhódító Napoleon ellen oly módon, hogy küzdelmét végkimerülés avagy legalább évtizedekre terjedő pangás sem követte; ellenkezőleg vagyona, tekintélye és népessége még ebben az időben és közvetlenül azután is óriásilag gyarapodhatott.

Mindennek a kulcsa nem a kiváló katonai és diplomata tehetségek nagy számában van, nem is más nemzetek gyengeségében, hanem az angol nép kiváló értelmi és erkölcsi erejében, mely fokról-fokra gyarapodva s fejlődésében aránylag kevésbé zavartatva, eléggé hatalmas lett arra, hogy a külső körülményeket teljesen felhasználhassa, sőt részben irányítsa is.

Pedig az angolok őseinek épen nem volt kiváló hajlamuk az iparra és kereskedelemre. A régi kelták ügyes hajósok volak, összeköttetésük a gallokkal eléggé élénk, de valódi ipart és kereskedelmet csak a római hódítók teremtetek ezen a földön, ők alkották meg a városokat is s annyira egyéni volt működésük, hogy uralmuk végével banyatlottak a városok, elromlottak az utak, ismét elfeledték a bányászatot, sőt a jelen évezred kezdetéig, midőn a vállalkozó dánok és normannok új kereskedelmi központokat alapítottak, az angol-szász faj nem is falvakban, hanem valóságos tanyákon élt, melyeket egymással csak a vásárok kapcsoltak össze s a csekély női munkát alkotó háziiparon kívül jóformán minden ipari tevékenység egyes kolostorokra szorítkozott a nép tömegesebb részvéte nélkül. Még a földművelés is mellékes foglalkozása volt az angol népnek, sokkal jobban szerették a halászatot, vadászatot, mindenekfelett pedig a pásztorkodást. Csaknem kétségtelen, hogy a középkor első nagyobb részében Anglia kizárólag juhtenyésztésével tűnt ki az európai népek között. Jellemző azonban, hogy a juhtenyésztés virágzása nem jutott el náluk a gyapju feldolgozásáig; ellenkezőleg a kész gyapjut csaknem kivétel nélkül Flandriába vitték, melynek ekkor sokkal fejlettebb ipara látta el századokon át Angliát más iparcikkekkel is. Nem ismerték még vasgazdagságukat sem s ezt a szükséges ásványt Spanyolországból és a balti tenger partjáról hozatták be.

A modern átalakulás kezdetét egészen határozottan megjelöli ma már a történelem Angliára nézve. Az 1348-iki nagy pestis változtatta meg az állapotokat az által, hogy az akkor mintegy két millió főre menő népességnek legalább egyharmadát elpusztította s az utána következő újabb járványok a népesedésben előállott hiánynak gyors pótlását lehetetlenné tették. A nagy halálozás mindenekelőtt óriási munkaerőhiányt okozott, a földbirtokosok kiadásai átlag háromszorosra emelkedtek, a bérmunkások száma megsaporodott, mert az addigi jobbágyság érezvén a helyzet változását, segíteni igyekeztek magukon szökések, megváltások, sőt valóságos lázadás által (1381), melyek együttvéve tényleg a jobbágyság állapot megszűnését és a munka függetlenségét eredményezték. Másrészt a földbirtokok a tömeges halálozás folytán sok helyen egy kézbe kerülve, előmozdították a főurak vagyonának emelkedését. E mellett az apróbb községek elpusztultak, igen sok helyen a földművelést juhtenyésztéssel cserélték fel s latifundiumokat létesítettek. A keresetétől megfosztott földművesek és kisbirtokosok egy része a városokba vonult, azok népességét szaporította s ezzel előmozdította az ipart és kereskedést, mely III. Eduárd kora óta, különösen a hazájukban fennálló zavaros állapotok miatt ide vándorolt flandriaiak segítségével nőttön-nőtt s tekintélyben is emelkedett. A nemsokára bekövetkezett trónörökösödési harczok alatt a nemesség nagy része elpusztult s így a városi lakosság tekintélye hirtelen nőtt. Még a középkorban megtörtént, a mi más európai országokban akkor lehetetlen lett volna, hogy egyes városos kereskedők és iparosok főnemesi czímet és rangot nyertek.

A középkor vége felé tehát már megvoltak Angliában mai közgazdasági tényezőinek összes elemei. Megvolt még a gyáripár kezdete is, mivel akadtak egyes szövörmesterek, különösen a London után akkor legtekintélyesebb iparos városban Norwichban, kiknek házában több mint száz szövörméken dolgoztak. A nagykereskedelem helyét tekintélyes vásárok pótolták, köztük leghiresebb a stour-bridgei, Cambridge mellett, hol minden év szeptember havában több ezer ember jött össze Európa minden részéből s a hova az angol kereskedők ezernél több felcsomagolt lóból álló karavánnal küldték a gyapjút és más árucikkeket, s hol még a múlt század elején is a vásár három heti tartama alatt egész kis sátorváros állott fenn.

Nem volt meg azonban ebben a korszakban még a proletár elem. A munkabér aránylag nagy, az élelmezés költségei igen csekélyek s az igények még csekélyebbek voltak, azonkívül vállalkozók és más közvetítők nem drágították meg a munkát. A XV-ik században a munkabérek és árak összehasonlításából kitűnt, hogy a kisnemesség jövedelme átlag nem sokkal haladta felül a munkások jövedelmét. Boldog és vagyonos volt Anglia népe. A szegények oly csekély számmal voltak, hogy a czéhek és kolostorok kellőkép gondoskodhattak róluk. Mindenekfelett pedig nagy előnyük volt a munka relatív függetlensége a tőkétől és az egyéni haladás biztosítása a más államokban sokkal merevebb társadalmi korlátok tekintetbe vételével.

Jelentékenyen megromlott azonban az angol munkás helyzete az új kornak már kezdetén. A jobbágy napszámos, avagy a legjobb esetben bérllő lett, a hajdani birtokos tőkepezés, az iparos a czéhrendszer gyors megszűnése után vállalkozó, s így a proletár a bérrendszer súlyát kezdte érezni. Erzsébet királynő korában, midőn a még addig túlnyomóan földmívelő Angliában már-már az ipar és kereskedelem jutott előtérbe, a munkabér és az élelmi cikkek ára megközelítőleg egyenlővé lett, a kisbirtokosok száma rohamosan apadt s 1601-ben már törvényt kellett alkotni a szegények védelmére ugyanakkor, midőn a kereskedelem nemzetközi jelleget vett fel.

Erzsébet kora volt ugyanis Anglia ipartörténetében a nagyság kezdete. A XVI-ik század végéig fokozatosan és állandóan emelkedett ugyan a nemzet vagyona, még VIII. Henrik örült pazarlását is ellensúlyozta a papi javak confiscálása, de mindaddig Flandria, sőt Spanyolország és a hanza városok is nagyobb szerepet játszottak a világkereskedelemben. Amerika felfedezése és a keletázsiai hajózás évtizedeken át érintetlenül hagyta Angliát. Midőn azonban a spanyolok és németalföldiek között kitört a dúló háború, az előbb oly hatalmas Antwerpen helyett csakhamar London lett a kereskedelem központja, nagyrészt azért, mivel a spanyol és francia üldözések elől ide menekültek az értelmes és vagyonos protestánsok ezrei. A flandriaiak az iparban, a hollandiak a földmívelésben, a francia hugenották a kereskedelemben voltak az angolok mesterei és támogatói. És ez az áramlat még később is tartott a harminczéves háború alatt és után. Csak a nantesi edictum visszavonásának évében (1685) ötvenezer hugenotta telepedett le Angliában, köztük igen sok ügyes iparos több mint 3 millió font sterling vagyonnal. Ezek fejlesztették ki nagyobb mértékben a belföldi ipart s okozták többek közt azt az érdekes jelenséget, hogy Anglia népességének sűrűsége a régebben különösen kikötői miatt kedvezőbb fekvésű keleti és déli részokről

a mult század óta az iparnak inkább kedvező északnyugati részekre ment át.

Európa más nagy államaival ellentétben tehát Anglia a XVI-ik században nem hódítással, hanem benső megerősödésével foglalkozott. Első gyarmata Virginia csak 1609-ben csatoltatott az anyaország-hoz s a többi gyarmatoknak nagyobb része kezdetben kereskedelmi társaságok vezetése alatt maradt. Ettől fogva azonban nőttön-nőtt nagy hatalmi állása is s már a mult század elején, midőn a spanyol örökösödési háború után némi szélsérend állott be Európa történetében, Anglia kétségkívül a világ legelső gyarmati és kereskedelmi hatalma volt, népessége, vagyona és országának határa rohamosan nőtt. Ez az egészséges fejlődés Angliának nagy szerencséje a többi európai nagyhatalmakkal szemben, melyek közül Spanyolországot, egykori leghatalmasabb ellenfelét, a felfedezések korszakában kitört aranylázssal kapcsolatos hódítási vágy tönkretette s a többiek nagyrészt inkább gyengültek, mint erősödtek.

Az egészséges fejlődés és benső megerősödés okozta azt is, hogy Anglia a mult századbeli nagy iparforradalmat kevésbé érezte meg és jobban hasznára fordította, mint más nemzetek. Ezt az iparforradalmat, miként Gibbins igen helyesen jegyzi meg, a történetírók nagy jelentőségénél sokkal kevésbé méltatják, tisztán azért, mert a vele csaknem egyidejűleg támadt francia politikai forradalom zajos keletkezése folytán nagyon is előtérbe nyomul. Pedig maga az a tény, hogy Watt, Arkwright, Boulton s sok más nevezetes feltaláló egyidejűleg egy-két évtizedben működtek s így az ipari termelés módja rohamosan alakult át, elsőrangú fontosságúvá teszi ezt az ipari forradalmat az emberiség történetében s kétségtelen, hogy az angoloknak csaknem ugyanannyi, avagy talán még több joga van ennek megvalósítása és diadalra juttatása által az emberi haladás babékoszorújához, mint a francziáknak a politikai szabadság diadalra juttatása által s kétségtelen az is, hogy a nagy ipari forradalom szerencsés lefolyása alig történhetett volna meg másutt, mint a már megizmosodott Angliában.

Nagy áldozatok nélkül azonban nem végződhetett be az ipari forradalom s ezek az áldozatok már a jelen század elején egész sereg szomorú jelenségben, a capitalistikus termelés kinövésében, kezdtek mutatkozni. A latifundiumok szaporodása, az üzletszerű mezőgazdasági termelés, a kisiparok vérvesztése, a nagy kereskedelmi vállalkozások, a gyármunkások nyomora, a népesség összetömrölése nagy városokban, a túltermelés s mindenekfelett a belföldi fogyasztó piac érdekeinek háttérbe szorulása oly szomorú tünetek, melyeket a termelésnek és forgalomnak csaknem szédítő gyorsasággal emelkedő számai sem feledtetnek el. Még 1850 körül is csaknem kisebb volt a mezei munkás bérének vásárló képessége, mint egy századdal azelőtt s a gyári munkások egy részének javuló helyzetével szemben nőttön-nőtt a foglalkozás nélküliek száma, meg a nem képzett munkások nyomora. A jelen század elején, midőn az angol humanisták buzgalma a rabszolgaság régi szennyfoltjának gyökereit sikerrel semmisítette meg, kelt szájra a fehér rabszolgák megbélyegző jelzője és pedig nem ok nélkül magában Angliában. Különösen a század első felében, midőn a kereskedelmi válságok és rossz aratások sűrűn követték egymást, mutatkoztak ily sötét foltok az angol iparélet fényes napján.

Mindezeknek a bajoknak lényege most is megvan. A hatalmas külkereskedelemnek tisztán mercantilistikus jellege még mindig több-több termelésre törekszik s ez a törekvés már nem egy téren idézte elő a részleges összeűződést a nagy teher alatt. A gyármunkások nyomora, a londoni szegénység és az irhoni mezőgazdasági crisis mind igen komoly bajok.

Szerencsére az angol ipar nagysága szilárd talapzaton nyugszik. Gyarmatainak kezelésénél a nemzetgazdasági elvek mindinkább nagyobb érvényre jutnak s a munkások értelmesebb eleme a Trades Unionok és cooperativ társaságok nevelő hatása alatt különösen az 1889-ki nagy »Dock Strike« kora óta politikai jelentőségre emelkedtek, a törvényhozás mindinkább foglalkozik közgazdasági kérdésekkel s mind megannyi együttesen neveli a köztudatot a munka és tőke közös érdekei s az együttes működésöknek szükségessége iránt s ez a tudat lassankint, de biztosan heggeszti a sebeket és új, az eddiginél még nagyobb, mindenekfelett pedig egészségesebb ipari felvirágzásnak egyengeti az útját.

—gy—.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Társadalmi kérdések.

A bér munkásnők sorsa. A statisztikai felvételeknek enquête. szerű eszközlése napjainkban gyakorivá lett, különösen Angliában. Szükségességét mindenki beismeri, mióta a nemzetgazdaságtan és a statisztika mindinkább kiterjeszti figyelmét a társadalmi kérdésekre, melyeknek igen sok fontos részletét, p. a munkások háztartási viszonyait, kérdőívek és táblázatokba szorított számok gyűjtése útján alaposan megismerni lehetetlen. Minden oly esetben, midőn a tanulmány tárgyául kitűzött kérdés határozott gyakorlati fontosságú, a kihallgatott szakértők gondosan válogattatnak meg, nyilatkozataik megbízhatóságáról és objectivitásáról pedig kellőleg gondoskodnak, az ily enquêtek nemcsak gyakorlati, de bizonyos fokig elméleti fontosságúak, s eredményeik a statisztikai irodalomban számottevő munkálatoknak mondhatók.

Bátran állithatjuk mindezt arról a gondosan előkészített és sikerrel megvalósított enquête-ről, melyet a bécsi ethikai társaság a múlt év tavaszán rendezett a bécsi bér munkásnők helyzetének kikutatása érdekében, és a melynek eredményei¹⁾ külön vaskos kötetben most jelentek meg.

A bizottság, mely ezen munkálatokat végezte, Philippovich Jenő egyetemi tanár vezetése alatt, kiváló szakemberekből és nőkből állott, kik között minden socialis párt képviselve volt s a statisztikát Rauchberg Henrik, Singer Izidor s egy pár statisztikai tisztviselő képviselte. Kihallgattak összesen 260 munkást és szakértőt, köztük 181 munkásnőt 58 különböző iparágból, 20 vállalkozót s számos munkavezető s munkásegyleti tisztviselő férfit. Megjegyezzük, hogy Bécsben a foglalkozási statisztika szerint 116.250 munkásnő van a cselédeken kívül, köztük 8.115 magasabb rendű alkalmazott, 4.858 napszámos és 103.277 tulajdonképi munkásnő. Több g, ártulajdonos és vállalkozó megakadályozta ugyan munkásnőit a jelentkezésben, fordultak elő oly esetek, midőn a nyilatkozó munkásnőket bosszúból elbocsátották, s egyes foglalkozások, p. távirónők, szivar-tőzsdékben alkalmazottak épen nem voltak képviselve, egészben véve mindamellett az adatok bősége teljesen megfelelt a méltányos igényeknek. Még inkább azok megbízhatósága. A kihallgatott munkásnők nagyobb része jóformán csak ismételt kérdésekre adta elő sérel-

¹⁾ Die Arbeits- und Lebensverhältnisse der Wiener Lohnarbeiterinnen. Ergebnisse und stenographisches Protocoll der Enquête über Frauenarbeit, abgehalten zu Wien vom 1. März bis 21. April 1896. Wien, 1897. Ignatz Brand k. 8° XVI + 636 l.

meit, sokan a törvény által elrendelt vagy egészségi és erkölcsi szempontból szükséges intézkedések hiányát nem látszottak érezni s aránylag nagyon kevesen voltak, kik a socialdemocraták által fölállított követelésekről tudomással bírtak volna; a legtöbb, mint egy szegény lámpagyári munkásnő megjegyezte (367. l.), a napi munkában kifáradva úgy jő este haza mint a járomból kifogott ökör vagy ló, pihenni tér, nem gondol semmire, még arra sem, hogy sorsán miként javíthatna. A munkásbiztosító társaságok tisztviselői, az ipartestületek és egyesületek vezetői, sőt egyes esetekben még a megjelent gyárosok is teljesen megerősítették a munkásnők állításait, sőt sokszor szomorúbb dolgokat is mondtak el. Így, hogy a sok közül csak egy példát említsünk fel, Niedt Ernő, az osztrák színészek egyesületének elnöke, a jelentés végén egész terjedelmében közölt szerződési mintát adott át a bizottságnak, mely szerződés valóságos rabszolgájává teszi a színésznőt a színházi ügynököknek és igazgatóknak s egész sereg adatot közölt (631 l.), hogy a kezdő színésznők olykor sok éven át csak havi 10 forintot kapnak, s ebből (!) kell fedezniök a jelmezkiadásokat s minden csekélységért büntetéspénzt kell fizetniök, mely birság összege 300 forintig is emelkedik, úgy hogy a szegény nő egyenesen kényszerítve van az erkölcstelen életre.

Szinte magától érthető, hogy a legtöbb panasz a csekély bér miatt van s hogy a felemlített bérek némelykor valósággal megdöbrentően kicsinyek. Még némileg mosolyoghatunk azon, midőn a könyvkötő leány elmondja (17. l.), hogy náluk a kezdő 3—4 hétig mit sem kap, azután pedig egész hétre (nem napra) 50 krajczárt, de már fajdalmasan esik olvasnunk annak a téglavető napszámosnőnek a panaszát (320. l.), ki télen a férjével együtt hetenkint csak 7 forintot keres s ebből tizen élnek meg, vagy inkább tengődnek, magukon kívül 7 gyerek és a munkatehetetlen öreg anya. Még borzasztóbb azonban, hogy az ily állapotok állandók s arra nemcsak a szegény munkásnőknél, hanem a kenyérkeresetre szorult úrinőknél is számtalan eset van. Egyik hirdapkihordónő (645. l.) elmondja, hogy naponkint reggel $4\frac{1}{2}$ órától $1\frac{1}{2}$ -ig 80 helyre visz el lapot, többek között három épületben egyenkint 300 lépcsőnél többet mász meg s ezért kap összesen 25 krajczárt. A virágcsináló nőnek három évig ingyen kell naponkint 16—20 óráig dolgoznia s csak élelmezésre kap (59. l.) úgynevezett fizetést: reggelire 2 krt., ebédre 5 krajczárt és vacsorára 2 krt. A fehérneműek készítésénél az albérlő (444. l.) egy tuczat nyakkendő gomblyukainak megvarrásáért 7 krt kap, a munkásnőnek azonban csak $2\frac{1}{2}$ krt fizet s így, mivel a jó munkás naponkint 40 tuczatot elkészíthet, egyesek munkáján naponta 1 frt 80 krt nyer. Ügyvédek és kereskedők csaknem általában (571. l.) havonkint 15 forintot fizetnek oly fiatal nőknek, kik polgári iskolát, két éves kereskedelmi tanfolyamot kitűnő sikerrel végeztek, ügyes gyorsírók s tudnak francziául és angolul levelezni s ezért a silány fizetésért reggel $1\frac{1}{2}$ -től gyakran este 9— $1\frac{1}{2}$ óráig kénytelenek az irodában dolgozni. S hasonló nyomorúságos viszonyok vannak egyes iparágakban általában, így az említettekén kívül a kalapkészítők, fehérneművarrók, gombcsiszolók, mosónők, ágynemű-készítők általában alig kapnak annyit, hogy nyomorúságosan megélhessenek belőle. A bőrmunkásoknál (15. l.), kefekötőknél (283. l.) és másutt észrevehetőleg állandóan hanyatlik a bér.

A kihallgatott nők vallomása szerint a hetibér átlag 5–7 forint s nem képzett munkásnőknél 4–5 forint. 559 munkásnő közül a balesetbiztosító társaság irataiból kiszámított évi jövedelme 1889-től 1895-ig csak 65-nek volt 300 forinton felül s ebből is csak 10-é 400 on felül, ellenben 1870/0-nak 200 forint jövedelme sem volt s kereksszámmal fele a munkásnőknek ($281 = 49\cdot80/0$) 201–250 forintot tudott megszerezni.

Elképzelhető, hogy egy világvárosban ily jövedelem mellett minő lehet a munkásnők élelmezése és háztartása. Egy legyezőgyáros szakértő, ki egyúttal betegpénztár-igazgató is, nyíltan kimondotta a bizottság előtt (111. l.), hogy a munkásnők átlag nem élnek túl a 30 évet s az ő iparában igen sok a tüdőbajos. »Onnan magyarázható ez — tevé hozzá — hogy nagyon korán kezdik meg a bér munkát s rögtön akkor 13–14 órahosszat kell dolgozniok, így mellök nem erősödhetik meg. Volt eset, hogy egy leány a szó szoros értelmében éhen halt a munkánál. A gyárban egy tuczatért 26 krt fizetnek, a házimunkáért 12 krt; a leány nagy csomagokat volt kénytelen hazavinni s ezt el akarta készíteni s e mellett éhenhalt.«

Takarékoskodnak, a mennyire lehet, a kosztban és a lakásban. Kényszerítve vannak erre már csak azért is, mivel a legtöbb iparágban van holt évad, mely alatt adósságokat kénytelenek csinálni. Nagyobb részek ágybérlo, sőt 2–3 leány is hál egy ágyban oly szobában, hol mások is vannak nemi különbség nélkül. Még így is 60–70 krajczárt kell fizetni ezért hetibéréből. A táplálkozás természetesen szintén nyomorult, különösen a magánosan élő munkásnőknél s azoknál, kik ebédre nem mehetnek haza. Leginkább itt szoktak takarékoskodni. A népkonyha a legtöbbnek igen drága s nem is kedvelik, igen sokan csak kávéat ebédelnek, húsról hétköznapi csak olcsó virsli alakban van szó, s nem ritka az oly eset (172, 241, 273. l.), hogy az egész napi élelem 15–20 krajczárból kerül ki. Egy háztartási gyárban dolgozó ércsiszoló munkásnő elmondja (343. l.), hogy azért nem mennek a népkonyhába, mert ott drágaság van, a főzelék 5, a tészta 8 krajczárba kerül, e helyett hárman összeállva vesznek 5 krajczárért kávéat, 1 krajczárért fügekávéat, 5 krajczárért tejet, 2 krajczárért cukrot, három krajczárért három kis zsemlet s így 16 krajczárból megvan háromnak az ebédje. Színházba és mulatóhelyre a legtöbb soha sem jár, lapokat kevesen olvasnak s csak azok, kik valamely együlethez tartoznak, járnak néha a gyűlésekre. Ily élet mellett természetesnek látszik a szakértők állítása (327, 431. l.), hogy a munkásnők gyermekei közül alig egy ötödresz marad életben. Az életbenmaradtakat is nagyobbbrészt kiadják az »angyalcsinálók«-hoz ápolásra. Egy betegpénztár vezetője panaszolja, hogy (188. l.) a biztosított tagok számának fele évről-évre beteg lesz, mivel nincs annyi keresetük, hogy rendesen éljenek. A munkásnők nagyobb része csak kávéval él. Reggel és délben elmennek a hatkrajczáros kávéházakba s este ugyancsak kávéat főznek maguknak otthon. Ugyanaz mondja, hogy mintegy harmadfélezer tag közül egy év alatt 32 halt el s igen sok a mellbeteg és vérthányó.

Kevésbbé általános a panasz a gyári munka minősége ellen. Természetes, hogy sokszor előfordulnak durvaságok, még a verés sem ismeretlen (251. l.), több helyen önkényesen nagy bírságokat szednek, melyeknek felhasználásáról soha sem számolnak, a gyártulajdonos vagy művezető számára ajándékokat erőszakolnak ki

(522. l.), rendkívüli munkára kényszerítik a nőket külön díjazás nélkül, sőt vannak esetek, midőn a nők erkölcsét is megátadják (49, 250, 409. l.) s vonakodás esetén elkergetéssel fenyegetik a leányokat; mindez azonban a rendes gyárakban csak kivétel. Gyakoribb dolog, hogy a munkahelyiségek túlszűfoltak, nagyon piszkosak és egészségtelenek s különösen csaknem általánosnak mondható az a hiány, hogy a munkásnő ebéd előtt nem moshatja meg kezeit sem, törülköző jóformán sehol sincs s így történik meg például, hogy az érczmunkásnő egy-egy darab ólmot, a kékfestőnő egy kis mérget kénytelen az étkezésnél elnyelni. Általános baj továbbá az árnyékszék csekély száma és piszkossága, sok helyen csak hetenkint egyszer takarítják ezt s mindamellett a munkásnők béréből külön összeget vonnak le ily célra. Az építéseknel a nőknek 30—40 kilogramm súlyú terhet kell magasba vinni, sőt vannak oly esetek, midőn (263. l.) az építész, bár lova és kocsija van, munkásnőkkel huzatja targonczán az épületanyagokat egyik városrészről a másikba.

A legtöbb visszaélés azonban nem annyira a nagy gyárakban fordul elő, mint a házimunkánál, az albérlők üzleteiben s végül a tanuló-leányokkal szemben.

A házimunkánál a munkásnőt a kisiparos gyakran szolgálónak használja, különösen a pékeknél (475. l.) alkalmazott kiszolgáló nők szenvednek e miatt. Ily helyeken a munkát lakó- és hálószobákban teljesítik s ezért azokban igen nagy a piszok s rendesen nem szellőztetnek és sepernek gondosan, mivel a kora munkakezdetkor még valaki alszik a műhelyben. Azoknak a szerencsétleneknek, kik mint munkások ily üzletben laknak, soha sincs megtartott szabadságidejük.

Az albérlők, kiknek száma, különösen a ruházati iparban, igen nagy és folyton növekszik, valóságos rabszolgatartók, mivel nagyobb részők be sem jelenti üzletét, hogy ne fizessen adót s így ellenőrzés alatt sem áll. A dolog természeténél fogva ezek a munkaközvetítők mindig kevesebb bért fizetnek, mint a gyárak, olykor egész éjjeleken át dolgoztatják a munkásokat s azután felmondás nélkül rögtön elbocsátják őket, ha a munka kifogyott (606., 611. l.). Vannak esetek (81., 227. l.), midőn az ily munkaközvetítők gyanus idegenek előtt egyenesen elrejtik a munkásnőket, hogy üzletük titokban maradjon.

Legszomorúbb sorsuk van a tanulóleányoknak. A himzőműhelyekben általános (589. l.), hogy három-négy éven át absolute semmi fizetést nem kapnak s igen természetesen a műhelyi munkán kívül még mint ingyen szolgálók is szerepelnek (139, 257. l.). Verés és rossz bánásmód egészen közönséges dolgok. Egészséges fiatalok, mint tanulók, még oly üzletekben is, minő a cukorkagyártás (44. l.), pár év alatt megöregednek és elbetegeskednek. Egyik virágkészítőnél (256. l.) a tanulóleányok három évig ingyen dolgoznak, sokszor egész éjjeleken át, de fizetést nem kapnak, még ruházatukról is szülőiknek kell gondoskodni.

Mindezen bajok daczára folyvást szaporodik a bér munkásnők száma, a gyárak kapui előtt számos munkakeresőt küldenek vissza, reményt sem nyújtva nekik, sőt csaknem minden iparágnál megengedhetik maguknak a vállalkozók azt a luxust, hogy csak fiatal és csinos munkásnőket alkalmazzanak. A legtöbb helyen 30 évesnél idősebb nő már ritkaság. Mi lesz az öregekből? Kérdezték többször a bizottság tagjai a szakértőktől, de senki sem tudott feleletet adni.

Láthatjuk ebből a néhány kiválogatott példából is, mily élénk képet nyújtott az enquête a bécsi bér munkásnők helyzetéről. De ezen a példákon kívül, melyek számát százszorozni könnyen lehetne a vaskos kötetből, nem egy helyen igen érdekes és eleven rajzokat találunk abban egyes gyárak berendezéséről, a munka technikai teljesítéséről, a férfiak és nők, a munkafelügyelők és munkások viszonyairól s nem ritkán egy-egy sugarat, mely a bécsi köznép életmódját, culturális állapotát és gondolkozásmódját megvilágítja. Nagyobbrészt szomorú mindez, ríktó ellentéte a világváros felső tizezeréről felvett s az irodalom és művészet által száz és száz alakban közlött képpel, de épen abban rejlik fontossága, hogy a kevésbbé ismert világitja meg, mert ez a kevésbbé ismert a társadalom néma és passiv nagy tömegére vonatkozik.

—r.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

*FERRI, E., Das Verbrechen als soziale Erscheinung. Grundzüge der Kriminalsoziologie. Autorisierte deutsche Ausgabe von H. Kurella. Leipzig, 1896.

FISCHER, Arn., Die Entstehung des sozialen Problems. I. Hälfte. Rostock, 1896.

*OFFNER, J., Volkswirtschaftliche Betrachtungen. Leipzig, 1897.

*WAGNER Adolf, Unternehmergewinn und Arbeitslohn. Rede, gehalten in Bochum auf der Versammlung des Gewerkvereins christlicher Bergarbeiter für den Oberbergamtsbezirk Dortmund. Göttingen, 1897.

*LA RUSSIE, géographique, ethnologique, historique, administrative,

économique, religieuse, littéraire artistique, scientifique etc. 2-e éd. Paris, 1895.

FRAZER, R. W., British India. London, 1896.

Folyóiratokban.

GRASSERIE, R., De la classification et du rôle de la statistique parmi les sciences sociales. (Journ. de la soc. de statist. de Paris, Mai 1897.)

LÉON, H., Le solidarisme, la science économique et les doctrines sociales. (Journ. des économ. Mai 1897.)

SOREL, G., Sur la théorie marxiste de la valeur. (Journ. des écon. Mai, 1897.)

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

FERDY, Hans. Die künstliche Beschränkung der Kinderzahl als sittliche Pflicht. 4-te Aufl. Berlin és Neuwied, 1897.

*PREUSSISCHE STATISTIK.

Bd. 143: Die Geburten, Eheschließungen und Sterbefälle im preussischen Staate während des Jahres 1895.

Bd. 144: Die Irrenanstalten im preussischen Staate während der Jahre 1892 bis 1894. Berlin, 1897.

L'ÉMIGRATION française aux colonies. Paris. 1897. POIRÉ, E.

*LVIII-th ANNUAL REPORT of the registrar general of births, deaths and marriages in England 1895. London, 1897.

*STATISTICAL TABLES relating to emigration and immigration from and into the United Kingdom in the year 1896. London, 1897.

---

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. XXV-ik évf. 286. sz. 1897. márczius hó: Élveszülettek, halvaszülettek és elvetélések statisztikája az 1896. évről.

BLENCK, E., Der VIII. internationale Kongress (Budapest) für Hygiene und Demographie, seine Ver-

handlungen und Beschlüsse. (Zeitschr. des k. preuss. statist. Bureaus. 1896, IV.)

Les discussions de la société d'économie politique de Paris: Des lois successorales en France et de leur influence sur l'accroissement de la population. (L'économiste français 1897. No 20.)

III. Östermelés.

BOYSEN, Der augenblickliche Stand des deutschen Butterexports. Bremen, 1897.

MAYER, Ad., Die landwirthschaftlichen Versuchsstationen als Staatsinstitut. Beitrag zu der Reform dieser Anstalten. Heidelberg, 1896.

SCHREIBER, H., Förderung der Moorkultur und Torfverwerthung in Norddeutschland mit Hinweisen auf Oesterreich. 2-ik kiadás. Staab, 1897.

Folyóiratokban.

FÖLDMÍVELÉSI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam 20—24. sz.

ERDÉSZETI LAPOK. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szer-

keszti Bedő Albert. XXXVI. évfolyam. 1897. április hó.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE. A magyar gazdaszövetség folyóirata. Szerk. Bernát István. 1897. április hó: A szabad verseny és a közbirtokosok pusztulása. Rubinek Gyulától. Francia közgazdasági törekvések; stb.

MICHEL, G., La question des intérêts agricoles; Chambres et conseil supérieur d'agriculture. (L'économiste français, 1897. No 21.)

TILL V., Etatisation de la boulangerie. (Rev. d'écon. polit. Avril, 1897.)

TOURVILLE, L. de, Le mouvement agricole. (Journ. des écon. Mai, 1897.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*WIENER, Moszkó, A magyar czukoripar története. I-ső rész. Budapest, 1897.

*BERICHTE und Verhandlungen der deutsch-österreichischen Gewerbeschuttkonferenz am 12. u. 13. Oktober 1896 zu Berlin. Im Auftrage des deutschen und des österreichischen Vereins für den Schutz des gewerblichen Eigenthums herausg. von O. Osterrieth (Berlin) und J. Wechsler (Wien).

*Die JAHRESBERICHTE der k. bayeri-

schen Fabriken- und Gewerbeinspektoren für das Jahr 1896, mit einem Anhang, betreffend den Vollzug der Gewerbeordnung beim Bergbau. München, 1897.

*COAL FABLES: Statement showing the production and consumption of coal etc. from 1883 to 1895. London, 1897.

MORTIMER, J., Industrial Lancashire: some manufacturing towns and their surroundings. London, 1897.

Folyóiratokban.

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a kereskedelemügyi m.kir.minisztérium.
XXII. évfolyam. 38—46. sz.
DAS HANDELS-MUSEUM. Bd. 12 (1897)

Nr. 19—22: Die Gewerbeinspection im Jahre 1896. Die Rübenzuckerindustrie in Frankreich. — Internationaler gewerblicher Rechtsschutz; etc.

V. Kereskedelem és forgalom.

*STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK az osztrák-magyar monarchia vasutairól az 1892. üzleti évre. Bécs, 1896. (Statistische Nachrichten über die Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Betriebsjahr 1892. Wien, 1896.)

*OESTERREICHISCHE STATISTIK. Hgs. von der k. k. statistischen Central-Commission. XLVI. Bd. 4. Heft: Statistik des Verkehrs in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für die Jahre 1894 und 1895. I. Abtheil.: Landstrassen, Wasserstrassen, Flussschiffahrt. Wien, 1897.

*SCHWEIZERISCHE EISENBAHNSTATISTIK für das Jahr 1895. XXIII. Bd. Bern, 1897.

*STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1897. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. IV. Heft: Ein- und Ausfuhr im April 1897. Wien, 1897.

*ACCOUNTS of the trade carried by rail and river in India 1895—96. Government of India. Department of revenue and agriculture. Calcutta, 1896.

TIPPER, H., England's attainment of commercial supremacy. London, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETE. XXV. évf. 286. sz. 1897.

márczius hó: Személyforgalom vasuton és gőzhajón 1896-ban.

GESCHÄFTSBERICHT des Reichs-Versicherungsamts für das Jahr 1896. (Annalen des Deutschen Reichs etc. 1897. No. 6.)

DAS HANDELS-MUSEUM. Bd. 12 (1897.)

Nr 9—22: Deutschland und die amerikanische Zollpolitik. Deutscher Maschinenexport nach Russland. Die kaufmännischen Klagen im neuen Civilprocessrecht von R. Pollak. Der zweite Verbandstag für Binnenschiffahrt; etc.

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nos 18—22: Les musées commerciaux en France et à l'étranger. Tableaux comparatifs des quantités des diverses marchandises importées en France et exportées de la France pendant les trois premiers mois des années 1897, 1896 et 1895.

GUILLAUMOT, Les chambres de commerce. (Revue gén. d'admin. Avril, 1897.)

LE JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COMMERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-e année. Nos 644—648.

LETOURNEAU, Ch., Le commerce et la monnaie en Chine. (Rev. intern. de sociol., Avril 1897.)

THE ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2802—2805: The foreign trade and customs revenue of China. The direction of our foreign trade. The Canadian Tariff; etc.

VI. Pénz, hitel és biztosításügy.

- *G. NAGY SÁNDOR, Mihókféle Magyar Compass 1896/7. XXV. évfolyam. 2-ik rész. Budapest, 1897.
- *BERICHT des eidgen. Versicherungsamts über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im Jahre 1895. Bern, 1897.
- *KLEINWÄCHTER, F., Die Entwicklung des Geld- und Währungswesens in Oesterreich-Ungarn unter der Regierung des Kaisers Franz Joseph I. Rede. Czernowitz, 1896.
- NEUMANN, J., Die Versicherung mit Gewinnantheil bei den Lebensversicherungsgesellschaften des Deutschen Reichs nebst tabellarischen Uebersichten zur Vergleichung des Vermögens- und Geschäftsstandes Ende 1895, sowie der Prämien für die wichtigsten Versicherungsformen. Berlin, 1897.
- *OESTERREICHISCHE STATISTIK. Hgs. von der k. k. statist. Central-Commission. XLVIII. Bd 1. Heft: Statistik der Sparkassen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1894. Wien, 1897.
- DUFOURMANTELLE, M., De l'état actuel du crédit coopératif (crédit populaire) en France. Nancy, 1897.
- LEWANDOWSKI, Maur., De la protection des capitaux empruntés en France par les états étrangers ou les sociétés. Paris, 1896.
- Folyóiratokban.*
- SZÖVETKEZÉS. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam 1897. 13—14. sz.
- Die PREISE in den Jahren 1895 und 1896 verglichen mit den Vorjahren. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik, III. Folge. 13. Bd. 4. Heft.)
- NEYMARCK, Alf., Les émissions et remboursements en 1896, d'obligations de chemins de fer. (Journ. de la soc. de statist. de Paris, Mai 1897.)
- THE ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2802—2805: The money market. Home banking statistics. Westralian gold production. — Supplement No. 2804; Repors of joint stock banks of the United Kingdom.
- WILLIAMS, T., Silver in China. (Ann. of. Amer. Acad. of Pol. and Soc. Science, May 1897.)

VII. Pénzügy.

- *ALLGEMEINE RECHNUNG über den Reichshaushalt für das Etatjahr 1893/94. Potsdam, 1897.
- *DREXLER, A., Der Eisenbahnrückkauf in der Gesetzgebung der europäischen Staaten mit Nutzanwendung für die Schweiz. Preisschrift. Bern, 1897.
- *OESTERREICHISCHE STATISTIK. Hgs. von der k. k. statistischen Central-Commission. XLVI. Bd. 3. Heft.
- Der österreichische Staatshaushalt in den Jahren 1893 und 1894. Wien, 1897.
- GRUSON, P., De l'impôt sur les transports. Saint-Dizier, 1897.
- CONIGLIANI, A. C., Scienza delle finanze. Modena, 1896.
- RELAZIONE sull'amministrazione delle gabelle per l'esercizio 1895—96. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

ETIENNE, Aug., Die Realbesteuerung in der Gemeinde. II-er Art. (Schäffle-féle Zeitschrift. LIII. Jahrg. 2. Heft.)

FINANZ-ARCHIV. Herausgeg. von G. Schanz. XIV. Jahrg. I. Bd: Die Steuerreform in Oesterreich von R. Sieghart. Oesterreichisches Gesetz vom 25./X. 1896., betr. die direkten Personal-Steuern. Der österreichische Staatsvoranschlag für 1897 von M. Menger. Studien über das österreichische Tabakmonopol von S. M. Wickett. Moderne Formen der Steuereinzahlung in Berlin und in Oesterreich von G. Schanz. Die finanziellen Beziehungen zwischen Grossbritannien und Irland, mitgeteilt von C. H. P. Inhülsen.

Die fünf grossen Konvertierungen in Deutschland; etc.

MYRBACH, Freih. v., Die Vollzugsvorschrift zum neuen Personalsteuergesetz. (Das Handels-Museum. 1897. No. 19.)

L'ÉCONOMISTE FRANCAIS. 1897. Nos 18—92: L'exploitation du monopole des allumettes chimiques en 1895 La place des contributions indirectes dans l'ensemble des impôts nationaux et locaux en France. La reconstitution de la Grèce et l'établissement d'un contrôle international. Le projet de budget de 1898.

THE ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2802—2805: The Ottoman public debt. Turkish and Greek finance. The French budget. The financial aspects of the scheme; etc.

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

STELLUNGNAHME zum Entwurf eines Gesetzes betreffend die Abänderung des Unfallversicherungsgesetzes für Land- und Volkswirtschaft. Charlottenburg, 1897. (Sonderabdruck der Verhandlung der XXV. Plenarversammlung 1897 des Deutschen Landwirtschaftsrats.)

*COMPTE rendu officiel du 2-e Congrès international de l'Alliance coopérative internationale, tenu à Paris au Musée social du 28 au 31 Octobre 1896. Paris, 1897.

DESAILLY, O., Étude sur la loi du 12 janvier 1895. relative à la saisie-arrêt des salaires ouvriers et des petits traitements des employés. Paris, 1896.

LAMBRECHTS, H., Le travail des courtières en chambre et sa réglementation. Bruxelles, 1897.

*RAPPORTS sur l'application pendant l'année 1895 des lois réglementant le travail. Paris, 1897.

*STATISTIQUE des grèves et des secours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1896. Ministère du commerce etc. Office du travail. Paris, 1897.

*STATISTICA della società cooperativa. Società cooperativa di consumo al 31 Dicembre 1895. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

Der ANTEIL der Kinder und Frauen an der Erwerbstätigkeit in verschiedenen Ländern. (Schäffle-féle Zeitschrift LIII. Jahrg. 2. Heft)

H. L. W., Die Gesetzgebung gegen das Sweating-System in den Vereinigten Staaten. (Jahrb. f. Nationalökon. u. Statist. III. Folge 13. Bd. 4. Heft.)

DAS HANDELS-MUSEUM. Bd. 12. (1897.) Nr. 19—22: Internationaler Congress für Arbeiterschutz in Zürich 1897. Statistik der franzö-

- sischen Gewerkschaften u. Unternehmerorganisationen. Achtstundentag in Russland. Arbeiterversicherung in Italien. Die distributiven Genossenschaften in den Vereinigten Staaten von Ern. Jaenicke; etc.
- TIEDEMANN, Fr., Die neue Entwicklung der Arbeitsverhältnisse und der gewerkschaftlichen Organisation im Buchdruckgewerbe. (Schäffle-féle Zeitschrift LIII. Jahrg. 2. Heft.)
- BELLON, M., Les assurances ouvrières en Allemagne. (Rev. polit. et parlem. Mai, 1897.)
- BULLETIN de l'office du travail. 4-e année. No 5. Mai 1897: Revue du travail. Les grèves en France en 1896. Les associations ouvrières de production en 1896: etc.
- DECHESNE, L., La conciliation industrielle en Belgique. (Rev. d'écon. polit. Avril, 1897.)
- DUBOIS, Ern. Le travail du dimanche en Belgique et l'état des législations étrangères sur la matière. (Rev. d'écon. polit., Avril, 1897.)
- LEVETUS, A. S., Quelques fabriques modèles en Angleterre. (Rev. d'écon. polit. Avril, 1897.)
- MICHEL G., La question du marchandage devant les tribunaux. (L'écon. franç. 1897. No 19.)
- MILHAUD, L., La réforme de la loi sur le travail des femmes et des enfants. (Rev. polit. et parlem. Mai, 1897.)
- REVUE DU TRAVAIL. Office du travail de Belgique. 2-e année. No 5. Mai 1897: Marché du travail en avril. Offices de placement gratuit. Travaux des conseils de prud'hommes en 1896; etc.
- RIST, Ch., La durée du travail dans l'industrie française de 1820 à 1870. (Rev. d'écon. polit. Avril, 1897.)
- THE ECONOMIST. Vol. LV. Nos 2802—2805: The compensation for injuries bill. The skilled labour market; etc.
- THE LABOUR GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No 5. May, 1897: State of employment in April. Coal supply of the world. Emigration and immigration in 1896. Workmen (compensation for accidents) bill; etc.

IX. Gazdaságtörténet.

- LIESEGANG, Erich, Niederrheinisches Städtewesen vornemlich im Mittelalter. Breslau, 1897.
- LUCAS, C. P., A historical geography of the British colonies. Vol. IV: South and East Africa. Part I. historical. Oxford, 1897.
- PROWSE, D. W., A history of Newfoundland from the English, colonial, and foreign records. 2-ik kiadás. London, 1897.
- WORSFOLD, W. B., South Africa. A study in colonial administration and development. 2-ik kiadás. London, 1897.

X. Statisztika.

- *SCHWEIZERISCHE STATISTIK. Lieferung 109: Statistisches Jahrbuch der Schweiz. VI. Jahrgang 1896. Bern, 1897. — Lieferung 110: Graphisch-statistischer Atlas der Schweiz 1897. Bern, 1897.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE pour la Finlande. XVIII-e année 1897. Helsingfors, 1897.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE de la Norvège. XVI-e année 1896. Kristiania, 1897.

XI. Vegyes művek és folyóiratok.

*A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett XXVI. jelentése. Budapest, 1897.

*AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg.

vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLIX. Jahrgang. 4. Heft. Wien, 1897.

*JAHRESBERICHTE der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XXV. Jahrgang. 1897. I. Heft. Wien 1897.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. június hava.

Uj tagok. Tagjaink sorába újabban beléptek:
Roszner Ervin báró főispán (Máramaros-Sziget);
Okolicsányi Miklós vezértitkár (Eger);
Farkas Jenő dr. közegészségügyi felügyelő;
Schwarz Imre igazgató (Budapest);
Soós Miklós banktisztviselő (Budapest).

Könyvadások. Társasági könyvtárunk részére újabban adományoztak:

A m. kir. kereskedelemügyi miniszterium részéről:

Az iparoktatás Magyarországon. Irta Szterényi József. Budapest 1897.

Az iparoktatás külföldön. I. Ausztria és Baden. Irta Szterényi József. Budapest 1895.

Iparosok olvasótára. Szerkesztik Mártonfy Márton és Szterényi József. 3 kötet.

A m. kir. földművelésügyi miniszterium részéről:

Vizügyi közlemények. XII. füzet.

A vaskapu szabályozása. Gonda Bélától (magyar, német, francia nyelven). Szerző adománya.

The Times. Parliamentary Debates. London. (Fekete Ignác dr. adománya.)

A Magyar Közgazdasági Társaság **millennáris Emlékkönyve** megjelent a következő tartalommal: Bevezetés. — *Földes Béla*: A társadalom-gazdaság és társadalom-erkölcsi műveltség hazánkban. — *Bernát István*: Az agrár-törekvések célja és jogosultsága. — *Gaál Jenő*: Iparpolitikánk a második ezredév küszöbén. — *Matlekovics Sándor*: Kereskedelmi politikánkról. — *Szabó Jenő*: Közlekedésügyünk a második ezredév küszöbén. — *Mandello Károly*: Államháztartásunk jövője. — *Pólya Jakab*: Egyenes adóink reformja. — *Bamberger Béla*: Közvetett adóink reformja. — *Farbaky István*: A bányászat a cultura és közgazdaság szolgálatában.

A művet, melynek bolti ára 1 frt. 80 kr., *társaságunk tagjai egy korondért szerezhetik meg az elnökség útján*, a hová az említett összeg beküldendő.

Az **Emlékkönyvre** tagjaink közül újabban előfizettek: Sebestyén Henrik és Szabady József.

Folyóiratok. Társasági könyvtárunk bármikor tagjaink rendelkezésére áll. Tájékoztatóul közöljük azon folyóiratok jegyzékét, melyek olvasószobánkban találhatók:

1. Magyar nyelven.

Közgazdasági Szemle. — Budapesti Szemle. — Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. — Budapest Főváros Statisztikai Havi Füzetek. — Magyar Nemzetgazda. — Magyar Pénzügy. — Magyar Kereskedők Lapja. — Magyar Kereskedelmi Múzeum. — Köztelek. — Magyar Mérnök Szövetkezés. — Magyar Ipar. — Iparügyek.

2. Német nyelven.

Braun: Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, Berlin. — Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, Leipzig. — Conrad: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Jena. — Schanz: Finanzarchiv, Stuttgart. — Schäffle: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, Tübingen. — Frankenstein: Vierteljahrschrift für Staats- u. Volkswirtschaft, Leipzig. — Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, Organ der Gesellschaft öst. Volkswirthe, Wien. — Neue Zeit, Stuttgart. — Hirth: Annalen, München. — Mayr: Allgem. statist. Archiv. — Zeitschrift für Wirtschaftsgeschichte, Berlin.

3. Angol nyelven.

Journal of the Royal Statistical Society, London. — The Economic Review Oxford. — The Quarterly Journal of Economics, Boston. — Political Science Quarterly, New-York. — Journal of Political Economy, Chicago.

4. Francia nyelven.

Molinari: Journal des Economistes, Paris. — Demoulin: La Science Sociale, Paris. — Revue d'Economie politique, Paris. — La Réforme Sociale, Paris. — Annales de l'École libre. Paris.

5. Olasz nyelven.

Giornali degli Economisti, Roma. — La Riforma Sociale, Torino. — Rivista di Sociologia, Roma.

A Társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent **Nemzetgazdasági Írók Tárá**t rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő:

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára a négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. kötet. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remek-íróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a fele áron jóval alul, t. i. 5 frton bocsátja a tagok rendelkezésére, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

A Magyar Közgazdasági Társaságnak 1897. június hó 10-én tartott évi rendes közgyűlése.

Elnök: *Láng* Lajos, jegyző: *Mandelló* Gyula főtitkár.

Elnök megnyitja az ülést, s üdvözli a megjelenteket; a jegyző-könyv hitelesítésére felkéri *Falk* Zsigmond és dr. *Gaál* Jenő urakat.

Áttérve a napirendre

1. Elnök előterjesztése folytán a közgyűlés felolvasottnak tekinti az igazgató választmánynak az 1896-ik évről szóló jelentését (megjelent a Közgazdasági Szemle f. évi február havi számában) s azt helyeslőleg tudomásul veszi.
2. Halász Sándor igazgató felolvassa a számvizsgáló bizottság jelentését, melyhez

a közgyűlés egyhangulag hozzájárul és a felmentvényt az 1896-ik évre úgy az igazgatóság mint a számvizsgáló bizottság tagjainak egyhangú határozattal megadja.

3. Következik az 1897-ik évi költségvetés megállapítása. Halász Sándor igazgató előterjeszti a költségvetést, mely szintén már közzététetett. Miután észrevétel nem merült fel, Elnök enuncialja a határozatot, mely szerint

a közgyűlés egyhangulag elfogadja az igazgatóság javaslatát az 1897-ik évi költségvetésre vonatkozólag: és pedig:

Bevétel . . . . . 5197 frt 99 kr.

Kiadás . . . . . 4110 frt — kr.

tehát várható több bevétel . . . . . 1087 frt 99 kr.

4. Elnök jelenti, hogy az alapszabályok értelmében az elnökség, a választmányi tagok és számvizsgáló tagok mandátuma lejárván, titkos szavazás útján a választások megejtendők.

A szavazatszedő bizottság tagjaiul felkéri *Mandelló* Károly, *Bamberger* Béla és *Fuchs* Lajos urakat s az ülést a szavazás tartamára felfüggeszti.

A titkos szavazás megejtetvén, elnök az ülést újból megnyitja.

Mandelló Károly kihirdeti a választás eredményét, mely szerint megválasztottak:

I. Elnökség.

<i>Elnök:</i>	<i>Láng</i> Lajos.
<i>Igazgató:</i>	Halász Sándor.
<i>Főtitkárok:</i>	<i>Mandelló</i> Gyula. Ráth Zoltán.
<i>Pénztáros:</i>	Grötschel Imre.
<i>Ellenőr:</i>	Lovag <i>Falk</i> Zsigmond.
<i>Könyvtáros:</i>	<i>Bamberger</i> Béla.
<i>Ügyész:</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsádi Ignác	31. Lévay Henrik
2. Bedő Albert	32. Lipthay Sándor
3. Bernát István	33. Lukács Antal
4. Concha Győző	34. Mandello Károly
5. Deutsch Antal	35. Mariska Vilmos
6. Enyedy Lukács	36. Matlekovits Sándor
7. Falk Miksa	37. Mende Bódog
8. Fenyvessy Adolf	38. Miklós Ödön
9. Forster Géza	39. Mudrony Soma
10. Földes Béla	40. Nagy Ferencz
11. Gaál Jenő	41. Neményi Ambrus
12. Gelléri Mór	42. Neumann Ármin
13. Ghyczy Béla	43. Neumann Károly
14. Gonda Béla	44. Neumann Sándor
15. Gorove László	45. Pap Dávid
16. Halász Imre	46. Pólya Jakab
17. Hegedüs Sándor	47. Popovics Sándor
18. Heltai Ferencz	48. Schmidt József
19. Hevesi Ödön	49. Schwarz Gusztáv
20. Hollán Sándor	50. Szabó Jenő
21. Horváth János	51. Széll Kálmán
22. Jankovich Béla	52. Szilassy Zoltán
23. Jekelfalussy József	53. Teleszky János
24. Jellinek Henrik	54. Tisza István
25. Kautz Gyula	55. Tolnay Lajos
26. Kilényi Hugó	56. Ullmann Sándor
27. Kornfeld Zsigmond	57. Vargha Gyula
28. Kőrösi József	58. Vizneker Antal
29. Krejcsi Rezső	59. Vörös László
30. Lánczy Leó	60. Wickenburg Márk gróf

III. Számvizsgálók.

Baross Géza
Beck Dénes
Emich Gusztáv

Fritz Péter
Székely Ferencz

Elnök kéri a közgyűlés engedelmét, hogy nem csupán formalitás képen, hanem mélyen átérezve mondjon köszönetet úgy a maga, mint a tisztikar nevében, hogy a közgyűlés újból megtisztelte bizalmával. Nem tulajdonítja a saját személyének, hogy a közgyűlés ezt a bizalmat ebben a megtisztelő formában megújította, hanem inkább azon körülménynek, hogy a jövőben is remélik, hogy a társaság vezetői kettőzött buzgalommal fognak közreműködni és tovább dolgozni; azt hiszi, hogy azon fontos és üdvös munkálatok, melyeknek megvalósítását a társaság kitűzte magának s különösen az a nagy szótár, melynek a kezdeményezése körül az igazgató és főtitkárnak olyan szép érdemei vannak, egymaga fogja igazolni a közgazdasági társaság létjogosultságát, szükségességét és hasznos voltát. Kéri a közgyűlést, hogy úgy a saját személye, mint tisztitársai iránt bizalmunkat a jövőben is tartsák meg s reméli, hogy a társaság tagjai hathatós munkájukkal támogatni fogják működésüket. Célunk és törekvésünk — úgy mond — a különböző erőket, melyek a közgazdaság egyik vagy másik ágában működnek, hasznos és közös munkára egyesíteni, melynek értékéből nem von le semmit a külsőleg nem zajos szereplés.

5. Következik a napirend utolsó pontja: Indítványok. Az alapszabályok 9-ik §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb 3 nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnél.

Ilyennek nem létében a közgyűlés az elnök éltetésével véget ért.

A társaság igazgató választmánya a közgyűlés után folytatólagosan választmányi ülést tartott.

1. *Halász Sándor* dr. igazgató bejelenti, hogy új tagokul jelentkeztek *br. Roszner Ervin* főispán, *Okolicsányi Miklós* vezértitkár (Eger), *Soós Miklós* bankhivatalnok, *Farkas Jenő* dr. orsz. közegészségügyi felügyelő és *Schwarcz Imre* igazgató, (Budapest). Egyhangulag fölvetettek.

2. Bemutatja jegyző a kereskedelemügyi miniszter úr leiratát, melyben *Szterényi József* kir. tanácsos, országos iparoktatási főigazgatónak »Az iparoktatás Magyarországon« cím alatt a millennium alkalmából megbízása folytán írott művének, továbbá ugyanazon szerző az »*Iparoktatás külföldön*« című művének, valamint a nevezett főigazgató *Mártonffy Márton* szerkesztésében megjelenő »*Iparosok olvasótára*« című vállalat I—III. évfolyamának 1—1 példányát a társaság részére megküldi — köszönettel tudomásul vétetik.

Gonda Béla a Vaskapuról írt könyvének egy magyar, egy francia és egy német példányát felajánlja a társaság könyvtára részére.

Köszönettel elfogadtatik.

3. *Gaál Jenő* dr. felhívja a választmány figyelmét, hogy nem rég egy igen érdekes felolvasást tartott itt a társaság helyiségében *Farkas Jenő* dr. a munkások élelmezéséről. Az előadás felett igen élénk vita fejlődött ki, mely arról tanuskodik, hogy széles körökben érdeklődnek a tárgy iránt, de meggyőzhetett a felolvasás mindenkit arról is, hogy ennek a kérdésnek hivatottabb munkása, mint a felolvasó nincsen. Mély szakértelem, műveltség és széleskörű ismeretek, a szakirodalomban való jártasság jellemezték az előadást, mely körülmények kívánatossá teszik, hogy tovább folytassa működését. Azon véleményen van, hogy sokoldalú elfoglaltsága folytán, mint privát ember nem foglalkozhatik ezzel a kérdéssel eléggé behatóan s a kérdés elég fontos, hogy hivatalos tanulmányozás tárgyává tétessék. Ajánlja tehát, hogy felkérendő volna az illető szakminiszter, hogy ezt a megbízást mint hivatalos közegének adja meg, melyet legjobb tudomása szerint *Farkas Jenő* dr. készséggel fogadna s a legnagyobb buzgalommal folytatná munkásságát. Ily értelmű megbízást kapott annak idején felszólaló a felolvasó ülés tagjaitól, hogy ezt terjeszsze a választmányi ülés elé s ezzel kapcsolatban ezen körülményt mint elvi jelentőségű praecedent állítja oda, hogy az alapszabályok értelmében gyakorlati tételre is léphet-e a társaság? Kérdi, ha ilyen s ehhez hasonló esetek merülnek fel, hivatása-e a társaságnak a kormányhoz vagy hatósághoz fordulni? Ha igen, akkor a konkrét indítványt megteszi, és kéri a választmányt és az elnökséget, hogy tegye magáévá javaslatát és hivatalosan irjon fel a belügyminiszterhez.

Elnök azt hiszi, hogy a mit előtte szóló ajánl, a legnagyobb örömmel lehet felkarolni. Igaz ugyan, hogy ha az alapszabályokhoz

szorosan ragaszkodunk, a 3. §. e tekintetben nem tartalmaz semmiféle intézkedést direkte: szűkkeblőség volna azonban úgy fogni fel a dolgot, hogy a társaság képviselőjében az elnökség erre nincs feljogosítva. Kéri tehát a választmányt, hogy intéztessék felterjesztés a miniszterhez e tekintetben.

A felterjesztés módozatait illetőleg *Mandelló Gyula, Fuchs Lajos, Falk Zsigmond, Teleszky János, Mandelló Károly* és dr. *Schwarcz József* rövid felszólalásai után, elnök készséggel ajánlja fel, hogy szóbelileg előzetesen érintkezésbe lép a miniszterrel.

A választmány ily értelemben határoz.

Miután több tárgy nem merült fel, Elnök kéri a társaság tagjait, hogy úgy mint eddig is, kívánatos volna, ha a jövő ősszel felolvasások tartatnának, hogy a társasági élet élénkítettessék. A kiegyezési kérdés különösen dominálni fogja a helyzetet, de ezenkívül is annyi fontos közgazdasági kérdés merül fel, hogy igen érdekes és tanulságos felolvasásokat lehet rendezni, ha mindenki csak egy vagy két témát karol fel.

Erre az ülést bezárja.

MAGYAR AGRÁRPOLITIKA ÉS A MAGYAR GAZDASZÖVETSÉG NÉZETEI A BUZAÁRAK HANYATLÁSÁRÓL.

— Harmadik és befejező közlemény. —

IV.

Speculatio és árképződés.

A gabonával való üzérkedés nem a jelenkor találmánya. Már a régi Athenben előszeretettel foglalkoztak a népszónokok a gabonaárak kérdésével s Kleomenes ¹⁾ alexandriai satrapáról olvassuk, hogy nagy készleteket halmozott össze s nagyszámú ügynökök segélyével oly megbízható tudakozódási szolgálatot szervezett, hogy gabonaszállító hajói csak oly helyeken kötöttek ki, a hol már nagymérvű drágaság uralkodott. Kleomenes még azt is megtette, hogy midőn a rozsnak egy medimnusa már 10 drachmára felszökött, akkor ügynökei által az összes található gabonakészleteket minden áron összevásároltatta s azután a medimnust 32 drachmáért adta el a megszorult görögöknek.

Egy másik tanuságos példáját a gabonahatáridő-üzérkedésnek ismerünk az ó-szövetség genesis-éből. Jakab fia József előre látván, hogy a bő esztendők után sovány esztendők fognak következni, rábirta a Pharáót, hogy nagy készleteket halmozzon fel, melyekkel azután, midőn az inség jött, megmentette ugyan az egyiptomiakat az éh-haláltól, de annak fejében elvette földjeik tulajdonát.

Viszont a régi Rómában azt látjuk, hogy elkezdve a Gaius Gracchus által keresztülvitt »Lex frumentaria«-tól, mely szerint minden pater familias havonta egy bizonyos mennyiségű gabonát a fele piaczi áron igényelhetett az államtól, végig azon császári intézkedésekig, melyek ingyenes gabonakiosztásokkal törekedtek a »Panem et circenses« kiáltó

---

¹⁾ Nandé: Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom 13 bis zum 18 Jahrhundert. Berlin, 1896. — 6. l.

népet lecsillapítani, a gabonaárak Rómában oly alacsony színvonalra süllyedtek, hogy az itáliai gabonatermelés teljesen tönkrement s a hajdan gabonával bevetett földeket a szőlő és olajfa foglalták el.

Az ó-kor történelme tehát Athenben és Egyiptomban a szertelen drágaságnak és Rómában a szertelen árdrepressiónak egy-egy tipikus példáját mutatja s e két jelenséget látjuk minduntalan váltakozva feltűnni a gabonaárak történelmében, le egészen a jelenkorig, midőn a közlekedési eszközök rohamos fejlődése s a hírszolgálat és árképződés nyilvánossága kiegyenlítő hatását érezteti s a szükséglet állandó kielégítését szabályozza.

A gabonaárak történelme nagyon sok figyelemre méltó adalékot szolgáltat a jelenlegi helyzet megítéléséhez s mindenestre érdekes jelenség az is, hogy a mily mérvben okozzák most a gabonakereskedőket és a tőzsdei határidőüzletet az árhanyatlásért, ép oly mérvben vádolták őket hajdanában, hogy mesterséges, csalárd módon indokolatlan drágaságokat idéznek elő. »Quand l'idée des Démoins et des Magiziens s'est évanoué, — mond Herbert, ¹⁾ — l'on a cru trouver des causes de disette plus raisonnables dans les manoeuvres des Usuriers, des Avarés, des Monopolaires, pour qui les Jurisconsultes on inventé de nouveaux noms pour accabler d'injures les Marchands de grains, sans alléguer aucuns faits, sans rapporter aucunes preuves et sans songer à mettre à profit la cupidité des hommes toujours avantageuse au public quand les Loix savent la gouverner.« Egy 1699 augusztus 31-ikén megjelent francia királyi rendelet azt mondja, hogy az egyes tartományokban tapasztalható szükségnek nem annyira a kedvezőtlen termés az oka, mint sokkal inkább azoknak kapzsisága, kik a nélkül, hogy hivatásszerű gabonakereskedők lennének, mégis beleártották magukat a kereskedelembe.²⁾ És Német-Alföldön épen azért tiltották be 1697-ben a gabonában üzött határidőüzletet, mert ez az árak mesterséges megdrágítására vezet.³⁾

A mint látjuk, változnak az idők és felfogások, változnak a kórállapotok és a panaszok indokai, de az ítélet

¹⁾ Herbert : *Essay sur la police générale des grains*. Berlin, 1755. 12. l.

²⁾ Fridrichowicz : *Die Getreidehandelspolitik des Ancien Régime*. Weimar, 1897. 66. l.

³⁾ Nandé id. m. 435. l.

változatlanul egy marad: »Thut Nichts! Der Jude wird verbrannt.«

Pedig az ellenszenv nagyon rossz tanácsadó, mert elhomályosítja tiszta ítéletünket és bennünket az indulatok és előítéletek rabjává tesz. És ha van tér, a hol óvakodnunk kell az ellenszenvnek zavaró hatásától, úgy ez bizonyára első sorban minden oly kérdésnél szükséges, mely a tőzsdével függ össze, mert kevés emberi intézménynek van több gáncsolója és ellensége, mint épen a tőzsdének, melynek nagy horderejű közgazdasági haszna nem domborodik ki oly könnyen felismerhető alakban a nagyközönség szeme előtt, mint a tőzsdei életnek egyik sajnos kinövése a puszta szerencsejáték, mely — mint helyesen mondja a gróf Zselénski Róbert ¹⁾ által hivatkozott Leroy-Beaulieu Anatole ²⁾ — nem lényege a speculációnak, hanem annak abususa és corruptiója.

Tagadhatlan, hogy a tőzsde is sok tekintetben reformra szorul, de a mult évben megtartott tőzsdei szaktanácskozmány tárgyalásai bizonyítják, hogy a reformszükségletet a tőzsdének intéző körei teljes mérvben felismerték és a legnagyobb előzékenységgel karoltak fel minden méltányos kívánságot, mely a gazdák köréből felhangzott. Elég e tekintetben arra utalni, hogy a mig Németországban ³⁾ épen az teszi lehetetlenné a gazdák és gabonakereskedők közötti megegyezést, hogy a kereskedők semmikép sem akarnak abba beleegyezni, hogy ők kötelesek legyenek a tőzsdei választmányba mezőgazdákat is beválasztani, addig minálunk a gazdáknak ily bevonását a tőzsde szervezetébe illetékes tőzsdei részről pendítették meg s elvi jelentőségű nézeteltérés e tekintetben fel sem merült.

Az a reform azonban: a határidőüzlet eltörlése, melytől a Gazda-Szövetség a gabonaárak javulását és a mezőgazda-

¹⁾ »Spekuláció és árképződés.« Válasz Tisza István grófnak Zselénski Róbert gróftól, Budapest, 1897.

²⁾ »Le Règne de l'Argent« VIII. a Revue des deux mondes 1897. február 15-iki számában.

³⁾ A müncheni »Allgemeine Zeitung« 1897. május 16-iki száma azt írja a mezőgazdák és gabonakereskedők között Berlinben megindult egyezkedési tárgyalások alkalmából: »In Praxi handelt es sich aber um zu einer Verständigung, d. h. einer Wiederherstellung der Productenbörse zu gelangen, im wesentlichen nur darum, ob die Productenbörse gezwungen werden soll, Vertreter der Landwirtschaft in den Vorstand zu wählen.«

sági válság enyhülését várja, nemcsak hogy nem fogná meghozni a várt eredményt, hanem sőt ellenkezőleg okvelenül még fokozni fogná a válság intensivitását. Ezért szólalt fel gróf Tisza István és figyelmeztette az agráriusokat, hogy az, a mit ők követelnek, az öngyilkosság politikája.

De hasztalanul mutatta ki Tisza István, hogy a speculáns se nem ellensége, se nem barátja a gazdának, mert reá nézve teljesen mindegy, akár emelkedő, akár csökkenő árváltozás mellett realisál nyereséget s neki csak az lehet törekvése, hogy eltalálja és előre escomptálja azokat a változásokat, melyek a kereslet és kínálat közötti viszonyban a jövőben beállani fognak. Bernát István azért most is hirdeti, hogy a speculánsok a baisse barátjai s hogy a baisse előnyösebb a kereskedőre nézve, mint a hausse. Ugyanezen nézetben maradt meg gróf Zselénski is, ki gyakorlati példákkal illusztrálja, hogy mikép megy végbe ily baisse-speculáció. Az ő recipéje, mely feltűnően hasonlít azokhoz a csalhatatlan játékszabályokhoz, melyekkel a monte-carloi játékbank sprengolása van biztosítva, a következő: »Valamely tőzsdének befolyásos gabnakereskedője nagyobb összeget akar nyerni. Most hogyan jár el? Vesz, mondjuk, 50.000 mmázsa kész búzát és elad, tegyük fel három óra, 200.000 mmázsa szokvány-buzát. Érdeke ilyen helyzetben az, hogy az usance-buza ára lemenjen és hogy ezt elérhesse, az 50.000 mmázsa kész búzáját, mikor közeledik az ultimo, veszteséggel dobja a piacra... Tegyük fel, hogy sikerül neki a kész árú árát és ezzel együtt az usance-árú árát 20 krral lenyomni, akkor vesztett 50.000 mmázsa kész búzáján 10.000 forintot, de nyert az eladott 200.000 mmázsa szokványbuzán 40.000 frtot, tehát brutto haszna 30.000 frt.« Ha a sok »ha« nem volna, a recipe rendkívülien egyszerű volna s a könnyű meggazdagodásnak e kényelmes módját legegyszerűbben maguk a nagy termelők használhatnák fel, mert nekik nem is kellene búzát venniök, hanem egyenesen a saját termelésű búzájuk piacra dobásával irányíthatnák az árképződést. Csakhogy az itt a bibe, hogy a speculáció előrelátni igyekszik s nem egyes kereskedők üzelvei szerint, hanem az összes conjuncturák figyelembe vételével állapítja meg irányzatát s a közölt példában rendes körülmények közt csak az lenne minden körülmények között biztos, hogy a kérdéses speculáns, ha ez neki úgy conveniál,

a birtokában levő kész búzát potom áron elpocsékolhatja, de az azután már egészen más kérdés, hogy e művelete által a szokványbuza árát akár csak egy fél krajczárral is le fogja-e nyomhatni, sőt ha az nap, tegyük föl Oroszországból és Amerikából kedvezőtlen aratási kilátásokat jelentenek ¹⁾ igen könnyen meg fog történni, hogy a szokványbuza ára 20 krral felszökik s az ép oly merész, mint meggondolatlan speculáns, ki 10.000 frtot veszített saját jószántából kész búzájának eladásán, még 40.000 frtot fog veszíteni a szokványbuza-kötéseken.

Még kevésbbé állja ki a bírálatot azon példa, melyet gróf Zselenski arról az importeur-ról közöl, ki egy bevitelre szoruló országban nagymérvű blanco-eladások által igyekszik a buza árát mesterségesen lenyomni, mert mesterséges áralakulást lehet ideig-óráig felidézni, de végeredményében minden speculatio, mely hamis alapokon nyugszik, bukásra fog vezetni s ha a kereslet effectiv buza iránt valóban felülmulja a készletek apadása által korlátolt kínálatot, akkor fel fog menni a buza ára, bármikép is mesterkedjék a leghatalmasabb baisse-áramlat is, mert bármennyire nevetségesnek tartsa gróf Zselénski azt az érvet, hogy papirosbuzából nem lehet kenyeret sütni, de ez azért még sincs másképen.

Bernát István azt mondja, hogy »az egész felfogásnak, melyet gróf Tisza István a határidőüzlet tekintetében kifejt, lényeges hibája az, hogy nem különbözteti meg kellően a reális és fictiv, vagyis az úgynevezett fedezetlen határidő-kötéseket. »A kellő alappal bíró határidőüzleteket — úgy mond — nem támadta meg a magyar agráriusok részéről senki. Ezeket védeni tehát tökéletesen fölösleges. A harcz az irreális, a fedezetlen speculatio, a papirosbuzával üzött

---

¹⁾ Ruhland: Zur Aufhebung der Blanco-Termingeschäfte in Getreide. Berlin 1896. (Stimmen aus dem agrarischen Lager 2-tes Heft.) 79 l. egyenesen azt vitatja, hogy a kész buza eladásánál képződő árak nincsenek befolyással a határidőüzletre. »Und anderseits weiss der Händler ganz genau, dass der Terminhandel, d. h. die Börsenpreise, den Effectivhandel auch in der Locowaare beherrscht. Das Augenmerk der Händler ist deshalb auf die täglichen Telegramme der Terminpreise gerichtet. Darnach macht er seine Käufe und Verkäufe. *Um die alte Loconotiz für Locowaare, mit denen Professor Conrad seine wissenschaftlichen Berechnungen anstellt, kümmert sich heute fast kein Mensch mehr.*»

különbözeti játék ellen folyt s ebben a tekintetben Tisza István az ő álláspontját kellően precisírozni elmulasztotta.»

A ki azonban ennek Tisza István könyvében utána néz, azt fogja tapasztalni, hogy a 64—69. lapokon foglalt fejtegetések egyenesen arra az egészen precis alakban fölvetett kérdésre válaszolnak: »Igaz-e, hogy a *papirosbuza* az árakra állandóan nyomást gyakorol?» Bernátnak tévedését az idézhette elő, hogy Tisza István ott, a hol a határidőüzlet eltörléséből származó hatásról szól, csakis az egész határidőüzlet eltörlésének eshetőségét vette fontolóra s arról nem nyilatkozik, hogy mi történnék akkor, ha egyedül a különbözeti játék töröltetnék el a reális határidőüzlet sérelme nélkül. Tisza István azonban erről az eshetőségről nyilvánvalóan abból az egyszerű okból nem nyilatkozott, mert ily eshetőség nem létezik. *A reális határidőüzlet és a blanco-terminkereskedés között nincsenek oly megkülönböztető ismérvek, melyek lehetővé tennék, hogy a fedezetlen határidőüzlet meg legyen szüntethető, a nélkül, hogy ez által a reális határidőüzlet is szükségképen tönkre ne tétessék.*

Ennek a tételnek elméleti helyességét igazolták a német tőzsdetanácskozmány alkalmával kihallgatott agrárius koronatanuk, van Gülpen kávé-nagykereskedő és Meyer hamelni malomtulajdonos is, a kiknek nyilatkozatait gróf Zselénski röpirata kikeresésre és olvasásra ajánl. Van Gülpen egyenesen kijelenti, hogy határvonalat huzni a különbözeti és a valóságos határidőkötések között lehetetlenség.¹⁾ Saját praxisából idéz egy példát, midőn Braziliában kávé-t vett s azt határidőre Hollandiába eladta, de a szállító hajón sárgaláz ütven ki, a hajónak vesztegelnie kellett s ő nem tehetett egyebet, mint különbözetek fizetése által az ügyletet lebonyolítani.²⁾ »Der Differenzhandel hat insofern auch seine Berechtigung, als jedes legitime Geschäft mit vollwichtigen Gründen in ein Differenzgeschäft verlaufen kann.«³⁾ Ezt pedig van Gülpen mondja, a ki azt tartja, hogy a különbözeti üzlet a közjóra sokkal veszélyesebb, mint akár a hamis pénzverés és váltónyargalás.⁴⁾ Meyer hamelni malomtulajdonos

¹⁾ Börsen-Enquête-Commission. Stenographische Berichte 2.67 l.

²⁾ id. h.

³⁾ Börsen-Enquête 2068 l.

⁴⁾ Börsen-Enquête 2118. l.

ugyanezen álláspontra helyezkedett, kijelentvén, hogy a legitim üzlet *igen gyakran* különbözet fizetésével végződik.¹⁾ Szerinte arra nem lehet súlyt fektetni, hogy különbözet fizetésére kerül-e a sor vagy sem, mert itten csak a szerződő felek »qualitása«²⁾ jöhet tekintetbe.

Az egész német tőzsdetanácskozmányon egyetlen szakértő sem akadt, ki oly ismérvet tudott volna megnevezni, mely a legitim és a fictiv határidőüzlet megkülönböztetésére alkalmas lett volna s miután ilyet a parlamenti tárgyalások sem eredményeztek, a német törvényhozás, hogy a különbözeti játékhöz hozzáférjen, elvégre is kénytelen volt az egész tőzsdei határidőüzletet betiltani. Alább látni fogjuk, hogy ezen német tőzsde-reform mily súlyos csapásként nehezedik a német mezőgazdaságra, most azonban annak constatalására szoritkozunk, hogy az agráriusok azon szemérmetes védekezése, hogy ők nem támadják a legitim határidőüzletet s hogy ők csak az irreális különbözeti játék ellenségei, nem bir komoly háttérrel, mert miután az egyikhez csak a másikon keresztül lehet hozzáférni, a ki az egyiknek ellensége, szükségképen a másiknak is az.

Az agráriusok legfőbb argumentuma, melylyel annak bizonyítására törekszenek, hogy a fedezetlen határidőüzlet okozza a buzaárak hanyatlását, azon alapszik, hogy az árpa- és zabárak nem hanyatlottak párhuzamosan a buzaárakkal. Smith liverpooli volt börzeügynök okoskodása, úgy a mint azt legujabban gróf Zselénski összegezte, a következő:

1872-ben (még egyáltalán nincs fedezetlen határidőüzlet) a buza quarterenként 20 shillinggel drágább, mint az árpa és 34 shillinggel drágább, mint a zab.

1882-ben (Amerikában már meghonosult, de Angolországban még mindig nem divik a fedezetlen határidőüzlet) a buza quarterenként 14 shillinggel drágább, mint az árpa és 23 shillinggel drágább, mint a zab.

1891-ben (1889 óta működnek Angolországban liquidationalis kasszák naponkénti leszámolással) a buza quarterenként 9 shillinggel drágább, mint az árpa és 17 shillinggel drágább, mint a zab.

¹⁾ Börsen-Enquête 2654. l.

²⁾ Börsen-Enquête 2676. l.

1893-ban a buza quarterenként 8 shillinggel drágább, mint az árpa és 7 shilling 8 pence-el drágább, mint a zab.

1894-ben a buza quarterenként 6 shilling 5 pence-el olcsóbb, mint az árpa és 4 shillinggel drágább, mint a zab.

Dr. Pólya ezen okoskodás ellenében a Közgazdasági Szemle mult évi szeptemberi füzetében azt kérdezte: »Miért kellett az árhanyatlás fokában való különbséget éppen a határidőüzletnek előidéznie? Miért nem okozhatta azt az a tény, hogy a buzatermelés sokkal nagyobb mérvben terjedt az árpa- és zabtermelésnél és hogy a buza fogyasztás nem emelkedett oly mérvben, mint az árpa- és zabfogyasztás?«

Részünkről azonban nem insistálunk e kérdésen, hanem abban a reményben, hogy így könnyebben fogjuk egymást megérteni, basisul elfogadjuk azon feltevést, hogy a buzaárak alakulásának párhuzamosan kell végbemennie az árpa- és zabárak alakulásával s a mennyiben ezen párhuzamos haladás megzavartatnék, ez a határidőüzlet számlájára irandó. Hogy minél egyformább legyen az okoskodás alapja, mi is angol árakkal fogunk számítani s az 1894. évnél, vagyis ott fogjuk folytatni, a hol Smith idézett adatai végződnek.

A »Journal of the Royal Statistical Society« folyó évi márcziusi füzetében közölt adatok szerint a buza, árpa és zab évi átlagárai 1894–1896-ig quarterenkint a következők voltak:

	Buza (gazette average)	Árpa	Zab
1894.	22 s. 10 d.	24 s. 6 d.	17 s. 1 d.
1895.	23 s. 1 d.	21 s. 11 d.	14 s. 6 d.
1896.	26 s. 2 d.	22 s. 11 d.	14 s. 9 d.

Ezekből az adatokból tehát azt látjuk, hogy ugyanakkor, mikor a buzának ára, melynek alakulása a határidőüzlet befolyásától függ, quarterenkint 2 forinttal emelkedett, az árpának és zabnak ára, mely egészen független a határidő-üzlettől, miután Angliában e gabonanemekben nincs szokványminőség és fedezetlen határidőkötés, — 95 krral s illetve 1 frt 40 krral hanyatlott. Az 1894–1896-iki árak alakulása tehát épen oly meggyőző logikával mutatja ki a a határidőüzletnek a gazdákra nézve előnyös áremelő hatását, mint a hogy Smith az 1872–1894-iki adatokból annak árcsökkenő hatására következtet.

A Smith-féle okoskodásnak egyébiránt már kiindulási pontja is hamis, mert korántsem áll, hogy 1872-ben még egyáltalában ne lett volna fedezetlen határidőüzlet, mert a német tőzsde-tanácskozmány alkalmával constatáltatott, hogy Angliában és Hollandiában már 200 évvel azelőtt is dívott a gabonárúnak határidőre való eladása,¹⁾ Németországban pedig a 30-as években kezdtek rozstot tőzsdeszerűleg határidőre eladni s a határidőüzlet az ötvenes évek folyamán már nagy jelentőségre emelkedett.²⁾ A búzában való határidőüzlet Berlinben 1866—67. között lett a tőzsdére bevezetve, miután már előzőleg a kereskedelmi kikötő városokban meghonosodott volt.³⁾ A határidőüzlet legnagyobb része már akkor is különbözeti játék volt, mert ha hitelt adhatunk dr. Cohn tanárnak, az 1868-ban létezett 200 berlini gabonakereskedő cég között 80 volt olyan, a mely kizárólag papiros-búzában »dolgozott«, de a többiek is főleg ezzel foglalkoztak s csak nagyon kevés akadt olyan, mely túlnyomólag kész áruval kereskedett.⁴⁾

De feltéve, hogy Smithnek igaza lenne és 1872-ben még csakugyan nem létezett volna fedezetlen határidőüzlet és feltéve, hogy a tőzsde természetszerű iránya a baisse s hogy az irreális határidőüzlet terjedése arányában kell terjednie az árdepressiónak is, akkor mikép magyarázandó meg és hogy van az, hogy 1872 előtt is annyi válságos árhanyatlás tudott az egyes árúczikkeknel érvényesülni, hogy van az, hogy az angol búzának quarterje 1896-ban 2 frttal drágább volt, mint 1894-ben, dacára a londoni Mark Lane tőzsde időközben történt megnyitásának, hogy van az, hogy a kávé, melyben szintén dívik a fedezetlen határidőüzlet, a buza árképződésétől olyannyira eltérő irányzatot követ, a mint ezt az Economist index number-jeinek alábbi összeállítása⁵⁾ mutatja:

---

¹⁾ V. ö. a birodalmi bank elnökének, dr. Kochnak nyilatkozatát. Börsen-Enquête 2276 l.

²⁾ Börsen-Enquête 2286, 2305, 243 l.

³⁾ Id. h. 3417 l.

⁴⁾ Id. h. 2289 l.

⁵⁾ The Economist (1897. február 20.): Commercial History and Review of 1896.

I d ő s z a k	A kávé vezér- száma	A buza vezér- száma
1845—50	100	100
1857— július 1.	151	118
1870— január 1.	134	80
1880— »	151	88
1886— »	85	57
1887— »	132	66
1888— »	166	58
1889— »	172	57
1890— »	186	56
1891— »	173	61
1892— »	185	70
július 1.	170	56
1893— január 1.	179	48
július 1.	179	50
1894— január 1.	179	50
július 1.	166	45
1895— január 1.	175	39
július 1.	170	50
1896— január 1.	172	47
július 1.	159	47
1897— január 1.	161	58

Ha igaz lenne, hogy a tőzsde szükségképen baisse-ra dolgozik, hogy lehet az, hogy a kávé vezérszáma 1897 január 1-én annnyival magasabb legyen az 1887-ig jegyzett minden vezérszámnál. Hogy van az, hogy daczára annak, hogy úgy a kávénál, mint a buzánál az árképződés a határidő-piacz befolyása alatt áll, a kávé index-number-je majdnem háromszor akkora, mint a buzáé?

Gróf Zselénski azt vitatja, hogy még a szolid kereskedést is tönkreteszi a fedezetlen határidőüzlet, de valószínűnek tartván, hogy ezt gróf Tisza István nem fogja elhinni, azt mondja: »Ez esetben tanácslom neki, hogyha eddig nem tette, olvassa el A. van Gülpén német kávénagykereskedőnek »Terminhandel und Börse« című művét...«, és azután így folytatja: »Azt is kérem tőle, sziveskedjék kikeresni és elol-

vasni azon nyilatkozatokat, melyeket a német tőzsde-ankét alkalmából tettek Brenninger müncheni gabona-nagykereskedő, Mayer müncheni malomtulajdonos, F. W. Meyer hamelni malomtulajdonos, Giert kávé-nagykereskedő és még számosan mások.«

Készséggel megfeleltünk gróf Zselénski tanácsának s megkettőztetett figyelemmel olvastuk el az általa hivatkozott szakértői nyilatkozatokat, egyedül kivéve Mayer müncheni malomtulajdonost, kit a tőzsde-enquête szakértői között nem birtunk találni.¹⁾ Miután pedig nem nagyon kényelmes dolog a berlini tőzsdetanácskozmány vaskos köteteit forgatni s miután mindinkább szaporodik azoknak száma, kiket Fichte: »die reinen Leser«-nek nevezett, mert már nem olvasnak könyveket eredetiben s ismereteiket csak a könyvek felett irt recensiók olvasásából meritik, néhány szemelvényt fogunk közölni a gróf Zselénski által hivatkozott forrásokból.

Van Gülpen: »Terminhandel und Börse« című munkája 8-ik lapján azt írja: »*Jeder Terminkäufer schädigt den Consumenten, er vertheuert die Waare, weil jeder Kauf den Preis heben hilft, und weil bei den für den Waaren-Vermittler unberechenbaren Zuständen das Risiko und die Verkaufs-Prämien wachsen. Der Fachhändler kann nicht für zwölf Monate die ihm passende effektive Waare hinlegen, wenn der Terminmarkt zu Anfang des Jahres eine steigende Conjunctur hervorruft, welche erst Ende des Jahres dem wirklichen Verhältniss von Waaren-Angebot und Nachfrage entspricht. Er hat also selbst keinen Conjunctur-Nutzen und kann nie im Interesse der Consumenten verkaufen. Der Detaillist wird bei rückgängigem Markte nur sehr zögernd und misstrauisch mit Abschlag folgen. Dieser Zustand hält das Preis-Niveau hoch.*«

A mint e szó szerint közölt idézetből láthatjuk, van Gülpen nem csak azért ellensége a fedezetlen határidőüzletnek, mert »a blanco-eladások a kész áru árát lenyomják, hanem azért is, mert a határidőüzlet, midőn emelkedő irányzatot követ, a termelő zsebébe juttatja azt a hasznót, melyet van Gülpen a közvetítő kereskedelemnek szeretne fentartani.

Továbbá idézzük van Gülpen munkájából még a következő helyeket:

¹⁾ Csak Bauriedel szakértő idéz egy rövid nyilatkozatot ettől a müncheni Meyertől.

17. l.: »dass ein Spekulant, welcher glaubt, Weizenpreise würden gegen Herbst fallen, die Möglichkeit hat, auf den fernen Termin billiger anzubieten, das wirkt ausgleichend und ist nützlich.«

27. l.: »Eine gut geleitete Spekulation bildet die Spitze des Geschäfts, sie erfordert eine hohe Intelligenz und grosse Uebersicht, sie ordnet die Preise der Zukunft, indem sie durch Vorberechnung der Konjunkturen diese, soweit möglich, auf grosse Perioden vertheilt.«

Gierth, a ki ép oly ellensége a fedezetlen határidő-üzletnek, mint van Gülpen, hangsúlyozván annak nemzetközi jellegét, azt mondja: »und aus diesem Grunde glaube ich, dass irgend welche Massregeln, die sich gegen den Terminhandel in Kaffee richten würden, — sei es durch Einschränken, Verbieten der Termingeschäfte oder sonst irgend welche Verhältnisse — gar keinen Erfolg haben würden«, és csatlakozik az előtte szóló szakértőnek Embden-nek azon nézetéhez: »wenn wir das Termingeschäft aufheben, so würde Hamburg sehr bald ein Kafféemarkt zweiten Ranges werden.«¹⁾

Breuninger, a ki a határidő-üzletet egy biztosító intézetnek²⁾ nevezi, annak mikénti keletkezésére nézve következő véleményét fejezte ki: »Was den Terminhandel im Allgemeinen anbelangt, so wird derselbe wohl *aus dem Wunsch* der Consummenten, sowohl als *der Producenten* hervorgegangen sein, den voraussichtlichen Bedarf an Cerealien für spätere Zeiten zu einem festen Preise zu decken, beziehungsweise *den Absatz der Producte* sich in Voraus zu sichern.«

Meyer hamelni malomtulajdonos³⁾ szerint a határidő-üzlet gazdasági szükségből keletkezett s mint biztosító intézet és árszabályozó jövőben sem nélkülözhető. A legitim üzlet is igen gyakran különbözet fizetésével kell hogy végződjék. A gabonaárak nemzetközileg alakulnak és nem függnék egy tőzsdétől.

E szemelvények közlése által kívántunk megfelelni gróf Zselénski szíves figyelmeztetésének, bár nehezen hiszszük, hogy ezáltal az agrárius álláspontnak szolgálatot tettünk volna.

---

¹⁾ Börzen-Enquête 2071 l.

²⁾ id. h. 2465 l.

³⁾ id. h. 2653—54 ll.

Az eddig előadottak azon conclusióra vezetnek, hogy a gabonahatáridő-üzlet ellen indított agrár-hadjárat elméletileg épp oly helytelen, mint a milyen veszélyesek és károsak annak előrelátható gyakorlati következményei, de ha ez még nem is volna így, akkor sem képezhetné az egy actualis magyar agrárpolitikának lényeges programmpontját, mert igaza van *Rubineknek*, midőn azt írja a nemzetközi gazda-congressushoz intézett szakvéleményében: *»A tőzsde ma nemzetközi intézmény, ha tehát reformra szorul, az nemzetközileg fogantatandó.«*¹⁾

Ha pedig így formulázzuk a kérdést, ez egyjelentőségű a gyakorlati kivihetetlenség beismerésével, mert ma a liverpooli terménnytőzsde határidőüzlete dominálja a világpiacztot s Anglia mérvadó köreiben a legkisebb hajlandóság sem mutatkozik a határidőüzlet betiltására vagy csak korlátozására is. Angol emberre nézve a terménnytőzsde agrárius rendszabályozása ép úgy, mint a bimetallismus programja csak mint kiviteli cikk létezik, melyet másoknak lehet ajánlani, de ők maguk nem kérnek belőle. Az sem valószínű, hogy Amerikában törvény váljék az annyi szerencsétlen vajudás után a napirendről lekerült Anti-Option-Bill-ből. A ki tehát oly agrárpolitikát akar követni, mely belátható időn belül gyakorlatilag érvényesíthető s nem a távoli ábrándok honába kalandozik, annak csak két eshetőség között lehet választani, vagy elejteni a programból a határidő-üzlet elleni meddő küzdelmet s egyesült erővel a kivihetőnek mutakozó célok körül csoportosulni, vagy, tekintet nélkül a külföldre, a határidő-üzletet hazánkban egyszerűen betiltani s hasonló rendszabályt Ausztriával való megegyezés útján a bécsi gabonatőzsdén kieszközölni. Azt az eshetőséget, hogy Ausztria hozzájárulása nélkül elszigetelten szüntessük meg a határidő-üzletet, nem tesszük consideratio tárgyává, mert úgy véljük, hogy még a legtúlzóbb agráriusok sem fogják kétségbevonni, hogy ennek nem lehetne más gyakorlati következménye, mint az, hogy a gabonahatáridő-üzlet a budapesti tőzsdéről a bécsire tereltessék át.

Tegyük már most fel, hogy győz az agrárius álláspont s úgy Budapesten, mint Bécsben megszűnik a gabonahatáridő-üzlet. Mily hatása lenne ennek először a nemzetközi árképző-

¹⁾ Nemzetközi Gazda-Congressus. Főjelentés 227 l.

désre és másodszor az árak alkalmazására a közös vámterületen belül?

Az első kérdésre azt kell felelnünk, hogy a nemzetközi árképződés nem függ Béctől és Budapesttől, hanem New-York, Chicago és Liverpooltól. Ennek oka pedig az, hogy a buzatermelés és buzafogyasztás a közös vámterületen meg lehet egyensúlyban áll s ennek következtében monarchiánk a világpiaczon sem mint kiviteli, sem mint beviteli állam nem játszik szerepet. A kereslet és kínálat törvényének természetes következménye, hogy Észak-Amerika, melytől mint legnagyobb kiviteli államtól a legnagyobb kínálat ered, és Anglia, mely mint legnagyobb fogyasztó a keresletet képviseli, irányadó befolyással vannak a világpiacz áralakulására s az is természetes, hogy ezen befolyás érvényesülése a gabonakereskedelem ez idő szerinti szervezete vagyis a gabonatőzsdék útján történik. Az agráriusok ennek okát nem keresik a kereslet és kínálat törvényében, de magát a tényt, hogy a nemzetközi árképződés az angol és északamerikai tőzsdéktől függ, ők is hirdetik s így tehát arra nézve nem lehet nézeteltérés, hogy a budapesti és bécsi gabonahatáridőüzlet beszüntetésétől semmi lényeges hatást sem lehet várni a nemzetközi árképződésre.

A közös vámterület árképződésére ellenben igen nagy befolyást gyakorolna a határidő-üzletnek megszűnése a bécsi és budapesti gabonatőzsdéken. Az agráriusok szerint ettől nagy és tartós áremelkedés lenne várható. Viszont a modern nemzetgazdasági tudomány azt tanítja, hogy csak a határidő-üzlet képes a gabonát annak természetes nehézségéből kivetköztetni s a nagy forgalom igényeihez idomítani, csak a határidő-üzlet teszi a gabonát »res fungibilis«-sé s adja meg ezáltal az előrelátó nagy kereskedelemnek jogi alapját és lehetőségét s így tehát a határidő-üzlet megszüntetése a gabonakereskedelmet mélyen megrendítené s ennek következtében okvetlenül árhanyatlásra is vezetne, mert azt bizonyítani sem kell, hogy a mily mérvben gyengül a kereskedelem, ugyanily mérvben rosszabbodnak az értékesítési viszonyok.

Elméleti érvelésekkel azonban aligha fogjuk egymást meggyőzni s a papir nagyon türelmes, de a hol gyakorlati tények a zsebkérdést érintik, ott rendszerint már megszűnik a kedélyesség s ha másutt már megtették a határidő-üzlet eltörlésének kísérletét s abból a kilátásba helyezett áremelő

hatás helyett egy lényeges árdeprimáló hatás következett, akkor alig hihető, hogy gazdaközönségünk továbbra is oly politikáért lelkesedjék, melynek csábos ígérletét a tények desavualják.

Németországban a tőzsdeszerű határidőüzletet betiltó birodalmi törvény folyó évi január 1-jén tényleg életbelépett.

A példa tehát előttünk fekszik, de mielőtt magunkat annak követésére elhatároznók, nézzük meg előbb, hogy eddig mily hatása nyilvánult.

Vizsgálódásainknál e tárgyban abból az agrárius axiomából indulunk ki, melyet Smith Károly Vilmos dr. Ruhland nyomán következőleg formulázott a nemzetközi gazda-congressus előtt:

»A gabonaárak színvonalára nézve mérvadó jegyzések Liverpoolban, Chicagóban és New-Yorkban történnek. Berlin és más európai piacok követik az ottani impulsust. Az angol-országi és amerikai határidő-ügyletek döntenek a világszerte jegyzett árak felett.« ¹⁾

Lényegileg ugyanezen álláspontra helyezkedik a nemzetgazdasági tudomány egyik kiváló művelője, Conrad egyetemi tanár, midőn a berlini, mannheimi, bécsi és londoni buzaárak 1885—1895-ig terjedő mozgalmáról összeállított graphikus táblázatból azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a gabonaművek árképződése nemzetközileg megy végbe s hogy egyes tőzsdéknél meg van ugyan annak lehetősége, hogy egy önkényes elszigetelt irányzat egyik napról a másikra vagy legfeljebb egyik hétről a másikra érvényesüljön, de az teljesen ki van zárva, hogy ily irányzat hónapról-hónapra vagy még ennél is hosszabb időszakra terjedhessen át. ²⁾

¹⁾ Nemzetközi Gazda-Congressus. Főjelentés 613 l.

²⁾ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Dritte Folge. Elfter Band (Jena 1896) 613 l.-on Conrad a következőket írja:

»Wenn man diese Karten vorurtheilsfrei ansieht, wird man sich der Schlussfolgerung nicht zu entziehen vermögen, dass in der That die Feststellung der Preise für das Brotgetreide sich durchaus international vollzieht, und dass ein willkürliches Vorgehen der einzelnen Börse sich wohl von Tag zu Tag, eventuel von Woche zu Woche annehmen lässt aber in keiner Weise von Monat zu Monat oder gar darüber hinaus. Die Annahme, dass die Berliner Börse mittelst des Terminhandels einseitig à la baisse zu spekulieren geneigt sei und zu Ungunsten der Landwirt-

Az iránt — a mint látjuk — nincs nézeteltérés, hogy a buza árképződése nemzetközi úton történik s ebből az következik, hogy az egyik helyen jegyzett buzaár bizonyos vonatkozásban áll a más helyen jegyzett buzaárakhoz.

Lássuk tehát, hogy mily vonatkozásban állottak a német buzaárak úgy a New-Yorkban, valamint a nevezetesebb európai gabona-piaczokon jegyzett buzaárakhoz a német tőzsdereform előtt s mikép alakult e relatio a tőzsdetörvény életbeléptetése óta. Az összehasonlításhoz megkivánt adatokat a német császári statisztikai hivatal közleményeiből vesszük át, a hol az ürmértékek tonnákra s a külföldi piaczkon idegen valutában jegyzett árak a hivatalosan jegyzett váltóárfolyamok havi átlaga szerint vannak birodalmi márkákra átszámítva. A Boroszló, Danzig, Majna melletti Frankfurt, Köln, Königsberg, Lipce, Lindau, Mannheim és München gabonapiaczain jegyzett buzaárakból és pedig Danzigra nézve külön véve a vámolt és a vámolatlan buza árait, minden egyes időszakra egy németországi átlagárat számítottunk ki. Az egyöntetűség iránti tekintetből a berlini, hallei, magdeburgi, poseni és stettini árjegyzéseket, melyek a tőzsdetörvény életbeléptetése óta, vagyis folyó évi január hó elsejétől kezdve megszűntek, már az 1896-ra vonatkozó átlag kiszámításánál sem vettük figyelembe. Ép úgy nem vettük tekintetbe a liverpooli árjegyzések közül azokat a buzanemeket, melyek, mint p. o. a dunai buza, 1896-ban még nem lettek jegyezve s illetve nem lettek akkor még a német statisztikai hivatal kiadványaiban közölve. Számításaink hitelessége szempontjából nagy súlyt helyeztünk arra, hogy kizárólag csak oly adatokat használjunk, melyek a német császári statisztikai hivatal tekintélye alatt lettek közrebocsátva s miután ezek a folyó évből csak az első négy hónapra, sőt New-Yorkból csak az első három

---

schaft die Preise herabgedrückt habe, ist gegenüber diesen Darstellungen absolut nicht aufrecht zu erhalten. Man thut den einzelnen Börsenmännern in dieser Beziehung zu viel Ehre an und überschätzt ihre Macht in Deutschland in geradezu kindlicher Weise. Ganz dieselbe Schlussfolgerung erscheint uns aber unausbleiblich in Bezug auf die Wirkung des Terminhandels, und die Männer, welche gerade gegenwärtig bei uns auf die Unterdrückung des Terminhandels in Getreide hinarbeiten, folgen einem Vorurtheil, aber nicht dem Druck der Thatsachen.*

hónapra terjednek ki, természetesen, hogy 1896-ra szintén csak a megfelelő időszakot vonhattuk be az összehasonlításba.

Lássuk most már először is a new-yorki relatiót fel-tüntető adatokat.

Buzaárak ¹⁾ 1000 kilogrammonként németbirodalmi már-kában.

I d ő s z a k	Német piaczkok átlagára	New-York: Red Winter Nr. 2
1897. január	170·01	149·59
1896. »	153·72	112·71
1897. február	166·52	141·14
1896. »	158·57	126·76
1897. márczius.	164·61	129·95
1896. »	157·28	125·20
1897. jan.—márczius	167·05	140·23
1896. »	156·32	122·89

A mint látjuk, a német átlagár 1896-ban tonnánként 33·43 márkával volt magasabb, mint a new-yorki Red Winter jegyzése, de 1897-ben e különbség csak 26·82 márkát tesz, mert míg a new-yorki ár 17·34 márkával emelkedett, a német áremelkedése csak 10·73 márkára terjedt. A reláció a két ár között 1896-ban, midőn a német piaczkok árképződése még berlini határidőüzlet hatása alatt alakult, úgy állott egymáshoz, mint 156·32 : 122·89 s ha e reláció a folyó év január 1-én életbe lépett német tőzsdetörvény uralma alatt is fenmaradt volna, akkor a new-yorki árjegyzés emelkedéséhez képest 1000 kilogramm buzának átlagára a német piaczkokon nem 167·05 márkát kellene kitennie, hanem 178·37 márkát s így tehát a reláció a német mezőgazdaság kiszámíthatlan kárára tonnán-ként 11·32 márkával romlott, a mi métermázsánként és a mi pénzünkben szólva 66 kr. árkülönbözetet jelent.

De menjünk tovább és nézzük meg a német gabonaárak alakulását a liverpooli viszonylatban:

¹⁾ Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs 1897. I. Heft. Monatliche Nachweise über den auswärtigen Handel des deutschen Zoll-gebiets. 1897 jan.—ápr. füzetek.

Buza ára 1000 klgkint márkában.

I d ő s z a k	Német piacok átlagára	Liverpool Azima	Liverpool California	Liverpool Northern Duluth	Liverpool Manitoba Spring
1897 január . . .	170·04	153·57	160·18	156·38	155·44
1896 » . . .	153·72	117·33	127·34	124·30	123·42
1897 február . . .	166·52	143·54	143·83	146·30	147·12
1896 » . . .	158·57	121·00	134·85	129·33	128·16
1897 márczius . .	164·61	136·00	143·76	145·42	145·72
1896 » . . .	157·28	113·82	126·75	124·77	122·43
1897 április . . .	161·10	123·41	139·24	143·39	141·91
1896 » . . .	157·82	119·92	126·97	126·21	124·1
1897 január—áprilisi négy havi átlag	165·57	140·38	148·00	147·87	147·55
1896 »	156·65	119·27	128·98	126·15	124·60

Alapul véve az 1896-ik évi január-áprilisi időszakban mutatkozott relatiót, az 1897. január-áprilisi német átlagárnak a következőkép kellett volna alakulnia:

a liverpooli »Azima«	jegyzés arányában	184·37	márka,	vagyis a tényleges árnál + 17·32	márka
a » »California«	»	179·75	»	»	+ 12·70 »
a » »Northern Duluth«	»	183·67	»	»	+ 16·62 »
a » »ManitobaSpring«	»	185·42	»	»	+ 18·37 »

A német gabonaárak relatiója tehát a liverpooli árképződéshez viszonyítva még nagyobb mérvben maradtak el, mint a hogy azt az imént a new-yorki árakhoz képest láttuk.

De menjünk még tovább és hasonlitsuk össze a német gabonaárakat a 196 angol piacról vett londoni gazette average-zsel, valamint a legfőbb európai piacok árjegyzéseivel, melyeket a következő táblázatba állítottunk össze:

I d ő s z a k	Breslau, Danzig (vámolt és nem vámolt) Frankfür a M., Köln, Königs- berg, Leipzig, Lin- dau, Mannheim, München átlaga	London gazette average	Bécs (hánsági)	Budapest (közép- működés)	Páris (folyó havi száll tási árú)	Antwerpen (dunai)	Amsterdam (tengyel)
1897 január . . .	170·04	146·94	154·15	146·48	181·55	139·13	133·77
1897 február . .	166·52	137·49	150·22	141·28	179·93	137·94	131·69
1897 márczius . .	164·61	130·80	148·95	140·10	174·26	131·72	128·79
1897 április . . .	161·10	127·37	143·51	135·42	176·43	127·93	123·97
1897 jan.—ápr. átlaga . . .	165·57	135·65	149·18	140·82	178·04	134·18	129·55
1896 január . . .	153·72	120·85	128·74	120·24	150·35	109·61	108·37
1896 február . .	158·57	122·94	130·15	121·19	153·08	117·33	110·81
1896 márczius . .	157·28	118·19	128·40	118·83	148·49	115·07	107·23
1896 április . . .	157·82	117·50	129·49	120·11	148·11	114·12	108·22
1896 jan.—ápr. átlaga . . .	156·65	119·87	129·19	120·09	150·00	114·03	108·66

A német átlagár tehát 1897 január-áprilisban tonnánként 165.57 márkát tett, holott az esetben, ha az 1896-iki hasonló időszakban érvényesült reláció nem változott volna meg a német árfejlődés rovására, a német piacok átlagára a következő lenne:

A londoni gazette average-hoz képest . .	177.27	vagyis a tényleges árnál	+	11.70	márka.
Bécshez képest	180.89	»	»	»	+ 15.32 »
Budapesthez képest . .	183.69	»	»	»	+ 13.12 »
Párizshoz képest . . .	182.59	»	»	»	+ 17.02 »
Antwerpenhez képest .	184.15	»	»	»	+ 18.58 »
Amsterdamhoz képest .	186.76	»	»	»	+ 21.19 »

Ha már most visszaemlékezünk az agráriusok által hirdetett jóslatra, hogy a gabona-határidőüzlet eltörlése lényegesen emelni fogja az árakat s a kilátásba helyezett eredmény helyett azt látjuk, hogy a német buzaárak relációja a külföldi piacokhoz a folyó év első négy hónapjában a múlt évi hasonló időszak állapotához képest métermázsánként 70 krtól 2 frtig romlott, akkor önkénytelenül eszünkbe jutnak azon szavak, melyeket 1892 decemberben az Anti-Option-Bill tárgyalása alkalmával a Missouri államból való Vest senator mondott. »Én egy nagy mezőgazdasági államot képviselek — mondá — melynek farmerjeit azzal hitegették, hogy az »options and futures«, vagyis úgy a fictiv, mint a legitim határidőüzletek tönkreteszik őket, ha a jelen javaslatból törvény nem válik. De én tudom, hogy nem fog tartani másfél évig sem s a félrevezetett gazdák azzal a kérdéssel fognak bűjtogatóik elé lépni: Hol vannak a magas árak, melyeket ígértetek?«

Amerikában az Anti-Option-Bill nem vált törvénné, de Németországban megtették a veszélyes kísérletet és eltörölték a tőzsdei határidő-üzletet. S ime alig mult el egy fél év a tőzsdetörvény életbeléptetése óta s már is érzi a mezőgazdaság annak romboló hatását. Az ígért nagyszabású ár-emelkedés helyett az következett be, hogy az árak messze visszamaradtak a nemzetközi árképződés niveauja mögött. Berlinben és számos más tőzsdei helyeken megszűntek a nyilvános árjegyzések s kivált a kisebb gazdák, a kiknek nincsen módjukban megbízható tájékozást szerezni a piaczi conjunkturák alakulásáról, nagy hátrányba kerültek a kereskedőkkel

szemben, a kik most titokban távirat és telefon útján irodáról-irodára közlik egymással, a mit azelőtt a tőzsdén a nyilvánosság előtt a sajtó és a kormányközegek ellenőrzése mellett végeztek.¹⁾

A Hozsanna helyébe, melylyel a tőzsdereformot üdvözltek, immár komor hangulatok léptek s itt-ott már hallatszik az érdekeikben súlyosan megkárosított mezőgazdák feljajdulása.

A kormány kezdeményezésére országszerte megindultak a kiegyezési tárgyalások a mezőgazdák és a gabonakereskedők közt s azok Magdeburgban már teljes megegyezésre is vezettek. A nyilatkozatok, melyeket ez alkalommal a mezőgazdák képviselőitében Elsner tanácsos tett, tanuságot tesznek arról, hogy a magdeburg-vidéki gazdák okultak kárukon s nem hajlandók túrni, hogy Ruhland és társai rajtuk vivisectiós kísérleteket végezzenek.

Mi nekünk Magyarországon, az Isteni Gondviselés kegyes jóvoltából, nem szükséges okulnunk a saját kárunkon. Elég nekünk a német szomszéd szomorú példája és tapasztalata. Szívleljük azt meg és értékesítsük tanuságait.

Lehet, hogy agrárius részről azt fogják hangsúlyozni, hogy még sokkal rövidebb idő folyt le a német tőzsdereform hatályba lépte óta, semhogy annak hatásai felől végleges ítéletet mondhatnánk. Tegyük fel, hogy igazuk van s hogy idővel minden másképp lesz, mint a hogy ma mutatkozik, de viszont ismerjék be az agrárius urak, hogy a reform eddigi fejleményeiből csak a legkétségteljebb prognosist lehet a német mezőgazdaság sorsára leszármaztatni s ismerjék be, hogy addig, míg a német reformnak nem lehet más positiv eredményét constatálni, mint azt, hogy a német mezőgazda 1—2 forinttal olcsóbban kénytelen buzájának métermázsáját adni, mint a hogy azt a határidő-üzlet alatt végbemenő nemzetközi árképződés indokolja, addig ép oly kevésbé lelkiismeretes dolog a határidő-üzlet eltörlését mint mezőgazdasági bajaink panacaeáját ajánlani, mint a mennyire nem komoly dolog a leghihetlenebb aranybeözönlés korában aranyszűke által indokolt bimetallismusról mesélni.

¹⁾ A Nemzetközi Congressushoz intézett szakvéleményében (Főjelentés 179. l.) Martin azt mondá, hogy Melbourneban (Ausztráliában) a gabonakereskedők egyenesen akadályozzák a terménytőzsde létesülését, mert nem akarják üzleteiket nyilvánosan kötni.

Ha azt az egyetértést, melyet Zselénski gróf oly fontosnak és kívánatosnak jelez, ma még nem is tudjuk teljesen elérni, s ha az agráriusok ma még nem is akarnak végleg lemondani a bimetallismus és Anti-Option-Bill aspiratióiról, legalább lássák be, hogy ezek a kérdések csak nemzetközileg szabályozhatók s hogy ennek lehetősége ma még sehol sem mutatkozik. Lássák be tehát, hogy ezek a kérdések nem aktuálisak s hogy csakis azért, mert ezekre az egyelőre legalább tisztán elméleti kérdésekre nézve nem értünk egyet, valóban kár lenne épen most egymás ellen hadakozni, midőn az Ausztriával létesítendő kiegyezés hivatva van az agrár-vámok jövőjét is eldönteni.

*   *   *

Készítsük elő és teremtsük meg közös erővel vállvetve az agrárvédvámokat s függetlenítsük ez által legalább jövőre az árképződést a monarchia területén a külföldi verseny árszökkentő hatásától, ez egy hazafias és közhasznú tömörülés lesz egy önálló magyar agrárpolitika körül.

Soha senki az által, hogy az agrárius védvámokat követelte, még nem mondta azt, hogy ezekkel ki lenne meritve minden agrárpolitikai teendőnk s ha a Magyar Gazdaszövetség írói azt vetik szemére Tisza Istvánnak, hogy ő összes bajainkra nem ismer más orvosszert, mint a védvámot s gúnyos fölényvel hirdetik, hogy Tisza István agrárpolitikája mellett »tanács és segítség nélkül állanánk, szemben azon bajokkal, a melyek az alföld nyugalmát feldúlják, a melyek a ruthén-kérdést ma már a végletekig kiélesítették, a melyek a transatlanti és kelet felé történő kivándorlásnak legtermékenyebb forrásai«, akkor erre azt válaszoljuk: Ignotos fallit, notis est derisui, de még ily ignotus sem fog sok akadni.

A ruthén-kérdésnek belekeverése a vitába egészen értelmetlen. A ruthén föld nem sok búzát terem s a ruthén nép nem búzával táplálkozik. Nagyon keveset gondol a ruthén nép papiros-búzával és bimetallismussal, s a Gazdaszövetség agrárpolitikájától bizony éhen halhatna, ha a kormány nem karolná fel az állattenyésztést és gyümölcstermelést, ha a kormány nem gondoskodnék a munkáskezek foglalkoztatásáról, nem szerveznék a hitelügyet, nem rendeznék az adózási viszonyokat, stb. Az, a mit a kormány tesz az éjszak-keleti Kár-

pátok aljában lakó derék népért, az egy előrelátó magyar gyakorlati politika, melyet hálás szívvvel és hazafias hűséggel viszonzoznak ruthéneink.

A Gazdaszövetség válasza úgy beszél a nép vásárló képességének emeléséről, a közvagyonosodás előmozdításáról, a gazdasági hitel olcsóvá tételéről¹⁾, tariffapolitikáról, stb.-ről, mintha mindezekre nem is terjedt volna ki törvényhozásunk és kormányunk figyelme és gondoskodása, mintha mindezek a programmpontok a Gazdaszövetség szabadalmazott találmányát képeznék.

A Gazdaszövetség válasza azt is hirdeti, hogy »az utóbbi harmincz év törvényhozásának közgazdasági vonatkozású törvényei mind a tőke érdekében, annak és jövedelmeinek biztosítására létesültek«. És törvényhozásunknak ily alaptalan gyalázását ismerjük el magyar agrárpolitikának?

Nem, tisztelt uraim, ily hangzatos szólamokkal és alaptalan vádaskodással csak fokozzuk a keserűséget, csak szítjuk a bizalmatlanságot és mélyebbre hajtjuk a szakadást, mely a magyar földbirtokosok osztályában a liberális és az agrárius elemeket egymástól elválasztja. Ebben pedig igazán egyikünknek sem telhetik öröme. Lássuk ezt be, mielőtt még késő, s fogjunk kezet egymással annak megvalósítására, a mi most egyedül bir actualis fontossággal s a mire nézve köztünk elvi jelentőségű nézeteltérés fenn nem forog, termelésünk hatályos vámvédelmének megalkotására.

BÁRÓ ROSZNER ERVIN.

---

¹⁾ Nagyon messze vezetne, ha mindarra, a mit Szilassy a »Mi a teendő« című fejezetben összehordott, részletesebben kiterjeszkedni akar-nánk, de annyit mégis megemlítünk, hogy a ki ma a m. földhitelintézet-től 20.000 frt záloglevélkölcsönt vesz, az ezért 18.400 frt készpénzt kap s az ezen záloglevelek után járó évi kamat 700 frt lesz, holott 1875-ben ugyanily névértékű kölcsön után csak 17.100 frtot kapott volna s a záloglevelek kamatja mindazonáltal 1100 frtot tett volna a mostani 700 frt helyett. Ebből látszik, hogy mily kevés jogosultsággal lehet ma a földbirtokos-osztályt sujtó uzsorakamatról szólni.

A SZESZADÓ FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON.

— Második és befejező közlemény. —

Az 1865-ben kezdeményezett kiegészítési munkálatok végre is annyira haladtak, hogy 1867. február 17-én a magyar felelős kormány kezébe vehette az ország ügyeinek vezetését.

Azok a nehézségek, melyek a teljesen alkotmányos kezelésre való rögtöni átmenetet lehetetlenné tették, egyáltalában nem engedték meg, hogy az adórendszer, mely bővebb megfontolást és hosszabb tárgyalást igényelt, azonnal megállapíttassék, ennek folytán a törvényhozás felhatalmazta a kormányt, hogy az 1867. évre kivetett adókat s az előbbi éveknél fenmaradt hátrálékokat behajthassa; a közvetett adókat, illetékeket és állam egyedáruságokat fentarthassa.

Az 1867-iki országgyűlést a közjogi teendők annyira igénybe vették, hogy a kormány a pénzügyeknek rendszeres tárgyalására időt nem szakíthatott. Szeszadórendszerünket az 1867. évi XVI. t.-cikkben foglalt vám- és kereskedelmi szövetség szabályozta, melynek 11. §-a szerint a szeszadó mindkét államterületen a szerződés ideje alatt egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint kezelendő.

Az első rendszeres költségvetésnek 1868. évi április hó 18-án történt előterjesztésénél egyidejűleg a szeszadóra vonatkozó törvényjavaslat is benyújtatott.

Az absolut korszak alatt Magyarországon lényegében ugyanazon adórendszer volt érvényben, mint az osztrák tartományokban. Daczára az ellenszenvnek, mely az egész országban az alkotmányosság fogalmai szerint törvénytelen szeszadó és közgazdasági viszonyainkat ki nem elégítő adóztatási rendszer ellen nyilvánult, nemcsak az adónak pénzügyi és közgazdasági fontossága, hanem maga az idő rövidsége sem

engedte, hogy az alkotmány visszaállítása után azonnal új rendszer léptetessék életbe, illetőleg hogy egy ilyen adórendszert a kormányok előkészítsenek és alkotmányosan tárgyalassanak. Az előterjesztett szeszadó-javaslat tényleg csak az ideiglenesség jellegével bírt s maga az országgyűlés is ilyenül tekintette. Az új törvényjavaslat az eddigi adórendszert lényegében fentartotta ugyan, azonban az Ausztriával közös elvek szerint intézendő adóztatási módzatokban lényegesebb változtatásokat is tett, hogy visszavigye az iparág adóját s vele az államnak ezen adóból vett jövedelmét oda, a hol az az eddig érvényben volt adótételek megszabásakor volt; pótolva így azt a hiányt, mi ezen adónemnél beállott.

A törvény tárgyalása alkalmával a képviselőház 1868. június hó 24-én tartott ülésében, a javaslat elfogadásával azt a határozatot hozta, hogy a szesz- és cukoripar képezvén a földmívelési ipar két legfontosabb ágát, s az ország anyagi jólétének egyik legfőbb tényezőjét: elhatároltatik, hogy a a szesz és cukor adóztatása tárgyában már a közelebbi költségvetés bemutatásának idejéig enquête tartassék, s annak eredménye azon időben a törvényhozás elé terjesztessék, és hogy ezután is időről-időre enquête-ek tartassanak, oly célból, hogy ezen iparágnak minden lehető könnyebbitések folyton megadattassanak. Addig is utasittatik a kormány, hogy különös tekintettel legyen azon kisebb városi vagy falusi gazdákra, kik gazdaságaik érdekében kívánnak saját termékeikből kisebb kazánokban szeszt égetni, lehetően kiméletes bánásmódban részesítvén őket.

Első alkotmányos szeszadó-törvényünk az 1868. évi XVI. törvényczikként 1868. augusztus 1-én lépett életbe.

Az 1868. évi XVI. t.-cz. a szesztermelés megadóztatására tett intézkedéseiben megkülönbözteti a nagyobbyszerű szesz-főzdeket, melyekben az erjesztő edények összes űrmérete legalább is 30 alsóausztriai akó és liszttartalmú anyagokat, répát vagy cukorüledéket dolgoznak fel és a kisebbyszerű szesz-főzdeket, melyek ugyanily anyagot dolgoznak fel, de az erjesztő edények űrtartalma 30 akónál kevesebb, vagy más mint a fent elősorolt anyagokat dolgoznak fel.

A nagyobbyszerű szeszfőzdek a fogyasztási adót megváltás útján átalányban fizetik.

Az átalány alapját a termelőkéesség képezte, mely oly

módon határozatott meg, hogy abban az esetben, ha a szesz-főzésre kizárólag nagy részben czukorüledék használtatik, az erjesztő edények összes ürméretének két harmadát, ha pedig más anyagok használtattak, az erjesztő edények ürméretének fele vétetett alapul; a szesznyereményt az ekkép kiszámított ürméret minden osztrák akója után hét fokban és kizárólag nyers répa feldolgozásánál hat fokban határozta meg. Az ekként mutató szeszfokok összege a fogyasztási adóként megállapított 6 krral szoroztatott.

A kisebbszerű szeszfőzdék adójukat a pénzügyi hatósággal kötendő szabad egyezkedés útján a fennálló adótétel szerint, minden szeszfok után 6 krral róhatták le és ha ily egyezkedés nem létesült, az adó az 1868. évi június hó 14-én kiadott pénzügyminiszteri rendeletben foglalt díjszabályzati tételek szerint fizettetett. Ezen díjszabályzati tételek a következők voltak:

a) liszt tartalmú termények, répafajok és czukorüledék feldolgozásánál az erjesztési edények ürmérete szerint minden osztrák akó után 38 kr.;

b) som, alma, körte, bogyós gyümölcsök, gyöknövények és sörházi hulladékok feldolgozásánál az erjesztési edények ürmérete szerint minden osztrák akó után 25 kr.;

c) szőlőtörkölynél 19 kr.;

d) csontáros gyümölcsöknél, bor, borseprő, szőlő és gyümölcsmust feldolgozásánál 38 kr.;

e) magasabb czukortalmú folyadékok feldolgozásánál a termelvény akómennyisége után fokonként 6 kr.

Ezen törvény a szeszadóra nézve fennállott szabályok közül azokat, melyeket nem érintett, fentartotta.

A Székelyföld azon vidékeinek, hol a marha téli tartása csak pálinkafőzés által biztosítható, megengedett, hogy pálinkát liszt tartalmú anyagokból és oly kisebb üstökön, melyek egy ausztriai akónál nem nagyobbak, minden egyes üst után két forint fogyasztási évi átalány fizetése mellett főzhessenek.

A vámvonalon át kivitt égetett szesz italok után szesz-fokonként 6 kr. adóvisszatérítés biztosított.

A szeszadóra vonatkozó törvényes szabályok a »pénzügyi törvények és szabályok hivatalos összeállítása 5. füzeté«-ben tétettek közzé.

Az említett törvény rendelkezései szerint a szesztermelés megadóztatása háromféleképen történt, ugymint: átalányozás, szabad egyezkedés és árszabás szerint.

Az ürméret és szeszmennyiség meghatározása: a 40 pintes alsó-ausztriai akó szerint, a szeszfoktartalom a 100 fokú hivatalos szeszmérő szerint eszközöltetett.

Átalányozásnál a gyár termelőképesége volt irányadó, mely a számításba vehető czefrézési ürméret minden akója után határozott meg. Az üzlet folytonossága tételeztetvén fel, az átalány kiszámításának alapjául a hó minden egyes napja szolgált. A havi átalány megszabásánál a napi termelőképeség szoroztatott a napok számával és az ekkép mutatkozó eredmény a fogyasztási adóként megállapított 6 krral.

Az egyezkedés a kisebbszerű szeszfőzdék vállalkozóival csak az esetre volt megköthető, ha a szeszfőzéshez szükségelt edények és készülékek minősége és nagysága, a feldolgozásra kerülő nyers anyagok minéműsége és mennyisége, a szokásos üzletmód és üzlettartam, a szeszfőzés ideje oly tüzetesen előadatott, hogy a bejelentett adatok alapján a termelés biztos kiszámítása lehetővé vált. Egyezkedésnél a szeszadó: lisztes anyagok, répa vagy czukorüledék feldolgozásánál az erjürméret, az anyag neme és mennyisége és a főzőkészülék termelőképesége alapján az egy akó czefre lepárolásánál remélhető szesznyeredék minden foka után 6 krral; nem lisztes anyagok feldolgozásánál, a szabad egyezkedés tárgyául bejelentett kifőzésre kerülő anyag minősége, mennyisége és a főzőkészülék termelési képesége szerint remélhető szesznyeredék minden foka után 6 krral szabott meg. Az egyezkedési összeg a főzés megkezdése előtt volt lefizetendő, ha azonban az egyezkedés két vagy több óra terjedett, a fizetés ugyanannyi részletben a hó 1-ső napján volt eszkozlendő.

Az árszabás szerinti megadóztatásnál az addig fennálló módozatok fentartattak.

Az adómentes pálinkafőzés, két akó 20 foknál nem erősebb pálinkafőzésre mind azoknak engedélyeztetett, kik szesz folyadékkal sem kicsinyben, sem nagyban nem kereskedtek. Az így főzött pálinkának töményítése vagy más anyagokkal való vegyítése bejelentés mellett megengedett. Az adómentesen főzött pálinka az eladandó szeszmennyiség után járó adóilleték lefizetése mellett elárusítható volt. A főzési időszak a

kifőzendő anyagok mennyisége és minősége szerint határozott meg, a kifőzésre bejelentett idő rendszerint két hónapon túl nem terjedhetett.

Szeszadóhitel, mely hat hónapra terjedett, csakis azoknak a vállalkozóknak engedélyeztetett, kik a szesztermelés után legalább 1.000 frt adót fizettek. A hitelértékpapírok letétele, ingatlanok jelzálogos lekötése, vagy a kincstári raktárba szállított szesz folyadék jelzálogos lekötése által volt biztosítandó.

Az adóketes műveletnek bejelentés és adófizetés nélküli megkezdése nagyobb szerű szeszfőzdéknél a havi adóátalány tizszeres összegével, kisebb szerű szeszfőzdéknél a megrövidített vagy megrövidíteni szándékolt adó négyszeresétől nyolczszoros összegével jövedéki kihágásként büntették.

Az 1868. évi XVI. t.-cikk ezek szerint magán az adórendszeren nem változtatott és az átalányozási rendszer, mely az adónak tulajdonképeni jellegét adta előnyeivel és hová tovább mind inkább kifejlődő hátrányaival, fentartatott. A feldolgozásra kerülő anyagok neméhez képest átlagosan számításba vett szesznyeredék felemeltetett. Így a törvény feltevése szerint, ha czukorüledék dolgoztatik fel, 36 óra, ha lisztes anyag dolgoztatik fel, 48 óra alatt minden akó czeffretől 7 foknyi; ha répa dolgoztatik fel, minden 48 óra alatt 6 foknyi szesznyeredék vélelmezett előállithatónak.

A szabadegyezkedésnél a szesznyeredéket a törvény nem állapította meg, hanem a pénzügyi közegek a feldolgozásra kerülő anyagok neméhez képest esetről-esetre határozták azt meg.

A törvény a főzőkészülékeket sem számuk, sem nagyságukban nem korlátozta és a szeszfőzőnek lehetővé tette, hogy a készített czeffretöbbletet nagyobb vagy több főzőkészülékkel kifőzhesse és e mellett, hol a szeszfőzés éjjelnappal nem folytattatott, a főzőkészüléknek erjesztő edényként való használata törvényes rendelkezésekkel tiltva nem volt.

Már a törvény életbelépése idején a nyers anyagok erjesztése tényleg sokkal rövidebb idő alatt történhetett, mint az az átalányozásnál alapul vétetett s így a tényleges termelés az adó alapjául vett nyeredéket 100%-al is meghaladta.

A gyártási eljárásnál az erjesztés gyorsítására oly szerek és módok használtattak, melyek az átalányozási rendszer

behozatalánál még ismeretlenek voltak. A gyáripár majdnem kizárólag élvezte az igazolhatatlan adómegettakarítást és törekvése oda irányult, hogy egyfelől az erjesztés gyorsítása által minél több termelvényt vonjon el megadóztatás alól, másfelől pedig elhárítsa azokat a veszteségeket, melyeket a gyorsított erjesztés maga után vont.

Az öntermesztette és silányabb anyagok feldolgozásánál vállalkozók az adórendszer előnyeit vagy épen nem, vagy csak tökéletlen módon használhatták ki. Az üzleti tőke hiánya miatt, az előrehaladó ipartechnikának ügyes üzletvezetőktől és megfelelő üzletmódtól függő előnyeit a mezőgazdaságokkal összefüggő szeszgyárak nem élvezhették és így az átalányozási rendszer folyamából a megadóztatásban előidézett egyenlőtlenséget kiegylíteni nem voltak képesek. A mezőgazdasági szeszgyárakat a nagyipar elnyomta ugyan, közgazdasági viszonyainkban nyugvó életképességüket azonban előltni nem bírta és nyomásával csak föléleszté a mezőgazdasági követelmények által támogatott azon törekvést, hogy az adóztatási rendszerben magában és adóztatási rendszer keretében nyújtott különleges kedvezményekben biztosítsák fennállásukat. Az ipari és mezőgazdasági szeszfőzdek küzdelme ezen adótörvény érvénye alatt kezdődik, és az ellentétek kiegyenlítése ez ideig sem történhetett meg. A kisebb szeszfőzdek is nagy küzdelmet folytattak ezen adótörvény hatálya alatt, az adórendszer részükre nem nyújtván azt az előnyt, melyet a nagyobb szeszfőzdek az erjesztés gyorsítása által élveztek és így a törvény megszegése és kijátszása által igyekeztek az adórendszer hiányait kihasználni.

A szabad egyezkedés gyakorlati alkalmazásánál a megadóztatás egyenlőtlenségre vezetett, mert a szesznyeredéknek a bemondott anyag mennyisége mellett még szükségelt megállapítása, esetről-esetre az egyezkedést végző pénzügyi közegek megítélésére bízott, minél fogva az illető tisztviselő követelése vagy a szeszfőző engedékenysége szerint a szesznyeredék ugyanazon anyagoknál is annyira változó volt, hogy még egy és ugyanazon pénzügyi kerületben sem vétetett a megadóztatás alapjául egynemű anyagoknál azonos szesznyeredék. A törvény különben is szabad választást engedett a szabad egyezkedés és a tarifa szerinti adóztatás között, minek következménye az lett, hogy mindenütt, hol a felügyeletet a

pénzügyőrség csekély létszáma folytán kellőkép gyakorolni nem lehetett, az illető szeszfőző a bementett nyers anyag alapján a tarifa szerinti adózást vette igénybe. Ezen árszabás szerinti megadóztatás gyakorlati végrehajtása azonban a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Ezen adóztatási módnál a beczeferzés és szeszfőzés időtartamára szükséges ellenőrzés a kisebbszerű szeszfőződek nagy és az ellenőrző közegek kis száma folytán egyáltalában lehetetlen volt. A kulcs, mely a szesznyeredékre nézve meg volt állapítva, annyira nem felelt meg és oly hátrányos volt, hogy a főzést majdnem lehetetlenné tette, és a visszaélések oka tulajdonképp a díjtételek magasságában rejlett. Így például egy akó szilva (tehát körülbelül 80 font, minek ára 1 frt 60 kr. volt) kifőzésénél a szeszadó következőkép alakult: négy akó szilvából előállított 1 akó 20 fokú pálinka, adóban tarifa szerint 4 akó szilvaczefer után à 38 kr. fizetendő volt 1 frt 52 kr., szesznyeredék szerint 24 fok után à 6 kr. fizetendő volt 1 frt 44 kr., szabad egyezkedés szerint 20 fok után à 6 kr. fizetendő volt 1 frt 20 kr., így a Wagner-féle szeszmérő szerint számítva minden fokra 18 kr. adó esett. Az anyag értéke és az adó így Wagner-fokonként 98 krajczárt tett ki, a szilvapálinka ára fokonként 55 krajczárt ért el és így nem számítva a tüzelőanyagot és munkát, a pálinkafőzés csakis anyagpazarlás lehetett. Azonban az adóztatási mód igénybevételénél a nyersanyagkészletek a leghiányosabban mondatlak be és mindezek következménye a nagymérvű visszaélés volt. Fokozta a visszaéléseket és hátrányos volt úgy a szesziparra, mint a közgazdaságra az 1868. évi XVI. t.-cikkkel fentartott adómentes pálinkafőzés.

Az adómentes pálinkafőzés engedélyének fentartására indokul az hozatott fel, hogy az absolut kormány által érintetlenül hagyott jog nálunk oly mély gyökeret vert, hogy azt pénzügyi szempontból, ép alkotmányos jogaink visszaszerzése idején, megvonni nem lehet.

Ez az indok azonban jogosultsággal nem birt. Magyarországon a pálinkafőzés jogosultsága a királyi kisebb haszonvételi jogként a földesurat illette. A jogfolytonosság elvénél fogva a szeszadó behozatalánál, úgymint az urbéri kapcsolatból eredő és származtatott jogok és kötelezettségek megszüntetésénél, az elvont jog lett volna kárpótlandó. Az 1850-ki szeptember hó 29-én kelt nyílt parancssal behozott szeszadó,

a többi koronaországokban engedélyezett adómentességet terjesztette ki Magyarországra. Az Ausztriában már a szeszadó első behozatalánál engedélyezett adómentesség a jogfejlődés természetes alapjával birt. Ott az italneműeknek és saját szükségletre szánt szesz folyadékoknak előállíthatása az egyes tartományokra nézve, különböző kormányzati rendszabályokkal volt szabályozva. Így Galicziában és Bukovinában a szesz italok kimérésére és készítésére fennállott kizárólagos jogot (*libertus braxationis*) már az 1767. évi lengyel alkotmány eltörölte és ezen kizárólagos jogot a községeknek tartotta fenn. A cseh királyság országaiban a *propinatio* joga a kizárólagos termelési jogosultságra szorítkozott. Az 1829. évi május hó 25-én kelt legfelsőbb elhatározás a fennálló ital- és fogyasztási adókat egy adóban egyesítvén, mely »általános fogyasztási adó« elnevezés alatt az élvezeti és fogyasztási adó tárgytól volt beszédendő. Az általános fogyasztási adó életbeléptetésével a fennállott ital-, kazánadó, helyi pótlékok megszüntetettek és csak a magánfeleknek, kik ilyennemű illetékek beszedésére jogosultsággal birtak, adatott kárpótlás. Ugyanekkor a szeszfogyasztás is adózás alá vonatott és zárt városokban mint termelési és nyílt helyeken mint kimérési adó lett életbe léptetve; megadóztatva úgy a saját termelési, mint mástól beszerzett szesz folyadékok eladását, adómentesen hagyva azonban a saját használatra történt előállítás és fogyasztást. Az 1835. évi augusztus hó 14-én kelt legfelsőbb elhatározással a szesz folyadékoknak akár saját használatra, akár más célokra történő előállítása adózás tárgyává tétetett. Az adó behozatalánál az adómentes fogyasztás, mint korábbi rendszabályokkal nem érintett jog, olyképp biztosított, hogy mindazok, kik a tartományi rendszabályok és országos törvények szerint szesz italoknak saját szükségletükre való előállítására jogosítva voltak, felmentettek a szeszfogyasztási adó alól, arra a szeszmenyiségre nézve, melyet öntermesztette anyagokból saját szükségletükre egy alsó-ausztriai akót meg nem haladó mértékben állítottak elő. Az 1850. évi nyílt parancs az 1835. évi szeszadó határozatait léptette életbe Magyarországon. Az adómentes főzésre vonatkozó rendelkezéseit a változó törvények érintetlenül hagyták, 1868-ban is fennmaradtak azok és kisebb megszorításokkal fennállanak most is, daczára annak, hogy ezen egyszerűen átültetett kedvezmény minálunk 1850. év

előtt fenn nem állott és egyáltalában indokolatlan, mivel egyrészt épen a szegényebbek nem vehetik igénybe; másrészt pedig épen az adómentes pálinkafőzésnél igen gyakoriak a jövedéki kihágások, melyeket megelőzni nem és felfedezni is csak nehezen lehetett. Az adómentes pálinkafőzés közgazdaságilag káros, a mennyiben különösen lisztes anyagok feldolgozása mellett nagy anyagpazarlásra vezetett és vezet mai nap is. Kik az adómentes pálinkafőzést igénybe vették, nélkülözték rendszerint még azokat a tapasztalati ismereteket is, melyek a pálinkafőzés gazdaságos gyakorolhatása végett szükségesek. Az adómentes pálinkafőzéshez felhasznált nyers anyag sokkal nagyobb értéket képviselt, mint az abból előállított pálinka és a nyers moslék. Az adómentes pálinkafőzéssel kapcsolatosan elkövetett visszaélések káros hatással voltak magára a szesziparra és a kisipar egészséges fejlődését merőben megakadályozták.

A székelyföld egyes vidékeinek nyújtott kedvezmény politikai okokon alapult és habár 382 községben 12.534 fél vette igénybe ezen kedvezményt, ez csakis saját igazi érdekük félreismerése folytán történt. Gazdasági terményeik teljes haszon nélküli értékesítésében annyira ment a tájékozatlanság, hogy inkább koplaltak és kenyérnek valójukat dolgozták fel, csakhogy pálinkát főzhessenek. A 2 frt adóátalány mellett főzött pálinkának csak egy kis része adatott el, nagy részét már a főzésnél elfogyasztották. E kedvezmény, melynek élvezeténél az anyag 30%-a kárba ment, a moslék tápereje csekély volt; az 1868. évi XVI. törvényczikk hatályával megszűnt, a nélkül, hogy fentartása szószólót is talált volna és megszűnése csakis azokban a kisebb városokban szült visszatetszést, hol egyes főzők e kedvezményt nagyobb mennyiségű pálinka főzésére ki tudták használni és a nép előszeretétét az ily kis üstön főzött pálinka iránt felhasználva, jövedelmezőbb üzletet folytathattak. Előreláthatólag így fog az lenni az adómentes pálinkafőzés kedvezményének megszűnésével is, melynek fentartása az 1868. évi XVI. törvényczikk egyik legkárosabb maradványa.

Az 1868. évi XVI. törvényczikk hatálya alatt sem a szeszfőzdék száma, sem a szeszdó-jövedelem lényegesen nem emelkedett, sőt a nagyobb szerű szeszfőzdék száma nagyobb mérvben hanyatlott. A kisebb szerű szeszfőzdék száma azon-

ban némileg emelkedett, de a nélkül, hogy termelésük akár az adójövedelem, akár a szesziparra nézve lényegesebb befolyást gyakorolt volna.

Az 1868/69. évi termelési időszakban üzletben állott 1.030 nagyobbyszerű szeszfőzde, melyek nyers répából 1,600.220 szeszfokot, lisztes anyagból 105,805.918 szeszfokot, czukorüledékből 1,583.724 szeszfokot állítottak elő és összesen 6.820.512 forint adót fizettek. Az üzletben állott 76.611 kisebbszerű szeszfőzde részben megváltás, részben árszabás szerint 678.328 forintot fizetett adóban. Adómentesen termelt 318.853 fél, összesen 153.351 akót, miután az adó tett volna 489.436 forintot.

A következő termelési időszakok annyira lényegtelen eltéréseket mutatnak fel, hogy az adójövedelem és szeszipar mikénti alakulására nézve a szeszadó nyers jövedelme nyújtja a szükséges tájékozást. A szeszadó-jövedelem tett: 1869. v-ében 6,655.935 frtot, 1870. évben 6,347.437 frtot, 1871. évben 6,522.341 frtot, 1872. évben 5,959.521 frtot, 1873. évben 6,122.756 frtot, 1874. évben 5,894.373 frtot, 1875. évben 6,643.630 forintot.

Az 1874. évi VIII. törvényczikkkel életbeléptetett új mérték és sulyrendszer folytán az 1875. évi XIX. törvényczikk 1875. évi augusztus hó elsejétől, illetve 1876. évi január hó elsejétől a szeszadó tételeit e rendszer alapján állapította meg. A szeszadó eredményéről kiadott statisztikában foglalt adatokban és a pénzügyi kormányzat intézkedéseiben ezen új megállapítás folytán előállott változások megértése céljából a szeszadó új tételeit a következőkben soroljuk fel:

1. azon szeszfőzdekre nézve, melyek az erjesztő edények ürmérete alapján adómegváltás vagy átalányozás alá esnek, valamint azon szeszfőzdekre nézve, melyek adójukat szabad egyezkedés útján fizetik, minden hektoliter és a hivatalos szeszmérő minden foka után 10⁷ kr.;

2. azon szeszfőzdekre nézve, melyek adójukat árszabás szerint fizetik;

a) liszttartalmú termények, répa- és czukorüledék feldolgozásánál 66 krajczár;

b) som, alma, körte, bogyós gyümölcsök s a többi feldolgozásánál 44 krajczár;

c) szőlőtörköly feldolgozásánál 33 krajczár;

d) csontárus gyümölcs, bor, stb. feldolgozásánál 66 kr.;

e) magasabb czukortartalmú anyagok feldolgozásánál a termelvény minden hektolitere és a szeszmérő minden foka után 10⁷ krajczár.

A vámvonalon át kivitt szeszes folyadék után minden hektoliter és szesz fok után az adóvisszatérítés 10⁷ krajczárban állapított meg.

Az 1875. évi június 23-án 31729. számú pénzügyminiszteri rendelet szerint a nagyobbbszerű szeszfőzdek üzleti bejelentésüket az új folyadékmérték szerint 1875. évi július hó 15-éig tartoztak benyújtani és így az adó említett tételei az új termelési időszakkal érvényesítették. A szabadegyezkedés és árszabás szerint adózó szeszfőzdek az új mérték szerinti bejelentésre csakis 1876. év január hó elsejétől gyakorolt üzletükre nézve köteleztettek.

Egy alsóausztriai akó 0⁵⁶⁵⁹ hektoliternek felelven meg, az adótételek új megállapítása adóemelést nem foglalt magában.

Igy az 1875/76. termelési időszakban 786 nagyobbbszerű szeszfőzde előállított répából 35.708, lisztes anyagokból 47,963.131, czukorüledékből 1,042.368 hektoliter fok szeszt és fizetett összesen 5,247.409 forintot adóban. Az üzletben állott 89.773 kisebbbszerű szeszfőzdek adója tett 1,103.160 frtot. Adómentesen főzött 283.043 fél előállított 154.659 hektoliter pálinkát 7,732.950 hektoliter fok, vagyis 77.329⁵⁰ hektoliter tiszta alkoholt, melynek adója kitett volna 808.969 frt 80¹/₂ krajczárt.

A nyers szeszadó jövedelme tett 1876-ban 5,779.542 frt, 1877-ben 5,528.288 frt, 1878-ban 6,323.855 forintot.

A szesztermelés évenként 1,000.000 hektoliter között váltakozott. A nagyobbbszerű szeszfőzdekben egy hektoliter szesz előállításának összköltségei az adó beszámítása mellett 22—23 frtra, a kisebbbszerű szeszfőzdekben átlag 25 frtra voltak tehetők.

A nagyobbbszerű szeszfőzdek az átalányozási rendszer kihasználása folytán tényleg hektoliterenkint nem fizettek többet 5 frt adónál és miután a vámvonalon át kivitt szesz mennyiség után hektoliterenkint 10 frt 70 kr térített meg, ennek folytán az adóvisszatérítés mellett oly nagy kiviteli jutalom biztosított, melynek az adójövedelem hátrányára a kivített a legnagyobb mérvben kellett volna előmozdítania.

Tényleg azonban a magyar-osztrák vámterületről kivitt szesz-folyadékok után az együttes szeszadójövedelemnek a kivitel legkedvezőbb évében sem térítettett több vissza 16%-nál és az 1872. és 1873. kedvezőtlen conjecturái folytán a visszatérítés 1%-át sem érte el az adójövedelemnek. Adóvisszatérítésül a termelési arány szerint megejtett leszámolás alapján esett Magyarországra: 1869-ben 688.944 frt, 1870-ben 401.781 frt, 1871-ben 125.469 frt, 1872-ben 36.053 frt, 1873-ban 28 711 frt, 1874-ben 95.763 frt, 1875-ben 453.276 frt, 1876-ban 499.574 frt, 1877-ben 727.307 frt, 1878-ban 795.286 frt.

A pénzügyi helyzet kedvezőtlen volta, továbbá a rossz termések okozták, hogy a nagy szeszipar a kedvező adórendszer mellett sem fejlődött oda, hová az adott viszonyok között fejlődnie kellett volna; a nagyobb gyárak száma nem hogy szaporodott, hanem még csökkent, így a 8.000 frttól 20.000 forintig terjedő évenkénti adót fizető gyárak száma 99-ről 55-re csökkent, a 20.000 frtnál több évi adót fizető gyárak száma 36-tól 41-ig terjedőleg hol apadott, hol egy kettővel szaporodott. Egyes nagy gyárak azonban, mint például az aradi, budapestiek, nagyváradiak, temesváriak üzletüket nagymérvben kiterjesztették és termelésüket fokozatosan emelték, így az aradi pénzügyi kerületben fizetett szeszadó, mely 1869/70-ben 460.805 frtot tett, 1878/79. évig fokozatosan emelkedve, e termelési időszakban 963.133 frt volt.

A budapesti öt szeszgyár évenként fizetett adója az 1869. évben fizetett 757.420 frtról, az 1878/79. termelési időszakban 1,006.803 forintra emelkedett.

Az 1868. évi XVI. törvényczikk tárgyalása alkalmával hozott képviselőházi határozat alapján összehívott szakbizottság 1869. évi április hó 15-én ült össze és hosszú beható tárgyalások, az összes érdekeltek meghallgatása és a pénzügyi hatóságok jelentése alapján 1870. év április hó 16-án be is nyújtotta jelentését. Az enquête javaslata alapján a szeszadó ismételten tárgyat képezte azon tárgyalásoknak, melyeket a magyar kormány a fogyasztási adók ügyében az osztrák kormányval folytatott, de minthogy a tárgy nagy közgazdasági érdeke s főképen az, hogy az osztrák szeszgyárak viszonyai a mienkkel némi ellentétben állottak, az összhangzó intézkedések megtételét, a két kormány közötti megállapodás létrejöttét megnehezítette és így csakis az 1867.

évi vám- és kereskedelmi szövetség lejáratával folytatott tárgyalások során jött létre a szeszadó módozatainak megváltoztatása iránt a két kormány között az egyetértés és létesült a megállapodás egy új szeszadó-törvényjavaslatnak a törvényhozások elé való terjesztése iránt. A magyar törvényhozás elé benyújtott törvényjavaslat mint az 1878. évi XXIV. törvénycikk 1878. év szeptember hó elsejével lépett életbe.

Az 1878. évi XXIV. törvénycikk iránti törvényjavaslat elkészítésével a pénzügyi kormány három főelvet tartott szem előtt. Össze akarta egyeztetni a mezőgazdasági szeszfőzdék érdekeit az ipari szeszfőzdék érdekeivel, továbbá a szeszfőzés technikai haladását akkép kívánta figyelembe venni, hogy igazságosabb adórendszer alapján az államkincstár a megfelelőbb jövedelemhez jusson és hogy azok az akadályok elháríttassanak, melyek a tett tapasztalatok szerint a szeszipar fejlődését gátolták.

A törvény rendelkezései szerint az égetett szesz folyadék a termelés alkalmával minden hektoliter és szeszfok (hektoliterfok) után 11 krajczárnyi fogyasztási adó alá esik. Ugyanezen adó fizetendő azon anyaczet és eczetgyártás után is, mely erjedt czeferéből lepárolás után állittatik elő, még pedig azon szeszmennyiség után, melyet ezen folyadék adna, ha szeszfőzésre használtatnék.

Az adómentes pálinkafőzést a törvény leszállítja 1 hektoliter 50 fokú pálinkára és megszabja, hogy ha lisztes anyagok dolgoztatnak fel, az üst ürtartalma két hektoliternél nagyobb nem lehet.

Adóvisszatérítést engedélyez 1. a vámvonalon hordókban és legalább 50 liternyi mennyiségben kivitt szesz után, még pedig a vámvonalon történt kilépés napjától számítandó hat hónap múlva esedékes utalvány alapján minden hektoliterfok után 11 krral; 2. az emberi élvezeti cikkek sorába nem tartozó gyártmányok készítésére fordított szesz után.

A törvény háromféle adóztatási módot szabott meg, úgymint átalányozást, megváltás útján szabó egyezkedést, és a szeszmérőgép jelzései alapján a termény mennyisége és foktartalma szerinti adóztatást.

Az átalányozás útján adózás, vagy a beczeferzésre szánt ürméret vagy a főzőkészülék termelőképessége szerint történt.

Az beczeferzésre szánt ürméret termelőképessége szerinti

átalányozás azokra a szeszfőzdekre alkalmaztatott, melyek lisztes anyagot, burgonyát, répát vagy czukorüledéket dolgoznak fel és czeftredényeik összesen 17 hektolitert meghaladó ürtartalommal bírnak, bármennyi legyen is a főzőkészülék száma és bármilyen minősége. Ha az említett ürtartalom az ezen anyagokat feldolgozó szeszfőzdeknél a 17 hektolitert meg nem haladta is, ugyanezen adóztatási mód alkalmaztatott, ha a szeszfőzők gőzerőre berendezett főzőkészüléket, vagy több közvetlen tüzelésű főzőkészüléket, vagy egy főzőkészüléket, de olyant használtak, melynek üstje 2 hektoliternél nagyobb ürtartalommal vagy az egyszerű berendezésen kívül más alkatrészekkel is bírt. A napi termelőkéesség megszabásánál alapul szolgáltak egyáltalában mind azoknak az edényeknek összes ürtartalma, melyek erjedő vagy élesztővel vegyített czeftre befogadására, vagy a főzőkészülék kivételével erjedt czeftre elhelyezésére szolgálnak. A napi termelés ezen az alapon akkép állapittatott meg, hogy az adóköteles erjümméret minden hektoliterje után 24 óra alatt répánál 4, lisztes anyagoknál 5, czukorüledéknél 6 fok vétetett számításba. A havi átalány megszabása akkép történt, hogy az illető hó napja a hektoliterfokokban megállapított napi termelőkéességgel és minden hektoliterfok után 11 kr. adóval szoroztattak.

A mezőgazdasággal kapcsolatos szeszgyárak, melyek a szesztermeléshez szükséges anyagokat legnagyobb részben a mezőgazdaság terményeiből nyerték és viszont a szesztermelésnél nyert moslékot mint takarmányt a mezőgazdaságnak szolgáltatták, 8 havi időszakon belül eső üzletükre nézve a fentebbiek szerint megállapított szesznyereményből leengedésben részesültek, abban az esetben, ha ezen leengedést kérték és kimutatták, hogy a szeszfőzde a mezőgazdaság kiegészítő része és az adóztatás alá eső ürtartalom és a mezőgazdaság beszámítható földterülete között oly arány áll fenn, hogy ezen ürtartalom egy-egy hektoliterjére legalább 5 hektár ($8\frac{69}{100}$ kat. hold) esik. Ezen leengedés azoknál a szeszfőzdeknél, melyeknek naponkint megadóztatandó ürmérete 35 hektolitert meg nem haladt, 20%, olyanoknál, melyeknek az ürmérete 45 hektoliterig terjedt, 10%-ot tett.

A főzőkészülék termelőkéessége szerinti átalányozás alá a lisztes anyagot, répát, czukorüledéket feldolgozó azok a szeszfőzdek estek, melyeknél a czeftredények 17 hekto-

litert meg nem haladó ürtartalommal birtak és egy közvetlen tüzelésű, 2 hektoliternél nagyobb ürtartalommal nem bíró, egyszerű alkatrészekkel ellátott, főzőüstöt használtak szesz-főzésre; vagy pedig más anyagokat, ugymint gyümölcsöt, seprőt, bort, stb. dolgoztak fel. A termelőképeség szerinti átalányozás alapját képezte: az a czeftremennyiség, mely a főzőkészülék napi termelőképeségének megfelelt és az ezen czeftremennyiség minden hektoliterje után a feldolgozásra kerülő anyagok neméhez képest megállapított szesznyeredék. A főzőkészülék termelőképesége, vagyis azon czeftremennyiség, mely 24 óra alatt az alszesztöltésekkel kifőzhető, a készülék alkatrészeinek tekintetbe vételével az üst ürtartalmának háromszoros, négyszeres és ötszörös, gőzerőre berendezett főzőkészülékeknel pedig az üst nyolcszoros mennyiségével állapított meg. Szőlőtörköly feldolgozásánál a megállapított termelőképeség $\frac{1}{5}$ része vétetett az átalányozás alapjául.

A szesznyeredék lisztes anyag, répaczukorüledék feldolgozásánál 4 fokkal, szilva, cseresznye, más csontáros gyümölcsök, bor, seprő, must, méz és szőlő feldolgozásánál három fokkal; som, kökény, alma, más bogyós gyümölcsök feldolgozásánál 2 fokkal állapított meg. Az átalány megszabása akként történt, hogy a főzőkészülék hektoliterekben megállapított napi termelőképesége: a bejelentett főzési időszakkal, a bejelentett anyagnem után hektoliterenkint megállapított szeszfok-mennyiséggel és a fokonkint megállapított 11 krral szoroztatott.

A megváltás útján történő szabad egyezkedésnek helye csak azon szeszfőzdekben volt, melyeknek vállalkozója földbirtokos és öntermesztette gyümölcsöt, vagy saját borterméséből nyert törkölyt és seprőt használt szeszfőzésre és a főzőüst két hektoliternél nagyobb ürtartalommal nem birt; továbbá azon szeszfőzdekben, melyeknek vállalkozói sörfőzők, ha ezek csak saját termelésük hulladékait — romlott sör kivételével — használták szeszfőzésre. A szeszmérőgép jelzései alapján a termény mennyisége és foktartalma szerinti adóztatást azok a szeszfőzde vállalkozók vehették igénybe, kik a megszabott biztosítási feltételek teljesítése mellett ezen adóztatási módot maguk kérelmezték. Az adó a szeszmérőgép jelzései alapján a hektoliterfokokban mutatkozó összes szeszfokmennyiség után, leszámítva raktári és szállítási apadás címén 5°/o-ot,

fokonként 11 krban szabatt meg. A megadóztatandó szesz-fokok mennyiségének megállapításánál a foktartalmat 75 foknál kevesebbre venni nem lehetett.

Az adó, mind a három adóztatási módozatnál, a bejelentés benyújtása alkalmával volt befizetendő. Részletfizetés az átalányozásnál és terményadónál engedélyezhető volt olykép, hogy az egy hóra eső szeszdó két, illetve négy előleges részletben törlesztessék.

Az adóhitelezés a megszabott biztosítás mellett mindazoknak a vállalkozóknak engedélyeztetett, kik egy termelési időszak alatt legalább 600 frt szeszdót fizettek. A hitel nyilvános pénzüintézet, vagy három bejegyzett kereskedő jóttállása, értékpapírok letéteményezése és ingatlan birtok jelzálogos lekötése által volt biztosítandó.

Jövedéki kihágások elkövetése esetében a birságban, valamint a pótdóban az üzletvezető vállalkozó közvetlen kezessége mellett volt elmarasztalandó. Az egyes adóztatási módozatokra nézve különös büntetési határozatokat állapított meg a törvény. A büntetés rendszerint a megrövidített adó négyszeresétől annak nyolczszoros összegéig terjed.

Ezen törvény végrehajtásához az utasítás az 1878. év augusztus hó 8-án 43.241 szám alatt kelt pénzügyminiszteri rendelettel adatott ki.

A törvény az anyaeczet és eczetgyártás után is meghonosítja a szeszdót. A vonatkozó rendelkezésekre okul az szolgált, hogy Csehországban egyes iparosok erjesztés útján érett czefrét és ebből lepárolás útján anyaeczetté átváló folyadékot állítottak elő és így a nyert szeszest párákat közvetlenül eczetgyártásra fordítván: előnyt élveztek az eczetet adózott szeszből készítő eczetgyárakkal szemben. Ez ipar Magyarországon meg nem honosult és így a törvény ezen intézkedése gyakorlati alkalmazást alig talált. Az adómentes pálinkafőzés engedélyezésénél tett megszorítás indokát abban találta, hogy a törvény rendelkezései szerint lisztes anyagok feldolgozásánál a 2 hektoliternél nagyobb ürméretű üstök már azok a szesz-főzdek közé voltak sorolandók, melyek adójukat az erjürméret termelőképessége alapján fizetik és üzletüket egy egész hóra kiterjeszteni tartoztak.

Az emberi élvezeti czikkek sorába nem tartozó gyártmányok készítésére fordított szesz adójánál engedélyezett vissza-

térítést az ipar érdekében követelték az osztrák gyárosok, kik követelésüket, a különösen Németországban adott hason kedvezmények indokából versenyképességük fenttarthatására állapították.

Az adó eleinte az ólomcukor készítésére felhasznált pálinka után térítettett meg; az 1881. évi szeptember hó 25-én kelt 56.352 számú p. ü. m. rendelettel az adóvisszatérítés a kénather és chloroform készítésére felhasznált szesze is kiterjesztetett. Említett gyártmányok készítése Magyarországon azonban oly korlátolt volt, hogy az engedélyezett adóvisszatérítés egy irányban sem gyakorolt nevezetesebb befolyást.

A mezőgazdasági szeszfőzdéknek adott kedvezménynek az volt célja, hogy ezen szeszfőzdek az ipari szeszgyárakkal való versenyképességben megerősítse és a megadóztatásban kiegyenlítse azokat a tényezőket, melyek — mint a tökéletlenebb műeszközök, gyöngébb munkaerő, silányabb anyag — ezen szeszfőzdek az ipari szeszfőzdekkel szemben kedvezőtlenebb helyzetbe juttatták. Ezen kedvezmény szesziparunk átalakulására a leglényegesebb befolyással birt. Jóllehet, a kedvezmény nagyon is szűk korlátai a kedvezmény céljának elérhetését egyáltalában nem biztosíthatták, mivel a mezőgazdasági szeszfőzdek általélvezett elengedés az 1878/79-iki termelési időszakban 131.582 frtnak; az 1879/80-iki termelési időszakban 48.982 frtnak; az 1880/81. t. időszakban 72.289 forintnak; az 1881/82. t. időszakban 161.708 frtnak; az 1882/83. t. időszakban 172.205 frtnak; az 1883/84 termelési időszakban 173.936 frtnak felelt csak meg; mindazonáltal a mezőgazdasági jelleg elismerése, a szeszfőzdeknek a mezőgazdaságiak közé való sorolása: a szeszfőzdek vállalkozóiban az együvé tartozás és együttérzés kötelékét teljesen megerősítette és lehetővé tette azt, hogy a mezőgazdasági szeszfőzde vállalkozók, a hazai szesziparnak s az azzal összefüggő mezőgazdasági és közgazdasági érdekek azon tényezőivé váljanak, melyeket az ipari szeszgyárak évek hosszú során egyedül képviseltek. Közgazdasági érdekeink felismerése előmozdította azt a törekvést, hogy mind azon ipartelepek, melyek kiváló eszközül szolgálnak arra, hogy a termőföldnek a termeléssel elvont növényi tápanyag visszaadassék, lehetőleg az ország minden vidékein fejlődhessenek és a szeszadónak változtatása-

nál, az ezen törvényben legelőször kifejezésre juttatott ezen törekvés mindinkább érvényesülését is nyerte.

A szeszfőzés technikai haladását a törvény az adóemelésel vette figyelembe. A beczeferzésre szánt ürméret termelőképessége szerinti átalányozásnál a törvény nemcsak világosan megjelölte azokat az edényeket, melyeknek ürmérete az adózásnál tekintetbe veendő, valamint azokat az edényeket, melyek elhelyezésük, ürméretük és összeköttetések folytán ezen edények sorozatában felveendő, hanem az átalányozás alapját képező napi termelést is olyképp állapította meg, hogy az adóköteles erjürméret minden hektoliterje után 24 óra alatt: 1. a répánál — az eddig 48 óra alatti 6, tehát 24 óra alatti 3 fok szesznyeredék helyett — 4 fokot, 2. a lisztes anyagnál — az eddigi 48 óra alatti 7, tehát 24 óra alatti $3\frac{1}{2}$ fok szesz nyeredék helyett — 5 fokot, 3. a czukorüledéknél és ezzel egy sorba tartozó anyagoknál — az eddigi 36 óra alatt 7, tehát 24 óra alatti 4 $\frac{1}{2}$ fok szesznyeredék helyett — 6 fokot vett számításba. Az adóemelés ezen módosítása, valamint az adónak 10 $\frac{7}{10}$ krral történt emelése a répánál 37 $\frac{1}{10}$ %, a lisztes anyagoknál 47 $\frac{1}{10}$ %, a czukorüledéknél 34 $\frac{1}{10}$ % emelést foglalt magában.

A 24 órás erjedési időtartam nemcsak tökéletesen elegendőnek bizonyult a különböző czefernemek erjesztésére, hanem ezen időből a gyorsertés által még megtakarítás is volt eszközölhető. A Leopold Rudolf rendszere szerinti magas gőznyomás eljárásának elterjedésével az elertés oly gyorsasága következett be, hogy az adóemelés az átalányozási rendszer hiányai folytán koránt sem eredményezte azt az adójövedelmet, melyre számítani lehetett. A szeszipar fejlődésének érdekében a főzőkészülék termelő képessége szerinti átalányozás lett életbe léptetve, czélja ezen adóztatási módozatnak az volt, hogy a szeszfőzők részére könnyítések nyujtassanak az adóköteles üzlet bejelentése és gyakorlása körül és hogy az ellenőrzés is egyszerűsítették. A különféle anyagok szesznyeredéke oly átlagban állapittatott meg, mely adóleszállítást foglalt magában. A leszállítás indoka az volt, hogy a feldolgozásra kerülő anyagok kiterjedtebb mérvben fordittassanak szeszfőzésre és hogy mérsékeltebb adótételekkel a törvény megszegésére indító okok is gyöngittessenek; másrészt pedig, hogy azoknak a pénzügyi hátrányoknak eleje vétessék,

melyek a szeszfőzdeknek kizárólag az erjesztő edények űrméretére alapított és a használatba vett főzőkészülékeket semmi tekintetbe nem vevő ez ideigi felosztásából eredtek az által, hogy oly szeszfőzdek is, melyek tényleges üzletterjedelmük szerint a nagyobb szeszfőzdek közé tartoztak, a 17 hektolitert meg nem haladó erjűrméret bejelentése alapján: a kisebbszerű szeszfőzdekre nézve megszabott adóztatási módokat igénybe vehették.

A leszállítás a 11 krajczáros adótétel mellett minden hektoliter czevre űrméret után: lisztes anyagoknál 66 krról 44 krra = 22 krt; szilva, cseresznye, meggy, stb. feldolgozásánál 66 krról 33 krra = 33 krt; törköly feldolgozásánál 33 krról 22 krajczárra = 11 krt tett.

Az átalányozás ezen rendszere elvi tekintetben ugyan megfelelőnek mutatkozott, gyakorlati alkalmazásánál azonban, a leszállítás daczára, az bizonyult be, hogy az adóztatás mérve a beczeفرézésre szánt űrméret szerinti átalányozáshoz képest általában s különösen gyümölcsneműek feldolgozásánál aránytalanul magas, úgy hogy a pálinkafőzés ezen anyagokból megfelelő haszonnal alig volt gyakorolható. A különféle szesz italoknak, mint törköly, szilvapálinka, seprűpálinka gyártása sokkal kevesebb szakismerettel üzetett, mint a mennyi ez iparág felvirágoztatására szükséges lett volna. E részben a legkezdetlegesebb gyártási mód volt gyakorlatban és a pálinka minősége is olyan volt, hogy egyáltalában nem volt lehetséges ezeknek a szesz italoknak nagyobb kelendőséget biztosítani. A törvény életbeléptével a jó gabona- és gyümölcs-termés folytán 97.607 szeszfőzde vállalkozója adózott a főzőkészülék termelőképessége szerint, és lisztesanyagból 3,672.504 szeszfokot, gyümölcsneműekből 9,201.111 szeszfokot állítottak elő, adóban pedig befizettek 1,416.097 frtot. De már a következő termelési, vagyis az 1879/80. évi időszakban csak 77.455 szeszfőzde adózott ezen mód mellett és 567.718 szeszfokot lisztes anyagból, 4,803.463 szeszfokot gyümölcsneműekből állítván elő, adó fejében 590.830 frtot fizetett. A következő termelési időszakokban ugyan, úgy a lisztes anyagok, mint a gyümölcsneműek feldolgozásánál fokozatos emelkedés mutatkozott, mindazonáltal az 1883/84-iki termelési időszak legkedvezőbb eredménye, mely szerint lisztes anyagból 1,305.045 szeszfok, gyümölcsneműekből 7,908.902 fok állítottatott elő és

1,013.534 frt szeszadó fizettetett, messze elmaradt az első év eredményétől, mutatva azt, hogy azok a remények, melyek a kisipar felvirágzása iránt tápláltattak, a czeffreülméret szerinti adóztatás előnyei mellett érvényesülést nem találhattak. Az egyezkedés (megváltás) útján való adóztatás annak korlátozásai folytán alig jutott érvényre és jelentőséggel sem birt; az összes évi adójövedelemnek alig tette 1%-át az ezen adóztatási mód alapján fizetett 60—70.000 frtnyi adó.

A termény mennyisége és foktartalma szerint a szeszmérőgép jelzései alapján való adóztatást, melynek alkalmazása a szeszgyárosok szabad választásától függött, kizárólag csak a sajtolt élesztő készítésével foglalkozó iparszerű szeszgyárak egy része, alig 10—15, vette igénybe. Ezen szeszgyáraknál, a hosszabb idejű erjesztés által feltételezett üzletmód előnyei, az átalányozás előnyeinek mellőzését képesek voltak ellensúlyozni; a többi szeszgyárak azonban az adóztatási rendszer igazságos és így nagyobb terhei mellett kárpotlást nem véltek találhatni, s ugyanazért az átalányozás mellett maradva, ezen adóztatási mód alkalmazását meg sem kísérelték. Az adóztatás ezen módja, a sajtolt élesztőnek a szesztermeléssel együttes készítését tehát az élesztő ipart mozditotta elő és annál inkább megfelelőnek bizonyult, mert az alkalmazásba vett szeszmérőgépek rendes menete és pontos jelzései, valamint megbízhatósága ellen kifogás nem merült fel. Az említett csekély számú szeszgyárak az összes évi szeszadójövedelemnek mintegy 9%-át fizették, vagyis 600.000—650.000 frtot. A terményadónak ezen kísérlete képezte az első lépést szeszadórendszerünk fokozatosan bekövetkezett teljes átalakításához.

Ezek szerint szeszadójövedelmünk súlypontja a törvény hatálya alatt a czeffreülméret szerinti adóztatáson nyugodott. A szesztermelés nem lévén egyéb, mint egy nyers terménynek feldolgozása, így a szeszgyártás absolute az illető nyerstermény aratási eredményétől függött. De azonkívül a szeszipar és forgalom nemzetközi jellegénél fogva befolyással birt a termelésre a versenyző termelő országok termésének eredménye ép úgy, mint a fogyasztó országokéi is. Az 1878—1884. években több kielégítő termésű év volt; az adójövedelem 1878. évben 6,323.855 frtot; 1879. évben 6,667.443 frtot; 1880. évben 6,364.161 frtot; 1881. évben 7,167.079 frtot; 1882. évben 6,846.574 frtot; 1883. évben 7,597.016 frtot;

1884. évben 8,131.617 frtot tett. Így adójövedelmünk és a szesztermelés is meglehetősen állandó maradt és csak csekélyebb mérvű növekedést mutatott. A szesztermelésünk fokozására irányuló törekvések tehát kellő eredményre nem vezettek és a kivitel ki nem elégítő volta következtében a túltermelés hátrányai is mutatkoztak. A szesz ára azonban az előállítási költségeknek még mindig megfelelt. Így például az 1881/2. évi viszonyokat és a magyar gabona árakat tekintve 100 kiló nyers anyag feldolgozásánál: számítva 70 kiló tengeri m. mázsáját 6 frt 40 krral, 20 kiló árpa m. mázsáját 8 frttal, 10 kiló rozs m. mázsáját 7 frt 50 krral, a nyers anyag ára összesen 6 frt 90 krt tett ki. Ebből előállított 30⁵ liter 100⁰/₀ szesz, belekerült tehát 1 hektoliter vagyis 100 hektoliterfok szesz adón és regien kívül 22 frt 60 krba, melyhez hozzáadva 6 frtot, mint az átalányozási rendszer szerint számításba vehető adót, a 28 frt 60 kr. előállítási költséggel szemben elért 31—32 frt eladási ár, a regie költségen kívül magában elegendő hasznot nyújtott. A tengeriárak emelkedése és rosszabb tengeritermékek folytán a gyáraknak egy része a burgonya feldolgozásához fordult.

Nagyon sok nagyobb szeszgyár, mely eddig kizárólag tengerit dolgozott fel, a tengeri-árak emelkedése folytán burgonyát kezdett feldolgozni. Közgazdaságilag azért bir nagyobb fontossággal e körülmény, mivel a burgonya Magyarország azon részeiben is, hol e termény még nem igen volt honos, jutalmazó művelési ággá fejlődött, ott pedig, hol a szeszfőzés a burgonyaértékesítés egyetlen lehetséges módja volt: a burgonya ezen feldolgozásának terjedése a mezőgazdaság fellendülését eredményezte.

A vámvonalon kivitt szesz után Magyarországon visszatérítettett 1878. évben 1,022.912 frt, 1879. évben 1,351.672 forint, 1880. évben 1,457.772 frt, 1881. évben 1,506.387 frt, 1882. évben 1,350.024 frt, 1883. évben 2,289.692 frt.

Kivitelünk, habár az Németország kivitelével szemben aránylag csekélynek mutatkozott is, ezen években növekedett. A kivitel emelkedése az egész szesziparra nézve kedvező befolyással birt. A belföldi fogyasztáson túl menő fölösleg értékesítése a készletek felhalmozódását megakadályozta, s a kivitel szabályozó hatása megakadályozta, hogy belföldön a szesz ára oly mélyre ne süllyedjen, a mely mellett a szeszipar csak veszte-

séggel termelhet. Azt már említettük, hogy az átalányozási rendszer folytán oly kiviteli kedvezmények adattak, hogy az adóvisszatérítések az adójövedelem egy nagy részét föl-emésztették. Így a kiviteli visszatérítés az államra nézve pénzügyi hátránnyal járt ugyan, mindazonáltal a szeszipar érdekében a kivitel korlátozni nem lehetett, sőt közgazdasági érdekeink ép a kivitel előmozdítását követelték. De miután az állam pénzügyi viszonyainak égetővé vált javítása a szesz-adóbevételek fokozását követelte, ennekfolytán kényszerítő szüksége állott be annak, hogy a szesz magasabb adóztatás alá vétessék. Különben és daczára annak, hogy az 1881. évi június 1-én életbe lépett XLIV. t.-cikk a hazai iparnak nyújtott kedvezmények megállapításánál a mezőgazdasági szesz-főzdek számára újabb előny biztosított, mezőgazdasági érdekeink mind nyomatékosabban követelték, hogy a kormány mezőgazdasági szeszgyáraink berendezését és szaporítását megkönnyítse és a nagy iparvállalatok nyomásától megvédje. A nagyipar ugyanis, mely a technika fejlődésének magaslatán állott, azon hathatós támogatás mellett, melyet a kizárólag magához ragadott kivitel folytán az adóztatási rendszerből meritett; az átalányozás alapján való adózás minden előnyeit ugyannyira magához ragadta, hogy mezőgazdasági terményeink értékesítésénél, kiviteli kereskedésünknel és állattenyésztésünknel oly tényezővé fejlődött, melyet pénzügyi és közgazdasági szempontból kiváló figyelembe kellett venni. Bár a nagy iparnak ezen kiváló szolgálata közgazdasági szempontból teljes méltánylásra is talált, mégis mindinkább elterjedt az a meggyőződés, hogy a nagyipar helyzete nem lehet egyedül mérvadó szeszadó-rendszerünk megbirásánál. Állami pénzügyi szempontokból e helyzet megváltoztatásának szüksége annyival is inkább előtérbe lépett, mivel a nagyipar fejlődése nem nyugodott természetes alapokon, a mennyiben jövedelmezősége nemcsak a termelési anyagok árától, a termés minőségétől és a kiviteli viszonyainktól, hanem főkép azon támogatástól függött, melyben a szesz kivitele is közvetve részesült.

Szeszadó-rendszerünk azon hatása iránt tett tapasztalatok indították kormányunkat arra, hogy a kezdeményezéseket a szeszadó-reform iránt megtegye. E célból 1882. év február havában az érdekeltek köréből számos tagú szakbizottság hivatott össze, melynek javaslatait a kormány figyelembe

véve, az osztrák cs. kir. kormány nyal megkezdte a tárgyalásokat egy új szeszadótörvény előkészítése végett. A fennálló adórendszer hiányainak orvoslásával oly intézkedéseket volt hivatalba életbe léptetni a törvényjavaslat, melyek ne csak a mezőgazdasági és gyári szeszipar fejlődését, hanem az adótétel fentartásával: az államháztartás szükséglete által indokolt magasabb adójövedelmet is biztosítsák. A szükségképen bekövetkező okszerű üzletmód folytán megtakarított anyag értéke szolgált arra, hogy a reform az ipar újabb érzékeny megterhelhetése nélkül létesíttessék.

A két kormány által egyetértőleg megállapított törvényjavaslat 1884. év január hóban nyújtatott be a képviselőházban. A szeszadó-törvényjavaslat ügyében a magyar szesztermelők országos egyesülete a képviselőházhoz egy feliratot nyújtott be, melyben elősmerve azt, hogy a javaslat a szesziparra nézve nem létesít oly viszonyokat, melyek fejlődésének akadályul szolgálhatnának, azt kérte, hogy a terményadó alkalmazásánál a termelvénnyel foktartalmának átalányozása és az adóvisszatérítés tárgyában az érdekelt szeszfőzők által a szakbizottság megtartása alkalmával előadott kérelmek figyelembe vétessenek és hogy a terményadó e két sarkalatos tényezője hosszabb időre minden változtatás ellen biztosíttassék.

A benyújtott törvényjavaslat, mint czíme is mutatta: »a szeszadóról szóló 1878. évi XXIV. törvenyczikk egyes határozmányainak módosításáról, valamint a sajtolt élesztőnek a szesztermeléssel együttes készítésének megadóztatásáról és a sajtolt élesztő utáni behozatali vám felemeléséről« szolt és így az említett törvenyczikk rendelkezéseit részben érvényben hagyta. A pénzügyi bizottságnak azon javaslata folytán, hogy a pénzügyminiszter utasíttassék, hogy a szeszadóra vonatkozó 1878. évi XXIV. t.-cz. érvényben maradó §-aiból és a benyújtott javaslat §-aiból állítsa össze a szeszadó-törvénynek egy új hiteles szövegét, a törvényjavaslat mint a »szeszadóról valamint a sajtolt élesztőnek a szesztermeléssel együttes készítésének megadóztatásáról és a sajtolt élesztő után eső behozatali vám felemeléséről« szolt törvény került alkotmányos tárgyalás alá és elfogadás után 1884. év május hó 27-én szentesíttetvén, mint az 1884. évi XXI. t.-czikk 1884. évi szeptember hó 1-sején lépett életbe.

Az 1884. évi XXI. t.-cz. a hektoliterfokonként 11 krban megállapított adótételt fentartotta s egyszersmind elrendelte, hogy azon esetben, ha égetett szeszes folyadékok termelésével együtt sajtolt élesztő is készítettetik, a fenti adótételhez még 30% pótlék fizetessék.

A kivitt szeszes folyadékok után járó adóvisszatérítést, az addig fennállott törvényes intézkedésekkel megegyezőleg szabályozta, azzal az eltéréssel, hogy jövőre minden kivitt hektoliterfok szesz után járó 11 krnyi fogyasztási adón kívül, raktározás, szállítás, stb. által támadt apadás czímén még 10%-nyi pótlék is visszatérítettik.

Az adóztatási módozatokat fentartva, ezeknek alkalmazása iránt olykép rendelkezik, hogy:

1. a beczeفرzésre szánt ürméret szerinti adóztatás alkalmazást nyer oly szeszفرزدéknél, melyek lisztes anyagot, stb., répát, czukorüledéket dolgoznak fel és czeفرedényeik adó alá eső összes ürtartalma legalább 17 hektolitert és ha mezőgazdaságiak, legfeljebb 50 hektolitert, ha pedig ipariak, legfeljebb 35 hektolitert tesz; bármennyi legyen is a frözökészülék száma és bármilyen azok minősége, vagy ha ezen ürtartalom 17 hektólitert meg nem halad ugyan, de gőzerőre berendezett frözökészüléket vagy több közvetlen tüzelésű frözökészüléket vagy csakis egy ilyen frözökészüléket használnak, de a mely az üst, sisak és hűtő készüléken kívül más alkatrészszel bir, vagy üstjének ürtartalma 2 hektoliternél nagyobb;

2. a frözökészülék termelőképesége szerinti átalányozás alkalmazást nyer oly szeszفرزدéknél, melyek lisztes anyagokat, répát és czukorüledéket dolgoznak fel és czeفرedényeik adó alá eső összes ürtartalma 17 hektolitert nem halad meg és csak egy-egy egyszerű közvetlen tüzelésű oly frözökészüléket használnak szeszفرzésre, melynél a frözőüst ürtartalma 2 hektolitert meg nem halad, továbbá oly szeszفرزدéknél, melyek gyümölcsféléket, seprőt, bort, stb. dolgoznak fel;

3. a terményadó, vagyis a termény mennyisége és annak meghatározott foktartalma szerint a szeszmérőgép jelzései alapján való adóztatás a lisztes anyagokat, répát és czukorüledéket feldolgozó oly szeszفرزدékre mondatott ki kötelezőnek, melyeknek czeفرedényeik adó alá eső összes ürtartalma ahhoz képest, a mint azok mezőgazdaságiak 50 hektolitert vagy

ipariak 35 hektolitert meghalad, tekintet nélkül főzőkészülékeik számára és minőségére, továbbá oly szeszfőzdekre nézve, melyek növényi rostokat (Cellulose) dolgoznak fel;

4. a várható szesznyeredék mennyisége és foktartalma szerint a szeszfőzővel kötendő szabad egyezkedés (megváltás útján való) adóztatást kiterjesztette azon szeszfőzdekre, melyek lisztes anyagot dolgoznak fel, ha ezen szeszfőzdelek vállalkozói oly mezőgazdák, kik pálinkafőzéssel csak azért foglalkoznak, hogy marhaállományuk fentartására moslékot nyerjenek, a szeszfőzést csak szeptember, október és november hónapok valamelyikében kezdődő 8 havi időszakon belül üzik és szeszfőzésre csak egy egyszerű főzőkészüléket használnak, melynek főzőüstje 2 hektóliternél nem nagyobb ürtartalμού;

5. a termény mennyisége és foktartalma szerint szesz-mérőgép alkalmazása nélkül való adóztatás oly szeszfőzdekre nézve engedélyeztetett, melyek borhulladékot dolgozván fel, égetett szeszes folyadékkal együtt borsavas sókat termelnek.

A beczeفرzésre szánt ürméret termelőképessege szerinti átalányozásnál a törvény az adó alá eső ürtartalom minden hektoliterje után, a feldolgozandó anyag neméhez képest a szesznyeredéket következőleg állapította meg: répánál $5\frac{1}{2}$, lisztes anyagoknál $6\frac{1}{2}$, czukorüledéknél és az ezzel egy sorba tartozó anyagoknál 7 fok.

A mezőgazdasági szeszfőzdelek részére a kedvezményt a törvény olykép gyarapította, hogy a leengedést a naponkint megadóztatandó erjürmérethez képest bezárólag 20 hektoliterig 25%-kal, 20 hektoliteren felül bezárólag 35 hektoliterig 20%-kal, 35 hektoliteren felül bezárólag 50 hektoliterig 10%-kal határozta meg.

A főzőkészülék termelőképessege szerinti átalányozásnál a főzőkészülék termelőképessegét a törvény olykép határozta meg, hogy az üst hektoliterekben vett ürtartalma helyett az üst töltési képessegét — mely az üst ürtartalmának négyötöd részét képezte, — vette a naponkint kifőzhető alkoholmennyiség kiszámításánál alapul és egyuttal az iránt is intézkedett, hogy ha a főzőkészülék literekben kifejezett napi termelőképessege tizzel maradék nélkül nem osztható, az lefelé oly módon kikerekítendő, hogy tizzel osztható legyen. A feldolgozásra szánt anyagok neméhez képest hektoliterenkint megadóztak-

tandó szeszfokok mérvét a törvény lisztes anyagok, répa és czukorüledék után 4 fokról 5 fokra emeli, ellenben magvas gyümölcstörköly után 2 fokról $1\frac{1}{4}$ fokra leszállítja, a többi anyagok után 3 illetőleg 2 fokkal tartja fenn.

A szeszmérőgép jelzései alapján adó alá eső szesznyeredék megadóztatandó foktartalma a 100 fokú szeszmérő szerint 75 fokban állapított meg; s egyuttal azokat a szeszfőzdeket, melyek üzletük terjedelméhez képest a beczefrézésre szánt ürméret szerint való átalányozás alapján fizethették volna adójukat és ennél fogva a termény megadóztatását önként veszik alkalmazásba, leengedésben részesíttette. A leengedés a mezőgazdasági szeszfőzdeknél az erjürméret tekintetbe vétele nélkül az egy-egy napra eső átlagos szesznyeredék mennyiségéhez képest bezárólag $3\frac{1}{2}$ hektoliterig 20%-ban és $3\frac{1}{2}$ hektoliteren felül bezárólag 5 hektoliterig 10%-ban; az ipari szeszfőzdeknél az esetben, ha a szesznyeredék a havi bejelentési időszak egy-egy napjára $3\frac{1}{2}$ hektolitert meg nem haladott, 5%-ban állapított meg.

A sajtolt élesztő behozatali vámja 100 kilogrammonként 20 frtban állapított meg, mely vámtétel magában foglalja a sajtolt élesztőnek a szesztermeléssel együtt való készítése után járó szeszadó pótlékot.

A törvény ezen rendelkezései szerint a beczefrézésre szánt ürméret szerint való átalányozás fentartatott azokra a szeszfőzdekre nézve, melyeknél az erjesztő edények ürtartalma, ha mezőgazdaságiak 45, ha ellenben ipariak 35 hektolitert meg nem halad. A fentartás az okból történt, mivel a nagy szeszyárakkal szemben amúgyis kedvezőtlen helyzetben levő s a technikai fejlődésnek színvonalára csak ritkán emelkedő szeszfőzdekre nézve, az új berendezést, tehát nagyobb mérvű befektetési költségeket igénylő terményadó szerinti adóztatás, nagy megterheltetést foglalt volna magában. Máskülönben ezen szeszfőzdekre nézve is a terményadóra való önkéntes áttérés megkönnyített azon adóztatási módnál engedélyezett leengedés által. Az átalányozás fentartása tulajdonkép a mezőgazdasági szeszfőzdeknek engedélyezett kedvezmény volt. Az ipari szeszfőzdek ezen adóztatási módot alig vették igénybe, mivel az üzem kiterjesztésének ezen korlátai között az üzlet haszonhajtó nem lehetett és nem is versenyezhettek a mezőgazdasági szeszfőzdekkel, melyek a naponként megadóztá-

tandó erjürmérethez képest számot tevő leengedésben részesültek. Így az 1884/85. termelési időszakban átalányozás mellett adózó 420 szeszfőzdéből a mezőgazdaságiak előállítottak 10,548.253 hektoliterfok szeszt és fizettek 1,360.375 frt adót, az ipari szeszfőzdék pedig 5,402.283 hektoliterfok szeszt és fizettek 5,402.283 frt adót, ezen arány a törvény hatálya alatt csakis a mezőgazdasági szeszfőzdék javára változott, a mennyiben az 1887/1888. termelési időszakban a mezőgazdasági szeszfőzdék ezen adóztatási mód mellett előállítottak 14,066.220 hektoliterfok szeszt, az ipariak pedig 3,373.212 hektoliterfok szeszt. A terményadóra való önkéntes áttérés a törvény hatálya alatt alig történt, mit bizonyít az, hogy a leengedésben csakis azok a mezőgazdasági szeszfőzdék részesültek, melyek beczeferzési ürméretüket a 45 hektoliteren túl terjesztették. Így a terményadó alá eső szeszfőzdék előállítottak az 1884/85. termelési időszakban leengedés nélkül 74,674.340 hektoliterfok szeszt, leengedés mellett 377.308 hektoliterfok szeszt, mely arány a törvény hatálya alatt alig változott. A feldolgozásra kerülő anyagok szesznyeredékének felemelése az adónak mintegy 30%-nyi felemelését foglalta magában, mely adóemelés — szemben a terményadó nagyobb adóterhével és a szeszfőzés technikájának fejlődésével — az átalányozás alá eső szeszfőzdék által könnyen is elviselhető lett volna. Az átalányozás utjáni adóztatási mód alapján befolyó adó 1885. évben 2,849.642 frtot ; 1886. évben 2,473.749 frtot ; 1887. évben 2,691.155 frtot tett és így a törvény hatálya alatt nem igen változott.

A főzőkészülékek termelőképessége szerinti átalányozás szerinti adóztatási módnál eszközölt változtatások semminemű befolyással nem bírtak sem a termelés, sem az adójövedelem alakulására. A feldolgozott anyagok minősége, mennyisége, valamint a fizetett adó az előző törvény eredményeinek felelt meg és csakis a gabona- és gyümölcs-termelés minősége bírt befolyással az adójövedelemnél mutatkozó változásokra. A szeszadó-jövedelem ezen adóztatási módnál az 1883/84. termelési évadban 1,013.534 frtot tett, az 1884/85-iki évadban 917.433 forintra szállt le, a következő termelési időszakban pedig 1,199.120 forintra emelkedett.

A termény mennyisége és annak 75 fokkal meghatározott átlagos foktartalma szerint a szeszmérőgép jelzései alapján való adóztatás rendszerének kötelező alkalmazását s az abban

rejlő legnagyobb horderejű intézkedését a törvénynek fontos közgazdasági és pénzügyi tekintetek követelték. A szeszipar terén az átalányozás rendszeréből kifolyólag fennállott s már körvonalozott hátrányok csakis a terményadó útján voltak orvosolhatók.

Ezen rendszer útján volt elérhető továbbá azon közgazdasági szempontból fontos cél, hogy a termelési anyagok tökéletes kihasználásával a műszaki eljárás okszerűvé, a szesztermelés pedig olcsóbbá tétessék s így a szeszipar fejlődése versenyképességének fokozása által oly irányba tereltessek, melyben felvirágzásának biztosítékát feltalálni képes. Követelte a terményadórendszer életbe léptetését az a körülmény, hogy annak alkalmazása mellett nemcsak csekélyebb minőségű nyers anyagok is haszonnal voltak szesztermelésre fordíthatók, hanem az üzlet terjedelmének megváltoztathatása iránt megkívánt szabad mozgás e rendszer által volt csak teljesen biztosítható. Ezen rendszer útján az egyenlő és arányos adóztatás is megközelítettett. Az okszerű műszaki eljárás folytán megtakarított anyag értékének igénybe vétele által az adójövedelem fokozása a szeszfőzde vállalkozók érezhetőbb megterhelése nélkül biztosított. A terményadó ezen rendszerének az említett szeszfőzdekre való korlátozása s a megadóztatandó szeszmennyiség foktartalmának 75 fokkal való átlagos meghatározása abban találta okát, hogy egyrészt a terményadónak más, — illetőleg oly anyagokra való kiterjesztése, melyek bizonyos időszakhoz vannak kötve, — célszerűnek nem mutatkozott és azokra a szeszgyárakra nézve, melyek erjűrtartalma a már említett mértéket meg nem haladta: az átalányozás, az ezen adóztatási módnál részletezett indokoknál fogva, fentartandó volt; másrészt pedig, hogy a szesznyeredék megadóztatandó foktartalmának 75 fokkal való átlagos meghatározása által az adórendszer egyszerűsítettessék és biztosabbá tétessék, továbbá a termelt szesz foktartalmának megállapítása tekintetében az ellenőrző közegekkel való összejátszás lehetősége, valamint a szeszmérőgépben összegyűlő próbaszesz gyöngítése, kizárassék.

A terményadó azonban a hozzákötött ezen várakozásoknak a maga teljességében csakis az állam bevételeinek fokozása tekintetéből felelt meg. Ugyanis a terményadó 1885. évben 8,101.049 frtot, 1886. évben 8,005.930 frtot, 1887. évben

7,005.910 frtot tett és így magában túlhaladta az előző évek összes adójövedelmét.

Az ipari szeszgyárak a terményadó alapján az előző adóztatási módokhoz képest jóval több, majdnem kétszerannyi adót fizettek, és így, míg a mezőgazdasági szeszfőzdekre csak mintegy 30⁰/o-nyi adóemelés esett, a fokozott adójövedelem terheit csaknem kizárólag az előbbiek viselték. Így például az 1883/84. évben fizettek az átalányozás útján szeszadót: Neumann testvérek Aradon 387.515 frtot; Linzer Károly és fiai Budapesten 375.609 frtot; Stern Ignác Budapestén 370.371 frtot; Grunwald és társa Budapesten 319.646 forintot; a szegedi szeszgyár 253.761 frtot; a temesvári részvénytársaság 235.274 frtot; Krausz Mayer és fiai Budapesten 201.929 frtot; az 1884/85 termelési időszakban pedig terményadó fejében fizettek: Neumann testvérek 581.735 frtot; Linzer Károly 588.222 frtot; Stern Ignác 445.021 frtot; Grünwald és társa 718.542 frtot; a szegedi szeszgyár 454.019 frtot; a temesvári részvénytársaság 455.004 frtot. E terhet, tekintettel arra, hogy a terményadó az eddigi műszaki berendezéseknek, sőt még a gyári épületeknek is teljes átalakítását tette szükségessé és így nagyobb anyagi áldozatokat követelt, csakis úgy lettek volna képesek az ipari gyárak további fejlődés mellett elviselni, ha képesek lettek volna a szeszfőzés termékeit — belföldön az eddigi árak, folyton kiterjeszkedő kiviteli területen pedig szintén megfelelő árak mellett jutalmazóan értékesíteni.

A folyton fokozódó termeléssel azonban folyton csökkenő fogyasztás és a kivitel nem megfelelő mérvbeni emelkedése állott szemben. A közgazdaság törvényei szerint ily helyzetben a termény ára súlyed és minél nagyobb az ellentét a termelés tömege és a fogyasztás között, annál nehezebbé válik az értékesítés, leszorítja az illető cikk árát az előállítási költségek alá. Szesziparunk is ebbe a helyzetbe jutott és e helyzetet súlyosbitotta a nemzetközi túltermelés okozta általános értékcsökkenés. A versenyző államokban is többet termeltek, mint a mennyit a belfogyasztás szükségelt és azok az államok is, melyek eddig a többiek fölöslegére voltak szorulva, maguk is lassankint a termelők sorába léptek és saját termelésüket védve, megnehezítették a szeszbevitelt. Ez által a verseny fokozódott azokon a piacokon, melyek a fölöslegek

felvételére fenmaradtak s ott is túlkínálat állván szemben a korlátolt fogyasztással, az elértéktelenedés kikerülhetetlen volt. Magyarország szesziparát a sokat ígérőleg megindult és az adóztatási rendszerek által elősegített szesz kivitel fejlesztette nagygyá és a nagyipar helyzetét a kivitel fejlődésének megbénulása tette ezen törvény hatálya alatt válságossá, mely válság alatt elenyészett az a befolyása, melyet mint egyedüli tényezője a szesziparnak Magyarországon oly huzamosan gyakorolt és csakis a vállalkozók személyes tulajdonságai mellett a hosszú éveken át egyedül általuk élvezett előnyökből húzott haszon tette lehetővé, hogy mint tényezők fenmaradtak mindazon korlátok alatt, melyek ezen időtől kezdve mai napig a gyárakba fektetett tőkének, a gyárak berendezésének és mellékterményeinek megfelelő kihasználását meg nem engedték.

A nagyipar kedvezőtlen helyzetét azonban nem a terményadó behozatala idézte elő. Szeszadó-törvényünk, eltekintve attól, hogy a túltermelés ellen korlátokat nem emelt, a szesziparra nézve csak kedvező hatást gyakorolt. A termelvénynak 75 fokkal való átlagos megállapítása folytán a gyáros a kész termény után 8–9 frt adót fizetett, az előző átalányrendszer mellett elért adónyeresség mellett az adó tényleg 5–6 forintot tett ugyan, de azok az előnyök, melyeket a terményadó rendszere, a lassú erjesztés folytán, az anyagok teljesebb kihasználása, az anyag és munkamegtakarítás, a moslék táperejének emelése folytán nyújtott, az adókülönbözetet az előállítási költségeknek hektoliterenkint 2–3 forinttal való leszállítása által majdnem teljesen megszüntették. A válságot a túltermelés okozta, ez idézte elő a szeszáraknak rohamos hanyatlását. Az adónak látszólagos emelése mellett a szeszárak már 1885. évben hektoliterenkint 27 frt 50 krra hanyatlottak és a rohamos árcsökkenés a szeszüzlet jövedelmezőségét kétségessé tette. A világtermelés bajai Magyarországon is hová-tovább érezhetőbbé váltak. Az a szeszmennyiség, a mit hazánk termelt, mely évenként az 1,300.000 hektoliter átlagot ért el, a világforgalomban csekély számot tett; szesziparunkat csak az sújtotta, hogy a túltermelés mellett, véletlenül össetalálkoztak a kedvezőtlen viszonyok, drága nyers anyag és az új gyártási eljárás, melynek fokozottabb előnyei csak huzamosabb idő múlva voltak teljesen kihasználhatók és így

a világforgalomban mutatkozó és általunk fel nem tartóztatható hullámozást az ipari szeszfőzdeknek első sorban kellett megérezniök.

Az egyezkedés útján való adóztatás nemcsak a gyümölcsöket, hanem a lisztes anyagokat feldolgozó szeszfőzdekre is kiterjesztetett. Ezen adóztatási mód azonban, kivéve az 1885. év nagyobb gyümölcstermése folytán fizetett 90.207 frt megváltási összeget, alig mutat számbavehető adójövedelmet; 1886. évben ezen adóztatási mód mellett befolyt 19.822 frt, 1887. évben 27.455 frt szeszadó. Ezen csekély adójövedelem azt bizonyítja, hogy lisztes anyagok egyrészt a legritkább esetekben dolgoztatnak fel a kisebbszerű szeszfőzdekben abból a célból, hogy a marhaállomány eltartására szükséges moslék nyeressék, másrészt pedig a különben csakis a vállalkozók kárával foganatosítható feldolgozása a gabonaféléknek csakis adórövidítés célzatosságával történik. A mezőgazdasági szeszfőzdeknek elengedett szesznyeredéknek megfelelő összeg 1884/85. években 632.000 frtot, 1885/86. években 768.110 forintot és 781.416 frtot tett ki. Ezen szeszfőzdek kevésbé érezték az ipari szeszfőzdeknek fönt vázolt nyomasztó helyzetét. Úgy a részükre fentartott átalányozási rendszer, mint az így kimutatott kedvezmény helyzetüket erősítette, számukat nevelte és az ipari szeszfőzdek mellett mezőgazdaságunk és szesziparunk terén azon tényezővé váltak, mely őket közgazdasági viszonyainknál fogva annál is inkább megillette, mivel mellékterményeiket s így moslékot és trágyát csakis ők értékesítették mezőgazdasági szükségleteinknek megfelelően és így kiváló eszközül szolgáltak arra, hogy a termőföldnek az elvont növényi tápanyagot hová-tovább nagyobb mérvben visszaszolgáltathassák. A mezőgazdasági szeszfőzdek termelése e törvény hatálya alatt az átalányozási rendszer mellett 293.668 hektoliter szeszt tett.

A vámvonalon át kivitt szesz után 1885. évben még 2,076.535 frt térített meg, ezen visszatérítés azonban a terményadónál felhozottak okából az 1886. évben 1,154.599 forintra szállott le és így nem nyújtotta azt a jutalmat, mely ipari szeszgyárainkat a világforgalomban korábbi években versenyképessé tette.

A nyers szeszadójövedelmet tekintve, mely 1884. évben 8,131.617 frtot, 1885. évben 11,007.832 frtot, 1886. évben

10,518.589 frtot tett, a törvény megfelelt annak a várakozásnak, mely az államjövedelem emelése tekintetéből hozzá fűződött.

Az államháztartás növekedő szükségleteinek fedezése és pénzügyi viszonyaink azonban az állam jövedelmi forrásainak nagyobb mérvű kihasználását tette szükségessé. E jövedelmi források közül első sorban a szeszadó volt az, melynek tárgya csekélyebb adóval volt megterhelve, s nagyobb adót annál könnyebben elbirhatott, mivel forgalmi értéke viszonylag csekély volt ahhoz az árhoz képest, a melyen kimérésre került. A szeszadó felemelhetését az a körülmény is indokoltta, hogy ez adó más országoknak ebből említett jövedelméhez képest aránytalanul csekély volt. A mig ugyanis Magyarországon az így érvényben levő adótétel szerint minden hektoliter után 11 frtot és az évi nyers szeszadójövedelem az 1884/85—1886/87. években elért eredmény átlaga szerint 10,942.458 frtot és lélekszám arányában fejenként $66\frac{3}{10}$ krt tett, addig az évi szeszadó pénzértékünkben számítva Angliában hektoliterenkint 247 frt $28\frac{1}{2}$ kros adótétel mellett 161,787.137 frtot, Oroszországban hektoliterenkint 148 frt $28\frac{1}{2}$ kros adótétel mellett 421,491.600 forintot, Németországban hektoliterenkint 43 frt 75 kros adótétel mellett 183,625.000 frtot, Franciaországban 79 frt 10 kros adótétel mellett 124,695.956 frtot tett és lélekszám arányában fejenként átlag az 5 frtot megközelítette.

A túltermelés a szeszáraakra oly nyomást gyakorolt, hogy a mint már említettük, a szesztermelés megszűnt jövedelmező lenni s ugyanazért az adótételeknek e rendszer keretén belül való emelése nem volt lehetséges. A szeszipar válsága különben is általánosabbá válván, egyes országok, így különösen Németország az adóztatási rendszer változtatásával a szeszipar érdekeinek biztosítását czélozva, oly törvényes intézkedéseket létesített, melyeket minálunk nem lehetett tekinteten kívül hagyni.

Szesziparunk technikai fejlődése különben is a tudomány minden vívmányait felkarolva, érdekléssel kísérte minden újítást e téren és az esetben, ha a kísérletek annak jövedelmezőségét mutatták, azonnal meghonosították. Szesziparunk bámulatos haladása maga is oly adórendszert követelt, mely a kifejlett műszaki eljárás igényeinek megfelelően, a megkívánt szabad mozgást minden irányban biztosítsa.

Az államháztartás mérlege egyensúlyának helyreállítása kormányunk főtörekvését képezvén, már az 1888. évi költségvetéssel együtt javaslat tétetett a cukor- és sörfogyasztási adó tételeinek felemelése iránt. A kormány a pénzügyi helyzet gyökeres javítása érdekében első sorban a szeszadóban látva alkalmas eszközt, szükségesnek találta a szeszadójövedelem oly mérvű fokozását, mely ezen törekvését biztosítsa. Az osztrák kormányval folytatott kiegyezési tárgyalásoknál már kezdeményezett új adórendszer gyors életbeléptetése szükségessé vált s ennél fogva, hogy a szesziparnak alkalom nyújtassék igényeinek érvényesítésére, a kormány az érdekeltek köréből egy szakbizottságot hallgatott meg s a bizottság véleményének tekintetbe vételével az osztrák kormányval egyetértőleg megállapította az új adórendszerről készült törvényjavaslatot és ezt 1888. év január havában terjesztette a törvényhozás elé, mely azt szintén elfogadván, az 1888. év szeptember hó 1-ével életbe lépett.

Az új szeszadórendszer az 1888. évi XXIV. és XXV. törvényekben foglaltatik, melyek Ő Felsége által szentesítve, az Országos Törvénytárban 1888. év június hó 23-án hirdettettek ki és mind ez ideig hatályban állanak. A két törvényczikk és a végrehajtási utasítások főbb határozmányait az alábbiakban ismertetjük.

Az égetett szesz szesz folyadékok után járó vámról, a szeszadóról, valamint a szesztermeléssel együttesen készített sajtolt élesztőnek megadóztatásáról szóló 1888. évi XXIV. törvényczikk értelmében az égetett szesz szesz folyadékoknak termelésekor vagy szabad forgalomba bocsátásakor adó fizetendő, mely adó a vámvonalon át behozott szesz szesz folyadék után a vámtételekben foglaltatik.

A vámvonalon belül termelt szesz a szeszfőzdék nemeihez képest, melyekben a termelés történik: 1. a termeléskor mint termelési adó; 2. a szesznek a hivatalos ellenőrzés alól a szabad forgalomba bocsátásakor, mint fogyasztási adó fizetendő. A termelési adó minden hektoliter és szesz fok (hektoliter-fok) után a meghatározott 100 fokú szeszmérő szerint 35 krt tesz. A fogyasztási adónak két tétele van, t. i. 35 krajczár és 45 krajczár minden hektoliterfok (liter) alkohol után.

A termelési adó fizetésére a szeszfőzde vállalkozója és jövedék-csonkítás esetében vállalkozónak közvetlen szavatos-

sága mellett az üzletvezető van kötelezve. A fogyasztási adó fizetésére kötelezve van az, ki a szeszt szabad rendelkezéseire átveszi és az, ki szeszt tudva azt a körülményt, hogy fogyasztási adó alól törvényellenesen elvonatott, magához vesz.

Ha szesztermeléssel sajtolt élesztő is készítettik: a termelt, illetve a termelésnél termelési adó alá eső minden liter alkohol után $2\frac{1}{2}$ kr. fizetendő. A sajtolt élesztő adója a szabályszerű bejelentés benyújtása alkalmával válik esedékessé és a szeszfőzde vállalkozója által azonnal befizetendő.

Azoknak, kik szeszest folyadékkal nem kereskednek, megengedtetik, hogy öntermesztette anyagból évenként legfeljebb 50 fokú pálinkát, egy hektolitert meg nem haladó mennyiségben, adómentesen főzhessenek.

A fogyasztási adó fizetése alól mentesség engedélyeztetik mindarra a szeszre nézve, mely mint olyan likőrhöz, vagy rumhoz felhasználva, vagy borba vegyítve a vámvonalon kivitetik, avagy a vámvonalon belül, az eczetkészítést is ideértve, ipari, gyógyszerári, tudományos célokra, továbbá főzésre, fűtésre, tisztítási célokra és világításra fordittatik.

A fogyasztási adó alá eső mezőgazdasági szeszfőzdék minden hektoliter alkohol után, mely a gyártelepükről szabályszerű módon elszállítatik, a napi átlagos alkoholtermeléshez mérten és ahhoz képest, hogy az elszállított alkohol a fogyasztási adó kisebbik tétele alatt termelhető alkoholeménységbe beszámíttatik-e vagy sem, jutalomba részesíttetik, mely jutalom, a kisebbik adótétellel való beszámításnál két hektoliterig terjedő átlagos napi termelésnél 5 frtot; két hektolitertől négy hektoliterig terjedő átlagos napi termelésnél 4 frtot, négy hektolitertől a hét hektoliterrel megszabott legnagyobb átlagos napi termelésig 3 frtot; és ha e beszámítás a nagyobbik adótétel alatt remélhető alkoholeménységbe történik négy-hét hektoliterig terjedő napi termelésnél 1 frtot; két-négy hektoliterig terjedő napi termelésnél 2 forintot és két hektoliterig terjedő átlagos napi termelésnél 3 frtot tesz.

Az egy-egy termelési időszak alatt a vámvonalon át kivitt égetett szeszest folyadékok után egy millió frt jutalom engedélyeztetik. A legalább is 50 liter mennyiségben kivitt szesz után a jutalom literenkint annak minden hektoliterfoka után 5 krajczárral állapítottatott meg, mely jutalom a kivitel-

nél csak fele részben utalványoztatik ki; és a termelési időszak végén állapittatik meg, hogy az 1 millió forintban megállapított maximális összegből mennyi esik a kivitt mennyiség minden hektoliterjére és a kiszámítás alapján, ha a jutalom 1 millió forintnál nem vesz nagyobb összeget igénybe, a jutalom másik fele, illetőleg a jutalom közötti különbözet, a még ki nem fizetett jutalmi hányad erejéig a termelési időszak végén pótlólag kifizettetik. Ha pedig a kivitt alkoholmennyiség után hektoliterfokonként mutatkozó összeg kisebb, mint a már $2\frac{1}{2}$ krral nyújtott jutalom, a kivitt eszközök kötelesek a már felvett és az említett kiszámítás szerint tényleg járó jutalmi különbözetet az államkincstárnak megtéríteni.

A már megadóztatott szesz után adóvisszatérítés fejében $17\frac{1}{2}$ kr. engedélyeztetik.

Az az alkoholmennyiség, melyet a fogyasztási adó alá eső szeszfőzdekben a kisebbik adótétel mellett egy-egy termelési időszakban termelni szabad, 1898. évi augusztus hó 31-éig az egész osztrák-magyar vámterületre nézve 1,878.000 hektoliterben állapittatik meg, ebből Magyarországra 872.542 hektoliter, Ausztriára 997.458 hektoliter, Bosznia és Hercegovinára 8.000 hektoliter esik.

A termelési adó megszabása akképen történik, hogy a termelt alkoholmennyiség, a használatba veendő főzőkészülékek berendezéséhez és a feldolgozandó anyagok neméhez mérten meghatároztatik és ekként megállapított alkoholmennyiség után azután hektoliterfokonként a 35 kros adótétel alkalmazásával a fizetendő adóösszeg kiszámittatik. Az alkoholmennyiség a különböző termelési anyagokhoz vagy főzőkészülék minőségéhez és a beczefrészésre szánt ürméret nagyságához képest: 1. a főzőkészülék termelőképessége szerinti átalányozás útján; 2. a várható alkoholmennyiség szerint a szeszfőzővel kötendő szabad egyezkedés útján; 3. a szeszmérőgép jelzései alapján a tényleges termelvénnyel állapittatik meg.

A fogyasztási adó megszabása a termelt alkoholmennyiség megállapítása alapján történik. A termelt alkoholmennyiség pedig a szeszmérőgép jelzései alapján, havonként megtartandó hivatalos leszámolás útján, a tényleges termelvénnyel állapittatik meg.

A kiégetett szeszes folyadékot termelni, vagy azt lepárlás útján átalakítani szándékozik, köteles az üzleti helyiségek leírását és az üzleti műeszközök jegyzékét, illetőleg az üzletbejelentést a kiszabott határidő alatt benyújtani. Vállalkozók kötelesek az iparüzletet a szeszfőzde külső részén könnyen felismerhető felirással megjelölni, az üzletvezetőt és felügyelő személyzetet bejelenteni és vállalkozó távolléte idejére az üzleti helyiségekbe tartózkodó oly egyént is kijelölni, ki a pénzügyi közegeknek a felvilágosításokat az ő nevében megadja. Vállalkozók, illetőleg üzletvezetők a hivatalos zárák épségben tartásáért felelősök és sem a műeszközökben, sem más edényekben előleges bejelentés és engedély nélkül változtatást nem eszközölhetnek és mindazon rendelkezéseket, melyek az erjesztőkádak ürméretének nagyobbítása, a termelési anyagok és a moslék eltartása, stb. tekintetéből a törvény megszab, pontosan teljesíteni. Az egész iparüzlet jövedéki felügyelet alá van helyezve és a törvény végrehajtására hivatott pénzügyi közegek az üzleti helyiségbe nappal és a bejelentett üzlet folyama alatt éjjel is szabadon bemehetnek és hivatalos eljárásuk kellő befejezéséig ottan tartózkodhatnak. A vállalkozó pedig köteles a pénzügyi közegeknek hivatalos eljárásukban személyesen vagy munkásai által segédkezet nyújtani. A lepároló készülékek birtokosai, kivéve ha azok eladásával vagy készítésével foglalkoznak, már a beszerzésüktől számítandó 48 óra alatt a birtoklást bejelenteni tartoznak. Az adóköteles művelet úgy hajtandó végre, a mint az bejelentetett és mint azt a kiszolgáltatott bárca tartalmazza; minden önkényes eltérés az illető büntetési szabályok alkalmazását vonja maga után.

A termelt alkoholmennyiség megállapítása szerinti adózásnál a főzőkészülék termelőképessége szerinti átalányozás alá esnek mindazok a szeszfőzdék, melyek gyümölcsfélét, törkölyt, borseprűt, stb. dolgoznak fel. Lisztes anyagokat feldolgozó szeszfőzdék csakis akkor esnek ezen átalányozás alá, ha következő feltételek együttesen megvannak, ugymint: vállalkozóknak mezőgazdáknak kell lenniök, kik a szeszfőzést csak öntermesztette anyagokból évenként csak hat havi időszakon belül marhaállományuk fentartására gyakorolják, vagy eltekintve e czéltól, csakis öntermesztett megromlott vagy meg nem érett gabonát használnak szeszfőzésre. Vállalkozók

ugyanazon egy községben csak egy szeszfőzdét birhatnak és tarthatnak üzletben és a szeszfőzdében levő czeftreményeik ürtartalma 13 hektolitert meg nem haladhat, a csakis a sisak levételével megtölthető főzőkészülék üstjének ürtartalma 2 hektolitert meg nem haladhat és a közvetlen tüzeléssel használható csakis egyetlen kazánnal, sisakkal és hűtőkészülékkel bíró főzőkészüleknél a fűtési felület és töltési ür között a meghatározott aránynak fenn kell állnia.

A főzőkészülék termelőképesége szerinti átalányozás alapját képezi a czeftreménység, mely a főzőkészülék napi termelőképeségének megfelel és az ezen czeftreménység minden hektoliterje után a feldolgozandó anyagok neméhez képest, hektoliterfokokban megállapított alkoholnyeredék. A főzőkészülék napi termelőképesége, vagyis ama czeftreménység, mely — a napot 24 órával számítva — az alszesztöltésekkel együtt naponta kifőzhető, az üst literekben vett töltési képeségének (teljes ürtartalom $\frac{4}{5}$ része) többszörös mennyiségével állapittatik meg, még pedig lisztes anyagok feldolgozásánál a négyszeres, a más anyagok feldolgozásánál a főzőkészülék alkatrészei szerint a 3-, 4-, 5-, 8-szoros mennyiséggel. Ha a megállapításokra vonatkozó módozatok a főzőkészülék különleges szerkezete folytán alkalmazást nem találhatnak, a napi termelőképeség a két pénzügyminiszter által egyetértőleg állapittatik meg. Az alkoholnyeredék lisztes anyagok feldolgozásánál 6 fokkal, szilva és egyéb csontárus gyümölcs, bor, borseprű, must feldolgozásánál 3 fokkal, som, alma, más magvas és bogyós gyümölcsök, szőlőtörköly és serfőzési hulladék feldolgozásánál 2 fokkal; magvas gyümölcstörköly feldolgozásánál $1\frac{1}{4}$ fokkal állapittatik meg. A fizetendő adóátalány akként szabatik meg, hogy a főzőkészülék megállapított napi termelőképesége, a főzési időtartammal, a bejelentett anyag után megállapított szesznyeredékkel és a 35 kr. adótétellel szoroztatik.

A szeszmérőgép jelzései alapján a tényleges termelvény szerinti adóztatás kötezőleg alkalmaztatik mindazokra a szeszfőzdekre, melyek lisztes anyagot dolgoznak fel és nem a főzőkészülék termelőképesége szerint átalányoztattak, továbbá azon szeszfőzdekre, melyek növényi rostokat, csicsókát, keményítőt, répát, czukorüledéket és más magasabb czukortartalmú folyadékot, továbbá borsavas sók együttes termelésével bor-

hulladékot dolgoznak fel. Az elől említett szeszfőzdék a fogyasztási adó alá, az utóbbi vagyis a borhulladékot feldolgozó szeszfőzde a termelési adó alá esik. A gyümölcsféléket feldolgozó és átalányozás alá eső szeszfőzdekre is ezen adóztatási mód egy egész termelési időszakra kiterjedőleg engedélyezhető.

A termelt alkohol mennyiségének a szeszmerőgép jelzése alapján való meghatározásánál az üzlethelyiség leírása és a műeszközök jegyzékének benyújtása után a megszabott leletjegyzőkönyv felvételik és az erjesztőedények és a szesz folyadék elhelyezésére szolgáló tartályok ürtartalmának vízbeöntés vagy köbszámitás útján történt megállapítása után az edények és műeszközök hivatalosan megjelöltetnek. A leletjegyzőkönyv felvételekor minden főzőkészülék szerkezetéhez képest a termelvénnyel átlagos alkoholtartalma megállapíttatik és a leletjegyzőkönyvben felemlítettik. Ezen a napi átlagos alkoholtermeléshez képest 70, 75 és 80 foknál csekélyebbre meg nem állapítható alkoholtartalom veendő alapul a leszámolásnál akkor, ha a szeszmerőgép jelzése csekélyebb alkoholtartalmat mutatna.

A szeszmerőgép alkalmazásának engedélyezésére nézve a törvény különleges feltételeket szab meg, mely feltételek lényegükben oda irányulnak, hogy a főző- és hűtőkészülékeket s nemkülönben a szeszmerőgépet és ezeknek a hűtőkészülékekkel való összeköttetéseit alkoholtartalmú párák vagy égetett szesz folyadékok tiltott elvezetése ellen biztosítsák.

Az alkoholmennyiségnek a tényleges termelvénnyel szerinti megállapítása céljából a Beschorner, Dolainski és Prick-féle szeszmerőgépek vehetők alkalmazásba. Ezen szeszmerőgépek szerkezete kisebb változásokkal, egyező. A szeszmerőgépen átfolyó szesz mennyisége a számláló készülékekkel összekötött mérődobok által méretik meg. A mérődobok osztályainak kiürítésekor az átfolyó szeszből próba vétetik és az ellenőrző és felülvizsgálat céljaira szolgáló próbaszesztartályba elhelyeztetik. Az így összegyűlő szeszpróbák vétetnek a termelt szesz mennyiség foktartalmának megállapításánál alapul az esetben, ha nem csekélyebbek a leletjegyzőkönyvben megállapított átlagos foktartalomnál. Minden szeszmerőgépben a szeszmerőgép rendes menetét — véletlenül vagy szándékosan előidézett — gátló akadályok megállapítására

különleges biztosító készülékek vannak alkalmazva. A törvény hatályba léptekor a mezőgazdasági szeszfőzdék a kormány által láttattak el szeszmérőgépekkel. A romlott vagy hiányos szeszmérőgépek kijavíttatását a pénzügyminiszterium a meghatározott feltételek alatt közvetíti. Az alkoholtartalom megállapításának céljaira a 100 fokú szeszmérő használtatik, mely 0—70 fokig és 65—100 fokig terjedő beosztással állítatik elő. A szeszmérőgép rendes menetében előforduló bajok azonnal bejelentendők és ily baj tartama alatt a szeszfőzés meghatározott feltételek alatt csak 10 napon át folytatható. Az adóbejelentésnek az egy havi időszak alatt foganatba veendő adóköteles műveletre kell kiterjednie és magában kell foglalnia a feldolgozandó anyagok nemét és mennyiségét, a termelendő alkoholnak körülbelül várható mennyiségét hektoliterfokokban kifejezve. A tett bejelentés utólagosan szintén írásban benyújtott bejelentés által változtatható meg. A bejelentett anyag- és alkoholmennyiségben büntetésmentes különbözet van engedélyezve, még pedig az anyagmennyiségre 5 és 10%, az alkoholmennyiségre 15%. A havi bejelentési adónak végén a termelt alkoholmennyiség hivatalosan megállapíttatik és ha a szeszfőzde termelési adó alá esik vagy sajtolat élesztőt állít elő, az adó a megállapított alkoholmennyiség után megállapíttatik és ha a bejelentés szerint fizetett adó kisebb, a hiány pótlólag befizetendő. Fogyasztási adó alá eső szeszfőzdékben a megállapított mennyiség a számadásokban előíratik.

Az üzletvezető hivatalos nyomtatványon előkészített lajstromot tartozik vezetni, melyben az adóköteles művelet kezdetétől annak befejezéseig a feldolgozásra kerülő nyers anyagok nemét és súlyát, az erjesztő kádakba töltött friss czefre mennyiségét és 12 órától 12 órára a szeszmérőgép óra jelzését bevezetni tartozik.

A fogyasztási adó alá eső szeszfőzdékből a szesznek elszállítása vagy az adó lefizetése mellett vagy annak lefizetése nélkül történik. Adómentesen történhetik a szesznek elszállítása, ha a szesz az azt terhelő fogyasztási adóval együtt szabad raktárba vitetik, ha az adóleírás fentartása mellett a vámvonalon át kivitetik, vagy ha másnemű adómentes célra fordíttatik. Az üzleti helyiségekből vagy szabad raktárakból egyszerre a szeszkészlet kimerítésének esetét kivéve, 1 hektoliternél kevesebb szesz mennyiség ki nem szállítható.

A fogyasztási adó alá eső minden szeszfőzdében ezen adóról számadás vezetetik. Ebben az összes termelvény, illetve az abban foglalt mennyiség előírásba vétetik, a kiszállított alkoholmennyiség és az engedélyezett apadás leiratik.

A fogyasztási adó alá eső szeszfőzdekben és a szabadraktárakban havonként illetőleg negyedévenként a szesz-készletek hivatalosan felvétetnek. A készletfelvételnél a számadások lezártnak, a bevételből a kiszállítások és apadások levonatnak; és így a számszerinti készlet megállapítatik. Ha a tényleges készlet a számszerinti készlettel szemben 5⁰/₀-nál nagyobb különbözetet nem mutat, a különbözetre nézve az üzleti időszak végén az összleszámolás alkalmával a kiegyenlítés eszközöltetik. Ha a tényleges készlet a számszerintit 5⁰/₀-kal meghaladja, a többlet a számadásba előírásba vétetik; 5⁰/₀-ot meghaladó hiány után a fogyasztási adó három nap alatt befizetendő. Maximális apadásként a törvény az egy-egy havi bejelentési időszakban termelt alkoholmennyiségnek $\frac{5}{6}$ -od százalékát és ezen kívül raktári apadásként évenkénti 2⁰/₀-ot engedélyez. Szabadraktárak részére az egy-egy hónapban betározott alkoholmennyiségnek $\frac{1}{3}$ -ad százalékát és ezenkívül évenként 2⁰/₀-ot.

Az égetett szeszes folyadékok töményítése és átalakítása bejelentendő. Az égetett szeszes folyadékok töményítéssel és átalakítással együttes termelése csak föltételesen engedélyeztetik. Finomítási apadásként a külön számlakönyv vezetése mellett 1 $\frac{1}{2}$ ⁰/₀ engedélyeztetik. Készletfelvételkor a készletbe az elő- és utópárlatok, valamint a kozmaolajok is levonandók, utóbbiak azonban sohasem többel, mint a finomított alkoholmennyiség $\frac{1}{4}$ -ed százalékával. A kozmaolajok a megszabott ellenőrzési feltételek alatt felhasználhatók és elszállíthatók.

A szesz után járó termelési adó az adóbejelentés benyújtása alkalmával, a fogyasztási adó a forgalomba való hozatal bejelentésénél fizetendő. A termelési adóra nézve hat havi, a fogyasztási adóra nézve négy havi hitel engedélyeztetik a korábbi törvények által megszabott biztosíték nyújtása mellett.

Ha a fogyasztási adó előlegesen a bejelentés alkalmával készpénzben befizettetik, a befizetett adóból 1 $\frac{1}{2}$ százalék leszámíttatik.

A termelt alkoholmennyiség megállapítása a szeszfőzővel

kötendő szabadegyezkedés (megváltás) útján ugyanazon módok és rendelkezések szerint történik, a mint az az 1884 évi XXI. törvényczikkben meg volt már szabva.

Szabad magánraktár felállítására az engedély a pénzügy-miniszterium által a visszavonás fenntartása mellett törvényszékieleg bejegyzett kereskedőknek adatik engedély. A szesz évi forgalmának legalább 2000 hektoliterre kell kiterjednie és a kincstárral szemben elvállalt kötelezettségek biztosítására a vállalat terjedelméhez mérten biztosíték nyújtandó. Ha valamely szeszfinomító vállalkozója finomításra adóval terhelt szeszt szerez be, finomítójának szabadraktárra való nyilvánítását kell kieszközölnie. Szeszszállításoknál, ha a szeszszállítás vasból készült tartályokban eszközöltetett 1 százalék, ha fából készült tartályokban eszközöltetett $1\frac{1}{2}$ százalék hiány olykép hagyatik figyelmen kívül, hogy az adó csak az ezen százalékokat meghaladó hiányok után fizetendő.

A fogyasztási adóval terhelt szesznek ipari célokra, ideértve az eczetgyártást is, továbbá főzés, fűtés, tisztítás és világítás céljaira vagy pedig gyógyászati és tudományos célokra adómentesen való megszerzése külön engedélyhez kötött.

Az olyan szesz, a mely alkoholtartalmú, emberi élvezetre alkalmas gyártmányok készítésére szolgál, az adómentes használatból ki van zárva.

Az adómentes használatra való engedély megadása ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a szesz előbb denaturáltassék vagyis emberi élvezetre alkalmatlanná tétessék. Ez alól kivételnek csakis a gyógyászati és tudományos célokra szánt szeszre nézve van helye.

A denaturálás a meghatározott denaturáló szerrel való keverés útján történik. Az az adóösszeg, mely az engedéllyel való visszaélés által veszélyeztethető, az engedély kiadása előtt biztosítandó. Denaturálás előtt minden liter alkohol után $1\frac{1}{2}$ krajczárban megállapított ellenőrzési illeték fizetendő. Általános denaturáló szerül két rész faszeszből és $\frac{1}{2}$ rész pyridinaljból álló keveréken kívül minden 100 liter alkoholra még 20 köbcentimeter phenolphtalein oldat használandó.

Iparosoknak megengedtetik, hogy a saját ipari szükségletükre a szesz denaturálását az általános denaturáló szer helyett külön meghatározott denaturáló szerekkel eszközöljék.

A bejegyzett czéggel bíró eczetkészítők eczetgyártás céljaira használandó szesz denaturálásához ugyanannyi térfogat rész vizet és 6 százalékos eczetsavat tartalmazó vizet használhatnak, mint a mennyi térfogattal maga a denaturálandó szesz folyadék bír.

Gyógyászati célokból a gyógyszerészek részére adómentes felhasználásra engedélyezhető évenkénti szeszmenyiség a gyógyszerár székhelye lakosságának lélekszáma szerint átalányoztatott és egyes gyógyszereknek adómentesen beszerzett nem denaturált szeszből való előállítása eltiltatott.

Ugy a termelési, mint a fogyasztási adóra vonatkozó szabályok ellen elkövetett jövedéki kihágásokra nézve különös büntetési határozatok állapítottak meg.

A termelési adóra vonatkozólag a megrövidített vagy megrövidítés veszélyének kitett adónak nyolczszoros összegétől tizenhatszoros összegéig terjedhető összege határoztatott meg pénzbüntetés gyanánt és az adóköteles műveletnek bejelentés és adózás nélküli megkezdésénél a be nem jelentett főzési időszak legalább nyolcz nappal vétetik számításba.

A fogyasztási adóra vonatkozólag, az alkoholtartalmú párák vagy folyadékok elvezetése, a szeszmérőgép jelzésére gyakorolt külhatás 500—5000 frtig terjedő pénzbüntetéssel büntetettik és azonfelül, ha alkoholtartalmú folyadék, mielőtt a szeszmérőgépen átfolyt volna, adómegfizetés nélkül eltávolittatik, a megrövidített adó nyolczszoros összegétől annak tizenhatszoros összegéig terjedhető pénzbüntetésnek van helye.

A szesznek az üzleti helyiségből vagy szabad raktárból való szabályellenes elszállítása szintén adórövidítést képez és az ép említett pénzbüntetéssel sujtatik, mely pénzbüntetés 200 forintnál kevesebb nem lehet.

Továbbá különös büntetési határozatokat állapít meg a törvény a mezőgazdasági szeszfőzdék részére engedélyezett jutalomnak jogosulatlan igénybevétele esetére és, azokra a kihágásokra nézve, melyek a szeszfinomítás és a szesznek ipari célokra való felhasználása iránt fennálló szabályok ellen követtetnek el.

A törvény átmeneti intézkedésként megszabja, hogy az 1888. évi szeptember hó 1-én a vámvonalon belül talált minden liter alkohol után 24 kr. pótdó fizetendő.

A fogyasztási adó alá eső szeszfőzdék által egy-egy ter-

melési időszak alatt a kisebbik adótétel mellett termelhető alkoholmennyiség felosztásáról az 1888. évi XXV. t.-cz. intézkedik. Ezen törvény rendelkezései szerint a magyar korona országaiban a fogyasztási adó alá eső szeszfőzdek által a kisebbik adótétel mellett termelhető 872.542 hektoliternyi évi alkoholmennyiség a szeszfőzdek között három évről három évre terjedő időszakokra osztatik szét azon elv szem előtt tartása mellett, hogy az újonnan keletkező szeszfőzdek közül csak a mezőgazdaságiak részesülhetnek a felosztásban. A 872.542 hektoliter kisebbik adótétel mellett termelhető alkoholmennyiségből az ipari szeszfőzdek részére 540.000 hl., a mezőgazdasági szeszfőzdek részére 332.542 hl. részesedés állapittatott meg. Az ipari szeszfőzdek részére így megállapított mennyiségből az első három évben 27.000 hektoliter, a második és harmadik három évben ismét annyi a mezőgazdasági szeszfőzdek részére igénybe vehető. Ha az egyes szeszfőzdek a részükre kiosztott alkoholmennyiséget előállítani nem képesek, az elő nem állított alkoholmennyiség, a mint az illető szeszfőzde ipari vagy mezőgazdasági, a többi ipari illetőleg mezőgazdasági szeszfőzdek között ideiglenesen megosztatik. A kisebbik adótétel mellett való alkoholtermelésre vonatkozó igényjogosultság kizárólag magához a szeszfőzdehez van kötve, nem engedtetik tehát meg, hogy valamely szeszfőzdeknek ebbeli igényjogosultsága más szeszfőzdeire átruháztassék, vagy oly szeszfőzdei vállalkozó, kinek birtokában több szeszfőzde van, az ezeknek külön kiosztott alkoholmennyiséget csak az egyik szeszfőzdejében termelhesse. Ha valamely, akár mezőgazdasági, akár ipari szeszfőzde üzletével végleg felhagy, vagy üzletével két egész termelési időszakon túl szünetel, a kisebbik adótétel alatt termelhető alkoholmennyiségre vonatkozó igénye megszűnik.

Legnagyobb fontossággal és horderővel bír a törvény által életbeléptetett fogyasztási adórendszer, melynek vázlata következő: a termelt szesz mennyisége és annak foktartalma a szeszmérőgép jelzései alapján minden havi bejelentési időszak végén megállapittatik és a leszámolás alapján hivatalos ellenőrzés alá vétetik. Az akként számba vett szeszmennyiségnek csak az a része esik fogyasztási adó alá, mely a szabad forgalomba átadatik, míg a szesz, mely valamely szabadraktárba vitetik, az adóval terhelten szállítható el a szesz-

főzde üzlethelyiségeiből és adózás alá csakis a szabadforgalomba való átadásnál kerül. Az a szeszmennyiség pedig, mely mint olyan vagy likőrben vagy rumban, melyhez felhasználtatott, vagy borban, melyhez szesztartalmának emelése végett vegyítettett, a vámvonalon át kivitetik, vagy mely eczetkészítésre és más ipari célokra fordittatik, megfelelő ellenőrzési intézkedések mellett teljesen adómentes. Az adó alá eső szeszmennyiség után járó fogyasztási adónak két tétele van, tudniillik 35 és 45 krajczár minden hektoliterfok (liter) alkohol után.

A kisebbik adótétel mellett egy-egy termelési időszakban termelhető alkoholmennyiség az adóköteles fogyasztás arányában van meghatározva az egész magyar-osztrák vámterületre nézve s e mellett külön az egyes államterületekre eső alkoholmennyiség, melyet az illető szeszfőzdek között az illető államterület önállóan oszt fel. A szeszfőzdek által úgy a belfogyasztásra, valamint külföldre való kivitelre, nemkülönbön adómentes célokra bármily mennyiségű szesz a nagyobbik adótétel alatt szabadon termelhető.

Annak az alkoholmennyiségnek kiszámításánál, mely a kisebbik adótétel mellett az egész vámterületen egy-egy termelési időszakban termelhető alkoholmennyiségből mindegyik terület részére kihasított, az az arány szolgált alapul, melyben a most fogyasztási adó alá eső szeszfőzdekben az 1881/82.—1886/87-iki termelési időszakokban átlag termelt szesz ugyan-ezen időszakban belföldi fogyasztásra került s minthogy a tényleg termelt szeszmennyiség: Magyarországon 120,407.478 hektoliterfokra, Ausztriában 128,220.881 hektoliterfokra s ebből a vámvonalon át kivitt és ipari célokra fordított szeszmennyiség Magyarországon 12,648.776 hektoliterfokra, Ausztriában 5,014.640 hektoliterfokra volt tehető, maradt belfogyasztásra Magyarországon 107,758.702 hektoliterfok, Ausztriában pedig 123,206.241 hektoliterfok, vagyis összesen 230,964.943, melyből így Magyarországra 46⁶⁶/₁₀₀, Ausztriára pedig 53³⁴/₁₀₀ esik.

A kisebb adótétel mellett egy-egy adótermelési időszakban az egész vámterületen termelhető 1,878.000 hektoliter megállapításánál irányadóul szolgált az a feltevés, hogy az ipari célokra előreláthatólag mintegy 100.000 hektoliter oly szesz fog adómentesen felhasználtatni, mely előzőleg adózás alá került és hogy az adófelemelés folytán a fogyasztás 15⁰/₁₀₀-kal csökkenni fog. Az így megállapított 1,878.000 hektoliterből

Bosznia és Hercegovina területére nézve 8.000 hektoliter kihasított s a fennmaradó 1,870.000 hektoliter a már említett 46·36⁰/₀ és 53·34⁰/₀-os arány szerint Magyarország és Ausztria között felosztatott.

A mezőgazdasági szeszfőzdeket a naponként átlag termelt alkoholmennyiséghez képest külön kedvezményben részesíti a gyártelepükről elszállított minden hektoliter után 3, 4 és 5 frtban megszabott jutalom által, ezenkívül a naponkénti átlagos szesztermelésüket, mely a terményadó mellett öt hektoliter szesznél többre nem terjedhetett, hét hektoliter alkoholra terjesztette ki.

A külföldre kivitt szesz minden hektoliterfoka után kiviteli jutalom fejében 5 frtot engedélyez, az olyan szesz után pedig, melyért a főzőkészülék termelőképessége szerinti általános vagy megváltozás útján az adó lefizettetett, annak feltételezése folytán, hogy ezen adóztatási rovatok mellett megadóztatott alkoholmennyiségnél tényleg 100⁰/₀-kal több termeltetik s hogy ennél fogva a tényleg termelt szesz mennyiség után a kisebbik adótétel arányában járó adónak csak fele lett fizetve: a kiviteli jutalom kivül még minden liter alkohol után 17¹/₂ krajczár adóvisszatérítés engedélyeztetik.

A törvény szem előtt tartva azt, hogy a szesz kivitel jutalmazása mindaddig, míg a szeszipar más államokban kiviteli jutalmat élvez, hazai szesziparunk érdekeinek s a külföldi piacokon való versenyképességének kockáztatása nélkül meg nem szüntethető, 1,000.000 frtban megállapított kiviteli jutalmat engedélyez. Ez összeg megszabásánál tekintetbe jött az, hogy terményadó útján megadóztatott szesznél a 75 fokkal meghatározott átlagos foktartalom alapján való adóztatás mellett elpalástolt módon tényleg már kiviteli jutalom engedélyeztetett és már egyes államok is hasonló kedvezményt nyújtanak a szesziparnak. Az 1,000.000 frt jutalom 200.000 hektoliter alkoholnak, tehát 23.366 hektoliterrel többnek felel meg, mint mennyi az előző hat termelési időszakban kivetetett. A törvény rendelkezései intézkednek az iránt is, hogy a maximális összeg túlhaladása meggátoltassék és az ipar a túltermelés veszélyeitől, az államkincstár pedig a szeszadó jövedelmének csorbitásától megóvassék.

A lisztes anyagoknak a kisebb szeszfőzdekben való feldolgozása csak a mezőgazdáknak lett megengedve, e megszo-

ritás azért volt szükséges, mert ezen anyagoknak a kis földékben aránylag csekély mérvű adóztatás mellett iparszerűleg való feldolgozását úgy a pénzügyi, mint a közgazdasági tekintetek ellenzik.

A fogyasztási adóval terhelt (adózatlan) szesznek a magyarországi vámterületen belül az ahoz tartozó területek között való forgalmára vonatkozólag akként intézkedik, hogy az a terület, melynek szabadraktáraiba más területről adózatlan szesz szállittatik, azt a fogyasztási adót, mely eme szesz után jár, a kisebbik adótétel alkalmazása mellett annak a területnek, honnan a szesz származik, abban az arányban térítse meg, mely arányban nagyobb az átvitt szeszmenntiség annál az alkoholmenntiségnél, mely a szeszt befogadó államterületről a vámvonalon át külföldre kivitetett.

A szeszitalmérés adónak és a kizárólagos szeszitalmérés jogosultságnak behozatala következtében a törvény hatályának első éveiben a szeszfogyasztás csökkenése is tényleg nagyobb mérvű volt, mint az a contingens megállapításakor 15%-kal számításba vétetett.

Az adómentes célokra felhasznált szesz mennyisége is jóval azon az alkoholmenntiségen alul maradt, mely az új adórendszer életbelépése folytán remélhető volt. Az így felhasznált szeszmenntiség évi átlagban 60.000 hektolitert tett és az 1895/96. termelési időszakot véve alapul, felhasználtatott: gyógyászati célokra 1.419 hektoliter, tudományos célokra 70 hektoliter, főzés, tisztítás és fűtéshez 18.096 hektoliter, eczetgyártáshoz 48.916 hektoliter, egyéb ipari célokra 1.258 hektoliter, vagyis összesen 69.759 hektoliter.

A vámvonalon át kivitt szeszmenntiség tett az 1888 89. évi termelési időszakban 30.089 hektolitert, 1889/90-ben 95.122 hektolitert, 1890/91-ben 138.015 hektolitert, 1891/92-ben 136.210 hektolitert, 1892 93-ban 93.843 hektolitert, 1893 94-ben 102.954 hektolitert, 1894/95-ben 55.233 hektolitert, 1895/96. évben 48.533 hektolitert. Ezen adatok azt bizonyítják, hogy a kivitel a világforgalom és a fogyasztási országok igényeihez képest alakulván, sem a kiviteli jutalom, sem a kivitel előmozdítására irányuló törekvések oly hatást, mely a kivitelt lényegesen elősegíti, nem gyakorolhat és így szesztermelésünkre csakis főleg belföldi fogyasztás lehet irányadó, melynek követelményeihez kell szesztermelésünknél is alakulnia.

A fogyasztási adó alá eső szeszfőzdék számára vonatkozó adatok jelölik meg azt az irányt, melyben szesztermelésünk haladt. Üzletben volt ugyanis 1888/89. termelési időszakban 455 mezőgazdasági, 114 ipari szeszgyár, 1889/90. t. időszakban 438 mezőgazdasági, 96 ipari, 1890/91. t. időszakban 397 mezőgazdasági, 74 ipari, 1891/92. termelési időszakban 401 mezőgazdasági, 73 ipari, 1892/93. termelési időszakban 444 mezőgazdasági, 72 ipari, 1893/94. t. időszakban 429 mezőgazdasági, 71 ipari, 1894/95. termelési időszakban 435 mezőgazdasági, 66 ipari, 1895/96. termelési időszakban 440 mezőgazdasági és 61 ipari szeszgyár. A mezőgazdasági szeszfőzdék száma tehát az utolsó 5 termelési időszakban emelkedett, az ipari szeszfőzdék száma a törvény hatálya alatt évről-évre apadt. Mezőgazdasági szesziparunk így az iparival szemben folyton erősödve, közgazdaságunkban azt a helyet vívja ki magának, mely mezőgazdaságunk érdekében őt tényleg megilleti. Tagadhatatlan ugyan, hogy a mezőgazdasági szeszfőzdéknek adott jutalom, mely az 1890/91. termelési időszakban 927.527 frtot, 1891/92-ben 915.630 frtot, 1892/93-ban 1,000.850 forintot, 1893/94-ben 1,198.011 frtot, 1895/96-ban 1,231.956 forintot tett, a mezőgazdasági szeszfőzdék versenyképességét nagyban előmozdította, mindazáltal annak a jelenségnek, hogy a mezőgazdasági szeszfőzdék hova tovább nagyobb mennyiségű szeszt termelnek, irányt kell szabnia arra nézve, hogy a szeszipar előmozdítására irányuló törekvések mely utat kövessenek.

Az új adórendszer tehát kettős célzt követett. Az egyik volt a szeszadó jövedelmének fokozása, a másik pedig a szesziparnak a túltermelés által okozott kedvezőtlen helyzetének javítása.

E célok közül az első, a szeszadó jövedelmezőségének fokozása eléretett, a mennyiben a szeszadó bevételei, melyek 1887. évben csak 9,783.650 frtot tettek, az 1888. évben 14,863.921 frtra, 1889. évben 22,950.208 frtra, 1890. évben 24,663.356 frtra, 1891. évben 27,109.636 frtra, 1892. évben 29,583.533 frtra, 1893. évben 31,830.063 frtra, 1894. évben 32,063.118 frtra, 1895. évben 28,550.482 frtra, 1896. évben 31,020.131 frtra emelkedetek. Az 1895. évben mutatkozott visszaesés a kedvezőtlen termésnek volt következménye, mely 1896. évnek eredményére is befolyással birt.

A szeszipar kedvezőtlen helyzetének javítása azonban nem éretett el, az ez irányú intézkedések részben meg nem felelőnek, részben pedig hiányosaknak bizonyultak. A belföldi fogyasztás számára termelhető szesz túlnagy mennyiségben állapított meg és az új adórendszer életbeléptekor meglevő nagy szeszkészletek eltávolítása iránt gondoskodás nem történt, az új adórendszer hatályába átment készletek a szeszáruk lenyomását idézték elő, mely káros hatás alul az ipar a további évek folyamán sem tudott menekülni. A törvény életbeléptekor eszközölt hivatalos felvételek eredménye szerint 1888. év augusztus hó 31-én Magyarországon 208.654 hektoliter, vagyis az évi contingensnek 23%-át meghaladó készlet találtatott s e mellett a megvolt készletek javarésze a pótmegadóztatás alól elvonatott.

A Magyarországon a kisebbik adótétel mellett termelhető alkoholmennyiség (contingens) 872.542 hektoliterrel állapított meg, ezzel a mennyiséggel szemben megadóztatott, tehát fogyasztásra került 1888/89—1895/96 termelési időszakban évi átlagban 752.752 hektoliter, tehát 119.790 hektoliterrel kevesebb. A kisebb adótétel mellett termelhető alkoholmennyiség sem állapított elő az egyes fogyasztási adó alá eső szeszfőzdék által. A 872.542 hektoliterrel megállapított contingenssel szemben az 1888/89—1895/96. termelési időszakban évi átlagban csak 804.113 hektoliter termeltetett és így egyik termelési időszakra a másikra mindig jelentékenyebb mennyiségű, a kisebbik adótétel alá eső alkoholkészletek maradtak fenn, melyek az 1895/96. termelési időszak végével 160.689 hektolitert tettek. A túltermelés a szeszárukra oly nyomást gyakorolt, hogy a szesz ára hektoliterenkint adó nélkül 14—16 frtra szállott le és a szeszipar az állandó árhanyatlással küzdve, az új adórendszer előnyeit a maga részére csakis a legesekélyebb mérvben tudta biztosítani.

A fogyasztási adó alá eső szeszfőzdékben termeltetett az 1890/91. évben 239.692 hektoliter, 1891/92-ben 261.021 hektoliter, 1892/93-ban 314.001 hektoliter, 1893/94-ben 338.226 hektoliter, 1895-ben 373.826 hektoliter. Az ipari szeszfőzdékben ellenben 1890/91-ben 531.873 hektoliter, 1891/92-ben 583.801 hektoliter, 1892/93-ban 535.254 hektoliter, 1893/94-ben 504.653 hektoliter, 1895/96. évben 472.855 hektoliter kisebbik adótétel mellett termelhető alkoholmennyi-

ség. Tekintve az ipari szeszfőzdék számának csökkenését, ezen adatok egybevetése is mutatja azt a körülményt, hogy az ipari szesztermelés ténykedése hová-tovább egyes nagy gyárakban pontosul össze, mely szeszgyárak a melasse feldolgozásra, moslékszáritók beállítása, a száritott moslák forgalombahozatala által kívánják megrendült helyzetüket megerősíteni. Törekvésük pedig nemcsak a gyáraikba fektetett nagy tőke szempontjából, hanem abból a szempontból is figyelembe vételt érdemelne, mivel hosszú évek során ezek a gyárak voltak szesziparunk egyedüli számba vehető tényezői és nyers terményeink megfelelő értékesítése szempontjából közgazdasági fontosságuk mai napság is elvitázhatatlan.

A termelési adó alá eső, a főzőkészülék termelőképessége szerint átalányozott szeszfőzdék, az érvényben álló adórendszer által számukra engedett aránylag kedvezőbb megadóztatás következtében a szeszfogyasztás kielégítésében nagyobb mérvben vettek részt, s különösen azokban az években, melyekben kedvezőbb gyümölcstermés következtében ezeknek a szeszfőzdéknek termelése fokozódott, a contingentált szesz fogyasztása mindig nagyobb mérvben csökkent, mit az 1894/95-iki termelési időszakra vonatkozólag már említett adatok is tanusítanak. A termelési adó alá eső szeszfőzdék száma az 1888/89. termelési időszakban 82.689 volt, lisztes anyagokból termeltek 502 hektolitert, gyümölcsféléből 30.498 hektolitert; az 1894/95. termelési időszakban a főzdek száma 86.129-re emelkedett és előállítottak lisztes anyagból 746 hektolitert, gyümölcsféléből 60.470 hektoliter szeszt; mely után 1888/89 évben 1,174.592 frtot; az 1894—95. termelési időszakban 2,158.698 frtot fizettek adóban. Szesziparunk helyzetének a felszaporodott szeszkészletek által nyomott szeszárak folytáni kedvezőtlen alakulására befolyással volt az az egyenlőtlenség is, mely megadóztatás tekintetében a termelési idő alá eső szeszfőzdek között fennáll. Ezen egyenlőtlenség abban nyilvánul, hogy míg az utóbbi szeszfőzdek a tényleges termelvénnyel után adóznak, addig a termelési adó alá eső szeszfőzdek a megadóztatásuknál alkalmazott átalányozás rendszeréből folyólag, termelvényüket most is csak részben adóztatják meg. Ez az adóztatási kedvezmény, mint a feldolgozásra került nyers anyagok minemősége is bizonyítja, csak ott indokolt, hol a szeszfőzés csupán az öntermesztette gyümölcsneműek értéke-

sítése czéljából üzetik és nem indokolt oly szeszfőzdék tekintetében, melyek habár gyümölcsműeket dolgoznak fel, nem az említett gazdasági szükségletből tartatnak fenn, hanem üzletszerű önálló foglalkozást képeznek.

Az adómentes pálinkafőzés kedvezménye az új adórendszer keretébe valóban nem illett be, szeszadótörvényeink ezen szépséghibája azonban némely korlátozással az 1888. évi XXIV. törvénycikk rendelkezéseibe is átment és így a szeszadó emelése következtében e kedvezmény általánosabban vétetett igénybe. Az adómentes pálinkafőzők száma 1888/89. termelési időszakban 73.856 volt, kik 9000 hektolitert főztek ki adómentesen, 1891/92. termelési időszakban 88.617 fél vette igénybe az adómentes pálinkafőzést és 20.588 hektoliter szeszt főzött adómentesen, az 1894/95. termelési időszakban 115.512 fél főzött 15.945 hektoliter szeszt adómentesen. Eltekintve attól, hogy a 20.588 hektoliter adómentesen főzött pálinka adójául az államkincstár 820.580 frtot vesztett, az adómentes pálinkafőzés a már az 1868. évi XVI t.-cikk ösmertetésénél részletezett és mai napig is változatlanul fennmaradott viszonyok folytán sem a szeszipar, sem közgazdasági szempontból jogosultsággal nem bir.

Végül még említésre méltó a szabadraktárak folyton emelkedő száma, melyek a szeszforgalom könnyítése által megfeleltek annak a feladatnak, mely felállításuk engedélyéhez köttetett.

Az 1895/96. termelési időszakban fennállott 20 szabadraktárra nyilvánított szeszfinomító, 1 szabad közraktár és 33 szesz szabad-magánraktár.

Kormányunk feladatává tűzte ki a szeszipar kedvezőtlen helyzetének mielőbbi javítását és így a szeszadó fejlődésének oly iránya fog mi hamarább érvényesülni, mely az államháztartás ebből folyó jövedelmének fentartása mellett a szesziparnak is biztosítja azt a helyzetet, mely közgazdasági érdekeinknek megfelelőleg ezt az ipart oly méltán megilleti.

PÓ TSA FERENCZ.

IRODALMI SZEMLE.

Die Bedeutung der Industrie für Oesterreich. Eine statistische Skizze von A. G. Raunig, Secretär des »Industriellen Club« Wien Szelinski 1897. 8° 114. l.

A harczoló tőke jóformán ismeretlen jelenség eddig a közgazdasági irodalomban. Nagy számmal jelennek meg ugyan tanulmányok és önálló dolgozatok a socialismus ellen, mindezek azonban legfelebb a magán tőketulajdonosok érdekeit veszik védelmük alá és a socialistáknak modorát és tudományos fegyvereit kifogásolják, támadni azonban eszük ágába sem jut s annyival kevésbé panaszkodni, hogy a tőke az elnyomott és igazságtalanul szenvedő. A tőketulajdonos jól érzi magát a vagyon birtokában s bizonyos kicsinyléssel nézi a világ folyását.

Ezért bir némi érdekekkel és jelentőséggel Raunig fenczimzett röpirata, mely valóságos harczri riadó az elnyomottnak tartott tőke érdekében s nem is a socialisták túlzásait támadja meg, hanem magát az államhatalmat, a törvényhozó testületet és társadalmat, melyek szerinte mind egyértelműleg lenézik a tőkét, vagy az ő szavai szerint, a nagyipart, mely szerinte a legfontosabb tényező a közgazdaságban, de jogilag és a közvéleményben valóságos hamupipőke, melyet mindenki szándékosan kigúnyol, irigyel és üldöz.

Az osztrák politikában napi fölényt nyert agrarpolitikai antisemita irányzat sok tekintetben érthetővé teszi, hogy épen itt hangzik fel először a tőke feljajdulása és a közvélemény ítéletének harczias megtámadása. Másrésről épen ez a pártpolitikai jelleg szükségkép óvatossá teheti az elfogulatlan bírálót Raunig művével s az abban összegyűjtött és csoportosított adatokkal szemben. Komoly tudományos műnek ezt a napi jellegű röpiratot senki sem tekintheti. Mindamellet nem érdektelen szemügyre venni harczri modorát és néző pontjait, melyekkel a tőke elnyomatott voltát igyekszik bebizonyítani.

Mindenekelőtt jellemző a tőke harczoló lovagjának modorára vonatkozólag, hogy a nagyipart nem a munkásokkal, nem is a fogyasztókkal állítja szembe, hanem főkép egy másik termelő osztállyal, a földműveléssel, s azt igyekszik bebizonyítani, hogy a földművelés mily sok, szerinte igazságtalan kedvezményben részesül csaknem minden tekintetben. Kiinduló pontjának szakértők előtt világos ferdesége idézi elő azután, hogy fényesen sikerül bebizonyítani, hogy a nagyipar, a mint azt minden közgazda elismeri, az állami életnek igen fontos tényezője, melynek működése elismerést érdemel, de fejtegetéseiben teljesen mellőzi a nagyipar viszonyát más közgazdasági tényezőkkel szemben s így helyét a közgazdasági életben nem helyesen, hanem túlozva határozza meg.

Legelőször az államköltségvetést tárgyalja. Az 1897-iki osztrák költségvetés adatait a következő fő táblázatban állítja össze:

	Bevételek millió	Kiadások forintokban	Különbség
Az állam mint vállalkozó	311.4	193.6	+ 117.8
Adók- és illetékek	356.1	27.8	+ 328.3
Katonaság	0.2	131.1	— 130.9
Közigazgatás	15.1	143.8	— 128.7
Közgazdaság előmozdítása . . .	5.5	25.5	— 20.0
Adósságok	3.1	168.1	— 165.0
	691.5	690.9	+ 0.6

Ebből a táblázatból mindenekelőtt azt mutatja ki, hogy mivel az államadósságok csaknem általában régi katonai terhekből származnak, az adók és illetékek összes jövedelmét (328 millió) csaknem a katonaság (131+165 m) emészti meg s a megmaradó rész az állam vállalataiból és monopóliumaiból (vasut, dohány, só, lottó, stb.) befolyó jövedelmekkel együtt a közigazgatásra fordítatik. Ezért az állam aránylag igen csekély összeget fordíthat a közgazdaság előmozdítására (vasutak és más építések, továbbá segélyezések) s ezen összeget is csak úgy nyeri meg, mint nagyiparos, mely helyzetében viszont sokkal nagyobb uzsorás, különösen a monopóliumok és sorsjáték kezelésében, mint bármely magán nagygyáros. A dohánynál 187, a sónál 550 százalék a nyeresége s tisztviselőit és munkásait, kiknek száma százazrekre megy, nem fizeti jobban, mint más iparosok, sőt részben rosszabbul. A segélyekből is sokkal többet ad mezőgazdasági, mint ipari célokra.

Ezzel szemben kimutatja szerző, hogy 1867 óta, mindön a dualismus megvalósult, az összes állami adókból körülbelül 10¹/₂ milliárd forint gyűlt be, mely összegből 3 milliárddal több a folyó katonai kiadásokra fordított. A 30 év alatt befolyt egyenes adók összegeinek egybeállításából kimutatja azután, hogy a földadó terhe apadt, az iparra rótt összeg azonban megkétszereződött. Mivel az iparra vonatkozó egyenes adók összege 700 milliónyival nagyobb, mintha a 30 évvel ezelőtt levő kulcs maradt volna érvényben, a katonai kiadások összege pedig 811 millióval, azt is következteti ezekből a számokból, hogy Ausztria nagyhatalmi állásának fentartását csaknem kizárólag a nagyiparnak köszönheti.

Az indirect adóknál és vámoknál egyenesen az állam ellen fordul s azt igyekszik kimutatni, hogy a fogyasztási adók, pénzügyi vámok és a monopólium nyereségei okozzák főképp, hogy a munkások megélhetése nehéz lesz. Az állam egyik kezével biztosításokat nyújt a munkásoknak, de a melyekhez maga semmivel sem járul, a másik kezével azonban indirect adó alakjában sokat visszavon tőlük.

Felsorolja szerző továbbá azokat az adatokat, melyekből világossá lesz, hogy az ipar Ausztriában folytonosan új s új keresetforrást nyújt a mezőgazdasággal szemben, az utolsó harmincz év alatt közel másfél millióval több munkást lát el, kiknek nagyobb része kénytelen volna kivándorolni. Általában nagy előnye az iparnak, hogy kis területen csaknem végtelen fejlődésre képes s egyuttal, hogy gyártmányainak fogyasztása végtelenül emelkedhetik, míg a mezőgazdaság termékeit fejleszteni csak szűk korlátok között lehet. Mivel pedig az iparczikkék behozatala jelenleg 381 millió értékű, azaz naponta egymilliónál többet ad ki az ország e célra, holott annak túlnyomó nagy részét maga termelhetné, az ipar fejlesztése

első rangu politikai feladat. Az osztrák ipart pedig nem lehet még kifejlettnek s gyámolításra nem szorulónak tekinteni, mivel a világpiacz forgalmában csak 4·6 százalékkal vesz részt, míg a német ipar százaléka 17·8, az angolé pláne 29·5 s egyedül csak a cukor és üvegipar forgalmában van jelentékeny (15⁰/₀-nál nagyobb) részesedése, de ott sem túlnyomó, a mint hogy egyetlen iparcikk világforgalmában sincs vezérszerepe.

Ezzel szemben azonban az osztrák kormány egyoldalú intézkedéseket tesz. Táblázatban mutatja ki, hogy az iparüzést a törvény mennyire megnehezíti. A gyermekek és nők munkája, a vasárnapi munka, a bérszolgáltatás, a munkások biztosítása a földműveseknél épen nem, vagy csak igen csekély mértékben van foganatosítva, a mint hogy a földműves-munkások, kiknek száma pedig az összes munkásoknak $\frac{4}{5}$ -e, nincsenek állami felügyelet alatt s nincs számukra semmi törvényes védelem biztosítva.

A munkások helyzete jobb is szerző szerint az iparnál, mint a földművelésnél. Így a munkásbérre vonatkozólag a munkás baleset-biztosító-társaságok által gyűjtött adatok szerint 1890—1893-ról szóló adatok átlagaként volt az évi jövedelem forintokban:

	Földműves- munkásoknál	Ipari munkásoknál
Felső-Ausztriában, Salzburgban és Tirolban .	266	450
Morvaországban, Sziléziában	186	366
Csehországban	175	416
Alsó-Ausztriában	277	703
Galicziában	93	334

A legkisebb bért adják a munkásoknak a keleti Galicziában lakó földművesek, hol augusztus hóban is lehet kapni napszámot 28 krajczárért koszt nélkül. Ezzel szemben Alsó-Ausztriában a férfimunkások 62·7 százaléka 6—12 forintot keres hetenkint, 21·6 százalék pedig 12—18 forintot. A mezőgazdaságnál a napszámos nyáron 12—15 óráig dolgozik, a szolgának pedig soha sincs szabad ideje, mint a gyármunkásnak. A béres, kocsis otthona még rosszabb, mint a gyármunkásé. Egyszóval, a mezőgazdasági munkások sorsa átlag sokkal rosszabb, mint az iparosoké, pedig számuk körülbelül ötszörte oly nagy; az iparmunkások sorából ma már oly társadalmi osztály alakult, mely a parlamentben is biztosított helyet magának, a mezőgazdasági munkások sorsa ellenben hanyatló, mivel a törvény semmikép sem védi őket. Ez az oka szerző szerint, hogy a parasztok tömegesen tódulnak a városokba, melyek népessége 1843 óta Ausztriában annyira emelkedett, hogy előbb $\frac{1}{5}$ -e volt az ország népességének, most már több egy harmadánál.

A parlament nem látja be ezt a visszas állapotot, mivel általában véve kétharmada a képviselőknek a földbirtokosok osztályából kerül ki s a többinek nagyobb része az értelmiségi csoporthoz tartozik, valóságos iparos és kereskedő alig van közöttük. Ezért szerinte halatlan aránytalanság fejlődött ki az ipar rovására minden téren, a mint azt a következő számok mutatják:

	Földművelésnél	Iparnál	Arányszám
Képviselők száma	214	21	10 : 1
Foglalkozók száma (milliókban) .	13·4	6·2	2 : 1
Befizetett adó	77	170	$\frac{1}{2}$: 1
Munkásbiztosítás (millió frtokban)	0·6	30·3	$\frac{1}{54}$: 1
Kivitel	285	500	$\frac{1}{2}$: 1

Az ipar az első tényező Ausztria nemzetgazdaságában, de képviselete a törvényhozásban a legutolsó. Ezért van többek között, hogy a külfölddel kötött vámszerződésekben a mezőgazdasági termékek vámjait jelentékenyen leszállították, az áldozatot azonban csaknem mindig a nagyipar hozta.

Hogy mindamellett a földmivelés — természetes korlátai következtében — sokkal lassabban emelkedett, mint az ipari termelés, azt szerző számokkal igen könnyen bizonyíthatja. Érdekesekek azonban táblázatai, melyekben a két foglalkozási csoport terményeinek árát, továbbá a munkabéreket hasonlítja össze a legutóbbi 30 év alatt, kimutatván, hogy a nép vagyonosodásában mennyiben több szerepe van az iparnak. Nem mulasztja el megjegyezni s bizonyíthatni azt is, hogy a földmivelés mindenkor a conservatív, az ipar pedig a liberalizmus oszlopa volt s hogy a túlnyomólag iparos vidékeken az analfabéták százaléka csak 5—8, míg a keleti tartományokban 75-nél is több. Mindamellett a törvényhozás adókban, a vállalkozók társulásának megnehezítésében, vasuti s gőzhajózási tarifákban, az ingadozó vámpolitikában mintegy egyenesen ellene dolgozik a nagyiparnak.

A miniszteriumok vezetői mindeddig csak nemesek vagy hivatalnokok voltak, gyakorlati emberek, mint Angliában, Franciaországban és az Egyesült-Államokban megtörtént, csaknem soha.

A legnagyobb ellensége azonban szerző szerint a nagyiparnak a közvélemény, a meggondolatlan irigység. Unos-untalan emlegetik például, hogy az Auer-féle gázláng-részvénytársaság 125 százalékot adott részvényeseinek, de feledik, hogy ez az összeg csak egy pár embernek jut mintegy jutalmul a genialis találmányért s csak egy pár évig tart, de a találmány nagy jótétemény a közügynek s milliók kiadásait tudta apasztani. Épen így a »cukorkirályok« dús-gazdagsága elenyésző csekély összeg azzal az eredménnyel szemben, hogy a cukor ára 1836. óta 96 frtról 36 frtra süllyedt. S általában véve is nagy haszon a közügyre nézve, hogy minden egyes új találmány nemcsak apasztja az árucikk termelési költségét, de legalább egyeseket képesekké tesz arra, hogy nagyobb befektetéseket teheszenek. A közvélemény elfeledi a kamatozás hanyatlását, a váratlan politikai körülmények és elemi csapások hatását az árakra, elfeledi, hogy a gyáros szorgalma és ügyessége nem biztos mentség a tönkretétel ellen, csak a jövedelem nagyságára gondol, pedig megfontolhatná, hogy csak az a nagyobb jövedelem az inger, mely a tisztviselők nyugalmas és biztos pályája helyett az iparost erre a fáradtságos és gondteltjes életmódra bírja. A közvetítők, szatócsok, kisiparosok jövedelme aránylag még nagyobb, ők több százalékra dolgoznak s működésük kevésbé használ a közügynek, mint a nagyiparosoké. A theológusok, bölcészek és jogászok sem mozditották annyira előre a közügyet, mint az iparosok és technikusok általában.

Az osztrák conservatív gondolkozásmód, továbbá a politikai és nemzetiségi separatizmus idézik elő azt az ellenszenvet a nagy ipar iránt. De ezek az emberek feledik, hogy a nagy ipar hanyatlása az ország elgyengülésével, megszűnése az állam pusztulásával egyértelmű.

Ez az eszmemenete Raunignak. Közgazdasági szempontból sok kifogás alá eshető, de politikailag sok figyelemre méltót tartalmaz. Auszriában és különösen Bécsben a nagyiparosok tényleg üldözöttek s védelmük politikai okokból jogosult. Raunig dolgozata ennél fogva kevésbé »statisztikai vázlat«, mint a hogy elnevezte, mint inkább politikai röpirat.

The Statistician and Economist 1897—98. Nineteenth publication. San-Francisco L. P. Mc Carty 1897. 8° 672. l.

A nemzetközi statisztikai kutatások eredményeit a gyakorlati használatra különféle alakban szokták a nagyközönség számára feldolgozni. Némelyek rövid táblázatos kimutatásokat készítenek a főbb adatokból, minő a Hübner-Juraschek-féle évi kis füzet. Mások az egyes országok betűrendes sorozata alá foglalják össze a nevezetesebb tudnivalókat, ilyenek különösen a londoni Statesmans yearbook és a gothai almanach. Ismét mások ugyanazokat térképekben és összehasonlító grafikai rajzokban tüntetik fel, minők Perthes ismert zsebatlászai. A negyedik mód az, midőn a statisztikai adatokat — más adatokkal is kibővítve — nem országok, hanem tárgyak szerint csoportosítják és lehető teljes encyclopediát, valóságos kincses könyvet adnak az olvasónak, ki ebben az egyetlen könyvben minden fontosabb adatot megtalál; ilyen többek közt a párisi Hachette almanachja. Ezek a népszerűsítő módszerek irodalmunkban is előfordulnak, Hübner, Hachette és Perthes könyveit átdolgozva magyarul is kiadták s csak a nemzetközi évkönyvek jellege változott meg, mivel a nemrég megszűnt »Közgazdasági és Statisztikai évkönyv« a statisztikai eredményeket nem, mint p. a gothai almanach teszi, országok, hanem tárgyak szerint csoportosította.

A kaliforniai Mc Carty évkönyve, mely a legrégebb vállalatok közé tartozik, a negyedik módszert követi, tehát hasonló a Hachette-féle naptárhoz s az annak mintájára magyar nyelven is kiadott Kincses naptárhoz, bár nem naptár, mivel csak két évben egyszer jelenik meg. Nem statisztikai munka ez szigorúan véve, hanem főképp statisztikára alapított gyakorlati encyclopedia, melyben az olvasó minden fontosabb tárgyról nyer utasítást, természetesen legbővebben a hazai viszonyokról.

Lélektani szempontból is igen érdekes ennek a kaliforniai kiadónak gyűjteménye a nyugat-európai hasonló munkálatokkal összehasonlítva. A régebbi évfolyamokban igen nagy szerepet játszottak a kuriozumok, p. Croesus vagyonára, a legkövérebb emberekre, törpékre, csodaszülöttekre s más hasonló tárgyakra vonatkozó adatok. A mostaniban is találunk ilyeneket, mint p. különböző koponyasúlyok (632. l.), az egyiptomi gúlák méretei (605. l.), a világ legnagyobb harangjai (537. l.), de már ritkábban; ellenben még most is nagyon gyakori a sensationális adatok cultiválása. Az amerikai elnökök s a congressusi képviselők választása az egész kötetnek csaknem 1/10-ét foglalja el, jelentékeny helyet ad az Unio alakulásával kapcsolatos adatoknak s a napi chronológiában a híres büntettek, nagyobb elemi csapások gondosabban vannak feljegyezve, mint más kevésbé sensationális események. A gyakorlati yankee másik jellemvonása is meglátszik e műben. A mértékek, a pénz, kamatok, kereskedelmi és vám adatait csaknem teljesen közli, az előbbiekről még a multa vonatkozólag is, például a bibliai mértékeket, az ókori pénznemeket, stb.

A műnek nagyobb része (az első 394 lap) az amerikai Egyesült-Államokat ismerteti, ide értve a külön is tárgyalt Kaliforniát. A második rész összehasonlító adatokat közöl a külföldről, nem kevesebb mint 239 államról mondván el egyet, mást. A harmadik rész neve »The practical«, túlnyomólag technológiai és nemzetgazdasági adatokkal, különös tekintettel a számtanra, mértanra, hidraulikára, a méretekre és a pénzügyre. A negyedik »vegyes« részben többek között az

egyes tudományágakban két év alatt történt nevezetesebb eseményeket találjuk, továbbá a sportra, löversenyekre, titkos társulatokra s más effélékre vonatkozó adatokat.

Láthatjuk ebből a rövid vázlatból is, hogy Mc Carthy piros könyve (kötésének színéről nevezik így) meglehetősen változatos tartalmú. Pedig a már felsorolt adatokon kívül jóformán mindent megtalálunk itt, a mi más nemzetközi statisztikai évkönyvekben előfordul s ezenfelül jó adag más tárgyat is.

Az amerikai Egyesült-Államokról szóló részben különösen részletesek a népesség megoszlására, a közigazgatásra, pénzügyre, áruforgalomra, bányászatra, pénzverésre, mezőgazdasági termelésre és biztosításra vonatkozó adatok. A történeti részen és a választásokat ismertető fejezeten kívül a főbb iskolák főadatait névszerint közli.

A nemzetközi részben találjuk legelől a szárazföld és tenger megoszlását, a világ népességét szín, hit és nyelv szerint, a csillagászati főadatokat, a hegyek, folyók, tavak, városok (20.000-en felül mind), uralkodók nevezetesebbjeinek felsorolását, minden országról egy pár adatot. Vasutak, hajózás, pénzügy, kikötői forgalom, munkabérek, esőzés, hőmérséklet viszonyainak összehasonlító táblázati kimutatását. Továbbá külön két évi chrónicát napok szerint s a nevezetesebb halálozások felsorolását.

A többi részekben is fordulnak elő oly adatok, melyeket még nem említettünk, így az ásványok kiterjedése, fajsúlya, a különböző testek felforrásának fokai, az írásjelek magyarázata, a csillagászati főadatokat, az esőmennyiség megoszlása, az amerikai polgári háborúra vonatkozó adatok, az államfők névsora koruk szerint, a körnégyszögítésének újabb problémája, stb.

A műben a matematikai és descriptiv rész egyaránt erős, a történelmi visszatekintés egyes, a gyakorlati amerikaiak előtt kíválóan érdekes tárgyaknál nagyon részletes.

Magyarországról aránylag keveset tanul meg a nagy könyv idegen használója, ott, a hol az egyes országokról külön emlékezik meg, hazánkról csak a törvényhozó testület szervezetét ismerteti, de azért előfordul minden nagyobb összehasonlító táblázatban Ausztriától külön. Így közli az ország területét, népességét, a főbb folyókat, a 20.000-nél népesebb városokat, a vasutak, távirdák és áruforgalom főösszegét s a naptári részben a következő öt szerinte főeseményt: 1896. febr. 28-án nagy homokos vihar Budapesten, május 2-án milleniumi ünnepek megnyitása, június 8-án koronázás évfordulójának ünnepe (kövérebb betűkkel), szeptember 27-én Vaskapu megnyitása (kövérebb betűkkel), december 19-én resiczai bányaszerencsétlenség. Többet felőlünk nem tud, még a választásokat sem említi meg, mint más országokban szokta s a halottak terjedelmes jegyzékében nem fordul elő magyar név, csak Hirsch báró halálát említi fel, de azt is hibásan Pozsonyba teszi. Egészen véve azonban adatai, melyeket tudtunkkal az orsz. m. kir. statisztikai hivatal közvetítésével kap, megbízhatók s csak a külföldi hasonló munkákban kiirthatatlan német helynevek (Hermannstadt, Raab, Maria-Theresiopol) zavarják itt is olykor, bár nem mindenkor, a magyar olvasó szemét.

Az összehasonlítások használatát természetesen megnehezíti az amerikai mértékek, súlyok és pénznemek kizárólagos alkalmazása, mindamellett nem egy táblázat még ily alakban is igen tanuságos.

Igy a 630-ik lapon összeállítja a földgömb nevezetesebb államainak adataiból az élelmezési költségek s összes kiadások megoszlását lélekszám szerint, a mint következik:

Államok	Élelmi cikkek fogyasztása fejenként							Ita- lok	Do- hány	Évi kiadás fejenk.
	vaj és sajt ang. font	kávé és tea mucia	gabona ang. font	hús ang. font	burgonya ang. font	só ang. font	czukor ang. font			
Ausztrália	20	127	350	276	305	36.5	91	2.20	2.83	212.38
Ausztria-Magyarorsz.	7	28	460	61	560	14	18	2.80	2.73	69.28
Belgium	15	142	590	65	1.050	—	27	4.00	3.15	123.66
Canada	22	72	400	90	600	40	45	—	2.11	111.43
Dánia	22	140	560	64	410	25	22	5.00	2.24	139.04
Franciaország	8	66	540	77	570	20	20	5.10	2.24	116.63
Németország	8	78	550	64	1.020	17	18	3.08	3.00	98.14
Nagy-Británia	19	91	378	109	380	40	75	3.57	1.38	144.72
Olaszország	4	20	400	26	50	18	8	3.40	1.28	56.21
Hollandia	15	240	560	57	820	20	35	4.00	6.92	101.55
Norvégia	14	144	440	78	500	40	13	—	2.29	92.46
Portugal	3	18	500	45	40	17	12	3.00	1.75	54.87
Románia	9	8	400	82	80	—	4	—	—	—
Oroszország	5	6	635	51	180	19	11	2.02	1.82	49.13
Szerbia	9	8	400	84	80	—	4	—	—	—
Spanyolország	3	6	480	71	20	17	6	2.85	1.10	76.04
Svédország	11	112	560	62	500	28	22	—	1.87	99.36
Svájc	11	110	440	62	140	—	26	—	3.24	87.60
Amer. Egyes.-Államok	20	162	370	150	170	39	53	2.65	4.40	159.66

Az Amerikára vonatkozó táblázatok közül leginkább érdekelhet minket az Egyesült-Államokba bevándorlókról szóló kimutatás, melyből közöljük az utolsó hat év adatait (210 lap), megjegyezvén, hogy az amerikaiak által számított év július elsejétől június hó végéig tart. Az államok sorrendjében a kézikönyvét tartjuk meg.

Országok	1891	1892	1893	1894	1895	1896
Anglia	53.600	49.770	46.501	29.579	31.948	19.492
Irország	55.706	55.467	49.223	33.904	5.838	40.262
Skótszág	12.557	11.520	12.155	7.254	47.972	3.483
Wales	424	757	1.197	1.134	1.916	1.581
Nagy-Británia (külön megjelölés nélkül) .	24	—	—	—	—	9
Ausztria (Csehország és Galícia nélkül) .	30.918	34.367	30.584	20.572	16.649	31.496
Csehország	11.758	8.533	5.548	2.536	1.607	2.709
Magyarország	28.366	37.236	23.501	14.397	15.206	30.898
Belgium	3.037	4.303	4.091	2.028	1.590	1.261
Dánia	10.659	10.593	8.779	5.581	4.244	3.167
Franciaország	6.770	6.521	5.358	3.662	3.702	2.463
Németország	113.554	130.758	96.361	59.386	36.351	31.885
Gibraltár	13	4	5	—	5	—
Görögország	1.105	615	1.131	1.351	605	2.175
Olaszország	76.055	62.137	72.916	43.967	36.691	68.060
Hollandia	5.206	7.260	8.914	2.884	2.348	1.583
Norvégia	12.568	14.462	16.079	8.867	7.373	8.885
Lengyelország	27.497	33.299	13.664	1.552	1.020	691
Portugália	918	2.828	3.959	2.071	589	2.766
Románia	957	978	770	806	507	785
Oroszország (Lengyelek kivételeivel)	42.145	79.294	37.177	35.694	32.053	45.137

Országok	1891	1892	1893	1894	1895	1896
Finnország	5.281	5.099	6.651	2.400	2.437	6.308
Spanyolország	905	1.006	937	820	859	351
Svédország	36.880	43.247	38.077	18.608	15.683	21.177
Svájc	6.811	7.408	5.295	3.417	2.624	2.304
Európai Törökország	265	227	555	278	215	169
Európa (külön megjelölés nélkül)	6	783	144	380	5	—
China	2.836	2.728	2.828	4.018	974	1.441
Ázsia más részei	4.842	5.984	4.171	3.304	3.149	5.323
Afrika	103	351	327	208	167	21
Amerika	5.082	2.904	4.028	2.518	3.889	7.303
Csendes Óceán szigetei	1.301	2.561	2.665	1.232	522	112
Minden más	70	84	66	37	24	—
Összesen	560.319	623.084	502.917	314.467	279.948	343.267

Legrésztetöbb szerzőnk, mint említettük is, az amerikai választási statisztikában. A tömörked ide vonatkozó táblázat között ezen egy (64–66. l.), mely a köztársaság elnökének választása alkalmából beadott szavazatokat közli táblázatosan 1789. óta. A legutolsó választások adatai a következők:

Választás éve	Államok száma	Választó szavazók száma	Politikai párt (angol névvel)	E l n ö k				Alelnök neve	Választó szavazók száma
				jelölt neve	átanok	nép száma	Választó szavazók száma		
1876	38	369	Republican	Hayes B. Rutherford	21	4,033.885	185	Wheeler William A.	185
			Democratic	Tilden I. Samuel	17	4,284.950	184	Hendricks T. A.	184
			Greenback	Cooper Péter	—	81.740	—	—	—
			Prohibition	Smith Green Clay	—	9.522	—	—	—
				Megszlott	—	2.636	—	—	—
1880	38	369	Republican	Garfield A. James	19	4,439.745	214	Arthur A. Chester	214
			Democratic	Hancock S. Winfield	19	4,435.911	155	English H. V.	155
			Greenback	Weaver B. James	—	306.219	—	Chambers B. J.	—
				Megszlott	—	11.868	—	—	—
1884	38	401	Democratic	Cleveland Grover	20	4,845.255	219	Hendricks T. A.	219
			Republican	Blaine G. James	18	4,818.671	182	Logan A. John	182
			Prohibition	John P. St. John	—	150.767	—	Daniels Vilmos	—
			National etc.	Buttler F. Benjamin	—	270.359	—	West A. M.	—
				Megszlott	—	9.231	—	—	—
1888	38	401	Republican	Harrison Benjam.	20	5,439.877	233	Morton P. Levi	233
			Democratic	Cleveland Grover	18	5,538.421	168	Thurman G. Allen	168
			Prohibition	Fisk B. Clinton	—	251.147	—	Brooks A. John	—
			Union labor	Streeter A. J.	—	145.961	—	Cunningham C. E.	—
			U. L. A. etc.	Megszlott	—	9.531	—	—	—
1892	44	444	Democratic	Cleveland Grover	23	5,551.143	276	Stevenson A. E.	276
			Republican	Harrison Benjamin	16	5,178.581	145	Reid Whitelaw	145
			Peopl. party	Weaver B. James	5	1,025.187	23	Field G. James	23
			Prohibition	Bidwell John	—	271.650	—	Rev. J. B. Cronwell	—
1896	45	447	S. L. és megszlott	S. Wing és megszlt.	—	63.398	—	Matchott H. Chas.	—
			Republican	Mac Kinley Will.	22	7,100.369	271	Hobart A. Garret	271
			Democratic	Bryan I. William	23	6,497.325	176	Sewall Arthur	149
			Pop. et Dem.	—	—	—	—	Watson E. Thomas	27
			Nat. Democr.	Palmer M. John	—	131.562	—	Buckner B. Simon	—
			Prohibition	Levering Joshua	—	131.740	—	Johnson Hale	—
			Nat. Prohib.	Rv. Bentley E. Ch.	—	13.310	—	Sousgate J. H.	—
			Soc. Labor	Machett H. Charles	—	40.115	—	Maguire Máté	—
				Megszlott	—	40	—	—	—

Látható ebből a pár példából is, mennyire igyekezett Mc Carthy az amerikaiak gyakorlati érzékének megfelelően állítani össze a könyvet. Elmondhatjuk, hogy ez a statisztikai mű nagyban és egészben a művelt újságolvasó közönség követelményeit tartja szem előtt s mint ilyen, valóban igen használható segédkönyv, természetesen első sorban az amerikai Egyesült-Államok polgárai számára. —gy.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Közüoktatásügy.

Közüoktatásügyi jelentés az amerikai Egyesült-Államokban. Az amerikai Egyesült-Államok nevelésügyi hivatala (Bureau of education), melyet a belügyminiszteriumban 1867-ben mint osztályt s 1869-ben mint önálló hivatalt szerveztek, évről-évre nagyobb tevékenységet fejt ki a nemzeti közoktatásügy ismertetése érdekében. Kiadványai, melyek a közoktatásügy és közmívelődésnek csaknem minden kérdését felölelik, már külön könyvtárt alkotnak s egyik legfőbb munkája, az évi jelentés, az utolsó években terjedelemre és anyagának gazdagságára nézve felülhaladja mindazt, mit e téren más államok létre hoztak. Minden egyes évi jelentés magában véve dúsgazdag tartalmú könyvtár, melyben a közoktatásügy azon évi állapotának részletezésén kívül mindenkor egész sereg önálló és részben igen becses monográfia van. Sűrű nyomtatása daczára ez a jelentés már nem fér meg egy kötetben, sőt a legutóbbi két kötetes munka is rendkívül vaskos, mivel LIX + 2314 lapra, tehát közel 150 ívre terjed.

A jelentés¹⁾ 1894—95-ről szól s a bevezetésen, részletes tárgymutatón és az összesített statisztikai táblázatokon kívül 48 különböző fejezetre oszlik, melyek között nagyobb önálló monográfiák jellegével bírnak a következők:

1. A közoktatásügy állapotára vonatkozó szemlék Franciaországot, Belgiumot, Közép-Európát, Hollandiát, Olaszországot illetőleg.

2. A közoktatásügy történetét tárgyaló dolgozatok a régi Lengyelországban, a zsidóknál, továbbá az Egyesült-Államok egyes területén, különösen Washington és Georgia államokban, továbbá Uj-Angliában.

3. Csoportos ismertetések a négerek, indiánok és az olasz kivándorlók külön iskoláiról.

4. Egyes paedagogiai kérdések ismertetései; így egy rendkívül becses s 10 ívnél terjedelmesebb monográfia a nőnevelés jelen állapotaáról az egész világon (már Wlassics reformja is benne van) s különös részletességgel Angliáról; egy másik szintén igen terjedelmes tanulmány a nyári szünidők czélszerű felhasználását előmunkáló úgynevezett Chautauqua-rendszerről, továbbá kisebb tanulmányok a Bell-Lan-

---

1) Report of the commissioner of education for the year 1894/95. Vohl I—II. Washington Government printing office. 1896.

caster tanításmódról, a társadalmi tudományok és történelem tanításáról, a népoktatási időszakról, a középiskolákba való felvételtől, a tanítók nyugdíjügyéről különböző országokban, stb.

5. Mindezekben kívül vannak még az Egyesült-Államok közoktatásügyének egyes részleteit ismertető dolgozatok részben az államok, részben iskolafajok, részben a közoktatásügyi adminisztráció tekintetében. A jelen évi jelentésben a legterjedelmesebbek ezek közül: a tanítóképzők, egyetemek, művészeti iskolák, orvosi iskolák, nyári iskolák, egyházi iskolák és állami iskolai alapok külön ismertetései.

Mindezekhez természetesen statisztikai adatok és külön táblázatok jönnek, melyek sokszor az egyes iskolákat külön-külön sorolják fel. Maguk a fő statisztikai kimutatások is lehetőleg mindenütt egyes iskolákra vonatkoznak. A hol ez a tárgy gazdagsága miatt nem lehet, az egyes megyéket (s ilyen 553 van) külön veszik elő s ezenkívül még a 4000 lakosnál többet számláló városokét ismét külön. Az adatok többnyire az iskolák anyagi viszonyaira és felszereléseire is kiterjednek s az egyenkint felsorolt iskoláknál az igazgató nevét is közlik.

Csak egyetlen példát akarunk kissé részletesebben bemutatni, mely példa egyuttal hű képet nyújt az Egyesült-Államok közoktatási ügyének nagyságáról s ez a nyilvános elemi iskolák állapota 1894–95-ben.

Amerika hatalmas köztársaságában ebben az évben becslés szerint 68,748.950 ember élt, köztük 20,328.147 volt 5–18 év között. Iskolába beiratott 14,201.752 gyermek, kik közül átlag 9,387.507 járt rendszeren az iskolába. A növekedés egy év alatt 200.002. A tanítók összes száma volt 396.327 (+ 8320), kik közül csak 128.376 (32.4%) férfi. A férfi tanítók átlagos havi fizetése 46.82, a nőké 39.41 dollár volt. Az iskolaépületek száma 237.416 (+ 887), az iskolai vagyon értéke 439,071.690 dollár (+14,047.349). Az egy évi kiadás 178,215.556 dollárt tett (egy főre átlag 2.59 dollár) s ebből 8,336.612 a tőke kamataiból és jövedelmeiből került ki. A tanítók és felügyelők fizetésére 113,664.874 dollárt adtak ki (63.8%). Az összes iskolába járó növendékek száma volt 15,688.622.

Mindezek az adatok egyenkint 20–27 rovatban közölve, melyek között a mi közoktatásügyi statisztikánkban előfordulókon kívül még a következőket találjuk:

1. Magániskolák tanulóinak száma.
2. A tényleg tanításra fordított napok száma általában és százalékokban.
3. A felügyelő személyzet: férfiak, nők és összesen.
4. Az iskolában levő ülőhelyek száma.
5. Az iskolai épületek értéke.
6. A megyei hozzájárulás az iskolák költségeihez (a községtől elkülönítve).
7. Allandó befektetések az iskolákba.

A magasabb fokozatú és szakiskoláknál ezenkívül még az igazgató neve, egyes tantárgyak hallgatóinak száma, részben a tanfolyamok tartama és a kiadott oklevelek száma is közöltetik, csaknem mindenütt megkülönböztetve a fiukat és leányokat, mivel az Egyesült-Államok iskoláinak többsége tudvalevőleg vegyes jellegű.

Igen részletes a táblázatos kimutatás az emberbaráti intézetekről. A főbb adatok a következők:

	Intézetek száma	Tanítók száma	Növendékek száma	Költség dollárokbán
1. Nyilvános intézetek siketnémák számára .	52	753	8.543	1,931.732
2. Nyilvános tanfolyamok siketnémák számára	17	67	571	52.771
3. Magániskolák siket- némák számára . . .	19	96	612	—
4. Nyilvános intézetek vakok számára . . .	37	329	3.741	948.452
5. Nyilvános intézetek hülyék számára . .	18	191	7.010	1,348.710
6. Magán intézetek hülyék számára . .	10	39	371	—
7. Javító intézetek . .	83	1.392	21.898	3,422.260

Az összes táblázatok végén a jelentés táblázatát közöl nem kevesebb mint 92 külföldi állam elemi közoktatásügyéről nagyobb-részt az 1891—1894. évekről. Az országok között Európa Ausztrália és Amerika csaknem teljesen szerepel (Németországból 26 állam külön), előfordul a legtöbb európai gyarmat s ezenkívül Japán, Egyiptom is. Az érdekes táblázatnak 19 rovata van: 1. Ország neve. 2. Az adatok éve. 3—6. Tanulók száma: fiúk, leányok, összesen, a népesség szám-arányában 7—8. Az iskolába járók átlaga s összehasonlítva a beiratkozottakkal. 9—11. A tanító-személyzet: férfi, nő, összesen. 12—16. A folyó kiadások: fizetések, dologi kiadások, összesen, a beirt tanulókra és a népességre vonatkozólag fejenként. 17—18. A népesség és a népszámlálás éve. 19. A közoktatásügyi miniszter vagy főtitisztviselő neve és címe.

Láthatjuk ebből a rövid ismertetésből is, hogy az amerikaiak mily ügyesen és körültekintőleg készítik statisztikai dolgozataikat, összekötve a tisztán matematikai részt descriptiv munkákkal, hogy így a mű annál vonzóbb és tanuságosabb legyen. Hozzájárul mindehhez, hogy az amerikai kormány a hivatalos kiadványok terjesztésében nagyon liberalis gondolkodású s így ezeket a nagy-szabású jelentéseket, ellentétben az európai kormányok hasonírányú kiadványaival, minden érdeklődő s különösen a közkönyvtárak díj-mentesen könnyen megkaphatják.

—r.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- *EDVI ILLÉS LÁSZLÓ, Az aradi kereskedelmi és iparkamara területének közgazdasági leírása. Arad, 1897.
- *MARTENS, Osc., Die Einwirkungen des Werte - Verkehrs mit dem Auslande auf das Volksvermögen und den Volkswohlstand. Ein Beitrag zu den Fragen der Handels- und der Zahlungsbilanz, des Wechselkurses und der Währung. Berlin, 1897.
- *STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Neue Folge. Band 109: Berufstatistik der kleineren Verwaltungsbezirke. Berlin, 1897.
- *STEIN, Ludw., Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. Vorlesungen über Sozialphilosophie und ihre Geschichte. Stuttgart, 1897.
- STEINBACH, Em. Rechtsgeschäfte der wirtschaftlichen Organisation. Wien, 1897.
- *WOLF, J., System der Sozialpolitik. I. Band: Sozialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung. Stuttgart, 1897.
- *ZUR ENTWICKLUNG der internationalen Socialdemokratie. Bericht über den 4-ten internationalen Socialisten-Congress in London vom 27. Juli bis 1. August 1896. (Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Vorträge und Abhandlungen herausgeg. von der Volkswirtschaftl. Gesellschaft in Berlin. Heft. 145—146.) Berlin, 1897.
- *RIGOLAGE, Em., La sociologie par Auguste Comte. Résumé. Paris, 1897.
- SEILLIÈRE Ern, Études sur Ferdinand Lassalle, fondateur du parti socialiste allemand. Paris, 1897.
- BOOTH, Ch., Life and Labour of the people in London. Vol. IX. Comparisons, survey and conclusions. London, 1897.
- *MAC CARTY L., The statistician and economist. 1897—98, San-Francisco és New-York, 1897—98.
- *NEW-SOUTH-WALES: The mother colony of the Australias. Edited by Frank Hutchinson. 1896. Sydney, 1896.
- SCOTT, W. Amasa, The quantity theory. Philadelphia. 1897.

Folyóiratokban.

- FICK, L., Über die Möglichkeit eines Wertmasses. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik, III. Folge. 13. Bd. 5. Heft.)
- RACHFAHL, Felix, Über die Theorie einer »kollektivistischen« Geschichtswissenschaft. (Jahrb. für

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

Nationalökon. u. Statistik. III. Folge. 13. Bd. 5. H.)

UGLAR, Cl., De l'inégalité de la répartition des bénéfices du travail et du capital dans l'accroissement de la richesse depuis 50 ans. (Journ. de la société de statist. de Paris, Juin 1897.)

LANDRY, Ad., La loi de l'offre et la monnaie. (Revue d'écon. polit. Mai 1897.)

WINIARSKY, L., Étude critique sur le III-e volume du »Capital» de Karl Marx. (Revue d'écon. polit. Mai 1897.)

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

BATTAGLIA, R. Freih. von, Versuch einer systematischen und kritischen Darstellung des allgemein modernen Auswanderungsrechtes. Triest, 1897.

ENTWURF eines Gesetzes für das Auswanderungswesen. Berlin, 1897.

ORTLOFF, H., Zur Irren-Gesetzgebung. Ein sozial- und rechts-politischer Bericht. Weimar, 1897.

*PREUSSISCHE STATISTIK. Bd 145: Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen im preussischen Staate während des Jahres 1895. Berlin, 1897.

*Premier RECENSEMENT général de la population de l'empire de Russie. Exécuté le 23 Janvier — 9 février 1897. St.-Petersbourg, 1897.

*RÉSULTATS généraux du dénombrement de la population de la principauté de Bulgarie au 1-er Janvier 1893. Sophia, 1897.

ERIZZO, P. F., Le nuova legge sull'emigrazione: proposte e considerazioni degli agenti marittimi genovesi. Genova, 1896.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. XXV-ik évf. 237. sz. 1897. április hó: A főváros halandósága az 1896-ik évben. Helyenyfertőző betegedések az 1896. évben A központi fertőtlenítő intézet működése 1896-ban.

BERTILLON, J., Le problème de la dépopulation. (Revue polit. el parlementaire, Juin 1897.)

III. Östermelés.

*AGRÁR felolvasások. Kiadja Rubinek Gyula. Szabadverseny. Kartelek és szövetkezetek. Budapest, 1897.

*EMÖDY József, Mit tegyünk? Magyar agrárpolitika, az igazi. Budapest, 1897.

*MEZŐGAZDASÁGI munkabérek Magyarországon 1895-ben. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. Budapest, 1897.

BRIGHAM, Arth., Der Mais. Ein Beitrag zur Geschichte der Entwicklung seines Anbaues und Schilderung einer Reihe systematischer Untersuchungen zum Zwecke der Verbesserung seiner

Zucht und der Steigerung seiner Erträge. Göttingen, 1897.

*HALLE, Ern., Baumwollproduction und Pflanzungswirtschaft in den Nordamerikanischen Südstaaten. I. Teil: Die Sklavenzeit. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von G. Schmoller. (Band XV., Heft 1.) Leipzig, 1897.

*KOLLMANN, Paul, Die landwirtschaftliche Verschuldung im Grossherzogtum Oldenburg. Jena, 1897.

LANDWIRTSCHAFTLICHES Jahrbuch der Schweiz. Herausgegeben vom schweizerischen Landwirtschafts-

Departement. Band X: 1896. (A tartalomból: Die Erfolge einiger grösserer Bodenverbesserungen im Kanton St.-Gallen, von C. Schuller. — Das Genossenschaftsprincip in Anwendung auf die Landwirtschaft von J. Käppeli. — Der Einfluss des Verkehrs wesens auf die europäische Tierhaltung von E. Laur. — Bericht der Vorschaukommission für die landwirtschaftliche Ausstellung in Bern im Jahre 1895. von A. Camenisch. — etc.

*STUMPFE, Emil, Der kleine Grundbesitz und die Getreidepreise. (Staats- und sozialwissenschaftliche Beiträge. Herausgeg. von A. v. Miaskowski. III. Bd. 2. Heft.) Leipzig, 1897.

SEA FISHERIES of the United Kingdom. Statistical tables and returns of fish conveyed inland by railway, 1891 to 1896. London, 1897.

Folyóiratokban.

FÖLDMÍVELÉSI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam 25—27. sz.

ERDÉSZETI LAPOK. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXVI. évfolyam. 1897. május hó.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE. A magyar gazdaszövetség folyóirata. Szerk. Bernát István. 1897. május hó: A magyar agrárválság főbb okai Nagy Miklóstól. Anglia mezőgazdasága. Német járadékbirtokok insége. A hazai szövetkezetek. A tengerentúli verseny Bálint Imrétől; stb.

MEZŐGAZDASÁGI SZEMLE. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XV. évf. 6. füzet 1897. június hó: Néhány szó hazai dohánytermelésünkhöz, Szemes Árpádtól. A kalorimetria a takarmányozás szolgálatában, Monostori Károlytól, A mesterséges trágyafélék utóhatása, Cserhádi S.-től és Rázsó L.-től; stb.

KOLLMANN, P. Die Landwirtschaftliche Verschuldung im Grossherzogtum Oldenburg. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik. III. Folge, 13. Bd. 5. Heft.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*LÁNYI Bertalan, A bányajog alapelvei, tekintettel a bányajogi kodifikáció feladataira. Budapest, 1887.

*JAHRESBERICHTE der Gewerbe-Aufsichtsbeamten des Herzogthums Braunschweig für das Jahr 1896. Braunschweig, 1897.

*JAHRESBERICHTE der kön.sächsischen Gewerbe-Inspektoren für 1896. Nebst Berichten der kön. sächsischen Berg-Inspektoren, die Verwendung jugendlicher und weiblicher Arbeiter beim Bergbau betreffend. Zusammengestellt im kön. sächs. Ministerium des Innern. Dresden, 1897.

KÖHLER, G., Lehrbuch der Bergbaukunde. 4-ik kiadás, Leipzig, 1897.

SIMON, Alf., Der gewerbliche Rechtsschutz in der Schweiz. Sammlung der Gesetze und Verträge, betr. den Schutz der Erfindungspatente, der Fabrik- und Handelsmarken und der gewerblichen Muster und Modelle. Berlin, 1897.

*STATISTISCHE MITTHEILUNGEN über die Verhältnisse Galiziens. XV. Band Heft. III: Die gewerblichen Genossenschaften in Galizien im Jahre 1894. Auf Grund der amtlichen Statistik dargestellt von M. v. Madurewicz. Lwow, 1897.

STRUVE, E., Der Berliner Bierboykott von 1894. Ein Beitrag zur Geschichte der sozialen Klassenkämpfe der Gegenwart, aktenmässig dargestellt. Berlin. 1897.

VERZEICHNISS der von dem kais. Patentamt im Jahre 1896 erteilten Patente. Herausgegeben vom kais. Patentamt. Berlin, 1897.

ANNUAIRE des syndicats professionnels, industriels, commerciaux et agricoles, constitués conformément à la loi du 21 mars 1884, en France et aux colonies. 8-e année (1896). Nancy et Paris, 1897.

LEVAT, Ed. David, L'or en Sibérie orientale. (Publié par Th. V. Sabachnikoff. 2 kötet. Paris, 1897.)

XVII-TH ANNUAL REPORT of the United States geological survey to the Secretary of the Interior, 1895,—96. Part III.: Mineral resources of the United States, 1895, metallic products and coal. — Metallic resources of the United States, 1895, nonmetallic products, except coal. Washington, 1897.

REDWOOD, Boverton és HOLLOWAY G. T., Petroleum. 2 vols with maps in colour showing the principal districts of the world. Philadelphia, 1897.

*STATISTICS of the American and foreign iron trades for 1896. Annual statistical report of the American iron and steel association containing complete statistics of the iron and steel and related industries of the United States for 1896. and preceding years. Philadelphia, 1897.

Folyóiratokban.

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a kereskedelemügyi m.kir.minisztérium. XXII. évfolyam. 47—53. sz.

VIERTELJAHRSHEFTE ZUR STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. 2. Jahrgang. 1897. 2. Heft: Produktion der Bergwerke, Salinen und Hütten 1896. Vorläufige Mittheilung. Branntwein-Brennerei und Besteuerung 1895/96; etc.

V. Kereskedelem és forgalom.

*DEUTSCH-österreichisch-ungarischer Verband für Binnenschiffahrt-Verbandschriften No 1: Begründung des Verbandes. I. Verbandstag in Dresden vom 21—23. IX. 1896. — No 1a: Die weltwirtschaftliche Lage und die mitteleuropäischen Kanalprojekte von G. Zöpfl (Nürnberg). — No 2: Das Donau-Oder-Kanalprojekt. I. Heft: Geschichtliches. Gegenwärtige Lage des Projekts und dessen wirtschaftliche Bedeutung von A. Oelwein. — No 3: Das Donau - Main - Kanalprojekt. I. Heft: Vorträge. — No 5: Das Donau - Moldau - Elbe-Kanalpro-

jekt. Vorträge. — No 7: Das Donau-Oder-Kanalprojekt-Heft 3: Bedeutung des projektierten Kanals für den Güteraustausch Deutschlands mit den Donauländern. Vorträge. Berlin, 1897. (A 4. és 6-ik füzet még nem jelent meg.)

*STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1897. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium V. Heft: Ein- und Ausfahr im Mai 1897. Wien 1897.

*VERWALTUNGSBERICHT der kön. würt-

tembergischen Verkehrsanstalten für das Rechnungsjahr 1895/96. Stuttgart, 1897.

*COMMERCE de la Grèce avec les pays étrangers pendant l'année 1895. Ministère des finances. — Bureau de statistique. Athènes, 1896.

*LE COMMERCE EXTÉRIEUR de l'Égypte pendant l'année 1896. Direction générales des douanes Egyptiennes. Alexandrie, 1897.

Folyóiratokban.

PIZZALA, Oesterreich-Ungarns Ausenhandel im Jahre 1896. (Statistische Monatschrift. Neue Folge. II. Jahrgang. IV—V. April—Mai Heft.

VIERTELJAHRSHEFTE ZUR STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Jahrgang 1897 2. Heft. Verkehr auf den deutschen Wasserstrassen 1872—95. Seeverkehr in den deutschen Hafenplätzen im Jahre 1895. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1896.

GUILLAUMOT, Les chambres de commerce (suite). (Revue gén. d'administration. Mai, 1897.)

LE JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COMMERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-me année. Nos 649—652.

RAFFALOVICH, Arth., Commerce extérieur et fluctuations du change. (Journ. des écon., Juin 1897.)

VI. Pénz, hitel és biztosságügy.

*MARK, Markus, Das Gold- nicht mehr Geld. Die Tauschkraftwährung und die auf Tauschkrafteinheiten lautenden Banknoten. Briefe an einem Finanzmann. Budapest, 1897.

*OESTERREICHISCHE STATISTIK. XLVIII. Bd. 2. Heft: Statistik der Banken in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für die Jahre 1894. und 1895. Wien, 1897.

VERWALTUNGSBERICHT der Reichsbank für das Jahr 1896. Berlin, 1897.

DODSWORTH, Walter A., The commercial year-book: a statistical annual relating to the commerce, industries, agriculture, banking, currencies, investments, railroads, shipping, insurance, population etc. of the United States and foreign countries. II-nd year: 1897. New-York, 1897.

LIFE assurance companies. Statements of accounts and of life assurance and annuity business and abstracts of actuarial reports

etc. during the year ended December 31 1896. London, 1897. SOUND currency, 1896. A compendium of accurate and timely information on currency questions, intended for writers speakers etc. New-York, issued by the Reform Club Sound Currency Committee, 1896.

Folyóiratokban.

SZÖVETKEZÉS. A hazai szövetkezetek kötelékébe tartozó szövetkezetek hivatalos lapja. VII. évfolyam 1897. 15—16. sz.

LOEB, E., Die Wirkungen des Börsengesetzes auf das Bank- und Börsengeschäft. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik. III. Folge. 13 Bd. 5. Heft.)

SCHMID, Ferd., Die Fortschritte der Raiffeisen-Cassen und die bisherigen Ergebnisse ihrer Gebahrung in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. (Statistische Monatschrift. Neue Folge. II. Jahrg. IV—V. April—Mai Heft.)

VIERTELJAHRSSHEFTE ZUR STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Jahrgang 1897. 2. Heft.: Zur Statistik der Preise: 1. Grosshandels-Preise von Mais 1885—1896. 2. Grosshandels-Preise von Vieh in Wien 1885—1894. 3. Grosshandels-Preise von 11 wichtigen Waaren an russischen Plätzen 1846—1895, Zur Statistik der Krankenversicherung (1895. und 1890/95.)

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nos 23—26: La véritable fonction de la banque de France et des grandes banques nationales, Les

idées et les erreurs parlementaires sur la banque de France. L'or russe et l'or sibérien, etc. FRANÇOIS, G., Les chambres de compensation et les caisses de liquidation. (Journ. des écon. Juin. 1897.)

LACOMBE, L., Le marché financier de Paris et les projets de réorganisation. (Revue polit. et parlement. Juin, 1897.)

NEymarck Alfr., Le mouvement des billets de la banque de France. (Journ. de la société de statist. de Paris, Juin 1897.)

VII. Pénzügy.

SEIDLER, G., Lehrbuch der österreichischen Staatsverrechnung. 3-ik kiadás. Wien, 1897.

*WESTPHAL, Phil., Zur Grundrententheorie. Ein Vorschlag zur Lösung der Quotenfrage auf volkswirtschaftlicher Basis. Wien, 1897.

Les FINANCES de la Russie. Budgets, dette publique, commerce extérieur, chemins de fer, d'après les documents officiels. Paris. 1897.

Folyóiratokban.

DAS HANDELS-MUSEUM. Bd. 12. (1897). Nr. 23—26: Das Cartellgesetz

Rückkauf der grossen französischen Privatcanäle durch den Staat. Die Erwerbsteuer von den der öffentlichen Rechnungslegung unterworfenen Unternehmungen von S. Feilbogen, etc.

KÄHLER, W., Die Bedeutung des Reichsinvalidenfonds für den preussischen Kommunalkredit. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik. III. Folge. 13. Bd. 5. Heft.)

DESBATS, G., La réforme de l'impôt des boissons. (Revue polit. et parlement. Juin, 1897.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

*HEIMANN G., Die Ergebnisse der berufsgenossenschaftlichen Unfallversicherung. Berlin, 1897,

KLEY, W., Die Berufs-krankheiten und ihre Stellung in der staatlichen Arbeiterversicherung in nationalökonomischer Beuchtung

DOCUMENTS sur la question du chômage. Publication du Ministère du commerce, de l'industrie, des postes etc. Office du travail. Table des matières: L'assurance mutuelle officielle contre le chô-

mage. Les caisses de secours en cas de chômage, organisées par les syndicats ouvriers. Les travaux de secours contre le chômage. Les sociétés privées d'assistance par le travail. La statistique du chômage. Les causes du chômage. Documents parlementaires français.

Folyóiratokban.

ARCHIV FÜR SOCIALE GESETZGEBUNG UND STATISTIK. Herausgeg. von. H. Braun. X. Band 5. Heft: Der

- Hamburger Strike von 1896/97. von Ferd. Tönnies. Die Stellung der Heimarbeiter im Deutschen Gewerberecht von M. von Schulz. Der Entwurf eines Unfallversicherungsgesetzes in den Niederlanden von G. Mayer u. J. H. van Zanten. Wortlaut des Entwurfs eines Gesetzes zur Einführung einer Versicherung der Arbeiter gegen die Folgen von Unfällen in bestimmten Gegenden (Niederlande). Die Statistik der Unfall-, Invaliditäts-, Alters- und Krankenversicherung im Deutschen Reich für das Jahr 1894. von Ern. Lange. L. Sonnemann's Grundzüge eines Reichsgesetzes zur kommunalen Versicherung gegen Arbeitslosigkeit, besprochen von Em. Hofmann. Wortlaut der Sonnemann'schen Grundzüge; etc.
- EHRENBERG, R., Der Aufstand der HamburgerHafenarbeiter 1896/97 (I.) (Jahrb. f. Nationalökon u. Statistik. III. Folge. 13. Bd. 5. Heft.)
- Die EINWIRKUNG der Versicherungs-Gesetzgebung auf die Armenpflege. (Vierteljahrshäfte zur Statist. des Deutschen Reichs. Jahrg. 1897. 2. Heft.)
- DAS HANDELS-MUZEUM. Bd. 12. (1897.) Nr. 23—26: Arbeiterversicherung und Armenpflege. Begünstigungen von Genossenschaften bei öffentlichen Ausschreibungen in Italien. Ein Arbeitsministerium für Frankreich. Communale Werkstätten für Heimarbeiter in Bern; etc.
- BULLETIN de l'office du travail. 4-e année. No 6. Juin, 1897.
- DUBOIS Ern., Le travail du dimanche en Belgique et l'état des législations étrangères sur la matière d'après l'enquête de l'office du travail belge (fin.) (Revue d'écon. polit. Mai, 1897.)
- L'ÉCONOMIST FRANCAIS. 1897. Nos 23—26 La philosophie des grèves, leur nombre, leurs caractères, leurs conséquences. La coopération devant le socialisme. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: le socialisme municipal et ses conséquences économiques; etc.
- JAY, R., L'évolution du régime légal du travail. (Revue polit et parlem., Juin, 1897.)
- REVUE DU TRAVAIL. Publiée par l'office du travail de Belgique. 2-e année. No 5. Juin, 1897.
- THE LABOUR GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No 6. June 1897 State of employment in May. Statistics of mines and quarries in 1896. The cooperative congress at Perth; etc.

IX. Gazdaságtörténet.

- *EBERSTADT, Rud., Magisterium und Fraternitas. Eine verwaltungsgeschichtliche Darstellung der Entstehung der Zunftwesens. (Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgeg. G. Schmoller. Bd. XV. Heft. 2.) Leipzig, 1897.
- COLVILLE, J., By-ways of history: studies in the social life and rural economy, of the olden time. Edinburgh, 1897.
- Folyóiratokban.*
- HAUSER, H., Le travail des femmes au XV-e et XVI-e siècles. (Revue intern. de sociologie. Mai 1897.)

X. Statisztika.

- *KOLLMANN, Paul, Statistische Beschreibung der Gemeinden des Herzogthums Oldenburg. Oldenburg, 1897.
- *STATISTISCHES HANDBUCH der kön. Hauptstadt Prag und der Vororte Karolinenthal, Smichow, kön. Weinberge und Žižkow für das Jahr 18 Herausgegeben von J. Erben. Neue Folge. XI. Jahrg. Deutsche Ausgabe. Prag, 1897.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH für das Deutsche Reich, 18-ter Jahrgang. 1897. Berlin, 1897.
- *WÜRTTEMBERGISCHE JAHRBÜCHER für Statistik und Landeskunde. Jahrgang 1896. Stuttgart, 1897.
- *ALBUM de statistique graphique. 1893. Principauté de Bulgarie. Bureau de statistique. Sophia, 1896.

XI. Vegyes művek és folyóiratok.

- BUDAPEST FŐVÁROS HAVI FÜZETEL. XXV. évf. 287. sz. 1897. április hó: A Budapest fővárosi tanterület népoktatási állapota az 1895/96. tanévről
- *AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLIX. Jahrgang. 5. Heft. Wien, 1897.
- *JAHRESBERICHTE der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XXV. Jahrgang 1897. II. Heft. Wien 1897.
- SCHMID, Ferd., Statistik der in Nieder-Oesterreich verwalteten Stiftungen nach dem Stande vom 31. Dezember 1893. (Statistische Monatschrift Neue Folge. II. Jahrg. IV—V. April-Mai Heft.)
- *STATISTISCHE MITTHEILUNGEN über die Verhältnisse Galiziens. XVI. Bd. Heft. I.: Gerichtliche Feilbietungen bäuerlicher und kleinstädtischer Realitäten in Galizien in 1894. mit Rückblicken auf die Vorjahre von Thad. Zajackowski. Lwow, 1897.

FIUME ÁRÚ- ÉS HAJÓFORGALMA AZ 1896. ÉVBEN.

Fiuménak, mint tengeri kikötőnek, jelentősége csak 1867 után, sőt igazabban csak a nyolczvanas években kezdődik. Mikor Mária Terézia 1779-ben mint »corpus separatum«-ot a magyar koronához csatolta, az Adria kikötői között csak nagyon alárendelt szerepet játszott. Forgalmának emelése érdekében ugyan már a múlt század végén s a jelen század elején is történtek egyes intézkedések, melyek között legjelentősebb a Fiumét Károlyvárossal összekötő Lujza-út kiépítése volt, ez intézkedések azonban nem voltak elégségesek arra, hogy jelentéktelenségéből kiemeljék. A nemzeti ujjaszületés korszakában, midőn a nemzet minden téren való elmaradottságának egyre jobban tudatára ébred s a százados mulasztásokat pótolni törekszik, legjobbjainkat tengeri kereskedelmünk föllendítése is élénken foglalkoztatja. Ekkor merült fel a budapest-fiumei hajócsatorna terve s törvénybe iktattatott a »Sziszektől a magyar tengeri révpartokig« vezető vasutvonal¹⁾ kiépítésének szükségessége is, a hajócsatorna terve azonban éppen úgy meghiusult, a mint nem épült ki a vasutvonal sem. A nemzet nagy rétegeiben még mindig hiányzott a kellő érdeklődés a tisztán közgazdasági természetű kérdések iránt, a bécsi kormánytól pedig valóban nem volt várható, hogy Trieszt természetes versenytársának fejlődését bármiképen is előmozdítsa. Még inkább rosszabbodott Fiume helyzete az ötvenes és hatvanas években. Ez időszakban épült ki a déli vasut buda-pragerhoi vonala, mely a bécs-trieszti vonalba kapcsolva, Magyarország kivitelét Trieszt felé terelte. Hozzájárult ehhez a sziszek-zágráb-steinbrücki vonal kiépítése,

---

¹⁾ 1836. évi XXV. t.-cz.

mely Horvátország kivitelét is elvezette Fiume mögött a trieszti kikötőbe.

Az absolut kormány ezen vasuti politikájának volt a következménye, hogy Fiume forgalma különösen a hatvanas években évről-évre hanyatlott s midőn Fiume 1867-ben ismét magyar kormányzat alá jutott, mint kikötőváros jóformán alig játszott már szerepet s inkább csak mint hajóépítőtelep birt jelentőséggel. A magyar kormány azonban mihamar belátta, mily nagy jelentőségűvé válhatik reánk nézve Fiume, mint tengeri kereskedelmünknek legtermészetesebb emporiuma. Eltekintve azoktól az általánosan ismert előnyöktől, melyekkel a tengeren való szállítás olcsóbbság, kényelmesség stb. tekintetében a vasuti szállítás fölött bir, kétségtelen, hogy kereskedelmünknek az osztrák közvetítő kereskedelem gyámkodása alul való felszabadítását legbiztosabban úgy remélhetjük, ha tengeri kereskedelmünket megerősítve, a külföldi piacokkal lehetőleg közvetlen összeköttetéseket teremtünk és sikerül kiviteli czikkeinket lehetőleg a tengeren, az osztrák piacz közbenjütte nélkül exportálnunk, viszont szükségleti czikkeinket is lehetőleg a közvetlen piacokon, nem pedig az osztrák közvetítő kereskedelem kezén keresztül beszerezni.

Fiume közgazdasági jelentősége fölismertetvén, egymást fölvaltó kormányainknak 1867 óta kiváló gondját képezte a fiumei kikötő fejlesztése s a tengeri forgalom ápolása. Nem képezi feladatunkat, hogy az ezen czélból tett intézkedéseket sorjában ismertessük, azért csak röviden említjük fel, hogy már a hetvenes években megkezdődik a fiumei kikötő nagyszabású kiépítése és bővítése, mely czélra a magyar országgyűlés készségesen szavazott meg több mint 13 millió forintot ¹⁾, ugyanezen időszakra esik a tengerészeti közigazgatás rendezése, a gőzhajójáratok meghonosítása, a károlyváros-fiumei vasut kiépítése, mi által Fiume az ország szívével közvetlen vasuti összeköttetésbe jutott, nem is szólva a kisebb jelentőségű kormányzati tények egész sorozatáról.

A nyolczvanas években sem csökkent a magyar államnak tengeri kereskedelmünk és hajózásunk emelését czélzó tevékenysége. A zágráb-károlyvárosi vonalnak 1880-ban történt megváltásával, majd a budapest-pécsi s a zákány-báttaszéki

¹⁾ 1871: XIX. t.-cz.

vonat kiépítésével egyre jobban sikerült a forgalmat Fiume felé terelni, mely azelőtt a déli vasut és az osztrák kormány tarifapolitikája következtében Trieszt felé irányult. A mellett folyvást dolgoztak a fiumei kikötő kibővítésén is, új meg új hajózási vonalak nyíltak meg a magyar kormány bőkezű támogatásával, folyton bővítették a magyar államvasutak fiumei állomása s egymás után emelkedtek a hatalmas raktárak, melyekben a kereskedő aránylag mérsékelt díjak mellett helyezhette el árúit. Legfényesebb korszaka azonban 1891-ben kezdődött Fiuménak, midőn Baross az osztrák Lloydal addig fennállott szerződést felbontván, a magyar érdekeket sokkal inkább képviselő »Adria« társasággal kötött szerződést s törvényhozásiilag évi 570 ezer forint segélyt szavaztatott meg a társaságnak, mely ezen időponttól kezdve egyszerre hatalmas hajózási vállalatná fejlődött, magyar szellemben vezetve, ellátva kitűnő hajókkal, melyek száma ez idő szerint 25. A mellett a fiumei kikötő újabb és újabb kibővítése, a tárházak szaporítása, a parti hajózás rendezése, iparvállalatoknak s különösen a fiumei forgalmat ápoló magyar kereskedelmi részvénytársaságnak megalakítása stb. jelzik a fontosabb mozzanatokat, melyek nyomán a fiumei kikötő forgalmának szinte nem is sejtett föllendülése következett. A magyar állam gondoskodása nem szűnt meg a mai napig sem s kormányférfiaink a már szinte hagyományossá vált elvekhez nem lettek hűtelenek. Hogy az állam által a fiumei kikötő érdekében hozott áldozatokat mérlegelhessük, fölemlítjük, hogy magának a fiumei kikötőnek építése, a tárházak és egyéb felszerelések nélkül 1894-ig mintegy húsz millió forintba került, a tárházaké és egyéb felszereléseké szintén jó egynehány millióba, nem számítva az Adriának és a többi hajózási vállalatoknak nyújtott évi segélyeket, melyek összege ez idő szerint meghaladja az évi nyolczszázezer forintot s nem tekintve az államvasutak által a fiumei útírányban nyújtott különféle díjkedvezményeket, melyek pénzértéke alig kiszámítható.

Az állami gondoskodás ily nagy mértéke mellett szinte érthetetlen az a mellőztetés, melyben a fiumei árú- és hajóforgalomra vonatkozó statisztikának ügye egész napjainkig részesült. Pedig sürgősen hangsúlyozni, hogy a helyes kormányzati politika akár új intézmények létesítésénél, akár a létezők megváltoztatásánál alig nélkülözheti a statisztikát,

mely objectiv adataival a leghivebben tükrözi vissza az egyes intézkedések hatását s époly kiméletlen tárgyilagossággal mutat reá a hiányokra. A fiumei forgalom irányításánál, az annak fejlesztésére irányuló intézkedéseknél a magyar kormánynak eddigelé nem állott a statisztika oly mértékben rendelkezésére, mint más államokban, melyek fontosabb kikötőik statisztikájának ügyét már régóta kiváló gondoskodásban részesítik s többnyire önálló statisztikai hivatalok által látják el,

Fiume és a magyar-horvát tengerpart hajóforgalmáról ugyan már 1871-től kezdve jelentek meg kimutatások az orsz. m. kir. statisztikai hivatal által szerkesztett Magyar Statisztikai Évkönyv illető füzeteiben, az árúforgalomról azonban első ízben 1885-ben, a budapesti általános országos kiállítás alkalmával adattak ki nagyobb nyilvánosságra szánt hivatalos adatok. Az adatokat a m. kir. tengerészeti hatóság állította egybe és pedig az utolsó harmincz évre visszamenőleg. Ugyanakkor a nevezett hatóság a hajóforgalomról is adott ki egy kötetet, mely az adatokat az utolsó 70 évre visszamenőleg tartalmazta. A kötetek nem adnak számot a forrásokról, melyekből adataik meritvék s így az adatok megbízhatóságáról nem mondhatunk ítéletet, valószínű azonban, hogy különösen a század első felére visszanyúló adatok a tényleges állapotokat nem a leghivebben tükrözik vissza. Az árúforgalmat tárgyaló kötet nagyjában a közös vámterület árulajstromát követve, egyenkint közli a fiumei forgalomban szereplő árúk behozatalát 1854-től kezdve, a származási és rendeltetési országok feltüntetésével, de csupán mennyiség szerint s a legkülönbözőbb mértékegységekben, mint métermázsza, darab, köbméter stb. Csökkenti az adatok használhatóságát az érték hiánya mellett az a körülmény is, hogy a kötet semmiféle összefoglaló táblázatot nem tartalmaz, csupán a kötet utolsó lapján van adva a behozatal és kivitel mennyiségének és értékének főösszege. Hogy az összes behozatal, illetve kivitel értékének kiszámítása mily alapon eszközöltetett, arról a kötet nem tájékoztat. A hajóforgalmi adatokat tartalmazó kötet, a felölelt hetvenéves időszakban minden évről egy-egy külön táblában mutatja ki a Fiuméba üresen és terhelve érkezett hajók számát és tonnataralmát, a gőzösök és vitorlások megkülönböztetésével s 1854-től

kezdve mindegyik országnál feltünteteti az onnan behozott és oda kivitt árúk értékét is.

A szóban forgó kötetek, a kezdet nehézségeivel természet-szerűleg együttjáró fogyatkozásaik daczára is bírnak azzal a nagy érdemmel, hogy az első komoly kísérletet képezik a fiumei forgalom rendszeres statisztikáját illetőleg. A köteteknek mintegy folytatásaul tekinthetők azok a terjedelmes fejezetek, melyek a kereskedelemügyi miniszternek a törvényhozás elé terjesztett évi jelentéseiben a fiumei árú- és hajóforgalmat ismertetik. E jelentések, melyeket a tengerészeti hatóság évenként az egyes hajózási vállalatok részéről nyert adatok alapján állít egybe, a fiumei árú- és hajóforgalomnak mondhatni minden fontosabb mozzanatáról részletesen beszámolnak s az adatok gazdagsága ellen valóban nem tehetünk kifogást. Sajnos azonban, hogy ezek a jelentések nélkülözik a teljes megbízhatóságot, a mi nem is lehet máskép, tekintve, hogy a tengerészeti hatóság azok összeállításánál az érdekelt vállalatok ellenőrizhetetlen s épen azért kétségtelenül sok esetben hibás adataira volt kénytelen támaszkodni. Pontos, megbízható statisztika csakis ott várható, hol az adatok rendszeres adatgyűjtés útján jutnak birtokunkba, hol megvan az állandó ellenőrzés s megvan a lehetőség is arra, hogy a szándékos vagy tévedésből eredő helytelen bevallások idejekorán helyesbítsenek.

A fiumei árú- és hajóstatisztika ügye az 1895. év végén nyert kedvező megoldást, midőn a kereskedelemügyi miniszter elhatározásából Fiumében az országos m. kir. statisztikai hivatalnak egy kirendeltsége állíttatott föl, mely kirendeítés az árúnyilatkozatok adatainak ellenőrzése mellett a fiumei kikötőre vonatkozó mindennemű statisztikai adatok gyűjtésével s részben összeállításával is megbízott. Ez intézkedés által végre mi is rátértünk arra az útra, melyet egyéb államok már évek óta követnek, fontosabb kikötőik statisztikájának összeállítása céljából az illető kikötővárosokban többnyire egy-egy statisztikai hivatalt szervezván.

Az országos statisztikai hivatal fiumei kirendeltségének fölállítása által a fiumei kikötő oly szervet nyert, mely az adatgyűjtést helyes alapokra fektetve, a beszolgáltatott adatok állandó, rendszeres ellenőrzését lehetővé tette. A nevezett kirendeltség által gyűjtött adatok az 1896. év elejétől kezdve azon

havi füzetekben tétettek közzé, melyeket a statisztikai hivatal Magyarország áruforgalmáról havonként kiadni szokott. Természetes azonban, hogy ezek a közlemények csupán a főbb eredményeket tartalmazhatták, minél kevesebb kombinációban. A gyűjtött adatok teljes és minden irányú kihasználása az egész évi eredményeket feltüntető feldolgozásnak volt fenntartva, mely az orsz. m. kir. statisztikai hivatal kebelében a folyó 1897. év elején hajtattott végre. A feldolgozás által kiderített rendkívül érdekes eredmények külön kiadmányban ez idő szerint még nem láthatván napvilágot, azok egy része a kereskedelemügyi miniszter 1896. évi jelentésébe fog fölvetetni. E jelentés azonban az adatok gazdag halmazát távolról sem fogja kimeríteni s természeténél fogva különben is az érdekelt közönség egy kisebb részének jut csak kezei közé: úgy véljük tehát, nem lesz érdektelen, ha az említett feldolgozás által kiderített fontosabb eredményeket e folyóirat olvasóival is megismertetjük.

Mielőtt a kimutatások adatainak ismertetésébe fognánk, szükségesnek látjuk röviden előadni, mely viszonyok kiderítésére terjedt ki a földolgozás. A mi mindenekelőtt az áruforgalomra vonatkozó adatokat illeti, minden egyes áru forgalmáról egy-egy külön lap készült, melyen az illető áru behozatala, illetőleg kivitele a származási és rendeltési országok felsorolásával mennyiség és érték szerint részleteztetett, feltüntetésével annak is, hogy az illető áru szállításában a különféle nemzetiségű gőzösök és vitorlások mily arányban vettek részt. Ezenkívül a fiumei forgalomban legnagyobb jelentőséggel bíró árukról külön kimutatások készültek, melyek az illető áruk forgalmát a fönntemlitett kombinációk mellett még az egyes hajózási vállalatok szerint is részletezték. Külön kimutatások készültek továbbá Fiuménak az egyes fontosabb külföldi kikötőkkel való áruforgalmáról.

A hajóforgalomra vonatkozólag készült összeállítások föltüntetik Fiume 1896. évi hajóforgalmát lobogók és hajónemek, továbbá származási és rendeltetési országok szerint. Külön kimutatások részletezik továbbá az egyes magyar, nemkülönben a külföldi hajósvállalatok forgalmát, tekintettel mindenütt a származási és rendeltetési országokra s feltüntetésével annak, hogy a közlekedett hajók között mennyi volt a gőzös s mennyi vitorlás s hány érkezett vagy indult rakodtan, illetve üresen.

Végül Fiume vasuti forgalmáról is készültek kimutatások, melyek a fiumei vasutállomáson leadott és föladott árúk forgalmát származási és rendeltetési országok szerint részletezve tüntetik föl.

Ezek után áttérve az adatok ismertetésére, az árúforgalom főeredményeit az alábbi kis kimutatásban tüntetjük föl:

Behozatal		Kivitel		Összes forgalom	
mennyiség	érték	mennyiség	érték	mennyiség	érték
11.610 drb.		71 drb.		11.681 drb.	
4,119.269 mm.	45,187.317 frt	5,163.630 mm.	48,539.193 frt	8,282.899 mm.	93,726.510 frt

Ez adatok szerint a Fiuméba behozott árúk mennyisége, a darabszám szerint kimutatott csekély jelentőségű árúkat figyelmen kívül hagyva, kerekszámban 4.12 millió métermázsát tett 45.19 millió forint értékben, a kivitel mennyisége pedig 5.16 millió métermázsára s értéke 48.54 millió forintra rugott. Megjegyzendő, hogy e mennyiségekbe a nem kereskedelmi forgalom, nevezetesen az üres zsákok, podgyászok és katonai szállítmányok forgalma nincs befoglalva. Ezek hozzászámításával a behozatal mennyisége 4,131.715 métermázsára, a kivitel mennyisége pedig 5,257.875 métermázsára rugott.

Az 1896. évi eredményeket a kereskedelemügyi miniszterium évi jelentésében közölte 1895. évi adatokkal egybe-hasonlítva, mely évben a behozatal mennyisége 4,668.427 métermázsát s annak értéke 63,375.439 forintot tett, a kivitelé pedig 5,082.097 métermázsát és 58,246.119 forintot, úgy találjuk, hogy a forgalom 1896-ban mennyiség szerint is, még inkább pedig érték szerint, jelentékenyen hanyatlott volna. Tekintettel azonban arra, hogy az ismertetésünk alapját képező kimutatások egészen más rendszerben készültek, mint a korábbiak s az érték kiszámítása is egészen más alapokon eszközöltetett, a korábbi évek eredményeivel való összehasonlításokat csak a legnagyobb tartózkodással ejthetjük meg. Alapos okunk van feltételezni, hogy az 1896. évi adatok, melyek az ellenőrzés minden rostáján keresztülmentek, sokkal inkább megfelelnek a valóságnak, mint a korábbi évek adatai s éppen azért nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget a látszólagos esökkenésnek, melyet egyébként a múlt évben tett tapasztalatok meglehetősen valószínűtlenné is tesznek, miután a tavalyi forgalom köztudomás szerint oly élénk volt, mint már évek óta nem.

Ha már a korábbi évek adataival szemben is bizonyos tartózkodással megyünk bele az összehasonlításba, még indokoltabb ez a tartózkodás, midőn a Fiuméra vonatkozó adatoknak nemzetközi adatokkal való egybehasonlításáról van szó. A nélkül tehát, hogy az összehasonlításához messzebb menő következtetéseket fűznénk, érdekesnek találjuk megemlíteni, hogy Triesztbe az 1895. évben (1896-ról még nincsenek adataink) 8,418.687 mm. és 6,734.137 darab árú érkezett a tengeren s ezek értéke 184,978.956 forintot tett, a kivitel mennyisége pedig 3,414.594 métermázsára és 20,145.055 darabra rugott, 150,573.541 forint értékben.¹⁾ Megjegyezzük, hogy a darabszám túlnyomó nagy részét úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél a dongák és faárúk teszik. Az itt közölt adatok szerint a trieszti forgalom értéke úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél többszörösen túlhaladja a fiumei forgalom értékét, attól tehát, mint a viszonyok felületes ismeretén alapuló hirlapi cikkekben oly gyakran és előszeretettel hallunk hangoztatni, mintha a fiumei forgalom Trieszt forgalmát idestova már elérte, vagy éppen túlszárnyalta volna, egyelőre még meglehetősen messze állunk.

Érdekesnek látjuk a fiumei forgalom adatait Németország két legnagyobb kikötőjének, Brémának és Hamburgnak adataival összehasonlítani. Brémára nézve 1896-ról, Hamburgra nézve 1895-ről állanak adatok rendelkezésünkre s ezek a következő eredményeket mutatják:

	Behozatal		Kivitel	
	mennyiség mm.	érték márka	mennyiség mm.	érték márka
Bréma ²⁾ . . .	19.792.066	549,263.643	10,357.495	372,311.495
Hamburg ³⁾ .	63,690.362	1,461,433.100	29,778.646	1.336,773.290

Ez adatok szerint Bréma bevitelének mennyisége a fiumei behozatal mennyiségét csaknem ötszörösen, a hamburgi bevitel pedig több mint tizenötszörösen túlhaladja s érték szerint is, a márkákat 60 kr-jával forintokra átszámítva, a fiumei 45.19 millió forinttal szemben Brémánál mintegy 330 millió forintot, Hamburgnál pedig mintegy 996 millió forintot találunk. Épp ily óriási különbségek mutatkoznak a kiviteli adatoknál, miből láthatjuk, hogy Fiuménk a világforgalom nagy emporiumai mellett ez idő szerint bizony még

¹⁾ Commercio di Trieste nel 1895.

²⁾ Jahrbuch für Bremische Statistik. Jahrgang 1896.

³⁾ Hamburgs Handel und Schiffahrt 1895.

vajmi kevésbé tesz számot. E körülmény azonban önbizalmunkat nem lankasztani, hanem inkább fokozni van hivatva.

A részletes adatokat tekintve, azt látjuk, hogy a Fiuméba behozott árúk között ez idő szerint a bor áll első helyen, melyből tavaly 805.160 mm. jött be, 11.27 millió forint értékben és pedig kizárólag Olaszországból és Dalmáciából. Tavaly nyers dohányból is igen jelentékeny behozatalunk volt, mely mennyiségileg 34.740 métermázsát, érték szerint 5,523.660 forintot tett. Ebből az összegből 3.29 millió forint európai Törökországra, 957 ezer forint Egyiptomra, 926 ezer forint Ausztriára esett, ezeken kívül Nagybritanniából és az Észak-amerikai Egyesült-Államokból is volt kisebb behozatalunk. A behozatali árúk sorában harmadik helyen a nyers jutát találjuk 3,367.500 forint értékben; ennek származási helye kizárólag Brit-Kelet-India. Kávéből tavaly 28.720 métremázsát hoztunk be, 3,302.800 forint értékben, ennek azonban csupán kisebb része jött Fiuméba közvetlenül a tengerentúli államokból, míg annak nagyobb része Ausztriából, Trieszt közvetítésével jutott be. Az említett árúkon kívül 3 millió forintot meghaladó értékben hozatott még be Fiuméba a hántatlan rizs, nagyobb részben Hátsó-Indiából, kisebb részben Japánból. Fontosabb behozatali árúk még a pamutfonál, nyers petroleum, nyers pamut és nyers vas, melyek egyenkint egy-egy millió forintot meghaladó behozatali értékkel szerepelnek. További nyolcz árúnál a behozatal értéke háromszázezer és hétszázezer forint között ingadozik, 22 árúnál az érték száz-ezer forinttól háromszázezer forintig terjed, összesen tehát 39 árút találunk, melyekből Fiuméba egyenkint véve legalább százezer forint értékű mennyiség jött be. Ezek értéke összesen 39,085.284 frtot képviselt, vagyis a 45,187.317 frtra rugó behozatali értéknek csaknem 87 százalékát, miből kitűnik, hogy Fiume behozatalának alakulását mondhatni kizárólag ezen árúk döntik el.

A kivitelnél összesen 32 oly árút találunk, melyek tavaly egyenkint véve legalább százezer forint értékkel szerepeltek. Ezen árúk értéke összesen 40,484.750 forintra rugott, mely összeget az egész kivitelnek 48,538.428 forintot tevő értékével szembeállítva, kitűnik, hogy a szóban forgó árúk értéke az egész kivitel értékének körülbelül 83 százalékát teszi. Ezen árúk tehát a kivitelben szintén oly jelentős sze-

repet játszanak, mint a behozatalnál az ott felsorolt árúk. A kiviteli árúk között legfontosabb a liszt, melyből tavaly egymillió métermázsát meghaladó mennyiség ment ki 12·04 millió forint értékben, a fiumei kivitel értékének negyedrésze tehát ezen egy árúra esik. A Fiuméból kivitt lisztnek legnagyobb része Angliában talál elhelyezést, de jelentékeny mennyiségek kerültek Ausztriába és Franciaországba is. Az egykor oly jelentékeny braziliai kivitel a braziliai kormány védvamos politikája s az Unio versenye következtében ma már nagyon hanyatlott s a magyar kormány által nyújtott különféle kedvezmények dacára is csak 958.803 frt értékű liszt került tavaly Fiuméból Braziliába. A kiviteli árúk sorában második helyen a nyers cukor áll, melynek nagyobb része az Egyesült-Államokba, kisebb része Olaszországba és Angliába vitetett ki. Dongából tavaly 863.211 mmázsát tevő mennyiség ment ki Fiuméból, 4,607.132 forint értékben: ebből az összegből 4,102.051 forint Franciaországra esett, a maradék Olaszország, Hollandia és Norvégia között oszlott meg. A kiviteli árúk sorában negyedik helyen a kábelt találjuk, melyből tavaly 2,669.450 forint értékű mennyiség ment Spanyolországba; ez a forgalom azonban tisztán átmeneti jellegű, a mennyiben a szóban forgó árú Ausztriából hozatott Fiuméba s onnan ment ki tengeren Spanyolországba. Keményfadeszkákból és lécekből szintén igen jelentékeny a kivitel, melynek értéke tavaly kétmillió forintot meghaladt; ebből az összegből több mint másfél millió forint Franciaországra esett, a fõntmaradó összeg Nagy-Britanniára és Belgiumra. Az említett árúkon kívül még öt árúnál a kiviteli érték legalább egymillió forintra rugott, hét árúnál az érték ötszázezer és egymillió forint között ingadozik, további 14 árúnál az érték nem ért el félmillió, de nagyobb volt százezer forintnál.

Az ismertetésünk tárgyát képező kimutatások, mint azt fõntebb is említettük, az áruforgalomnak származási és rendeltetési országok szerint való megoszlását is feltüntetik és pedig oly részletességgel, hogy a behozatalban és kivitelben szereplő árúk mindegyike mellett valamennyi származási és rendeltetési ország kimutattatott s külön fel van tüntetve az is, hogy az egyes árúkból mennyi szállított a különféle nemzetiségű gőzösökkel és vitorlásokkal. Az idevonatkozó adatokból kitűnik, hogy Fiuméba Olaszországból hozunk be

legtöbb árút és pedig nemcsak mennyiség, hanem érték szerint is, a mennyiben a 4¹² millió métermázsára rugó behozatali mennyiségnek több mint negyedrésze (1¹⁶ millió métermázsá) Olaszországra esik, a 45¹⁹ millió forintnyi összértékből pedig 10⁰⁴ millió forint. Az Olaszországból behozott árúknak súly szerint körülbelől kétharmada, érték szerint pedig jóval több mint felerésze olasz hajókon került Fiuméba, igen tekintélyes azonban a magyar lobogóra, nevezetesen az »Adria« és a Schwartz L.-féle vállalat által föntartott járatokra eső arány is, a mennyiben a magyar lobogójú hajókon 259.155 mm. árú hozatott be, 4,056.528 frt értékben. Az értéknek a mennyiséghez képest föltűnő nagy aránytalansága onnan ered, hogy a magyar hajókon csaknem kizárólag értékesebb árúk, mint bor, déligyümölcs stb. jönnek be, míg a kevésbbé értékes tömegárúk, mint pl. a nyers kövek és téglák szállítását az apró olasz vitorlások eszközlik. Olaszország után a behozatal nagyságát tekintve Brit-Kelet-India következik, honnan összesen 568.344 mm. árút — túlnyomólag nyers jutát és nyers pamutot — hoztunk be 7,694.525 frt értékben. Az említett országból való behozatalt túlnyomólag angol hajók közvetítik, míg az osztrák hajós vállalatokra, nevezetesen a Lloyd keleti járataira csak 14.552 mm. árú esett, 551.772 frt értékben. Nagybritanniából tavaly 837.602 mm. árú érkezett Fiuméba, 5,175.669 frt értékben, melyek szállításában jóformán kizárólag a magyar és angol hajózási vállalatok osztozkodtak, a mennyiben a magyar vállalatokra (az »Adria« angol járataira) 319.806 mm. esett 2³² millió forint értékben, az angol hajókra pedig 502.752 mm. 2⁷⁹ millió frt értékben. Ausztriából (Trieszt nélkül) 683.693 mm. árú jött tavaly Fiuméba, 6,785.141 frt értékben, a trieszti behozatal hozzászámításával azonban Ausztria behozatala mennyiség szerint 769.843 métermázsát, érték szerint pedig 11,329.770 forintot tett, értékre nézve tehát meghaladta az olaszországi behozatalt is. A behozatal mennyiségéből 320.169 mm. esik a magyar, 430.377 mm. az osztrák hajózási vállalatokra, az értékből pedig amott mintegy 6⁶¹, itt ellenben csak 4⁶¹ millió forint. Itt is azt a jelenséget észlelhetjük tehát, mint Olaszországnál, hogy t. i. a magyar hajózási vállalatok aránylag értékesebb árúkat szállítanak. Ennek a jelenségnek természetyszerű magyarázata az a körülmény, hogy a magyar

hajósvállalatok leginkább gőzösökkel eszközlik a szállítást s a szomszédos forgalomra nem helyeznek súlyt, ellenben az osztrák kikötők forgalmában jelentékeny szerep jut a kisebb vitorlásoknak is, melyek a szomszédos forgalmat közvetítik. Az itt említett országokon kívül jelentékenyebb behozatala volt még Fiuménak Európai Törökországból és Oroszországból. Előbb említett országnál a behozatal mennyisége ugyan csak 35.338 métermázsát tett, az érték azonban 3,389.573 forintot, a mi az innen behozott árúk értékes volta mellett tanuskodik. Az Európai Törökországból való behozatal csaknem kizárólag az osztrák hajózás, nevezetesen a Lloyd kezében van, ellenben az Oroszországból behozott árúk (nyers petroleum) legnagyobb része magyar lobogó alatt jött be, de jelentékeny e mellett az angol szállítási vállalatok által közvetített behozatal is.

A kivitel adatait vizsgálva, a kivitel értékének nagysága szerint Nagybritanniát látjuk első helyen 10²¹ millió forintot meghaladó kivitellel. Az ide kivitt árúknak több mint felerésze angol hajókon, másik felének túlnyomó nagy része pedig magyar hajókon került Angliába. Mennyiség szerint legnagyobb s érték szerint is közel áll az angliai kivitelhez a Franciaországba való kivitel, melynek mennyisége 1,481.400 métermázsát, értéke pedig 8,966.780 forintot tesz. Itt természetesen a donga játszik legfontosabb szerepet, mely mellett még a liszt jöhet számba, míg egyéb árúkból kivitelünk alig van. A kivitel zömét magyar lobogójú hajók közvetítik, azonkívül osztrák hajókon is ment Franciaországba mintegy 919 ezer, angol hajókon 1,229.000, olasz hajókon 620 ezer s egyéb, t. i. francia hajókon mintegy 922 ezer forint értékű árú. Ausztriába (Trieszt nélkül) 502.548 mm. árút vittünk Fiuméből, a trieszti kivitellel együtt pedig a mennyiség 566.718 métermázsát, az érték 7,502.599 forintot tett. Első tekintetre föltűnőnek tetszhetik, hogy Ausztriával való forgalmunkat túlnyomólag magyar hajósvállalatok közvetítették, míg az osztrák hajókra a kivitelnek alig hetedrésze jutott. E jelenségnek egyszerű magyarázata abban a körülményben rejlik, hogy Fiume és Dalmácia és Isztria között a forgalom közvetítését a Magyarhorvát gőzhajózási r.-t. eszközli, míg Ausztriának hasonló vállalata, mely a parti hajózást kultiválná, nincsen. Meg kell

azonban jegyeznünk, hogy az itt közölt adatok Ausztriával való forgalmunkat s annak lobogók szerint való megoszlását nem tüntetik fel teljes hűséggel, a mennyiben a tiz tonnán aluli hajók forgalma a fönt közölt adatok között nem szerepel. Ausztriával való forgalmunk tehát a valóságban jóval nagyobb, mint a fönt közölt adatok mutatják s a forgalomnak lobogók szerint való megoszlásánál is kedvezőbb Ausztria aránya, miután a tiz tonnán aluli hajók — melyek forgalma különben már az 1897. év elejétől kezdve szintén számbavéttetik — legnagyobbbrészt osztrák lobogóval birnak.

Az említett államokon kívül még csak Olaszországba van jelentékeny, 114 ezer métermázsát és hatmillió forintot meghaladó kivitelünk, melynek érték szerint valamivel több mint felerészét magyar hajók, kisebb részét olasz hajók és pedig főként vitorlások közvetítették, míg egyéb nemzetiségű hajókra alig 3 százalék esik. Egymillió forintot meghaladt végül a Magyarországba, Belgiumba, Hollandiába, Spanyolországba, Európai Törökországba, az Egyesült-Államokba és Braziliába való kivitel értéke, míg a többi itt nem említett államokba egyenkint véve nem ment ki egymillió forint értékű árú.

Az itt mondottakból kiderül, hogy Fiume forgalmának, különösen pedig a kivitelnek országok szerint való megoszlása teljesen elüt attól a megoszlástól, melyet hazánk áruforgalma egészben véve mutat. Ausztria ugyanis, melyre hazánk külforgalmának mintegy négyötödrésze esik, a fiumei forgalomban meglehetősen háttérbe szorul, nemkülönben Németország is s helyükben azokat az országokat látjuk, melyek földrajzi fekvése olyan, hogy velük a tengeren át való érintkezés sokkal előnyösebb, mint a szárazföldön. Ebből egyuttal azt a megnyugtatót merithetjük, hogy Fiume hazánkra nézve már ez idő szerint is jelentős mértékben teljesíti azt a szolgálatot, melyre mint tengeri kikötő hivatva van, hogy t. i. a világforgalom piacaihoz való juthatásunkat teszi lehetségessé s közvetlen összeköttetést létesít számunkra a nyugoteurópai és tengerentúli államokkal.

A forgalomnak országok szerint való megoszlásával kapcsolatban föntebb arra is kiterjeszkedtünk, hogy az egyes államokkal való forgalom lebonyolításában a különféle nemzetiségű hajók mily arányban vettek részt. Ez irányú meg-

jegyzéseink kiegészítéseül az alábbi táblázatban a magyar hajósvállalatok megkülönböztetésével kimutatjuk, hogy Fiume összes forgalma hajósvállalatok szerint mily megoszlást mutat. Ez adatok annál nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot, mert arra nézve, hogy az egyes vállalatok Fiume forgalmában mily arányban vesznek részt, eddigelé még hozzávetőleges adatokkal sem rendelkezünk s tudtunkkal oly irányú kísérlet, mely hasonló viszonyok kiderítését célozta volna, nem tétetett még más országokban sem.

A fiumei tengeri áruforgalom megoszlása hajózási vállalatok szerint 1896-ban a következő volt:

Hajózási vállalatok	A behozott		A kivitt		A szállított összes	
	á r ú k					
	mennyisége		mennyisége		mennyisége	
	méter-mázsákban	Az össz-mennyiség 0/0-ában	méter-mázsákban	Az össz-mennyiség 0/0-ában	méter-mázsákban	Az össz-mennyiség 0/0-ában
I. Magyar hajózási vállalatok.						
a) Segélyezett vállalatok.						
1. »Adria« m. kir. tengerhajózási részvény-társaság . .	666.305	16'18	1,898.974	36'78	2,565.279	27'04
2. Magyar-horvát gőzhajózási részvény-társaság	300.049	7'28	510.302	9'88	810.351	8'73
3. Schwartz L.-féle gőzhajózási vállalat	83.140	2'02	130.681	2'53	213.821	2'30
4. Az 1893: XXII. t.-cz. alapján segélyezett vállalatok	294.633	7'15	103.756	2'01	398.389	4'29
Segélyezett vállalatok összes.	1,344.127	32'63	2,643.713	51'20	3,937.840	42'96
b) Nem segélyezett vállalatok.	54.653	1'33	185.957	3'60	240.610	2'39
Magyar hajózási váll. összes.	1,398.780	33'96	2,829.670	54'80	4,228.450	45'35
II. Külföldi hajózási vállalatok.						
1. Osztrák Lloyd	166.432	4'04	165.838	3'21	332.270	3'58
2. Egyéb osztr. hajózási váll.	475.159	11'53	479.768	9'29	954.927	10'29
3. Angol » »	1,128.980	27'41	688.933	13'34	1,817.913	19'58
4. Német » »	—	—	13.733	0'27	13.733	0'15
5. Olasz » »	915.613	22'23	761.135	14'74	1,676.748	18'06
6. Egyéb » »	34.305	0'83	224.553	4'35	258.858	2'79
Külföldi hajózási váll. összes.	2,720.489	66'04	2,333.960	45'20	5,054.449	54'47
Magyar és külföldi hajózási vállalatok együtt	4,119.269	100'00	5,163.630	100'00	9,282.899	100'00

Ezen kimutatásból meglepetéssel láthatjuk, mily nagy jelentőséggel birnak a fumei forgalom lebonyolításában az idegen hajózási vállalatok. Összes behozatalunknak nem kevesebb mint 66·04 százaléka, tehát az egész behozatalnak csaknem kétharmadrésze idegen hajókon került Fiuméba s annak csak 33·96 százalékát közvetítették a magyar vállalatok. Kedvezőbb a magyar hajósvállalatok aránya a kivitelnél, a mennyiben itt az absolut többség a magyar vállalatokra esik, melyek aránya 54·80 százalék. A kiviteli arány magasabb voltának köszönhető, hogy az összes forgalom lebonyolításában a magyar hajósvállalatok 45·55 százalékkal szerepelnek. A részleteket vizsgálva, azt látjuk, hogy a magyar hajósvállalatok járatai túlnyomó részben segélyezettek, míg a nem segélyezett vállalatoknak csak nagyon alárendelt szerep jut. Ez a tény kapcsolatban azzal a másik jelenséggel, hogy az idegen hajósvállalatok aránya oly jelentékeny, élénken bizonyítja, hogy tengeri hajózásunk ez idő szerint még teljesen az állami támogatásra van utalva s a maga erejéből megállani még teljességgel nem volna képes. A segélyezett vállalatok között a forgalom nagyságát tekintve természetesen az »Adria« áll első helyen, melynek hajói a behozott árúknak 16·18, a kivitt árúknak 36·78, a forgalomba került összes áruknek pedig 27·61 százalékát szállították, tehát a fumei forgalomnak több mint negyedrészt nevezett vállalat bonyolítja le. Megjegyezzük, hogy az »Adria« által szállított árúk között szerepelnek azok az árúk is, melyeket az »Adria« nem saját hajóin, hanem az általa bérelt angol és német gőzösökön szállított. Az »Adria« által bérelt angol gőzösökre 55.740 mm., a német gőzösökre 7650 mm., a kivitelnél pedig amazokra 399.282, az utóbbiakra pedig 14.906 mm. esik, az »Adria« által saját hajóin behozott árúk mennyisége tehát 602.915 métermázsát, a kivitt árúk mennyisége pedig 1.485.784 métermázsát tesz. Az »Adria« után a forgalom nagysága szerint a Magyar-horvát gőzhajózási vállalat következik, mely vállalat különösen a Dalmáciaival és Trieszttel való forgalom közvetítésével foglalkozik. Nevezett társaság hajóin 300.049 mm. árú jött Fiuméba s 510.302 mm. ment ki onnét, mely mennyiségek a behozatalnak 7·25, a kivitelnek 9·88 százalékát képezik. A Schwartz L.-féle gőzhajózási vállalat, mely a fiumé-velencei és fiume-anconai járatokat tartja fenn, csak csekély

százalékszámokkal szerepel. Jelentősebb a forgalma az 1893:XXII. t.-cz.¹⁾ alapján segélyezett vállalatoknak, a mennyiben ezekre a behozatalból 7.15, a kivitelből 2.01 százalék jut.

Az idegen hajósvállalatokra vonatkozó adatokat vizsgálva, azt látjuk, hogy a behozatalnál a forgalom nagyságát tekintve az angol hajósvállalatok állnak legelől 27.41 százalékkal, utánuk az olasz hajók következnek, melyek arányszáma 22.23. A kivitelnél legmagasabb százalékot az olasz hajóknál találunk, melyek százaléka 14.74, de nem sokkal kisebb ennél az angol hajók aránya sem, t. i. 13.34⁰/₀. Végül az összes forgalom mennyiségéből az angol hajókra 19.58, az olasz hajókra 18.06 százalék esik, vagyis itt ismét az angol hajók aránya nagyobb. Az osztrák Lloyd hajói sem a behozatalnál, sem a kivitelnél nem játszanak valami jelentékeny szerepet, fontosabb szerep jut a fiumei forgalomban egyéb osztrák hajóknak, nevezetesen a kisebb parthajózású vitorlásoknak, melyek a behozott árúknak 11.53, a kivitt árúknak pedig 10.29 százalékát szállították. Egyéb nemzetiségű hajók a fiumei forgalom lebonyolításában ez idő szerint még csak nagyon csekély arányban vesznek részt.

Áttérve ezek után a hajóforgalmat illető adatokra, megemlítjük, hogy a Fiuméba érkezett gőzösök száma tavaly 4665 volt, 1,004,437 tonna tartalommal, a vitorlásoké pedig 2492 s ezek tonnatartalma 108.902 tonnát képviselt. Az 1895. évre vonatkozó adatok szerint a Fiuméba érkezett gőzösök száma 4247, a vitorlásoké pedig 2776 volt s az előbbieket tonnatartalma 942.239 tonnát, a vitorlások tonnatartalma pedig 121.731 tonnát képviselt. Ez adatok szerint a gőzösök száma és tonnatartalma is nagyobb volt tavaly, mint 1895-ben, ellenben a vitorlások száma 284-el, tonnatartalmuk pedig 12.829 tonnával apadt. Ez a jelenség különben jóformán állandónak tekinthető, a mennyiben a vitorlások jelentősége a gőzösökével szemben hova-tovább háttérbe szorul. A főt kimutatott

---

¹⁾ Az 1893:XXII. t.-cz. alapján azon tengeri hajózást űző hajók részesülnek állami segélyben, melyek legalább kétharmadrészben magyar állampolgárok tulajdonát képezik. Az állami segély egyrészt a költségekhez való hozzájárulásban, másrészt a hazai forgalom érdekében megtett utazásokhoz arányított külön segélyben s különféle adók elengedésében áll.

gőzösök közül 4399 teherrel, 266 pedig üresen érkezett, míg a vitorlások között 1937 volt rakott s 555 üres. A rakott és üres hajók aránya tehát, különösen a gőzösöknél igen kedvezőnek mondható, a mennyiben azoknak csaknem 95 százaléka rakománnyal érkezett; kedvezőtlenebb az arány a vitorlásoknál, miután itt a terhelt hajókra csak 77⁰/₀, az üresekre pedig 23⁰/₀ esik.

Érdekesnek tartjuk, hogy a fumei kikötő hajóforgalmára vonatkozó főeredményeket a Trieszt, Hamburg és Bréma kikötőkbe érkezett hajók számával hasonlitsuk egybe. A nevezett kikötőkből elindult hajók száma a rendelkezésünkre álló legújabb adatok szerint következő volt:

Kikötő neve	A z é r k e z e t t					
	gőzösök		vitorlások		összes hajók	
	száma	tonna-tartalma	száma	tonna-tartalma	száma	tonna-tartalma
Trieszt (1895) . .	4.487	1,632.082	3.598	127.973	8.085	1,760.055
Hamburg (1895) .	6.846	5,559.597	2.597	694.896	9.443	6,254.493
Bréma (1896) . . .	2.364	1,638.103	2.630	323.560	4.994	2,011.663

Ezen adatokból arra a következtetésre jutunk, hogy a fumei kikötőbe érkezett gőzösök száma ugyan jelentékenyen kisebb volt, mint a Hamburgba érkezetteké, de jóval nagyobb, mint a Brémába érkezett gőzösöké s nem sokkal marad alatta a Triesztbe érkezett gőzösök számának sem. A vitorlások számát tekintve, azt látjuk, hogy Fiuméba érkezett vitorlások száma a négy kikötő között a legkisebb ugyan, de jelentékenyebb számbeli túlsúly csak Triesztnél mutatkozik. Ez adatok által azonban nem szabad magunkat megtévesztelnünk. A Fiuméba érkezett gőzösök számát ugyanis, mint alább látni fogjuk, a magyar-horvát gőzhajózási r.-t. gőzősei szöktetik fel oly magasra, ez a társaság pedig tudvalevőleg tisztán a szomszédos magyar és osztrák kikötőkbe tart fönn járatokat, tehát a szoros értelemben vett szomszédos forgalom ellátásáról gondoskodik, míg a fönntemlitett kikötők adatai közt a parti hajózás adatai nem szerepelnek. Ha tehát az összehasonlítást egyenlő alapokon akarjuk meg ejteni, a Fiuméba érkezett gőzösök számából a nevezett társaság gőzőseit levonásba kell hoznunk, mely esetben kitűnik,

hogy a fiumei kikötőbe a magyar-horvát gőzhajózási r.-t. hajóinak leszámításával csupán 954 gőzös és 2492 vitorlás érkezett s előbbieket tonnatartalma 749.690 tonnát, utóbbiaké 108.902 tonnát képviselt. Látni való ez adatokból, hogy Fiume hajóforgalma a fönntemlitett kikötők forgalma mellett valósággal eltörpül.

Visszatérve a fiumei adatok ismertetéséhez, a Fiuméba érkezett hajóknak lobogók szerint való megoszlásából azt látjuk, hogy az érkezett hajók legnagyobb része, nevezetesen 4068 gőzös és 252 vitorlás magyar lobogót viselt. A magyar gőzösöknek ezen nagy számbeli túlsúlyából kitetszik, hogy a hajóforgalom adatait ez idő szerint még főként csak a magyar vállalatok gőzösei gyarapítják, míg egyéb nemzetiségű hajók úgyszólván csak elvétve keresik fel a fiumei kikötőt. Kivételt csupán az osztrák, olasz és angol hajóknál látunk, melyek mégis számottevő mennyiségben szerepelnek. Tavaly érkezett ugyanis Fiuméba 295 osztrák gőzös és 1131 vitorlás, míg az olasz gőzösök száma 133, a vitorlásoké 1082 volt, angol lobogót pedig 154 gőzös és egy vitorlás viselt. Egyéb nemzetiségű hajók csak nagyon csekély mennyiségben szerepeltek. Az itt mondottakkal élénk ellentmondásban látszik állani az áru-forgalom méltatásánál föntebb kiemelt azon körülmény, hogy a Fiuméba behozott áruknak csak egyharmada érkezett magyar hajókon, míg azek kétharmad részét idegen hajók hozták be. Érthetővé lesz azonban előttünk ez a jelenség, ha a tonnatartalomra vonatkozó adatokat tekintjük, mikor is azt látjuk, hogy a magyar gőzösök számbeli nagy túlsúlyuk daczára is csak 475.303 tonnatartalommal bírtak, tehát reájuk a Fiuméba érkezett hajók tonnatartalmának alig 46 százaléka esett, míg a sokkal kisebb számú idegen hajókra 54 százalék. Természetesen, mert pl. az osztrák gőzösök átlagos tonnatartalma 800, az olasz gőzösöké 527, az angol gőzösöké meg éppen 1361 tonna volt, a magyar gőzösöké ellenben csak 117, tehát a magyar gőzösök közül átlagosan tíz sem ért fel egy-egy angol hajóóriással. Önként érthető, hogy ez átlagot a magyar-horvát társaságnak a parti forgalomban szereplő apró hajói nyomják le ennyire.

A hajóforgalomnak országok szerint való megoszlását tekintve, azt találjuk, hogy a gőzösök nagyobb része, nevezetesen 2769 gőzös Ausztriából érkezett. Ausztria után Magyar-

ország következik 1125 gőzössel; Olaszországból érkezett 376, Nagybritanniából 153, Franciaországból 94, európai Törökországból 36, ázsiai Törökországból 27 gőzös, ezeken kívül Európának csaknem minden állama s a nevezetesebb tengerentúli államok is szerepelnek egynehány gőzössel. A vitorlások legnagyobb része, nevezetesen 1254 vitorlás hajó, szintén Ausztriából érkezett, azonkívül Magyarországból 196, Olaszországból 983 vitorlás hajó kereste föl a fiumei kikötőt, a maradék a többi államokra esik. Az itt mondottakból kitetszik, hogy Fiumének Ausztriával, Olaszországgal és Magyarországgal van legélénkebb hajóforgalma, a mi a földrajzi fekvésben is magyarázatát találja. Megjegyzendő azonban, hogy a hajók tonnatartalma tekintetében az említett három országnak nincs ily nagy túlsúlya, mert az Ausztriából, Magyarországból és Olaszországból érkezett 6713 hajó tonnatartalma együttevén nem több mint 647.887 tonna, míg a többi országból érkezett 424 hajóra 465.452 tonna esik, miből kitetszik, hogy az áruforgalom lebonyolításában jelentősebb szerepre hivatott nagy hajók inkább a távolabbi kikötőkből érkeznek.

A Fiuméből elindult hajók számára és tonnatartalmára vonatkozó adatok, mint az természetes is, nagyjában teljesen egyeznek az érkezett hajókra vonatkozó adatokkal s a hajóknak nemzetiség és rendeltetési országok szerint való megoszlása is ugyanaz, mint az érkezett hajóknál. Ennélfogva ismétlések kikerülése czéljából nem is tartjuk indokoltnak, hogy azok ismertetésébe bocsátkozzunk, hanem az eddig elmondottak kiegészítéseül a magyar hajósvállalatok forgalmának országok szerint való megoszlására vonatkozó adatokból kiemeljük, hogy hazai hajósvállalataink közül mondhatni kizárólag az »Adria« s részben az 1893: XXII. t.-cz. alapján segélyezett vállalatok foglalkoznak tengerentuli szállítással, míg a Magyar-horvát gőzhajó r.-t. csupán a rövid magyar és dalmát járatokra, a Schwarcz L.-féle vállalat pedig a fiume-velencei és fiume-anconai szomszédos forgalom ellátására szorítkozik. Ebben a körülményben találja magyarázatát az az első tekintetre feltűnő jelenség is, hogy a sokkal hatalmasabb »Adria« (az érkezésre vonatkozó adatokat véve alapul), mindössze csak 253 gőzössel, ellenben a Magyar-horvát gőzhajózási r.-t. nem kevesebb mint 3711 gőzössel szerepel. Az utóbb említett társaság gőzösei ugyanis két-három napos rövid járatokat, sőt

részben csak néhány órai tartammal bíró járatokat végezve, a fiumei kikötőben egy éven át természetesen sokkal több ízben megfordulnak, mint az »Adria« hajói, melyeknek egy-egy útja hetekig, többször hónapig is eltart. Az »Adriá«-ra vonatkozó adatok szerint különben tavaly a nevezett vállalatnak 5 gőzöse érkezett Ausztriából, 13 Olaszországból, 90 Franciaországból, 7 Belgiumból, 3 Hollandiából, 123 Nagybritanniából és 7 Braziliából. Látni való tehát, hogy az »Adria« forgalmának súlypontja Nagybritanniára és Franciaországra esik. Félreértések kikerülése végett meg kell azonban jegyeznünk, hogy Olaszországgal a nevezett vállalat sokkal nagyobb forgalmat bonyolít le, mint azt a táblázat adataiból következtethetnénk, mert a franciaországi és nagybritanniai járatok hajói közben olasz kikötőket is érintenek, de természetesen a hajóforgalomnak országok szerinti megoszlásánál azon országot kell tekintetbe venni, melynek területén a járat végpontját képező kikötő fekszik. Az adatok földolgozásánál követett ezen eljárásnak következménye az is, hogy például Spanyolországnál nem látunk kitüntetve egyetlen »Adria«-hajót sem, holott a nevezett vállalatnak Franciaországba és Angliába menő hajói legtöbbször érintik a fontosabb spanyol kikötőket is.

A Magyar-horvát gőzhajózási r.-t., mint fentebb már említettük is, a magyar és dalmát parti kikötők és Fiume között tart fenn járatokat és sűrű összeköttetést, tavaly kivételesen Olaszországban és Nagybritanniában is megfordult egy-egy hajója. Szintén csak két útvonalnak, a fiume-velencei és fiume-anconai járatnak ellátására szorítkozik a Schwarcz L.-féle vállalat, mely a mellett tavaly Ausztriába is végzett három s Nagybritanniába egy utat. Az 1893. évi XXII. t.-cz. alapján segélyezett hajók ez idő szerint még nem igen tesznek számot, bár nagyon kívánatos volna, hogy az említett törvényczikkben biztosított jelentékeny kedvezmények a vállalkozási kedvet emelnék. Még csekélyebb szerep jut a fiumei forgalom lebonyolításában a nem segélyezett vállalatoknak, melyekre az érkezésnél csak 240 vitorlás esik 16.556 tonnátartalommal. Látni való tehát, hogy tengeri hajózásunk ez idő szerint még csaknem kizárólag az állami támogatáson épül föl.

DR. HERCZEG FERENCZ.

IRODALMI SZEMLE.

Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Szterényi József kir. tanácsos, országos iparoktatási főigazgató közreműködésével szerkesztette *Matlekovits Sándor*. I. kötet. Budapest, Pesti könyvnyomda-résztvénytársaság. 1897. 8° 550 lap.

Az általános kiállítások mindenütt a nemzeti önmegismerés legjobb alkalmai szoktak lenni, nemcsak azon tanulságokért, a melyeket a kiállított tárgyak szemlélete közvetlenül nyújt, kézzelfoghatóan jelezvén a közgazdaság és közműveltség egyes ágaiban elért haladást, hanem talán még inkább és mindenestre maradandóbban az által, hogy indokul szolgálnak oly irodalmi művek létrehozatalára, a melyek az ország közállapotait a kiállítás időpontjában visszatükröztetni hivatvák. Nálunk egyébiránt nemcsak a saját magunk által rendezett kiállítások, de azon külföldi világtárlatok is, a melyeken résztvettünk, így az 1873. évi bécsi, valamint az 1878. évi párisi kiállítás, alkalmat adtak közgazdasági és közműveltségi állapotainkat ismertető oly irodalmi termékek létesítésére, a melyek mintegy beszámolót képeznek mindarról, a mit a magyar nemzet az utóbbi évtizedekben mint czélt maga elé kitűzött s a mit abból megvalósítania sikerült, valamint arról is, a miben — más nemzetek hasonló viszonyaival egybevetve — elmaradtak vagyunk. A kiállításokkal kapcsolatos e nembe tartozó régibb művek közül, melyeknek nagyobb részét Keleti Károly az országos m. kir. statisztikai hivatal volt érdemes igazgatója szerkesztette, különösen kiválik az 1878. évi párisi kiállításról szóló jelentés bevezető része gyanánt »Magyarország közgazdasági és művelődési állapotai« czímen irt terjedelmes tanulmány, mely élénk és vonzó előadásánál, tartalmaságánál és a benne nyilvánuló széles látkörnél fogva ma is élvezetes és tanulságos olvasmányzámba jő.

Az 1896. évi kiállítás a magyar nemzet ezeréves állami létének ünneplésekor rendeztetvén, mint a világtörténelemben is szinte páratlanul álló nemzeti ünnepnek egyik kiegészítő része, e ritka alkalommal a rendesnél is élénkebben éreztük szükségét az önmegismerésnek és a magunkbaszállásnak, szükségét annak, hogy ezeréves állami életünk határkövénel megállva, visszatekintsünk egyrészt a múltba, szemünk elé idézve azokat a kedvező és kedvezőtlen tényezőket, melyeknek ellentétes hatásai között nemzetünknek az ezer év mesgyéjéhez eljutnia sikerült s vizsgáljuk másrészt az állami életünkben jelenleg működő tényezőket, hogy tisztán lássuk, mikben áll erőnk és mikben gyengeségünk?! Készült is több ily

irányú mű, részben a külföld tájékoztatására is szánva s nagyobbára már a kiállítás előtt vagy annak folyamata alatt közrebocsátva.

A volt kereskedelemügyi miniszter az 1896. évi kiállítás alkalmára »Magyarország közgazdasági leírása« czímen egy nagyszabású, hivatalos jellegű forrásmunkát tervezett. Ennek szerkesztése, illetve a szerkesztendő mű alapelveinek megbeszélésére széleskörű bizottságot hívott egybe, mely a maga részéről viszont — az elnökön kívül hat más tagból álló — szűkebb bizottságot küldött ki. E bizottság a mű részletes tervezetét kidolgozta, tartalomjegyzékét megállapította, s a miniszter célzatának megfelelően az egész művet oly széles keretben jelölte ki, hogy az a statisztikai táblázatokkal együtt legalább 3—400 ívre rugott volna. S ámbár már a mű egyes cikkeinek írói is kiszemeltettek, maga a bizottság kezdettől fogva kevés bizalommal nézett munkájának sikere elé. Egyrészt ugyanis az a körülmény, hogy a szerkesztő-bizottság tagjai, az elnök és egy tag kivételével, mindannyian tényleges szolgálatot teljesítő állami hivatalnokok voltak, a kik saját hivatalukban teljesen elfoglalva, a miniszter által kitűzött nagy feladat megoldásában alig működhetek közre, másrészt az az eljárás, hogy a munkának legnehezebb és legterjedelmesebb része, az ipar és kereskedelem fejlődésének és jelen állapotának ismertetése a miniszter kívánsága folytán a kereskedelmi és iparkamarákra bízott: nem sok reményt nyújthattak a bizottságnak arra, hogy a körvonalalaiban oly nagyszabásúra tervezett közgazdasági monographiát létesitse. Az eredmény teljesen igazolta a szerkesztő-bizottság tagjainak, valamint azoknak aggodalmait, a kik már a nagybizottság összehívása és első ülésezése alkalmával kétélyeiket fejezték ki, hogy ily természetű munkálatnálunk a kereskedelmi kamarák közvetlen részvételével elkészülhetne. Az igyekezet ugyan a kamaráknál nem hiányzott, de hiányzott a törvényes alap, a melyre támaszkodva a kitűzött feladathoz szükséges statisztikai adatgyűjtéseket foganatosíthatták volna. Kizárólag az adatszolgáltatásra felhívottak jóindulatára, önkéntes hazafias készségére támaszkodva pedig statisztikai felvételeket eszközölni nem lehet s a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a mely valóban dicséretre méltó, példás buzgósággal fogott hozzá a feladat megvalósításához, adatgyűjtéseinek túlnyomó nagy részénél az országos statisztikai hivatal közbenjárását volt kénytelen igénybe venni. Rövid idő alatt nyilvánvalóvá lett, hogy a tervezett módon Magyarország közgazdasági leírását elkészíteni nem lehet s már-már maga az eszme zátonyra került, a midőn — a kereskedelemügyi tárcza vezetésében történt változás alkalmával — a szerkesztő-bizottság, saját feloszlását javasolva, az új kereskedelemügyi miniszter elé egyhangúlag azt az indítványt terjesztette, hogy úgy, mint ez a többi kiállításoknál is történt, a közállapotok leírása a kiállításról szerkesztendő főjelentéssel kapcsolassék egybe s e mű szerkesztése a dolog természeténél fogva bizonyos nehézséggel működő szerkesztő-bizottság helyett egyéni szerkesztőre bízassék, a ki saját belátása szerint vehesse maga mellé a szükséges munkatársakat.

A kereskedelemügyi miniszter a javaslatot magáévá tévén, a kiállítási főjelentés s az azzal kapcsolatos közgazdasági és közműveltségi leírás szerkesztésére *Matlekovits Sándort* kérte fel. Hogy a választás helyesen történt, azt *Matlekovits Sándor* írói egyénisége, kiváló közgazdasági, úgy elméleti mint gyakorlati ismeretei, nem-

különben általánosan ismert munkaszeretete és nagy munkabírása, — mely tulajdonságok kétségkívül lényeges kellékek ily nagyszabású munka létrehozatalára, — már előre sejtenünk engedték; az eredmény pedig, a mely a mű első kötetében előttünk áll, várakozásunkat fényesen igazolta.

A mű létrejövetelének ezen előzményei jelzik, hogy nem pusztán kiállítási jelentésről, hanem más irányú műről is van szó; ugyanerre utal egyébiránt a munka címe is. A jelen első kötet bevezető részét képező Tájékoztatóból pedig kitűnik, hogy Matlekovits műve a kiállítás tulajdonképeni ismertetésén kívül, mely a munkának középészét fogja képezni, két más főrészt fog magában foglalni, úgymint a közgazdasági és közműveltségi állapotaink tárgyilagos ismertetését tartalmazó első főrészt, s az eredményeknek, állapotoknak kritikai ismertetését, a szerkesztőnek a különböző kérdésekre vonatkozó egyéni véleményét, nézeteit és javaslatait tartalmazó harmadik főrészt, a mely a mű legvégén mint annak befejezése fog megjelenni.

Ez idő szerint a mű első főrészének is csak egyik fele, még pedig — tárgykörét tekintve — valószínűleg kisebbik fele állván rendelkezésünkre, az egész műről ítéletet még nem mondhatunk, ki kell azonban emelnünk már most a teljes pártatlanságot és dicséretreméltó tárgyilagosságot, mely ezen első kötetet jellemzi, valamint azon statisztikai érzéket, mely az egész kötetben végigvonul. Az egyes tárgyaknál az adatgyűjtések természetét is röviden ismertetvén, a tárgyat magát mindenütt hármasszempontból vizsgálja és állítja szem elé, úgymint a fejlődés, az ország egyes alkatrészeinek egymáshoz való viszonya s a külfölddel való összehasonlítás szempontjából. A statisztikai anyag minden rendelkezésre állott hivatalos és félhivatalos jellegű forrásból nagy gondnal van összegyűjtve úgy a múlta, mint a jelenre nézve.

A kötet ezen általános jellemzése mellett — miután annak részletes ismertetése igen messze vezetne bennünket — röviden bemutatjuk még beosztását és legalább tárgyszerinti tartalmát. A területre vonatkozó fejezet után igen tüzetesen foglalkozik a földrajzi vagyis hegy- és vízrajzi viszonyokkal, ezen fejezetet is, meglehetősen statisztikai szellemben tárgyalva, a határhosszak, távolságok, magasságok és egyéb méretek lehető feltüntetésével. A következő fejezet a földtani viszonyokat ismerteti, szintén igen behatóan. Legtüzetesebb azonban a népeiségről szóló rész, mely számos alcím alatt úgy a népesség állandó viszonyait, valamint a népesedési mozgalmat igen részletesen ismerteti, a népmozgalmi adatokat 1851-től fogva közölve. Ezután következnek: a mezőgazdaság (számos alfejezetben), szőlőtermelés, gyümölcsészet és kertészet (igen részletesen), állattenyésztés, tejgazdaság (igen részletesen), állategészségügy, baromfitenyésztés, méhészet, selyemtermelés, talajjavítás, telepítések (az úgy nagy fontosságához képest nagyon röviden tárgyalva), napszámberék, gazdasági törvények és intézmények, gazdasági egyesületek, gazdasági szakoktatás (igen részletesen), halászat, erdészet és vadászat; mind a három utolsó fejezet igen behatóan tárgyalva.

A szöveges és számbeli ismertetések mellett térképek és egyéb szemléltető graphikai ábrák is vannak a műben alkalmazva. Ezeknek azonban nem mindegyike mondható valami nagyon sikerültnek. Így mindjárt a mű elején a vármegyék területének arányos négyszögek-

ben való kifejezése — miután az egyes megyék határvonalai mellett az illető megyék nincsenek megnevezve — sokkal kevésbé nyújt szemléltető képet, mint maga a számszerű kimutatás. Az alkalmazott árnyékolások helytelen megválasztása következtében a »Magyarország erdőségei főfajta szerint« című térkép is (516. lap) alig nyújt valami tanulságot. E térkép különben egyes helyeken annyira elmosódott, hogy szinte mázolásnak tetszik. Egyébként azonban a mű kivitele általában igen izléses s dicséretére válik a nyomdának is, a mely azt kiállította.

y.

A magyar vasutak díjszabásügyének fejlődése 1846-tól 1896-ig.
A m. kir. államvasutak igazgatóságának megbízásából irták: *Jellinek Lajos* és *Gonda József*. I. kötet. XV, 217 lap. Budapest, 1897.

»Az ezredéves ünnepségeket megelőzőtt tervezgetések folyamán« — így kezdik szerzők munkájuk előszavát — »számos, a nagy-jelentőségű ünnepi év emlékének minden irányú megörökítésére vonatkozó eszme merült fel. Tervbe volt véve egyebek között az is, hogy a magyar vasutak — fennállásuk ötvenéves évfordulója össze-esvén a magyar nemzet jubiláris évével — félszázados fejlődésük történetének megírásával járuljanak a maradandó emlékek gyarapításához. A tervnek teljes egészében való kivitele nehézségekbe ütközvén, az idő szerint elejtetett. Mi azonban a munkának reánk bízott részének kidolgozásához már hozzálattunk volt és az a meggyőződés érlelődött meg bennünk, hogy nem végzünk meddő munkát, ha a vasutügynek kétséggel igen fontos s bátran állíthatjuk, a mai viszonyok között egyik legaktuálisabb kérdését: a díjszabásügyét behatóbb tanulmány tárgyává tesszük. Folytattuk tehát a megkezdett munkát s jóllehet tudjuk, hogy tanulmányunk korántsem pótolhatja az eredetileg tervbe vett művet és bár nem is érezzük magunkat első sorban hivatva arra, hogy a vasuti szakirodalmat abszolút becsü munkával gazdagítsuk, mégis elhatároztuk, hogy szerény művünkkel a nyilvánosság elé lépünk«.

E sorokból két dolog tűnik ki; az egyiknek örvendhetünk, a másikon csak sajnálkozhatunk. Sajnos az, hogy az első magyar vasut megnyitásának félszázados évfordulója, a mely a millennium nemzeti ünnepével egybeesett, nem adott alkalmat a magyar vasutak ötvenéves történetének megírására. A mint itt fentebb értesülünk, ez tervben volt, de »nehézségekbe ütközvén«, elejtetett. Nem ismerjük e nehézségeket, mert szerzők nem szólnak róluk. Hogy Magyarország vasuti korszakának irodalmi megörökítése, a fejlődés menetének okaiban, jelentőségében és sokoldalú következményeiben való felderítése és pragmatikus megírása felettébb jelentékeny fáradsággal, munkával jár: az bizonyos, azt lehetetlen elvitatni; de e körülmény számbavétele nélkül félszeg igyekezet még csak tervezni is. A kérdés csak az, vajjon a cél, e nagy történelmi munka, feléri-e az eléréséhez megkívánt fáradságot. Mi feltétlenül *igennel* felelünk; hiszen már két esztendeje, hogy a magyar vasutak első félszázadának méltó irodalmi megörökítését ajánlottuk.¹⁾ A jelen ismeretetés szűk keretében nem foglalkozhatunk a dologgal bővebben.

¹⁾ *Pesti Napló*, 1895. augusztus 17-én.

A másik, az örvendetes momentum: e munka létrejövéte, maga a tény. A vasutakról szóló magyar közgazdasági irodalom szomorú viszonyai között valóban köszönettel tartozhatunk mindenkinek, a ki szakirodalmi munkásságával lendíteni igyekszik ez állapotokon. Persze: a piaci forgalom csekélyisége nem mentheti, hogy hamis, rossz vagy értéktelen árút hozzunk forgalomba. A fogyasztó akkor más piacokat keres fel, jelen esetben a külföldi gazdag irodalmát. Nem lévén azonban saját irodalmunk, nem lévén szokásban az irodalmi téren való folytonos, komoly munkásság, kritikánk sincs, a mi válogatás nélkül való receptióhoz vezethet. Vasuti téren különben is megvan erre a hajlam, hiszen a forgalmi, technikai berendezések meglehetősen egyöntetűsége, egységessége — a mire újabb időben szerves intézmények is közreműködnek — sokakban a vasuti sablon képzetét kelti fel. Pedig a vasuti intézmény külső képe egyformaságának távolról sem felel meg a gazdasági, jogi és pénzügyi szervezet és rend, a mely csaknem országról-országra különböző. Vészes következményekkel járhat, ha a vasutak közgazdaságára vonatkozó nézeteket, eszmemozgalmakat más, heterogén talajból eredő csirákkal megfontolatlanul telítjük. Ezért van szükség a hazai viszonyokból nőtt szakirodalomra, mely a hazai fejlődést bírálja és a külföldi mozgalmakat követi a szellemek folytonos táplálása, a jövő fejlődés munkás előkészítése érdekében. Vasuti téren ily szakirodalom annyival inkább is szükséges, mert a gyakorlat embereiben, a kiknek erőit a szolgálat nagy óraművének valóban rendkívüli munkát igénylő mozgatása csaknem kimeríti, nagyon könnyen esnek a mozgatás túlzásába. A vasut óraművének természetes rendje ugyan az, hogy igen sokan vállalják el a kisebb-nagyobb kerek és csak kevés számú választottak a rugók szerepét; de ha az utóbbiak feszereje enged, a kerek is legott megszűnnek működni. Legyen gondja a szakirodalomnak arra, hogy a rugók, a vezetés és intézés tényezői az adminisztrálásnak a pályakilométerekkel, a személy- és tonnakilométerek ezreivel növekvő és bonyoluló munkájában sohase nélkülözzék az okszerű haladás megújító, megifjító reformeszméit.

Eme megfontolásokkal és igényekkel fogunk a magyar államvasutak igazgatósága fentnevezett két tisztviselője jelen munkájának bírálatába. Mindenekelőtt lássuk, mire és mennyire vállalkoztak. »Két része van a vasuti tarifák kérdésének, az egyik a tarifák technikája, a másik a tarifák politikája.«¹⁾ Amabba a rendszer, a tarifaképzés elvének nyilvánulása tartozik, emebbe pedig ez elv megválasztása, a rendszer megszabása, a díjszabás alkalmazása, kivételes díjszabásokkal, esetről-esetre adott kedvezményekkel való fel-függesztése, bizonyos szempontok, közgazdasági célok érdekében való megváltoztatása. A *tarifu-technika története* lényegében tehát leírása annak, hogy a vasut szolgáltatásainak árszabásai, a tarifák az idők folyamán milyen rendszer keretében jelentek meg. Az ilyen munka előadja majd, hogy például az első magyar vasutak az árúkat »sürgetős jószágok«, »közönséges és drágább kalmárárúk« szerint osztályozták, hogy ez az osztályozás ekkor és ekkor így és így módosult, finomult, hogy pl. 1874-ben a magyar államvasutak az elzási kocsiúrrendszert fogadták el díjszabásuk osztályozásának

¹⁾ *Kohn Dávid*: Vasuti tarifák könyve. Közgazd. és Közigazg. Szemle, 1894. évf. 1077 l.

alapjául, 1876-ban azonban ezt a ma is érvényes vegyes *reform-díjszabással* cserélték fel, stb. stb. A *tarifa-politika története* jóval nagyobb anyaggal, hasonlíthatatlanul fontosabb kérdésekkel dolgozik. Milyen hatása volt valamely díjszabásnak a vasuti forgalom nagyságára, alakulására, irányára? Milyen hatást gyakorolt a vasut pénzügyeire; emelkedtek-e a bevételek, szaporodtak-e a nagyobb forgalom lebonyolítása révén az üzemi kiadások? A kereskedelem, ipar és őstermelés érdekeinek kedvezett-e, vagy mennyiben nem kedvezett a díjszabás, szóval melyek voltak közgazdasági hatásai és eredményei, végül — a mi a legfontosabb kérdés — hogyan alakult időről-időre az állam vagy a vasutársaságok tarifa-politikája az általános gazdasági politika szempontjából? E hozzávetőleges felsorolásból látható, hogy valamely korszak díjszabási politikájának a megírása sok mindenféle körülmény, érdek, törekvés, hatás, eredmény számbavételét tételezi fel. Míg a vasuti díjszabásügy jelenében a technika hipertrofiájával állunk szemben, — gondoljunk a könyvtárakra menő tarifa gyűjteményekre, melyekkel szemben az elv, az állam vagy a társaságok tarifa-politikája rövid néhány sorban kifejtethető — addig a történetíró felfogásában a vasuti díjszabásügy technikája csaknem lényegtelen külsőséggé zsugorodik össze. A vasuti tarifa-politika története azonban ama szoros kölcsönhatás következtében, melyet a tarifa-politika a vasutak közgazdasági és pénzügyi szerepének alakulására gyakorol, annak kimutatásává bővül, hogy a közgazdasági élet a tárgyalt korszak alatt milyen hasznát látta a vasutak intézményének. Igaz ugyan, hogy a vasutak közgazdasági hatásának nem egyedüli tényezője a tarifa-politika. Különösen olyan korszakokban, melyek jórésze a hálózat tervezésének, építésének idejére esik, kiváló fontossággal bír a vonalaknak a helyes sorrendben, helyes irányban és kielégítő teljesítésképességgel való kiépítése. A közgazdasági hatás függ továbbá a forgalmi szolgáltatnak az igényeket kielégítő berendezésétől, a forgalom biztonságától stb. De mindent összevéve: már kiépített vasutak concret közgazdasági haszna igen nagy, túlnyomó részben az időről-időre követett tarifa-politikától függ. Annál is inkább, mert a forgalmi szolgáltatban való haladást részben a folyton fejlődő technika, részben a vasutak saját érdeke, részben pedig az államkormányzat felügyeleti hatáskörben kiadott intézkedései, a szavatosságról szóló jogszabályok stb. már úgyszólván biztosítják. Ezzel szemben a vasuti tarifák technikája nem mutat fel olyan fejlődést, mely gazdasági vonatkozásainál fogva általános érdekű volna. Ha a tarifaképzés elvei már adva vannak, — ezek pedig a díjszabási politikába tartoznak — azontúl inkább a vasutakat érdekli ez elvek megvalósításának mikéntje, az osztályozás alapja és végrehajtása. A vasuti tarifák politikájának fejlődése közgazdasági evolúció, a díjszabási technika alakulása inkább a vasuti szakemberek törekvéseit, haladását tükrözteti.

»Az a meggyőződés vezérelt bennünket, — így szólunk szerzők munkájuk előszavában — hogy mindama mozzanatokat, melyek a vasutak díjszabásainak alakulására döntő befolyással bírtak és bírnak, tanulmányunk keretébe be kell vonnunk.« Más helyütt: »... oly fontos és életbevágó intézménynél, mint a vasut. nem lehet közönyös azon feltételek ismerete és azok fejlődésének folytonos szemmel tartása, melyek alatt a vasutak hivatva vannak közgazdasági rendeltetéseknek megfelelni«. Ez idézetekből látható, hogy szerzők a »díj-

szabásügy fejlődése» alatt tényleg a tarifa-politika történetét is értik, még pedig jelentőségéhez képest *első* sorban ezt. Ez a fel-fogás, a mellett hogy teljesen helyes, még egyedül lehetséges is, ha könyvet, nem pedig cikket akarunk írni. Mert a díjszabási *technika* fejlődése, a fentjelzett szigorú értelemben határolva be e fogalmat, alig ad több anyagot; valami nevezetes hatást, élvezetes előadást pedig sohase lehet elérni az egyszerű tariförök e szürke témájával.

A vasut használatáért járó ár alakulása, mint minden gazdasági értékű jószágé vagy szolgáltatásé, a közgazdaság általános ártörvényétől függ. A kereslet és kínálat viszonya azonban csak nagy általánosságban, jelentékeny korlátok közé szorítva talál alkalmazást a vasuti szállításnál. Ha karácsony estéjén, a mikor ki csak teheti, házi tüzhelye körében marad, a predeáli gyorsvonathoz kevés utas jelentkezik, ezek a megállapított rendes összegnél semmivel sem olcsóbban fognak utazni, bárhogyan hivatkozzanak is a csekély kereslet ármérséklő törvényére. Viszont nagyon meggyülnék a baja annak a vasuti igazgatónak, a ki aratás után, mikor a gabonakivitel megindul, egyszeribe felemelné a tarifákat, utalva a kereslet növekedésére. A vasut némelykor jogilag is, de mindig tényleg: monopoliუმot élvez az általa teljesített szolgálatok körében. Igaz, hogy e monopoliუმ nem korlátlan. Párhuzamos vasutvonal a már meglevő sinút szoros közelében ugyan nem keletkezhetik (ez az eshetőség az engedélyokiratban adott privilégiumnál fogva gyakran jogilag is ki van zárva), de kisebb távolságokra a helyi közlekedő-vállalatok, a közönséges kocsiforgalom, sőt a még közönségesebb gyalogjárás, végül ezeknél általánosabban a vízi utak és az árúk bizonyos nemeinél a postaforgalom is éreztetik versenyző hatásukat. De minél nagyobb igények támasztatnak a szállítás iránt távolság, gyorsaság, pontosság tekintetében, annál inkább előtérbe nyomul a vasut egyedurasági hatalma, mert az e legtokéletesebb közlekedési eszköz lényegében, nevezetesen technikai tulajdonságaiban gyökerezik. Ez szolgált okul a vasutakra vonatkozó állami fenségjogok, nevezetesen pedig a díjszabási fenségjog statuálására és fejlesztésére. A közérdek, a melyre hivatkozva történik a vasuti építkezésekhez szükséges terület kisajátítása, megköveteli, hogy a vasut ügyvitelének ama része, a mely a szállító közönséget mindenekelőtt érdekli és érinti: a tarifák megszabása, kihirdetése, egyforma alkalmazása, állami felügyelet alá helyeztessék. A vasuti tarifapolitikában tehát minden esetben lehet beszélni az államnak a vasuti díjszabásokra való befolyásáról, tekintet nélkül a vasuti rendszer (állami, magánvasutak stb.) kérdésére. Természetes azonban, hogy ha valamely országban a vasutállamosítás folyton hódít, esetleg az összes vasutakat az állam tulajdonába juttatja, akkor az állam díjszabási fenségjoga mindinkább jelentéktelenné válik, míg végre egészen beolvad az állam saját vasuti politikájának tartalmába. Ilyenkor az államnak magamagára kell felügyelni, hogy exorbitans tarifákkal a gazdasági életet meg ne kösse, hogy titkos refakciákat ne adjon, stb.

Az állam díjszabási fenségjoga azonban, bármily fontos legyen és bár az összes kulturállamok élnek vele, még sehol sem terjedt odáig, hogy a díjszabásokat egyszerűen a felügyelő hatóságok állapítják meg. Az állam megállapíthat maximális díjszabásokat, jóváhagyásától tehet függővé minden tarifa-változtatást, kikötheti, hogy a tarifa a befektetett tőke bizonyos mérvű kamatozása mellett leszálli-

tandó, megállapíthat inséges, katonai, stb. díjszabásokat, de csak ennyit. Hogy időről-időre *mekkora díjtételek* alkalmaztassanak és ezek hogy alakuljanak pl. a távolság szerint, milyen kivételes díjszabások, kedvezmények engedélyeztessenek: ez a vasut dolga.¹⁾ Következik ebből, hogy a vasutak díjszabási *autonomiát* élveznek, melyet azonban az állam a közérdek szempontjából *korlátoz*. A mi pedig e korlátozás jelentőségét illeti, világos, hogy az sokkal inkább jogi, mint közgazdasági fontosságú. Gondoljunk csak a maximális díjszabásokra. Vajjon hol érték ezek el azt, hogy a vasuti tarifák a forgalom szabad kifejlődését meg ne kössék? A magánvasutak éles versenye, tarifaharcza, melyet igen sokszor, jó ideig nálunk is, titkos kedvezményekkel folytattak, csakhamar minden jelentőségüktől megfosztotta és lényegükben papiros-korlátokká degradálta a maximális tarifákat. Hiszen éppen erre a korszakra áll, a mit *Ulrich*, a vasuti díjszabások e kiváló politikusa mond²⁾, hogy, kivételes díjszabások és refakciák teszik a szabályt, minden valamennyire jelentékeny szállításnál külön kötik ki a díjtételeket és az általános tarifák csak a kisszállítók és a felügyelő hatóságok számára léteznek. Valóban: ha a díjszabási anarchiából, a mely például a hetvenes évek első felében mindenfelé uralkodott, lassaukiut közgazdaságilag egészségesebb állapotokba jutottunk, azt sokkal inkább az államnak a folyton haladó államosításokkal mindinkább erősödött tevékeny beavatkozása idézte elő, mintsem a tarifális fenségjog, a mely bizony éppen amaz időkben üres elmélet maradt.

Jellinek és Gonda két főrészt osztották munkájukat. Az egyikben, a melyet a most közrebocsátott első kötet tartalmaz, »az állam hatalomnak a díjszabásügy fejlődésére közvetve vagy közvetlenül gyakorolt befolyását« ismertetik, míg a másikban, a megjelendő második kötetben maguknak a vasutaknak ez irányban való ténykedését, tehát az egyes vasutak díjszabásügyét, valamint a kartellek és köteléki díjszabások keletkezését és fejlődését fogják ismertetni.

Az elméleti elemzés szempontjából nagyon helyes e felosztás. Ha valaki a tarifapolitika *elméletét* akarná rendszerbe foglalni és az általános bevezetés után az említett két részre osztaná művét, az valóban logikusan volna felépítve. Kérdés, ilyen-e az előttünk levő *történeti* munka. Éppenséggel nem. E munka legfőbb hibája, a melyből az összes többi ered, sőt mondhatnók szükségszerűen következik: beosztásának abszolút helytelenisége. Mert az állami befolyás a tarifális fenségjog különféle eszközeivel soha, egyetlen pillanatban sem érvényesül a vasut saját, autonóm tarifaszabályozó tevékenységétől függetlenül. Történeti munkában azonban csak a fejlődés maga, az irányok különbözősége szabhatja meg az egyes önálló szakaszokat. A tarifapolitika fejlődésében az állami befolyás és a vasutak saját tényei nem az elméleti elemzés, hanem az események logikus rendjében váltják fel egymást vagy járnak együtt. Tarifaharcz, melyben valamely vasutársaság ilyen és ilyen célokra törekszik, — az állam beavatkozása, versenyzése, — a verseny megkötése, — a vasut államosítása, a mikor aztán az állam ipari vagy külkereskedelmi politikája új és új irányokba tereli a vasuti tarifapolitikát. Ilyenféle momentumok alkot-

¹⁾ Hollandiában és Olaszországban az állam ugyan bármikor mérsévelheti a tarifákat, mindazonáltal azzal a *magánjogi* természetű kötelezettséggel, hogy az esetleg előálló bevételi hiányt *fedezi*.

²⁾ *Röll*: Encyklopädie des gesamten Eisenbahnwesens. 1913. 1.

ják a vasuti díjszabásügy történetét, melynek írója éppen e momentumok okozati összefüggését, hatását, közgazdasági eredményét van hivatva feltüntetni. A ki azonban az eseményeket nem pragmatikusan sorolja egymásután, hanem analitikusan szétszedi őket a benne nyilvánult erők minősége szerint, nem jár el történetirói szellemben. Olyasféle történetírás ez, mintha valaki Magyarország históriáját a szerint tárgyalná és osztaná korszakokra, hogy a történelmi fejlődés során érvényesült: a nemzeti közszellem — a vérszerződés idejében, Mátyás király alatt, Erdély uniójakor; a fakciózus pártszellem — II. Endre korában, a mohácsi vész előtt stb. stb. Tessék azután az ilyen mozaik-történetből a fejlődés képét megalkotni, annak törvényeit levezetni.

Pedig a vasuti díjszabásügy történetének helyes tárgyalási módja egyenesen a dolog természetéből következik. Fentebb mondtuk, hogy a tarifák megállapítása az illető vasut díjszabási autonómiájának ténye. Pénzügyi szempontok, versenyviszonyok, forgalmi és kereskedelmi törekvések folynak be ez autonóm jog gyakorlására, úgy, hogy az illető vasut hálózata díjszabási tekintetben is, *meghatározott ismervekkel bíró közgazdasági szervé* lesz, mely igen lényeges hatással van forgalmi területének termelési és fogyasztási viszonyaira. Egy ország vasutai tarifapolitikájának története tehát nem egyéb, mint a benne levő különböző vasutak, e különböző közgazdasági szervek árszabásainak fejlődése, közös vagy ellentétes célok adta vonatkozásainak történeti folyamata. Az ily tárgyú történeti munkában tehát látnunk kell a különböző vasutakat, a mint azok tarifapolitikájuk tartalmát és irányait az életben megszabták és azután látnunk kell e különböző vasutak egymásra gyakorolt hatását, vagyis az ország vasutai tarifapolitikájának *főirányait*. Végül látnunk kell e tarifapolitika következményeit, *közgazdasági hatását*. A főirányok és velök a gazdasági hatások különbözősége, a mint az időről-időre előáll, lesz természetes határa a történeti fejlődés egyes korszakainak, az írott munka egyes fejezeteinek.

Ezzel szemben szerzők olyan történetet irtak, mely valósággal sohasem játszódtott le. Az állami befolyás, mint már említők, mindig *együtt*, egyidőben érvényesült a vasutak saját tarifapolitikájával. Sőt mi több: éppen a vasutak autonóm tarifapolitikájának alakulása és az ebben észlelt jelenségek, törekvések, visszaélések stb. szabták meg nagy részben az állami befolyás időről-időre követett irányát. Állami befolyás és a vasutak autonóm tarifapolitikája tehát nemcsak az *egyidejűség*, hanem jórészen az *okozatosság* viszonyában állanak. A ki e szoros kölcsönhatást fel nem fogja és történelmi munkája beosztásánál figyelembe nem veszi, annál egyoldalúbb képet fog festeni, minél szigorúbban választja el a tarifapolitika két erőtenyezőjét. Végre odajuthat, hogy teljességgel kizárja egymásra való hatásuk elismerését, mely esetben azután »az állam befolyása a vasuti díjszabásokra« cím alatt voltaképp az állam tarifáris fenségjoga körében időről-időre érvényes jogszabályok egybeállítását fogjuk kapni.

Szerzők munkája lényegében alig több, mint e jogszabályoknak némi halvány kommentárral kísért gyűjteménye. Csaknem bántja az olvasót, hogy az általános közgazdasági háttér minő szuverén ignorálásával ismertetik szerzők az egyes eseményeket. Így mindjárt az I. fejezet, mely az első magyar vasuti törvényekről szól. Ismerteti az 1836 : XXV. t.-cz. rendelkezéseit, itt-ott belevegyítve valamit

— *Fenyvessy Adolf* ismert tanulmánya nyomán — az egykorú országgyűlési tárgyalásokból. Hogy milyenek voltak az időben Magyarországon a közlekedési viszonyok, milyen akadályokkal járt, milyen költségekbe került, mennyi ideig tartott a személyek és árúk fuvarozása, arról szerzők egyetlenegy betűvel sem emlékeznek meg. Vajjon olyan rendkívüli fáradságot okozott volna az erre vonatkozó anyag összegyűjtése? Az államisme régebbi írói erre vonatkozólag bő adatokat közölnek munkáikban és éppen ezek forrásai annak a köz tudatnak, hogy a régi Magyarország milyen hallatlanul rossz utakkal, gyarló közlekedéssel volt megáldva. Történeti munka az olyan, mely az első vasuti törvényről szólva, nem emlékezik meg arról, hogy milyenek voltak az ország közlekedési állapotai a vasuti korszakba való belépése idején? Hiszen ezzel a fejlődés összehasonlító megítélésének vonja el az alapját. Szerzőknek egyáltalán semmi érzékük sincs aziránt, hogy valamely tételes jogszabály nem magyarázható helyesen, nem érthető meg másként, mint ha az illető kor állapotait, felfogásait ismerjük és hogy a jogszabályok változása, a jog és a jogintézmények fejlődése ugyancsak ez állapotok változásának, a nézetek tapasztalati alapon végbemenő átalakulásának a szoros következménye. Szerzők nem magyarázzák az egyes tényeket, hanem mintegy kipattantják azokat és semmi gondjuk arra, hogy az általuk ismertetett paragrafusok nem valami változhatatlan isteni rendből, hanem a fejlődésben gyökerező nagyon is fontos okokból állapítottak meg úgy és nem másképp. Történeti szemüvegük nincs, sőt inkább valamely későbbi fejlődés reflexióit, gyakran a mai nézeteket fűzik korábbi tényekhez. (L. az 5. lapon az egyenlő elbánás elvéhez fűzött oda nem illő, semmitmondó megjegyzést.) Az első és második fejezet között két évtized, az osztrák kormány abszolút uralma van *hallgatással* mellőzve. Mi azt hisszük, hogy e kormányzat törvénytelenége, ez a *közjogi* szempont mit sem változtat azon a tényen, hogy az osztrák kormány nagyon is befolyást gyakorolt a vasutügyre, tehát a vasuti díjszabásokra is, — hiszen sok tekintetben ma is az akkor lerakott alapokon állunk, — a miért is lehetetlen e közgazdaságilag fontos fejlődést egyszerűen átugorni. Érzik ezt különben a szerzők is, a midőn munkájuk későbbi fejezeteiben többször visszatérnek az abszolút kormány tényeire. A II. fejezetben jelentékeny hiányt constatálunk. A fejezet címe: az 1867. évi kiegyezési törvény stb. Ebben tényleg van a vasutakra vonatkozó, még pedig nevezetes intézkedés. A 65. §. ugyanis kimondja, hogy a vám- és kereskedelmi szövetség megkötése alkalmával »egyezkedés által határozathatják el, hogy melyek azon vasutvonalak, melyekre nézve mindkét fél érdekében közös intézkedések szükségesek és hogy ezen intézkedések mennyire terjedjenek. Minden egyéb vasuti vonalak fölött kizárólag azon miniszteriumot és országgyűlést illeti az intézkedés, melynek területén ezek keresztülmennek.« Szerzők azonban, a fejezet címe ellenére, figyelembe se veszik e fontos jogszabályt, holott az az évtizedről-évtizedre megújitható vagy felbontható vámszövetség VIII. cikkénél jóval jelentékenyebb, mert alapvető. Mi is az 1867. évi XII. t.-cz. fentidézett szakaszának anyagi tartalma? Mindenekelőtt következik belőle, hogy a vasutügyről úgy Magyarország, mint Ausztria önállóan intézkedhetik, hogy az semmi néven sem *közös ügy*. Hiszen az idézett törvényszakasz az időnkint kötendő kereskedelmi és vámszövetségbe utalja a bizonyos vasutakra vonatkozólag

esetleg megállapítható («elhatározathatják») közös intézkedéseket. Amde a kereskedelmi ügyek közössége, a vámszövetség létezése sem foly — a kiegyezési törvény 58. §-ának világos szavai szerint — a *pragmatica sanction*ból, az államjogi összeköttetés állandó és örök alapjából. A vasutakra vonatkozó egyezkedés, a törvény fentebb kiemelt *permissio* fogalmazásából folyólag azonban még a vámszövetség tartalmának sem *szükségképeni* alkotórésze. A két kormány és a törvényhozások a vámszövetségben meghatározhatják, hogy ezen és ezen vasutvonalakat illetőleg ilyen és ilyen közös intézkedések szükségesek, »mindkét fél érdekében«, mert Magyarország és Ausztria között »az érdekeknek kölcsönös érintkezései fontosak és számosak« és mert az ezen érdekközösség okából létesített gazdaságpolitikai viszony körében a vasutak »a kereskedelem előmozdításának egyik leglényegesebb eszköze lévén«. Az első vámszövetségben (1867: XVI. t.-c.) csakugyan létesült ily megegyezés, amennyiben kimondatott, hogy »a létező vasutak mind a két államterületen egyenlő elvek szerint kezelendők«, az ujonépítendő vasutakra nézve egyforma építési és üzleti szabályok érvényesek, stb. Világos azonban, hogy a mint ez a tartalmilag ma is fennálló megegyezés a két államnak az 1867: XII. t.-cz. 65. §-ának második mondatában is világosan fentartott *fenségjogait fel nem függeszti*, hanem azokat a vámszövetség tartamára csupán *egyöntetű gyakorlat* tárgyává teszi, — úgy mi sem gátolhatja meg a kormányok bármelyikét abban, hogy ha azt célszerűnek látnák, valamely jövő vámszövetségben a vasutakra vonatkozólag egyszerűen *semmit se* határozzanak, a vasutügyet a szövetség tartalmából kihagyják, mint olyat, mely az önálló állam szabad rendelkezési jogánál fogva egyoldalúan, a másik fél meghallgatása nélkül intézhető. Következik ez különben az 1867: XII. t.-cz. 68. §-ából («... ha ... a fentebbi 58—67. §-okban elsorolt tárgyak fölött az egyezkedés nem sikerülne ... stb.»).

Íme: a magyar közjog szempontjai. E helyett szerzők »csak azt kívánják megjegyezni«, hogy »a kiegyezési törvény (melyik? az 1867: XII. t.-cz., melyről csak a címbe vesznek tudomást, vagy az 1867: XVI. t.-cz., mely — nem kiegyezési törvény!) idézett szakaszában (?) megállapított módozatok már kezdetben sem bizonyultak elegendőknek arra, hogy vasutügyeink azok keretében érdekeinket kielégítő szabályozást és fejlesztést nyerhettek volna; különösen a közös vasutaknak a két államhoz való viszonya képezett — úgy szólván — nyílt kérdést, a melynek rendezése a magyar vasutügy függetlenné tétele után halasztást nem tűrhetett.« Ez tette szükségessé — így folytatják — az ismert 1868 évi »ideiglenes egyezményt«. Bizony kár volt mindezt megjegyezni. A kiegyezési törvény fentebbi szakaszától senki sem várta, hogy vasutügyünket szabályozza és fejlessze, mert a nemzetközi jog valamely írott szabálya nem biztosíthat egy nemzeti jogalapon végbemenő gazdaságpolitikai fejlődést, a mihez mindenekelőtt *közgazdasági* feltételek szükségesek. A többször említett 65. §. semmiféle »módozatot« nem állapít meg, hanem igenis jogelvet és a mi vasutügyünknek »ki nem elégítő« alakulását illeti: vajha Deák, Andrássy, Csengery, a kiegyezés kora e nagy juris conditorainak közjogi remekét amaz esztendő közgazdasági politikája és gazdaságpolitikuskai is elérték volna! Éppenséggel nem a kiegyezési paragrafuson mult, hogy vasuti politikánk a hetvenes

évek első felében nem vált az ország közgazdaságának és az állam pénzügyeinek javára. A valódi okok — kamatbiztosítási rendszer folytatása, a csekély állami hálózat meddő tehetetlensége, mindezek folytán az állami befolyás elerőtlenedése és egyes társaságok hatalmaskodása — sokkal ismeretesebbek, mintsem őket e helyen tüzetesen felsorolni szükséges volna. Szerzők azonban teljesen hamisan ítélik meg vasutügyünk fejlődését, midőn azt a kiegyezési törvény mindenben korrekt és kielégítő rendelkezésével hozzák az illusztrált módon kapcsolatba.

A munka harmadik fejezetétől kezdve már a tárgyalás külső modorában is elvész a történelmi jelleg. Szerzők külön fejezetben ismertetik az 1867-iki és 1878-iki kereskedelmi és vámszövetségek által érvényében fentartott 1851. november 16-iki vasuti üzletrendszabályt, majd újabb három (IV — VI.) fejezetben a vasuti üzletszabályzatot és az 1890. október 14-iki berni nemzetközi egyezményt. Szerzők ezzel a tárgyukhoz szorosan nem tartozó fuvarozási jogba léptek át; nézetünk szerint igen helyesen. A fuvarozási szerződés körében, melynek alapján az árú a feladási állomástól rendeltetéseig jut, a szerződés *egyik* pontja csupán a szállításért fizetendő bér. Közgazdaságilag ugyan ez a legnevezetesebb, de nem mondhatók alárendelt jelentőségűeknek a fuvarozási jognak sem közjogi, — egységes szabályok más országba valóállítás esetén — sem különböző magánjogi elemei, mint a felek kölcsönös jogai és kötelezettségei, különösen a szavatosság, az elévülés stb. Hatásukban, következményeikben a fuvarozási szerződésnek szorosan vett jogi elemei is közgazdasági fontossággal bírnak (gondoljunk pl. az utirány-előírásra, annak különféle módon lehetséges szabályozására), a miért is a fuvarozási jog fejlődésének legalább is vázlatos ismertetése, ismételjük, beletartozik a díjszabásügy történetébe. Szerzők nagyon sokat, mellékes, alárendelt, sőt vitás pontot tárgyalnak az említett három fejezetben, de annál kevesebb jellemzőt mondanak. Csak egy példát idézünk erre, azt a passust, mely a nemzetközi forgalomról szól (30. l.). Szerzők említik, hogy a nemzetközi forgalom a berni egyezmény előtt egységes fuvarozási jog híján akadályokba ütközött, érintik a német vasutegylet üzletszabályzatát is. A dolog lényegét azonban, azt, hogy a német vasutegylet, valamint a különféle kötelek szabályai csak *szerződési* alapon nyugodtak, csak *magánjogi* hatálylyal voltak felruházva és hogy mindez, mihelyt perre került a sor és a bíróságok a maguk hazájának joga szerint ítélték, vajmi keveset ért: azt sehol még csak említve sem találjuk. Pedig a berni egyezményről már annyit és oly alaposan irtak, oly sokoldalúan megvilágították a magánjog ez első nemzetközi kodexének elvi fontosságát (elég utalnunk e részben Rosenthal, Gerstner, Eger, Schwab ismert nagy munkáira, hazai irodalmunkban *Neumann Károly* egy jeles előadására), hogy szerzőknek sokkal inkább az embarras de richesseben kellett volna véleményt alkotni, avagy valamely más véleményt elfogadni, mintsem hosszas kutatásokkal fáradozni.

Nem folytatjuk tovább e bírálatot, mely a szokásosnál máris hosszabb lett, nem ugyan az előttünk levő munka, hanem a tárgy kedvéért. Szerzők nagyot tévedtek munkájuk fundamentumának lerakásában; a fentebb elősoroltak arról is tanuskodhatnak, hogy a felépítmény sem dicsekedhetik architektonikus remekekkel. Két előnyös tulajdonságot azonban ki kell emelnünk, bár azok nem a

munkát, hanem annak szerzőit ékesítik. Az egyik a szerénység, ami az előszó idézett helyeiből látszik, noha lesznek olyanok is, kik az ott szárnyrabocsátott szólamokat — miután szerzők, munkájukat németre fordítva, a külföld elé is léptek vele — nem fogják pengő ércz gyanánt valóságul elfogadni. A másik tulajdonság az adatgyűjtésben kifejtett szorgalom, melylyel persze nem áll arányban az elért eredmény.

Bokor Gusztáv.

Städteverwaltung und Munizipal-Sozialismus in England. Von C. Hugo Stuttgart. Dietz 1897 XII + 300 l.

A nagy városok közigazgatása kétségkívül elsőrangú tanulmánytárgy bármely közgazda számára nemcsak azért, mivel a népesedés általános irányzata mindinkább a nagy városoknak kedvez s a művelt államokban ennél fogva mindinkább a nagy városok játszik a vezérszerepet, hanem még inkább azért, mert a nagy városoknak ma már csaknem szabályszerű rohamos emelkedése kapcsolatban az emberbaráti, közegészségügyi, kulturális és aesthetikai eszmék növekvő hatalmával a közigazgatás vezetőinél oly óriási tevékenységet s oly hallatlan anyagi erőmegfeszítést igényelnek, hogy a régi közgazdasági elvek és szabályok tisztán a keretek nagy mérete következtében teljesen átalakultaknak látszanak. Elég arra gondolnunk, hogy Budapest városának rohamos népesedése következtében mily erőt kellett pár évtized alatt kifejtenie, hogy p. a vízvezeték, kövezés, világítás, iskolázás, élelmezés, közlekedés, lakásviszonyok stb. tekintetében csak a jelenleg elért fokra emelkedhessék.

Mindamellett tagadhatlan tény, hogy ez az első rangú tanulmánytárgy a közgazdasági irodalomban nagyon elhanyagolt. Anyag van bőven, mivel a legtöbb nagy városnak nyilvános zárszámadásai és évkönyvei vannak, sőt szabályrendeletekből és összehasonlító statisztikai és történeti munkákból is elég nagy választék áll a kutatók rendelkezésére. De az anyag bőségével nem járt együtt azok feldolgozása s még eddig talán senki sem kísérelte meg, hogy elvi szempontból fejtegesse a nagy városok életének szabályszerűségét, holott első pillanatra látható, hogy — a mennyire a hasonlatok sántítása megengedi — a nagy városok élete csaknem oly önálló a kis községek életével szemben, mint a minő heterogen jellegű a nagy gyáripár a mesterek munkájával avagy a háziiparral összehasonlítva.

Már csak ezért is nagybecsű Hugo kísérlete, ki az angol nagy városok közigazgatásának socialistikus irányú fejlődését mutatja ki. Maga Hugo határozottan socialdemokratának vallja magát, könyvének kiadója is e téren ismert czég, végül művének czíme is tanúsítja pártállását. Mindez azonban nem ronthatja meg az érdeklődést, ellenkezőleg egy határozott collectivista író sokkal világosabban és habozás nélkül ismertetheti a nagy városok közigazgatásának fejlődésmenetét, melyet tudvalevőleg, hasonlóan a modern állami közigazgatáshoz, a központosító irányzat jellemez. Sőt az sem rontja meg Hugó művének általános becsét, hogy csak az angol városok közigazgatásáról szól. Angliában az 1891-ki népszámlálás szerint a népességnek 71.7 százaléka lakik városokban, nagyobb arányban, mint bárhol másutt a földgömbön, a városok népessége az utolsó évtizedben 15.3%-al emelkedett, míg a falusi községeké csak 3.4%-al,

London népességében pedig 1861—1891 közt 50,18% az emelkedés s általában elismert tény, hogy a hatalmas angol városok közigazgatása igen sok tekintetben mintaszerű. Hugo műve tehát nemcsak socialistikus irányú monografia, hanem bizonyos fokig elméleti jelentőséggel is bíró úttörő kísérlet.

A municipalis socialismus alatt szerzőnk álláspontjának megfelelően a községnek, mint erkölcsi testületnek, kizárólagos productiv tevékenységét érti a magánvállalkozással szemben oly célból, hogy a község lakosai minél kedvezőbb megélhetési viszonyok közé jussanak. Különösen a közoktatási és közegészségügyi viszonyokban mutatkozik, a dolog természeténél fogva is, elégtelennek és célszerűtlennek a magánvállalkozás még a legnagyobb ellenőrzés mellett is s ezért kénytelen a község csakhamar kezébe venni a csatornázás, kórházak, temetők, muzeumok s más oly vállalkozások megalkotását, hol a magánosok nyeresége a közszükséglettel kiáltó ellentétben áll. A közszükségletek egy részének hatósági kielégítése azonban folyvást nő a végtelenig. A magánérdekek harcza a község socialistikus tevékenységével szemben fokozatosan új-új területeket vesz el, községi kezelésbe jutnak a gázgyárak, fürdők, piacok, a munkáslakások, sőt a hatóságok az élelmezés olcsósága és a munkabérek emelése érdekében hovatovább nagy gyártelepek tulajdonosai, nagy iparvállalatok igazgatói lesznek.

Az angol törvények szigorú formalistikus jellege miatt jóformán csak a viszonyok által kényszerítve léptek a városok erre a socialis ösvényre. 1835-ig a városi hatóságok általában zárt testületek voltak, melyeknek a községi vagyon kezelésén kívül legfeljebb a szegények ápolására és a rendfentartására volt némi gondjuk, de a többi közszükségletet, p. utcák világítását, kövezését és tisztántartását már külön specialis bizottságok gondozták. Magában Londonban a legelső nagyobb közmunkára, az egységes csatornázás elkészítésére, csak 1858-ban nyert engedélyt a városi hatóság.

Igen gyakran történt, hogy az ily engedélyeket a városok csak nagy küzdelem után nyerték meg a parlamenttől. A jövedelmező magánvállalatok (vizvezeték, légszeszgyártás, lóvasutak stb.) tulajdonosai és részrénnyesei a legnagyobb erőfeszítéseket tették, hogy *monopoliumaik*at minél tovább megtarthassák. Még 1872-ben is törvényt alkotott a parlament, hogy a községeknek nem szabad oly vállalatokat létesíteni, melyek a magánosok vállalataival versenyezhetnének, ha azokat ki nem sajátítják s ily esetekben kívánatra minden adófizetőt külön kellett megszavaztatni. Hogy csak egy pár példáját emlitsük fel ennek a küzdelemnek, felemlítjük, hogy Richmond városnak teljes husz éven át kellett küzdenie, míg vizvezetékét kiépíthette. A fennálló vizvezetéki társulat perekkal, felterjesztésekkel küzdött ellene, a vízdíjat kétszeresre emelte, több esetben a vízszolgáltatást megszüntette, később, midőn a város készen volt a vizvezetékekkel, saját vízének árát leszállította s általában zsarnokkodott a lakosok ellen. Bradfordban ugyancsak a magán vizvezetéki társulat a városi tanácsnak minden egyes tagját beperelte kárpótlás fejében s később egy formahiba alapján megrémitve őket, kényszerítette, hogy a részvényeket közköltségen kétszeres áron vegyék meg. 1877-ben egy londoni új utcának megnyitására kért a városi építészeti hatóság engedélyt a parlamenttől s ezt az engedélyt négyszer kellett tárgyalni, mivel a felsőház megtagadta csak

azért, mivel Salisbury lord volt az egyik telektulajdonos. Sokszor magukban a városi hatóságokban győztek a magánérdekek, így a londoni gáztársulatok ügyében, melyek a sajtó és közvélemény daczára teljes két évtizeden át zsarolták és bosszantották a nagyközönséget.

Szó sincs róla, hogy nagy érdekük volt a magánosoknak az új rendszer ellen küzdeni. Így p. a híres londoni Coventgarden piacon a vásárjogot 1661-ben nyerte meg a Bedford család s most évente 30.000 font sterling tiszta jövedelme van belőle, még a tisztogatásról és világításról sem kell magának gondoskodnia, mert azt a régi privilegium értelmében a parochiai kerület lakói kötelesek teljesíteni. Ki mondana le örömet ily pompás fejős tehénről?

Sok esetben sikerül is a közérdeket megghiusítani az ily monopolium-tulajdonosoknak. Legérdekesebb e tekintetben a londoni *City testületek* (guildek) példája, kik rengeteg vagyon felett rendelkeznek a mult századokból s a közügynek jóformán mit sem áldoznak. Már 1865 óta ismételve kísérlették meg a városi hatóságok és a parlament, hogy valamikép hozzáférhessenek ezen óriási vagyonhoz, 1880–1884-ig külön parlamenti bizottság működött e tekintetben s többek közt 3000 lapra terjedő jelentést készített, az eredmény semmi. Csak megközelítőleg tudjuk azt is, hogy e testületek *évi* jövedelme meghaladja a 10 millió forintot s abból legfeljebb egy tizedrészt adnak ki szegényeknek, de jóval többet, legalább másfél milliót fordítanak évenként lakomákra s a többiről egyszerűen nem számolnak. Ma már minden City testületnek csupa előkelő tagjai vannak, a parlamentben legalább 150 ily tag ül s ezek megakadályozzák a kellemetlen számoltatást. A régi szabályok által megállapított kötelelességek jóformán értéktelenek, így p. a halászközség testülete csak a City halászatáról ad ki jelentést, a papirkereskedők testülete naptárt s új könyvek jegyzékét készítteti el, de ezeket is igen hiányosan. Ennek ellenében »díszmunkákat« végeznek: híres külföldiek fogadása, ünnepélyek és kirándulások rendezése stb. s a City mellett százezrek élnek nyomorultan, kik közül több családot egy díszbéd költsége könnyen megmenthetne.

Az utolsó másfél évtized alatt mindamellett rendkívül előre haladt a municipalis socialismus s működési köre. Egyik vagy másik városban csaknem mindenre kiterjed, a mi a polgárok javára szolgál. Kövezés, világítás, csatornázás, gőzfűtés, kórházak, iskolák, temetők, szeméthordás, piacok, vágóhidak stb. legalább részben csaknem mindenütt a városok által tartatnak fenn és kezeltetnek. Több helyen vannak városi vasutak, omnibusok, fürdők, parkok, könyvtárak, telefonok, fürdőházak, munkáslakások, mosóhelyek, desinficiáló intézetek stb. Manchester városa több mint öt millió font sterling költségen építtetett oly csatornát, hogy a tengeri hajók is bejöhessenek. Bradford, Plymouth, Hartlepool s más városok fogadókat állítottak fel. London városa Woolwich mellett gőzbárákat járat a Themzén, Birminghamban a városi tanács tart fenn italmérő helyeket stb.

Mindezek a törekvések természetesen a polgárok összességének javára szolgálnak, mivel olcsóbb és sokkal jobb élvezetekhez jutnak, de a mellett a városok szolgálatában álló munkások is nagyon sokat nyernek az új rendszer alatt. A londoni csatornázásnál alkalmazott munkások munkaidejét napi 8 órára szállították le s munkabérük minimuma ma már 6 d. óránként, nem említve a bal-

esetbiztosítás, segélyezés és nyugdíjazás által nyújtott előnyöket. Hugo adatai szerint átlag véve napi két óra pihenést és legalább 10% fizetésjavulást nyertek a munkások csaknem mindenütt, a hol a városok nagyobb productiv vállalatokat létesítettek. Ezenkívül a legtöbb város minden vele szerződési viszonyban álló vállalkozót kötelez arra, hogy a szokott munkabéreknel kevesebbet ne adjanak s az albérleti rendszert lehetőleg elkerüljék. Végül több város valóságos munkásbörzét állított fel, hogy foglalkozást nem találó polgárainak munkát szerezzen.

Mennyire haladt már jelenleg a municipalis socialismus, mutathatja a London 39 kerületéből szerzett adatok alapján a következő táblázat arról, hogy a városi munkáknál kiket alkalmaznak:

	Saját munkásai vannak	Magán vállalkozókkal végezteti	Mindkét mód szerint vagy ismeretlen
kisebb munkáknál	21	1	17
szemét-kihordás	26	10	3
utczaseprés	32	5	2
utcza-locsolás	20	11	8
utcza-kövezés	12	2	25
csatorna-javítás	34	—	5

S igen nevezetes, hogy ezek a közmunkák csaknem mindenütt jelentékenyen kevesebbe kerülnek házi kezelés mellett, mintha vállalkozóknak adják ki.

Igen természetes, hogy az egyes városok kiadása a socialistikus irány életbelépésével fokozatosan emelkedik. Hiszen például magának a londoni közcsatornának kiépítése mintegy 80 millió forint rengeteg összeget vett igénybe. Az angol nagy városok évi összes kiadása ma már fölülhaladja a 60 millió font sterlinget. S mennyi van e kiadások között olyan, a mely direct nem hoz kamatot!

Lássunk egy példát a *parkokról*. London városának jelenleg 9 tulajdon parkja van 6488 hold területtel, ezeknek megszerzése, a magánosok jelentékeny hozzájárulását nem számítva, 354.493 s évi fentartása 7500 font sterlingbe kerül. S ez még nem is sok. Ugyanis a 14 királyi park fentartására, melyek közt különben maga a Hyde-park 6000 holdnyi, évente 90.000 font sterlinget, tehát kerek számmal egy millió forintot költenek. Birminghamban, hol 1856-ban még semmi park sem volt, azóta 14 parkot szereztek meg 350 hold területtel. Liverpool városa 700.000 font sterlinget, a kis Huddersfield 89.000-et fordított parkok vásárlására, bár az angolok nagy előszeretete folytán a szabad természet iránt mindenütt akadtak adományozók is.

Hasonlókép nem direct haszon fejében rengeteg kiadásokat tettek az egyes angol városok *könyvtárak* és muzeumok felállítására, mely célra különben már 1850 óta pótdót is szabad volt kivetniök. Liverpoolban egyetlen közkönyvtár-épületre 25.000 font sterlinget adtak. Birminghamban 1860 óta könyvtárakra és muzeumokra 126.771 font sterlinget költöttek s Manchesterben, melynek népkönyvtárai világhírűek, jelenleg a városi közkönyvtárakat évente 5 millió olvasó látogatja s mintegy másfél millió könyvet kölcsönöznek ki. Liverpoolban, Glasgowban s Nottinghamban rendkívüli becses városi képtárak vannak, melyeket nagyobbbrészt közpénzen szereltek fel.

Néha valóban mesés dolgokat vitt végbe a községi hatóság. Glasgow például még az 50-es években is a legegészségtelenebb

városok közé tartozott. A város egyes részein ezer ember lakott egy hold területen, a házak oly sűrűn voltak egymás mellett, hogy a lakók az utcákon át kezét nyujthattak egymásnak s az 5—6 lábnyi széles zsák utcákban 4—5 emeletes kaszárnyák voltak egymással szemben udvar nélkül; volt eset, midőn egy lépcsőn kellett járni 38 csaknem 300 főből álló családnak. 1866 óta a város egymásután romboltatta le ezeket a botrányosan épült városrészeket, hol 51.294 ember lakott, tisztán a kisajátításért 1895-ig 2,186.986 font sterlinget fizettek ki, 27 új utcát építettek, egy 40.000 font sterlingbe kerülő parkot létesítettek s 7 nagy mintaszerű munkásházat állítottak fel. Kisebb, de még mindig nagyszerű átalakítást tettek Edinburgh, Birmingham, Liverpool és mások, egészen új városrészeket alkotva meg rengeteg költséggel. Liverpoolban 1,676.465 font sterlinget adtak ki egyetlen egészségtelen városrész leerombolására s újból felépítésére, évenként átlag 300 házat romboltak le. Londonban, hol még jelenleg is félmillió ember él túlszűfolt lakásokban, az erőfeszítés még nagyobb. Maga a Peabody-alap, melyből folyvást új munkáslakásokat építenek, ma 12 millió forinttal rendelkezik, a Guinness-trust fennállása óta 1877 olcsó lakást létesített, mindamellett a hatóságok is sokat tesznek a lakásnyomor enyhítésére, egy szakértő becslése szerint 1855-től 1888-ig 41,658.000 font sterling rengeteg összeget fordítottak ily czélokra.

A községi pótadók és illetékek beszédésén kívül egyes városokban felmerült újabban egy külön socialista jellegű adó kivetésének szüksége. Ez az ugynevezett »*betterment*« (= javítás, értékelkedés), melyet azoknak a telektulajdonosoknak kell fizetni, kiknek háza vagy telke a középítkezések, utczaszabályozások és más befektetések következtében saját hozzájárulásuk nélkül értékben jelentékenyen emelkedett. Minden nagyobb városban tudvalevőleg önmagától is bekövetkezik ez az állapot, részben mára a népesség tetemes szaporodása vagy a közlekedés jelentékeny javulása következtében. Az adó tehát kétségkívül igazságos és helyes, a minthogy az amerikai Egyesült-Államokban már kétszáz éve következetesen alkalmazzák. De az adó kivetése és behajtása rendkívüli nehézségekkel jár, különösen oly városokban, minő London, hol a telkek nagyobbbrésze örök bérletre adatik ki s így a betterment-adó nem érheti az igazi tulajdonost. Az angol parlament többször foglalkozott ezzel a kérdéssel, az alsóház többsége nem egyszer adta meg az engedélyt, de a felsőház mindannyiszor visszautasította az ily irányú billett, míg végre 1895-ben a Towerhid építésével kapcsolatban kimondották leginkább azt az elvet, hogy valamely telek tulajdonosa, ha bármi módon csökken annak értéke (*worsement*), jogosított a szomszéd értékükben emelkedett telkek tulajdonosaitól kárpótlást követelni.

Ily módon haladt előre a municipalis socialismus az angol városokban. Itt-ott már tullepte a város területét is. A közuti vasutak fejlődésével kapcsolatban 1896 óta egyes helyeken törvény által engedtetett meg a városoknak helyi érdekű vasutak építése a környék községeihez. Manchester gázát és vizét nemcsak az egész város, hanem a szomszéd helyek is használják. Az addig önálló külön czélú a bizottságok (*commissioners*), minők a szegényügyi hivatalok, iskolaszékek mindinkább elvesztik önállóságukat, különösen a specialis adók kivetésének jogát. De e tekintetben még most is nagy

bajok vannak. Így magában Londonban öt központi hatóság van: a grófsági tanács 138 taggal, az iskolai hatóság 54 taggal, a kórházi hivatal, a citytestületek 228 taggal; végül a Themze felügyelő-hivatal. Ezenkívül van még 12 kerületi hatóság, 30 szegényhivatal. 112 szegényügyi felügyelőség, 29 temetőfelügyelőség, 29 bizottság a népkönyvtárakra, 25 a fürdőkre s tömérdek más apróbb hivatal. A haladás tehát igen lassú, de azért folytonos.

A városi socialis irányú közigazgatásnak tehát pénzügyi szempontból is nagy előnye van a központosításban s még inkább a productiv kezelésben. Igaz, hogy az angol helyi hatóságok adóssága rendkívül nagy s rohamosan emelkedik: 1874/5-ben 112,523.445 font sterling volt; 1892/3-ban már 215,343.545 font sterling, azaz 132%-al több. De az adósságok növekvése bizonyos fokig látszólagos. Igen sok esetben a városi productiv vállalatok nemcsak a kamatokat és törlesztési hányadot térítik meg, hanem tiszta jövedelmet is hoznak. Így például a vízvezeték jövedelméből 1894/5-ben Manchester 22.452, Leeds 24.434, Leicester 11.000, Birmingham 2000 font sterlinget fordított adócsökkentésre s részben — a mi helyesebb és igazolhatóbb — új befektetésekre.

Szerzőnk leghelyesebbnek tartja e tekintetben Glasgow hatóságának eljárását. Itt a közuti vasut kezeléséből befolyt tiszta jövedelmet új építkezésekre, javításokra és a menetdíjak apasztására használják fel, a gázát önköltségen engedik át magánosoknak, úgy hogy ott a legszegényebbek is ezt használják. Feltűnő azonban, hogy a munkáslakásoknál nem ezt a rendszert követik. Hogy Glasgow általában socialis irányú eljárása által nem károsítja a közvagyonot, tanúsítja a következő táblázat, melyből látható, hogy kitűnő szolgálatai daczára, melyet polgárai közegészségügyének és kényelmének előmozdítására tesz, aránylag a legkevesebb áldozatot kívánja tőlök. Az alább következő nagy városok összes kiadásaiból ugyanis egy-egy lakóra jutott angol pénznemben:

	Községi adóból			Más községi bevételekből		Összesen		
	£	s.	d.	s.	d.	£	s.	d.
Manchesterben	1	1	2'65	3	1'49	1	4	4'14
Liverpoolban.....	—	18	2'96	4	0'50	1	2	3'46
Sheffieldben ..	—	17	4'74	—	—	—	17	4'74
Birminghamban.....	—	15	7'13	1	6'07	—	17	1'20
Leedsben.....	—	15	3'02	—	—	—	15	3'02
Edinburghban	—	15	6'87	—	5'18	—	16	0'05
Glasgowban	—	14	3'79	—	10'64	—	15	2'43

Látható e táblázatból is, hogy a régi községi politika, hogy minden egyes vállalatból lehetőleg többletet huzzanak, pénzügyileg sem helyes, eltekintve attól, hogy ez a városi pluscsinálás könnyen fajulhat ismét nyereszkedéssé s morális kára nagy, mert hiszen a gáz, víz, lakás, piacz útján szerzett városi pénz tulajdonkép a legszegényebb lakosságra kivetett adótöbblet.

A mennyire örvendetesnek tarthatjuk tehát az angol nagy városok közigazgatásának azt az irányzatát, hogy a magánosoknak túlnyomólag monopolium jellegével bíró vállalatait a lehető legnagyobb mértékben központosítja és községi jellegűvé teszi, szükségesnek látszik kiemelni azt is, hogy az ily községi productiv vállalatok

mindenkor a nagyközönség érdekében kezeltessenek s ne igyekezenek ezekből nyereséget csinálni a directadók lejjebb szállítása érdekében. Bármily igazságos legyen is a progressiv direct adók kivetésének módja. kétségtelen, hogy az indirect adóknál, tehát a municipiumok productiv vállalatainál is, az igazságtalan megoszlás sokkal jobban sújtja a szegényeket, mint a vagyonosokat. Hiszen maga a magánvállalatok ellen indított harcz a municipalis socialismus nevében épen azért bir jelentőséggel, mert nem egyesek, hanem a nagy tömeg érdekeit szolgálja. Ez a létjogosultsága; ez rendkívüli gyors fejlődésének erkölcsi igazolása.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Házassági perek az új házasságjog első esztendejében.

Az egyházpolitikai törvények által teremtett új viszonyok bőséges és tanulságos anyagot szolgáltatnak a statisztikának. Megfigyelése körébe vonhat olyan életviszonyokat is, a mikre eddig egyáltalán nem terjeszthette ki vizsgálódásait; azokat pedig, a mikről régebben is szerzett adatokat, megvilágíthatja több oldalról, megfigyelheti minden fontosabb nyilvánulásukban, s alkalma nyílik összehasonlításokkal nyomról-nyomra kísérni az új törvények hatását, mérlegelni a szükségképen beállt változások jelentőségét.

Természetesen nem szabad az első számokra támaszkodni s az első eredmények változatlanságában bizakodni. Sok fogva tartott vágy mohón siet érvényesülni felszabadulása első pillanatában, s az új jogokat, a mik megnyíltak előtte, oly nagy mértékben kihasználja, hogy később nyilván lankadni fog ez a nagy buzgóság. A hivatalos apparátus ellenben, mely az új viszonyok között a jogrend alkalmazására van hivatva, nehézkesen indul meg és kivált kezdetben lassan működik, bár a munka egyre halmozódik előtte; ennek is idő kell, míg működését a kellő mederbe tudja terelni, s az első hónapok lassú, vontatott tempóját gyorsabb és szabályosabb menetre válthatja.

A hivatalos ügymenet első nehézségeivel különösen a házassági perek statisztikájának kell számolnia, mielőtt következtetésekbe bocsátkoznék. A törvényszékek, mikor az új házassági jog életbe lépett, a maguk elintézetlen darabjai mellé átvették az egyházi bíróságoknál korábban megindított s elintézetlenül maradt pereket, s rövidesen megszorodott előttük az új törvény alapján indított keresetek száma is. Az új anyagi jog nehezen illeszkedett bele a régi eljárás formái közé, az elintézés több megfontolást kívánt, úgy, hogy még ha a munka nem is sokasodott volna meg, az ítéletek száma könnyen érthetőleg nagyon alacsony arányt mutatott. Az új házassági jog minden valószínűség szerint állandóan csökkenteni fogja a válások számát, kevesebb czímet adván a keresetőségre, mint az egyházak házassági joga; de oly nagyarányú csökkenésre, a minőt az első év adatai mutatnak, aligha lesz példa a következő esztendőben. 1895-ben 1510, 1896-ban pedig csak 325 házasság bomlott fel elválás útján; az egyik évben ezer új házasságkötésre 11,2, a másikon csak 2,59 válással felbontott házasság esik: ennek az aránynak az állandósága semmi valószínűséggel sem bir.

A házassági perek forgalmáról az egyházi házasságjog idejéből nincsenek adataink. A válás folytán felbomlott házasságok száma évről-évre ki van mutatva; de hogy a tényleges elválások mekkora

részét képezik a válási kísérleteknek, — a megindított házassági pereknek — arról az egyházi anyakönyvi hivatalok adatokat nem szolgáltatottak. Csak az ítéletileg kimondott válások számából lehet tehát arra következtetni, hogy mely években növekedett a hajlandóság a válásra, mikor csökkent. Sőt még ez az alap sem egészen biztos; csak azokról a válásokról kerültek adatok tudomásunkra, melyeknél az elválást a házassági anyakönyvbe tényleg följegyezték. Ha nem is volt sok eset arra, hogy a válóperben hozott ítéletet egy vagy más okból elmulasztották följegyezni az anyakönyvbe, az eredmény mégis többé-kevésbé megbízhatatlan marad.

Az 1881—85. évek átlagában még csak 998 volt az anyakönyvbe is följegyzett elválások száma, az 1891—95. évek átlagában már 1288, 1895. év első kilencz hónapjában 1331. Pedig ebben az időszakban a házasságra való hajlandóság (az utolsó hónap rendkívül magas aránya mellett is) kisebb volt, mint a kilenczvenes évek bármelyikében, jóval kisebb, mint a nyolczvanas évek átlagában. Igen valószínű, hogy 1895-ben s már 1894-ben is az új törvény híre szaporította meg a válások számát. A kiknek a régi állapot terhes és nyűgös volt, azok várva-várták az új korszakot; a kiknek pedig akár felekezeti, akár egyéb okból az új törvény nem volt kedvükre, siettek még a régi rendszer égése alatt elintéztetni házasságkötésüket, sőt még válókeresetüket is. 1895. szeptemberében, az egyházi házasságkötés utolsó hónapjában tizezerrel több pár lépett az oltár elé, mint az előző év szeptemberében; mind a polgári kötést akarta kikerülni. Ugyanigy a válóperek is azért szaporodtak meg, hogy az új törvény nagyobb szigorával ne kelljen találkozniok; s azért szaporodtak meg már egy esztendővel előbb, hogy annál biztosabban megkapják elválasztó ítéletüket még a régi jog korszakában.

A házasságkötések és az elválások száma tehát egyaránt kimagasodik a régi és az új korszak határvonalánál. Ezen a határon túl erős csökkenés mutatkozik ugyan, de még sem akkora, hogy az a normális állapotoknak megfeleljen. Az ítéletileg kimondott válások száma ugyan hirtelen nagyot apad, de a válóperek száma — főleg mert az előző években már úgysis igen sok válás történt — az átlagosnál magasabbnak látszik.

Csak föltevés ugyan, de nem valószínűtlen, hogy az első évben nem egy olyan ok is felduzzasztotta a házassági perek számát, mely később alkalmasint évről-évre kevésbé fogja éreztetni hatását. Az új házasságjogi törvény ledöntött a házasodni szándékozók előtt sok nehéz akadályt, a mit előbb jog és társadalmi felfogás egyformán támogattak. A jogi akadály eltüntével sokan siettek házasságot kötni, tán olyanok is, a kiknek később alkalmuk nyílt érezni, hogy a társadalmi felfogás lassabban döntögeti le a maga tiltó sorompóit. A törvény egyetlen elhatározással szakíthatott régi konzervativizmusával; a társaság felfogása lassabban módosul s csökönyös régi nézeteit nem adja föl egyszerre az egész vonalon. Az első lázban bizonyára sok oly házasság jött létre, mely provokálta a maga társadalmának kritikáját, és sok lehetett ezek közt olyan is, mely nem birt megállni ezzel az ítélettel szemben. A kapocs meglazult, bomladozni kezdett, s hogy egészen felbontassék, a törvény segítségéhez folyamodtak. Lehet különben nem egy oly eset is, hogy nemcsak a társadalom kritikája, hanem a házasságok széthúzó akarata, össze nem illő természete is mihamar megbomlasztja a kötés tartósságát.

Minden gyors átmenetnek, hirtelen változás alá kerülő viszonyoknak közös szerencsétlensége, hogy első láza elragad és gyors cselekvésre bír olyanokat is, a kik normalis időben nagyobb megfontolással járnának el; minden frissében megnyílt új jognak közös sorsa, hogy mohón sietnek vele élni olyanok is, a kiknek ez nem szolgál javukra. Számos olyan viszony nyerhette ugyan meg rég óhajtott törvényesítését, melyre csak hasznot és áldást jelentett az új korszak; de elhamarkodva, pusztán azért, mert már lehetséges volt, megkötöttek vagy törvényesítettek alkalmasint sok oly viszonyt is, mely az állandóságnak semmi garanciáját sem nyújthatta s mely mihamar megint felbontás után törekedett. Hogy ezek a tényezők csakugyan közrehatottak-e és mekkora mértékben, a múlt évi házassági perek szaporításában, arra nincs módunkban felelni; de ha jövőre bekövetkezik a válóperek számának remélt csökkenése, akkor a múlt évi többletnek egy részét mindjárt nagyobb biztossággal írhatjuk fel ezeknek a csak átmenetileg működő okoknak a rovására.

Az új házasságjogi törvény életbelépte óta a házassági perek számáról, az elintézésekről, az ítéletek tartalmáról az igazságügy-miniszter rendelkezése értelmében a királyi törvényszékek szolgáltatják az adatokat, az első évben csak ügyforgalmi kimutatásban, később minden egyes jogerős ítélettel elintézett perről felvett statisztikai lappal is. Külön kimutatás készül a rendes és a kivételes eljárás alá tartozó perekről; feltüntetik az összes tárgyalandó kereseteket, kimutatják, hogy mik maradtak elintézetlenül az előző évről és mennyi per indult meg újonnan, a kereset természete szerint külön sort nyitván a bontási, semmiségi és megtámadási pereknek. Az elintézés módjáról is kellően tájékoztat a kimutatás; feltünteti a jogerejű végzéssel, a felbontó, elválasztó, érvénytelenítő, elutasító ítélettel elintézett keresetek számát.

Összehasonlításra ugyan a dolog természeténél fogva még nem használható az ügyforgalmi kimutatásokból most összegyűlt anyag, de eredményei, mint egy kétségtelenül jelentős s a házassági viszonyokat később mind jobban megvilágító adatgyűjtés első számai magukban sem lesznek érdektelenek.

Az 1895. év utolsó negyedében — az új házassági jog első három hónapjában — a magyarországi törvényszékeknél 2759 rendes eljárás alá tartozó házassági per várt elintézésre. A legnagyobb rész — 2132 — még az előző időszakból maradt; az év utolsó negyede e számot 627-tel növelte. Ez se mind újonnan indított per; bele vannak számítva az egyházi bíróságoktól átvett keresetek is. Legtöbb a bontási per: 2739; semmiségi csak 4, megtámadási csak 16 akadt. A semmiségi és megtámadási perek száma kétségkívül minden időben jelentékenyen kisebb lesz, mint a bontási pereké; most azonban a különbség még aránytalanul nagy.

Jogerős elintézést a 2759 per közül csak 311 nyert, alig több a beadott keresetek 11 százalékánál, a mi különben a rendelkezésre állott idő rövidségénél fogva nagyon természetes is. 103 pert végzéssel intéztek el; felbontó ítéletet 178 esetben kelt, elválasztó ítélet 7 esetben; 23 keresetet ítéletileg elutasították. Nagy volt az ügyforgalma már az első három hónapban is a budapesti törvényszéknek, melynél 490 házassági per várt elintézésre, továbbá a debreczeninek, melyhez 266 keresetet nyújtottak be, és a szolnokinak 157 házassági perrel.

Az 1896-iki év ügyforgalmáról kir. táblák szerint részletezve az alábbi táblázat nyújt felvilágosítást:

A perek száma s az elintézés módja		Budapesti	Debreczeni	Győri	Kassai	Kolozsvári	Márosvásár-helyi	Nagyvárad	Pécsi	Pozsonyi	Szegedi	Temesvári	Valamennyi
		kir. ítélőtábla kerületében											
Az 1895. évről elintézetlenül maradt perek száma	semmisségi	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	4
	megtámadási	3	—	1	—	8	1	—	—	—	—	1	14
	bontási	852	466	129	195	27	91	257	121	51	204	37	2.430
Az 1896-ban indított perek száma	semmisségi	—	5	—	1	4	1	—	—	—	1	2	14
	megtámadási	7	3	7	2	85	9	3	1	—	5	—	122
	bontási	832	294	131	209	249	394	253	189	81	340	162	3.134
1896-ban tárgyalandó perek száma	semmisségi	2	6	1	1	4	1	—	—	—	1	2	18
	megtámadási	10	3	8	2	93	10	3	1	—	5	1	136
	bontási	1.684	760	260	404	276	485	510	310	132	544	199	5.564
<i>Tárgyalásra várt összesen</i>		<i>1.696</i>	<i>769</i>	<i>269</i>	<i>407</i>	<i>373</i>	<i>496</i>	<i>513</i>	<i>311</i>	<i>132</i>	<i>550</i>	<i>202</i>	<i>5.718</i>
Jogerős végzéssel elintéztetett	semmisségi	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	megtámadási	2	—	—	—	11	—	—	—	—	1	—	14
	bontási	97	94	24	40	51	47	17	15	16	44	35	480
Érvénytelenítő ítélettel elintéztetett	semmisségi	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	megtámadási	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
	bontási	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Felbontó ítélettel elintéztetett	semmisségi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	megtámadási	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	bontási	110	46	14	36	2	5	31	12	16	8	7	287
Elválasztó ítélettel elintéztetett	semmisségi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	megtámadási	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	bontási	44	3	1	6	2	—	—	1	5	—	—	62
Elutasító ítélettel elintéztetett	semmisségi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	megtámadási	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	1	3
	bontási	53	11	5	17	7	15	1	17	4	15	4	154
Ítélettel összesen elintéztést nyert	semmisségi	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	megtámadási	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	1	4
	bontási	212	60	20	59	11	20	32	30	25	23	11	503

A perek száma s az elintézés módja	kir. ítélőtábla kerületében											
	Budapesti	Debreczeni	Győri	Kassai	Kolozsvári	Marosvásárhelyi	Nagyvárad	Pécsi	Pozsonyi	Szegedi	Temesvári	Valamennyi
Végzéssel vagy ítélettel mindössze elintéztetett	— 2 309	1 — 154	1 1 44	— — 99	— 12 62	— 1 67	— — 49	— — 45	— — 41	— 1 67	— 1 46	2 18 983
<i>Az összes elintéзések száma</i>	<i>311</i>	<i>155</i>	<i>46</i>	<i>99</i>	<i>74</i>	<i>68</i>	<i>49</i>	<i>45</i>	<i>41</i>	<i>68</i>	<i>47</i>	<i>1.003</i>
1896. végén tárgyalás alatt maradt perek száma	2 8 1.375	5 3 606	— 7 216	1 2 305	4 81 214	1 9 418	— 3 461	— 1 265	— — 91	1 4 477	2 — 153	16 118 4.581
Tárgyalás alatt maradt összesen	1.385	614	223	308	299	428	464	266	91	482	155	4.715

Az elintéзések aránya már ez évben is emelkedett; a tárgyalásra váró keresetek több mint 19 százaléka nyert elintéзést az év folyamán. Pedig erősen megszorodtak a válóperek is.

1896. folyamán 18-ra szaporodott a semmiségi perek száma, de az egész évben csak kettő nyert elintéзést; egy végzéssel és egy érvénytelenítő ítélettel. Megtámadási per 136 volt (magánál a nagy-szebeni törvényszéknél 89); mindössze 18-at intéзtek el belőle s csak egy ítélet szólt a házasság érvénytelenítésére. 5564 bontási kereset várt tárgyalásra s 4581 maradt elintéзetlenül. Az ítélet túlyomó részben a kereset elutasítására szólt; a házasságot 287 esetben bontották fel, s a házasságokat 62 esetben ágytól és asztaltól választották el. Az év végén 4715 per maradt tárgyalás alatt. Minden tizezer fennálló házasság közül mintegy tizenöt állott tehát az év végén per alatt; ezt a számot az elintéзések várható emelkedése a következő években bizonyára csökkenteni fogja.

A legnagyobb ügyforgalma ebben az évben is a budapesti törvényszéknek volt: 857 házassági pere várt elintéзésére; befejezést csak 91 nyert. A debreczeni törvényszék előtt 382 válóper feküdt; ebből az év végéig 73-at intéзtek el. Nagy volt az ügyforgalma még a szegedi törvényszéknek 269 perrel, a nagyváradinak 241, a szolnokinak 237 keresettel. Az eperjesi törvényszéknél csak 13, az ipólyságinál 12, a csikszeredainál éppen 8 házassági per várt tárgyalásra. Az elintéзés leggyorsabb a fiúmei törvényszéknél volt; 13 válókeresetéből csak egy maradt tárgyalás alatt az év végén.

A kivételes eljárási pereket a házasságjogi törvény 107., 115., 141. és 142. szakaszai alapján indították. Kettő ezek közül átmeneti intéзkedést tartalmaz s arra való, hogy a régi házasságjog alapján hozott korábbi ítéletek esetleges sérelmeit megkorrigálja, és ridegségét enyhítse. A törvény 142. szakasza, mely legtöbb — számszerint 75 — keresetnek szolgált alapjául, megengedi, hogy a felbontó ítélet kiterjeszthető legyen mind a két házasságra oly esetekben, mikor a korábbi ítélet csak az egyik házasságra nézve mondotta ki a felbontást. Ez a méltányossági intéзkedés a gyakorlatban is mélt-

tányos alkalmazást nyert. Mig a rendes eljárású válókereseteknél az ítéleteknek igen csekély része szól a házassági kötés felbontására, ezen szakasz alkalmazásával 28 jogerejű elintézés közül 21 felbontotta a házasságot, s csak egy akadt, mely ítéletileg utasította viszsza a keresetet (6 per jogerős végzéssel nyert befejezést).

Hasonló tendenciájú a 141. szakasz, mely 35 kereset indítására adott czímet. Ez a paragrafus kimondja, hogy a régi jog értelmében hozott elválasztó ítélet felbontó ítéletté változtatható át, ha a korábbi ítélet alapjául szolgáló tények a mai törvény szerint is bontó okot képeznek. A 35 per közül 13 nyert elintézés; 9 a házasság felbontásával. Ehhez a két szakaszhoz természetesen évről-évre kevesebb kereset fog folyamodni; a kiknek terhes volt a korábbi ítéletek egyoldalú szigora, mindjárt kezdetben kereshettek orvoslást.

A 107. szakasz — ez idő szerint még — szintén csak az új korszak előtt kötött házasságok perlésénél nyert alkalmazást. Ez a szakasz megengedi, hogy a házaselek kérelmére felbontó ítéletté lehessen változtatni azt az elválasztó ítéletet, a melynek jogerőre emelkedése után már két évig tartott az ágytól és asztaltól való különélés. Tizenegy per indult ezen szakasz czimén; elintéztek belőle nyolczat és pedig hatot felbontó ítélettel.

Legritkábban nyer alkalmazást a 115. szakasz; ez magyar bíróság által felbonthatónak mondja ki új honosoknak azt a házasságát, melynél a honosítás előtt fenforgó bontó ok az új törvény szerint is bontó okot képez. E czímen négy kereset indult s egy nyert befejezést, felbontó ítélettel. A kivételes eljárású perek a jövőben is csak kevésbé fogják foglalkoztatni bíróságainkat; az első ötnegyed évben huszonnégy törvényszék előtt egyáltalán nem indítottak kivételes eljárást igénylő keresetet, s a legnagyobb forgalmúnak, a budapesti törvényszéknek is csak 19 ily pere volt.

A következő évek adatgyűjtései kétségtelenül értékesebb anyagot szolgáltatnak s bővebb alkalmat nyújtanak egybevetésre, összehasonlításra, a házassági viszonyok kellő megvilágítására. Nagy szolgáltatást tesz a házassági perek statisztikájának az az intézkedés, hogy az idei évtől kezdve a törvényszékek nemcsak ügyforgalmi kimutatásaikban számolnak be tevékenységükről, hanem minden jogerős ítélettel befejezett perről külön ügylapot is vesznek föl. Ez az ügylap felvilágosít a kereset minden érdekesebb s a kimutatásban föl nem tüntethető körülményéről. Följegyzi a házasságkötés idejét, a házaselek életkorát, foglalkozását, hitfelekezetét, anyanyelvét, a házasságból született összes, s a per indításakor életben volt kiskorú gyermekek számát, az alsóbbfokú ítéletek tartalmát, a jogerős ítélet tartalmát a házassági kötelék fennállása, a kiskorú gyermekek és a nő tartása szempontjából.

Ez az ügylap, melynek használata hihetőleg együtt fog járni mind azzal az előnnyel, a mi az egyéni lapok alkalmazásának a statisztika egyéb ágaiban is utat nyitott, egyuttal érdekes kísérlet számba is megy. Első próbája lesz annak, hogy az egyéni lapok a polgári törvénykezési eljárásban meghonosíttassanak. Azokat a tapasztalatokat, a miket az adatgyűjtés a házassági perek statisztikájánál eredményez, hasznosan lehet majd gyümölcsoztetni, ha a polgári perek statisztikája reformálásra kerül.

Dr. Buday László.

Oroszország első népszámlálása. Oroszország rendszeres statisztikai szolgálatot tart fenn, hivatalos statisztikájának központi organuma a jelen század harminczas éveiben keletkezett, mindazonáltal még nem jutottak addig, hogy a hivatalos statisztika legjelentékenyebb, de minden másra alapul szolgáló műveletét megoldják. *Népszámlálást*, a statisztika modern értelmében véve e szót, Oroszországban — Finlandtól eltekintve —, eddig nem végeztek. Mint más európai államokban, közöttük hazánkban, úgy Oroszországban is voltak adóztatási célból történt összeírások. E revisióknak nevezett műveletek azonban, a minők Nagy Péter kora óta tartattak, céljukhoz képest csak az adóköteles néposztályokra, tehát a polgárságra és parasztságra terjeszkedtek ki. Megadóztatás elől való félelmökben — írja újabban egy orosz író ¹⁾ — a parasztok minden módon meg-
hiusítani igyekeztek ez összeírásokat, az erdőkbe rejtöztek, stb. Az összeírások továbbá csak a férfi-népességet vették számba és miután, a régibb népszámlálások módjára, nem valamely meghatározott időpontra vonatkoztak, hanem esztendőkön át elhúzódtak, nyilván nagyon csekély megbízhatóságra tarthatnak számot. Az utolsó ilyen revisió, tizedizben, 1856-ban tartatott. Azóta az orosz hivatalos statisztika főszerve, az ottani belügyminiszteriumban szervezett állandó statisztikai bizottság, *becslések* útján közölte a birodalom különböző részeinek népességét. A kormány ugyan nem zárkózott el egy modern népszámlálás végrehajtása elől, sőt erre nézve már régebben tervet is dolgozott, a mely azonban végrehajtásának felettébb tetemes költségei miatt mindez ideig csak annyiban maradt. Két év előtt végre elhatározó lépés történt. Egy 1895. évi június 5/17-ikén kelt csári ukáz az egész orosz birodalomra, annak minden nemű, rangú, felekezeti és nemzetiségű lakosára kiterjedő *általános népszámlálás* fogantatását rendelte el. Nagyszerű vállalkozás, mely nyilván egyedül áll a népszámlálások történetében. Gondoljuk meg, hogy oly terület népességének sokoldalú leltározásáról van szó, mely terület a Visztulától a Bering-szorosig és a kamcsatkai félszigetig, a Fekete és a Káspi tengertől a japáni tengerig, a Csendes Óceánig, Lengyelországtól a csukcsok földjéig, a kirgizek és turkománok vidékeitől az Északi Jegestengerig terjed. Az orosz statisztika adatai szerint a számlálás e területe (a jelentékenyebb belvizek leszámításával) nem kevesebb, mint 18,704.684 négyzetversztet vagyis 21,285.930 négyszögkilométert tesz, oly rengeteg, szinte mérhetetlen földdarab, mely Európa egész kiterjedésénél jóval több mint kétszerakkora és mintegy *hatvanhatszorosa a magyar korona országai összes területének*. De nemcsak az óriási terület az, a mely a számlálás végrehajtását megnehezíti, igen jelentékeny akadályai még annak az annyira különböző népsűrűségi és klimatikus viszonyok, az utóbbiak mostohasága (Északi Szibéria!), igen nagy területeken a még teljesen nomád és vad népek alacsony műveltsége és megközelíthetlensége. Minő heterogeneitás az egyes részek lakosságában. Orosz-Lengyelország számos kormányzóságában egy négyzetversztre több mint 85 lélek esik, annyi mint nálunk Csanádvármegyében, több mint a Nagy Alföld átlagában. Viszont ott van egész Szibéria, a hol átlag csak *két* négyzetversztre jut *egy* ember, de három kormányzóságban, melyek együttvéve 5,170.991 négyzet-

¹⁾ *Soboleff Mihály* Conrad: Jahrbücher f. Nationalökon. u. Statistik. III. F. XI. Bd. 716.

versztet (!), Szibériának csaknem felét, foglalják el, csak minden *tíz* négyzetversztre jut egy-egy lélek. E számlálási eredményeken végigtekintve, valóban kíváncsiak leszünk a felvétel technikájára. Az összeírás módját ugyan részben az említett ukáz, részben pedig az azt végrehajtó speciális rendelkezések apróra szabályozták, a modern népszámlálások mintájára a számlálási kerületek és számláló-ügynökök rendszerét adoptálván. Igen ám, de Szibériában! Ha minden ilyen ügynöknek csak száz lelket kellett volna összeszámolnia, már ötven négyzetversztet kellett volna a számlálásra kitűzött egy nap alatt bejárnia. Még ha ez lehetséges volna is, csak Szibériában magában mintegy 218.000 ügynökre lett volna szükség, holott az egész rengeteg birodalomban *csak* 135.000 volt alkalmazva. Igaz ugyan, hogy az emberek, mint mindenütt a világon, úgy Szibériában is általában véve falukba, községekbe tömörülnek. A népszámlálás céljaira tehát e mindenféle helységek, telepek pontos, névszerint való ismerete volt szükséges. Szibériában továbbá még bennszülött nomád népek élnek, melyek nem lévén földművelők, állandó lakóhelyekkel sem bírnak. Ezért talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ázsiai Oroszországban modern népszámlálási technikáról, arról, hogy a számláló-ügynök kerületét bejárta, sőt csak gondolatban is átláthatta volna, nem lehetett szó. Így a számlálási eredményeknek tulajdonítható megbízhatóság is első sorban amaz eljárás ismeretétől fog függni, melyet ama vidékeken követtek. Az előttünk levő említett császári ukáz különben számolt a tényleges viszonyokkal, midőn megengedte, hogy Európában az archangeli, asztrakáni és orenburgi kormányzóságokban, továbbá a Trauszkáspiában, a Kaukázusban, Turkesztánban, Szibériában lakó bennszülött lakosság megszámlálására nézve az általános törvénytől eltérjenek. Ez eltéréseket, melyeket egyelőre még nem ismerünk, a belügyminiszter az illetékes hatóságokkal egyetértve esetről-esetre állapította meg; e rendelkezések általános elvei azonban a minisztertanács által a csár szentesítése elé voltak terjesztendőek.

A népszámlálás költségeire a többször említett ukáz az 1896—98. évre való elosztással 3,916.682 rubelt utalványozott az állami kincstárból. A számlálás napjául a jelen 1897. év február 9-ike (görögkeleti naptár szerint január 28-ika) tűzetett ki. Oroszország ezzel a népszámlálások határnapjai közé, e tarka-barka jegyzékbe, egy újabb, eddig szokatlan dátumot irt, noha nem látható be, mely speciális okok indíthatták a par excellence északi államot *téli* időpont választására. Szibériában pl. — egy legutóbb megjelent, meteorológiai szakmunkákból meritett összeállítás¹⁾ szerint — február havában még Irkuczkban is, a mely pedig alig fekszik magasabban, mint Prága, —19° C. az átlagos hőmérséklet. Kiachtában, a chinai határon (50° 21' ész. szél.) —22°, az északibb erdős vidékeken azonban még sokkal több, így Vercholeszkben (54° 8' ész. szél.) —25°10'. Olekminszkben (60° 22') —29°10', sőt Jakuczk mellett (62° 10') —34°90' C. Hát még a sarktéritőn túl! Ellenben májusban még az utóbb említett leghidegebb ponton is +4°80' C. az átlagos temperatura, júliusban pedig már 18°80'. Oroszországnak túlnyomóan zordon

¹⁾ *Ballod*: Die wirtschaftliche Bedeutung von Sibirien. Conrad's fahrbücher III. F. XII. Bd. 367. l.

klimatikus viszonyai között nyári vagy legalább is nyárelei népszámlálás lett volna célszerű.

A számlálás előkészítését és végrehajtását meglehetősen soktagú szervezet intézte. Szt.-Pétervárott a belügyminiszter elnöklésével egy főbizottság alakult, a mely többek között a számlálásnál használt felvételi mintákat állapította meg; ezenkívül a tartományokban és kerületekben, esetleg a népesebb községekben külön-külön bizottságok alakultak. A kerületi bizottságok jelölték ki az egyes számlálókerületeket. Minden ilyen kerületnek egy-egy főnöke (*gérant*) volt — leginkább a hatósági személyek sorából —, a ki számlálóügynökeit maga válogatta meg. A felvételi mintát vagyis a *háztartási lajstromot* faluhelyen a számláló-ügynök töltötte ki a község előljárója stb. segédkezésével, városokban ezt maga a háztartás feje tette. Földesuri jószágokon a birtokosnak vagy bérlőnek volt kötelessége az adatok bejegyzése. Minden háztartási lajstromot két példányban töltöttek ki, az egyik a helyhatóságoknál maradt (*»pour les besoins des institutions administratives des paysans«*), míg a másik a teljesen központosított feldolgozás céljaira a statisztikai hivatalnak ment. A feldolgozásnál a villamos számláló-gépet akarják alkalmazni.

A számlálásnál alkalmazott háztartási lajstrom háromféle alakban készült, melyek azonban a kérdésekben nem különböztek. Egyik lajstrom a falusi községekben élő és ott bejegyzett parasztság, a másik az ugyanott élő egyéb lakosság, végül a harmadik a városi népesség megszámlálására szolgált. Az első fajta lajstromokat a számláló-ügynökök töltötték ki, az utóbbiakat a háztartások fejei. Érdekes az az eljárás, a melyet az orosz népszámlálás a számláló-ügynökök díjazására nézve követett. Fentebb említettük, hogy a felvétel mintegy 135.000 ügynököt alkalmazott. Ily hadsereg fizetése természetesen rengeteg összegeket nyelt volna el, a mire a tervezet előkészítésénél nem számítottak. Így arra az eredeti gondolatra jutottak, hogy az ingyenmunkát végző ügynököknek egy külön ez alkalomból alapított *érdemjelet* adjanak. Az orosz statisztikai bizottság közlése szerint *»la population a accueilli la nouvelle de cette grâce de Sa Majesté comme une marque précieuse pour elle donnée du haut du trône de la haute importance de la tâche à laquelle elle est convenue«*.

A háztartási lajstrom *kérdései* meglehetősen sok demologiai elemre terjeszkedtek ki. Megjegyezzük, hogy az utasítás értelmében az ideiglenesen távollévőket is be kellett jegyezni. Beírták a háztartás tagjait névszerint, a név rovatában megjelölve a teljesen vak, néma, siketnéma és elmebeteg egyéneket. Bejegyezték azután a nemet, az illető egyénnek a háztartás fejéhez és a saját családfőjéhez való viszonyát vagy rokonságát, korát (évek, hónapok száma, vagy *»egy hónapnál fiatalabb«*), családi állapotát. Orosz sajátosság az a rovat, mely azon *társadalmi osztályt* tudakolta, melybe az illető egyén születésénél, előbbi állásánál vagy újonnan szerzett jogainál fogva tartozik. A külföldiek e rovatba jegyezték be nemzetiségüket. Következett ezután a születési hely, a rendes lakóhely megnevezése és vele kapcsolatban az ideiglenes vagy hosszabb távollét és ideiglenes jelenlét kitétele. Kérdezték továbbá a vallást és az anyanyelvet. A műveltségi állapotot tudakolták a következő kérdések: tud-e olvasni? hol végzi vagy végezte tanulmányait? hol fejezte be iskoláit?

Az előbbi rovatban az is ki volt teendő, hogy az illető oroszul ugyan nem olvas, de igenis valamely más nyelven. Az utolsó főkérdés a foglalkozást, mesterséget, alkalmazást vagy szolgálatot tudakolta, még pedig úgy a főfoglalkozást (»fournissant les principaux moyens d'existence«), mint a mellékfoglalatosságot. Az ideiglenesen alkalmazás nélkül levők e körülmény kitételével utolsó alkalmazásukat vagy szokásos foglalkozásukat nevezték meg. A mellékfoglalkozás rovatában vízszintes vonallal elválasztva kellett végre bejegyezni a katonai szolgálathoz való viszonyt. E kérdés — *Kőrösi* összeállítása szerint¹⁾ — felettébb ritkán fordul elő a népszámlálások tervében; nálunk 1869-ben a bejelentési, illetőleg felvételi ív *jegyzetben* tudakolta.

A számlálás technikájának e rövid ismertetése után áttérünk az *előleges credményekre*, melyeket az orosz statisztikai bizottság igen elismerésre méltó gyorsasággal már alig negyedfél hónappal a számlálás napja után közrebocsátott. A számlálás a független Chiva és Buchara mintegy hetedfélezernyi orosz alattvalóival együtt 126·7 millió főnyi népességet mutatott ki, a mihez hozzáadva Finland kerek 2·5 milliónyi népességét, az egész roppant czári birodalom számára 129·2 millió népességet kapunk. Feltűnő, hogy az eddigi becslések nagyon is közeljártak e számhoz, így pl. a *Statesman's Year-Book* legutóbbi, 1897-iki folyamában (859. l.) az 1895. évre becslésképen 129·545 milliót olvasunk. A következőkben közöljük a népesség absolut és relativ számát a birodalom főrészei szerint részletezve:

Folyószám		N é p s z á m			Terület □ verszt	Egy □ versztre fő
		Férfi	Nő	Összesen		
1	Európai Oroszország (50 korm.) ..	46,433.636	47,755.114	94,188.750	4,242.697·3	22·2
2	Orosz-Lengyelország (10 ») ..	4,753.879	4,688.711	9,442.590	111.554·2	84·6
3	Kaukázia (11 kormányzóság) ...	5,129.931	4,593.622	9,723.553	411.324·6	23·6
4	Szibéria és Szakhalin szigete (8 kormányzóság)	2,959.557	2,772.175	5,731.732	10,922.479·7	0·5
5	Kirgiz-pusztá	1,803.560	1,611.614	3,415.174	1,946.838·2	1·8
6	Turkesztán, Transzkáspia, Amu- darja vidéke és a Pamir fensík (3 tartomány)	2,231.340	1,893.761	4,125.101	1,069.790·0	3·9
7	Orosz alattvalók Bucharában ...	1.739	736	2.475	—	—
8	» Chivában	2.212	1.725	3.937	—	—
1-8	Népszámlálás összes eredménye ..	63,365.854	63,317.458	126,683.312	18,704.684·0	6·8
9	Finlandi nagyhercegség	1,250.426	1,277.375	2,527.801	286.051·4	8·8
1-9	Orosz birodalom	64,616.280	64,594.833	129,211.113	18,990.735·4	6·8

E táblázatban mindenekelőtt a viszonylagos népesség nagysága és eltérése érdekel. Kitűnik ebből, hogy a rengeteg orosz birodalom átlag bizony nagyon gyéren van benépesítve. Az egy négyzetversztre eső 6·8 főnyi relativ népesség, melyet Finland valamivel magasabb aránya sem képes megváltoztatni, a négyzetkilométerhez viszonyítva 5·97 főnek felel meg. Magyarország (1890-ben 54·2 főnyi viszonylagos népességgel) tehát jó kilenczszer sűrűbben lakott,

¹⁾ A statisztika statisztikája. Nemzetgazd. Szemle 1887. 348/49.

Ausztria $13\frac{1}{3}$ -szor, Németország $15\frac{1}{3}$ -szor, Franciaország 12-szer. Európában egyáltalában nincsen állam, mely oly gyér népességű volna, mint az egész orosz birodalom, mert még Norvégia viszonylagos népessége is 6·2. Másképen alakulnak a viszonyok, ha az európai Oroszországot magában tekintjük. Az 50 orosz kormányzóságban átlag 19·5 ember jut egy négyzetkilométerre, a mi már nemcsak Norvégia, hanem Svédország 10·8 főnyi átlagát is messze meghaladja, noha jóval alatta marad még a gyéresebb népességű Balkán-államok átlagánál is (Bosznia-Hercegovina 31·1, Bulgária 33·3 stb.). Persze Oroszországban mindig rendkívül nagyok az eltérések. Északon, az archangeli kormányzóságban, mely nem kevesebb mint 742.051 négyzetverstet foglal el, tehát egymagában nagyobb, mint bármely európai állam (körülbelül akkora, mint a két skandináv állam összesen), csak minden két négyzetversztre jut egy-egy ember. Igen gyér lakossága van még az olonecki (3·2), vologdai (3·9), asztrakáni (4·8) és orenburgi (9·7) kormányzóságoknak. Ez öt kormányzóság, melyben a relatív népesség a tízet sem éri el, együttvéve 1·582 millió négyzetversztet, európai Oroszország összes területének mintegy 37% át foglalja el. Legsűrűbb a népesség a moszkvai (83·2) és podoliai (82·1) kormányzóságokban, közepes sűrűségű, négyzetversztenként az 50-et meghaladó a kurszki (58·7), poltavai (63·7), pétervári (53·9), tulai (52·6) és karkovi (52·4) kormányzóságokban. *Orosz-Lengyelország*, a mely az orosz statisztikai kiadványokban, miként fentebb is, külön szerepel, aránylag sűrű, helyenkint nagyon sűrű népességgel bír. Az átlag négyzetkilométerenkint 74·3 fő, négy kormányzóságban ennél még nagyobb, sőt a petrokovi kormányzóságban egy négyzetversztre 130·7 (egy km²-re 114·8) ember, a varsóiiban 125·8 (110) jut. Összehasonlítául megjegyezzük, hogy Magyarországon egyetlenegy vármegye sem mutathat fel hasonló arányt, mert még a legsűrűbben lakott Varasdmegyének is csak 102·8 a viszonylagos népessége. Érdekes, hogy *Kaukáziának* valamivel sűrűbb a népessége, mint európai Oroszországnak. Amott ugyanis 23·6 fő jut egy négyzetversztre. Az erivani kormányzóságban az átlag 44·3-ra, a kutaishiben 35·7-re, a tiflisziben 27·4-re emelkedik; a Fekete tenger mellett fekvő (Csernomorszkaja) kormányzóságban ellenben 8·9-re süllyed alá. *Szibériában*, mint említettük, felettébb gyér a népesség. »Legsűrűbb« még a tomszki kormányzóságban (négyzetversztenként 2·6 fő), az egységet meghaladja a transzbajkái (1·3) és tobolszki (1·2) kormányzóságban. Szintén néptelennek mondható a Szibéria délnyugoti részén elterülő *kirgiz puszta*. Egy négyzetversztre átlag 1·8 fő, a szemirecsenszki tartományban 3·0 fő jut. A még délebbre fekvő *Turkesztán* már népesebb; így a szamarkandi tartományban a viszonylagos népesség 13·0. A transzkáspi területen, a melyet pedig a híres hasonló nevű vasút szel át, igen gyér a népesség: egy négyzetversztre 0·8 fő esik.

Egy másik jelenség, melyet a fentebbi táblázat nyomán tanulmányozhatunk: *a két nem aránya az orosz birodalomban*. Álljanak itt az abszolút számok viszonylagos arányra átszámítva:

	Ezer férfira nő
1. Európai Oroszország	1028
2. Orosz-Lengyelország	986
3. Kaukázia	895
4. Szibéria	937
5. Kirgiz-pusztaság	894

	Ezer férfira nő
6. Turkesztán, Transzkáspia, stb.	830
7. Orosz alattvalók Bucharában	423
8. » » Chivában	780
1—8. Népszámlálás összes eredménye	999
9. Finlandi nagyhercezség	1022
1—9. Orosz birodalom	1000

A két nem tehát az orosz birodalomban csaknem teljes egyensúlyt tart, mindössze 21.447 férfival van több, mint nő. Az eltérések a rengeteg birodalom egyes részei között azonban itt is jelentékenyek. A nők túlsúlya, mint látjuk, legnagyobb az európai Oroszországban; 1000 férfira 1028 nő jut.¹⁾ Ez a viszony azonban nem mindenütt áll, sőt 13 kormányzóságban kisebb-nagyobb férfi-többletet találunk. Legnagyobb a női plusz a Moszkvától valamivel teljebbre eső jaroszlávi kormányzóságban, a hol ezer férfira nem kevesebb, mint 1330 nő, háromra négy, jut. Jelentékeny továbbá a nők túlsúlya a szomszédos tveri (1194) és koztromai (1171) kormányzóságokban, továbbá a kalugai (1162), vladimiri (1142), tulai (1114), riazani (1112), archangeli (1110), oloneczi (1109) és nizensi-novgorodi (1107) kormányzóságokban. Ellenben kisebbségben van a női nem a déli kormányzóságokban (Ekaterinoszláv 941, Besszarábia 948, Kherszon 953, Asztrakán 955, stb.). Szintén női minus van *Orosz-Lengyelországban* (986), bár kisebb. Legalacsonyabb a nők aránya itten a lomjai kormányzóságban (911), míg három másik kormányzóságban ismét férfi-többletet találunk (Kelcsi 1035, Kalis 1022, Petrokov 1008), a radomi kormányzóságban pedig csaknem egyensúlyt (410.069 férfi, 409.712 nő). Az orosz birodalom többi részeiben már mindenütt a keleti népek viszonyait jellemző férfi-többletet találjuk. *Kaukázia* arányszáma — 1000 férfira 895 nő — körülbelül Algir viszonyainak felel meg. Az egyik kormányzóságban (Csernomorszkaja) a nők aránya csak 655, a mi valószínűleg a vándormozgalommal függ össze. De még a bakui (805), karszi (815), tifliszi (823) és elizavetpoli (827) kormányzóságokban is abnormisan csekély a nők aránya. A kaukázusi tartományokkal egy színvonalon áll a nemek arányára nézve a *kirgiz pusztaság* (1000 férfira 894 nő); ennél csekélyebb a férfiak többlete *Szibériában* (937 nő). Az egyensúlyhoz leginkább közeledik a tomszki kormányzóság (987 nő), Tobolszkban épen 1020 nőt találunk kimutatva, míg a szélső keleten, China határán fekvő amuri kormányzóságban ezer férfira csak 756 nő jut, az átellenben fekvő Sachalin szigeten pedig, melynek lakosságát kimutatásunk 25.495 főre teszi²⁾, csak 278. Ez utóbbi szám egyenesen megfoghatatlanul csekély. Hasonló abnormis viszonyt találunk különben Szibéria tengermelléki kormányzóságára nézve is, itt 1000 férfira 455 nő jut. Igen nagy továbbá a férfiak többlete még *Turkesztánban* és *Transzkáspiában*: 1000 férfira csak 830 nő. *Chiva* és *Buchara* viszonyairól a népszámlálás nem nyújt képet, mert itt csak az orosz alattvalókat vették számba. Hogy ezek között a

¹⁾ A jelen kimutatás szerint Finlandban a nők aránya 1022, az 1890. népszámlálás alapján (l. *Közzgazd. és Stat. Évkönyv* 1894/95. évf. 60. l.) azonban 1031, úgy hogy e szerint Finlandban volna legnagyobb a nők többlete. A különbség a népszámlálási és az újabb, nyilván népmozgalmi eredmények között, alighanem tévedésen alapul.

²⁾ Tehát nem *hatvanezer*, mint a *Pallas Nagy Lexikona* (XV. 267) írja.

férfiak, mint a fentebbiekből látható, túlnyomó többségben vannak, az az ilyen telepek jellegéből folyólag nem mondható rendkívülinek.

Érdekes még a *városok erős férfi-többlete*. Az orosz statisztikai bizottság 139 kormányzósági székhely és egyéb jelentékenyebb város lakosságát mutatja ki; ezek között alig van olyan, melyben a nők volnának többségben. Még a tulajdonképeni Oroszországban is, a mely, mint láttuk, női többlettel bír, a városok csaknem kivétel nélkül első sorban a férfiak otthonai. Így Szent-Pétervárott 1000 férfira csak 826 nő esik, Moszkvában 763, Odesszában 864, Kievben 829, Taskentben 766, stb. Női többlet van ellenben Varsóban: 1000 férfira 1064 nő. E jelenség mérlegelése különben csak a népszámlálás végleges eredményeinek során lesz lehetséges, a mennyiben ugyanis ki lesz küszöbölhető az a zavaró hatás, melyet a katonaság, ennek esetleges nagy centralisatiója, stb. gyakorol.

A mi különben a *városok lélekszámát* illeti, ezek a 100.000-nél többet számlálókra nézve a következők: Szt.-Pétervár (a külvárosokkal) 1,267.023, Moszkva 988.610, Varsó 614.752, Odessza 404.651, Lodz 314.780, Riga 282.943, Kiev 248.750, Charkov 170.682, Tiflisz 159.862, Vilna 159.568, Taskent 156.506, Szaratov 133.116, Kazan 131.508, Ekaterinoszláv 121.216, Rosztov (a Don mellett) 119.889, Asztrakán 113.075, Baku 112.253, Tula 111.048, Kisinev 108.506. A nagyvárost majdnem eléri Nizsni-Novgorod 98.503 lélekszámmal. Az egész orosz birodalomban 19 nagyváros van, melyek lakossága a százezret meghaladja; ezek közül *kettő* — Tiflisz és Baku — Kaukáziában, *egy* — Taskent — Turkesztánban, míg a többi 16 európai Oroszországban (és Lengyelországban) fekszik. Ez utóbbi városok lakossága összesen 5,289.917-et tesz, a mi mintegy $5\frac{1}{10}\%$ -a az összes népességnek. A művelt európai államokhoz hasonlítva tehát európai Oroszországnak csak aránylag csekély része lakik nagyvárosokban, mert az említett arányszám Németországban, Belgiumban, Franciaországban 11—12%-ot, sőt Olaszországban és Ausztriában is 8%-nál többet tesz.

Ezekben ismertetvén az orosz népszámlálás előleges adatait, érdeklődéssel várjuk az egész nagy művelet technikájáról és materialis eredményeiről beszámoló munkát, a melyet az orosz statisztika remélhetőleg francia nyelven is közre fog bocsátani. A hivatalos statisztikusok figyelmét valóban nagy mértékben leköthetné e népszámlálás, mert ez a legjelentékenyebb területi hódítás, a melyet a hivatalos statisztika a század utolsó tizedeiben felmutathat. Egy óriási világbirodalom, mely a kutató, különösen az idegen előtt eddig csaknem terra incognita volt, fog megnyitni a demografiának és igazat kell adnunk *Juraschek*nek¹⁾, a ki e népszámlálásban egy új statisztikai aera kezdetét látja Oroszországban. Persze: a birodalom nem minden részében fog ez egyaránt megvalósulni. A népességi statisztika másik főforrása, a népmozgalmi statisztika, az orosz birodalomnak aránylag csak csekély részében fogja a népszámlálás eredményeit kiegészíteni. Még nagyon sok esztendő fog letelni addig, mikor majd a kirgizek és turkománok, a tatárok és csukcsok is anyakönyvvezetőnek jelentik be a családi áldást, a házasságot vagy halálozást.

Bokor Gusztáv.

¹⁾ *Statistische Monatschrift*. 1896: 328.

A Raiffeisen-féle kölcsönpénztárak Ausztriában. Miként hazánkban, úgy Ausztriában is a szövetkezeti mozgalom a hitel terén központosul, bár ott a más célú szövetkezetek, különösen a hetvenes évek elején a fogyasztási szövetkezetek elég szép eredményeket mutattak fel. A rendelkezésünkre álló legújabb, 1894. évi adatok szerint volt Ausztriában 2428 előlegezési vagyis hitel, 398 fogyasztási és 443 egyéb célú szövetkezet.

A hitelszövetkezetek kezdettől fogva Schulze-Delitzsch rendszerét fogadták el alapul, csakis a legújabb időben, úgyszólván az 1885. évben Budapesten tartott nemzetközi gazdacongressus vitájának hatása alatt indult meg a mozgalom a Raiffeisen-féle kölcsönpénztár-egyletek meghonosítására. E mozgalom kilencz éves eredményeiről számol be *Dr. Schmid Ferdinánd a Statistische Monatschrift* április-május havi füzetében.¹⁾

A statisztikai adatok közlését megelőzőleg a cikkíró részletesen tárgyalja a Raiffeisen-féle kölcsönpénztárak létesítésének és azok fejlődésének történetét az örökös tartományok mindegyikében külön-külön. A részletek ismertetését mellőzve a történeti visszapillantásból csak egy jelenséget emelünk ki, azt tudniillik, hogy a tartományi kormány kezdettől fogva mindenütt nagymérvű támogatásban részesítette az előlegegyleteket; a létesítésre irányuló mozgalom rendszeren a kormányhatóságtól indult ki, adókedvezményeket, mentességeket biztosítottak a pénztáraknak és majdnem állandóan olcsó kölcsönöket bocsátottak rendelkezésükre. Evvel szemben hazánkban azt látjuk, hogy a hitelszövetkezetek állami támogatásban, segélyzésben nem részesültek, az állam igen helyesen az érdekeltekre hagyta az ügyet, teljesen eleget tévén kötelességének a hitelszövetkezetek jogi alapjának biztosításával és azok helyzetének törvényes szabályzásával. A megyék támogatását, mely különben is igen csekély mérvű, nem lehet összehasonlítani a tartományi kormány említett intézkedéseivel. A községek közreműködése e téren pedig minimális; volt ugyan tárgyalás alatt törvényjavaslat, mely erre módot és utat mutatott volna ezeknek, tudniillik hogy a községek a nekik járó regale kötvényeket a szövetkezetek alaptőkéjére fordíthatják, de e javaslat nem emelkedett törvényerőre. A magyar hitelszövetkezetek ennél fogva teljesen függetlenek mindennemű közigazgatási hatóságtól, míg az ilyennemű osztrak intézetek jóformán a tartományi bizottság igazgatása alatt állanak, mely például Alsó-Ausztriában, a kötelező revisio alkalmazásán kívül, külön hivatalos szervezetet tart fenn, Raiffeisen-ünnepélyt rendeztet a szövetkezetek által, időszakai folyóiratot ad ki stb.

Az osztrák hitelszövetkezeti statisztikának nem kevesebb nehézséggel kell megküzdenie, mint a hazainak, nemcsak azért, mert miként nálunk, úgy Ausztriában sincs sem törvényben, sem rendeletileg megállapítva a zárszámadási minta, hanem mert a szövet-

¹⁾ Die Fortschritte der Raiffeisen-Cassen und die bisherigen Ergebnisse ihrer Gebahrung in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Von dr. Ferdinand Schmid.

kezeteknek a tartományi hatósághoz való viszonya tartományonként más és más. Ennek folytán háromféle csoportból kell összeállítani az országos kimutatást; az elsőbe tartoznak azon hitelszövetkezetek, melyek a tartományi bizottságok támogatásában részesülnek, a másodikba azok, a melyek szövetségekbe csoportosultak és a harmadikba azok, melyek az első két csoporton kívül állanak.

A hitelszövetkezetek létszáma tartományok szerint a következő volt:

Tartomány	A szövetkezet száma volt									
	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895
	é v v é g é n									
Alsó-Ausztria	—	2	20	47	61	81	129	188	263	313
Felső-Ausztria	—	—	—	26	43	44	63	95	107	113
Salzburg	—	—	—	—	1	1	4	7	13	17
Stájerország	1	1	1	2	2	3	3	4	22	38
Karinthia	—	—	—	3	11	20	24	27	35	47
Krajna	—	—	—	—	1	2	2	3	6	9
Tengerpartvidék . . .	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
Tirol és Vorarlberg . .	—	—	1	10	36	60	87	118	157	187
Csehország	—	1	4	7	14	18	20	31	66	123
Morvaország	—	1	3	3	4	10	29	53	74	98
Szilézia	1	1	3	7	8	10	18	34	46	62
Galiczia	—	—	—	—	2	2	3	5	9	9
Összesen	2	6	32	105	183	254	332	566	804	1018

Mint látjuk, gyorsan szaporodtak; az 1895. évi létszám jóval meghaladja a mi összes hitelszövetkezeteink számát; ez ugyan éppen nem meglepő, midőn nálunk a közönség tökéjét a nagyszámú részvényes bankba és takarékpénztárba fekteti, míg Ausztriában csupán mintegy 40 részvényes bank áll fenn, takarékpénztárak pedig vagy egyletiek, vagy községiek, vagy pedig kerületiek.

Tartományonként tekintve, úgy látjuk, hogy a hitelszövetkezetek létszáma és azok évenkénti szaporodása nem az illető tartomány gazdasági viszonyaival, hanem avval függ össze, mily mérvben támogatja és segíti elő a tartományi kormány a szövetkezetek alapítását; így például Tirol és Vorarlbergben a szövetkezetek száma jóval nagyobb, mint Cseh- és Morvaországban, pedig e kettőben már egy évvel előbb találunk kölcsönpénztárt, mint Tirolban. Csehországban a nemzetiségi érzés is belejátszott e kérdésbe; miután a Raiffeisen-pénztárak kezdetben német vidékeken keletkeztek, a csehek, német-intézményeknek tekintvén ezeket, tartózkodólag viselkedtek a pénztárakkal szemben és csak lassankint barátkoznak meg velök.

Csupán Morvaországban indult ki a parasztosztálytól a pénztárak létesítésére irányuló mozgalom és aránylag elég szépen haladt minden tartományi segély nélkül. 1895-ben vette a tartományi kormány kezébe az ügyet, mely időtől kezdve a pénztárak, mint a cikkiró megjegyzi, örvendetesen fellendültek. Hogy mennyiben függ össze e fellendülés a segélyzéssel s hogy tényleg üdvös hatású-e a hatóság beleavatkozása e tartományban, hol a szövetkezésre a talaj

alkalmasnak látszik, ez időszerint még nem ítélhetjük meg. 1895-ről és 1896-ról ugyanis csupán a létszámot tudjuk, mely ugyan 24, illetve 27-el növekedett, a mi azonban nem meglepő jelenség, mert hiszen hatósági segélyek ígérete alapításokra buzdit. Hosszabb idő, egy-két évtized lefolyása nyújt csak tanulságot az iránt, hogy Ausztriában helyes-e az állami támogatás módszerét alkalmazni, mert például Franciaországban ennek ellenkezője bizonyult be.

A taglétszámot a következő kimutatás tünteti fel:

Tartomány	A t a g o k s z á m a v o l t								
	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894
Alsó-Ausztria ..	—	38	660	2.010	3.451	5.475	8.174	12.347	16.947
Felső-Ausztria..	—	—	—	672	2.007	2.938	3.406	6.340	7.890
Salzburg	—	—	—	—	—	43	248	465	752
Stájerország....	12	30	55	174	284	450	514	767	2.242
Karinthia.....	—	—	—	188	698	1.602	2.398	3.018	3.575
Krajna	—	—	—	—	16	195	386	566	864
Tengerpartvidék	—	—	—	—	—	—	—	—	250
Tirol és Vorarl-	—	—	—	—	—	—	—	—	—
berg.....	—	—	—	575	1.907	3.351	5.355	7.641	10.742
Csehország.....	—	—	—	94	364	866	1.228	1.758	2.898
Morvaország ...	—	84	217	289	414	563	1.177	2.912	4.480
Szilézia.....	42	72	145	247	386	474	918	1.458	2.595
Galiczia	—	—	—	—	143	292	571	856	2.903
Összesen...	54	224	1.077	4.249	9.670	16.254	24.375	38.128	56.138
Átlagos taglétszám pénztárankint.....	27	56	49	47	57	70	74	76	79

A tagok számának szaporodása tehát elég gyors. Az átlagos taglétszámnál azonban a harmadik és negyedik évben visszaesést látunk. Az egyes tartományokban, tekintve az átlagos létszámot, Salzburgban éppen azon évben észlelünk csökkenést, a melyben a tartomány a pénztárakat támogatni kezdte, 1893-ban 78, 1894-ben 68 volt. Egyébként pedig a legnagyobb hullámozást Morvaország és Szilézia mutatja.

A kölcsönök összege az összes pénztáraknál volt:

1886.	4.360	1889	423.890	1892	3.227.650
1887.	39.416	1890	1.196.193	1893	4.831.603
1888.	116.049	1891	2.124.660	1894	7.596.733

Egy-egy szövetkezet által nyújtott kölcsönök összege volt átlag forintokban:

1886	2.180	1889	4.765	1892	9.781
1887	9.854	1890	6.995	1893	9.663
1888	5.366	1891	9.119	1894	10.625

Egy-egy szövetkezeti tagra esett forintokban:

1886	80.7	1889	100.9	1892	132.4
1887	176.0	1890	123.7	1893	126.7
1888	109.6	1891	130.7	1894	135.3

A tőkeelhelyezés módjáról az abszolút számoknál világosabb képet nyújt a százalékos megoszlás:

É v	Kölcsön követelések	Pénz- intézetek- nél elhelyezett tőkék	Érték- papirok	Ingatlanok	Pénztári készlet	Egyéb követelések
1886	84.9	4.6	—	—	6.3	4.2
1887	63.7	30.1	—	—	5.3	0.9
1888	76.2	6.9	7.5	—	7.1	2.3
1889	68.5	12.7	7.3	—	9.5	2.0
1890	72.5	10.1	8.0	—	7.5	1.9
1891	69.5	12.8	9.2	—	6.7	1.8
1892	73.2	9.7	8.6	—	6.8	1.7
1893	72.5	11.2	8.1	0.0	6.3	1.9
1894	72.6	11.9	6.6	0.0	6.9	2.0

Mint látjuk, az elhelyezések túlnyomó részét a kölcsönkövetelések képezik. Ingatlanok vásárlását pedig csupán a két kimutatott legutóbbi évben vették fel az üzletágak közé és pedig 1893-ban egy stájerországi és egy tiroli, 1894-ben egy galicziai és egy tengerparti vidéki szövetkezet. Az értékpapírokba való befektetéstől is több tartomány szövetkezete tartózkodik; így Stájerország és Krajna kölcsön-pénztárai mérlegében egy évben sem találunk értékpapírokat és Salzburgnál is csupán a legujabban. A kölcsönzésnek általában véve csak két módját gyakorolják: a kezesség melletti és ritkábban a jelzálogos kölcsönzést. Hogy ez utóbbiak mily arányszámmal szerepelnek, a multa nézve nem állanak kellő adatok rendelkezésére, miután többek között az alsó-ausztriai szövetkezetek adatai ez irányban azelőtt nem részleteztettek. Hogy e tekintetben fejlődés nem tapasztalható, arról a következő kimutatás tesz tanúságot. A jelzálogos kölcsönök aránya a kölcsönkövetelések százalékában volt:

Tartomány	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894
Felső-Ausztria ...	—	—	—	—	—	—	—	0.5	—
Karinthia.....	—	—	—	—	1.4	—	—	—	—
Tirol és Vorarlberg	—	—	—	—	0.0	—	0.0	—	—
Csehország.....	—	—	—	—	—	0.6	1.1	2.1	2.6
Morvaország	—	—	7.1	9.9	10.7	8.2	3.6	1.6	1.0
Szilézia.....	—	—	5.1	—	4.1	3.9	2.3	—	—
Összesen...	—	—	3.8	1.5	1.3	6.9	4.4	3.8	2.6

A cikk végén közölt részletes kimutatás szerint jelzálogos kölcsönt 1894-ben két csehországi és egy morvaországi kölcsönpenztár folyósított összesen 26.329 frt összegben.

A tőkebeszerzés módját szintén százalékos arányszámokban mutatjuk be:

É v	Üzlet- részek	Tartalék- alapok	Takarék- és folyó- számla- betétek	Kölcsönök	Ki nem osztott nyereség	Egyéb tartozások
1886	8.5	—	67.1	22.9	0.7	0.8
1887	4.2	0.1	85.0	9.2	0.6	0.9
1888	8.8	0.3	69.7	18.9	0.9	1.4
1889	8.6	0.6	74.8	14.3	0.9	0.8
1890	7.7	0.7	81.0	9.5	0.6	0.5
1891	6.0	0.7	86.3	5.9	0.6	0.5
1892	5.0	0.9	89.4	3.8	0.5	0.4
1893	4.5	0.8	89.9	3.8	0.6	0.4
1894	4.0	0.8	90.6	3.1	0.6	0.9

Tehát a takaré- és folyószámlai betétek képezik a passivák legnagyobb részét. Az üzletrészek összege aránylag csekély, a mi a Raiffeisen-pénztárak sajátos tulajdonsága, hisz alapítójuk egyáltalán semmiféle üzletrésztől nem akart tudni. Nem felel azonban egészen meg Raiffeisen rendszerének a tartalékalapoknak és a ki nem osztott nyereségnek egymástól kevéssé eltérő arányszáma. Abszolút számokban ugyan valamivel nagyobb az eltérés köztük: a tartalékalap 1894-ben 121.833 frt, a ki nem osztott nyereség pedig 82.204 frt volt, de 1890-ig bezárólag tényleg kisebb is a tartalékalap a nyereségosztaléknál. S ha tekintetbe vesszük, hogy Raiffeisen az egész nyereséget a tartalékalapra szánta, még feltűnőbb az a jelenség, hogy 373 kölcsönpénztárnak, vagyis az összes 36.7%-ának egyáltalán nincs tartalékalapja. Ha ezen számból levonjuk az 1894. évben alakult 238 pénztárt, melynek még nem lehet tartalékalapja, még mindig 135 marad, vagyis az 1894. év előtt fennállott pénztárak 23.9%-a. Az egyes tartományokat nézve a legelőnyösebb az arány Alsó- és Felső-Ausztriában és Tirolban, legrosszabb Cseh- és Morvaországban; Salzburgban mindössze 2 pénztárnak van tartaléktőkéje.

A tartaléktőke átlagos nagysága nem is mondható ennél fogva magasnak. Tekintettel a nagy különbségekre, melyek az egyes tartományokban e részben észlelhetők, nem érdektelen ennek tartományok szerinti közlése:

Tartomány	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894
	f o r i n t								
Alsó-Ausztria	—	0.0	17	32	83	107	114	137	144
Felső-Ausztria....	—	—	—	12	63	168	272	142	242
Salzburg.....	—	—	—	—	—	0.0	0.0	19	46
Stájerország	0.0	10	128	83	436	466	777	1.776	569
Karinthia.....	—	—	—	49	27	102	193	302	352
Krajna	—	—	—	—	0.0	0.0	141	328	570
Tengerpartvidék .	—	—	—	—	—	—	—	—	106
Tirol és Vorarl- berg	—	—	—	121	33	77	117	135	145
Csehország.....	—	—	—	0	3	3	45	152	101
Morvaország	—	0.0	31	94	142	209	108	60	73
Szilézia.....	0.0	32	50	39	45	69	76	95	122
Galiczia	—	—	—	—	0.0	0.0	163	193	959
Összesen...	0.0	11	29	39	63	108	142	146	170

Ezekben óhajtottuk az idézett cikk nyomán az osztrák Raiffeisen kölcsönpenztárak főbb eredményeit ismertetni. Különben más-nemű adat, mint az intézetek főmérlegei és a taglétszám nem is áll az osztrák hivatalos statisztika rendelkezésére, tehát jóval szűkebb-körű, mint a magyar szövetkezeti statisztika; sem a nyereség- és veszteségszámla, sem egyes üzletágak forgalmának kimutatása, melyek pedig értékes anyagául szolgálnak hitelintézeti felvételeinknek hazánkban.

Dr. Fenyvessy József.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- *HERKNER, H., Die Arbeiterfrage. Eine Einführung. 2-ik átdolg. és bőv. kiad. Berlin, 1897.
- *STATISTIK des Deutschen Reichs. Neue Folge. Band 103 : Berufsstatistik für das Reich im Ganzen. II. Theil. Berlin, 1897.
- BETOCCHI, Car., Il contratto di lavoro nell' economia e nel diritto. Napoli, 1897.
- *RELAZIONE sulla situazione economica di Fiume nel 1896. — Camera di commercio e d'industria in Fiume. Fiume, 1897.
- Folyóiratokban.*
- ARCHIV FÜR SOZIALE GESETZGEBUNG U. STATISTIK. Herausgeg. von H. Braun. X. Bd. 6. Heft: Das deutsche Vereins- und Versammlungsrecht von W. Kulemann. Die heutige Gewerkschaftsbewegung in der Schweiz von Alb. Steck; etc.
- JAENICKE, Ern. Die Wirkung der Handelsverträge in Deutschland. (Das Handels-Museum. Bd. XII. No. 23.)
- JAHRBÜCHER FÜR NATIONALÖKONOMIE UND STATISTIK. III. Folge. 13 Bd. 6. Heft: Wirtschaftliche Gesetzgebung Oesterreichs 1896. Wirtschaftliche Gesetzgebung der deutschen Bundesstaaten im Jahre 1896.
- Wirtschaftliche Gesetzgebung des Deutschen Reichs.
- LAMPRECHT, K., Individualität, Idee und sozialpsychische Kraft in der Geschichte. (Jahrb. f. National-ökon. u. Stat. III. Folge, 13. Bd. 6. Heft.)
- VON SCHUBERT-SOLDERN, Zur Rechtsphilosophie vom psychologisch-historischen Standpunkt. (Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft. LIII. Jahrg. III. Heft.)
- ZEITSCHRIFT DES KÖN. SÄCHSISCHEN STATISTISCHEN BUREAUS. 43. Jahrg. 1897. Heft 1. és 2. Die Berufs- und Gewerbezahl am 14. Juni 1895; etc.
- D'ESTOURNELLES DE CONSTANT, P., Concurrence et chômage. Nos rivaux, nos charges, notre routine. (Revue des deux mondes. 15. Juillet 1897.)
- DAVIS, J. P., The nature of corporations. (Political Science Quarterly, June, 1897.)
- EDGEWORTH, F. Y., The pure theory of taxation. II. (The Economic Journal, June, 1897.)
- FISCHER, Irv., Senses of »Capital«. (The Economic Journal, June, 1897.)
- GOODNOW, F. J., Trade combinations at Common law. (Political Science Quarterly, June, 1897.)

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

JAHRESBERICHT der deutschen Kolonialgesellschaft für 1896. Berlin, 1897.

*OESTERREICHISCHE STATISTIK. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XLVIII. Band. 3. Heft: Statistik des Sanitätswesens der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1894. Wien, 1897.

*RECENSEMENT de la population et du bétail dans le Royaume de Serbie le 31 décembre 1895. Belgrade, 1897.

ANNUAL SUMMARY of births, deaths and causes of deaths in London and other large towns, with appendix containing Dr. Frank-

land's report on the metropolitan water supply, 1896. London, 1897.

Folyóiratokban.

GESETZENTWURF über das Auswanderungswesen. (Annalen des Deutschen Reichs f. Gesetzg., Verw., u. Statist. No 8. 1897.)

ZEITSCHRIFT DES KÖN. SÄCHSISCHEN STATISTISCHEN BUREAUS. 43. Jahrg. 1897. Heft 1. és 2. Die Bewegung der Bevölkerung im Königreich Sachsen während des Jahres 1895., von E. G. Lommatzsch.

SENNER, J. H., The immigration question. (Annals of the amer. academy of polit. and soc. science. July, 1897.)

III. Őstermelés.

ROSZNER Ervin br., Magyar agrárpolitika és a magyar gazdaságvetéség nézetei a buzaárak hanyatlásáról. Budapest, 1897.

PEIFER, H., Das Gesetz betreffend das Anerbenrecht bei Renten- und Ausiedelungsgütern, vom 8. Juni 1896. Für die Praxis erläutert. Berlin, 1897.

*STATISTISCHES JAHRBUCH des k. k. Ackerbauministeriums für 1896. I. Heft: Statistik der Ernte des Jahres 1896. Wien, 1897.

*STATISTIQUE des prix des produits agricoles dans le Royaume de Serbie de 1890 à 1895. Belgrade, 1897.

*AGRICULTURAL RETURNS for Great Britain showing the acreage and produce of crops, prices of corn, and number of live stock with agricultural statistics for the United Kingdom, British possessions and foreign countries 1896. London, 1897.

*AGRICULTURAL STATISTICS of Ireland, with detailed report on agriculture for the year 1896. Dublin, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. XXV. évf. 238. sz. 1897. május hó: Gabonaárak és gabonakereskedelem a budapesti tözs-dén 1896-ban.

ERDÉSZETI LAPOK. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXVI. évfolyam. 1897. június hó

FÖLDMIVELÉSÜGYI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földmivelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam. 28—31. sz.

MEZŐGAZDASÁGI SZEMLE. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XV. évf. 7. füzet 1897. július hó: Felhívás szüretelési kísérletek tételére Kosutány T.-től. Az ármentesítés befolyása a mezőgazdasági viszonyokra (I.) Szántó M.-től; stb.

- v. SOBOLEFF, M., Die Lage der Landwirtschaft in Russland nach dem neuen Kollektivwerke russischer Nationalökonomern und Statistiker. (Jahrb. für Nationalökon. u. Stat. III. F. 13. Bd. 6. H.)
- WIEDFELDT, O., Eine landwirthschaftliche Lohnstatistik im Königreich Sachsen. (Das Handels-Museum Bd. XII. No 27.)
- ZEITSCHRIFT FÜR DIE GESAMTE STAATSWISSENSCHAFT, LIII. Jahrg. III. Heft: Arbeitslöhne und Arbeitsverfassungen der österreichischen Landwirtschaft.
- BELLET, D., La coopération dans l'agriculture Danoise. (Rev. des écon., Juillet 1897.)
- LE CRÉDIT AGRICOLE. Rapport d'une commission des valeurs agricoles instituée en 1882. (Journ. des écon., Juillet, 1897.)
- L'ÉCONOMISTE FRANCAIS. 1897. Nos 27—30: De la répartition du sol et de la valeur du sol en France. Les habitations rurales et l'hygiène; etc.
- HENRY, R., Le parti rural organisé et mobilisable: syndicats agricoles et petite propriété. (Rev. polit. et parlem. Juillet 1897.)
- BRENTANO, L., Agrarian reform in Prussia II. (The Economic Journal, June, 1897.)
- DANVERS, Fr. Ch., Agriculture in Essex during the past fifty years, as exemplified by the records of one farm, with special reference to the prices of corn and the conditions of labour. (Journ. of the Roy. Statist. Society. June, 1897.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- *BERICHT der k. k. Gewerbeinspektoren über ihre Amtsthätigkeit im Jahre 1896. Wien, 1897.
- BERICHT des k. k. Handelsministeriums über die Verwendung des zur Förderung des Kleingewerbs bewilligten Kredites während des Jahres 1896. Erstattet im Auftrage des k. k. Handelsministers. Wien, 1897.
- BERLINS Grossindustrie. Geschildert von Paul Hirschfeld, herausgeg. von R. Jannasch. Berlin, 1897.
- *JAHRESBERICHTE der Gewerbe-Aufsichtsbeamten des Herzogthums Braunschweig für das Jahr 1896. Braunschweig, 1897.
- CUVILLIER, T., Législation et contrôle des appareils à vapeur. Paris, 1897.
- VERSTRAETE, Maur., La Russie industrielle. Étude sur l'exposition de Nijni-Novgorod. Paris, 1897.
- WRIGHT, Carroll D., The industrial evolution of the United States. London, 1896.
- Folyóiratokban.*
- KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. XXII. évfolyam 54—61. sz.
- MISCHLER, Ern., Die Gewerbeinspektion in Oesterreich im Jahre 1896. (Braun-féle Archiv f. soz. Gesetzg. u. Statist. X. Bd. 6. Heft.)

V. Kereskedelem és forgalom.

- *JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Breslau für das Jahr 1896. Breslau, 1897.
- *JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Frankfurt am Main für 1896. Frankfurt a. M., 1897.

- *JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Hamburg über das Jahr 1896. Hamburg, 1897.
- *JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Köln für 1896. Köln, 1897.
- *SCHWEIZERISCHE HANDELSSTATISTIK. Vergleichende Publikation über die Jahre 1885—1895. Bern, 1897.
- *STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1897. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium VI. Heft: Ein- und Ausfuhr im Juni 1897. Wien 1897.
- *SUMMARISCHER BERICHT der Handels- und Gewerbekammer in Brünn über die geschäftlichen Verhältnisse in ihrem Bezirke während des Jahres 1896. Brünn, 1897.
- *ANNUAL STATEMENT of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1896. London, 1897.
- *ANNUAL STATEMENT of the trade of the United Kingdom with foreign countries and British possessions for the year 1896. Compiled at the custom-house from documents

collected by that department. London, 1897.

- *RELAZIONE sull' esercizio delle strade ferrate italiana per l'anno 1891. Ministero dei lavori pubblici. Regio ispettorato generale delle strade ferrate. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. XXV. évf. 283. sz. 1897. május hó: Budapest árúforgalma 1896-ban,

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nos 27—30: La garantie d'intérêt et les grandes compagnies de chemins de fer en 1896. Les recettes et les dépenses des six grands réseaux de chemins de fer français en 1896. Les opérations des compagnies françaises d'assurances sur la vie; etc.

LE JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COMMERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-me année. Nos 653—655.

BOWLEY, A. L., Changes of prices of imports and exports since 1881. (Journ. of the Roy. Soc., June 1897.)

VI. Pénz, hitel és biztonságügy.

BERICHT des eidgenössischen Versicherungsamtes über die privaten Versicherungsunternehmungen in der Schweiz im Jahre 1895. Bern, 1897.

HUCKE J., Die Geldverrichtung in der Preis-, Lohn- und Zinsgestaltung. Berlin, 1897.

- *RAUCHBERG H., Der Clearing- und Giro-Verkehr in Oesterreich-Ungarn und im Auslande. Wien, 1897.

SCHULZE, Vorschuss- und Kreditvereine als Volksbanken. 6-ik kiadás. Breslau, 1897.

LIFE assurance companies. Statements of accounts and of life and annuity business, and abstracts of actuarial reports deposited with the Board of trade, under the Life Assurance Companies Act 1870. during the year ended 31-st. December 1896. London, 1897.

MONZILLI, A., Note e documenti per la storia delle banche di emissione in Italia. Castello, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. XXV. évf. 238. sz. 1897.

- május hó: A budapesti pénztézetek üzleteredményei az 1896. évben. A magyar királyi zálogházak forgalma 1896-ban, stb.
- LOEB, Ernst. Die grossen Berliner Effektenbanken im Jahre 1896. (Jahrb. für Nationalökonomie u. Stat. III. F., 13. Bd. 6. Heft.)
- L'ÉCONOMISTE FRANCAIS. 1897. Nos 27—30: La banque d'Allemagne et la circulation fiduciaire. Le rapport légal entre l'or et l'argent a-t-il toujours existé? ; etc.
- WOLFF, Henry W., Savings banks at home and abroad. (Journ. of the Roy. Statist. Soc., June, 1897.)

VII. Pénzügy.

- *BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS ZÁRSZÁMADÁSA ÉS VAGYONLELTÁRA 1896. ÉVRŐL. Budapest, 1897.
- KOCZYNSKI, St., Die Rechtsmittel des österr. Gebührenrechtes, Wien, 1897.
- *SCHÖNBERG G. von, Handbuch der politischen Oekonomie. IV. Aufl., III. Bd., 1. Hlbd.: Finanzwissenschaft und Verwaltungslehre. Tübingen, 1897.
- DUCROCQU Th., Cours de droit administratif et de législation française des finances avec introduction de droit constitutionnel et les principes du droit public français. VII-e édition. Tome I. Paris, 1897.
- Folyóiratokban.*
- MITTHEILUNGEN des k. k. Finanz-Ministeriums. III. Jahrg., 2. Heft: Ergebnisse der Punzierung im Jahre 1896. Ausmünzungen von Münzen der Kronenwährung und Handelsmünzen in Oesterreich-Ungarn vom Jahre 1892 bis Ende 1896. Gebührenerleichterungen bei Convertierung von Hypothekarforderungen im Jahre 1896. Ergebnisse der Verzehrungssteuer im Jahre 1895; etc.
- REISCH R., Die Reform der direkten Personalsteuern in Oesterreich, (Zeitschrift für Volkswirtschaft. Sozialpolitik und Verwaltung. VI. Bd., 2. Heft.)
- ACHARD, A., Une monographie d'impôt. La taxe mobilière à Genève. (Rev. d'écon. polit., Juin 1897.)
- DRAKE A., Le projet de loi sur les sociétés de secours mutuels. (Rev. polit. et parlem., Juillet 1897.)
- NOYES, Alex. D., The national finances 1893 ~1897. (Political Science Quarterly, June 1897.)
- HOLLAND, Bern., The incidence of taxation upon Ireland. (The Economic Journal, June 1897.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

- XXVI-th ANNUAL REPORT of the Bureau of statistics of labor. Boston, 1896.
- X-th ANNUAL REPORT of the Commissioner of Labor 1894. Strikes and lockouts. Vol. II: Summaries of strikes and lockouts. Washington, 1896.
- Folyóiratokban.*
- ARCHIV FÜR SOCIALE GESETZGEBUNG UND STATISTIK. Herausgeg. von. H. Braun. X. Band 6. Heft: Die Ausdehnung der Krankenversicherung auf die Hausindustrie von P. Blankenstein. Der Haftpflicht-Geszentwurf von 1897.

- (Workmen compensation for accidents bill) von Ch. W. Dilke. Wortlaut des Gesetzentwurfes. Das belgische Arbeitsamt von L. Varlez; etc.
- EHRENBERG, Rich., Der Aufstand der Hamburger Hafenarbeiter 1896/97. II. (Jahrb. für Nationalökon. u. Stat. III. F., 13. Bd., 6. Heft.)
- FRIDRICHOWICZ, E., Die Lehren der Arbeiterbewegung in der Garderobenkonfektion. (Zeitschr. für die ges. Staatswissensch. LIII. Jahrg. III. Heft.)
- JAHRBÜCHER FÜR NATIONALÖKONOMIE UND STATISTIK. III. Folge, 13. Bd. 6. Heft: Die Arbeitseinstellungen in Preussen in den beiden letzten Jahren von M. Biermer. Die Sicherung des Arbeits- u. Dienstlohnes in Frankreich von L. Fuld, KULEMANN, W., Die Reform der deutschen Socialversicherung. (Das Handels-Museum. XII. Bd. No. 28.)
- SCHWIEDLAND, E., La répression du travail en chambre. (Rev. d'écon. polit., Juin 1897.)
- BERTRAM, Ant., Quelques expériences de conciliation par l'Etat en Australasie. (Rev. d'écon. polit., Juin 1897.)
- BULLETIN DE L'OFFICE DU TRAVAIL. 4-e année. No. 7. Juillet 1897.
- REVUE DU TRAVAIL. Publiée par l'office du travail de Belgique. 2-e année. No 7. Juillet 1897.
- THE LABOUR GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No 7. July 1897: State of employment in June. Profit-sharing in 1896/97. Summary of industrial accidents in June; etc.

IX. Gazdaságtörténet.

- v. GERNAT, A., Die Aufhebung der Leibeigenschaft in Estland. Reval, 1897.
- LUDWIG, Fr., Untersuchungen über die Reise- und Marschgeschwindigkeit im XII. und XIII. Jahrhundert. Berlin, 1897.
- MAITLAND, Fr. W., Domesday book and beyond: three essays in the early history of England. London, 1897.
- MULHALL, Mich., National progress during the Queen's reign. London, 1897.

Folyóiratokban.

- HUGHES, A., CRUMP, C. G. és JOHNSON, C., The debasement of the coinage under Eduard III. (The Economic Journal, June 1897.)

X. Statisztika.

- *ANNUAIRE statistique de la France. XVI-e vol. (1895—1896.) Paris, 1897.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE des Pays-Bas publié par la commission centrale de statistique. Colonies 1895 et années antérieures. 'S Gravenhage, 1897.
- *ANNUARIO STATISTICO Italiano 1897. Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1897.

XI. Vegyes művek és cikkek.

- AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLIX. Jahrgang. 6. Heft. Wien, 1897.

- *BEITRÄGE zur Statistik des Königreichs Bayern. Herausgeg. vom k. statist. Bureau. Heft LXI.: Gemeinde-Verzeichniss für das Königreich Bayern, bearbeitet auf Grund der Volkszählung vom 2. Dezember 1895. München, 1897.
- JAHRESBERICHTE der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XXV. Jahrgang. 1897. III. Heft. Wien, 1897.
- *ÖSTERREICHISCHES STAATSWÖRTERBUCH. Handbuch des gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes. Herausgeg. von E. Mischler und J. Ulbrich. II. Band, II. Hälfte: N—Z. Wien, 1897.
- *COMPTE GÉNÉRAL de l'administration de la justice civile et commerciale — és külön köteten: de la justice criminelle — en France et en Algérie pendant l'année 1894, présenté au président de la république par le garde des sceaux ministre de la justice. Paris, 1896 és 1897.
- *STATISTICA giudiziaria penale per l'anno 1895. Roma, 1897.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. augusztus hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgató-választmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora
1897. július 1-én.

I. Elnökség.

<i>Elnök:</i>	Láng Lajos.
<i>Igazgató:</i>	Halász Sándor.
<i>Főtítkárok:</i>	Mandelló Gyula. Ráth Zoltán.
<i>Pénztáros:</i>	Grötschel Imre.
<i>Ellenőr:</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Könyvtáros:</i>	Bamberger Béla.
<i>Ügyész:</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsády Ignác	26. Kilényi Hugó
2. Bedő Albert	27. Kornfeld Zsigmond
3. Bernát István	28. Körösi József
4. Concha Győző	29. Krejcsi Rezső
5. Deutsch Antal	30. Láczy Leó
6. Enyedv Lukács	31. Lévy Henrik br.
7. Falk Miksa	32. Liphay Sándor
8. Fenyvessy Adolf	33. Lukács Antal
9. Forster Géza	34. Mandello Károly
10. Földes Béla	35. Mariska Vilmos
11. Gaál Jenő	36. Matlekovits Sándor
12. Gelléri Mór	37. Mende Bódog
13. Ghyczy Béla	38. Miklós Ödön
14. Gonda Béla	39. Mudrony Soma
15. Gorove László	40. Nagy Ferencz
16. Halász Imre	41. Neményi Ambrus
17. Hegedüs Sándor	42. Neumann Ármin
18. Heltai Ferencz	43. Neumann Károly
19. Hevesi Ödön	44. Neumann Sándor
20. Hollán Sándor	45. Pap Dávid
21. Horváth János	46. Pólya Jakab
22. Jankovich Béla	47. Popovics Sándor
23. Jekelfalussy József	48. Schmidt József
24. Jellinek Henrik	49. Schwarz Gusztáv
25. Kautz Gyula	50. Szabó Jenő

51. Széll Kálmán	56. Ullmann Sándor
52. Szilassy Zoltán	57. Vargha Gyula
53. Teleszky János	58. Vizneker Antal
54. Tisza István	59. Vörös László
55. Tolnay Lajos	60. Wickenburg Márk gróf

III. Számvizsgálók.

Baross Géza	Fritz Péter
Beck Dénes	Székely Ferencz
Emich Gusztáv	

IV- A Társaság tagjai.

a) Alapító tagok.

Burchard-Bélaváry Konrád, főrendiházi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
 Budapesti kereskedelmi és iparkamara, Budapest.
 Budapesti nagykereskedők és nagyiparosok Társasága, Budapest.
 Földváry József dr., min. fog., Budapest.

b) Rendes tagok.

Almási Balogh Elemér bankhivatalnok, Páris.
 Acsády Ignác dr., akadémiai tag, Budapest, Lónyay-u. 16.
 Ágoston József kir. tanácsos, képviselő Budapest, Újvilág-u. 2.
 Ajkay Béla dr., földbirtokos, Kisfalud, Sopron vm.
 Antal Géza dr., tanár, Pápa.
 Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Budapest, Váci-körút 22.
 Arányi Miksa dr., képviselő, Budapest, New-York palota.
 Bacher Emil malomigazgató, Budapest, Viktória-gőzmalom.
 Bäcker Béla pesti hazai takarékp. főpénztárnok, Lónyay-u. 16.
 Bálint Ernő dr, ügyvéd-jelölt, Budapest, Erzsébet-körút 35.
 Bálint Imre hirlapíró, Budapest, Budapesti Hirlap.
 Ballagi Béla dr., min. s. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Ballagi Géza dr., jogakad. tanár, Sárospatak.
 Ballai Lajos dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Balassa Ödön bankhivatalnok, Budapest, Bécsi-u. 4.
 Bamberger Béla dr., ügyvéd, Budapest, Erzsébet-tér 5.
 Bán Zsigmond dr, hirlapíró, Budapest, Nemzeti Ujság szerk.
 Baross Géza postatakarékpénztári titkár, Budapest, Postatakarékpárt.
 Baross Károly Budapest, Agrárbank
 Bartha Béla dr., jogakad. tanár, Debreczen.
 Batthyány Tivadar gr., képviselő, Budapest, Andrássy-út 70.
 Beck Dénes bankigazgató, Budapest, Erzsébet-tér 1.
 Beck Gyula jogtudor, Budapest, Nádor-u. 7.
 Beck Miksa bankigazgató, Budapest, Leszámitoló bank.
 Beck Nándor bankigazgató, Budapest, Nádor-u. 7.
 Bedő Albert képviselő Budapest, Alkotmány-u. 10.
 Beer Béla főkönyvelő, Budapest, Nádor-u. 11.
 Benke Gyula képviselő, Budapest, Andrássy-út 5.
 Benedikty Béla osztálytanácsos Budapest, Pénzügyministerium.
 Berényi László hirlapíró, Bécs.
 Berényi Pál dr., tanár, Sopron.
 Bernát István dr., szerkesztő, Budapest, Egyetem-u 2.
 Biasini Domokos dr., magánzó, Tőzsdeépület.
 Biró Tamás min. tanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.

- Bischitz Arthur tőzsdetanácsos, Budapest, Széchenyi-tér 3.
Borbély Lajos vezérigazgató, Salgó-Tarján.
Bossányi Endre igazgató, Budapest, Erzsébet-tér 19.
Braun Arthur gyáros, Budapest, Üllői-út 60.
Braun Sándor szerkesztő, Budapest, Budapesti Napló.
Breuer Mór ifj., keresk. és birtokos, Eger.
Bródy Lajos dr. szerkesztő, Budapest, Neues Pester Journal.
Bródy Lajos gyáros, Miskolcz.
Bródy Sándor kereskedő, Ungvár.
Bródy Zsigmond főrendiházi tag, Budapest, Alkotmány-u.
B'rtoun Adorján min. s. titkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Brüll Ignác dr., angol konzul, Budapest, Váci-körút 26.
Concha Győző dr., egyetemi tanár, Budapest, Üllői-út 21.
Concordia gözm. r. t., Budapest.
Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Budapest, Földhitelint., Bálvány-u.
Csöke Ferencz osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
Czeiner Nándor közg. előadó, Beregszász.
Daróczi Vilmos szerkesztő, Budapest, Podmaniczky-u. 1.
Dékány Mihály közigazgatási bíró, Budapest.
Deil Jenő kamarai titkár, Kassa.
Delmár Emil jogtudor, Budapest, Széchenyi-u. 8.
Del'Medico Ágost gyáros, Budapest, Kacsá-u. 17.
Déri Miksa villany. társ. igazg., Bécs, Wipplingerstrasse, Janushof.
Deutsch Antal szerkesztő, Budapest, Pester Lloyd.
Deutsch Zsigmond dr., ügyvédjelölt, Pécs.
Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, Budapest, Damjanich-u. 34.
Eber Antal dr., jogtudor, Budapest, Agrárbank.
Éble Gábor Budapest, Egyetem-u. 6.
Egger Gyula gyáros, Budapest, Városligeti fasor 24.
Egyedi Lajos nagyiparos, Budapest, Andrássy-út 10.
Első budapesti gözm. r. t., Budapest.
Emich Gusztáv igazgató, Budapest, Athenaeum.
Emich Gusztáv ifj. dr., min. titkár Budapest, Keresk. Ministerium.
Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz.
Engel Aurél dr., ügyvéd, Budapest, Nagykorona-u. 13.
Engel Pál igazgató, Budapest, Váci-körút 32.
Enyedy Lukács min. tanácsos, Budapest, Agrárbank.
Erdős Kálmán dr., hirlapíró, Budapest, Nefelejts-u. 54.
Erzsébet gözm. r. t., Budapest.
Fábry Sámuel igazgató, Budapest, Agrárbank.
Faix Kornél dr., stat. főtitkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Fayer László dr., egyetemi tanár, Budapest, Zöldfa-u. 31.
Falk Miksa dr., képviselő, Budapest, Pester Lloyd.
Falk Zsigmond lovag, igazgató, Budapest, Hold-u. 7.
Falk Zsigmond dr., igazgató, Budapest, Hold-u. 7.
Farkas Jenő dr. közegészségügyi felügyelő, Andrássy-út 94.
Farkas László dr., főorvos, Budapest, Városház-tér 3.
Farkas Zoltán min. titkár, Budapest, Lipót-u. 22.
Fekete Ignác dr., ügyvéd, Budapest, Nagymező-u. 41.
Félegyházy Ágost dr., ügyvéd, Budapest, Tőzsde.
Fellner Frigyes ügyvéd, Budapest, Kecskeméti-u. 1.
Fellner Henrik igazgató, Budapest, Keresk. Bank.
Fenyvessy Adolf gyorsíró-főnök, Budapest, József-körút 78.
Fenyvessy József dr., min. fogalm., Budapest, Orsz. stat. hivatal.

- Firnstall Károly postatakarékpénztári fogalmazó, Budapest, Postatakarékpénztár.
- Fischer Ignác igazgató, Budapest, Erzsébet-körút 27.
- Fischer József bankhivatalnok, Marosvásárhely.
- Fischer Márk ifj., kereskedő, Budapest, Teréz-körút 34.
- Flittner Frigyes dr., igazgató, Budapest, Osztrák-Magyar Bank.
- Fodor Ármin dr., kir. törvényszéki bíró, Budapest, Igazságügy-ministerium.
- Fodor Jenő dr., min. s. fogalmazó, Budapest Keresk. minist.
- Földes Béla dr., egyetemi tanár, Budapest, Zerge-u. 27.
- Fölkel Károly árvaszéki ülnök, B.-Gyarmat.
- Follinus Emil vasuti titkár, Budapest, Váci körút 37.
- Forster Géza igazgató, Budapest, Köztelek.
- Fränkl Henrik főkönyvelő, Sopron.
- Friedmann Lipót szerkesztő, Budapest, Pester Lloyd.
- Fritz Péter kamarai titkár, Budapest, Keresk. és iparkamara.
- Fuchs Lajos igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
- Fuhrmann Ferencz dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Minist.
- Fürst Jakab nagykereskedő, Budapest, Sas-u. 24.
- Gaal Gyula dr., földbirtokos, Búsü, Somogy vm.
- Gaál Jenő dr., műegyetemi tanár, Budapest. Műegyetem.
- Gaár Vilmos dr., min. titkár, Budapest, Igazságügyministerium.
- Gajári Ödön, szerkesztő, Budapest. Nemzet szerk.
- Gedeon András banktisztviselő, Miskolcz.
- Geiger B. Zsigmond tőzsdetanácsos, Budapest. király-u. 76.
- Geiger Miksa kereskedő, Budapest, István főherczeg szálloda.
- Geiger Károly nagykereskedő, Budapest, Király-u. 76.
- Gelléri Mór kir. tanácsos, Budapest, Uj-u. 4.
- Gerő Lajos dr., igazgató, Budapest, »Pallas«.
- Ghyczy Béla altábornagy, Budapest, Vas-u. 14.
- Gizella gözmalom, Budapest.
- Goldmann Mihály kereskedő, Budapest, Muzeum-körút 41.
- Gömöry Olivér min. fog., Budapest, Damjanich-u. 51.
- Gonda Béla osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
- Gonda József államvasuti tisztviselő, Budapest, Gyapju-u. 10.
- Gorove László dr., földbirtokos, Budapest, József-körút 59—61.
- Greiner Arnold birtokos, Eger.
- Grötschel Imre vezérigazgató, Budapest, Bécsi-u. 4.
- Gyarmathy Viktor jogtudor, Budapest, József-körút 53.
- György Aladár író, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
- Haggenmacher Henrik gözmalmai, Budapest.
- Hajdu József hivatalnok, Budapest, Giró és pénztár-egylet.
- Hajdu László min. titkár, Orsz. stat. hivatal.
- Hajduska Emil dr., ügyvéd, Budapest, Földhitelintézet, Bálvány-u.
- Hajnal Vilmos államvasuti főellenőr, Budapest, Keresk. Ministerium.
- Halász Imre író, Budapest, Pesti Napló.
- Halász Mauó, Budapest, Salgótarjáni köszénb. r.-t.
- Halász Sándor dr., osztálytanácsos, Budapest, Postatakarékp.
- Halász Vilmos cégvezető, Budapest, Izabella-u. 81.
- Harsányi Ödön vasgyári igazgató, Eger.
- Hatvany-Deutsch Károly nagyiparos, Budapest, Nádor-u. 3.
- Hatvany-Deutsch Sándor, nagyiparos, Budapest, Nádor-u. 3.
- Havas Emil bankigazgató, Budapest, Leszámitolóbank.
- Havas Lipót igazgató, Szolnok.

- Havas Miksa tanár, Pozsony.
 Hazay István dr., min. titkár, Budapest, József-körút 9.
 Hegedüs Dezső bankár, Budapest, Mária Valeria-u. 19.
 Hegedüs Ferencz közigazgatási bíró, Budapest, Apród-u. 1.
 Hegedüs Károly kir. tanácsos, Budapest, Népszínház-u. 8.
 Hegedüs Loránd dr., min. fog., Budapest, Hunyady-tér 12.
 Hegedüs Sándor képviselő, Budapest, Hunyady-tér 12.
 Hegyeshalmy Lajos dr., min. s. titkár. Budapest, Keresk. Minist.
 Heller Oszkár főkönyvelő, Budapest, Alkotmány-u. 31.
 Heltai Ferencz dr., szerkesztő, Budapest, Oszlop-u. 24.
 Herz József igazgató, Budapest, Bécsi-u. 5.
 Herz Vilmos igazgató, Budapest, Mérleg-u. 9.
 Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Budapest, Váczi körút 32.
 Hevesi Ödön takarékpénztári igazgató, Budapest, Tükör-u. 2.
 Hlatky Endre dr., ügyvéd, Nagyvárad.
 Hoffmann J. Mihály szerkesztő, Budapest, Andrássy-út 6.
 Holesch István dr., kamarai titkár, Besztercebánya.
 Hollán Ernő val. b. t. t., Budapest, Vámház-körút 11.
 Hollán Sándor min. tanácsos, Budapest, Döbrentei-u. 6.
 Hollán Sándor ifj. min. s.-fog., Budapest, Döbrentei-u. 6.
 Horánszky Lajos bankhivatalnok, Budapest, Agrárbank.
 Hornyánszky Viktor nyomdatulajdonos, Budapest, Akadémia-épület.
 Horváth Elemér min. tanácsos, Budapest, Mária-Valéria-u.
 Horváth János dr., ügyvéd, Budapest, Sütő-u. 6.
 Horváth Tivadar ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 4.
 Hunfalvy Géza dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 István gőzmalom, Debreczen.
 Izsáky Ernő min. főmérnök, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Jámbor Gyula műegyetemi titkár, Budapest, Műegyetem.
 Jankovich Béla dr., földbirtokos, Budapest, Kerepesi-út 6.
 Janky József kam. elnök, Nagyvárad.
 Jármái Gyula cégvezető, Budapest, Hitelbank.
 Jász Géza tisztviselő, Budapest, Földhitelintézet, Bálvány-u.
 Jekelfalussy József dr., min. tanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Jellinek Arthur dr., ügyvéd, Budapest, Lipót-körút.
 Jharaszi Jellinek Henrik vezérigazgató, Budapest, Bálvány-u. 22.
 Jeney Lajos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Jeszenszky Pál szerkesztő, Budapest, Köztelek.
 Jónás János kereskedelmi akadémiai igazgató, Pozsony.
 Juckel Gyula dr., tanár, Budapest, Zerge-u. 27.
 Kádár József Ferencz banktisztviselő, Budapest, Leszámitoló bank.
 Kán Béla dr., kir. tanácsos, Budapest, Hajó-u. 2.
 Kanitz Dezső takarékpénztári igazgató, Eger.
 Kanitz Géza nagykereskedő, Budapest, Sas-u. 6.
 Kanitz Gyula ügyvéd, és birtokos, Eger.
 Kanitz Jakab igazgató, Bukarest.
 Károlyi Sándor gr., képviselő, Budapest, Eszterházy u. 21.
 Kautz Gyula dr., bankkormányzó, Bécs, Bankgasse.
 Kégly Sándor osztálytanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Kenessey Kálmán kir. főfelügyelő, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Keppich Emil földbirtokos, Budapest, Szobi-u. 3.
 Kereskedelmi és iparkamara, Arad.
 » » » Besztercebánya.
 » » » Brassó.

Kereskedelmi és iparkamara, Fiume.

»	»	»	Győr.
»	»	»	Kolozsvár.
»	»	»	Maros-Vásárhely.
»	»	»	Miskolcz.
»	»	»	Pozsony.
»	»	»	Sopron
»	»	»	Szeged.
»	»	»	Temesvár.

Kern Tivadar dr., ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 16.

Kilényi Hugó min. tanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.

Kochmeister Frigyes br., főrendiházi tag, Budapest, Nagykorona-u. 32.

Kohn Lőrincz bankhivatalnok, Budapest, Keresk. Bank.

Kohn Miksa hivatalnok, Budapest, Generali.

Kohner Zsigmond keresk. bank alelnöke, Budapest, Nádor-u. 19.

Komlós Ágost dr., ügyvéd, Budapest, Bálvány-u. 19.

Koós Mihály dr., min. s. titkár Budapest, Földmívelési Ministerium.

Koppély Géza földbirtokos, Budapest, Andrassy-út 34.

Kormos Alfréd szerkesztő, Budapest, Rottenbiller-u. 46.

Kormos Pál hirlapíró, Budapest, Rottenbiller-u. 46.

Kornfeld Zsigmond bankigazgató, Budapest, Andrassy-út 98.

Körösi József, a főv. stat. hivatal igazgatója, Budapest, Andrassy-út 48.

Kovách Kálmán kir. műszaki tanácsos, Eger.

Kovács Aladár dr., min. fogalmazó, Budapest, Orsz. stat. hivatal.

Kovács Gyula dr., ker. muzeum aligazg., Budapest, Podmaniczky-u. 18.

Kovács János főkönyvelő, Szabadka.

Kovács Pál dr., jogakad. igazgató, Kecskemét.

Kováts István dr., ügyvéd, Sopron.

Kovácsy Sándor dr., min. tanácsos, Budapest, Andrassy-út 21.

Kövény László igazgató, Kolozsvár.

Králik Lajos dr., ügyvéd, Budapest, Teréz-körút 10.

megyeri Krausz Izidor nagyiparos, Budapest.

megyeri Krausz Lajos kir. tanácsos, Budapest, Andrassy-út 12.

Krejsi Rezső dr., kam. titkár, Budapest, keresk. és iparkamara.

Kulinyi Zsigmond kam. titkár, Szeged.

Kvassay István min. tanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.

Lánczy Gyula dr., egyetemi tanár, Budapest, Bálvány-u. 19.

Lánczy Leó képviselő, kam. elnök, Budapest, Keresk. Bank.

Landauer Arthur banktisztviselő, Budapest, Keresk. Bank.

Láng Lajos dr., egyetemi tanár, Budapest, Vigadó-tér 1.

Lányi Mór vezértitkár, Szabadka.

László Zsigmond min. tanácsos, Budapest, József-körút 2.

Lechner Ágost dr., főrendiházi tag, Budapest, Váci-u. 9.

Leigeb Imre földbirtokos, Derecske, Bihar m.

Leipziger Vilmos nagyiparos, Budapest, Nagy-János-u. 7.

Leitner Zsigmond bankigazgató, Budapest, Andrassy-út 13.

Lendvai Sándor szerkesztő, Budapest, Pénzügyi Hirlap szerk.

Lers Vilmos dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.

Lestyánszky Sándor osztálytanácsos, Budapest, Földmiv. Minist.

Leuchtag Lajos dr., min. fog., Budapest, Podmaniczky-u. 29/a.

Lévay Henrik báró főrendiházi tag, Budapest, Vigadó-tér 1.

Lévay József dr., min. titkár, Budapest, Igazságügymin

Lévay Lajos képviselő, Budapest, Csömöri-út 94.

Lichtenberger Ignác bizt. vezértitkár Budapest, Riunione, Váci-u.

- Linksz Ármin dr., ügyvéd, Budapest, Dorottya-u. 3.
 Linzer Béla nagyiparos, Nagy-Kanizsa.
 Lipcsey Ádám szerkesztő, Budapest, József-u. 31.
 Lippich Gusztáv földbirtokos, Szolnok.
 Liphay Sándor műegyetemi tanár, Budapest, Ujvásártér 19/a.
 Lode Rezső szab. bíró, Budapest, Erzsébet-körút 19.
 Luczenbacher Pál ifj., kereskedő, Budapest, Erzsébet-tér 14.
 Lujza gőzmalom r.-t., Budapest.
 Lukács Antal főrendiházi tag, Budapest, földhitelintézet.
 Lukács József bankigazgató, Budapest, Fürdő-u. 6.
 Lukasich Béla min. fogalm. Budapest, Pénzügyminisztérium.
 Magyar. ált. hitelbank egyes. gőzmalmai, Budapest.
 Magyar keresk. csarnok, Budapest.
 Magyary Géza dr., jogakad. tanár, Nagy-Várad.
 Mahler Gusztáv bankár, Budapest, Mária-Valéria-u.
 Manaszy György dr., földbirtokos, Temes-Murány, u. p. Bruckenau.
 Mandello Gyula dr., egyet. m. tanár, Budapest, Sas-u. 6.
 Mandello Hugó bányatulajdonos, Budapest, Podmaniczky-u. 45.
 Mandello Károly dr., szerkesztő, Budapest, Sas-u. 6.
 Mándy Lajos dr., min. tanácsos, Budapest, Keresk. Minisztérium.
 Mantuanó Rezső dr., min. fog., Budapest, Keresk. Minisztérium.
 Marczali Henrik dr., egyet. tanár, Budapest, József-körút 59.
 Mariska Vilmos dr., egyet. tanár, Budapest, Lónyay-u. 7.
 Markbreit Gyula dr., ügyvéd, Budapest, Nagykorona-u. 34.
 Matlekovits Sándor dr., val. belső titk. tan., Budapest, Dohány-u. 12.
 Mátray Elemér államv. főellenőr, Budapest, Keresk. Minisztérium.
 Mende Bódog szerkesztő, Budapest, Lónyay-u. 14.
 Mezei Gyula kereskedő, Budapest, Erzsébet-tér 7.
 Mezei Mór dr., képviselő, Budapest, Nagykorona-u. 13.
 Miklós Ödön képviselő, Budapest, Délibáb-u. 29.
 Miskolczi terménycsarnok, Miskolcz.
 Miskolczi középkeresk. iskola, Miskolcz.
 Morzsányi Károly dr., ügyvéd Budapest, Dohány-u. 36.
 Mudrony Soma orsz. iparegyesületi igazgató, Budapest, Uj-u. 4.
 Múth Gáspár jogtudor, Budapest, Mátyás-u.
 Nagy Ernő dr., jogakad. tanár, Nagyvárad.
 Nagy Ferencz dr., egyet. tanár, Budapest, Andrássy-út 2.
 Nagy Géza bankhivatalnok, Budapest, Agrár bank.
 Navratil Ákos jogtudor, Budapest, Lipót-u. 10.
 Nedeczky Gyula osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Minisztérium.
 Neményi Ambrus dr., képviselő, Budapest, Andrássy-út 31.
 Németh József dr., min. titkár, Budapest, Földmív. Minisztérium.
 Neumann Ármin dr., képviselő, Budapest, Andrássy-út 5.
 Neumann Frigyes nagykereskedő, Budapest, Nagy János-u. 7.
 Neumann Károly dr., min. s. titkár, Budapest, Nagy János-u. 7.
 Neumann Sándor dr., ifj., ügyvéd, Budapest, Váci-körút 17.
 Neuschloss Marczel kir. tanácsos, Budapest, Akadémia-u. 6.
 Niemesnyi Mihály ifj., ügyvédjelölt, Budapest, Podmaniczky-u. 12.
 Nizsnyánszky István dr. postatak. fog., Bpest, Postatakarékpénztár.
 Nyiry István dr., ügyvéd, Budapest, Tükör-u. 3.
 Okolicsányi Miklós vezértitkár, Eger.
 Ormai Mór nagykereskedő, Budapest, Podmaniczky-u. 39.
 Ormody Vilmos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Paikert Alajos mezőg. muzeumi igazgató, Budapest, Köztelek.

- Pálos Géza dr., min. s. fog., Budapest, Alkotmány-u. 20.
Pap Dávid dr., író, Budapest, Andrássy-u. 76.
Papp Árpád min. titkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Parlagi Ferencz igazgató, Budapest, Mérleg-u. 11.
Perlmutter Alfréd dr., jogtudor, Budapest, Andrássy-út 60.
Pesti hengermalom r.-t., Budapest.
Pesti molnárok és sütők gözm. r.-t., Budapest.
Pesti Viktoria gözmalom r.-t., Budapest.
Péterffy Lajos min. titkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Pfligler Ferencz kam. alelnök, Miskolcz.
Picker Frigyes gazda, Belcsa-pusztá.
Pikler Gyula dr., egyet. tanár, Budapest, Szentkirályi-u. 22.
Pisztóry Mór dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
Politzer Kornél bankár, Budapest, Teréz-körút 43.
Pollák Illés dr., ügyvéd, Budapest, Nagy-Korona-u. 34.
Pólya Jakab dr., egyet. m. tanár, Budapest, Generali.
Poór Jakab főnök, Budapest, Generali.
Popovics Sándor dr., min. tanácsos, Budapest, Bécsi-u. 4.
Popper István mérnök, Budapest, Eötvös-u. 7.
Pósa Ernő bankhivatalnok, Budapest, Nádor-u. 4.
Pósch Gyula dr., bankigazgató, Budapest, Nádor-u. 4.
Protovin Géza kamarai titkár, Temesvár.
Pukecz Kálmán banktisztviselő, Szabadka.
Radvány István kir. tanácsos, kam. elnök, Miskolcz.
Rakovszky Géza orsz. képviselő, Budapest, Tréfort-u. 2.
Ráth Károly kir. tanácsos, Budapest, Keresk. Muzeum.
Ráth Zoltán dr., egyetemi tanár, Kassa.
Reich Mór igazgató, Budapest, Foncière.
Reichart Emil bizt. igazgató, Budapest, Duna bizt. társ.
Reiner Zsigmond magánzó, Budapest, Teréz-körút 40.
Reiter Gyula tisztviselő, Szabadka.
Roszner Ervin b., főispán, M.-Sziget.
Roth Pál dr., igazgató, Budapest, Lipót-körút 28.
Rott Jakab dr., ügyvéd, Budapest, Bálvány-u. 19.
Rózsa Károly, vasuti titkár, Budapest, Váci körút 37.
Rózsavölgyi Manó dr. ügyvéd, Budapest, Podmaniczky-u. 6.
Rubinek Gyula o. gazd. egyes. titkár, Budapest, Köztelek.
Ruszt József nagykereskedő, Budapest, Nagykorona-u. 16.
Ság Manó dr., ügyvéd, Budapest, Teréz-körút 35.
Sarkady Lajos kam. titkár, Nagy-Várad.
Sasvári Ármin keresk. muzeumi titkár, Budapest, Keresk. Muzeum.
Schmidl Miklós dr., nagykereskedő, Budapest, Károly-körút 15.
Schmidt József dr., min. tanácsos, Budapest, Szabadalmi hivatal.
Schober Béla dr., igazgató, Budapest, Agrárbank.
Schön Leó igazgató, Budapest, Foncière.
Schön Vilmos bizt. vezérigazgató, Budapest, Andrássy-út 2.
Schwarcz Felix bankigazgató, Budapest, Nádor-u. 4.
Schwarcz Gusztáv dr., egyetemi tanár, Budapest, Egyetem.
Schwarz Imre igazgató, Budapest, Szerecsen-u., Üvegudvar.
Schwarz József dr., orvos, Budapest, Váci körút, »Caritas.«
Schvartz Béla nagyiparos, Budapest, Városligeti fasor 24.
Sebestyén Henrik hivatalnok, Budapest, Epreskert-u. 25.
Sidlauer Ignác tisztviselő, Miskolcz.

Sigmond Dezső nagyiparos, Kolozsvár.
 Singer Zsigmond szerkesztő, Budapest, Nagykorona-u. 18.
 Smialovszky Valér dr., képviselő, Budapest, Alkotmány-u. 24.
 Solymássy Endre vasuti és hajóz. főfelügyelő, Bpest, Ker. Miniszterium.
 Soltész Vilmos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Somló Gyula banktisztviselő, Budapest, Leszámitolóbank.
 Somogyi Béla hivatalnok, Ipolyság.
 Somogyi Kornél banktisztviselő, Budapest, Agrárbank.
 Somogyi Manó dr., pénzügyi fog., Budapest, Gyár-u. 25.
 Soós Miklós banktisztviselő, Budapest, Agrárbank.
 Stettner László dr., igazgató, Budapest, Ált. Hitelbank.
 Steiner József kereskedő, Budapest, Mérleg-u. 3.
 Steinhardt Emil főnök, Budapest, Generali.
 Stiller Mór dr., ügyvéd, Budapest, Rudolf-rakpart 3.
 Strasser Sándor tőzsdetanácsos, Budapest, Lendvay-u. 16.
 Strasser Vilmos földbirtokos, Budapest, Zrinyi-u. 9.
 Sugár Ignác kam. titkár, Miskolcz.
 Szabadi József tanár, Székesfehérvár.
 Szabó Jenő min. tanácsos, Budapest, Teréz-körút.
 Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz.
 Szabó Ferencz földbirtokos, Budapest, Kemnitzer-u.
 Szabó Kálmán kam. elnök, Debreczen.
 Szabó Sándor jogakadémiai tanár, Sárospatak.
 Szabó Vilmos földbirtokos, Pusztá-Drahi u. p. B.-Gyarmat.
 Szalai Béla keresk. r.-t. titkára, Budapest, Váci körút 32.
 Szántó Frigyes főtisztviselő, Budapest, Agrárbank.
 Szántó Menyhért min. titkár, Budapest, Földmiv. Miniszterium.
 Szápáry László gr., orsz. képviselő, Budapest, Szép-u.
 Szarvassy Sándor magánzó, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Szathmáry Gyula főkönyvelő, Budapest, Agrárbank.
 Szávay Gyula kam. titkár, Győr.
 Széchényi Imre gr. ifj., főrendiházi tag, Budapest, Andrássy-út 59.
 Székely Ferencz takarékp. vezérigazgató, Budapest, Koronaherczeg-u. 3.
 Székely György képviselő, Budapest.
 Székely Miksa dr., gyáros, Budapest, Wurm u. 3.
 Széll Kálmán val. belső titkos tanácsos, Budapest, Nádor-u. 7.
 Szentpály István kam. titkár, Miskolcz.
 Szilágyi Gyula műegyetemi m. tanár, Budapest, Dessewffy-u.
 Szilárd Ferencz ügyvéd, Budapest, Ferencz-körút 46.
 Szilassy Zoltán orsz. egyes. titkár, Budapest- Köztelek.
 Szirmai Oszkár igazgató, Budapest, Zrinyi-u. 4.
 Sztányi Ödön min. tanácsos, Budapest, Döbrentey-u. 1.
 Szmollényi Nándor tanár, Szeged.
 Szivák Imre képviselő, Granátos-u. 1.
 Szokolay Kornél szerkesztő, Budapest, Nemzet szerk.
 Szolcsányi Hugó dr., jogakad. tanár. Nagyvárad.
 Szolnoki mezőgazdasági takarékp. r. t., Szolnok.
 Sztérenyi József kir. tanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Tagányi Károly orsz. levélt. igazgató, Budapest, Orsz. levéltár.
 Teleszky János dr., min. s. titkár, Budapest, Pénzügyminiszterium.
 Thirring Gusztáv dr., főv. stat. hiv. aligazg., Budapest, Vigadó-épület.
 Thorotzkai Miklós gr., képviselő, Budapest, Angol királynő-szálloda.
 Tisza István gr., képviselő, Budapest. Sándor-u., Degenfeld-palota.

Tolnai Arnold igazgató, Budapest, Bálvány-u. 16.
Tolnay Lajos képviselő, Budapest, Üllői-út 19.
baranyavári Ullmann Adolf igazgató, Budapest, Magy. ált. hitelbank.
baranyavári Ullmann Emil tőzsdetanácsos, Budapest, Andrássy-út 23.
erényi Ullmann Jenő min. fog., Bécs, közös pénzügyminisztérium.
erényi Ullmann Lajos dunagőzh. vezérig., Bécs, Obere Weissgärberstr. 3.
erényi Ullmann Sándor dr., ügyvéd, Budapest, Andrássy-út 13.
Unger Alajos dr., ügyvéd, Budapest, Dorottya-u. 3.
Uray Zoltán államvas. hiv., Budapest, Külső-Kerepesi-út 13. I.
Vági Jakab intéző, Győr.
Vajda Izidor cégvezető, Budapest, Váci-körút 32.
Vályi Gábor dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
Vannay Ignác kir. tanácsos, B.-Gyarmat.
Vargha Gyula dr., osztálytanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Vargha Sándor bizt. igazgató, Budapest, Király-u. 16.
Vas Ferencz igazgató, Budapest, Keresk. bank.
Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 13.
Veith Béla igazgató, Budapest, Nagy-János-u. 23.
Vértessy Sándor ifj., min. fog., Budapest, Pénzügyminisztérium.
Visontai Soma képviselő, Budapest, Nagykorona-u. 34.
Vizneker Antal dr., min. titkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Vojnich József ügyvéd, Szabadka.
Vörös László államtitkár, Budapest, Keresk. Minisztérium.
Walkó Lajos bankigazgató, Budapest, Leszámitolóbank.
Walther Rezső bankhivatalnok, Budapest, Leszámitolóbank.
Weber Frigyes Alfréd bankhivatalnok, Bpest, Giro- és pénztáregylet.
Weinmann Fülöp dr., kir. tanácsos, Budapest, Andrássy-út 9.
Weisz Fülöp bankigazgató, Budapest, Keresk. Bank.
Wekerle Sándor dr., val. belső titk. tanácsos, Budapest, Damjanich-u. 5.
Weltner Oszkár dr., jogtudor, Budapest, Széchenyi-u. 8.
Wickenburg Márk gr., min. titkár, Budapest, Pénzügyminisztérium.
Wiener Moskó gazda, Budapest, Vörösmarty-u. 60.
Wittmann Mór dr., ügyvéd, Budapest, Sétatér-u. 6.
Wohl Lajos, Berlin.
Wohlmuth Sándor hivatalnok, Budapest, Keresk. bank.
Wolfner József gyáros, Budapest, Váci-körút 12.
Wolfner Nándor gyáros, Budapest, Károly-körút 3.
Wolfner Tivadar képviselő, Budapest, Andrássy-út 6.
Ybl Félix dr., földbirtokos, Szvetnek, u. p. B.-Gyarmat.
Zachár Gyula tanár, Budapest, Apó u. 3.
Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Budapest, Akadémia-u. 6.
Zigány Zoltán tanár, Budapest, Rottenbiller-u. 3.
Zilahy Simon igazgató, Budapest, Budapesti Hírlap.
Zorn Vilmos jogakadémiai tanár, Kassa.

FELEKEZETEN KIVÜLIEK.

A felsőbaranyai ev. ref. egyházmegye a múlt hó végén tartott ülésében szigorú rendszabályokat hozott azok ellen, a kik felekezetükből kiléptek. Főképen anyagi okokból fenyegetőnek tartván azt a veszedelmet, mely a reformált egyházra vár a felekezeten kívüliség elharapódzásával, tanácskozott is a felől, hogyan lehetne gátat vetni a baj terjedésének.

Ez az első panaszkodó hang, mely a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1895. évi XLIII. t.-cz. ellen irányul. Mikor ez a törvény még csak javaslat volt, elveit a liberalizmus sarkalatos eszméiből folyónak s az egyházpolitikai törvényhozás elengedhetetlen alkatrészének hirdették egyfelől; másrészről pedig még engesztelhetetlenebb gyűlöléssel küzdöttek ellene, mint a polgári házasság ellen, s a főrendiház háromszor küldötte vissza a javaslatot a képviselőházba, mindannyiszor kitörölvén belőle a felekezeten kívül állást megengedő és szabályozó paragrafusokat.

A törvény mégis életbelépett, több mint másfél esztendeje már; hatásáról mindeztideig semmi sem került a nyilvánosság elé, egy-két ujsághírt leszámítva, mely egyszerűen csak regisztrálja, hogy itt vagy ott tömegesebb kilépések történtek.

Egyik legtekintélyesebb s kétségtelenül legmagyarabb egyházunk fordítja most panasz-szavával a figyelmet a felekezeten kívül állók felé. Bántja a hitélet lanygulása, s anyagi exisztenciáján is erős sebet üt hiveinek megfogyatkozása.

A kik ellenezték a felekezeti kényszer eltörlését és tollal, szóval veszedelmesnek hirdették az egyházpolitikai törvényhozásnak ezt a kétségtelenül legszabadabb szellemű alkotását, most ebben a másik táborból felhangzó panaszban bizonyára új érvet találnak a maguk meggyőződése mellé s

új apropost annak a hirdetésére, hogy az egyházi reformok sürgős javításra szorulnak.

Talán nem lesz érdektelen ebből az alkalomból mélyebben belebocsátkozni a hirtelen fölszínre került kérdés taglalásába és ismertetni azokat a tanulságokat, a miket a veszedelmesnek hirdetett felekezetközi irányzatról a statisztika gyűjtött.

Magának az elvnek, hogy a felekezeti kényszer fön-tartassék-e, vagy eltöröltessék, egész története van már. Ez a kérdés, a mint egyáltalában az egyházi viszonyok szabályozásának kérdése, tulajdonképen állandóan napirenden van 1868 óta. Egyszer-másszor hosszabb ideig nem történik róla egy komolyabb szó sem, hanem azért a háttérben mindig ott kísértett; ha más nem, boldog emlékü Irányi Dániel tartotta ébren évről-évre ismétlődő felszólalásaival és újra meg újra benyújtott törvényjavaslataival. Maga az 1868. évi LIII. t.-cz. ígéreti már bevezető szavaiban a kérdés rendezését: »Addig, míg a vallásfelekezetek egyenjogúsága törvény útján általános rendezetnék . . .«

Ennek a kodifikált ígéretnek a beváltására már a következő esztendőben vállalkozott b. Eötvös József, a vallásügyek minisztere, a kit különben a képviselőház névszerinti szavazással hívott fel a törvény benyújtására. Az ő törvényjavaslata — melynek valóban liberális alapelveit recipiálták a későbbi törvénytervezetek mind — nem tesz szót külön a felekezeten kívül állásról; de megadja rá a lehetőséget mindjárt az első szakaszban: »Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást s azt az ország törvényeinek korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja. Ennélfogva senkit sem szabad törvényekbe nem ütköző akármely vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.«

Az 1868: LIII. t.-cz. után egy oly szabad szellemű javaslat, mint az Eötvösé, nagy és gyors lépés lett volna egyszerre; nem is lett belőle törvény soha. A bizottsági tárgyalásig még eljutott, Irányi Dániel ki is tűzette a napirendre az ügyet, de a ház plenuma már nem foglalkozott a javaslattal.

Hanem a kérdés nem szűnt meg aktuálisnak lenni; Trefort Ágostont már mindjárt kormányzása elején egy képviselőházi

határozat kötelezi, hogy a vallásszabadságról törvényjavaslatot szerkeszsen. Költségvetésének tárgyalásánál megsürgetik a javaslatot; akkor pedig, mikor 1873. júniusában a csalhatatlansági dogma törvényellenes kihirdetésével Schopper rozsnói püspök az egész egyházi kérdést megint fölszínre dobta, a minisztert egy interpelláció révén újra sürgősen felhívják vallásügyi javaslatainak előterjesztésére. Trefort, úgy látszik, nem akart egymaga belenyúlni a kényes kérdések megbolygatásába; hivatkozott arra, hogy nem elég a megoldásra egy néhány paragrafusos törvény, hanem egyidejűleg rendezni kell az egyházak és az állam közti viszornak minden szövevényét. Küldjön ki a ház bizottságot, mely fontolóra vegye a rendezendő kérdéseket s a miniszterrel egyetértőleg terjeszsze javaslatait a képviselőház elé.

Trefortnak addig nem sok szerencséje volt vallásügyi kérdésekben s egy-két könnyen félremagyarázható nyilatkozatával az ultramontánság vádját is provokálta; most, mikor ezt az indítványát is halogatósi kísérletnek akarták minősíteni, segítségére jött Deák Ferencz bölcsesége. Emlékezetes beszédében megszabta a magyar egyházpolitika egész irányát: minden ízében liberalis végcélját, minden fázisukban méltányos és tapintatos eszközeit. Kikerülni a vallásháborút, melynek rémét akkor is ott látták már a levegőben, és mégis megcsinálni mindent, a mit a szabadelvűség az egyházi viszonyok rendezésében követel: annyi bölcseséggel fejtette ezt ki, hogy nyomban utána határozati javaslat is kelt: adja a ház utasításul a kiküldendő bizottságnak, hogy működésében a Deák Ferencz beszédében kijelölt irányelveket tartozik szem előtt tartani.

A bizottság két év múlva adott életjelt magáról a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatának benyújtásával. Ez a javaslat — melynek különben annyi szerencséje sem volt, mint az Eötvös-félének, mert még bizottsági tárgyalásig se jutott el — rendelkezik már a felekezeten kívül állókról is, és 28. §-ában a polgári hatóságokat bizza meg, hogy jegyzéket vezessenek róluk. A javaslat indokolása hangsúlyozza, hogy a felekezeti kényszer már akkor is csak a paragrafusokban volt meg, a gyakorlatban a hatóságok senkit sem kényszerítettek arra, hogy ha egyik felekezetből kilépett, mindjárt egy másikhoz csatlakozzék.

Az indokolás — akkor, 1875-ben — több százezerre becsüli azok számát, a kik a bevett vallásfelekezetek egyikéhez sem akarnak tartozni. Majdnem húsz évvel később Csáky gróf tehát joggal mondhatta a maga javaslatának indokolásában, hogy a viszonyok azóta még inkább kiélesedtek s a tényleg fenforgó állapotnak még nagyobb szüksége van rá, hogy törvényes alappal láttassék el.

A törvényhozás ilyenformán, mikor a vallás szabad gyakorlatát biztosító törvényben biztosította egyuttal a felekezetközi állásra való jogot is s különösen, mikor a törvényhozás egyik foruma a másiknak konzervativizmusával szemben nemcsak elvi okok alapján, hanem a gyakorlati szükségesség szempontjából is ragaszkodott a törvénynek a felekezetközi állást szabályozó szakaszaihoz: — nyilvánvalólag el lehetett készülni rá, hogy ezt az új jogozatot mindjárt igénybe is veszik. Százezernél is többen élni fognak vele, mint a hogy a 75-iki javaslat jósolja.

Pedig azok, a kiknek a számát már 1875-ben ily magasra becsülték, előreláthatólag csak egy részét fogják képezni a felekezeti kötelékből kiválóknak. A vallási közönyösség, vagy, szabatosabban mondva, a pozitív vallások iránt való közönyösség, mely többnyire a meggyőződésnek, többé vagy kevésbé intenzív, helyes vagy hamis nyomon járó elmélkedésnek az eredménye, csakugyan úgy lehetett hinni, a felekezeten kívül állók táborába tereli az embereket. Ezek azok, a kik — a 75-iki javaslat szerint — egyik bevett valláshoz sem akarnak tartozni s a kik — százezeret is meghaladván számuk — elvárhatták felekezetközi állásuk sürgős szabályozását.

De a felekezeten kívüliség még egy más oldalról is tobozhatja híveit. A 75-iki javaslat sem feledkezett meg erről a másik csoportról; Csáky gróf is erre gondolva, köti ki törvénytervezetében, hogy a ki a felekezeti kötelékből ki akar bontakozni, fizesse le előbb a kilépés napjáig esedékes egyházi tartozását.

A meggyőződés mellett — ekkor már észrevették — az anyagi érdekek is gyarapíthatják a felekezeten kívül állók számát.

Hogy melyik irányzat veszedelmesebb, azt mindegyik egyház a maga szempontjából ítéli meg. A katolicizmus,

támaszkodva nagy anyagi erejére, biztosított jövedelmeire, nem attól ijed meg, hogy a stóla kevesbedni fog, a párbér jövedelmezősége csökken. Inkább a szabad gondolkozásban keresi ellenségét, az intelligens elem közt terjedő közönyösségben, mely elfordítja tőle a jövőendő nemzedékeket is a melynek leküzdésére ma már csak lelkiismereti eszközei vannak. Ezek az eszközök pedig éppen a közönyössé vált hívőkkel szemben hatálytalanok.

Azokat az egyházakat, a melyek már csak a földosztó fejedelmi bőkezűség korszaka után keletkeztek, első sorban a protestans egyházakat, az anyagi érdekből elszakadó hivek gyengítik jobban. Az egész egyházszervezet hiveinek hozzájárulására és áldozatkészségére van építve. Az áldozatkészség máris meglanyhult; ha a köteles hozzájárulás elől is nagyobb számban megszökösnek a hivek, az egyház anyagi existenciája forog veszélyben.

Ugy látszik, volt ok rá elég, hogy tartsanak az egyházi adó elől menekülők nagy számától. Az a kikötés legalább, a mit Csáky gróf javaslatába fölvetett, terjedelemben és szigorúságban minden újabb tárgyalás alkalmával csak növekedett. Kezdetben csak a kilépés idejéig esedékes egyházi tartozások lefizetésére akarták kötelezni azt, a ki meg akar válni felekezetétől. Később már egy egész évi tartozásról volt szó, majd állandó részesedésről az iskolateherben, s mire a javaslatból törvény lett, úgy szólt a szentesített határozat, hogy a kilépést követő ötödik naptári év végeig tartozzék minden felekezeten kívül álló elhagyott egyháza terheihez hozzájárulni, az elvállalt rendkívüli szolgáltatásokat teljesíteni, fennmaradván még mindig az állandó részesedés az iskolateherben.

Az a buzgóság, a mivel ezt a szakaszt mindegyre szigorították, arra vall, hogy nagyobb tömegek kilépését várták az egyházi adó alól való szabadulás czímén.

Mikor tehát a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény életbe lépett, minden valószínűség arra mutatott s a törvényhozás is arról volt meggyőződve, hogy két igen bő forrás fogja emelni a felekezetköziek számát: a vallási közönyösség egyfelől, az anyagi érdek másfelől.

A harmadikról meg is feledkeztek tán, legalább szóvá nem tette senki, hogy a felekezeten kívül állók táborába csatlakozhatnak mind a Krisztust követő nazarénusok, a kik nem

közönyösségből (mert hisz náluk rajongóbb szekta nem akad) nem is az adózástól való félelemből (mert hisz kötelességeiket annyira buzgón veszik, hogy évtizedes, rég elfeledett tartozásaikat is sietnek kiegyenliteni), hanem pusztán azért lesznek felekezetköziek, mert az egyházalakítást az állam sohasem engedi meg nekik a fegyverhordozásra kimondott anathemájuk miatt. Hogy nagy csoport ez is, azt mindenki tudja, hiszen eleget olvastunk már az egyre terjedő nazarénus hitről. Bele kell tehát őket is foglalni a valószínűleg kilépők közé.

Az pedig nemcsak valószínűség, hanem kétségtelen bizonyosság, hogy mindjárt az első időszakban hirtelen magasra duzzad a kilépők száma. Ha sokan voltak olyanok, a kik lélekben nem tartoztak egy felekezethez sem s csak jogi kényszer miatt nem szakadhattak el egyházuktól: azok bizonyosan meg fogják ragadni a legelső alkalmat, hogy a formai nyűgtől is szabaduljanak. És ha sokan voltak olyanok, a kik nehéznek tartották egyházi terhüket és keresték a módot, hogy megszabaduljanak tőle: azok is bizonyosan sietve élnek a megnyílt szabadsággal, már csak azért is, hogy az adózásra még kitűzött öt esztendőnek mihamarabb végét járják. És kétségtelen, hogy a nazarénusok is sietnek törvényesíteni azt a felekezetközi állapotot, a miben tényleg éltek.

Egy csöppet sem volna tehát aggasztó, ha a felekezetköziek táborához mindjárt az első esztendőben a vallási közönyösség is odaadja a maga megjósolt százezreit, az anyagi érdek is odaterel néhány ezer embert s a nazarénus vallás is ebbe a táborba küldi hívóit. Ez a nagy szám, a mi így ki fog kerülni, a felekezeten kívül állók törzskara, a kikért készült úgyszólván a törvény. Ezeknek a kilépésére még nem állhat elő az a vád, hogy növekszik a vallástalanság, vagy csökken a hívők áldozatkészsége. Majd később, évek múlva lehet csak obszerválni, hogy csakugyan van-e veszedelmes irányzat a felekezeten kívüliségben, ha esetleg az új jogozat évről-évre több hívőt csábít el az egyházaktól. Most az első esztendőben, felszabadulásával az eddig elnyomott szeparatistikus törekvéseknek, oly nagy számokra lehattünk előkészülve, hogy a legnagyobbtól sem kell megijednünk.

Ezekre a konkluziókra lehetett eljutni már akkor, mikor még ki sem terjesztette vizsgálódásait a felekezeten kívül állók számára és viszonyaira a statisztika.

A statisztika pedig — sietek kimondani — a legnagyobb mértékben megnyugtató és egyelőre semmi tekintetben veszedelmet nem ígérő állapotokról referálhat adatai nyomán. Számadatai meglepetést hoznak, de a jobbik irányban: nem százezrekre rug a felekezeten kívül állók száma, hanem nem is egészen *négyezerre*.

Az adatgyűjtés, a mely ezt a meglepően kicsiny számot eredményezte, minden kétségen kívül megbízható. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény tudvalevőleg a felekezeti kötelékből kilépni szándékozókát jelentkezésre a polgári hatóságokhoz (járásokban a főszolgabírákhoz, városokban a polgármesterekhez) utasítja. A hatóságok jegyzéket vezetnek a kilépettekről, följegyezvén életkorukat, községi illetőségüket s azt a vallásfelekezetet, a melybe a kilépés előtt tartoztak.

Ezekből a közhitelességű jegyzékekből gyűjtötte adatait a hivatalos statisztika. A főeredmény az, hogy 1896-ban a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény életbeléptének első esztendejében — a mikor a tehát minden valószínűség szerint aránytalanul magasabb számokat lehetett várni, mint a következő évekre — mindössze 3990 egyén lépett ki felekezetéből.

Ez a főeredmény megnyugtató meglepetésül szolgálhat; a részletek még több érdekes — és épp oly megnyugtató — vonással járulnak a felekezeten kívül állók viszonyainak ismertetéséhez.

Feltűnő mindenekelőtt az, hogy a városi törvényhatóságokban csak 446-an léptek ki felekezetükből. Magában Hódmező-Vásárhelyen azonban, — mely közigazgatásilag ugyan a városi törvényhatóságok közé tartozik, de népessége minden statisztikai vonatkozásban határozottan vidéki jelleget mutat — 227 volt a kilépettek száma, több mint fele a városokban összeirt összes felekezeten kívül állóknak. Nyilvánvaló tehát, hogy a városi lakosság nem nagy hajlandóságot mutat a felekezetközi állásra. Az a több százezer ember, a kinek kilépését vallási közönyösségből már húsz év előtt bizonyosra vették, ime csak 219-re zsugorodik össze. Mert a hitükben megfogyatkozott, vallásuk iránt elhidegült embereket első sorban a mozgalmasabb, sok egyéb gonddal, bajjal terhelt városi életben kell keresni, ugyanott, a hol a saját utjain járó, szabad gondolkodású intelligens elem mellett, a divatos jelszavak után értelmetlenül induló félművelt osztály is nagy kedvvel

fordul el egyházától. Vannak ilyenek sokan, lehetnek egyre növekvő számmal, de azt a jogot, hogy kívül álljanak a felekezeten, nagyon kevesen vették igénybe. Sőt éppen ott legkevesebben, a hol a városi jelleg leghatározottabban ki-domborodik. A nagyobb intelligenciájú Pozsonyban, Kolozsvárott, Temesvárott egyetlen egy felekezeten kívüli sem találtatott 1896-ban; Kassán és Nagy-Váradon is csak egy-egy ember lépett ki a felekezeti kötelékből. Budapest félmilliónál több lakosából, sokféle elemből álló, kevert népességéből mindössze csak 58 lélekkel szaporította a felekezetközi számát.

Ezek a számok — illetőleg legtöbb helyütt a számok hiánya — meggyöngítik azt az aggodalmat, hogy a felekezeti kényszer eltörlése előmozdítja a vallástalanságot. A kettő, úgy látszik, független egymástól. A vallási közönyösség most is, mint régebben, az új törvény meghozatala előtt, megelégszik azzal, hogy lelkiismeretében függetleníti magát egyházától; a szakítást formailag is megcsinálni, bár alkalma és joga van már rá, nem tartja szükségesnek. Ezt még előnyükre is magyarázhatják az egyházak: akármennyire meglanyhult is hiveik buzgósága, a legtöbbet mégis gondolkozóba ejti, hogy eltépje-e az utolsó szálat, a mi még egyházához fűzi? S a tradíciók, a vallás szeretete, talán a gyermekek érdeke is a legtöbbnél csakugyan erősebbnek mutatkozik a szeparatiztikus törekvésnél; ez az utolsó szál sértetlen marad.

Az egyik forrás tehát, a melytől a felekezeten kívül állók számának magasra duzzasztását várták, nagyon vékony vizű csermelynek bizonyult. Hogy a másik kettő — a terhes egyházi adó elől való menekülés és a nazarénus szekta — milyen arány szerint részesedik a felekezeti kötelékből kilépettek számában, az az első adatgyűjtésből nem tetszett ki egész világosan.

Szembevetendő volt és magyarázatot kívánt a kilépetteknek az ország egyes részei között való aránytalan eloszlása. Felső-Magyarországon — Pozsonytól Kolozsvárig — mindössze két felekezeten kívül állót irtak össze; a Dunántúl nyugoti részeiben egy-kettő akadt, Erdélyben csak tizennégy. A többi, negyedfélezer a Duna és tiszamenti alföldi részekből került ki. Az egész mozgalom focusául Bács-Bodrog vármegye látszik, annak is topolyai járása, a hol a polgári hatóság nyilvántartása 583 felekezeten kívül állóról számolt be.

A határvonalak meglehetősen szabályos ellipszis formát mutatnak. Baranya és Tolna dunamenti járásai beleesnek ebbe az ellipszisbe: a legnyugatibb pontot Pécs alkotja. Tolnán felül a határvonal átvág a Dunán s Pest megyét rézsut keresztülmetszván, fölemelkedik Heves vármegyéig. Itt újra délre kanyarodik, s Hajdú, Bihar vármegyéken át, Arad és Temes keleti határán ér le az ország határszéléig.

Ebből az elhelyezkedésből már is kitetszett, — bár az első adatgyűjtés a kilépettek nemzetiségi viszonyait nem tudakolta — hogy a felekezetenkívüliség túlnyomóan a magyarság köréből toborozza hiveit, kisebb mértékben a délvidéki görög-keleti szerbek közül, a többi nemzetiséget pedig majdnem egészen érintetlenül hagyja.

Voltak azonban járások, a hol a népesség oly kevert, hogy még csak valószínűséggel sem lehetett egyik vagy másik nemzetiség javára írni a felekezeti kötelékből kilépetteket; voltak járások, a hol az egész járás népességéhez viszonyítva nem sokan léptek ki, de alapos volt a hiedelem, hogy az összes kilépések egy vagy két községből kerültek ki. Voltak ismét olyan kerületek is (Hódmező-Vásárhely város, Békés vármegye orosházi járása) a hol az a gyanú merült fel, nincs-e valami összefüggésben a mult évben lábrakapott szocializmus és a nagyobb számban mutatkozó felekezetenkívüliség között?

Mind olyan kérdések, a miknek megbízható magyarázata nélkül nem lehet ítéletet mondani arról, hogy van-e valami aggasztó az alföldi magyarságnak hitfelekezetétől való elszakadásában, vagy nincs? A magyarázatot a statisztika onnan kérte, a honnan az első adatok begyűltek: a főszolgabiráktól és polgármesterektől. Abból a feltevésből kiindulva, hogy mikor tizen, huszan, harminczan vagy még többen egyszerre jelentik be kilépésüket, a hatóság előtt nem maradhat titok a kilépés oka sem, meg lehetett kérdezni utólag is a polgári tisztviselőktől, hogy mily okát ismerik vagy gyanítják a kilépésnek? Így felderítetlenül marad ugyan egy-két olyan kilépésnek az oka, a mely a legtisztább egyéni, személyi okokból eredt s a melyet csak hosszabb, tán faggató eljárás után lehetett volna megtudni, de az ilyen úgy is elenyésző kisebbséget képez.

Meg lehetett és meg kellett utólag kérdezni azt is, hogy

a kilépések milyen nemzetiségűek köréből történtek és mily számban, továbbá azt, hogy a járás mely községei részesednek a felekezeti kötelékből kilépettek számában és mily arányban?

Ezekkel a felvilágosításokkal teljes képet lehet alkotni a felekezeten kívül állás jelentőségéről és igaz értékében lehet mérlegelni azt a hatást, a mit az egyházpolitikai törvényhozás legliberálisabb alkotása eredményezett.

A felvilágosítások egytől-egyig nemcsak gyaníthatólag, hanem egész határozottsággal szólnak a kilépés okairól s azt a tanulságot eredményezik, hogy az 1896. év folyamán a felekezeti kötelékből kilépettek túlnyomó nagy részben *a nazarénus és a baptista szekták hívei*. A legtöbb felvilágosító levél külön is hangsúlyozza azt, hogy a kilépők már régen, évekkel, sőt évtizedekkel előbb elszakadtak felekezetüktől, hogy a nazarénus vagy baptista szektákhoz csatlakozzanak; a most bejelentett kilépés tehát csak formailag jelent az elhagyott egyházakra veszteséget, mert a tényleges veszteség már évekkel ezelőtt, apródonkint történt meg. Kiemeli sok jelentés azt az érdekes körülményt is, hogy a nazarénus vallás terjedése a legutóbbi években nem hogy emelkednék, hanem határozottan csökkenő irányzatot mutat. Ezt igazolja különben a kilépetteknek korosztály szerinti tagozódása is, a miről alább még lesz szó. Eloszlatják azt az aggodalmat, mintha a felekezeti kötelékből való kilépés valami összefüggésben volna a szocializmussal; mindössze egy helyütt, Arad városában találkozott négy szocialista, a kik azért léptek ki felekezetükből, mert szociális eszméikkel nem tartották összeegyeztethetőnek, hogy valamilyen pozitív valláshoz tartozzanak. Ez a négy ember se Aradon, se másutt nem csinált iskolát; különben is nem az lett volna aggasztó jelenség, hogy a szocialisták csatlakozzanak a felekezeten kívüliekhez, hanem megfordítva az, ha a felekezeten kívüliek közé csempészi be valaki az elhagyott dogma helyébe a szocialisták hitvallását.

A főeredmények, a miket az említett utólagos felvilágosítások alapján össze lehetett állítani, hozzávetőleges számokban a következők:

Azokon a területeken, a hol egyáltalán hódított a felekezetenkívüliség, leginkább a magyar faj hajlik rá: kétezeren néhány százzal felülemelkedik a felekezeti köteléket megunt magyarok száma. Utána a délvidéki szerb áll a sorba, körül-

belül hatszáz főnyi kilépéssel. Ha az egész ország lakosságával vetnők egybe ezeket a számokat, akkor a szerbeké lenne az elsőség; tízezer magyar közül csak három, tízezer szerb közül tizenkettő lett felekezeten kívülé. A háromszázat meghaladja a felekezeti kötelékből kilépett németek száma; valamivel kisebb a románok részesedése s körülbelül felényi a tótoké.

Közel háromezer hívője van a felekezeten kívüliek közt a nazarénus szektának; ötszáznál valamivel több a baptisták száma, a többi kilépés egyrészt ismeretlen okú, másfelől abból ered, hogy a hívők a lelkeszszel összekoczcztak és avval álltak bosszút rajta, hogy elszakadtak felekezetüktől vagy pedig — ilyen is akadt talán két- vagy háromszáz esetben — tényleg az egyházi adótól való menekülésben találja magyarázatát.

A részletek nem kevésbé érdekesek és tanulságosak.

Az ország nagy részével, Felső-Magyarországgal hamar lehet végezni; Trencsén megye zsolnai járásában egy zsidónő, Kassán egy katolikus férfi hagyta el felekezetét, más senki.

A dunántúli részeken szórványosan fordultak elő kilépések — egy-kettő mindenütt — Fejér, Komárom, Somogy, Veszprém, Vas és Zala vármegyékben. Nagyobb számmal csak Baranya és Tolna megyékben, továbbá Pécs városban volt kilépés. A pécsiek — számszerint 41-en — mind baptisták, külön imaházuk is van már. Nem magyarok, jobbara német- és csehnyelvűek, valószínűleg nagyrészt bányamunkások. Másutt mindenütt, úgy látszik a földművelő parasztság körében hódít a felekezeten kívüliség; ez volna az egyetlen példa arra, hogy bányamunkások közt is akad, a ki az új vallások hívéül szegődik s ezért még a felekezeti kötelékből is szabadulni kíván. Ha ez a nemzetiségből a foglalkozásra vont következtetés megfelel a valóságnak, akkor nem lehetetlen, hogy e helyütt a mozgalom később terjedni fog; az egymásra utalt, összetartó bányász nép között a tetszetős úi tanoknak nagy keletje lehet.

Baranya járásai között a baranyaváriban, mohácsiban és siklósiban volt csak kilépés, az egész megyéből mindössze 97. Ebből 89 a református egyház vesztesége, ez indította tehát panaszra a felsőbaranyai egyház megyét. Pedig ez a szám éppen nem nagy, különösen ha a vármegyében élő reformátusok számával, 45.170-nel, vagy az említett járások református hívőinek számával, 29.640-nel vetjük össze. A kilépők

— talán a mohácsi járás egy-két németjét leszámítva — mind magyarok; Karancs községben már néhány év előtt nazarénus imaházak építettek, ehhez szítanak most elhagyott egyházuk helyett.

Tolnában 235 ember lépett ki felekezetéből; sokan a dunaföldvári, simontornyai, völgysegi, tamási járásokból. Ez utóbbi járásban az egyházi adó terhessége birt kilépésre 34 református embert; a többi helyütt magyar és kisebb részben német hívőket toborzott magának a nazarénus és baptista vallás. A nazarénus gyülekezetnek Némedi községben 80 tagja van; a baptista szekta Bonyhádon 59 hívőt számlál. Ezek már németek; a baptista felekezetnek a magyarság körében ritka helyen van talaja.

A Duna és Tisza közén teltek meg legjobban a felekezeten kívüliekről vezetett jegyzékek. Bács-Bodrog megyében 702 kilépés volt, a topolyai járásban — katolikus és református hívők közül — 582. Csak húsz nem magyar küzülök és legnagyobb részt nazarénusok. Az egész nagy szám mindössze négy község közt oszlik meg: Kishegyesen 50, Pácséron 112, Feketehegyen 190, Ó-Moraviczán 230 kilépés történt. Az apatini járásban a kilépők fele szerb, másik fele magyar és német; mind évek óta már nazarénus. A titeli járásban Tisza-Kálmánfalván van 31 tagú nazarénus gyülekezet; valamennyi magyar. Bács-Földváron 30 magyar ember lépett ki, már régebben nazarénusok; a kulai járás Cservenka községében szintén a nazarénusok közül került ki 25 felekezeten kívüli.

Pest megyének vegyes nyelvű, vagy jobbra német ajkú járosaiban csak elvétve volt nyoma a felekezeten kívüliségnek; a három solti járásban 378 kilépés történt. Dusnok községben 153 szerb vallotta magát felekezeten kívülinek; valamennyi nazarénus. Kis-Kőrösön és Vadkerten a baptisták hódítottak el 118 tót nemzetiségűt; Duna-Vecsén és környékén 107 hívője van a nazarénus gyülekezetnek, kizárólag a magyarság köréből.

Csongrád megyében — Hódmező-Vásárhelylyel és Szegeddel együtt — 333 magyar ember lett felekezeten kívülivé a nazarénus vallás kedvéért. Szegeden az új szekta most is hódít — bár kis mértékben — a legszegényebb tanyai lakosság közt; a csongrád-mindszenti járásban megfordítva a mozgalomnak határozott lanyhulását észlelik; a hetvenes években gyökeret vert nazarénus hit egyre veszít terjedőképességéből.

A jászok földjén csak a jászági felső járásban volt nagyobb számú kilépés; mind magyar és mind nazarénus. Heves vármegyéig a mozgalomnak már csak szélső és leggyengébb hullámai csaptak el.

Túl a Tiszán Békésben Orosháza és vidéke 207 magyar nemzetiségű nazarénus hívőt juttatott a felekezeten kívüliek közé. A tiszta magyar Hajdú vármegyében Hajdu-Sámson és Vámos-Pérce községekben a baptisták hóditottak kisebb számú hívőt. Jellemző, hogy Debreczenből egyetlen felekezeten kívüli sem akadt. Az Erdélylyel határos, félig hegyvidéki Biharnak csak egy járásában akadtak felekezeten kívüliek, a tenkeiben. A többség itt már az oláhoké, s az ok: a baptista felekezet. Szatmár megye mátészalkai járásában találkozik még tíz nazarénus; ennek a vármegyének északi részeiből, valamint Szabolcsból és Ugocsából nem történt semmi kilépés.

A Tisza-Maros szögének egy megyéje, a teljesen hegyvidéki és legnagyobb részt oláh nyelvű Krassó-Szörény hasonlóképpen nem szaporította a felekezeten kívüliek számát.

Annál több a kilépés a kis Csanádban: 466. Mindegyik a nazarénus gyülekezet híve; a legnagyobb rész magyar, körülbelül 80 oláh van, és valamivel kevesebb tót. Kunágota községben 96, Nagylakon 108 a felekezeten kívüliek száma, Makó városban pedig 199. Itt azonban határozottan konstataálni lehet a nazarénus hívek megfogyatkozását; a hetvenes években — a polgári hatóság által vezetett anyakönyv tanúsága szerint — évenként 20—24 újszülöttet jelentettek be a nazarénus szülők, a kilenczvenes években már csak 10—12-öt. Áttérés más felekezetről a nazarénus hitre 1896-ban egy sem volt. A kilépőket mind a rajongás vitte a felekezetközi állásba; egyházi adójukat zúgolódás nélkül fizetik most is.

Arad városban 46 kilépés volt. Egy oláh kivételével mind magyar, s a fentebb említett négy socialista kivételével mind nazarénus. Arad megyében Zimándköz községben 52 magyar ember lett felekezeten kívülivé a baptista gyülekezet kedvéért; a mozgalom szünőben van. A pécskai járás több községében magyarok és oláhok vegyesen, a kisjenői járásban főleg magyarok voltak a kilépők, túlnyomólag a nazarénus szekta javára.

Temes megyében a fehértemplomi és kubini járásban

volt nagyobb számmal kilépés, legnagyobb részben a szerbek, azonkívül az oláhok köréből. Az ok főként a nazarénus vallás.

Pancsova városban leginkább szerbek léptek ki, kizárólag a nazarénus vallás kedvéért.

Torontálban 531 volt a kilépések száma. A pancsovai járásban, a hol a németek, oláhok mellett a szerbeké a túlnyomó rész a kilépésben, ok gyanánt az egyházi adók terheségét említik. A párdányi járás Magyar-Ittebe községében 76 református vallású magyaremler lépett ki a papjával való torzsalkodás miatt; a nagykikindai járásban a felekezetenkívüliek túlnyomóan szerbek és kivétel nélkül a nazarénus valláshoz tartoznak; az új szekta azonban itt is elvesztette már terjedőképeségét.

Erdélyre a mozgalom nem terjedt ki. Az egész ország-részben mindössze tizennégy felekezeten kívülit irtak össze, egyet Abrudbányán, tizenhármát Felvinczen. Az utóbb említett városban a kilépettek mind magyarok; nazarénus gyülekezetük már 1873 óta fennáll.

Fiumében senki sem jelentkezett a felekezeti kötelékből való kilépésre.

Az ország egyes hitfelekezetei közül csakugyan a református vesztette el legtöbb hívét. Ezt azonban — mint a föntebbiekből látszik — nem lehet a felekezeti kényszer eltörlésének rovására írni. A vesztesség régibb keletű s csak külső kifejezését nyerte most. Nem az a néhány törvény-paragrafus, hanem más, messzebb fekvő okok emelik magasra éppen ennek a felekezetnek vesztességét. Talán az, hogy hívei a természettel legtöbbet foglalkozó, elmélyedésre leghajlandóbb s újabban sorsával legkevésbé megelégedett magyarság köréből valók; a nazarénus hit az ő kedélyükre hathatott legjobban.

A felekezeten kívüliek közel felerésze, 1540 ember jelent a református egyházra vesztességet; a legtöbb 810, a Duna és Tisza közéről való; magából Bács-Bodrog vármegye topolyai járásából 485 református hívő hagyta el egyházát. A római katolikusok közül 923-an hagyták el felekezetüket; ezeknél is a Duna-Tisza köze mutat legmagasabb számot, 553-at; Pest megyének solti középjárársából 153 katolikus lett felekezeten kívülivé. Az ágostai hitvallású evangélikus felekezet 755 hívőjét vesztette el; ebből a Tisza és Maros

szögére esik 245, Torontál megye pancsovai járására 88. A görög-keleti vallásból 717-en váltak ki; a legnagyobb rész, 597 a Tisza-Maros szögéről való, a hol Torontál megye pancsovai járásából 166, Temes megye kubini járásából 148 kilépés történt. A görög szertartású katolikus vallás mindössze 27 hívét veszítette el, a zsidó felekezetekből pedig 28-an léptek ki. Sértetlen maradt az unitárius egyház, melynek tagjai közül 1896-ban senki sem lett felekezeten kívülivé.

A református egyháznak nagyobb veszteségét még eklátansabban megmutatják az arányszámok. Ez a hitfelekezet az ország lakosságának $14\cdot62\%$ -át képezi, a felekezeten kívüliek számában pedig jóval több, mint kétszeresaránnyal, $38\cdot59\%$ -kal vesz részt. A római katolikusok az országban $47\cdot84\%$ -kal, a felekezeten kívüliek között pedig $23\cdot13\%$ -kal szerepelnek. A görög szertartású katolikusok aránya Magyarország népességében $10\cdot96\%$, a felekezeten kívüliek között pedig csak $0\cdot69\%$. A görög-keletiek országos aránya $13\cdot64$ százalék, a felekezeti kötelékből kilépettek között pedig $17\cdot97\%$. Az ágostai hitvallású evangélikus felekezet az ország lakosságának $7\cdot8\%$ -át képezi, a felekezeten kívüliek számában $18\cdot92\%$ -ot, a zsidók végre $4\cdot67$ százaléknyi országos arány mellett a felekezeten kívüliek közt csak $0\cdot7\%$ -ot képviselnek. Országos arányánál magasabban részesedik tehát a felekezeten kívül állók számában a két protestáns és a görög keleti felekezet; alacsonyabb arányszámmal a római katolikus különösen pedig a görög katolikus és az izraelita vallás.

Nem érdektelen adat a felekezetközi viszonyainak teljes ismeretéhez az sem, hogy a férfiak jóval kisebb számban vesznek részt a felekezeten kívül állók számában, mint a nők. A nők túlsúlyának bizonyára megint nem a vallási közönyösség az oka, nem is az egyházi adótól való félelem, hanem a nagyobb hajlandóság a rajongásra, a miszticizmusra, a nagyobb szeretet az új szekta iránt. Az egész országban 1896. évben 1809 férfi és 2181 nő lépett ki felekezetéből. Azok közül a hitvallások közül, melyek nagyobb számban veszítették el hiveiket, csak a görög keletinek nagyobb a vesztesége férfiakban, mint nőkben: ezeknél 391 férfi és 326 nő lépett ki. A reformátusok vesztesége 617 férfi és 923 nő, és a római katolikusoké 414 férfi és 509 nő, az ágostai hitvallású evangélikusoké pedig 347 férfi és 408 nő.

A dunántúli részeken 160 férfi és 230 nő hagyta oda hitfelekezetét; a Duna-Tisza közén 692 férfi és 890 nő. A Tiszán túl 230 férfi és 269 nő lett felekezeten kívülé; a Tisza és Maros szögén 719 férfi és 784 nő. Erdélyben a kilépettek között 7 férfi és 7 nő akadt.

A nők nagyobb részesedését a felekezeten kívüliek között, ha a főntebbi magyarázatok nem világosítanak föl az egész mozgalom eredete és iránya felől, kétségtelenül aggasztó jelenségnek lehetne tartani. Szellemi elvadulás jele volna, ha az asszony hitetlenebbnek és közönyösebbnek mutatkoznék a férfinál, és rossz jövődőt ígérne az országnak, erkölcsi érzésben meglazult ifjúságot. De ennek a képnek a sötétségét is eloszlatja az a magyarázat, hogy nem vallástalanság, hanem túlságba vitt vallási rajongás az egész mozgalom szülőoka.

Többet érne ugyan az országnak, ha buzgó nazarénusok helyett buzgó reformátusok, katolikusok vagy egyebek lennének a lakói, de hiszen az egész új szekta abból sarjadt ki, hogy pietisztikus lelkek nem találták elég buzgónak, elég intenzívnek a meglevő vallások hitéletét. Átcsaptak a lanyha hitéletből a másik túlságba s egyelőre ugyan elég bajt, kellemtelenséget okoznak az olyan csökönyös elveikkel, a minő a fegyverfogástól való irtózás is, de később — vagy már most is — kikezdi az idő ezt a minden tartósabb szervezet nélkül való, pusztán az egyéni rajongásban gyökerező mozgalmat, s csöndes hanyatlásnak fordítja, mielőtt igazán megerősödhetett volna.

Hogy a nazarénus mozgalom nincs terjedőben, hanem, mint azt a helyi hatóságok jelentették, csakugyan apadóban van, az kitetszik a kilépetteknek életkor szerinti tagozódásából is.

Feltűnő ugyanis, hogy a fiatalabb életkor aránytalanul csekélyebb számban igyekszik megszabadulni régi vallásától, mint az idősebb kor. Ennek az oka aligha más, mint hogy a fiatalabb korosztály már nem igen hajlik a nazarénus rajongásra, csak az öregebbek, a kik évekkal előbb csatlakoztak az új szektához, azok ragaszkodnak hozzá még most is.

Különben valószínű még az is, hogy ott, a hol a nazarénusság még most is hódít, ott is éppen az öregekből ujonczozza hiveit, a sirja felé hanyatló kor lévén mindig a leg-hajlandóbb a vallási rajongásra. Erre azonban az ideai adat-

gyűjtésből bizonyosságot nem olvashatunk ki, mert a hogy föntebb többször is szó volt róla, az 1896. évi kilépéseket nem lehet egyedül az 1896. év számlájára írni. A jövő évi adatgyűjtés ebben a tekintetben már több alapot fog engedni a vizsgálódásra.

Harmincz évnél fiatalabbak csak 522-en lettek felekezetenkivülivé, harmincz évnél idősebbek pedig 3468-an. Még negyven évnél fiatalabb is teljes ezerrel kevesebb van, mint negyven esztendőnél idősebb; amazok 1495, ezek pedig 2495 fővel szerepelnek a felekezeti kötelékből kilépettek között. Az öregek nagy hajlandóságát mutatja az, hogy a hatvan éven felüli aggkor is nagyobb számot tüntet föl, — 592-öt — mint a harmincz esztendőnél fiatalabb életkor. A nőknél is épp oly kirívó az aránytalanság az idősebb és fiatalabb kor részvétele közt a felekezeten kívüli mozgalomban. Feltűnő például, hogy a Duna és Tisza közti részen 392 ötven évnél idősebb nő lépett ki felekezetéből s ennek a nagy számnak közel fele — 173 — jut a még hatvan évnél is idősebb asszonyokra.

A zsidók kivételével valamennyi hitfelekezetnél ezt az arányt tapasztaljuk, hogy az idősebbek — jelesen a negyven évnél idősebbek — inkább hajlanak a kilépésre, mint a fiatalabb korbéliek.

Hogy a zsidóknál megváltozik az arány, az könnyen érthető. Náluk nem vallási rajongás, nem is a nazarénus szekta hódítása okozta azt a kevés számú kilépést, hanem a zsidóság szélsőségekre hajló természetén kívül egyéb személyi okok, valószínűleg a megélhetés, boldogulás könnyítése, talán házassági érdek vagy más ilyesmi. Mindezek a kényszerítő okok pedig nem a sirba hajló öreg kornál, hanem a munkás férfikor kezdetén (a zsidó nők közül csak négy hagyta el felekezetét) lépnek fel. Körülbelül ezek az okok magyarázzák azt is, hogy a városokban, — a hol szintén kevesebb tere volt a vallási rajongásnak — a fiatalabb és a magasabb életkornak kirívó aránytalansága valamivel szelidül, ámbar a negyven éven felüliek itt is többségben vannak a negyven esztendőnél fiatalabbak felett.

Az adatgyűjtésnek, melynek főbb eredményeit a föntebbiek ismertetik, volt még egy másik, egyelőre jóval jelentéktelenebb része is: összeírása azoknak, a kik odahagyták

vallásukat a felekezeten kívüli állás kedvéért, később azután újra visszatértek a felekezeti kötelékbe, akár abba az egyházba, a mitől előbb megváltak, akár egy másikba.

Ilyen eset a múlt évben az egész országban csak tizenhárom volt. Lehetséges, sőt valószínű, hogy ez a szám később évről-évre emelkedni fog; de hogy milyen arányokban és milyen irányban, arra az első esztendő sovány adataiból bajos volna következtetni. Mindenesetre jellemző, hogy a hol legmagasabb volt a felekezeten kívül állók száma, ott a legkevesebb a visszatérő. A Duna és Tisza közti részen egyetlen visszatérés sem fordult elő; a Tisza-Maros szögében másfélezer kilépett közül mindössze csak kettő tért újra vissza felekezetébe.

Területi összehasonlításokba különben itt most és a jövőben is csak nagy óvatossággal szabad bocsátkozni, mert a belső vándorlás, költözködés miatt mindig igen kétséges, hogy a ki visszatért a felekezeti kötelékbe, ugyanazon a helyen, sőt ugyanabban az országrészben jelenti-e be visszatérését, a hol őt mint felekezeten kívülit nyilvántartották? Az ellenkezőre már ebben az évben is volt néhány példa. Pozsony, Gyula, Nagy-Enyed és Besztercze városokban például történtek visszatérések, holott ugyanezekben a városokban a felekezeti kötelékből senki sem lépett ki. Valószínűleg a lakóhely változtatása s ezzel a kilépésre alkalmat adott régebbi oknak megszűnése birta rá ezeket a visszatérésre.

A visszatérés nem egyszer valláscserével is járt. A római katolikus felekezetből kilépettek közül egy férfi és egy nő visszatérésekor az ágostai, egy férfi és egy nő pedig a református vallást választotta. Egy ágostai hitfelekezetű nő utóbb a római katolikus vallásra tért, ugyanezt tette két református férfi is. Egy zsidó férfi az ev. ref. vallást választotta, sőt két eset volt arra is, hogy református vallású férfi visszatérésekor az izraelita felekezetbe lépett.

Ezekről tud beszámolni a statisztika, a felekezeti kötelékből kilépettekre vonatkozó első évi adatgyűjtés révén. Vizsgálódásaiból, azt hiszem, azt a megnyugtató benyomást merithetjük, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény, a hogy nem tervezte a vallástalanság terjesztését s az egyházak exisztenciális érdekeinek veszélyeztetését, úgy a gyakorlatban sem vált az egyházaknak olyan rémévé, mint a hogy

azt előre hirdették s a minőnek feltűnhetik a most elhangzott panaszos szó után. Sőt azok után a magyarázatok után, a melyek az első év számait kísérték, joggal lehet remélni, hogy a mozgalom később se fog veszedelmesebb irányba terelődni.

Főtáplálójául, úgy látszik, megmarad a nazarénus vallás, mely itt-ott még jó ideig számíthat hívőkre. Csábító erőt kölcsönöz neki az, hogy nincs elismerve, nincs törvényes otalom alatt: csábító lehet a nazarénus apostolok fanatikus prédikációja, bibliás beszéde és cselekedetei, melyek épp oly hűen követik a bibliát, mint beszéde. De a mostani rajongás és buzgóság — közös ismertetője különben minden felekezet első éveinek — később alkalmasint alább fog hagyni s akkor az egész ártalmatlan szekta szertefoszlik. Ha mégis nem úgy történék, s a nazarénus vallás nagyobb arányokban terjedne, — a mi majd kitűnik a felekezeten kívül állók következő évi jegyzékeiből — akkor se volnának célra vezetők az olyan retorziv intézkedések, a minőknek sorozatát nyitják a felsőbaranyai ev. ref. egyházmegye legutóbbi javaslatai. A kelleténél súlyosabb egyházfegyelem, minden erősebb összekoczczanás a hívőkkel azt eredményezheti, hogy azok élnek a törvényt szabta jogukkal és kilépnek a felekezeti kötelékből.

Itt rejlik a felekezeti kényszer eltörlésének egyetlen veszedelme, vagy legalább veszedelmessé válható momentuma, de ezen segíteni vagy ezen rontani függ leginkább az egyházaktól is. A hol a lelkipásztor hiveivel örökös zsörtölődésben él, azoknak érzékenységet minduntalan provokálja, merev felekezetiességből a más felekezettel békében élőket, összeházasodókat üldözi, ott — nem egy példa volt már rá — könnyen elkeseríthet egész családokat, egész községeket is annyira, hogy azok seregestül hagyják oda egyházukat, és talán, kellő szellemi vezetés nélkül, könnyebben áldozatul esnek minden rossz és káros áramlatnak. A hol a lelkész türelemmel és szeretettel gondozza hiveit, ott sem az új szekták, sem a felekezeten kívüliség nem fogják gyöngíteni az egyházat.

Az új törvény tulajdonképen nem veszedelmet jelent az egyházakra, hanem talán inkább figyelmeztetést; s ha meghozza azt az eredményt, hogy az egyházak magukkal szemben nagyobb szigorúsággal, hiveik irányában nagyobb mérséklettel járnak el, akkor csakugyan senkinek nem juthat eszébe revíziót követelni.

DR. BUDAY LÁSZLÓ.

A KÖZGAZDASÁGTAN MÓDSZERKÉRDÉSÉ- HEZ. *)

Horatius előbb írta meg carmináit, mint az ars poeticát; a nagy Caesar előbb igázta le Galliát, mintsem híres Tacticá-ja megszületett; Mozart zeneelméleti munkák ismerete nélkül tette a zenét a művészetek művészetévé: a nagy szellemek kiváltsága, hogy nem előírt úton haladnak, hanem ellenkezőleg a nyomukba törő epigonok kénytelenek az ő útjaikat kifürkészni.

A társadalmi gazdaságtan két, többnyire együtt emlegetett, de nagyon is különböző szerepet betöltött őse, *Smith* és *Ricardo* nemcsak nem olvastak munkákat arról, hogy miképen kell a közgazdaságtan terén gondolkozni, de még ők maguk sem tesznek említést a módszerről.

Az elmélet soha sem támad a priori, hanem a megelőző gyakorlati tények nyomában kél. Mindig a reális gyakorlat képezi a talajt, a melyen az elmélet palotája felépül, még pedig magából e talajból nyert anyag segélyével.

A módszer sem más, mint elmélet — a kutatás, a kutató gondolkodás módjának elmélete — azon elv, a mely egy tudomány igazságainak keresésében útbaigazit. Már előzőleg kell, hogy kutattak legyen, a tudománynak — ez esetben a gazdaságtannak — már bizonyos fokig előrehaladott stádiuma kell ahhoz, hogy az elvnek — a módszernek — megállapítása sikerrel biztasson. Már kész igazságoknak, eredményeknek kell előttünk állani, hogy tanulmány tárgyává tehessük az utat, a melyen azokhoz a tudomány eljutott. Ezért nem említi sem *Smith*, sem *Ricardo* a tudomány módszerét s náluk erről csak oly értelemben lehet szó, hogy ők maguk mily eljárást követtek a gondolkodás terén; ellenben arról beszélni,

---

*) Szerzőnek a budapesti kir. tudományegyetem jogi karán pályadíjjal kitüntetett munkájából.

hogy melyik módszer mellett foglaltak állást, valósággal nagy anachronismus. Hogy inductiv kutatással jussunk el a módszerhez, ahhoz a tudományos anyag olyan gazdagságára, hogy deductióval, a tudomány természetének oly szilárd alakot öltött megjelenésére van szükség, hogy a módszer-megállapítás stádiumába a tudományok rendesen csak tisztos korokban iutnak.

Minden gondolkodó fő egy-egy Archimedes, a kinek csak egy szilárd pontra van szüksége, hogy a földet sarkai-ból kimozdítsa. A haladáshoz a gondolkodás terén egy szilárd pont elengedhetlen s ez: az ismert, a moles, a tömeg, a melyet ki akarunk mozditani helyéből: az ismeretlen és az eszköz, a melyet e műveletre használunk: a módszer. Az erőt, a mely a munkához szükséges, elménk adja, a módszer csak a közvetítő közeg — a gép, — a melyen keresztül az erő saját hatalmunknak alárendelve és attól irányítva jut hatáshoz.

A módszer első lényeges jellemvonása, hogy a kutatás céljaira szolgál. A hirhedtté vált módszervita, a mely már csaknem oly régi, mint maga a tudomány, eredménytelenségének oka nem kis részben abban rejlik, hogy a vita tárgyának, a módszernek magának fogalma nem nyert oly biztos és határozott körülírást, és nem szerepelt fogalmilag annyira egyöntetű tényezőként, a mint az a kölcsönös megértés teljessége szempontjából kívánatos lett volna.

Elég e vitatott módszerek névsorán végigtekinteni, hogy egy jó okkal kevesebb maradjon fenn a megütközésre a fölött, hogy a játszma, a melyet mindkét fél jelesei annyi tudással és annyi szellemmel vezettek, végeredményében mégis csak »remis« lett.

Lehet-e csodálkozni a methodomachia eldöntetlenségén, ha oly tekintély, mint *Hasbach*, — ki azon kevesek egyike, a kiknek sikerült a vitát kimeneteléhez szemmel láthatólag közelebb juttatni — joggal vetheti a classikus iskola fejeinek, *Millnek* és *Seniornak* szemére, hogy nem vették észre, miszerint más a *kutatás* és más az *előadás* módszere.¹⁾

E szemrehányás csak e két tekintélynek szól, a többieknek, kik szintén e hibába estek, inkább mentségül szolgál-

¹⁾ *Hasbach*: Geschichte des Methodenstreites. (Jahrb. f. Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Schmoller, 1895. II—III.)

hat, hogy náluknál nagyobbak sem tudták e botlást ki-kerülni.

Vannak, a kik a módszer fogalmának oly tág jelentést tulajdonítanak, hogy egészen önálló tudományos rendszerek közt nem látnak más különbséget, mint az alkalmazott módszerét,¹⁾ holott az a legtávolabb eső tudományokban is azonos lehet, viszont rokonágakban is homlokegyenest ellenkező.

Pedig a kölcsönös meggyőzés első feltétele az, hogy tisztán lássunk és értsük egymást, a mi lehetetlen, ha a vita tárgya iránt a vitázók nincsenek egy felfogáson. A kölcsönös megértés körül elkövetett ezen mulasztás az első hiba, a mely kérlelhetetlenül megbosszulta magát. A bábeli zűrzavarban nem értették meg egymást az emberek, mert nem volt közös nyelvük: a methodologiai controversiák terén is csaknem mindenki más nyelven beszélt, innen a félreértések kétségbe-ejtő halmaza.

Határozottan merem állítani, hogy általában a módszer és különösen a közgazdaságtan módszerének mibenléte iránt való megállapodás sokkal közelebb vitt volna a megoldáshoz, mint az elvont téren mozgó vitatkozások azon része, melynek már kiindulási pontja olyan természetű volt, hogy a felek gondolatmenetei nem találkozhattak egymással.

Minthogy a módszer körüli félreértések eloszlatásának első és legfőbb feltételeiül magának a módszer mibenlétének egészen határozott megállapítását és szigorú körvonalakban való kiépítését tekintem, első sorban ennek construálását hajtom végre.

A mindennapi tapasztalat kétségtelenné teszi, hogy a világra jött gyermek *öntudatlan*, sem magáról, sem a külvilágról nincsenek fogalmai. Fejlődni kezdő elméje tabularasa, melyre a külvilág alakjai, — a saját magán jelentkező jelenségek is, — szabadon rajzolódhatnak le s első ismeretei mindenesetre azon ábrák, képek, melyeket agya, mint egy

---

¹⁾ Pl. *Block & Maurice* (»Les progrès de l'économie politique...« etc. Paris 1890. I. k.) a methodologiai controversiákról szólva a következőket mondja: »Vous pouvez par exemple vous borner à considérer la monnaie abstractement comme un objet ayant une valeur universellement admise et qu'on accepte volontiers en échange d'autres objets; vous pouvez aussi développer votre étude en examinant les qualités de monnaies déterminées la durée, la divisibilité, la marque gouvernementale...« etc. etc.

phonograph lágy viaszlemeze, felvett. Mint a chinai írás minden szava különálló, izolált egyed, úgy mindazon benyomás, a melyet az agy tabula rasa-ja az érzékek után nyer, közömbös egymás iránt és rendszer nélkül való tömegben helyezkedik el egymás mellett. Az agytevékenységnek bizonyára valamivel már fejlettebb stádiuma s a külvilágról felvett képeknek okvetlenül felszaporodott mennyisége kell ahhoz, hogy ezen izolált jelenségekben az ébredő elme közös vonásokat fedezzen fel, mintegy kényszerülve az ennek alapján való csoportosításra, mert különben nem volna képes a túlterheltség következtében újabb benyomások felvételére. A közös vonások felfedezése, az ismeretcsoportok megalakítása az elmének első önálló s nem többé az agy reflex tevékenysége: az *inductió*.

Az újonnan érkező benyomások most már vagy a megállapodott csoportokba sorakoznak, — a gyermek fejletlen ítélte következtében természetesen a leggyakrabban tévesen, vagy pedig, a mennyiben a jelenségek egészen új, az eddig tapasztaltaktól elütő természetűek: részben elvesznek, részben pedig rendezetlenül halmozódnak össze, míg az elmének a természet törvényei szerint fejlődő intenzitása újabb és újabb közös vonásokat nem talál, a melyek a képzetcsoportok szaporítását lehetővé teszik. Az új, még ismeretlen benyomásoknak bizonyos közös vonás alapján egy már megalkotott képzetclassisba való sorozása: a *deductió*.

Az emberi elme első érvényesülése szerint két irányú tevékenységet mutat és már nagyon korai fejlődési fokon a nyert benyomást kétféleképen alakítja maradandó képzetté: vagy az izolált jelenségek közös elemeinek felfogása által, vagy az izolált jelenségnek egy már megalakult képzetcsoportba való besorozása által. Ezen kezdetleges functiót követi a két eljárás combinációja és ugyanazon képzetnek egyszerre több csoportba való tartozásának felismerése, más szóval a *tulajdonságok* elválasztása magától a dologtól. Itt már különben beavatkozik a tanítás, az önálló elmebeli tevékenység ezen supplementáló és corrigáló factora is.

E folyamatok, a melyek az ébredő elme elementáris fokán a benyomásból képzetet alakítanak, a maguk teljességében azonosak azokkal, a melyek a tudományos kutatás magas fokán a fogalmakat ismeretekké dolgozzák fel. A jelen-

ségek törvényszerűségének megállapítása, — minden tudomány ezen közös feladata, — az intellectio legmagasabb fokán sem lehetséges másképen, mint az inductio és a deductio útján. Az inductio az elme számára az *acquisitio originalis*, mely szellemi uralmunk alá hajtja az ismeretlent, a deductio ellenben *subsequens* ténykedés, mely csak megelőző inductiók által válik lehetségessé, végeztük legyen bár az inductiót öntudatlanul, mint a gyermek, ki a félhold után nyúl, mert hasonlít a kiflihez.

A mindennapi élet egészen egyszerű elemekkel operáló gondolkodásmenetében az inductio és deductio egy egyetlen processussá olvad össze; processussá, mely észrevétlenül minden egyes benyomás felvételénél újra meg újra végbemegy agyunkban. Az inductiók oly gyakran ismétlődnek, hogy a belőlök levont általános tétel mindig mint kész szabály áll rendelkezésünkre. E szabályokat igénybe is vesszük léptenyomon, a nélkül, hogy kutatónk, honnan ered az alkalmazott *sylogismus praemissuma*; már átment öntudatunkba, megszoktuk úgy tekinteni, mint megdönthetetlen. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az ilyen lappangó inductiókból nyert általános szabályon nyugvó deductio megbízhatósága magának a praemissumnak helyességétől függ.

A tudományos kutatás oly complicált tünemények elemzésével foglalkozik, hogy az elmélkedés sikere és biztonsága munkamegosztást tesz szükségessé: az inductio és deductio itt többnyire külön válik két gondolkodási rendszerbe, mely két rendszert a logica nemcsak elválasztott egymástól, hanem *ellentétbe* is szeret állítani. Az emberi lét jelenségeinek törvényszerűsége oly végtelen számú mozzanat s a mozzanatok annyira bonyolódott elhelyezkedésének megismerése útján állapítható csak meg, hogy a kutatás többé nem egyszerűen a megismerési folyamat ezen két stádiumának, az inductio és deductiónak váltakozásából áll, hanem olyan elemeket vesz fel, a melyek a kettőnek a kiszámíthatatlan arányban való egymásra hatásából keletkeznek. Ez teszi érthetővé az inductio és deductio eredetileg annyira egyszerű viszonyának szem elől tévesztését. Érthetővé, mondjuk, [menthetővé is, de *nem kikerülhetetlenné*.

Bármily nehezen mérlegelhető imponderabiliák lépjenek is fel e két módszer egymásra való hatásának és egymáshoz

való vonatkozásainak megállapításában: azt az egyet, — mint a leghihetetlenebb inconsequentiaák kikerülésének alapföltételét, — egy pillanatra sem lehet, egy pillanatra sem szabad felejtetni, hogy az inductió és deductió egy processusnak két eleme, legyenek bár ez elemek térben és időben bármennyire távol egymástól. Az inductió szerzi meg, a deductió értékesíti az ismereteket: a fa gyökereit nem látjuk, ágai hozzák a gyümölcsöt, de az életnedv mégis a rejtve szétágazó gyökerek útján jut a törzsbe.

Alaposan és szellemesen fejti ki e viszonyt *Mill.*¹⁾ Azzal a sajátságos igazsággal lep meg, hogy a syllogismus csak úgy helyes, ha az, a mi a conclusióban kimondatik, már a praemissákban befoglaltatik. E közbenjárást már *Porte Royal* is felismerte, a mennyiben róla mondja *Taine*, hogy ő a középkor logicusainak összes bonyolódott szabályait egy mondatba tudta foglalni: *la conclusion doit être contenue dans les prémisses*. Ha ez igaz, akkor a deductióval a megismerésben *nem jutunk előre*, mert végeredményben csak azt mondjuk ki, a mint már a kiindulásban mint tételt vettük fel; ha pedig a kiinduló tétel nem foglalja magában a conclusióban kifejezett igazságot, akkor a következtetés egyszerűen *hamis*.

Az általános tételnek, mint *Taine* mondja, a syllogismusban nem bizonyító, hanem csak emlékeztető szerepe van, mint egy jegyzékkönyvnek, melybe észrevételeinket bejegyezzük. A hagyományos syllogismusban: »minden ember halandó, Péter ember, Péter halandó«, nem az általános tétel adja a bizonyítékot; mert, ha csakugyan minden ember halandó, akkor Péter halandósága már befoglaltatik ebben az általános igazságban s nem kell következtetésképen kimondani; ha pedig nem foglaltatik benn e szabályban Péter halandósága, akkor a tétel maga is hamis. A bizonyíték abban rejlik, hogy eddig úgy tapasztaltuk, hogy az emberek meghaltak és ebből lehet következtetni Péter halandóságára. A gondolkodásban tehát az inductió és deductió egymásba és egymásból folyik: »tapasztalom, hogy az emberek meghalnak: következtetem, hogy Péter is meg fog halni a nélkül, hogy igénybe venném az általánosító tételt: minden ember halandó«.

¹⁾ L. idevonatkozólag *H. Taine: Le positivisme anglais. Étude sur Stuart Mill. (46. és k. ll.) 2-me edit. Paris 1878.*

A megfigyelt esetről a meg nem figyeltre közvetlen következtetünk: a gondolkodás elemi fokán az abstractió mesterkéltségű eszköz csak, de nem tartozik magához a gondolkodási processushoz.¹⁾

Mill szerint az inductio azon elméleti művelet, mely az általános szabályt megállapítja és megvizsgálja; folyamat, a melylyel egy osztály bizonyos egyedeiről az egész osztályra következtetünk, vagy arról, a mi a jelenben van, arra, a mi azonos körülmények között minden időben lesz.²⁾ A inductio logikai folyamatának ez a legegyszerűbb alakra reducált képlete, csak váza annak a gondolatmenetnek, a mely az inductív tudományok kutatási módjában visszatükröződik. Elég a tünetmenyek végtelen sorozatára reá mutatni, hogy a könnyűszerrel odavetett »bizonyos egyedekből« (certain individuals) való következtetés gyakorlati nehézségeiről fogalmat nyerjünk. Hogyan akadunk reá azon elemekre, a melyek egy osztályt képeznek? Miképen választjuk ki az anyagi és eszmei világ jelenségei közül épen azokat, a melyekre reá lehet bizonyítani, hogy bizonyos szabályszerűség mutatkozik bennük? Hiszen az egyes elemeket addig, míg vizsgálódásunk tárgyaivá nem tettük, nem ismerjük s ha egyet közelebből megismerünk, nem tudjuk, melyik tulajdonsága az, a mely más jelenségeknél is észlelhető lesz. A dolgok természetében fekszik, hogy az emberi elme képtelen minden jelenséget végig tanulmányozni a végből, hogy egy bizonyos törvényszerűséget, melyet szintén nem ismer, csak keres, kutasson bennök. Másrészt pedig a tudomány haladásában határtalanul meg volna bénítva, ha a megfigyelés pusztán esélyek kedvező összejátszására bízhatnánk.

E módszer tehát így, a mint meghatározottat, magában csak a képzetek keletkezésének alacsony fokán válik be:

¹⁾ L'esprit ne va jamais, que des cas observés aux cas non observés, avec ou sans formules commémoratives. Nous ne nous en servons, que pour la commodité. H. Taine. i. m. 51. l.

²⁾ Induction, then, is that operation of the mind, by which we infer, that what, we know to be true in a particular case or cases, will be true in all cases, which resemble the in certain assignable respects. In other words, induction is the process by which we conclude, that what is true of certain individuals of a class, is of the whole class, or that what is true at certain times, will be true in similar circumstances at all times. (St. Mill: Ind. and ded. Philosophy.)

a gyermek nem keresi az új képzeteket, azok a környezetből önmaguktól rakódnak le elméjében; a mindennapi jelenségek egészen szűk köre az, a mely elméjében ily módon felolvad. Azonban a természeti és emberi világ titkainak kifürkészése ilyen *passiv* magatartás mellett ugyancsak lassú tempóban haladna. A tudományok maguk kutatják fel a jelenségeket, a melyeknek felismerése, csoportosítása és törvényszerűségük megállapítása által a haladáshoz remélnek hozzájuthatni.

Kell, hogy legyen, szükségképen van még akkor is, a mikor határozott tudomásunk nincs róla, egy ismert tudat, legyen bár eszme, sejtelem vagy sugallat, a mely a jelenségek tömkelegében útbaigazit; ha nem is vezet biztos kézzel, de tájékozásul irányt mutat.

Mill tagadja ezt; »a tapasztalat«, mondja említett művében, »alapjában véve semmit sem tételez fel, semmit sem praesupponál, kivéve önnön magát, sem ilyen a priori elv nem ad irányt annak s nem vezeti azt.« A francia positivus megteremtője ellenben, *Comte* Ágoston, kinek nyomdokait egyébként Mill híven követi,¹⁾ felismerte ily regulatív factor fenforgását, a mennyiben szerinte még a legegyszerűbb jelenségeknél sem járhat a megfigyelés eredménnyel, hacsak nem irányítja (diriger) és nem interpretálja az elmélet.²⁾

Az elmélet a tudomány eddigi eredményeinek quintessenciája, a vezéreszmék tehát, melyeknek vezető szerepére a kutatás utalva van, maguk is empirikus eredetűek, de a rationalismus műhelyén mentek keresztül.

A sociologia nagynevű megalapítója, Herbert *Spencer*,³⁾ szintén érzi, hogy a magára hagyatott empirismus a kutatás magasabb fokán nem bír boldogulni: »*scientific imagination*«-nak nevezi azon aprioristikus eszmét, mely az inductiv kutatásban »kezünket vezeti«. Vannak, a kik e tényt elismerik, de egyuttal veszélyt látnak benne azon objectivitásra nézve, a melylyel a kutatás eredményei megítélendők. *Schäffle* határozott kifejezést ad ez irányú aggodalmának, midőn azt

¹⁾ V. ö. J. St. *Mill*: Auguste Comte and the positivisme.

²⁾ Dans tous les phénomènes, même dans les plus simples, aucune observation n'est efficace qu'autant, qu'elle est dirigée et interprétée par une théorie. *Comte*: La philosophie positive 93. l.

³⁾ Synthetic Philosophy cz. m.

mondja, hogy »a kutató személyének subiectivismusa veszélyt rejt magában a tanok elbirálása tekintetében.¹⁾

A scientific imagination kikerülése csak bizonyos határok közt függ mi tőlünk, t. i. a mennyire módunkban van emancipálni magunkat bizonyos, a tudomány által már elfogadott törvények tekintélye alól, de az ily módon nyert szabadság csak ritkán valóságos, mert a tudomány kiküszöbölt tétele helyét rendszerint azonnal saját énünkben megfogamzott impressio vagy sejtelem foglalja el.²⁾

A tudomány a haladásra vezető minden következő lépcsőfokot csakis a megelőzőn állva képes lerakni, mit Mill úgy fejez ki, hogy bár minden ismeretünk végső eredete a tapasztalat, mégis a tudományos feldolgozásnak, a szellemi tökéletesítésnek köszönhetjük, hogy nem kell mindig mindent előlről kezdenünk.

A deductió — ily értelemben — az inductió sikeres és könnyű alkalmazhatásához szükséges; logicaileg mindenesetre lehetséges a kettő egymás nélkül, de a gyakorlatban nem, legfeljebb látszólag. Hogy lefelé mehessünk, ahhoz szükséges, hogy előbb feljussunk: a deductió pedig már fogalmilag is lefelé vezet. Azon *általános elv*, melynek az egyesre való kiterjesztése a deductiv gondolkodás vázát képezi, nem lehet a puszta agy szüleménye, annak keletkezéséhez az elmét megelőzőleg impressióknak, tapasztalatoknak kellett megtermékenyíteniök. Hogy a megelőző inductióra és a belőle eredő generális szabályra nem lehet mindig reá mutatni, hogy kép-

¹⁾ A. Schaffle: Bau und Leben des socialen Körpers. Tübingen 1881. I. 60 l.

²⁾ Így jár a nagy katedra-socialista *Marlo*, bár könyve (Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Welt-ökonomie. Tübingen 1834.) bevezetésében ezt mondja: »Vizsgálódásaim tartama alatt a nemzetgazda doctrináit ép úgy, mint a sociologus törekvéseit jóformán csak névről ismertem; *szándékosan kerültem el tudomást szerezni rólok*, hogy a mennyire csak lehetséges, ment legyek minden idegen befolyástól«; munkája bizonyítja, hogy nem sikerült tabula rasat csinálnia a tudomány eddigi eredményeiből és ha sikerült volna is, oda-lópódzott helyére azon benyomás, a mely, — mint maga előadja, — a kutatásra ösztönözte. A természet gazdagságának csodálata közepette a véletlen az emberi nyomor képét vezette elébe s ez adta az impulsust a társadalom bajainak tanulmányozására. Nem szemüveg-e ez, a mely a szemlélet minden tárgyát egy színre festi?

zeletünkben az általános elv sokszor úgy tűnik fel, mintha az nem a külvilági benyomások gyümölcse, hanem kizárólag az elmetevékenysége lenne (axiomák), az nem változtat azon a tényen, hogy minden ismeretünk csak a külvilág reflexe. Az elmélkedés a kész anyagot csak átgyúrni képes, kombinálni, feldolgozni, de megteremteni nem, az a természet kiváltsága. Az inductió önálló elmetevékenység, megállhat egyedül is, de főleg arra szolgál, hogy a deductiónak kiindulást teremtsen, a deductió ellenben feltétlenül csak secundair létű, gyökere és létfeltétele a megelőző inductió.

E viszony szem előtt tartása sok felesleges vitától óvott volna meg. Az inductió és deductió nem ellentétet, csak ellentett *irányú* processust jelent, melyek egymásból folynak. Mint-hogy azonban a tetőpont, melyhez az inductió felvezet, s melyből a deductió lefelé kiindul, egész pontosan megállapítható, minthogy továbbá a logikai folyamat mindkét eleme gyakran csak nagy távolságra egymástól jelentkezik és külön-külön igényel beható tanulmányozást: vált szükségessé, illetőleg lehetségessé egy és ugyanazon folyamat két részének egymástól izolált elemzése. A beható vizsgálat *didaktikai* okokból analogiák és ellentétek fejtegetésébe bocsátkozott és ezek vezettek, — természetesen a lényeg szem elől vétése folytán, — arra a végzetes tévedésre, hogy egy folyamat két különböző, de egyaránt szükséges részeinek összehasonlítása kapcsán *előnyökről* és *hátrányokról* kezdtek beszélni.

Egy kis malitiával akár tragikomikusnak lehetne a vitát mondani, amely ily mederben mozgott. Mintha az egyik fölényének kimutatása a másik fölétt, egyuttal annak javára döntené el a választást. Nem absurdum a kezét és a lábat összehasonlítani, fogyatékságaikat és előnyeiket egymással szembeállítani, de nem azzal a tendenciával, hogy ezentúl csak négy kézzel, vagy négy lábbal szülessünk, vagy akár a lábainkat kezeinkkel felcseréljük!

A két módszer, az inductió és deductió illetén egymásra licitálása kizárólag subjectiv és relativ értékű; lehet szó előnyökről, mint a nyár és tél, az éj és nap egybevetésénél és viszonylagos hátrányokról, de nem azzal az utógondolattal, hogy azok szükségszerű egymásutánját és egymással való váltakozását megváltoztathatjuk. Képzeltető növényfaj, emberi kedély, stb. stb., melynek jobban megfelel az egyik, mint a

másik, de a dolgok menetén változtatni nem áll módunkban, csakis mi alkalmazkodhatunk a dolgokhoz úgy, amint azokat felismertük. Így vagyunk a két módszerrel is. Az összehasonlítás relativ becse abban áll, hogy kiismerjük az előnyöket, amelyeket az egyik nyújt a maga alkalmazása helyén a másik fölött *más* körülmények fenforgása esetén. Didaktikai jelentősége abban culminál, hogy a megismerési processus két componensének sajátosságai az által, hogy egymás mellé, vagy egymással szembe állíttatnak, sokkal élesebb körvonalakat nyernek, mintha mindkettőt izoláltan vizsgálnók.

Ennyi és tisztán csak ennyi a jelentősége a két methodus szembeállításának és tévutakon tévelygetta módszervita, a midőn — még avatott kezekben is — néha oly szinezetet nyert, mintha szigorúan adott helyzetben tetszésünktől függne a választás a kettő között s csupán arról volna szó, hogy melyiket ismerjük el tökéletesebbnek. — A vándor könnyebben és szívesebben megy lejtőn le, mint hegynek fel, inkább a fák árnyában, mint a forró napon; de ha útja hegyen s erdő után mezőn vezet keresztül: kénytelen oly úton haladni célja felé, a melyet a természet odateremtett.¹⁾

A módszer megválasztása, — miként a vándor útja, — nem önkénytől függ, hanem a céltól, melyet magunk elé kitűztünk. A kutatás tárgya épen úgy determinálja a módszert, a mint az utazás végpontja az odavezető utat.

Bármily kerülőkön jutunk is célhoz, ha a végállomás 100 méterrel magasabban vagy két szélességi fokkal északra fekszik: a 100 méternyi emelkedés és a két szélességfoknyi eltérés utunkban mindig benn fog foglaltatni.

A módszer megválasztásánál sem azon kérdés előtt állunk, melyik a jobb módszer, hanem: melyik módszer az, a mely jelen esetben használandó?

A módszer megválasztásának problémájánál *csak* a két

---

¹⁾ *Block* (i. m. I. 34. l.) is egyike azoknak, a kik a deductiót »über Alles« helyezik: L'induction est un sentier longeant le précipice; la déduction une voie ferrée ou les déraillements sont rares . . . c'est un éloge implicite, que nous faisons ainsi à la déduction: elle ne peut pas s'écarter, elle marche, pour ainsi dire sur des rails; elle ne peut dévier, mais elle peut dérailler . . ., mintha a deductió és inductió közti választás analog lenne a gyalogösvény és vasuti vonat közti választással.

módszert magát vizsgálni már eleve elhibázott dolog: megismerjük ugyan belőle a két módszert, de hogy közülök adott esetben melyik alkalmazandó, azt végleg csak a megoldandó kérdés analysiséből tudhatjuk meg. A tudomány azonban nem egy egyetlen kérdés, hanem a kérdések egy határtalan méreteken mozgó complexumának megoldásával foglalkozik; egy-egy tudománynak a módszeréről tehát csak akkor beszélhetünk, ha a tudomány összes, — vagy ha úgy állapodunk meg, — legalább túlnyomó számú kérdéseinek közös módszerét értjük alatta. A tudománynak, mint olyannak, nincs fix módszere, hanem csak a körébe vágó kérdések megoldásának közös módszere az, a melyet tudomány methodusának tekintünk.

Az egyes tudományok körébe tartozó kérdések azonban nem meghatározott számuak, taxative fel nem sorolhatók, természetükre nézve egytől-egyig meg nem vizsgálhatók és a tudomány haladásával természetszerűleg szaporodnak. Mindamellet tekintve azt, hogy végtelen azon jelenségek száma, melyeket napról-napra észleleteink tárgyává teszünk, arra nézve, hogy mely tudomány mely új kérdéseket öleljen fel, kell egy vezérelni lenni. Kell t. i., hogy a kérdés a tudomány természetébe vágjon s annak tárgyaival bizonyos közös tulajdonokat mutasson fel. Hogy e közösség a módszer közösségét is feltétlenül involválja, nem lehet a priori állítani. Egy rendszerbe feltétlenül, — de nem szükségképen egyenlő módszerrel való megoldás alá kell tartozniok egy-egy tudomány tárgyainak; ezt egészen megállapodott tudományos rendszereknél is tapasztalhatjuk, például a fizikánál.

Ebből az következik, hogy azon kérdések, a melyekkel a tudomány a körülmények változása, a többi tudományok kiépülése és főleg a normális haladás által gyarapszik, dacára, hogy a tudomány rendszerébe zavartalanul beilleszkednek, esetleg egy, a tudomány addigi módszerétől eltérő módszer alkalmazását tehetik szükségessé. Minthogy pedig a módszer gyakorlati jelentősége éppen az új, a még meg nem oldott problémáknál lép előtérbe, míg a tudománynak már megállapodott igazságai tekintetében csak történeti és oktató beccsel bír: nem elképzelhetetlen azon eset, hogy egy tudomány különböző stádiumai a kifejtésre váró azon témák quantitativ, vagy akár qualitativ túlsúlyához képest, a melyek módszeréről az egész tudomány módszerét nevezzük,

különböző módszereket mutatnak fel s ez által a »tudomány módszerévé« is időnként mást tesznek.¹⁾

A methodologiai viták önmagukban hordták a meddőségre való praedestinatiót, midőn egyrészt maguk a módszerek vizsgálatában, másrészt a tudomány természetét megállapító aprioristikus szabályok felállításában sekélyesedtek el, a helyett, hogy a megoldott és megoldandó kérdések mivoltát vették volna behatóan szemügyre és okultak volna azon a tapasztalaton, hogy különböző körülmények között eddig is különböző módszerek vezettek eredményre, és tudományunknak most már axiomaszerűvé vált igazságaira sem jutott a kutatás mindig egy és ugyanazon methodus segítségével.

* * *

Igy jutunk el azon megismerésre, hogy — miként mindennek — a módszertani csetepaték eldöntetlenségének is megvannak a maga okai, melyeket éppen azért, hogy ezután óvakodjunk tőlük, nem lesz czéltalan közelebbről megismerni.

Ez okok kettős természetűek s annak megfelelőleg két csoportban csoportosíthatók, a mint részben a tárgy természetének,²⁾ részben a vita módjának tulajdonítandó e vita meddősege; más szóval az okok részben *objectiv*, részben *subjectiv* természetűek.

A módszertan eddigi kudarczának *subjectiv* okainak felismerése az első és — c'est le premier pas, qui coute — a legnehezebb lépés a haladást megnehezítő eddig erős akadályoknak az útból való eltávolítására, annál is inkább, mert ez okok részben *subjectiv* természete hozza magával, hogy a tudomány művelői azokat felismervén, többé ne ragaszkodjanak hozzájuk. Az *objectiv* okok megszüntetése már nem függ ugyan egészen mitőlünk, de minthogy a helyzet megismerése a kölcsönös megértés első feltétele, szintén nem kicsinylendő hatással lehet azok tisztázása, a félreértések szakadatlan láncolatának megszakítására.

Az *objectiv* okokat egy gyűjtőnévvel a tudomány »mai

---

*) Ugyanezt mondja Taine is, bár következtetéseiben az alábbiaktól teljesen eltérő eredményekre jut: »... la science après avoir passé de l'état déductif à l'état expérimental, passe de l'état expérimental à l'état déductif.« (i. m. 93. l.).

²⁾ *L Cairnes*: The character and logical method of Political Economy. London 1875.

stádiumával» lehet kifejezni; főleg két inconvenientia az, a melyet e tekintetben a mai stádium magában foglal: szám-talan nagy jelentőségű, sőt alapvető kérdésnek még eldön-tetlen volta és a megállapodás teljes hiánya tudományunk természete és feladatai tekintetében. Az utóbbira vall a köz-gazdaságtan definitióinak megszámlálhatatlan sokfélesége, a mi nem oka, mint gyakran olvasni lehet, hanem egyszerűen következménye annak a határozatlanságnak, a mely a tudo-mány karakterének és hatáskörének tekintetében uralkodik: a definitió pusztán azért nem képes végleges formát ölteni, mert a tartalom, a melyet magában kell foglalnia, még maga is protoplasma korát éli.¹⁾ A classicus nemzetgazdaságtan bölcsejében, Angliában nem ritka az a felfogás, hogy a »Wealth of Nations« tudománya nem igazi tudomány, sőt egyik kiváló mű-velője, *Bonamy Price* letagadja tanulmányában (Chapters on Prac-tical Political Economy. London 1878), az általa tárgyalt kérdé-sek tudományos jellegét, kijelentve, hogy azok megoldására »a józan ész elegendő«. Ha valamelyik tudomány, úgy épen a nemzetgazdaságtan az, a mely Brunetiére mondása által találva érezheti magát, mert hosszú ideig úgy látszott, hogy nagy kezdetei ridiculus must szültek.

A módszer a tudománynak nem része, több; olyan járuléka, mint a tárgyaknak színök, hangjuk, vagy ízük, me-lyek nem önálló létű tulajdonságok ugyan, de azok a tárgy nélkül s viszont a tárgy nélkülök el nem képzelhető; az egészhez épen úgy hozzátartoznak, mint részeihez. A mód-szertan nem teremti, nem gyárthatja a módszert, — ezt még a legnagyobbak is nem egyszer tévesztik szem elől — azt a tudomány végzi automatikusan, a nélkül, hogy gondolna reá. A módszertan csak megállapítja, hogy mit statuált a tudo-mány, — mint a bíró a jogvitában a jogot — keresi s ha felismerte, kijelenti s értelmezi azt; de maga nem alkotja. A tudomány kutat, búvárkodik; elmélkedik, következtet; hogy miképen tegye ezt: azt tanulmányozza a módszertan.

Közkézen forgó definitio szerint a módszer a gondolko-dás útja. Ez azonban nagyon keveset mond, legalább is azt

¹⁾ A társadalmi gazdaságtan definitióinak valóságos leltárát l. *Földes Béla* Társadalmi gazdaságtan cz. m. I. 7—8. ll. a jegyzetben; továbbá *Kautz*: Theorie u. Geschichte d. Nationalökonomie, I. 283 és k. 11; *Menger*: Untersuchungen über die Methode, 241. l. stb.

kell még hozzátennünk, hogy azon út, melyet az a *tudományban az ismerttől az ismeretlen felé* való haladtában követ. E hasonlat mindenesetre elég gyöngye. Az út kész, megjelölt vonalat jelent, míg a gondolkodás számára ez nem adatott meg: a kutató gondolkodás maga keresi s haladtában jelzi is a vonalat, a melynek mentén a kitűzött célt elérni igyekszik. Az előbbi értelemben csak ott lehet a módszerről beszélni, a hol a kérdések már megoldást nyertek, vagyis a hol az út, melyet a gondolkodás a megoldásban követett, már ki van taposva, felismerhetővé van téve. A módszer tehát csak azon út lenne, a melyet a gondolkodás bizonyos egyedileg meghatározott esetekben eredménynyel követett. De ily szerepkör mellett a módszertan tisztán *descriptiv* tudomány volna, mely csak a multtal foglalkoznék. Ezzel a *methodologia* nem érheti be, hivatása nem csupán a követett, hanem a követendő út keresése, a mely hivatásáról különben nem is mondott le sohasem; e célt azonban csakis feladata *descriptiv* részének megoldása után közelítheti meg. Ahhoz, hogy a módszertan határozott kézmozdulattal reámutasson arra a módszerre, a melyet egy tudománynak általában, vagy legalább bizonyos természetű kérdésekben követnie kell, ahhoz természetszerűleg, hacsak nem akarjuk az intuíciónak engedni át a tért, szükséges, hogy módjában legyen általánosan elismert eredményekre hivatkozni. Ezen hivatkozásra a tudomány mai stádiumában aránylag még csak szűk körben kínálkozik alkalom, a mennyiben — mint már említettük — elsőrendű problémák is még nagy számmal állanak előttünk megoldatlanul.

A gazdaságtani renaissance még igen fiatal arra, hogy nagy alkotásokra mutathatna vissza, hiszen csaknem minden erejét a létért való küzdelem foglalta el eddig; az alapfogalmak tisztázása pedig tagadhatatlanul a *classicus-deductiv* irány érdeme lévén: az elért sikerekre való hivatkozás az utóbbi javára üt ki. Ha a tudomány számos, most még megoldásra váró kérdésére készen áll a felelet, a módszertan problémái megoldásának egyik igen nagy akadálya nem lesz többé.

E szempontból tehát korainak kellene az egész — bármily nagybecsű anyagot összehordó — *methodologiai* vitatkozást tekintenünk, hiszen már az első szóváltásnál áttétetik a vitatkozás tere a módszer kérdésétől a tudomány természete-

tének és feladatainak taglalására. Ezt érezte csaknem mindenki, a ki a vitában tevékeny részt vett és tényleg következetesen tapasztalhatjuk a vitának ily irányba való, bár nem mindig öntudatos terelését. A két kérdés, a tudomány módszere és feladatai között fennálló okozati kapcsolat nem jut ugyan mindig határozott kifejezésre, mégis, mint egymáshoz nagyon közel álló két materia, annál is inkább együtt szokott megbeszélés alá kerülni, mert az iskolákba való csoportosulás a módszer és feladat tekintetében nagyjából fedi egymást.

Inkább ösztönszerűleg, mint számító öntudattal volt kénytelen a módszertan saját létfeltételét, t. i. magának a tudomány mivoltának megállapítását, önmaga megteremtését és a haladás, mely az idevágó harcznak minden kinövése daczára elvitázhatatlanul köszönhető, épen a tudomány feladatainak definiálása körül mutatkozó productivitásban található fel.

Figyelembe kell vennünk azt, hogy a módszerproblémának új alakban, a tudomány tárgya és feladatai alakjában való tanulmányozása lényegesen megváltozott talajra, sokkal könnyebben belátható, realisabb térre vezet. Itt csakugyan megillet azon választás, mely a szigorúan vett módszerkérdésnél nem áll hatalmunkban. A tudomány hatáskörének megállapítása, tárgyainak megválasztása csakugyan tőlünk függ, de a mint a tudomány épületét megconstruáljuk, uno ictu determináltuk azon módszereket is, a melyek az adott feladatok megoldására vezetnek s számunkra nem marad más hátra, mint azokat felismerni. A tudomány feladatai és természetete praejudikálnak a módszernek; logicus tehát csak akkor lesz a körülötte forgó vita, ha figyelme előbb arra fordul, hogy az empirikus és metaphysikai világ mily körét, milyen feladattal ölelje fel a gazdaságtani tudomány. A methodologiai controversiák elsimitásának első sorban és kiválólág e pontban van a gordiusi csomója, melynek kettévágása nélkül a kibonyolítás oly nehéz feladat, mint — a milyennek eddig bizonyult.

Ha a viták központját a tudomány körének és feladatainak megállapítása képezte volna a módszer helyett, akkor bizonyára kielégítőbb eredmény volna felmutatható. De az igazán magas niveaun álló szakirodalom e tekintetben mintha nem is törekednék egyöntetűsége. Minden önállóbb gondolkodású művelője saját maga alkot magának társadalmi gazda-

ságtant s mintha e téren egy neme a hitártalan tolerantiának, a szabad hitvallásnak uralkodnék, mindenki respectálja a másik felfogását s a tudományos harczter olyan benyomást gyakorol, mintha számos apró, körülsánczolt táborokból repül-nének a lövegek egymás ellen, de senki sem volna hajlandó a maga sánczeit elhagyni s így soha sem válnék lehetségessé az egymáshoz való közeledés.

Pedig a támpontok, melyek segélyével az egymáshoz való közeledés megkísérélhető volna, daczára a kiegyenlíthet-lennek látszó ellentéteknek, nem is ritkák és gyakran annyira szembeötlők, hogy szinte önmaguktól kínálkoznak. Az egy-máshoz való közeledés ily elmulasztása már azért is sajná-landó, mert a találkozási pontok szaporodása jelentékenyen megkönnyitené azt, a mit ma még annyira nélkülözünk: egymás kölcsönös megértését.

Hogy világosabbá váljék a dolog, ideiktatok néhány characteristikus példát, a melyek a felfogások szembeötlő divergentiája mellett figyelmes megvizsgálás után közös talál-kozási pontokat is mutatnak:

A legszélsőbb, csaknem izolált végletet Menger állás-pontja képezi: »Nem a gazdasági jelenségek általános ter-mészetének megértését tanítja a theoretikus gazdaságtan, hanem a gazdasági emberi élet bizonyos, *mindenesetre legfon-tosabb oldala* iránt való értelmet akarja megteremteni.« Miután a feladatot ilyennek construálta, jut arra az eredményre, hogy nem az emberi cselekvés pszichologiai indokaiból általában, hanem az önérből kell kiindulni, a mi viszont az indivi-dualismushoz vezet.¹⁾ Ő csak *egy oldalát* akarja a gazdasági jelenségeknek megértetni: az önérbek hatását. A közgazdasági és pénzügyi politikát nem is tekinti tudománynak, sőt még a gazdasági jelenségek *általános* természetének kutatását sem tartja a gazdaságtan feladatának.

Az antipódok közül találomra Lavelaye Émile²⁾ nézetét idézem: ». . . a társadalmi gazdaságtan nem exact tudomány, mert az ember szükségleteivel foglalkozik, a melyek folyto-

¹⁾ Die Phänomene der Volkswirtschaft sind nun einmal nur *Resul-tate einzelwirtschaftlicher Bestrebungen* und müssen also auch von diesem Gesichtspunkte betrachtet werden. (Menger: *Methode der Socialwissen-schaften*, insbesondere der Nationalökonomie. Wien.)

²⁾ *Éléments de l'économie politique*. Paris 1832.

nosan *változnak* és cselekményeivel, a melyek *szabadok*. Sem a szigorú definitióknak, sem a matematikai deductióknak alkalmazására nincsen itt hely. A társadalmi gazdaságtan azon *vallási, erkölcsi, politikai, polgári és kereskedelmi törvényeket* keresi, melyek leginkább mozdítják elő a munka termékenységet.¹⁾

E homlokegyenest ellenkező felfogást kétségbeejtő módon nehéz volna egymáshoz közelíteni, ha a közbenső felfogások minden képzelhető árnyalata nem állana rendelkezésünkre. Már Smith is sokkal generálisabb feladatot tűz tudománya elé: *a jólét természetének és okainak vizsgálatát*. Mig Ricardo már a jólét tényezői közül csak egyet, a javak felosztását öleli fel: »I think it should either be called an inquiry into the laws, which determine the division of the produce of industry among the classes, which concurs in its formation.«²⁾

Wagner Adolf³⁾ valóságos összekötő kapcsot teremt az eddig említett felfogások között, midőn a gazdaságtan feladatát öt pontban állapítja meg: 1. A gazdasági jelenségek és evolúciójuk constatalása. 2. Okozati összefüggésük megértése. 3. Társadalmi becük apprecitációja. 4. A cél kijelölése, melynek irányában a gazdasági fejlődés haladjon. 5. Az *út megjelölése*, a mely célhoz vezet.

Ilyen és hasonló, hol ellentéteket, hol közös pontokat felszínre juttató téren mozognak a többiek is. Mig Cairnes tisztán chrematistikus czélt tűz a gazdaságtan elébe és egyenesen azt mondja, hogy »megismerteti a gazdasági élet *tényeivel szemben való hatalmunk* feltételeit . . .«, addig Roscher ezt nem kizárólag czélnak tekinti, hanem a *közállapotok* megítélését és irányzását is e tudomány körébe vágónak mondja.

Szorgos kutatással azonban még a legszélsőbb felfogások képviselőinél is akadunk résekre, a melyeken át zárkózottságuk daczára is megközelíthetők.

Mill, ki pedig az exact irányzatnak nemcsak hive, hanem mondhatni elseje, a közgazdaságtan feladatát így definiálja: a társadalmi jelenségek törvényeit körvonalozza, melyek az emberiségnek javak létrehozására irányuló combinált tevé-

¹⁾ Sajátságos, de való, — *Arendt* is észrevette, — ezen elvek daczára sem tud az individualismussal szakítani.

²⁾ *Lettres to Malthus*, 87 l.

³⁾ V. ö. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*. Jena 1885.

kenységének eredményei, a mennyiben — s itt a nagy *concessio* a sociologiai iránynak — e jelenségek (*phenomena*) nem *módosulnak* más *célokra* való *törekvés* által. Ő tehát a gazdasági jelenségeket nemcsak hogy nem egyoldalúlag, mint Menger, de nem is elvontan kívánja vizsgálni, hanem úgy, *a mint azok a valóságban jelentkeznek*, t. i. más tényezők által módosítva. Ő, bár deductivista és rationalista, a gyakorlatot akarja szolgálni a tudománynyal s bár kiemeli a gazdaságtani igazságok mértani, csak in abstracto igaz természetét, mégis azon meggyőződésben van, hogy ezen alaki igazságokra a gyakorlatnak is szüksége van. Más alkalommal figyelmeztet, hogy a deductió használtá vágányok nem vezetnek messzire, miről, folytatja, előbb megfélekedtek, most pedig elhanyagolják: meg kell azokat hosszabbítani új megfigyelések, inductiók által. Szóval Mill egyike azoknak, a kikre reá illik Block mondása: »les nouvelles écoles se distinguent plus par la méthode, qu'elles professent, que par celle, qu'elles suivent réellement«. Ő maga, mint azok, a kik követőinek vallják magukat, igen alkalmasak arra, hogy az érintkezési pontok keresésében figyelmünket első sorban vegyék igénybe.

*   *   *

A társadalmi gazdaságtan módszerének megállapítása körül forgó tudományos vita eredménytelenségének okait két, a vitázóknak a vita anyagához való viszonya szerint megkülönböztetett csoportba soroztuk. Az egyik a vitázóktól független, *objectiv* természetű mozzanatokból áll s a »tudomány stádiuma« jelszó alatt a gazdaságtudomány feladatainak és természetének még amorph, ki nem jegecedett voltát domborítja ki. Az okok második csoportját az jellemzi, hogy személyes, *subjectiv* mozzanatokon alapszik és önmagától két kategóriára oszlik: 1. a praejudicialis kérdések elhanyagolása, miről már az előbbiek kapcsán szó is volt és 2. az *elfogultság* egymás iránt. Az utóbbi, bármily jelentéktelennek lássék is az első pillanatra, nem kis mértékben járult hozzá a vitának olynemű kiéleléséhez, a mely a tárgyilagosság rovására és az eldöntés megnehezítésére vezetett.

Meglepő, milyen gyakran nem értik meg s mily szívesen értik félre egymást az ellentétes irányok képviselői s nagyon helyén levő *Gans-Ludassy* figyelmeztetése: »aus dem

Streite müssen Argumente ausgesondert werden, welche das widerlegen, was nicht behauptet worden ist, oder das nicht widerlegen, was behauptet ist.«¹⁾ Az ilyen felületesség rendszeren a személyeskedés odiosus talajára visz, melyet a szellemes és satyrikus észrevételek gyoma és bogáncsa annyira felver, hogy rajta komoly előmenetek tételére alig lehet gondolni.

Mindamelletts kisebb inconvenientiák származnak a »tevés«-ből, mint a »mulasztás«-ból, a mely ebből származik; értem az »egyeztetési kísérletek« elhanyagolását. Mig ugyanis egyrészt az ellentétek kiélesítésére minden lehető megtörténik, addig másrészt azok elsimítása meg sem kíséreltetik. Azon itt-ott felhangzó jóakarató békítésnek, hogy a »módszereknek egymást kell kiegészíteni, egyikök sem kizárólagos«, nincs nagy hatása és nagy általánossága s határozatlansága folytán, — teljesen igaza van *Simmelnek*²⁾ — nincs nagy jelentősége. Ilyesmi nem hozza közelebb az ellenfeleket, hanem legföljebb a két párt mellé még egy harmadikat létesít, melynek két irányban kell védekeznie és támadnia.

Más megítélés alá esik azonban *Simmelnek* magának és *Stammlernek* egyeztetési törekvése, kik mindketten, mint az előbbi maga bevallja, csak átültetik tudományukba, — *Simmel* a történelembe, *Stammler* a nemzetgazdaságtanba, — azt, a mit az újkor *Aristotelese*, *Kant* a metapysikai és physikai tudományokra vonatkoztatva tanított s a mi *Speccer* »scientific imagination«-ét sugalmazta. A módszervita sikeres megoldását közelről érintő ezen elv *Stammler* formulázásában így hangzik: »Az ellentétes módszereknek nem mechanikai keveréséről vagy eklektikus compromissumáról van itt szó, hanem arról, hogy mindkettő — az inductió és deductió — egy felölelő módszertani rendszer (Methodik) váltakozó lépcsőfokát képezze.«

A legutóbbi évek szakirodalma végre oly irányban mozgó munkákat is fel tud mutatni, a melyek vezérelve vagy legalább is komoly szándéka az elsimithatlannak látszó ellen-

¹⁾ Julius v. Gans-Ludassy: Die wirtschaftliche Energie. I. Jena 1892.

²⁾ *Schmoller* F. Jahrbuch 1896, II. 227. *Simmel*: Zur Methodik d. Socialwissenschaften cz. a. hoz recensiót *Stammler* munkájáról. (Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Leipzig 1895.)

téteknek benső, benrejlő azonosság alapján való egymáshoz való közelítése útján járulni termékenyítőleg a methodomachia kimeneteléhez.

E »közvetítő törekvések« jelzik az utat, a melyen a közgazdaságtani methodologia remélhetőleg eredményeket fog tudni felmutatni; minthogy pedig túlnyomólag csak a legújabb irányzat képviselői sorozhatók e kategóriába, működésük vázlatos szemléltetése nem lesz egészen érdektelen.

A módszertani ellentétek kiegyenlítése Gans-Ludassy szerint az úgynevezett *axact-realistikus* irányra vár, melynek módszertörténeti feladatát »nem compromissum, hanem synthesis« útján kell betöltenie. Mint minden közvetítő irányzatnak, úgy ennek is számolnia kell helyzetének azon ferdeségével, hogy a merev irányok mindketteje ellen harcot kell folytatnia — a békéltetés érdekében. A *történeti iskola* az exact-realismusban hamvaiból feléledt rationalismust lát, míg az exact-realista tan a saját maga viszonyát a *rationalismushoz* úgy jellemzi, hogy annak közeledése reá nézve nyereség, ellenben saját közeledése amahhoz veszteség, a mit annál inkább mondhat, mert mai alakjában közelebb áll a rationalismushoz, mint a reáliskola tanaihoz. Az új irány tehát, melynek Gans-Ludassy egyik legbuzgóbb apostola, a rationalis-empirismust teszi alapelvévé és a »Wirtschaftliche Energie« első kötete is monumentális nagyságával ezen elv szolgálatába áll. Az érintkezési pontok kutatásán kívül, melynek érdekében a két módszerelv számtalan árnyalatának mélyreható elemzésébe bocsátkozik, azon irányelvet követi, hogy lehetőleg az empirismushoz kell közeledést keresnie s befoglalt rationalismusa csak megszorítást, de nem többé kiterjesztést igényel.

A reális irányokkal főleg abban közös, hogy a rationalismus tanainak tökéletességét tagadja és a historiai-evolutionistikus iskolával egyetemben a gazdasági élet jelenségeit a körülmények szerint változó természetűeknek és bizonyos időben fennálló gazdasági alakulatokat csak relativ becsrel bírónak tekint. Nem egyezik továbbá bele abba sem, hogy a tudomány akár tantételnek akár intézménynek absolut, a viszonyoktól független értéket tulajdonítson. Mindezt azonban egy clausulával teszi, mely ha nem is »in integrum restitutioja« a *dogmatismus*-nak, azt némileg megszorítólag értel-

mezve mégis nagyjában sértetlenül hagyja. Ludassy t. i. azzal a fentartással él, hogy bizonyos *lényeges tulajdonokat* a változás nem érint, azok állandó természetűek. Ezzel az evolutio alapelvein rés üttetett, helyébe a causalitás lép, melynek az evolutio csak egy alosztálya. A történeti¹⁾ és természettudományi²⁾ iskolák alapelve nem részesül merev visszautasításban, de nem is emelkedik az irányelv magaslatára, hanem egy tágabb kategória mellékfogalmává süllyed és tárgyilag meghatározandó körre szorul.

Gans-Ludassy az exact-realistikus iskola hívei közé számítja Sax Emilt és Dietzelt.³⁾

Sax az analysist hangsúlyozza, mint a megismerés eszközét, — e tekintetben tehát Mengerhez csatlakozik, ellenben az alkalmazott tanokat Menger ellenére a közgazdaságtan integráns alkatrészének tekinti. Félreismerhetlenül konkrét alakot nyer a sociologiai irányhoz való közeledése annak kifejezett constataciója által, hogy a gazdasági jelenségek a társadalmi élet egyéb köreivel elválaszthatatlanul összefüggnek, sőt ezen összefüggés alapján kívánja a nemzetgazdaságtan egész rendszerét felépíteni.

Dietzel munkája kevésbé vehető fel ezen sorozatba, mert ő a gazdaságban egyszerűen szükségleteket és e szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységet lát; közel áll tehát az orthodox tanokhoz.

A módszerkizárólagosság ellen nagyobb súlylyal lép fel *Keynes*.⁴⁾ Túlnyomó jelentőséget az inductiónak tulajdonít, de az általa nyert következtetéseket szerinte deductiv okoskodással kell megerősíteni: »... deduction and induction . . . supplement one another. Still the inductiv element is more praininent, then the deductive . . .!«. »It is of great importance, that our conclusion should be conformed and interpreted by deductiv reasoning . . .« A két módszer egyenjogu-

¹⁾ Roscher, Hildebrand, Knies, Kautz, stb. stb.

²⁾ Spencer, Schäffle, Lilienfeld, stb. stb.

³⁾ Emil Sax: Das Wesen und die Aufgaben der Nationaloekonomie. Wien 1881. Dietzel: Ueber das Verhältniss der Volkswirtschaftslehre zur Socialwissenschaft. Berlin 1882.

⁴⁾ Keynes: The Scope and Method of Political Economy. London 1890. Birálata Pattau Simon tollából az »Annals o. the Amer. Acad. o. pol. and soc. Sciense. 1890—91. évf. 690. l.

sága ő nála nem mondvacsínált, mint Mengernél, aki csak a tudományon kívül juttatja azt a szerepet az inductiónak, mint a deductiónak a tudományban, — hanem valóságos, mert ugyanazon gondolkodási processus számára foglalja le mind a kettőt. Közelebbi taglalásba azonban Keynes sem bocsátkozik

Az inductió és deductió synthesise mellett foglaltak még állást: *Bergkoff-Ising, Cohn, Scheel, John, Földes*, stb. stb. Ezen írók nézete nagyjában oda concludál, hogy a gondolkozástanban a két módszer ugyan könnyen elválasztható egymástól, de a kutatás terén egymásba játszanak, egymást kiegészítik, a mennyiben egy azonos gondolkodási processus részeit képezik.

A végletekig kiélesített módszertani harc megteremtette tehát a saját *reactióját*: itt a folyton erősödő törekvés combinatio, vagy synthesis útján egyeztetni össze a módszereket. Az új irányzat hívei között már nem az alapfelfogás különbözősége emel korlátot, hanem az alkalmazási mód és a méretek megállapítása.

A megoldás súlypontja előreláthatólag e ponton lesz s a synthesis mely alapon való megvalósításának kulcsa képezi a legújabb módszertani problémát.

FAZEKAS OSZKÁR.

A NEMZETKÖZI SZÖVETKEZETI CONGRESSUS.

A nemzetközi cooperatív szövetség (Alliance Coopérative Internationale) a folyó év szeptember 14. és 17-ike között tartja harmadik congressusát Delftben. A szövetkezésnek nagy gazdasági hordereje folytán méltán általános érdeklődésre tarthatnak igényt e tanácskozások, úgy a kérdések jelentősége szempontjából, melyek ez üléseken megvitatásra kerülnek, valamint azért is, mert ez alkalommal számolnak be a különböző nemzetek szövetkezeti mozgalmának vezérférfiai az országukban e téren elért eredményekről. E congressusok célja és törekvése azonban messzebb irányul az ily nemzetközi érintkezésektől várt eredményeknél, nem csupán tanulságokat óhajtanak szerezni a más és más államokban nyert tapasztalatok közléséből, nemcsak egyöntetű és közös eljárásokat iparkodnak megállapítani, hanem kapcsolatot, összeköttetést akarnak létesíteni a különböző országok szövetkezetei között.

Nem új ezen törekvés, már e század közepe óta majd a francziák, majd a németek részéről nyilvánult erre nézve óhaj, de csak a legújabb időben sikerült a nemzetközi egyesület megteremtése. 1895. év júliusában alakult meg Párisban az Alliance Coopérative Internationale, céljául tűzvén ki: ¹⁾ »terjeszteni a szövetkezést és részesedést azok valamennyi alakjában. A szövetség sem politikával, sem vallással nem foglalkozik. Célja mindegyik ország szövetkezőit és azok műveit valamennyi többi ország szövetkezőivel megismertetni, megvilágítani az igazi szövetkezeti elvek természetét és valamennyi szövetkező kölcsönös érdekében kapcsolatot létesíteni a különböző államok szövetkezetei között.«

---

¹⁾ Programme et but de l'Alliance coopérative internationale.

Az első congressust Londonban tartották augusztus havában, melyen első sorban a végleges szervezkedés történt meg, elnökül Grey lordot, pénztárnokul Henry W. Wolffot, titkárokat pedig J. C. Gray-t, Edw. Owen Greening-et és Aneurin Williamsot választván meg. Majd megvitatták a congressus elé terjesztett azon javaslatokat, melyek alapján hozott határozatok a végleges alapszabályok megállapításánál tekintetbe veendőek. E határozatok rövid összefoglalásban a következők:

A szövetség szervezete áll: egy központi bizottságból, mely a congressusok időközében végrehajtó bizottsága útján, mely Londonban székel, intézi az ügyeket és az egyes államokban felállított bizottságokból. A szövetség tagjai: a csatlakozó szövetkezetek képviselői, az alakuló (1895. évi) congressus tagjai; ezeknek szavazati joguk van és végre egyéb a szövetséghez csatlakozók, kik azonban csak tanácskozásban való részvételi joggal bírnak.

A congressus felhívja a munkaadókat, hogy a részesedési rendszert munkásaikkal szemben alkalmazzák.

Felszólítja továbbá a szövetkezeteket, hogy üzleti nyereségükben részesítsék segédmunkásaikat is, kik a szövetkezetnek nem tagjai.

Hogy e nyereségrész bizonyos hányadát tőkésítsék oly célból, hogy így a segédmunkás is a szövetkezeti vagyonban csakhamar társtulajdonos lehessen.

A congressus óhajtását fejezi ki, hogy a termelő szövetkezetek mind nagyobb mértékben elterjedjenek, hangsúlyozza a fogyasztási egyletek fontosságát, rámutatván az e téren Angliában elért üdvös eredményekre. Súlyt fektet a hitel-szövetkezetek alapítására is és figyelmeztet arra, mily égető szükség a mezőgazdaság mostani válságára tekintettel, a földművelők körében a szövetkezés számos alakját termelő, raktár, stb. szövetkezeteket meghonosítani.

Külön bizottság feladatává teszi azon kérdés tanulmányozását, miképen létesíthető üzleti összeköttetés a különböző nemzetek szövetkezetei között.

Végre a socialis nevelés fejlesztése érdekében szükséges intézmények alapítását ajánlja a szövetkezeteknek.

Az Alliance második congressusát 1896. október 28. és 30-ika között tartotta Párisban, 255 szövetkezet, nyereségben való részesedésre alakult vállalat és mezőgazdasági syndicatus

képviselője és egyéni jogon megjelent 109 tag részvételével, Jules Siegfried képviselő, volt ipar- és kereskedelmi miniszter elnöklete alatt. Az első ülés tárgya a bizottságok megalakítása, a második az ünnepélyes megnyitás és a jelentések felolvasása volt. E jelentések közül az első kettő administratív természetű, a harmadik, H. de Larnage báróé, már figyelmet érdemel. Ez a congressussal kapcsolatos kiállításról szól. Azon bizottság ugyanis, melynek a szövetség feladatává tette a szervezetek között a nemzetközi kereskedelmi összeköttetések létesítését, a világ minden tájékára kérdőíveket küldött az általa névszerint ismert összes termelő és fogyasztó szervezetekhez, azon czélból, hogy azok keresletök, illetve kínálatok tárgyait és nagyságát abba bejegyezzék. E kérdőívek közül azonban Franciaországból is csak egynehány, a legtöbb külföldi államból egy sem érkezett be. A kérdőíveknek a Musée Social-termében elhelyezett gyűjteménye kiállításnak alig volt nevezhető, inkább egy nemzetközi piactervezet szemléltető bemutatására szolgált. A szervezetek legnagyobb része, úgy látszik, még nem bizik az eszme keresztülvihetőségében; a kiállítás tanuságot is tesz róla, hogy korai még e mozgalom, mert iskolája és előfeltétele: a belkereskedelmi összeköttetés a termelő és fogyasztási szervezetek között Franciaországban is még ápolásra és fejlesztésre szorul. Ez összeköttetések létrejöttének főakadálya különben az, hogy a fogyasztási szervezetek esetről-esetről vásárolnak be kisebb mennyiséget, mert nagyobbnak elhelyezése nagy költséggel járó raktárakat igényelne, a termelőszervezetek pedig nem vállalhatják magukra e terheket fennállásuk veszélyeztetése nélkül.

Ugyanezen tárgyról szól Thomas Blandford jelentése. Első sorban constatalja, hogy a szervezetek eddig is vásároltak külföldi árucikkeket és eladták a termelvényeiket külföldre, de nagyobbára kereskedők közvetítésével s csak elvétve léptek a külföldi szervezetekkel közvetlen összeköttetésbe. E czél elérésére ajánlatosnak látszik minden országban az Alliance ottani képviselője mellé helyi bizottságot szervezni, melynek rendeltetése volna nyilvántartani az illető ország és más államok szervezetekének keresletét és kínálatát, adatokat, felvilágosításokat szolgáltatni úgy a bel- földi, mint külföldi feleknek és így a kereskedelmi össze-

köttetés létrejövetelét elősegíteni. Természetesen a szövetkezeteknek nemcsak feladata, de érdeke is, hogy az adatok pontos és gyors beszolgáltatásával a helyi bizottságok munkáját előmozdítsák és hatályosabbá tegyék

Ezek után a különböző nemzetbeli kiküldöttek tették meg jelentésüket a szövetkezés ügyének előrehaladásáról országukban. Enea Cavalieri, az olasz mezőgazdasági syndicatusok szövetségének elnöke nyitja meg ezek sorát. Jelentésében megemlékezik az Olaszországra súlyosodó gazdasági válságról, mely a szövetkezetekre is megpróbáltatásokat mért; ennek dacára kevés szövetkezet semmisült meg. A fogyasztási szövetkezetek fejlődnek, a hitel terén pedig az eddig is tekintélyes számú népbankokhoz a mezőgazdasági pénztárak egy újabb csoportja sorakozik, a Caisses Agraires (a régiebbek Caisses Rurales). A klerikális hitelszövetkezetek is szaporodtak és egy központi hitelintézetet alapítottak. Dicséretes igyekezet észlelhető a termelési szövetkezetek alapítása terén, bár a szervezésnél nagy ingadozást és bizonytalanságot tanusítanak. Reményöket Luzzatti miniszterbe, a szövetkezés régi lelkes hívébe vetik, ki a szövetkezeteknek a közmunkákban való részesítését tervezi. A kormány azonkívül, hogy a jelenleg érvényben levő, de elavult szövetkezeti törvény helyett újabb törvényt tervez, mely egyebek között az állami felügyelőszervezetet teremtené, a szövetkezésnek a földművelők körében mind többféle irányban való meghonosítására irányuló mozgalmat főleg állami birtokok eladásával buzgón támogatja. Végül megemlékezik Cavalieri a mezőgazdasági syndicatusok öröndetes fejlődéséről és azoknak a hitelszövetkezetekkel és a szakoktatással való összekapcsolásáról.

Anglia szövetkezetei nevében Edw. Owen Greening szól, de jelentése nem egyéb általánosságokban mozgó hő á-óhajt soknál és az Alliance céljainak dicséreténél. Figyelemre méltó mégis azon megjegyzése, melyet a kormányoknak a szövetkezéssel szemben tanusított magatartására tesz. Mig azelőtt a kormányok nem jó szemmel nézték a cooperatiót, mainap: »si nous avons quelque chose à craindre des politiciens, c'est plutôt leur trop grande tendresse, qui se manifeste dans des propositions d'alliance qui, quelque flatteuses qu'elles soient pour nous, doivent être prudemment écartées«.

Ezzel ellentétes hang vonul át a német képviselő: dr.

Wygodzinski beszédén. Ez örömmel jelenti, hogy Németországban a kormány felhagyott a *laissez aller* elvével és tevékeny támogatás terére lépett. Különösen Poroszországban, hol a pénzügyminiszter központi bankot létesített, állami pénzkészletekből dotálva a szövetkezetek hitelszükségleteinek ki-elégítésére, mely intézmény idővel valószínűleg az egész német birodalomra ki fogja terjeszteni működését. Ugyancsak a többi német államokban is nagy jóindulatot tanusítanak a hatóságok a szövetkezés iránt, minek hatása, mint W. ki-fejezi, a szövetkezetek alapításának sportjára vezetett; 1895-ben legkevesebb 3000 szövetkezetet létesítettek, a kormány jóindulatában bizva. Hogy erős alap-e ez, azt a jövő fogja meg-mutatni.

Oroszország képviselője, Nicolas Levitsky az általa kez-deményezett artel-ek eredményeiről számol be. 1894. szeptemberében indította meg a mozgalmat és ez idő óta 160 artel és hasonló alakú szövetkezet jött létre, mintegy 1500 chersoni paraszttaggal. Ez artel-ek szervezete a következő: néhány család összeáll földjeik kölcsönös és közös művelése végett. Együtt szerzik be a magot, a lovakat, marhákat, ekéket, esetleg más szükséges eszközöket és együtt tartják fenn és használják azokat, a termésen pedig megosztóznak. Nagyobb gazdasági gépek vásárlására, erdők bérlésére, stb., több artel egyesül. A mozgalom ugyan nem nagy terjedelmű és lassan halad, de kedvező hatását a szűk körben már érezteti.

Belgium szövetkezeteiről három kiküldött tesz jelentést. Léon d'Andrimont részletes statisztikát mutat be a hitel-szövetkezetekről, mely szerint volt Belgiumban 1895 végén Schulze-Delitzsch rendszerű 21 népbank 13.587 taggal, kik a lefolyt évben 34,572.247 frc kölcsönt vettek igénybe. A forgalmi tőke 261,390.411 frcot tett ki, az üzletrészek összege 2,689.712 frcot, a betéteké 12,326.270 frcot. Az osztalék átlag 4% volt. Volt azonkívül 36 Raiffeisen-féle pénztár körülbelől 1200 taggal 263.000 frc betéttel. Az első csoport legnagyobb részben a korlátolt, az utóbbi a korlátlan felelősség elvét fogadta el.

A másik belga, Alfréd Micha jelentése a szövetkezetekről általában szól. A fejlődési időszak, szerinte, a legutóbbi tíz év, különösen 1894 és 1895, midőn 72, illetőleg 94 új szövetkezet alakult. Számuk mai nap 500—600 lehet, melyeknek

azonban csak egy ötödrésze a munkásoké. Szám szerint a fogyasztási szövetkezetek állnak első sorban, ezek legnevezetesebbjei a socialistáké, élükön a híres Vooruit-egylettel, melynek legutóbbi félévi mérlegében csupán az eladott pékárúk 400.000 frc.-kal szerepelnek. A termelési szövetkezés fejlődése, eltekintve a tejtermelő- és sütőipari szövetkezetektől, éppen nem mondható kedvezőnek.

Duvigneaud társai előadásait a többek között annak fel-
említésével egészíti ki, hogy a szövetkezés Belgiumban szoros kapcsolatba jutott a politikai pártmozgalmakkal, úgy, hogy mai nap minden politikai pártszínezetnek vannak saját külön szövetkezetei.

Don José-Manuel Piernas y Hurtado, Spanyolország részéről röviden jelenti, hogy hazájában mintegy 300, csekély eredményt felmutató szövetkezet áll fenn.

Az Egyesült-Államok szövetkezeteiről N. O. Nelsonnak beküldött jelentéséből csak annyit tudunk meg, hogy azok jól fejlődnek és hogy a legutóbbi két évben két szövetség alakult, mely az összes szövetkezeteket a maga körébe gyűjtötte.

A franciaországi cooperatio haladását a jelentést tevő Charles Robert lassúnak találja. Jelenleg 1187 fogyasztási, 130 termelési szövetkezet, 30 mezőgazdasági syndicatus, 42 elárusító hivatal, 23 banque populaire, 126 Caisse agricole de crédit, 460 Caisse rurale és végre a termelő szövetkezetek cooperativ bankja áll fenn.

A házépítő szövetkezetek számát nem közli, de megjegyzi, hogy szaporodnak. Ő különben az első, a ki a részesedési rendszerről is szól, mely szerinte helyesen csupán a nyereségre vonatkozhatik, a veszteségre azonban nem, mert a tőke, melylyel a munkás a termeléshez hozzájárul, t. i. egészsége, testi és szellemi ereje, szintén szenvedhet veszteségeket és azt is csak ő viseli. Ily részesedést nyújtó vállalat 122 volt jelenleg Franciaországban. Végül constatalja egy részletes szövetkezeti statisztika szükségességét és örömét fejezi ki, hogy a congressus ennek tervével foglalkozik.

Dr. Elias A. E., Hollandia képviselője, bevezetésül országa viszonyairól ad rövid jellemzést. A tekintélyes számú németalföldi iparvállalat sok munkást foglalkoztat, így a cooperationak bőven volna közönsége. A holland munkások tulságos józan-sága és meggondoltsága folytán azonban a szövetkezés lassan

foglal tért, pedig egyes szövetségek, így az *Union générale ouvrière néerlandaise* immár huszonöt éve munkál a szövetkezés eszméjének terjesztésén. Így az egyik legrégebb fogyasztási szövetkezetnek, a 20 év óta fennálló *Eigen Hulp*-nak alig van munkástagja; ez egyesület ugyanis eleinte csupán szellemi munkásokat vett fel tagokul és később már hiába nyitotta ki kapuit a közönséges munkásoknak. Mintegy 200 fogyasztási szövetkezet áll fenn, népbank pedig nagyon kevés. A körülbelül 300 vaj- és sajtkészítő szövetkezeten kívül, melyek nagyobb része négy tartományi szövetségbe csoportosult, alig van egyéb termelő szövetkezet Hollandiában; ezek azonban híresek kitűnő készítményeikről. A részesedési rendszer ellenben mindjobban meghonosodik Németalföldön, nem csupán a szövetkezetek körében, melyek majd mind alkalmazták, hanem több magánvállalatnál is, így pl. Van Marken delfti hires gyáraiban, a De Veluwe társaságnál Nunspeet-ben. Kereskedelmi összeköttetések a termelő és fogyasztási szövetkezetek között még eddig nem voltak létesíthetők. A coöperációval szemben különben a hangulat még most nem nagyon kedvező; politikai kérdést képez a közvetítő kereskedelem megvédése, úgy hogy pl. mai nap szövetkezeti tagot községitanácsosnak nem választanak meg.

A jelentést tevők sorát Abt, Svájc képviselője zárja be. Megemlíti, hogy 3000 sajtkészítő szövetkezet áll fenn, melyek 40 millió francnyi értéket exportálnak. Van azonkívül vásárlás és eladás céljából alakult mintegy 500 mezőgazdasági syndicatus és több mint 200 szarvasmarhatenyésztő szövetkezet. A fogyasztási szövetkezetek jól gyarapodnak, a hitelegyletek kevésbé.

Ez képezte a második ülés napirendjét. A kép, melyet e jelentésekből a szövetkezet ügyének fejlődéséről és jelen állásáról a különböző államokban nyerünk, éppen nem teljes. Első sorban több államról és pedig úgy azokról, melyekben a coöperáció eredményeket mutathat fel, mint pedig azokról, a melyekben a szövetkezés a kísérletezések stadiumában van, nem tudunk még semmit; ilyenek hogy többet ne említsünk: Ausztria, Magyarország, a skandináv, a Balkán-államok, stb. Az előadott jelentések pedig több tekintetben hiányosak. A szövetkezés tekintetében legjelentősebb államok: Anglia, az Egyesült-Államok, Németország csak általános vonásokban adott rajznál maradnak, mások egyes jelenségeket, egyes in-

tézményeket ismertetnek, a nélkül, hogy az egész mozgalomról tiszta képet adnának. Statisztikai adatok vagy teljesen hiányoznak, vagy igen hézagosak, a szövetkezetek egy-egy csoportjára kiterjedők. A legajánlatosabbnak látszik, ha a jövőben e jelentések a statisztikai adatok felsorolását teljesen mellőznék, minthogy azt az e célra létesített statisztikai bizottság szolgáltatná be valamennyi államról, mint adatgyűjtéseinek eredményét, a jelentés ellenben részletesen vázolná a törvényhozás, a kormány, a társadalom és főleg a cooperatorok magatartását a szövetkezés ügyével szemben, ismertetné a fejlődés főbb mozzanatait, de nem egyes szövetkezetekről, hanem valamennyiről.

A harmadik ülés tárgya volt: a szövetkezés szerepének és gyakorlati alkalmazásának megvitatása. A vita kiindulási pontjául Henry Buisson-nak e tárgyról szóló jelentése szolgált. Buisson előrebocsátja, hogy elfogadott tannak vehető az, hogy a cooperatio mai nap már nem csupán az emberek egyesülési jogából eredő kivételes jelenség, hanem valóságos socialis szervezeti forma, melynek érvényesülnie kell. Ezután a társadalom átalakulásának korszakait vázolni és abból kimutatni igyekszik, hogy az emberiség folyamata a szolgaság mindenkori alakjának megszüntetésére és a szabadságnak mind nagyobb körben való megvalósítására irányul. Az emberi szabadság lenyűgözésének különösen három főalakja és stadiuma van: a rabszolgaság a történelem előtti időkben és az ókorban, a szolgaság, jobbágyság a középkorban és végre a bér munkaviszony a legújabb korban és jelenleg. A második alakzat uralmának tartama rövidebb volt mint az elsőé, a harmadik remélhetőleg még ennél is jóval rövidebb lesz. A bér munkaviszony megszüntével bekövetkező társadalmi állapot az általános szövetkezés volna Buisson szerint. Ez átalakulás csendesen, majdnem észrevétlenül, de folytonos küzdelemben a felmerülő akadályokkal halad előre. A nehézségeket, melyeket a mozgalomnak le kell győznie, főleg három körülménynek tulajdoníthatni: 1. az egyetértés hiányának a szövetkezők között, 2. a kereskedelmi rátermetség hiányának és végre 3. annak helytelen értelmezésének, hogy milyen legyen a collectiv érdekek szolgálatára hivatott felsőbbtség.

Az elsőnek és harmadiknak orvossága a megfelelő ne-

velés, mely feladat megvalósításában az államra is várnak teendők. A második nehézség elhárítása érdekében pedig meg kell nyerni az alkalmas elemeket a szövetkezés eszméjének szolgálatára. Általában véve végre rendszert kell önteni a szövetkezetekbe és a termelés három tényezőjének, a munkának, a tehetségnek és a tőkének megfelelő működési kört és fáradozásuk igazságos jutalmát biztosítani.

A termelés gyümölcsének igazságos megosztása kétségtelenül nehezen megoldható feladat, de némi részben célravezető, ha a szövetkezők egyetértőleg megállapítják lehetőleg igazságos alapon közreműködésük feltételeit. A cooperatió fogalma megköveteli azonkívül, hogy nemcsak a tulajdonképeni szövetkezők, a vállalat integrans tényezői, hanem bárki, a ki a szövetkezet működéséhez bárminemű szolgáltatással járul, ugyancsak részesedjék a termelés eredményében. Bármennyire el is tér e rendszer a termelés mostani általános formájától, a szövetkezeteknek létérdeke, a mai gazdasági viszonyokkal számot vetni, azokba beilleszkedni.

Ezek után Buisson közli azon főbb elveket, melyek a termelési és fogyasztási szövetkezetek alapszabályai készítésénél figyelembe veendőek volnának. Megemlékezik továbbá azon nyereségben való részesedésről, melyet valamely vállalkozó saját jószántából biztosít munkásainak; értéket ennek csak annyiban tulajdonít, a mennyiben ebben közeledést lát a valóságos cooperatió felé. Végre határozati javaslatot terjeszt a congressus elé, melynek értelmében ez kimondja, hogy: 1. a munkatőkét épugy megilleti a vállalat nyereségében való részesedés, mint a pénztőkét, 2. hogy mindennek daczára egynemű felosztási mód valamennyi szövetkezetre érvénynyel fel nem állitható, hanem 3. szükséges, hogy a felosztásban az igazságosság érvényesüljön.

Buisson után a belga Duvigneaud kér szót, kinek beszéde azonban nem egyéb a cooperatiót magasztaló csomó phrasisnál. Érdekesebb már Bertinneknél kilencz nagy párisi szövetkezet nevében történő felszólalása; ez mindjárt bevezetésében emlékeztet a cooperatió socialistikus eredetére, majd azt bizonyítja, hogy Buisson azon kijelentése, hogy a bér munkaviszony átmeneti és az elenyészésre kárhóztatott gazdasági állapot, melynek helyébe az általános cooperatiónak kell lépnie, nemcsak igazolása a forradalmi socialismusnak, de felhívás a

társadalmi forradalomra. Végre a határozati javaslatot következő elv kimondásával óhajtja kiegészíteni: Minden önkényes erőszakoskodás (prélibation) másnak munkája felett csalás és zsarolás.

Az élehangú beszéd hatását Charles Robert igyekszik mérsékelni, hangsúlyozván a cooperatio békés célzatát, hogy az a teljes szabadságon és jogtiszteleten nyugszik, a mai társadalmi rend keretében törvényesen elismerve. A cooperatió-nális mozgalom csak úgy mutathat fel eredményt, ha saját hivatása körében mozog és távol marad a politikától; az Alliance Coop. Intern. pedig egészen határozottan kizárni óhajt működési köréből minden politikai és vallási irányzatot.

Cuminal evvel szemben arra figyelmeztet, hogy a Seine département-ban nagy sikerrel működő szövetkezetek a forradalmi socialista párt alapításai.

A következő szónok, Van Marken, teljesen eltér a vita tárgyától, a mennyiben az általa a nyereségben való részesedés elvére alapított delfti nyomda szervezetét, annak kedvező üzleti eredményeit és előnyös hatását a vállalkozó és a munkások közötti viszony tekintetében vázolja. Ugy ezen nyomda, mint többi vállalatai miatt, melyekben a részesedési rendszert szintén meghonosította, a socialisták Vani Markent folyton támadják lapjaikban, mert e vállalatok ellensúlyozzák a socialista mozgalmat és csökkentik párthiveik számát.

Victor Fagot és de Larnage a fogyasztási és termelési szövetkezetek közötti kapcsolat szükségességét, Bagnol pedig annak fontosságát hangsúlyozza, hogy a kisebb, szerény eszközökkel működő szövetkezetek a nagyobbak részéről testvéri támogatásban részesüljenek. Végre Bertin visszavonja indítványát, mire az elnök kimondja, hogy Buisson határozati javaslata elfogadtatott.

A délutáni ülésen Owen Greening határozati javaslata került tárgyalás alá, melynek értelmében állandó nemzetközi bizottság alakittatik, minden nemzet részéről egy-két taggal, a nyereségben való részesedés tanulmányozására. E bizottság feladata lesz a profit-sharing és co-partnership fogalmait tisztázni és ezekre a helyes szabályt megállapítani; tanulmányozza e rendszer fejlődését a különböző országokban és erről évenként jelentést tesz az Alliance-nak. A javaslat rövid vita után el is fogadtatott és a tagok rögtön megválasztattak.

A következő tárgy: a cooperatio alkalmazása a mezőgazdaságban volt. Kiindulási pont gyanánt dr. Havenstein ily című dolgozata szolgált, melyben a szerző kimerítő jelentést tesz a congressusnak a német földművelő szövetkezetek fejlődéséről és jelen helyzetéről, és végezetül kiemeli annak szükséges voltát, hogy a földművelő és a városi fogyasztási szövetkezetek között kapcsolat, állandó üzleti összeköttetés létesüljön. Rövid vita után határozati javaslatot fogadnak el, mely szerint a congressus a szövetkezés valamennyi formájának a földművelők körében való alkalmazását óhajtja. Az ülést a hollandi Molynnak, az igazgatása alatt álló Veluwe szövetkezetről tartott előadása zárja be, mely szövetkezet úgy a termelést, fogyasztást és eladást, mint a társas együttélés ápolását feladata körébe vonja.

Az október 30-diki ülésén Henry W. Wolff jelentése a szövetkezők közt létesítendő nemzetközi összeköttetésekről kerül a napirendre. Wolff szerint a kérdés lényege: eladni és vásárolni közvetítők kizárásával. Előny háramlik ebből a fogyasztási szövetkezetekre az olcsóbb vásárlás folytán, de főfontossága mégis az ipari és mezőgazdasági termelő szövetkezetekre van. A versenynyel való küzdelem nehéz és költséges, de hogy mily eredményeket érhetni el vele, azt az angol cooperatorok példája mutatja. És a mi egy országon belül megvalósítható, mért nem volna keresztülvihető nemzetek között, midőn a közvetlen üzleti összeköttetés kétségtelenül mindkét félre nyereséges volna. Majd felsorol több árucikket, melyek a nemzetközi kereskedelemnek a cooperatorok között alkalmas tárgyai lehetnének; de hiányzik az erélyes kezdeményezés az összeköttetések létesítésére. A jelenlegi szerv, a londoni Comité, erre nem alkalmas, mert nehézkes; szükség van ugyan ellenőrzést teljesítő, az eljárásra általános szabályokat megállapító bizottságra, de ezt ki kell egészíteni kereskedő szakemberekkel, mozgékony, élelmes férfiakkal. De ezen központi szervén kívül az egyes országokban helyi bizottságokat kell alakítani, melyek együttvéve az Alliancenak a jelzett célra alakult nagy bizottságát képezik. Ily értelmű határozati javaslatot terjeszt elő.

A tárgyhoz elsőnek a holland Michiels de Kessenich szól, ki Wolff javaslatát kiegészíteni óhajtja azzal, hogy ezen helyi bizottságok a termelő szövetkezetek által előállított és

a fogyasztási szövetkezetek által szükségelt ipari és mezőgazdasági árucikkekről havonként kimutatásokat nyujtanának be a központi irodához, mely azokat valamennyi helyi bizottsággal közölné.

Larnage az előadói indítvány helyett a következő javaslatot ajánl elfogadásra: a congressus óhajtaná, hogy a fogyasztási szövetkezetek egyenlő ár és minőség esetén vásárlási forrásul a termelő szövetkezeteket válasszák, ez utóbbiak pedig igyekezzenek a fogyasztási szövetkezeteknek lehető előnyös árakat biztosítani. A központi bizottság gondoskodjék minden egyes ország termelésének föderatív szervezéséről és a termelési és fogyasztási szövetkezetek statisztikájának négy nyelven leendő közléséről.

Lorenzo Ponti hangsúlyozza a pontos és teljes statisztika mellőzhetlen voltát.

Guillemín seprű- és kefekészítő felemlíti, hogy a napirenden levő tárggyal tulajdonképen már Owen is foglalkozott. Lényegesnek tartja, hogy e kereskedelmi összeköttetések létesítésénél figyelemmel legyenek arra, hogy a kérdéses termelő szövetkezet tényleg munkások kooperatív egyesülete s nem csupán névleg az; a nagykereskedők és nagyiparosok is létesítenek már mai nap ily vállalatokat, melyek azonban távolról sem tekinthetők kooperatív egyesületeknek. Majd elég ügyesen beleszövi beszédjébe az Albiban létesített munkásüveggyár ismertetését, melynek kapcsán kijelenti, hogy csak az lehet cooperator, a ki socialista. Végre helytelennek mondja »citoyen« Larnage indítványát, mert szerinte a szövetkezetek, jobban fizetvén munkásaikat, kénytelenek valamivel drágábban eladni, mint a nagykereskedők. Ugy véli, hogy ennek daczára a szövetkezetek termelvényeinek adandó az elsőbbség a fogyasztási egyletek bevásárlásainál.

Grandjacques Wolff javaslatát azzal óhajtja kiegészíteni, hogy a nagyobb városokban minta-raktárak állíttassanak fel. A statisztikai adatokat illetőleg megjegyzi, hogy a francia munkás-statisztikai hivatal adatgyűjtéseivel szemben a szövetkezetek bizalmatlanságot tanúsítanak, sőt meg is tagadják az adatokat.

Thomine-Desmazures, ki különben eléggé furcsán Larnage és Guillemín kijelentéseit teljesen azonosaknak találja, azt

ajánlja, hogy a minta-árúházak érdekében a szövetkezetek egymással szövetségre lépjenek.

Luigi Buffoli felemlíti, hogy Olaszországban a fogyasztási szövetkezetek, tekintet nélkül árra és minőségre a termelési szövetkezetektől vásárolnak.

Több rövid felszólalás után Torrent kívánja még egy újabb ponttal kiegészíteni az előadó indítványát. Szükségesnek tartja a nagyobb nyilvánosság és a kölcsönös megismerés céljából mindazon reclam-eszközök alkalmazását, melyek a kereskedőknél és gyárosoknál általában szokásosak. Így például havi bulletinek kiadását árjegyzékekkel, hirdetésekkel kapcsolatban, utazó ügynökök alkalmazását s más ily eszközöket és módokat, melyek költségeit több szövetkezet egyesülve képes volna elviselni.

A vita ezután bezáratott és a congressus Wolff indítványát Grandjacques-nak az árúraktárakra vonatkozó és Torrent-nak most ismertetett kiegészítéseivel elfogadta.

Ugyanaz nap délutánján az Alliance végleges alapszabályait tárgyalták, Charles Robert előadása alapján. Az első fejezet 1. §-a az Alliance céljául kimondja: 1. a különböző nemzetbeli cooperatorok kölcsönös megismerését; 2. hogy tanulmányozni és terjeszteni fogja a szövetkezés valamennyi alakjának, a nyereségben való részesedésnek, a tőke és munka szövetkezésének, a munkások és hivatalnokok jutalmazásának helyes elveit és módszereit, kizárván abból az állami befolyást; 3. nemzetközi összeköttetések létesítését a szövetkezetek között. Az állami befolyásra vonatkozó mondatot Crüger kívánságára vette fel a bizottság a szövegbe. Robert azonban oly magyarázatot fűzött hozzá, annyi kivételt engedett meg, hogy e nagyhangú kijelentést teljesen illusoriussá és jelentőség nélkülivé tette.

Nagy vitát támasztott a második pont záradéka, mely szerint az Alliance tagságának nem feltétele a felsorolt típusok elfogadása. Ezzel szemben a congressus 43 tagja indítványt nyújtott be, melynek értelmében csak oly cooperatív egyesület lehet az Alliance tagja, mely a nyereségben való részesedést teljes következetességgel alkalmazza. Ezen indítvány már az 1895. évi londoni congressuson is fölmerült és pedig oly alakban, hogy a szövetkezetek ily tárgyú tagsági nyilatkozatot irjanak alá, de nem akarták a szövetkezetek nagy csoportját az

Alliance-tól távoltartani. Remélték ugyanis, hogy az érintkezés és eszmecserék folytán sikerül majd a nyereségben való részesedésnek jelenlegi ellenzőit is nézetök megváltoztatására bírni és az Alliance vezéreszméinek megnyerni.

Bagnol szólal fel a módosítvány mellett, kijelentvén, hogy ennek elfogadásától vagy elvetésétől függ a cooperatio élete vagy halála.

J. C. Gray ellenzi a módosítványt, noha híve a participatio elvének; de az angol szövetkezetek legnagyobb része huzódzik e rendszer elfogadásától. A participatiót kötelezőnek kimondani annyit tenne tehát, mint az angol cooperatorok legnagyobb részét kirekeszteni az Alliance-ból. Fransquin (Belgium) ugyanezt constatalja az általa képviselt 14 szövetkezetre vonatkozólag.

Laroche-Joubert közvetítő indítványt tesz, melynek értelmében az Alliance célja mindent elkövetni a végre, hogy a szövetkezetek minden fajánál a nyereségben való részesedés alkalmaztassék. Többen, kivált az angolok óhajtják ennek elfogadását, mert a chambre consultative címén benyújtott indítvány határozattá válása az Alliance tagjainak rendkívüli megfogyását és az egyesület megszűnését idézhetné elő.

A radicalis módosítvány leghevesebb védője egy eléggé ismert közgazdasági író, du Maroussem, ki szerint a participatio rendszerének elejtésével a fogyasztási szövetkezetek alig különböznek a nagy áruházaktól. Formulázott indítványt nyújt be Duvigneaud-val oly értelemben, hogy a participatio elvének elfogadása mellőzhetlen feltétel az Alliance-ba való belépésnél, melyet a többi 42 aláíró magáévá tesz. Szavazásra kerülván, a congressus 88 szóval 45 ellen Laroche indítványát fogadta el és du Maroussem-ét elvetette.

A 2. §. kimondja, hogy az Alliance sem politikával, sem vallási kérdésekkel nem foglalkozik és hogy tagjai hitvallása az legyen, hogy a cooperatio más célok eszközéül nem szolgálhat. Robert e §-nál határozottan kijelenti, hogy ez nem csupán politizálás, hanem a socialistikus és collectivista eszmék vitába vegyítésének kizárását mondja ki. A socialista cooperatorokat nem akarják ezzel az Alliance-ból kirekeszteni, de ő, úgymond, szivesebben látná, ha a forradalmi socialisták teljesen különállóan szerveznék az ő

szájaizók szerint a szövetkezeteket és hagynák a többi egyszerű cooperatort a maga útján menni.

Bagnol a véleményszabadságnak tiszteletet követel és azért e §. második bekezdését mellőzni óhajtja. A congressus azonban a teljes szöveget fogadja el.

A 3. §-t, mely szerint úgy a szövetkezetek, mint azok egyes tagjai az Alliance tagjai lehetnek, vita nélkül elfogadják.

A 4. §-nál, mely a tagfelvételt a londoni központi iroda döntésétől teszi függővé, Bertin tiltakozik az ellen, hogy a nevezett fórum kénye-kedve szerint egyeseket socialis nézeteik miatt az Alliance-ból kizárjon. A congressus e felszólalást figyelembe nem véve elfogadja a §-t. A 7. §-t azonban Laroche-Joubert indítványára kibővitik azzal, hogy a központi iroda összes határozatai ellen a congressushoz felelkezhetni.

A többi §-ok több-kevesebb lényegtelen módosítással fogadtattak el.

A következő napon tartott ülés tárgya első sorban a 30 tagú központi bizottság megválasztása és a jövő congressus időpontjának és helyének megállapítása volt. Elias meghívja a congressust 1897-re Van Marken nevében Delftbe, mely meghívás el is fogadtatik. Ezután rátérnek a cooperatio nemzetközi statisztikájának megvitatására. Moron, a francia munkás-statisztikai hivatal igazgatója jelentésében részletesen indokolja a statisztika szükséges voltát és öt pontban vonja össze a megvitatandó kérdéseket. És pedig:

1. Mikép legyen a statisztika központosítva? E feladatot egy külön bizottságra óhajtja ruházni, melyben azon államok, melyekre a felvétel kiterjedne, egy-egy taggal volnának képviselve. Ezek begyűjtenék a hazájukra vonatkozó adatokat és azokat a bizottság titkárához juttatnák, ki azok összeállításáról és kinyomatásáról gondoskodnék.

2. Mely adatok gyűjtendők? Moron a következő kérdéseket ajánlja:

a) a szövetkezet székhelye és pedig úgy a város, a tartomány megnevezése, mint

b) a pontos cím (utca, házszám);

c) a szövetkezet címe;

d) a szövetkezet célja, tárgya, ügyköre;

e) a vezető vagy igazgató neve és címe.

Azonkívül a fogyasztási szövetkezeteknél tudakolandó:

A tagoknak eladott főbb árúk, továbbá az eladás a szokásos piaci áron vagy a beszerzési áron történik-e.

A termelési szövetkezeteknél kérdés teendő: az előállított főbb termékek, illetőleg a végzett munkák iránt.

A vegyes pl. mezőgazdasági szövetkezetekhez pedig valamennyi felsorolt kérdés intézendő.

Hitel, házépítő és egyéb szövetkezeteknél a műveletek és szolgáltatások szintén megjelölendők.

Érdekes volna továbbá megtudni az egyes szövetkezetek szolgáltatásainak összes értékét, a tagok, más csatlakozók és az alkalmazottak számát, a szövetkezet alapítása évét. A társasági tőkét főlegesen tudakolni, pontos, megbízható adatokra úgy sem számíthatni. Általában véve nem ajánlatos a kérdések számát a felsoroltakon kívül növelni.

3. Az adatgyűjtés eszközei és módjai tekintetében Moron az illető államok közigazgatási hatóságainak támogatását és közreműködését óhajtja igénybe venni, de közvetlenül az egyes szövetségekhez vagy szövetkezetekhez, vagy a cooperatio iránt érdeklődőkhöz is lehet e tárgyban fordulni.

4. Az eredmények közzététele történhetnék:

a) a szövetkezeteket földrajzi és tárgyi szempontból csoportosító lajstromban;

b) összefoglaló statisztikai kimutatásokban;

c) érdekesebb adatok kiemelésével, stb. Az ezeket magában foglaló évkönyv szövege többféle nyelvű legyen.

5. A költségeket az Alliance segélyéből, adományokból, hirdetési díjakból fedeznék.

A javaslat felett rövid vita keletkezett, melyben egyesek az adatoknak a helyszínére kiküldöttek útján való begyűjtését, mások több kérdőpontnak felvételét óhajtották; a javaslatot azonban eredeti szövegezésében elfogadták és rögtön megválasztották az állandó statisztikai bizottság tagjait.

A napirendre még Boyve-nek »A sajtó viszonya az Alliance-al« című előadása volt kitűzve, melynek kapcsán a congressus elhatározta, hogy minden országban bizottságot állít fel, melynek feladata a sajtó támogatását a cooperatio ügyének megnyerni és e bizottságok a congressusok alkalmával jelentést tesznek működésük eredményéről.

Ezután a tagoknak a congressushoz benyújtott indit-

ványai kerültek tárgyalásra. Így első sorban Vigouroux indítványa a tárgyalások egységes közös nyelve tárgyában, melyet azonban nem fogadtak el. A congressusi jelentéseknek négy (angol, francia, német és olasz) nyelven való kinyomatását a pénzügyi viszonyoktól teszik függővé. A cooperatio évenkénti általános megünneplése napjául augusztus hó harmadik szombatját tűzik ki.

Nagyobb vita csupán Bertin és társainak azon indítványánál támadt, mely a congressust adakozásra hívja fel az Albiban létesített munkás-üveggyár számára. Boyve előadó nem csupán az indítvány elvetését, hanem az a feletti vita elejtését óhajtja, mert a congressus akkor menthetetlenül a politikai discussio terére téved. Bagnol hangsúlyozza, hogy a szóban levő vállalat tisztán gazdasági és nem politikai czélokat tart szem előtt. Több tag egy nemzeti vállalat támogatását nem véli nemzetközi congressus feladatának, mire ily értelmű határozatot is hoznak.

Több kisebb jelentőségű indítvány letárgyalása után a congressus bezárása előtt szót kér Laurent, ki a párisi fogyasztási szövetkezetek képviselői (Bertin, Cuminál, stb.) nevében négy rendbeli kijelentést tesz. Az első de Larnagenak szól, kiről elismeri, hogy daczára aristocrata voltának, nemesen képviselte a munkások ügyét, de a ki sohasem igyekezett a szövetkezetekkel közvetlenül érintkezésbe jutni. Buisson jelentésére megjegyzi, hogy conclusiójának utolsó pontja nem elegendően hangsúlyozza a munka jogos igényeit. Charles Robertnek rossz néven veszi, hogy az általuk képviselt szövetkezeteknek collectivista vagy socialista czélzatokat tulajdonít és félreismeri a munkás-üveggyár alapításában nyilvánult törekvést. Végre pedig a munkások határozott óhajtását tolmácsolja, hogy az Alliance alapszabályaiba a nyereségben való részesedést kötelezőnek vegye fel.

Ezután a congressus ünnepélyes bezárása következett.

Miután az előzőekben az Alliance második congressusának lefolyását részletesen ismertettük, lássuk most, mik e congressus munkájának eredményei. Első sorban megjegyezzük, hogy ez üléselés nem nevezhető helyesen congressusnak, mert ez alatt rendesen oly egyének összejövetelét értjük, kiket valamely közösen érdeklő tárgy, eszme, közös foglal-

kozás gyűjt egybe, de a kik között a kapcsolat laza, az együttlét idejéig tartó, annak megszűntével pedig feloszlik. Az Alliance azonban több mint congressusok tartására szolgáló egyesület; a cooperatió eszméjének magasabb vagy talán legmagasabb fokban való érvényesítését láthatjuk benne. Szövetkezés útján erőt nyer a gyenge társaival való egyesülés által; az egyesek szövetkezetekbe csoportosulnak, ezek ereje növekszik ha társaikra támaszkodhatnak, szövetséget alakíthatnak. Ezen szövetségeket pedig összegyűjti körébe egy valamennyi országra kiterjedő egyesület: az Alliance Cooperative Internationale. Nemcsak tanácskozó, eszméket hirdető és terjesztő egyesület, hanem nagy horderejű, gyakorlati célja van: a nemzetközi kereskedelmi összeköttetések létesítése és fenntartása, mely feladat csak internationalis meg-egyezőssel oldható meg.

Az egyesület csak az 1896. évi ülésszakban lépett ki az előkészítés stadiumából; ekkor állapította meg véglegesen alapszabályait és munkaprogramját s így működése eredményeket előbb nem is mutathat fel. Sőt munkatervét is bizonyos fokig csak hiányosan készíthette el, mert számolnia kellett szerény pénzügyi erejével. A nagy feladatok, melyeket maga elé tűzött, oly csekély anyagi eszközökkel, a minőkkel az Alliance most rendelkezik, legfőlegbb hiányosan teljesíthetők.

A kezdet nehézségei a vezető férfiakat opportunismusra kényszerítik. Hogy az Alliance létrejövetelét biztosítsák, oly tágra terjesztik ki a szövetkezés fogalmának és tagságra alkalmasságnak határát, hogy abba a szövetkezetek minden formája, mint azt az egyik socialista érzelmű tag is megjegyezte, a nagykereskedőké és nagyiparosoké is belefér. Ily társaságban azután éppen nem meglepő jelenség a surlódás, a homlokegyenest ellenkező nézetek összeütközése, mint a milyenek ezen ülésszakban is lépten-nyomon előfordultak. Hiányzott a gyülekezetből egy a többi közül kiemelkedő alak, ki nagy tudományával, vagy gyakorlati tapasztalatainál fogva mint elismert tekintély érveivel súlyt tudott volna valamely véleménynek adni, mint például csak Luzzatit említsük, vagy Neale Vansittart-ot, a kire való hivatkozás szolgált különben állandó argumentum gyanánt.

A vitából különösen két csoport válik ki: egyfelől a végrehajtó bizottság Charles Roberttal élén, másfelől a párisi

socialista fogyasztási szövetkezetek képviselői: Bertin, Cumin, Bagnol, stb. Az elsőnek programja: az Alliance minden áron, a másodiké a tiszta cooperatív egyesületek szövetése. Rokonszenvesebb a socialisták szereplése, kik eltekintve néhány axiomaszerű mondásról és túlzó kijelentéstől, elég mérséklettel szólnak és nem gördítenek akadályt az Alliance létrejötté elé; a mellett azonban következetes elvhűséggel nyilvánítják nézetöket a cooperatióról.

És felfogásuk, így a nyereségben való részesedésről elfoglalt álláspontjuk túlzottnak nem is mondható. Nem merész állítás az, hogy a cooperatio fogalma magában foglalja a participatiót és ez utóbbi nélkül a szövetkezet alig különbözik egy nagy társascegtől vagy részvénytársaságtól. A cooperatio ugyanis a capitalistikustól eltérő termelési mód, a mely eltérés főleg a bér munka alkalmazásában vagy mellőzésében áll. A munkás azért lép a szövetkezetbe, mert nem akar bérért dolgozni, miután a bérben nem találja munkája megfelelő jutalmát; a kisiparos és a földműves pedig azért csatlakozik a szövetkezőkhöz, mert nem akar bér munkássá vagy napszámossá lenni. A szövetkezet termeléséhez munkájával és esetleg tőkével is járul, az elért jövedelemből pedig megkapja munkájának és tőkéjének szokásos díján felül mindkét rendbeli hozzájárulásáért nyereségrészét. A munkabért itt egyszerűen előlegezett nyereségjutaléknak tarthatjuk. A cooperatio tehát már eleve is kizárja a bér munkát; ez azonban átmenetileg alkalmazható, mely esetben azok munkája nem különbözik a tagokétól, épúgy megilleti tehát öket is a munkájok segélyével képződött jövedelem többletéből a nyereségrész, mint a tagokat. Mihelyt a szövetkezet ezen álláspontot el nem fogadja, a capitalistikus termelési rendszer elveit követi. Manapság különben több nagyiparos is alkalmazza a participatiót és a részvényes iparvállalatok is hallgatólag elfogadják a participatio jogosságát, midőn hivatalnokaiknak a nyereségből aránylagos jutalmakat, remuneratiót adnak.

További érdekes tárgya a vitának, noha napirendre tűzve nem volt, a socialismusnak a cooperatiohoz való viszonya. Hasztalan volna tagadni, hogy ezek egymással bizonyos kapcsolatban vannak. A socialismus célja más társadalmi és gazdasági rend létesítése, mint a jelenlegi; a cooperatio is az uralkodó termelési formától elütő termelési módot akar érvé-

nyesíteni; az öntudatos cooperator tehát socialista, de nem okvetlenül a jelen társadalmi rend felforgatására törekvő. Mert a forradalmi socialismus egyáltalán nem kapcsolatos a cooperatioval; a cooperator nem támadja a capitalistákat, csak versenyre kél velök, mint azok kelnek egymás közt. Így érthető meg a socialistáknak a cooperatióról táplált véleményük megoszlása; egy részök egész odaadással támogatja a szövetkezeteket, más részök ellenséges indulattal viseltetik ez egyesületek iránt, s nemcsak nem veszi igénybe céljai elérésére folytatott harczában, hanem pártszempontból veszedelmesnek is tartja. Ha ugyanis a hivei által alapított szövetkezetek sikerrel működnek, a tagok életviszonyainak javulásával, a jóllét terjedésével a harczias kedv lohad, csökken az elégedetlenek száma. A socialista párt nemcsak hogy elveszti őket párthivekül, de miután e szövetkezetek néha capitalisták egyesülésévé fajulnak, ellenfelekre talál bennök.

Az állam és a kormány magatartása a cooperatioval szemben szintén érintve lőn az ülések folyamán. Jellemző ellentét nyilatkozott már a szövetkezésnek előrehaladásáról szóló jelentésekben. A német és olasz előadó örömmel jelenti a kormány érdeklődését a szövetkezet ügye iránt, az angol kiküldött idézett szavai pedig eléggé megvilágítják az Angliában e téren kezdettől fogva uralkodó felfogást. Az alapszabályokba ugyan, mint láttuk, felvették az állami befolyás mellőzését, de Charles Robert nem feledkezik meg arról, hogy a congressus a kormány hivatalos protectoratusa alatt áll, hogy a kereskedelem- és iparügyi miniszter a megnyitó ülésen elnökölt és megmagyarázza, hogy ez azt jelenti, hogy az állam nemcsak lehetővé teszi a szövetkezetek alakulását, de azokat segíyezi is. Ugyancsak neki nagyon alkalmatlanok a socialisták, kikkel Holyoake sem óhajt egy táborban lenni, mert hisz azok az államtól várnak mindent, a cooperatorok elve pedig help oneself.

Mint a congressus lefolyásának ismertetéséből észrevehető, Magyarország nem volt ott képviselve, mindössze két üdvözlő táviratból sejthették a jelenvoltak, hogy hazánkban is lehetnek cooperatorok. De érdekelhetnek-e, érinthetnek-e bennünket a Párisban hozott, határozatok? Kétségtelenül s ha eddig keveset érdeklődtünk az Alliance programmja iránt,

annak oka talán a hazai cooperatio sajátos fejlődési viszonyai-ban keresendő.

A szövetkezeti mozgalom hazánkban ugyanis lényegesen eltérő a más nemzetek cooperativ törekvéseitől. E mozgalom tulajdonképi szülőföldjén, Angliában, más volt a szövetkezetek létesítésének alapgondolata és célzata; Owen és a keresztény socialisták voltak e téren az úttörők s ezek neve már jelzi a szövetkezetek programját. Franciaországban is alig volt elválasztható a cooperationalis mozgalom a socialistikus törekvésektől. Vezetőik a szövetkezést nem csupán eszköznek tekintették a szegényebb néposztály létviszonyainak javítására, szegénységének enyhítésére, hanem egy új gazdasági rendnek magvát, kiindulási pontját látták benne; a szövetkezetek szervezetének egyes alapelvei nagyjelentőségű gazdasági reformkérdések megoldására törekszenek, így a nyereségben való részesedés a munkabérek, a fogyasztás mennyiségének arányában, a munka igazságos díjazásának kérdését hozza felszínre. Igaz, hogy a szövetkezetek fejlődésök folyamán mindinkább eltértek az alapeszme szolgálatától, de egyszersmind mindjohban érvényre jutott és köztudattá vált a cooperatio helyes felfogása, hogy ez nem a romboló harcnak, hanem egy új gazdasági alakzat békés térfoglalásának szolgál.

Hazánkban azonban a szövetkezeteknek semmi közösségük nem volt a communismussal, a collectivismussal vagy más socialista rendszerrel. Nem is igen lehetett, miután keletkezésük idejében és azután is jó sokaig alig volt nagyiparunk s nem ismertünk sem ennek, sem pedig a földművelés terén munkáskérdést. Az első szövetkezetet, természetesen hitelintézetet, az erdélyi szászok alapították, mert a nagy németországi nyelvrokonaiknál jól bevált intézmény meghonosítását óhajtották. A szövetkezés előnyei azonban nem tüzelték fel sem a szászokat, sem a magyarokat további alapításokra. 1852-től 1858-ig nem jött létre sem hitel-, sem másfajta szövetkezet, pedig akkoriban más államokban virágoztak a fogyasztási, termelési, stb. szövetkezetek. Végre 1858-ban létrejött a második hitelszövetkezet, a kolozsvári, melyet csak azért alapítottak szövetkezeti alapon, mert az abszolút kormányzat alatt nehézségekkel járt a részvénytársaságok alapítása. Négy év múlva megint létrejött egy és végre 1864-től megindul a szövetkezetek alapítása, eleinte csak kis mérvben,

de az 1869—73-as években már erősen szaporodnak. Nem azért ugyan, mintha a szövetkezés erejének és társadalmi kérdés szempontjából való fontosságának tudata mindinkább tért foglalt volna, hanem mert ez időszakban mindennemű alapításoknak volt keletük. Nem szövetkezetek, hanem kisebb méretű hitelintézetek voltak, tagjai nem annyira hitel-igényeik kielégítése, mint a nyereségszerzés végett csatlakoztak azokhoz.

Bár a hitelszövetkezetek száma ez időtől fogva is évenként jelentékenyen növekedik, a mozgalom jellege alig változik, a mivel azonban nem csökken a Pestmegyei központi hitelszövetkezet és annak utóda, a Hitelszövetkezetek központi hitelintézete működésének fontossága és üdvös volta. Elvi kérdést a szövetkezetek ügye nálunk nem képezett; minél több hitelintézetre volt szükség és ha alapítási formának a szövetkezet felelt meg legjobban, ezt választották. Így a szövetkezés jóformán a hitel terére szorítkozott, azon csekély számú fogyasztási és termelési szövetkezet, mely mindezt hazánkban alakult és fenmaradt, alig jöhet figyelembe. Pedig iparunk immár jelentékeny fejlődést ért el, megismerkedtünk már az ipari munkáskérdéssel nemcsak elméletben, de tapasztalatok útján; vannak parasztsocialistáink is, kikben a külföldi munkásizgatók harczra tüzelő szava megfogamzott, de a kik más külföldi eszme-importtól: így a termelési és fogyasztási szövetkezetektől idegenkednek.

Hitelszövetkezeteink hazai hitelügyünk érdekében kétségtelenül fontos szolgálatot tettek, de cooperatív szempontból jelentőségük nem nagy. A hitelszövetkezetek a cooperatív szervezkedés primitívebb alakjai, annál fogva, hogy a tagok között az érintkezés ritkább, az együttműködés inkább csak eszmei, míg a szövetkezetek más alakjai a tagok szorosabb kapcsolatával, összetartásával járnak, több érdek, igény, szükséglet, fűzi őket egybe, mint a hitelegyleteknél. Kétségtelen azonban a hitelszövetkezetek nevelő hatása, előkészítő iskolául szolgálhatnak a cooperatio többi alakjaira. A hitelszövetkezet különben mint önálló egyesület nélkülözhető ott, hol termelési, fogyasztási, beszerzési és raktárszövetkezetek állanak fenn, mely esetben a hitelnek készpénzben nyújtása és arra külön intézet létesítése szükségtelenné válik. A csekély jelentőséget, melyet ez intézménynek tulajdonítunk, az ismertetett

congressus lefolyása is igazolja, melyben a hitelszövetkezetek ügye csak elvétve került szóba.

Az ezeret meghaladó hazai hitelszövetkezet létrejötte a cooperatioira alkalmas talajt sejtet, talán csak a helyes irányítás hiányzik. Természetesnek látszik, hogy miután a szövetkezés alapja az önsegély, a mozgalom megindítása és ébrentartása a közvetlenül érdekeltek hivatása és önmaguk iránti kötelessége. Érdeke ugyan ez a társadalom többi csoportjának is: e gazdasági mozgalmat a jelenlegi társadalmi rend fentartása szempontjából istápolni, de mulasztással vádolni azokat sem lehet, mert a termelő és fogyasztási szövetkezetek létrejötte tényleg sokaknak egyéni, üzleti érdekével jön összeütközésbe és így azok közönye az ő szempontjukból tekintve teljesen jogosult. A kormányzatot sem érheti a mulasztásért a vád; neki e téren nincs egyéb teendője, mint a szabad mozgás biztosítása, sőt, mint más országokban szerzett tapasztalatok tanusítják, sokszor káros is a hatóság beavatkozása. Első sorban függésre szoktatja a munkásosztályt, másrészt könnyelműsége, annak tudatában, hogy az állami támogatás áll a háta mögött; kölcsönök, segélyek utalványozása a szövetkezetek függetlenítését csorbíthatja a pénzüsszeghez kötött feltételek folytán, de fölösleges alapításokra is vezet, melyek azután az egész szövetkezeti eszmének hitelét rongtják.

A törvényhozás azzal, hogy a tervezett új szövetkezeti törvényt megalkotja, természetesen oly módon, hogy a szövetkezetek létrejöttét alapos ok nélkül meg nem nehezíti, a cooperatioval szemben megtette kötelességét. Ezzel az egyik alapfeltétel teljesítve volna, de nem hiányzik a többi sem; a termelési és fogyasztási szövetkezetekre kétségbevonhatatlanul szükség van hazánkban, közönségük is, sőt alapjaik megvannak a hitelszövetkezetekben. Csupán működésbe kell hozni a meglevő erőket és erre legjobban ugyanazok vannak hivatva, kik a hitelszövetkezeti mozgalomnak napjainkban élén állanak.

DR. FENYVESSY JÓZSEF.

IRODALMI SZEMLE.

Javaslat a quota megállapítására. Irta: Láng Lajos. Budapest, 1897.

Az a védelmi szövetség, mely Magyarországot és Ausztriát négy század óta egymáshoz fűzi, nemcsak az uralkodóház közösségén alapul, hanem mélyen gyökerezik a két állam érdekközösségében; a szó szoros értelmében történeti fejlemény. Már az a tény, hogy a saját külön nemzeti dynastiával birt magyar királyság, az őt megillető szabad választás jogán szent István koronáját az osztrák tartományok urának fejére tette, a végzetszerűség erejével ható világ-történeti tényezők kényszere folytán történt.

A csatlakozást Magyarországra nézve a keleti barbárság előnyomulása, az ozmán hódítás tette szükségessé, melylyel szemben saját ereje gyöngének bizonyult. Már Mátyás király éles tekintete világosan átlátta a helyzetet, azért igyekezett az osztrák tartományok birtokával növelni a magyar királyság erőforrásait abban a roppant küzdelemben, hol két világrend csapott össze s Magyarország volt az ütköző. A nagy király alkotása összeomlott, de politikája nem szállt vele sirba s azokat a főurakat, kik Ferdinándot ültették hazánk királyi székébe, nem annyira önző hatalmi érdek, mint inkább a helyes politikai érzék vezette.

De ép oly érdekek volt a Magyarországgal való szövetség az osztrák tartományoknak is, mert népek és vagyonuk pusztulását csak úgy kerülhették ki, hogy a népiértó ellenség dulásait Magyarország saját testével fogta fel s fordította el róluk.

A szövetség lényege a közös védelem volt; az ma is. A régi veszély megszűnt ugyan, de új veszélyek árnya vetődik fenyegetve ránk. A helyzet csodálatosképen ma is ugyanaz, mint századokkal ezelőtt volt, s a négyszázados védelmi szövetség egy hajszálnyit sem veszített belső jogosultságából.

De bármily indokolt és szükséges ez a szövetség, csak nehezen, hosszú küzdelmek után sikerült az államférfiúi bölcseségnek megtalálni azt a helyes formát, mely mindkét állam érdekeinek, egyéniségének megfelel. Századokig tartott Ausztria nyílt vagy rejtett támadása Magyarország politikai és gazdasági függetlensége ellen s e meddő tusa nem kevésbé gyöngítette az uralkodóház trónjának hatalmát.

A hosszú pernek az 1867. évi kiegyezés vetett véget; de bármily bölcs s az állandóságnak minden garantiáját magában hordó is a megoldás, lehetetlenség volt a két állam közt minden súrlódásnak, érdekösszeütközésnek elejét venni. Különösen élesen nyilatkozik ez a közös védelemből folyó közös költségek arányának tízévenként ismétlődő megállapításánál.

A quota megállapítása már az 1867-dik évi kiegyezés alkalmával sem ment könnyen. Ausztria jóval nagyobb hozzájárulást követelt részünkről, mint a mennyi Magyarország teherviselési képességének tényleg megfelelt; noha az igazságos kulcs megállapítása ekkor még nem ütközött nagyobb nehézségbe, mert Magyarországon ugyanaz az az adórendszer volt érvényben, mint Ausztriában s ennek alapján a teherviselési képesség arányát elég pontosan ki lehetett számítani. A megegyezés létrejött, nem ugyan a szigorú igazságosság követelményei szerint; mert Magyarország politikai tekintetéből részben engedett az osztrák követeléseknek s a helyes arányt jóval meghaladó hozzájárulásra kötelezte magát.

Az első tíz év leforgásával már meglehetősen eltávozott egymástól a két állam adórendszere s nagyobb nehézséggel járt volna az új kulcs megállapítása. De erre nem volt szükség. A lefolyt évtized Magyarországra a megpróbáltatás nehéz éveit foglalta magában; nyilvánvaló volt, hogy hazánk anyagilag nem fejlődött erősebben Ausztriánál, osztrák részről tehát nem lehetett ok vagy ürügy a magyar quota emelésére; de a magyar generositás sem kívánta annak leszállítását. — Ugyanez volt a helyzet egy évtizeddel később is.

A legutóbbi évtized alatt azonban Magyarország közgazdasága, bár az árnyoldalak is élesebben mutatkoztak, a fejlődésnek, haladásnak kétségtelen jeleit viselte magán. Ez, annak vizsgálata nélkül, hogy Ausztria közgazdasága nem fejlődött-e hasonló vagy még nagyobb arányban, elég volt arra, hogy osztrák részről mértéktelen követelésekkel álljanak elő s Magyarország hozzájárulásának aránytalan, képtelenül nagy fölemelését követeljék.

Ismeretes az osztrák quotabizottságnak az a kívánsága, hogy a két állam a közös kiadásokhoz lélekszámának arányában járuljon. Ismeretes a magyar quotabizottságnak kétszeri válasza is, mely a megczáfolhatatlan bizonyítékok súlyával tette tönkre az osztrák bizottságnak különben is gyöngye lábon állott argumentációját. De azt, a ki befogja fülét a józan érvek előtt, meggyőzni lehetetlen. Így történt, hogy a megegyezés a két bizottság között nem jött létre s a bizonytalanság érzete, mint a tolvajláz, ott lappang az állami élet ereiben.

Arról mindenki meg van győződve, hogy lehetőleg ki kell kerülni az ultima ratiót, a korona döntését; nagy érdemet szerez tehát magának az, ki a méltányos megegyezést a két fél között lehetőségessé teszi. Horánszky Nándor, a nemzeti pártnak nagytekintélyű tagja, a quotának utólagos megállapítását javasolta a nemzeti jövedelemnek időközben kipuhatolandó aránya alapján. A pontosan megállapított nemzeti jövedelem volna kétségkívül ideális mértéke a teherviselési képességnek s a leghelyesebb alap a quota megállapítására. De lehetséges-e a nemzeti jövedelmet a statisztikának bármily tökélye mellett minden kétséget kizárólag megállapítani? Nem tág tere nyílnék-e továbbra is a bizonytalanságnak s az ellentétes érdekek versengésének? Láng Lajos apróra kimutatja a javaslat gyöngéjét s hogy ezen az alapon szerencsés megoldásra jutni lehetetlen, s maga lép elő egy új javaslattal.

A mint röpiratának előszavában említi, most közzé tett quota-javaslatát még a múlt év végén kidolgozta, de minthogy a tárgyalás a két bizottság között még folyt, s a magyar quota-bizottság más álláspontot foglalt el a kérdésben, nem akarta nyilvánosságra hozni.

Láng Lajos már eleve, még mielőtt ismerték volna javaslatát, kemény támadásoknak volt kitéve miatta. Ez talán még érthető, mert hiszen az a hír volt elterjedve, hogy milliókkal akarja emelni Magyarország terhét. Az azonban kevésbé érthető, hogy midőn a javaslat megjelent s az első biztos fonálnak látszik abból az útvesztőből, hová az osztrák bizottság makacssága a kérdés megoldását terelte, a közvélemény, bár figyelemre méltatta, de még sem foglalkozott vele úgy, mint a hogy azt tárgyánál, tartalmánál s az író politikai egyéniségénél fogva méltán megérdemelte volna.

A javaslat, melyet Láng Lajos egy rövid röpiratban ritka világossággal, szabatossággal és elegantiával fejt ki és indokol, oly egyszerű, oly természetes, hogy valóságos Columbus tojása. A szeszre, czukorra, sörre és ásványolajra vetett termelési fogyasztási adók, továbbá a só- és dohányjövedék bevételeinek arányát ajánlja quota-kulcsul.

Kimutatja, hogy a hol államszövetségeknek közösen fedezendő kiadásai vannak, legtermészetesebb, legigazságosabb fedezeti forrásul a fogyasztási adók kínálkoznak.

Már az 1867-diki kiegyezés alkalmával szóba jött a fogyasztási adók közössé tétele s ez az eszme fölmerült a második kiegyezési tárgyalások alkalmával is. Fontos politikai okok szóltak ellene, részint a parlamenti ellenőrzés szempontjából, részint azért, mert a közös ügyek szaporításával Magyarország függetlenségének, különállásának garantái gyöngültek volna.

Láng nagy államférfiúi ügyességgel tudta a kérdés hegyét letörni, a nélkül, hogy a lényegét feláldozná. O nem közössé akarja tenni a fogyasztási adókat és monopolumokat, hanem a delegatiók által megszavazott közös költségekhez a két állam hozzájárulását kívánja az említett bevételek arányában megállapítani. Csorbitatlanul megőrzi a korábbi terv előnyét, de mellőzni tudja annak politikai hátrányát.

A vámbevételek eddig is a közös kiadások fedezésére fordítottak, Láng szépen mutatja ki a belső rokonságot, mely a termelési fogyasztási adók és a vámok közt mutatkozik. »Tulajdonképen mindegyik — úgymond — fogyasztási adó és pedig az egész területre kiterjedő, minden polgárt egyenlően érintő adó, csak hogy az egyiket a határon, míg a másikat benn a termelésnél szedik. De az egyszer kirótt teher minden körülmények között egyenlő marad, a szövetség bármely államában fogyasztszák magát a megadóztatott tárgyat. Míg az a teher, melyet a forgalmi fogyasztási adók, mint a bor- és húsadók, nemkülönben az egyenes adók raknak a polgárok vállaira ugyanegy szövetség különböző államaiban, sőt az egyes államok különböző tartományaiban is igen eltérő lehet.«

Láng Lajos javaslatának belső értéke attól függ, hogy helye mértékét képezik-e a fogyasztási adók és a monopolumok valamely ország teherviselési képességének? Nem alkalmasabbak-e arra az egyenes adók? A röpirat erre is megfelel: »Az egyenes adó közvetlenül keresi ugyan az adózó teherviselési képességét, de azt hiven sohasem fogja visszatükröztetni; mert a jövedelem megállapítása, történéjk az akár hivatalos becslés, akár az adózó bevallása, akár a kettő alapján, mindig a legtágabb tért engedi az önkénynek. A fogyasztási adó ellenben, igaz, hogy nincs szükségkép egyenes

arányban a teherviselési képességgel, más szóval a jövedelemmel ... de a jövedelem elsődrendű symptomája.»

Ha csak egy fogvasztási adóra vagy monopoliumra alapítanók a quotát, könnyen véthetnénk az igazság követelménye ellen, mert azok egy része alig van némi kapcsolatban a vagyoni helyzettel, pl. a sómonopolium valóságos fejadó; de épen a fölvelt adóforrások változatossága szolgáltatja a garantiát, hogy ily módon mégis sikerül közel jutnunk a teherviselési képesség igazságos megállapításához.

A szeszre, czukorra és sörre vetett belső fogyasztási adókat Láng Lajos, igen helyesen, nem vette számításba, sem a hús- és boradót, mely adónemeket nem a termelésnél, hanem a fogyasztásnál vetik ki. Ezek természetüknél fogva sem alkalmasak a közös kiadások fedezeti arányának megállapítására, de azért sem alkalmasak, mert a két államban nem kezeltetnek egyenlő elvek szerint. Ugyanez az érv szól a bélyegilletéknek s egyéb közvetett adóknak a számítási alapba való bevonása ellen.

Állításainak igazolásául Láng Lajos nemcsak a tudomány tekintélyeit szólaltatja meg, hanem a Németbirodalom gyakorlati példáját is felhossa argumentumul; s minden oldalról kifejtván javaslatának igazságos és czélszerű voltát, röviden bemutatja a számszerű eredményeket.

Ha kizárólag a fogyasztási adókat vesszük alapul, az arány Magyarország és Ausztria között úgy áll, mint 30·17 és 69·83; ellenben a fogyasztási adókhoz a monopoliumokat is hozzávéve, mint 31·28 a 68·72-höz. Ha pedig a lottót kihagyjuk a számításból, mely állami bevételeink sorában az eddigi alakban többé nem fog helyet foglalni, az arány 32·92 és 67·08 lesz.

Nem mernők állítani, hogy ez az arány Magyarországra nézve eléggé kedvező. A fogyasztási adók jövedelmében csak részben jut kifejezésre a vagyonosság, többé-kevésbbé ezek is a lélekszámhoz simulnak, következésképp a kevésbbé vagyonos Magyarország népe, aránylag e czímen is több adót fizet, mint Ausztriáé; de az is kétségtelen, a mit Láng nem csekély meggyőző erővel bizonyít, hogy a számítási alapul ajánlott négy fogyasztási adó és két jövedék közül egyiknél Magyarország, másiknál Ausztria van előnyben s egyik a másikat recompensálja.

Igen nagy előnye a Láng által ajánlott megoldásnak, hogy nemcsak jelenleg vetne véget az áldatlan versengésnek, hanem jövőre is biztos alapot teremtené. A quota megállapítása ugyan, az 1867. évi XII. t.-cz. 22. §-a értelmében, csak határozott időre történhetik, de ha egyszer egy világos, egyszerű, lehetőségig igazságos alapot találunk, aligha lesz kedve egyik félnek is eltérni attól s bizonytalanságnak, rázkódtatásoknak tenni ki nemcsak a monarchiát, hanem saját államát is.

Egy nagyon szellemes érv, melyet Láng Lajos még felhoz javaslata mellett, hogy t. i. a jelenlegi quota-küzdelemben, midőn az adatoknak egész tömegével támogatva mérjük össze a két állam teherviselési képességét, könnyen kísértetbe jön mind a két fél, hogy saját gazdasági erejét alábbra becsüli a valónál s egymásra licitál saját közállapotai nyomorúságának kiszinezésében, a mi úgy hatalmi állásunkra, mint közgazdasági viszonyainkra káros visszahatással van.

Az érdekes tanulmányt szerző így végzi, megtoldva még egygyel a felhalmozott érveket:

»Egy oly tárgyilagossá, a szövetséges államok egyetemes gyakorlata által szentesített alapra, minők a fogyasztási adók és monopóliumok, szükség van különösen abból az okból is, mert a mit különösen kerülni kell, nézetem szerint az, hogy a quota megállapítása feletti vita ne forogjon pusztán számok körül. Mert akkor az pusztán hatalmi kérdés lesz a két állam között, a mely küzdelemben a felzaklatott szenvedélyek mellett jobbról-balról elnémul nemcsak a méltányosság, de még az igazság érzete is. Egy ilyen vitában az alaki döntést a koronára hárítani végleges szerencsétlenség lenne. Mert a korona népszerűségének emelése az egyik államban, nem tudná kárpótolni azt a veszteséget, a melyet dicsfénye a másik államban multhatatlanul veszítené. A korona a maga varázserejét nem meritheti az egyoldalú kedvezésből. A korona valódi fénye és valódi melege abban a bizalomban rejlik, melynélfogva mindkét állam benne látja jogainak és érdekeinek legfőbb őrét.

»Bármily határozottan védekezzünk azonban az ellen, hogy a korona közvetlenül és alakilag döntsön e kérdésben, közvetve és lényegileg csak az a kulcs fog elfogadtatni, melyet ő is elfogad, többé-kevésbé támogat. Ép ezért kell az alapnak olyannak lenni, melyet első sorban és kizárólag nem lehet számbelileg kifejezni. Az alapnak tárgyilagossá érvelésen kell nyugodnia, melyből az arány mintegy önként áll elő, az önkény, vagy legalább a szándékos kedvezés vagy háttérbeszorítás minden érvényesülése nélkül «

Nem lehet feladatunk, hogy jóslatokba bocsátkozva kutassuk, lesz-e gyakorlati eredménye vagy sem Láng javaslatának? De annyit mindenkinél, a ki elfogulatlanul mérlegeli az eseményeket, el kell ismerni, hogy a versengő érdekek harcából jobb kivezető utat eddig még senki sem mutatott, s e röpirat komoly államférfiúi szó, melyet a politikai tapintat és a helyes közgazdasági érzék sugalt.

— a.

Das Verbrechen als sociale Erscheinung. Grundzüge der Kriminal-Sociologie von Enrico Ferri. Autorisierte deutsche Ausgabe von Dr. Hans Kurella. (Bibliothek für Socialwissenschaft. 8 Band.) Leipzig, Wiegand 1896 8° XV + 497).

Lombroso nagy feltűnést keltett dolgozatainak megjelenése óta valóságos tudományos iskola jött létre, mely a bűnös embert s a társadalomnak a büntettekkel szemben teendő intézkedéseit tanulmányozza. Olaszországban, az iskola szülőhelyén, ma már a kriminalisták, jogászok, orvosok és bölcsészek egész serege működik irodalmi és társadalmi uton az új eszmék érdekében. Francia- és Németországban, sőt szórványosan a többi művelt államokban is sokan nyilatkoztak határozottan az új iskola mellett, mely 1885 óta már többször tartott igen látogatott nemzetközi congressusokat a »kriminális anthropologia« érdekében, ezenkívül van »nemzetközi büntetőjogi egyesület«, számos szakközlöny s kriminális anthropologiai muzeum, melyek mind az új eszmék hirdetői és terjesztői.

Ferri fentcímzett műve mintegy összefoglalása az említett iskola gyakorlati jogi kutatásainak. Önérzetesen utal eddigi sokoldalú tanulmányaikra, összegezi azokat, összehasonlítja az eddigi jogi felfogással és gyakorlati törvényes intézkedésekkel s minden tekintet-

ben igyekszik kimutatni, hogy az ő álláspontjuk nem hypothesis, nem is egyes esetek megítélésére szolgáló elv, hanem valóságos tudományos inductiv alapon álló módszer, mely a jogbölcsezetet tudományos magaslatra emeli. Ezért új nevet is ad az iskola által követett módszernek s azt már könyve címében kriminális sociológiának nevezi el. A legfőbb eltérést ezen nézet és a régiek között abban találja, hogy nem a büntettek csoportosítására fektetik többé a fősúlyt, hanem a bűnös ember alapos megismerésére és bűnössége okainak kiderítésére.

Ezen az alapon hirdeti Ferri, hogy az ő tanuk szigorúan tudományos inductiv módszeren alapszik, akár csak a természettudományok. A régi büntetőjogi elméletek szerinte a római jogászok és középkori bírák tisztán gyakorlati intézkedések alapján a büntetteket apriori uton valami abstract jogi egységeknek tekintették s ezért a bűnösök megbüntetésénél és kezelésénél általános elveket hangsúlyoztak, még a bűnösök javítására célzó törekvéseik is, különösen a börtönrendszerek alkalmazásánál, nem az egyes bűnöst, hanem a büntettet tartották szem előtt. Ez volt szerinte a büntetőjog elméletének clasikus iskolája, mely épen doctrinár jellege következtében ma már csödüdött mondott s a büntetteknek szaporodását idézte elő.

Ezzel szemben az ő positiv irányú büntetőjogi iskolájuk a természettudományokban oly nagy sikert tanusított inductiv módszert alkalmazza, a társadalom pathologikus tünetényeit igyekszik alaposan megismerni, hogy ebből fejlődjék ki a therapia, azaz azon módok ismerete, melyek által az antisocialis tünetényeket megszüntetni, avagy legalább ritkábbakká és kevésbé veszélyesekké tenni lehetővé lesz. A természettudományi módszer alkalmazása a társadalmi élet tünetényeire mindenkor bizonyos megütközést keltett a nagy közönségnél, így a jelen esetben is, mindamellett a psychophysiologia alapeszméinek terjedése, a különböző társadalmak ethnographiai ismerete, mindenek felett a művelt közönségben ma már köztudattá vált nézet, hogy az absolut akaratszabadság eszményképe minden tekintetben tarthatatlan, megegyengetik a positiv kutatás útját e téren is s ma már nemcsak ügyészek és jogászok, hanem az orvosok, bölcészek, írók s általában a művelt emberek zöme gyűjti az adatokat s nagyon elterjedt az a felfogás, hogy a börtönöket és a törvényszéki tárgyalásokat az egészségügyi kutatásokkal analog modorban bűnügyi klinikák szempontjából is fel kell használni.

Ismeretes tény, hogy az olasz iskola működéséből a nagy közönség előtt főkép Lombrosonak és társainak az a törekvése keltett nagy feltűnést, hogy a bűnösök jelentékeny részének beszámíthatóságát megtagadták s általában hajlandók voltak a büntettek és vétések jó nagy részét olyannak tartani, melyeket nem börtönnel kell büntetni, hanem főkép az örültek házában való kezeléssel. Nagyon is hajlandók voltak ezért egyesek az új iskolát könnyedén elítélni. Pedig tény, hogy minden, az olasz iskolának elveit hirdető író, maga Lombroso is, különbséget tettek a bűnösök beszámíthatósága tekintetében. Ferri még tovább megy, mint előzői s öt különböző csoportot különböztet meg, u. m.: bűnös örültek, született bűnösök, bűnösök szerzett megszokásból, alkalmi bűnösök és szenvedélybűnösök s mindenikre nézve a büntetés kimérésénél más-más szempontok figyelembe tartását követeli. Általában véve Ferri nem oly elnéző bíró, mint a kriminalis sociologia hiveinél rendesen feltételezik. Így, hogy többet

ne említsünk, határozottan s több helyen részletes megokolással elítéli az uralkodó irányt a börtönrendszernél, mely a »rabló uraknak« sokkal nagyobb jólétet biztosít, mint a minő a szegény embereknek van, ellene szól határozottan a halálbüntetés eltörlésének s legfelebb csak azért tartja megengedhetőnek, mivel a korszellem hatása alatt igen kevés esetben alkalmazták, pedig így több a káros, mint a hasznos következménye s végül határozottan ellene nyilatkozik az esküdtszékek intézményének a közönséges bűnügyek tárgyalásánál s csaknem veszélyes játéknak mondja azt.

A beszámíthatóság új elmélete szerint a beszámíthatóság nem erkölcsi jellegű, hanem társadalmi és jogi s így a büntetés célja sem lehet az elrettentés vagy javítás, hanem a társadalom vagy az azt képviselő állam védekezése a társadalomellenes (antisocialis) törekvések meggátlása céljából. A Darwin-féle küzdelem a létért, ha rendes körülmények között történik, tudományosan feldolgozva létrehozza a Comte óta fejlődő sociologiai tudományt, mivel azonban a társadalomnak pathologikus jelenségei is vannak, szükséges a kriminalis sociologia is, mint tudomány. S ez az, a mit a positiv iskola akar, nem a kriminalis embertan és kriminalis statisztika egyszerű összeköttetése a büntetőjoggal, hanem valósággal radikálisan reformált új tudomány alakítása, melynek az előbb említett tudományok csak külön csoportjai.

A kriminalis sociológiának, mint egységes tudománynak, főfeladata tehát tudományos inductív kikutatása a büntetettnek, mint természetes társadalmi és jogi ténynek, e mellett azonban megállapítása a bűnösség okának, hatásának és gyógyításának. A classikus büntetőjog-tudomány valläserkölcsi szempontból indult ki s ezért a bűnöst büntette és pedig oly büntetésekkel, melyek mintegy előképei voltak a túlvilági büntetéseknek: a kriminal-sociologus ellenben a természet törvényeit kutatva a büntetettben, a társadalmi rend megzavarodását látja s okszerűen igyekszik a zavart eltüntetni s az egészséges társadalmi életet helyreállítani.

Ebből a szempontból indulva ki, Ferri a bűnösség fokának megítélésénél a veszélyességet (a társadalmi élet szempontjából) és a célzatosságot (a bűnös egyéniségét tekintve) tartja legfőbbnek, másrészt azonban a positiv iskola által szerzett tapasztalati adatok alapján a társadalmi élet fejlődési fokát s általában a külső tényezőket is tekintetbe veszi s ezért, mint látjuk, a felelősség szempontjából az alkalmi vétkezők csoportját külön sorolja fel. Ferri e tekintetben igen szigorú elveket hirdet; többek között az államot, mint a társadalom képviselőjét, kötelezné arra, hogy a bűnösök által okozott kárt teljes mértékben térítse meg, ha már a károsultakat megvédeni nem tudta, de viszont joga legyen magának a büntetteseken kártérítést venni. Ez okból minden büntettesnek, ha csak nem teljesen beszámíthatatlan beteg, kötelessége dolgozni mindaddig, míg munkája által a másoknak okozott kárt helyre nem pótolja (419. l., 366. l.). Épen ily szempontból követeli az államügyész vádmonopoliumának megszüntetését, a büntetőbiróság illetékességének kiterjesztését a magánjogi kártérítésre s a visszaeső bűnösök elítélésének szigorúsítását.

A társadalom védekezése természetesen nemcsak az alkalmi bűnösök ellen irányul, hanem a bűnösök többi csoportjaira is vonatkozik s ezek külön eljárás alá esnek.

A bűnös örültek számára szerzőnk külön — a rendes örültek házáitól eltérő szervezetű — intézetek felállítását kívánja, a melynek eddig csak Angliában vannak. Az ily intézetekben kellene elhelyezni a következőket: 1. Az örülteknek nyilvánított bűnösöket. 2. A büntetés ideje alatt megörülteket. 3. A közönséges elmeorvóintézetekben büntettet követett egyéneket. 4. Azokat a vádlottakat, kiknek elméjét megvizsgálni kell.

A született bűnösöknél első sorban a halálbüntetés jogosult, mint a természetes kiválasztás törvényes módja, mivel azonban a tömeges kivégeztetést (Olaszországban évente legalább ezer ily fajta bűnös van) a modern közvélemény nem tűrné el, csak az életfogytig tartó deportatio vagy a határozatlan ideig tartó fogház a valódi büntetés, mint a társadalom védekezése ellenük. Kisebb büntettek esetén csak többszörös visszaesés szolgálna okul ily szigorú büntetésre. A börtönbüntetés azonban lehetőleg mindig határozatlan időre szóljon s a bűnösöket ne magánzárkákban tartsák (ezt a rendszert szerző századunk egyik legnagyobb tévedésének tekinti), hanem közösen a többiekkel s lehetőleg földmivelő telepeken, természetesen felügyelet alatt.

A megszokásból ismételve bünt elkövető embereknél a büntetés szabadságvesztés és kártérítés együttvéve. A letartóztatásnál fokozatosan kell eljárni, bár nagyon rövid idő kiszabása helytelen s ez esetben szükséges fokozatot tartani meg a visszaesés száma és a büntettet előidéző okok szerint.

Az alkalmi büntettesekkel szemben nem a büntetés, hanem a büntetteket előidéző okoknak lehető elhárítása a fődolog. Maguk a bűnösök — ha a büntett nem nagyon súlyos — egyszerűen kártérítéssel fenyíthetők, más esetekben hozzájárulnának az eltávolítás a büntett helyétől vagy földmivelő telepekre küldés, de kevésbé súlyos és szigorú fegyelmi feltételek alatt, mint a hogy azt a született bűnösöknél vagy visszaesőknél alkalmazzák.

A szenvedélyből (szerelem, hiúság stb.) elkövetett büntettek megtorlásánál a szabadságbüntetés egyáltalán helytelen, helyesebb az anyagi kárpótlás kötelezettsége, az eltávolítás az áldozattól, feltéve mindig, hogy a büntettet kizárólag pillanatnyi szenvedély hatása alatt követték el, különben ők is inkább az alkalmi büntettesek csoportjába tartoznak.

Mindezek a következtetések azonban csak abban az esetben valósíthatók meg helyesen, ha a büntetőjogász nem tekinti a büntettet, mint jogi egységet, azaz az egész társadalmi élettől elkülönítve. Ez volt eddig is a classikus iskolának főbaja s ez okozta, szerzőnk szerint, hogy a büntetőjogban a betűuralom oly nagy tért nyert, hogy a bűnesetek száma évről-évre szaporodott s hogy a törvény, bírói ítélet s büntetés utja annyira külön vált az ugynevezett megelőző intézkedésektől.

A bűnösség jellege eo ipso biológiai s azért a kriminalis sociologia kizárólag inductiv uton haladhat előre; egyes kérdésekben még nem lehetséges ugyan teljesen exact eljárást követni, de az alaptételek felállításának megkísérlése ma már, midőn a kriminalis anthropologia és statisztika annyi sok adatot gyűjtött össze, teljesen jogosult.

Nem követjük szerzőt a részletekbe, de készséggel elismerjük hogy anyagkészlete igen nagy, többek közt a magyar büntetőjog

irodalmat s statisztikát is ismeri, még a »Magyar Igazságügy«-re is hivatkozik. Így a mű, melyet szerzőnk az uttörő lelkesedésével s itt-ott természetes túlzásaival irt meg, egészen véve nagyon méltó az elolvasásra mindazoknak, kik büntetőjoggal avagy általában társadalmi kérdésekkel foglalkoznak.

—y.

Spahr B. Charles: An essay on the present distribution of wealth in the United States (Library of economics and politics. Edited by Richard J. Ely. Number twelve.) New-York, 1896 8° VIII. + 184 lap.

Többet ad, mint a mennyit czimében ígér. Jóformán csak az első fejezet, a műnek egy harmada, foglalkozik a vagyonmegoszlás kérdésével s ott is összehasonlítást tesz az angolországi viszonyokkal, a további fejezetekben már a jövedelem megoszlásáról és az adók kivetésének módjáról szól s az amerikai viszonyok megvilágítása végett részletes ismertetéseket közöl más országok állapotáról, különösen Svájcra. Spahr műve ennél fogva nemcsak érdekes, de valóban tanulságos.

Az amerikai milliomosok hire a nagy közönség előtt is ismeretes. Gould, Rochefeller, Vanderbilt, Astor s mások neveivel gyakran találkozunk a napilapokban s Holmes adatai szerint jelenleg 4047 milliomos van az Egyesült-Államokban, kiknek vagyonát összesen 10—15 milliárd dollárra lehet becsülni. Ez a rengeteg szám megdöbbentő s Spahr is elismeri, hogy habár a milliomosok vagyonának értéke szerint jóval közelebb áll a 10 milliárdhoz, mint a 15-höz, ténynek vehető, hogy Amerika lakosságának egy százaléka rendelkezik a vagyon felerésze felett s a népességnek csaknem fele részét tényleg vagyontalannak lehet mondani.

Számadatai, melyeket több forrást összehasonlítva állított össze s melyek ezért eléggé megbízhatók, 1890-ről a következő tájékoztatást nyújtják a vagyonmegoszlásáról:

Csoporto .	Családok száma	Összes vagyon d o l l á r o k b a n	Átlago vagyon
Gazdagok (50.000 dolláron felül) .	125.000	33.000.000.000	261.000
Jómódúak (5—50 000 dollár közt)	1,375.000	23,000,000.000	16.000
Középosztályúak (500—5.000 dol- lár közt)	5,500.000	8.200,000.000	1.500
Szegények (500 dolláron alul) . .	5,500.000	800,000.000	150
	12,500.000	65.000,000.000	5.200

A vagyonmegoszlás tehát egészségtelennek látszik. De ha összehasonlítjuk Anglia helyzetével, egészen másként ítélhetjük meg. Angliában ugyan nem vették számításba az ingatlan vagyonnal nem bíró szegényeket, kiknek száma pedig a népességnek több mint háromnegyedrésze, mivel azonban ezek ingóságainak értéke aligha több egy milliárd forintnál (100 millió font sterling), holott Angliában a magánvagyon 107 milliárd forintba becsülik, ez a kihagyás nagy zavart nem okoz. Az angol számadatok 1891-ről a következők:

	Birtokos családok	Összes vagyon font sterlingekben
1.000 font sterlingen alul	2,000.000	800,000.000
1.000—10.000 font sterling közt . . .	500.000	2.000,000.000
10.000 font sterlingen felül	125.000	7.900,000.000
összesen . .	2,625.000	10.700,000.000

Összehasonlítva a két táblázatot, láthatjuk, hogy a gazdag (százezer forintnál több vagyonnal rendelkező) családok száma Angliában is csak annyi, mint a sokkal népesebb amerikai Egyesült-Államoké s hogy ezek nem felét, hanem csaknem háromnegyedét bírják az összes vagyonnak. Így Angliában hasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb a vagyonmegoszlás, a mit tanusít az is, hogy a jómódú középbirtokú családok száma itt csak félmillió az amerikaiaknál jelzett 1,375.000-rel szemben.

A vagyon megoszlásának kedvezőbb voltát mutatja továbbá az a tény is, hogy az amerikai családok közül 47.80%, azaz csaknem fele saját házában lakik s ezzel kapcsolatban a középvagyonú osztály főképp a nagy városokon kívül él, míg az angoloknál éppen megfordítva az is a nagy városokba szorul s így a vagyon ott sokkal inkább koncentrálva van, mint az amerikai Egyesült-Államokban, hol ennek következtében a liberális áramlatnak is biztosabb talaja van.

Mindamellet az utóbb említett előny jóformán csak történeti, a mennyiben Angliában már a napoleoni hadjáratok után, Amerikában ellenben csak félszázad múlva a polgári háború után kezdődött meg nagyobb mértékben a vagyonnak capitalistikus tömörülése, de azért már itt is megkezdődött s egyes helyeken óriási fokra emelkedett a nagy városok anyagi túlsúlya a vidék felett, mely lassankint a vidék elszegényesedésére vezet.

A vagyonmegoszlás azonban nem ugyanaz, mint a jövedelem megoszlása s ezért az általános jólét megítélésére nézve szükséges ezt is tekintetbe venni. Spahr különösen az amerikai Egyesült-Államokra vonatkozólag külön részletes tanulmányokat tett a jövedelmi ágak egyes csoportjai szerint s az eredményt 1890-re vonatkozólag a következő számokban tünteti elő:

Jövedelem nagysága	Családok száma	Jövedelem a mun- kából	Jövedelem a tőkéből	Összesen
			millió dollárookban	
5.000 dolláron felül . . .	200.000	700	2.410	3.110
1.200—5 000 dollár között . . .	1,300.000	1.560	1.330	2.890
1.200 dolláron alul . . .	11,000.000	4.200	600	4.800
összesen . .	12,500.000	6.460	4.340	10.800

Arányszámokban kifejezve az eredmény az, hogy a nemzeti jövedelemnek csaknem egyharmadát teszi zsebre a családok egy század része, míg a szegények közül egy családra átlag csak 436 dollár jut s azt is főképp munkájával kell megkeresni. Igen természetes, hogy a 11 milliónak vett szegénysztyályból ismét legalább $\frac{3}{5}$ rész még az átlagnál is jóval kevesebb jövedelem felett rendelkezik.

Szerzőnk szerint azonban még ez a helyzet is sokkal kedvezőbb, mint a hogy Európa nagy nyugoti országaiban van. Így Dudley Baxternak 1868-ra vonatkozó s szerzőnk által alaposnak tartott számítása szerint az angol nemzet 814 millió font sterlingre

menő évi jövedelméből átlag 100 fontnál kevesebbet $12\frac{1}{2}$ millió család kapott, így a nemzet összes jövedelmének fele, 405 millió a 13,720.000 birtokos közül 12,458.000 között oszlott meg. A másik feléből ismét az 57.300 családból álló kis dúsgazdag osztálynak $209\frac{1}{2}$ millió jutott s az 1,204.700 családot tevő középosztályra nem egészen 200 millió. Így Angliában a középjövedelmű osztály nagy hátrányban van az amerikaival szemben. Párisban Leroy-Beaulieu adatai 1878-ból még szomorúbb képet mutatnak, a mint azt a következő csoportosított táblázatból világosan láthatjuk:

Jövedelmi csoportok	Családok száma	Jövedelem összege millió francokban	Családok százaléka	Jövedelem százaléka
2.400 francon alul . . .	468.641	750	68.4	24.00
2.400—7.500 franc között	156.590	640	22.8	20.46
7.500—32.000 franc között	44.853	610	6.5	19.54
32.000—133.000, fr. között	13.034	790	2.0	23.04
133.000 francon felül . . .	1.834	405	0.3	12.96
összesen . .	684.952	3.125	100.0	100.00

Tehát Páris városi lakói jövedelmének harmadrésznél több nem egészen 15 ezer családra jut, az egésznek valóságos töredékére.

Lényegileg ugyanily állapotokat találunk a többi országokban is. Bazelban az öt leggazdagabb család jövedelme több, mint a város összes lakói jövedelmének fele, tíz emberé több, mint ugyanannak háromötöde. Ennél a városnál szerzőnk érdekes összehasonlítást tesz a multa nézve is, mivel 1429-ből maradt fenn az adózók jegyzéke; akkor körülbelül 10.000 lakosa volt a városnak, 1879-ben 63.000. A két adózási arányt a következő táblázat mutatja:

	1429.		1879.	
	Adózók száma	Adó- százalék	Adózók száma	Adó- százalék
3.000 francon alul	1.763	7	nem esnek alá	alá
3.000—20.000 francig	552	20	2.078	3
20.000—100.000 francig . . .	180	40	1.319	13
100.000—500.000 francig . . .	30	33	501	24
500.000 francon felül	—	—	212	60

A vagyon és jövedelem arányos megoszlását igen természetesen jelentékenyen megváltoztathatja az igazságtalanul kivetett adó. Szerzőnk e tekintetben határozottan elítéli az indirect adórendszeren alapuló amerikai eljárást, példákkal mutatja ki, hogy ez mennyire kárára van a szegényebb osztályoknak. Másrészt azonban örömmel constatalja, hogy a helyi adózásnál a legutóbbi időkben a progressív jövedelmi adó alkalmazása nagyon előrehatolt, sőt azt állítja, hogy e tekintetben az amerikai Egyesült-Államok adórendszere jelenleg a legczélszerűbb, még a svájczit sem véve ki. Bizonyítékul becslés alapján a helyi adók megoszlását a következő táblázatban tünteti fel:

Jövedelmi csoport	Családok száma	Összes vagyon millió dollárookban	Összes jövedelem millió dollárookban	Helyi adók	Helyi adók jövede- lemhez	százaléka vagyon- hoz
5.000 dolláron felül . . .	200.000	35.500	3.110	220	0.07	0.006
1.200—5.000 dollár között	1,300.000	20.500	2.890	170	0.06	0.008
1.200 dolláron alul	11,000.000	9.000	4.800	125	0.03	0.014
összesen . .	12,500.000	65.000	10.800	515	0.05	0.008

A jövedelmet illetőleg tehát szemmel látható a progressiv jelleg, bár megfordítva látjuk, hogy a szegény emberek vagyona kétszerte súlyosabb adó alá esik még így is, mint a gazdagoké. Szükséges ennél fogva változtatni még a helyi adók kivetésének módján is. De ha a helyi adókhoz hozzáadjuk az országos adókat, illetőleg a vámokból rájuk eső részt, azt találjuk, hogy az amerikai Egyesült-Államokban minden adófizető jövedelmének körülbelül egy tizenkettedrészét kénytelen átengedni a hatóságok javára. Ez a vagyonos osztály vagyonának egy százalékát sem teszi, de a szegényebbeknél négy százaléknál is többet, ily módon az állam maga növeli az egyes osztályok között tényleg fennálló válaszfalakat, holott elő kellene mozdítania azok eltüntetését.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Társadalmi kérdések.

A közjótékonyság statisztikája. A fogyatékos érzékűek és betegek számára felállított közjótékonysági intézeteken kívül a statisztika mindeddig csak szórványosan foglalkozott a társadalmi élet sokoldalú jótékony működésének eredményeivel. Az előbb említettek is valószínűleg jórészen azért általános kivételek, mivel a legtöbb népszámlálás külön számbaveszi a vakokat, siketnémákat, hülyéket és a betegeket.

Kétségtelen, hogy a statisztikának ez az ága nehezen művelhető. A legtöbb esetben nem hatóságok avagy nyilvános számadásra kötelezett társulatok, hanem szabad egyesületek és magánosok tartják fenn és kezelik a közjótékonysági intézeteket s ezeknek felügyeletéről az állam nem gondoskodik. Mindezen kívül a jótékony intézetek szervezetének nagy változatossága, valamint céljaiknak túlnyomólag erkölcsi jellege megnehezíti, hogy az állapotot és eredményt számokban kitüntessük és az igazsághoz hiven összegezzük. Még a jótékonyságot élvezők száma sem mutat tájékoztatást, mivel például a népkonyhákban kiosztott ételadagok száma, vagy a tanuló gyermekek karácsonyi felruházása az elaggottak menedékházaiban állandóan ápoltak számával épen nem hasonlítható össze. Hasonlóképp igen nehéz az alapokat és egyesületek kiadásait összehasonlítani s némely esetekben csaknem lehetetlen az egyesületek külön irányú működéseit egymástól elkülöníteni.

A közjótékonyság statisztikája ennél fogva bizonyos fokig mindig descriptiv jellegű lesz s csak a törvényesen rendezett intézetekről (p. a munkások betegsegélyezése, árvanevelő intézetek, stb.) lehet részletesebb összehasonlító adatokat követelni. Mivel azonban még a descriptiv statisztikai irodalom is szegényes e téren, örömmel kell üdvözlönnünk a svájci közhasznú társaság kezdeményezését, mely saját hazájának jótékony intézeteiről általános és minden ágat felölelő munkát¹⁾ dolgoztatott és adott ki.

A mű tömör szerkezetű. Kantonok szerint egyenkint írja le a különböző jótékony intézeteket és egyesületeket, mindenütt elmondja azok célját, esetleges felvételi feltételeket, hozzáteszi még az alapítási évet, a jelenlegi elnök vagy igazgató nevét, a főbb adatokat a vagyonról és évi forgalomról, de mindezt átlag 5–10 sorban

---

¹⁾ Die Anstalten und Vereine der Schweiz für Armenenerziehung und Armenversorgung. Bearbeitet im Auftrage der Armenkommission der schweiz. gemeinnützigen Gesellschaft von Wilhelm Niedermann, Pfarrer in Oberuzwil und herausgegeben von der schweiz. gemeinnützigen Gesellschaft. Zürich, 1896. 8°. XVI + 389 l.

közli s csak igen ritka esetben terjed egy intézet leírása 50 sornál többre. Nem tiszta térkimélésből történt ez, hanem részben azért is, mivel igen sok egyletről és intézetről nem szerezhettek bővebb adatokat, bár az adatgyűjtő bizottság ügybuzgó és tekintélyes emberekből állott. Szerző többek között az előszóban felemlíti, hogy számos intézetről még a helybenlakók nagy részének sem volt tudomása.

Az adatok hiányossága és nagy változatossága miatt a feldolgozó nem is kísérlette meg az összegezést és összehasonlitásokat. Egyedül az egyesületek és intézetek számát összegezi a következő (a kantonok szerint való megoszlást mellőző) táblázatban:

A) 1-2. Szegény gyermekeket nevelő intézetek és egyletek és árvákat nevelő intézetek és egyletek	
	együtt . . 129
B) Erkölcsei hiányban szenvedők ápolása:	
3. Elhanyagolt gyermekeket ápoló egyletek és intézetek	28
4. Javítóintézetek és szeretetházak	33
5. Kényszer-javítóintézetek és munkásgyarmatok	23
6. Részegesek gyógyintézetei és menhelyei	9
7. Cselédek és leányok menhelyei	44
8. Bukott nők asylumai	16
	Együtt . . 153
C) Szellemileg vagy testileg gyengék és betegek ápolása:	
9. Gyengeelméjű gyermekek intézetei	13
10. Skrofulás gyermekek intézetei	1
11. Nyavalyatörők intézetei	4
12. Intézetek és egyesületek vakok és siketnémák számára	30
13a) Kórházak, betegmenhelyek	210
13b) Lábbadozók intézetei, sanatoriumok, szegényfürdők	69
14. Elmebetegek kórházai, segélyegyletek elmebetegek számára	39
15. Elaggottak, gyógyíthatatlanok menhelyei s más ápoló-intézetek	81
16. Bölcsődék, gyermekörizőhelyek	37
17. Szünidei gyermektelepek, tejosztó-állomások	22
	Együtt . . 506
	Összesen . 788

Miként e táblázatból láthatjuk, Svájc (még abban az esetben is, ha a kórházakat s más nem annyira közjótékonyági, mint inkább közegészségügyi intézeteket számításon kívül hagyjuk) jelentékeny haladást mutathat a közjótékonyág terén, a mint azt méltán várhatunk oly nemzetnél, hol többek között a szeretetházak és szünidei gyermektelepek eszméje testet öltött s melynek népe magasfokú műveltségéről már régóta ismeretes.

A magyar közjótékonyági intézeteket irodalmunkban mind ez ideig csak egyetlen munka¹⁾ ismertette, mely az ezredévi kiállítás alkalmából jelent meg. Ebben a munkában szó van 124 intézetről, melyek közül 13 a nem ép érzékűek számára szolgál, 9 szeretetház és javítóintézet, 9 másnemű jótékony nevelőintézet, a többi pedig árvaház. Az összehasonlítás a svájci adatokkal tehát nem lehetséges,

¹⁾ Emberbaráti tan- és nevelőintézeteink. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából az 1896-iki ezredéves kiállítás alkalmára írta György Aladár. Budapest, Wodianer, 1896. 8°. 93 l.

mivel itt a betegek ápolása, a nem tanítással foglalkozó intézetek s az összes, intézetet fenn nem tartó egyesületek mellőztetnek, mindamellett egyetlen pillantás a fenti táblázatra meggyőzhet arról, hogy a kis Svájcban tisztán a tanítással és neveléssel foglalkozó emberbaráti intézetek száma is jelentékenyen nagyobb, mint nálunk. Nálunk csak egy intézet van vakok számára s egy a hülyék és gyengeelméjű gyermekek számára s ez eléggé mutatja szegénységünket s elmaradottságunkat.

Nőegyleteink és kórházaink jelentékeny száma nagyon valószínűvé teszi ugyan, hogy a svájci müben felsorolt jótékonycélú intézetek és egyesületek számához hasonló számot Magyarországon is ki lehetne mutatni. De ha ez megtörténnék is, kétségtelen, hogy mi lennénk a szegényebbek a csekély népességű Svájcczal összehasonlítva. Még inkább láthatjuk azonban hátramaradottságunkat, ha a svájci kimutatás jegyzékét olvasva, azt tapasztaljuk, hogy oly fontos közjótékonyági és társadalmi intézmények, minők a cselédek menhelyei, makacs részegesek gyógyintézetei, csavargók számára bocsátott földművelési telepek, segélyegyletek örültek számára, zárandokok kunyhói, gyermekörizőhelyek (a hol a szüleik elfoglaltsága miatt magokra maradt tanulók a tanítás közben fennmaradó szabad óráikat felügyelet alatt és hasznosan tölthetik), absolute nincsenek s egyes kis jótékonyági intézetek, köztük a magános nők menedékházai, lelenczházak, szegényfürdők, hogy ezt a kifejezést használjuk, még csak embryóban vannak meg.

Svájcz gazdagságát közjótékonyági intézetekben tanúsítja az is, hogy minden egyes kantonban jegyezhetek fel legalább egy-egy ily intézetet s többek közt árvaház csak a kis Appenzellben s Nidwaldenben nincs, ellenben Bazel városában magában 50 közjótékonyági intézet van s a kis St.-Gallenben 48. Százon felül vannak képviselve Zürich, Waadt és Bern kantonok, melyek különben is a nagyobbak közé tartoznak. Ezzel szemben a magyar kimutatás szomorúan említi fel, hogy 38 megyében nincs árvaház, többek közt oly nagy megyékben sem, minők Bihar, Hunyad, Máramaros, Nyitra, Temes, Zala, Zemplén, továbbá nincs oly nagy törvényhatósági joggal felruházott városokban sem, minők Baja, Kecskemét, Selmeczbánya, Újvidék, Versecz és mások.

A legtöbb intézet természetesen Svájcban is szegény, adományokból és gyűjtésekből tartja fenn magát, van azonban közöttük mintegy 25 tekintélyes alapvagyonnal s ezenkívül csaknem ugyanennyi a kantonok vagy városok által fentartott nagyobb közintézet. Legnagyobb, tízmillió francot meghaladó alapvagyonra van a berni »Inselspital und Ausserkrankenhaus« című már 1284-ben alapított intézetnek, hol a járóbetegeken kívül átlag 400 beteget ápolnak s több gyógyíthatlant halála napjáig tartanak. Több millió alapvagyonuk van még a berni és tessini polgári kórházaknak. Az aggápoldák közül legtekintélyesebbek a berni, neuvevillei, rheinaui és mások. Árvaházaik között sok a jelentékeny, így Sennhof-Brittnauban, Kriegstettenben, Mollisban, Freiensteinben, Freiburgban, Lausaneban, Cuernensben, Biltben s más helyeken, de általában többnyire kis községekben, ellentétben a mi árvaházaink elhelyezésével. Sok a gyermekkórház is, legvagyonosabb a bazeli és a mariahalderlenbachi Zürich kantonban, mely utóbbi inkább menház jellegű a testileg vagy lelkileg beteg gyermekek javára. Bernben a cselédek

számára külön tekintélyes kórházat tartanak fenn, mely szintén menedékház és aggápolda jellegű. A siketnémák számára St.-Gallenben van a legvagyonosabb egyesületi intézet.

A társadalmi működésnek kétségkívül legszebb virága a közjótékonyosság. Lehet kétségbevonni, hogy a magánjótékonyosság hatáso-e a közgazdasági állapotokkal és intézményekkel szemben, de nem lehet eltagadni, hogy a nemzet értelmiségének és ethikai fejlődésének a közjótékonyosság fokozata egyik értékmutatója. A svájci magánjellegű statisztikai kísérletet azért nem szabad kicsinyelnünk, még ha — miként láttuk — az összegyűjtött adatok nagyon hiányosak is arra nézve, hogy segítségükkel összehasonlításokat lehessen eszközölni és következtetéseket alkotni.

—r.

A graphicus rajzok a statisztikában. — A statisztikai eredmények népszerűsítésére a nemzetközi összehasonlító statisztikai kézikönyvek mellett kiváló fontossággal bírnak azok a graphikai rajzok, melyek segítségével részint tudományos művekben, részint kiállításokon, részint egyes atlaszokban a statisztikai eredményeket a nagy közönség által könnyen megérthető és áttekinthető módon teszik közzé.

A szemléltetés módszerének alkalmazása a statisztikában ös-régi, talán egyidejű magával a statisztikával, rendszeresen azonban csak egypár évtizede használják s ennek az iránynak megindítója dr. Mayer György, a bajor statisztikai hivatal egykori vezetője volt, ki az 1876-iki budapesti congressus alkalmából erről a tárgyról »Gutachten über die Anwendung der graphischen und geographischen Methode in der Statistik« című ma is használható művét megírta.

Jó hosszú ideig azonban csak az országok különböző színű és árnyalatú térképei, továbbá különböző hosszúságú oszlopok egymásmellé állítása által igyekeztek a statisztikusok kutatásaik eredményét szemléltethetővé tenni, a minthogy a népszámlálásokról megjelent hivatalos kiadványokban többnyire ma is ezeket a módszereket alkalmazták. Nagyobb változatosságot találunk már az újabb kiállítások számára készített statisztikai táblázatokban, hol a csinra és változatosságra is különös figyelmet fordítottak s egyes statisztikai monographákban, minő volt közelebb a francia statisztikai atlasz.

A példa természetesen utánzásra talál s csaknem minden újabb kísérlet hoz valami új érdekes gyarapítást e téren. Így méltán gyönyörködve lapozhatjuk végig a svájci statisztikai hivatal által legújabbban¹⁾ kiadott képes atlaszt, mely 18 táblázatban szemlélteti az ország jelen állapotára vonatkozó főbb adatokat, nagyobbrészt kantonok szerint, de oly módon, hogy csaknem minden táblázat más-más, a tárgynak megfelelő graphicus módszert használ.

A legegyszerűbb módszert, tudniillik különböző nagyságú egyenes vagy görbe *vonalak*at, használja a pénzügyi eredmények

¹⁾ Geographisch-statistischer Atlas der Schweiz. Herausgegeben vom statistischen Bureau des eidg. Departements des Innern, 1897. Bern. Schweizerische Statistik. 110. Lieferung. (Francia szöveggel is.) 8°. XXVI + 96 l. és táblázatok.

évenként való kitüntetésénél avagy a választás alá eső főbb tisztviselők hivatalos működési tartamának feltüntetésére.

Az *oszlopok* alkalmazása igen ügyesen történik a VI-ik táblázatban, mely háromféle színezésben a születések, esketések és halálozások számát az egyes kantonokban is kimutatja. Ugyanezt a módot alkalmazzák az öngyilkosságok és más természetellenes halálozások, valamint az ujonczozás adatainak részletes feltüntetésénél.

Igen csinos és gyakorlati a *négyszögek* alkalmazása a III-ik táblázatban, mely az ország és egyes kantonok területében a művelt és műveletlen terület arányát tünteti fel a négyszögekbe irt abszolút számokkal együtt s e mellett igen elmésen arányos nagyságban mutatja be az illető területre eső népesség számarányát egy kis, a négyszög mellé tett arányos nagyságú s más színű oszlop alakjában. Más alakú, oszlopokkal kombinált négyszöget alkalmaz a hivatal a XVI-ik táblázatban arra, hogy a kivitelben és behozatalban három színnel az élelmiszerek, nyers anyagok és gyártermények arányát bemutassa oly módon, hogy azok értéke legalább százmillió francokban rögtön szemlélhető legyen.

Körökben vannak feltüntetve a halálozás okai (IX. tábla), igen helyesen oly módon, hogy a különböző színű körszeletek mögött a külső keskeny körben vannak a halálokok nevei felírva. Ugyancsak ily színes szeletekre osztott körök mutatják a nép foglalkozásának megoszlását az országban és az egyes kantonokban, ugyanúgy tüntetve fel, mint a hogy a magyar statisztikai hivatal készítette az ezredéves kiállítás alkalmából izléses táblázatait az egyes tékarékpénztárak működéséről és vagyonáról.

A *tagozott tábla*-alakot látjuk a XII-ik táblán a vasutak építési költségeinek és személyforgalmának kimutatására használva oly módon, hogy egyenes és görbe vonalak segítségével az évenkénti fejlődés anyagi értéke is szemmel látható.

A *tagozott gúla*-alakot használta fel a hivatal a népesség megoszlásának feltüntetése végett kor és nemek szerint (IV. tábla) oly módon, hogy a gúla két oldala két különböző színnel a nemeket mutatja, s az egyes hasábok hossza a számarányt, míg a kor a gúla emelkedésével halad párhuzamosan. Ügyes és gyakorlati alakítás.

Nem érdektelen kísérlet a XVII-ik táblában a *háttér* felhasználása. Itt ugyanis egymás mellett álló sötét oszlopokban az egyes kantonok ujonczozási eredményeit látjuk feltüntetve, míg a vörös oszlopok mögött világosbarna szín az ország átlagát mutatja, melylyel az egyes kantonok adatait egy pillanat alatt össze lehet hasonlítani. Nagyon óhajtható volna ennek a rendszernek gyakoribb felhasználása és fejlesztése.

A *térképek* alkalmazása is nagyon változatosan történik. A II. tábla vörös és kék szín 5—5 árnyalatának felhasználásával rögtön leolvashatjuk minden egyes választókerület szavazatának eredményét száz szavazatig, a mely szám a svájci népszavazásnál meglehetősen alacsony. A XI. tábla az amerikai Egyesült Államokba költözött svájciak ottani megoszlását tünteti fel egyszerű színárnyalatokban. A XIV. tábla a külkereskedelmi forgalmat oly módon szemlélteti, hogy a főbb államok térképébe aránylagos nagyságú kockákat helyez el a fő forgalmi cikkek megnevezésével s a számok bejegyzésével. Megjegyzendő, hogy ennél a táblázatnál van a legtöbb magyarázó szöveg, sőt egypár melléktérkép is.

Felemlítésre méltó végül, hogy a most ismertetett svájczai mű egyes táblái a nagy octáv alakú szöveggel egyenlő nagyságúak, rendesen két-két oldalt véve igénybe s azzal együtt összekötve egy kényelmesen használható kötetben, úgy hogy az atlaszok kezelhetősége tekintetében sokszor nagyon méltányos panaszok itt nem fordulhatnak elő. Hogy az atlasz sok tárgyat nem ölel fel s a különböző népszámlálások és statisztikai felvételek adatainak összehasonlítását legtöbbször hiába keressük benne, az igazán sajnálható. Egészben véve azonban sikerült e kiadvány és nagyon óhajtott volna, hogy más államok is adjanak ki ily könnyen kezelhető graphikai atlaszokat legalább a népszámlálások után.

gy.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

*GOLDSCHMIDT, L., Die Wahrscheinlichkeitsrechnung. Versuch einer Kritik. Hamburg und Leipzig. 1897.

*HUXLEY, Th. H., Soziale Essays. Berechtigte deutsche Ausgabe mit einer Einleitung von Alex. Tille. Weimar, 1897.

*KÖRÖSY J. von, Die seculäre Weltzählung vom Jahre 1900. Denkschrift an die St. Petersburger Session des Internationalen Statistischen Instituts. Berlin. 1897.

*MAYR, Georg von, Statistik u. Gesellschaftslehre. 2-ter Bd.: Bevölkerungsstatistik. Freiburg i/B. 1897.

*SMITH, Aug., Die Alkoholfrage und ihre Bedeutung für Volkswohl und Volksgesundheit. Eine sozialmedizinische Studie. Tübingen 1897.

WALCKER, K., Die Interessenkämpfe, der Industrie, des Handels, der Landwirtschaft, der Klein-, Mit-

tel- und Grossstädte. Wirtschafts-geschichtliche Studien u. Betrachtungen. Zittau, 1897.

*COGHLAN, T. A., The wealth and progress of New-South-Wales 1895—6. IX-th issue. Sydney, 1897.

Folyóiratokban.

WERNICKE, J., Die Resultate der deutschen Berufsstatistik. (Das Handels-Museum. Bd. XII. Nr. 32.)

EBRAY, A., La lutte contre le socialisme en Allemagne. (Rev. polit. et parlém. Août, 1897.)

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. No. 33. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: des rapports du droit et de l'économie politique.

PUYNODE, G. du, Le socialisme chrétien. (Jour. des écon., Août 1897.)

WALRAS, L., Théorie du libre échange. (Rev. d'écon. polit. Juillet 1897.)

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

*THIM, József, Az egészségügyi közigazgatás kézikönyve. 2. kötet. Budapest, 1897.

ORTLOFF, H., Zur Irrengesetzgebung. Ein sozial- und rechtspolitischer Bericht. Weimar, 1897.

*LANESSAN, J. L. de, Principes de colonisation. Paris, 1897.

*REPORT on the insane, feeble-minded, deaf and dumb, and blind in the United States at the eleventh Census: 1890. Departement-

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

ment of the Interior. Census Office. Washington, 1895.

*REPORT on vital and social statistics in the United States at the eleventh Census: 1890. Part. II. statistics of deaths. Department of the Interior. Census office. Washington, 1895.

*CAUSE di morte. Statistica dell' anno 1895 e notizie sommarie per l'anno 1896. Ministero di

agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETE. XXV-ik évf. 289. sz. 1897. június hó: Az 1896-ik évi események. Budapest főváros 1896. évi népmozgalma, közli Thirring Gusztáv; stb.

III. Östermelés.

*BALÁS Árpád, Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei 1896. Emlékkönyv az 1896-ki ezredév emlékének ünneplése alkalmából. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minister. Magyar-Óvár, 1897.

*MILHOFFER Sándor. A mezei munkás viszonyok hazánkban. Budapest, 1897.

*v. HALLE, Ern., Baumwollproduktion und Pflanzungswirtschaft in den Nordamerikanischen Südstaaten. I. Theil. Die Sklavenzeit. Leipzig 1897. (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen. Herausg. von G. Schmöller. Band XV. Heft 1.)

KRAEMER, Ad. Die Landwirtschaft im schweizerischen Flachlande. Ihre Grundlagen und Einrichtungen. Frauenfeld, 1897.

SCHWAIZER, H., Das Forstgesetz für das Königreich Bayern. (Nach dem Gesetz vom 17. VI. 1896. in der Textirg. vom 4. VII. 1896.) Nebst den einschläg. allgem. u. besond. Vollzugsvorschriften. Ansbach, 1897.

SILBERMANN, H., Die Seide. Ihre Geschichte, Gewinnung und Verarbeitung. I. Bd. Die Geschichte der Seidenkultur, des Seidenhandels und der Seidenwebekunst von ihren Anfängen bis auf die

Gegenwart. Naturgeschichte der Seide. Die wilden Seiden. Die Gewinnung der Rohseide und Zubereitung der Gespinnste. Dresden, 1897.

VIEHSEUCHENGESETZE. Reichsgesetze und preussische Landesgesetze über die Abwehr und Unterdrückung von Viehseuchen, nebst den zur Ausführung derselben ergangenen Vorschriften und anderen das Veterinärwesen betreffenden Bestimmungen. 4. Aufl. Berlin, 1897.

*BLONDEL, G., Études sur les populations rurales de l'Allemagne et la crise agraire. Paris, 1897.

*AGRICULTURAL statistics of British India for the years 1891/92 to 1895/96. XII-th issue. Government of India. Department of Revenue and Agriculture. Calcutta, 1897.

*REPORT on farms and homes: proprietorship and indebtedness in the United States at the eleventh Census: 1890. Department of the Interior. Census division. Washington, 1896.

Folyóiratokban.

ERDÉSZETI LAPOK. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Redő Albert. XXXVI. évfolyam. 1897. július hó.

FÖLDMIVELÉSI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minisztérium. VII. évfolyam. 32—35. sz.

MEZŐGAZDASÁGI SZEMLE. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XV. évf. 8. füzet 1897. augusztus hó: A czukorkiviteli prémium Kosutány Tamástól. A czukorrépa jövedelmező termeléséről (I.) Rázsó Imrétől. Az ármentesítés befolyása a mezőgazdasági viszonyokra (II.) Szántó Menyhértől; stb.

BRANDT, L. O., Die Entwicklung

der deutschen Hochseefischerei in der Nordsee. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik. III. Folge. 14. Bd. 1. Heft.)

CALONNE, Comte Alph. de. L'enseignement pratique de l'agriculture dans l'école rurale. (Revue des deux mondes, 15 Août 1897.)

FRANÇOIS, G., Le warrant agricole. (Rev. polit. et parlem. Août 1897.)

TOURVILLE, L. de, Le mouvement agricole. (Journ. des écon. Août 1897.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*A beszterczebányai kereskedelmi és iparkamarának JELENTÉSE kerületének közgazdasági viszonyairól az 1896. évben. Beszterczebánya, 1897.

*A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara JELENTÉSE kerületének közgazdasági viszonyairól az 1896-ik évben. Maros-Vásárhely. 1897.

*BERICHT über die Industrie, den Handel und die Verkehrsverhältnisse in Nieder-Oesterreich während des Jahres 1896. Dem k.k. Handels-Ministerium erstattet von der Handels- und Gewerbekammer in Wien. Wien, 1897.

KLOSS, Rud., Der Bergarbeiter-schutz. Wien, 1897.

RACLOT, H., Brevets d'invention. Aperçu général et droit comparé, 2 tomes. Bruxelles, 1897. (Texte complet des lois régissant la propriété industrielle dans toute l'Europe et dans les principaux

pays industriels des autres continents.)

Folyóiratokban.

KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium. XXII. évfolyam 62—69. sz.

C. M., Ein Gesetz gegen Kartelle. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik. III. Folge. 14. Bd. 1. Heft.)

RÖSSGER, Rich., Eine Untersuchung über den Gewerbebetrieb im Umherziehen. (Jahrb. für Nationalökon. u. Statistik. III. Folge. 14. Bd. 1. Heft.)

SCHANZE, Erfindung und Entdeckung. Eine patentrechtliche Untersuchung. (Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzg., Verwalt. u. Statist. 1897. No. 9.)

THE BOARD OF TRADE JOURNAL. Vol. XXIII. No 133. August 1897. The production of coal in 1898 a) India. b) Spain. c) United States. Competition in the industrial development of Russia; etc.

V. Kereskedelem és forgalom.

CAUSER, W., Betrieb und Verkehr der preussischen Staatsbahnen. Ein Handbuch für Behörden und Beamte. I. Teil. Berlin, 1897.

*STATISTISCHE ÜBERSICHTEN betreffend den auswärtigen Handel des

österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1897. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. VII. Heft: Ein- und Ausfuhr im ersten Halbjahre 1897. VIII. Heft.

Ein- und Ausfuhr im Juli 1897.
Wien, 1897.

ANNALES DU COMMERCE EXTÉRIEUR.
France. Situation commerciale.
Exposé comparatif pour la période
1881—1895/96. Paris, 1897.

HENRY, E., Traité pratique des
chemins vicinaux, Paris, 1897.

LETOURNEAU, C., Evolution du com-
merce dans les diverses races
humaines. Paris, 1897.

*STATISTIQUE du commerce de la
principauté de Bulgarie avec les
pays étrangers. Mouvement de
la navigation et prix moyens des
journées pendant l'année 1896.
Publié par le bureau de statis-
tique. Sophia, 1897.

GASTRELL, W. S. H., Our trade in
the world in relation to foreign
competition 1885. to 1895. Lon-
don, 1897.

*RAILWAY RETURNS for England and
Wales, Scotland and Ireland for
the year 1896. London, 1897.

*MOVIMENTO della navigazione nel
1896. Parte I. és Parte II.—III.—
IV. Ministero delle finanze. 2. kö-
tet. Roma, 1897.

*NAVIGAZIONE e commercio di Trieste
nel 1896. Trieste, 1897.

Folyóiratokban.

DAS HANDELS-MUSEUM. XII. Bd. No
31—34: Die Kündigung der

englischen Handelsverträge. Ser-
biens Einfuhr aus Deutschland
im Jahre 1896. Der Leipziger
Congress und die Bestrebungen
des deutschen Verbandes für das
kaufmännische Unterrichtswesen
von Stegemann. Der neue ame-
rikanische Zolltarif. Russisch-
Bulgarischer Handelsvertrag;
etc.

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. No 33:
Tableaux comparatifs des impor-
tations et des exportations de
marchandises pendant les six pre-
miers mois des neuf dernières
années, des importations et des
exportations de métaux précieux,
de la navigation et du rendement
de douane pendant les six pre-
miers mois des années 1897,
1896 et 1895.

LE JOURNAL DE LA CHAMBRE DE COM-
MERCE DE CONSTANTINOPLE. 13-me
année. Nos 656—659.

MOLINARI, G. de, La guerre à coup
de tarif. (Journ. des écon. Août
1897.)

THE ECCONOMIST. Vol, IV. 1897. Nos
2814—2817: The railway returns
for 1896. The denunciation of
our commercial treaties with
Germany and Belgium. The
direction of our foreign trade;
etc.

VI. Pénz, hitel és biztosságügy.

*MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK.
A kereskedelemügyi m. kir. mi-
niszter rendeletéből szerkeszti és
kiadja az orsz. m. kir. statisztika-
i hivatal. Új folyam. XVI. kö-
tet: A magyar-korona országai-
nak hitelintézetei 1894-ben. Buda-
pest, 1897.

HEYN, O., Kritik des Bimetallismus.
Berlin, 1897.

HÜLSNER, E., Das Börsengeschäft in

rechtlicher und volkswirtschaft-
licher Beziehung. Berlin, 1897.
ROCHUSSEN, J., Währung, Banken
und Handel. Berlin, 1896.

*RAFFALOVICH, Arth., Le marché finan-
cier en 1896—1897. Paris. 1897.
AMATI, L. Bartlett, Banking and
commercial tables between Great
Britain and all other parts of,
the world. 8-th ed. London, 1897.

Moxon, Th. Bouchier, English practical banking. 9-th. ed. London 1897.

*XLIV-th annual Report of the director of the mint to the secretary of the treasury for the fiscal year ended. June 30, 1896. Washington, 1897.

*REPORT on insurance business in the United States and the eleventh Census: 1890. Part II: Life insurance. Department of the Interior. Census office. Washington, 1895.

Folyóiratokban.

BOURGUIN, M., L'étalon d'or au Japon. (Rev. d'écom. polit. Juillet, 1897.)

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nos

31—34: La nouvelle étape dans la baisse de l'intérêt et les règles pour le placement des fortunes. La nouvelle baisse du métal d'argent et les coquetteries bimétalliques. Le mouvement des métaux précieux en Angleterre; etc.

THE ECONOMIST. Vol. LV. 1897. Nos 2815—2817: The money market, The revival in South Africa shares. The American railroad market. Australian gold production. Bimetallism in the report of the agricultural commission. The fall of silver. Metropolitan joint-stock banks. January to June 1897. The insolvency record of 1896; etc.

VII. Pénzügy.

*LÁNG Lajos, Javaslat a quota megállapítására. Budapest, 1897.

*BERICHT des Bundesrathes an die Bundesversammlung betreffend die Geschäftsführung und die Rechnung der Alkoholverwaltung pro 1896. Vom 21. Mai 1897. Bern, 1897.

*BOGART, Ern. Ludlow, Die Finanzverhältnisse der Einzelstaaten der nordamerikanischen Union. Jena, 1897. (Samml. nationalökon. u. statist. Abhandl. des staatsw. Seminars zu Halle a. d. S. Hrsg. von J. Conrad. 14. Bd.)

*RENSEIGNEMENTS statistiques relatifs aux contributions directes et aux

taxes assimilées. 7-e année. Ministère des finances. Direction générale des contributions directes. Paris, 1897.

LACAVA, P., La finanza locale in Italia. Torino, 1897.

Folyóiratokban.

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nos 31—34: Lettres d'Espagne: le budget espagnol et les projets de lois tributaires et financiers pour 1896—97. La situation présente des pays à finances avariées: Espagne, Portugal, Grèce. Les conversions en Prusse; etc.

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

*REITZENSTEIN, F. Freih. von, Der Arbeitsnachweis. Seine Entwicklung und Gestaltung im In- und Auslande. Nach dem Tode des Verfassers herausgeg. von Rich. Freund. Berlin, 1897. (Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen Nr 11.)

*STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Neue Folge, Bd. 90: Statistik der Krankenversicherung im Jahre 1895. Bearbeitet im kaiserl. statistischen Amt. Berlin, 1897. BELLOM, M., La question des retraites ouvrières dans les pays étrangers. Paris, 1897.

DALLEMAGNE, Etude sur les pensions ouvrières d'invalidité et de vieillesse. Liège, 1897.

LONSDALE, S., The English poor laws: their history, principles and administration. London, 1897.

FERRARIS, C. F., Gli infortuni sul lavoro e la legge. Relazione al consiglio della provvidenza, sessione del 1897. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

SCHWIEDLAND, E., La répression du travail en chambre (suite). (Rev. d'écon. polit. Juillet, 1897.)

BULLETIN DE L'OFFICE DU TRAVAIL. 4-e année. No. 8. Août, 1897: Revue du travail. Conciliation et arbi-

trage. Institutions de prévoyance. Les grèves en juillet; etc.

REVUE DU TRAVAIL. Publiée par l'office du travail de Belgique. 2-e année. No 8. Août 1897.

ROCKELL, Fred., Les boucheries coopératives en Angleterre. (Rev. d'écon. polit. Juillet, 1897.)

THE LABOUR GAZETTE. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. V. No 8. August, 1897: State of employment in July. Chambers of labour in Holland. Cooperativ farming in 1896. Methods of relieving the unemployed in France; etc.

IX. Gazdaságtörténet.

DAHLEN, H. W., Beiträge zur Geschichte des Weinbaues und Weinhandels im Rheingau. Mainz, 1896.

FAGNIEZ, G., L'économie sociale de la France sous Henri IV (1589—1610). Paris, 1897.

Folyóiratokban.

VARGES, Willi, Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung. (Jahrbuch für Nationalökon. und Statistik. III. Folge. 14. Band, 1. Heft.)

X. Statisztika.

KALENDER und statistisches Jahrbuch für das Königreich Sachsen für das Jahr 1893. Herausgeg. vom statistischen Bureau des k. sächs. Ministeriums des Innern Dresden, 1897.

*OESTERREICHISCHES STATISTISCHES HANDBUCH. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. XV. Jahrgang. 1896. Wien, 1897.

*STATISTIK des Deutschen Reichs. Neue Folge. Band 83: Kriminalstatistik für das Jahr 1894. Tabellenwerk. Berlin, 1897. Band 89: Kriminalstatistik für das Jahr 1895. Tabellenwerk. Berlin, 1897. (Die Erläuterungen, bearbeitet im Reichs-Justizamt und im kais.

statistischen Amt, werden nachgeliefert.)

*STATISTIQUE générale de la France. République Française. Ministère du commerce, de l'industrie, des postes et des télégraphes. Direction de l'office du travail. Tomes XX bis, XXI et XXII. Statistique annuelle (années 1890—91—92). (Bureaux de bienfaisance. Statistique des asiles d'aliénés. Monts de piété. Liberalités aux établissements publics et d'utilité publique. Sinistres.) Paris, 1897. Tome XXIII année 1893. (Mouvement de la population pendant l'année 1893, a többi tárgy ugyanaz, mint az előző kiadvány-nál.) Páris, 1896.

REPORT on the results of a census of the colony of New-Zealand taken for the night of the 12-th April 1896. By E. J. von Dadel-szen, Registrar General. Wellington, 1897.

*ANUARIO ESTADISTICO de la República Mexicana 1895. Formado por la direccion general de estadistica

á cargo del dr. Antonio Peuafiel. Mexico, 1896.

*CENSO general de la Republica Mexicana verificado el 20 de Octubre de 1895. Ministerio de fomento. Direccion general de estadistica á cargo del dr. Antonio Peuafiel. 3. füzet. Mexico, 1897.

XI. Vegyes művek és czikkek.

AUSTRIA. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Red. und herausg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XLIX-ter Jahrgang. 7. Heft. Wien, 1897.

*JAHRESBERICHTE der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörde. Zusammengestellt vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. XXV. Jahrgang. 1897. IV. Heft. Wien, 1897.

*ÖSTERREICHISCHE STATISTIK. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XLV. Bd. 4. Heft: Statistische Uebersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichtsgefängnisse im Jahre 1893. Wien, 1897.

*SCHWEIZERISCHE STATISTIK. Herausgeg. vom statistischen Bureau

des eidgen. Departements des Innern. III. Lieferung: Pädagogische Prüfung bei der Rekrutierung im Herbst 1896. Bern, 1897.

*RAPPORT triennal sur l'état de l'enseignement moyen en Belgique présenté aux chambres législatives le 20 Mai 1896. XIV-e période triennale 1891—92—93. Bruxelles, 1896.

*SITUATION de l'enseignement supérieur donné aux frais de l'état. Rapport triennal présenté aux chambres législatives le 10. Juin 1896. Années 1892, 1893 et 1894. Bruxelles, 1897.

*REPORT on crime, pauperism and benevolence in the United States at the eleventh Census: 1890. Part I: Analysis. Department of the Interior. Census office. Washington, 1896.

KÖZGAZDASÁGI ISMERETEK TÁRA.

Magyarország legkiválóbb szakemberei: egyetemi tanárok, akademikusok, miniszteriumi hivatalnokok és szakírók ez év eleje óta nagyszabású közgazdasági munkán dolgoznak. A Pallas irodalmi intézet vállalkozott arra, hogy mielőtt még nagy lexikonát befejezné, szakszótárak kiadásába fog; egyelőre közgazdasági és jogi lexikon kiadásáról van szó. Az utóbbi csak 1898 folyamán fog napvilágot látni; a közgazdasági lexikon első kötete ellenben »Közgazdasági Ismeretek Tára« címen *Halász Sándor* és *Mandello Gyula* szerkesztésében már ez évben karácsony táján kerül a könyvpiacra. A szerkesztők ugy a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságától, mint a Magyar Közgazdasági Társaságtól támogatásban részesülnek és maguk körül gyűjtve Magyarország összes közgazdasági íróit, még a múlt év végén láttak a tervezet és a címszótár elkészítéséhez, melynek alapján ez év folyamán készül el a munka első kötete.

Az egész munka 150 nagy ívnyi terjedelemben három vaskos kötetben az 1897., 1898. és 1899. évek folyamán jelenik meg.

A szerkesztői tájékoztatóból átvesszük a következő sorokat, a melyek alkalmasak arra, hogy világot vessenek e nagyszabású munka célzatára és berendezésére.

»A közgazdasági tudomány e század utolsó negyedében nagy változásokon ment át. Mig egyrészt a közgazdasági tanoknak a klasszikus iskola által megállapított elméleti része, különösen az újabb angol, osztrák és amerikai iskolák működése következtében, teljesen átalakult, addig a történeti, leíró és statisztikai módszerekkel dolgozó irányok, a melyeknek hazája leginkább Németország, a tárgykör kiszélesítésével jelentékenyen kiterjesztették a közgazdasági tudomány határait. Ugyancsak ez időszakban önálló tudományokká fejlődtek

a közgazdaságtannal szorosan összefüggő gazdaságtörténet, a népességtan (demographia és demologia), a sociálpolitika. S nem egy jelenség utal arra, hogy az eredeti törzstől más ágak is el fognak válni. Maga a közgazdaságtan kritikájából kiindult socialismus pedig oly jelentőségteljes elméleti és gyakorlati fejlődést vett, hogy annak szemmel tartása a közgazdaságtannak egyik legfontosabb feladatává vált.

Érthető, hogy mindezek folytán fölötte tágas lett a mező, a melyen a közgazdaságtudománnyal foglalkozóknak úgy az elméletet, mint a tényleges viszonyokat keresniök kell, s már-már csaknem lehetetlen, hogy egy író az egész idetartozó anyagot felölelhessen. Élő kifejezését leli e tünemény amaz irodalmi vállalkozások egyre szaporodó számában, amelyek kiválóbb szakerőket oly célból egyesítenek, hogy a közgazdasági tudomány egészét, akár rendszeres munka alakjában, akár szótár alakban feldolgozzák.

Ily vállalkozások útján, neves tudósok és gyakorlati államférfiak közreműködésével, létesültek újabb időben német, franczia és angol nyelven nagy elterjedtségnek örvendő közgazdaságtani és pénzügytani kézikönyvek és szótárak; nem is említve a közigazgatási szótárak nagy számát, amely a közgazdasági tudomány nem egy részével szintén behatóan foglalkozik.¹⁾

A magyar közgazdasági tudomány tehát, a mikor hasonló vállalat megindítására készül, tulajdonképen csak csatlakozik ama mozgalomhoz, a mely nyugaton már oly hatalmasan kifejlődött. De vannak egyszersmind különös feladatok,

---

¹⁾ Német nyelven: a Schönberg-féle Handbuch der politischen Oekonomie, 4 kötet 4. kiadás 1896–97; — a Frankenstein-féle Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbständigen Bänden (eddig 11 kötet jelent meg); — a Wagner-féle Lehr- und Handbuch der Politischen Oekonomie; — a Conrad, Lexis, Loening, Elster-féle Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 1890–1895, 6 kötet és 1 pótkötet; — a Bruder-féle Staatslexikon (Görres-Gesellschaft, 1839–1896, eddig 4 kötet jelent meg); — a Mischler-Ulbrich-féle Österreichisches Staatswörterbuch, 3 kötet; — a Fuhrer-féle Volkswirtschaftslexikon der Schweiz, 3 kötet, 1885–1891.

Francia nyelven: a Say-féle Dictionnaire des finances; — a Say és Chailley-féle Nouveau dictionnaire d'économie politique, 1891–92, 2 kötet.

Angol nyelven: a Palgrave-féle Dictionary of Political Economy (eddig 2 kötet jelent meg).

a melyek a hazai vállalkozás elé lépnek és megoldásra várnak. A közgazdasági tudomány ugyanis, noha elvont elméletében nemzetközi, a tényleges viszonyokat ismertető leíró, történeti és politikai részében kell, hogy nemzeti legyen. Kell, hogy a magyar közgazdaság multja és jelene hasonló alapos feldolgozásban részesüljön, mint Anglia, Franciaország és Németország közgazdasága a megfelelő művekben. Az általunk tervezett munka e feladat megvalósítását tűzte ki célul.

Habár a fönti alapon, legalább nagy vonásokban meg volt adva az irány, melyben a magyar munkának haladnia, és a cél, melyet elérnie kell, mégis sok részletet illetőleg nem egy vitás pont merült föl és igényelt tisztázást, mielőtt amaz alakot meg lehetett határozni, mely a K. I. T.-ra nézve a legcélszerűbbnek ígérkezik. Különösen három pont volt az, melyet már tekintettel a kiadó által engedélyezett térre is, helyesen kellett eldöntenünk, és pedig a tartalom körvonalozása, a nemzeti és nemzetközi anyag figyelembe vétele és az egyes cikkek alakjának meghatározása.

Mindenekelőtt szabadulni óhajtottunk a német állam-tudományi szótár eszméjétől, a mely a Bluntschli-Brater-féle vállalat óta a tudományos világban annyira meghonosodott. Már előre is le kellett mondanunk arról, hogy egy munka keretében a közgazdasági tudományok és a közjog és közigazgatási jog teljességökben nyerjenek tárgyalást. A közgazdasági tudomány nagy fejlődése az utóbbi évtizedekben, valamint a tudományos munkamegosztás, úgy véljük, eléggé indokolja ez álláspontot. Tartalmilag tehát a K. I. T. a közgazdaságtan, államgazdaságtan és a statisztika anyagát foglalja magában, de különös tekintettel lesz a gazdaságtörténetre, valamint a gazdaság- és sociálpolitikára. Az elméleten kívül a magyar közgazdaság egésze részesül majd alapos feldolgozásban, feltüntetve annak fejlődése menetét, valamint jelenkori állását. A közjogból és a közigazgatásjogból csak oly részek kerülnek a K. I. T.-ba, a melyek közvetlen kihatással bírnak a gazdasági intézményekre; a magánjogból csak egészen általános vonatkozású kérdések érinthetők; a forgalmi jognak főbb intézményei ellenben nem annyira jogi, mint inkább gazdasági jelentőségükben igényelnek nagyobb mérvű méltatást. A leíró és történeti anyagnak jellegét illetőleg első sorban és főképen a magyar anyagnak teljes tárgyalása lebeg

szemünk előtt. A külföldi anyagot hasonló teljességben adni nem lehet, egyrészt térszűke miatt nem, másrészt azért nem, mert ily feldolgozásra csakis a különböző országok szakemberei volnának hivatva. Ennélfogva a külföldi anyag csak összefoglalásban, tehát nem az egyes országok szerint és nem pragmatice nyer majd feldolgozást. Nagyobb súlyt csak ott kívánunk a külföldi anyagra fektetni, a hol egyáltalán hiányzik a megfelelő hazai intézmény, vagy a hol a külföldi anyagnak a magyarral való szembeállítására előnyösnek ígérkezik, végre a hol fontos intézmények vagy elméletek keletkezése csakis a külföldi fejlődés bemutatása során ismerhető fel.

A cikkek alakját illetőleg két typus között kellett választanunk: a német szótárakban divó összefüggő nagy cikkek és az angol szótárakban honos rövid cikkek typusa között. Kétséget nem szenved, hogy a K. I. T. könnyű megírása és szerkesztése, valamint a szaktudósok igénye szempontjából is a rövid szótár-cikkeket illette volna meg az elsőbbség. Mint-hogy azonban hazánkban amugy is csekély ama közgazdasági művek száma, a melyek a nagy közönség kezén forognak, és minthogy a K. I. T. egyszersmind arra törekszik, hogy az ide vágó, Magyarországon meghonosodott külföldi munkákat pótolja, a kevés számú, de terjedelmesebb és tartalmasabb cikkek javára döntöttünk. Mégis, hogy a K. I. T., mint az angol szótár, könnyebben kezelhető legyen, azt tervezi a szerkesztőség, hogy a K. I. T. derekát kitevő 400 nagyobb cikkken kívül 800—1000 rövid ismertető cikket vesz fel a munkába.

Sajnálattal bár, de térszűke miatt le kellett mondani arról, hogy a K. I. T.-ban a szakbeli íróknak életrajzi adatait és munkálataik névsorát közöljük. Ily vállalkozás csak akkor bir értékkel, ha teljességre tarthat igényt; ez esetben pedig szükséges lett volna, hogy a K. I. T.-nak megállapított terjedelmét legalább is egyharmaddal bővítsük. Gondoskodni fogunk azonban arról, hogy a közgazdaságtanról és a socializmusról irandó irodalomtörténeti cikkekben úgy a külföldi, mint különösen a hazai irodalom is alapos méltatásban részesüljön.

Kiváló gondot kívánunk fordítani az egyes cikkek bibliographiájának megszerkesztésére. Elvünk, hogy első sorban oly

forrásmunkát idézünk a cikkek végén, a melyben az illető kérdés általános és külföldi bibliographiája lehetőleg a maga egészében megtalálható. Csak a mennyiben ily forrás nem léteznék, foglal majd helyet a legfontosabb munkákra való utalás. Az egyes kérdések magyar bibliographiáját illetőleg azonban mindig az összes fontos források felsorolásának elvét tartjuk követendőnek.

Az egyes különösen magyar természetű cikkek után a bibliographián kívül lesznek részletes levéltári kútforrási utalások is, a melyeknek szerkesztésére Tagányi Károly m. kir. allevéltárnokot nyertük meg.«

Ezek szerint tehát a K. I. T. oly munkának ígérkezik, a mely az angol rövid cikkű szótár-alakot a német rendszeres tárgyalási formával egyesítve első sorban lesz hivatva hazánk közgazdasági viszonyainak ismertetésére és e mellett elméleti közgazdaságtani és gyakorlati statisztikai kézikönyvet is fog alkotni.

A munka jelentőségének és tartalmasságának megítélésére a következőkben néhány cikket közlünk mutatványképen, melyeket a kéziratokból találomra választottunk ki.

ÁRALAKULÁS.

A különböző javak árainak s az azokban beállott változásoknak észlelése teremt alapot az áralakulás tanának, mely nem egyéb, mint kiegészítése és concret alakban való továbbépítése az ár elvont törvényét tartalmazó tanoknak. Az egyéni értékbecslések keresztezéséből származó ár a gazdasági forgalomban minden ponton és minden pillanatban megannyi önálló alakulást mutat, melyek tüzetes megfigyelése az árstatisztika köréhez tartozik. Az árstatisztika segélyével, mint inductiv alapon, lehet csak az áralakulásokat tanulmányozni s bizonyos törvényszerűségeket kideríteni.

Ámde az árak megfigyelése s azok pontos és teljes egybeállítása igen nagy nehézségekkel jár. A forgalom, az adás-vevés jelentékeny része egyáltalában nem kerül nyilvánosságra; így általában a kiskereskedés, a házalókereskedés árai s az elszigetelt adás-vevés. Itt sem a hivatalos, sem a magánadatgyűjtés nem képes minden áralakulást utólni, bár például a kiskereskedés (helyesebben kicsinyben-détail-kereskedés) árjegyzéseinek összegyűjtésére a Verein für Socialpolitik, 1888. évi közgyűlésének tárgyalásait előkészítendő, nagyon beható tevékenységet fejtett ki, de teljességről szó sem lehetett. Egyébiránt az árak átlagos menetének megállapítására a kiskereskedés körében statisztikai szempontból elegendő volna a fogyasztóknak közvetlenül eladó üzletek főbb típusait (a legszegényebb rétegekre támaszkodó üzletektől a leggazdagabbak bevásárlóhelyéig) tanulmányozni. Viszont nagyon gazdag forrással rendelkezik az árstatisztika a piaczi árjegyzésekben, ideértve a tőzsdei árjegyzéseket is. A nyilvánosság ellenőrzése mellett, hatóságilag jegyzett piaczi árak s az azokat kiegészítő vásárcsarnoki árak megbízhatóság és szabatoság tekintetében rendesen megfelelnek a célnak, bár szándékos meghamisítások itt sincsenek kizárva; így köztudomású dolog a berlini

állatpiaczról, hogy ott a sertéseket állandóan néhány márkával alacsonyabban jegyzik, hogy a kereskedők annyival nagyobb nyereségre tegyenek szert a gazdáktól való bevásárlásaiknál, melyeknél általánosan elfogadott alapul a berlini hivatalos árjegyzés szolgál.

Az árak összehasonlítása térben és időben csak úgy szabatos, ha tökéletesen ugyanazon nemű és minőségű javakra vonatkoznak a feljegyzések. S ebben új nehézség forrása rejlik. Még az aránylag kevesebb változatot mutató nyerstermékek árainak egybevetése is felettébb nehéz azok minőségbeli különbségei miatt, a melyek szükségessé teszik, hogy például a budapesti gabonatőzsdén ötféle (bánsági, tiszavidéki, pestvidéki, fejérmegyei és bácskai) búzát jegyezzenek s azonfelül a súlybeli eltérések szerint további alosztályokat különböztessenek meg. Sokkal bonyolultabb feladat az iparczikkék árának összehasonlítása, mert például czipő és czipő, kabát és kabát, vagy szék és szék közt végtelen nagy különbség van s a technika és divat változása sokszor oly mérvű, hogy egészen egy és ugyanazon minőségű és kivitelű árú különböző időkben és helyeken nem is található. Innét van, hogy az árstatisztika rendesen csak a nyerstermékek áaira szorítkozik s legfeljebb még a félgyártmányok (fonalak, őrlemények) árjegyzését vonja körébe, mint azt még az indexnumberek (l. ott) felállításánál is látjuk, mi kétségtelenül csökkenti azok használhatóságát, annyival inkább, mert a művelődés haladásával s a jólét általános emelkedésével az iparczikkék fogyasztása növekedik. Egyik további fogyatkozása az árstatisztikának az ingatlanok — föld, ház — árainak hiányzása. E hiányon a telekkönyvek és a forgalmi adók — úgynevezett adás-vevési és örökösödési illetékek — kivetésének alapulvételével lehet annyira a mennyire segíteni: a minőségbeli különbségek, a fekvés előnyei, stb., azonban nagyon megnehezítik az átlagos ár megállapítását. Piaczi árról, oly értelemben, mint a legtöbb ingónál, itt szó sem lehet. Ugyancsak hiányzanak az árstatisztikából a személyi szolgálatok, a különböző munkateljesítmények árainak jegyzése s a javak használatának (házbér, kölcsöntőke kamatja) árai, melyek különben úgy az életben, mint a tudományban önálló nevek alatt szerepelnek, bár lényegökben szintén csak árak.

Hazánkban az Országos m. kir. statisztikai hivatal a mező-

gazdaságistatisztikával kapcsolatban néhány őstermék árata főbb piaczkon kezdettől fogva kimutatta. Az 1894. évtől az akkor 15 termékre és 43 piacra szorítkozó árstatisztika jelentékenyen kibővült, a mennyiben 92 terményre és 218 piacra terjesztették ki. Az adatgyűjtésbe a hazai nyerstermékek, növény és húsнемűek árain kívül, melyek árstatisztikánk zömét teszik, bevonattak az őrlemények, gyarmatárúk, fűszerek s a czukor, kenyér, kőolaj, gyertya, szappan, stb. Az árak 12 nagyobb városunkról az 1897. év óta megindult »Statisztikai Havi Közleményekben« is közzétételnek, egyébként pedig a mezőgazdasági termelésről szóló kötetekben közöltetnek, valamint a Magyar Statisztikai Évkönyv újabb folyamaiba is felvételtek. A fővárosi statisztikai hivatal havi füzetekben s legutóljára összegyűjtve a Statisztikai Évkönyvben a kenyér kivételével csak a nyersterményekre szorítkozik, de a húsнемűekben jobban részletez. Mindkét hivatal felöleli a tőzsdei árakat is, melyek — szemben az eddig említett összes feljegyzésekkel — a nagykereskedelem árait képviselik.

A multa vonatkozó árfeljegyzések tanulmányozásán épül fel az *ártörténet*, mely tehát mintegy visszatekintő árstatisztika jellegével bir. Ám azok a nehézségek, melyek a mai árstatisztika elé gördülnek még fokozottabbak a multa, a mikor a feljegyzések még kevésbé voltak rendszeresek és összehasonlításukat még inkább megnehezíti a mértékek, súlyok és pénzek szertelen változatossága. Az ókorból s a középkor elejéről reánk maradt árjegyzések túlnyomólag csak a gabona-nemek, házi állatok s a rabszolgák árara vonatkoznak; ellenben elég gazdag a K. u. 301-ből eredő Diokletian-féle edictum árszabása, mely nem árjegyzék ugyan, de kétségtelenül jó képet ad a jelzett árúk árának egymáshoz való viszonyáról. Nagyon töredékes a középkor áraitól való ismeretünk s csak a XIII. századtól kezdve birta Angliára Rogors, Franciaországra D'Avenel vicomte a nyerstermékek főbbjeink árait összefüggőleg egybeállítani, bár az összehasonlítást a valutapénzek fémtartalmában beállott, részben ismeretlen változások még soká zavarják. Mindezen ártörténeti adatokat leginkább a pénz (l. ott) vásárlási képességében beállott változások tanulmányozására szokták felhasználni s legújabbban a tényleges munkabér (l. ott) történetének alapjául venni; az egyes javak áralakulásának oknyomozó kutatása még kivételes.

A javak árainak története és statisztikája, bármily hézagos is az eddig, néhány fontos közgazdasági tényt és fejlődési irányzatot mégis tisztázott. Így kétségtelen, hogy az újabb időben az árak alakulása egyenletesebb, az ugrások, nagyobb változások ritkábbak, mint régente. A tizenhetedik században nálunk egy évről a másikra húszszoros árváltozás is fordult elő a buzánál. Még az 1791—1800. évtizedben a pesti piacon jegyzett buzaárak legalacsonyabbja úgy viszonylott a legmagasabbhoz, mint 1:2³⁸-hez, s nem tekintve a közbejött válságos éveket, 1821—30. közt még 1:2⁵² hullámzást is találunk. Ezzel szemben 1885—1894. évtizedben a legalacsonyabb évi átlag a legmagasabbhoz úgy viszonylik, mint 1:1⁴³-hoz. Az árhullámzások e mérséklődését a közlekedési eszközök tökélyesedése s a forgalom nagyobb szabadsága idézte elő, melynélfogva a kisebb területeken rossz termés vagy bármely egyéb ok által előidézett hiányt aránylag kis költséggel más országok, esetleg más világrészek feleslege pótolja, lenyomva ott az árakat, hol rendkívüli hiány van, ellenben emelve ott, hol bőség mutatkozik. Ezzel összefügg az a másik fejlődési törvény is, hogy az árak alakulására mind több és több tényező, mindig nagyobb területen felmerülő legkülönbözőbb viszonyok működnek közre. Az árak mozgását a forgalomképesebb javaknál többé nem a belföld szükséglete és termelése szabályozza, hanem befoly arra távol országok fogyasztási képességében és hajlamában, valamint földmivelési, illetve ipari fejlődésében beállott megannyi változás is. Következik ebből, hogy az árváltozások előrelátása mind nehezebb, a kereskedő feladata mind bonyolultabb lesz. Egyuttal szaporodnak az árhullámok: a változások az árakban nem oly nagyok ugyan, de gyakoriabbak, mert a megszáporodott ártényezők minden módosulásához kénytelenek alkalmazkodni. A legforgalomképesebb árúk, az értékpapírok és a valuták árai a tőzsdéken perczről-perczre változnak.

Az egyes jószágcsoporthozok árainak alakulását nézve, a legáltalánosabb jelenség az, hogy *az őstermékek árai az iparcikkekéhez viszonyítva emelkednek*. Különösen szembetűnő ez a fejletlen közgazdasági viszonyok s a maiak összehasonlításánál. A XIII. század végén hazánkban egy paripának ára 5—10 marka közt ingadozott, míg ellenben egy pánczélért 10 márkát fizettek (Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-

házi királyok alatt. II. 615. l.); a XIV. század első felében egy darab görlitzi posztó ára 8 márka vala, míg ugyanakkor 12 hold földet 2 márkáért adtak. A XVI. században egy ökör ára 4 arany, finom vászon darabja 6—7 arany vala. (Földes Béla: A társadalomgazdaság elemei. Budapest, 1893. 303. l.) Az ókor végén, fejlettebb viszonyok közt, a diocletiani árszabás nem mutat ily nagy aránytalanságot őstermékek és iparczikkék közt, bár a vászonruha ára a mostanihoz képest aránytalanul magas. Legújabban, századunk hetvenes éveinek közepe s főleg a nyolczvanas évek óta az őstermékeknel is igen erős árhanyatlás jelentkezik, a minek okai azonban egészen világosan megtalálhatók az amerikai gabna (és hús) versenyében. Az olcsó tengeri szállítás lehetővé tette a csekély költséggel termelő tengerentúli országok termékeinek beáramlását az európai piacokra s előidézte a gabona árának nagy csökkenését. Tekintetbe kell azonban venni, hogy egyidejűleg a javak majd minden osztályánál észlelhető csökkenés, sőt a hamburgi árjegyzés szerint a négy fő gabonanem ára még az 1891—94. évek átlagában is, összevetve az 1847—80. évek átlagával, a pamuttal, selyemmel s a fémekkel szemben inkább emelkedett, semhogy süllyedt volna. Tehát még az utolsó évtizedek rendkívüli körülményei sem tartóztatták fel teljesen a rendes fejlődési irányzatot; ott pedig, hol azok nem jelentkeznek, mint például a gyarmatárúknál, fánál, az emelkedés szembetűnő. Az őstermékek és iparczikkék árának e fejlődése deductive a föld csökkenő productivitásának természettani törvényéből is levezethető, mely szerint tudniillik növekvő befektetés a földművelésnél nem nyújt egészen megfelelőleg nagyobb termést, holott az iparban például kétannyi anyagból, kétannyi munkával, stb. kétannyi cikket lehet előállítani.

Az őstermékek különböző nemei ismét nagyon különböző magatartást tanusítanak. Leghatározottabb és legerősebb a fa árának növekedése. Kezdetben a fa szabad jószágzámba megy s ára csak kivételesen van.

Az erdők ritkulásával s az építkezés és ipar szükségleteinek fokozásával a finomabb fa ára rohamosan emelkedik, de még a tűzifa is drágává lesz, daczára a szén óriási versenyének. Hazánkban a kilenczvenes években a tölgy, mint épületfa tőárát Bedő Albert (Magyarország földművelése 1896. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszter) köbméterenkint

átlag 5⁷⁵ frtra teszi, de a szlapon megyékben 10—16 frtot is elért ez árú. Hasonló árakat találni a kőris-, juhar- és szil-épületfánál, míg a cser tűzifa átlagos árát ugyanezen szakember az erdőn 1¹² frtra, a bükk-tűzifáét 0⁵⁷ frtra teszi. A vasutak terjeszkedése egyenlősíti a faárakat, illetve lehetővé teszi az erdők értékesítését oly vidékeken, hol a fa elébb nem volt eladható. Thoskan cseh nagybirtokon a fa ára 1670—1870. közt a búzához és rozshoz hasonlítva ötszörösen emelkedett. Nagy méretekben emelkedik a jóléttel a halak, vadak ára, melyek sok vidéken fényüzési czikkékké válnak, holott az emberiség gyermekkorában a még felette gyér népesség főtápszerei voltak. Nomád népeknél a hús természetesen nagyon olcsó s inkább a mellékterményeken — szőr, szarv, gyapjú, bőr, toll — indul meg a forgalom, melyeket iparczikkékké dolgoznak fel. A XIII. század elején »Magyarországon«, írja Pauler Gy., »lovat két márkán, másfél márkán, sőt még egy márkán is lehetett kapni. Négy derék ökörért egy márkáért olcsó, de nem lehetetlen ár volt.« Az angol ártörténet éles világításba helyezi azt a tényt, hogy kezdetleges culturfokon a hús ára a gabonához viszonyítva sokkal olcsóbb, mint később.

A legelők feltörése s a mezőgazdaság fejlődése megváltoztatja a viszonyt, az állatok s a hús megdrágulnak és csak a mesterséges rétek és takarmánytermelés terjedése mérséklék az áremelkedést; extensiv mezőgazdasággal bíró távoli — tengerentúli — országok versenye, a fagyasztott hús, stb. szintén hozzájárul napjainkban a drágaság ellensúlyozásához. Az állattenyésztés, számolva az árak említett fejlődésével, mindinkább a húsfajokra tér át s a melléktermények, gyapjú, veszitenek fontosságukból: nem az állatok mennyisége, mint kezdetben, hanem azok minősége lesz a döntő. Az egyes állatfajok árfejlődése nagy különbségeket mutat egyrészt a termelési technika, másrészt a fogyasztási irányzat különböző alakulása folytán. Így a sertés, melynek legeltetése a régmúlt századokban erdeink majdnem egyetlen értékesítési módja vala, az erdők pusztulásával erősen drágul, de viszont a tejgazdaság és szeszfőzés, valamint a kis parasztháztartások hulladékain nagyon olcsón levén táplálható, az áremelkedés magas közgazdasági fejlettség idején mérséklődik, sőt megakad. Természetesen nagyon sok függ a piac szervezésétől

(l. ott). Így a budapesti szalonnaárak csökkenése 1875—1894. évek közt 77 krról (kilónkint) 54.5 krra a kőbányai sertés-telep fejlődésével függ össze; ugyanezen időközben a sertés-hús árszínvonala alig változott, míg például a marhahús ára 48 krról 62 krra, a borjúhús pedig 68 krról 84 krra emelkedett. A szállítás tökélyesbülése továbbá nagy hatással van az állattenyésztés egyes melléktermékeinek, a tejnek, vajnak, tojásnak árára, melyek főleg a városok nagy fogyasztási körzetében erősen emelkednek. Kedvező a baromfiak s a gyümölcs- és szőlőtermelés értékesítése is: a jólét emelkedésével e cikkek drágábbak lesznek. Az állati és egyéb kisebb őstermelési árak drágulása egyrészt ellensúlyozza a szemes termékekben napjainkban beállott árhanyatlást, másrészt e termelési ágak kiterjesztését vonja maga után a gabonatermelés rovására.

A gabonanemek áralakulása szintén nem teljesen párhuzamos. A tengerentúli verseny legélénkebb lévén búzában és kukoriczában: e termékek ára csökkent legerősebben az utóbbi évtizedekben, míg ellenben a rozs, az árpa és a zab ára meglehetősen megtartotta régebbi színvonalát; mi különösen a sörfőzésre szolgáló árpára áll. Az agrárváros országokban az egyes termékek árára a vám különböző tételei is természetesen befolyással vannak. Hogy egyébiránt a gabona az őstermékek közül kivételes helyzetben lenne, a mennyiben árának emelkedése csak bizonyos mérsékelt határok közt mozoghat, mint azt főleg Cairnes tanítja, az korántsem bizonyítható be. A gabona elsőrendű szükségleti cikk ugyan, a mennyiben a culturnépek fő növényi eledelét adja, de ebből nem következik az, hogy megdrágulását szükségkép a népesség növekedésének megállapodása követné. Egyrésztől nem volna kizárva, hogy az emberiség zöme más tápszerekre menjen át, másrésztől számolni kell azzal, hogy az általános jólét emelkedésével a kenyér a háztartási kiadások mind kisebb és kisebb hányadát veszi csak igénybe s így annak esetleg nagyobb fokú megdrágulását is mindegyre könnyebb lesz elviselni. Nagyobb időközöket véve nem lehet kétség az iránt, hogy az őstermékek viszonylagos drágulásának törvénye a gabonára is kiterjed, bár a termelés nagy kiterjesztésének még fennálló lehetősége, a mezőgazdasági technika haladása az ellenkező irányban működik is s így előre megmondani nem

lehet, hogy a gabonakivivő területek benépesülésével mikor áll elő az az időpont, a mikor a gabonának árszinvonala — a többi összes javak átlagárához viszonyítva — ismét jelentékenyen emelkedni fog.

Az őstermékek egyik igen fontos csoportja, az ásványok, nem lévén újratermelhetők, áruk a szükséglet emelkedésével erősen emelkedhetik. Amde az emberiség nagy szerencséjére a szükségesebbek oly nagy mennyiségben vannak a föld gyomrában, hogy a bányatechnika fejlődésével nagyon fokozódó kiaknázásuk mérsékli, sőt — hasonlóan a gabonaneműekhez — a többi javak árához viszonyítva koronként olcsóbbá teszi azokat. Így van ez a vassal és szénnel, a mai ipar e két főtápszerével. A pénzanyagok közül hasonló sorsa jutott az utolsó két évtized alatt az ezüst, melynek termelése ez idő alatt megháromszorozódott. Másképp az arany, mely manapság a culturnemzetek főpénze s így egyuttal az a jószág is, melyben az összes javak árát kifejezni szokás. A pénz árának, vagyis más szóval vásárlási képességének méréséről és hullámzásáról alább (l. index-number és pénz) bőven lévén szó, e helyen elég arra utalni, hogy az utolsó két évtizedben jelentkezett általános árcsökkenés, vagyis a pénz értékének emelkedése a termelési technika s a szállító eszközök általános tökélyesbüléséből magyarázható, a nélkül, hogy az arany ritkaságát kellene segítségül hívni. Az aranyból kétségkívül ma is áll az, hogy az évi termelés (újabbban nem jelentékeny) hullámzása annak értékére nem hat be észrevehetően, mert az évezredekken át felhalmozott készlethez arányítva az évi előállítás egészen jelentéktelen. Sokkal nagyobb fontosságú a fémpénz árára a forgalom s a pénzhelyettesítő papírok használatának hullámzása. Itt, az ár tanában egyébiránt az arany árfejlődése csak annyi érdekléssel bír, mint bármely más jószágé — a gyakorlati életben ez másképp van.

Az áraknak pénzben — aranyban — való kifejezése anynyiban megzavarja azok valódi menetéről való képzeleteinket, a mennyiben a megszokás folytán minden árváltozás okát az illető javakban s nem a pénz árára beható tényezőkben keressük. Rövid időközöket véve ez helyes is. Ha például a búza ára egyik évben métermázsánként két forinttal emelkedik, alig hibázhatunk, ha ennek magyarázatát a búzatermés gyengeségében, stb. keressük. Hosszabb időközöket véve azonban, ezt

az álláspontot nem tarthatjuk fenn, mert bár az arany mennyisége és a szükséglet meglehetősen állandó adott mennyiség, változatlanul az nem marad: a gazdasági életnek úgyszólván minden mozzanata behat az arany fényüzési, forgalmi eszközül és kincsgyűjtésre való használatára s így lassankint folytonosan módosítja annak árát. Hogy az aranybányászat eredményének nagyobb változása is árforradalmat okozott, azt a felfedező XVI. század s azután a californiai és ausztráliai aranybányáknak századunk közepén történt feltárását követő évek ártörténete kétségtelenné teszi. Napjainkban az ezüst árhanyatlása a legújabb példa arra, hogy a nemes fémek ára is ki van téve igen erős rázkódtatásoknak. (Lásd ezüst.)

Szemben az őstermékekkel, az iparczikkék ára süllyedőben van. Minél nagyobb része volt valamely iparczikk készítésében az emberi munkának, tehát minél nagyobb átalakuláson megy az át az ipar műhelyeiben, annál nagyobb annak árhanyatlása. Az emberi munkaképesség nagy fokozódása mellett a gépek nagy termelőképesége is épen az iparnak vált első sorban előnyére. Jellemző például, hogy az őrlési vám, melyet a gabona után az őrlető a molnárnak fizetett, még az új kor elején is Németországban $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{8}$ -át tette a nyersterméknek, sőt fejletlen iparú vidékeken az Egyesült-Államok nyugoti részén, valamint az orosz pusztákon negyedére, sőt felére is fölment. Manapság a nagy műmalmok őrlési díját alig lehet néhány százalékra tenni. A ruhaneműeknél a textilipar tömegárúi épúgy erősen megolesóbbodtak, mint a finomabb minőségűek s az árból mind nagyobb hányad esik a nyersanyagra s mind kevesebb a feldolgozásra. Különösen feltűnő ez a bonyolultabb összetételű műszereknél, óráknál, hangszereknél, gépeknél. Hogy a tömegárúk, melyeknek termelésénél a technika fejlődése, a gépek szerepe oly fontos, aránylag nem olcsóbbodtak még jobban, annak oka épen az, hogy a nyersanyag értéke ott szükségkép nagyobb arányt képvisel. Sajnos, hogy az árstatistikának ép az ipari czikkék körében fekvő hiányossága nem engedi e jelenségek pontos megvizsgálását. Az a tény azonban, hogy elmaradott közgazdaságokban és vidékeken az iparczikkék árai általában sokkal magasabbak, az őstermékeké alacsonyabbak, mint a fejlettebb népeknél és országrészekben, a fenti törvény általános érvényét szintén elég meggyőzően bizonyítja.

Az ingatlan ára a mondottakból kifolyólag szintén egészben emelkedő irányt követ. S ha még akkor is, mikor a gabnaárak, mint például napjainkban, legalább aranyban kifejezve, erősen leszállottak, azt látjuk, hogy nálunk a föld ára emelkedik: a magyarázatot egyfelől a kamatláb csökkenésében, másfelől a termelés belterjesebbé válásában, a talajjavításokban, stb. megtalálhatjuk. Az ingatlan értéke ugyanis a pénzgazdaság korában összefüggésben áll a kamatlábbal, mert egészben párhuzamosan halad azzal a tőkeösszeggel, mely hasonló kamatot nyújt, mint a mekkora tiszta hozadékot a föld szolgáltat. Következésképp az országos kamatláb súlyedése a föld tőkeértékét, vagyis árát emeli úgyannyira, hogy például egy oly birtok, mely ezelőtt 6.000 forintot hozott, jelenleg azonban csak 5.500 forintot, ha időközben a kamatláb 6%-ról 5%-ra súlyedt, még emelkedett is értékben, lévén a megfelelő, 6%, illetve 5% kamatozású tőke az első időpontban 100.000 forint, a másodikban 110.000 frt. Ehhez járul az, hogy a mezőgazdaság haladásával a földbe fektetett tőke mindegyre nagyobb lesz s így annak értéke ezen okból is — talajjavítás, trágyázás, gazdasági épületek révén — gyarapodik. Hazánk nagy részén e mellett egy különleges ok is szerepel a föld megdrágításában, főleg a kisbirtok, az egyes birtokrészletek árának megdrágításában s ez a földéhség, mely népünket jellemzi. A mezőgazdasági foglalkozáson csüngő föld népe munkaerejét rendesen csak úgy érvényesítheti, ha földet vásárol vagy legalább bérel. Mikor ezt teszi, munkáját sokszor nem is tekinti termelési költségnek s ennél fogva oly árakat és oly haszonbért adhat, melyek sokkal felülmúlják a föld járadékszerű (lásd földjáradék) értékét. S mivel a munkabér napjainkban határozottan emelkedő irányt követ, a nagybirtok s a törpebirtok ára közt viszonylag egyre nagyobb ürtámad. Sajnos, hogy statisztikailag e fejlődést nem kísérhetjük figyelemmel, mert birtokváltozási — telekkönyvi — adataink csak a tulajdonost cserélt birtokok átlagos értékét engedik megállapítani, a terület nagyságát fel nem tüntetik s így szó sem lehet arról, hogy akár csak a föld átlagos árát megállapítsuk, nem hogy az egyes birtok-kategóriák ármenetét tanulmányozzuk.

A városi ingatlanok, a házak és háztelkek ára a városi élet fejlődésével erősen emelkedik s fővárosunkban igen tekin-

télyes magasságot ér el. A statisztika ugyan itt is cserben hagy bennünket, a mennyiben kimutatja ugyan a házak bérhozádkát, de nem engedi számbavenni azt a különbséget, mely a házak nagysága és építkezési jellege tekintetében van. A nagyvárosi építkezés egyre több nagy bérházat hoz létre s így az egy-egy házra eső átlagos bérösszeg emelkedése jó részben a házak átlagos nagyságában beállott változásra vezetendő vissza. Nyilvánvaló például, hogy Budapest V. kerületében, hol az egy házra eső bérösszeg legmagasabb 9.692 forint (1894), nemcsak a telek drágasága, hanem a házak kaszárnya jellege is oka e körülménynek, mit a másik szélsőség, a III. kerület, 365 frt átlaggal, szintén bizonyít. Hogy egyébiránt a nagyvárosi ingatlanok értéke mennyire összefügg a közgazdasági conjuncturákkal, nevezetesen az üzleti élet hullámzásával, azt fővárosunk házainak bérstatisztikája nagyon szépen feltünteti, mikor a hetvenes évek első felében 2.300 forint átlagos bért mutat ki s a válság nyomása alatt — bár az építkezés iránya a szakadatlan béremelkedést indokolta volna — lesüllyedt 1.471 forintra, a legalacsonyabb színvonalat 1880-ban érve el, hogy azután lassú emelkedéssel 1894-re 2.700 forint körül álljon, a mi az első időponttal szemben még mindig igen csekély különbség. A kamatláb mérséklődése azonban — a bérhozádek változatlansága esetére is — a városi ingatlanoknál hasonló következményekkel jár, mint a mezőgazdasági telkeknél. Rendkívül magas telekárak a világvárosok központja és forgalmi góczpontjai körül fejlődnek ki, különösen ott, hol az építkezés igen kihasználja a telek fölött levő légürt, mint az amerikai felhőkarczolóknál 15 és még több emelettel. A városi helyi közlekedés tökélyesbitése némi ellenszere a városi telkek túlságos drágulásának.

A javak árának alakulására a vázolt általános fejlődési irányon belül igen nagy befolyása van a kereskedelem szervezetének. A munkamegosztás előnyeinel fogva kiképződött közvetítés a termelő és fogyasztó közt sokszorosán módosítja az árakat s a különböző cikkeknel nagyon különböző eltérést hoz létre a termelő által elért s a fogyasztó által fizetendő ár közt. További különbséget idéz elő a forgalom nagysága: a nagykereskedelem s a kiskereskedelem, nevezetesen a közvetlenül a fogyasztóknak eladó kiskereskedelem árai közt is jelentékeny eltérések vannak. Legrövidebben az jellemzi ez

eltéréseket, hogy a kiskereskedelem eladási árai magasabbak és merevebbek, továbbá egymás közt nagyobb különbséget mutatnak, mint a nagykereskedelemé. Magasabbak, mert a kiskereskedő szolgálatát, a mely után él, megfizetteti; e szolgálat az árúknak a nagykereskedőtől — esetleg közvetlenül a termelőtől — való beszerzésében, raktáron tartásában, kis mennyiségekre való felosztásában — esetleg még hitelezésben, részletfizetésre adásban is áll, mely utóbbi esetekben a kiskereskedő a magasabb árban egyuttal tőkije kamatját és kockázatát is megtérítetteti. Nagyon sok visszaélés, a gyengébb fogyasztó kizsákmányolása, uzsora fűződik ez utóbbi szolgálatokhoz, mely bajokat azonban nem a kereskedelem, hanem az úgynevezett fogyasztási (consumtio) hitel (l. ezt) számlájára kell írni; gyakorlati orvoslásuk iránt nagyon sok törvényhozási kísérlet történt, (l. részletfizetés, uzsora), de teljes eredményt csak a készfizetés mellett való vásárlás általános megszokásától lehet várni. Merevebbek a kisforgalom árai, mert a megszokott tételektől a közönség nem szeret eltérni s a kiskereskedőt csak az itt nem oly élénk verseny késztteti az árak lejjebb szállítására, mikor már az alacsony árak a nagykereskedelemben hosszabb ideig érvényben vannak. Általában a kiskereskedők ritkábban módosítják az árakat s nem simulnak oly szorosan a termelés s általában a kereslet és kínálat arányaihoz. A nagy forgalom árainak emelkedését hamarabb követik a kiskereskedők, mint azok sülyedését, a mint hogy általában a kereskedők jobban ismerik a piac helyzetét mint a vevők, kik rendesen annál kevesebb tájékozottsággal birnak s annyival kevésbbé értenek az olcsóbb források kifürkészéséhez, minél szegényebbek. A vevők tájékoztatatlanságával s közönyével függ össze az a jelenség is hogy egy és ugyanazon árú a különböző kereskedésekben nagyon eltérő árral bir s hogy egy és ugyanazon kereskedő is más-más vevőnek jelentékenyen különböző árakon ad el. Sokszor a kiskereskedő, hogy a vevőket magához vonja, különösen olcsón ad egy cikket, de a többieket drágábban: a vevők ennek daczára — már csak kényelemből, időmegtakarításból is — ez utóbbi cikkeket is ott vásárolják. A kiskereskedőnek személyét, bánásmódját, esetleg vallását vagy pártállását is tekintetbe veszik a vevők s ezek mellett a kisebb árkülönbségeket figyelemre nem méltatják. A kiskereskedő továbbá

sokszor a vevő személyéhez, fizetőképességéhez alkalmazza az árakat; nemcsak a rendes vevőre van igen nagy tekintettel, hanem a vagyonosabb vevőn, ki jobb minőséget vásárol, sokkal többet nyer, mint a mindennapi tömegárúkat vásárló szegény fogyasztón: a luxuscikkek árában a nagy- és kisforgalom nagyobb eltérést mutat, mint a közönséges árúknál, mi azonban azzal is összefügg, hogy az előbbiek forgalma csekély, hogy a kereskedőt könnyen éri a veszély, hogy nem bír túladni az árún, hogy az ízlés gyakran változik, a cikk hamar kimegy a divatból, kis sérülés folytán könnyen eladhatatlanná lesz az árú, stb. Ezenfelül a kiskereskedő sokszor nagyon különböző árak mellett ad el a szerint, a mint a vevő alkudni tud és akar vagy nem. Különösen kezdetlegesebb, kisebb forgalmú közgazdaságokban van az alkudozási képességnek igen nagy szerepe; Keleten tömördek időt pazarolnak erre s a kereskedő és vevő kölcsönös ügyességétől függ az eredmény. Ezzel ellentétben fejlettebb népeknél mindinkább elterjednek az úgynevezett *szabott árak*, melyek azonban csak látszólag a kereskedő által egyoldalúan megállapított árak, mert hisz a kereskedő végelemzésben a fogyasztók becsléséhez kénytelen alkalmazkodni, olykép, hogy az esetben, ha a cikk a megszabott áron nem kel, az árt lejjebb szállítja, ha pedig nagyon kapnak rajta, feljebbemeli.

A kiskereskedés drágító hatását illetőleg egészben azt mondhatni, hogy a verseny élénksége esetén a legnagyobb mennyiségben fogyasztott cikkeknek csak kevéssel drágább a kiskereskedő, mint a nagykereskedő. S mivel épen e cikkeknek tényleg legnagyobb a verseny: általában a szegény osztályok főfogyasztási cikkei csak kevéssé drágulnak meg. A mi azonban mégis hátrányos ez osztályokra, az az a körülmény, hogy nagyon apró mennyiségekben szoktak vásárolni s így a kimérés, felaprózás munkája, továbbá az ár kikerekítésének szüksége aránytalanul emeli az árakat. Az egypár filléren vásárolt cikknél a kereskedőnek igen magas százalék nyereséget kell vennie, hogy munkája jutalmazva legyen s hogy a kiméréssel, felvágással járó anyagvesztéséget is pótolja.

Hogy a kiskereskedelem árai nem simulnak egészen szorosan a nagykereskedelem áraihoz, annak egyik igen fontos oka az úgynevezett általános üzleti költségekben rejlik. Ha a nagykereskedésben az egyes cikkek árai kisebb-nagyobb

változáson mennek keresztül, a kiskereskedő e változásokat teljes nagyságukban nem követheti, mert üzletének bizonyos kiadásai, a boltbér, munkabér, szállítási költségek, hirdetési, behajtási kiadások, adó, stb. nem változnak. Ha tehát az árak szállanak, a kiskereskedő, hogy az általános üzleti költségek megtérüljenek, nagyobb hányadot ad hozzá a nagykereskedelem áraihoz, vagy más szóval, kevesebb százalékkal szállítja le az árt, mint amaz. Viszont az áremelkedésnél azonban mérsékeltebb lehet, sőt, hogy a közönségnek, mely a megszokott áráktól nem akar eltérni, jobban inyére járjon, kisebb áremeléstől eltekint s a minőség rosszabbításával, más keveréssel, a folyadékok — pálinka — felhígításával segít magán. Ezen eljáráshoz folyamodhatik akkor is, mikor az általános költségek: az üzleti helyiségek bére, a személyzet fizetése, adó, stb. emelkednek, a mely irányzattal az újabb időben tényleg számolni kell.

Kövekezik a mondottakból, hogy bár egészben a kereskedők szaporodása a verseny élénkülése folytán közvetítésöket olcsóbbá teszi: e közvetítés mégis termelőnek úgy, mint fogyasztónak költséget okoz. Csak természetes tehát, hogy a közvetítés kifejlődésével szemben egy ellenáramlat mozog, mely azt kiküszöbölni, illetve lehető olcsóvá tenni igyekszik. Az előbbi mód a termelő és fogyasztó közvetlen érintkezése, melynek előmozdítására a hirdetés, utazó ügynökök intézménye szolgál. A közvetlenséget szolgálja a termelőknek közös eladásra, valamint a fogyasztóknak úgynevezett fogyasztási szövetkezetek (l. ezt) tömörülése. Különösen nagy ezeknek a társulatoknak hatása az árképződésre akkor, ha a kereskedők monopolját, kartelljét megtörik s a hitelezéssel járó hátrányokat, az uzsorát kiküszöbölik. Olcsóbbá teszi a közvetítést annak központosítása úgynevezett nagy áruházakba (magazin), melyek a nagyüzlet minden előnyeit egyesítik s érsékesítik a fogyasztó javára. Ezek a vállalatok, melyek Nyugot-Európában s Amerikában máris nagyban el vannak terjedve s hovatovább nálunk is tért foglalnak, nagyban, a legolcsóbb források felkeresésével vásárolnak, nagyban s így jóval olcsóbban szállítanak s különben is az óriási forgalomnál nagyon mérsékelt árakat szabhatnak, miután tőkéjük gyorsan visszatérül és a munkatörőket a lehető legjobban kihasználják. Az angol kereskedői mondás érvényesül itt: hogy jobb a milliók, mint a milliomosok

számára dolgozni. A szabott árak és a készpénzzel való fizetés rendszere is előnyösen jellemzi ez üzleteket és a kockázatot csökkentésével mérsékli az árakat. A francia nagy áruházak átlagos általános üzleti költségeit d'Avenel marquis a forgalom értékének 16—17⁰/o-ra s a nyereséget 5—6⁰/o-ra teszi: oly arányok, melyek nagyon mérsékeltek a közönséges kiskereskedői áremelésekhez hasonlítva. E mellett a jobb minőség, a hamisítások kizárása is előnyösen jellemzi e nagy üzleteket.

A termelő és fogyasztó közvetlen érintkezése a hirdetés és szállítás olcsósága, stb. folytán napjainkban nagyon meg van ugyan könnyítve, de sok csalódással jár, a mennyiben a fogyasztó az úgynevezett gyári árakkal gyakran drágábban fizeti az árut, mint rendes kereskedője közvetítésével s sokszor megtörténik, hogy a kereskedő, hogy jobban túladjon árúin, gyárosnak hirdeti magát. E mellett a vevő egyenes megkárosítása rossz áruval az ily üzleteknél nagyon mindennapi: a vevő általában kevesebb szakismerettel bír, mint a kereskedő, kinek egyik — bár számszerűleg ki nem fejezhető jelentőségű — hivatása épen abban áll, megvizsgálni az árú minőségét és mintegy felelősséget vállalni a vevővel szemben.

A kiskereskedés árdrágító befolyását mérsékli a piacok kellő szervezése s nevezetesen a vásárcsarnokok intézménye (l. ott). A régi vásári szokások, melyek az egynemű árúk eladóit egymás mellé állították fel a vásártéren, ugyancsak ennek a célnak szolgálatában állottak: a verseny fokozása, a vevő számára az áttekintés megkönnyítése volt a feladat. Ugyancsak a fogyasztó közönség védelmére volt hivatva szolgálni a *hatósági árszabások* intézménye. Főleg a szegények érdekében általános szokás volt a középkorban az élelmi cikkek s a czéhek árúinak árát hatóságilag megállapítani; e szokás az újkorban még inkább terjedt s a XVII. és XVIII. században érte el uralkodásának teljét, a mikor pl. Németországban még a szellemi táplálékra, a könyvekre is alkalmazták. Ez árszabások, melyek a kezdetleges gazdasági viszonyok mellett, a verseny csekélyisége, sőt a czéhek monopola folytán tényleg indokoltak voltak, bár betartásuk sohasem volt kifogástalan és megkerülésük, hamisítások és árúrosszabbítások az üzleti életet nagyon megmértelyezték, a forgalom szabaddá válása, a verseny élénkülése következtében értelmüket veszítették s ma már csak nagyon kivételesen tartatnak fenn. Francia-

országban a vidéki törvényhatóságoknak ma is joguk van a kenyér hivatalos árának megszabására, Párisban pedig a közönség tájékoztatására félhivatalos árakat tesz közzé a szajnai praefectura, melyek nem kötelezők a pékekre s rendesen az átlagon aluli, vagyis a szegényebb városrészekben érvényben levő árakkal érnek fel. Nálunk árúkra vonatkozólag csak a gyógyszerészet körében áll fenn árszabás az 1876: XIV. t.-cz. értelmében, hol a verseny tényleges és jogi korlátoltsága s a közönség tudatlansága és kényszerhelyzete azt nagyon indokolja.

Szemben a verseny hatása alatt álló rendes árképződéssel meg lehet különböztetni a *szükségárakat* és *monopolárakat*: az előbbieknél a kereslet, az utóbbiaknál a kínálat tekintetében hiányzik a verseny. Gyakorlatilag nagy jelentősége csak az utóbbi áralakulásnak van. A monopolárak alakulására nézve egyre megy, akár csak tényleges, akár jogi alapon áll a monopol (l. e szót), akár egyesülés, kartel (l. ott) eredménye az, akár nem. A monopolnál az eladó előnyös helyzetben van ugyan, de azért mégis a vevők becsléséhez kell alkalmazkodnia s azok fizetése képessége határozza meg az ár felső határát. A mennyiben a monopol tárgya reprodukálható, az eladó (illetve az egyesült eladók) a lehető legnagyobb tiszta nyereség elérése érdekében oly mértékben mérsékli az árat, hogy az árú nagyobb kelendősége folytán — bár az egyes cikkeknek a haszon kisebb — az összes haszon a legnagyobb összegre rugjon. Hogy ez az ár mely ponton van, azt csak a tapasztalás döntheti el s általában a kereslet rugalmasságától függ. Minél inkább növekedik a kereslet az ár mérséklésével, vagyis minél rugalmasabb az, annál indokoltabb lesz az ár csökkentése, mert az így az egyes cikkek hasznában előálló apadást kiegyenlíti a kelendőség növekedése. Természetes, hogy van itt is bizonyos határ, melyen túl nem lehet menni. Még akkor is, ha a nagyban való termelés előnyösebb, olcsóbb, mint a kicsinyben való termelés: annak bizonyos ponton túl való kiterjesztése megszűnik előnyös lenni, mert a nagy forgalom daczára az árak alacsonyágánál fogva az összes tiszta nyereség csökken. Az állami monopoloknál az ár megállapítására egyéb szempontok lehetnek irányadók s nem a legnagyobb tiszta hozadék elve: így fokozatos adóztatás (dohány-nál) vagy ellenkezőleg, a forgalom emelése (vasut, posta), eset-

leg a fogyasztás csökkentése, mint pl. a szeszmonopolnál. Hogy egyébiránt az adóztatás — a monopolon kívül is — minő fontos befolyást gyakorolhat a termelésre s ezzel az árakra, arra feltűnő példa a cukor megadóztatása (l. ott), a répa mennyisége vagy a készülékek termelőképessége alapján, mely adóztatás az adóvisszatérítésekkel kapcsolatban hallatlanul fokozta a termelést és lenyomta az árakat. Hogy a nagy adó, mely az árakat emeli, a fogyasztást nem mindig korlátozza, arra jellemző példa a mai rendkívül magas szeszadó, mely a budapesti piacon az adózatlan nyers szesz s a finomított szesz ára közt 500%-os különbséget idéz elő (12—13 frt és 52—53 forint hektoliter tiszta szesznél, vagyis 10.000 literfoknál). de a szesztermelést lényegesebben nem csökkentette.

Különös szempont alá esnek azok az árak, melyek megállapításánál nem gazdasági tekintetek, hanem egyéb célok, érzések döntenek. Ezek kivételek ugyan, de a kisforgalomban, bár a gazdasági mozzanatokkal keverten elég gyakran szerepelnek ily tekintetek. Egyáltalában nem gazdasági szempontok irányadók például egy jótékonyági bazárban fizetett áraknál s mindazon esetekben, mikor valaki meg akarja az eladót ajándékozni. Hiúságból, előszeretetből rendkívüli árakat fizetnek, melyek magyarázata azonban már nem tartozik a közgazdaságtani feladatok közé.

Irodalom: Az érték- és árelmélet gazdag külön irodalmán s a közgazdasági tankönyveken és lexikonokon kívül az ártörténeti, árstatisztikai s egyes különös árakkal foglalkozó művek száma óriási. Hazánkban a szövegben említett árstatisztikai hivatalos forrásokon kívül az ártörténethez igen kecses adatokat szolgáltat legújabbán a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle; régebbiek: Acsády: Magyarország Budavár visszafoglalása korában, 1886. Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. századokban 1889., továbbá »Magyarország nyersterményeinek ártörténete«, a budapesti kereskedelmi és iparkamara kiadványa 1876., valamint Földes Béla: »A gabonaárak hullámzásai a XIX. században«, 1882.

RÁTH ZOLTÁN.

ÁLLAMI FELÜGYELET A MAGÁNBIZTOSÍTÁSI VÁLLALATOKNÁL.

A magánbiztosítási vállalatokra vonatkozó állami felügyelet tárgyalása két domináló kérdést vet felszínre. Szükséges-e egyáltalán az állami felügyelet és ha igen, mily irányban szabályozandó az?

Nem lehet kétségbe vonni azon elv helyességét, hogy az állam az ipar- és kereskedelmi ügyekre vonatkozólag lehetőleg tartózkodjék minden beavatkozástól. És így a biztosítási vállalatoknál sem indokolható az állami felügyelet, ha csak kényszerítő okok nem sürgetik annak behozatalát. De ép a biztosítási vállalatoknál fenforognak ily kényszerítő okok és szükségessé teszik az állami felügyeletet. A biztosítási és különösen az életbiztosítási ügyletek annyira eltérő jelleget mutatnak fel a közönséges kereskedelmi ügyletekkel szemben, hogy szükséges is, méltányos is azokat a be nem avatkozás elve alól kivenni. Az életbiztosítási szerződések, melyek mélyreható nagy erkölcsi és gazdasági fontossággal bírnak, hosszú és bizonytalan időre terjednek; a biztosítottak érdekei hosszú és bizonytalan ideig és pedig folyton fokozottabb mérvben vannak lekötve és a biztosítási vállalatok által elvállalt kötelezettségek esetleges nem teljesítése nagy gazdasági vagyoni károsításokat von maga után. Ha a biztosítottak azon helyzetben vannak, hogy képesek megítélni, vajjon a vállalat kellő biztosítékot nyújt-e az elvállalt kötelezettségek teljesítésére és így módjukban áll érdekeiket saját maguknak megvédelmezni, akkor az állami beavatkozás felesleges, ha azonban a nagy közönség, kellő szakértelem hiányában, képtelen a szóban forgó érdekek megóvására, akkor az állami felügyelet mellőzhetlen.

A biztosítási vállalatok complicált számításai és kimutatásai a biztosítási viszonyoknak oly speciális ismeretét, oly

különféle vizsgálatokat és calculációkat feltételeznek, hogy ezek hiányában azoknak megértésére, a szakértelmet nélkülöző nagy közönség teljesen képtelen. Az érdekeltek nem szerezhetnek maguknak kellő felvilágosítást és tájékozódást arról, hogy a biztosítási vállalatoknál fennállanak és fentartanak-e azon anyagi biztosítékok, melyek mulhatlanul szükségesek arra, hogy a vállalat, mely évtizedeken keresztül szedi a biztosítottaktól az összetakarított filléreket, az elvállalt kötelezettségeknek lejáratkor eleget tehessen, tehát nem tudják megítélni, hogy maga a cél nincs-e veszélyeztetve és a bizonytalanság ezen állapota, magának az intézmény fejlődésének megbénítására szolgál.

A nyilvánosság nem orvosolja a bajt. A publicitás rendszere abból indul ki, hogy a biztosítási vállalatok működésének ellenőrzése a nagy közönségre bizassék. E célból nyilvánosságra hozandók nemcsak a vállalatok részletes üzleti eredményei, hanem bejelentendők a vállalatok működésének egyes mozzanatai és az alkalmazásba vett lényegesebb üzleti elvek is. Hogy pedig a vállalatok működésének ellenőrzése lehetővé tétessék, az ily vállalatok meghatározott szabályok megtartására köteleztetnek. Ezen nyilvánosságban és az ez által lehetővé tett általános bírálatban figyelembe veendő eszköz rejlik ugyan a közönség felvilágosítására és védelmére, ez a publicitás azonban egymagában véve nem elégséges és nem jár kielégítő gyakorlati haszonnal. A vállalatok által készített és beterjesztett üzleti jelentések, számadások és kimutatások ugyanis nem bírnak sem azon világossággal, sem azon áttekinthetőséggel, a mely szükséges arra, hogy ezen, rendszerint nagyon is complicált munkálatokat nemcsak a hivatásszerű szakember, hanem a nagyközönség is megértse. Ezen munkálatok megítélése, sőt az azok iránti alapos tájékozás is különös szakértelmet igényel, melyet a nagyközönségtől megkivánni nem lehet.

A nyilvánosság tehát egymagában nem felel meg azon követelményeknek, melyek a vállalatok soliditását és megbízhatóságát és ezzel a nagyközönség érdekeinek megvédését biztosítják.

Minthogy ezek szerint bármily nyilvánosság mellett is a biztosítottak érdekeiket, az állam közrehatása nélkül, saját maguk kellőképp megvédeni nem képesek, az állam beavatko-

zása, az állami felügyelet szükséges. Ezen állami ingerentia azonban ne menjen túl azon a határon, mely a cél eléréséhez mulhatlanul szükséges, de ne maradjon ezen a határon innen sem, mert különben feleslegessé és értéktelenné válik. A közérdek megkívánja, hogy az állam a biztosítási ügy állapotát és fejlődését folyton figyelemmel kísérje és hogy a vállalatok üzemének tüzetes megbíráására szükséges minden anyagot megszerezzen, mert csak mindennek alapos vizsgálata nyomán lesznek oly rendszabályok megalkothatók, melyek a biztosítási intézmény igaz céljával és természetével meg-egyeznek és melyek a bizalmat érdemlő vállalatok megszilárdítását, a szédelgő üzelmeknek pedig elnyomását és az insolid versenynek az üzlettérről leszorítását fogják eredményezni.

Mindenütt, a hol a biztosítás meghonosodott, az állami felügyelet is behozatott. Különböző irányban, eltérő terjedelemben, de mindenütt kisebb-nagyobb mértékben fenn van tartva az államnak a biztosítási vállalatokra vonatkozó ingerentia. Néhol a teljes köznyilvánosság mellett az állam felügyelete a nyilvánosság megtartásának ellenőrzésére szorítkozik. Máshol a vállalatok üzemének szabályozására hat ki az állami felügyelet és ismét egyebütt az állam felügyelete kiterjed a vállalatok megbízhatóságának és soliditásának megvizsgálására az alakuláskor és az egész működési tartam alatt engedélyezési és cautió rendszer mellett és a nélkül. Az állam kulturális és gazdasági viszonyaitól függ az egyik vagy másik rendszer célszerűsége.

Magyarországban a kereskedelmi törvény tartalmazza a biztosítási vállalatokra vonatkozó közigazgatási intézkedéseket. (k. t. 453—462 §§.) A törvény a nyilvánosság rendszerére van alapítva. Kötelező szabályokat tartalmaz arra nézve, hogy a vállalatok részletes üzleti eredményei közzététessenek, a nagyközönségnek ezenfelül az illető törvényszéki czéghivataloknál elhelyezett bejelentések alapján alkalom nyújtatik, hogy magának kellő tájékozást szerezzen a vállalatok működésének egyes mozzanatairól és az alkalmazásba vett lényegesebb üzleti elvek mibenlétéről. Ezen nyilvánosság mellett a bíróságok felügyeleti hatáskörrel vannak felruházva arra nézve, hogy a vállalatok eleget tesznek-e a nyilvánosságra nézve megállapított törvényes követelményeknek. Az állami felügyelet tehát tisztán alaki és a nyilvánosság megtartásának

ellenőrzésében áll. Az erre vonatkozó intézkedések azonban, a mint ezt két évtized tapasztalata tanúsítja, a biztosítottak érdekeinek megvédésére elégségesek nem voltak és így a szándékba vett czélt nem is érték el. Ez indította az igazságügy minisztert arra, hogy 1894. évben oly törvényjavaslatot készíttetett (Törvényjavaslat a magán biztosítási vállalatokról. Készítette dr. Beck Hugó. Budapest, Légrády Testvérek 1894), mely az eddigi nyilvánosság lényeges kiterjesztése mellett, az államnak közvetlen felügyeleti és ellenőrzési jogkört biztosít arra nézve, hogy a biztosítási vállalatok megalkulása, fennállása és feloszlata tekintetében a törvény határozatai pontosan megtartatnak. Ezen felügyelet gyakorlására szolgál a javaslat szerint létesített állami biztosítási hivatal. Ezen hivatal, mely tisztán administratív hatáskörrel bír és a biztosító és biztosított közötti magánjogi viszonyokba nem avatkozhatik, van hivatva felügyeletet és ellenőrzést gyakorolni arra, hogy a vállalatok a megalakulásnál kimutassák azon biztosítási alapot, melyet a törvény alapfeltételként kiköt; hogy a díjtartalékok alakítására és gyűjtésére vonatkozó bejelentések és számítások a törvény követelményeinek megfelelnek és különösen, hogy a bejelentett elvek szerint megállapítandó díjtartalék a hivatalos kiszámításnak megfelelő minimumot eléri; hogy a díjtartalékok és a nyereség-tartalékok tényleg oly módon gyarapíttatnak, elhelyeztetnek, kezeltetnek és fennállanak, a mint azt a törvény előírja;

hogy az évi jelentések, üzleti és mérlegszámlák a törvény rendelkezéseinek megfelelő módon állíttatnak össze;

hogy a szervezési és szerzési költségek a törvényben előírt időn belől amortisáltatnak;

hogy a külföldi vállalatok a biztosítási alapot és díj-, illetve nyereségtartalékot a belföldön elhelyezve tartják, illetve letéteményezik;

hogy a vállalatok egyesülése és a biztosítási alap leszállítása tekintetében a törvény követelményeinek elég tételük és

hogy a vállalatok a bejelentett elvektől és számításoktól, engedély nélkül, el nem térnek.

Az állami biztosítási hivatalnak egyik további fontos feladata abban áll, hogy a biztosítási vállalatok üzletkezelési

és vagyonbeli állapotáról, valamint a biztosítási ügy terén észlelt tapasztalatairól időnkint részletes, könnyen áttekinthető véleményes jelentéseket tegyen közzé.

A javaslat sem az engedélyezési rendszert nem fogadja, el, mert nem az állam hatáskörébe tartozik annak elbirálása, hogy szükséges-e vagy sem valamely vállalat megteremtése, sem a cautió letéteményezését nem tartja kívánatosnak, mert a cautió követelménye gyakorlati értékkel nem bír, igen jelentékeny nagyságú óvadék ugyanis felette súlyos terhet hárítana a vállalatra, a melyet el nem birna, a csekély összegű óvadék pedig a célnak meg nem felelne, mivel a biztosítottak érdekeinek megóvására szükséges biztosítékot nem nyujtaná. A javaslat a biztosítási intézmény céljának sikeres megvalósítását azzal kívánja elérni, hogy materialis garantiákat teremtsen, melyek kétségtelen biztosítékot nyujtanak arra nézve, hogy a vállalatok a biztosítottak irányában elvállalt kötelezettségeiknek megfelelni képesek. Ezen garantiákat pedig főleg abban találja, hogy a vállalat mindjárt keletkezésekor kellő biztosítási alapot mutasson ki; hogy a tartalékok alakítása, elhelyezése és gyűjtése helyes és szilárd elvek szerint történjék, hogy a vállalatok egyesülése és az alaptőke leszállítása, a biztosítottak érdekeinek megvédése mellett, fogantosságtartásuk és hogy mindezen tényezők megalkotására és fenntartására az állam közvetlen felügyeletet és ellenőrzést gyakoroljon.

Ausztriában a kormánynak 1896. évben kibocsátott és hatályba lépett rendelete tartalmazza a biztosítási ügy törvényes szabályozását. Engedélyezési kényszer, nem feltétlenül kötelező, de a kormány kívánságára leteendő óvadékkal; a vállalatok üzemének állami felügyelete; az üzletkezelési és vagyonbeli állapotnak részletesen előirt módon való közzététele; a díjtarifák és az általános biztosítási feltételek jóváhagyása; biztosítási és statisztikai adatok közzélése; a tartalékok megalkotásának, elhelyezésének és gyűjtésének szabályozása; a biztosítási vállalatoknak más üzletektől való eltiltása; az élet- és kárbiztosítás együttes folytatásának tilalma; a vállalatok egyesülési és feloszlási módozatainak meghatározása; a szervezési és szerzési költségek amortizálásának előírása; biztosítási technikai osztálynak a miniszteriumban felállítása, mely az állami felügyeletet gyakorolja és melynek ellen-

őrzése főleg a törvényes rendelkezések megtartására, a díjtartalékok helyes kiszámítására, a tőkék elhelyezésére és a mérlegek s kimutatások szabályszerű közzétételére terjed.

Németország egyes államaiban egymástól eltérő törvények és rendeletek szabályozzák az állami felügyeletet. *Poroszországban* az általános Landrecht a biztosítás gyakorlását a kiházasítási, halál- és özvegypénztáraknál állami concessióhoz köti, az 1841. évi kabinetrendelet pedig a concessiót egyéb biztosítási ágakra is kiterjeszti. Az engedélyezési eljárást az 1853. évi törvény szabályozza. Az 1837. évi törvény a biztosító társulatok szabad tevékenységének megszorítása mellett, a külföldi társulatok alakulásánál a kormányengedélyt megkivánta. Ezt szabadabb szellemben módosította az 1859. és 1861. évi kabinetrendelet és az 1877. évi törvény. *Poroszországban* az egyes biztosítási ágak egyes minisztériumok felügyelete alatt állanak, melyek azonban a concessió megadásánál nem egységes elveket követnek, így a kereskedelmi minisztérium enyhébb felfogást tanusít, mint a belügyi és földművelési minisztérium. Az alapszabályok és ezek módosításának jóváhagyásán kívül megkivántatik kellő részvénytőke, illetve biztosítási alap a belföldi társulatoktól, meghatalmazottnak belföldön kirendelése és a belföldi bíróságok illetőségének elismerése a külföldi társulatoktól és az üzleti jelentéseknek évenkénti beterjesztése és előírt módon való szabályszerű közzététele valamennyi társulattól; ezenfelül a külföldi életbiztosítási társulatoktól cautió letétele belföldi értékekben. Az állami felügyelet kiterjed a folyó üzlet menetére és e végből az illetékes hatóságok az üzleti könyvekbe bármikor betekinthetnek. *Bajorországban* az állami felügyeletre nézve lényegileg ugyanazon intézkedések állanak fenn, mint *Poroszországban*, csak az ingóbiztosításra vonatkozó előzetes ellenőrzés van hatályon kívül helyezve. *Szászországban* az a lényeges eltérés emelendő ki, hogy a kölcsönös társulatok, ha a jogi személyiséggel fel lettek ruházva, concessióhoz kötve nincsenek és hogy a túl- és többszörös biztosítás igen szigorú ellenőrzésnek van alávetve.

Svájcban az állami felügyelet egységesen van szabályozva az 1885. évi törvény által, mely a felügyeletet a szövetség-tanácsra ruházza. Ezen törvény a teljes nyilvánosság mellett, a concessió és cautió rendszerének fentartásával, az állami

felügyeletet és ellenőrzést a magánbiztosítási vállalatok megalakulására és egész működésére, az alapszabályok, üzleti mérlegek közzétételére és az élethbiztosítási díjtartalékok kiszámítására megállapítja. A szövetségtanács által kirendelt biztosítási hivatal az egyes vállalatok helyzetéről és üzleti eredményeiről évenként részletes jelentést tesz közzé.

Anglia 1824. évben a biztosító társulatok alakításánál fennálló concessionális kényszert megszüntette, mert a biztosítási intézmény fejlődésére károsnak bizonyult. Az 1862. évi the Companies-Act magában foglalja és módosítja az addig megjelent biztosítási törvényeket, szabályozza a részvényeseknek a részvények összege erejéig való felelősségét, feljogosítja a részvénytőke egyötödét képviselő részvényeseket a társulat üzleti állásának kinevezett szakértő általi megvizsgálására és elrendeli az üzleti mérlegnek évenkénti közzétételét. Az 1870. évi *Life Assurance Companies Act* szerint minden újonnan alakuló társulat köteles, működésének megkezdése előtt, 20.000 font sterlinget az illetékes hatóságnál letenni, ezen letét visszaadatik, a mint a praemiákból gyűjtött biztosítási alap 40.000 font sterlinget tesz ki; minden társulat tartozik részletes és a nagyközönség által is megérthető üzleti kimutatást a nyilvánosság elé hozni; a társulati pénzügyi állapot tízévenként enquete által megvizsgálendő; a társaságok amalgamációja és liquidációja szabályoztatik és ellenőriztetik. Ezen törvényt némileg kiegészítik az 1871. és 1872. években hozott póttörvények.

Franciaországban a biztosító társulatok alakulása az 1809. évi törvény szerint állami engedélyhez köttetett; a társulatokról 1867. évben alkotott törvény, az állami concessiót a tontinák és élethbiztosító társulatokra fentartotta ugyan, de azt a többi biztosító társulatokra nézve eltörölte. Ezen törvény a társulatok alakulására, az alaptőkére, az alapszabályok, mérlegek és üzleti számlák közzétételére, a díjtartalékok gyűjtésére, a közgyűlésre és a feloszlásra nézve részletes szabályokat tartalmaz. Ezen törvényes intézkedések foganatosítása tárgyában 1868. évben egy császári rendelet jelent meg, mely a részvényeken és kölcsönösségen alapuló biztosító társulatokról tüzetesen rendelkezik, különösen a részvénytőke befizetéséről, a névre szóló részvényeknek bemutatóra szólókra átváltoztatásáról, a tartalékok gyűjtéséről

és elhelyezéséről, a kötvényfeltételek tartalmáról, stb. Az 1867. évi törvény, némely pontjában, 1893-ban módosított. Egy 1877. évben kibocsátott kormányrendelet a biztosító társaságok ellenőrzésének módját szabályozza és ezen ellenőrzés gyakorlását egy általa kirendelt bizottságra bizza; a bizottság ellenőrzése kiterjed az egész üzleti működésre, a társasági mérlegre, a biztosítási feltételekre és praemiákra, a tartalékalapra, a felosztásra és liquidatióra.

Olaszországban az 1883. évi január 1-én életbelépett kereskedelmi törvény van érvényben és legújabbán a biztosító társulatok állami ellenőrzésére vonatkozó törvényjavaslat készült, mely az állami felügyeleti jogot megállapítja a biztosító társulatok egész üzleti működésére, mérlegeire, üzleti kimutatásaira, feltételeire és különösen az életbiztosítási díjtartalékok mikénti megalkotására, gyűjtésére és elhelyezésére, a concessió és cautió rendszerének fentartása, illetve szabályozása mellett, egyuttal részletesen megállapítja a külföldi társulatok működésének feltételeit.

Belgiumban a társulatokról szóló 1873. évi május 18-iki törvény, *Hollandiában* az 1838-iki kereskedelmi törvény és *Spanyolországban* az 1869. évi kereskedelmi törvénynovella s az 1857. évi deczember 28-iki rendelet van érvényben. *Dániában* állami felügyelet nem gyakoroltatik. *Svédországban* a concessiót és az életbiztosító társulatok felügyeletét egy 1866. évi rendelet, a külföldi társulatok működését pedig az 1887. évi törvény szabályozza. *Norvégországban* az életbiztosító társulatok feletti felügyeletet egy államilag kirendelt bizottság gyakorolja.

Oroszországban egy 1836. évi deczember 6-iki rendelet belföldi részvénytársulatokra nézve a concessiót és cautiót és ezenfelül még egyéb szigorú feltételeket ír elő, külföldi biztosító társulatoktól pedig az 1871. évi törvény még meghatalmazott kirendelését és az évi jelentések betérjesztését is megkívánja. A miniszteriumok kebeléből kiküldött bizottság a felügyeletet tényleg gyakorolja, megvizsgálja a feltételeket és számolásokat, megállapítja az évi jelentések alakját és ellenőrzi a liquidatiót.

Északamerika egyesült államainak csaknem mindegyikében önálló biztosítási törvények vannak érvényben. Ujabban, különösen 1860. óta számos, lényegileg egymással megegyező

és főleg az életbiztosítási vállalatok felügyeletére vonatkozó törvény alkottatott, melyek az engedélyezési rendszer mellőzésével és az óvadékok megkövetelése mellett, az állami felügyelet és ellenőrzés tekintetében igen szigorú szabályokat tartalmaznak. Ezek különösen a vállalatok megalakulására, hitelképességére, alaptőkéire, a mérlegek és üzleti számlák megvizsgálására és az egész üzleti menetre kiterjednek. A felügyeletet a legtöbb államban a vállalatok költségén kirendelt superintendensek vagy biztosok gyakorolják. A felügyelet körül kezdetben előfordult számos visszaélés daczára, az életbiztosítás rendkívüli terjedelmet nyert, miből arra lehet következtetni, hogy a felügyeletnek későbbi szigorú alkalmazása következtében, a vállalatok szilárdsága és hitelképessége jelentékeny mérvben emelkedett.

Irodalom: *J. J. Kummer:* Die Gesetzgebung der europäischen Staaten betreffend die Staatsaufsicht über die privaten Versicherungsanstalten. Bern, 1883. — *C. C. Hine:* The Insurance Statutes of the United States and Canada. New-York. 1876.

DR. BECK HUGÓ.

GAZDÁLKODÁSI RENDSZEREK.

A mezei gazdálkodás sikeres folytatásának egyik elengedhetetlen föltétele, hogy az abban szereplő termelési tényezők, a földbirtok-munka és tőke egymást kölcsönösen elősegítő és kiegészítő szervezést nyerjenek s hogy ezen gazdasági szervezet keretében a termelés tervszerűen előre megállapított elvek szerint történjék. Ezen tervszerű termelésben kifejezésre jut az illető gazdaság gazdálkodási rendszere, mi alatt tehát a földbirtok használati módja értendő. A gazdálkodási rendszer az egész birtokra, annak összes termelési ágaira, azaz a növénytermelésre, állattenyésztésre és mellékiparágakra vonatkozik s azért össze nem tévesztendő a *földművelési rendszerrel* a mely csupán a szántóföld használatára vonatkozik s a követett vetésforgóban jut kifejezésre. Minthogy pedig a legtöbb birtokon a szántóföld, mint a legkiterjedtebb művelési ág, szabja meg a termelés irányát, ennél fogva a földművelési rendszer, illetve a követett vetésforgó kifejezi egyúttal sok esetben, de nem mindig a gazdálkodási rendszert is. A földbirtokhoz az erdők is tartoznak, a tágabb értelemben vett gazdálkodási rendszernek tehát ezen művelési ág kezelési módjára is kellene kiterjednie, mivel azonban az erdő mint önálló üzemág rendszerint külön és egészen más elvek szerint kezelik, mint a szántóföld, rét, legelő s esetleg kertekből álló mezőgazdasági terület s azért az erdőgazdaság üzemrendszerei (l. ott) külön tárgyalást is igényelnek, ezen okokból gazdálkodási rendszer alatt csupán a *mezőgazdasági üzemrendszerek* értendők.

Fejlődésmenetek. Ha a különböző országokban vagy vidékeken divó gazdálkodási módokat szemügyre vesszük, azonnal szembeötlik azok nagy változatossága, úgy a földhasználat, mint az állattartás tekintetében. Másként gazdálkodnak a trópusok, másként a mérsékelt s megint másként a

zord éghajlat alatt. De nemcsak az éghajlati, hanem egyéb viszonyok is befolyásolják a gazdálkodási módokat, úgy, hogy gyakran egymáshoz aránylag közel fekvő gazdaságokban egymástól teljesen eltérő gazdálkodási rendszerekkel találkozunk, mint ezt H. v. Thünen »Der isolirte Staat« cz. classikus művében typice juttatta kifejezésre. Szerinte egy a világforgalomtól teljesen elzárt, tehát sem folyókkal, sem vasutakkal nem rendelkező nagy város körül a gazdálkodási rendszerek concentrikus körök alakjában következőképen csoportosulnának. A városhoz legközelebb eső első kört a belterjes szabad gazdálkodás (zöldség-, tejtermelés, stb.), a másodikat az erdőgazdaság, a harmadikat a gabona-váltógazdaság, a negyediket a legelő-váltógazdaság, az ötödiket a gabonagazdaság és a hatodikat a legelőgazdaság foglalná el, föltéve még azt is, hogy a város környékén a talajviszonyok mindenütt egyformák.

Ezen jelenség oka abban rejlik, hogy minden gazdálkodási rendszer az adott helyi viszonyok természetes szüleménye. A *helyi viszonyok* alatt pedig egyrészt a *természeti viszonyok*, — éghajlat, talaj és dombozati fekvés — másrészt a *gazdasági viszonyok*, u. m. a földbirtok nagysága, összetétele és tagozottsága, továbbá a *közgazdasági viszonyok*, azaz piaczi, közlekedési, népességi és munkásviszonyok s végül a *politikai viszonyok*, nevezetesen a földbirtok jogi helyzete, szabad vagy lekötött volta értendők. Ezen viszonyok sokfélesége eredményezte a jelenleg létező gazdálkodási rendszer oly változatosságát, hogy azokat minden gazdálkodási módot felölelő rendszerbe foglalni a lehetetlenséggel határos. A gazdálkodási rendszer ismertetésénél különböző szempontok szerint járhatunk el. Szokás a gazdálkodás intensivitása szerint kül-, közép- s belterjes gazdálkodási rendszert, a földhasználat módja szerint legelő-, földművelési és kerti gazdaságokat, a főbb termelési ágak szerint földművelési, állattenyésztési, ipari és vegyes gazdaságokat megkülönböztetni, azonban a gazdálkodási rendszernek ilyen egyoldalú szempontok szerinti csoportosítása nem elégíthet ki, mert nem nyújt kellő tájékozást az egyes gazdálkodási rendszer lényege s jelentősége iránt. Ezt elérendő, feltétlenül szükséges, hogy minden egyes gazdálkodási rendszernél úgy a *földhasználat módja*, mint a *főbb termelési ágak* (növénytermelés, állattenyésztés és mellékipari termelés) és a *termelés intensivitása* világosan kifejezésre jusson.

Ezt az elvet szem előtt tartva és a jelenleg létező gazdálkodási rendszer történeti alakulásából kiindulva, a következő eredményekre jutunk. A közös vagy magántulajdonba átment földbirtok használatának legrégibb alakja a legeltetés, melynél a szántóföld még teljesen hiányzik vagy egészen alárendelt szerepet játszik, a birtok területe tehát főképen csak legelőül szolgál s a termelés egyedüli ága az állattenyésztés. Ez a *legelőgazdaság rendszere*, a pásztornépek üzemmódja. Ezen rendszer a szaporodó népesség szükségleteit nem lévén képes kielégíteni, a pásztornépek állandó letelepedések után lassankint a földművelésre térnek át, a legelőnek egy részét szántóként használva. Ezen átmenetnél az eddigi legelőt vagy csak *felváltva* használják szántónak s ha ez mint ilyen kimerült, megint legelőnek engedik át, a mely eljárás a *legelő-váltórendszerre* vezetett, vagy az egyszer szántófölddé alakított területet *állandóan* hagyják meg annak s azon csak gabonát termelnek, a miből a *gabonagazdaság rendszere* fejlődött. A népesség további szaporodása s kulturális haladása, valamint a közgazdasági viszonyok fejlődése a mind értékesebbé váló földbirtok okszerűbb kihasználására indítván, a szántóföldön gabonán kívül egyéb növényeket kezdenek megfelelőbb sorrendben termelni s így létre jön a *gabona-váltógazdaság rendszere*, melyből gazdasági mellékiparágak felkarolásáról az *ipari gazdaság* és belterjesebb viszonyok közt, a szigorú fordulórendszer elhagyásával, a *szabad gazdálkodás* rendszere fejlődik, különleges viszonyok közt ezeken kívül még más rendszerek jönnek létre, így nevezetesen nagyon belterjes viszonyok közt a *kettős termések* és a *kerti gazdaságok* rendszere, az állattenyésztésre kedvezőtlen viszonyok közt az *állatok nélkül való gazdálkodás*.

Ezen itt felsorolt gazdálkodási rendszerekkel a tényleg létező gazdálkodási módok még nincsenek kimerítve, mert minden tipikus rendszernek számos átmeneti alakja és módosulása létezik, azonban a mezőgazdasági állapotok általános jellemzésére a felsorolt rendszerek elegendők. Közülök mind-egyiknek megvan a maga jogosultsága, mert mindenik bizonyos, a rendszert feltételező és reá utaló viszonyok folyománya és azért feltétlenül legjobbnak egyik sem állitható, habár közgazdasági szempontból a földművelés magasb fokát jelző rendszerek az előnyösebbek. Minden később fejlődött rendszer

pedig magasabb culturfokot jelezvén, a *gazdálkodási rendszerek* egyuttal a művelődés fokmérőinek is tekinthetők.

Legelőgazdaság. A legelőgazdaság nemcsak a legrégibb, hanem még jelenleg is, földünk egész felületét tekintve, a legelterjedtebb rendszer. Jellegéhez tartozik, hogy a földbirtok kizárólagosan vagy főképen legelőként, illetve kaszálóul használtatik, a szántóföld tehát hiányzik, vagy csak nagyon alárendelt szerepet visz s a jövedelemnek egyedüli forrása az állattartás. Ezen rendszerrel főképen nagyon extensiv viszonyok közt találkozunk, nevezetesen ott, hol a legeltetésnek kedvező éghajlat és talaj, a ritka népesség, illetve a hegyes fekvés ezen rendszerre ráutalnak, de előfordul intensív viszonyok közt is, a hol a földművelés nincs ugyan kizárva, de a természeti és közgazdasági viszonyok a legelőrendszernek előnyt adnak. Az első irányhoz Kelet-Európa, Észak- és Dél-Amerika és Ausztrália óriási kiterjedésű lapálylegelői tartoznak, szintúgy az alpesek és egyéb havasi vidékek legelőgazdaságai, a második irányhoz pedig a balti és északi tenger mellékén divó legelőgazdaságok. A cultura haladásával ezen a maga nemében nagyon egyszerű rendszernek is számos alakja keletkezett, melyek főképen a belterjesség tekintetében térnek el egymástól, habár kétségtelen, hogy minden legelőgazdaság, szemben a többi rendszerekkel, extensív jellegű, mivel kevesebb épületet, igavonó állatot, gépet, szóval tőkét és munkást igényel, mint amazok.

Legkülterjesebb alakjánál az állatok télen-nyáron a legelőn tartatnak; gazdájuk sem istállókról, sem téli takarmányról nem gondoskodik, a piacra pedig a kifejlett jószág lábán hajtatik. Ezen nagyon csekély tőkét s még kevesebb munkát igénylő rendszer a közlekedési erektől távoleső, ritka népességű rónákon maiglan honos.

Valamivel belterjesebb a legelőgazdaságnak azon neme, melynél nem az állatok, hanem azok nagyobb szállíthatóságú termékei (huskivonat, gyapju, bőrök, faggyú, fagyasztott hús és sűrített tej) hozatnak forgalomba; az állatok télen át némi takarmányozásban részesülnek, s a legelőkezelésre is némi gond fordíttatik, a mennyiben a gyomellepte legelőket leperzselik. Ezen alakkal ritkanépességű, de közlekedési eszközök, különösen kikötők és vasutak közeleső lapálylegelőkön találkozunk. Settegast szerint ezen és az előbb említett legelő-

gazdaságok területe mintegy 45 millió □ km.-re tehelő, míg a szintén többnyire extensiv irányban folytatott havasi legelőgazdaságok mintegy 50 millió km.-t, a többi üzemszervezetek összevéve pedig csak 6—7 milliót foglalnak el, a miből világosan kitetszik, hogy a legelőgazdaság még jelenleg is a legelterjedtebb gazdasági rendszer.

Hogy a legelőgazdaság kedvezőbb viszonyok közt mily intenzív jelleget ölthet, legjobban látható Svájc és Tirol legelőgazdaságaiban, valamint különösen Schleswig, Oldenburg, Friesland és Németalföld lapályain, szintűgy nagyobb folyamok mentén (Weser, Elbe, Vistula) előforduló legelőgazdaságokban, melyeken a nemesebb és értékesebb állatok a leggondosabb ápolásban és bő takarmányozásban részesülnek, a legelők és kaszálók pedig mintaszerűen kezeltetnek. Az állatállomány és az istállók itt már tekintélyes tőkét képviselnek és nagyobb a forgótőke-szükséglet is, de az ily gazdaságok tetemesebb és biztosabb jövedelmet is nyújtanak, mint az extensiv alakok, habár a jövedelem mindennemű legelőgazdaságnál a termelés egyoldalúsága miatt nagyobb hullámzásoknak van alávetve, mint a növénytermelést és állattenyésztést egyesítő rendszereknél. A tartott állatok neme szerint szintén több alakja létezik a legelőgazdaságnak, melyek közül a legelterjedtebbek a szarvasmarhatartó gazdaságok, mert a szarvasmarha terményei a legkeresettebbek és legbiztosabban értékesíthetők. Extensiv viszonyok közt a szarvasmarha tenyésztésére, buja legelőkön a hizlalásra és intenzív viszonyok közt a tejtermelésre, illetve tejelő állatok tenyésztésére helyezik a főszűlyt. Száraz éghajlat és apró füvet termelő legelők a juhtartásra (Ausztrália), nagyon extensív viszonyok (Argentína, Uruguay) a lótarásra utalnak.

A legelőgazdaság legfőbb jelentősége abban rejlik, hogy a földművelés folytatására alkalmatlan viszonyok közt a földbirtok productív kihasználására nyújt módot, s hogy ezt az alkalmat általában még korántsem használják ki kellőképen legjobban bizonyítja hazánk, mely erdélyi és kárpáti havasai-ban mintegy 800.000 hektár oly legelővel rendelkezik, mely minőség tekintetében semmit sem enged a belterjesen használt svájci legelőknél s mindazáltal állattenyésztésünk nagy kárára eddigelé legnagyobbbrészt csak a legprimitívebb használatnak van alávetve. Másrészt kiemelendő, hogy a legelő-

gazdaság a közlekedési eszközök fejlődésével világszerte belterjesebb irányban fejlődván, ez nemcsak a nemzeti termelés és állati termékek fogyasztásának tetemes fokozását eredményezte, hanem bizonyos állati terményeknél (gyapju) a túltermelésre s így az árak aránytalan leszállítására vezetett, mely körülmény megint a többi gazdálkodási rendszerre átalakítólag hatott. Elég e tekintetben hazánkra hivatkozni, melynek juhállománya 1870-től 1895-ig 15¹-ről 8¹ millió darabra csökkent.

Legelő-váltógazdaság. A legelőváltó vagy mezőfüves gazdaságot az jellemzi, hogy a szántóföld föl váltva néhány éven át gabonatermelésre és aztán néhány éven át legelőnek használtatik. Ez a rendszer nemcsak átmenetet képez a legelőgazdaságról a földmivelésre, hanem az állattenyésztésre kedvező viszonyok közt továbbra is fenmaradván, a cultura fejlődésével különböző alakot ölt, melyek közül a legnevezetesebbek az *ős vagy vad-*, továbbá *a régi rendszeres és a javított legelőgazdaság.*

A *vad* legelő-váltógazdaságnál a szántható területnek legnagyobb része legelőül szolgál, csak egy aránylag csekély, a felmerülő szükségletnek megfelelő része használtatik szántónak, s ez is csak addig, míg megfelelő terméseket ad; ha kimerült, legelőnek hagyják meg, más alkalmas területet eke alá fogván. Ez a rendszer nagyon extensiv viszonyok közt dívik, hol a gabona értékesítésére kevés az alkalom; így nevezetesen Szibéria nagy részében ez az uralkodó gazdálkodási mód, mely okból *szibériai rendszernek* is mondatik.

Fejlettebb viszonyok közt helyébe lép a *rég*i rendszeres *legelőváltógazdaság*, melynél a szántóföldnek szánt terület bizonyos számú, rendszerint egyenlő nagyságú és a legeltetés szempontjából többnyire körülkerített szakaszokra van felosztva, melyek tervszerűen előre megállapított vetésforgó szerint felváltva bizonyos számú éven át szántóföld s aztán mint füvelő (kaszáló és legelő) használtatnak. A szántóföldön kizárólagosan csak gabonát termelnek s a legelőt nem mestersegesen létesítik, hanem a befűvesedést a természetre bízzák, mely okból a gazdálkodásnak ezen módja csapadékos éghajlat alatt alkalmazható sikerrel. Ausztria, Dél-Németország és Svájc hegyes vidékein, a hol többnyire »*Egartenwirtschaft*« nevet visel, továbbá Németország északi és északkeleti részében

(Holstein, Meklenburg, Kelet-Poroszország), a hol »*Koppelwirtschaftnak*« mondják, évszázadokon át fentartotta magát e rendszer. Az egy forgóhoz tartozó szakaszok száma nagyon különböző, többnyire 8—12 közt váltakozó, a gabona- és legelőszakaszok közti arány pedig a helyi viszonyok szerint alakul; a hol ezek inkább az állattenyésztésnek kedveznek, túlsúlyban van a legelőszakaszok száma, ellenben a gabonatermelésnek kedvező viszonyok közt a gabonaszakaszok száma lép előtérbe. Jellemzésére a következő tizes forgó szolgáljon: 1. ugar^x, 2. búza, 3. árpa, 4. rozs, 5. zab, 6—10. legelő (A × trágyázást jelent). A régi legelő-váltógazdaságnak szintén csak extensiv viszonyok közt van létjoga, mert hátrányai szembeszökők. Rejlenek pedig egyrészt abban, hogy a gabona számos éven át egymásra következik, másrészt hogy a természetre bízott gyepképződés nagyon hiányos, minélfogva ezen rendszernél sem a gabonatermeléstől, sem az állattenyésztéstől nagyobb igényeket kielégítő eredmények nem várhatók.

Ezen hátrányok kiküszöbölése vezetett lassan, a mult század vége óta s különösen századunk folyamán a *javitott legelő-váltógazdaságra*, mely a régitől lényegesen csak abban különbözik, hogy a szántóföldön gabonán kívül más növények is termeltetnek, miáltal okszerűbb sorrend követésére nyílik alkalom és hogy a legelők létesítése lóherefélék vagy fűkeverékek vetése által történik; a legeltetési évek száma pedig leszállittatik. Ezen átalakulás világosan a következő forgónál jut kifejezésre: 1. ugar^x, 2. őszi gabona, 3. tavaszi gabona, 4. hüvelyes, 5. őszi gabona, 6. burgonya^x, 7. árpa, 8. lóhere kaszálva, 9—12. legelő. További fejlődésében a legelőgazdaság a gabona-váltógazdaság jellegét ölti magára, melytől csak abban tér el, hogy a szántóföld időközönként legelőül szolgál, mint ez a következő, hazánkban is alkalmazott forgóból kitűnik: 1. ugar^x, 2. rozs, 3. burgonya, 4. árpa füves baltaczim-mel, 5. kaszáló, 6—7. legelő. A javított legelőgazdaság egyike a legokoszerűbb rendszereknek, mely kivált csapadékdús, a fűnövésnek kedvező égalj alatt van helyén, de sikerrel alkalmaztatik szárazabb éghajlat alatt is, különösen a majortól vagy községtől távolabb eső, silányabb talajú területeken.

A legelő-váltógazdaságnak egy különös alakja az *égető*- vagy *pörkölő*-gazdaság, melynél az utolsó legelőszakaszon a lehántott és kiszáritott gyepet rözse segélyével megégetik és

a keletkező hamut trágyázás céljából szétszórják. Hasonló eljárást követnek különösen lápos területeknél is, melyeken az égetés után néhány éven át gabonát termelnek s mihelyt a terület ki van merítve, azt legelőnek hagyják. Ez az úgynevezett *lápégető-gazdaság*. Ezen gazdálkodási módokat külön *gazdálkodási rendszernek* is szokás tekinteni, tényleg azonban nem azok, hanem a termelés rendszerét tekintve, csak módosult legelő-váltó-gazdaságok. A mi pedig jelentőségöket illeti, kétségtelen ugyan, hogy az égetés bizonyos viszonyok közt a talaj physikai állapotára kedvező befolyással lehet, minthogy azonban az égetés által a talaj egyuttal termőképességének egy fontos factorától megfosztatik, ezt, mint a rablógazdálkodásnak egy nemét, elvetendő eljárásnak kell tekintenünk, annál is inkább, mint-hogy a talaj physikai állapotának javítására egyéb alkalmasabb módok is állanak rendelkezésre.

Az »*égető-gazdaság*« fogalma különben másként is értelmeztetik. Némelyek az erdőirtásnak azon módját értik alatta, melynél az erdőt az égetés processusának azért vetik alá, hogy az ily módon nyert terület szántónak alkalmassá tétesék. Ez azonban nem tekinthető gazdálkodási rendszernek, hanem csak a telkesítés egy módjának, mely erdőkborította vidékeken azelőtt gyakran nyert alkalmazást különösen Észak-Amerikában. Ha ellenben sarjerdők időközönként letaroltatnak, a visszamaradó rőzse felgyújtatik s ez a terület aztán néhány éven át gabonatermelésre, később legelőnek használtatik s aztán megint erdőnek hagyatik, melynek kifejlődése után ez a folyamat rendszeresen ismételtetik, akkor egy különös gazdálkodási rendszerrel van dolgunk, mely czélszerűen *erdő-váltógazdaságnak* nevezhető s mely némely hegyes vidéken, például Stájerországban régtől fogva honos. Ezen primitív rendszernek egy okszerűen belterjes módozata a *cserkéreghántó-üzem*, melynél a sarjerdőként kezelt cserfa cserkéreg nyérése végett 15—20 évi időközökben letaroltatik, a letarolásnál keletkező rőzse felgyújtatik, hamuja elszóratik s az így nyert terület 2—4 éven át gabona és kapásnövények termelésére fordittatik. Ez a rendszer Németország és Ausztria némely hegyes vidékén honos, nagyobb jelentőségre azonban ezen rendszerek nem emelkedtek.

Gabonagazdaság. A gabona- vagy nyomásos gazdaság eredeti alakját az jellemzi, hogy a szántóföld *kizárólagosan* csak

gabonatermelésre fordították, a szükséges takarmányt pedig *állandó* rétek és legelők szolgáltatják. A szántóföld itt *nyomásoknak* nevezett rendes szakaszok vagy dülökre felosztva, bizonyos vetésforgó szerint kezeltek, az egy forgóba fölvetett nyomások száma szerint pedig 1—2—3 s többnyomásos gabonagazdaságot kell megkülönböztetnünk.

Az *egynyomásosnál* a szántóföldön évről-évre ugyanazon gabonanem termeltetik, ugar közbevetése nélkül. Görögország némely részében őszi árpát, Egyiptomban búzát termelnek így évtizedek, sőt évszázadok óta s Észak-Amerika buzafarmjain szintén ezt a rendszert követik, mely egyoldalú volta miatt csak *localis* jelentőségű s általában elvetendő.

A *kétnyomásosnál* vagy fekete ugar és gabona felváltja egymást, vagy kétféle gabonanem, például őszi és tavaszi termeltetik felváltva. Az első módozat a gabonagazdaság leg-extensívebb alakja, mely főképen csak silány talajon nyer alkalmazást, a másik módját gazdag talajon követik, de közel-fekvő okokból ez ép oly okszerűtlen, mint az egynyomásos.

A gabonagazdaságok legelterjedtebb alakja a *háromnyomásos*, mely a IX. századtól a XIX. század közepéig Európa legnagyobb részében az uralkodó rendszer volt s még jelenleg is sok helyütt érvényben van.

A *régi vagy tiszta háromnyomásos* gazdaságnál a szántóföld három lehető egyenlő részre felosztva, a következő typicus forgó szerint kezeltek: 1. fekete ugar, 2. őszi-, 3. tavaszi gabona. A jobbágyság idejében az egy községhez tartozó összes szántóföld ezen forgónak volt alávetve, mely okból ez három dülőre volt felosztva s minden gazdának ezen rendszerhez kellett alkalmazkodnia, mivel úgy az ugar, mint a tarló közös legeltetésnek volt alávetve. Ebben áll az úgynevezett *fordulókényszer*, mely hazánk némely községében maiglan fennáll, jelenleg azonban a mezőgazdaságról szóló 1894: XVII. t.-cz. értelmében a többség kívánatára bármikor megszüntethető s újra be nem hozható.

Mindaddig, míg a háromnyomásos gazda szántóföldjének arányában elegendő réttel és legelővel rendelkezett s így annyi állatot tarthatott, hogy az azok után származó trágya a szántóföld trágyaszükségletét fedezte s egyúttal az állattartás is haszonnal volt folytatható, addig ezen extensív rendszer teljesen megfelelt az akkori igényeknek, sőt a felsorolt fel-

tételek mellett extensiv viszonyok közt most is megállja a helyét. A midőn azonban a rétek és legelők fokozatos feltörése és az erdők irtása folytán a szántóföld a takarmánytermő területek rovására túlságosan kiterjesztetett, megváltozott a helyzet. Első sorban a nyáron át a silány ugar- és tarlólegelőre, télen át pedig főleg szalmára utalt állatállomány jövedelme csökkent, minekfolytán a haszonállattartást szükséges rossznak kezdték tekinteni s a legkisebb mértékre redukálni, minek természetes folyománya megint az volt, hogy a szántóföld termőerejének fentartásához hiányozván a trágya, csökkentek a termések, hanyatlott a jövedelem. A baj tulajdonképeni oka tehát a takarmány-, illetve trágyahiányban rejlett és hogy ezen a bajon segítsenek, kezdtek már a mult században az ugar nyomáson takarmányt termelni. Ezen az úton létre jött a *javitott háromnyomásos gazdaság*, mely a régítől csak annyiban tér el, hogy a fekete ugar részben vagy egészben termelésre fordítatik. A hol főképen takarmányra volt szükség, ott azt, különösen lóherét termeltek az ugarföldben, a hol pedig ennek szüksége nem forgott fenn, ott kapás- és ipari növényekkel használták azt ki, az így kezelt ugart *felvagy zöldugarnak* mondván. Ezen rendszer további fejlődésénél rendszerint többféle növényt vettek fel az ugarba s a szerint, a mint az ugar nyomáson rendszeresen két vagy több növényt termeltek, melyek mindegyikének külön szakaszt kívántak szánni, létrejött a háromnyomásosból a 6—9 és tizenkétnyomásos gazdaság. Utóbbit a következő forgó jellemzi: 1. ugar*, 2. őszi, 3. tavaszi gabona, 4. takarmány, 5. őszi, 6. tavaszi, 7. kapás*, 8. őszi, 9. tavaszi, 10. hüvelyes, 11. őszi, 12. tavaszi. Idővel még egyéb módosításokat is szenvedett ez a rendszer az által, hogy az ugart követő őszi gabona helyett repcét vetettek, a lóherét pedig két évig meghagyták, úgy hogy a javított gabonagazdaság ezen alakjai már nagyon közel állanak a gabona-váltógazdasághoz, melytől csak abban különböznek, hogy a gabona legalább részben gabonára következik s a szántóföldnek több mint felét elfoglalja. A javított gabonagazdaságnál a régi rendszer főbb hátrányai ki vannak ugyan küszöbölve, a mennyiben a szántóföld belterjesebb és változatosabb kihasználását teszi lehetővé, mindazáltal ez a rendszer sem ment minden hibától, nemcsak mert a tavaszi gabona elhelyezése nem a legjobb, hanem

különösen azért, mert a rendszerint csak csekély arányú takarmánytermelés nem szokott kellő arányban állni a fokozott termelésből eredő trágyaszükséglettel, mely okból e rendszer könnyen talajzsarolásra vezet. A javított háromnyomásos gazdaság sikeres folytatásának tehát szintén elengedhetetlen előfeltétele az, hogy a gazdaság elegendő természetes réttel és legelővel rendelkezzen s leginkább helyén való az ott, hol a viszonyok főképen a gabonatermelésre utalnak. Hazánkban különösen a kisbirtokos osztállynál dívik e rendszer. A háromnyomásún kívül még négy- és ötnyomású gazdaságok is léteznek, melyeknél a fekete ugar után három, illetve négy éven át gabona következik. Tekintettel egyoldalú és talajzsaroló voltukra, ezek a rendszeres fejlettebb viszonyok közt elvetendőek s különben is csak localis jelentőségűek.

Gabonaváltógazdaság. A *gabonaváltó* — vagy *vetésváltó* — közönségesen *váltógazdaságnak* az adja meg a jelleget, hogy a szántóföldön gabonafélék (kalászosok) és u. n. leveles növények (takarmány-, hüvelyes-, kapás- és ipari növények) évről-évre egymást felváltva termeltetnek, úgy hogy a gabona mindig valamely leveles növényre következik. A szigorú váltógazdaság jellegéhez még az is tartozik, hogy a legeltetés és a fekete ugar a szántóföldről teljesen ki van zárva és hogy a haszonállatok nyáron át is istállótatnak. A váltógazdaság részint a javított háromnyomású, részint a javított legelő-váltógazdaságból fejlődött és első nyomaival egyes sűrűnépességű és közgazdaságilag előrehaladott vidékeken már a mult századokban találkozunk, így nevezetesen Belgiumban és Felső-Olaszországban, sőt előnyei már a rómaiak előtt sem voltak ismeretlenek. Mindazáltal nagyobb mértékben csak a mult század közepe óta kezdték alkalmazni, első sorban Angliában, melynek előrehaladottabb vidékein, különösen a norfolki grófságban Young Arthur szerint már 1774-ben a következő forgó szerint gazdálkodtak: 1. Répa, 2. árpa vagy zab, 3. lóhere, 4. buza. Ezen úgynevezett *norfolki négyes forgó*, mely a szigorú váltógazdaságnak leghivebb kifejezője, tekinthető ezen rendszer kiindulási pontjának. Európa continentális államaiban a váltógazdaság csak a földbirtok felszabadítása után kezdett általánosabban tért foglalni, hazánkban tehát csak századunk második felében s jelenleg is csak a közép- s nagybirtokon követik ezt leginkább. Régebben a váltógazdaság legfőbb

előnyének azt tekintették, hogy segélyével a takarmány- illetve trágyatermelés sokkal nagyobb mértékben fokozható, mint a többi rendszereknél s csak későbbben kezdték ama rendszer többi előnyeit is felismerni, melyek főképen abban nyilvánulnak, hogy különböző igényű, sekélyen és mélyen gyökerező, gabona és levelesnövények váltakozó termelése által a talajnak különböző, felső és alsó rétegei, valamint növényi tápanyagkészlete tökéletesebben kiaknázzhatóvá válik, hogy megfelelő sorrend betartása mellett a szántóföld folyton a legkedvezőbb physikai állapotban és gyommentesen fentartható, hogy minden növény a legalkalmasabb elővetemény után következhetik s hogy a trágyázás a forgóba úgy beilleszthető, hogy legtökéletesebb kihasználása biztosítva legyen. Az által pedig, hogy minden növény az igényeinek legjobban megfelelő helyre juthat, módot nyújt e rendszer az átlagtermések tetemes fokozására, úgy hogy a váltógazda a szántóföld feléről gyakran több gabonát arat, mint a háromnyomású gazda annak harmadáról s előbbi azonkívül még jóval több takarmányt is nyer. Egy további megbecsülhetetlen előnye még az is, hogy a váltógazdaság keretében a termelendő növények arányos kiterjedése egészen a gazda tetszése szerint állapítható meg. A hol annak szüksége mutatkozik, kiterjeszthető a takarmánytermelés a szántóföld felére vagy többre is, míg más viszonyok közt a minimumra leszállítható, a mivel kapcsolatban azon előny is jár, hogy a haszonállattartás is teljesen a viszonyokhoz mérten szervezhető. Szintúgy elérhető ezen rendszer mellett a munkák legjobb megoszlása is. Jellemzésére szolgáljanak a következő, hazánkban több helyütt követett forgók. 1. takarmányrépa^x, 2. árpa, 3. lóhere, 4. buza, 5. takarmány^x, 6. buza. Ezen forgónál a takarmány 50%-ot foglal el. 1. Tengeri^x, 2. tavaszi gabona, 3. takarmány, 4. őszi gabona, 5. hüvelyesek, 6. őszi gabona. Takarmányterület 16%-o. Ezen fejtegetések szerint a váltógazdaság különös jelentősége abban keresendő, hogy a földbirtok legokoszerűbb kihasználását s a tőke s munka legjobb értékesítését teszi lehetővé s helyesen alkalmazva nemcsak a nyers, hanem a tiszta jövedelem fokozására is a legalkalmasabb mód; mindazáltal azonban nem mindenütt, hanem mint belterjesebb, azaz sok tőkét, munkát és nagyobb szakértelmiséget igénylő rendszer, csak fejlettebb közgazdasági viszonyok közt alkalmaz-

ható sikerrel. Közgazdasági szempontból pedig még kiemelendő, hogy a mezőgazdasági termelésnek századunk második felében végbement nagymérvű emelkedését nagyrészt a váltógazdaság általánosabb elterjedésének köszönheti.

Ipari gazdaság. Az eddig ismertetett gazd. rendszerektől az ipari gazdaság különösen abban különbözik, hogy a gazdaságban előállított növényi nyersterményeknek egyrészét iparilag átalakított alakban, mint szeszt, cukrot, keményítőt, stb. juttatja a forgalomba. A növénytermelés és állattenyésztés tehát még mellékiparágakkal egészített ki. Tágabb értelemben iparinak minden oly gazdaság tekinthető ugyan, mely valamely iparágat folytat, tehát minden nagyobb lisztmalommal vagy téglavetővel rendelkező gazdaság is, szorosabb értelemben azonban ipari gazdaságnak csak az olyan vehető, melyben a folytatott iparág a növénytermeléssel és állattenyésztéssel a legszorosabb, a gazdaság egész üzem módját befolyásoló és módosító kapcsolatban van. Ezen elvet szem előtt tartva ipari gazdaságoknak főképen csak a *szesz- és cukorgyári gazdaságok* tekinthetők.

A szeszgyári gazdaságok régebben gabonából is produkáltak szeszt, jelenleg azonban főképen csak burgonyát, illetve cukorrépát dolgoznak fel gazdasági szeszgyárakban, míg a gabonaszeszgyártást az ipari szeszgyárak vették át. A szeszgyári gazdaságok specialis jelentősége abban rejlik, hogy azokban csekély szállíthatóságú s másként nagyban nehezen vagy éppen nem értékesíthető termények (burgonya, répa) biztosan értékesíthetőkké válnak, hogy továbbá a szeszszel csak a légkörből származó anyagok vitetnek ki, míg a talajból eredők a moslék útján a trágyába s ezzel megint a talajba visszakerülnek, úgy hogy a szeszgyártás különösen a talajerő gyarapítására van kitűnő befolyással. A szeszgyártás a gazdaság egész üzemére van módosító hatással, a mennyiben egyrészt a feldolgozandó termény termelésének lehető kiterjesztésére indít, mely okból ily gazdaságokban a szántóföldnek $\frac{1}{4}$ -de, sőt $\frac{1}{3}$ -da szokott burgonyával, illetve répával elvettetni, másrészt az állattartásnál a hizlalást lépteti előtérbe, míg a váltógazda inkább legelőmarhát tart, a nyomásos gazda pedig vagy marhát nevel, vagy juhtenyésztést folytat. Zor-dabb éghajlat alatt és homoki talajon gyakori e rendszer, így nevezetesen hazánk felföldjén. Hasonló a *cukorgyári gazdasá-*

gok jelentősége, azon különbséggel, hogy ez a rendszer szeli-debb éghajlatot és jobb talajt igényel és hogy a cukorgyártás, miután sikerrel csak nagyban folytatható s az ebből eredő nagy répaszükségletet az illető gazdaság rendszerint fedezni nem képes, nemcsak az illető gazdaság, hanem a környékbeli gazdaságok üzem módjának átalakítására is van befolyással, úgy hogy a cukorgyárhoz nem tartozó gazdaságok is a cukorgyári gazdaságok jellegét öltik magukra. Minthogy az üzleti cukorgyárak és a répatermelők közt különösen a répa-árak tekintetében gyakori az érdekösszeütközés, újabban é bajon szövetkezeti cukorgyárak létesítése által segítenek s az ezekkel üzleti összeköttetésben álló gazdaságok szintén az ipariak sorába sorolhatók. Az ipari gazdaságok úgy a berendezéshez, mint a kezeléhez jóval több tőkét igényelnek, mint a többiek, azonkívül nagyon tetemes náluk a munkaköltség is, úgy hogy az ipari gazdaságok a belterjes nagyüzem tulajdonképi képviselői.

Szabad gazdálkodás. A szabad gazdálkodás a többi rendszerektől különösen abban különbözik, hogy nincs egy több évre előre megállapított üzemtervhez kötve, hanem a termelés iránya évről-évre a fenforgó üzleti conjuncturák szerint alakul.

A szántóföld használatánál hiányzik a rendszeres vetés-forgó, úgy hogy az egyes növények területi aránya évről-évre változhat, legfeljebb hogy a többi növénycsoportok sorrendje van előre megállapítva; szintúgy a tartandó haszonállatok neme, száma és használati módja is a conjuncturáktól van feltételezve.

Ezen rendszer főelve tehát, hogy a gazda folyton a legjövedelmezőbb termelési ágak folytatására törekedjék s mint-hogy ezen okból a termelés körébe a speculatiót is belevonni kénytelen, *joggal speculativ* rendszernek is mondják. A tervszerűséget ez a rendszer sem nélkülözi s azért össze nem tévesztendő a minden tervszerűséget nélkülöző *vad* gazdálkodással. Sikerrel a szabad gazdálkodásnak belterjesb iránya csak fejlettebb közgazdasági viszonyok között folytatható, de a gazda iránt is nagyobb igényeket támaszt ez a rendszer, mert nála üzleti speculativ szellemet, a piaczi viszonyok alapos ismeretét, alapos szakképzettséget a mezőgazdasági technika minden ágában és elegendő tőkét tételez föl. A hol

ezek a feltételek megvannak, ott ezen rendszer mellett a legnagyobb jövedelem érthető el ugyan, másrészt azonban kétségtelen az is, hogy a speculativ gazdálkodás a legnagyobb kockázattal is jár. Minthogy pedig a birtok kezelése a szabad gazdálkodásnál sokkal több gonddal jár, mint az évről-évre ugyanazon terv szerint kezelt birtoké, azért ezen rendszer többnyire csak középkiterjedésű vagy szétszórt fekvésű birtokokon nyer alkalmazást. Sok esetben pedig a szabad gazdálkodás tulajdonképen csak szabadabb szellemben kezelt váltó- vagy ipari gazdaság, mely okból némelyek nem is tekintik külön gazdálkodási rendszernek, hanem csak említett rendszerek módosítványának. Mivel azonban a merevebb formák által korlátolt többi rendszerektől mégis lényegesen eltér s nála legvilágosabban kifejezésre jut az okszerű gazdálkodásnak azon főelve, hogy a termelésnek minden ága és részlete a jövedelemre való tekintettel szerveztessék, mégis nemcsak önálló, hanem egyuttal a jelenlegi viszonyok közt kiváló fontossággal bíró rendszernek tekintendő, mert viszonyaink közt nem a termelés, hanem a jövedelemszerzés a gazdálkodás célja, a termelés csak eszköz ezen cél elérésére.

Kettős termések rendszere. Kerti gazdaság. Az eddig ismertetett rendszereknél évenként rendszerint csak egy termést nyernek a szántóföldről. A föld megdrágulásával annak tökéletesebb kihasználása válván szükségessé, ezt sok esetben vagy az által iparkodnak elérni, hogy a szántóföldnek legalább egy részét évenként két termés nyerésére fordítják, vagy hogy a szántóföldet nemesebb kerti termények — zöldség, gyümölcs, szőlő — termelésére használják. Ha a termelésnek ezen legelterjedtebb iránya az egész gazdaságra kiterjesztetik, létrejön első esetben a kettős termések, másikkban a kerti gazdaság rendszere, sok esetben pedig összeolvad e két irány olyformán, hogy a szántóföldön mezei s kerti növények kettős termések elérése céljából termeltetnek. Jellemzésére a kettős termések rendszerének a következő forgók szolgálhatnak: 1. tengeri^x, 2. őszi gabona, utána rozsos bükköny vetve, 3. rozsos bükköny, utána csalamádé^x, 4. tavaszi gabona, utána tarlórépa. Homoktalajon: 1. burgonya^x, 2. rozs, utána csibehúr, 3. rozs, utána mohar. Ezen rendszer jelentősége abban rejlik, hogy a termelés a terület kiterjesztése nélkül fokozható s hogy a piaczi növények területének csorbitása nélkül a takarmány-

termelés s ezzel az állattartás kiterjeszthető, csak hogy sikerrel csak ott alkalmazható, hol a csapadékdús éghajlat s hosszú ősz a másodtermékek kifejlődésének kedvez s a talajerő fenntartására elegendő trágya s a fokozott munkaszükséglet fedezésére elegendő munkaerő áll rendelkezésre. Az egész birtokra kiterjesztve csak nagyon belterjes viszonyok közt, kivált nagyobb városok közelében és kisebb birtokon nyer e rendszer alkalmazást, mellékesen azonban nagyobb birtokokon is alkalmazzák, különösen a majorokhoz közeleső földeken, hazánkban különösen annak dunántúli részében.

A *kerti gazdaságok* a tulajdonképi kertekből abban különböznek, hogy a be nem kerített szántóföldön kerti növényeket termelnek, még pedig nem mint a kertekben szokás sokfélélt, hanem többnyire csak egy-kétféle növényt, azt, a mi a helyi viszonyoknak leginkább megfelel, biztosan értékesíthető és a mellett jövedelmező. Vannak gazdaságok, melyek főképen csak paradicsomot (Dél-Franciaország), vagy csak zöldborsót (Bécs környéke), vagy uborkát (Znaim), vagy zöldség- s virágmagot (Erfurt, Quedlinburg), vagy paprikát (Szeged), vagy hagymát (Makó), vagy gyümölcsöt s szőlőt (Kecskemét, Nagy-Kőrös) termelnek, sőt a gyümölcstermelés terén is csak baraczkot, vagy csak almát, egest, stb. termelő gazdaságok léteznek, különösen Észak-Amerikában. A kerti gazdaságok a gazdasági rendszerek legfelsőbb fokát jelentik, mert náluk a termelés a legbelterjesebb, különösen sok munkát igénylő. De jövedelmezőség tekintetében is első helyen állanak, csak hogy folytatásuk kedvező piaczi és munkásviszonyokhoz van kötve. A kerti gazdaságok közgazdasági jelentősége abban nyilvánul, hogy a kisbirtok legjövedelmezőbb kihasználására és birtokosának munkájának legelőnyösebb értékesítésére nyújtanak módot, minélfogva ez a rendszer a socialis kérdés megoldásánál is fontos szerepre van hivatva, annál is inkább, mivel a cultura haladásával a kereslet a kerti termények iránt progressive emelkedik. Hazánkban nagy jövője van e rendszernek.

Gazdálkodás állatok nélkül. A legtöbb gazdaságban a növénytermelés és állattenyésztés egymással kapcsolatosan üzetik s a helyi viszonyok szerint hol az egyik, hol a másik ág nyomul előtérbe. De valamint különösen külterjes viszonyok közt oly gazdaságok is léteznek, melyek kizárólagosan csak állattenyésztést üznek (legelőgazdaság), addig belterjesebb viszonyok közt

azok ellentétével, vagyis oly gazdaságokkal is találkozunk, melyek kizárólagosan csak növényi terményeket produkálnak s melyekben a haszonállattartás teljesen mellőzve van. Ezek sorába mindenekelőtt azon törpe gazdaságok sorolandók, melyekben haszonállatok a birtok csekély kiterjedése miatt nem tarthatók. De nagyon elterjedt ez a rendszer, különösen Chinában és Japánban, hol a haszonállattartás a húsélvezet tilalma miatt ki van zárva s a földek trágyázására csak az emberi ürülékek szolgálnak. Ujabban azonban oly nagyobb birtokokon is kezd ez az irány tért foglalni, melyeken a haszonállattartás semmi akadályba nem ütközik s a haszonállattartást csak azért mellőzik, mert kevésbé jövedelmező, mint a növényi termények produkálása. Ezen rendszer a többi rendszerektől azonban nemcsak abban különbözik, hogy termelési köréből az állattartást kizárja, — ígásállatokat természetesen ezen rendszernél is tartanak — hanem hogy az ily gazdaságokban *mástrágyázási rendszert* is követni kénytelenek. Az állattartó gazdaságokban a trágyázási rendszer alapját a gazdaságban termelt istállótrágya képezi, melyen kívül, annak kiegészítésére vagy hiányának pótlására esetleg műtrágyákat vagy zöldtrágyázást alkalmaznak, ellenben a haszonállattartást mellőző gazdaságok a talajerő fentartása tekintetében vagy *animális trágya vásárlására*, vagy *műtrágyák*, illetve *zöldtrágyának* ügyszólván kizárólagos alkalmazására vannak utalva. Minthogy pedig animális trágyának vétel útján való beszerzésére csak kivételesen nyílik alkalom, a szóban forgó gazdaságokban vagy a kizárólagos műtrágyázás, vagy a műtrágyázással kapcsolatos zöldtrágyázás nyer alkalmazást. Ilyen *műtrágyázási gazdaságnak* egy jellemző példája John Pront sawbridgeworthi gazdasága (Hertfordshire), melyben ezt a rendszert 1864 óta kitünő sikerrel folytatják. (Lásd Küster A. Lohnender Ackerbau ohne Vieh. 2-ik kiadás. Berlin 1889.) A *zöldtrágyázási rendszert* pedig különösen Németországon karolták fel, így nevezetesen schultz-lupitzi gazdaságában, Dehlinger G. Darmstadt melletti weilerhofi gazdaságában, Arndt F. Drezda melletti oberwarthai gazdaságában s mások. (Lásd Schultz-Lupitz. Zwischenfruchtbau auf leichtem Boden. Berlin 1895. — F. Arndt Gründung und System Schultz-Lupitz auf Lehm Boden. Berlin 1890.) Habár ezen rendszer jogosultságát bizonyos viszonyok közt el kell ismernünk, nevezetesen ott, hol a viszonyok a haszonállattar-

tásnak nem kedveznek, nagyobb jelentőségre mégsem emelkedhetett s nem is fog emelkedni, egyrészt mivel az ilyen egyoldalú termelésénél a jövedelem bizonytalan, másrészt mivel okszerű állattartás mellett a szükséges trágya általában olcsóbban megszerezhető, mint mű- vagy zöldtrágyázás esetén. Nagybörmű elterjedésének pedig az vetne gátot, hogy bizonyos melléktermények (szalma, polyva) értékesítésére hiányzanék az alkalom.

Ha a tárgyalt *gazdasági rendszereken* végigtekintünk, azon eredményre jutunk, hogy ezek a földművelés haladásával nemcsak belterjesebb irányban fejlődnek, hanem hogy a közgazdasági viszonyok átalakulásával ezeknek folyton új alakjai is keletkeznek, melyek vagy a tipikus rendszereknek csak módosítványai, vagy egészen új irányt jeleznek; sok esetben pedig oly gazdálkodási móddal is találkozunk, mely különböző rendszerek combinációja, míg viszont nagyobb gazdaságokban több rendszer egymás mellett fordul elő. A közeli földeken például váltógazdaságot, a távolabbiakon gabona- vagy legelő-váltógazdaságot folytatnak, az illető gazdaság rendszere tehát vegyes.

A *gazdálkodási rendszer* jellemzett átalakulásának üdvös hatása a földbirtok okszerűbb kihasználására nem vonható kétségbe s legnagyobbbrészt ezen átalakulásnak köszönhető azon nagybörmű emelkedés, melyet a mezőgazdasági termelés századunk második felében felmutat s mely a nemzetek vagyosodását és ezzel közgazdasági és culturális fejlődését oly nagy mértékben előmozdította; minthogy azonban ez idő szerint az okszerűen belterjes rendszerek, földünk felületét tekintve, még csak aránylag nagyon csekély területet foglalnak el, a belterjesebb rendszerek terjesztésében kell keresnünk azon emeltyűt, melylyel a világ termése a jelenleginél jóval magasabb fokra emelhető.

Irodalom. A szövegben említett műveken kívül: *H. v. Thünen.* Der isolirte Staat in seiner Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. 1842. — *H. Settegast.* Die Landwirtschaft und ihr Betrieb. 3 kt. Breslau 1875—79. — *Th. Frh. v. der Goltz.* Handbuch der landwirthschaftlichen Betriebslehre. Berlin, 1886. — *Hensch Árpád.* Jóságberendezés- és kezeléstan. Magyar-Óvár, 1895.

HENSCH ÁRPÁD.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei 1896. Emlékkönyv az 1896-ki ezredév emlékének ünneplése alkalmából. Kiadja a földmivelésügyi m. kir. miniszter. Szerkesztette Balás Árpád, a magyar-óvári m. kir. gazdasági akadémia igazgatója. Magyarország térképével, 5 képpel és 15 gazdaság térképével. Magyaróvár 1897. n. 8° VII + 243 l.

Az ezredéves ünnepek alkalmával a földmivelésügyi m. kir. miniszter »Magyarország földmivelése 1896« czim alatt becses monographiát adott ki, melynek egyik fejezete a »Mezőgazdasági szakoktatás« volt. A miniszter megbízásából Balás Árpád magyaróvári gazdasági akadémiai igazgató most ezt a fejezetet kibővítve dolgozta fel.

Sajnos, hogy nem a czimnek és feladatának megfelelően. Szó sincs arról, hogy e műből a hazai mezőgazdasági szakoktatást egész terjedelmében megismerhessük. A vinczellérképezdék, erdészeti iskolák, állatorvosi akadémia teljesen hiányoznak a műből s ha még ezt lehet is indokolni, valóságos hiány már a kertészeti, rétművelő és tejgazdasági szakiskolák mellőzése s még inkább az elemi és felső népoktatási intézetekkel kapcsolatos gazdasági iskolák és tanfolyamok kihagyása. Arról, hogy a gazdasági ismereteket már nem kizárólag e czélnak szentelt intézetekben hogyan és mily módon tanítják, szerzőnk csak általánosságban emlékezik meg a történeti részben; még kevesebbet mond arról a nem csekély mérvű tevékenységről, melyet egyesületeink, magánosok kifejtének irodalmilag és élőszóval a gazdasági szakoktatás érdekében, avagy az egyes specialis csoportoknak, például faiskolázás, gyümölcsstenyésztes, méhészet, selyemtenyésztés, állattenyésztés, stb. oktatás útján való terjesztése végett.

El kell ismernünk azonban, hogy abban a szűk, sőt semmikép sem igazolhatólag szűk keretben, melyet szerző munkájának adott, egészen jól tájékoztató és kimerítő képet nyújt. A hazai gazdasági tanintézeteket és földmíves iskolákat jól megismerhetjük belőle. De nem kell felednünk, hogy ez nem is volt nehéz munka, hiszen összesen csak 21 intézetről van szó, melyek nagyobb része 1867 óta alakult s működéséről a szakközönségnek könnyen hozzáférhető évi jelentéseket ad ki, melyeknek kiegészítését szerzőnk hivatalos állásánál fogva is könnyen eszközölhette.

A 21 tanintézetnek nagyobb része állami és pedig a következők: gazdasági akadémia Magyar-Óvárott, gazdasági tanintézetek Keszthelyen, Debreczenben, Kolos-Monostoron és Kassán, végül földmívesiskolák a következő községekben: Debreczen, Rimaszombat, Ada, Csákovár, Szent-Imre, Nagy-Szent-Miklós, Algyógy, Pápa, Kécskemét, Lugos és Jászberény. Összesen csak öt a nem állami gazdasági iskola és pedig a csákvári földmíves-iskola, melyet Eszterházy Miklós Mórícztartó gróf tart fenn, továbbá a besztekercei, földvári és med-

gyesi földmives-iskolák, melyeket az erdélyrészi szász egyetem, végül a nagyszombeni tangazdaság, melyet Szeben vármegye tartanak fenn.

Az állami intézetek nemcsak számra, de minden tekintetben kiválóbbak, mint a magánjellegűek. Így az állami intézetekben 9503 tanuló volt eddig, összes költségük 1897-re 597.719 frtban van megállapítva a kezelésük alatt álló földterület 7969 kh.-at tesz, míg a magániskolákban a kizárólag rendelkezésükre bocsátott terület csak 162 hold s a tanulók száma évente 100-at sem éri el. Különösen nevezetes e tekintetben a besztercei földmives-iskola, melyben 25 év alatt csak egyetlen egyszer volt 15 növendék, többnyire 1—2, de több ízben egyetlen egy sem, bár a növendékek ingyen ellátásban és ösztöndíjakban részesülnek és a magyar kormány eddig közel 10.000 forint segélyt adott az intézetnek.

A gazdasági akadémia és 4 tanintézet lényegileg egyenlő szervezetűek. A főkülönbség abban áll, hogy a magyaróvári intézetbe csak érettségi bizonyítvánnyal bíró növendékeket vesznek fel s ezért itt a tanfolyam 2 év, míg a többiekben 3 év. Mind megannyi különben határozottan tudományos jellegű intézet, sokoldalú szakszerű felszereléssel s oly tanári karral, mely a gazdasági irodalomban vezérszerepet játszik. Mindenik a mezőgazdaság összes ágaira kiterjed, de egyes specialitásaik vannak, így Keszthelyen a méhészetre és selyemtenyésztésre fordítanak különös gondot, Kassán szeszgyár és juhtenyésztés van. Vegyikísérletek, vetőmagvizsgálatok, meteorológiai észleletek mindenütt történnek s minden intézet tanári kara egyuttal gazdasági tanácsadó-bizottság is, mely az ország hozzá közelebb eső megyéiben lakó magánosoknak kívánatra szakvéleményt ad minden gazdasági kérdésben. Legrégibb ezen intézetek közül a magyaróvári, melyet még 1818-ban alapított Albert tescheni herceg, bár az 1865-ben létesített keszthelyi intézetet jogosan lehet a Festetics-féle híres Georgicon utódjának tartani, mely intézet tudvalevőleg a művelt külföldet is jelentékenyen megelőzve már 1797-ben megnyílt.

Kétségtelen, hogy az új intézetek sokkal magasabb tudományos jelleget képviselnek, mint az a Georgicon, avagy a még előbb Tes-sedik által Szarvason idealis buzgalommal létesített gazdasági iskola, nem hallgathatjuk el azonban, hogy ezek köre mégis általánosabb volt. A Georgiconban ugyanis virágzása korában nyolcz oly tanfolyam volt, melyek feladatait ma külön iskolák teljesítik, avagy részben ma már nem is képzés tárgyai. Ezek voltak: 1. Az uradalmi gazdatisztek képzésére szánt tudományos gazdasági iskola. 2. Értelmes cselédek képzésére rendelt parasztiskola. 3. Jogvégzett ifjaknak mezőgazdasági ismeretet nyújtó ugynevezett »Pristaldeum«. 4. Erdész- és vadásziskola két évi tanfolyammal. 5. Kertésziskola. 6. Ménes-mester- és lovászkiskola. 7. Mérnökiskola két évi tanfolyammal. 8. Gazd-asszonyiskola a nők gazdasági szakképzése végett. Bizony elmondhatjuk, hogy a Georgicon alapeszméje sokkal inkább megfelelt a gazdasági iskola fogalmának, mint a mai szakiskolák.

S hogy ismét a régiekre térjünk vissza, nem lesz érdektelen azt sem felemlitenünk, hogy a 60-as évek elején, midőn a gazdasági oktatás újjáteremtése szóba került, az országos gazdasági egyesület Korizmics László javaslatára 9 felsőbb szervezetű gazdasági tanintézetnek és vármegyénként legalább 2—2 földmives-iskolának fokozatos felállítását követelte. Ez is jámbor óhaj maradt.

A földmives-iskolák eredeti természetes célja az volt, részben

ma is az, hogy a kisbirtokosok vagyis az ugynevezett parasztgazdák között terjeszse a modern gazdálkodás ismeretét főképp gyakorlati irányban. A közoktatásügyünk modern fejlődését jellemző általános áramlat azonban ezeket is átalakította, a földmives-iskolák növendékeinek, kik pedig általában véve csak elemi iskolai tanfolyamot végeztek, hivatal és cím kell. Legalább is munkavezetőket képző intézetek lettek belőlük. Igen jellemző e tekintetben Balás könyvének az algyógyi székely földmives-iskolát ismertető része (171. l.), melyben egyenesen elmondja, hogy az ösztöndíjas és ingyenes helyekre sem lehet mindig növendéket találni s sokan hagyják el azt évközben, mivel azt az iskolai kényszert, hogy mindenik tanuló egyformán, kivétel nélkül, tartozik mindenféle mezei, istállóí, kerti és szőlőbeli munkát végezni, magukra nézve »lealacsonyítás«-nak tekintik. Még több. Néhány végzett tanuló nem fogadta el a kínálkozó szép állomást, mert csak béresgazda, előmunkás, majorbíró s más hasonló címet kapott volna, holott ő gazdatiszt vagy legalább ispán és jószágkezelő címre tartott igényt. Jóformán csak két magániskola, a szebenmegyei tangazdaság és a csákvári földmives-iskola tartotta fenn egész szigorúságában a gazdasági alsóbb fokú iskolák eredeti feladatát, az értelmes cselédeknek képzését. Általában az az irányelv mutatkozik e téren, hogy a gazdasági földmives-iskolák legalább is gazdasági altisztek kiképzésére valók.

Ha ily szempontból tekintjük a földmives-iskolákat s ez a szempont egészen jogosult lehet, mert csak a kivételes túlzások nevetésgesek, általában kielégítőnek találjuk jelen helyzetüket. Az iskolák vezetői és tanítói kivétel nélkül okleveles gazdák, az elméletre nem fordítanak túlságos sok időt; gyakorlati terük — különösen az állami intézeteknél — elég nagy arra, hogy változatos legyen s a gazdaság különböző ágainak gyakorlására alkalmat adjon.

Sajnos, hogy a gyakorlatban ez a változatosság nem igen nagy. Még a méhes, szőlőtelep és baromfiudvar sincs meg mindenütt s csak egyikről-másikról olvassuk, hogy p. télen kosárfonásra, méhkaptárak készítésére is gondolnak. A legtöbb helyen — igen helyesen — üzletet is csinálnak gyümölcsöjtványokkal, baromfiakkal, tejjel, sőt két helyen tenyészbikákkal is. Sehol sincs azonban mindez együtt, a legtöbb helyen csak a szorosabb értelemben vett mezőgazdaságra, avagy még szorosabban a magtermelésre ügyelnek, a kereskedelmi növények között csak itt-ott fordul elő a dohány, len, czirók, repce, bükköny s talán más nem is. S csak egy helyen (Szent-Imre) olvassuk azt az öröndetes tényt, hogy az iskola tanári testülete a szomszéd falvakba kijár, hogy ott gazdasági előadásokat tartson és hitel-szövetkezeteket létesítsen.

Mind e hiányok daczára kétségtelen haladásunk s Balás könyve egészben véve öröndetes képet tár elébünk. Maga az a tény, hogy a földmives-iskolák száma a jelen évtizedben öttel szaporodott s három új van alakulóban Hódmezővásárhelyen, Szabadkán és Békés-Csabán, biztos fejlődésük bizonyítéka.

—r.

Koenig J. Ph. dr.: *Die Lage der englischen Landwirtschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart und Mittel und Wege zur Besserung derselben.* Jena, Gustav Fischer 1896. (Sammlung national-oekonomischer und statistischer Abhandlungen)

des staatswissenschaftlichen Seminärs zu Halle a. d. S., herausgegeben von Dr. Joh. Conrad IX. Band II. Heft) 80 XI+445. l.

Az angol Koenig éveken át tanulmányozta hazája, továbbá Németország, Kanada és az északam. Egyesült Államok mezőgazdasági állapotát s ezért jelen munkája, mely lényegében a közgazdaság egyik legfontosabb kérdését tárgyalja, méltán megérdemli a figyelmet.

Meglátszik szerzőn a világlátott ember tágas látköre és higadtsága. Épen nem tartja teljesen tönkrementnek az angol földmívelést, ellenkezőleg, igen alaposan bizonyítgatja, hogy annak egészséges alapja megmaradt s újabb időben jelentékeny javulás mutatkozik. Hasonlókép nem látja szerzőnk teljesen legyőzhetlennek és végveszélyt okozónak a tengerentúli államok versenyét s különösen az északam. Egyesült Államokban régebben uralkodott rablómezőgazdaságot már egészen megtöröttnek mondja. Mindez természetesen nem zárja ki, hogy hazája mezőgazdasági viszonyainak bajait ne lássa s ne szomorkodjék, midőn annak régi állapotáról s a jelen században többször beállott válságokról megemlékezik.

Nem is lehetséges. Az angol mezőgazdaság válsága a nemzetközi verseny hatalma alatt annyira ismert történeti tény, hogy azt ma már bizonyítgatni sem kell. A jelen század elején egy quarter (mintegy 220 kiló) angol búza ára még 83 shilling volt, 1894-ben már 22 shilling, ugyanezen idő alatt a búzatermő terület felénél kevesebbre olvadt s a külföldről behozott búza mennyisége oly rohamosan emelkedett, hogy jelenleg már majdnem csak egy negyedét termelik otthon. S hogy ez az átalakulás a legutóbbi negyedszázad alatt is mily hátrányos volt az angol gazdákra nézve, a következő táblázat eléggé megmutathatja:

Évszak	Az elfogyasztott búzából jutott százalékokban				Egy bushel búza átlagos ára	A művelt területből jutott a búza- termő földre százalék
	Angliára	az északam. Egyesült- Államokra	Orosz- országra	Más ország- okra		
1869—73	54'97	16'37	13'29	15'37	6 s. 7 d.	13'9
1874—78	46'89	25'42	8'60	19'09	6 s. 2 d.	12'0
1879—83	34'16	40'20	6'99	18'65	5 s. 5 d.	11'2
1884—88	35'38	34'50	8'57	21'55	4 s. 1 d.	9'0
1889—93	29'41	36'90	11'00	22'69	3 s. 7 d.	7'2

1873-ban még 3,247.973 acre területen termesztettek búzát Angliában 1893-ban már csak 1,798.869 aceren, tehát jóformán csak félannyi területen.

Mind a mellett egészen hibás az a sokszor hangoztatott állítás, mintha Angliának földmívelő része már elpusztult volna s a nagybirtokosok elűzvé a farmereket, nagy extensív legelőkké alakították át szántóföldeiket. Ellenkezőleg Angliában igen csekély kivétellel nincs elhanyagolt pusztaság, a mezőgazdaságok mintaszerűek, a legelők intenzív kezelés alatt állanak s még a hanyatlásnak indult búzatermelő farmer is képes magán segíteni főkép tejgazdaság meghonosítása által. Anglia tengeri éghajlata és kitűnő talaja a legtöbb helyen — a szerző szerint — sokkal jobb búzát képes létrehozni, mint a minő más országokban terem s ugyanez az éghajlat könnyűvé teszi az átmenetet a magtermelésről a rétmívelésre. Végül az angol társadalmi viszonyok igen kedvező bérrendszernek fejlődését tették lehetővé, melynek hatása alatt a vagyonos nagybirtokosok is aránylag könnyen nyugodtak be a földjáradék fokozatos apadása által előidézett helyzetbe s a bérösszeg apadását megengedték.

Igen természetes, hogy ezek az aránylag kedvező körülmények Angliának nem minden részében fordulnak elő, legfőképp a tulajdonképi Anglia ama grófságaiban, hol terjedelmes legelők vannak (grazing counties), míg oly helyeken, hol a nép csaknem kizárólag gabonatermelésre van utalva (corn counties) s ilyenek nagyobbbrészt keleten vannak, hol a csapadékok ritkábbak, a válság sokkal nagyobb pusztításokat okozott. Norfolkban, mely évtizedeken át volt Anglia gabnakamarája és egyik büszkesége, hol még 20—30 évvel ezelőtt is a farmerek tekintélyes és kényelemben élő urak voltak, ma már csaknem általános a nyomor, még a nagybirtokosok is kénytelenek félretett tőkéiket fogyasztani. A külföldi versenyen kívül különösen az őket igazságtalanul sújtó adók és vasuti tarifák ellen panaszkodnak sokat. A szintén »corn counties«-ekhez tartozó Lincolnshireben számítások szerint az utolsó 20 év alatt tisztán a gabonaárak csökkenése miatt mintegy 35 millió forintot vesztenek a gazdák s ezenkívül más mezőgazdasági terményekben és házi állatok tenyésztésében is nagy volt a veszteség. Az elszegényedés következtében évről-évre szaporodik ily helyeken a kivándorlók száma s ez az elnéptelenedés is egyik oka annak, hogy a magtermelés helyett rét-mívelésre térnek át, mivel Angliában 1000 acre szántóföld mívelésére 35 munkás és 10 ló szükséges, ugyanannyi legelőföldre ellenben csak 4 munkás, 2 ló és 2 kutya. Míg azonban máshelyeken a legelő jól jövedelmez, ezen szárazabb éghajlatú vidéken azzal is nehezen boldogulhatnak. Egyelőre a tejgazdaság elterjedése menti meg őket nagyobb bajoktól.

Mindenesetre feltűnő, hogy Anglia földmívelő népe, melyet általános közgazdasági fejlődése következtében a válság leghamarább ért, ezt a nagy bajt ki tudta heverni s most különösen a legelők okszerű felhasználása és a földesurak és bérlők között létesült egészségesebb összeköttetés következtében ismét némi jólét kezd mutatkozni, bár a szántóföldek száma oly nagyon apadt s az önálló parasztok osztálya csaknem egészen eltűnt. Más országokban a helyzet még rosszabb, így Németországban, hol a földmívelő kötve van a magtermeléshez, a föld bére igen nagy s a földbirtokosok nagyon eladósodtak, a mezőgazdaságon még a védvámok sem tudtak segíteni.

Meglátszanak a hanyatlás nyomai az erős nemzetközi verseny következtében oly országokban is, melyeknek még szűz talaja van. Kanadában 1894-ben 250.000 acreval kevesebb búzatermő föld volt, mint a megelőző évben, a gazdák tele vannak panasszal, csak a tejgazdaságot üzők élete örvendetes. Ausztráliában a két legutolsó népszámlálás adatai a földmíveléssel foglalkozó férfi lakosság számában abszolút apadást mutatnak s a termőföld értéke jelentékenyen alább szállott. Argentínában és Kelet-Indiában csak a valuta tartotta fenn egyideig a rablógazdálkodást és a nagy kivitelt, most már mindkét helyen hanyatlík a mezőgazdaság.

Legérdekesebbek a válság tünetei az északam. Egyesült-Államokban. 1880—1890 között, bár a lakosság $12\frac{1}{2}$ millióval szaporodott, a földmívelők száma és a szántóföldek területe igen jelentékenyen apadt, míg a legelők területe $2\frac{1}{2}$ millió acreval gyarapodott. Az árak hanyatlása következtében, mivel egy acre megmívelése átlag 11 dollárba kerül, igen sok helyen veszteséggel dolgoztak a farmerek vagy legfeljebb az éhenhalás ellen biztosították magukat. Massachusettsben 28 dollár egy acre megmunkáltatásának költsége, Dakotá-

ban, hol legalacsonyabb, $7\frac{1}{2}$ dollár. A nagy versenyt jóformán mesterségesen fejlesztették ki a különböző kereskedelmi érdekkörök, az egymással versenyző vasutak s az erőltetett külkereskedelemnek áldozata lett a kiszípolozott bevándorlók tömege. Most gyorsan változik a helyzet. 1890—1894 között ismét 2,750.000 acre búza-termő földet fordítanak más célra. Az egész Unióban 1884 óta csak Missouriban emelkedett a föld értéke, igen sok államban ellenben 25—30% hanyatlást tapasztalhatunk. Hanyatlík azonkívül a ló- és juhtenyésztés is, úgy hogy az amerikai gazdák válsága talán még nagyobb, mint az európaiaké. A Mississippi folyón túl s különösen Dakotában 1882 óta oly nagy zajjal megindított amerikai verseny, az európai gabonaárak rohamos hanyatlását idézte elő, irreálisnak bizonyult s hogy ennyi ideig fentartotta magát, annak egyik főoka az, hogy az amerikai vasutak, melyek építése oly olcsó s melyek az államtól nagy földterületeket nyertek, háromszorta olcsóbb tarifát számitanak, mint az európaiak.

Még jó hosszú ideig fennállhat azonban a verseny, mivel a szűz vidékeken természetesen sokkal olcsóbban lehet a búzát termelni. Így, ha Angliában a búzatermelés költségeit 100-nak vesszük, Amerika nagy részében 70, Dakotában épen 57, Kelet-Indiában 66, Oroszországban 54 a termelési költség átlaga, Argentínában még kisebb. A népesség szaporodása nem oly nagy, hogy ily országokban a belfogyasztás felemésztene a termelést s a gazdát egyenesen buzdítja a kiviteli termelésre az a körülmény, hogy az utolsó pár évtized alatt a szállítási költségek jóformán felére apadtak. Chicagóból Hamburgba részben vasuton 16 forintba, hajón csak 10 forintba kerül egy tonna búza, holott így az amerikaiaknak 1.528 km. vasuti s 7.500 km. vízi szállítást kell megfizetni. Ugyanily összegért Németországban csak 675, illetőleg 395 km. hosszú vasuti szállítást lehet kieszközölni s ezért a Poroszország keleti részeiből származó búza Hamburgban már tisztán a szállítási költség miatt sem versenyezhet az amerikaival.

Az angol földmívesek ily okokból még a legjobb időben is kénytelenek a magtermelést sok helyen abbahagyni s e helyett legelőgazdálkodással foglalkozni. Világosan mutatja ezt a következő táblázat, melyből látjuk, hogy az utolsó két év alatt a búzatermőföld mennyire apadt:

	Termőföld holdakban 1895	1893	Gyarapodás v. fogyás (—) százalékokban
Búza	1,417.641	1,897.524	— 25.3
Árpa	2,166.279	2,075.097	4.4
Zab	3,295.905	3,171.756	3.9
Burgonya	541.217	527.821	2.5
Luczerna és más takarmány . . .	2,303.431	2,047.008	12.5
Állandó legelő . .	4,760.889	4,270.480	11.5
Komló	53.940	57.564	2.4
Szarvasmarha (drb)	6,354.336	6,700.676	— 5.2
Juh (drb)	25,792.195	27,230.334	— 5.5
Disznó (drb) . . .	2,884.431	2,113.530	36.5

A kisebb bérlők és a munkások helyzete nagyobb részt még igen jó. A nők Angliában sokkal kevésbé láthatók a szántóföldeken dolgozva, mint más országokban, a serdülő gyermekek $75\frac{0}{10}$ -a hasonlóképp nem kénytelen szülőinek segíteni s a munkálkodók is csak

könnyebb s rövid ideig tartó munkát végeznek, mindenkinek van zseborája s másként is látszik rajtuk a kényelmes élet.

Egészen véve tehát szerzőnk nézete szerint az angol földmívelés jövője biztató. Lényegesnek tartja azonban a vasúti tarifák megváltoztatását s az adózási rendszer átalakítását. Nem tartja szükségesnek a védvám életbeléptetését, bár különösnek tartja, hogy a vámtörvény jóformán csak a belföldi termelőt sújtja, mivel az Angliában is termelt mezőgazdasági árúk behozatala vámmentes, míg oly élelmi czikkekért, melyeket Angliában nem termelhetnek, részben nagy vámokat szabnak s így azok fogyasztását megdrágítják. Szükségesnek tartja továbbá a tejgazdaság terjesztését, a hamisítások meggátolását, gazdasági szövetkezetek terjedését s más reformokat.

—r.

Die Siedlungsgenossenschaft. Versuch einer positiven Ueberwindung des Kommunismus durch Lösung des Genossenschaftsproblems und der Agrarfrage von Dr. Franz Oppenheimer. Leipzig. Duncker & Humblot, 1896. 8°, XXIV + 638 l.

A szabad verseny, melyről Smith Ádám még egészen komolyan hirdette, hogy a közgazdasági érdekkörök harmoniáját megteremti, ha megszűnnek azok a politikai törvények, melyek a munka és ára szabad mozgását korlátozzák, mindinkább elvesztette varázseréjének nimbusát. A közgazdasági válságok nagy száma s még inkább a socialisták által egész meztelenségében feltárt pauperismus gondolkozóvá tette a szabad verseny elméletének legbuzgóbb híveit is, a manchesteri iskola rideg egyoldalúságában tényleg megszűnt s mintha valóságos reactio állott volna be Smith szabadságot hirdető tanai ellen, a törvényhozó testületekben napról-napra gyarapodik különösen a gyáripárterén a szabad versenyt korlátozó törvényeket és rendeleteket pártolóók száma s még a socialdemokraták nyílt ellenfelei is többé-kevésbbé alkudni látszanak a körülményekkel; tanszéki socialisták, a keresztyén socialisták s más nevek alatt közvetítő irányok lépnek előtérbe, mely közvetítő irányoknak nagyobb része csak névleg barátja a feltétlen szabad versenynek.

A közgazdaság elmélete ezen átalakulásának oka ma már világos. Az a feltétel, melyet Smith a szabad verseny nagy hatalmának kifejlődésére elengedhetlennek tartott, a munka és árú szabad forgalma csak részben teljesedett be. Világos, hogy az árúforgalom különösen a közlekedés mesés átalakulása következtében ma már szabadnak mondható, de a munka szabadsága kizárólag politikai, nem egyuttal közgazdasági jellegű. Politikailag megszűntek a jobbagság, a céhek, a helyhez kötöttség, de nem szűntek meg a munka szabadságának közgazdasági gátjai, a tőke és talaj megkötöttsége. A termelésre szükséges tényezők közül a munkás csak munkáerejével rendelkezik szabadon, de hogy az elengedhetlen talajt és tőkét is megszerezhesse, idegenekhez kell fordulnia s ezt munkáerejének elárúsítása által vásárolhatja meg oly módon, hogy munkája eredményéből a tőke és talaj birtokosa részére lemond a nyereségi részesedésről s megelégszik a fenmaradó béraránynyal. A szabad munkás ismét lekötötté lesz.

Világos tehát, hogy a közgazdasági elmélet manchesteri hívei legalább is nem a kellő időben és kellő módon valósították meg a szabad forgalmat. Azok a nagyszerű közgazdasági reformok, melyeket

a jelen század megszületni látott, csak a termelés fokozása tekintetében lettek áldásosak, de másrészt kimondhatlanul sujtották a termelőket, kiknek nagyobb része a jelen kapitalisztikus rendszerben szomorúbb életet kénytelen élni, mint a régi megkötöttsége daczára patriarchalis jellegű korszakban.

Mivel azonban a termelés és forgalom kifejlődése által létrejött előnyöket megsemmisíteni, sőt veszélyeztetni sem szabad s így a visszatérés a régi állapotokhoz teljesen lehetetlen, rendkívül nehéz megállapítani azokat az eszközöket, melyek által a munkás is teljesen szabaddá lesz s így a verseny egészségessé válik.

Leghatározottabb és legvilágosabb a socialdemokratáknak Marx tanai alapján felállított követelése: a munkaeszközök közös tulajdonná tétele az államhatalom által. Ennek a feltételnek megvalósulása azonban az elterjedt nézet szerint előreláthatólag társadalmi forradalmat, a szabad versenynek megszűnését, sőt az államhatalommal szemben az egyéni szabadságnak jelentékeny korlátozását vonná maga után s ezért még az oly közgazdák is, kik különben hajlandók a socialdemokraták által feltárt sebek okait elismerni, vonakodnak a gyógyosert helyesnek ismerni.

Hasonló visszautasításban részesül a közgazdák részéről George Henrik javaslata, ki a földjáradék kellő megadóztatása által orvosolni hisz mindent, főkép azért, mivel ez a javaslat szintén forradalmi jellegű törvényhozási intézkedéseket igényelne.

A kevésbbé merész és mindenekfelett békés megoldást óhajtó közgazdák ezek ellenében a munkások önsegélyező törekvéseire fektetik a fősúlyt s abban a meggyőződésben élnek, hogy az állam jóakarátú, de nem forradalmi jellegű támogatásával tisztán a munkások önereje is képes a jelenlegi állapotokat megváltoztatni. Különösen a német mérsékelt socialisták mindnyájan ezt hangoztatják. Schu'tze-Delitzsch, a szabadelvű, Hubert tanár, a conservatív, Ketteler püspök, az ultramontán, s Wagner Adolf, a tanszéki socialista, egyaránt a munkások szövetezése alapján kezdték meg társadalmi működésüket.

A szövetezés eszméjéből indul ki a legújabb gyakorlati mozgalmat indító német közgazda, Oppenheimer Ferencz is, kinek vas-kos munkáját most akarjuk bemutatni olvasóinknak. Elődeitől lényegesen abban különbözik, hogy ő a socialdemokraták, sőt bizonyos tekintetben az amerikai George orvosszerét is jogosultaknak és megvalósíthatóknak tartja, de velük ellentétben azok megvalósítására nem az állami beavatkozás eszközét tartja jónak, sőt azt lehetetlennek is mondja, hanem a szövetezés által nyújtott békés megoldást. A szövetezés és pedig szerinte kizárólag a gazdasági szövetezés az a hatalom, mely békés úton szünteti meg a földjáradékot s teszi közös tulajdonná a munkaeszközöket. Az átalakulást lényegileg olyformán contemplálja, mint a magyar Hertzka, azzal a fontos eltéréssel azonban, hogy az új közgazdasági élet a jelenlegi viszonyok között kezdődik meg és fejlődik ki, nem mint azt a »Freiland« költői képzeletű írója és a többi utopisták tervelték, szűz talajon és a gátló tényezőktől ment társadalomban.

Oppenheimer George eszmemenetét követvén, a társadalmi bajok legfőbb okának a földbirtok megkötöttségét tartja. Ez okozza a földjáradék kapcsán az agrárbajokat, a kivándorlásokat és a nagy városok keletkezését, ez az utóbbi aztán kifejleszti a gazdasági válságokat,

a tömeges nyomort és a munkáskezek elvonása által a mezőgazdaság pangását. A társadalom gyökeres reformját célzó törekvéseknek tehát a legközelebbi évtizedek alatt főképp a művelt népek földbirtok jogát kell tekintetbe vennie. Minden más többé-kevésbé a bajok kútforrásául elismert tényező másodrendű s önmagában — a földbirtok kérdésének megoldása nélkül — gyógyíthatatlan. Ez az oka szerinte, hogy az eddigi reformtörekvések mind hajótörést szenvedtek, avagy a mennyiben sikerültek, p. a fogyasztási és hitelszövetkezetek, nem az általános bajt orvosolták, hanem csak egyes munkáscsoportok helyzetét javították meg s így nem közgazdasági, hanem magángazdasági tényezők voltak.

Különösen feltűnő a productiv szövetkezetek sikertelensége. Szerző számokkal és egyes intézetek ismertetésével bizonyítja be, hogy a legtöbb productiv szövetkezet minden országban vagy megbukott vagy átalakult s egyáltalán a közgazdasági életnek ezen alakja hasonlónak tartja a parasita növényekhez, melyek csak kezdetben látszanak valami magasabb szervezet úttörőinek, később azonban a létért folyó küzdelemben vagy elpusztulnak vagy a környezethez alkalmazkodva, átalakulnak. A 322 német productiv szövetkezet közül 213 megszűnt, 23 átalakult különféle kereskedelmi, egyéni vagy részvénytársasági vállalattá s a többi nagyjából még új keletű. Angliában, hol a trades-unionok mintegy 60.000 font sterlinget vesztek ily productiv szövetkezetek útján, már csak három régi intézmény maradt meg több száz közül, Franciaországban még tömegesebb volt a bukások száma. A tőke, piac és fegyelem hiánya, a melyeket a balsiker főokának szoktak tekinteni, szerzőnk igen helyes fejtegetései szerint (47—146. l.) csak külső jelenségek, valódi ok az, hogy a productiv szövetkezetek tagjai nem mint vásárlók szerepelnek többé, miként a fogyasztási és hitelszövetkezetek tagjai, hanem mint eladók s az eladónak létérdeke az levén, hogy minél drágábban értékesítse termelését, a szövetkezet egyes tagjainak érdeke a nagy nyereség esetén ellentétbe jő az egész szövetkezettel, mely a verseny érdekében a magas árt csak úgy tarthatja fenn, ha a kínálatot kisebbiti, míg a magános kedvező körülmények között minél több árút igyekszik termelni. Ebből azt következteti szerzőnk, hogy a szövetkezetek, azaz a munkások önszegélyző törekvése csak abban az esetben lehet közgazdasági jellegű magángazdasági helyett, azaz csak abban az esetben használ az összeségnek s nem csupán egyes csoportoknak, ha a szövetkezetek mint vásárlók alakulnak, nem pedig mint elárusító testületek.

A földbirtokjog káros hatásának ellensúlyozása esetén meg lehet azt az eszmét valósítani még a productiv szövetkezeteknél is a szerzőnk által ugynevezett telepítési szövetkezetek által. Ha alakul egy aránylag csekély tőkével rendelkező szövetkezet, mely első sorban bizonyos területnek megszerzésére és közös megmunkálására alakul, ez a szövetkezet a mezőgazdasági termelésen kívül veszély nélkül meghonosíthatja a nagy- és kisipart is, mivel, mint zárt testület, a benső versenyt nem engedi nagyra nőni s a közös nyereség következtében még ezek az iparosok is inkább vásárlók, mint eladók lesznek. Az ily szövetkezetnél a talajon kívül tényleg még a tőke is közös tulajdon volna s ezért a munka szabad versenye egészséges alapon fejlődhetnék.

A telepítési szövetkezetek lassankint megerősödve, a latifun-

diumok minden előnyét felhasználhatnák azok káros jellege nélkül. Megalapításuk még örök bérlet alapján is sikerülhet s jótékony hatásuk szerző szerint oly bámulatos volna, hogy a társadalom minden sebeit képes lenne orvosolni s még a nagybirtokosokat és nagygyárosokat is utánzásokra bírná. Ily módon egészen békés úton alakulna át a jelen közgazdasági állapot és pedig aránylag rövid idő alatt. Hiszen a mai kapitalisztikus termelő rendszer is mesés gyorsasággal jött létre. Arkwright csak 1767-ben találta fel gépjét s már 1799-ben meg kellett alkotni az első munkásvédő törvényt s 1802-ben, midőn már egyetlen gyárban ezernél több elnyomorodott gyermeket találtak, a gyermekvédő törvényt is.

Az új rendszer, melyet a telepítési szövetkezetek létesítenének, alapján véve csak a városi és falusi földjáradékot, a vállalkozó nyereseményét, különösen a részvénytársaságokét és a bankok játéknyereseményét szüntetné meg. Ellenben megvalósítaná a socialdemokraták eszményképét is, de oly módon, hogy az egyéni szabadság teljes mértékben kifejlődhetnék s tisztán erkölcsi alapon egészséges közszellem fejlődhetnék ki.

Nem érdektelen Oppenheimer fejtegetése viszonyáról a socialdemokratákhoz. Ő azt hiszi, hogy Lassalle gondolatmenetében határozottan az önsegély elve volt az irányadó s szövetkezeti alapon hitte a reformot létesíthetőnek, azonban Schulze-Delitzsch kísérleteinek eredménytelenségét előre látva, egyenesen az állam által akarta a termelést szerveztetni s hibája csak az volt, hogy a fogyasztás szervezésével nem törődött, mely pedig lényeges feltétele a termelés szervezése sikerének. Mind a mellett azt hiszi szerzőnk, hogy Lassalle kora halála nagy veszteség volt a socialismusra, mert csak így emelkedhetett túlsúlyra a Marx-féle collectivismus, mely az egyéni szabadságot megsemmisíti s megöli a szabad versenyt. A nagyeszű Marx csak azért jutott erre a lejtőre, mivel egyoldaluan a gyáripár helyzetéből indult ki s a kisipar pusztulását látva, feledte azt, hogy a kisbirtokos földmivelő megsemmisítése a nagybirtokos által lehetetlen, sőt a kisbirtokosban, ki bizonyos fokig mindig csak vásárló marad, meg lehet találni az archimedesi pontot a közgazdasági bajok békés orvoslására. A föld tulajdonjogának földbirtoklási joggá átalakulása esetén megmarad a kisbirtokos és paraszt szabadsága s ezek szövetkezése sokkal hatalmasabb közgazdasági tényező, mint a földön kívül még munkaszabadságától is megfosztott gyármunkások szövetkezése, kik — s ebben igaza van Marxnak — nem a szövetkezés segítségével, tehát békés úton, hanem csak a jogi erő és hatalom megszerzése által erőszakkal juthatnak igazukhoz.

A telepedési szövetkezetnek nagy előnye lesz szerzőnk szerint abban is, hogy a válságokat és a foglalkozás nélküli állapotot szabályozza, a nagyvárosok veszélyeit korlátozza, mivel a fogyasztást és termelést egyaránt képes szabályozni, de a mellett fenmarad a szabad verseny, sőt a személyes előnyök hasznos értékesítésének lehetősége, tehát a haladás egyik főfeltétele is, mert a telepedési szövetkezet, mint valamennyi önálló köztársaság, a termelés és fogyasztás szervezését egységesíti ugyan, de azon belül a szabad versenynek tért enged; a gyengéket nem engedi elnyomni, de az erősebbnek alkalma lesz magát kitüntetni. Végül hatását és terjedését biztosítja az a körülmény, hogy a telepedési szövetkezésben a bérreszesedés fokozatosan beolvasztja magába a nyereségi részesedést s ezért a bér-

munkásokkal dolgozó magántulajdonos nem lesz képes vele versenyezni, sőt a nagyvárosok lakosságának inproductiv termeléssel foglalkozó része is kénytelen lesz ily szövetkezetekhez csatlakozni.

Mindezeket Oppenheimer világosan és közérthető nyelven mondja el, mert műve egyuttal gyakorlati agitáló eszköz is akar lenni, e célból még alapszabályokat is közöl egy korlátolt felelősségű productiv telepítési szövetkezetre a német szövetkezési törvény alapján. Egy szóval ő is apostoloskodik, mint előtte annyi más közgazdasági reformer. Annyit tartozunk elismerni, hogy terve megvalósítható, de hogy a megvalósulás nagyobb eredményeket hoz-e létre, azt fejtegetései alapján nem lehetne egészen határozottan megjósolni.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Az Institut International de Statistique szt.-pétervári ülése és a munkásstatisztika. Még 1891-ben, Bécsben történt, hogy Troinitsky, az orosz hivatalos statisztika vezetője, az Institut internationale de statistique-ot Szt.-Pétervárra hívta meg a legközelebbi ülésre. Az 1893-ban Chicagóban tartott világkiállítás azonban ez utóbbinak a javára döntött. Itt meg az orosz tudósok egyáltalában nem voltak képviselve s így az Institut az alapszabályaitól meghatározott időben, 1895-ben — Svájc óhajtasának engedve — Bernben ült össze. S ekkor, az orosz kormány megbízásából — ismételte Troinitsky meghívását, négy évvel az elsőnek megtétele után, s ezúttal eredménnyel. Ilyen előzmények után ült össze az Institut ez év augusztusában Szt.-Pétervárott, hogy itt egész sereg fontos tárgyat megvitasson. Foglalkozott — egyebeken kívül — az 1900-iki világszámlálás nagy tervével, a hitelintézetek, az áruforgalom, a mezőgazdaság, a bűnügy, stb. statisztikájával, egyszóval a statisztika majd minden ágára kiterjedő elméleti és gyakorlati jelentőségű kérdéssel. A munkásstatisztikáról is terjesztett egy memorandumot ez ülés elé az amerikai Wright, s ez alkalomból már csak azért sem lesz időszerűtlen és érdektelen röviden ismertetni a munkásstatisztikai ügy miben állását és fejlődését az Institut különböző ülésein, mert mi is a magyar kir. központi statisztikai hivatal kebelében egy munkásstatisztikai osztály létesítésének küszöbén vagyunk.

* * *

Abban az időben, mikor az állam célját abban látták, hogy minél nagyobb területet, minél több alattvalót hódítson meg, a statisztika is ennek a célnak állott szolgálatában. Ma, mikor a sociális kérdések felhője a társadalom horizonjának egyre nagyobb részét borítja el, a statisztika is a sociologia segítőjévé válik s kutatásainak súlypontját lassan-lassan társadalompolitikai térre tolja át. S nem is véletlen az, hogy ott támadt a sociológiát a statisztikával azonosnak tekintő felfogás, a hol ez utóbbi amannak eddig legtöbb szolgálatot tett: Amerikában (Franklin Giddings: Theory of Sociologie), a hol a lázas gyorsasággal kifejlődött gazdasági élet a gazdasági problémákat ép oly rohamosan taszította előtérbe, de legelsőbbben érlelte is meg azok egyik remediuma, a munkásstatisztikai hivatalok felállításának az eszméjét. Massachusetts példáját, a mely 1869-ben létesítette az első munkásstatisztikai hivatalt, gyorsan követték az

Unió többi államai is s ma már az Egyesült-Államok munkásstatisztikai hivatalainak száma 30 körül van. A számbeli gyarapodással együtt járt a kutatás terének növelése, módszerének tökéletesítése, a minek üdvös hatásai nem is maradtak el. Épen a társadalompolitikának megbecsülhetetlen anyagot szolgáltató működésük következtében vert gyökeret a statisztikát a sociológiával egynek tekintő theoria.

Ezek tudatában már az Institut 1887-ben Rómában tartott első ülésén szóba került s komoly tárgyalás és megvitatás alapját képezte a munkásstatisztika szervezetének és módszerének a megállapítása. Számos javaslatot és memorandumot terjesztettek az Institut elé, a melynek munkásügyi bizottsága Giffen javaslatát vette bővebb tárgyalás alá. Giffen, mint a Board of Trade főtisztviselője, főszerepet vitt az angol alsóház 1886. évi márczius 2-án hozott határozata értelmében fogatosított munkásstatisztikai adatgyűjtés keresztülvitelében. Itt szerzett tapasztalatai alapján terjesztette elő javaslatát, a melynek lényege az volt, hogy a munkabérek átlagának egy-egy foglalkozási ágban való megállapítása általános számlálás útján lehetőleg öt évenként történjék. Ki kell terjeszteni a kutatást — a különféle munkásegységek támogatásával — a munkanélküliek, betegek, elaggottak számarányának, valamint a multban fizetett munkabérek nagyságának a vizsgálására is. Kivánatos lenne az országoknak legalább egyes ipari tekintetben fontosabb részeiben a képzett és a nem képzett munkás bérátlagát megállapítani s azt is meghatározni: mennyi kell az ország egyes vidékein a munkásnak a megélhetésre, hogy ezt a bérátlaggal viszonyba hozva, következtetést lehessen vonni a munkások helyzetére. Ezen. a munkásügyi bizottság 1887. április 14-én tartott ülésében felolvasott memorandum felett élénk vitatkozás indult meg, a melynek eredményeként Engel indítványára egy albizottságot választottak, azzal a feladattal: dolgozza ki azokat a módozatokat, a melyek figyelembevételével a különböző országokban egységes munkabér-statisztikát lehetne szervezni.

Az albizottság egyes tagjainak kötelességében áll, hogy kutatás tárgyává tegyék az általuk képviselt országok munkabéreinek magasságát a multban, s erről az Institut legközelebbi ülésén referáljanak. A munkásügyi bizottság eme határozatát az Institut teljes ülése is elfogadta s a következő 1889-iki párisi ülésen még sem látunk ebben az irányban semmiféle tevékenységet. Annál buzgóbban foglalkozott a kérdéssel az Institut 1891-ben, Bécsben tartott ülése. A szaktudósok egész csoportja terjesztett ez elé a munkás-kérdés különböző oldalait megvilágító s a munkásstatisztika helyzetét a különböző országokban feltüntető fejtegetéseket. Engel a munkásbudgetek statisztikai fontosságáról, Ogle a londoni munkások életviszonyairól, Gould a munkásstatisztika fejlődéséről az Egyesült-Államokban, Scharling a dán munkások helyzetéről tartott előadást. Denis itt is megpendíti a munkásstatisztika egyöntetű nemzetközi szervezésének eszméjét. A munkásügyi bizottság megbízásából Böhmert és Cheysson állottak elő konkrét javaslatokkal. Az előbbi két csoportra osztja a munkabérstatisztika követelményeit. Az elsőbe azok tartoznak, a melyek a statisztikai anyag létesítésére vonatkoznak. Ezek között a leginkább számba veendő az, hogy a munkabérnek sohasem az átlagát kell keresnünk, hanem a valóban fizetett munkabérek meghatározására kell törekednünk. Ehhez szükséges

— természetesen — tudni a munkanapok számát, a külön munka-órákat, a fizetésen felül kapott jutalmazásokat, stb. Meg kell jelölni azt is: vajjon a munkabért idő vagy darab szerint, vagy munkáscsoportonként fizetik-e, nem részesedik-e a munkás az üzleti nyereségben? Elfogadásra ajánl egy ezeknek az elveknek alapján szerkesztett egyéni kérdőív-mintát, a mely 15 kérdőpontjában a munkás jövedelmének valamennyi formális feltételeire kiterjeszkedik.

Az ezek után összegyűjtött anyag még kiegészítésre, tökéletesítésre szorul. Az ennél követendő elvek képezik a munkabérstatisztika követelményeinek a másik csoportját. Ide tartozik: annak a megállapítása, vajjon a nyert adatok vidéki, városi vagy nagyvárosi, s nagyban vagy kicsinyben üzött iparra vonatkoznak-e? — egész éven át tartó, vagy úgynevezett seasonmunkáról van-e szó? Össze kell hasonlítani a munkás életfentartási költségeinek nagyságát az ország különböző helyein. Kutatni az egyes részekben mutakozó bérkülönbségek okait s mindazokat a körülményeket, a melyek a munkabér alakulására annak általános törvényei mellett a speciális esetben hatással vannak, így például a természetnek (jó vagy rossz termés), a technikai találmányoknak (gépek), gazdasági újításoknak (új bérrendszer alkalmazása) a befolyását. A nyert adatok feldolgozandók az ország közigazgatási beosztása, az iparágak, a munkások neme, kora, az iparvállalatok terjedelme, stb. szerint. Különös figyelmet fordít azokra a vállalatokra, a melyekben a munkásosztalék rendszere (industrial partnership) van érvényben s azokhoz még külön is egy csomó kérdést intéz.

Cheyssson a Böhmert indítványát azzal egészítette ki, hogy a feldolgozandó adatok hűségének érdekében — nem a mennyiség, hanem a minőség lévén a fődolog — a kutatásnak először csak azokra az iparvállalatokra kell szorítkoznia, a melyekben megvan a garancia a szolgáltatott adatok megbízhatóságára nézve. Ilyenekül kínálkoznak első sorban az állami vagy állami ellenőrzés alatt álló, községek vagy oly egyének tulajdonában lévő vállalatok, a kik a jelzett célú előmozdítani önszántukból hajlandók. Fel kell kelteni a munkások érdeklődését s fel kell használni ott, a hol a kötelező munkásbiztosítás intézménye életben van, az ez által beszerzett anyagot. Szükségesnek véli, hogy az egyes államokban a kérdéssel elméletileg és gyakorlatilag foglalkozó tudós társaságok és munkás-hivatalok létesüljenek és fejlődjenek.

Böhmertnek és Cheyssonnak ez indítványait az Institut teljes ülése is magáévá tette. Ilyen szép előzmények után csak örömmel és bizalommal lehetett tekinteni az 1893-ban Chicagóban tartott ülés működésé elé, a mely azonban a hozzá fűzött várakozásoknak ebben a részben nem felelt meg. Csak az 1895-ben tartott berni ülésen jöttek megint szóba a munkásstatisztika alapvető kérdései. Itt nagyobb arányú vitatkozást két indítvány provokált, a melyeknek előfutárai már a korábbi üléseken is megjelentek. Ezek egyike az adatgyűjtés módszerére vonatkozott. Már kezdettől fogva vita tárgya volt: melyik eljárás a tökéletesebb s ennél fogva ajánlatosabb, a monografikus-e, a mely az egyes iparvállalatokhoz küldött kérdőívek segítségével gyűjti az adatokat (Le Play rendszere), vagy az, a melyik általános számlálás útján akarja a célú elérni. Mint előbb, most is akadtak mindkét nézetnek képviselői a bizottságban, a mely végre is Inama-Sternegg közvetítő indítványát fogadta el,

a melyet a teljes ülés is magáévá tett. Lényege az, hogy — a mennyiben a rendelkezésre álló eszközök megengedik — szükséges lenne a monografikus eljárással gyűjtött adatokat általános számlálás útján kiegészíteni. Mig így ez az egyezségyszerű határozat kibékítette a vitázó pártokat az egyik kérdésre nézve, nem tudtak ilyen, mindkét félnek igazságot szolgáltató döntéshez jutni a másokban, a mely szintén már az előbbi üléseken is szóba került. Denis, a munkásstatisztika nemzetközi szervezésének lelkes régi híve, most is a következő indítvánnyal járult az Institut elé: »Szükséges, hogy Európa és az Egyesült-Államok munkásstatisztikai hivatalainak kiküldöttjei időnkint tanácskozásokra összegyűlejenek s előkészítsék a munkásstatisztikai hivatalok valóságos szövetségét. Ezeknek a tanácskozásoknak s ennek a szövetségnek feladata lenne: a módszerben, a kutatás eszközeiben, a megnevezésekben, az osztályozásokban, a vizsgálódások programjában s időpontjában . . . biztosítani a nemzetközi összhangot.«

Kétségtelen, hogy Denis szeme előtt, ez indítvány tételénél az Unió államainak példája lebegett, a melyek 1884-ben azt a fontos határozatot mondták ki, hogy az egyes államok munkásstatisztikai hivatalainak főnökei és kommisszáriusai a nemzeti munkásstatisztikai hivatal fejével az Egyesült-Államok nemzeti munkásstatisztikai tanácsát alkotják, s így szabadabb utat biztosítanak az üdvös kölcsönhatások érvényesülésének s közreműködnek annak elérésében, a mit Neumann-Spallart »Világgazdaság«-nak nevezett.

Az Institut Denisnek ezt a javaslatát a munkásügyi bizottsághoz utasította. Ez Cheyssont bizta meg jelentéstétellel, a ki határozottan ellene nyilatkozott a nemzetközi munkásstatisztikai szövetségnek. Denisével ellenkező nézetét két okkal támogatja. Az egyik az, hogy ez az új intézmény az Institut versenytársává nőné ki magát, a mi csak kellemetlen torzalkodásokra adna alkalmat. Ettől annál inkább is lehet tartani, mert a kettőnek működési tere sok helyt összeérne s közöttük a határt megállapítani nem is lehetne. De útjában áll egy ilyen szövetség létesítésének egy más, politikai természetű ok is. Aligha fogják megengedni az egyes államok, hogy hivatalnokaik úgy szólván hivatalból tagjai legyenek egy ilyen munkássyndicátus, Trade Unio természetű nemzetközi szövetségnek, a mely épen nemzetközi jellegénél fogva más elvek megvalósítására törekedhetik, mint a minöket vallanak az egyes államok, a kiknek szolgáltatásban tagjai állanak. Denisnek gyakorlati szempontból is kivihetetlen javaslata helyett a következőt ajánlja elfogadásra: »kívánatos, hogy az egyes államok munkásügyi hivatalai sűrűn érintkezzenek egymással s folytassanak eszmecserét módszereiknek s közleményeik kereténél egységesítésére vonatkozólag«. Ez indítványhoz az Institut 1895. évi augusztus 30-án tartott teljes ülésében hozzá is járult.

Az Institutnak az idén az orosz birodalom fővárosában tartott ülése elé is volt szánva egy memorandum, a munkásügyi bizottság rapporteurjének C. Wright-nek a tollából, a melylyel azonban az Institut érdemlegesen nem foglalkozott. Wright itt vizsgálat alá vevén azokat, a mik eddig a különböző üléseken a munkásstatisztika érdekében történtek, Böhmert javaslata mellett foglal állást, kiemelve ennek azt a jelentőségét, hogy nem a munkabér átlagának, hanem a tényleg fizetett és kapott, effectív munkabérek megállapítását tűzi ki célul. Ez csakugyan nagy érdeme Böhmert javaslata-

nak, a mit csak akkor méltathatunk kellőképen, ha fontolóra vesszük, hogy az átlagok sokszor csak a valóságos állapotnak szélsőségeiben nyilatkozó kedvezőtlenységét titkolják, palástolják. Mert pl. hasonlítottunk össze munkabér tekintetében két gyárat, a melyek a példa egyszerűsége kedvéért mondjuk ugyanannyi, pl. 100 munkást foglalkoztatnak. Az egyik gyár fizet 80 munkásának 10 frtot, a többi 20-nak 20 frtot hetenkint, a másik gyár munkásai felének 13, felének 11 frtot ugyanazon időre. A heti munkabér átlaga mindkettőnél 12 frtot tesz ki, de azért tévedne, a ki azt állitaná, hogy a két gyárban a munkások helyzete egyenlő. Ha ezt, a mit most kicsiben láttunk, egy állam egész iparára vonatkoztatjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy csak is ezen a most bemutatott alapon juthatunk el annak az ismeretére: melyik iparágban van jobban biztosítva a munkás megélhetése, melyikben tisztességesebb a »Standard of life«-je. Igen tanuságos képet nyerünk, ha kapott effectív bérük szerint az Egyesült-Államok gyapotmunkásait összehasonlítjuk összes iparágai munkásaival, a mint ezt a következő összeállítás mutatja:

a) A gyapotipari munkások közül: b) Az összes iparágak munkásai között:

Az alább megjelölt heti bért kapta	Százalékban kifejezve	Az alább megjelölt heti bért kapta	Százalékban kifejezve
5 dolláron alul	40·06	5 dolláron alul	16·57
5— 6 dollár között . .	19·61	5— 6 dollár között . .	9·35
6— 7 » » . .	14·81	6— 7 » » . .	10·18
7— 8 » » . .	10·14	7— 8 » » . .	9·10
8— 9 » » . .	5·05	8— 9 » » . .	6·86
9—10 » » . .	3·92	9—10 » » . .	9·15
10—12 » » . .	2·94	10—12 » » . .	10·60
12—15 » » . .	1·62	12—15 » » . .	14·16
15—20 » » . .	1·25	15—20 » » . .	11·11
20 és több » » . .	0·60	20 és több » » . .	2·92

A helyett, hogy a táblákból levonható érdekes és tanuságos következtetések bővebb fejtegetésébe bocsátkoznánk, csak utalunk arra a nagy különbségre, a mely a legalacsonyabb bérosztályba tartozók százalékszám (40 és 16) között fennáll s a gyapotiparnak alacsonyabb hetibérek fizetésére irányuló tendenciájára s aztán áttérünk Wright riportjának másik részére, a mely Denisnek a munkásstatisztika nemzetközi szervezésére vonatkozó indítványát taglalja, a melynek ő is — az Institut berni üléséhez hasonlóan — ellene nyilatkozik. Az a nézete, hogy az államok, ha küldenek is képviselőket a nemzetközi munkásstatisztikai szövetségbe, aligha lesznek hajlandók a költségekben odáig menni, hogy megszavazzák az általa keresztülvendő vizsgálatokhoz szükséges eszközökre, munkája eredményeinek közzétételére s egyáltalában a személyi és dologi kiadások fedezésére szükséges összegből rájuk eső részt. Ha pedig — pénz híján — úgy képzeljük el ezt a nemzetközi szövetséget, mint olyan közeget, a mely csupán az egyes államoktól kapott anyag összeállítását végzi,

önnálló s különösebb szervezetet igénylő tevékenység nélkül, akkor meg fölösleges, mert ezt a funkciót a Institut is elvégezheti.

Ezen a főképen financialis természetű ellenvetésen kívül van még egy másik a dolog belsejében fekvő ellenvetés is, a mely annak a ténynek a belátásából fakad, hogy az ipari fejlődés a különböző országokban más-más medreket ástott magának s csak természetes, hogy mindegyik állam azokra a kérdésekre fordítja a főgondját, a melyek az ipar neki legfontosabb ágához fűződnek. S így a javasolt nemzetközi munkásstatisztika csak olyan kevés általános érdekű dologgal foglalkozhatnék, hogy ezek létjogosultságát teljességgel nem igazolják. Azonfelül a különböző országok statisztikai hivatalai nem egy időben keletkeztek s a régibbek kifejtettebb, kipróbáltabb szervezetükkel már elvégeztek bizonyos irányú kutatásokat s nem lesznek hajlandók azokat csupán az újabbak kedvéért megismételni, a mi pedig a működés egyöntetűségét kizárná. Ezek szerint a nemzetközi munkásstatisztikai hivatal létesítése akármilyen üdvös lenne is, leküzdhetetlen gyakorlati nehézségekbe ütközik.

* * *

Az elmondottakból különösen két momentum domborodik ki. Az egyik az, hogy az Institutnak munkásstatisztikai határozatai jóformán csak írott malaszt maradtak és pedig nem csak az autoritativ tekintély hiánya miatt, hanem azért is, mert az elfogadott indítványok legtöbbje inkább általános, elméleti természetű, légies jellegű s a gyakorlati élettel nem számol. A másik szembeötlő hiány az, hogy az Institut az egész munkásügyből úgyszólván csak a munkabér kérdését látja meg, annak többi oldalával nem igen törődik, pedig ez határozott hiányosság, mert ha elismerjük is a munkabér kérdésének, mint az egész munkáskérdés bázisának eminens fontosságát, mégis be kellett látnunk, hogy ennek kutatása egymagában még nem meritheti ki a bonyolódott jelenségek egész complexumát vizsgáló munkásstatisztika feladatát. Ebben a két irányban kell az Institutnak ide vonatkozó tevékenységét fejleszteni s akkor még hasznosabb szolgáltatokat fog tenni az oly nagy célú kitűző munkásstatisztikának s még nagyobb hálára fogja kötelezni a társadalmat és a tudományt.

Dr. Kreutzer Béla.

A siketnémák oktatása. Az északam. Egyesült-Államok kormánya »Volta bureau« czim alatt külön hivatalt állított fel a siketnémák oktatásának terjesztése és vezetése érdekében. Ez a hivatal most nemzetközi összeállítást adott ki, nagyrészt hivatalos uton beszerzett adatok alapján, melyek a siketnéma iskolák állapotát mutatják 1895 végén. A felvétel tizenkét rovatban közli az iskolák nevét, helyét, az alapítók és igazgatók nevét, az iskolák jellegét, a bennük alkalmazott módszert, végül a tanerők és tanulók összes számát, megkülönböztetve az utóbbiakban azokat, kiknek még némi hallásuk van és a kikkel a baj velök szülelett. Ezenkívül számos jegyzet van a táblázatokhoz, melyekben főkép az iskola alapítására és benső szervezetére vonatkozó adatok közöltetnek.

A kimutatás nem egészen teljes. Maga a hivatal megjegyzi, például, hogy Egyiptomban, Algirban, s más helyeken vannak siketnéma iskolák, melyekről nem kapott adatokat, de valószínűleg van-

nak más hiányok is, mivel Magyarországról sincs feljegyezve az a siketnéma iskola, mely az adatok beszerzésekor a budapesti paedagógiummal kapcsolatban fennállott, és a Röck Szilárd-utczában van. Egészben véve a kimutatás főtárgya a következő:

Földrészek	Iskolák	Tanítók	N ö v e n d é k e k s z á m a		
			Született süketek	Némileg hallók	Összesen
Európa	357	2.676	5.986	3.220	21.852
Ázsia	5	11	109	30	198
Afrika	5	14	21	13	72
Észak-Amerika	100	1.117	2.518	1.095	10.127
Dél-Amerika .	3	13	32	12	74
Ausztrália . .	4	24	94	27	160
Összesen . .	474	3.855	8.760	4.397	32.483

Tekintetbe véve a számba nem vett iskolákat, s hogy Londonban, Chicagóban, New-Yorkban és Milanóban a rendes iskolákba járó siketnéma együttesen számoltattak, a jelentés szerint megközelítőleg 520 siketnéma iskola lehet jelenleg mintegy 4.000 tanítóval s legalább 33.000 növendékkel.

Ázsiában 5 iskola van és pedig 2 Kelet-Indiában, 2 Japánban, s egy, melyet Sefuban missionáriusok létesítettek, Chinában. Az afrikai iskolák közül 3 a Fokföldre, 1 Natalra esik. Az amerikai iskolák túlnyomó nagy része (91) természetesen az északam. Egyesült-Államokra esik, ezenkívül van 7 Canadában, egy-egy Mexikóban, Cubában, Argentínában, Braziliában és Chileben. Ausztrália négy intézetei Brightonban (Adelaide mellett), Brisbaneben, Melbourneban és Sidneyben, tehát mind a négy a kontinensen van.

Európa intézeteiről, melyek minket közelebbről érdekelnek, a jelentés alapján a következő táblázatot mutathatjuk be:

	Intézetek száma	Tanítók száma	N ö v e n d é k e k s z á m a		
			Született süketek	Némileg hallók	Összesen
Magyarország . .	9	51	84	24	432
Ausztria	22	179	468	349	1.675
Belgium	5	60	246	87	475
Dánia	5	55	129	58	362
Franciaország . .	70	515	726	191	3.947
Hollandia	3	58	285	107	464
Luxemburg	1	3	16	4	23
Nagy-Británia . .	45	336	836	249	3.625
Németország . . .	97	803	2.012	1.418	6.278
Norvégia	5	44	130	94	304
Olaszország . . .	51	242	354	197	2.133
Oroszország . . .	12	129	140	121	797
Portugál	3	6	17	—	29
Románia	1	3	10	19	40
Spanyolország . .	2	14	89	6	222
Svájc	17	82	228	204	567
Svédország	9	96	216	92	543

Az intézetek nagyobb része a jelen század második feléből ered, 1850 előtt összesen csak 152 kezdette meg működését, s azok közül 11 még a múlt században alapított intézet áll fenn napjainkig ezek a következők:

- 1778-ból a lipcei állami iskola.
- 1779-ből a bécsi császári iskola.
- 1783-ból a meersburgi intézet Badenben.
- 1786-ból a prágai egyleti iskola és a bordeauxi nemzeti intézet.
- 1788-ból a berlini siketnéma tanítóképző és a nápolyi királyi intézet.
- 1790-ből a gröningeni iskola Hollandiában.
- 1792-ből a londoni old kentroadi iskola.
- 1793-ból a párisi nemzeti intézet és
- 1799-ből a schleswigi tartományi intézet.

Láthatjuk a számokból is, hogy a siketnéma oktatásügy Európa művelt államaiban már a múlt század végén csaknem mindenütt gyökeret vert, nálunk ugyan még akkor nem gondoltak e szerencsétlenekre, de tudvalevő dolog, hogy legrégibb, fájdalom! évtizedekig egyedüli intézetünk Váczott a derék Chazár András táblabíró kezdeményezésére, s Józsefnádor pártfogásából már 1802-ben megnyílt.

A váczi intézet a legnagyobbak közé sorolható még most is. A jelentés adataiban ugyan 25 oly intézetet számlálhatunk meg, melyekben a növendékek száma a 200-at meghaladja. Philadelphiában egy óriási intézetben 502-en voltak, de az ily intézetek nagyobb része más iskolákkal vannak kapcsolatban Amerikában, s az európai népes intézetek száma ellenben igen csekély, azok is régi alapítványi iskolák, minők a siketnémák apostole de l'Epeé által 1793-ban alapított párisi intézet, avagy a boroszlói, drezdai, ratibori, dublini, varsói, bordeauxi s más nagy régi szerkezetű nevelő kaszárnnyak. Az intézetek túlnyomó nagyrésztében ma már száznál jóval kisebb számú növendék van, igen helyesen.

A siketnéma oktatás fejlődését tanusítja az az adat is, hogy kimutatásunkban már csak elvétve találunk egy pár helyet, hol — mint a fokvárosi iskolában — a kézi jelbeszédet tanítanak, igaz, hogy ezek között még a művelt svéd és fin népek is szerepelnek, általánosan azonban már a némák élő beszédre tanítása a fő cél, legfeljebb segédeszközként használják itt-ott a jelbeszédet. Némely helyeken megjegyzik az illető referensek, hogy az élő beszéd tanításával mily nagy sikert értek el. Némely siketnéma gyermek, képes teljesen érzékű gyermekkel együtt tanulni a népiskolában és azoktól épen nem marad el. Egy pár helyen olyan szerencsétleneket is tanítanak, kik siketnémaságuk mellett egyuttal vakok is. Massachusetts állam Jamaica Plain nevű városának intézetében egyszerre három ily szerencsétlen is volt. A legtöbb siketnéma intézetben kézi munkát is tanítanak, nagy sikerrel. Glasgowban a számlálás idején 15 ügyes gépész volt a siketnéma növendékek közt, Lyonban kertészeket képeznek, más helyeken csizmadiákat, könyvkötőket, szakácsokat, virágtermelőket, nyomdászokat, stb. Legnagyobb mintegy 7.000 darabból álló tanszermuzeuma van a kimutatás szerint a francia elbeufi intézetnek.

A jegyzetek között többször van szó a siketnémaság okairól is, azok néha nagyon tanuságosak. Egyik berlini intézetben 8 olyan gyermek volt, kiknek apja és anyja siketnéma volt s ezeknek még öt testvérök szenvedett ebben a bajban, továbbá ugyanott 17 más növendéknek közeli rokonai között volt siketnéma. Doncaster angol

város intézetében négy családból volt egyenkint 4, 10 családból 3—3, tizből 2—2 siketnéma, s így az intézet 129 növendéke közül több mint a fele testvér volt. Más esetben azonban a siketnémaság örökölhető jellegét tagadják, legfeljebb az unokatestvérek házasságát tartják tapasztalataik szerint veszélyesnek a születendő gyermekekre nézve.

Igen érdekes statisztikát közöl az északam. Egyesült-Államok Indianopolis nevű városában levő intézet igazgatója, ki 261 növendékének hallását vizsgálta meg, s azt találta, hogy azok közül 225 többé-kevésbé fogékony a hangok iránt és pedig 84 (37%) bal fülén érez valamit, 106 (47%) jobb fülén, 35 (16%) pedig mindkét fülén, 72 nagyon keveset hall; 44 képes a zenei hangot észrevenni, 26 az emberi hangot, s 15 már a szavakat is megkülönbözteti. Az összes valamit hallók közt legalább 62 növendéket (28%) olyannak tartott, ki hallásánál fogva is alkalmas a képzésre.

Igen természetes, hogy a jelentésben felsorolt mintegy 500 intézet közül több olyan van, melyben nemcsak siketnémákat tanítanak, s még több, hol a siketnémák csak mint rendkívüli növendékek vétetnek tekintetbe, de azért gyakori — közel 200 — az oly intézet, mely kizárólag bennlakó siketnémák nevelésére alapított. Némely helyen felnőtt siketnémákat is tartanak az intézetben. Eysöldenben, Bajorországban, az intézettel kapcsolatban 40 siketnéma nő él, kik főképp egyházi ruhák készítésével foglalkoznak, de e mellett a háztartást is vezetik, valamint a kertet gondozzák. —r.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

*BARTH, PAUL, Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. I. Teil: Einleitung und kritische Uebersicht. Leipzig, 1897.

DENIS, H., Histoire des systèmes économiques et socialistes. Bruxelles, 1897.

*DOUGLAS, Ch. M., John Stuart Mill, Autor. deutsche Uebersetzung. Freiburg i. B. 1897.

*FUNCK-BRENTANO, T., La science sociale. Morale politique. Paris, 1897.

GOLDSTEIN, J., Berufsgliederung und Reichthum-Untersuchungen üb. d. Einfluss der Veränderungen in der Berufsgliederung auf Reichthum und Staatsmacht. Stuttgart, 1897.

LORIA, A., La proprietà fondiaria e la questione sociale: studi. Verona-Padova, 1897.

SEYDEL, A., Die humanitären Bestrebungen der Gegenwart, ihr Segen und ihre Gefahren. Vortrag. Berlin, 1897.

SLONIMSKI, L., Karl Marx' national-ökonomische Irrlehren. Übers. u. eingel. v. M. Schapira. Berlin, 1897.

STAATSWISSENSCHAFTLICHE STUDIEN. Hrsg. v. Prof. Dr. L. Elster. 4. Heft: Gottl, Fr., Der Wertgedanke, ein verhülltes Dogma der Nationalökonomie. Jena, 1897.

Folyóiratokban.

ABRAMOWSKI, É., Les bases psychologiques de la sociologie (Principes du phénomène social). (Revue internationale de sociologie, 1897, num. 8/9.)

GUYOT, Yves, Note sur l'industrie et le commerce de la France. (Journal de la Société de Statistique de Paris, septembre 1897.)

JOURNAL DES ÉCONOMISTES. 15. septembre 1897: Les travaux parlementaires de la chambre des députés 1896—97, par A. Liesse. Notes sur les États Unis, par A. Viallatte. Revue de l'académie des sciences morales et politiques, par J. Lefort.

LAMPRECHT, K., Herder und Kant als Theoretiker der Geschichtswissenschaft. (Jahrbücher f. Nationalökon. u. Statist. III. F. 14. Bd. 2. Heft.)

II. Népesedés, kivándorlás és gyarmatosítás.

KUCZYNSKI, R., Der Zug nach der Stadt. Eine statist. Studie üb. Vorgänge d. Bevölkerungsbeweg-

ung in Deutschland. Stuttgart, 1897.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek az országos m. kir. statisztikai hivatal könyvtárában megvaunak.

Folyóiratokban.

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nr. 38 :
La colonisation française: Le
Soudan, par P. Leroy-Beaulieu.
PINON, René. Qui exploitera la

Chine? (Revue des Deux Mon-
des, 15 septembre 1897.)

THE ECONOMIST, Vol. LV. 1897. No.
2822 Sept. 25: The american cot-
ton crop of 1896/7 and its move-
ment.

III. Östermelés.

*ANNALI, di agricoltura 1897. Nr. 215.
Relazione del Prof. Giuseppe Lo-
priore. Catania, 1897.

tung der Getreidepreise. Vortrag.
Dresden, 1897.

Folyóiratokban.

*BRENTANO, L., Die Agrarreform in
Preussen. (H. 148/49 d. »Volks-
wirtsch. Zeitfragen«) Berlin, 1897.
GOLTZ, Th. Frh. v. d., Leitfaden
der landwirtschaftlichen Betriebs-
lehre. Berlin. 1897.

LÉVY, R.-G., La hausse du blé et
la baisse du métal argent. (Revue
des deux Mondes 15. septembre
1897.)

*POMMER, Em., Jahres-Bericht über
die Erfahrungen und Fortschritte
auf dem Gesamtgebiete der Land-
wirtschaft. 11. Jahrg. 1896. Braun-
schweig, 1897.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE. A ma-
gyar gazdaszövetség folyóirata.
Szerkeszti Bernát István. 1897.
szeptember hó: Nemzeti föladá-
tok. A szocializmus forrása. A
nemzetközi plutokráciáról. A
buzatermés s abuzaárak. Amerika
új vámtarifája. Szövetkezeti moz-
galom Erdélyben. Rögös uton
előre. Lenyűgözött népek és or-
szágok. Különfélék, stb.

*RUDLOFF, R., Die Landwirtschaft
Ungarns in Reisebriefen geschild-
dert. Berlin, 1897.

RUHLAND, G., Ueber den Einfluss
des Grosskapitals auf die Gestal-

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*HOFFMANN, F., Die Organisation
des Handwerks u. d. Regelung
d. Lehrlingswesens a. Gr. des
Reichsgesetzes v. 26. VII. 1897.
Berlin, 1897.

Umherziehen. (Schluss. — Jahrbü-
cher f. Nationalökon. u. Stati-
stik. III. F. 14. Bd. 2. Heft.)

*SWANK, James W., Iron and steel
and allied industries in all coun-
tries. Washington, Department
of the Interior, 1897.

SCHANZE, Erfindung und Entdeckung.
Eine patentrechtliche Untersu-
chung. (Schluss.—Hirth: Anna-
len des deutschen Reichs f. Ge-
setzgeb. etc. 1897. Nr. 10.)

THE ECONOMIST, Vol. LV. 1897. No.
2822. Sept. 25: Mines of the black
reef (Johannesburg).

Folyóiratokban.

RÖSSGER, Rich., Eine Untersuchung
über den Gewerbebetrieb im

V. Kereskedelem és forgalom.

ANDORI Sándor, Szabványos nyom-
távolságú helyi érdekű vasutak
előirányzása. Budapest 1897.

BÖRSEN-HANDBUCH, Frankfurter. Im
Auftrage der Handelskammer

hrsg. v. Synd. Dr. H. Hatschek
Frankfurt a. M. 1897.

HAHN, C., Die gesammten Mate-
rialien zu den Reichs-Justizgese-
tzen. 6. Bd. Materialien zum Han-
delsgesetzbuch. Berlin, 1897.

- *HAUPTERGEBNISSE der österreichischen Eisenbahnstatistik im Jahre 1895. Herausg. v. k. k. Eisenbahnministerium. Wien, 1897.
- *KELLER, G., Der Staatsbahngedanke bei den verschiedenen Völkern. Histor. dargest. Aarau, 1897.
- KRICKEBERG, E., Heinrich v. Stephan. Lebensbild. Dresden, 1897.
- LOTZ, Prof. Dr. W., Die Börsenreform, Vortrag. Dresden, 1897.
- *MOVIMENTO Commerciale del Regno d'Italia nell'anno 1896. Roma, Ministero delle Finanze. 1897.
- *NAVIGAZIONE e Commercio di Trieste nel 1896. Trieste, 1897.
- *RULAND, W., Die Handelsbilanz. Eine volkswirtschaftliche Untersuchung. M. ein. Vorworte v. H. v. Scheel. Berlin, 1897.
- *SCHWEIZERISCHE HANDELSSTATISTIK. Jahresbericht 1896. Herausg. v. Schweiz. Zolldepartement. Berlin, 1897.
- *Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets i. J. 1896. Verf. u. hrsg. v. statist. Departement im k. k. Handelsministerium. II. Bd. (Specialhandel.) Wien, 1897.
- *STATISTIK der Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen nach Verkehrsbezirken geordnet. Hrsg. im kgl. preuss. Minist. d. öffentl. Arbeiten. 60. Bd. 14. Jahrg. 1896. Berlin, 1897.
- STATISTIK des böhmischen Braunkohlen-Verkehrs im Jahre 1896. 28. Jahrg. Hrsg. v. d. Aussig-Teplitzer Eisenbahn-Gesellschaft. Teplitz, 1897.
- *STATISTISCHER BERICHT üb. d. Betrieb d. unter kgl. sächs. Staatsverwaltung stehenden Staats- und Privateisenbahnen im Jahre 1896. Dresden, 1897.
- *STATISTISCHER Auszug und verschiedene Nachweise in Bezug auf

Hamburgs Handelszustände im Jahre 1896. Hamburg, 1897.

*STATISTIQUE du commerce extérieur du Royaume de Serbie pour l'année 1896. Tome XIII. Belgrade, 1897.

*STATISTIEK der Scheepvaartsbeweging op de rivieren en Kanalen in Nederland in 1896. S'Gravenhage, 1897.

STENOGRAPHISCHER BERICHT über den 2. Kongress des deutschen Verbandes f. d. kaufmännische Unterrichtsweisen. Leipzig, 1897.

VERBANDS-SCHRIFTEN des deutsch-österr.-ungarischen Verbands f. Binnenschifffahrt. Nr. 11, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 25. Berlin, 1897.

Folyóiratokban.

DAS HANDELS-MUSEUM. 1897. Nr. 36.: Die volkswirtschaftliche Bedeutung des Handels, von E. Jaenicke. Nr. 38.: Die Errichtung einer Centralstelle für das Deutsche Reich zur Vorbereitung des Abschlusses handelspolitischer Verträge mit dem Auslande, von E. Jaenicke. Nr. 39.: Englands Handel mit seinen Colonien und die ausländische Concurrenz (I.), von E. Loew.

DAVIDSON, E., Die wirtschaftliche Bedeutung Turkestans. (Jahrbücher f. Nationalökon. u. Statistik. III. F. 14. Bd. 2. Heft).

DIEZMANN, E., Der Aussenhandel d. Vereinigten Staaten im Rechnungsjahre 1896. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. III. F. 14. Bd. 2. Heft.)

GUILLAUMOT, Les chambres du commerce. État actuel de la législation et projets de réforme. (Suite. — Revue générale d'administration, juillet 1897.)

LEMÉE, A., La crise de la marine marchande en France. I. Les

grandes voies du commerce maritime. II. L'échec des surtaxes de pavillon et des primes. (La Science Sociale, tome XXIV, 2. et 3. livr.)

THE ECONOMIST. Vol LV. 1897. No. 2822. Sept. 25: Scotch railway results. The american railroad market.

VI. Pénz, hitel és biztosságügy.

BOISSEVAIN, G. N. La situation, monétaire en 1897. Paris, 1897.

HEILIGENSTADT, C., Die preuss. Central-Genossenschaft-Kasse. Jena, 1897.

ISRAEL, B., Die deutschen Lebens- und Unfall-Versicherungs-Gesellschaften i. d. J. 1892—96. VI. Jahrg. Wien, 1897.

*ZUSTAND und Fortschritt der deutschen Lebensversicherungs-Anstalten i. J. 1896. Jena, 1897.

Folyóiratokban.

APOSTOL, P., Un bimétalliste russe (Georges Boutmy). (Journal des Économistes, 15 septembre 1897.)

EHRENBERGER, H., Oesterreichs Sparkassen i. J. 1895. (Statistische Monatschrift, 1897, VI/VII. Heft.)

FOURNIER DE FLAIX, E., Le problème monétaire. (Journal de la Société de Statistique de Paris, septembre 1897.)

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nr. 38: Discussions de la Société d'économie politique de Paris: Par quels procédés un pays peut-il passer d'une monnaie dépréciée à une monnaie saine? Nr. 39: Le déficit des récoltes européennes, les besoins d'or et la situation des principales banques d'émission en Europe, per P. Leroy-Beaulieu.

THE ECONOMIST. Weekly commercial times. Vol. LV. 1897. Nos 2820—2822: Australian federation. Some of the financial difficulties. American railroad securities as investments. West Australian gold fields. The bank of England and silver. Two important causes of displacement of british goods. Argentine affairs. Two and a half per cassa.

VII. Pénzügy.

BERICHT über die Verhandlungen der XXII. Generalversammlung der Vereinigung d. Steuer- und Wirtschaftsreformer zu Berlin am 16. u. 17. II. 1897, erstattet vom Bureau des Ausschusses. Berlin, 1897.

*FOGYASZTÁSI adóeredményeknek, Az 1895. évi, statisztikai egybeállítása az osztrak-magyar monarchiára vonatkozólag. Összeállította a m. kir. pénzügyminis-terium. Budapest, 1897.

FRANZ, Al. Rud., Österreichische

Staats-Verrechnungskunde. 2. Aufl. Prag, 1897.

KÄLER, Wilh., Die preuss. Kommunalanleihen m. besond. Rücksicht auf eine Centralisation d. Kommunalkredits. Jena, 1897.

*RAPPORT au Ministre des Finances. II-e année 1897. Administration des monnaies et médailles. Paris, 1897.

Folyóiratokban.

DAS HANDELS-MUSEUM. 1897. Nr. 35: Die Vollzugsvorschrift zum neuen Personalsteuergesetz, von Prof.

Frh. v. Myrbach. Nr. 37: Die Vollzugsvorschrift zur Rentensteuer, von S. Feilbogen.
 L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nr. 35: La situation des pays à finances avariées: Argentine, Brésil, Uruguay. Nr. 36.: Les errements irréguliers en matière de finances et la nouvelle loi des con-

tributions directes. Nr. 38: Le deuxième rapport annuel du directeur des monnaies et médailles.
 VERWALTUNGSBERICHT der [deutschen] Reichsbank für das Jahr 1896. (Hirth: Annalen d. Deutschen Reichs f. Gesetzgeb. etc. 1897. Nr. 10.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

BORCHT, R. v. d.: Umlage oder Kapitaldeckungs (Prämien-) Verfahren bei obligatorischer Unfallversicherung. Referat. Berlin, 1897.

COMPTE-RENDU des opérations et de la situation de la Caisse générale d'épargne et de retraite instituée par la loi de 16 mars 1865 sous la garantie de l'Etat. Année 1896. Bruxelles, 1897.

*CRÜGER, H., Jahresbericht. f. 1896. üb. d. a. Selbsthilfe gegründeten deutschen Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften. Leipzig, 1897.

*DIE GEBARUNG über die Ergebnisse der Unfallstatistik. Wien, k. k. Minist. d. Intern. 1897.

GOUFFIER, J., Des conseils de prud'hommes. (Thèse.) Paris, 1897.

LIECHTI, E., Die Verrufserklärungen im modernen Erwerbsleben, speciell Boykott u. Arbeitersperre. Zürich, 1897.

*MAY, Max, Wie der Arbeiter lebt. Arbeiter - Haushaltsrechnungen aus Stadt und Land. Berlin, 1897.

*MEHRING, Frz., Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. 1. Theil: Von der Julirevolution bis zum preuss. Verfassungstreite 1830—1863. Stuttgart, 1897.

MERLINO, S., Pro e contro il socialismo: esposizione critica dei principi e dei sistemi socialisti. Milano, 1897.

MÜNSTERBERG, C., Zentralstellen für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Jena, 1897.

*REICHESBERG, N., Die Arbeiterfrage einst und jetzt. Ein akademischer Vortrag. Leipzig, 1897.

RUDECK, Wilh., Geschichte d. öffentl. Sittlichkeit in Deutschland. Moralthistorische Studien. Jena, 1897.

*SCHRIFTEN der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrts-einrichtungen. Nr. 12. Kommunale Wohlfahrts-einrichtungen. Die planmässige Schwindsuchtsbekämpfung durch Errichtung von Heilanstalten f. Lungenkranke.

STATISTIK der Knappschaftsberufsgenossenschaft f. d. Deutsche Reich üb. d. in d. Zeit vom 1. X. 1895 bis 1. I. 1896 dort vorgekommenen 31.679 entschädigungspflichtigen Betriebsunfälle Berlin 1897.

WUTKE, R., Die erwerbsthätigen Frauen im Deutschen Reiche. Dresden, 1897.

Folyóiratokban.

ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik. Hrsg. v. Dr. Heinr. Braun. XI. Bd. 1/2. Heft: Die theoretische Basis der britischen Gewerkvereine, von S. u. B. Webb. Die neue deutsche Handwerker-Gesetzgebung, von P. Voigt. Das schweizerische Fabrikgesetz, von O. Lang. Die weibliche Fabrikinspektion in den

- Vereinigten Staaten, von Flor. Kelley. Die Ursachen der Betriebsunfälle in der deutschen Industrie und Landwirtschaft, von E. Lange. Gesetzgebung: Belgium. Deutsches Reich. Miscellen.
- BULLETIN DE L'OFFICE DU TRAVAIL (Paris). 4. année, 1897, no. 9: Mouvement social en France. Mouvement social à l'étranger: Allemagne, Belgique, Grande-Bretagne, Russie. Actes et documents officiels. Jurisprudence.
- FRANÇOIS, G., Le neuvième congrès des banques populaires. (Journal des Économistes, 15. septembre 1897).
- JOÓB Lajos, A socializmus mostani állása. (Hamon: Le socialisme et le congrès de Londres.) (Budapesti Szemle, 1897. szeptember.)
- L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS. 1897. Nr. 35 et 37: La quatrième session du congrès international des accidents du travail et des assurances sociales, par M. Bellom. Nr. 33: Les collectivistes et les chrétiens sociaux, par P. Leroy-Beaulieu. La concurrence du travail pénal à la main d'œuvre libre, par G. Michel.
- THE LABOUR GAZETTE. Journal of the labour department of the Board of trade. Vol. V. No. 9. September 1897: State of employment in August. Changes in wages and hours of labour in 1896. Labour abroad State of employment in special industries.

IX. Gazdaságtörténet.

- GOMEL, C., Histoire financière de l'Assemblée constituante. I.: 1789. II.: 1790—91. Paris, 1896/97.
- HUVELIN, P., Essai historique sur le droit marchés et des foires (thèse). Paris. 1897.
- Folyóiratokban.*
- CASTELOT, E., Les gildes et les corps de métier de la ville de Riga depuis leur origine. (Journal des Économistes, 15 septembre 1897.)
- KORNEMANN, E., Die römischen Censuszahlen als statistisches Material. (Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. III. F. 14. Bd. 2. Heft.)

X. Statisztika.

- *JAHRBUCH, Statistisches, deutscher Städte. Hrsg. v. M. Neefe. 6. Jahrg. Breslau, 1897.
- *JUSTIZ-STATISTIK, Deutsche. Bearb. im Reichsjustizamt VIII. Jahrgang. Berlin, 1897.
- *L'AGRICULTURE, l'élevage, l'industrie et le commerce dans la province en 1895. Bureau Général de statistique de la province de Buenos Aires. La Plata, 1897.
- *MITTHEILUNGEN des statistischen Amtes der Stadt München. XV. Bd. 3. Heft. Die Volkszählung vom 2. XII. 1895 in München. München, 1897.
- *OESTERREICHISCHE STATISTIK. XLVIII. Bd. 2. Heft: Statistik des Sanitätswesens f. d. J. 1894. 4. Heft: Statistik d. Unterrichtsanstalten f. d. J. 1893/94. Wien. 1897.
- RÉSULTATS STATISTIQUES du recensement de la population de 17/18 octobre 1896. II. partie. Athènes, 1897.
- *RÉSUMÉ statistique de l'empire du Japon. 11-e année. Tokio. Cabinet Imperial, 1897.
- *STATISTICA giudiziaria civile commerciale per l'anno 1895. Roma, direzione generale della statistica, 1897.

- *STATISTIQUE des écoles dans la Principauté de Bulgarie pendant l'année scolaire 1894/5. Sophia. 1897.

Folyóiratokban.

- STATISTISCHE MONATSSCHRIFT. Herausg. v. d. k. k. statist. Central-Commission. N. F. II. Jahrg. (1897.) 6/7. Heft: Die österr. und ungarischen Statsangehörigen in Bosnien und der Hercegovina, von Joh.

Strauss. Miscellen: Die Irrsinnigen Oesterreichs i. J. 1894. Die Sterblichkeit in den grössten Städten. — etc.

THE ECONOMIST. Monthly trade supplement. LV. 2820. 1897. sept 11. Accounts relating to trade and navigation an the United Kingdom. Comparative Prices of Commodities.

XI. Vegyes művek és czikkek.

- *JAHRBUCH der internationalen Vereinigung f. vergleichende Rechtswissenschaft u. Volkswirtschaftslehre zu Berlin. Hrsg v. Prof. Dr. Bernhöft und Landger.-R. Dr. Meyer. III. Jahrg. 1897. 1. Abth. Berlin, 1897.

KATALOG der Bibliothek des kgl. (preuss.) Ministeriums d. öffentl. Arbeiten. Berlin. 1897.

LOURBET, Jacques. Die Frau vor der Wissenschaft. Uebersetzt v. D. Landé. München, 1897.

MACÉ, G., Crimes impunis. Paris, 1897.

PAUL, Fr., Beiträge zur Einführung des anthropometrischen Signalement Alph. Bertillons. Berlin 1897.

PÉCAUT, F., L'Éducation publique et la vie nationale. Paris, 1897.

SIGHELE, S., La coppia criminale: studio di psicologia morbosa. Seconda edizione completamente rifatta. Torino, 1897.

Folyóiratokban.

VACHER, L., Le recrutement dans ses rapports avec la population. (Journal de la Société de statistique de Paris, septembre 1897.).

A HONORATOR-OSZTÁLY HELYZETE.¹⁾

A magyar társadalmat némi idegesség szállotta meg annak hírére, hogy a »socialismus« az egyetemi hallgatók soraiban nagy vagy legalább nagyobb számú hiveket toborzott volna, sőt socialdemokrata gyűléseken résztvettek, azokon magukat képviseltették.

A magyar társadalom egyik problémájának előjátékát látjuk mindebben. Előjátékát azon hatalmas világdrámának, melynek bizonyára mi is részesei leszünk: *a társadalmi átalakulásnak*.

De míg az európai nagy népcsaládok annak szerepvivői, a magyarság — izoláltságánál és kis számánál fogva — talán csak mellékalakja. Nekünk ez is elég, sőt mai helyzetünkhöz képest sok is.

Anyagi erőnk aránylag csekély, szellemi erő kifejtésünk ennek nyomását viseli. S a kis nemzetek fejlődésében beálló jelenségek mutatkoznak nálunk is.

Az anyagi élet nehézségei nem oly nagyok, jelentékenyek, mint más államokban. A fejlődés most van folyamatban s ha állapotainkat nem is vizsgáljuk rózsaszínű szemüvegen, annyit tárgyilagosan lehet constataálni, hogy még a távol jövőbe vész el azon állapot, melyben a gazdasági élet erei annyira telítve lesznek, hol már a létért való gazdasági küzdelem éles és kiméretlen.

Hazánk gazdasági fejlődése még hosszú időkre minden nagyobb harc nélkül képes leendő a kenyér gondját súlyossá nem tenni. S ha itt-ott jelentkeznek symptomák, ezek sokban elűtők más országokéitól s sokban olyanok, melyek *átmeneti jellegűek*, minők közállapotaink egyaránt.

---

¹⁾ Fölvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1897. november 18-án tartott ülésén.

Mult s jelen, elmaradás és haladás, tudatlanság és felvilágosodottság állanak küzdelemben. Egy korábbi emberöltő nyomását és hatását érezzük, mert a jelen jutott abba a súlyos sorsba, hogy neki kell az *átalakulás* keserveit és bajait végigszenvedni.

A régi kötelékek szakadoznak, a mult épületei repedeznek. Összes életviszonyaink gyökereikben metamorphosis alatt állanak. Nem politikai forradalom ez, a maga zajával, harcával, gyors, szinte pillanatszerű lefolyásával, hanem annál mélyrehatóbb, lassúbb, mert nem kiméli társadalmunk egyetlen rétegét sem s behatol a palotákba, be a hegyvidék kunyhóiba.

A politikai forradalom hatásainak gyakorlati nyilvánulása és alkalmazása ez.

S e jelentős korszak nem hagyja érintetlenül a társadalmi rétegek szerepét. Eltolódás és átalakulás szorítja előre mindegyiket. Nálunk egy különös complicatióval: *a historiai hagyományokkal*, a magyar állami eszme és faj fentartásával, mely szerencsére hosszú korszakra, talán örökre fogja képezni az összetartó ragaszt akkor is, midőn talán a socialis ellentétek élesen fognak kidomborodni.

A XIX. századnak nálunk ezen legfőbb uralkodó eszméjét érleli, izmosítja korunk és igyekezünk sértetlenül örökölni a követő századoknak.

A magyarság ezen nemzeti célja az, a mi a jelzett complicatiót előidézi, de a mely azon államoknál, melyek consolidatiójukat befejezték, a társadalmi problémát kevésbé alterálja.

A magyarság ereje s historiai jelentkezése a nemzeti eszme bélyege alatt áll. E szempontból mérlegeli a szellemi és anyagi fejlődést, küzdelmet és eredményt.

S így nemcsak a történelem tényeinek meggyőző volta alatt, hanem ösztönszerű érzéssel támaszkodik azon társadalmi rétegre, mely e tudatának megfelel.

Értjük tehát azt az idegességet, mely társadalmunkat elfogja, midőn hírét veszi, hogy a »haza virága«, az egyetemi ifjuság is »nemzetközi« allureekkel játszanék.

Ha e hír jelentőségét sokra nem tehetjük is, ha nem féltjük sem az egyetemi ifjuságot, sem társadalmi viszonyainkat az egyetemi ifjuság némely részének, töredékének maga-

tartásától, sőt természetesnek és helyesnek találjuk, ha a tudomány hajlékában a világprobléma kérdéseivel foglalkoznak: ez a jelenség reáirányítja a közfigyelmet, az u. n. *honorator-osztály gazdasági, társadalmi helyzetére*, mert ez osztály az, melynek a magyar állameszme fentartása, kiépítése munkájában a legjelentősebb szerep tulajdonítható s mely kötelességgel a dolog természete szerint terhelendő is.

»Azon fontos szerepnél fogva — mondja helyesen a statisztikai hivatal (Ujfolyam II. köt. 59* l.), — a mely az állami és társadalmi életben az értelmiségnek, mint a köz-erkölcsi s politikai felfogás s úgyszólván az egész közszellem irányítására és vezetésére leginkább hivatott néposztálynak jut, indokolt, hogy vele tüzetesebben foglalkozzunk.«

A honorator-osztály az u. n. értelmiség, mi alatt a társadalom azon osztályát értjük, melynél nem a phisikai, hanem a szellemi munka a létfentartó, az u. n. *ars libertas* hadserege. Írók, művészek, tanárok, orvosok, ügyvédek, lelkészek, tisztviselők, stb., szóval a nemzeti élet szellemi quintessentiája, mely korának irányát és bélyegét adja.

Hatását, jelentőségét a nemzeti élet nyilvánulásaira szinte felesleges ecsetelni. Ez osztály szellemi és erkölcsi beltartalmától függ a közműveltség s közerkölcs állapota; a társadalmi és politikai béke; a nyugodt átalakulás, a fejlődés rendszeressége.

Nem kicsinyeljük a többi társadalmi rétegek hatását és jelentőségét, s nem vagyunk elfogultak más osztályokkal szemben. De az előadottakat a homályos történeti időktől a jelen napokig kétségbevonhatlan történelmi tények támogatják.

Minden társadalmi mozgalom ezt bizonyítja. Az a *felfelé* való törekvés, mely a socialis kérdés alapvonása, éppen ezt igazolja. Minden társadalmi réteg érvényesülésre, befolyásra éppen a honorator-osztály megnyerése útján törekszik. Az emberi törekvések minden materialistikus jellege daczára is megőrizte azt az idealismust, melylyel a szellem a műveltség iránt viseltetik. Sőt a socialis pártok éppen ennek megnyerésén és terjesztésén fáradoznak.

Nálunk is, külföldön is tapasztalható, hogy a gazdasági élet eredményei egyedül nem elégítik ki az egyéneket. A kapitalista családok gyermekei, a jobbsorsú munkásai törekszenek a honorator-osztály tagjai lenni.

Mert nem merész állítás, hogy a társadalmi kérdés mikénti megoldása épen ez osztály beltartalmától függ.

És idézhetjük *Schäffle K.* (Bau und Leben des soc. Körpers. II. kiad., II. köt. 506.) »Unter den Verhältnissen unserer Civilisationsstufe sind reformistische und revolutionäre Verfassungsänderungen nur durch vorherige Überführung neuer Ideen in die Volksüberzeugung, nur durch *Gewinnung des Übergewichtes im Volksgeiste durchzusetzen.*«

E mellett kétségbevonhatlan, hogy beltartalomra a gazdasági küzdelem döntő. De minden más osztálylyal szemben épen abban áll a honoratior-osztály óriási jelentősége, hogy gazdaságilag, társadalmilag nem zárt s nincs oly korlátokkal körülépitve, mint a társadalom többi rétege. Ebbe belejuthat és belejut minden gazdasági s társadalmi osztály gyermeke.

Minden más osztálylyal szemben igenis abban áll a nagy jelentősége, hogy gyúpontját, vagy a hogy fenebb mondtuk, quintessentiáját képezi a küzdelemben álló osztályoknak.

Ez osztály a vezető, bármiként vonassék is ez kérdésbe. Övé az irás, a szó hatalma. Uralkodik szelleme irodalomban, törvényhozásban, politikában, bíróságoknál, az élet minden terén.

De ezért nagyobb veszélyeknek is van kitéve, mint más osztályok. A szellem rettentő fegyverét saját céljára kihasználni törekszik minden réteg. A történelem tanuskodik a mellett, hogy államfők, egyházak, kiváltságos rendek igyekeztek a szellem hatalmát céljaikra lekötöni.

A történelmi események jellegét ez osztály magatartása adta meg. A honoratior-osztály erkölcsi és szellemi beltartalma tehát olyan döntő tényező, melynek sorsa a társadalom *valamennyi* rétegét egyaránt érdekli. E jelleggel csakis ez osztály bír.

Hazánkban a különleges és jelzett szempontok a honoratior-osztálynak a nemzet s társadalom sorsára való hatását még magasabbra emelik. S akkor, midőn minden társadalmi réteg szervezkedik, érdekei hatalmába igyekszik keríteni a politikai s gazdasági organisatiót, nagyon is szemügyre kell vennünk *honoratior-osztályunk helyzetét*, ha ez osztálynak nincsenek is határozott programmszerű érdekei s céljai, mint a gazdasági élet mezején mozgó rétegeknek.

A magyar honoratior-osztály helyzete különös gondot igényel, mert ez osztály helyzetének az utolsó évtizedek alatt történő alakulása nem kielégítő s így javításra szorul.

E helyzet némi visszatükröződését vélhetnénk az egyetemi ifjúság szóban forgó mozgalmában is.

Megvalljuk, egyike minden társadalmi kérdések között a legnehezebbeknek, a honoratior-osztályé. E nehézségek főként a helyzetének javítását célzó módok megtalálásában és gyakorlati alkalmazásában állanak.

Ez osztálynak, említők, összetes osztályérdeke nincs. Nincs formulázott programja, minő p. o. a munkás, a kisiparosnak, a kereskedő- és nagyiparos-osztálynak. Ez osztálynak, ha vannak érdekei, azok általánosak, melyek összefüggnek a többi osztályokéval és csak annyiban különlegesek, a mennyiben egyes hivatási osztályokat illeti. De részben ezeknél is a többi osztály helyzetével kapcsolatosak s csak részben osztályérdekek, melyek itt azonos jellegűek, minők más rétegekéi is.

A kérdés nehézségei mindinkább fokozódnak fejlődésünkkel. Mindenütt mutatkozik azon törekvés, hogy a tudás közkinccsé váljék. Állami s társadalmi berendezések igyekeznek e cél szolgálatában. De ezzel együtt jár — mint a gazdasági téren — a túltermelés, az osztályok arányának megzavarása.

Ugyanazon jelenségek ütik fel fejüket a létért való küzdelemben, mint a gazdasági érdekharcz terén. Épen e jelenségek akadályozzák meg az arányos kifejlődést és érvényesülést.

A modern demokratia általánosításának hatása alól ez osztály sem mentes. Éppen ez osztály tekintélye s befolyása, valamint az ezzel együtt járó társadalmi és anyagi előnyök rendkívüli vonzóerővel bírnak a többi rétegekre, különösen akkor, midőn egyes rétegek — pszichologiailag indokolható — azon nézetben vannak, hogy más rétegek boldogulása könnyebb. Akkor, midőn egyes osztályok helyzetükkel elégedetlenek s gyermekeiket ennek nyomása alól más osztályba igyekeznek juttatni.

A demokratikus hatás nyilvánult nálunk igen erőteljesen az újabbkori alkotmányos aerában és ennek végső hullámai ma sem csillapodtak le.

A század első felét befejező politikai s társadalmi szomorú helyzet két évtizeden át szinte lehetetlenné tette a magyarság általános s jelesül honoratior-osztályának kifejlődését. S midőn az újabb politikai s társadalmi helyzet bekövetkezett, azon ritka sociologikus jelenség állott be, hogy egy korábbi kor, egy korábbi emberöltő gyermekei voltak hivatva átvenni a munka szerepét, meg lévén szakitva az összefüggés az egyes emberöltők között, a miként ez mindenha természetyszerű.

Az újjáalakulási korszak egész szellemi iránylata, uralkodó eszméink, irodalmunk, társadalmunk azért viseli a korábbi kor idealismussal, szabadelvűséggel telt hatalmas vonását.

Az új Magyarország nem talált elég szellemi munkást, melyre mulhatlanul szüksége volt. A viszonyok indokolták az a sietséget, melylyel a hiányokat pótolta. E viszonyok teszik érthetővé, miért nem dominálhatott akkor oly túlzott mérvben a formai minősítés, mint napjainkban.

Az új Magyarországnak égető szüksége volt honoratior-osztályra. Ezt igyekezett megteremteni. Csak egyes jelenségekre utalunk, mint az ügyvédi, tanári, tisztviselői képesítés megszerzésének rövid időtartamára, az akkor létesített honvédség tisztjeinek képzésére.

E törekvéseket a felszabadult és tevékenységre vágyó gazdasági erők előmozdították. Mindenütt általános lendület, igyekezet a gazdasági mulasztások helyrehozatalára, mindenütt fiatal pezsgő életkedv, könnyű verseny, sőt versenynélküliség. Még szellemi erők tekintetében is importra szorultunk, mint vasuti, gyári, stb. tisztviselők, mérnökök tekintetében.

Ez a gazdasági lendület a honoratior-osztály megélhetésére, anyagi jólétére nyújtott bő alapot, a mi annál figyelemre méltóbb, mert az előtanulmányok annyi költséget, időt — mint napjainkban — különben sem igényeltek.

Annyira közismertek, mivel a ma is élő nemzedék szemei előtt lefolyó események ezek, hogy nem tartjuk szükségesnek a statisztikai adatokkal való támogatást, melyek az ügyvédek, orvosok, tanárok, stb. számának, földrajzi megoszlásának, az összlakossághoz való arányának mikéntjéről adnak tájékozást.

Azonban mind e viszonyok a fejlődés örök törvényei szerint nem maradnak állandóak. A rohamos fejlődés nyu-

godtságnak, rendszerességnek ad helyet. Az ifjúi hæv lecsillapul. A keretek most lassan fejlődnek. A szükségletek nem rohamosan mutatkoznak már, hanem bizonyos rendszerességgel, a fogyasztás törvényszerűségével.

A gazdasági helyzet is változik. A bő esztendőök után jönnek a soványak. Az állami budget veszedelmes helyzetbe jut. Takarékoskodni kell minden ponton. A gazdasági tevékenység is lassúbb, itt-ott akadozik, sőt stagnál. Az egyes osztályok helyzete is lényeges eltolódásokat mutat. Az európai gazdasági válságok nyomása alól hazánk sem menekül.

A verseny kívülről és ide benn is fokozódik. A kisiparos-osztály, akkor a tulajdonképeni városi elem — tehát a honorator-osztály nézőpontjából kiválólág fontos — elsőül érzi meg a termelési és értékesítési viszonyok hatását. A földművelő osztályok közül a paraszt-osztály kétséges átmeneti sorsba jut. A nagyobb birtokos-osztály gazdálkodása egyfelől kifogás alá esik a nemzeti gazdálkodás szempontjából, másfelől hatalmas, elfojtó versenytársai jelentkeznek.

Nagyipar nincs. A magyar kereskedő-osztály fejlődése első korszakának kezdetlegességeit mutatja. Még nem asszimilált. Erkölcsi beltartalma az akkori viszonyok rohamossága s gyors fordulatának következményeit mutatja.

Érdekes, eleven kép, melyet e korszak nyújt. Valósággal gazdasági s társadalmi népvándorlás, mely a honfoglalás nagy művet végzi.

A honorator-osztály természetszerűleg mind e sajátos viszonyok hatása alatt áll. Az egyes rétegek tömegesen küldik tagjaikat ide. A kedvező helyzet rendkívüli ingerrel hat. Lassankint benépesülnek az iskolák és egyetemek.

S socialis szempontból nagyon közérdekű s tanulságos állapotok jelentkeznek. A szabadság, a jogegyenlőség, mely politikailag a nagy s dicső napokban adatott meg, gyakorlati hatályra igyekezik, azaz társadalmilag is érvényesülésre tör. Az elfojtott s visszatartott erők élni igyekeznek a szabad pályaválasztással. Tudatára jó annak, hogy előtte is nyílt a tér.

A demokratia első jelenségei ezek. Gyorsan igyekszik gyümölcseit élvezni s tért hódítani, a mint ez természetes.

De itt a más jelenség is. Polgári osztályunk csirájában van s gazdaságilag nem kiemelkedő és csak részben roha-

mosan megvagyonosodott. A honarator-osztály tehát innen sorakozik, mert a többi osztályok gazdasági, társadalmi helyzete még más, elvei s céljai még mások.

A vagyoniilag függő vagy nehéz helyzetben levő társadalmi rétegeknek e törekvései megkönnyítvék a jelzett nagy szükséglet által. De megkönnyítvék a kurta tanulmányi idő s jelesül a megélhetés könnyebbsége által.

Az akadémiák még virágzanak; az élet olcsó, az ifjúság létfontartását a szellemi erők iránt való szükséglet szinte biztosítja. A fővárosban nemkülönben.

Verseny nincs; nincs a létszám csekélyebb volta miatt egyfelől, nincs befejezett tanulmányúak miatt másfelől, mert utóbbiakat a társadalom képes ellátni, gyors önállóságához juttatni.

De a más tekintetben való verseny is egyszerűbb, mert népünk átlagos műveltsége nem áll jelen fokán. A honarator-osztály minősítése tehát nagy becsben, tiszteletben áll, mert anyagi jólét jár vele.

Azonban a miként változik a gazdasági helyzet, fordul másra a honarator-osztályé is.

Am a korábbi állapotok hatásai sokáig tartanak. Ez természete minden társadalmi és gazdasági folyamatnak.

A mult kedves képei sokáig vonzanak, csábítanak s pedig annál inkább, mert tények, a korábbi időszak kedvező tényei, példái, tapasztalatai tárulnak fel.

Az áramlat változatlanul tart s intenzitása általán csak lassan s csökkenése csak némely életpályákon mutatkozik.

Miként a gazdasági osztályok változott viszonyok közepe is ragaszkodnak a megszokott termelési módokhoz és ezekkel vivják az egyenlőtlen létküzdelmet, szintúgy a honarator-osztály, illetve azon rétegek, melyek ennek tagjait szolgáltatják.

Pedig a helyzet lényegesen más. A szükséglet sok irányban nemcsak telítve van, hanem a gazdasági élet törvényei szerint túltermelés is. A megélhetési források, ha talán nagyobb tömegben buzognak is, rendkívül megoszlanak. Új források bár nyittatnak, de lassan és fokozatosan leginkább a közszolgálat által.

Az organisatió nagy műve lassan-lassan, de külsőleg befejezéséhez közeledik. Mindezek előidézik, hogy a *kinálat*

kerekedik felül, minden gazdasági és társadalmi harcz nyavalyája. A kínálat megteremti, miként a nagyiparban, a »tartaléksereget«, mely nyomasztó hatását érezteti a combattans elemmel.

Az átlagos igények is megnőttek, nehezebbé váltak ez oldalról is a versenyviszonyok.

Mind súlyos csapás épen azon elemekre, melyek a jelzett gazdasági helyzetben élő rétegekből származnak.

A minősítés magasabbra csigáztatik, a tanulmányi idő kiterjesztetik. Ez visszahat a vidéki főiskolákra, elnéptelenednek. Az ifjúság kényszerítve van a fővárosba, melynek megélhetési viszonyai rövid évek alatt gyökeresen megváltoznak.

A centralisatio érezteti hatását. Minden s mindenki ide törekszik, mert nincs, sajnos, más városunk, mely nagy és modern volna. Éppen azon elemekből gyarapodik a lakosság, mely *itt* akar gazdasági existenciát teremteni. A megélhetés drágábbá válik, a lakások árai magasak, a kenyér ára emelkedik. A honoratior pályák ifjúsága súlyosan szenved ez alatt, mert igen nagy százaléka önfentartásra van utalva.

Elveszti azon réteget, mely a korábbi időkben eltar-tása feltételeit nyújtá, mert igényei fokozódtak s ezt a *kínálat* folytán tanulmányukat befejezett egyénekkel kielégítheti.

Ezáltal elvész a társadalmi *összefüggés és kölcsönhatás* is.

A megélhetés nagy gondjai lassan-lassan még területileg is kiszorítják az eddig élvezett helyről, nemcsak társadalmilag.

A más oldalu kiképzésen is súlyos csorba üttetik, mert hiányzik hozzá az eszköz.

Magának a társadalomnak nézetei is változáson mennek át. A honoratior-osztály jelentősége demokratizálódik. Gazdasági helyzete többé nem kedvező, sőt rossz is. Ezzel szenved prestige. Jelentősége, súlya csökken.

Aztán nálunk is kezdenek dominálni a kapitalisztikus társadalom nézetei. A vagyon előnye, súlya, hatása kidomborodik. Annak szerepe előtérbe lép s államilag is — például a virilista intézménnyel — propagáltatik.

A honoratior-osztály tehát, ha talán nem is háttérbe szorul, de hivatásáról: *vezető szerepéről leszoríttatik* vagy legjobb esetben kénytelen azt megosztani.

Társadalmi befolyásából veszt, jelentősége megapad, tekintélye megnyirbált.

És ez nem marad erkölcsi visszahatás nélkül. Nem már az ifjúságnál, mely nyomasztó létviszonyok között tölti el éppen ifjú élte legszebb éveit. Idealismusát tönkreteszi az anyagi gond, önérzetét a szegénység, magasra törő vágyait az anyagi megélhetés sötét bizonytalansága.

A függő gazdasági helyzetben levő honoratior-osztály társadalmi hivatása teljesítésében gátolva, létért való küzdelmében függetlensége feladására, más osztályok vezetőjévé helyett azok szolgálatára van kényszerítve. Érvényesülni így alig képes s ha igen, erkölcsi beltartalmának s jellegének rovására.

Igy születik meg a honoratior-pályán levő ifjúság kebelében a nemzetközi elvek dicsérete, egy új, boldogabb jövővel kecsegtető társadalmi organisatio után való vágy, törekvés.

Az előadottakban hézagos képét igyekeztem rajzolni újabb korunk vonatkozó hatásának, mely a honoratior-osztály helyzetének megérthetéséhez talán nem felesleges.

Ez osztálynak kevésbé vannak olyan különleges érdekei, melyek szabatosan megállapíthatók. Ez osztály helyzete elválatlan kapcsolatban áll a többi társadalmi rétegekével. Ha emelkedő s kedvező ezeké, emelkedik s javul a honoratior-osztályé s megfordítva csökken amazoké, csökken ezeké is.

Az a jelenség p. o., hogy az ügyvédi kar reformok után vágy, hogy itt-ott felhangzik a numerus clausus vágya; hogy az orvosi kar kényszer-organisatio után tör s hadilábon áll a betegsegélyző pénztárakkal; hogy az államhivatalnoki kar elégedetlenkedik: ez mind az általános gazdasági s társadalmi helyzet hatása.

A honoratior-osztály jelen helyzetében, nem tagadható, azonos létért való küzdelem mutatkozik, mint a gazdasági osztályokban. A honoratior-osztály jelzett szerepe s hivatása, nemzeti eszménk megvalósítása miatt rendkívüli fontossággal bír. A kis államok politikai s társadalmi viszonyai legjobban mutatják, mily bomlasztó hatással bír egy meg nem felelő honoratior-osztály, mily végletekbe sodortatik s sodorja így magával az állami s társadalmi életet, mily ijesztő mérvben demoralisál és decomponál.

E fontosságának felismerését látjuk abban, ha a szegény-

sorsú egyetemi ifjúság ellátásáról illetékes körök gondoskodni felocsudtak. Jobb későn, mint soha.

A honorator-osztály kérdésének megteremtését, ha ugyan helyesen bíráljuk meg, mindenekelőtt a *helytelen társadalmi megoszlás* okozza. Helytelen, szerény nézetünk szerint, valamely megoszlás akkor, ha a közállapotokkal, a megélhetési feltételek adta tényleges viszonyaival nem egyezik meg. Elvégre minden osztály helyzete csak addig egészséges, míg munkásait a társadalom ellátni képes. Mihelyt a gazdasági organisatió alakulása szerint a létfeltételek nem nyújtatnak, a desolúciónak be kell következni. Ez, azt hisszük, a socialis fejlődés törvénye.

Ugy látszik, bár rosszul esik constatalni, társadalmunk a honorator-osztály *minden* rétegének ellátására nem képes. Az ügyvédi és orvosi karnál, ha nem csalódunk, e jelenség szembeszökő. De míg p. o. az előbbinél ez a földrajzi megoszlásnak folytonos kiterjesztése daczára is a helyzet kedvezőtlen, addig utóbbinál e kiterjesztés, bármily szükséges is, a létfeltételek hiánya miatt nehezen lehetséges, a mint ez a körorvosi állások évi ürességi átlaga igazolja.

Ez (anya-) országban 545.046 léleknél képezi az értelmiségi kereset a létfentartási alapot. Ebből magára a tulajdonképeni értelmiséget 384.366 lélek terheli és csak 39.700 lélek az őstermelésnél és 120.980 lélek az iparforgalomnál levő értelmiséget.

A százalékszámok mutatják az arányt. Elsőbben is az *értelmiségi népességből* jut a tulajdonképeni értelmiségre 70·06%, az őstermelésre 7·12%, az iparforgalomra 22·82%, melyben az eltartottak is benne vannak, de a *keresők* aránya is azonos.

Azonban feltünteti a megoszlást az, hogy az összes népességhez viszonyítva, a tulajdonképeni értelmiség 2·54%, az őstermelésnél 0·26, az iparnál 0·80.

A honorator-osztálynál csak a mezőgazdasági, az ipar-, kereskedelmi osztály s a napszámosok rétege nagyobb.

Osztályunk belső megoszlása szerint majd egy harmad (29·36) jut a *tanügyre*, egy ötödénél több (21·97) a *közigazgatásra*, 16·47% az *egyházra*, 13·15% az *igazságszolgáltatásra* és csak 0·38% a tudományos és egyéb közérdekű intézményekre, 1·89% az irodalom és művészetre, míg 2·41% egyéb foglalkozásokra esik.

Jelen megoszlás mintegy kényszerítő körülmények között jó létre, mert *mezőgazdaságunk és iparunk* az értelmiséget relative szerfelett alacsony arányban veszi igénybe, holott a helyesebb s jobb megoszlásnak ez egyik feltétele.

Közvetlenül *mezőgazdaságot* (1890.) kereken 40.000 lélek terheli e czímen (39.700), az értelmiségi kereset $7\cdot12^0/0$ -a, holott az összlakosság $62\cdot5^0/0$ -a (az anyaországnak $58\cdot36^0/0$ -a) — több, mint háromötödrésze — az őstermelési osztályra esik.

Az iparforgalom $22\cdot82$, majd $23^0/0$ -át tartja az értelmiségi keresetből élőknek, holott az anyaországi lakosságnak $17\cdot76^0/0$ -a esik ez osztályokra.

Tehát az értelmiségnek csak harmadrésze terheli e foglalkozásokat, mely országunk háromnegyed részét képezi.

Az *őstermelésnél* az értelmiség 11.842 férfikeresővel szerepel, az eltartottakkal együtt 39.700 egyénnel, az összes népesség $0\cdot26^0/0$ -a.

Hazánkban — anyaország — 1,611.755 önálló földbirtokos, földműves és bérlő találtatott 1890. évben, de mindössze 9.086 tisztet és 128 mérnököt (és 1.901 gépészt) birt alkalmazni. A statisztikai hivatal, úgy látszik, a gépészeket is az értelmiséghez fogta, holott ez az iparhoz tartoznék, az arányt tehát még javította. De így is a tiszték, mérnökök alig félszázaléka jut az önállóak arányában.

Az országrészenkénti megoszlást a következő számok adják:

			Az önállóak arányában	Egy önállóra
Duna-bal partja . .	193.151 önálló, tiszt s mérn.	$0\cdot71$	$12\cdot7$ kat. hold	
» jobb partja . .	272.204 » » »	$0\cdot73$	$15\cdot3$ » »	
Duna-Tisza köze . .	206.401 » » »	$0\cdot68$	$18\cdot3$ » »	
Tisza jobb partja . .	144.608 » » »	$0\cdot82$	$13\cdot9$ » »	
» bal partja . .	222.634 » » »	$0\cdot67$	$13\cdot9$ » »	
Tisza-Maros szöge .	227.802 » » »	$0\cdot42$	$13\cdot7$ » »	
Erdély	344.955 » » »	$0\cdot24$	$8\cdot3$ » »	
Magyarország .	1,611.755 önálló, tiszt s mérn.	$0\cdot57$	$13\cdot3$ kat. hold.	

Ebből kivehetőleg legkedvezőbb az arány a Tisza jobb partján, legkedvezőtlenebb Erdélyben, hol — talán van némi összefüggés — a más értelmiség legnagyobb. Az átlagot különben meghaladja ez utóbbi s a Tisza-Maros szöge kivételével minden országrész. S ha a minden tekintetben előhaldottabbnak tartott dunántúli és dunáninnoi kerületet tekint-

jük, itt is jellemző, hogy nem épen ez alkalmazza a legnagyobb értelmiséget a mezőgazdaságnál.

Országunk nagy érdeke ez oldalról is kívánja a mezőgazdasági értelmiség erőteljes fokozását, hogy az értelmiségi pályákra törekvők erre lefolyást találjanak.

És már e helyütt felemlítjük, hogy a budapesti tudományos egyetemen az 1895/96. tanév első felében a jogi, orvosi s filozófiai fakultásra beiratkozott hallgatók szülei társadalmi állása szerint (vallás- és közoktatásügyi miniszteri jelentés), a földműves, gazda s kisbirtokos (9·25), valamint a közép- s nagybirtokos osztályból (5·92), összesen 15·17⁰/₀-kal szerepelnek. A *műegyetemen* 9·11⁰/₀-kal.

Egy pár adat még jobban illusztrálja a végleteket. Szabolcsban az önállóakra 108·67⁰/₀, Mosonban 99·71, Fejérben 88·03, Csanádban 60·19, Komáromban 59·65, Torontálban 30·01, Bács-Bodrogon 29·97, Békésben 52·88⁰/₀ tiszt és mérnök jut. A legkedvezőtlenebb arányt természetesen a mezőgazdaságban szegény részek adják.

Az *iparforgalmi csoportok* (bányászat, ipar, kereskedelem, közlekedés) a magyar korona országaiban 1,210.473 lélekkel szerepelnek statisztikánkban.

Az anyaországban 2,704.925 lelket, a lakosság 17·76⁰/₀-át tartalmazza e csoport, melyben 1,098.602 kereső = 17·43⁰/₀. Az *értelmiségük* után élő keresők száma 34.506 férfi, 3.432 nő, együtt 37.938, az eltartottakkal együtt 120.980, az össznépesség 0·80⁰/₀-a.

Az iparforgalmi csoport a tud. egyetemen (1895/96. I. félév) szülei társadalmi állása szerint részt vett a hallgatók 34·36⁰/₀-ával (kisiparos s kereskedők 25·79, nagyiparos, nagykereskedők 2·02, magántisztviselők 6·55⁰/₀). A *műegyetemen* 42·02⁰/₀-al.

A megoszlást országrészenként a következő táblázat mutatja:

Esik a tulajd.-kép. ért.-re az össznépesség arányában eltartottakkal együtt	ősterm.-re, arányában	iparra	eltartottakkal	mindössze		
				arány	összes	
Duna bal partja . . .	2·39	0·35	0·64	3·38	2·47	1·02
Duna jobb » . . .	2·23	0·31	0·56	3·10	2·27	0·95
Duna-Tisza köze . . .	3·27	0·19	1·82	5·28	4·25	1·71
Tisza jobb partja . . .	2·77	0·37	0·66	3·80	2·70	1·08
Tisza bal » . . .	2·42	0·31	0·53	3·26	2·33	0·93
Tisza-Maros szöge . .	2·00	0·21	0·62	2·83	2·15	0·87
Erdély	2·55	0·16	0·46	3·17	2·24	0·95
Magyarország	2·54	0·26	0·80	3·60	2·68	1·10

Ezek szerint az értelmiségi foglalkozás országos arányszáma 3·06⁰/₀, melyből a tulajdonképeni értelmiségre 2·54, az őstermelésre 0·26, az iparra 0·80 százalék esik.

A jelzett szám adatok alapján tehát nem lehetünk megelégedve a proportióval. Minden társadalmi vagy foglalkozási rétegnek ki kell venni arányos részét a nemzetélet helyes irányítására. Ha ez nem történik, gyengül s beteggé válik a nemzettest egy része, mely visszahat az egész organismus működésére. Ez tehát nem marad bosszulatlanul.

S akkor, midőn egy-egy réteg nagyobb figyelembe vételt vagy pláne döntő szerepet óhajt, akkor a kötelességeket is kell teljesíteni, nem pedig a léttel küzdő osztályokat magára hagyni.

A mezőgazdaság és a többi foglalkozási csoport már jelen fejlődési fokán is képes volna nagyobb értelmiséget közvetlen ellátni s a honoratior-pályák jobb megosztását lehetővé tenni.

De különösen jellemző *magának az értelmiségnek* csoportonkénti megosztása országrészek szerint. Ez volt:

	tulajdonkép. %	ősterm. %	ipar %
Duna bal partja . .	70·58	10·46	18·96
Duna jobb » . .	72·00	9·92	18·08
Duna-Tisza köze . .	61·16	3·34	35·50
Tisza jobb partja . .	72·84	9·68	17·48
Tisza bal » . .	74·29	9·34	16·37
Tisza-Maros szöge .	70·51	7·30	22·19
Erdély	80·54	4·98	14·48
Országos arány	70·06	7·12	22·82

E táblázat jellemző. A Duna-Tisza köze — az ország Kanaanja — alacsonyabb arányszámmal dicsekszik, mint a szegény erdélyi részek. Mindössze 3·34⁰/₀-ot képes eltartani, egyharmad részét annak, a mit a többi országrészek s ha a székes főváros iparforgalmi népessége fel nem szökteti a saját értelmiségével az értelmi foglalkozások arányát, messze elmarad az országétól, sőt az országos átlagon — az utóbbi csoport kivételével — úgyis alul marad.

Az adatok teljessége kedvéért kell azonban idéznünk még néhány adatot. A tulajdonképeni értelmiség 116.462 főnyi létszáma *szakonként* következőkép oszlott meg:

	Absolut szám	%
1. Közigazgatás	25.579	21·97
2. Igazságügy	15.317	13·15
3. Közegészségügy	16.738	11·37
4. Tanügy	34.188	29·36
5. Egyház	19.184	16·47
6. Tud. és közérd. intézet . .	441	0·38
7. Irodalom, művészet	2.205	1·89
8. Egyéb	2.810	2·41
Összesen		116.462 100·0

azaz az összes népesség 0·77⁰/0-a.

Ha már most ezen szakoknak országrészenként való megoszlását nézzük, a következő adatok tárulnak elénk:

	A tulajdonképeni értelmiség megoszlása országrészenként						
	Duna bal partja	Duna jobb partja	Duna-Tisza köze	Tisza jobb partja	Tisza bal partja	Tisza-Maros szöge	Erdély
1. Közigazgatás	2.594=19·10 ⁰ /0	3.521=18·68 ⁰ /0	7.792=26·97 ⁰ /0	2.148=18·05 ⁰ /0	3.140=22·00 ⁰ /0	3.059=26·18 ⁰ /0	3.325=19·24 ⁰ /0
2. Igazságügy	1.677=12·34 ⁰ /0	2.595=13·77 ⁰ /0	4.582=15·88 ⁰ /0	1.306=10·97 ⁰ /0	1.696=11·88 ⁰ /0	1.576=13·49 ⁰ /0	1.885=10·91 ⁰ /0
3. Közegészségügy	2.040=15·02 ⁰ /0	2.985=15·84 ⁰ /0	3.875=13·41 ⁰ /0	1.826=15·34 ⁰ /0	2.309=16·17 ⁰ /0	1.573=13·46 ⁰ /0	2.130=12·33 ⁰ /0
4. Tanügy . . .	4.417=32·52 ⁰ /0	5.897=31·29 ⁰ /0	7.686=26·60 ⁰ /0	3.963=33·30 ⁰ /0	4.120=28·86 ⁰ /0	3.103=26·56 ⁰ /0	5.002=28·95 ⁰ /0
5. Egyház . . .	2.433=17·91 ⁰ /0	3.169=16·82 ⁰ /0	2.634=9·12 ⁰ /0	2.268=19·06 ⁰ /0	3.569=18·00 ⁰ /0	1.886=16·14 ⁰ /0	4.225=24·45 ⁰ /0
6. Tud. és egyéb intézet . . .	23= 0·17 ⁰ /0	24= 0·13 ⁰ /0	266= 0·92 ⁰ /0	24= 0·20 ⁰ /0	33= 0·23 ⁰ /0	27= 0·23 ⁰ /0	44= 0·20 ⁰ /0
7. Irodalom, műv.	125= 0·92 ⁰ /0	259= 1·37 ⁰ /0	1.041= 3·60 ⁰ /0	156= 1·31 ⁰ /0	123= 0·86 ⁰ /0	241= 2·06 ⁰ /0	260= 1·51 ⁰ /0
8. Egyéb ért. . .	274= 2·02 ⁰ /0	396= 2·10 ⁰ /0	1.016= 3·52 ⁰ /0	211= 1·77 ⁰ /0	285= 2·00 ⁰ /0	220= 1·88 ⁰ /0	408= 2·36 ⁰ /0
Tulajdonképeni értelmiség . . .	13.588	18.846	28.892	11.902	14.275	11.685	17.279

Nem generalisálunk és statisztikai felvétel adataihoz nem fűzünk messzemenőbb combinatiókat, de némi tanulságot bizony ebből levonhatunk, ha tetszik akár politikailag és társadalmilag is.

Igy az *erdélyi részek* értelmisége — értve az ebből élőket — nyolczvan százalékban a tulajdonképeni értelmiségre van szorítva, a mezőgazdaság nem is öt, az iparforgalom 14¹/₂⁰/0-ot képes felvenni, úgy, hogy a tulajdonképeni értelmiség aránya ez országrészen a legnagyobb.

E jelenség a statisztikai hivatal szerint is feltűnő. Mert ha figyelembe vesszük is Kolozsvár városát, hol az értelmiségi keresetből élők a 10⁰/0-ot meghaladják, valamint Maros-Vásárhely sz. kir. várost, valamint azt, hogy ez országrészen a városok száma (sz. kir. és rend. tan. városok) a leg-

nagyobb, 27, melyeknek azonban csak 223.909 lakosuk — ez állapotok igen figyelemre méltók.

A tulajdonképeni értelmiség negyedrésze az *egyházi* szolgálatra, közel egyharmada a *tanügyi* szolgálatra esik, de míg az egyház itt az egész országhoz mértén a legnagyobb aránnyal szerepel, addig az igazságügynél csekélylyel, az egészségügynél a legrosszabbal, mert itt p. o. 100.000 lakosra csak 17's orvos, 7285 lélekre egy ügyvéd esik, a mi országunkban sehol elő nem fordul, mutatván, hogy a tulajdonképeni szabad pályákat nem képes kellőleg eltartani, a mi következtethető a már közölt azon adatból is, hogy az őstermelés és iparforgalom értelmisége is a legalacsonyabb arányszámot mutatja.

Egy-egy fontosabb értelmiségi kereset megérdemli, hogy viszonyaira külön figyelmet is fordítsunk.

Az *ügyvédek* számát az 1890-iki népszámlálás 4191-ben találta. Azóta bizonyosan nagyobb. Ezek szerint akkor 3611 lakosra esik egy ügyvéd. A szám természetesen magas. A *Németbirodalomban* (Stat. Jahrbuch 1897. XVIII.) 1897. évi január 1-én 6149 ügyvéd volt, 8502 lakosra egy. *Franciaországban* (Handwörterbuch der Staatswissenschaften. V. k.) a két rendű ügyvédek (avocat—avoué) száma 1886-ban 6707. Az ügyvédek helyzetét jellemzi, hogy a 4191 ügyvéd csak 1362 ügyvédsegédet-jelöltet és 1148 irnokot volt képes tartani, azaz a 4191 ügyvédre 2510 segéd, 100 irodára 60 esik.

Már maga a statisztikai hivatal állítja, hogy a számadat »az anyaországot illetőleg oly állapotokra utal, a melyeket egészségeseknek nem mondhatunk«.

De az átlagos viszonyoknál vannak még kedvezőtlenebb országrészek is. Így a Tisza jobb partján (21 város) 100 ügyvédre 27, bal partján (14 város) 42, Duna bal partján (20 város) 55, jobb partján (14 város) 62, Duna-Tisza közén (25 város) 65, Tisza-Maros szögén (11 város) 74, az erdélyi részekén (27 város) 96 segéd esik.

Az egyes vármegyék és városok hason aránytalanságot mutatnak, Nyitra, Vas, Zala, Pest megyékben számuk meghaladja a százat, Somogy, Bács-Bodrog, Heves, Jász-Jász-Kun-Szolnok, Torontál megyékben a 80-at. Városaink (sz. kir. város) közül természetesen elől áll Budapest már akkor 739 ügyvéddel, de Pozsony, Pécs, Szeged, Kassa, Nagy-Várad (a leg-

nagyobb), Debreczen, Arad (a legnagyobb), Temesvár városokban az 50—70-et.

Az ügyvédek száma azonban (Stat. Évkönyv III.) úgy látszik tényleg nagyobb, mint a népszámlálás kimutatta, mert a kamarák jelentése szerint az Fiumével épen 4487 volt 1890. év végén, holott amaz 4191 mutat. E létszám 1894. évig emelkedett 4601-re és csak 1895. évben mutat 40 főnyi esést 4560-ra.

Az *ügyvédjelöltek* száma ingadozó s talán stagnáló. 1890. év végén 1481 ügyvédjelölt, mely azóta jelentéktelenül csökkent. De míg a vidéken majd mindenütt csökkenés észlelhető, addig Budapesten 1890-ről 1895-re a létszám 485-ről 602-re visszaemelkedett.

Nem kívánunk statisztikai játékot űzni e fontos kérdésnél, tehát nem is tanulság, csupán érdekesség kedvéért hozzuk fel, hogy a kir. járásbiróságokhoz átlag az 1881—1885. évben 1,053.863, 1886—1890. évben 1,283.212, 1891. évben 1,382.233, 1892. évben 1,387.226, 1893. évben 1,531.851, 1894. évben 1,570.906 ügy érkezett.

Vagy a kir. törvényszékekhez, hol az ügyvédi képviselet rendszerint kötelező, érkezett:

Évben	Ügy
1881—85	átlag 608.502
1886—90	» 631.024
1891	» 636.597
1892	» 625.971
1893	» 657.102
1894	» 698.774

Az *orvosok* számát a legutóbbi népszámlálás 3759-ben constatalta, 4026 lakosra esik egy orvos. Az arány tehát rosszabb, mint az ügyvédeknel, a mi nem minden tanulság nélkül való.

A népszámlálási adat és a statisztikai évkönyv adatai között azonban szintén eltérés van, mert utóbbi szerint volt az orvosok száma:

1892-ben	3536	(3556) *)
1893-ban	3722	(3723)
1894-ben	3824	(3849)
1895-ben	4006	(4033)

*) Belügyminiszteri jelentés szerint 1895. évről.

a sebészek nélkül, kiknek száma — ily minősítés az egyetemes orvostudori képesítés behozatala óta nem adatván ki — folyton csökken s 1895-ben alig négyszázan voltak (391).

Esik nálunk 100.000 lakosra 1892-ben 23¹, 1893-ban 23⁹, 1894-ben 24⁵, 1895-ben 25² orvos, a sebészekkel együtt 27⁶. Az arány tehát fokozatosan javul. De az eltérést jellemzi, hogy míg Ausztriában 10.000 lakosra 3⁰⁵ orvos, sebészszel együtt 3⁶⁰ esik, a Németbirodalomban majd 5, addig nálunk 2⁵ s pedig a vidéken 2, a városokban 11⁹. Amott 100 km²-re 2⁸⁷ orvos jut, nálunk 1⁴⁵, azaz minden 69⁸ km² egy orvos (sebész nélkül). A Németbirodalomban 22⁶⁰ □ km., hol is minden 2187 lakosra jut egy.

A 4397 orvos közül 2121, a létszámnak közel fele hatósági szolgálatban állott, a mi a kenyérkérdést megvilágítja.

Az orvosok és sebészek száma országrészenként következő:

	orvos	100.000 lakosra
Duna bal partja	448	22 ⁷
Duna jobb partja	644	22 ⁵
Duna-Tisza köze	1.623	56 ⁰
Tisza jobb partja	354	21 ⁹
Tisza bal partja	477	21 ⁶
Tisza-Maros szöge	429	21 ⁷
Erdély	422	17 ⁸
Magyarország	4.397	27 ⁶

Magasan kiemelkedik a Duna-Tisza köze, mert itt a székes főváros magas számai javítják a mérleget. 1623 orvos közül 987 ugyanis magára Budapestre esik, hol 100.000 lakosra 190³ orvos jut. Az átlag szinte azonos voltát csak az erdélyi részek rontják, hol 422 orvos volt 1895-ben, 100.000 lakosra csak 17⁸. Ezek közül is 273 hatósági szolgálatban.

Az egyes megyék változatos képet mutatnak. 100 orvosnál több csak Bács-Bodrogban, Pest megyében, Torontálban van.

A végletek következők; Árvában (11⁴), Baranyában (14³), Győrben (13⁴), Abauj-Tornában (11⁹), Beregben (14⁸), Sárosban (13²), Biharban (14⁹), Máramarosban (13⁸), Szilágyban (11⁷), Ugocsában (11¹), Krassó-Szörényben (14³), Csik (13⁹), Fogaras (10⁸), Hunyad (12⁶), N.-Küküllő (14⁰), Kolozs (10⁸), Maros-Torda (10³), Szolnok-Doboka (14⁸), Torda-Aranyos (10⁸), Udvarhely (14⁶), egyfelől, hol 100.000 lakosra még

15 orvos-sebész sem jut; — Turócz (30·8), Moson (38·2), Szepes (31·9), Békés (28·3), Brassó (39·6), másfelől, hol 100.000 lakosonként 30 orvos van.

Nyilvánvaló, hogy a városok (sz. kir.) mindenütt jóval kedvezőbb arányt mutatnak, mert 1895. évben a városokban 1618, a vármegyékben 2806 orvos működött. Előbbiek ezen egy év alatt 103-al, utóbbiak csak 41-el gyarapodtak. A városok közül Budapestet (190·3) már említők, ezt követi Kolozsvár (149·8). M.-Vásárhely (104·3) Pécs (100·9), Kassa (100·4), Pozsony (99·5), Nagy-Váradi (98·6), Győr (94·5), Komárom (90·9) Szatmár (88·4), Arad (86·4).

Az *alföldi* nagy városokban Baja (66·6), Szabadka (33·3), Ujvidék (67·1), Zombor (48·8), Hm.-Vásárhely (30·0), Szeged (48·8), Kecskemét (37·2), »városias« jellegük minőségét ez oldalról is mutatják. Hódmező-Vásárhely, a temetkezési egyesületeiről híres *városban* az arány alig valamivel jobb, mint az országosé, akárhány vármegye felülmúlja arányszámait s mosolyra indít, hogy e városban viszont a bábák aránya (95·5), mily magas (országos arány 57·0).

Tudvalevő, hogy a körorvosi állások egy része évről-évre betöltetlen. »E betöltetlen körök nagy része — mondja az 1895. évről szóló közegészségügyi jelentés — olyan, mely még soha sem volt betölthető, miután e körökben az orvos nem találja meg megélhetésének feltételeit.« (XX. oldal) S szomorú, de a hivatalos jelentés mondja, hogy Sárosban egy kör sem, Fogaras, Kis-Küküllő, Krassó-Szörény, Kolozs, Liptó, Máramaros, Szepes, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Turócz, Zólyomban pedig nagyobb részük nem volt betöltve, ugyanazon okból.

De maga az orvosi kar is hasonló nézetben van, mint ezt dr. Bókay Árpád a Pallas Nagy Lexicon XIII. kötetében (560 l.) kifejti, hasonlóképen nyilatkozik Holló István, ki közoktatásügyünket statisztikai világításban mutatta be (Közgazdasági Szemle 1896.) mondja: »Az orvosok csekély percentje a jogászokhoz képest nálunk abból magyarázható ki, hogy vidéken szellemi és anyagi szegénységből nem képesek őket méltányolni vagyis lehetetlen nekik megélni; városokban a nagy verseny teszi nehezzé az életet: tehát nincs a mi buzdítsa az ifjúságot az orvosi pályára.«

A *mérnökök* kara quasi új a magyar társadalomban, csak az újabb alkotmányos időszak óta kezd fejlődni s emelkedni. Az 1890. évi népszámlálás 2401 mérnököt és 121 vegyészt talált az anyaországban. Az utolsó évtizedben népszerűséget s kedveltséget nyert pálya, melynek a honoratiorosztály megosztására kedvező hatása nyilvánvaló. Hogy iparunk fejlődésének mily hatása lehet tárgyalt kérdésünkre, azt épen a mérnöki osztály is mutatja. De a mult évi technikus congressuson ez kifejezetten is constatalva lőn. *Lipthay Sándor* (az I. magyar techn. Congr. iratai, 19. l.) a qualificatio ügyének előadója mondja, hogy »csak a gyáriparnak a legutolsó évtizedben történt gyors fellendülése ösztönözte karunk fiatalabb elemeit mindinkább e pályaválasztásra«.

Ennek tudható be, hogy míg a nyolczvanas években átlag 4—500 műegyetemi hallgató volt, ma 1200 van. De a növekedés nem a mérnöki szakosztályra esik, »mely már elérte a hazai szükségletnek megfelelő 500 főnyi létszámot« (U. o. 37. l.)

A kedvező jelenségek mellett azonban nem hunyhatni szemet néhány vonás felett. Így a 2401 mérnökből — 6303 lélekre egy — *magánmérnök* csak 449 volt, a többit a közszolgálat, főként a vasut foglalta le; s mitévők legyünk akkor, ha ez 500 mérnökkel a hazai létszám telítve van?

Kétezer mérnök közül kereken 1400 (1337) a közlekedésnél találja kenyerét. Öt százalék a *mezőgazdaságnál*, mely itt sem veszi ki azon terhet, melyet a társadalmi organisatio működése szempontjából megilleti. A bányászat még kevesebbet (118), ellenben az ipar 341-et, azaz 15%-ot tart el.

A vegyészet nálunk új. Ez gyarapszik. De létszámuk, 1890-ben 121, melynek zömét természetesen az *ipar* igényli, a *mezőgazdaságban* akkor egy sem volt, bányászatnál 13, magán 17.

A mi a »*magánmérnök*«-ség helyzetét illeti, erről az említett technicus-congressuson (iratok 82. l.) *Zielinszky Szilárd* előadó azt mondja, hogy az állami tevékenység túlzott s indokolatlan kiterjesztése miatt a magánmérnök »sem mérnöki sem gépészmérnöki jövedelemből fenn nem tarthatja magát«, a mi mélyen szomorító jelensége volna viszonyainknak.

Az általános közgazdasági helyzettől remélhető itt is az orvoslás, ha meggondoljuk, hogy az építész és gépészmérnökök száma tizszeresre emelkedett s előbb-utóbb itt is beáll a telítés, a mikor a közszolgálat el lesz látva erőikkel, az e pályán levők tehát szintén a szabadfoglalkozásra lesznek szorítva.

Magánmérnök nemcsak némely vármegyében, de némely városban sincs. Vegyész pedig egész országrészekén, nem adatván meg a létfeltételek.

A hazai városok foglalkozási viszonyai.

(Statisztikai Közlemények. Új Folyam. II.)

	Összes kereső képesség %		Eltart. együtt	
	értelm.	ipár forg.	értelm.	ipár forg.
Pozsony	5·55	59·35	7·42	55·13
Pécs	5·14	56·80	7·21	56·63
Székes-Fejérvár	5·30	45·84	7·26	44·37
Győr	6·07	52·68	9·09	51·99
Komárom	6·45	55·97	8·71	53·69
Sopron	6·97	50·08	8·33	45·96
Baja	4·19	48·81	6·08	47·77
Szabadka	2·46	21·41	2·99	19·66
Ujvidék	4·18	41·26	5·91	40·45
Zombor	5·15	25·75	7·45	24·26
Hódmező-Vásárhely	1·93	17·61	2·25	16·33
Szeged	3·29	29·72	4·15	26·58
Budapest	5·95	65·56	7·92	57·33
Kecskemét	2·58	22·52	3·37	20·13
Kassa	6·22	66·14	9·06	59·24
Nagy-Várad	6·68	60·92	9·38	57·25
Debreczen	4·24	46·16	5·76	41·36
Szatmár-Németi	6·96	49·63	8·82	47·62
Arad	5·26	55·07	7·59	51·87
Temesvár	5·72	56·61	7·90	52·86
Versecz	3·46	36·75	4·28	33·05
Pancsova	4·17	48·03	6·11	44·76
Kolozsvár	7·49	59·20	10·38	53·69
Maros-Vásárhely	8·69	61·85	12·11	57·04
Selmecz- és Bélabánya	3·01	63·10	5·17	64·99
	1·88		2·54	

A hazai városok értelmiségének megoszlása.

(Statiztikai Közlemények. Uj Folyam II.)

	Keresők és eltartottak együtt		Az összes népesség százalékában	
	tulajdonké- peni ért.	ősterm. ért.	ipar ért.	összesen
Selmecz- és Bélabánya . . .	5'17	0'22	3'74	9'13
Pozsony	7'42	0'19	3'65	11'26
Pécs	7'21	0'16	3'32	10'69
Székes-Fejérvár	7'25	0'05	1'89	9'19
Győr	9'09	0'09	4'25	13'43
Komárom	8'71	0'10	1'89	10'70
Sopron	8'33	0'17	3'30	11'80
Baja	6'08	0'24	2'04	8'36
Szabadka	2'99	0'10	0'79	3'88
Ujvidék	5'91	0'03	2'84	8'78
Zombor	7'45	0'08	0'86	8'39
Hódmező-Vásárhely	2'25	0'01	0'43	2'69
Szeged	4'15	0'05	2'55	6'75
Budapest	7'92	0'11	7'23	15'26
Kecskemét	3'36	0'08	0'61	4'05
Kassa	9'06	0'17	4'37	13'60
Nagy-Várad	9'38	0'31	3'83	13'52
Debreczen	5'76	0'29	3'07	9'12
Szatmár-Németi	8'83	0'10	1'66	10'59
Arad	7'59	0'30	5'27	13'16
Temesvár	7'90	0'28	4'89	13'07
Versecz	4'28	0'09	1'15	5'52
Pancsova	6'11	0'39	2'50	9'00
Kolozsvár	10'38	0'47	4'84	15'69
Maros-Vásárhely	12'11	0'25	2'63	14'99

Hogy az egyetemi ifjuság számbeli arányainál és viszonyainál mind e jelenségek tükröződnek vissza, természetes. Éppen a többször említett mozgalom, mely az ifjuság állapotát javítani van hivatva, e viszonyok felismerésén alapszik.

A nehéz helyzetben levő honoratior-osztály gyarapítását várják ez ifjuságtól, mely azonban maga is nehéz körülmények között mozog.

De viszont sokban visszatükröződik a pályák kenyéradó jelentősége is az ifjuság létszámában s karok szerinti megoszlásában.

Az akadémiai ifjuság száma volt (a Statisztikai Évkönyv szerint) :

Jogi karon és akademiákon:

1881/85. évben átlag	2143
1886/90. » »	2559 + 116
1891. » »	2553 — 1
1892. » »	2654 + 94
1893. » »	2903 + 249
1894. » »	3207 + 304
1895. » »	3533 + 329
1895/96. tanévben, I. félévben . .	3717 + 181

Ez utóbbi három évben 8—10⁰/o-nyi szaporodás.

Orvosi karon:

1881/85. évben átlag	1067
1886/90. » »	1275 + 208
1891. » »	1139 — 136
1892. » »	1091 — 48
1893. » »	1076 — 15
1894. » »	974 — 102
1895. » »	959 — 15
1895/96. tanévben, I. félévben . .	920 — 39

Vagyis az 1886/90. évi emelkedés óta fokozatos csökkenés, mely jelen évtized első felében majd 25⁰/o-nyi apadás, ami komoly tünet, még ha figyelembe vétetik is, hogy a külföldi egyetemek orvosi karán átlag 500 magyar honosságú tanuló volt, mert ezek száma nem kevésbé gyorsan csökken.

A *philosophiai* karon az emelkedés állandó, bár lassú. Volt az

1881/85. évben átlag	415
1886/90. » »	404 — 11
1891. » »	425 + 21
1892. » »	421 — 4
1893. » »	443 + 22
1894. » »	450 + 7
1895. » »	526 + 76
1895/96. tanévben, I. félévben . .	652 + 126

A külföldi egyetemekre itt jelentékeny szám nem jut, így az 1894/95. tanév nyári felében csak 98.

Ellenben nagy gyarapodást tüntet fel a *műegyetemi* hallgatók száma, mely

1881/85. évben átlag	491
1886/90. » »	541 + 150
1891. » »	563 + 22
1892. » »	655 + 92
1893. » »	714 + 59
1894. » »	804 + 90
1895. » »	910 + 106
1895/96. tanévben, I. félévben . .	1231 + 321

A szaporodás tizenöt év alatt 100%, holott még külföldi egyetemeken is volt az 1894/95. tanév nyári időszakában 228 hallgató.

Általán a felső tanintézeti hallgatók száma volt (a hit-tani és gyógyszerészeti hallgatók nélkül):

1881/85. évben átlag	4629
1886/90. » »	5036 + 607
1891. » »	4952 — 81
1892. » »	5085 + 133
1893. » »	5314 + 229
1894. » »	5596 + 282
1895. » »	6089 + 493
1895/96. tanévben, I. félévben . .	6520 + 441

A megoszlás karok szerint tehát jogi 58%, orvosi 15%, műegyetemi alig 15%, philosophiai alig 9%, Ausztriában jogi 42%, orvosi 38%, philosophiai 11%, az összes hallgatók 16%-a műegyetemi hallgató.

A budapesti egyetemen 1894/95. tanévben 4006, 1895—1896-ban 4407 tanuló iratkozott be (I. félévben), s itt ez utóbbi évben a megoszlás volt jogi 67%, orvosi 20%, philosophiai 11% (hittudományi kart nem számítva).

A fenti létszámból a *kolozsvári* egyetemre 1894/95. évben átlag 600, 1895/96. tanévben 698, a 10 jogakademiára 937 jutott, 1895/96-ban 1143, összesen tehát kerék 1500, 1895/96. évben 1841 vagyis 25%. S e tekintetben mennyiben van jobb megoszlás Ausztriában és Németbirodalomban, köztudomású és számszerűleg is kimutatható.

A budapesti tudományos egyetemen a jelzett tanévben kerekén 4000, a műegyetemen 1000 hallgató volt.

Az osztrák egyetemeken 1894/95. (Statist. Handbuch XV. évf.) tanévben 16.560 hallgató, a műegyetemeken 2692 (a gazdasági főiskolán 248), az egyetemeken tehát 19.252 hallgató. A tudományos egyetem 15.656 hallgatója közül Bécsben 6700, tehát 9000 oszlott meg a többi vidéki egyetemen. 40% jut tehát Bécsre, míg 60% hat városban levő hét egyetemen oszlik szét, a minek az ifjuság ellátási viszonyaira való hatása nyilvánvaló.

Az ország népességének és vagyoni viszonyainak gyarapodása, az előttünk fekvő jelenségek szerint, nem áll arányban az *ars libertas* egyéneinek arányával. Mert ha ez arány

megvolna, sem orvos, sem ügyvéd, stb. helyzete kedvezőtlen-sége miatt kevésbbé panaszkozhatnék.

De ez aránytalanság annál nyomasztóbb, mert a társadalom s a honorator-osztály állása is nagyobb követelményeket támaszt ez osztály ellen, mely különösen mutatkozik az u. n. társadalmi terhek viselésénél.

A helyzetet az még akutabbá teszi, hogy azon evolúció, melyet bevezetőleg említettem, nem vagyonosabb elemekkel gyarapítja a honorator-osztályt, hanem főként olyanokkal, kik már a pályavégzés stadiumában is a létért való küzdelemnek vannak kitéve, kik tehát tudásokon s igyekezetökön kívül más fegyvert a társadalmi harczba, mely mindinkább oeconomikus jellegű, sajnos, nem vihet. Helyzete tehát minden tekintetben bizonytalan, melynek nyomasztó voltát a magasabb életnézlet, igények és látókör mily mérvben teszik érezhetővé, magyarázgatásra nem szorul.

Hogy a megoszlás kedvezőtlen-sége ellenében mi a kibontakozó út, megállapítani lehet, de alig kínálkozik olyan, melyen haladva a cél teljesen elérhető volna, mert kívül állanak kényszerítő eszközök keretén.

A megoszlás szabályossága csakis a társadalmi öntudat felébredésével várható. Ennek jelenségei már mutatkoznak, mert a gazdasági szükségesség irányítja a pályaválasztást. Látjuk e hatást a materialis életpályák egyike-másika ellen nyilvánulni, de látjuk a honorator-pályák túltömöttségének felismerését abban is, hogy egyik-másik hivatás felé a tolongás megcsappant, sőt megszűnt. Az orvosnövendékek létszáma csökkenése erre vall, habár az orvosi karban a helyzetet a jobb földrajzi megoszlással, melynek akadályait említők, némileg javítani lehetne.

A honorator-osztály helyzetének megbírlásánál figyelembe kell venni azon körülményt, hogy közte, mint egyáltalán az u. n. birtokos osztályok és a szélesebb rétegek között a *szellemi összefüggés* foka csekély s az eltávolodás — a közműveltség daczára is — nagy.

Ez állapot akkor, midőn a tömeg-mozgások korát éljük s akkor midőn a vezetés szerepe s hivatása különösen fontos — komoly meggondolásra méltó.

Sajnosan látjuk, hogy a néprétegek szinte külön szellemi világban élnek. Külön eszméik, vágyaik s törekvéseik

vannak. Ezekkel hazánkban nem törődnek. Magára van hagyva ez osztály, mely így az állami és társadalmi lét rendezett voltának előnyeit nem képes élvezni. Bizalmatlan más rétegek iránt, melyekkel csak akkor érintkezik, ha közreműködésre utalva van.

A néppel, különösen annak szellemi életével való nem-törődés szomorú vonása társadalmi életünknek; ez hajtja azon gyümölcsöket, melyet agrársocialismusnak ismerünk, s a hol az u. n. olvasókörok gyupontjai e mozgalmaknak.

Még a városi életben is, nem hogy a községi életben nincs gondoskodás sem a nép szellemi életéről, sem a társadalmi osztályok összefüggéséről. Ennélfogva nem látja a nép igazi vezetőit sem az értelmiségi, sem más társadalmi osztályokban. És ezért a nép öröklött, psychologiaiilag kifejlett bizalmatlansága miatt van dús talaja minden hamis elvnek, nézetnek és iránylatnak.

A demokratia valósága pedig éppen ez volna. És ennek hivatott képviselője a honoratior-osztály, mely feladatát ma nem teljesíti.

Ez nagy hatással van társadalmi s anyagi helyzetére, mert a nép védőjét, támogatóját nem találja benne fel, mert nincs iránta bizalommal áthatva.

Akár a közigazgatási, akár az egyházi, akár a szabad foglalkozások terén szembeszökő e jelenség. Még a városi életben is, hol az egyes osztályokból való átmenet fokozatosabb s kevesebb akadályokba ütközik — constatálhatni e tényt.

Az u. n. intelligensebb elemek — kiknél a vagyonosabbakat is beleértik — birnak érintkezési pontokkal, sajtóval, mely a közösség érzetét, a közös czélok s törekvések tudatát ébrentartják, de nincs az u. n. »kisemberek« s még kevésbé az emelkedőben levő munkásosztály számára.

Ezen viszonyok sanálásán éppen a honoratior-osztálynak kell igyekezetet kifejteni. Neki kell azon szellemi körbe bevonni a néprétegeket, melyben mozog. Neki kell a bizalmat felkelteni, ébrentartani és erősíteni, már csak saját osztály-érdekében is, habár magas társadalmi érdek követeli a honoratior-osztály e szerepét.

Az ő szerepe képes a vagyon, a tőke hatalmát, erőszakosságot és népszerűtlenségét ellensúlyozni s így egészséges eszmék keletkezésének, terjedésének utat nyitni, a társadalmi

alakulás nagy korszakában a társadalmi béke zászlaját magasan lobogtatni.

Társadalmunkban határozott gazdasági nézetek, osztálytudat még nincs megerősödve s maga is bizonytalan gazdasági korszakokon rövid évtizedek alatt esvén át, helyes fogalmai a létért való küzdelemről most vannak keletkezőben. Ez állapotban tehát nagy szerepet játszik még a pályaválasztásnál a leszármazás, társadalmi tekintetek, családi okok.

Azonban merőben a társadalomra a helyzet súlya nem hárítható. Mert egyéb oly körülmények is játszanak itt közre, melyek a megoszlásra zavarólag hatnak.

Ilyen nálunk a *közigazgatási élet* kívánta nagy apparatus, az állami tevékenység óriási kiterjedése s ennek nyomán járó nagy hivatalnoksereg, a burokratia, ennek visszahatásával: az önállósági vágy csökkenése, félelem a küzdelemtől, a versenytől, az ellátásnak biztosítása és állandósága, mindez különösen hat, ha — többször említettük — a gazdasági helyzet maga is átalakulása, eltolódása folytán nem kielégítő. És új pályáktól a társadalom tartózkodik.

Az állami »biztos« kenyér után tehát vad verseny fejlődik s mivel minden hivatalviseléshez bizonyos formaszerű minősítés kell, épen a bizonytalan, kedvezőtlen, de még más rétegű osztályok is nagy erővel vetik magukat az iskolákra s nálunk különösen a *jogra*, mely itt egyetemes qualificatio, a mi mindenre képesít.

Még a felső kereskedelmi iskolák is hivatalnok-nevelő-intézetek. De az egész középiskolai ifjúság tetemes része is a »biztos« kenyér járszalagján van vezetve.

A társadalom ma valósággal állami ellátó-intézetnek tekinti a statust, mely maga az oka, midőn reájudítja magára az egész társadalmat, a hivatalszolgától fel a legmagasabb hivatalokig.

Számokat is idézhetnénk. Kimutathatnánk, hogy egyfelől a középiskolákban érettségít tett ifjak hányadrésze megy az egyetemekre, akadémiákra, stb., továbbá azt is, hányan végeznek jogi tanfolyamot s mennyi lesz ebből szabad foglalkozású ügyvéd s mennyi közhivatalnok, hány lesz magánmérnök s mennyi lép közszolgálatba.

Az állami tevékenység e nagymérvű kiterjesztése, a tudásnak formai minősítéssel való pótlása, közéletünk más

symptomáival együtt legvisszasabban hat a helyes megoszlásra s főként a honoratior-pályákra való aránytalan tolongásra. Hisz ha nyomorúságos is a fizetés, de »biztos« s a létfontartási küzdelemben nem kell részt venni, tudásban-characterben versenyezni. Ezért a hajsza a legkisebb állásért gyakran úgynevezett magasabb minősítvényűek által is.

Hisz tulajdonképeni értelmiségünkben, mint kimutattuk

29.36⁰/o-a a tanügyre,

21.97⁰/o-a a közigazgatásra,

16.47⁰/o-a az egyházra,

13.15⁰/o-a az igazságügyre,

80.95⁰/o állandó alkalmazásban van, tehát nem független, hanem »biztos« állásban.

Egy további kedvezőtlen körülmény a *hadsereggel* való viszony. A katonai szolgálat minden államban épen azon osztályok jelentékeny contingensét veszi igénybe, mely természetesen a honoratior-pályákra igyekszik. Nálunk tudvalevőleg a magyar elem csak utóbbi időben mutat erre némi hajlamot. A közös hadseregben arányunk csekély s csak a m. kir. honvédség (s a m. kir. csendőrség) veszi igénybe a magyarság szóban forgó osztályait. Pedig jelentékeny zöm az, mely más viszonyok között a honoratior-pályák helyzetére kedvezőleg hatna, levezető csatornájaul szolgálván azon elemeknek, melyek ma kényszerűleg a szabad vagy hivatalnoki hivatást választják. Jelesül áll e helyzet épen a jogász-képzettséget követelő hadbírói pályán, hol a magyar elem elenyésző.

A közös hadseregbeli katonai képzőintézetekben a magyar honosságú növendékek száma 1889-ben volt 1223-ról 1895-ben csak 1502-re, vagyis 279-el emelkedett, a növendékek száma a quota mai arányának felel meg. De hát mi lehet e csekély létszám hatása a honoratior-osztály jobb megoszlására. (Ausztriában 3400 növendék.)

A közös hadsereg tényleges tisztilétszáma kereken 15.000, hogy ezek közül mennyi a magyar honos, e pillanatban adat nem áll rendelkezésünkre.

A m. kir. honvédség kötelékében a tényleges állományban 1635 tiszt volt, 15 év alatt a gyarapodás (1178) csak 457, évente átlag tehát 46 egyén, a mi úgyszólván nyom nélkül vesz el a honoratior-osztály megoszlására nézve.

A Németbirodalomban (Stat. Jahrbuch XVIII.) 27.966 katonai hivatalnok és tisztiorvos van, mily tág mező az ifjúságnak.

Az az intelem, mely a katonai alapítványok tételére a magyar társadalomhoz intéztetik, tehát ez oldalról is nagy-jelentőségű tény.

Felmerül mindezek után a kérdés, hogy lehet-e és helyén való-e állami s kormányzati beavatkozás. E kérdésre igenlőleg lehet válaszolni, de a beavatkozás természetesen nem lehet kényszerítő, hanem oly eszközök és intézkedések megtétele s foganatosítása, mely a helyes társadalmi megoszlás nagy feladatát megvalósítani és előmozdítani alkalmas.

Az e téren való kormányzati intézkedés terjedelme és mérve azonban rendkívüli nagy, kiterjed az állami élet minden ágazatára, valamint kell társadalmi tevékenység általános és teljes közreműködése. E kettő összhangzatos működésének is hosszúnak, rendszeresnek kell lenni. Pillanatnyi, palliatív intézkedések célra nem vezetők. A nálunk sajnos számos téren honos görögtűz-politikának nem szabad érvényesülni.

Nyilvánvaló, hogy a honoratior-osztály helyzete mindekelőtt anyagi állapotunktól függ. Egy futó pillantást vetettem a közel multra. Láthatjuk s közismeretű, hogy a gazdasági állapot mily döntő a szellemi, erkölcsi életre.

»A hol az őstermelés és még inkább hol az ipar és kereskedelem — mondja a stat. hiv. id. munkájában (64* l.) — oly állapotban vannak, hogy saját céljaikra jelentékeny számú értelmiségi elemet tarthatnak fenn, ugyanott a tulajdonképeni értelmiség is rendszerint magasabb arányban található«, továbbá (65* l.) »a gazdasági értelmiségnek a népeséghez való arányában kifejezésre jutó közgazdasági fejlettség tekinthető azon alapnak, a melyen a tulajdonképeni értelmiség tovább szokott fejlődni s az ennek számadataiban visszatükröződő közmíveltségi állapot pedig csak mint okozat a tényleges közgazdasági állapotoknak a következménye«.

Minden tény, intézkedés, mely az anyagi helyzetet javítja, sokoldalubbá teszi, emeli a honoratior-osztály állapotát, mert attól függ, mily mérvben képes eltartani, az anyagi függetlenséget biztosítani az osztálynak.

A gazdasági élet minden részletének erőteljes kifejlődése a jelzett hátrányokat, ha nem is teljesen, de nagyrészt megszüntetné.

A jó közgazdasági politika tehát itt is jó és így nélkülözhetlen. Ez az első, ez az alap, melyen haladnunk kell s minden más teendő és intézkedés sántít, ha nem az anyagi erőbirás törvényére van lefektetve. Talán nem szükséges ezt bővebben indokolni, mert szemünk előtt fekvő jelenség, hogy hol virágzik a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, hol élénke a bel- s külforgalmi összeköttetések, ott e foglalkozási ágaknak szükségök van azokra, kik a honoratior életpályán mozognak.

Mert ott emelkedik a műveltség, fokozódnak az igények, a szükségletek, melyek a honoratior-osztály hivatásának teljesítését lehetővé teszik s megadják a lét kedvező feltételeit.

A vagyoni elmaradottság, a szegénység szellemileg is érvényesül s itt aztán nincs tere a honoratior életpályák működésének. Szembeszökő e jelenség például az orvosok helyzeténél, a közoktatásügynél, mely éppen azért hárul mindinkább az államra.

De az anyagi élet fejlődésének nem csupán ez oldalról van jelentősége, hanem a jobb megoszlásnak is. Viszonyaink közepette az ifjúságnak valóban kevés változatosság kínálkozik a pályaválasztásnál s ezért nőtt ki magát generalis minősítéssé a jogászi, mely a közfelfogás szerint minden hivatásra egyaránt képesít.

Mihelyt azonban az anyagi élet változatossá lesz fejlődésében: új csatornák nyílnak meg, melyek a társadalmi érdeken fekvő jobb megoszlást előmozdítják. Hivatkozunk p. o. arra, hogy az úgynevezett magánhivatalnoki hivatás mily állapotban van nálunk s minőben a Nyugat államaiban.

Nagyiparunk és nagykereskedésünk ma még nem elég erős arra, hogy az úgynevezett jobb osztályok gyermekeit ellássa. Az előítéletek ma még nagyok ez életpályák ellen. De a gazdasági létkérdések törvénye szerint ez előítéletek azon mérvben csökkennek, a mily mérvben megfelelő anyagi boldogulást biztosítanak e pályák. A szinte társadalmi betegség jellegével bíró hivatal utáni vágy s futkozást csak ez képes ellensúlyozni, csak ez független társadalmi elemeket nevelni, e hivatásoknak erőteljesebb szellemi erkölcsi beltartalmat adni.

Ma nem éppen csodálatos, ha nincs meg a hajlam, mert eltekintve a tradicionális nézetek hatásától, a jelzett pályák még anyagilag sem valami erős versenytársak az állami s

hason hivatalokkal. S akkor, midőn például a vasut az ifjúságnak oly előmenetelt tud nyújtani, mint most, akkor a magánhivatalnoki pálya nem erős versenytárs.

Átható iparfejlesztési actió s eredmények lassan-lassan előidéznek azon eredményeket, melyeket vezérczikkekkel s kegyes tanításokkal nem lehet elérni: a kereskedelmi és ipari életpályák iránt való hajlamot.

A társadalomnak kézzel fogható meggyőződés kell e téren s meg vagyunk győződve, hogyha a társadalom tagjait itt elhelyezheti, úgy jobbra fordul az állapot s nem lesznek túlnagy számban elburjánzott felső kereskedelmi iskoláink közhivatalnokokat képző intézetek.

De felhozható az is, hogy folyton ajkainkon hordjuk, könyvekben s hirlapokban olvassuk a mezőgazdaság jobb felkarolásának szükségét, mégis aránylag mily kevés hatással van a társadalomra, a mi kitűnik a magasabb képzettségű mezőgazdáknak viszonyaikhoz mért alacsony számából. Holott ennek intensivebb felkarolása a megoszlást kedvezően befolyásolná.

Mindezekkel kapcsolatos az ország különböző részeinek aránylagos fejlesztése s szemben az erős központosító áramlattal a vidék érdekeinek erőteljes felkarolása.

Éppen honorator pályáink megoszlására hat súlyosan vissza *vidéki városrendszerünk fejletlensége*. Éppen azért constatálható, hogy meglevő városaink túlterhelvék a honorator-osztály tagjaival, kiket ellátni a szűk viszonyok nem képesek. Szinte természetszerűleg van reá utalva a székes fővárosra, hol legalább a remény, a véletlen kedvező alkalom megvan s meglehet.

Vidéki városaink fejlesztésének nagy jelentőségét tehát ez oldalról is ki kell emelni. Városaink mai viszonyai legjobban tárják elénkbe a tárgyalt fontos kérdés jelentőségét, sőt talán mondhatni ez oldalról van egyenesen felvetve.

A honorator hivatások természete a városi élet. De mert ebbeli életünk ki nem elégítő s a tolongást, az áramot felfogni nem képes, állanak be a szomorú viszonyok. A vidéki városi élet vezetése s irányítása természetszerűleg ez elemeket illeti, de ennek megfelelni a lét úgyszólván mindennapi gondjaival küzdő osztály nem lehet képes, hanem túlszárnyaltatik és decomponáltatik a vagyon, a tömeg által, holott az igények

velük szemben igen nagyok s a culturalis terhek súlya reá nehezedik. A kedvezőtlen s drága megélhetési viszonyok közvetve s közvetlenül sújtják ez osztályt, melynek a társadalmi élet külső követelményeivel is inkább kell számolni, mint más rétegeknek.

A vidéki városok emelése, rendszeres és czéltudatos fejlesztése a legfontosabbak egyike. A központosító áramlat ellenében ezeket kell ellátni vállalatokkal, melyek a pályaválasztás és megoszlásra döntő hatással volnának s nem tehetnénk hasonló symptomákról, mint ma, tanulságot.

Úgy ennek, mint a gazdasági élet javulásának természetes következménye egész új életpályák s hivatások teremtése, térfoglalása. Jelesül a gazdasági élet terén keletkeznének újabb és újabb kedvező létfeltételek. A javulás teremt újabb organisatiókat, melyek a honoratior pálya tagjainak nemcsak megélhetést, hanem működési teret biztosítanak. Hivatkozunk a nyugati államok viszonyaira, melyekben a munkaadó, alkalmazottak, munkások, mezőgazdák, gyárosok, iparosok, kereskedők, stb. érdekeik képviselőit, védelmére, fejlesztésére igen nagy számban alkotnak szervezeteket, intézményeket, kötelékeket, hol éppen a honoratior-osztály tagjainak kínálkozik bő alkalom.

Nálunk alig említésre méltó e téren való fejlődésünk. Az osztályöntudat — említők csekély, szervezet nincs s p. o. azok, a kik a közgazdaság-társadalmi tudományok terén kívánnak működni, teret, mely a létet biztosítaná — nem kapnak hazánkban, a mi a közgazdasági szakirodalom s ezzel kapcsolatban az egyetemi képzésre is súlyos hátrány.

Mindenekelőtt tehát az anyagi s ezzel együtt a vidéki városi élet fejlődésétől várjuk a honoratior-osztály helyzetét. Az anyagi élet fejlődése az osztályok elégedettségét idézi elő. Nem kívánczik egyik a másikba s ha igen, jobbára a hivatottak vagy azok, kik anyagilag képesek a teher viselésére. Kielégítő anyagi helyzet rendszerint csak a saját hivatást gyarapítja. Saját magának nevel. Ezért bir kiváló horderővel még e kérdés taglalásánál is a helyes socialpolitika, mely minden osztály igényeit figyelembe veszi, de ezen kívül kell még más jelenségeket s okokat idéznünk.

A honoratior-pálya viszonyaira nagyon kihat a katonai szolgálat azon kedvezménye, melyben az *egyéves önkéntesség*

által részesül. E természetes kedvezmény hatása alatt áll egész társadalmunk s talán túlzás nélkül állithatni, hogy az önkéntesi jog után való törekves mesterséges fejlesztője az aránytalan megoszlásnak. Az egyévi szolgálat nagy előnye kényszerítőleg hat. Alig van társadalmi réteg, mely ne igyekeznék gyermekeinek e jogot megszerezni. Ekként folyik a túlcsigázott és mesterséges iskoláztatás, nagy anyagi áldozatokkal s óriási hátrányára más hivatásoknak. A megoszlás helyes mérlegének serpenyőjébe ez veti Brennus kardját. Ez az oka annak, miért nem jut a közép s kisiparnak, kereskedelemnek s mezőgazdaságnak elég egyén. Ez az oka annak, hogy míg a hivatalok, stb. érettségit tett ifjakkal bőven rendelkeznek s meg van teremtvé a »tartaléksereg« mely vad versenyt, túlnagy kínálatot okoz, leszorítja a hivatások niveauját, addig a kisebbségre teljesen hiányzik a megfelelő elem s az állam, a vasut, a posta-távírdó, stb. önmagának kénytelen egészen más elemekből sorozni s nevelni az egyéneket, minek nyomán aztán egyik-másik jelenség jár: lehető olcsó és kevés igényű elemekkel ellátni a szolgálatot, a mi önként érthetőleg visszahat a honorator-osztály helyzetére.

E tekintetben sürgős és gyökeres reformra van szükség, mert iskoláink hivatása nem lehet önkéntes nevelő intézetté válni s a honorator-pályákra dobni oly elemeket, melyek nem oda valók.

Fontos okul szóba jön a *formai minősítés* ügye, mert szoros kapcsolatban áll a társadalmi törekvésekkel s így a honorator-osztály helyzetével. Kényes kérdés, mert hatásával teljesen tisztában lenni alig lehetséges. Az azonban talán állitható, hogy a formai minősítés túlzott követelménye nem érte el mindazon eredményeket, melyeket hozzáfűztek s sajátos vonással ruházta fel közéletünket, melyben dominál a papirqualificatio. E mellett az alapos és érdekes tudás szenved. A törekvők tárgyjavarészt az »írás«, melyben a törvény alapján jogosult valamely működésre, tisztságra.

Az ügyvédi karnál ez iránt tudvalevőleg van is mozgáalom, mely sikerre vezet: a birói és ügyvédi állások minősítésének egyenlősége, a kötelező doctorátus eltörlése. Ez is bizonyára a formai minősítés kötelező voltának visszahatása.

Hisz korábbi időben p. o. az az ügyvéd, kinek

tudori czíme volt, nemcsak tiszteleti előnyökben részesült a közönség szemében, hanem talán anyagi előnyökben is, mert az volt a feltevés, hogy a képzettsége, igyekezete nagyobb.

A formai minősítés tekintetében a közönség gondolkodását jellemzi, hogy korábban a bécsi egyetemen tanult orvos-tudorokat, a külföldi műegyetemeken végzett mérnököket a hazai minősítésüeknél előbbre tartotta.

A minősítésnek a honoratior-osztályra való hatása elsőrendű tényező. Erre vezethető vissza jogakadémiáink elnéptelenedése, mi azok egyikének-másikának megszüntetését is vonta maga után.

Ennek kettős hátránya van az ifjuság szempontjából: egyfelől még nagyobbá vált a központba való tolongás, másfelől az a könnyebbség, az erkölcsi-anyagi helyzetnek az az előnye, a mi a vidékkel együtt jár — elvész.

Egész közoktatásügyünk, hivatali életünk a formai minősítés rabja. Ezért hiányos a gyakorlati képzés.

E felfogásban van az egész közvélemény. A jogi oktatás javításának napirenden levő kérdésénél ez ügy tüzetesen tárgyalatott. S mint charakteristikus kívánságot — a jog oktatás reformjánál — hangoztatja *Csorba* Ferencz dr. (Budapesti Szemle 1896. febr. füzet.) a következőket:

I. A polgári iskolának és ezzel együtt a minősítési törvénynek oly irányú reformja; hogy bizonyos kisebb állásokra ne csak a szoros értelemben vett középiskola, hanem a polgári iskola is képesítsen.

II. Egy a jogakadémiákról szóló külön törvénynek megalkotása; abban a jogakadémiáknak szakiskolákként való szervezete; a tanidő leszállítása; és az e szakiskolák jóságát és vonzóerejét biztosító többrendbeli intézkedések megtétele.

III. Egyes jogakadémiákba egy vagy másféléves tanulmányoknak szervezése a jogászai működéstől távoleső azon szakok némelyike számára; a melyeknek körében a hivatalok elnyerése eddig teljes jogvégzettségtől volt feltételezve.

IV. A jog- és államtudorságnak tisztán tudományos jellegű fokozattá való átszervezése.

V. Budapesten egy jogakadémiának felállítása és a tanulási szabadságra nem alkalmas elemeknek a jogakadémiákba kényszerintézkedésekkel (?) való terelése.

A köztisztviselői minősítési törvény (1883 : I. t.-cz.) 3. §-ában kilátásba van helyezve, de az azóta letelt idő alatt sem lőn megvalósítva a »közigazgatási tanfolyam«. E helyett e törvény minuendo licitációt folytat. Megadja a képesítést az egyszerű jogvégzettségnek épúgy, mint az ügyvédi oklevélnek, a mi helyesnek nem tartható, mert csábít a jogi pályára.

Nem tartható fenn a felvetett kérdés szempontjából sem a bírói alacsonyabb minősítés, mikor az ügyvédtől jóval magasabb minősítés kívántatik.

Meg kell még említenünk, hogy az ügyvédi kar helyzetének javítását a következő követelmények teljesítésétől reméli:

az ügyvédi díjak törvényhozási szabályozása és biztosítása;

a törvénykezés oly reformja, mely az igazságszolgáltatást olcsóbbá és gyorsabbá teszi;

a zugírászat korlátozása s ennek kapcsán a községi jegyzőknek jogviszonyok szabályozása körül kifejtett működésének megakadályozása.

Az *orvosi kar* helyzetének javítására főleg kívántatik az orvosi díjak törvényes szabályozása és biztosítása. Azon kívánság, hogy a közegészségügyi szolgálat államosittassék: a kar helyzetét ismertető viszonyokban találja magyarázatát. A körorvosi állások jelen javadalmazás mellett — említők — nem tölthetők be. A fizetés javítását az érdekelt községek szegénysége mellett, csak az államtól várják. Ez intézkedés tehát nem a szabad foglalkozásúak számát, hanem az állami tisztviselői karét emelné!

A *mérnöki kar* követelményeiről szoltunk.

S itt kell áttérnünk azon ifjuság helyzetére, mely a honoratior pályákra igyekszik.

Épen napjainkban lett szinte acuttá az egyetemi ifjuság sorsa. S a többi években (*mensa academica*), valamint az utóbbi napokban kezd tüzetesebben felkaroltatni a nehéz anyagi sorsban levő ifjuság állapotának javítása.

A fővárosi élet drágaságáról szólni, közhely. De összefügg az egyetemi ifjuság megélhetésével. Viszonyaink feltétlenül rosszabbak a külföldinél. *Holló* István említett értekezésében az egyetemi tanulmányok költségét nálunk a jogi-

karon 4475 frtra, az orvosin 4525, a philosophiain 4350 frtra teszi, évi átlag tehát 900—1100 frt. *Grosz* Emil a külföldi egyetemekről írott értekezésében (Budapesti Szemle 1896. jun.) a német egyetemeken egy év költségeit 1200—1500 márkára (720—900 frt) becsüli. Ezek szerint a mi nálunk minimum volna, az ott maximum. S ha így van, — a miben nincs ok kételkedni — eléggé mutatja a sanyarú helyzetet.

Ez a sanyarú helyzet említett főhatásain kívül azon szomorú részleges hatással is jár, hogy a jogi s philosophiai kar ifjúságának egy része csak a beiratkozás idején van az egyetemen, többi idejét távol vidéken tölti.

De látjuk azt is, hogy az ifjúság egy töredéke részben abbahagyja tanulmányait, részben egyik szakról, melyre tán hajlama, hivatásszeretete vitte, a másikra tér csupa kényszerűségből, azon feltevésben, hogy itt kereseti alkalmat s módot inkább talál.

A tanulmányait félbehagyni kényszerült elemek életnézlete a társadalom szempontjából káros. Azon elégedetlen elemek, melyek czél és irány nélkül kénytelenek bolyongani, sötét hajtásai modern viszonyainknak. Ezeket szaporítani tehát nem szabad.

Igaz, nem lehet a német egyetemek kisebb városi viszonyaival a mieinket összehasonlítani. Ott százados szokás, tradíció nevelte a lakosságot az egyetemi ifjúság ellátásra hivatott gazdáivá. Nálunk ez merőben nyereszkesedésre űzött foglalkozás, különösen az enormis házbérterhek csökkentésére. Az egyetemi hallgató a »szobaúr« rideg viszonyában él. És még ebben is versenytársa az »állandó lakó« szobaúr.

Az étkezésre túlnyomólag vendéglőkre van utalva. Nincs az a connexió, a mi külföldi kis egyetemeken honos, nagy physikai és morális előnyére az ifjúságnak.

Az ifjúság e nézőpontból kereseti eszköz, a mi ha érthető is, de sajnos kizárólagos szempont.

Ez a rideg állás az első izben érezett szabad független légkör a családi élet melege után, hozza magával, hogy az ifjúságnak otthona a kávéház s más nyílt hely.

Ezt — említők — ifjúságunk egyetemi élete nem paralizálja. Nincs azon testület s összetartozósági viszony, a »földiek« szoros ragaszkodása mint külföldön.

Az ifjúság helyzetének ügye tehát valóban nagy gon-

dot, munkát követel a társadalomtól, melynek saját érdekében is meleg érzékkel kell felkarolni az egyetemi hallgatók ügyét.

A mi a honorator-osztály helyzetének javítását előmozdítja, szükségképen javítja az ifjúságét, ha talán a tolongás nagyobb, de mindenesetre arányosabb leend.

Az ifjúságnak a létezésért való küzdelmeiben való támogatása nemcsak a humanizmus egyszerű követelménye, mely a *szegényügy* keretébe tartozik, hanem magas társadalmi érdek, mely culminál abban, hogy ez ifjúságnak nem szabad az élet viszontagságainak hullámaiba lelkiileg, testileg enerváltan belevetni magát.

Az egyes korok jellegét, irányelveit és uralkodó eszméit az adja meg, minőkben nevelkedett ifjúsága. Ez ifjúság szellem-erkölcsi beltartalmától függ azon kornak képe, melyben az a társadalmi organismus functiója szerint helyét elfoglalja.

S ha ezen általános igazsághoz hozzáteszszük a mi különleges igazságainkat, melyek gyökere és alapja a magyar nemzeti eszme, akkor tudjuk jelentőségét ez ügynek.

A budapesti egyetemek ifjúsága jórészt olyan rétegekből toborzódik, melyek gyermekeiknek anyagiakban keveset, vagy semmit sem nyújthatnak. Ezekre nézve tehát a leg-sötétebb kenyérkérdés nem a pálya végeztétől, hanem a pálya kezdetétől fel van vetve.

A budapesti tudomány- és műegyetemen az 1895/96. tanév I. felében a hallgatók következő rétegekből származtak:

	Tudomány- egyetem ‰-okban	Mű- egyetem ‰-okban
Kisipar s kiskereskedelem	25.79	25.03
Földműves, kisbirtokos	9.25	2.05
Közép- s nagybirtokos	5.92	7.06
Nagyipar s nagykereskedelem	2.02	6.00
I. értelmiségi	35.26	36.00
	Tudomány- egyetem ‰-okban	Mű- egyetem ‰-okban
a) tanár, lelkész	10.75	9.3
b) orvos, ügyvéd, okleveles	10.25	9.2
c) más értelmiségi	14.26	17.5
	35.26	36.0
II. állami tisztviselő	9.22	9.1
megyei »	2.10	2.0
községi »	1.89	0.5
	13.21	11.6
II. magántisztviselő	6.55	10.09
katona	0.92	0.05
szolga	1.08	0.05

Egyfelől a szó teljes értelmében a napi kenyérért, másfelől a kiképzésért küzdeni olyan feladat, melynél vagy az egyiknek, vagy a másiknak teljesítése válik lehetetlenné.

Az egyetemi hallgatók igen nagy része a kenyér-gondok miatt leszorul a választott pályáról, le talán olyanok, kikhez remények fűzhetők, önelégedetlenséggel, pessimismussal telítve társadmunkát, mely ennek átkát képezi, szüli azt az idegességet, nyugatlanságot, mely megrezegteti társadmunkának bizony még egyöntetűvé, consolidálttá nem vált testét.

Egy részük szerencsétlen irányba szorul, erkölcsileg bukik, a társadalom parájává válva.

Sajnos, nincsenek statisztikai adatok arról, hogy hányan maradnak el, esetleg hányan térnek át más kenyérkeresetre. Csupán a műegyetemről van egy tanulságos adatunk (vallás-és közokt. miniszt. jel.). E szerint azok közül, kik 1892/93. tanévben iratkoztak be a műegyetemre I. éves korban pályát változtatott az épít. szakosztályban (29—9) 31⁰/₀, gépészmérnökin (98—33) 33⁶⁷/₀, mérnökin (113—32) 28³/₀, vegyészin (13—6) 46¹/₀.

De bukik egy része nem csupán külsőleg, hanem belsőleg s ezt tartjuk a tulajdonképeni nagy veszedelemnek. Elvész a jellem, a karakter, a gerincz ez ifjúságból, a mi szellemi képzettség iránytűje s a mik nélkül rideg s meddő a tudomány s ismeret. Elvész az idealismus, el az objectivitás, de helyébe lép az önzés, az anyagi életcélok előtérbe tolása, ennek érdekében mindennek feláldozása. Az életbe így kikerült existenciák megfagyasztják köz- és társadalmi életünket, megfosztják azon beltartalomtól, a minek hiányát az anyagi boldogulás pótolni nem képes.

Egy része nem bir elég erővel független küzdelemre, hanem a hivatali előszobákat bujja és szinte alamiznaszerű állásokért kunyorál. Más része küzd ugyan önállólag, de a cél szentesíti az eszközöket. A tudás, az ismeret nem önmagáért, nem mint a megélhetési küzdelem tisztességes fegyvereért van, hanem olyan öncél, melyet apró pénzre kell felváltani.

S ha tudjuk is az anyagi küzdelem hatásait, ha tudjuk is, hogy a szükség, a létért való harc sokat indokol, féltjük társadmunkát, mert más irányban nincs ellensúly. S újból hivatkozunk arra, hogy egy kis állam beltartalom nélkül való

intelligentiája: a közélet átka. Oly állapot, mely a politikai, társadalmi életet elmérgezi és elvadija.

De nekünk épen arra van szükségünk nemzeti küzdelmeink érdekében, hogy az osztály mindenek felett kimagasló legyen.

Az egyetemi hallgatók ügye tehát eminens fontosságú ügy. Az ifjúságnak kereseti alkalmat, mely tanulmányaival összefér, kell teremteni. És ez talán nem nehéz egy fejlődő nagyvárosban, ha a közönség érdeklődése felkeltetik. De itt *kereseti* alkalomról lehet csak szó s nem alamizsnáról, könyöradományról, mely földhöz nyögözné őket.

De a kereseti alkalom az anyagi gondoktól való mentetés mellett, nevelő hatással van. Bir azon hatással, hogy fentartja a társadalmi kapcsolatot, mely ma rettenesen meg van lazítva. Idegenbe él az ifjúság, ennek súlya növelve van az által, hogy az egyetemi ifjúsági élet fejletlen, generációk — generációk után nőnek fel, a nélkül, hogy egymást, egymás törekvéseit ismernék. Idegenek, közös vonás, közös szellem nélkül. És ez bizonyára kihat azon viszonyra, melyben a honorator-osztály tagjai, az élet nagy szinpadán állanak.

Nem lehet feladatomból részletezni azon teendőket, melyek e jelzett cél érdekében teendők s némileg folyamatban vannak.

Csak futó pillantást kívántam vetni a honorator-osztály helyzetére, mely nálunk nagyon is előtérbe lépett, mert már felhangzik a rettenetes szólás a »kaputos« proletariátusról.

A helyzet ma még talán nem ennyire sötét, hanem tartathatjuk azt az átmenet és átalakulás háborgó folyamata symptomájának. De igenis elég precárius e helyzet ahhoz, hogy a társadalom s állam, a kormányzat figyelme és munkája igénybe vétessék, hogy megtétessék ugy a társadalom, mint kormányzat részéről mindazon kezdeményező, ovó és megelőző intézkedés, mely biztosítani és előmozdítani alkalmas a magyar honorator-osztály helyzetének javítását, egységét.

A társadalmi organisatio működése szerves. Egyik tag életképessége a másikat feltételezi. A törekvések és iránylatok sokfélesége mellett is kell lenni közös eszmének és általános magasabb elvi egységnek, mely a kötő fluidumot képezi a divergáló erők között.

E nagy, állam s társadalom fentartó hivatása van épen a honorator-osztálynak, mely a legellentétebb rétegek közös

gyupontja és kohója, közös medenczéje a számtalan erecskének, folyamoknak.

Ez osztály az, mely az egyetemességet képviseli, melynél az együvé tartozás érzete, a közkötelességek tudata legerőteljesebb s mely előtt az állam s társadalom nagy céljaitól s törekvéseitől leginkább áthatott.

Minden más réteg belső életére ez osztályunk hat legintensivebben vissza, de ez az, mely azon eszméket és elveket megtermékenyíti, áthasonítja, mely minden osztály jogos érdekeiért egyaránt küzd, mert neki nincsenek különleges érdekei, hanem összefolynak az egyetemességével.

S minden törekvés csakis ez osztály retortáján átkerülve valósítható meg.

Ha az ifjuság a nemzet reménye, úgy a honoratiorosztály e remények megvalósítója.

S »a tudomány csődje« nem akkor áll be, midőn a beléje vetett bizalom, igazságainak hitele, meggyőződéseinek világossága, s a bennük való megnyugvás csökken, hanem akkor veszi kezdetét, midőn munkásainak elég és elveinek megfelelő kenyeret adni nem képes.

SUGÁR IGNÁCZ.

FIUME ÉS A MAGYAR TENGERPART.¹⁾

Fiume gazdaságtörténeti jelentőségét Triesztével együtt első sorban az a körülmény adja meg, hogy az adriai tenger e két ponton nyomul be az isztriai félsziget két oldalán legmélyebben a szárazföldre a Duna medenczéje felé. Fiume keletkezésére és felvirágzására azonkívül nagy jelentőséggel bírt folyótorkolati helyzete, melynek jellegző volta kifejezésre jut a város nevében (Fiume=folyó, flumen) és czímerében, hol a feldöntött korsóból ömlő víz a folyót jelképezi. Ez a folyótorkolat (a »Fiumara«) volt a városnak a jelen század derekáig egyetlen s az akkori viszonyokhoz képest eléggé alkalmas kikötője. Az isztriai félsziget déli csúcsától a Quarnero-öböl legbelső szögletéig s onnan ismét délkeletnek egész Dalmáciáig ez az egyetlen nagyobb folyótorkolat, mely egyúttal kikötőül is szolgálhat. E körülmény semmi esetre sem kerülhette el a régi hajósnépek figyelmét; annyival kevésbé, mert a hajók itt bőviben szerezhettek be jó ivóvizet, melyben e partvidék egyéb részei olyannyira szűkölködnek.

A Fiumara torkolati kikötője tehát kezdettől fogva alkalmas végpontul kínálkozott az Adria hajósainak, hogy onnan a Duna vízterületének lakóival kereskedelmi összeköttetésbe lépjenek. E kereskedelemnek főtárgya már a

---

¹⁾ A Szemle múlt számában a »Közgazdasági Ismeretek Tára« legközelebb megjelenő első kötetéből közöltünk néhány mutatóványt. A becses irodalmi vállalat azonban nemcsak oly szempontból tarthat nagy érdeklődésre igényt, hogy felöleli a közgazdaságtan, államgazdaságtan és statisztika teljes anyagát, hanem tárháza lesz a magyar gazdaságtörténetre vonatkozó ismereteknek is; a mi a munkának egészen specialis értéket van hivatva kölcsönözni. A fenti cikk, kiegészítésére a korábbi mutatóványoknak, merőn gazdaságtörténeti jellegű s ma különben is actualis tárggyal: Fiumével foglalkozik.

A szerk.

Krisztus születése előtti századokban a krajnai hegyekből nyert *vas* lehetett. Erre mutatnak a fiumei területen a város fölött emelkedő Batthyány-hegyen 1895-ben fölfedezett őskori körsánczban előforduló leletek, melyek között a Krisztus előtti VIII.—IV. századi olaszországi jelleget viselő bronztárgyak mellett kezdetleges készítményű vastárgyak is találhatók. Az említett századokban tehát Olaszország lakói, valószínűleg etruszk-kereskedők révén, megismerkedtek a vas ipari használatával s ez anyagért bronzot adtak cserébe.

A római írók Fiumét mai nevén nem említik, de a tengerpart helységei között felsorolják *Tarsatikát* (a közvetlen Fiume felett emelkedő Tersattót), melynek kikötője nem lehetett más, mint a Fiumara torkolata. Ez időben a Quarnero partjainak és szigeteinek lakói a *liburnusok* valának, bátor és ügyes tengerészek. Hajóik, a *liburnicae naves*, vagy egyszerűen *liburnae*, alakjukra és használhatóságukra nézve kitűnőeknek voltak elismerve, sőt mintául szolgáltak a rómaiaknak. Tengeri kereskedelme már az ókorban is jelentékeny volt. Valószínű, hogy a római katonák vas fegyverzetének anyaga, az ő közvetítésükkel, részben a közeli krajnai bányákból került ki.

A középkor első homályos századaiban Tersattikáról a IX. századon túl nem történik említés. Fiumét, horvát nevén (*Rika, Rieka*=folyó, Fiume) 1260-ban említi először IV. Béla király egyik okmánya. E helység 1304-ben a Trieszttel szomszédos *Duinoi* lovagok birtokában van, s ekkor már kikötőjének vámjövédelme, a negyvened (*quarantesimo*), 1400 lírát tesz ki évenként s így az évi összforgalom meghaladja az 56.000 lírát, tehát az akkori idők mértékéhez képest tekintélyesnek mondható.

A XV. században Fiume a *Wallseei* grófok birtokába ment át. E hatalmas osztrák főuri család alatt nagy lendületet vett Fiume kereskedelme, miután *Wallseei* (II.) *Reimprecht* Velenczével kötött szerződése által ugyanazon előnyöket szerezte meg számára, melyeket a Frangepánok a zenggi kikötőre nézve élveztek.

A *Wallseei* grófok uralma idején a következő kereskedelmi főáramlatok találkoztak Fiume kikötőjében: egy főáramlat északról, *Krajna* felől irányult feléje, egyenes folytatást nyervén a másik főáramlatban, mely dél felé a *pápai állam* kikötőibe

s részben azokon túl a *nápolyi királyság* partvidékére vezetett. Egy másodrendű áramlat a *dalmát-horvát* partok mentén vezetett Fiuméba, onnan az isztriai kikötők érintésével *Velenczéig* folytatódván. A fiumei kereskedelemnek így körülhatárolt forgalmi köre semmivel sem volt szűkebb, mint az akkori Trieszté. Egyes szállitmányok eljutottak még Candiába, Siracusába, sőt a barbareszk államokba is.

Fő *kiviteli* cikkek ez időben a *vas* (Krajnából), *marhabőr* (Ausztriából és Magyarországból), *fa* (Horvátországból). *Beviteli* cikkek: *faolaj*, *bor*, *gabona*, *sáfrány*, *füge* és *szövetek* (túlnyomóan a pápai államból).

Fiume kereskedői osztálya már ez időben is nagyrészt olaszokból áll, még pedig többnyire a pápai állam kikötőiből (Ancona-, Fermo-, Pesaro-, Riminiből) idetelepült kereskedőkből, kiket főkép a nyereséges vasüzlet vonzott ide.

Fiuménak virágzó kereskedelme ekkortájt annyira köz tudomású lehetett, hogy már *Mátyás király* tervezte e kikötőnek Magyarországhoz való csatolását az elveszett dalmát kikötők pótlásául. A közte és III. Frigyes császár között folytatott 1489-ik béketárgyalások alkalmával arról volt szó, hogy Mátyás az általa elfoglalt osztrák tartományok visszabocsátása fejében Fiumét és Triesztet kapja ellenértékül.

Azonban már ugyanekkor kezdetét vette a fiumei kereskedelem hanyatlása. Mátyás ismételt háborúi Frigyes császárral Fiumét is közelről érdekelték, melyet a magyar seregek három ízben is megtámadtak. Majd 1470 után a törököknek csaknem évről-évre ismétlődő portyázásai következtek, melyek Fiume mögött Krajnán át Triesztig és Friaulig terjedvén, a krajna-fiumei forgalomnak útját vágták s a kereskedelmet bizonytalanná tették. Végül pedig teljesen megbénította Fiume kereskedelmét III. Frigyes császár 1489-iki azon intézkedése, mellyel elrendelte, hogy Ausztria összes tengeri kivitelének *Trieszten* kell átmennie. Ezt követte 1493-ban egy újabb rendelet, mely szerint az *olaj*, eme fő beviteli cikk, csak a trieszti vagy duinói vámon át engedhető be az osztrák tartományokba.

A Wallseei-ház előbb kihelvén, Fiume ekkor már — 1467 óta — közvetlen birtoka volt az osztrák háznak. A Wallsee-házban hatalmas védnökét elvesztette s a trieszti kereskedők ügyesen kihasználták az alkalmat, hogy a fent

jelzett rendeletek kieszközlésével Fiume versenyétől szabadul-
janak.

Ha Fiume önálló kereskedése ezzel jóformán meg is
szűnt, a város lakosságának életföltétele mégis a tengerészet
maradt. A fiumeiek ezután is mint hajósok és hajótulajdono-
sok keresték kenyerüket, ha nem is a város saját kereskedé-
sének szolgálatában. Megmaradt a hajóépítő-ipar is, mint
egyik fontos kereseti ág, mely már a XV. században is virág-
zott s egészen napjainkig fennmaradt.

A XVI. század folyamán azonban váratlan fordulat állott
be a város gazdasági életében, a mennyiben évtizedeken
keresztül kalóz zsákmányárúk rakodóhelye és továbbítója
lett. 1537-ben ugyanis a közeli Zengg városát mint új vég-
várat a törökök támadása ellen *Ferdinánd király* új helyőrség-
gel látta el; ez új őrséget a török uralom elől Boszniából
elbujdosott »*uszkokok*« (bujdosók, menekülők, szökevények)
alkották, kik új lakhelyükön csakhamar félelmetes kalózokká
váltak s irgalmatlan hajsztát indítottak meg a Velenczével
kereskedő levantei török hajók ellen; később pedig, miután
a velencei gályák őket ebben akadályozni igyekeztek, rabló
vállalataikat boszúból kiterjesztették Velence hajóira és szí-
geti birtokaira is. Ezen uszkok határőrök kezdtől fogva
szoros érintkezésben állottak Fiumével; kalózbárkáik itt
készültek; itt értékesítették nagyrészt ragadmányukat is:
drága kelméket s egyéb levantei árúkat. A velencei köztár-
saság miután emiatti ismételt óvásai és felszólalásai siker-
nélkül maradtak, végül háborút üzent Ausztriának, s az
1617-iki madridi békekötésben kieszközölte, hogy a zenggi
uszkokok a belföldre internáltassanak. Ezzel véget ért Fiuméra
nézve is a zsákmánytárgyakkal való jövedelmes kereskedés.

A XVII. század folyamán Fiume gazdasági létföltételei
keveset változtak. Bár számbavehető saját kereskedése nem volt,
— egyrészt Trieszt versenye miatt, másrészt, mert az egész
monarchia hadi erejét megbénították a harminczéves háború s
az ezt követő török háborúk — a Karsztvidék terméketlen volta
lakóit mégis a tengerre utalta s így a fiumeiek főfoglalkozása
a hajóépítés és a hajófuvarozás maradt.

III. Károly uralkodása alatt kezdődik monarchiánknak
nagyobb szabású céltudatos tengeri kereskedelmi politikája.
E bölcs uralkodó mindenekelőtt új kiviteli területet biztosított

Ausztria tengeri kereskedelmének, felhasználván az 1718-iki passarovitzi békekötést arra, hogy a levantei kikötőket az osztrák hajóknak megnyissa. E kedvezés kihasználására alakult Triesztben a »Keleti társaság«, az osztrák »Lloyd-társaság« előde. Fiumét Trieszttel egyidőben azonos szabadalmakkal vámmentes szabad kikötővé emelte már 1717-ben; 1719-ben és 1725-ben ebbeli határozatát megbővítve újra kiadta. A kereskedők számára raktárakat építtetett; 1722-ben saját költségén veszteglőintézetet és kikötőt létesített a ragályos helyekről érkező hajók számára; 1723-ban a kereskedelmi pörök gyorsabb lebonyolítására váltótörvényt alkott; engedélyt adott egy cukorgyár alapítására, stb. Leglényesebb és legfontosabb intézkedése mégis az volt, hogy a belföld felől utakkal törte át a kietlen Karszt-vidéket, melyen keresztül az ő koráig kocsival járható út nem vezetett, hanem csak teherhordó állatok közvetítették a kereskedést meredek hegyi ösvényeken. Előbb Triesztet kötötte össze Béccsel a semmeringi hágón keresztül, s ez útból Laibachnál kiindulva Fiuméig szárnyvonalat épített, mely 1717-ben kezdetett meg s 1728-ban már elkészült. De már ekkor belátta Fiume abbeli rendeltetését, hogy első sorban a török járom alól imént felszabadult s a cultura számára újból megnyert *Magyarország* termékeinek legyen fő kiviteli piacává. Ezért kezdette meg 1726 körül a nevét viselő károlyváros-fiumei műutat, mely azonban csak Mária Terézia alatt, 1771-ben készült el teljesen.

Károly intézkedéseinek hatása csakhamar érezhetővé vált. Megindult a magyar gabona kivitele Olasz- és Spanyolország felé. A Károly-műút elkészültét követő években a magyar kivitel még jobban föllendült s az 1772-től 1775-ig terjedő években utat talált már Angliába is.

Mária Terézia, atyja nyomdokain haladva, a tengeri kereskedelem rendszeres fejlesztése céljából 1754-ben a monarchia összes akkori tenger mellékét egy tartományná egyesítvén, azt az egyidejűleg szervezett bécsi udvari kereskedelmi tanács (Hofcommerzienrath) igazgatása alá rendelte. E dicasterium végrehajtó közege gyanánt szerepelt a trieszti kereskedelmi főfelügyelőség (Commerzien-Hauptintendanz); ettől függött a Fiume kormányzatával megbízott »helytartó«. Ez a rendszer azonban nem vált be s határozott hátrányára volt Fiuménak. Meggyőződhetett erről II. József, az akkori trón-

örökös, ki 1775-ben Fiumét s a tengermellék többi helyeit meglátogatta. Tán ép az ő tanácsára szűnt meg az eddigi állapot s érvényesült az a törekvés, hogy Trieszt mellett Fiumét is emeljék, e kikötő számára biztosítván Magyarország kivitelét: első sorban azáltal, hogy a város *politikailag* is hazánkhoz kapcsoltságát.

E lépés 1776-ban megtörtént. Ez évi augusztus 9-én kelt rendeletével Mária Terézia Fiumét Magyarországhoz csatolta, s az ugyanekkor visszakapcsolt Buccarival és Portorével együtt egy közös kormányzó hatósága alá helyezte.

E bölcs intézkedés következtében a magyar tengerpart forgalma jelentékenyen meggyarapodott. A három magyar kikötő együttes forgalma II. József uralkodásának két utolsó évében a következő volt:

1789-ben kivitel 1,251.139 frt; bevitel 2,623.648 frt.

1790-ben » 1,785.721 » » 2,906.560 »

1791-ben pedig az I. Franciaország elleni szövetséges háború kitörését megelőzőleg az Olaszországban állomásozó hadsereg részére nyolczmillió forint értékű gabona vitetett ki a magyar tengerpart kikötőiből. A háború kitörése után már 1793-ban egész Olaszországot és Spanyolországot Magyarországból és Ausztriából látták el gabonával; a szállítmányokat angol hadihajók fedezték a francia kalózhajók ellen. Ugyanekkor igen élénk volt már a fiumei ipar és kereskedelem egyéb árucikkeinek kivitele. Az 1793—1794. évben — *Batthyány Vincze* gróf följegyzése szerint — Fiuméből kivittek 30.000 mázsa *czukrot* (az ottani finomító gyárból), 9000 mázsa *dohányt*, 13.000 mázsa *szeszt* és 2400 mázsa *kötelet*.

A II. szövetséges háború idején is csak úgy özönlött a magyar gabona Fiume felé, mert az Olaszországban táborozó osztrák és magyar seregeket a tenger felől kellett élelmezni. Erre vette útját nagy részben az a jelentékeny gabonamennyiség, melyet az 1796-iki magyar országgyűlés hadisegélyül megszavazott. Így 1797-ben csak január és február hóban a három magyar kikötőből Velenczébe és Genuába s innen tovább a harczytérre vitetett 23.000 mérő búza és 21.000 mérő zab.

Ily nagymértékű forgalom rendes lebonyolítására az 1771 óta használt Károly-műút már nem mutatkozott alkalmasnak. Az út igen sok helyen túlságos meredek volt, s a

gyakori kapaszkodók miatt csak kisebb szekerek járhatták, melyek két lóval legföljebb hat mázsányi terhet szállíthattak s melyeket a meredek lejtőkön minduntalan fékezni kellett. Túlnyomóan meg is maradt rajta a teherhordó állatok használata; a sót, gabonát rendszeren még ilyeneken szállították. Már 1790 előtt felmerült az a terv, hogy a Kulpát *Károlyvárostól* föl egészen *Kulpa-Bródig* hajózhatóvá tegyék s ezzel a tengerpartot 50—60 kilométerre megközelítsék. Egy magyar mágánasokból álló társaság — ugyanaz, mely a Ferencz-csatornát is megásatta — magyar mérnökök (a Kiss testvérek) által meg is kezdette a szabályozási munkálatokat s egyidejűleg Bród felől kocsitutat is építtetett a tengerpart felé, mely Delniczénél a Károly-műútba torkolt. Azonban e terv csaknem legyőzhetetlen nehézségekre akadt a Kulpa medrének kedvezőtlen alakulásában s vízhiányában. Különben is be kellett látni, hogy a tervbe vett vízi út télen a fagy, nyáron a szárazság miatt nem lett volna alkalmas a rendes közlekedés biztosítására. Ezért — *Vukassovics Fülöp* altábornagy tanácsára — inkább arra határozta magát a társaság, hogy előbbi tervét elejtve, egy, a Károly-útnál jobb, a közlekedés igényeinek teljesen megfelelő kocsitutat építtet Károlyvárostól Fiuméig. Ezen út építése — *Vukassovics* terve szerint — 1803 évben vette kezdetét s 1809-ben ért véget. Ez a még most is csodált *Lujza-műút*, melyet az egykorúak lelkesedve hasonlítottak az egyidejűleg Napoleon által létesített híres simploni és montcenisi alpi utakhoz, melyeket a magyar karsztiút kényelmes járhatóságra nézve még felül is mult.

Mire azonban a Lujza-műút elkészült, Fiume az 1809-iki bécsi béke értelmében mint a Száváig terjedő Illyr provinciák egyik kerületének székhelye franczia uralom alá került. Noha a béke értelmében kikötője nyitva maradt Ausztria kereskedelmének, gazdasági fejlődése mégis meg volt akasztva, miután az angol hajók az Adria szabad közlekedését folyton gátolták. 1813-ban Fiume felszabadult a franczia uralom alól, de 1822-ig az egész tenger melléssel együtt része maradt a franczia mintára meghagyott Illyr királyságnak, s csak a mondott évben csatoltatott vissza Magyarországhoz.

Ezen idő alatt a II. Katalin által 1794-ben alapított *odessai kikötő* gyors felvirágzása következtében az orosz gabona már jórészt elhódította Európa piacait a magyar

gabona elől. A gondoskodását Fiuméra újból kiterjesztő magyar kormánynak e körülménynyel komolyan számolnia s a baj orvoslásával foglalkoznia kellett. 1827-ben az orosz buza olcsóbb a magyarnál már Triesztben is, mint a következő számítás mutatja:

orosz buza		magyar buza	
Odessai ár . . .	2 frt 29 kr.	T.-Becsei ár .	2 frt 08 kr.
Biztosítás . . .	— » 05 »	Becse—Fiume	1 » 25 ¹ / ₃ »
Szállítás Triesztig	1 » 06 »	Fiume—Trieszt	— » 08 »
<hr/>		<hr/>	
orosz buza starja	3 frt 40 kr.	magyar b. starja	3 frt 41 ¹ / ₃ kr.

Livornóban ugyanekkor az orosz buza starja már 23¹/₃ krajczárral olcsóbb a magyar buzáénál. A magyar udvari kanczellária már ekkor tervezi, hogy a Lujza-utat az építő-társaságtól megváltsa s az útvámot tetemesen leszállítsa; és újból felmerül a Kulpaszabályozás terve.

E kérdés beható tanulmányozása és megfelelő javaslatok tétele végett József nádor 1828-ban Fiumébe küldé *Rauchmüller Ferencz* helytartótanácsost és országos építési igazgatót. E szakember jelentése szerint Fiume, Buccari és Portoré együttes hajóforgalma a következő volt:

1824. évben érkezett . . .	2.804;	indult . . .	2.783
1825. » » . . .	2.763;	» . . .	2.725
1826. » » . . .	2.848;	» . . .	2.867
1827. » » . . .	3,059;	» . . .	3.091

1828-ban, valamint 1829-ben *csak* a Fiumei kikötőbe érkezett kerekszámban 2.500 hajó s indult ugyanannyi.

A Lujza-út akkori forgalmát pedig a következő számok mutatják:

1826/7. (nov. 1. — okt. 31.) összforgalom	669.714 mázsa
ebből kivitel a tenger felé .	578.216 »
1827/8. (nov. 1. — okt. 31.) összforgalom	686.985 »
ebből kivitel a tenger felé .	563.747 »
1828/9. (nov. 1. — okt. 31.) összforgalom	808.626 »
ebből kivitel a kikötőkhöz .	682.215 »

Látszik tehát, hogy az akkori forgalomban a kivittel szemben a bevitel alig jöhet számításba.

A kivitel főtárgyai a következő árúk: *buza* (1828/9-ben 116.401 q.); *kukoricza* (250.837 q.); *dohány* (15.549 q.); *rongy* (a fiumei akkor alapított papirgyár számára: 20.797 q.);

dongafa (50.872 q.); *hajóépítéshez való fa* (6.794 köbláb); *árboczfa* (7.704 köbláb); *árpa* (2.384 q.); *liszt* (1.408 q.). — A bevitelnél nagyobb mennyiségben csak a következő árúk szerepelnek: *tengeri só* (7.448 q.); *olaj és zsír* (2.100 q.); *egyes árúk* (3.053 q.).

Szerzett tapasztalatai alapján Rauchmüller is melegen ajánlá a nádornak a Lujza-műút állami megváltását, hogy az útvám eltörlésével vagy nagymértékű leszállításával a kereskedelem megkönnyíttessék s a beviteli forgalom is Triesztből ide-tereltesse; továbbá már ő hangoztatá egy mesterséges kikötő megépítésének szükségét, miután a Fiumara torkolata többé már nem felelhet meg a forgalom igényeinek. Az állam jövedelmei azonban ily nagyszabású tervek kivitelére még nem voltak elegendők.

Nemsokára ezután már a fiumei *vasut* építése foglalkoztatja az elméket. Az 1836 : XXV. törvényczikk már megadja a kisajátítási jogot a »Sziszektől a magyar tengeri révpartokig« építendő vonalnak. Az 1848 : XXX. törvényczikk pedig az állam által építendő *hat* vasuti fővonal közé fölveszi a buda-fiumei vonalat. A forradalom után azonban az abszolút kormány csak Triesztnek kedvez: 1857-ben megnyílik a bécs-trieszti vonal; 1861-ben az ehhez csatlakozó buda-pragerhofi; 1862-ben a sziszek-zágráb-steinbrücki, mely még a Horvátország kivitelét is Fiume mögött elvezette Triesztbe. Fiume kereskedelme egyre jobban hanyatlott:

1862-ben összforgalom	13,058.356	frt
1863-ban »	11,630.210	»
1864-ben »	10,890.522	»
1865-ben »	10,993.337	»

A kiegyezés után megváltozott a helyzet. *Mikó* gróf közlekedési miniszter rögtön megkezdette a károlyváros-fiumei vasut előmunkálatait s az 1868 : XLIX. törvényczikkkel felhatalmazást nyert a munka folytatására, mely 1873-ban befejeztetvén, e vasutvonal ez évi október hó 23-án megnyílt. Minthogy azonban a budapest-fiumei vonalból a budazákányi és zágráb-károlyvárosi vonalrészek a déli vasutársaság kezén voltak, mely Triesztnek kedvező tarifákat alkalmazott, a magyar kormány 1880-ban magához váltotta a zágráb-károlyvárosi vonalat s egyezkedni próbált a déli

vasuttal a tarifákra nézve. Miután ez nem sikerült kielégítő módon, a kormány megépíttette a budapest-dombóvár-pécsi vonalat (1881 : XLVI. t.-cz.), s később megváltotta a zákánybáttaszéki és alföld-fiumei vasutat (1884 : XXX. és XXXIX. törvénycikk). Ez által megteremtette a déli vasut budazákányi vonalával szemben a budapest - dombóvár - zákányi állami vonalat s kedvező tarifáival Fiume forgalmát ez utóbbira terelte.

Ez idő alatt a kikötő is kiépült. 1847-ig csak a Fiumara torkolata szolgált kikötőül. Ez évben kezdték meg a mesterséges kikötő építését, mely azonban igen lassan haladt. 1868-ban Fiume kikötője még csak igen csekély vízmedencze volt, melyet nyugaton a 61 méter hosszú Adamich-molo, északon a 130 m. hosszú Lido, keleten a 200 m. hosszú rakodópart és délen a 250 m. hosszú Mária Terézia-hullámgát határoltak. Ezenkívül még az 50-es években a Fiumarat új mederbe vezették át s régi torkolatát csatorna-kikötővé alakították a kisebb bárkák számára. 1870-től kezdve megindult a mostani kikötő építése, mely 1873-tól 1894. év végéig összesen mintegy 20 millió forintba került és 52 hektárnyi védett vízfelületet hozott létre. A hajóforgalom emelkedése ehhez képest nagy arányokban fejlődött. Érkezett és elindult hajó volt összesen:

1870-ben . . .	4.108; —	273.383 tonna	tartalommal
1880-ban . . .	5.342; —	681.930	» »
1890-ben . . .	10.906; —	1,758.138	» »
1895-ben . . .	14.029; —	2,124.508	» »

Hasonló arányokban emelkedett a kikötő árúforgalma. Az összforgalom volt:

1870-ben . .	1,167.461 mm.,	13,381.074	frt értékben
1880-ban . .	2,857.277 »	27,214.153	» »
1890-ben . .	8,147.143 »	88,725.286	» »
1895-ben . .	9,770.524 »	121,621.558	» »

A kivitel fő árucikkei jelenleg nagyjában ugyanazok, mint e század huszas éveiben. Ellenben az akkor egész jelentékeny behozatal ma már meghaladja a kivitelt.

I R O D A L M I S Z E M L E.

A fényűzés. Irta *Farkas Géza.* Budapest, Dobrowsky és Franke, 1897.

A közgazdaság elmélete egyik jelentékeny vívmányának lehet tartani, hogy a fényűzés és pazarlás között mindinkább élesebb határvonalat vont, kimutatván, hogy a pazarlás erkölcsi fogalom, míg a fényűzés közgazdasági és ezért nem szükségkép hasznos vagy káros és még kevésbé határozottan jó vagy rossz, hanem legfeljebb czélszerű vagy czélszerűtlen. Az ókorban az egyedüli Herakleides Pontikos volt az, ki a fényűzésnek némi jótékony hatását az emberi tevékenységre elismerte, de a többi ókori és még inkább a középkori gondolkozók kivétel nélkül összekeverték a fényűzést a pazarlással s kárhóztatólag nyilatkoztak felőle, csak az újabb politikusok és közgazdák vitatkoznak a fényűzés fontossága felett. A kérdés még nem egészen érett, ezért igen nagy az irodalom, rendkívül változatos a fényűzés fogalmának meghatározása s nagyon eltérők az ítéletek a részletekben.

Farkas Géza fentcímzett kis művében elvileg a modern írók álláspontjára áll, sőt kissé mereven állítja, hogy a jó és rossz fogalmának nincs helye a tudományban, de még a czélszerű és czélszerűtlen fogalmának sem. Ennek megfelelően legalább elvben mindenkor tiltakozik a fényűzés erkölcsi tárgyalása ellen s igyekszik azt mint közgazdasági tényezőt ismertetni.

De elvi álláspontja a tárgyalás folyama alatt jóformán teljesen háttérbe szorul. Tudományos magaslatra emelkedni nem képes; a fényűzést és pazarlást minduntalan összetéveszti, olyannyira, hogy például fényűzésnek mondja azt is, hogy Conti herczeg egy 4–5000 livres értékű gyémántot tört szét porzónak. Már a fényűzés definitiójában, hogy ez azon fogyasztás, mely az uralkodó nézetek szerint czélszerű, a nélkül, hogy nélkülözhetlen volna, az »uralkodó nézetek« szóval nemcsak a relativ vonást, de az erkölcsi álláspontot is belecsempészi gondolatmenetébe, eltekintve attól, hogy ez a meghatározás csak oly általánosságokban mozog és csak oly ingatag, mint az általa felemlített és rossznak talált meghatározások bármelyike.

Kétségkívül mindenkor relativ fogalom a fényűzés. Földhözragadt szegény embernek fényűzés az, ha asztalára rendesen tesz pecsenyét, vagyonosabbnál semmi körülmények között sem. Nagy Károlynál fényűzés volt a zsebóra, ma a budapesti bérkocsisnál nélkülözhetlen tárgy. A nyári fürdőzés lehet fényűzés, de lehet nélkülözhetlen eszköz az egészség fentartására. De nem is ez a relativ jelleg a fő, hanem az, hogy a fényűzés kapcsolatát a közgazdasági élet más viszonylataival pontosan megállapítsuk és ez

Farkasnál egészen hiányzik s ezért lesz ítélete habozó, fejtegetése egymással ellentmondók.

A fényűzés, nézetünk szerint, oly nélkülözhető fogyasztás, mely az átlagos termelőképeséget felülmúlja. A fényűzés ennél fogva nem kivétel, hanem általános társadalmi jelenség. de alakja relativ egyeseknél és népeknél minden időben; így igen könnyen lehet pazarlássá, — melynek ellentéte a fősvénység — de másrészt összeköttetésben áll a takarékossgal, sőt a társadalmi és közgazdasági élet fejlődésével. Ha így a létminimum fogalmával kapcsolatban gondolkozunk a fényűzés jelentőségéről, igazságosabb lesz ítéletünk, mert ha túlzott is Thiers híres mondása, hogy a gazdagok fényűzése a szegények tápláléka, kétségtelen, hogy a fényűzésnek nagyon jelentékeny közgazdasági termelőereje van, a mint azt — hogy a mai viszonyokat teljesen mellőzzük — többek között az olasz renaissance és a hollandi festészet felvirágzása is mutatja, melyek a gazdag kereskedők fényűzése nélkül sohasem emelkedtek volna oly magasra.

Nagyon jól érzi a fényűzésnek ezt a jellegét Farkas is és igen helyesen emelte ki az emberi versengést és a feltűnési vágyat, mint a fényűzés fő kútforrásait, de ingatag alapon állva, következtéseiben zavarttá lesz és sokszor harczol oly nézetek ellen például, hogy a fényűzés nem képes a fogyasztás összes szükségleteinek kielégítését előmozdítani, minőket helyesebb felfogás mellett tételként is aligha fogadhatott volna el, avagy még gyakrabban teljesen összezavarja a fényűzőket a gazdagokkal és aristokratákkal, a nem fényűzőket a munkásosztállyal, avagy a fényűzést a pazarlással, a takarékossgot a fősvénységgel. De ép ezért kevésbé képes ítéletet mondani a pazarlásba merült nagy társadalmakról, ingatag összeköttetéseket keres a világtörténelem jelenségei között, helyest és helytelenül összezavar, midőn a fényűzés hatásáról szól a termelésre és forgalomra, s kész az absolutismust és társadalmi romlottságot csaknem kizárólag a fényűzéssel magyarázni meg.

Hibája a kis műnek az is, hogy az irodalmat kevésbé ismeri. Jóformán csak általános közgazdasági és culturtörténeti műveket idéz forrásokul, a nagy számmal levő külföldi és hazai monographiákat, köztök Baudrillart nagy művét legalább is nem említi. Egészen véve mindamellett, mint önálló gondolkozásra törekvő dolgozat, mely magyar előzőinek felületes modorát, hogy a fényűzés történetéből összeszedett száz meg száz kirívó adat által egyszerűen érdekes olvasmányt nyujtsanak, mellőzi és komolyabb fejtegetésekbe bocsátkozik, dicséretreméltó kísérletnek mondható.

— r.

Thomas H. Huxley. Soziale Essays, Berechtigte deutsche Ausgabe mit einer Einleitung von Alexander Tille, Weimar, Felber 1897. 8° LXXVI + 310 l.

Huxley, a híres darvinista és a legtekintélyesebb angol természettudósok egyike, tudvalevőleg társadalmi kérdésekkel is részletesen foglalkozott s tanulmányai és kritikái, melyek nagyjából a legkiválóbb angol folyóiratokban jelentek meg, kitűnő példái azoknak a népszerű nyelven és nagy stylistikai ügyességgel, e mellett azonban alapos tudással írt essayeknek, melyek az angol irodalomnak méltán irigyelt büszkeségei.

Tille, ki Huxleynak nagy tisztelője, az elhunyt angol tudósnak

Kilencz kötetben kiadott összegyűjtött essayi közül hetet válogatott s adott ki német nyelven, melyek a közgazdaságtan alapvető kérdéseivel foglalkoznak s melyek szerint ebben a tudományágban is korszakalkotó jelentőségűek. A nagyhirű angol tudósnek nézetei, még ha fordítójának ítéletét elfogultnak tartjuk is, méltán megérdemlik a közfigyelmet.

Mindenekelőtt feltűnő az ismertetendő kötet olvasói előtt az a tény, hogy a nagy darvinista, midőn az emberi társadalomról szól, a létküzdelem nagy elvét egyáltalán nem érvényesíti, holott azt már számos gazdasági munkában egészen megszokott valaminek tartják; ellenkezőleg, nem egy helyen határozottan ellene nyilatkozik a darvinista alaptörvény alkalmazásának, világosan és részletesen kimutatóván, hogy az emberi társadalom törvénye egészen ellentétes a természeti törvényekkel s a fejlődés az erkölcsi világban nem a kiválás útján történik, hanem inkább azáltal, hogy az ember küzd a természet törvényei ellen.

Valóban Huxley első pillanatra meglepő alapnézete és kiinduló pontja az erkölcsi és természetvilág éles megkülönböztetése és elhatárolása. Egyik előszeretettel ismételtgetett példája szerint a tigrisnek joga van megtámadni és felfalni minden embert, mert a természetben a jog egyenlő a hatalommal s a tett sem erkölcsös, sem erkölcstelen nem lehet; az emberi társadalomban azonban a jognak mindenkor erkölcsi jelentősége van, mintegy egyenértéke a kötelességnek, mivel a társadalmi együttélés különös engedmények nélkül nem képzelhető. Ezért nem lehet az élet-halálharcz s az egyéni kiválás sem a társas lények feladata s ezt a munkát jóformán az összességnek kell teljesíteni a természet ellen, miként — s ez ismét kedvencz, következetesen keresztülvitt hasonlata — a kertésznek folyvást küzdeni kell a természet ellenében, hogy a vad talajon ne az ő kiválásra utalt termőerő, hanem az öntudatos és tervszerű, tehát erkölcsi jellegű, akarat uralkodjék.

Az erkölcsi élet természetesen az ő nézete szerint is fejlődés alatt áll, de ez a fejlődés minden tekintetben ellentéte a természeti kiválásnak. A természetvilágban kizárólag önzés uralkodik, a versenyzők félretolása vagy eltiprása mellőzhetlen, az erkölcsi jó világában ellenben nemcsak figyelemmel kell lenni embertársainkra, hanem segítségükre is, itt nem a legalkalmasabbak kiválása a fő, hanem hogy minél többet tegyünk alkalmassá. Az erkölcsi törvények az egyeseket mindenkor kötelességeikre emlékeztetik az egyetemességgel szemben, melynek védelme és hatása alatt érik el, hogy az állatinál magasabb életmódot folytathatnak. Ezért a közös feladat és a harc lesz a természet ellen, hogy azt az erkölcsi törvények szolgálatába hajtsa s ezért a történelem lényegileg ennek a mesterséges világnak fokozatos felépítése. S ez nem történhetik önmegtagadás nélkül, mivel az erkölcsi törvényeknek nincs oly természetes kényszerítő hatalmuk, mint a természet törvényeinek s ezt a kényszerítést Huxley szerint (53. l.) a vallás, lelkiismeret és a polgári törvények mesterséges eszközökkel vívják ki. A tigris jogával nincs összeforva a kötelesség, tetteivel nincs kár avagy büntetés együtt, az ember azonban létküzdelmét már többé-kevésbé öntudatosan folytatja, azaz működésének erkölcsi irányító célja van. Pál apostol érthetlenné látszó mondása »a bűn a törvénytől ered«, csak úgy magyarázható, hogy a természeti jog erkölcsi joggá lett s

így az előbbi állapotban elkövetett hatalmi tény, mely magában véve nem volt bűnös, hanem a természeti törvény folyománya, a társadalmi életben kötelesség megszegésévé alakult át.

A dualismus ily merev hangsúlyozása mellett sem feleli el azonban a darvinista Huxley a küzdelmet a létért. A socialis haladás csak a természeti erők működését szünteti meg, de helyébe lép az erkölcsi erők küzdelme, mert az embernek ellenfele, a természet, makacs és hatalmas ellenség. A kertésznek örökké kell gyomlálni és nyesegetni, hogy kertje jó állapotban legyen. Ezért az emberi társadalomban örökös a küzdelem a létért s nem érvényesülhet az az elv, hogy a természet eljárását utánozzuk s még kevésbbé az askéták erkölcsi világnézete, hogy vonuljunk vissza a küzdelemtől. A természet működése és az erkölcsi élet kiengesztelhetetlen ellenfelek, a küzdelesnek állandónak kell lennie s ezért szükséges a társadalomnak minden tagját képessé tenni a létküzdelemre s arra, hogy az erkölcsi törvényeket teljesen átértse. Más szavakkal a közgazdaság és politika feladata oly lehetőleg tartós állapotot létesíteni, melyben a társadalom egyes tagjai versenyképesek legyenek s e célra a legfontosabb eszköz az állandó társadalmi kiválasztás, mely azonban, mivel az erkölcsi jog kötelességekkel jár együtt s így az egyéni szabadság egy részének korlátozásával, gyakorlatilag minden egyes esetben külön megfontolás tárgya.

A társadalombölcészet terén Huxley az említett elveknek megfelelően határozott ellenfele az individualismusnak, sőt a leg-határozottabb és a legkövetkezetesebb valamennyi között. Egyet-értünk német kiadójával, Tillevel, annyiban, hogy közgazdasági elméleteinek legfontosabb része épen az, hogy az individualismus alap-elve, az emberi jog és szabadság egyenlőségének elvét a természetes állapotban, igen szigorúan és kiméletlenül teszi tönkre kis essayjében, melyek egyike Rousseau »Contract social«-járól, a másik Georges Henry »Progress and poverty« című nagyhirű művéről mutatja ki, hogy alapelveik hibásak, sőt veszélyesek.

Az emberek természetes egyenlősége a buddhismusban, a kereszténységben és a római jogban egyaránt uralkodó erkölcsi dogma, ugyanezt használják legalább kiinduló pontként úgy az állami gyámkodás hívei, mint az individualisták s ez az egyenlőség eszményképe az anarchistáknak meg a socialdemokratáknak egyaránt. Pedig mindez merev ellentétben áll a történeti fejlődéssel s már ezért sem lehet tudományos dolog. Nem, kor, erő, értelem s testi és szellemi egészség eredeti válaszfalakat alkotnak ember és ember között, mely válaszfalak, különösen a testi erő különbsége, az őskorban kiváló fontosságúak voltak. Nincs egyenlőség és szabadság a természeti állapotban sem, ellenkezőleg, a természet által megadott eltérésekhez járul még jelentékeny fokú erkölcsinek vagy politikainak mondható különbség az által, hogy a vagyon, ész és hatalom túlsúly, a következtében egyeseknek előjogaik támadnak, melyek ellenében a többiek az engedelmességet természetesnek tartják. Ember és ember között ennél fogva természet alkotta meg a különbségeket, nem pedig bizonyos önkényes megegyezés avagy épen közérdekből kötött formális szerződés, mint azt sokan állították. Az ősember nem volt szabad, nem volt egyenlő, nem volt jó s ennek megfelelően az egyéni birtok megalakulása természeti jog, vagyis hatalom alapján történt.

Az erkölcsi élet kezdete szerzőnk szerint akkor állott be, midőn

az ember észrevette, hogy a létküzdelem ellenében szorosabb társulásra van szüksége, midőn tehát a természeti jog vagyis a hatalom helyére az erkölcsi jog, azaz a kötelességekkel járó előnyök léptek. Rousseaunak és Georgenak egyaránt hibája, hogy a természeti és erkölcsi jog egymással nagyon eltérő, sőt valóban egymástól ellentétes fogalmát minduntalan fölcserélik. S ez a fogalomzavar átment a politikai világnézetbe is; a francia forradalom s a jelen század forradalmi egészen zavaros képeket alkotnak az egyenlőségről, sőt a socialdemokraták is felkapták Rousseau régi frázisát, hogy küzdelmük a velünk született emberi jogok visszaszerzését célozza.

Kevésbbé világos és határozott Huxley, midőn az alapeszmék bírálata után a társadalmi élet átalakulásának módozatairól szól. Következtesen használt hasonlata a kertésztől csak az erkölcsi élet célját tünteti fel világosan, de nem a cél elérésére szükséges eszközöket. Úgy látszik azonban, hogy e tekintetben teljesen bizik az értelmiség kiválasztó erejében, azaz az általános művelődés elterjedésében. Az erkölcsi törvény szerinte hasonló a nehézség törvényéhez, mely mindenütt diadalmas lesz, hol mesterséges korlátok nincsenek s a társadalmi életben a legnagyobb korlát a műveletlenség, mely milliókat tart lenyűgözve, az állam feladata az emberiség jólétét előmozdítani e korlátok megszüntetése által. Az általános műveltség terjedése fogja az alkalmasabbak természetes kiválását és kiválasztását eszközölni, nem pedig az egyéni atomismus. A létküzdelem állandó marad s a versenytársakkal szemben csak az ügyesebb és értelmesebb társadalmi csoport tarthatja fenn magát.

A közgazdaság nagyobb napikérdéséről csak általánosságokban nyilatkozik s csaknem mindig conservatív szellemben. Hirdeti többek között (112. l.) a tőke és munka szoros szövetségét s hogy a tőke sohasem kizárólag az emberi munka eredménye s ezért a priori igaztalan követelés, hogy a munka bére legyen az összes eredmény, melyhez a tőke is hozzájárul. Hirdeti a Malthus-féle tant s még komolyan meg nem fejtett kérdésnek tartja a túlnépesedést. De nem tartja veszélyesnek a magánföldtulajdont, mely különben is a közös tulajdon aránylagos egyenlőségétől eredt az emberek természeti egyenlőtlensége folytán s ezért, midőn az általános műveltség következtében a külső gátló körülmények megszűntek, egészen békésen fog alkalmazkodni a társadalmi különbségekhez.

Úgy látszik, hogy a kiváló gondolkozó, ki különben az angolok közt nagyon elterjedt agnostikus körök és bölcsészeti irányzat egyik megalapítója is, még nem látta idejét annak, hogy részletes reformterveket állítson fel. A kertész talaja még nem tiszta és rendezett, még nem jön el az építés ideje. Feladatát sem látta abban, hogy építési terveket készítsen, hanem megelégedett a földmunkás szerényebb feladatával s kipusztította az egyenlőség és demokratia a priori elméletét, melyek hasonlatának megfelelően, az egyengetésre szánt kerti talajban megmaradt régi gyökerek, melyek az egészséges társadalmi bölcsészet megalkotásának útjában állanak. Ténynek veszi azonban, hogy a természet rendje, azaz az ember közreműködése nélkül fennálló viszonyok, nem hozhatják létre a közjólétet, ellenkezőleg egy vagy más alakban fentartják az élethalál-harczot a társadalomban is, holott itt az erkölcsi világban ez nem az erkölcsi vagy physikai kitünőségek kiválasztása, hanem csak a fajok és nemzetek létküzdelme, melyet a népesség állandó szaporulata örökké

ébre tart, bármily alakot öltön a társadalmi szervezet kérdése. Az általánossá lett műveltség fogja csak a helyzetet megváltoztatni s csak akkor lesz ideje az igaz közgazdasági rendszer megalkotásának.

—r.

Carroll D. Wright: The industrial evolution of the United States. London, Gay and Bird, 1896 8° X + 362 l.

Az Északamerikai Egyesült-Államok iparáról sokkal kevesebbet tudnak Európában, mint földműveléséről és forgalmáról, melyek bámulatraméltó eredményeit mi is megéreztek. Pedig ez az ipari tevékenység részleteiben is mintaszerűleg ismert és feldolgozott. Amerikában Massachusetts állam művelt törvényhozótestülete létesítette, minden más államot megelőzve, már 1869-ben az első munkásstatisztikai hivatalt, mely az iparra s a munkásosztályra vonatkozó adatokat azóta nagy szorgalommal gyűjti és melynek példájára ma már az Egyesült-Államokban 32 más ily hivatalt szerveztek. Ezenkívül az Egyesült-Államok tízévenként ismétlődő népszámlálásai alkalmából már félszázad óta különös gondot fordítanak az iparra s az újabb népszámlálások e nemű anyagát vaskos és minden részletre kiterjedő kötetekben külön szokták feldolgozni.

Ily körülmények között érdemesnek tartjuk felhívni a magyar szakférfiak figyelmét Wright fentcímzett kézikönyvére, mely az Egyesült-Államok iparának történetét tárgyalva, velősen foglalja össze a főbb eredményeket s bár az iparpolitikai fejtegetéseket teljesen mellőzi, minden kérdésre pontos választ ad s a munkáskérdés történetét is bőven ismerteti.

A nagy köztársaság igazi tevékenysége jóformán csak függetlenségének kivívása után kezdődik meg. Tudjuk a történetből, hogy az angolok amerikai gyarmatukat folyvást kizsákmányolni és ipari kiskorúságban tartani igyekeztek s a forradalmat is főképp ez a mostoha bánásmód idézte elő. 1699-ben, midőn a gyarmat népessége már körülbelül 260.000 főnyi volt, abban az időben tekintélyes szám, az angol parlament törvényt hozott, hogy az itten készült gyártmányok kivitele a hajónak s terhének elkobzásán kívül 500 font sterling büntetés alatt tilos és 1774-ben megtiltotta azt is, hogy gépeket és géprészeket vigyenek a gyarmatokba. Ezen és más hasonló szigorú törvények hatása alatt Uj-Anglia gyarmataiban tényleg csak házi ipar fejlődött ki s az is nagyon csekély mértékben. Hajókat, szövöszékeket, butorokat és apróbb házi szükségleteket készítettek nagyobb mennyiségben, bár az ipari tevékenység csakhamar mutatkozott; így az üvegekészítést 1609-ben, a vasöntést 1622-ben kezdték meg.

Igen természetes, hogy még az önállóvá lett új köztársaság is nagyon sokáig rászorult a külföldi iparra. A rabszolgaság elterjedése és az aránylag gyér népesség inkább a földművelésnek kedveztek. Az első valóságos gyár csak 1790-ben alakult. Ez Slater Sámuel szövőgyára volt Pawtucketben, Rhode Island államban s igen érdekes, hogy ez is csak úgy létesülhetett az angolok féltékenysége miatt, hogy Slater több éven át londoni gyárakban, czéltudatosan figyelt meg minden részletet s hazajöve, tisztán emlékezet után maga készítette el a gépeket és rendezte be a gyárt. Az amerikaiak ügyessége és kitartása azonban nagy eredményeket ért el. Lowell gyapot-

gyárát Walthamban Massachusetts államban, a mely gyárban 1700 orsó működött, alapításakor (1814) a legjobb hasonczélú gyárnak tartották az egész világon. 1810-ban az első összeírás szerint az ipari termékek értékét már 128 millió dollárra becsülték, melynek nagyobb része a textil- és vasiparra esett. A legnagyobb iparüző államok voltak Pennsylvánia, New-York, Massachusetts, Virginia és Maryland 33–12 millió dollár értékű termeléssel egyenkint.

Mindamellett a haladás az első évtizedekben meglehetősen lassú volt, a fordulatot a nagy polgárháború idézte elő, mely a munkát szabadbá tette és ezért az összehasonlításban főképp a legutóbbi három évtizedre kell szorítkoznunk.

1860-ban az Egyesült-Államokban még mindig csak Ujangliára szorítkozott az ipar, legalább itt volt nagyobb fejlődése, de a befektetett tőke már 1010 millióra és a termelés értéke 1886 millió dollárra emelkedett, holott 1790-ben a termelés értéke mintegy 20 millió volt s 1810-ben is, mint láttuk, csak 128 millió, 1890-ben ellenben a befektetett tőke 6525, a termelés értéke 9373 millió dollárra emelkedett, azaz 149 dollárt tett fejenkint, mely összeghez még 587 millió jut a bányászat, 2460 millió a földművelés és 44 millió a halászati termelés értékeként, úgy, hogy az Egyesült-Államok productiója a legutóbbi népszámlálás szerint már 12.464 millió dollárt tesz, 198 dollárt fejenkint és e mellett a termelés központja gyorsan haladt nyugot felé, mely az utóbbi évtizedekben kezdett népesedni.

A polgárháború előtt a textilipar, bőripar, vasipar és élelmezési ipar virágoztak leginkább s mindennekfelett állott a gyapotipar, 1890-ben mindenik csoport jelentékeny haladást mutat, de más iparágak is felemelkedtek elsőrangúakká, így az építészeti és a sokszorosító ipar. Hogy csak egy példát említsünk fel a szerző által egyenkint részletezett s diagrammokkal is magyarázott fejlődésből, a nyomdák száma 1860-ban 1666 volt, melyben 196 millió dollár tőkével 31 millió dollár értéket termeltek. 1890-ben, tehát csak 30 év múlva, már 16.566 gyár volt 195 millió dollár tőkével 2755 millió dollár értékű termeléssel, melyben foglaltatik 17.616 folyóirat és hirlap évi 4681 millió példányban.

A termelés értékét tekintve ma már öt államban (New-York, Pennsylvania, Illinois, Massachusetts és Ohio) haladja meg az összeg az 500 millió dollárt. Magában New-Yorkban pedig 1712 milliót tesz, 250 milliónál többet termel ezenkívül még hat állam.

A munkások száma 1840-ben 564.617 volt. 1890-ben, bár a bányamunkásokat, köfajtákat és halászokat már akkor nem számították az ipari munkások közé, 4.712.622, azaz a lakosság 753 százaléka. 1850-ben a munkabérek összege 237 millió dollár volt 957.059 munkásra, 1890-ben 2283 millió. A munkabér ennél fogva 1850-ben fejenkint 8022, 1890-ben 19847 dollár volt. Legnagyobb fejlődést találunk e tekintetben a ruházati ipar terén és pedig volt a textiliparban munkás 1860-ban 194.082, 1890-ben 501.718, a munkabér pedig 40,353.462 dollárról 163,516.593 dollárra emelkedett. A cipőgyárakban 1850 től fogva a munkások száma 53.843-mal, a munkabér összege 49.563.342 dollárral emelkedett. A közönséges gyármunkások munkabérének átlaga jelenleg 445 dollár, de nyugaton, hol a megélhetés nehezebb, ez az összeg jelentékenyen magasabb, legtöbb Wyomingban, hol a férfimunkások évi bérének átlaga

806 dollár. Egészben véve 1860 óta a munkabér 68 százalékkal emelkedett. Ezzel szemben az árak 223 fő fogyasztási cikknél ugyan-ezen időben 6 százalékkal apadtak, 1830 és 1860 közt pedig 52 százalékkal.

Az amerikai munkások értelmisége, vállalkozó kedve s erős önérzete nagyban hozzájárultak, hogy az ipari tevékenység a rab-szolgaság és a későbbi tömeges bevándorlások korszakában se legyen a munkások hátrányára. Különösen erős összetartozó érzékük. Már a múlt század elején volt Amerikában ipartestület, a bostoni hajó-ácsok clubja s Owen Róbert 1824-ki diadalútja óta állandó lett ezekben a küzdelem a munkaidő leszállítása és a munkabérek fel-emelése érdekében, 1825-ben megjelent az első munkáslap s 1831-ben volt Bostonban az első munkáscongressus, mely már a tizórai munká-nak általános behozatalát sürgette, melyet azonban csak a 70-es években sikerült némileg érvényesíteniök. Jelenleg három igen nagy munkásszövetkezet van az Egyesült-Államokban, ezek: Knights of labor, American federation of labor és American railway Union. Az első, mely 1869-ben alakult részben a szabadkőművesekéhez hasonló szervezettel, virágzása korában majdnem 5 millió munkással állott összeköttetésben; működése azonban, mióta a strikeokat elvileg nem pártolja, főképp elméleti és administratív jellegű. Az »American fede-ration of labor« különböző önálló munkásegyletek szövetsége, 1881 óta rendes gyűléseket tart s jelentékeny agitatót fejt ki, tagjainak száma meghaladja a félmilliót. A harmadik nagy szövetkezet Chicagó-ban 1893-ban alakult s mintegy 150 ezer vasuti munkást tart össze, kiknek érdekében igen sokat tesz. A három nagy szövetkezetnek s a többi inkább helyi érdekű szövetkezeteknek összesen mintegy másfél millió tagja van, körülbelül egyharmada a rendes gyármunkásoknak.

A gyáripár lassú fejlődését kezdetben tanúsítja, hogy a mun-kások kora szervezkedése dacára az egyes államok törvényhozása 1831 előtt egészben nem foglalkozott a munkáskérdéssel s azután jó ideig csak szórványosan. Az első törvényt a gyermekvédelem ér-dekében Massachusetts államban hozták 1866-ban s tulajdonképp ettől az időtől foglalkozik a törvényhozás rendszeresebben a munkás-kérdéssel, különösen a fennevezett államban, mely már 1874-ben életbeléptette a tizórai munkaidőt s 1877-ben a rendszeres gyár-felügyeletet. Nevezetes volt Alabama állam 1885-ki törvénye, mely a gyárosok vagyoni felelősségét szentesítette. Ujabbán a gyülekezési s egyleti szabadság, meg a szabad bíróválasztás elvének diadalra-jutásával a törvényhozó testületek évről-évre több intézkedést lép-tettek életbe a munkások javára s többek között a tizórai munkaidő ma már általában elfogadott.

Mindamellett nem maradt megkimélve az Egyesült-Államok köztársasága sem a strikeoktól, ellenkezőleg, talán sehol sem voltak oly sok áldozatot követelő összeütközések a munkások és munkaadók között, mint itt. Már 1741-ben volt New-Yorkban strike a házaló pékek részéről s szórványosan azután is, 1835 óta pedig nagyon közönségesekké lettek. 1881–1886 között 3902 strikeot jegyeztek fel, melyekben 22 304 gyár részéről 1,323.203 munkás vett részt, köztök 11.58 százalék nő. A strikeok közül 46.50 százalék diadalt aratott, 13.47 százalék részben s csak 39.95 százalék volt teljesen eredménytelen, de a munkások vesztesége 51,814.723 dollárt tett bérekben s a munkaadóké 8,157.717 dollár volt. Különösen nagy

strikeok voltak az 1877-ki vasuti strike, mely mintegy öt millió dollár kárt okozott, az 1883-ki távirók strikeja, melyben 6270 munkás vett részt, 1885-ben a Gould féle vasuti munkásoké, 1892-ben az úgynevezett Homestead-strike s az 1894-ki Pullman-strike Chicagóban. A legutolsó nagy véres küzdelemben az anyagi veszteséget 80 millió dollára becsülik.

Az összes iparágakban ma már a gépeket használják és pedig sokkal nagyobb mértékben, mint Európában. Még a nyugati államok nagy búzatermelő vidékein is annyira uralkodó a gép, hogy ugyanazt a munkát, melyet előbb 2145 ember végezett, ma 600 teljesítheti. Különösen csodálatos a gépek használata a cipőgyárakban, hol ma már száz ember termelhet ugyanannyit, mint előbb ugyanazon idő alatt 500 ember s némely gépeken egy ember képes egy nap 250 pár cipőt összevarrni s egy más 300 párt megszegezni egy nap alatt. Hasonló nagy az erőmegtakarítás más iparágakban is s különösen a szövöszékeknél, továbbá a nyomdákban. A Hoe-féle új sajtó egy óra alatt 72.000 4–8-oldalú lapot nyomtat meg, felvág, összehajtogat és megszámlál s erre a munkára a gépészen kívül csak négy munkás szükséges, holott régebben hasonló munkára száz nap lett volna szükséges. Szerzőnk becslése szerint, mely természetesen nagyon általános, ugyanazt az eredményt, melyet ma az Egyesült-Államok ipara a gépek segítségével felmutathat, gép nélkül legkevesebb 50, de valószínűleg csaknem 100 millió munkás hozhatott volna létre.

Hogy a rendkívüli erőmegtakarítás daczára a munkások száma rohamosan emelkedik, ennek magyarázata részben a nagyobb fogyasztás, de főképp az új iparágak (vasut, electrotechnika, stb.) rohamos fejlődése az új találmányok következtében. A gyapotból, mely az ország egykori híres fogyasztási cikke volt, 1830-ban 5,9, 1880-ban 13,91, ma 19 font jut egy fejre, a vasból 1870-ben 105,64, 1890-ben 283,38, az aczélból 1880-ban 46, 1890-ben 144 font. S ezzel szemben 1860-tól 1890-ig a népesség csak 99,16 százalékkal szaporodott, az iparüzők száma ellenben 176,07 százalékkal. Maga a vasut több mint háromnegyed millió embert foglalkoztat állandóan. Hogy ez a nagy ipari tevékenység az árakat lejjebb szállítja s másrészt a nyers anyag értékét rendkívül emeli, általában ismert dolgok. Szerző adatai közül csak egyet emelünk ki. Egy vasdarab, mely eredeti állapotában 75 centbe kerül, mint vasuti sín 5 dollárt, mint patkó 10 dollárt, mint kés 180 dollárt, mint tű 6800 dollárt, mint inggomb 29.480 dollárt, mint órarúgó 200.000 dollárt, mint hajfonó 400.000 s végül mint festőtábla (pallet-arbor) 2.500.000 dollár értéket képvisel.

Külön fejezetben szól végül szerzőnk az ipar fellendülésének erkölcsi hatásairól. Mondhatni, lelkesülten beszél. Szerinte a találmányok okozói az emberek boldogságának s a gépek használata idézi elő nagyobb mértékben a közművelődést is, mivel a tudatlan tömeget összegyűjtve, kirivóbbá tette szellemi hiányait s megkönnyítette a nevelés eszközeit. Az ipar virágzása tehát szerinte nemcsak az anyagi jólétnek, de egyuttal a szellemi élet fejlődésének is fő kútforrása.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Magyar állampolgárok Bosznia Hercegovinában. Ugyanaz a tünemény, melyet a népszámlálások egy-egy ország határán belül az egyes kerületek vagy községek népességénél constatálnak, hogy t. i. a benszülött népesség évtizedről-évtizedre csökkenő arányt mutat s mind nagyobb arány esik a máshonnan oda költözőtekre, a különböző országok népességénél is nyilatkozik. A különböző országok sűrű gazdasági érintkezése és kölcsönhatása, a munka és a helyváltoztatás szabadságának érvényesülése olyan szakadatlan népcserét hoztak létre, a népességnek olyan élénk és kölcsönös áthullámzását idézték elő, hogy egy állam se képes a pusztán saját területére vonatkozó számlálások után a maga polgáraitól exact pontossággal számot adni. Ha nagynehezen meg tudja is állapítani a jogi népesség nyers számát, de külföldön tartózkodó polgárainak foglalkozásáról, műveltségéről s egyéb életviszonyairól felvilágosítást adni nem képes. Már eunélfogva is nagyon fontosak a külföldi népszámlálások, ha eltekintünk is az ezek után nyert egyéb adatoktól s attól, hogy minden, magában véve bármilyen becses adat is csak nemzetközi összehasonlítás által nyeri meg igazi használhatóságát és értékességét.

Az a számlálás, a melyet Bosznia-Hercegovinában az 1895. év áprilisában hajtottak végre, már csak ennél az általános igazságnál fogva is élénk érdeklődésünkre tarthatna számot. De ezen a — hogy úgy mondjuk — nemzetközi jellegű érdeklődésen kívül van egyéb okunk is, a mely figyelmünket az occupált tartományok e népszámlálásra irányítja. Nagyon jól tudjuk, hogy ennek a Nyugot-hoz képest culturában visszamaradott vidéknek népessége gazdasági és szellemi nevelés okából ránk bizott tagja Európa népcsaládjának. Vele való összeköttetésünk tehát, a melynek kezdete: az occupatio bizony sok vérbe és pénzbe került, nem csak politikai, hanem kulturális és gazdasági feladatokat is tűz ki élénk. Hogy ezeknek a feladatoknak minő lelkiismeretes gondossággal feleltünk meg, bizonyosságot tehet róla mindenki, a ki ezredévi országos kiállításunkat s annak bosnyák osztályát megsejmelte s látta a gyors röptü haladás csodás eredményeit. E haladásnak legtárgyilagossabb kritikusa s egyszersmind elismerője és hirdetője a legutóbb végrehajtott népszámláláson (már a harmadik az occupatio óta) alapuló statisztika. Ennek főbb általános eredményei a Közgazdasági Szemle egyik régebbi számában már ismertetve lévén, most csak a magyar állampolgárokra vonatkozó adatainak bemutatását tűzzük ki feladatul, mind ama szempontok szerint, a melyekre e számlálás a magyar alattvalók tekintetében kiterjeszkedett. Vizsgálni fogjuk közigazgatási területi eloszlásukat, a férfiak korát és családi állapotát, csopor-

tosítjuk őket főbb foglalkozási ágak, vallás és származási hely szerint, mindenütt külön választva a szűkebb értelemben vett Magyarországot (Fiume hozzászámításával) Horvát-Szlavonországoctól. Az occupált tartományok közigazgatási alapbeosztásuk szerint hat kerületből állanak, a melyek egyenkint 6—10 járást foglalnak magukban. A magyar állampolgárok eloszlását e kerületekben a következő táblázat mutatja:

Kerület	Népesség	Ebből magyarok abszolút számban	%-ban kifejezve	Horvátok abszolút számban	%-ban kifejezve
Sarajevo	228.107	2 230	0·98	3.136	1·39
Banjaluka	329.499	1.885	0·57	8.816	2·67
Bihač	191.897	115	0·06	15.879	8·27
Do nja-Tuzla	358.990	4.380	1·22	3.145	0·88
Travnik	240.088	576	0·24	992	0·41
Mostar	219.511	418	0·19	786	0·36
Összesen	1,568.092	9.604	0·61	32.754	2·09

Látni, hogy a magyarok abszolút szám szerint is, de a népességhez viszonyítva is legsűrűbben a dolnja-tuzlai kerületben fordulnak elő. Arányszámuk azonban itt is csak kevéssel haladja meg az 1%-ot, a magyaroktól leggyérebben lakott Bihačban pedig ennek huszadrészt sem éri el. A horvát-szlavonok megép ez utóbbi kerületben szerepelnek a legnagyobb, közel 16.000-et tevő lélekszámmal, úgy hogy az itteni lakosok közül minden 12-ik közéjük tartozik. Részben a földrajzi fekvés, részben a nyelv rokonsága hozza magával, hogy a Bosznia-Hercegovinában található horvát-szlavonok száma a magyarokét több mint háromszorosan felülmulja. Azt a körülményt is, hogy a legtöbb magyart Dolnja-Tuzlátan látjuk, ennek hazánkkal csaknem szomszédos fekvése indokolja, míg a magyarok lélekszáma tekintetében utána következő sarajevói kerületben az occupált tartományok fővárosának felszívó ereje érvényesül. Az előbbi feltevés valószínűségét világosan bizonyítja az a tény, hogy a dolnja-tuzlai kerületben talált 4300 magyarországi illetőségű közül 2200-at a hozzá legközelebb eső Bács-Bodrog szolgáltatott s a szintén közel fekvő Torontálból is vagy 1000-en kerültek ide. Sarajevó városának magyar népességében — bár itt is Bács-Bodrog adja a legnagyobb számot, 263-at — nem látjuk egy-egy vármegyei illetőségűeknek ilyen túlnyomó részesedését. Csik, Háromszék, Szilágy és Ugocsa kivételével az összes vármegyék képviselve vannak benne, még pedig a legerősebben Bács-Bodrog után Baranya (235), Pest (130), Somogy (101), sőt még a távoli Nyitrából is 60 magyar honos származott ide.

A 32.000-et tevő horvát-szlavonok jelentékeny része (a szám szerint 16.000) a bihači kerületben telepedett le. Legnagyobb részük (vagy 13.000) Lika-Krbavából való. Ennek az egy vidékről való tömeges bevándorlásnak az az eredete, hogy 1875—78. években, a mohamedán zendülések idején, a keresztények legnagyobb része Lika-Krbavába menekült s az ily módon támadt érintkezés révén ez utóbbi lakosainak tudomására jutott, hogy Boszniában még nagyon sok elfoglalható föld van, a mi a horvátokat bevándorlásra és földmíves telepek létesítésére ösztönözte.¹⁾

¹⁾ Die österreichischen und ungarischen Staatsangehörigen in Bosnien und der Herzegovina. J. Strauss. »Statistische Monatschrift« 1897. VI/VII. Heft.

A nemek szerint való megoszlást tekintve, a magyarok között éppen 150-nel több a nők száma a férfiakénál. Annál feltűnőbb ez, mert a horvát-szlavonok között a férfiak száma több mint 3.000-rel meghaladja a nőkéét. Ez azzal lehet összefüggésben, hogy a déli népeknél általában kevesebb nő van, mint férfi, meg talán azzal is, hogy a bevándorolt magyarok között valamivel többen vannak házások, mint a horvát-szlavonok között. Nincs kizárva az sem, hogy a magyar nők túlsúlyát a házi cselédleányok nagy száma okozza. Ez utóbbi állítás bebizonyítására részletesebb foglalkozási statisztikára volna szükség, mint a minőt a szóban forgó népszámlálás nyújt, a melynek különösen nagy hiánya az, hogy a cselédszemélyzetet mindenütt a gazda foglalkozási osztályába sorozta az eltartottak közé. S éppen innen jön az eltartottak között a nők túlságos nagy száma, a mire még alább visszatérünk.

Kor és családi állapot tekintetében csak a férfiakra vonatkozólag vannak adataink. A nők ez irányú felvételétől el kellett állani, különösen arra a nehézségre való tekintettel, a melybe ez a népesség mohamedán részénél ütközött volna. Volt a 4.727 magyarországi illetőségű férfi között:

		100 közül
10 éven aluli	1.182	25'00
11—20 éves	943	19'96
21—30 »	720	15'23
31—40 »	860	18'19
41—50 »	598	12'66
51—60 »	256	6'05
61—70 »	96	2'03
70-en felül	42	0'88

Ez adatokat a hazaiakkal összehasonlítva kitűnik, hogy a gyermekek és öregek hazánkban vannak erősebben képviselve, ellenben a productiv korban lévőknek nagyobb számarányát találjuk a Bosznia-Hercegovinába bevándorlottak között. A horvát-szlavonok között több a 30 éven aluli, mint a magyarok között, de 30—60 évesek jóval kevesebben vannak.

Éppen azért, mert bevándorlásra főkép a keresetképes productiv korban lévők hajlandók és alkalmasak, az occupált tartományokban talált magyar állampolgárok középső korosztályai a bennszülötteknél jóval magasabb arányszámokat mutatnak. Különösen akkor tűnik ez szembe, ha szélesebb korcsoportokat veszünk az összehasonlítás alapjául. Volt ugyanis 100 férfi között

	a magyaroknál	a horvát-szlavonoknál	a bennszülötteknél
20 éven aluli	44'96	47'87	51'87
21—50 éves	46'08	42'12	34'76
50-en felüli	8'96	10'01	13'37

A 20 évesnél fiatalabbaknak a most közölt adatokból kitetsző aránylag nagy számban való jelenléte részben magyarázatát adja annak is, hogy a nőtlenek száma ugyancsak meghaladja a nősökét. A magyar férfiak között 1.830-an vannak házások, ebből 20 évesnél fiatalabbak csak 6-an. A nőtlenek száma 2.795, az özvegyeké 102. Minden 100 magyar férfiból 39-en vannak házások, tehát valamivel kevesebben, mint az itthon lakó magyarok között — jöllehet a magasabb korosztályok az occupált vidékre bevándorolt magyarok

között erősebben vannak képviselve, mint az itthoniak között — talán azért, mert a kivándorlás családos emberre nagyobb bajjal jár, mint a nőtlenre. Aránylag kisebb mértékben fordulnak elő a házások a horvát-szlavonok között, a kiknél — mint fentebb láttuk — a 20 éven aluliak összes bevándorolt népességüknek közel 48°/o-át tették, míg a magyaroknál ugyanezek csak 45°/o-át. E körülménynek megfelelően amazoknál 100 férfira csak 36 házas esik, a magyaroknál meg 39. Az özvegyek ellenben a horvát-szlavonok között vannak erősebben képviselve, a mi megint az öregebb, 60 évet meghaladott férfiaknak itt található nagyobb számarányával függ össze. Érdekes s a déli népek korai házassulási hajlamát jellemző tény, hogy a horvát-szlavonországi illetőségűeknél a 20 évesnél fiatalabb férfiak között is már 88 házast találunk, sőt egy özvegyet is.

Foglalkozás tekintetében a szóban forgó számlálás különbséget tesz keresők és eltartottak között, mindenütt különválasztván a nőket a férfiaktól. Itt mindenekelőtt azt a tényt emeljük ki, hogy a magyar férfiak között 3.058 keresővel 1.669 eltartott áll szemben, a nők között meg az eltartottak száma (3.385) a keresőkét (1.492) még kétszeresnél is jobban felülmulja. A nők között az eltartottak számának szaporításához természetesen jelentékenyen hozzájárul az, hogy a cselédek is az eltartottak közé sorozták. A foglalkozási statisztika alapjául vett négy nagy foglalkozáskör a következőleg osztozott meg a magyarországi illetőségűeken:

	Kereső	Eltartott	Összesen abszolút számban	%-ban kifejezve
I. Mező- és erdőgazdaság .	1.711	1 510	3 221	33'54
II. Ipar	1.491	1.478	2.969	30'91
III. Kereskedelem és forgalom	813	1.055	1.868	19'45
IV. Közszolgálat, szabad hivatások és foglalkozás nélküliek	535	1.011	1.546	16'10
Összesen . .	4.550	5.054	9.604	100'00

Látni, hogy a hazánkból Bosznia-Hercegovinába irányuló bevándorlás első sorban mezőgazdasági jellegű, földműves coloniákat létesítő ugyan, de elég erőteljesen jut a csak kevésse kisebb arányszámot felmutató ipar jellege is kifejezésre. Végig nézve azt a közel 30 csoportot, a melyre a foglalkozáskörök oszlanak, azt a megfigyelést tesszük, hogy míg általában a keresők között a férfiak száma jóval nagyobb a nőknél, az italok, élvezeti cikkek s elszállásolás egyesített iparcsoportjában a kereső nők száma jelentékenyen felülmulja a kereső férfiakét, egyszersmint — a mi szintén ritkaság számba megy — az eltartott nőket is.

A horvát-szlavonok a most vázolttól meglehetősen eltérő képet nyújtanak foglalkozás tekintetében, a mint ezt a következő összeállítás mutatja:

Foglalkozás-kör	Kereső	Eltartott	Összesen abszolút számban	%-ban kifejezve
I. Mező- és erdőgazdaság . .	13.064	8.973	22.037	67'28
II. Ipar	2.314	2.183	4.497	13'73
III. Kereskedelem és forgalom .	876	1.091	1.967	6'01
IV. Közszolgálat, szabad hivatások, foglalkozás nélküliek	1.435	2.768	4.253	12'98
Összesen . . .	17.739	15.015	32.754	100'00

Szembetűnő a keresők és eltartottak kedvező aránya. Ezt az okozta, hogy a számlálásnál a földmíves családfőnek minden 14-ik életévét betöltött gyermekét a keresők közé számították, a mi aztán — figyelembe véve azt, hogy a horvát-szlavonországi illetőségűeknek közel 70%-a földműveléssel foglalkozik — az eltartottak seregének tetemes csökkenését vonja magával. A földmívesek ép most kiemelt nagy számán kívül felemlítést érdemel az is, hogy a közszolgálatban állók több mint kétszerannyian vannak, mint a kereskedelmi pályán levők, míg a magyaroknál ez utóbbiak száma amazokét meghaladta. Ez onnan van, hogy az a foglalkozáskör a horvát-szlavonok számára nyelvüknél fogva könnyebben megnyílik, mint az ott használatos nyelvet nem tudó magyaroknak. A nők sem állanak kedvezőtlenül a keresők és eltartottak aránya tekintetében: 6063 keresőre 8694 eltartott esik.

Vallás tekintetében az ideszármazott magyarok megoszlását a következő táblázat mutatja:

	összesen	%-ban kifejezve
római katolikus	5.402	56.25
görög keleti	608	6.33
ág. hitv. evangélikus . .	2.049	21.34
izraelita	1.442	15.01
egyéb	103	1.07
összesen	9.604	100.00

Az occupált vidékeken tartózkodó magyaroknak a római katolikusok több mint felét teszik ki, arányszámuk tehát nagyobb a hazainál. Legnagyobb contingensüket Bács-Bodrog, Torontál, Baranya szolgáltatják, az első helyen említett egymaga közel 2000-et. A görög keletiek aránylag sokkal kevesebben vannak, mint itthon. Ez abban találja magyarázatát, hogy a kivándorlás legtermékenyebb talaját képező megyék vegyes jellegűek ugyan, de mégis inkább a katolikusok s főleg az evangélikusok részéről mutatnak erősebb áramlást kifelé. Legnagyobb részük Bács-Bodrog, Torontál, Temesből kerül ki, míg az evangélikusok többsége Bács-Bodrogból, Torontálból, Tolnából való. Feltűnően magas a vállalkozó szellemű zsidók arányszáma, a mit élénken illusztrál az is, hogy a katolikus Zala-megyéből ideszármazott 278 egyén között 138 zsidó van, róm. katolikus meg csak 128. (Igaz, hogy magában Zalában a zsidók száma 1880-ról 1890-re fogyást mutatott.) Ugyanez az eset Somogynál: az idevaló illetőségű 118 róm. katolikkussal szemben 121 zsidót találunk. Érdekes, hogy valamennyi vallásfelekezet közül csupán a római katolikusok között van több nő, mint férfi, még pedig vagy 300-zal. S épen a római katolikus nők e többlete okozza azt is, hogy az ideszármazott honfitársaink között egészen véve is több nőt találunk, mint férfit.

Egészen más a horvát-szlavonok vallási képe. A közülök itt megtelepedetteknek közel $\frac{2}{3}$ -a görög keleti, holott szűkebb hazájukban 100 lakos közül 71 a róm. kath. vallás hive. Ez onnan van, hogy túlnyomó részük a határozottan görög keleti Lika-Krbavából származik. A római katolikusok száma a 12.000-ret közelíti meg s az ezeknek, valamint a görög keletieknek levonásával fenmaradó csekély számon osztoznak — még pedig majdnem egyenlő arányban — az evangélikusok és az izraeliták. Amazok főként Szerémből, az utób-

biak leginkább Verőczeből és Szerémből kerülnek ki, míg a katolikusok túlnyomó többségét a Lika-Krbava és Modrus-Fiume megyei illetőségűek szolgáltatják.

Ha azt kérdezzük, mely részeire hazánknak gyakorolnak az occupált tartományok legnagyobb vonzóerőt, úgy egész általánosságban azt válaszolhatjuk, hogy azokra, a melyekből a kivándorlást földrajzi fekvés közelsége s némi részben a nyelv rokonsága legjobban megkönnyíti és előmozdítja. Így a Bács-Bodrog megyeiek valamivel több mint $\frac{1}{3}$ -át teszik ki az itt található magyarországi illetőségűeknek: számuk meghaladja a 3200-at. Utána a legnagyobb számmal szintén egy déli vármegye: Torontál szerepel. Ezeken kívül még a dunántúli megyékből kerül ki a legtöbb magyar, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegyéből is közel 400. Hogy a megtelepedés már állandóbb jelleget öltött s mélyebb gyökeret vert, abból látni, hogy pl. a Bács-Bodrog megyei illetőségűek közül már 400-an itt születtek, valamennyi magyarországi illetőségűből pedig több mint 1400-an.

A horvát-szlavonok legnagyobb része: számszerint vagy 20.000 — mint már említettük — Lika-Krbavából származik. Az innen való bevándorlás régebbi eredetét s tartósabb voltát mutatja, hogy e 20.000 közül 700 már a szülők választotta új hazában született. Egészen véve is feltűnő nagy a horvát-szlavonok között a Bosznia-Hercegovinában születetteknek nagy száma: 10.000-re rug s így majdnem egyharmadát teszi ki az összes bevándorolt horvát-szlavonoknak. Van közöttük majd 400 magyarországi születésű, 200-zal kevesebb, mint horvát-szlavonországi születésű a bevándorolt magyarok között.

Ezekből a vázlatosan közölt adatokból is kiviláglik, hogy az occupált tartományokba vándorolt honfitársaink számra is, gazdasági posztóra is jelentékeny helyet foglalnak el. S ha meggondoljuk, hogy Bosznia-Hercegovina csekély népsűrűsége mellett (a legutóbbi népszámlálás alkalmával egy négyzetkilométerre 31 lakos esett) mezőgazdaságával és szépen gyarapodó iparával még nagyon sok ezer embernek kínálkozik munkapiacul s ha figyelembe vesszük, hogy éppen felszívó erejének növekedésére mutat az egyre erősülő bevándorlási tendencia (1885-ben még nem egészen 12.000 volt az itt talált magyar állampolgárok száma, 1895-ben a 42.000-ret is meg-meghaladta) biztosra vehető, hogy a bevándorlás még nem érte el intenzitásának tetőpontját. Sok magyar állampolgár fog még az occupált tartományokba törekedni s e honfitársaink mikor bevándorolnak, nemcsak egyéni existenciájuk feltételeinek létesítésére találnak kedvező alkalmat, hanem szorosabbra is fűzik az occupált tartományokkal bennünket összekötő szálakat, s egyszersmind gazdasági és kulturális missiót is teljesítenek.

Dr. Kreutzer Béla.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

GRUNZEL, Josef Dr.: Die wirthschaftlichen Verhältnisse Kleinasien mit einer Karte. Wien, Volkswirtschaftlicher Verlg, Alex. Dorn 1897.

SLONIMSKI, Ludwig: Karl Marx' nationaloekonomische Irrlehren. Berlin, 1897.

*ANNUAIRE de l'économie politique et de la statistique par M. Maurice Block, 1897. 54-e année. Paris, 1897.

*GRENIER, A. S.: Répertoire des faits politiques, sociaux, économiques et généraux de l'année 1896. Paris, 1897.

de LANESSAN J. L.: La république démocratique Paris. Colin 1897.

BASTABLE, C. F.: The theory of international trade with some of its applications to economic policy. 2. rd edition London. Macmillan 1897.

JACQUES (frère): De la nationalisation du sol. Projet d'une reforme sociale. Montpellier, 1897.

Folyóiratokban.

SCHMOLLER, Gustav: Wechselnde Theorien und feststehende Wahrheiten und die heutige deutsche Volkswirtschaftslehre. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. München, 1897. oct. 15. Nr. 233).

BENTZON, Th.: Le communisme en Amérique. Le communisme dans la fiction (Revue des deux mondes, 1897. oct.).

VANLAER, Maurice: Comment définir la participation aux bénéfices? (Revue d'économie politique 1897. aug.-sept.).

CUMMINGS, Edward: Charity and progress. (The quarterly journal of economics 1897. oct.)

POLITICAL SCIENCE QUARTERLY Boston, 1897. sept. Jones I. S. Treaties and Treaty making. Tosti Gustavo: Tarde's Sociological Theories. Prof. Dunning Wm. A.: Military government in the south.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

*BEITRÄGE zur Statistik der Stadt Strassburg in E. Heft II. Die Ergebnisse der Volkszählung von 2. Dezember 1895. Erster Theil. Tabellenwerk. Strassburg, 1897.

*DIE HYGIENISCHEN VERHÄLTNISSE der grösseren Garnisonsorte der öst. Monarchie XIV. Sarajevo. Wien, 1897.

---

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

PETERS. Karl.: Was lehrt uns die englische Kolonialpolitik? Berlin, H. Walther 1897.

STATISTIQUE médicale de l'armée belge année 1895. Bruxelles, 1896.

VAN DER STRATEN-PONTHOZ: La question coloniale et le Congo. Conférence donnée le 11 mai 1897. au cercle des nationaux indépendants de Bruxelles. Bruxelles, 1897.

VAN PESCH, A. J. dr.: Tables de Mortalité pour le royaume de Pays-Bas. Construites par... S'Gravenhage, 1897.

PEARSON, Karl: The chances of death and other studies in evolution 2 vols. London, Edward Arnold 1897.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS. 30-ter Jahrgang. Nr. 11/12. Be-

richte über die Thätigkeit der Reichskommissäre für das Auswanderungswesen während des Jahres 1896.

HASSE, Ernst: Das Gesetz über das Auswanderungswesen vom 9. Juni 1897. (Jahrbücher für Nationalökon. u. Statist. III. Folge, 14. Band, 3. Heft. Jena, 1897.)

DUMONT, Arsène: Essai sur le natalité au Massachusetts (Journal de la société de statistique de Paris, No 9—10.).

GIRAULT Arthur: Le congrès colonial international de Bruxelles. (Revue d'économie politique 1897. aug-szept.)

LEVASSEUR: La dépopulation de la France: lettre à M. Marcel Fournier (Revue politique et parlementaire 1897. oct.)

III. Östermelés.

MOLNÁR István: A földművelés és borászat kézikönyve, 3. bőv. kiadás. Budapest, Athenaeum 1897.

*RODICZKY Jenő: Nemzetközi gazdaságkongresszus főjelentése. Szervezés. Tárgyalások. Függelék. Budapest, Nagel 1897.

STATISTIQUE des pêches maritimes années 1891 à 1894. Paris, 1896.

MYRICK, H. and W. C. Stubbs: Sugar: the sugar industry of America, its past, present and future. Newyork, Orange Judd 1897.

*AGRICULTURAL STATISTIC of British India for the years 1891—92 to 1895—96. Calcutta, 1897.

SMITH's, Ch. W. Reply to the final report of the British royal Commission on agriculture on the questions of international gambling in fictitious agricultural produce and fictitious silver un-

der the option, future and settlement systems. London, Low 1897.

*YEARBOOK of the United States Department of agriculture 1896. Washington, 1897.

*ANNALI DI AGRICOLTURA 214. Malattie del Bestiame. Roma, 1897.

Folyóiratokban.

FÖLDMŰVELÉSI ÉRTESÍTŐ. VIII. évf. 44-ik szám: A komlótermelés külföldön.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE. II. évf. Október: A szőlőszeti tanulmányút és annak eredményei. Irta Rubinek Gyula. Aratás után. Mamusich és Rácz. A mezőgazdasági válság és annak okai. Irta Éber Ernő.

JAHRBÜCHER für Nationalöconomie und Statistik. Neue Folge 14 Band. 3. Heft. M. C. Die zur Förderung der Landwirthschaft in den letz-

ten Jahren in Preussen ergriffenen Massnahmen. Der Personalcredit der ländlichen Kleingrundbesitzer in Deutschland. Berichte

und Gutachten, veröffentlicht vom Verein für Socialpolitik. Bespr. von Seidel.

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

BERICHT der Bergbehörden über ihre Thätigkeit im Jahre 1894 bei Handhabung der Bergpolizei und Beaufsichtigung der Bergarbeiterverhältnisse. Wien, 1897.

BERICHT über Handel und Industrie von Berlin nebst einer Uebersicht über die Wirksamkeit des Aeltestenkollegiums im Jahre 1896. Berlin, Hausmann 1897.

*HANDELS- U. GWERBEKAMMER Olmütz. Gewerbezahlung 1897. Olmütz, 1897.

*JAHRESBERICHTE der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für des Jahr 1896. Stuttgart, 1897.

JAHRESBERICHT der k. sächsischen Gewerbeinspectoren für 1896. Dresden. 1897.

LANDMANN V.: Die Gewerbeordnung für das deutsche Reich. 3. Aufl. München, 1897.

*UNTERSUCHUNGEN über die Lage des Handwerks in Oesterreich mit besonderer Rücksicht auf seine Konkurrenzfähigkeit gegenüber der Grossindustrie. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1896. (Schriften des Vereins für Socialpolitik. Band LXXI.)

*ZÄHLUNG DER GWERBE Niederösterreichs nach dem Stande vom 31. Dezember 1896. Wien, 1897.

ANNUAIRE des mines, de la métallurgie, et de la construction mécanique et de l'électricité. Edition 1897. Paris, Bernard 1897.

REULEAUX, J.: Etablissements industriels de la Russie méridionale. Bruxelles, Weissenbuch, 1897.

DIRECTORY of the manufactures of textile fabrics. Spinners and manufactures of Lancashire and Yorkshire, 5th. edition. London, Kelly 1897.

HULL, Edward: Our coal resources at the close of the nineteenth Century. London, Spon 1897.

SKINNER, W. R.: Mining manual for 1897. 9th. year. London, 1897.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 290. szám, 1897. július. A budapesti malomípar 1896-ban. A budapesti iparrésztársulatok üzleteredményei az 1896. évben.

BELLET, Daniel: Une curieuse organisation industrielle aux États-Unis. (Journal des Économistes, 1897 oct.)

VARIGNY, M. C. de: Les mines d'or de l'Alaska et de la Colombie britannique, (Revue des deux Mondes, 1897. oct. 1.)

V. Kereskedelem és forgalom.

A TÖZSDEREFORM tárgyában tartott szakértekezlet anyaggyűjteménye. Kiadja a m. kir. kereskedelmi ministerium. Budapest, 1897.

*STATISZTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Neue Folge. Bd. 91. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1896. I. Theil. Berlin, 1897.

*ÜBERSICHTEN, tabellarische, des Ham-

burgischen Handels im Jahre 1896. 4 Theile. Hamburg, 1897.
 ROCHETTE, A.: Etude sur les rapports commerciaux de la France et de ses colonies. Paris, Pédine 1897.

STATISTIQUE de la navigation intérieure. 2 vols Paris, 1896.

*STATISTISK TABELVAERK Fjerde Raekke Litra D. No 29. Kongerigets Handelsflaade og skibsfart I. Aaret 1896. Kobenhavn, 1897.

Folyóiratokban.

DAS HANDELS-MUSEUM. 1897. Nr. 40—42. Die Errichtung von

Schiedsgerichten für kaufmännische Angestellte in Deutschland von Dr. Siewert. Die Ostasiatischen Handelsmissionen. (Commercielle Berichte) Aus dem Jahresberichte pro 1896 des k. und k. Consulates in Mailand.

THE ECONOMIC JOURNAL London, Vol. VII. Nr. 27: ACKWARTH, W. M. The theory of railway rates. Lexis, W. prof.: The new german exchange act.

*STATISTIEK van den in-, uit- en doorvoer over het jaar 1896. Eerste gedeelte. S'Gravenhaage, 1897.

VI. Pénz, hitel és biztosságügy.

HAMMERSCHLAG, Paul: Das Gesetz vom 9. März 1897 über die Effectenumsatz-Steuer. Wien, 1897.

STATISTIK des deutschen Reichs. Neue Folge Band. 90. Statistik der Krankenversicherung im Jahre 1895. Berlin, Puttkammer 1897.

JAHRBUCH der Berliner Börse 1896—1897. Herausgegeben von der Redaction des »Berliner Actionär«. 18. Jahrg. Berlin, 1897.

SALING's Börsenjahrbuch für 1897/8. Berlin, Haude 1897.

VAN DER BORGHT, R. Prof. Umlage oder Kapitaldeckungs-(Prämien-) Verfahren bei obligatorischer Unfallversicherung. Berlin, Siemenroth 1897.

HAMON, G.: Cours d'assurances ou abrégé historique et pratique des assurances. Paris, Giard 1897.

RAYNERI, C.: De l'origine, du rôle des banques populaires et de leur utilité notamment au profit du petit commerce. Paris Guillaumin 1897.

WHITTICK, W. A.: Value and an invariable unit of value: an important discovery in economics. Philadelphia, 1897.

*ANNALI del crediti e della previdenza anno 1897. Nr. 31. Atti del consiglio della previdenza Sessione del 1897. Roma, 1897.

LUZZATTI, G. prof.: Credito capitalistico e moneta nazionale: note di studio. Milano, 1897.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS. 30-ter Jahrgang. 1897 Nr. 11/12. Nachweisung der Geschäfts- und Rechnungsergebnisse der auf Grund des Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetzes errichteten Versicherungsanstalten für das Jahr 1895.

PFLEGER, Fr. J. u. L. Gschwindt: Börsenreform in Deutschland. Eine Darstellung der Ergebnisse der deutschen Börsenenquete. III. Abschnitt. Stuttgart, Cotta 1897. (Münchener volkswirtschaftliche Studien. XXII.)

BARLOW, Montagne: The insurance of industrial risk. (The economic journal. Vol. VII. Nr. 27.)

THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS Vol. XII. Nr. 1. 1897. oct. The

national banking system by Ch. F. Dunbar. Distribution of small

banks in the West by Thomson Cooke.

VII. Pénzügy.

GÁLFFY Ferencz, A bélyeg- és illetékügyi törvények és szabályok kézikönyve. Budapest, Franklin, 1897.

*AZ 1895. ÉVI FOGYASZTÁSI ADÓEREDMÉNYEKNEK statisztikai egybeállítása az osztrák-magyar monarchiára vonatkozólag. Budapest, 1897.

BERGT, L.: Der österreichische Steuerträger 1898. Die neuen Steuerergesetze erläutert. Wien, Pules, 1897.

ENZENBERG, O.: Die Paritätsansprüche Ungarns. Ein Wort zur Ausgleichs- und Bankfrage. Wien, Austria, 1897.

FRANZ, Alois R.: Oesterreichische Staatsverrechnungskunde. Systematisch dargestellt. 2. Aufl. Prag, Neugebauer 1897.

SCHWAB, Ad.: Die Stellung und Wirkungskreis des Staatsrechnungshofes in Oesterreich. Wien, Manz, 1897.

MASTIER, M., La situation financière des communes de France et d'Algérie en 1896. 19-me année. Melun, 1897.

*FINANCIAL AND COMMERCIAL STATISTICS for British India. Fourth issue. Calcutta, 1897.

PLEHN, C. C.: The general property tax in California. New-York, Macmillan 1897.

*ALGEMEENE REKENING wegens de ontvangsten en uitgaven over het dienstjaar 1894. S'Gravenhage, 1896.

Folyóiratoklan.

JAHRBÜCHER für Nationalöconomie und Statistik. Jena, III. Folge, 14. Band, 3. Heft: Schultze, W.: Die Ergebnisse der preussischen Einkommen- und Ergänzungs-Steuer im Etatsjahre 1896/7. — Moos Ferdinand: Der kanadische Zolltarif.

DUFOURMANTELLE: La question du crédit populaire. (Revue politique et parlementaire 1897 oct.

THE ECONOMIST. Vol LV. 1897. Nr. 2824—2826.: Some phases of russian finances. Argentine finance and trade.

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

*SZTERÉNYI, Joseph: La législation sociale en Hongrie. Budapest, 1897.

*ASCHER, Dr. Die ländlichen Arbeiterwohnungen in Preussen. Berlin, 1897. (Schriften der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen. Nr. 13.)

MASSOW, C. v.: Die Reform der Vereinsbestrebungen auf dem Fürsorgegebiet. Bielefeld Gadderbaum 1897.

SCHARPPF, R.: Handbuch des Ar-

menrechts. Stuttgart, Kohlhammer, 1896.

TENHOLT: Das Gesundheitswesen im Bereiche des allgemeinen Kuappschafftsvereins zu Bochum. Bochum, 1897.

VANDERVELDE, E.: Les lois sociales en Belgique. Bruxelles, 1897.

MAGALDI, Vinc: Sur la recente phase législative de la protection des ouvriers contre les accidents du travail en Italie. Milano, 1897.

MALHERBE, G. et T. MARBAIX: Les

tribunaux professionnels ou la solution des conflits ouvriers au sein du syndicat. Bruxelles, 1897.

*OFFICE DU TRAVAIL. Note sur le minimum de salaire dans les travaux publics en Angleterre, en Belgique, en Hollande, en Suisse aux Etats Unis et au France. Paris, 1897.

ROUGÉ, A.: Des caisses de retraites et de secours créées au profit du ouvriers et employes des mines par la loi du 29 juin 1894. Paris, 1897.

Folyóiratokban.

MAGYAR GAZDÁK SZEMLÉJE. II. évf. okt. Nemzetközi munkásvédő kongresszusok. Nyolcz órai munkaidő. A nemzeti ipar.

JAHRBÜCHER für Nationalökonomie und Statistik. Jena, III. Folge, 14. Band, 3. Heft: M. C., Die Ergebnisse der Ermittlungen über die Arbeiterverhältnisse in der Kleider- und Wäscheconfection.

SEIDLER, Ernst: Die Reform der Erwerbs- und Wirthschafts-genossenschaften. (Handelsmuseum. Bd. 12. Nr. 42—43.)

WILLOUGHBY, W.F.: Insurance against unemployment. (Political science quarterly. 1897. sept.)

CHANGE, W.: The Elberfeld and english poor law systems: a comparison. (The Economic Journal. London, Vol. VII., 1897. No. 27.)

IX. Gazdaságtörténet.

BECK, Ludwig: Die Geschichte des Eisens in technischer und kultur-geschichtlicher Beziehung. III. Abtheilung: Das XVIII. Jahrhundert. Braunschweig, Vieweg et Sohn, 1897.

FUNKE, R.: Die Leipziger Messen in Geschichte, Wesen und Bedeutung. Festschrift zum 400jährigen Jubiläum der Messprivilegien. Leipzig, 1897.

*RULAND, H.: Das System der Armenpflege in Alt-Deutschland und in den Reichslanden. (Schriften des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Heft 27.) Leipzig, Duncker, 1896.

GOLDSCHMIDT, L., Les impôts et droits de douane en Judée sous les Romains. Versailles, 1897.

Folyóiratokban.

MARCZALI Henrik: Magyar birtokviszonyok 1711—1740. (Buda-pesti Szemle 1897. október, 250. szám.)

DUBOIS, A.: Les théories psychologiques de la valeur au XVIIIe siècle. (Revue d'économie politique 1897. aug.-sept.)

FLAIX, Fournier de M. E.: Montesquieu statisticien. La population et les finances de l'Italie au XVIIIe siècle. (Journal des Économistes 1897. oct.)

GUYOT, Yves: Deux périodes du commerce de la France 1837—1891. et 1892—1896. (Journal des économistes. Paris, 32. kötet. oct. 15.)

X. Statisztika.

*STATISTIQUE des écoles dans la principauté de Bulgarie pendant l'année 1894/5. II-me partie. Sophia. 1897. (Bolgár nyelven is.)

JAHRBUCH, Statistisches, der Stadt Wien, für das Jahr 1895. XIII. Jahrgang. Wien, 1897.

JAHRBUCH, Statistisches, für das

- Königreich Württemberg. Jahrgang 1896. Stuttgart, 1897.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE de la Ville de Buenos-Aires. VI-me année 1896. Buenos-Ayres, 1897.
- *ANNUAIRE statistique de la ville de Paris. XV-e année 1893. Paris, 1896.
- *MATÉRIAUX pour la statistique du royaume de Serbie. II-me livraison. Belgrad, 1897. (Szerb nyelven.)
- *ANUARIO DEMOGRAFICO de la republica oriental del Uruguay. Ano VII. 1896. Montevideo, 1897.
- *JAARCIJFERS uitgegeven door de centrale Commissie voor de Statistiek. Binnenland 1896 en vorige jaaren. (Francia nyelven is.) S'Gravenhage, 1897.
- *STATISTISH JAARBOEK der Gemeente Amsterdam. 1e Jahrgang, 1895, 4e Stuk. (Francia czimel is.) Amsterdam, 1897.

Folyóiratokban.

MAYR, Georg v.: Zur Pflege der Localstatistik. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1897. Nr. 232. Oct. 14.)

XI. Vegyes művek és czikkek.

- *CORPUS JURIS HUNGARICI. Magyar törvénytár, 1000—1895. Milleniumi emlékkiadás. 1894—1895. évi törvényczikkek és Werbőczy István hármaskönyve. Budapest, 1897.
- *KOLOZSVÁRI Sándor dr. és Óvári Kelemen dr.: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. köt. 2. fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Budapest, 1897. Akadémia.
- *A budapesti fő- és székvárosi állami RENDŐRSÉG évi működése 1896. Budapest, 1897.
- JAHRESBERICHT des grossh. badischen Ministeriums des Innern für die Jahre 1889 bis 1896. 2 Bände. Karlsruhe, 1897.
- JURISCH, K.W.: Grundzüge des Luftrechts. Berlin, Heymann, 1897.
- MÉLIOT, M. A.: Dictionnaire explicatif franco-anglais et anglo-français de finance, de bourse, de sociétés et de mines d'or. Paris, Boyveau, 1897.
- RÉMY, P., consul de Belgique à Alexandrie: Situation économique de l'Egypte de 1891 à 1895. Bruxelles, Weissenbruck, 1897.
- SPALAIKOVITCH, J.: La Bosnie et l'Herzégovine, étude l'histoire diplomatique et de droit international. Paris, Rousseau, 1897.
- *JUDICIAL AND ADMINISTRATIVE STATISTICS for British India for 1895/6. Calcutta, 1897.
- POLICE (counties and boroughs) England and Wales. Reports of the inspectors of constabulary for the year 1896. London, Eyre, 1897.
- *STATISTICA judiciara din Romania pe anul 1890 et 1891. București, 1896. 2 füzet.

Folyóiratokban.

DEMOLINS, Edmond: Le géographie sociale en France. (La Science sociale. Tome XXIV.)

GOBRON, Louis: De la nécessité d'étendre la réhabilitation aux peines disciplinaires prononcées par les Conseils de l'instruction publique. (Revue générale d'administration. 1897. aout.)

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESITŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. november hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának
1897. évi október hó 29-én tartott üléséből.

Jelen vannak: Az elnökség részéről Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandello Gyula főtitkár, lovag Falk Zsigmond ellenőr, Bamberger Béla könyvtáros; a választmány tagjai közül Acsády Ignác, Bernát István, Gaál Jenő, Ghyczy Béla, Horváth János, Kőrösi József, Matlekovics Sándor, Neumann Károly, Neumann Sándor, Pap Dávid, Popovics Sándor, Wickenburg Márk gróf.

1. *Elnök* az ülést megnyitván, üdvözli az új évad kezdetén a választmányt és különösen annak jelenlevő új tagjait, névszerint Ghyczy Béla, Neumann Sándor és gróf Wickenburg Márk urakat, majd a jegyzőkönyv hitelesítésére Ghyczy Béla és Neumann Sándor vál. tagokat kéri föl.

2. *Ghyczy Béla* megköszöni a közgyűlés részéről tapasztalt kitüntető bizalmat s úgy a maga, mint társai nevében biztosíthatja a választmányt, hogy a társaság üdvös céljait teljes erővel előmozdítani igyekezendenek.

Falk Zsigmond kötelességének tartja megemlékezni egy a társaságot is illető eseményről, s azt hiszi, a választmány nézetét osztja, midőn az elnököt valóságos belső titkos tanácsossá történt kinevezetése alkalmából legmelegebben üdvözli.

Elnök köszönetet mond a szíves megemlékezésért, a mely nagyon jól tudja, sehol sem talál nagyobb visszhangra és melegebb érzelemre, mint ebben a körben.

A választmány elhatározza, hogy az elnökét ért kitüntetés fölött érzett örömeinek jegyzőkönyvileg is kifejezést ad.

3. Igazgató mielőtt e folyó ügyek előterjesztésére térne át, megemlékezik a választmány három kiváló tagjának, névszerint Pólya Jakabnak, Ullmann Sándornak és Mudrony Somának elhunytáról. Mind a három nemcsak a Közgazdasági Társaságnak volt buzgó tagja, hanem elismert munkása a közgazdasági irodalomnak; különösen Pólya Jakab, a ki e téren kiváló érdemekre hivatkozhatott. Közli igazgató, hogy a Társaság elismerésének jeléül Pólya ravatalára díszes koszorút tett le; indítványozza továbbá, hogy a három érdemes tagjának halála fölött érzett fájdalmát a választmány jegyzőkönyvileg is fejezze ki.

A választmány ez indítványt egyhangúlag elfogadja s jegyzőkönyvileg mély részvételnek ad kifejezést Pólya Jakab, Ullmann Sándor és Mudrony Soma elhunytá fölött.

4. *Elnök* utal arra, hogy tudomása szerint Pólya Jakab becses szakkönyvtárt hagyott hátra, melyet a Társaság részére kívánatos lenne megszerezni.

A választmány megbizza az igazgatót, hogy a hátrahagyott könyvtárt katalogizáltassa s a mennyiben a Társaság pénzügyei megengedik, ennek megszerzése iránt az özvegygyel tárgyalásba bocsátkozzék.

5. Olvastatnak Gorove László és Jankovich Béla újonnan választott vál. tagok köszönő levelei, valamint Kornfeld Zsigmond levele, melyben köszönetének kifejezése mellett, elfoglaltságára való tekintettel, a választmányi tagságról lemond.

Az utóbbi bejelentés tudomásul vétetik s a megüresedett (4) választmányi tagsági hely a legközelebbi közgyűlésen fog betölteni.

6. Igazgató örömmel jelenti, hogy a Társaság tagjainak száma a szünet alatt szépen szaporodott; egyuttal bemutatja a tagokul ajánlottak névsorát.

Az ajánlottak: névszerint Baross Lajos bankhivatalnok (Budapest), Beniczky György birtokos (Csehi), Budav László dr. min. segédfogalmazó (Budapest), ifj. Breuer Mór birtokos (Eger), Buzát Lajos nagybirtokos (Eger), Farkas Géza dr. pénzügyi fogalmazó (Budapest), Fodor Jenő min. segédfogalmazó (Budapest), Fölkel Károly árvaszéki ülnök (Balassa-Gyarmat), Greiner Arnold birtokos (Eger), Harsányi Ödön vasgyári igazgató (Eger), Kanitz Dezső bankigazgató (Eger), Kanitz Gyula magánzó (Eger), Kanitz Jenő gyáros (Eger), ifj. Korányi Frigyes dr. min. segédfogalmazó (Budapest), Kovách Kálmán műszaki tanácsos (Eger), Nagy Géza bankhivatalnok (Budapest), Sümeghy Árpád birtokos (Eger), Bató Vilmos földbirtokos (Drahi pusztá), Vannay Ignác kir. tanácsos (Balassa-Gyarmat) a Társaság rendes tagjai gyanánt fölvétetnek s erről külön is értesítendők lesznek.

7. Igazgató jelenti, hogy a Társaság tagjai sorából való kilépésüket az alapszabályoknak megfelelően bejelentették ifj. Bródy Lajos, Fodor Ármin, Jármay Gyula, Jeszenszky Pál, Szilágyi Gyula és a Miskolczi középkereskedelmi iskola.

A felsoroltak a f. év végével a tagok sorából töröltetnek, anyagi kötelezettségeknek a mondott ideig való fenntartásával.

8. Igazgató bemutatja a könyvtár rendezésével megbízott Findura Imrének jelentését a könyvtár 1897. év első felében mutató állásáról. Az egész készlet kitett augusztus elején 1.123 művet, 1.119 kötetben, 2.111 füzetben, összesen 4.776 frt 38 kr. értékben. A gyarapodás f. évi január hó 1-től 79 mű 109 kötetben, 117 füzetben, 316 frt 90 kr. értékben.

Közli ennek kapcsán igazgató, hogy a könyvtárt ujabban gyarapították Láng Lajos elnök és Jekelfalussy József min. tanácsos, a központi statisztikai hivatal igazgatója (nagy számu munka átengedésével), a kereskedelemügyi miniszterium (a tözsdeenquête anyaggyűjteménye, Sztéryni József: A magyar ipari szakoktatásról), a földművelésügyi miniszterium (Földművelési Értesítő) és Falk Zsig-

mond lovag (A millennáris kiállítás főjelentése, Matlekovics Sándor szerkesztésében).

A választmány az adományokért meleg köszönetét töl-mácsolja.

9. Igazgató bemutatja a Társaság által kiadott »Gazdasági Politikai Tanulmányok« cz. millennáris emlékkönyvre vonatkozólag f. évi július hó 31-én lezárt elszámolásokat. Az 500 példányban kinyomatott műből elkelt 115 példány: s pedig eladatott a lapoknak (kedvezményes áron) 78 példány, Singer és Wolfner czég utján 37 példány. — Tiszteletpéldányul kiosztatott 37 példány. Az összes kiadás volt 500 frt, az összes bevételek 648 frt 96 kr. (600 frt adomány) s így tisztán fenmaradt 178 frt 96 kr.

A választmány az eredményt örvendetesnek tartja, a számadásokat jelen jegyzőkönyvhöz mellékelte, a fenmaradó 347 példányra nézve pedig elhatározza, hogy azok a hazai kereskedelmi középiskolák és akadémiák, illetve ipariskolák között osztassanak szét.

10. Előterjesztetik a miskolci terménycsarnok titkáranak, Sugár Ignácznak levele, melyben fölkéri a Társaságot, hogy rendezzen föl-olvasásokat a nevezett testület helyiségeiben.

A választmány oly értelemben határoz, hogy a mennyiben akadna felolvasó, szívesen részesíti erkölcsi támogatásban.

11. Igazgató jelenti, hogy a Társaságnak a »Közgazdasági Szemle« szerkesztőjével kötött szerződése ez év végével lejár. Kíváncsnak tartja, hogy e viszony továbbra is fenmaradjon, mindazonáltal szükséges volna, hogy a szerződésnek főleg a dolgozatok díjazására vonatkozó része revisió alá vétessék.

Kéri tehát a választmányt, adjon felhatalmazást az elnökségnek, hogy a tárgyalásokat új alapon a Közgazdasági Szemle szerkesztőjével megindíthassa, tekintve azon körülményt, hogy a kérdés megoldása a Társaság érdekében áll.

Elnök feltétlenül szükségesnek tartja, hogy azok a dolgozatok, melyek a Társaságban felolvastatnak és a Szemlében közzétételnek, megfelelően díjaztassanak. — Figyelmébe ajánlja a választmánynak, hogy a közgazdasági téren olyan csekélyek az erők, hogy azoknak inkább tömörülni s nem szétforgácsolódni kell.

Gaál Jenő azt az indítványt teszi, hogy úgy mint az Akadémiában szokásos, az egyes szakosztályi üléseken bizzon meg az elnök valakit annak elbirálására, hogy a dolgozat közölhető-e?

Hosszabb eszmecsere után a választmány megbizza az elnökséget, hogy a tárgyalásokat a jelzett irányban Jekelfalussy József úrral, mint a Szemle szerkesztőjével indítsa meg s az eredményről tegyen jelentést.

12. Igazgató sajnálatosan constatálja, hogy a szakosztályok eddig gyenge tevékenységet fejtettek ki; mindenesetre ajánlja, hogy az alapszabályoknak megfelelően azok újra alakíttassanak meg.

A választmány a szakosztályokat ekkép állítja össze:

1. *Általános elmélet.* Elnökök: Földes Béla és Mariska Vilmos. Titkárok: Ráth Zoltán és Kovács Aladár. 2. *Állami pénzügyek.* Elnökök: Hegedüs Sándor, Mandello Károly. Titkárok: Teleszky János, Jankovich Béla. 3. *Statisztika.* Elnökök: Jekelfalussy József, Vargha Gyula. Titkárok

Vizneker Antal, Buday László dr. 4. *Valuta és hitelügy.* Elnökök: Lánczy Leó, gróf Tisza István. Titkárok: Fenyvessy József, Lendvai Sándor. 5. *Mezőgazdaság.* Elnök: Forster Géza. Titkárok: Szilassy Zoltán, ifj. Hollán Sándor. 6. *Kereskedelem.* Elnökök: Matlekovics Sándor, Jellinek Henrik. Titkárok: Kormos Pál és Szalai Béla. 7. *Közlekedés.* Elnökök: Szabó Jenő, Keményi Ambrus. Titkárok: Pap Dávid, Mátray Elemér. 8. *Ipar.* Elnök: Gelléri Mór. Titkár: Horváth János. 9. *Gazdaságjog.* Elnökök: Nagy Ferencz, ifj. Neumann Sándor. Titkárok: Neumann Károly, ifj. Emich Gusztáv. 10. *Gazdaság-történet.* Elnökök: Földes Béla, Acsády Ignác. Titkár: ifj. Niemesnyi Mihály, Paikert Alajos. 11. *Sociologia.* Elnök: Körösi József. Titkárok: Hegedüs Loránd, Navratil Ákos. 12. *Munkás-ügy.* Elnökök: Gaál Jenő, Bernát István. Titkárok: Krejcsi Rezső, Somogyi Manó.

13. *Mandello Gyula* főtitkár annak magyarázatául, hogy a folyó évben csökkent az előadások száma, felhossa egyrészt az Országos Magyar Iparegyesület tevékenységét, másrészt a Közgazdasági Ismeretek Tára vállalatnak megindulását, ez utóbbi nevezetesen csaknem az összes szakerőket leköti; reméli azonban, hogy a Társaság által támogatott nagy mű folytán hatalmas lépést tesz a közgazdasági irodalom s nézete szerint felér azzal, hogy épen ennek elvégezhetése céljából nem tartathattak előadások. A jövőben követendő irányra és tevékenységre vonatkozólag elérkezettnek látja az időt arra, hogy feljuttasson egy indítványt, melyet a múlt évben tett meg Neumann Károly vál. tag, t. i. ne csak a szaktudománynyal röviden foglalkozó, hanem cyclusos előadások tartassanak, hogy így a nagyközönség azon részének, mely érdeklődik a közgazdasági tudomány iránt, alkalma legyen e tekintetben megfelelő és helyes fogalmat alkotni magának. Mójában van eziránt konkrét bejelentésekkel is leszámolni, a mennyiben megígérte közreműködését *dr. Farkas Jenő* országos közegészségi főfelügyelő, ki előadást tartana a Familistér intézményéről, melyet alkalma volt Párisban tanulmányozni, továbbá az Élelmezésről Magyarországon. — A Társaság kezdeményezésére ugyanis a belügyminiszter *dr. Farkas Jenőt* bizta meg ezen kérdés tanulmányozásával, melynek eredményét első ízben nyilvánosan a Társaság tagjainak óhajtja tudomásul adni. — Felszólaló maga a Musée Socialról, *Szikora János* a munkásnőkről szándékozik előadást tartani; több referens akadt továbbá a kartell-kérdés előadására, valamint a földművelésügyi miniszteriumban most tárgyalás alatt levő azon törvényjavaslat ismertetésére, mely a földbirtokos és a munkás közti viszonyt van hivatva szabályozni. — Igazgató hasonló-kép nála bejelentett két előadást helyez kilátásba.

Elnök reméli, hogy az előadásoknak sikerülni fog szép számú hallgatóságot vonzani s kéri a főtitkárt, hogy tegye magát azokkal érintkezésbe, kik ilyen előadások tartására hajlandók.

Körösi József bejelenti, hogy most foglalkozik a budapesti részvénytársaságok negyedszázados működésével s reméli, hogy pár hónap múlva elkészül munkájával, melyet be fog mutatni egy szakosztályi ülésen.

Örvendetes tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

AZ 1895. ÉVI TÖZSDEKRIZIS, OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.¹⁾

A »Pénzüntézeti Tisztviselők Országos Egyesülete« által a »Walkó Lajos alap«-ból hirdetett pályázaton jutalmat nyert pályamű.

Magyarország közgazdasága a kiegyezés óta sok mindenféle bajon ment keresztül; küzdött rosszakarattal, tájékozatlansággal, drága hitellel, válságokkal, deficittel s mindenütt mutatkoztak a kezdet nehézségei s a helyes vezetés hiánya. Az 1888-ik év majd minden tekintetben változást, fejlődést s javulást hozott gazdasági életünkbe. Értékpapirjaink árfolyamainak 1895-ig tartott emelkedése is már ez évben vette kezdetét. Már az az egy körülmény, hogy az államháztartást hozzáértő kezek a helyes irányba terelték s hogy a deficit ennél fogva több mint felénnyel, az 1887-ik év 49⁴¹⁷ millió-

---

¹⁾ A mű megírásánál a következő irodalmi források használtattak: *Dr. Karl Mandello*: Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896. 9 kötet. Budapest. *Arthur Raffalovich*: Le marché financier en 1894—95, 1895—96, 1896—97. Paris. 3 kötet. *E. v. Bergmann*: Die Wirtschaftskrisen. Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorien. Stuttgart. 1 kötet. *Ferdinand Moos*: Ursprung, Entwicklung und Zusammenbruch der Speculation in Goldactien. Jahrbuch für Nat.-Oek. u. Statistik. III. F. X. Bd. Jena. 1 kötet. *H. Herkner*: Krisen. Handw.-buch d. Staatswisschft. Bd. IV, Seite 895—912. *E. Struck*: Börsenspiel. Handw.-buch d. Staatswissch. Bd. II, Seite 695—704. *Handwörterbuch d. Staatswissch. II*, IV és supplement idevágó czikkei. *Bagehot*: Lombardstreet, vagy az angol pénzpiacz leírása (ford.). 1 kötet. Budapest. *Speculationskrisen*. Art. in Mayers Konv.-Lex. IV. Aufl. *Deutsch Anton*: 25 Jahre ung. Finanz- u. Volkswirtschaft. 1867—92. Berlin. *Josef Newwirth*: Die Speculationskrisis von 1873. Wien. 1 kötet. *Pester Lloyd*, 1892. II. félév. *L'Économiste* 1895. *The Economist* 1895. *Pester Lloyd*, N. Freie Presse, Actionär Frankfurt, Frankfurter Ztg, Berliner Börsencourir, B. B. Ztg, Volkswirtschaftl. Wochenschrift, M. Pénzügy, Zeitschrift f. Staatswissenschaften, Oesterr. Oekonomist, Wiener Börse s egyéb budapesti, bécsi és berlini napilapok.

járól 24¹⁰³ millió forintra csökkent, kedvezőleg hatott a közgazdaságra. Ezenkívül is úgy mezőgazdaságunk mint iparunk s az annyira elhanyagolt kereskedelem szelleme új, fejlődő irányt vett s erős gazdasági élet kezdődött. A nemzetközi forgalom kibővült, a pessimismus eltűnt, az akadályokat leküzdötték, vállalkozó szellem, üzleti kedv tölti el a kedélyeket.

Sok újat hozott a következő 1889-ik év is, melynek egyes hónapjai gazdagok hazánk gazdasági életének legfontosabb eseményeiben. A deficit majdnem teljesen eltűnt: 3³¹⁵ millió forintra csökkent; államunk hitele annyira javult, hogy az 5⁰/o-os földtehermentesítési kötvényeket 4⁰/o-osra convertálhatták; kibocsátásra került a 4¹/₂⁰/o-os regale kártalanítási kölcsön s ezek, valamint az előző év végén kibocsátott 4¹/₂⁰/o-os vasuti járadék fényes sikereket értek el. Ez év államháztartási s törvényhozási szempontból nagyon kedvező. Roppant fontos a zónatarifa behozatala s a kereskedelem- és közlekedésnek egy miniszter kezében való egyesítése. Pénz bőven volt. Az ipar virágzott, csak árúkereskedelmünk nem mutatott szembetűnő fejlődést. Tőzsdénk, ellentétben a többi európai piacczal, melyek egy részén, különösen Párisban (rézring bukása) krízis uralkodott, hausseban úszott. Ritkaság, hogy értékek úgy emelkedjenek, mint 1889-ben a bányáértékek.

Rimamurányi vasműrészvény 1883 decz. 31-én:	109-ről	1889 decz. 31-ig	176-ra
Sálgótarjáni kőszénbánya »	»	»	» » 433 »
Északmagyarországi »	»	»	» » 165-re

emelkedett; a speculatio különben is meg lehetett elégedve; a helyi papírok árfolyam-értéke 1878-tól 1889-ig 85 millió 840 ezer forinttal szaporodott s ebben az emelkedésben 1889 körülbelül 32 millióval részes. Oly gyors volt egyes papírok árfolyamának emelkedése, hogy a lapok már kezdték figyelmeztetni a közönséget a játék veszélyeire; de nem voltak még túlkapások, a javulás állandóvá lett s a közönség nem vett »non valeur«-öket.

Az 1890. év az előző két év fejlődését folytatta, nagyobb emotio nélkül. A deficit teljesen megszűnt, sőt 28⁴⁵⁵ millió feleslegünk volt; a törvényhozás főleg tarifa- s munkásbiztosító reformokkal, kereskedelmi szerződésekkel, iparsegítő törvényekkel foglalkozott. Állami kedvezményekkel létesítet-

ték a Magyar ipar- és kereskedelmi bank r.-t.-ot, a Magyar kereskedelmi r.-t.-ot. A főváros convertálta régibb, magas-kamatozású kölcsöneit, a Magyar földhitelintézet pedig 4°/o-os talajjavítási zálogleveleket bocsátott ki. Érezni lehetett, hogy az üzleti élet jobban pezseg, mint az egész múlt tíz év alatt, vágyat a gazdasági fejlődés után s az elért eredmények nagyobb becsülését. Tartós lesz a fejlődés.

Az 1890-ik évet Londonban a Baring-bukás teszi emlékezetessé s az ez által az európai tőzsdéken beállott kedvezőtlen hangulat visszahatott mi ránk is. 1891 csekély visszaesést mutat az előző évek rohamos emelkedésével szemben. Ugy tűnik fel, mint pihenő a nagy munka közben, hogy utána ujult erővel lássunk a nagy feladatokhoz. Mert volt még hátra nagyon sok végezni való (mint a hogy van most is és lesz is mindig) s ez év meghozta előkészítésüket; már hivatalosan emlegették valutánk reformját, a miniszteriumban dolgoztak a terveken s előkészítésképen 130 millió frt. értékű arany jött az országba. Ez évben történt még az osztrák-magyar államvasut magyar vonalainak államosítása, fontos kereskedelmi szerződések kötése. »Sarkpontnak tekinthetjük ez évet, mely átvezet az eddigi rögös útról«, — a gazdaságilag helyes, jóléthez vezetőre.

A tőzsdén s vele szorosan összefüggő körökben már ez évben tapasztalhatunk oly jelenségeket, melyek a későbbi, 93, 94, 95-ös évek hausse irányzatának jellemző sajátosságai. Megkezdődött egyes vállalatok »reorganizálása«, mások alapítókéiket emelték fel, az új vállalatok részvénykibocsátásait sokszorosán túljegyezték, híreszteltek államosítást, conversiókat, sokat játszottak olcsó pénzzel és verték fel az árfolyamokat. Novemberben be is állott (oly hír folytán, mely később valótlannak bizonyult) a depresszio s az árfolyamok 15—50°/o-al estek. Ennek daczára az év végén a helyi értékek árfolyamnyeresége 13¹/₂ millió forintra rugott.

Érdekes jelenséget hozott az 1892. év. Mig a külföldi viszonyokat így jellemzik: »komor árnyakkal telt kép tárul elénk, ha az elmúlt év gazdasági eseményeit teljességükben tekintjük át«, nálunk minden a legrózsásabb színben úszott. Ekkor váltak törvénynyé a valuta-javaslatok s ez év hozta fényes bizonyítékát a magyar államhitel megszilárdulásának. Aranyjáraadéunk árfolyama Berlinben (1889) 87¹⁰-ról (1892)

96·20-ra, papíráradékunk 74·80-ról 85·10-re emelkedett. A tárgytól eltérő volna e helyen valutarendezésünk s a vele összefüggő conversio történetét s jelentőségét tárgyalni s csak annyiban kell foglalkoznunk vele, a mint a következő években a tőzsdei felfogásra s hausse irányzatra jelentős befolyással volt. Ily óriási conversiok mindig nagy, legtöbbször közvetlenül jó behatással vannak a közgazdaságra. A forgalom kibővül, a vállalkozási kedv növekszik, sok pénz áll a piac rendelkezésére. A következő években beállott hausse főokát e milliárdot képviselő conversiora kell visszavezetni. 483·72 millió frt értékű papír- s ezüstjáradékot s 16·70 millió frt értékű aranyjáradékot vontak el a forgalomtól, mely kamat- és törlesztési szükséglete 25·81 millió forintba rugott s helyükbe 1062 millió korona értékű és 18 millió frt aranyjáradékot bocsátottak ki 22·10 millió frt kamat-szükséglettel. A kamat-megtakarítás 3·716 millió forint volt, ennyivel kevesebbet kaptak ezentúl a tőkepénzesek ugyanazon tőke után. Sok pénz jött ekkor s ezután az országba külföldről, értékpapírok eladása s aranybeözönlés útján. A kamatláb állandóan alacsony niveauun állt. Természetes, hogy a tőzsdejátékosok kihasználták e körülményeket saját céljaikra. Pénzt kaptak sokat és olcsón, a jövedelmükben megcsappant tőkések is segítették őket, az árfolyam emelkedésében remélvén visszanyerni azt, mit kamat címén veszítettek. Az alacsony százalékokra alapítva hajtották fel az árfolyamokat, szabadon »à la Nietzsche« alakítva át őket. S a körülmények kedveztek ez iránynak. 1893 elején általánosan követelték a bankkamatlábnak 3·6%-ra való leszállítását s ámbár ez nem következett be, a többi pénzintézet csak 3·6%-ot fizetett betétek után. Tőzsdei célokra, reportkamatláb 3½—5% volt s csak az év végén szállott magasabbra. A részvénytársaságok körében is oly események történtek, melyek egymásra való visszahatással mindig a hausse okai és okozatai szoktak lenni. Az egész ország területén 49 tőkeemelés történt, főleg pénzintézeteknél és iparvállalatoknál; 147 alapítás szaporította a részvénytársaságok számát, 53·98 millió forint alaptőkével, ezek közt 56 bank és takarékpénztár 5·72 millió forinttal és 52 iparvállalat 17·93 millió frttal. Az 1893. év összes kibocsátásai a tőkefelemelésekkel együtt 153·30 millió forintba rugtak az előző év 70 milliójával szemben! S hogy mennyire emelkedtek az ár-

folyamok, mutatja az, hogy helyi papirjaink értékszorodása 34¹⁰⁵ millió frtot tett, mint 1878 óta¹⁾ egy évben sem.

Az árak 1888-ban kezdődött rohamos emelkedését mutatja az alanti táblázat:

Papírok neve	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
Magy. aranyjáradék	96 ²⁰	102 ⁴⁰	101 ³⁰	103 [—]	107 ¹⁰	114 ³⁰	116 ⁷⁰
» papir } járadék	79 ⁶⁰	93 ⁵⁰	98 ³⁰	100 [—]	101 ⁷⁰	100 ⁴⁰	100 ⁴⁰ 94 ⁹⁰
Osztr. aranyjáradék	107 [—]	109 ⁷⁵	108 ²⁵	106 ⁷⁵	109 ²⁵	116 ⁵⁰	118 ²⁵
Osztr. papir } járadék ..	90 [—]	97 ⁷⁵	101 [—]	102 [—]	102 ²⁵	100 ²⁰	97 ⁷⁵
Magy. nyere. kölcsön	119 [—]	129 ⁵⁰	136 ⁵⁰	134 ⁵⁰	138 [—]	144 [—]	147 ⁵⁰
Magy. hitelbank	265 [—]	306 ⁵⁰	343 [—]	359 ⁵⁰	331 ⁷⁵	360 ⁷⁵	418 [—]
Osztrák hitelintézet	164 ³⁰	309 ⁷⁵	318 ⁷⁰	308 [—]	290 ⁸⁰	312 ²⁰	346 ²⁵
Osztr.-magy. államvasut.	108 ⁵⁰	252 ⁵⁰	228 [—]	242 [—]	298 ⁷⁵	292 ⁵⁰	309 [—]
Magyar leszámítoló bank	83 ⁷⁵	98 ⁷⁵	110 ⁹⁰	115 ⁸⁰	111 [—]	115 [—]	233 ⁵⁰
» jelzálogbank	122 ²⁵	140 [—]	151 ⁷⁵	160 [—]	171 ⁵⁰	187 [—]	233 ⁵⁰
Pesti magy. keresk. bank	654 ⁵⁰	738 [—]	820 [—]	953 [—]	1.011 [—]	1.047 [—]	1.116 [—]
Hazai takarékpénztár	7.000 [—]	7.875 [—]	10.150 [—]	8.150 [—]	8.456 [—]	8.325 [—]	8.875 [—]
Első biztosító társaság	2.830 [—]	3.130 [—]	3.455 [—]	3.000 [—]	3.060 [—]	3.290 [—]	3.640 [—]
Közuti vasut.	385 [—]	404 [—]	412 [—]	380 [—]	330 [—]	400 [—]	470 [—]
Budapesti gőzmalom	980 [—]	1.065 [—]	850 [—]	1.065 [—]	1.240 [—]	1.375 [—]	1.900 [—]
I. magy. részv. sörfőzde	830 [—]	745 [—]	930 [—]	875 [—]	950 [—]	1.210 [—]	1.390 [—]
Athenaeum	523 [—]	426 [—]	465 [—]	458 [—]	410 [—]	395 [—]	505 [—]
Ganz	745 [—]	1.020 [—]	1.405 [—]	1.470 [—]	1.800 [—]	1.865 [—]	1.750 [—]
Schlick	130 [—]	130 [—]	236 [—]	235 [—]	240 [—]	237 [—]	270 [—]
Rimamurányi	92 [—]	109 [—]	176 [—]	160 ⁷⁵	170 ⁵⁰	179 ⁵⁰	213 ⁵⁰
Salgótarjáni	175 [—]	197 [—]	433 [—]	434 [—]	634 [—]	614 [—]	732 [—]
Északmagyarországi	89 [—]	116 [—]	165 [—]	159 [—]	166 [—]	173 [—]	256 [—]
Drasche	207 [—]	244 [—]	368 [—]	435 [—]	560 [—]	526 [—]	624 [—]
Kőbányai gőztéglagyár	225 [—]	247 [—]	410 [—]	450 [—]	560 [—]	695 [—]	970 [—]
Ált. waggongyár	58 [—]	74 ⁵⁰	83 [—]	86 [—]	92 [—]	104 [—]	305 [—]
Nemzetközi waggongyár	48 [—]	72 ⁵⁰	86 [—]	105 [—]	109 ⁵⁰	131 [—]	339 [—]
Fiumei rizs	610 [—]	700 [—]	970 [—]	925 [—]	1.000 [—]	1.130 [—]	—
Ujlaki téglagyár	—	151 [—]	168 [—]	153 [—]	253 [—]	331 [—]	375 [—]

Míg a budapesti tőzsde híven tükrözte vissza hazánk közgazdasági életének e fejlődő hatéves korszakát, a külföldi tőzsdék az ott uralkodó kedvezőtlen viszonyok miatt, nem tudtak állandóan ily rózsás hangulatban maradni, sőt az egyes — rövid ideig tartó — hausse irányzatokat csakhamar megszakitotta valamely gazdasági válság és zavar. Az ipar küzdött a túltermeléssel és socialis bajokkal; napirenden voltak

¹⁾ Ez évtől kezdve van kimutatásom.

a strikeok, a béremelés-követelések; e mellett a termelt mennyiségek szaporodása, a közlekedés olcsósága és tökéletesedése s ennek következtében a távolságok megszűnése miatt az árak süllyedtek s a verseny növekedett.¹⁾ A kereskedelem sem állt kedvező csillagzat alatt; nem voltak kereskedelmi szerződések, védvamos, retorsiós rendesen uralkodott. A legtöbb országban ily körülmények közt csekély volt a vállalkozási kedv, a tőke felgyűlt, használatlanul feküdt s érték-mérője, a kamatláb, leszállott. Londonban a magánkamatláb még a válságos 1890-es esztendőben sem emelkedett 3⁵/₀ fölé s átlag 2⁰/₀ volt; a bankkamatláb 1892-ben majdnem teljes félévig 2⁰/₀ volt. Az angol bank tartaléka (1894. december 31-én) 11⁴⁰⁰ millió £-ról, 1891. december 30-án 13⁰⁹³ millióra, 1892. december 28-án 15³⁶³ millióra, 1893. december 27-én 15⁴⁸⁸ millióra, 1894. december 26-án 23⁶⁷¹ millióra változott (mely utóbbi a kibocsátott bankjegyekhez viszonyítva 63⁵/₈⁰/₀-nak felel meg); letétjei 24⁹⁴⁸ millió £-ról, 1893-ban 29²⁸⁵ millióra s 1894-ben 32³²⁰ milliónyi addig el nem ért magasságra emelkedtek. A takarékbetétek nagy növekedése, a takarékoság fejlesztése, könnyűvé tétele, a tőkék gyors hozzáférhetősége új kibocsátásoknál, a nagy tőkék alakulása nyomta le a kamatlábat s okozta a conversiókat; az angol consolt 565 millió £ összegben 1888-ban 3⁰/₀-ról 2³/₄⁰/₀-ra convertálták s ez 1903-ban önként fog 2¹/₂⁰/₀-ra csökkenni. Ily körülmények között a tőke másfelé keresett jövedelmezőbb elhelyezést. Merész speculatiókba bocsátkoztak, az angol s német tőke nagy hitelt nyújtott exotikus és tengerentúli, még rendezetlen viszonyok közt levő államoknak. Berlinben és Londonban 1889-ben valóságos lázzal vetették magukat iparvállalatokra és tengerentúli értékekre. Angliában azután beállott a reactio s a délamerikai államoknak hitelező nagy bankház, Baring Brothers & Co., megbukott. Így megint eltűnt egy tőkeelhelyezési forrás. Az angol pénzpiacz szokva volt évenként 30 millió £-et amerikai vasutvállalatokba fektetni; az 1893-ban beállott amerikai krízis ezen tőkelevezető csatornát is betömte. Párisban az 1890-es évek elejét a Panama-bukás tette emlékezetessé. Beteg gazdasági viszonyokkal bíró kisebb

¹⁾ Árak esése		Búza	Kávé	Czukor		Juta	Vászon
1893-ról	sh.	26 ⁶	80 ³	12 ⁰	£	15 ¹⁵	d. 7 ¹ / ₂
1894-re		20 ⁹	63 ⁹	7 ⁹		11 ¹⁰	6 ¹ / ₂

európai államok is fizetésbeszüntetéssel fenyegették a tőkét. Sokat veszítettek ekkor spanyol, portugál, olasz, görög értékekben.

Ezen tényekből fejlődött ki 1894-ben a tőzsdejáték. A tőke biztos jövedelmű papírok hiányában mintegy ki volt éhezve s a mennyiben ilyen értékek egyáltalában voltak, ezek valószínűs »prix de famine«-t értek el. A biztos járadékokat lefoglalták a »biztosítékok«; árvapénzeket, fedezeteket, óvadékokat helyeztek el bennük, sőt a tőke is, a leszámítolási üzlet hiányában, kénytelen volt járadékokat vásárolni. Az így csökkenő jövedelem folytán, azok, kik nem voltak e csekély kamatozással megelégedve s a kikre már nem is igen jutott volna e papirokból, kétes értékeket vásároltak; a kapitalista inkább kitette tőkéjét annak, hogy elveszti, azon reményben hogy jövedelme gyarapszik. A használatlan tőke növekszik, birtokosaik legalább ideiglenesen a tőzsdén akarják alkalmazni, vagy a hitelintézetekre bizzák vagyonukat, melyek ismét a tőzsdén jegyzett papírokra kölcsönzik. A hivatásszerű játékosok könnyen kapnak hitelt, az állampapírok árfolyamai emelkednek, a tőkésítés alapjául szolgáló kamatláb csökken, türelmetlenekké, könnyen-hívókké válnak az emberek. Ezen lélekállapot eléggé ismeretes, gyakran vizsgálták már. A mi változik, az a játékosok figyelmének tárgya. Vasutak, biztosító társaságok, hitelintézetek, jelzálogbankok, iparvállalatok, exotikus állampapírok kötik le felváltva a speculatio érdeklődését. Úgy látszik, hogy minél merészebb, idegenebb, homályosabb s veszélyesebb valamely új irány, annál vonzóbb is.¹⁾

A használatlanul álló tőkék nagy mennyisége jellemzik főleg 1894-et. A hausse főokát a kamatláb csökkenésében találjuk. A nagy jegybankok is erős tartalékok felett rendelkeztek. Jellemzésükre álljanak itt a következő adatok:

Októberben	M i l l i ó m á r k á b a n								
	Német bank			Angol bank			Franczia bank		
	1892	1893	1894	1892	1893	1894	1892	1893	1894
Váltótárca . . .	662	717	645	479	509	378	910	803	725
Bankjegy forg. .	1.059	1.025	1.059	539	523	515	2.566	2.791	2.792
Ércfedezet . . .	868	750	929	522	529	733	2.365	2.364	2.511
Fedezetlen bankj.	191	275	130	17	1	218	201	427	281
Letétek	383	360	474	742	718	894	541	371	422
Jegyforg. viszonya a fedezethez . .	60%	54%	62%	41%	42%	52%	76%	75%	75%

¹⁾ A. Raffalovich: Le Marché financier en 1894—95.

Kitünik ebből, hogy a bankjegyforgalom fedezete mindenütt erősödött, míg maga a jegyforgalom kisebb; a letétek ellenben szintén erősen emelkedtek. A constatálható aranykészletek 1885-ben 4536 millió M.-ra, 1890-ben 6047½ millió M.-ra, 1894-ben 8581 millió márkára rugtak. A kamatláb következőkép alakult 1894-ben:

London		Berlin (átlag)		Páris (átlag)	
Bank kamat	Magán %	Bank %	Magán %	Bank %	Magán %
2—3	0·25—2	3·14	1·77	2·50	1·87

A használatlanul álló tőke a tőzsdére özönlött s ott az értékek oly emelkedését okozta, mely semmikép sem egészséges gazdasági viszonyok folyománya. Az árak változása gyakori és gyors volt; úgy a nemzetközi játékpapírok, mint a helyi értékek emelkedtek, úgy látszott, mintha erős, gazdag gazdasági élet volna a mozgalom alapja; a lapok tele voltak gazdasági s főleg tőzsdei hírekkel, a bankok s egyéb a tőzsdével foglalkozó körök nyakig voltak a dologban. Minden nap hozott valami újat: alapítást, vagy alaptőkeemlést, fusiót s társaság kiválását más vállalatokból, vagy ha egyéb nem volt, később valótlannak bizonyuló híreket. A tőzsde pedig akármilyen hirre hausse-szal válaszolt. Minden nap más és más papircsoport keltette fel a figyelmet. Ha egy vasgyárról érkezett kedvező hír, az összes vasgyár-részvények emelkedtek; ha egy állampapír nyert árfolyamban, nyert a többi is. A kibocsátások óriási túljegyzéseket értek el. Páris városa kölcsönét 90-szeresen, a magyar vaskapu-kölcsönt 72-szeresen, a »chemins orientaux« elsőbbségi kötvényeit 100-szorosan jegyezték túl. Ime az árfolyamok emelkedése a párisi tőzsdén:

Á r f o l y a m	1893 1894		Á r f o l y a m	1893 1894	
	decz. 31	decz. 31		decz. 31	decz. 31
3 ^o /o francia járadék	93·25	101·62	Congo járadék . . .	64·00	87·50
4 ^o /o magy. arany »	97·00	103·25	Banque de Paris . .	645·00	751·25
4 ^o /o orosz járadék .	98·85	100·80	Compt. Nat. d'Ese. .	492·50	561·25
Olasz » .	79·50	86·80	Crédit Lyonnais . .	771·25	836·25
1 ^o /o Török » .	22·70	25·50	Banque int. de Paris	442·50	511·25

Nagyon erősen emelkedtek az orosz értékek, a francziák chauvinismusa ebben is kedvét akarta tölteni. Lehetővé tették 1 milliard R. 5⁰/₀-os papíráradék convertálását 4⁰/₀-osra; a 400 millió franc 3¹/₂ ⁰/₀-os orosz vasuti kölcsön-kötvények kibocsátásának óriási sikere volt; Párisban 30-szoros, Berlinben 10-szeres, Szent-Pétervárott 3¹/₂-szeres túljegyzés volt és London is 25 millió £-et jegyzett. Az orosz papírok következőkép emelkedtek:

P a p í r	1892 decz. 31	1893 decz. 31	1894 decz. 31
Banque d'escompte	492 1/2	494.—	661.—
» russe p. l. com. étr. .	286.—	330.—	464.—
Gust.	127 1/2	128.—	143.—
Usines de Briansk	94.—	130.—	388 1/2
Tramw. de St. Petersbourg .	70.—	61.—	190 1/2

S így volt ez a többi európai piacon is. Berlinben a pénzintézetek nagy nyereséggel bocsátották ki a papírokat. Volt román, norvég, osztrák, magyar államkötvény, anatóliai, urali, osztrák, magyar vasuti elsőbbségi kötvény; jelzáloglevelek; a tőzsdén 9 új iparvállalat részvényét jegyezték; az összes kibocsátásokra felhasznált tőke 875·67 millió M.-t tett (1893-ban 873, 1892-ben 844 millió M.) s ebből 203 millió állampapír (93:356, 92:314), 79 millió M. iparvállalati tőke (93:25, 92:15), 36 millió hitelintézeti (93:34, 92:2¹/₂!). Idegen államokból jött kibocsátások pedig 385 millió M.-ra rugtak (93:342, 92:172). A jegyzésekre vonatkozólag elég tán megemlíteni, hogy a 160 milliónyi évi államkötvényt 87·70-es árfolyamon 22-szeresen túljegyezték. A fontosabb papírok árfolyamai a következőkép emelkedtek:

P a p í r o k	1894 jan. 1.	1894. decz.
3 ⁰ / ₀ német járadék	86.—	95·50
5 ⁰ / ₀ olasz »	76.—	85·50
4 ⁰ / ₀ magyar »	96·10	101·75
Osztrák hitel	219.—	242.—
Disconto Gesellschaft	178.—	207.—
Laura Hütte	114.—	123.—
Bohumer	122.—	140.—

Még mielőtt Londonra s az ott uralkodott, e periodust jellemző aranybánya-részvény-»boome«-ra térnénk át, érdekes ez idő másik főjelenségét, a conversiókat áttekinteni. A »Moniteur des Intérêts Matériels« szerint 1894-ben a convertált papirok értéke 12 milliard 641 millió francra rugott, legnagyobbbrészt 5⁰/₀-os papirokat convertáltak 4⁰/₀-osakra (3145 millió) és 4¹/₂-⁰/₀-okat 3¹/₂-⁰/₀-osokra (7 milliard). Sőt a 2¹/₂—2⁶/₀-os járadékok is 376 millióval szaporodtak. A tőketulajdonosok 119¹/₂ milliót vesztettek jövedelmükben s ugyanennyit nyertek az adósok. Oroszország milliard-conversiója már említve volt (az állam megtakarítása 20 millió R.). Kis államok, mint Svéd-, Norvégország, Dánia, Egyptom lépnek fel conversiókkal, sőt Törökország is kísérletezik. E tényezők mind lényegesen hozzájárultak a többi, habár kevésbé biztos, de nagyobb jövedelmű papirok árfolyamainak felferéséhez. Azzal okolták meg ez irányt, hogy most már kisebb kamatozással kell elfogadni az osztalékpapirokat is s nagyobb összeggel kell azokat tőkésíteni. Hogy mennyiben hajtották túl ez eszmét a valóságban, mutatja a nemsokára bekövetkezett krízis.

E krízisnek közvetlen okozója azonban nem e papirok árfolyamainak mértéktelen felferése volt, ámbár így is be kellett volna következnie, hanem azon aranyláz és speculatio, mely a londoni »Kaffir circus«-ban keletkezett s onnét egész Európára elterjedt.

* * *

A délafrikai aranybányák már 1889-ben keltették fel a tőke figyelmét, mely akkor is annyira belevetette magát e vállalatok elővigyázat nélkül való alapításába s részvényeik árfolyamának felhajtasába, hogy a visszahatás nemsokára bekövetkezett és Dél-Afrika négy évre ismét homályba borult. E négy évben az angol gazdasági élet igen nyomott volt s nem érdeklődött új irányok és vállalatok iránt. Az aranybányák főemberei felhasználták ez időt, serényen dolgoztak s bányáik értéke megszázsorosodott, úgy, hogy a krízis nyomasztó hatása alól felszabaduló angol piacznak csakhamar feltűnt és nagy hevesen kapták fel az új gazdagsághoz vezető utat. A tőke azonban sokkal kevésbé merült a lázba, mint a hivatásszerű játékosok és a nagyközönség s ennél fogva a visszaélések nagy mérvet öltöttek.

A délafriakai aranybányák főcontingense, a »Witwatersrand«ben lévő termelése például következőkép alakult 1887-től (obonokban):

1887	23.105	szaporodás az előző évvel szemben	
1888	208.121	» » » » »	800 %
1889	411.557	» » » » »	98 »
1890	494.817	» » » » »	20 »
1891	729.238	» » » » »	48 »
1892	1,210.468	» » » » »	66 »
1893	1,478.477	» » » » »	18 »
1894	2,024.159	» » » » »	37 »
1895	2,277.635	» » » » »	13 »
1896	2,275.428	csökkenés » » » » »	0.1 »

Ily mértékű aranytermelés példátlan volt eddig. Az egész terület arany mennyiségét 1893-ban Hamilton Smith 325 millió £-re, 1894-ben Theodor Rennert 450 millió £-re, Schmeisser 1250 millió £-re becsüli, mely szám hatszor annyi mint Kalifornia termeléseé 1849-től 1893-ig. E számok, habár valószínűleg túlzottak, mégis szép reményekre jogosítók és nagy nyereséget biztosítanak a bányatulajdonosoknak. Azonban e bányák mind kimerülnek; Mercet szerint »az aranybánya pénztárczának tekinthető, melynek tartalma elfogy, ha használják«; némelyik élete tán csak 10—20 év s így jövedelmében egy szersmind amortisálni kell a tőkét. Követelni lehet — sőt kell is — ily értékeknél a 25%-nyi kamatozást. Lássunk azonban egy pár adatot¹⁾ az észszerűtlen állapot megvilágítására.

A társaságoknak csak egy kis része fizet már osztalékot s több mint négyszer annyi még nem; vannak ezen kívül még egyéb mezei »exploration« vállalatok. Az összes papírok árfolyamértéke viszonyítva a kibocsátási értékhez a következő:

	kibocsátási tőke	árfolyam- érték
Osztalékot fizető vállalatok	6,554.727	38,524.400
» nem » »	27,729.954	113,229.046
Mezei, »exploration« s egyéb	15,872.679	63,579.178
	50,157.360	215,372.624

S az osztalékot fizető vállalatok csekély jövedelmezésöge látszik a következő táblázatból:

¹⁾ Mind az angol Economist-ből.

A társaság neve	A kibocsátási tőke £	Árfolyam értéke 1895. szept.	Osztalék ‰		Árfolyam		Jöved. az árt. érték. viszó- nyra ‰-ban
			1894	1895	1894 jan. 1.	1895 szept. 6	
Chimes	100.000	325.000	25	45	1 ³ / ₈	3 ¹ / ₄	27 ³ / ₄
City and Suburban . .	85.000	2,295.0 0	50	75	11 ¹ / ₄	27	5 ¹ / ₂
Crown Reef	120 000	1,440.000	50	25	9 ¹ / ₈	12 ¹ / ₄	4 ¹ / ₈
Durbau Roodeport . .	125.000	1,993.750	60	30	—	8 ⁷ / ₁₆	6 ⁷ / ₈
Ferreira	90.000	1,845.000	152	65	8 ¹ / ₈	18 ³ / ₄	6 ¹ / ₃
Geldenhuis Estate . .	200 000	1,387.500	30	30	4 ¹ / ₂	7	8 ³ / ₄
Geldenhuis Mainreef .	150.000	246.100	—	10	2 ² / ₆ sh	1 ³ / ₄	12 ³ / ₄
Glencairn	225.000	998.400	12 ¹ / ₂	15	—	4 ³ / ₈	6 ⁷ / ₈
Heriot New	88.750	976.250	40	90	3 ¹ / ₃	11 ¹ / ₈	16 ¹ / ₄
Jubilee	50.000	537.500	120	60	7	10 ⁷ / ₁₆	11 ¹ / ₂
Jumpers	100.000	875.000	55	25	3 ¹ / ₈	8 ¹³ / ₁₆	6
Kleinfountain	185.000	1,087.000	12 ¹ / ₂	12 ¹ / ₂	⁵ / ₆ sh	6 ³ / ₈	4 ¹ / ₄
Langlante Estate . .	470.000	3,172.000	45	25	3 ⁷ / ₈	3 ¹⁵ / ₁₆	7 ¹ / ₂
May Consolidated . .	252.500	970.000	—	10	4 ⁷ / ₈	3 ¹⁵ / ₁₆	5 ¹ / ₈
Meyer & Charleton . .	85.000	627.000	55	25	—	7 ³ / ₈	6
Nigel	200.000	1,525.000	50	20	3 ¹ / ₈	7 ¹¹ / ₁₆	5 ³ / ₄
Orion	160.000	650.000	105	20	—	—	8 ⁷ / ₈
Primrose New	278.750	2,160.000	40	25	3 ³ / ₄	7 ¹⁵ / ₁₆	6 ¹ / ₂
Robinson	2,750.000	6,118.750	10	6	4 ⁵ / ₈	11 ¹ / ₈	5 ¹ / ₂
Roodeport united . .	150.000	1,181.250	20	25	1 ³ / ₈	4 ¹¹ / ₁₆	6 ¹ / ₈
Simmer & Jack . . .	250.000	5,437.500	30	20	3 ³ / ₄	21 ³ / ₄	2
Stanhope	34.000	52.500	100	30	1 ¹ / ₄	1 ⁷ / ₁₆	40
Transwaal Gold . . .	260.000	2,502.000	10	10	—	9 ³ / ₄	2 ¹ / ₁₆
Wemmer	55.000	619.000	—	100	4 ⁵ / ₈	11 ¹³ / ₁₆	17 ¹ / ₂
Worcester	90.727	442.300	50	30	1 ¹ / ₂	4 ³ / ₄	6 ¹ / ₄

És még jobban tűnik ki az árfolyamok aránytalan magassága, ha a tényleges osztalékot azzal hasonlítjuk össze, mely 5⁰/₀-os osztalékhoz szükséges. Ime egy pár adat:

A társaság neve	Árfolyam	A jövedelmezőség tartama	Osztalék 1894-re	Azon összeg, mely 5 ⁰ / ₀ ka- matozáshoz szükséges
Crown Reef	10 ³ / ₄	10	60.000	168.000
Ferreira	17 ¹ / ₄	15	133.500	147.500
Geldenhuis Estate . .	7 ⁵ / ₈	16	60.000	140.000
Jumpers	5 ³ / ₈	8	55.000	82.800
Meyer & Charleton . .	8	13	42.869	127.600
New Heriot	12 ⁵ / ₈	10	34.000	99.000
Primrose	7 ³ / ₄	18	112.000	187.000
Salisbury	6 ¹ / ₄	11	—	75.300

A játék óriási mérveket öltött e papirokban, mit nagyban segített a részvények 1 £-nyi csekély névértéke. Párisban kis vagyonúak is tételenként 5—6000 East-Rand-et, 10—15000 Rand-fontaint vettek. Nem csoda, ha az árak így felszöktek. Mig így a Witwatersrand-ben 50 bánya termelése 518 ezer £-ról 1½ év alatt csak 647 ezer £-re emelkedett, ugyanezen időben a részvények árfolyamértéke több mint háromszor annyira, 16 millió £-ról 52 millió 800 ezer font sterlingre szállt fel, vagyis a termelés 20%-nyi növekedésének az árfolyam 175%-nyi emelkedése felelt meg. Számtalan új társaságot alapítottak, melyek mennyiségét meghatározni sem lehet, mert legnagyobb részük szédelgésre, agiotage-ra alapítva, nem is jutott rendes, működő állapotba. Sőt nagyobbította a chaost azon körülmény, hogy nemcsak aranybánya-részvények, hanem aranykereső (Land Exploration Company) vállalatok s aranybánya-részvényekkel kereskedő vállalatok (Trusts), s bankok papírjait is belekeverték az áradatba. Hogy minél több részvény legyen, melynek árfolyamemelkedésén nyerni lehet, a már meglevő társaságok tőkéit megnagyobbították, »felhigitották«; fiókvállalatok váltak ki, melyek az anyavállalat birtokának egyes »claim«-jeit, vagy »reef«-jeit vették át. Ez rendesen azzal járt, hogy az anyavállalat az új részvények egy részét megtartotta (s talán az »átvételi tőké«-re alaptőkefelelőlést eszközölt!), a többire saját részvényeseinek volt »elővételi joga« magas agióval. Prospectusok jártak a közönség kezében, melyek magas agióval való részvényjegyzésekre s befizetésekre hívták fel a tőkepénzeseket, a nélkül, hogy a vállalat birtokát, vezetőségét, remélhető jövedelmét, sőt nevét is tartalmazták volna. A Londonderry mine részvényeinek kibocsátása valóságos vigjátékba illő történet. A bányákat, melyeket az alapítók 180 ezer £-ért vettek, 700 ezer £-en akasztották a részvényesek nyakába. Ime más példa.¹⁾ Egy berlini cég, Sacke's African Development című vállalat share-jeinek jegyzésére hívja fel committenseit. A körlevél így kezdődik: »Megszereztem Sacke Simonnak, Transvaal bányaipara egyik legtehetségesebb emberének összes birtokát, mely bérletből (leases), szabad birtokokból (freehold) s elő-

¹⁾ Frankfurter Zeitung.

vételi jogokból (options) áll s melyek Witwatersrand, Heidelberg, Potchefstroom és Lydenburg kerületekből foglal magában 50.000 acret; egyes részei már igen értékeseknek bizonyultak; Sacke most Európába jön; el akart már mindent adni Barnatonak, de rábeszéltem, hogy nekem engedje át; meg akartam szerezni üzletbarátaimnak e fényes birtokot.« Ugy ezen »adatok«, mint az esetleges 250.000 £-nyi alaptőke nagysága *kabeltíviratokból* vannak véve s más biztosat nem mondanak, mint hogy 70.000 share-re 1 £ névérték mellett $1\frac{3}{4}$ £ (+ 6 d. courtage) árfolyamon előjegyzéseket fogadnak el, fentartva a részletek megváltoztatását, sőt a társaság neve sem lesz biztosan ilyen. Vajjon mivel okolja ez »alapító« a $\frac{3}{4}$ £-nyi, vagyis 75% agiót? Tudják már, hogy a vállalat meg fog alakulni s hogy ha igen, jövedelmező lesz-e? Az egész a játékosok vakságára volt alapítva, mint oly sok más is, még sokkal rosszabb »feltételekkel« alapított társaság.

Az agio kihasználásának legkedveltebb módja az alaptőke szaporítása. A Banque Commerciale et Industrielle de Paris vezetése alatt álló angol-francia consortium például a »Bechuanaland Exploration Company« alaptőkéjének megkettőzését hirdeti, 100.000 £-ról 200.000-re. Az új részvényeket $1\frac{1}{2}$ £-gel kínálták »s ha az új részvényeket a részvényesek teljesen át nem vennék, az angol-francia csoport kötelezi magát, a hátralevő részt ugyanazon áron átvenni, azonban a csoport fentartja magának azon jogot, hogy a következő (1896) év december 31-ig a részvényeket elővételi joggal 35 shillingért vegye át«. A társaság régi részvényei ekkor 3 £-gel voltak jegyezve, az agio-nyereség $1\frac{1}{2}$ £ lett volna; mire való tehát a »csoport« garantiája? És mit ér egyáltalán e garancia, hiszen a csoportnak se birtoka, se vagyona s a részvényesek mindenesetre a rövidebbet húzzák, mert most kétszer annyi tőkére jut ugyanazon jövedelem. S mégis, hogy kaptak a részvényesek az ily kibocsátásokon!

Az arany s játékláz tetőpontját 1895 szeptember első napjaiban, az úgynevezett Barnato-bank (teljes nevén Barnato Mining and Estate Company) alapításakor érte el. Barnato neve varázsszal hatott a közönségre; a bank még meg sem volt alapítva s részvényei óriási agióval keltek; azon események, melyek megjelenésüknél lefolytak, leirhatatlanok. A közönség botrányosan törte magát értük; mintha ingyen osz-

tottak volna szét aranyat, a számtalan »legjobb« áron való vételre szóló megbízás keresztülvitele az árakat 5 £-re verte fel, vagyis 500% agiót fizettek azért, hogy egy clownból lett milliomos vállalatában részesedjenek. Barnato és társai ily viszonyok közt »hogya még nagyobb botrányt elkerüljék«, több részvényt bocsátottak ki, mint a tervezet kívánta. Oly nagy fokra hágott ez a láz, hogy az aranyspeculatio csúcspontjának tekinthető; s a visszahatás rögtön beállott. A »megjelenéskor szállítandó« agiotage-ra vett papírok nem maradtak első tulajdonosaik kezében, a piacra dobták őket s árfolyamuk még az nap $3\frac{11}{16}$ £-re esett.

A speculatio Párisban tán még nagyobb mérvet öltött mint Londonban. Megtűrték a törvényellenes 25 franc névértékű részvényekkel való kereskedést, azon reményben, hogy az elárvult tőzsde forgalma megélénkül. Ezt ugyan elérték, de olyanformán, hogy más papírokat, főleg a francia államkötvényeket eladták, hogy tőkét szerezzenek az aranybányaspeculatiohoz; a takarékpénztárak betétállománya is csökkent. Egy berlini lap levelezője következőt írja: »Páris most el van árasztva bányarészvényekkel s természetesen nemcsak jókkal, hanem meglehetősen rosszakkal is. Transvaalban sem minden arany a mi fénylik. S mint az okos fiú a sajt elosztását úgy tudta eszközölni, hogy neki a sajt, az ostoba fiúnak pedig csak a lyukak jutottak, úgy a transvaali okos vállalatok is akként rendezkedtek be, hogy ők aranymezőket, az ostoba társaságok ellenben csak üres sziklákat kaptak. A kis tőkés, a ki már oly sokszor vett lyukakat sajt helyett, szívesen megveszi a csillogó nevű rossz vállalatok részvényeit, a jókéival. Láz fogja el azokat, kik valamely csekély tőkét takarítottak össze. A bányatársaságok buzgón agítálnak részvényeik érdekében, a mozgalom a tőzsdékből, irodákból, az utcára száll alá. A boulevardokon bányaujságokat, prospectusokat osztogatnak. Nagyszámú lapocska keletkezett, hogy egyes társaságok érdekeit megvédje s a délafrikai köztársaság szépségeiről regéljen. Minden polgár megkapja házhoz szállítva a bányavidékek térképét. Minden ember kijelenti, hogy ilyen »veine« több mint 30 éve nem volt már s ha Páris el nem aluszsa szerencsenapjának reggelét, ma a legszegényebb ember is négyesfogatban járna. Mások tippelnek, oly öntudattal

beszélnek Délafrika legvadabb vidékeiről, mintha Transvaal ökrei közt nevelkedtek volna.»

Ily viszonyok mellett a válság elkerülhetetlen volt; a bankok nem nyújtottak kölcsönöket bányarészcvényekre. A komoly lapok, élükön az angol Economittel, számtalan cikkben támadták meg e játékot, megjövendőlvén a közeli bukást. Október elején az angol bankok megtagadták francia pénzügyintézetek váltóinak leszámítolását; a report kamatláb 8—10⁰/₀-ra, egyes értékeknél 25⁰/₀-ra is szállott és a »sauve qui peut« megindult. Szeptember végéről október elejéig az árfolyamok 10—20 százalékkal estek. 1-től 9-ig 12 aranybánya-részvénytársaság papirjai árfolyamban 22⁶ millió £-et veszítettek. Ime egy pár árfolyam:

	Szept. ult. frcs.	Okt 9. frcs.	Esés frcs.
Buffelsdon Estate	237 ⁵⁰	201.—	36 ⁵⁰
Durban Roodeport	209.—	135.—	74.—
East Rand	329.—	258.—	71.—
Geldenhuis Estate	186 24	147 ⁵⁰	38 ⁷⁵
Robinson Gold	290.—	268 ⁷⁵	22 ²⁵

S ez még csak a baisse kezdete volt: a prolongatio után az árfolyamok ismét javultak, Randmine 45¹/₂-lel (4400⁰/₀ agio) jegyzett. De Párisban az aranylázhoz még a török értékekkel való speculatio járult. Az ősz elején Törökországból igen nyugtalanító hírek érkeztek; örmény, macedón zavargások fenyegették a békét s mindehhez járult még a pénzügyi zavar. Az ottomán bank élén álló Sir Edgar Vincent vállalkozó szelleme nagy speculatiókba bonyolította úgy ez intézetet, mint az egész piacot s a meginduló baisse nagy veszteségbe sodorta. A francziák úgy játszottak török értékekben, mint aranybánya-részvényekben; az 1 francot (1⁰/₀) fizető török járadék árfolyama az előző évek 15—18 francjáról 26—27 francra emelkedett; a francia Économiste szerint oly ház is volt, a mely 50.000 drb. ottomán-bankrészvényt vett és még gyenge kezek is 10—15 ezer darabbal játszottak. Az októberi ultimó közeledtével újra megindult a hanyatlás; folyton realizáltak. Október 18-án a tőzsde nagyon kritikus állapotban volt már; London igen alacsony árfolyamokat jelentett, Randmine 35-re esett, Modder Fontein 8³/₄-re (október 12-én 12⁷/₁₆). Az utótőzsdén azon hír terjedt el, hogy egy, a tőzsdétől távol álló nagy tőkés syndicatust alapított

a piacz segítségére s ezt minden további vizsgálat nélkül elhitték és az árfolyamok javultak. Később a hír valónak bizonyult; párisi gazdag bankárok is segítették a piaczot, de a krizist csak elnapolták, mert elejét venni nem lehetett.

November 2-án jött Konstantinápolyból az a hír, hogy az egész ország pénzügyi kötelezettségei négy havi moratoriumot kaptak az államtól, oly helyzetbe sodorták a piaczot s főleg a jegybankot a szenvedett veszteségek. Ez a hír gyorsította meg a lavinát. A drága prolongatio és ily rossz hírek elvették a tőzsde minden kedvét a hausse-tól. Hatodikán Párisban nagy insolventiák merültek fel. A legnagyobb coulisse-házak egyikének, George Gersonnak bukása sok más, kisebb coulissiért vont magával az örvénybe. A tőzsde elvesztette fejét, a deroute tovább terjedt és egyik piacról a másikra való kölcsönös hatással november 9-én tört ki legnagyobb erővel.

Nyolczadikán kedvezőtlen politikai hírek és a devonshirei herczeg harcziás beszéde voltak a baisse közvetlen okozói. Biztos járadékok is estek; a török consol, dohány-sorsjegypapírok, ottoman-bankrészvények árfolyamai hanyatlottak főleg. A nagyszámú executiv eladás még jobban növelte az izgalmat és a fizetéseképtelenségtől való félelem demoralizálta a tőzsdét. Párisban a haute banque összeült a segélyeszközökön tanácskozni s reconstruálta a bukott George Gerson czéget $1\frac{1}{2}$ millió alaptőkével. Londonban sem áltak jobban a viszonyok; az óriási kínálattal semmi kereslet sem állt szemben. Ottomán bank részvények $14\frac{1}{2}$ -ről 13-ra, angol consol $106\frac{1}{2}$ -ről $105\frac{5}{8}$ -ra, Chartered 6-ról $5\frac{1}{8}$ -ra, Goldfield 16-ról 15-re, Ecas-trand $7\frac{1}{2}$ -ről $6\frac{3}{8}$ -ra, Randmines $32\frac{3}{4}$ -ről $29\frac{1}{2}$ -re, Barnatobank $2\frac{1}{4}$ -ről $1\frac{5}{8}$ -ra esett. Ez pedig még csak előkészítése volt a következendőknek.

E kilenczediki napnak csak egy jellemzése s eseménye volt: eszeveszett, határtalan deroute. Az összes bányaeértékek hanyatlottak, lettek legyen jók, vagy rosszak. Az előző nap veszteségeitől a játékosok úgy megrémültek, hogy minden áron el akarták adni papirjaikat, de nem találtak vevőre. A nagy, jövedelmező aranybányák részvényei, mint a Robinson, Ferreira, City and Suburban, Wemmer, Jubilee s még

mások 10—15⁰/₀-ot vesztek árfolyamokban; játékpapírok és olyanok, melyek még nem voltak eléggé megvizsgálva, mint East Rand, Randmines s a Deep Level vállalatok 20—30⁰/₀-kal, sőt 57⁰/₀-kal estek. És épen akkor, midőn a londoni tőzsdén legerősebben estek az árfolyamok, haladt el az épület előtt a lordmayor menete, melyet Barnato tiszteletére rendezett. Az utcák fel voltak díszítve és nagy tömeg hurrázott a tragédia előzményei okozójának.

És ámbár 190 aranybánya-részvény vesztesége szeptember közepétől november 11-ig cca 143 millió £-re rugott (mely számba a többi érték befoglalva nincs!), a hanyatlás még nem érte végét, mert nem érhetett addig, míg az ár a jövedelmezőséggel helyes arányba nem jutott. Deczemberben még egy erősebb deroute érte a piacot, az árfolyamkülönbségek félelmetesen erősödtek. Az évet a legrosszabb hangulatban zárta a piac. Az árfolyamkülönbségek a következők voltak:

	szept. vége	okt. 19.	nov. 7.	decz. vége	különb.
Buffelsdorn	8 ¹⁵ / ₁₆	6 ⁷ / ₈	5	3 ¹ / ₄	5 ¹¹ / ₁₆
East Rand	12 ⁵ / ₆	8 ³ / ₈	7	4 ⁷ / ₈	7 ³ / ₄
Ferreira	20 ¹ / ₂	20	18	16	4 ¹ / ₂
Geldenhuis	6 ¹ / ₂	5 ⁷ / ₈	5	3 ⁷ / ₈	2 ⁵ / ₈
Jubilee	9 ³ / ₄	9 ¹ / ₂	9 ¹ / ₄	8 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂
Langlaagte	6 ⁷ / ₈	6 ¹ / ₂	5 ¹ / ₂	5 ¹ / ₄	1 ³ / ₈
Main Reef	2 ¹ / ₄	1 ¹⁵ / ₁₆	1 ³ / ₈	1 ¹ / ₁₆	1 ³ / ₁₆
Meyer Charleton . .	7 ¹ / ₈	7 ¹ / ₈	6 ⁵ / ₈	5 ¹ / ₄	1 ⁷ / ₈
Modderfontein . .	15	10 ³ / ₄	10	7 ¹ / ₄	7 ³ / ₄
Nigel	7 ¹ / ₂	6 ⁵ / ₈	5 ⁵ / ₈	4	3 ¹ / ₂
Randfontein . . .	4 ³ / ₁₆	3 ³ / ₈	3 ¹ / ₁₆	2 ⁷ / ₁₆	1 ³ / ₄
Rand Mines	44 ³ / ₄	34 ¹ / ₂	31	22 ¹ / ₂	22 ¹ / ₄
Robinson	11 ¹ / ₈	10 ¹ / ₂	9 ⁷ / ₈	8 ⁷ / ₈	2 ¹ / ₄
Roodeport deep. . .	4 ⁵ / ₈	4 ³ / ₈	3 ³ / ₈	2 ⁷ / ₈	1 ³ / ₄
Simmer Jack . . .	24 ¹ / ₄	27	26 ¹ / ₂	21 ¹ / ₂	2 ³ / ₄
Transvaal Gold . .	10 ⁵ / ₈	8 ¹ / ₄	7 ³ / ₈	4 ⁵ / ₈	6
Wemmer	11 ¹ / ₄	10 ¹ / ₄	10 ¹ / ₈	9 ³ / ₈	1 ⁷ / ₈

Az összérték különbséget mutatja az alanti táblázat:

	Kibocsátási tőke	Legm. érték	Legutolsó érték
Barnato bank	2,625.000	12,468.750	3,937.000
British South Africa	2,500.000	22,031.000	11.250
Buffelsdorn	500.000	4,625.000	1,500.000
Cons. Goldfields	625.000	12,265.000	6,300.000
De Beers	3,950.000	25,675.000	17,480.000
East Rand	746.325	9,432.000	3,265.000
Ferreira	89.000	1,985.000	1,379.000
Geldenhuis Estate	200.000	1,500.000	700.000
Goldfields Deep.	450.000	6,300.000	2,754.000
Modderfontein	225.000	4,022.000	1,492.000
Randfontein	1,966.500	8,604.000	4,178.000
Rand Mines	332.708	15,138.000	6,904.000
Robinson Bank	3,000.000	8,556.000	3,720.000
Simmer Jack	940.000	25,730.900	16,920.000
Transvaal Gold	260.000	2,828.000	1,105.000

Az árfolyamok hanyatlása az 1895-ik év végével még nem fejeződött ugyan be, de a viszonyok további fejlődése nem tartozik a krízis képének keretébe. Az új év kezdetével az aranybánya-piacz körülbelől tiszta volt s ez a válságnak egyedüli és jó hatása. Azon veszteségek, melyeket mint ilyent a legmagasabb árfolyamhoz viszonyítva kell tekintenünk, tulajdonkép nem is veszteségek, mert csak a papíron voltak nyereségek s a közgazdaságot egyáltalában nem érintették. Wirth Miksa szerint¹⁾ »krízisek egészen más okokból keletkeznek, mint az értékpapirkereskedésből. A tőzsdejáték hasonló a hazardjátékhoz, melyben az egyik fél megnyeri azt, mit a másik veszít. Ezen üzletben nem teremtenek és nem is veszítenek tőkét; a gazdaság általában sem gazdagodik, sem károsul.« A piaczt megtisztult az oda nem való elemektől, emberekől s értékektől egyaránt és ámbár nem jutott azon állapotba, melyben lennie kellene s a tényleges vételek és eladások mel-

¹⁾ »Der Kaffern Cirkus« című cikkében; P. Ll. 1895. okt 25.

lett még mindig sok játékügylet köttetett, túlterhelését mégis levetette. Azon processusnak, melyen át ez állapotba jutott, hatása a nemzetgazdaságra igen jelentéktelen; ellenben a krízis okozója, a speculatio, e bajon kívül azon jó következményt vonta maga után, hogy a délafrikai bányáipart kifejlesztette s így a tőkének új elhelyezési forrást nyitott.

* * *

Mig a londoni és párisi tőzsdék játékosai az aranylázban követtek el esztelenségeket, a berlini, bécsi és budapesti speculatio főleg a helyi értékeket, bank- és iparvállalatok papirjait favorizálta. Elterjedt ugyan ezen helyekre is az aranybánya-játék hire; Németország el volt árasztva prospectusokkal és felhívásokkal s nálunk Barnato állítólag óriási vállalatot akart létesíteni,¹⁾ sőt Bécsben alakult is egy társa-

---

¹⁾ Érdekes e vállalkozásról szóló híreket összefoglalni. Egy szép napon eszébe jutott néhány vállalkozó szellemű börziánernak, hogy Magyarország egyes részeiben aranyat is lehet találni. Mi sem természetesebb, mint hogy ebből rögtön a részvénytársaság eszméje fejlődött ki, s hogy ehhez angol tőke szükséges. Hiresztelték, hogy egy londoni elsőrangú cég (Glyn Mills Curry & Co.) és a magyar kormány támogatja az ügyet s egy pár előkelő gavallér és Haas és Deutsch nevével is feldíszítették vállalatukat. Később kezdtek csak Barnato nevét emlegetni. Tárgyalások tényleg folytak mindezekkel, de egyet sem tudtak a vállalkozók megnyerni. Barnato azonban megkedvelte az eszmét s létesíteni akart egy nagy »bankot« »Angol-délafrikai-magyar bank s hitelintézet« czímen, mely fenomenális címet később »British International Banking and Finance Corporation Ltd«-re változtattak, gondolva, hogy Magyarországból mégis csak nagyot kell ugrani Transvaalig. S ez utóbbi néven prospectust is bocsájtottak ki, melyben a vállalat egyes ágainak felsorolására a-tól z-ig *minden* betűt felhasználnak. Ime egy pár pont: *a)* Kereskedelmi s pénzügyleti banküzlet, Londonban székhellyel, fiókkal Magyarországon s a világ bármely részében, a hol szükségesnek látják. *d)* Már meglevő, vagy megnyitandó bányák megszerzése, arany, ezüst s más érczek kutatása s mind e körbe tartozó foglalkozások folytatása. *e)* Házak, tramwayk, vasutak, utak, vaskohók megszerzése s bármely ily ügylet kötése. *g)* Kereskedelem folytatása bármivel, mit a társaság megszerezhet. *h)* Trust-társaságok alapítása. *i)* Értékpapírok kibocsátása. *j)* A pénzt mezőgazdaságban (állattenyésztés, gabonatermelés) kamatoztatni. *n)* Más, hasonló célú társaságokkal való egyesülés. *p)* Bármily társaságok alapítása. *s)* Mind ez üzleteket a világ bármely részében folytatni. *z)* Minden ügyletet keresztülvinni, mi a társaság céljainak keresztülvitelére szükséges. Csak a bankjegy-kibocsátást köti a társaság az állami engedély megszerzéséhez!

ság »Ungarische A. G. für Unternehmungen in Süd-Afrika« czímen, de e mozgalom sokkal kisebb terjedelmű és jelentőségű volt, semhogy vele bővebben foglalkozni érdemes volna.

Annál nagyobb mérvet öltött azonban a speculatio az említett irányban. Nagyon találóak itt is Léon Say szavai: »Szédülésbe esnek a lelkek; nyugtalanul, sietséggel, sőt végül örülettel keresik a tőkeelhelyezési forrásokat. Veszettséggel határosak azon tettek, melyek elveszik ítélőképességüket s melyek kiszolgáltatják e polgárokat, magánzókat és parasztokat, kis- és nagytőkéseket vérszopó ügynököknek, kik megcsalják és meglopják őket. Nem veszik többé az ügyletek természetes feltételeit tekintetbe, nem hallgatnak az okos tanácsra. Elveszítik a józanság érzékét s a természetten túliban hisznek.« A pénzbőségről már volt szó s ha az árfolyamok rohamos emelkedésének okát keressük, csak az olcsó hitelben leljük meg. A pénz alacsony árát és nagy mennyiségét 1895-ben Raffalovich szerint következőkben találjuk: az 1890-ben megszakitott kereskedelmi forgalmat az Európán kívüli államokkal még nem ujitották meg; a gyenge adósok iránti bizalom még mindig nem tért vissza; nem kölcsönöztek ezeknek új tőkéket; tekintetbe kell vennünk a Délafrikából s Ausztráliából jövő nagy aranybeözönlést; az európai nagy jegybankok készletei folyton növekedtek; az angol banké 1893-ban 25 millió £-ról 1894-ben 33 millióra, 1895-ben több mint 44 millióra; a német banké 798 millió M.-ről 1893-ban, 1014 millióra 1894-ben szállt fel. A magánkamatláb Berlinben $1\frac{1}{8}$ – $2\frac{7}{8}$ között váltakozott. Ez olcsó pénz volt a tőzsdei élet megélénkülésének főoka s ez vonzotta a közönséget is.

A játék, a speculatio megindult s nemsokára óriási méreteket öltött. A megélénkülő tőzsdei forgalom kibocsátásokra, nagyobb pénzügyi transactionokra ösztönözte a bankokat; számos alapítás, fusio, alaptőkeemelés volt napirenden. Berlinben a Disconto-Gesellschaft fusiója a Norddeutsche Bankkal, a Dresdner Banké a Bremer Bankkal keltették fel főleg a figyelmet; egy iparvállalatnál (»Albert« vegyi termékek gyára) százszoros túljegyzést értek el a kibocsátáskor, a részvények ára 130-ról 155-re szökött fel; így a Sangerhauser Maschinenfabrik részvények 280-ról 310-re, Kleyer-féle kerékpár-gyár részvények 155-ről 195-re emelkedtek. Németország új kibo-

csátásai 1894-ben 1269 millió márkára, 1895-ben 1376 millióra rugtak; Ausztriában az alapítások nagyon szerény keretben mozoghattak, az állami »Vereinscommission«, még mindig az 1873-i rémület hatása alatt, nem igen engedélyezett új részvénytársaságokat, de annál inkább emelkedett az új kibocsátások mennyisége Magyarországon:

Vállalat neve	1893 alaptőke	1894 alaptőke	1895 alaptőke
Állampapírok	12,600.000	—	22,500.000
Jelzáloglevelek	75,000.000	72,000.000	85,000.000
Bank, hitelintézet és takarékok	5,720.000	10,834.000	18,151.500
Iparvállalatok	17,931.800	17,066.000	28,879.000
Vasutak, hajózás	25,092.700	18,203.700	55,228.000
Különfélék	5,243.800	3,520.000	4,888.836
Alaptőkeemelések	11,850.000	18,689.484	48,793.100
	153,423.300	139,313.184	253,440.436

1895-ben tehát az új kibocsátások névértéke¹⁾ majd kétszerannyi volt, mint az előző évben, mi ugyan a hausseban lelte okát, de a mely körülmény nagyban hozzájárult a tőzsdejáték megakasztásához. A vállalatok legnagyobb része azonban nem is volt speculativ természetű s e nagy szám inkább abban leli magyarázatát, hogy már régebben tervezett alapítások ez évben kerültek a megvalósításra. S mégis nem egy ily gyöngye vállalat bukott meg a krízis után s nagyon sok érezte hatását.

De nem annyira e nagyszámú alapítás, mint a már meglevő értékek felhajtása jellemzi ez időt. Tőzsdéink azzal dicsekedtek, hogy függetlenül dolgoznak a többi európai piactól s e speculatio az előző évekre támaszkodott. Állandósítva vélték azon rohamos fejlődést, melyet az előző hat évről jellemeztünk; az állandó béke, mely kizárt minden politikai bonyodalmat, a rendelkezésre álló tőkék bősége, mely könnyűvé tette a speculatiónak a játék feltételeit, az állampapírok árfolyamainak magassága s a conversiók tették fogékonynyá a talajt azon absurd dolgok növesztéséhez, melyek bekövet-

¹⁾ A kibocsátási érték mindkét évnél még nagyobb az agióval. 1894-ben 12 millió volt a felülfizetés.

keztek. Ezzel természetesen a játékosok esztelensége nincs megokolva; a lelkiállapotokat kellene vizsgálnunk, azon szervezeti rugókat, melyek az embernek jólét utáni vágyát vezérlik, hogy minden áron, munka nélkül is gazdagok legyenek, hogy mátol holnapra könnyű módon váltóztassák meg addigi — tán nem is szegényes, de a remélt jövőhöz képest szerény viszonyaikat. A tőzsde nem volt az többé, a minek lennie kell, a gazdasági élet kínálatának és keresletének központja, hanem játékbarlang, melyben ma vettek, nem azért; mert erre vagy arra szükségük volt, vagy a vételár csekély volt a jövedelmezőséggel szemben, hanem hogy részesedjenek az árfolyamok oktan emelkedésében és másnap — óriásinak remélt — nyereséggel adják el a vásárolt értékeket. Azt írja Horn A. E. a »Marché financier« 1895-i kötetében: »Vajjon a parkett vagy kulissz bűne-e, hogy a gabona ára mind kisebb és kisebb lett, ha az ipar nem gazdagított eléggé, ha az állami és közmunkák nem foglalkoztatták eléggé a tőkét s ha mindezek folytán a kamatláb folyton csökkent s azok száma ijesztően felszaporodott, kik a tőzsdén keresik kenyerüket s az árfolyamok végtelen felferésében vélik azt megtalálni?« A mozgalomban tényleg csak kis mértékben részesedtek a tőzsdei ügyletekkel hivatásszerűen foglalkozók; a hiba a hivatásszerű játékosok részén volt. 1894. és 1895-ben nagyon sokat speculált az egész világ: bankárok, kereskedők, iparosok, ügyvédek, orvosok, papok, katonák, hivatalnokok mind gyorsan akartak meggazdagodni. Nem törődtek azzal, hogy jogosult-e valamely papir ára, csak azt, hogy van-e benne játék, van-e remény arra, hogy utána még mások is akarnak venni, kiknek azután drágábban adhassák el. Nem azért vették a részvényeket, hogy tőkét kamatoztassanak, — mert hiszen e magas árfolyamok melletti csekély kamatozással nem elégszik meg a tőkés — hanem az árfolyamérték emelkedésében remélték a kamatjövedelmet pótolni. Reális, józan üzleti felfogás mellett — nálunk legalább — meg kell követelni az osztalék-papiroktól az 5—6⁰/₀-nyi kamatozást. S ime lássuk a következő tabellából papirjaink jövedelmezőségét 1895. július 31-én.

P a p i r	Név- érték	Árfolyam	Jövedelmez		
			frtban	% Név- érték	% árfo- lyam
	forintokban				
Magyar aranyjáradék	100	123·50	4·80	4·—	3·88
» koronajáradék	100	99·75	4·—	4·—	4·01
Vaskapu kölcsön	100	90·50	3·—	3·—	3·31
Egyesített járadék	100	175·—	4·20	4·20	4·17
Osztr. arany »	100	123·50	4·80	4·—	3·88
» korona »	100	100·75	4·—	4·—	3·97
Budapest főv. kölcsön	100	101·75	4·50	4·50	4·42
M. Földhitelint. záloglevelei . .	100	99·25	4·—	4·—	4·04
M. jelz. hitelbank jelzáloglevelei	100	99·—	4·—	4·—	4·04
Angol osztrák bank	120	174·—	9·—	7·50	5·17
Budapesti bankegyesület . . .	100	128·—	6·50	6·05	5·08
Fiumei hitelbank	80	144·—	7·—	8·75	4·99
Magyar ált. hitelbank	200	489·—	22·—	11·—	4·50
Magy. ipar és keresk. bank . .	100	134·—	7·—	7·—	5·22
Osztrák hitelintézet	160	402·—	19·—	11·88	4·72
Osztrák magyar bank	600	1080·—	42·90	7·15	3·97
Pesti m. keresk. bank	500	1361·—	60·—	12·—	4·41
Union bank	200	352·—	17·—	8·50	4·83
Brassói bánya és kohó	200	336·—	10·—	5·—	2·98
Tégla és cement	100	115·—	5·—	5·—	4·35
Asphaltgyár r. t.	100	277·—	16·—	16·—	5·78
Salgótarjáni köszénbánya r. t. .	100	729·—	32·—	32·—	4·52
Ganzgyár r. t.	400	2440·—	85·—	21·25	3·50
Rimamurányi vasmű	100	289·—	12·—	12·—	4·15
Ált. villamossági r. t.	100	173·—	5·—	5·—	2·93
Magyar » »	100	154·—	7·86	7·86	5·07
Budapesti közuti v. p. r. t. . .	200	955·—	25·—	12·50	2·62
» városi villamos vasut r. t.	100	347·50	9·—	9·—	2·60
Déli vasut	200	111·—	1·92	2·—	1·73
Dunagőzhajózási r. t.	500	570·—	14·—	2·80	2·46
Osztrák magy. államvasut . . .	200	433·25	15·86	7·93	3·66

Igen jellemző a jövedelmezőség számlálékokban a bécsi tőzsdén jegyzett papírokra nézve a következő számokban:¹⁾

¹⁾ Neue Freie Presse.

	Járad.	Bankok	Vas- utak	Tramw.	Építk. váll.	Vas- és szén- művek	Sör- főzők	Gép- gyárak	Szövő- gyárak	Külön- félék
1892 . .	4'29	5'25	4'51	4'07	2'79	5'31	5'36	6'43	3'34	6'62
1893 . .	4'14	5'16	4'07	4'03	2'93	4'01	5'37	5'76	3'34	5'25
1894 . .	4'02	4'75	3'80	3'30	3'74	3'44	2'63	4'80	3'25	4'84

E számok eléggé bizonyítják a szédületes játékot. Midőn a papirok oly árfolyammal birnak, hogy a legrendezettebb viszonyok közt élő államok járadékánál kisebb jövedelmezőségűek, ha az angol iparvállalatok majd 5°/o-ot s az itteniek csak 3'55°/o-ot hajtanak, akkor a visszahatás már nem késhet soká. Figyelmeztetés volt rá bőven, hogy e szédelgésnek nem lesz jó vége. Már 1894-ben reform-mozgalom indult meg a tőzsdén s törekedtek a játszás csökkentésére; új jegyzéseknél adatokat, elsőévi mérlegeket követeltek; az alaptőke nagyságához kötötték a határidőüzlet jegyzésében való részvételt. A magyar piacz vezetőintézete már 1895. februárjában adott jelt a speculációnak a megállásra;¹⁾ de nem figyeltek az intő szavakra, a csekély visszahatás csakhamar eltűnt. De részben a tőzsdei élet, s főleg az egész gazdaság föllendülése elfoglalta az előbb bőven használatlanul fekvő tőkéket s a pénz megdrágult. Az osztrák-magyar bank így ír 1895-i üzletjelentésében: »A speculatio túltengésével s az osztalékpapirok magas árfolyamával kapcsolatban küzdött a pénzpiacz az egész évben oly nehézségekkel, melyek idővel elviselhetetlenekké váltak.« Eltűnt a tőzsdei hausse egyik főoka, az olcsó report, júliusban biztos papirok prolongatiójánál már 6—6¹/₂^o/o-ot fizettek, játékpapiroknál még többet, míg kereskedelmi és ipari czélokra 3⁷/₈—4°/o-on is lehetett pénzt kapni. S a kamatláb a reális üzleti élet fejlődésével mindinkább emelkedett. A report szeptemberben 7—8°/o-ra, októberben 10—15°/o-ra szállt fel, sőt egyes papirok után még többet, néha még 25°/o-ot is fizettek. Szeptember 13-án az osztrák-magyar bank is fölemelte a kamatlábat 4°/o-ról 5°/o-ra s ezután elsőrendű váltókat magánúton is csak 5°/o-kal számítottak le.

A pénzügyi helyzet e változásához járultak még a kedvezőtlen politikai hírek. Mig azonban az előző év politikai eseményei, mint III. Sándor cár halála, Carnot elleni merénylet, a tőzsdére befolyással nem voltak s a hausse tovább fejlődött,

¹⁾ A Magy. Ált. Hitelbank, bár 1894-i mérlege szerint fizethetett volna többet is, mint az előző évben, kisebb osztalékot adott. (f. 24-ről 22-t.)

1895-ben az észszerűtlen állapotok a legkisebb nyomás alapján is ingadoztak. Julius 17-én jött a Stambulow elleni merénylet hire. A baisse megindult s a speculatio-papírok árfolyamai estek; július 19-én fokozódott a lanyha irány, a tőzsde »escomptálta« a beállható esélyeket s az osztrák hitelrészvény felváltotta 400-as bankjegyét, az osztrák-magyar államvasut részvényének, az államosítás reményében 440-ig felvert árfolyama pedig 430-ra esett. Ezután jöttek a macedoniai lázongásokról szóló hírek s a brüxi katasztrófa. A brüxi kőszénbánya-részvények is nagy játéknak voltak tárgyai, árfolyamuk még 1894. júliusban 150-nel volt jegyezve, deczemberben már 190-nel s azóta a katasztrófa bekövetkeztéig 300-on felül emelkedtek. A július 23-iki földomlások következtében azután 345-ről 190-re estek, hogy ismét 212-re szálljanak fel; a különbség ennek daczára 80.000 részvény után 133 frtjával 10 millió forinton felül volt, a mi a játékpiaçra nézve elég jelentékeny veszteség. Ez esemény eléggé figyelmeztette a speculatiót, hogy osztalékpapírok jövedelmét a cursusokban próbálni meg állandósítani, mennyire helytelen és mily veszélyes.

A speculatiónak azonban legnagyobb hibája, hogy nem okul a történeteken. Julius 29-én a brüxi bányarészvények ismét 262—270, sőt 278-on is álltak. Augusztus 2-án jött Fratelli Bingennek, e baisse-ben speculáló elsőrangú ház bukásának hire, mi maga után vont a azt, minek el nem érhetése okozta veszét: tudniillik az árfolyamok esését. Az európai piacok többé-kevésbé mind hiteleztek e czégnek s csak bukása derítette fel szédelgő, speculativ ügyleteit. Augusztus 20-án még erősebb csapást kapott a játék az osztrák-magyar államvasut részvényeinek baissejében. Az osztrák kormánynak államosításra czélzó kijelentései óriási hausset indítottak meg e papirban. A »Neue Freie Presse« így ír: »Halk beszéd és suttogás járt körül a tömegben. Mi történt? Vegyen »Staatsbahn«-t minden áron és gyorsan; titkos tárgyalások folynak az államosításról. Ki tudja, miben fognak megegyezni? Senki; de az mellékes. Zálogosítsa el óráját, gyűrűjét, tegye pénzzé mindenét, s vegyen érte Staatsbahn-t; árfolyama rövid idő alatt száz forinttal magasabb lesz...« s így tovább. Az árfolyam rövid egy hónap alatt tényleg rohamosan emelkedett, hogy egy pár havi csönd váltsa fel a mozgalmat: a vihar

előtti csönd. Mikor azután a kormány megbukott s az államosítás helyett beruházásokat kellett eszközölnie az államvasutnak és jövedelmei megcsappantak, a speculációnak megnyitak szemei s mindenki adni akart Staatsbahnt. Persze az értékek egymásra hatnak s elsőrangú értékpapir ily esését a többi okvetlenül követi. Magyar hitelrészvény 490-ről 485-re, osztrák hitelrészvény 405-ről 398-ra s az államvasut-részvény (jul. 31.) 434-ről 402³/₄-re esett.

Mig a budapesti és bécsi tőzsdén a baisse irány ily megindult, Berlinben csak ekkor kezdtek igazában játszani; az ottani közönség interveniált Bécsben s az árfolyamesések megállottak egy hónapra. Ez alatt a német tőzsdéken az ottani bank-, bánya- és iparvállalatok részvényeiben óriási hausse fejlődött ki; »az árfolyamok oly bachanáliát ünnepelek, melyet még az 1889-iki szédelgő korszakban sem igen lehetett tapasztalni.«¹⁾ Minden pénzügyi és gazdasági hírt, lett legyen az bár megkötött ügyletre s eseményre vonatkozó, vagy csak tervezés, üdvriadallal fogadtak. Felverték az árfolyamokat kétszeresen; először a kedvező üzletmenetre, másodszor a jó üzleteredményre való tekintettel. E dorbézolás persze csak addig tart, míg új vevők akadnak magasabb árak mellett s míg a pénz olcsó. Mikor az ősz közepén a többi piacz árfolyamai folyton estek s a pénz drágult, a németországi játékosok is kidőlték és ellenkező irány vette kezdetét.

Szeptember 16-án a felemelt bankkamatláb megújította a bécsi és budapesti tőzsdéken a lanyhaságot. A kistőkéjű emberek realizáltak, mert nem volt sok veszteni valójuk. A pénzszükség nagyobbodott és a magyar pénzügyminiszter 10 millió forintot helyezett el a budapesti bankoknál a piacz segítségére. Hanem az ultimó-prolongatio mégis megviselte a játékosokat; a legolcsóbb report is 6—7¹/₂⁰/₀-ra rugott. Most már nem is voltak »függetlenek« tőzsdéink a többi európai piactól, mert a londoni és párisi piacz veszteségeire nagyon is reagáltak.

Október 17-én már »Minenkrisis«-ról irnak a lapok, a helybeli piacz az ultimótól való féltében folyton realizált, sőt már executiv eladások ily folytak. Bécsi elsőrendű bankokról a letétkölcsonök felmondásának hírére rebesgették. Október

¹⁾ Der Actionär, Frankfurt.

29-én már igen nagy volt a pénzszükség; reportban rendkívül magas kamatot fizettek. A tőzsde igen izgatott hangulatban volt, agitáltak a bankok ellen, »melyek csak a saját zsebükre néznek s kihasználják a piacz szoruló helyzetét«, sőt akadt játékos, ki beszédeket rögtönzött s »felkelésre szította a népet a zsarnokok ellen«. 30-án jelentették az első öngyilkosságot tőzsdeveszteségek folytán — egy nagy speculanssal volt kevesebb s követte nemsokára több is. Folytak az executiv eladások és árhanyatlások. Az osztrák-magyar bank október 31-iki kimutatása a kölcsönüzletet még addig el nem ért nagyságban mutatta, váltótárczája egy hét alatt 22.336 millió forinttal 227.715 millióra, bankjegyforgalma 28.625 millió forinttal 620.438 millióra, lombard kölcsönei 3.534 millió forinttal 42.225 millióra emelkedtek, úgy, hogy 37.995 millió forint adóköteles bankjegy volt forgalomban.

November első napjaiban a konstantinápolyi moratorium tette még izgatottabbakká a kedélyeket. Eleinte nem is tudták, mi igaz belőle s mire terjed ki? Kiderült azután, hogy csak a tőzsdei s pénzügyletekből keletkezett adósságok teljesítését halasztották el négy óra, a tartozások után 6°/o-nyi kamatmegtérítéssel, míg az áruüzletre a moratorium nem szól. 4-ikén még nem tudták, hogy a konstantinápolyi piacz s főleg az Ottomán bank igénybe veszi-e a halasztást. Bécsben azonban sem a párisi, sem a konstantinápolyi nyugodtabb hírekre, sem a pénzpiacz megkönnyebbülésére nem csillapultak le, az árfolyamok rohamosan estek; a déli tőzsdén hét kisebb insolventiát jelentettek, mit Berlinben már egy nagy bankház bukására nagyítottak. Osztrák hitelrészvény 4 frttal 388-ra, magyar hitel 6 frttal 464¹/₂-re, államvasut 5 frttal 380³/₄-re, rimamurányi vasmű-részvény 4 frttal 276¹/₄-re hanyatlott. 5-én jelentették, hogy az Ottomán bank nem veszi igénybe a moratoriumot; az árfolyamok azonban tovább estek; az executiv eladások is nyomták őket. A speculatio nagyon izgatottá vált, érezték a játékosok túlterheltségét s a folytonos eladásokkal szemben nem találtak vevőkre. Már most Berlinben is nagyon lanyha volt a hangulat, kivált minthogy a bécsiek is erősen játszottak ott. Berlinben — állítólag bécsi előadások folytán — bank- és iparvállalatok árfolyamai 5°/o-hal hanyatlottak. 6-án a tőzsde ismét nagy lázban volt; Bécsben csak egy haussiernek 6.000 darab papir-

ját adták el kényszerűen s e játékos vesztesége 250.000 frtra rugott. Bécsben a magyar aranyjáradék 1⁰/₀-kal, egyesített papírjáradék 1¹/₂⁰/₀-kal, Nordbahn 2⁰/₀-kal, Böhmische Escomptebank 30 frttal, Dux-Bodenbach 7 frttal, Nemzetközi villamossági társulat 9 frttal, Union Baumaterial 12 frttal esett. 7-én az Osztrák-Magyar bank mérlege a pénzpiacz helyzetének javulását mutatta s az árfolyamok átlag 12 frttal emelkedtek; Budapest egy fizetéseképtelenséget jelent. De az áremelkedés csak futó jelenség volt, tőzsdénk nagy betegsége a krízist még nem érte el. 8-án ismét úgy vélték, hogy Konstantinápolyban nem tiszta a helyzet, Bécsben insolventiák merültek fel, harczias hírek s az aranybányapiacz bajai rémitgették a tőzsdét. A speculatio lázas izgatottságban élt, kínálatával nem talált keresletet szemben s a ki még eddig remélt, az is kezdte fejét veszteni. A fő játékpapírok 30–35 forinttal estek s este felé Frankfurtból pánikszerű tőzsde-jelentést küldtek. Papírjaink árfolyamai november 2-től 8-ig következőképen zárultak:

P a p í r	Nov. 2	4	5	6	7	8	Különb- ség
M. aranyjáradék.	120'825	120'825	120'825	120'825	120'825	121'125	+ 0'30
M. koronajáradék.	99'30	99'125	98'875	98'875	99'—	99'—	— 0'30
M. hitelrészvény..	472'25	465'25	465'75	464'25	464'75	465'75	— 6'50
Osztr. hitelrészv..	392'375	387'625	386'875	385'875	386'875	386'20	— 6'175
Leszámitoló bank.	306'25	303'25	303'25	299'25	300'25	299'75	— 6'50
Ipar- és ker. bank	126'25	126'25	125'25	125'25	121'50	123'25	— 3'—
Jelzáloghitelbank.	284'75	284'75	280'75	278'75	280'25	279'75	— 5'—
Kereskedelmi bank	1.354'—	1.351'50	1.349'—	1.340'—	1.340'—	1.345'—	— 9'—
Brassói bánya ...	327'50	327'50	322'50	317'50	317'50	321'—	— 6'50
Északm. kőszén ..	284'—	284'—	284'—	277'50	277'50	277'50	— 6'50
Rimamurányi vas..	280'25	276'75	276'25	265'75	266'25	265'75	— 14'50
Salgótarj. kőszén .	726'—	726'—	719'—	715'—	713'—	716'50	— 10'50
Ganz	2.385'—	2.385'—	2.380'—	2.355'—	2.345'—	2.362'50	— 22'50
Közúti vaspálya ..	957'50	950'—	941'50	937'50	927'50	925'—	— 32'50
Villamos vasut....	322'50	322'50	322'50	316'—	317'50	314'—	— 8'50
Déli vasut	109'25	107'75	108'25	107'50	108'65	108'75	— 0'50
Osztr. m. államv...	386'25	380'25	381'75	379'75	382'50	382'25	— 4'—

S a mi ez ideig történt, az csak előjátéka volt november kilenczedikének, a fekete szombatnak. A tőzsdének e nap jó ideig fog emlékezetében maradni; egy csapással verte szét a játékosok alap nélküli lenge kártyavarárt. Páni félelem s rettegés szállta meg a lelkeket s örülten rohantak át saját művökön, széttaposva s rombolva munkájuk eredményét. Mi volt a félelem és rettegés oka? Oly kedvezőtlennek mutatkozott-e az üzletmenet, vagy háború küszöbén vélték magukat az emberek? Nem, a politikai égbolt, habár nem oly tiszta, mint a közelmúltban, vihart még nem mutatott. Az ipari s kereskedelmi élet pedig fejlődött; ellentétben az előző évekkel, a külföldön s belföldön egyaránt fellendült a realis gazdasági élet s elvonta a tőzsdétől azt a pénzt, mely előbb más elhelyezési forrás hiányában oda özőnlött; megszűnt a csökkenő kamatláb axiomája s az alacsony kamatlábra alapított magas árfolyamok elvesztették alapjukat. A speculatio nem volt képes oly papirok után, melyek neki 3⁰/o-ot kamatoztak, súlyedő árak mellett 8—15⁰/o reportot fizetni s akarva, nem akarva, el kellett adnia papirjait. E folyamat s a vele kapcsolatban levő alacsonyabb árjegyzés mindenestre bekövetkezett volna, ha a devonshirei herczeg nem is tart harczias beszédet, mely körülmény volt t. i. azon csepp, melynek leestével a színig telt pohár kicsordult. Ezen beszédet okozták már a nyolczadiki estit özsde lanyhaságáért is s ezen beszéd és az előesti hangulat voltak közvetlen okozói a kilenczediki deroutenak. A speculansok minden áron meg akartak szabadulni nagy diadallal és magas áron szerzett papirjaiktól, de nem találtak vevőre; e miatt ügyletet alig kötöttek, csüggedés, félelem, sötét pessimismus ült a kedélyekre. Az árfolyamok hanyatthomlok estek, a nélkül, hogy ez által vevőket vonzottak volna. Ilyen volt az összes európai tőzsdék képe e napon; nem változtatta a helyzetet sem egyik, sem a másik tőzsdén megindult segélyactio, elsőrangú házak vásárlásai, vagy megnyugtató kijelentések. Még executiv eladások sem voltak, oly nagy fokra hágott a kétségbeesés. A nyomasztó hangulat megsemmisítette az emberek tevékenységét s minimalis összegre zsugorította össze a kötött ügyletek számát. Ha a kilenczediki árfolyamjegyzéket vizsgáljuk, fel se találjuk minden részében a deroute jeleit, oly hirtelen csapott le a vihar, oly erővel a legjártabb utakra, hogy az egészre ki-

terjeszkedni ideje sem volt. Csak később érezte következményeit minden papir. November 9-én legnagyobbbrészt a játék-papírok szenvedtek óriási veszteségeket. A nap folyamán Budapesten következőkép alakultak az árfolyamok:

	Magyar hitel	Osztrák hitel	Osztr. m. állam v.	Rima-m. vasmű	Leszámi- toló bank	Városi villamos vasút
8 déli zárlat .	466.—	386.—	382.10	265.50	299.65	312.—
8 esti » .	459.50	380.70	376.75	263.—	298.—	315.—
9 megnyitás .	450.—	378.—	364.—	256.—	292.—	308.—
10 ó. 30 p. .	448.—	371.—	362.—	251.—	289.—	300.—
12 ó. — .	452.—	373.—	362.50	252.—	285.—	296.—
1 ó. — .	446.—	366.50	356.—	250.—	284.—	290.—
d. u. 3 ó. — .	439.—	361.—	354.—	250.—	282.—	280.—
Esti zárlat . .	447.—	370.—	358.—	252.—	290.—	280.—

A nap jelenségei már 8-án este mutatkoztak s 9-én délig folyton estek az árfolyamok, hogy 12 órakor csekély, futó emelkedésbe menjenek át. Bécsben még nagyobb volt a deroute; ott ily napra 1873 óta nem találtak példát; Prager Eisenindustrie részvények 712-ről 580-ra, Rimamurányi vasmű 264¹/₂-ről 218-ra, Lloyd részvények 512-ről 420-ra estek; elsőrangú bankcégek vásárlásokkal léptek fel, de ez már nem sokat változtatott a baisse újra meginduló árájában.

Csak estefelé állt meg ismét a sülyedés, kedvező berlini hírekre. Németországban is nagy mértékben tört ki a pánik, bankrészvények 10—15°/o-al, iparértékek 12—18°/o-al, járadékok 5—7°/o-al, török sorsjegyek 23 M.-val csökkentek, de az a körülmény, hogy a Disconto-Gesellschaft új nagy chinai kölcsönt kötött, megakasztotta a további sülyedést. Az árfolyamok ennek daczára mélyen zárultak:

	okt. 3.	nov. 9.		okt. 3.	nov. 9.		okt. 3.	nov. 9.
Disconto	235.20	204.—	Harpener	182.80	165.—	Laura	157.70	143.20
Ges.			Bochumer	183.—	153.10	3 ^o /o jára-	100.20	98.25
Darmstäd-	167.90	144.70	Dortmun-	83.30	52.10	dék		
ter Bk.			der					
Dresdener	184.60	158.—						
Bk.								

A következő vasárnap csendjében áttekinthették az előző nap rombolásait és következményeit. A közgazdaságot egyáltalában, a tőzsdét pedig alapjában nem érintette e krízis,

mert alapjai helyesek s egészségesek voltak és csak a játékosok éltek vissza e közgazdasági intézménnyel. De a speculatio, a tőzsdének ezen beteg eleme, óriási veszteségeket szenvedett. Félték nagyon a bekövetkezendő medio és ultimo rendezéstől, sok fizetéseképtelenség réme fenyegetődött. Főleg ennek elkerülésére indították meg a segélyactiót, mert ez a speculatio veszteségeit helyreépíteni, a cursusok esését meggátolni nem tudta s nem is volt erre hivatva. A magyar pénzügyminiszter felvilágosítást kért a piacz helyzetéről s azt a megnyugtató kijelentést kapta, hogy a budapesti piacz szépen állotta ki a vihart és a krízis a gazdasági életet nem fenyegeti. Így hát nálunk nagyobb segélyactio szóba se jött s csak a bankok s nagyobb bankárok, meg az alacsonyabb áraktól vonzott közönség léptek fel vásárlásokkal, Bécsben az országgyűlés is szóvá tette a tőzsde állapotát s míg egyesek megelégedtek volna a tőzsde »államosításával«, más elemek egészen el akarták törölni a föld színéről e »kapitalista s zsidó intézményt«; hogy ez be nem következett, arról az indítványtevők nem tehetnek, mert hisz az a természetesség hibája, hogy a közgazdaság a tőzsdét megköveteli. Az osztrák pénzügyminiszter is beszélt a válságról s szerzett információkat a helyzetről; és bár ezek nem voltak oly kedvezők, mint a budapestiek, hivatalosan nem nyújtottak segélyt a piacznak. A bécsi nagy tőkések s bankok azonban még nagyobb erővel interveniáltak, mint a budapestiek. A giró egylet ülést tartott, s megnyugtatta a tőzsdét azon kijelentéssel, hogy a krízis tovább nem fejlődhetik. A bankok coulánsan jártak el a lombardirozásnál, pótfedezetek követelésénél. 11-én külföldről is kedvezőbb hírek érkeztek (daczára a német bank kamatláb 4%-ra való felemelésének) s a piacz az előző napokhoz aránylag nyugodt képet mutatott.

Állandóvá azonban még nem vált e felfogás. Hátra volt a medio és ultimo rendezés; az elsőben cca 3¹/₄—3³/₄ millió, az utóbbiban Bécsben 10 millió frt különbözetet fizettek ki. Különösen az ultimótól félték; Bécsben »Interventionsfond«-ot alakítottak 580.000 frttal, melyhez Rothschild, az elsőrangú bankok s magánczégek is járultak kisebb-nagyobb összeggel. A liquidatióban tényleg nem is merült fel fizetéseképtelenség, de százával kellett segíteni a »gyenge kezeket« s ha még egy ilyen sikert ér el a piacz, már el is vészett.

Mivel azonban az ügyek szabad fejlődését így megakadályozták, a tisztulás nem volt teljes s a piacz újabb, erősebb árhanyatlásban részesült. Karácsonyi ajándékkul küldte Cleveland, az Egyesült-Államok elnöke, híres üzenetét a venezuelai kérdésben s ebben talált újabb alapot a baisse. A deczemberi árhanyatlások még sokkal erősebbek voltak, mint a novemberiek, de meghozták az egészséges, fejlődésre is képes árfolyamokat. Voltak ugyan még ekkor is papirok, melyek kamatozása 5, 4, sőt 3%-on is alul maradt, de legnagyobb részük 6—7% jövedelmezőségre alapított coursusokkal bírt s így az árfolyamok csekély emelkedése is várható volt. Ime az 1895. december 21-iki árfolyamokra alapított jövedelmezőséget mutató táblázat:

P a p i r	Névérték frtban	Ár- folyam frtban	Jövedelmezőség		
			frtban	%-ban a névérték alapján	%-ban az árfolyam alapján
Magyar aranyjáradék	100.—	121.40	4.80	4.—	3.95
» korona »	100.—	99.70	4.—	4.—	4.11
Egyesített járadék	100.—	98.75	4.20	4.2	4.25
Osztrák aranyjáradék	100.—	121.50	4.08	4.—	3.95
» korona »	100.—	100.—	4.—	4.—	4.—
Budapesti bankegyesület . . .	100.—	105.—	6.50	6.05	6.19
Fiumei hitelbank	80.—	111.50	7.—	8.75	6.28
Magy. ált. hitelbank	200.—	366.50	22.—	11.—	6.—
Magy. ipar- és keresk. bank .	100.—	100.50	7.—	7.—	6.96
Osztrák hitelintézet	160.—	339.50	19.—	11.88	5.59
Osztrák-magyar bank	600.—	980.—	42.90	7.15	4.37
Kereskedelmi bank	500.—	1.147.50	60.—	12.—	5.23
Brassói bánya	200.—	267.50	10.—	5.—	3.75
Tégla és cement	100.—	101.—	5.—	5.—	4.86
Asphalt	100.—	249.—	16.—	16.—	6.42
Salgótarjáni kőszén	100.—	535.—	32.—	32.—	5.98
Ganz	400.—	1.825.—	85.—	21.25	4.65
Rimamurányi vasmű	100.—	218.—	12.—	12.—	5.55
Általános villamossági r. t. .	100.—	168.50	5.—	5.—	2.97
Magyar » »	100.—	115.—	7.86	7.86	6.83
Budapesti közúti vasut . . .	200.—	602.50	25.—	12.50	4.31
Budapesti vár. villamos vasut	100.—	247.50	9.—	9.—	3.64
Osztr.-magyar államvasut . .	200.—	327.50	15.86	7.93	4.84

Az év végével a vihar lecsendesült. 1895. helyi papirjaink árfolyamértékében 47,741.497 millió frt veszteséget hozott, de összehasonlítva ezt az 1893-ban kezdődött haussekorszak 81,837.619 millió frtnyi árfolyamnyereségével, egyenlegül még mindig megmarad azon többlet, mely vállalataink tényleges gyarapodását mutatja.

* * *

Igy folyt le az 1895-ik évi tőzsdeválság. Egyes nemzetgazdák szerint (l. Wirth. 28. lap) nem is lehet az eseményeket krízisnek nevezni s ha e kifejezést csak általános, az egész közgazdaságra vonatkozó jelentésében értelmezzük, úgy nem is volt az, hanem csak a speculatio bukása, mert hatása a közgazdaságra nem terjedt ki; sem a hitelügy, sem a kereskedelem, ipar vagy mezőgazdaság nem szenvedett következtében, hanem inkább nyert, oly erőben és tőkében gazdagodott, mely előbb a tőzsdén volt hivatlanul elfoglalva. 1895-ben gazdasági krízis nem volt, az árúk értéke emelkedett¹⁾, hanem igenis tőzsdeválság, a speculatio ment át egy kis tisztító tüzön. Az irreális speculatio túltengése okozta a kártyavár összedültét s a játékosokat temették maguk alá a lehulló romok; — bár csak örökre tették volna! De azon fel fogás, hogy a speculatio a tőzsdének hasznos eleme, mindig feléleszti e tényező örökösen válságot okozó túltengését. Azt állítják, hogy a speculatio kis mértékben hasznos, mert folytonosan fentartja a piacz forgalmát s a papirok bármely pillanatban eladhatók. Igen, e körülmény, a mennyiben a józan s jogosult speculatio erejében rejlik, nagyon üdvös, de ritka eset, hogy csak ily speculatio legyen, s ha a játék túlteng, csak a túlspeculatio élvezi a jó hatást, s főleg a játékosoknak fontos az, hogy bármely pillanatban adhassák el papirjaikat; e jó hatás különben is csak azon papirokra érvényesül, melyekben nagy játék folyik, tehát pl. a budapesti árfolyamjegyzékben felsorolt 277 papir közül körülbelül $\frac{1}{5}$ részre, számszerint 51-re. S okvetlenül szükséges, hogy ép e papirok előnyben részesüljenek? S vajjon oly papir, mely-

¹⁾ Magyarországon:

Franciaországban:

	Buza	Rizs	Árpa	Liszt	Sz. sz.	Ökör	Vas	Szén	Réz	Vas	Zink	Buza	Liszt
1895. frt	7.—	6 25	6 30	12.—	14 50	29.—	4 40	— 63	frc	118 50	13 50	40.—	18 65
1896. »	8 47	6 67	6 10	13 80	15.—	36.—	4 80	— 60	»	132 50	17.—	47.—	21 65

ben játók nincs, eladható nem volna? Ellenkezőleg, e papirok mindig realis befektetésnek tárgyai, árfolyamaik sem a speculatio bacchanáljában, sem kriziseiben nem változnak hirtelen, s mindig megfelel értékük jövedelmezőségüknek. Vagy nem áll-e fenn oly üzletág, melyben a tőzsdeihez hasonló speculatio nincs s ép ezért virágzó és a legkritkább esetben szenved múltó krizisben? Ellenben a speculatio a század összes kriziseiben nagy szerepet játszik, az 1873-as és 1895-ös krizisek közvetlen és főokozója volt és ez idő közben is folytonosan válságos helyzetben tartotta a piacot s tartja még most is. Az *irrealis* speculatiónak nem lehet a közgazdaságban létjogot adni, mert nem termel sem árút, sem valódi értéket, nem dolgozik, hanem várja, hogy cselszövő műveletei az árak változását eredményezzék. Vesz és elad, de át nem vesz és nem is szállít; az ügyleteken nyerni akar, de nem mint a kereskedő, közvetítődíjat, hanem úgy mint a játékos, ki ráteszi pénzét egy kártyára, remélve, hogy megszázsorozva kapja vissza. Az irreális speculatiót legnagyobb részt oly elemek képezik, kik dolgozni nem tudnak s nem akarnak, kik a közgazdaság valamely ágából kiestek s más jövedelem hiányában ide vetik magukat. Épen ezért nem tapasztalható a speculatiónak tulajdonított azon üdvös hatás, hogy a papirok árfolyamaiban mindig valódi értékük és jövedelmezőségük legyen kifejezve. A speculatio állítólag a nagy közönség helyett figyelemmel kíséri a vállalatok üzletmenetét s ennek megfelelőleg alakítja az árfolyamokat. De nem tapasztalható-e, hogy a speculatio helytelen s felesleges elemeinél fogva mennyire nem felel meg e feladatának s hogy mennyire hajtja túl saját érdekében, úgy az elért jó eredményre, mint veszteségekre vagy pangásra alapított ármozgalmat? A hausse-irány mindig óriási közönséget vonz a »hivatásszerű játékosok« köré s ha e tapasztalatlan tömeg túlerejével kiragadja a gyepelt, nemsokára Ikarus-ként hull megégett szárnyakkal a tengerbe. S mi okozza az ily avatatlan szállni próbálkozást? Csak a hivatásszerű speculatio, mely intő szó helyett úszik az árral és támogatja, megnöveszti a dagadó, romboló elemet.

Az 1895-i tőzsdekrizis főhatása abban áll, hogy jó időre megcsappantotta a játékosok számát és egy helyen létrehozta, másutt megerősítette a tőzsdejáték-ellenes mozgalmat. Min-

denütt megindult a tőzsde reformálására irányuló törekvés. Francia-, Németország, Ausztria új tőzsdetörvényei s adói, Magyarország ily reformjavaslatai, mind a játék csökkentésére és megtörésére iparkodnak. Németországban már bekövetkezett némileg hatása; értékpapirokban a határidő-üzlet majdnem teljesen megszűnt s a közönség tőkebefektetésénél a rögtöni szállítást követelte. A tőzsde forgalma, habár csökkent,¹⁾ de sokkal tisztábbá, realisabbá vált. S ezt várják Ausztriában is az új tőzsdetörvénytől, mely a tényleges szükségletből folyó ügyleteknek nem árt, de a tőzsde játékelemét meg fogja törni. S ez a közgazdaságra nem káros, de hasznos lesz, mert a tényleges termelést fogja erősíteni s megszüntet oly egyéni gazdaságokat, melyek csak fogyasztottak, pazaroltak, termelés nélkül s melyek ezután a dolgozók közé fognak állni. A mi tőzsdetörvényünk még csak készülöben van s így hatását mérlegelni nem lehet; de nagyon kívánatos, hogy nem a tőzsde, hanem a *tőzsdejáték* ellen irányuljon.

Az 1895-i krízis természetes következménye volt az is, hogy a tőzsdén kötött ügyletek száma igen megcsappant. A speculánsok elvesztették pénzüket s a közönséget is elriasztották a játéktól ez események. A budapesti giro- és pénztár-egylet értékpapir-leszámitolási osztályának forgalma 1895-ben 427,721.479 frtra rugott s ebből januártól novemberig 397,871.439 frt esik; 1896 ugyanezen szakában csak 140 millió volt a forgalom s az egész évre is mintegy 160 millió frt jutott. A speculationnak ebben a forgalomban is mindenesetre nagy arányú része van, de mégis sokkal nagyobb contingensét képezik a tényleges szükségletből származó ügyletek. A következő évek természetesen jóval kisebb jövedelmet juttattak a tőzsdei ügyletek közvetítésével foglalkozó köröknek, megszűnt egy csomó a gomba módra felszaporodott »váltó-üzlet«-ekből, mert ezek mással se foglalkoztak, mint játékosoknak a tőzsdére való vonzásával. Lassúbb menetűvé vált új vállalatok alapítása, az újonnan alapított vállalatok részvényeit nem jegyezték az első mérleg bemutatása előtt. De mindez egészséges viszonyokra mutatott, mert az üzleti tevékenység megfelelt közgazdaságunk állapotának. Pénzüntézetünk egy része fejlődött is, a legtöbb pedig megmaradt az előbbi évek magaslatán,

¹⁾ Németországban a tőzsdeadó jövedelme 1896-ban 3 1/2 millióval volt kisebb 1895-nél.

ámbar a reális gazdaságok közül ezek voltak leginkább kitéve a tőzsdekrizis hatásának.

Magyarországról a külföldön az a hír volt elterjedve, hogy itt a sok speculatio miatt nagyon válságos idők járnak s a millenniumi kiállításakor a gazdasági krizis okvetlenül kifog törni. Tudjuk, hogy honnét eredtek ezen irigységből és rosszakaratból koholt hírek, melyek alaptalanságát bebizonyították az események. Mint őszinte hazafiaknak azonban be kell látnunk, hogy gazdaságunkban sok a hibás elem s nagy tér van az erős dolgozásra. Ne csak az legyen célunk, hogy a többi művelt európai állam gazdasági magaslatát elérjük, hanem hogy tiszta, igaz állapotokra tegyünk szert, nemzeti vagyonunk való gazdagságon nyugodjék. Dolgozzunk tiszta lélekkel a szent cél érdekében, akarjunk s nem lesz akadály; fülünkben cseng mindig Madách isteni szava:

»Ember küzdj és bízva bízzál!«

VAJDA ZOLTÁN.

A TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉG HATÁRAI.

A társadalom és állam fogalmainak ellentéte sohasem domborodott ki a világtörténelemben oly élesen, mint a jelen socialisztikus mozgalomban, hol nemcsak a gyakorlat, de az elmélet emberei is igen határozottan csoportosíthatók a szerint, a mint a felismert bajokat önsegély vagy államsegély útján akarják megorvosolni. Egészen szigorúan véve egyik párt sem kizárólagos jellegű. Így a lassaleisták legalább eszközként helyesnek és szükségesnek tartják a társadalmi mozgalmakat, hogy a törvényhozó testületben többségre jussanak s másrészt a manchesteri iskola hívei is elismerik, hogy az államhatalomnak szükséges beavatkozni a szabadversenybe egyes korlátoknak megszüntetése végett. Egészben véve azonban kétségtelen, hogy egyik oldalon az állami, másik párton pedig a társadalmi tevékenységet helyezik előre, s mindkét iránynál nem kicsinyes okok, hanem egészen eltérő világnézetek a döntők.

Egyáltalán helytelen volna ezt az eltérést a megszokott jelzésekkel conservativnek és liberalisnak mondani. Közgazdasági téren ily megkülönböztetés vagy egyáltalán alap nélküli, vagy egészen más értelemben veendő, mint a politikai életben. Maga Smith Ádám, ki pedig, mintha a társadalmi tudományok Darwinja lenne, a természetes kiválást csaknem mindenhatónak tartotta, alapjában véve romboló volt, a politikai, egyházi és társadalmi gyámkodó közigazgatási hatalmak elméleti legyőzője; radicalismusa talán még mélyebb hatású volt, mint a francia forradalom politikai rombolása s egyedül csak Kantot, a dogmatismus diadalmas ellenfelét lehet vele egybehasonlítani. Mindkettő nagyszabású volt a tagadásban és a régi szemetek elseprésében, de mindkettő egyaránt terméketlen és általános képekre szorító az új irány megjelölésében s ezért nőtt fel mindkettő vállain a legsötétebb

reactio és a legmerészebben romboló phantasia csaknem egyszerre és egyenlő joggal.

De csaknem ép oly helytelen avagy legalább is kevesetmondó az eltérő világnézetek jellemzésére a ma már szokottabb megkülönböztetés az individualismus és collectivismus gyűjtő fogalmai szerint. Kétségtelen ugyan, hogy az önsegély útján haladók minduntalan hangoztatják, hogy az egyéni szabadságot kell megvédeni az állam mindent egyenlősítő hatalmával szemben s hogy az egyéni erő kifejtése mozgalmuknak és törekvéseiknek erkölcsi igazolása: mindamellettt tévedés volna őket a megszokott értelemben individualistáknak mondani. Leggyakoribb, szintén természetes harci eszközök, a szövetekezés, épen az egyéni jogok önkéntes korlátozása s eszményük, a tevékeny társadalom, csak épen ugy lehet a szabadság megrontója, mint a collectivismus mintaállama az egyéni szabadverseny felélesztője. Mert nem kell felednünk, hogy a józsefi felvilágosodott absolutismus eszményképe nem szükségkép egyenlő a zsarnoksággal s hogy a manchesterismus mellett épen ugy megfér a munkások rabszolgasága, mint Marx idealis államával a szabadverseny. Fourier phalansterei és Hertzka Freilandja egy közös törzsből nőttek ki, de legalább is olyannyira különböznek egymástól, mint George és Bakunin rendszerei.

Nem ily csoportosítások és általános elvek vezetnek el minket annak megértéséhez, miért uralkodik napjainkban egyik részen az állam, más oldalt pedig a társadalmi tevékenység praeponderans tisztelete, hanem a lélektan és a történeti fejlődés. Csak ily alapon kutatva leszünk képesek megítélni a jelen közgazdasági mozgalmaknak tagadhatlan kettős csoportosulását s csak így alkothatunk némi képzetet a jövő fejlődését illetőleg.

Mielőtt tehát a társadalmi tevékenység határait a közgazdasági téren kutatás tárgyává tennők, magának a társadalom és állam eszméjének ellentétét kell a jelzett alapokon megvizsgálnunk.

I.

Hogy az ember társas lény, hasonlóan a hangyákhoz, az a tudomány jelen állása szerint oly apodiktikus igazság, melyet bizonyítgatni egészen felesleges.

De nem felesleges ezt a tényt hangoztatni és előtérbe helyezni épen napjainkban. Az az örökké nevezetes nagy harcz, melyet a mult század felvilágosodása vivott a szabadság érdekében, a küzdelmek általános jellegének megfelelően gyakran zavarta össze a lényeket a hozzá tapadt jelzőkkel. Így Rousseautól az anarchistákig egész sorozata volt az elméleti és gyakorlati törekvéseknek, melyekben az egyének mellett elfeledik az összességet s maga a tudomány is igen gyakran tett helytelen abstractiókat, a logika, lélektan, erkölctan s más anthropologiai tudományok az egyéni jellegeket vették alapul mindaddig, míg az ethnographia és történeti kutatás fejlődése és az összehasonlító módszer új világot nem derített, s némi habozás után a sociológiának jelentőségét elismerték. De kétségtelen, hogy ez az eszmekör még mindig nem emelkedett fel exact tudományos magaslatra és épen ezért gyakori tünemény az irodalomban, hogy a socialis világnézetű író az egyént az összességgel szemben ellenmondó valaminek, nemcsak ellentétesnek tekinti.

Az embernek, mint társas lénynek, természetes jellemvonása, hogy az egyed soha sem lehet önmagában teljes egész s másrészt sohasem lehet teljesen exclusiv. Még kevésbé, mint a társas életet élő állat, nemcsak azért, mivel az ember a legtöbb állattal szemben életének közel felét, de legalább egy harmadát testi és szellemi erejének nem teljes birtokában kénytelen eltölteni, hanem főkép mivel az ember történeti lény s a nemzedékek során összehalmozott munka hatása állandó s többé-kevésbé minden egyes utódnál mutatkozik. Veszélyes és ingatag alapon van ennél fogva minden oly anthropologiai és sociologiai tudomány, így a közgazdaság is, mely az embereket abstract egyedeknek tekinti s a történeti fejlődés nyomainak teljes mellőzésével az elkülönített egyéni működés eredményeinek összehasonlításából igyekszik megállapítani a társadalmi élet szabályait. Az ember, mint természeti lény és az ember, mint társas lény, egy és ugyanaz, ellentétet keresni közöttük hiba s oly tévedésekre vezethet, mint az anarchia rendszere.

Teljesen jogos azonban keresni és kutatni azt a viszonyt, melyben az egyes ember áll az összességgel szemben. Tulajdonkép épen ez a viszony a történelem, politika és közgazdaság bölcsészeti alapja. A viszony lényege, mert természeti

alapon van, nem mutathat teljes ellentétet, de mert az ember történeti lény, a fejlődés állandó s ennek a fejlődésnek nyilatkozásai, sőt alapiránya is ellentétes áramlatok eredményének látszik, a szerint, a mint az összefüggés lazább vagy szorosabb egy vagy más irányban, avagy a mint az egyes emberek műveltsége és akarata az összeség műveltségével és akaratával szemben kisebb vagy nagyobb töredéket tesz.

Megszoktuk ezt a látszólagos ellentétet liberalis és conservatív, individualis és socialis, szabad és egységes, egyéni és abszolút, avagy más oly nevekkal jelölni, melyek mindegyikében az jut kifejezésre, hogy a társadalom egyes tagjai mennyire igyekeztek önmagukat szabaddá tenni nem a társadalomtól, hanem annak éppen akkor érvényben levő alakulásától. A küzdelem, bár ezerféle alakban mutatkozik is, lényegileg ugyanazon jellegű: új irányok, új eszmék diadalra juttatása. A kritika ma a dogmákat, holnap a politikai rendszert avagy a történeti jogot támadja meg, a kivivott siker létrehozza itt a vallásszabadságot, amott a köztársaságot, megbuktat egyes társadalmi osztályokat, egyes a szabadság vagy egyenlőség elvével ellentétben álló intézményeket és törvényeket, de megfordítva is, uralomra juttathatja ismét az egyházi hatalmat, a conservatív gondolkozásmódot, az Isten kegyelméből való uralkodás rendszerét, stb. A lényeg az örökös átalakulás, az állandó fejlődés.

A közgazdasági irodalomban divatossá lett, hogy azoknak az átalakulásoknak a kulcsát abban az individualisztikus áramlatban keresik, melynek főjellege szerintünk az, hogy az ember az öncél, az állam és társadalom csak eszköz az ember boldogságának megteremtéséhez, mintegy ellentétben az anti-individualizmussal, mely a közösség vagy egyetemesség jólétét tartja főcélnak.

Alapjában véve lehetetlen ezt a felfogást helytelennek mondanunk, hiszen a küzdelem az egyetemleges és egyéni érdekek között, a nagy tömeg és az előrehaladó kisebbség ellentéte a társadalom körén belül mindennapi tünemény.

Mindamellet, ha szigorúan ragaszkodunk kiinduló pontunkhoz, hogy az ember természeténél fogva társas lény, rögtön feltűnik, hogy az individualis irányzat lényegét egészen másként kell meghatároznunk s hogy a közgazdasági irodalomban uralkodó nézet az egyetemleges és egyéni érdekek között

nagyon felületes, mert hiszen a fejlődés és küzdelem alapja nem a társadalmi lét szétrombolása és új elvekre alapítása, hanem csak a fejlődés alakzatainak módosítása.

Ez a nagy lélektani tévedés magyarázza meg első sorban azt, hogy az individualismus küzdelme tulajdonkép csak a legutóbbi századokban mutatkozik erősebben. Parányi és a mai ember előtt jóformán érthetetlen a harcz az egyén részéről a fejletlenebb társadalmak és államok történetében. A félvad népeknél a babona vagy a vele csaknem egyenrangban álló vallás feltétlenül uralkodik nemcsak a nagy tömeg, de a hatalmas országok felett is. Még a görögöknél sem találunk az epicureisták bölcsészeti rendszerén kívül öntudatos mozgalmat, mely a mai individualismusra emlékeztetne. A középkorban parányi s szőrszálhasogatónak látszó dogmatikai kérdésekben mutatkozott az ember szabadságvágya. Csak a protestantismus óta élénk s mindinkább kiterjedő a mozgalom, de valósággal öntudatossá csak az angol deisták és francia encyclopedisták korával lett. A történet tehát arra tanít, hogy az individualismus, mai értelemben véve, nem ősrégi eredetű emberi jellemvonás, hanem történetileg kifejlődött valami.

Tovább kutatva feltaláljuk ennek a nagy lélektani tévedésnek másik végzetes s tudományos szempontból még fontosabb következményét, hogy tudniillik az individualismus tényleg hamis jelszó, mert csak az eredet okát igyekszik magyarázni, de magukat a társadalmi jelenségeket annál jobban összezavarja. Midőn ugyanis az individualis világnézet avagy törekvés megindítja a reformot, a szabadság és egyenlőség jelszava alatt gyakran épen az egyetemlegesség erejét igyekszik gyarapítani. A kereszténység például individualis törekvés volt, de a felekezeti korlátok lerombolása által az egyetemlegességet szilárdította meg. A francia forradalom eltörölte a kiváltságokat, de egyesítette a népet. A szabadkereskedelem lerombolta a mesterséges vámokat, de emelte az állam hatalmát. S ez mind igen természetes. Az individualismus nem az állam vagy társadalom hatalma ellen küzd, hanem csak annak épen akkor uralkodó alakzatát igyekszik módosítani.

Épen ebből folyólag hibás a közgazdaságtan-elmélet íróinak az a nézete is, mintha az individualismussal ellentétben külön ezzel csaknem egyenrangú áramlat uralkodnék. Hibás

annyiban is, hogy az anti-individualismus tényleg a legtöbb esetben csak a hatalmat birlaló tétlen tömeg, de hibás még inkább azért, mivel a mozgalom jellegét nem az eszköz megválasztása határozza meg. A communisták, midőn a magántulajdont el akarják törölni, individualisták a latifundiumok birtokosaival szemben, az általános népoktatás védői előtt sem az államhatalom kiterjesztése a főszménykép. Általában véve, ha áll is az, hogy az individualismus az államot eszköznek tartja az egyének boldogulására, bajos volna az anti-individualismussal a legtöbb esetben ennek ellenkezőjét állítani.

Hibás, ismételjük, a lélektani alap, melyen az uralkodó nézetek szerint igyekeznek megmagyarázni az állam és társadalom fejlődésének hullámzásait. S épen azért, mert az alap hibás, a következtetések a tévedések egész halmazát vonják maguk után. Mert kétségtelen ugyan, hogy vannak subjectiv okok, gondolatrestség, félénkség, a megszokott kegyeletes tisztelete s ennek ellenében ismét külső körülmények, úgymint egyesek kegyetlensége, idegen szokások megismerése, ritka tehetségek reformjavaslatai s más e félek, melyek örökös hullámzásokat idéznek elő a társadalomban más-más alakban: de ezek a hullámzások nem kizárólag az individualismus kifolyásai, a mint például a palotaforradalmak, kanapépörök sem azok, a biráló ész és forrongó alak nem az egyetemes ellen küzd, hanem azon belül.

Feltéve azonban, bár meg nem engedve, hogy az individualismus a fennemlitett értelemben átalakító hatással bír, hogyan magyarázhatjuk meg korunknak azt az uralkodó tünetményét, mely a socialismus eszméinek megvalósításánál az államot és társadalmat, az államsegélyt és önsegélyt helyezte ellentétbe s mely az Owenek és Schulze-Delitzschek kora óta csaknem évről-évre határozottabb alakot ölt?

Más, egészen más dolog ez, mint az individualistikus irány harcza az anti-individualistikus áramlat ellen. Hiszen a rochdalei takácsoknak, a Louis Blanc-féle állami gyáraknak, a Reiffeisen-féle szövetkezeteknek s annyi más törekvésnek nem az egyetemessal ellentétbe állított egyén boldogsága a főcélja, ők is az egyetemlegesség jólétét akarják, akár csak a socialdemokraták. S mindennek daczára itt új ellentét merül fel: az állam és a társadalom. Soha és sehol a multban, legalább

ily erővel, nem találunk analogot. A szabadság hősei politikai, egyházi és közgazdasági téren küzdöttek a meglevő hatalommal új eszmékért, a mai társadalmi jelszó alatt megindult küzdelem nem irányul az állam, sőt senki ellen, jellege erkölcsi, az emberi akaratérő és tevékenység egyesítése közös célra. S ez az új törekvés az államot mondja és hirdeti tehetetlennek vagy legalább alkalmatlan eszköznek a kitűzött cél megvalósítására, azt az államot, mely — bármily alakban is — századokon át rendületlen bástyája és alapja volt minden törekvéseknek s legfőlebb az egyházzal küzdött olykor az elsőségért, de a társadalommal soha.

Komolyan mérlegelve egészen új tényező lép itt a küzdőterre: a társadalom. Az önsegély hiveinek értelmében vett társadalom már ellentéte az államnak s oly valami erkölcsi fogalom, mely jóformán csak századunkban keletkezett. Hajdan is volt a mai társadalmi életnek megfelelő valami, legalább szórványosan, többek között Athen, Róma, Firenze virágzó korában, Párisban a Lajosok alatt, egyes hanzavárosokban s nagyobb ipari s egyetemi székhelyeken: alig szükséges azonban fejtegetnünk, hogy mindez nem a mai értelemben vett társadalom volt, azaz önálló s ellentétes tényező az állammal szemben. A régi társadalmi élet — egy pár universalis jellegű egyházi szervezet kivételével — többé-kevésbé kasztjellegű volt, egyes csoportok különös egyedi alakulása az állam keretén belül: a mai társadalom azt vindicálja magának, hogy egyetemleges jellegű, sőt kerete tágabb, mint az államé, mert — sokszor halljuk ma e szót bölcsesek, kulturpolitikusok és közgazdák szájából egyaránt — az állam csak a társadalom egyes működési körének törvényes rendezése, míg maga a társadalom tágabb körű feladatokkal bír.

Csakugyan úgy látszik, hogy korunk a világtörténelem új időszakának mesgyéjéhez jutott el. Az ipar és közlekedés mesés fejlődése megszabadította az embert környezetének addig csaknem lenyűgző hatásától s ezzel kapcsolatban az állami absolutismus és a kritikátlan dogmatismus ellen vívott harcok messzebblátóvá tették a szellemet is. Ily viszonyok között a hagyományos jelszavak csak elferdítve és erőszakoltan lehetnek döntő criteriumok a helyzet megismerésébe s így nagyon tévednénk, ha tisztán a szabadverseny, az individualismus vagy más megszokott irányelvek alapján akarnók eldönteni

azt a kérdést: mennyiben jogosult az államsegély és önsegély harcza s mennyiben lehet az önsegély módszerének határait már most kijelölnünk?

Kissé magasabb szempontból, az emberi társadalom fejlődésének bölcsészeti mérlegelése alapján, tehát történeti úton kell megszerezni a bírálat helyes alapjait az előbb fejtegetett lélektani megfigyelések kiegészítéséül.

II.

Mindenekelőtt tisztába kell jönnünk az alapgézet felől, hogy tudniillik a ma ugynevezett világtörténelem, nem a tényeket, hanem a tudományos feldolgozás módszerét értve ez alatt, semmikép sem felel meg többé az emberi nem fejlődéséről alkotott komoly tudományos nézeteknek. Történetírásunk kezd ugyan kinőni régi gyermekcipőiből, a chronologia és háborúk előtérbe helyezéséből, de a régi sekélyes systematizálást még teljes mértékben megtartotta, beszél ó-, közép- és újkorról összefüggőleg, feledvén, hogy a félvad népek ókori társadalma, az ázsiai és afrikai önálló államok középkorias szervezete maig közöttünk van s hogy ugynevezett világtörténetünk tényleg csak Nyugat-Európa egyes népeinek története, kissé feldiszipve kiváló régi néptörzsekről közlött, a zegésszel össze nem függő adatokkal. Készségtelen, hogy ez is történet s chronologiai összefüggésében a világtörténet egy része, de inkább ismeretek összege, mint tudomány s semmikép sem szolgálhat alapul a történeti fejlődés bölcsészeti megítélésére. S ennek a chablonszerűségnek tulajdonítható nagyrészt, hogy még a komolyabban gondolkozók is alig veszik észre, hogy világtörténelem, mint tudomány, mindeddig nincs s a mit e cím alatt ismerünk, tényleg egyes nemzetek életéről szóló ismereteink, melyek között csak külső és nagyon laza az összefüggés.

A valóságos világtörténelemnek, mint az emberiség fejlődését kutató tudománynak, hiányát különben egészen világossá teheti előttünk az a tény, hogy az emberi nem egy-
sleges fejlődése tényleg csak napjainkban kezdődött meg főkép a közlekedés és sajtó hatása alatt. Csekély futólagos áttekintés meggyőzhet erről. Másfél ezer millió ember közül tényleg ma is csak mintegy ötszáz milliónak, főkép az úgynevezett indogermán fajnak van némileg egységes művelő-

dési iránya, irányt mondtam, mert hiszen az angol gentryt s német tudóst a félvad albánnal és a világtól elzártan élő orosz paraszttal egyenlő fokon állónak senki sem tarthatja. De ez is csak a mai állapot. Régebben még lazább volt az indogermán törzs kebelében is az összeköttetés, a keresztyénségen kívül jóformán semmi jelentékeny kapocs, mindegyik önálló s elkülönült. Külső kapcsok: Nagy Sándor és Julius Caesar hódításai, a keresztes háborúk s más e féle megmozgattak egyes csoportokat, a nagy tömeget legkevésbé sem. Az első szilárdabb összeköttetés az úgynevezett újkor kezdetén történt, midőn a könyvnyomtatás elterjedése s Amerika felfedezése jóformán először nyitotta meg az emberek szemeit. A jövő kor csak innen kezdi meg a világtörténelmet, mely addig legfeljebb népek története volt s a világtörténet előzménye. De mindaddig, míg a gőz, villam és sajtó századunkban diadalra nem jutott, valósággal még Amerika felfedezése után is csak egyes lépésekkel s meglehetősen lassan haladtunk az emberi nem egységes fejlődése irányában s csak most, midőn az emberi nem uralkodó egy harmadának döntő hatalma biztosítva van (s ez csak napjaink jelentősége, hiszen még csak tegnap kutatták ki s osztották fel Afrika bensejét s Kelet-Ázsia nagy chinai falának megdöngetése még csak a kezdetnek kezdetén van), csak most lehet tisztán látnunk annyira, hogy a mult alapján némi valószínűséggel beszélhetünk a jövő fejlődésmenetéről és válfajairól.

Épen nem elfogultság ez saját, jobban ismert korunk javára. Az a hatalmas forradalom, mely csaknem egyszerre tette szabaddá a polgárt s a gépek és találmányok segélyével rabszolgánkká a természetet, semmivel sem hasonlítható össze a multban. Babylon, Memphis, Athen és Firenze virágzása kétségkívül kimagasló események voltak egykoron, de hatásuk nem volt egyetemleges: a mai világforradalom és világirodalom ellenben már láthatlan gyökérszálakkal is rendelkezik, melyek csak közvetlenül emelik Angliát avagy az Egyesült-Államokat, de közvetve elhatolnak a Kongo partjaira meg a Gobi sivatagra egyaránt, mert az emberiség emelkedő fájának gyökerei. Igaz, évezredek folytak le szakadatlan sisyphusi munkában, még Amerika felfedezése óta is századok s azért nem csallhat meg a XIX. század bámulatos nagysága sem, századok tűnnek el ismét, midőn a vezető társadalmat általában öntuda-

tosnak lehet nevezni. De a legnehezebben már túl vagyunk. A vasut sinjei, a nyomda és iskola csodás kapcsot alkottak, London romjainak kikutatása Ninivééhez hasonló feladat lehet egykor, de szellemi emelkedésünkben csak az alakok változhatnak, az egész elfeledett rommá többé nem lehet.

S most kérjük: véletlen és esetlegesség-e, hogy a rendszeres társadalmi tevékenység épen e nagy történeti átalakulás mesgyéjén lép előtérbe először, avagy van-e a két tü-nemény között okozati összefüggés, mely a társadalom valódi lényének megismerésére világot vethet?

Első pillanatra is azt kell mondanunk: igen is van összefüggés. Főkép a gyáriparnak kell tulajdonitanunk, hogy a régebben szétszórta élő emberek nagy városokba tömörülve sokkal közelebbi érintkezésbe jöttek egymással, mint azelőtt; a sajtó és az iskolák felvirágzása szilárdíthatta meg a közszellemet s a közlekedés nagy hatalma tette nagykorúvá az összehasonlítások és tapasztalatok útján a bíráló észt s mindez együttvéve az öntudatos társadalmi élet alapja.

Mindez tagadhatlanul igaz s ezeknek az igazságoknak tudata nélkül halvány fogalmunk sem volna a régi és modern társadalmi élet különbözőségéről. Mindamellettsé-lyes, csaknem primitív gondolkozásmódra vallana, ha a társadalmi élet mai jelenségeit kizárólag ezen külső körülmé-nyeknek tulajdonítanánk. Ki magyarázhatja ki ebből tudo-mányos jelleggel, hogy a mai társadalmi élet összeköttetésben áll az ember természeti társas lényével s hogy mégis ellen-tétben van az államhatalommal? Ki tudná igazolni, miért lett az öntudatos lett társadalom eddigi összetartó kapcsai-nak, az államnak, egyháznak, jogrendszernek ellenesévé, hol-ott mindamellettsé maga is alkotóvá törekszik lenni?

Tekintsünk széjjel egy kissé fejlődésünk történetében.

Schopenhauer egy helyen kigunyolva a mindennapi ösvényen haladó józanészt, annak következtetéseit hasonlónak mondja egy láncszemhez, hol egyik ok szakadatlan sorozatban következik a másik után, míg végre az okoskodó ember ki-fáradva az egyhanguságban, a láncszem ismeretlen végére tesz egy nagy gömböt, a végokot, Isteni bölcseséget, avagy az emberi ész határát vonja elő, mint mindent megmagyarázót. Valóban nincs lelki működésünknek veszedelmesebb fegyvere, mint az okozatoknak ily megszokott sorozatos egybeállítása,

bár mindenkinek tudnia kell, hogy nincs oly tünemény, mely a többitől isoláltan csak egyetlen ok eredménye volna. Ennélfogva mindenkor veszedelmes rendszert alkotni elvekre vagy tényekre s nem inkább az irányokat kutatni, melyek magukban nem magyaráznak ugyan, de kétségkívül világítanak, hogy látni megtanuljunk.

Sekélyes volna ezért az emberi társadalom fejlődésmenetét is kizárólag ily okozati láncszem alapján magyarázni, hasonló a Voltaireféle liberalismus eszmemenetéhez, mely az egyházi élet kinövésai és a dogmák józan ész ellenes állításai miatt a válást, valamint a zsarnokság és hűbériség elfajulásai miatt az államot támadta meg. Az egyetemleges felfogás mindig conservatív, még abban az esetben is, midőn legerősebben rombol, mert — hogy egy sokat megmagyarázó hasonlatot mondjak — a gyümölcs megérlelése előtt lehulló szirmok nem akadályai a gyümölcs megérésének, sőt szükséges előzményei. A liberalismus rombol, mert akadályt lát, a radikális rombol, mert tiszta tért kíván, a közönséges értelemben vett conservativismus ezek ellenében a létezőnek megőrzésére törekszik; de egyik sem keresi az irányt, mely a fejlődés menetére világot vet s látni tanít, hogy megismerjük az egyes fokozatok jelentőségét.

S mire tanít a történelem s a népek lélektana az emberi társadalom fejlődési irányára vonatkozólag?

Hogy az őstársadalom sem lehetett bellum omnium contra omnes, hanem mindenkor családok szerint tagozott együttélés, azt a tudomány mai állásánál apodiktikus igazságnak tarthatjuk, még a nőági örökösödés elméletének elfogadása esetén is. Ismételjük, az ember társas lény s ez a jellemvonása legáltalánosabb, mely még a természet nagy mostohasága mellett élő eszkimónál is megmarad. Tisztán a családi és törzsi összeköttetés nagy praeponderáló természeti erejéből magyarázhatjuk meg a társadalmi szervezetek változó alakjainak legnagyobb részét: a törzsszervezetek tulajdonosságát a forgalomtól elzárt vidékeken, a kaszturalmat a sűrűbb népességű országokban, a fajgyűlöletnek és nemzeti érzelemnek tulzásait, mindenenek felett pedig a közjótekonyság és más altruistikus nyilatkozatok nagy elterjedését. A társadalmi élet lényege vagy legalább is bimbója ennél fogva határozottan a patriarchalis érzelem s mivel ez az érzelem álta-

lános emberi, a társadalom csaknem minden esetben általánosabb jellegű, mint az állam, mely legtöbb esetben nemcsak természeteti törvényekben, hanem hódításban, történeti jogban és más külső körülményekben találja alapját.

Igen természetes ezek szerint, hogy az állam és társadalom eredetük és alapjellegük eltérő volta következtében csaknem állandóan ellentétben vannak. Hogy ezeket az ellentéteket a világtörténetben aránylag ritkán szemlélhetjük s hogy az soha oly élesen nem mutatkozott, mint napjainkban, annak oka a történelmi kutatás fennjelzett hiányán kívül mindkettőnek jellegével áll összeköttetésben. A társadalom ugyanis családias eredetének megfelelően többé-kevésbé assimiláló erővel bír, a minthogy igen gyakorta tapasztaljuk, hogy egészen különböző eredetű törzsek csaknem homogén nemzetté egyesülnek s másrészt az állam eredetileg a társadalmi tevékenységnek épen az a jegecedése levén, mely a külső biztonságnak és a rendnek őre, a legtöbb esetben érintetlenül hagyja a társadalmi fejlődés lényeges feltételeit, a minthogy még a nagy hódító államok keretén belül is fejlődtek önálló heterogen társadalmak, sőt mint többek között az angol-normannok, keleti rómaiak és chinaiak nagy példái mutatják, a győző államhatalom képviselőit is képes a már erőteljes társadalom assimilálni.

Mindennek daczára, ismételjük, csaknem állandó az ellentét az állam és társadalom között már csak azért is, mivel mindkettő egyetemleges hatást igyekszik gyakorolni, a miért a határjelző pontokat működésük körében megállapítani csaknem lehetetlen. Különösen a jogtörténelem és pedig nemcsak a szembeötlőbb alkotmányoknak, de a magánjogi viszonyoknak fejlődése is lényegileg annak örökké fennálló, de fejlődésében ezer és ezer különböző alakot öltő ellentétnek constatóáló leírója és magyarázója.

Első pillanatra azt kell hinnünk, hogy az állam, mint a társadalmi életjelenségeknek leginkább consolidált és megjegeczesedett alakzata, mely ezenkívül még az egyházon kívül az egyedüli is, melynek egyetemleges működése tervszerűleg halad s melynek eredeti védő és rendcsináló feladata különös expansiv erőt ad, sokkal hatalmasabb, mint a társadalom s a népek életében nem a társadalmi fejlődés, hanem az állam története az irányadó. Valóban ez a felfogás az uralkodó

régibb tudományban is. Bölcs fejedelmektől és bölcs törvényhozóktól várták mindenkor az üdvöt, az állam és az egyház volt nézetük szerint a gondviseléstől kirendelt gyámkodó hatalom, mely a népet avagy a társadalmat vezérelni hivatva volt.

Ma azonban a történelembölcsészet, sociologia és ethnographia világánál legalább is sejditjük, hogy ez a felfogás illusio, hasonlatos ahhoz a nagy csalódásokon alapuló világ-nézethez, mely Kopernikus előtt a természettudományokra vonatkozólag uralkodott. Nem hadjáratok, nem törvények intézik az emberiség sorsát, ellenkezőleg megfordítva a hadjáratok és törvények voltak kifejezői annak a fejlődési foknak, melyet az emberiség avagy egyes népek elértek. Mindenkor és mindenütt a társadalmi nézetek és a társadalmi tevékenység az irányadó, ez nyomja reá bélyegét az állam működésére s ez teremti meg időről-időre azokat a történelmi nagy alakokat, kik úttörőknek és korszakalkotóknak látszanak, mivel a fejlődés egy-egy fokozatának határjelzői. Teljesen igaz, hogy ez az egyéni működés sokszor teremtő erejű, mert hiszen a lángész jellemző vonása a teremtés, de ez a teremtés is a környezet alapjain épül fel s nem emelkedik feljebb, mint a vegyész és kertész munkája, mely kész anyagot alakít át.

Természetes, a nap forgását látónak illúziójához hasonló csalódás tehát, ha a nagy tömeg a történelemben a rendszeres és zajos politikai eseményeket tartja a döntő fontosságúnak s az államot ugyanazonosnak tekinti a társadalommal. Hasonló csalódás van az egyháztörténelemben is, midőn a társadalomnak egy másik kijegeczesedett alakulatát, az egyházat, összetévesztik a vallással s nem értik, hogy az a kettő ellentétes s igen gyakran egymással teljesen ellenkező fogalom, mint többek között a római hierarchia virágzó korában, az egyház és állam hatalmi küzdelekor volt.

Az állam alakulása így időről-időre lényegesen megváltozik. Változott korunkban oly annyira, hogy a mai állam a régi gyámkodó hatalommal össze sem hasonlítható. S ezt a változást most a közművelődés terjedése alapján a társadalom készíti elő.

Tény, hogy a modern alkotmányos állam, melyet a socialdemokraták gunyosan gyakran hasonlítanak össze a rész-

vénytársulatokkal, alapjában véve más, mint a régi állam s tény az is, hogy az anarchisták és a párisi Commune embereinek fejében az állameszme nem tartozott a rendszer kiegészítő, hogy ne mondjuk alapvető részei közé. S még ennél is érdekesebb és fontosabb jelenség, hogy az öntudatra ébredt társadalom már nem egyszer igyekezett az állam alakzata helyett más eszközöket keresni az emberiség jólétének előmozdítására. A legnagyobb kísérletek e téren a buddhizmus és a középkori asketizmus törekvései, melyek az előretörő akaraterőt támadván meg, az állam alapját ásták alá, továbbá Mahomed és VII. Gergely egyházi államai s végül az athenai demokratia, mely a társadalomnak direct küzdelme volt az állam ellen. Mindezek, ha nem a szavakat, hanem a lényegét mérlegeljük, socialis forradalmak voltak, más jellegűek, de nem kevésbé élesek, mint a mai közgazdasági forradalom, melynek a socialdemokratia csak egyik praegnáns nyilatkozata.

Bármennyire emelkedik is az államhatalom csaknem minden téren, a társadalmi forrongás is erősödik s az a társadalmi működést csaknem lehetlenné tevő állam, melynek vezérszerepe XIV. Lajos koráig az európai történelemben még kétségtelen volt, lényegében ma már tényleg megbukott, mert a mai állam, bár még nem lett egyszerű rendőrintézménynyé, mint a manchesteristák tervelték, tényleg sokszor tehetetlennek bizonyul a modern társadalom óhajainak megvalósítására s az átalakítására törekvő kísérletek ennél fogva nem az ősidőktől fogva alapoknak tartott államrendszer megszilárdítását célozzák, hanem annak gyengítését. A parlamenti rendszer, az esküdtbiróság, a szabadsajtó, az általános szavazatjog s annyi más modern intézmény a régi szervezeteknek csak külső keretét tartja fenn, alapjában véve a társadalmi rendszernek új alakulására keres ösvényeket és mindazt öntudatos harcziás hangulatban teszi, egészen nyíltan küzdve a militarizmus, az öröklő nemesség, a fejedelmi kitüntetések és más intézmények ellen, melyek a régi államnak oszlopai voltak.

A modern élet mozgató eleme a közvélemény erősödése. Az általános szavazatjog és az általános iskoláztatás hangsúlyozása, a szabadságnak érvényesülése általában ennek az új iránynak diadalra jutását jelzik s a parlamenti kormányformától és a czéhek és jobbágyság megszüntetésétől kezdve egész a népies irodalom fellendüléseig minden jelenség azt

jósolja, hogy a jövő társadalma, mely eddig az egyház, kasztok vagy állam útján mintegy közvetve intézkedett, most mint megtestesült közvélemény, igen sok esetben közvetlenebbül igyekezend szerepelni, azaz a társadalmi élet jelenségeinek érvényesülésére ezentúl kevesebb oly közbeeső eszközre lesz szüksége, melyek, mint az egyház, kormány és parlamentarismus, önmagukban is fejlődést s gyakran a társadalmi fejlődéssel ellentétes irányu fejlődést követeltek meg.

Ez az egyetemlegességnek és a közvélemény hatalmas közreműködésének követelése a jelen társadalomnak jellemző vonása. Épen, mert öntudata magasabbra emelkedett, feladatait nem hiszi megvalósíthatónak az állam centralisáló és gyámkodó keretei között, hanem részben az állam külső eszközeivel szemben megköveteli, hogy a társadalom minden egyes tagjának közvetett vagy közvetlen szerepe legyen a közös munkában. Ma már tudjuk mindannyian, hogy a görögök világkora óta a mult századig nem haladt annyit az emberiség, mint a jelen század néhány évtizede alatt s ez a haladás főképp annak tulajdonítható, hogy egykor csak egyes kiválasztottak vehettek részt a közös munkában, ma ellenben a közművelődés terjedése következtében százezrek gondolkoznak és dolgoznak. Ezért oly oszthatatlan ma az óhaj a népműveltség terjesztése és az általános jólét emelkedése érdekében s ezért oly hálás a talaj azokra az ábrándokra, melyek a kasztok, csoportok s vagyoni különbségek eltüntetése után az osztatlan szabadság, egyenlőség és testvériség uralmát jósolják.

Ily szempontokból vizsgálva a jelen helyzetet, nagyon könnyen megérthetjük, miért áll most oly éles ellentétben a társadalom az állammal s miért van az, hogy a társadalom altruistikus irányzata, mely mindeddig jóformán csak a könyörület szűkkörű és érzelmi tevékenységére szorítkozott, minden téren, de különösen közigazdasági életünkben, tevékeny szereplő igyekszik lenni.

Rövid, az emberiség történeti fejlődésének korszakához arányítva parányi idő telt el azóta, midőn a vezérállamok társadalmában megkezdődött a harcz az állam és egyház gyámkodó hatalma ellen. Ez a harcz első sorban teljesen negatív és romboló volt s a Voltairek és Smith Ádámok álláspontját jogosan lehetett liberalisnak és individualistikus-

nak elkeresztelni. De ma már túlléptük ezt a határt. Ma nem a tagadás és rombolás a fő, hanem az alkotás, ma a társadalom nem azért küzd, hogy a gátokat megsemmisítse s magát szabaddá tegye, hanem, hogy alkosson. A productiv szövetkezetek, az University extension, a nőkérdés, a nemzetközi congressusok s minden más modern törekvés, még a komikusnak látszó Salvation Army, a Tolstojismus, volapük s más irányzatok is a társadalom teremő erejének, a közvélemény irányja jegeczesedésének kifejezői.

Midőn ennél fogva az állam és társadalom jelen küzdelméről akarunk szólni, mindenkor szemünk előtt kell tartanunk, hogy ez az állam és ez a jelenlegi társadalom egészen más, mint volt egykor a hasonló küzdelmek korában akár Pistratus, akár a Hohenstaufok idejében, de lényeges a különbség a Rousseau és Smith Ádám iskoláinak harczával szemben is. A mai alkotó társadalom ellentétes az állammal, de munkája nem az állam ellen irányul, hanem önálló alkotásra törekvő. Ezért ez nem individualistikus áramlat többé, nem is collectivismus, hanem a haladásnak egy új formája, melynek keretén belül, de csak is benne, helyet foglalhat ismét az individualismus és collectivismus ellentéte, a nélkül, hogy az új irány jellegét megváltoztatná, a minthogy p. a Raiffeisen-féle szövetkezetek és a keresztyén socialismus határozottan anti-individualistikus jelenségek, míg ellenben a Schulze Delitzsch-féle szövetkezetek s a Louis Blanc-féle productiv termelő szövetkezetek, mint az iparrésztársaságok nagyobb része túlnyomólag individualistikus törekvések, de egészen modern alapon.

Most tehát már jogosak vagyunk ismételve feltenni azt a kérdést, mely fejtegetéseinknek kiinduló pontját tette, vajjon a közgazdasági téren is megindult önálló társadalmi tevékenységnek meglesz-e előreláthatólag a remélt sikere s nincsenek-e oly természetes határok, melyek miatt a közgazdasági életnek ez új irányát nagyon tökéletlennek kell tartanunk, vagyis más szavakkal elegendő-e a jelen közgazdasági harczban az önsegély, avagy szükséges lesz bármely alakban az államsegély, vagyis a természetes fejlődésnek bizonyos fokig erőszakolt irányítása?

III.

Kétségtelen, hogy a nyugoti közgazdasági élet a kapitalisztikus termelés kifejlődése óta egészen új alakot öltött. Arkwright és Stephenson találmányainak hatása épen oly fontosságú, mint a politikai téren a francia forradalom által kifejezett új irányzat. Talán még jelentékenyebb is. A politikai forradalom csaknem tisztán negatív jellegű volt, az ipari ellenben egyidejűleg lefektette az új pozitív alapokat is, melyek különösen a gyári élet uralomra jutásában és a világforgalom kifejlődésében oly hamar mutatkoztak, sokkal hamarabb és általánosabban, mint a modern demokratia elveinek terjedése.

Az új közgazdasági élet első és legfontosabb jelensége volt az emberi munka természeti korlátainak fokozatos lerombolása s ennek következtében annak óriási emelkedése és nemzetközi jellegűvé alakulása. Mindez az emberi fejlődés általános irányzatával egyidejűleg és velük összeköttetésben történt ugyanakkor, midőn a liberalismus az állami gyámkodásnak, a kritikai bölcsészet pedig a dogmatismus lenyűgző hatalmának igyekeztek véget vetni. Az együttes fejlődés társadalmi hatása ennél fogva a közgazdasági téren is kezdetben csak romboló volt, minő az állami hatalom háttérbe szorítása, a czéhek és jobbagyság megszüntetése, a szabad verseny és vám-szabadság elveinek hangsúlyozása, stb.

A történeti fejlődés tényezőinek sokoldalú, csaknem hálózatos jellegű hatása következtében soha és semmi körülmények között sem valósulhatnak meg a reformok a tervezett alakban. A kapitalisztikus termelésnek is ez a sorsa lett. Felszabadította — legalább a régi állapotokkal összehasonlítva — az emberi munkát a természet korlátai alól s a gépek segítségével soha nem álmodott sokoldalúságot és mennyiséget mutathatott fel a termelésben, de másrészt, legalább a gyáriparban rabszolgává tette a munkást. Nem a socialdemokraták elfogult egyoldalú panasza ez, hanem világos tény, melyet legalább a gyáripar terén minden komoly számbavehető közgazda elismer, bár másrészt nem lehet tagadni, hogy körülhatároltabbán kifejezett altruistikus társadalma és a gyáripar következtében egyes csomópontokba való nagy összetorlódás sokkal kirívóbbá teszi a nép nagy tömegének szel-

lemi, erkölcsi és anyagi nyomorát, mint a hogy azt a »régi jó idők«-ben látni lehetett.

Bárminő fokozatokat különböztessünk is meg a munkások rabszolgasága tekintetében s bármennyire kutassuk is az ítélet egyoldalúságát: ténynek kell elfogadnunk még azt is, hogy társadalmunknak ezen sebére ma már nemcsak a humanizmus, de a tudomány és állam is igyekeznek gyógyírt keresni. Jellemző e tekintetben, hogy alig egy pár évvel a gyárpar kezdete után Angliában már törvényt alkottak a gyermekek védelméről a gyárakban s ez a törvényhozó működés azóta nőttön-nő olyannyira, hogy jelenleg a gyármunkások ügye minden művelt állam elsőrangú teendői közé tartozik. És ha azt értjük a socialismus alatt, hogy az új közgazdasági rendszer alatt nyögő nagy tömeg sorsán javítani kell, tényleg ma már elenyésző kivétellel socialista az állam, tudomány és társadalom egyaránt s a különbség csak a javítás módjai tekintetében észlelhető.

Nem tartozik feladatunkhoz erről a nagy kérdésről általánosságban nyilatkozni. Nem említjük fel ennél fogva sem a socialdemokraták, sem H. George, sem a katheder-socialisták ezer s ezerféle javaslatait, nem a javítás módjairól, hanem csak annak eszközeiről kell szólnunk, melyek, mint már többször említettük, két nagy csoportba oszthatók: önsegély és államsegély. Megemlítjük azonban félreértések elkerülése végett, hogy még a leghatározottabban államsegélyt követelő Marx-féle iskola néhány tagja is reméli a socialis kérdésnek békés megoldását s hogy általában véve az önsegély elvének hangoztatása nem annyira pártkérdés, mint inkább egyéni jellegű, mivel igen sok közgazdánál, miként különösen Schulze-Delitzschnél észlelhetjük, a liberális világnézetben növekedett elme még akkor is ösztönszerűleg vonakodott az állami gyámkodás hatalmától, midőn tényleg az egyetemlegesség álláspontjára lépett. Különösen észlelhető ez a lélektani sajátság a régibb communista apostoloknál (Owen, Cabet, Fourier, stb.), kik általános érvényű törekvéseiket töredékekben igyekeztek megvalósítani s különösen Amerika szűz talaján tucatszámra létesítették a mintaközségeket. Az első, ki egész határozottan és öntudatossággal elégtelennek tartotta a nagy reformokhoz a társadalmi működést s ezért mindenekelőtt az általános szavazatjogot, mint az államhatalomban való részesedésre fek-

tette a súlyt, Lassalle volt, s tulajdonkép az ő fellépte óta lehet ezt a közgazdasági ellentétet határozottan és világosan észlelnünk.

Ma már az ellentét a közgazdasági élet minden mezején észlelhető, bár a legtöbb helyen csak a gyármunkások körében. Szövetkezetek, ipartestületek, biztosítótársaságok, önképzőkörök az egyik oldalon, politikai egyesületek, tüntetések, agitatók a másik oldalon a főfegyverek s közösen használják a mellett a sztrájkot, bojkottozást s mindenekfelett a közvélemény meghódítását. A mozgalom kiterjed a mezőgazdasági munkásokra, a kisiparosokra s a szellemi proletárookra egyaránt s 1848 óta az összes állami és társadalmi tevékenységekben, még egyes forradalmakban is, mindinkább előtérbe nyomul a socialis kérdés a régebbi kizárólagos politikai vagy faj- és felekezeti kérdések mellett.

A nagyméretű mozgalom gyakorlati eredményei eddig az önsegély hatalma ellen bizonyítanak. Teljesen megbuktak az egyes communista telepek s feltűnő, hogy élettartamuk sokkal rövidebb volt, mint a régi remetetelepeké avagy a pietista gyülekezeteké, nagyrészt eredményteleneknek bizonyultak a productiv szövetkezetek és az oly gyártelepek, melyekben a részesedés elve volt az irányadó. Az ipari szövetkezetek közül csak a hatalmas angol trades unionsok mutathatnak fel jelentékeny sikert, de a siker jóformán csak a szövetkezet tagjainak érdekeit mozdította elő, nem a munkásokét általában. Épen ez a hiánya az önsegélyező irányzat leginkább prosperáló s sok tekintetben bámulatos hatású alakzatának, a fogyasztási és hitelszövetkezeteknek is. Egyes szűkebb körökben tömérdek jót okoznak, a nagy socialis kérdéssel s a munkások rabszolgaságának megszüntetésével szemben hatástalanoknak bizonyultak. Az önsegélyező irányznak legeggyetemlegesebb törekvései, a munkabörzék és nemzetközi szövetkezetek ma még csak szárnypróbálgatások, melyeknek jelentőségét különösen a munkaközvetítés terén alig vagyunk képesek mérlegelni.

És mindezzel szemben tagadhatlan, hogy az államsegély hivei már eddig is sokkal általánosabb eredményeket vívtak ki. Nem a strikeokkal, bár ezek hatását sem lehet kicsinyelnünk, hanem a törvényhozás intézkedéseivel. A gyárfelügyelet általánosítása, a munkaidő szabályozása, a baleset s munka-

képtelenség ellen létesített biztosítások kétségtelenül nemcsak egyes visszaéléseket orvosoltak, de a munkások általános helyzetét is nagyban emelték.

Igy lesz-e ez továbbra is? Illusio-e a közgazdasági élet terén az önsegély hatalma?

Az államsegély hívei nyíltan hirdetik ezt. Az egyik hivatkozik a vas bértörvényre, a másik Malthus aggodalmait frissíti fel, a harmadik a munkaeszközök köztulajdonná tételét, a negyedik a termőföld magántulajdoni jellegének megszüntetését tartja elengedhetlen előfeltételnek a bajok orvoslására s mindez oly eszköz, melyet az államhatalom kényszerítő ereje nélkül megvalósítani lehetetlen, sőt talán elengedhetlen a nagy socialis forradalom is, mely után — mint egy szellemes párt-hívük jósolja — Caesar diadaloszlopa a jelenlegi művelődés romjain emelkednék fel.

Szomorú, sőt megdöbbenő dilemma előtt állunk. Ugy látszik, mintha erőszakos jogfosztás segíthetne csupán s a társadalom tehetetlen a jelen bajok orvoslásában.

Szerencsére nem ismerik a történelem tanuságát, nem ismerik a népek lélektanát azok, kik így gondolkoznak.

Nem analog, de mégis rokontüneményt észlelt a legközelebb letűnt nemzedék is: a jobbágyság és rabszolgaság megszüntetését. Háborúk és forradalmak hasztalan dúltak az eszme megvalósításaért, míg a társadalom nem érett meg, hogy egész erejével felkarolja azt. Pedig az a társadalom nem öntudatos, nem munkás, csak érző társadalom volt. A felsőbükki Nagy Pálok példája izolált hasznót credményezett, de a haszon erkölcsileg volt nagy s ez az erkölcsi hatás idővel nagyobb diadalokat aratott, mint a forradalom. Az állam törvényei nem maguk törölték el a jobbágyságot és rabszolgaságot, a legtöbb esetben csak szentesítői voltak a társadalom erkölcsi munkájának.

Sok tekintetben hasonló az eset jelenleg is, sőt még örvedetesebb. Az önsegély munkásainak munkaeredményét hibásan itélné meg bárki, ha annak erkölcsi jelentőségét nem mérlegelné. S ez az erkölcsi jelentőség óriási. Rövidlátó az, ki a gyári törvényhozásban az önsegély szép példáinak hatását észre nem veszi, különösen korunkban, midőn az öntudatra ébredő társadalom a közvélemény uralomra jutását sürgeti s éber szemeivel behatol a kunyhók és pinczelakások

rejtekeibe, hogy ott felfedezze a sötétséget. Balgatagság azt hinni, hogy az állam a társadalom támogatása nélkül képes lett volna a közgazdasági élet rendezésének nagy munkájában eddig is annyi sikert elérni.

Az önszegély munkájának nagy erkölcsi hatása azonban még sokkal jobban nyilatkozik a munkáskérdésnek kevésbé megfigyelt benső átalakulásában, mely átalakulás legfőbb biztosítéka nézetünk szerint annak, hogy az államsegély hiveinek kizárólagos vagy legalább praeponderans működése esetén mulhatatlanul bekövetkező nagy romboló socialis forradalomnak éle elvétessék.

A kapitalisztikus termelés számos más eredménye között főképp a nagy városok túltengése, ez a társadalmi tudományok művelői által még eléggé nem méltányolt tényező, tudvalevőleg rohamosan alakította át a társadalmi élet eddigi alakjait. A régi patriarchalis világ ma már végvonaglását éli, hasonlóképp a gentrytársadalom is. Mintha fejlődésünk az állam és egyház után a gyámkodó hatalmaknak a végső menedékhelyeit is szét akarná rombolni. A dissolutio, melynek sebeit sok téren fájdalmasan érezzük, a közvélemény eszközeinek csodálatos ereje daczára sokkal nagyobb volna, ha az önszegély nem lépett volna fel nevelő hatásával. Gondoljuk egy nemzetet, melynek régi kapcsolai szétbomlottak s a magukra hagyott egyedek vigasza csak az államsegély, a sült galamb, lenne. Bizony, nem kell igazolnunk, hogy áldásnak tartsuk ily körülmények között a szövetkezetek s önszegélyző körök munkáját. Kicsiny lehet gyakorlati eredményük, de nagy, rendkívül nagy nevelő hatásuk és ha egy-egy Raiffeisen-féle szövetkezet csak egy pár munkást emelt fel társai felé, de tele öntudattal, nagy szolgálatokat tett a jövő kibontakozás érdekében. Eljő az idő, az örökösödés határainak közeledő átalakulása után eddig szokatlan gyorsasággal, midőn a társadalmi osztályok helyére rokon műveltségű és gondolkodású emberek csoportja lép s ezek a csoportok véleményharcza lesz döntő a társadalom fejlődésében. Ezt a benső nagy átalakulást kezdette meg az önszegély elvét hirdető csoport a munkások között s ne feledjük, hogy a közvélemény alakulása idején nem a felső tízezerben, hanem a nagy tömegben lesz a súlypont.

Ne mondja senki, hogy az erkölcsi tényezők bevonásával elkerültük feladatunk lényegét, mely a cím után ítélve

az lenne, hogy kimutassuk, mit tehet általában a társadalom a socialis kérdés megoldása érdekében s hol kezdődik a határ, midőn a társadalmi tevékenység már absolute tehetetlen s az államhatalomnak kell közbelépnie.

A kérdésnek ily módon való feltétele megköveteli, hogy a socialis probléma megoldásának valamely módját, legyen az akár határozottan kidomborodott elmélet, minő Marx, George vagy Bakunin tana, akár valamelyik a százféle utopiák közül, irányadónak elfogadják. De ez a feltevés a tudományos kutatás szabadságát veszélyeztetné s alapjában helytelen volna. Az eszmék győzelme nincs egyetlen elmélethez kötve, az irány marad meg mindig, nem a külső czafrang. A liberalismus győzött, de a győzelmes eszme nem ugyanaz sem Voltaire, sem Rousseau, sem Locke elméletével. Hasonlókép a modern alkotmányos érzület sem azonosíthatja magát sem Franklin, sem Montesquieu, sem Tocqueville tanaival. S még ott is, hol egyes rendszerek mintegy megkövesültek, mint a reformationál, az eszmék történetének kutatója jól tudja, hogy az egyházi tanok szabad birálata ma már nem áll meg Wicliff, Luther vagy Melanchton állításainál s ezek a reformerek fel-támadva nemcsak a mérsékelt Baur-féle tübingai iskolát, de most élő orthodox voltukkal dicsekvő tanítványaikat sem volnának képesek megérteni. S igen természetes, mert az ember megszokott talajáról magasabbra emelkedve igazságában lebegővé s ingadozóvá lesz, de az eszme örökké él és fejlődik.

Feleletünk lényegileg csaknem matematikai pontossággal felel a czimünkben is kifejezett kérdésre: a társadalom csak utat tör, csak erkölcsileg egyengeti a talajt az új irány felé, de ezen úttörő munka nélkül új alkotásokra tehetetlen volna az állam avagy bármely más néven nevezett megjegeczesedett alakja az emberiség életének.

Épen nem új elmélet ez. Sokan azt hiszik, hogy csak általános elcsépeelt phrasis is. Tényleg az igazság gyakran ölti fel ilyennek köntösét.

Mindenben és mindenkor csak úttörő a társadalom. A világtörténelem legnevezetesebb mozzanatainak, a keresztes háborúknak, a harminczéves háborúnak, a franczia forradalomnak előzményei voltak a társadalmi életben, épen úgy mint napjainkban a nemzetiségi kérdésnek avagy Olaszország egyesítésének. És ha elfeledi is olykor a történetírás a mustár-

magot, melyből a terebélyes fa kinőtt s nem ismerjük a rochdalei takácsok, a thüringiai tornaegyletek, meg a bécsi magyar testőr ifjak utánczóinak történetéhez hasonlóan az összefüggést, kétségtelen, hogy mindenütt és mindenkor szűkebb körből, olykor csak egy magános czellából indult diadalra az új eszme. És ma, midőn a szövetkezet és egyesület a társadalom kezdetleges munkájának leggyakoribb eszköze, ki ne tudná, hogy azok a törekvések, melyeket egy-egy szerény egyesület kezdet a munkaközvetítés, a cselédek helyzetének reformja, a slöjd elterjesztése, a ponyvairódalom kiküszöbölése s annyi száz más eszme érdekében, nem maradnak soká egyesületek keretében s hova-tovább általános közérzület tárgyaivá levén, törvényes rendezést hoznak létre.

Igen természetes, hogy a társadalom eszközei is fejlődnek. Ama századokon át uralkodott eszköztől fogva, midőn az új irány kezdetét forradalmak avagy martyrok nyitották meg, a mai szövetkezeti és egyesületi eszközökig nagy a haladás. S kétségtelen, hogy talán igen rövid idő múlva már az egyesületek alakulata is elveszti jelentőségét, különösen ha a községi társas lét jobban kiemelkedik. De lényegében mindenkor a társadalom a vezető s annak altruistikus törekvése, mely ma a közjótékonyság és közművelődés kettős irányában ezernyi változatú, de alapjában egységes utat követ, a jövő vezércsillaga. A társadalmi élet a haladás egyedüli biztos alapja s jaj annak a társadalomnak, hol a sült galamb cultusa egyoldalú magaslatra emelkedik, bomlása s vele együtt a nemzetlét pusztulása akkor kezdődik meg. Szükséges, a fejlődés harmonikus menete érdekében szükséges az állami szervezet előtérbe helyezése is, de csak addig, míg el nem feledik, hogy az államnak anyja és éltetője a társadalom.

GYÖRGY ALADÁR.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Bírálati jelentés a »Pénzüntézeti Tisztviselők Országos Egyesülete« által a »Walkó Lajos alap«-ból hirdetett pályázat eredményéről.

A beérkezett pályaművek megbírálására kiküldött bizottságnak örömeire szolgál jelentését azzal kezddetni, hogy a »Walkó Lajos alap« ezen első pályázata mind a beérkezett művek számát, mind azoknak minőségét tekintve, kielégítő volt. Négy pályamű érkezett be és bár azok kettejénél csak a szerzők nemes ambícióját dicsérhetjük, a melylyel erejüket meghaladó nehéz feladatra vesztegették fáradságukat és erejüket, a beérkezett másik két pályaművet olyanak mondhatjuk, a melyek minden jogosult várakozásnak megfelelnek. Íróik teljesen megértették a föltett kérdést, szorgalommal hordták össze a szükséges anyagot, értelmesen csoportosítják, plastikus képét adják a pályázat tárgyát képező eseményeknek és helyesen bírálgatják az okokat és következményeket, szóval érett észszel, művelt és írni tudó emberek nyelvén adják elő mondandóikat.

Az első helyen említett kettő közül az egyik: »Pro domo«, a másik: »Progress« jeligével van ellátva. Valószínűleg egészen fiatal collégák szárnypróbálgatásai, melyek komoly számba nem vehetők. Reméljük, hogy szerzőiket ezen tán első kísérlet eredménytelensége elcsüggeszteni nem fogja, hanem arra fogja serkenteni, hogy komoly tanulmányok segélyével időik multán jobbat, érettebbet produkáljanak.

A »Pénz az első nagyhatalom« jeligéjű pályamű szorgalmas szerző munkája, ki a világpiacz helyzetével is foglalkozik a válságot megelőzött években, általános theoriáját is adja a crisisek rendes előtüneteinek és dicséretreméltó módon ismerteti a válság lefolyását november 1-ével kezdett és a hó 16-ig folytatott napi chrónikákban, mely chrónikák alapján a tárgyat nem ismerő olvasó is képet alkothat magának a válság lefolyásáról. De a következményekkel néhány felületes mondatban elkészül, a válság okainak ismertetésében nagy hézagokat hagyva. Az egész munka — a chrónikáktól eltekintve — azt a benyomást kelti, hogy a szerző nem rendelkezett a kellő forrásművek felett és így figyelme nem is terjedhetett ki mindazokra a jelenségekre, melyeknek ismertetése az 1895-iki válság kellő megértésére feltétlenül kívánatos. Stílusa egyszerű, jól érthető és bár szereti a szenvedő alakot alkalmazni, általánosságban megfelel.

A mű elején, kiindulva az 1873-iki tőzsdeválságból, ismerteti az Union Generale működését és a »Bontoux-krach«-ot. Ez utóbbival hosszasabban foglalkozva azonban, elfelejti csak megemlíteni is, hogy tulajdonképen miért kellett ennek bekövetkeznie? Az 1895-iki válság okai között — helyesen — felemlíti az armeniai bonyodalmakat is.

De már igen merész politikai állítás az, hogy Anglia idézte elő e bonyodalmakat csupán azért, hogy a török értékek esése által (melyek nagyrésze francia kezekben volt) Franciaországnak ártson! Épp ily merész kritikája szerzőnek, hogy »elhibázott intézkedése volt az osztrák pénzügyminiszternek a november 1-én lejáró szelvényt már két héttel előbb beváltani!«

Nagy hibája a napi chrónikáknak, hogy azokban Budapest vagy egészen hiányzik, vagy alig van megemlítve. Pedig a pályamű a magyar olvasóközönségnek van szánva és a válság történetét a magyar, a budapesti szemlélő írja meg. Jobb lett volna ezt a részt akkép megírni, hogy a külföldi tőzsdéken történt események, mint a pesti tőzsdére érkező és az itteni irányzatot befolyásoló hírek vannak feltüntetve. Az árfolyamösszehasonlításoknál különösen Budapest és Bécs között vannak egyes tévedések is.

A műnek továbbá nem ártana, ha a november 11 usque 15-ki chrónika rövidítve összevonatnék. Végre is a válság tetőpontja november 9-ike volt és a gyakran egyforma napi események felsorolása itt már unalmassá válik. Nem szabadna a szerzőnek azt írnia, hogy piacunk csak nagyon kevésbé volt túlterhelve, hisz köztudomású ennek ellenkezője, feltétlenül elhagyandó volna azonban a befejező résznek a sajtó és a bécsi piac magatartásának kritizálására vonatkozó passusa, mely nézetünk szerint nem tartozhatik e pályamű keretébe.

Ismételjük a mű e fogyatkozásainak megemlítése után, hogy szorgalmas és jó megfigyelésű szerző munkája, mely abban, a mit irt, dicséretet érdemel és csak sajnálandó, hogy nagyon sok az, a mit megírni elfelejtett.

Az »*Akarom, hogy legyőzzem az akadályokat s le fogom győzni*« jeligéjű pályamű feltétlen elismerést érdemel. Már az első lapok olvasása közben észreveszszük, hogy alapos munkával, gondolkozni és bírálni képes fő tanulmányával van dolgunk, mely a pályázat célját, lényegét minden irányban helyesen fogta fel. Nem szorítkozik a száraz tényeknek felsorolására, hanem elejétől végig az előzmények és események történetü és a laikusra nézve is mindig élvezetes előadása által érdekfeszítő és tanulmányos olvasmánygyűjteménnyel ajándékoz meg bennünket. A pályamű elején egész könyvtárát sorolja fel azon önálló műveknek és hirlapi cikkeknek, melyeket munkájában kútforrásul használt és melyeknek gazdagsága a komoly alaposságról tesz tanubizonyságot, melylyel a pályamű megírásához fogott; a registerszerű felsorolás pedig helyes, mert ezáltal nem untatja az olvasót az örökös hivatkozásokkal.

A szerző, mielőtt az okok fejtegetésébe bocsátkoznék, melyek a »fekete szombat«-ot előidézték, megfesti hazánk közgazdasági hátterét és a világpiacz helyzetét az 1895-öt megelőző években, hogy így érthetővé tegye előbb a gazdasági fellendülést, majd a túlkapások útján létrejött egészségtelen állapotokat, hosszasan, mondhatnánk talán kissé tulságos alapossággal ismertetve nemcsak hazánk, hanem az összes világpiaczok pénzügyi helyzetét, az új vállalatok alapítását, tőkefelemeléseket, stb. Egész külön fejezetben foglalkozik az afrikai aranybányaszédelgéssel, mely a párisi és londoni börzéken főokozója volt a beállott crisisnek és azután áttér a nálunk bekövetkezett »krach« közvetlen okainak felsorolásához, melyek között első helyen a pénz olcsóságát, nagy mennyiségét és a speculáló közönség szá-

mának óriási növekedését említi meg. A munka legszebb része: a viszonyok alakulásának, a játék nagymérvű gyarapodásának, az árfo-lyamok észszerűtlen felhajtásának ecsetelése és bírálása, a meggondo-latlan magasságba felmerészkedett speculánsok ideges érzékenységének és hirtelen ijedelmének, a mint részben politikai momentumok, részben az afrikai bánya-krach okozta lökés következtében a lavina egyszerre gördülni kezdett. A pályaműnek ez a része a feladat magaslatán állva mind tudomány kutató és irodalmi szempontból, mind az események történeti hűségű leírását és a nyelvezet erejét és helyes magyarságát tekintve, mindenképen méltó elismerést érdemel.

A munkának aránylag gyenge része a válság következményei-nek fejtegetése. És ez érthető is. Mert míg az előzmények és a vál-ság leírásához, mint ezt a szerző említett registere bizonyítja, a kút-források nagy számban állottak rendelkezésre és helyes megfigyelés-sel, komoly tanulmánynyal a munka e részének sikere biztosítva volt, addig a következmények ismertetése nemcsak helyes érteket tételez föl a 95-től a mai napig történt gazdasági események meg-értésére és megbírlására, hanem feltételezi azt a bő tapasztalatot is, hogy a jelen viszonyokat kutatva a gazdasági élet oly sokoldalú megnyilatkozásai alapján *egyénileg* tudjunk párhuzamot vonni a jelen és a múlt között. Itt tehát most még nem lehetett szó könyvek, hanem magának az életnek tanulmányozásáról.

E részben a szerző átsikamlott a nehézségeken, úgyszólván kizárólag a speculatio kritizálásával foglalkozik és élénk hajlamot mutat gáncsolásai közben az agrariusok által forgalomba hozott frá-zisok felhasználására. Vannak ezenkívül művének egyéb csekély fogyat-kozásai is, de ezek eltörpülnek annak jelentékeny erényei mellett és ezenfelül némi simítás segítségével könnyen eltávolíthatók.

Összesítve a mondottakat: a »Pro domo« és a »Progress« jel-igéjű művek, melyek kezdők próbálkozásai, a díj kiadása szempont-jából tekintetbe nem jöhetnek. A »Pénz az első nagyhatalom« jel-igéjű pályaművet, tekintettel a válság helyes és szakszerű leírására és a kidolgozásba helyezett szorgalomra, a bíráló-bizottság dicséretre méltónak ítélte, a pályadíjat azonban az »Akarom, hogy legyőzzem az akadályokat s le fogom győzni« jeligéjű pályaműnek ítéli oda, melynek szerzője a pályakérdést a maga egészében a leghelyesebben felfogva, úgy a válság okainak bő forrástanulmányra valló szak-szerű ismertetése, mint a válság lefolyásának hű és élénk leírása által élvezetes és mindenképen irodalmi színvonalon álló művet alkotott. A bíráló bizottság: *Kondor Alfréd, Székely Ferencz, Róna Zsigmond.*

A »Pénzintézeti Tisztviselők Országos Egyesülete« a pályázat eredményének kihirdetése alkalmából az egyesület helyiségében s tagjainak élénk érdeklődése mellett ünnepélyes ülést tartott, melyen a legelső pénzintézeti szaktekintélyeken kívül, a magyar kir. központi statisztikai hivatal is képviselve volt. A bírálati jelentés felolvasása után a pályanyertes mű jeligés levélkéje felbontatván, abból *Vajda Zoltánnak*, a Magyar Általános Hitelbank tisztviselőjének neve tűnt ki. Szívesen adtam tért a Közgazdasági Szemle hasábjain úgy a pályá-nyertes dolgozatnak, mint a bírálati jelentésnek; mert a pályázat a közelmúlt egyik igen érdekes közgazdasági eseményét világítja meg s hasznos tanulságokkal szolgál a jövőre nézve.

A szerkesztő.

Der Arbeitsnachweis. Seine Entwicklung und Gestaltung im In- und Auslande. Dargestellt von Dr. F. Freiherrn v. Reitzenstein, kaiserlichen Bezirkspräsidenten a. D. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Dr. jur. Richard Freund. Berlin. Carl Heymanns Verlag 1897. (Schriften der Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen Nr. 11.) 8° XI. + 586. l.

A foglalkozást nem találók nyomora a legkényesebb kérdés jelenleg az összes sociális kérdések között. A munkabér, a munkaidő s más a gyármunkásokat közvetlenül érdeklő létkérdések nagyrészt már a rendezés stádiumában vannak, hatalmas mozgalmak indultak meg a munkáslakások, a közéletmezés, népnevelés és a munkaképtelenné váltak érdekében, de mindezen reformok keretén kívül áll az a nagy tömeg, mely egyidőre legalább kenyérkereset nélkül van s melynek bajai minduntalan előtérbe hozzák s kiéleltik a nagy társadalmi visszasságokat.

Tisztán emberbaráti szempontból is elsőrangú fontosságú ennek következtében a munkaközvetítés rendezésének ügye. De talán csaknem ily fontos az a közgazdasági élet gyakorlati mezején is, hiszen felesleges bizonyítani, hogy a gyáripár uralma, a nagyvárosok szaporodása és a forgalom hatalmas fellendülése következtében mily átalakulásokon ment keresztül a munkaadók és a munkások viszonya is a régi patriarchalis állapotokhoz hasonlítva.

Tudjuk mindannyian, hogy munkaközvetítésre már a régiebb időkben is volt szükség. Az iparossegédek szállói, melyeket ma is Herberg név alatt ismer a magyar, mind megannyi közvetítő intézetek voltak. De talán épen azért, mivel ezek a közvetítések szorosan összenőnek egyes iparágak beléletével, a munkaközvetítés eszméje egészen véve egész a legujabb időkig figyelmen kívül maradt s ha történtek is reformok ezen a téren, azok egészen helyi, speciális jellegűek voltak. A legnagyobb átalakulás e tekintetben az volt, midőn a munkaadó és munkakereső között egy harmadik személy vagy testület mint közvetítő lépett fel rendszeres munkálkodással s ebből fejlődött ki a munka- vagy helyközvetítő ipari foglalkozás, melynek ma már különösen a nagyvárosokban igen jelentékeny szerepe van, de ép azért, a mint hogy azt ma már a nagyközönség is tapasztalja, különösen a cselédközvetítő intézetek elszaporodása óta, rendezésük mindinkább égető kérdéssé vált.

Ezt a nagy feladatot tette komoly tanulmány tárgyává a jelen év tavaszán elhunyt Reitzenstein Frigyes báró, a szegényügy kérdésével alaposan foglalkozó író, ki szorgalommal és alapos-sággal összegyűjtött minden e tárgyra vonatkozó adatot s műve. bár azt nem fejezhette be, hosszú időn át alapvető kézikönyv lesz mindazoknak, kik e nagyfontosságú ügygyel foglalkoznak. A közel 40 sűrűn nyomtatott ívre terjedő munkában teljes az adatgyűjtés s csak a feldolgozásra és szerző egyéni nézeteire vonatkozólag vannak hiányok.

Ily általános, mindenre kiterjedő mű mindaddig nem volt az irodalomban, habár, mint szerző kimutatja, 1846. óta, midőn a német Hanssen tanár és a francia Molinari közgazda egymástól függetlenül egyszerre hangoztatták a munkaközvetítés rendszerének kutatását, igen sokan foglalkoztak irodalmilag is a kérdéssel s különösen nagy lendületet adott az ügynek a párisi Office du travail által e tárgyban 1892-ben tartott enquête, melynek munkálatai a kérdést általános jellegűvé tették.

Igen természetes, hogy a munkaközvetítés a régi czéhrendszer idején alárendelt fontosságú volt, mindamellett annak eszközei a szabad ipar korszakában is megmaradtak, bár jóformán Anglia az egyedüli ország, hol a hatalmas iparszövetkezetek e tekintetben is nagyfontosságú és egyáltalán rendszeres reformokat léptettek életbe. Sokkal általánosabb a haladás a közvetítő ipari foglalkozás közbeléptével, mely ma már számtalan egymástól egészen eltérő alakban mutatkozik.

A helyszerzés ily közvetítő ipar nélkül vagy magánérintkezés, vagy a nyilvánosság felhasználásával történik. A magánérintkezésnek egyes csoportjai: a személyes jelentkezés, a közvetítés megbízottak, ajánlók, nagyobb üzletek avagy végre a szállodások segítségével. A személyes jelentkezés nemcsak a kismestereknél és a vándorló legényeknél szokásos, de számos nagy gyárban is, hol a kapukon hirdetik ki az üresedő állásokat. A megbízottaknak s ide tartoznak a munkavezetők és a pallérok is, még nagyobb szerepük van, azonban ez a mód többé-kevésbé káros a munkásokra nézve, különösen pedig, ha az szállodások útján történik, a mint a nagy városokban igen gyakori s egyes iparágakban, például a hajózási iparnál csaknem általános, mivel a szállodások és korcsmárosok ezt a közvetítést indirekt uton nagyon drágán fizettetik meg a munkakeresőkkel.

A helyszerzést nyilvános uton leginkább oly módon eszközlik, hogy a munkakeresők a városnak bizonyos pontjain helyezkednek el, mint nálunk a teherhordó napszámosok a kikötőknél, vásárcsarnokoknál. Ez a szokás gyakran ősrégi s többek közt Párisban a szokásos piacokon még most is egész sereg különböző iparost lehet találni, így a napszámosokon és favágókon kívül szobafestőket, asztalosokat, pékeket, szedőket, szabókat, zenészeket, mosónőket s másokat. Legáltalánosabb s ma már teljesen rendezett e tekintetben a közszolgák (hordárok) foglalkozása. Egyes helyeken valóságos munkásvásárok is vannak, különösen igen sok helyen ily vásárokon fogadják fel a nőcselédeket és a földművesmunkásokat. Bitburg rajnamenti városban december hó első hétfőén az ily munkásvásáron több mint 3000 férfi és nő munkakereső szokott állandóan megjelenni. Az olvasás mesterségének általános elterjedése óta azonban ezek a vásárok nagyon hanyatlanak s a helyett a munkaadók, igen gyakran a hatóság közvetítésével, a községházán, a munkásszállókban, korcsmákban és más nyilvános helyeken rácszott táblákon hirdetik ki, hogy minő s hány munkásra van szükségük. Luxemburgban 1892. óta a hatóság e célra a postahivatalokat használja fel, mely intézményről később még szólni fogunk. Legismertebb nyilvános munkaközvetítés azonban a hírlapok hirdetési rovata, mely tudvalevőleg oly jelentékeny, hogy most már számos hírlap van, mely kizárólag hirdetéseket közöl s köztük egyesek csakis egy iparágra szorítkoznak, mint például a könyvnyomdászok, órásk, gyógyszerészek értesítői. Az angol kereskedelmi kamara 1893-ban meg számláltatta 4 londoni s 11 vidéki napilap hirdetéseit s azt találta, hogy egyetlen nap (jan. 21-én) ezekben a lapokban 2122 munkakereső és 1279 helykereső hirdetés volt és pedig, bár a házi cselédek többségben voltak, minden elképzelhető foglalkozású csoportból s ez annál feltűnőbb, mivel épen Angliában az ipartestületek kiváló gondnal foglalkoznak a munkaközvetítéssel s ezért tanult munkás aránylag ritkán fordul a lapokhoz.

A munkaközvetítés nagy kiterjedését tanusítja, hogy a kereslet és kínálat fentebb jelzett számos módján kívül a rendszeres munkaközvetítő ipar is hatalmas méretekben mutatkozik, különösen a nagy városokban. Franciaországban, hol már 1852-ben rendezték rendőri szempontból a közvetítést, 1897-ben 1379 hatósági felügyelet alatt álló közvetítő iroda volt, melyek a különböző iparcsoportok között oszlanak meg, bár nagyobb részük több fajta közvetítést üzött. Cselédközvetítő volt 940, dajkákra 71, betegápolókra 2, nevelőkre s tanítókra 27, művészekre és artistákra 12, matrózokra 12, kereskedelmi és ipari alkalmazottakra 258, mezőgazdasági munkásokra 74, kocsisokra 3, napszámosokra 9, pékekre 127, cukrászokra 40, bolti szolgákra 9, pinczérekre 50, borbélyokra 40, szabókra és cipészekre 8, építő napszámosokra 9, iparos napszámosokra 83. Hasonló élenk működést találunk más országokban is, különösen a nagy városokban. Pedig tudvalevő dolog, hogy a nagy ipartestületek, egyesületek és szövetkezetek csaknem kivétel nélkül foglalkoznak közvetítéssel és a foglalkozás nélkül levő munkások gyámolításával s még nagyobb sikerrel, mint a közvetítési irodák. Így p. az angol géplakatosok nagy testülete 73.000 ember ilyennemű szükségleteiről gondoskodik. Még a régihez csökönösen ragaszkodó mezőgazdaságnál is szükségessé lett az ily közvetítés s eredménye jelentékeny. Így a porosz-szász tartományi gazdaegyesület 1894-ben mintegy 5000 munkást közvetített. Hogy igen sok iparág munkásai, p. nyomdászok, vendéglősök, színészek, pinczerek, stb. külön egyesületeket tartanak fenn tisztán a munkaközvetítés céljából, sőt hogy ily célból egyes társadalmi csoportok is szövetkeznek, mint az iparúzó nők, a magántisztviselők és mások, ez eléggé köztudomású. Mily fejlett e tekintetben a művelt népek közléte, eléggé tanusítja a szabadalmi irodák, házasságközvetítési intézetek, irodalmi termékeket elhelyező irodák s más ezer fajta intézmény, melyeknek többé-kevésbé hely- és munkaközvetítő jellege van.

Mindez a sok oldalú tevékenység sem bizonyult elegendőnek s még kevésbé kielégítőnek. Elegendőnek nem, mivel az üzletszerű munkaközvetítés a dolog természete szerint főkép csak a tanult s teljesen munkaképes állapotban levő munkások hasznára szolgált s ezzel ellentétben a nem képzett munkások és a különös egyéni viszonyok között élők érdekei háttérbe szorultak. Kielégítő pedig azért nem lehetett, mert az üzletszerű munkaközvetítés, különösen a szűkebb ipartestület keretén kívül, a munkások erkölcsi érdekeire tekintettel nem lehetett s igen könnyen elfajult a közvetítők mindent lábbal tipró nyereszkesedésévé. Ezért lépett közbe a rendőrség után a humanisztikus társadalom és a község vagy állam.

A társadalmi munkaközvetítés első célja főkép emberbaráti volt. Kiszabadult rabokat, gyógyult elmebetegeket, szemérmes szegényeket, lábbadozó betegeket, rendes munkakeresetre alkalmatlan öregeket, családanyákat és serdülő gyermekeket igyekezett, a mennyire lehetséges volt, kenyérkeresethez juttatni s e tekintetben különösen a rabsegélyező-egyesületek és a szegényeket foglalkoztató egyesületek igen szép eredményeket tudtak felmutatni. Beavatkozott azonban a társadalom a munkaközvetítésbe erkölcsi szempontból is, részint hogy a magukra hagyott munkásokat felekezeti legényegyletek, munkáskörök és munkáskaszinók segítségével az egyszerű helyközvetítésen kívül közvetlenebbül is támogassa és gyámolítsa, részint hogy a

koldulás és csavargás meggátlása végett a foglalkozást nem találóknak menhelyeket, koldustelepeket, dologházakat s más eféléket biztosítson. Sok tekintetben egyenesen az üzletszerű munkaközvetítők nyereszkeskedési vágyának igyekszik a társadalom üdvös verseny által gátot szabni, ezért létesítettek csaknem minden nagy városban cselédközvetítő intézeteket cselédmenhelyekkel kapcsolatban, hajléktalanok menhelyeit s különböző jótékony célú közvetítő irodákat, melyek között a londoni Salvation Army által felállított munkásbörze, mely évenként legalább tízezer embernek ad kenyérkereseti helyet, a legjelentékenyebb. Egyes esetekben a társadalom működése politikai jellegű és ellensúlyozásául a socialisták helyközvetítő mozgalmának, mely szintén nem jelentéktelen, így a német socialdemokraták iparszövetségéhez, mely helyközvetítésre is nagy súlyt fektet, 1894-ben 48 iparszövetkezet tartozott 238.613 taggal.

A munkaközvetítés hatósági szervezése még mindig kezdetleges állapotban van. A legelső kísérleteket ily irányban egyes svájci városok tették, St.-Gallen, Bern, Basel, mindenütt egyesületek bevonásával, de oly módon, hogy a közvetítés s részben a foglalkozás nélkül maradtak segélyezése nagyrészt közköltegen történt. Nagyobb jelentőségű Stuttgart város kezdeményezése, mely a munkaközvetítésre munkaadókból és munkásokból vegyesen külön városi hivatalt létesített; hasonló hivatalok más württembergi városokban is alakulván, legujabban az ország kormánya megkísérlette ezek összeköttetésbe hozását oly módon, hogy a telefonösszeköttetésnek, nyomtatványoknak és a központi hivatalnak költségeit az állam viselje. Badenben az állami költségvetésben vettek fel bizonyos összegeket a közvetítő hivatalok támogatására. Franciaország egyes városaiban, jelenleg 36 helyen, községi támogatással külön munkabörzék állanak fenn, melyek közt az 1886-ban létrejött párisi börze valóságos palota volt nagy személyzettel, úgy hogy fentartási költségei több százezer francra rugtak, melyhez a városi hatóság mintegy 150.000 frankkal járult. A belgiumi munkabörzék Brüsszelben, Lüttichben és Gentben társadalmi úton létesültek s a közvetítést díj nélkül, foglalkozási csoportok szerint teljesítik, sőt a brüsszeli még otthont is tart fenn a foglalkozás nélkül maradtak számára.

Legérdekesebb a hatósági kísérletek közül a luxemburgi, melyről már futólag megemlékeztünk. Dr. Eyschen miniszter 1892 végén a postahivatalokat bízta meg a közvetítéssel, melyeknek kötelességében áll összeállítani a beérkezett jelentéseket s azok egy naponként revideált példányát az összes vasuti állomásoknál, vendéglőkben és kávéházakban kifüggeszteni. 1895-ben ily módon 2050 munkaadó és 601 munkás keresett közvetítést a kis országban és pedig nagyrészt sikerrel. A jelentkezések levelezőlap alakú nyomtatványon vagy élőszóval is eszközölhetők s külön díjfizetés nélkül; a levélhordók kötelesek a jelentkezőknél tudakozódni, hogy esetleg nagyon sokáig ne maradjon nevök a jegyzékben. A helyi jegyzékekből a központon áttekinthető általános jegyzékeket készítenek.

A luxemburgi módszer mindeddig sikeresnek bizonyult, de utánzásra nem talált, valószínűleg azért, mert ennek a kis országnak korlátolt viszonyai (52 postahivatal és 213.283 lakos) nem hasonlíthatók össze a fejlettebb iparral és sűrű népességgel bíró államokéval, hol hasonló feladat a postára nagyon nyomasztólag hatna. Mind a mellett kétségtelen, hogy a hatósági beavatkozás a közvetítő iparra

mindinkább tért foglal. A rendőri és ipar törvényekben mindinkább több kezességet követelnek az ily közvetítő iparoktól személyiségük, helyiségük, könyvvezetésük, tarifájuk tekintetében s csaknem mindenütt igyekeznek az egyesületi vagy testületi munkaközvetítést támogatni a magánosok törekvéseivel szemben. Minden jelenség arra mutat, hogy a régi egyszerű viszonyok között teljesen megfelelőnek talált helyi, szakszerű és egyéni munkaközvetítés kora már lejárt s a jövő feladata éppen a foglalkozást nem találók nagy számára és a forgalom gyors változásaira tekintettel az lesz, hogy a munkaközvetítés a munkakereslet és munkakinálat között fennálló ellentétet igyekezzék enyhíteni nemcsak egyes meghatározott helyeken, hanem különböző helyek és lehetőleg különböző foglalkozási ágak között is és pedig lehetőleg gyorsan, úgy, hogy a munkások állandó ellátást nyerhessenek. Ily feladat megvalósítására azonban magánvállalkozás a legnagyobb verseny mellett sem képes s e mellett a magánközvetítés rendszeren a munkások anyagi érdekeinek rovására emelkedhetik nagygyá. A munkaszerződés kérdésébe tehát joga, sőt kötelessége a hatóságoknak is beavatkoznia nemcsak általános rendőri szempontból, hanem különös tekintettel a szegényügy pénzügyi oldalára, megelőző és fejlesztő intézkedések útján is.

—r.

Streifzüge durch Grossbritannien. Schilderungen und Beobachtungen aus Stadt und Land. Von Gustav J. Steffen, aus dem Schwedischen von Dr. Oskar Reyher. Stuttgart. Helbing. 1896. n. 8° VIII + 392 l. számos képpel.

Igen érdekes utikönyvet mutatunk be olvasóinknak. Nem földrajzi munka ez csupán, jó formán nem is az, mivel inkább csak kiszakított részeket, mintegy külön típusokat mutat be s ezeknél is csak eszközül használja az adatokat az angol nép lélektanának és társadalmi viszonyainak megmagyarázására. Nincs subjectiv elfogultság nélkül írva, mivel szerzője, mint elvhű socialista, a nagyiparnak káros erkölcsi hatásait mindenütt előszeretettel emeli ki, azonban ítéletei mindenkor megokoltak s bő tapasztalatokon alapulnak, mert sikerült — a mit eddig kevés utazó, sőt közigazda tehetett meg — nemcsak könyvekből tanulmányozni a gyári életet avagy kívülről látni a hatalmas ipartelepeket és imponáló kéményeket, hanem egész seregében a különböző gyáraknak és telepeknek alaposabb tanulmányokat is tenni, úgy, hogy műve, mint a társadalmi élet egyik jelentékeny csoportjának rajza, kutforrásszerű jellegű.

Szerző felfogását és művének éppen nem elméleti, sőt igen élénk tárczaszerű előadási modorát már a fejezetek címeiből is észrevehetjük, melyek a következők: 1. Székesegyházak és vasgyárak között. 2. Észak-angol bányavilág. 3. A textilipar földjén. 4. A fekete világban. 5. Shakespeare otthonában és a középkori emlékek földjén. 6. Az agrárkérdés Angliában. 7. Kirándulások Skóthorba. 8. Irhoni emlékek. Látható mindebből, hogy szerző az iparúzó Anglia társadalmi életét igyekszik főképp rajzolni, a többi rész csak azért van, hogy ez a kép jobban kidomborodjék s élénkebb világítást nyerjen.

S ezt a nagyipari társadalmat Steffen határozottan elítéli. A svéd tudós, ki hazája nagyszerű természeti viszonyait megtanulta szeretni s az egyén önállóságát és erkölcsi emelkedését tartja az emberi élet

nagy feladatának, borzadva látja a nagyiparnak szerinte nem szükségképeni, de mindenütt előforduló hatásait, a társadalmi osztályharczot s a mi még ennél is fontosabb, a munkásosztály gyengítését és elbutítását az egészségtelen, egyforma és ideálnélküli gyári és nagyvárosi életben. Legyen az ember élete küzdelem, de ne legyen szükségkép egészségtelen lét, az életerők megmérgezése, a létöröm megölése s általában az elkorcsosulás útja, a mint az Anglia gyárvidékein jelenleg mindenütt megvan, épen ellentétben más vidékekkel, hol a nagy ipar még nem fejlődött ki magasra.

Különösen szomorú képet rajzol Manchesterről és környékéről, hol több ízben huzamosabb ideig tartózkodott s hol szemmel láthatólag kimutatja a fák és növényzet pusztulását, a nép erkölcsének elvadulását, szépérzékének s idealismusának hanyatlását, meg politikai és értelmi hanyatlását. Midőn a nagy Leeds gyárvárosból a szintén gyártelepekkel megrakott, de sokkal kisebb Huddersfieldbe jő, egyenesen kimondja még azt a nézetét is, hogy el kellene tiltani, hogy a gyárvárosok népessége 100.000-nél nagyobb legyen, mert körülbelül ez a határ, midőn a nagygyá nött gyárváros társadalma mesterséges barbárságba jut s a haladás összegében a kultura lényege hanyatlani kezd. Londonnak nagy előnye, hogy távol esik a nagy ipartelepek valóságos zömétől s környéke, mely új és új vért hoz a társadalomba, csaknem kizárólag földmivelő vidékekből áll.

Nem dicséri szerzőnk a mezőgazdasági viszonyokat sem Angliában. Különösen élesen kel ki nem egy alkalommal a nagy latifundiumok ellen, melyek Skótszág nagy részét romlásnak tették ki, hivatkozik többek között Sutherland hercegnő ismert eljárására, ki 15 ezer embert fosztott meg otthonától s óriási nagy termőföldet alakított át legelővé vagy vadászterületté s hivatkozik arra is, hogy az angolok, bár mezőgazdaságuk virágzó lehetne, kertészeti és tejtermékekért mily óriási összeget dobnak ki a külföldnek ok nélkül. Mindebben veszélyt lát a nemzetre, de ez a veszély csak ideiglenes, könnyebben orvosolható, az a veszély azonban, hogy a gyáripar a mezőgazdaságot elnyomja, a nemzetlétet fenyegeti.

Nem érdektelen ellentét gyanánt rajzolja Guernsey sziget állapotát és népének társadalmi életét. Itt is nagyszerű iparélet van, de nem gyári ipar, hanem kertészeti. Az egész sziget jóformán zsúfolva van kertészek, virágkereskedők telepeivel, mindenütt hangyaszorgalmú működés és élethalál-harczra emlékeztető üzleti versengés van, mint akár Manchesterben, de Guernsey közigazdasági virágzása nem ölte ki a természetet, nem tette földhözragadt szegénynyé, a szép és nemes eszmék közönyös buta szemlélőjévé a lakosság nagyobb részét, ellenkezőleg földi paradicsommá alakította át a szigetet, hol a nép életerős és lelkesedni tud.

Hasonló az élet ellentéte a nagy gyártelepek és a félreeső vidékek között, hol még a középkori emlékek költik fel első sorban az utazó érdeklődését. Azokból a milliárdokból, melyeket Anglia a külföldről szerez, ide aránylag kevesebb jut, mint a gyártelepekre, de az emberi boldogság feltételei itt inkább megtalálhatók.

És a midőn látjuk, hogy Angliának alig százéves nagy gyáripara ennyi sok veszélyt hozott s hogy az a gyáripar, mely a jelen század első felében még Anglia lokális sajátja volt, ma már hova tovább terjed, bár a földgömbnek még mindig igen kis részén, méltó felvetni azt a kérdést, vajjon ennek a nagy iparnak veszélyes ter-

jedése óhajtandó-e, midőn Anglia más részeinek példái mutatják, hogy a művelődés más utakon is igen magas fokra emelkedhetik.

Természetes, hogy Steffen munkája, mely utóvégre is csak turistikai alapon készült elmefuttatás, a nagy kérdésre nem felelt s még oly általános megjegyzései is, minő az ipar és földművelés harmoniájának létesítése, csak általánosságban szólanak. De sok, igen sok van a feleletből azokban a részletekben, melyeket az éles megfigyelő svéd tudós tárczaszerű elevenséggel élénk tár s ezekért a részletekért is érdemes művét elolvasni, annyival inkább, mert — elég sajátságos ugyan, de tény — a földrajzi irodalom Angliával, Londont és a skót hegyvidéket kivéve, meglehetősen mostohán bánt el s Steffen gazdagon illusztrált könyvében még a művelt olvasó is számos érdekes s előtte eddig ismeretlen részletet fog találni.

—r.

STATISZTIKAI ERTESITŐ.

A magyarság szerepe a múlt év házasságaiban. A magyar népmozgalmi statisztika nagy nyereségei közé írhatjuk fel az anyakönyvvezetés államosítását. Új forrásokat nyitott ez meg előtte, új ereket tárt föl neki, a mikén tovább indulva, sikerrel kutathat az eddigieknél sokszor igazabb, mindig változatosabb és szemléltetőbb eredmények után. Nagyobb a perspektíva, a mit nyújt és tisztább is; sok elmosódott, homályos részlet élénk világításban kerül élénk, bizonytalan körvonalak kiéleződnek; egész ismeretlen vidékek, soha nem vizsgált életviszonyok bukkanak elő az ismeretlenségből, bő anyagot kínálván a tanulmányozásra, szűz talajt a kutatásra.

A kereseti viszonyok, a származás helye, műveltségi fok, a közegészség állapota, korviszonyok, termékenység: mind a legfontosabb tényezők a népesedésnek, a miknek a szövevényében csak mostantól lehet igazában bele pillantani.

Természetesen nemcsak munkának, hanem még óhajtnak is sok volna, ezt az egyszerre megnyitott nagy és sokféle anyagot egyszerre minden ízében teljesen ki is használni. A mi közvetlen hasznát ígér, régtől érzett hézagok betöltését, régi bizonytalanság megszüntetését, azé az elsőség; kisebb értékű detail-munka későbbre is maradhat. Eredménynek elég mostanra az is, hogy a magyar népmozgalmi statisztika fejlesztésére minden lehetőség meg van adva; ezt a lehetőséget a maga érdeme szerint kiaknázni nem lehet néhány hónapnak a munkája, nem is egy-két esztendőé.

Az új anyag abban adja meg talán a legközvetlenebb hasznát, hogy a népesedési eredményekben utat enged a *nemzetiségi viszonyok* vizsgálatának. A kérdésnek tudományos érdekességét még a politikai aktualitás is növeli; fontos, szinte izgató téma, hogy fajunk, mely asszimiláló erejét nagy türelmességével úgy is igen szűk korlátok közé szorítja, legalább a népesedés természetes folyamatában fölülte áll-e a többi hazai nemzetiségeknek és mennyivel?

Erre a nagy és jelentős kérdésre, mely eddig hiába várt kielégítő feleletet, az alábbiakban is csak egy részben igyekszünk válaszolni, ismertetvén az 1896. évi házasságkötéseket az egyes nemzetiségek szerint.

A születésekről, halálozásokról, a természetes népszaporodásról legyen elég itt annyi adat, hogy a magyar faj, mely az 1890-iki népszámlálás szerint 48,53 százalékát képezte Magyarország és Fiume népességének, az 1896. év 647.977 élve születettje közül — a magyar és idegen anyanyelvű szülők házasságából származott gyermekek felét irván a magyarság javára — 322.883-at, tehát 49,53%-ot vallhat magáénak, míg a 455.969 főnyi halálozás közül az ő vesztesége 218.281 lélek, tehát mindössze 47,87%, úgy hogy a 192.008 főnyi népszaporodásban 104.602 lélekkel, tehát 54,47 százalékkal részesedik.

A házasságkötéseknél egy-egy faj erősebb részesedése nem képez ugyan arra a fajra nézve közvetlen, számokkal megmérhető nyereséget; de a hogy minden egyes házasságkötés nyeresége és

haszna az államnak meg a társadalomnak, úgy a jövődö népszaporodás, mint a morál, a házasságok erkölcsi és anyagi életviszonyainak megszilárdulása szempontjából, úgy jelentékeny hasznót képez az egyes nemzetiségekre is, ha tagjai idején családot alapítanak. A család, még ha gyermekekkel nem áldatik is meg, mindig erős támasza a fajnak; jobban is ragaszkodik hozzá, és értékesebb is a ragaszkodása, mert az erkölcsi és anyagi consolidációnak vagy mindkettőnek kétségtelenül már magasabb fokát tételezi fel. A polgárerény, ez az eléggé rugalmas és egykönnyen meg nem határozható fogalom, a családi tűzhely mellett testesül meg, s így szóban bármily semmitmondó és avult kifejezésnek tessék is, a valóságban fönntartó oszlopa az országnak, erőssége a fajnak.

Magyarországon, ideértve Fiumét, nem számítva azonban Horvát-Szlavonországokat, az 1896. évben 126.956 házasságot kötöttek. Kisebb szám, mint a kilenczvenes évek bármelyikében; majd nyolcz-ezerrel kevesebb, mint a közvetlen megelőző 1895-ben, és közel tizenhatszáz-ezerrel kevesebb, mint 1893-ban, a mikor — az előző évi jó termések okából — a házasságok a nyolczvanas évek elejére emlékeztető magas számot tüntették föl.

Az összes házasságok legnagyobb része egyező anyanyelvűek között jött létre; csak elenyésző kis töredék, szám szerint 6.173, az összes házasságok 4.86 százaléka esik a különböző nemzetiségű házasságokra. Úgy látszik a faji különbség jelentékenyen nagyobb akadály a összeházasodásnak, mint a hitfelekezeti különbség; különböző vallásúak 14.362 házasságot kötöttek; valamennyi házasság 11.31 százalékat. Pedig a nyelvi kevertség nagyobb nálunk, mint a hitfelekezeti; azonkívül a felekezeti türelmetlenséget és visszavonást csaknem régiben korbácsolták föl minden telhető módon: mégis élesebb ellentétet, magasabb választófalat húz a nyelvi különbözőség a házasságok közé, mint a hitvallás különbsége.

És ebben a tekintetben nem is a magyar faj mutatkozik a keveredésre leghajlandóbbnak. Nem említve az olaszt, a mely a magyar és horvát elem közé beékelve, több ízben lépett más nyelvűvel házasságra, mint a maga fajtájával, a magyarnál türelmesebbnek mutatkozik a szerb, bolgár, a tót, horvát és különösen a német. A tót kivéve valamennyi apró szigetet képez a magyarság területén, természetes, hogy vegyes házasságra is mind hajlandóbb, sőt nagyrészt rá is van utalva. A magyarnak már kevesebb szüksége van a vegyes házasságra, épp úgy annak a két másik nemzetiségnek, mely legkevesebb hajlandóságot mutat a keveredésre: az oláhnak és a ruthénnek.

A nyelvi tekintetben vegyes házasságokat egyelőre figyelmen kívül hagyva, érdekes vizsgálni, hogy milyen arányban részesedik egy-egy nemzetiség a házasságkötések számában.

A magyarság határozott előnyben van. A míg a magyar faj az ország népességében (Fiumét is ide számítva) az 1890-iki népszámlálás szerint 48 százaléknál valamivel magasabb arányban szerepel, addig a múlt évi házasságok sorában a tiszta magyar frigykötések szám szerint 64.755-öt, azaz 51 százalékat tesznek ki. Akár azt a kombinációt fogadjuk el, hogy ez a közel három százaléknyi szaporulat csak a magyarság erősebb házasság hajlandóságából eredt, akár azt vitatjuk, hogy az arányszámot az 1890 óta megnagyarosodottak száma duzzasztotta fel ennyire, mindenképen nyereségül írhatjuk fel a magyarság arányának ezt a megjavulását. Ha az a fel-

tevés áll közelebb az igazsághoz, hogy a meglévő magyarság fordult csak nagyobb kedvvel a házasság felé. akkor is úgy tekinthetjük ezt az eredményt, mint a jövőbeni magyarosodás biztos zálogát, mert ime, az ez évben alapított családoknak több mint fele már a magyar nyelvet fogja magáénak vallani.

Azokról a vegyes házasságokról, a melyekben egyik vagy másik fél magyar anyanyelvű volt, természetesen bajos volna még megjósolni, hogy melyik nemzetiségnek fogják nevelni gyermekeiket? Valószínűségi számítással legfeljebb azt kockáztathatjuk meg, hogy az ilyen vegyes házasságok felét a magyar faj javára írjuk, föltétlenül, hogy e házasságok másik felerészében mindenütt a nem magyar nemzetiség fog túlsúlyra jutni. Ebben az esetben a magyar ajkúak vegyes házasságából, 4.818-ból, mely az összes házasságoknak 3.84 százalékat teszi, még 1.92 százalékot olyannak tekinthetnénk, a mely idővel a magyarság számát gyarapítja és a magyar fajnak nevel ifjúságot. Ez a számítás minden esetre inkább pesszimista, mint a kedvezőbb irányban elfogult; mert nem valószínű, hogy a magyar ajkúak vegyes házasságának csak fele hódolna meg a magyar nyelvnek. A részletekből legalább is kedvezőbb arányra lehet következtetni.

Magyar vőlegény német menyasszonynyal és magyar menyasszony német vőlegénnyel, mint az alábbi táblázatból kitetszik, 2.647 esetben kötött házasságot, úgy hogy a magyar ajkúak vegyes házasságainak több mint fele német nemzetiségűekkel jött létre. Ebben a számban a nemzetiségéhez legszívesebben ragaszkodó erdélyi szász azonban elenyésző csekély arányban részesedik; az Erdélyben kötött magyar-német házasságok száma csak 216. A többi németiség, mely még mindig több mint felét foglalja le a magyarság vegyes házasságainak, legnagyobb része a Dunántúlról, továbbá Budapestről és Budapest környékéről való; ezekről, mikor különben is a legjobb útján vannak a magyarosodásnak, bizvást föl lehet tenni, hogy magyarokkal házassodván össze, majdnem mind asszimilálódnak a magyar fajhoz.

Körülbelül egész biztossággal lehet ugyanezt állítani az *egyéb* nemzetiségűekről. Egyéb anyanyelvűek gyanánt azok vannak feltüntetve, a kik egyik hazai nemzetiséghez sem tartoznak. Ebbe a rovatba került tehát a cseh, morva, lengyel; ebbe a — különösen Budapesten nagyobb számú — külföldiek, francziák, angolok, spanyolok, oroszok, görögök, a kik elszakadva hazai földjüktől, az anyanyelvükhöz való nagy ragaszkodásnak egy erős támaszát már elvesztették, s magyar földön letelepedve, magyar házastársat választva, a legnagyobb valószínűség szerint, legalább utódaikban, magyarokká válnak ők is.

Magyar és ily *egyéb* anyanyelvű felek között 1896-ban 248 házasság jött létre, alkalmasint mind a magyar faj gyarapítására. A többi nemzetiségekkel kötött vegyes házasságokból is kétségtelenül jó rész meghódol a magyarság asszimiláló erejének, úgy hogy semmikép sem túlzó az a számítás, mely a vegyes anyanyelvű házasságoknak legalább felét a magyar faj javára írja.

A tiszta magyar anyanyelvű házasságok geográfiai megoszlásukban természetesen nagyjában ugyanazokat az arányokat mutatják, a mit egyáltalán a magyar anyanyelvű népesség. Csak a dunántúli vidéken volt több mint egy százalékkal kisebb a magyar nemzetiségűek házasságainak aránya ezen országrész magyar fajú népességének arányszámánál. Valamivel alacsonyabb arányt mutat a dunán-

innen rész is; az ország többi részeiben a házassulók közt mind több volt a magyar nyelvűek aránya, mint a mennyi magyart e részekben a legutolsó népszámlálás talált. A Tiszán innen két százaléknyi a javulás, a tiszántúli megyékben öt százaléknyi emelkedés mutatkozik, még Erdély is egy százalékkal többel szerepel, a Tisza és Maros szöge kettővel.

A Dunán innen Hont, Liptó és Zólyom vármegyékben magasodott ki a magyarság aránya; Selmecz- és Bélabánya városok magyarsága 1890-ben 16·58 százaléknyi volt, most pedig a tiszta magyar házasságok aránya 23 százalékon felül emelkedett. Itt a nyereség tisztára a tótok rovására megy; 1890-ben a két testvér bányavárosban a tótok aránya 75·15 százalékgig emelkedett, 1896-ban pedig a tót házasságok 65·57 százalékra rugtak csak.

A másik felvidéki városban, Pozsonyban már nem ilyen erős a magyarság haladása; a népszámlálás idején e városnak 20 százaléknyi magyarsága volt; most a tiszta magyar házasságok aránya 14 és fél százalék, a magyar ajkúak vegyes házasságának a magyarság javára számítható felével együtt 24 százalék. Selmeczbányán a magyar ajkúak vegyes házasságának hozzászámításával 26 százaléknyra becsülhetjük az ujonnan alapított magyar családokat.

A Dunántúl Somogy és Zala vármegyék, továbbá Pécs város magyarosodására lehet közelítetni a tavalyi házasságokból; a többi törvényhatóság mind alacsonyabb arányt mutat, különösen Győr és Tolna vármegyék, Sopron és Komárom városok.

A Duna és Tisza közti részen Bács-Bodrog megye városai közül Baján, Zomborban és Ujvidéken hanyatlott valamivel a magyarság aránya, Szabadkán is csak a vegyes házasságok megfelelő hozzászámításával konstatálhatjuk a magyarság némi haladását; emelkedőben van a többiben mind, különösen Budapesten, a hol az utolsó népszámlálás 66 százaléknyi magyarságot talált, most pedig a házasságok közt 74 százaléknyi a tiszta magyar. Pedig épen Budapesten igen sok a magyar anyanyelvűeknek vegyes házassága is, összesen 743, míg tiszta magyar házasság 4.193 volt. A magyarság arányának nagy növekedése a németiség rovására történt a népszámlálás idején a fővárosban a népesség 23·97 százaléka volt német ajkú, a tavalyi házassulók közt pedig a tiszta németajkúak csak 7·33 százalékkal szerepelnek.

A Tiszán innen Szepes vármegyében csökkent a magyarság aránya; két százalékkal emelkedett Gömörben, Zemplénben négygyel, Ungban ötödféllel. Ez utóbbi vármegyében a ruthének aránya 34 százalékról 33-ra, a tótoké 29-ről 24-re csökkent.

A Tiszán túl csak épen Debreczen arányszáma mutat másfél százaléknyi csökkenést, a mit inkább magyarázhatunk Debreczen élénkülő népforgalmából, mint abból, hogy Debreczenben a magyarság tán tért veszítené; egyebütt mindenhol a magyarság erős növekedését olvashatjuk ki a tavalyi házasságok adataiból. Bihar vármegyében a magyarság növekedése hét százaléknynak látszik; az oláhok az 1890-iki népszámlálásnál 45, a tavalyi házasságok közt 37 százalékkal szerepelnek.

A Tisza és Maros közti részen három délvidéki városban, Pancsován, Verseczen és Temesvárott van különbség az 1890-ben s a tavalyi házasságoknál tapasztalt arányok közt. Különösen Temesvárott nagy a hanyatlás: 26 százalékról a vegyes házasságok hozzászámításával is 21-re, Aradon ellenben 89 százaléknyi volt a tiszta

magyar házasság a népszámláláskor talált 61 százaléknyi magyarsággal szemben; itt az oláhoké a veszteség, a kiknek arányszáma 18.72 százalékról 3.62-re csökkent.

Az erdélyi részekben az 1890-iki arányok körül hullámozik most is a magyarság szerepe. A szász megyékben kivétel nélkül mindenütt csökkent a magyarság aránya; az egész országrészre eső egy százaléknyi gyarapodás, úgy látszik, az oláhoknak a vesztesége. Hunyadban a magyarság aránya fél százaléknnyival javult, az oláhoké ellenben öttel rosszabbodott.

Fiumében a magyarság aránya 1890-ben 3.60 százalék volt; az 1896-iki tiszta magyar házasságoknál 4.41 százalék, a vegyes házasságok megfelelő hozzászámításával pedig 6.66; a horvátoké 22.77 százalékra csökkent 36.52-ről, az olaszoké 43.88 százalékra 44.12-ről.

A többi nemzetiség részvételét az 1896. év házasságaiban a 980-ik oldalon lévő táblázat mutatja.

Kitetszik ebből, hogy a tavalyi házasságokban valamennyi nemzetiség — a magyar kivételével — kisebb arányban részesedett, mint a hogy az ország népességében szerepelt az 1890. évi népszámlálás adatai szerint.

A németek 1890-ben 13.14 százalékát tették a népességnek; a tavalyi házasságokban való részedésük csak 11.37 százaléknyi. A tótok aránya 12.53 százalékról 11.80-ra csökkent; az oláhoké 13.97-re 17.11-ről. a ruthéneké 2.14-re 2.51-ről, a horvátoké 0.94-re 1.21-ről, a szerbeké 3.27-ről 2.90-re, a többi mind összefoglalva 1890-ben 1.62 százalékot tett ki, most pedig csak 0.95 százalékra rug, mindenütt az egyező anyanyelvűek házasságának számait véve alapul.

Szigoruan véve nem volna szabad még ez adatoktól az illető nemzetiségbeliek számának csökkenését, s a magyarság erejének gyarapodását kiolvasni. Mint valószínűségi számításnak azonban a fentebbieknek kétségtelenül meglehet a maguk jogosultsága, annyival is inkább, mert eddig még úgy sem nyílt rá alkalom, a népmozgalmak jelenségeiből ellenőrizni a népszámlálásnak legérdekesebb és állandóan aktuális műveletét, a nemzetiségi arányok kiszámítását.

A fentebbi számítások a rohamos magyarosodásnak túlzott reményeit nem tudják igazolni, sőt stagnálásra, vagy éppen hanyatlásra mutatnak több oly helyen, a hol a magyarosodásnak gyorsabb tempóját várhattuk volna, de egészben véve mégis megnyugtató eredményről adnak hírt; a magyar faj lassan ugyan, de majd minden vonalon előre nyomul, s ha már az ezidő szerint házasságképes kor növekvő számban vallja magát magyarnak, az újabb generáció magyarságában még több bizodalmunk lehet.

A házasulók nyelvismeretéről szintén érdekes adatokat nyújt a múlt évi házasságok anyaga. 1890-ben tudvalevőleg az országokban a magyarul is beszélők a népességnek 52 és félszázalékát tették. A tavalyi év völegényei közt 64, a menyasszonyok közt 61 százalék beszélt magyarul, a kettő együtt tehát teljes tíz százalékkal meghaladja az 1890. évi arányt.

A Duna bal partján 30.68 százalék volt 1890-ben a magyarul tudók aránya, az 1896. évi házasságoknál pedig hozzávetőleg 39; a Dunántúli részen a népszámláláskor közel 74, most 80 és fél; a Duna és Tisza közén 77 és félről 83-ra emelkedett. A Tiszán innen a népességnek 48 és fél százaléka tudott magyarul 1890-ben; a tavalyi házasulók közt már 58 és fél. A Tiszán túl 64 és félről 75-re, a Tisza és Maros szögén 20 és félről 33 és félre, Erdélyben

Házasságkötések Magyarországon és Fiumében 1896. évben a házassulók anyanyelve szerint.

A mennyasszony anyanyelve	A v ö l e r é n y a n y a n y e l v e														Ebből vegyes házasság volt		
	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	bolgár	olasz	czigány	vend	örmény	ismeret- len	egyéb	összesen	szám szerint	%-ban
Magyar	64.755	1.515	601	252	46	44	36	3	5	1	20	.	5	73	67.356	2.601	3.86
Német	1.132	11.447	189	48	4	49	12	1	7	.	16	.	3	67	12.975	1.528	9.76
Tót	388	159	11.982	3	15	3	.	.	3	1	2	.	1	36	15.593	611	3.91
Oláh	292	95	11	17.743	10	1	68	1	1	2	.	.	.	3	18.227	481	2.65
Ruthén	33	5	15	10	2.727	.	.	.	.	.	.	.	1	.	2.791	64	2.28
Horvát	70	67	5	.	.	1.202	2	1	11	.	6	.	.	.	1.367	165	12.07
Szerb	82	65	3	67	1	4	3.681	.	.	.	.	.	1	5	3.912	228	5.82
Bolgár	4	1	.	1	.	1	5	137	.	.	.	.	.	.	149	12	8.05
Olasz	27	16	7	3	2	5	.	.	90	.	.	.	1	2	153	63	41.18
Czigány	1	.	1	8	.	.	.	.	.	153	.	.	.	.	163	10	6.13
Vend	10	7	.	.	.	1	.	.	4	.	453	.	1	1	477	24	5.03
Örmény	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	1	.	.
Ismeretlen	3	3	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	27	.	34	7	20.58
Egyéb	175	96	93	1	3	3	3	.	1	.	1	.	.	382	758	376	49.60
Összesen	66.972	16.476	15.908	18.136	2.808	1.313	3.810	143	125	157	498	1	40	569	126.956	6.173	4.86
Ebből vegyes há- zasság volt . . .	2.217	2.029	926	393	81	111	126	6	35	4	45	.	13	187	6.173	.	.
%-ban	3.31	12.31	5.82	2.76	2.88	8.45	3.30	4.19	28.00	2.54	9.03	.	32.30	32.86	4.86	.	.

35 és félről 47 és félre, Fiumében pedig 2 és fél százalékról 12 és félre emelkedett a magyarul tudók száma.

Ezekből az arányokból azonban — bármily érdekesek — nem lehet annyi valószínűséggel a magyarság terjedésére következtetni, mint a föntebbiekéből, melyeket a bevallott anyanyelv adataiból vontunk le. Kétségtelen ugyanis, hogy a magyarul tudók arányát 1890-ben mindenütt az idősebb korúak s a gyermekeknek a magyar nyelvben való járatlansága nyomta le.

Az az életkor pedig, a melyből a házasulók legnagyobb része kikerül, részt vesz az emberforgalomban, munkáját kínálván megfordul mindenfelé, s — jószántából, vagy opportunizmusból, az már nem határoz — de túlnyomó részben megtanul magyarul.

Dr. Buday László.

Kivándorlás Magyarországból, különösen Amerikába. A Magyarbirodalom népességének természetes szaporodása a legutóbbi két népszámlálás időszaka között (1881—1890), a születési és halálozási adatok alapján kiszámítva, 1,906.695 lélek volt, a tényleges népnövekedés ellenben a népszámlálások adatai szerint csak 1,742.532 lélek, vagyis több mint 180.000 lélekkel volt kevesebb a természetes szaporodásnál, jelölül annak, hogy Magyarországon a kivándorlók száma jelentékenyen felülmúlja a bevándorlókét.

Még mindig nincs módunkban a kivándorlásra vonatkozó adatokat egész hitelesen összeállítani. A kivándorlásoknak két nagy iránya, egyik Ausztria, másik Szlavonia felé a jelenlegi viszonyok között csaknem kizárólag combinatio tárgya. De mivel a többi kivándorlók is jóformán mind az osztrák tartományokon keresztül utaznak ki, melyekkel szemben a forgalom teljesen szabad, a romániai és balkáni kivándorláson kívül főképp a tengeren túlra van csak megközelítőleg pontos kimutatásunk részint a különböző kikötők forgalmi kimutatásaiból, részint a kivándorlók egyik legnevezetesebb célpontjának, az Egyesült Államoknak hivatalos adataiból.

A »Közigazdasági és Statisztikai Évkönyv« legutolsó évfolyama szerint a 80-as években tisztán Hamburgon és Bremán át 189.526 magyar alattvaló vándorolt ki s ezenkívül 50.000-nél többen mentek ki Romániába. Négy felföldi megyéből (Abauj-Torna, Zemplén, Sáros és Szepes) közvetlenül szerzett adatok szerint mintegy 60.000 magyar alattvaló vándorolt ki s maradt Amerikában. Mindezek oly nagy számok, hogy teljesen indokolt a kivándorlás adatainak gyűjtése s a szerzett adatok összehasonlító és bírálati tárgyalása.

Ily kísérletet tesz meg Mayr H. a bécsi »Statistische Monatschrift« legutóbbi füzetében¹⁾ az osztrák kivándorlást illetőleg. Több más hivatalos kiadványon kívül főképp a cs. és kir. consuli hivatalok jelentéseit használja fel a tengeri kikötők forgalmáról.

Az olasz statisztikai hivatal által összeállított nemzetközi adatokat²⁾ felhasználva, Mayr Európa nevezetesebb országainak kivándorlóiról a tengeren túl fekvő országokba az utolsó öt évről a következő táblázatot állítja össze:

1) Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1892 bis 1895. Statistische Monatschrift. Neue Folge. II. Jahrg. VIII—IX. Heft. Wien 1897.

2) »Appunti statistici sulla emigrazione dell' Europa e sull' immigrazione in America e in Australia« című kimutatás a »Statistica della emigrazione italiana avvenuta nel 1895« című hivatalos kiadványban.

É v	K i v á n d o r l ó k s z á m a						
	az osztrák-magyar monarchiából	Német-országból	Nagy-Britanniából és Írországból	Franciaországból	Olaszországból	Spanyolországból	Portugáliából
1891	78.524	120.089	218 507	6.217	189.746	37.721	33.234
1892	74 947	116 458	210.042	5.528	116.642	30.190	20.772
1893	65.544	87.677	208.814	5.586	142.269	38.707	30.093
1894	25.566	40.964	156.030	?	144.566	34.102	26.656
1895	66.101	39.775	185.181	?	187.908	36.220	44.746
Átlag százalékokban ¹⁾ . . .	9.2	11.9	28.9	0.9	22.2	5.2	4.6
	Belgiumból	Német-alföldről	Svájczból	Dániából	Svéd- és Norvégországból	Oroszországból	Összesen
1891	3 456	4.075	6.521	10.382	51.659	109.515	869.646
1892	5.174	6.290	6.629	10 422	58.324	74.681	736.099
1893	3 881	4.820	5.229	9.150	56.282	40.545	698.597
1894	1.267	1.146	2.863	4.105	15.320	17.792	440.377
1895	1.318	1.314	3.107	3.607	19.915	36.725	625.917
Átlag százalékokban . . .	0.5	0.6	0.7	1.1	5.9	8.3	100.00

A táblázatból látjuk, hogy monarchiáknak túlnyomólag continentális jellege daczára igen jelentékeny szerepe van a kivándorlásokban, a mennyiben az összes kivándorlóknak csaknem egy tizedrésze innen kerül ki. Mind a mellett, ha a népesség számát is tekintetbe vesszük, a kivándorlást nem tekinthetjük oly nagy méretűnek, mivel Európában tudvalevőleg csak Oroszországnak és a Németbirodalomnak van több lakossága, mint az osztrák-magyar monarchiának s így oly csekély népességű országoknak, mint Portugália, továbbá Svéd- és Norvégország, 4.6, illetőleg 5.9 százaléknyi részese dése a kivándorlásokban sokkal nagyobb, mint monarchiáknak absolute véve tekintélyesen nagyobb hányada.

A változás különben az egyes években is nagy. Általában véve azt láthatjuk a táblázatból, hogy 1894-ben, midőn az északamerikai Egyesült-Államokban nagyobb ellenhatás támadt a tömeges bevándorlás ellen, aránylag mindenütt jelentékenyen apadt a kivándorlók száma, de a következő évben már mindenütt növekedett. Nálunk aránylag gyorsabban, mint másutt. 1894-ben a kivándorlók absolut számát tekintve így következtek egymásután a felsorolt államok Nagy-Británia, Olaszország, Németország, Spanyolország, Portugália, az osztrák-magyar monarchia, Svéd- és Norvégország, stb. 1895-ben ellenben monarchiánk már a harmadik helyet foglalta el Olaszország és Nagy-Británia után.

Helyesebb a kivándorlás nagyságának megítélésére nézve a számadatok összehasonlítása a születési többlettel, mint természetes szaporulattal. Az említett olasz hivatalos összeállítás után szerzőnk egyes országokra nézve a következő kis táblázatot közli:

¹⁾ A Franciaországból 1894-ben és 1895-ben kivándorlókat ide nem számítva.

O r s z á g o k	Születési többlet abszolút számokban				
	1890	1891	1892	1893	1894
Ausztria	172.593	246.188	177.857	263.839	218.598
Osztrák-magyar monarchia	310.488	407.341	271.700	466.620	416.394
Németország	560.247	675.751	584.569	617.514	696.874
Angolország és Wales	307.689	326.232	333.273	314.584	390.727
Skótország	42.522	42.413	49.493	47.469	53.225
Irország	19.404	22.117	14.190	23.261	21.826
Nagy-Británia és Irország	369.615	390.762	401.961	415.314	465.778
Franciaország	— 33.446	— 10.505	— 20.041	7.146	— 39.768
Olaszország	287.192	336.812	307.794	349.583	326.563
Svéd- és Norvég- ország	76.389	81.778	67.389	79.705	78.069
Oroszország	1,035.221	—	—	—	—
A tengerentúli kivándorlás a születési többlet százalékában					
	1890	1891	1892	1893	1894
Ausztria	22'02	19'29	22'32	14'01	6'53
Osztrák-magyar monarchia	24'16	19'28	27'58	14'04	6'14
Németország	17'33	17'74	19'92	14'20	5'88
Angolország és Wales	45'49	42'26	39'56	33'90	25'48
Skótország	43'57	52'32	47'12	47'68	27'11
Irország	296'24	264'20	374'22	224'37	187'79
Nagy-Británia és Irország	59'03	55'92	52'25	50'27	33'50
Franciaország	—	—	—	78'17	—
Olaszország	40'25	56'44	37'89	40'70	35'08
Svéd- és Norvég- ország	53'83	63'17	86'54	70'61	19'62
Oroszország	8'26	—	—	—	—

Láthatjuk e táblázatból, hogy a kivándorlások tekintetében Németország és Oroszország kivételével az itt felsorolt államok közül a mi viszonyaink még a legkedvezőbbek, mivel 1892 kivételével egyetlen évben sem emelkedett fel a kivándorlók összege oly számra, mely a születési többleteknek egy negyedét túlhaladta volna, holott ez a többi országokban jóformán általános eset s az 1894-ik rendkívüli év kivételével a legtöbb helyen nagyon megrontotta a kivándorlás a természetes népszaporulatot, bár az egyetlen Írország kivételével sehol sem szolgált az a népesség számának direct apasztására, ide nem értve természetesen Franciaországot, hol a legtöbb évben születési többlet sem volt s így a népesség apadása a kivándorlásoktól függetlenül fennállott.

Mindezek az adatok, mint már említettük is, csak a tengeren-túli kivándorlásokra vonatkoznak s így a hazai kivándorlásnak egy részét ölelik fel. De még erre a részre nézve sem lehet Magyarország részesedési arányát egészen pontosan megállapítani, mivel több kikötőben a monarchia két részét egyáltalán nem szokták elkülöníteni, így többek közt Havreban és Antwerpenben sem, holott ezek igen jelentékeny pontok a kivándorlásra nézve.

Mayr a meglevő adatok alapján 9 nevezetesebb kikötőről állította össze a táblázatokat az egész monarchiára s külön Ausztriára vonatkozólag. Ebből közöljük itt a kivándorlók számát az egész monarchiából s külön Magyarországból a következőkben:

Kivándorlók száma az osztrák-magyar monarchiából 1890—1895-ig.

A kikötő neve, melyen keresztül a kivándorlás történt	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban	1894- ben	1895- ben
Hamburg	20.423	20.793	16.503	10.323	5.902	10.95
Bréma	35.024	34.370	33.121	39.828	9.400	25.826
Más német kikötők .	211	37	48	35	—	6
Antwerpen	7.532	10.508	11.811	12.934	3.935	8.412
Genua	5.783	4.802	2.738	3.060	1.776	12.279
Amsterdam	1.727	2.360	3.054	1.517	436	928
Rotterdam	1.727	4.158	4.152	4.682	2.521	4.317
Havre	1.317	1.363	1.378	2.068	1.42	3.275
Bordeaux	37	43	28	78	34	70
Marseille	221	85	114	19	84	35
Összesen . .	74.002	78.524	74.947	65.514	25.566	66.101

Kivándorlók száma Magyarországból 1890—95-ig.

A kikötő neve, melyen keresztül a kivándorlás történt	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban	1894- ben	1895- ben
Hamburg	5.418	4.124	2.645	1.867	1.366	3.679
Bréma	21.989	17.289	17.667	12.059	4.061	13.857
Más német kikötők .	15	10	1	6	—	—
Antwerpen	4.951	?	?	?	?	?
Genua	1.600	1.137	1.343	1.386	833	328
Amsterdam	174	784	1.808	135	20	445
Rotterdam	1.149	2.539	2.552	2.637	1.336	1.776
Havre	?	162	?	?	?	?
Bordeaux	?	?	?	1	—	?
Marseille	63	6	1	—	—	—
Összesen . .	35.359	26.051	26.017	18.091	7.616	20.085

Már maga a rendkívül hiányos táblázat is igen tekintélyes összeget mutat fel, de ha figyelembe vesszük, hogy Antwerpenből, honnan a monarchia két részére nézve elkülönített adataink csak egy évről vannak, az ottani consul állítása szerint a kivándorlók zöme magyar alattvaló s hogy szórványosan Fiuméből, Triesztből s más kikötőkből is indulnak útnak egyes kivándorlók a tengerentúlra, bátran elmondhatjuk, hogy az itt tárgyalt 6 év alatt a magyarországi illetékességű kivándorlók összege a másfélszázazret meghaladta, bár még így is jelentékenyen kisebb volt, mint az osztrák örökös tartományokból kivándorlók száma.

Szerzőnk részletesebb kimutatásokat ad a kivándorlók neméről, koráról és foglalkozásáról, mivel azonban ezek a számok az egész monarchiára vonatkoznak, elegendőnek tartjuk a főbb arányszámokat közölni. E szerint volt a jelzett években az összes kivándorlók közül százalékokban:

	1890	1891	1892	1893	1894	1895
férfi	64	60	63	67	60	60
nő	36	40	37	33	40	40
15 éven aluli	20	22	19	18	24	19
15—40 éves	67	66	69	69	64	69
40 éven felüli	13	12	12	13	12	12
földmívelő	4	5	5	5	6	6
iparos	7	9	8	8	10	6
kereskedő	6	5	4	3	4	3
értelmiségi foglalkozású . .	0·5	0·3	0·3	0·4	0·4	0·3
munkás s más foglalkozású .	48	51	57	68	60	67
ismeretlen foglalkozású . .	35	30	26	17	20	18

Feltéve tehát, hogy ezek az arányszámok nagyjából a magyarországi kivándorlókra nézve is irányadók, láthatjuk, hogy azok meglehetősen egyformák éveken át s hogy a kivándorlók zömét főképp felnőtt korú férfimunkások teszik, a minthogy tudvalevőleg a magyarországi kivándorlásban nagy szerepet játszó felvidéki tót munkások többnyire családjukat hátrahagyva vándorolnak ki Amerikába s ez egyik oka annak, hogy a praktikus amerikai ma már általában gyűlölettel tekint rájuk, mint a kik »vándormadarakhoz« hasonlóan munkájuk gyümölcsét nem helyben fogyasztják el, hanem lehetőleg hazaviszik vagy legalább hazaküldik.

Az északamerikai Egyesült-Államok hatóságának gondosan vezetett kimutatásai a magyarországi bevándorlókról a következő számokat mutatják:

	1891/92		1892/93		1893/94		1894/95	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
15 éven aluli	1.337	1.279	870	662	724	699	734	687
15—40 éves	23.905	8.203	15.286	5.584	8.060	4.196	8.789	4.384
40 éven felüli	2.221	291	1.005	94	650	68	539	73
összesen	27.463	9.773	17.161	6.340	9.434	4.963	10.062	5.144
	37.236		23.501		14.397		15.206	

Látható, hogy a kivándorlók között a felnőtt férfiak száma túlnyomó s érettebb korú aránylag nagyon csekély számmal fordul elő, különösen a nők között.

Érdekesebb ennél a csoportosítás a foglalkozások szerint, melyet az osztrákokra vonatkozó adatokkal összehasonlítva közlünk, bár meg kell jegyeznünk, hogy itt az osztrákokra vonatkozó kimu-

tatás hiányos, mivel az északam. Egyesült-Államok hatósága a leugyeleket külön gyűjtő név alá foglalva, a galicziai bevándorlókat is ide szokta sorolni. Volt ezek szerint az összes bevándorlók között foglalkozások szerint:

Kivándorlás az Egyesült-Államokba foglalkozások szerint:

Foglalkozási csoportok	1890/91		1891/92		1892/93		1893/94		1894/95	
	Ausztria	Magyarország	Ausztria	Magyarország	Ausztria	Magyarország	Ausztria	Magyarország	Ausztria	Magyarország
<i>Értelmiség.</i>										
Színész és művész	19	3	—	—	29	4	1	1	13	—
Zenész	30	22	26	40	37	27	7	7	8	16
Tanító	20	2	12	3	11	2	7	2	16	2
Más értelmiség	60	35	29	8	23	5	21	7	23	2
Összesen	129	62	67	51	100	35	36	17	60	20
<i>Képzett iparosok.</i>										
Pék	126	46	117	47	99	21	75	13	78	8
Mészáros	186	58	109	57	113	46	107	16	78	15
Kovács	238	90	130	49	107	56	105	43	62	27
Ács és asztalos	258	154	200	71	256	105	179	55	131	41
Kőműves	113	22	117	12	152	10	59	2	33	6
Szobafestő	72	66	54	18	27	19	30	5	47	6
Üzleti szolgáló	97	43	66	14	58	21	62	14	58	20
Szabó és szabónő	554	185	374	71	518	82	295	95	393	64
Czipész	194	103	185	60	187	103	193	99	141	68
Műszerész	26	22	2	—	6	1	15	1	11	1
Bányász	310	698	363	898	259	233	91	34	51	12
Tengerész	322	15	475	6	200	6	222	2	190	1
Takács	51	9	27	7	29	9	33	3	14	5
Más képzett iparosok	603	305	508	219	438	143	591	90	410	90
Összesen	3.150	1.816	2.727	1.469	2.449	855	2.057	472	1.702	364
<i>Különféle foglalkozásaik.</i>										
Földműves	4.115	1.279	1.817	832	1.847	1.605	953	738	871	454
Munkás	14.657	14.816	15.581	18.736	12.205	10.868	6.023	6.023	4.454	7.306
Kereskedelmi alkalm.	368	177	352	112	390	107	234	51	277	80
Házaló	152	67	83	31	37	9	31	4	59	5
Cseléd	1.113	1.014	1.571	1.588	1.294	859	1.456	795	975	458
Más különféle foglalkozások	86	30	456	71	101	45	92	14	65	20
Összesen	20.491	17.383	19.860	21.370	15.874	13.493	8.844	7.625	6.701	8.323
Ismeretlen foglalkozásaik és foglalkozás nélküliek	18.906	9.105	20.246	14.346	17.709	9.118	12.171	6.283	9.793	6.499
Összesen	43.676	23.366	42.900	37.236	36.132	23.501	23.108	14.397	18.256	15.206

Kétségtelen, hogy a felvidéki tótajki napszámosok tömeges kivándorlása okozza azt, hogy a magyar bevándorlók száma ebben a kimutatásban éppen a munkások rovataánál csaknem ugyanannyi, sőt némely években jelentékenyen nagyobb, mint az osztrákoké, holott a többi csoportokban elenyésző kivétellel sokkal kisebb. De átlag véve is látjuk, hogy Ausztriából a képzettebb elem aránytalanul nagyobb számmal vándorol ki, mint tőlük, nemcsak oly esetekben, midőn itthon is kevés számmal vannak pl. tengerészek és műszeré-

szek, hanem oly foglalkozási csoportoknál is, melyek képviselői aránylag csak oly számosak, mint az osztrákoké, minő, hogy a kovácsokról ne is szóljunk, feltűnően a színész és tanító, kik közé soroltatnak az énekesek és a nevelők is.

A washingtoni Treasury departement adatai szerint 1820. október 1-étől 1890. június 30-áig az Egyesült-Államokba bevándorolt 15,427.657 egyén közül 434.488, ezenkívül 1890. július 1-étől 1895. június 30-áig az öt év alatt bejött 2,280.674 bevándorló közül 281.775 volt Ausztria és Magyarország alattvalója. Monarchiánk Nagy-Británia, Németország és a skandináv félsziget után következik a bevándorlók számát tekintve.

Mayr kimutatásában még egy pár délamerikai államról is szól részletesen, hova újabban tömegesebben vándorolnak ki. Ezek Brazília, Argentína és Uruguay. Az adatokat innen nem különíti el a monarchia két része szerint, azt hisszük azonban, hogy ez Magyarországot kevésbé érinti, mivel mindhárom országba szórványos lehet a magyar kivándorlás. Legnagyobb feltűnést keltett újabban a zsidó gyarmatok létesítése Argentínában, melyeknek népessége 1895 végén 7000-nél több volt, de ezekben is alig volt magyar alattvaló.

Szerzőnk összeállítására szerint az Amerikába vagy legalább is annak kivándorlás szempontjából főországaiba költözött osztrák és magyar alattvalók száma az utolsó öt év alatt következő volt:

É v	Északamerikai Egyes. Államok			Brazília			Argentína		
	egyáltalában	ebből Ausztria-Magyarországból		egyáltalában	ebből Ausztria-Magyarországból		egyáltalában	ebből Ausztria-Magyarországból	
		abszolút számokban	o/o		abszolút számokban	o/o		abszolút számokban	o/o
1891	595.251	70.711	11.8	277.905	4.166	1.54	52.097	263	0.50
1892	547.030	69.930	12.78	86.213	574	0.67	73.242	552	0.75
1893	495.030	65.863	13.31	127.279	2.737	2.15	84.420	685	0.81
1894	250.313	22.965	9.17	67.009	798	1.19	80.671	440	0.54
1895	303.226	50.951	16.80	191.137	10.511	5.49	80.983	549	0.60
Uruguay					Összesen				
egyáltalában		ebből az osztrák-magyar monarchiából		egyáltalában	ebből az osztrák-magyar monarchiából				
		abszolút számokban	o/o						
1891	11.916	116	0.98	937.169	75.256	8.03			
1892	11.871	155	1.39	718.386	71.211	9.91			
1893	9.543	85	0.89	716.272	69.375	9.68			
1894	11.875	323	2.72	409.863	24.526	5.98			
1895	9.153	66	0.72	584.509	62.077	10.62			

Megjegyezzük e táblázatnál, hogy az északamerikai Egyesült-Államokba kivándoroltak száma itt a fentebb közlött számoktól különbözik, mivel itt a polgári évek vétettek alapul, ellentétben az amerikai kimutatással, mely az állami pénzügyi év szerint számol. A lényeg azonban itt is ugyanaz, mit már a kikötők kimutatásai

alapján készült táblázatoknál is megjegyeztünk, hogy a kivándorlási mozgalom 1891 óta állandóan apad s 1894-ben feltűnő alacsonynak mutatkozik, 1895-ben azonban egész hirtelen ismét nagyobbra emelkedik. Itt is láthatjuk továbbá, hogy az Amerikába ment osztrák-magyar bevándorlók száma nagyjában egy tizedrészét teszi az összes amerikai bevándorlóknak, csaknem teljesen megfelelően annak az arányszámnak, melyet fentebb az európai főbb államokban constatatált kivándorlás összeállításakor mint a mi részesedésünk kifejezését már mérlegelni módunk volt.

—7.

Strikeok Ausztriában az 1895. évben. Élénken emlékezünk még az 1894. évben kiütött karwini és ostrai strikera, mely több mint 10.000 bányamunkást állított csatasorba s a melybe csendőrfegyverek ropogása is vegyült. Szinte azt lehetett hinni, hogy az ebben a 8 órai munkaidőért és 25%-nyi béremelésért vívott, de egészen siker nélkül végződött strikeban szerzett véres tapasztalatok hosszú időre el fogják fogtani a harci kedvet. Ha azonban az osztrák hivatalos statisztika által közzétett adatokat nézzük az 1895. év strikejairól¹⁾, meggyőződünk, hogy ez a feltevés nem bizonyult valósnak. Az 1895. évben ugyanis 46-tal több strike volt Ausztriában, mint 1894-ben, a mi igen jelentős — majd 25%-nyi — növekedést képez, bár ezt ellensúlyozza a striketől sujtott vállalatok és a strikeoló munkások számának tetemes csökkenése (2.468-ról 869-re, illetőleg 44.075-ről 28.026-ra).

Az 1895. év 205 strikeja közül magára Alsó-Ausztriára 94, Csehországra 57, Morvaországra 18 esik, úgy, hogy erre a három erősen ipari jellegű tartományra az összes munkabeszüntetéseknek több mint 80%-a jut.

Ez is a mellett a régi tapasztalati igazság mellett bizonyít, hogy a strike az ipari fejlődéssel karöltve jár, míg mezőgazdasági munkások strikeolása ritkaság-számba megy; a nálunk ez idén lefolyt nagy agrárstrike meg épen páratlan a maga nemében. Innen van az is, hogy a városok közül Bécs és az utána legkifejlettebb iparral dicsekedhető Brünn állanak első helyen a strikeok számának tekintetében, Krajnában és Dalmáciában meg egy strike sem volt.

A strikeok intenzitásának csökkenésére mutat, hogy míg 1894-ben 277, 1895-ben csak 136 munkás jutott egy strikera s míg az utóbbi évben egy strike átlag csak 4 vállalatot érintett, 1894-ben 15-nél is többet, azaz az úgynevezett csoportstrikeok ritkábbak lettek. Az intenzitás csökkenésére vall az is, hogy 1894-ben a strikeoló munkások közel 74%-át tették ki a munkabeszüntetésekkel sujtott vállalatokban foglalkoztatott összes munkásoknak, 1895-ben csak 61%-át.

Az egyes iparágak közül a téglagyárak mutatnak nagyszámú strikeot: 10-et, a melyek 70 vállalatra terjedtek ki s a melyeknek egyöntetűségét dokumentálja az, hogy a 70 vállalat 10.812 munkása közül 9.197 vett bennük részt. Az asztalos- és bútorgyári munkások 198 vállalatra terjesztették ki összesen 13 strikejukat, az ut-vasut,

¹⁾ Die Arbeitseinstellungen und Aussperrungen im Gewerbebetriebe in Oesterreich während des Jahres 1895. Herausgegeben vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium.

vizépitő munkások 19-szer strikeoltak, a mi széles — 104 vállalatot sújtó — elterjedésén kívül már azért is említést érdemel, mert itt a munkások 10 esetben teljes, 3-ban részleges sikert értek el.

A tanult és tanulatlan munkások között való megkülönböztetés subjektív voltánál fogva nem nyújt ugyan elég szilárd alapot biztos következtetések levonására, de a különbség fontosságánál fogva mégis felemlítjük, hogy a tanult munkások valamivel kisebb arányban részesedtek a strikeban, mint a tanulatlanok. A dolog természete szerint a férfiak között — akár valamennyi munkást tekintünk, akár pedig csupán a strikeolókat — sokkal erősebben vannak képviselve a tanult munkások, mint a tanulatlanok, míg a nőkre vonatkozólag ennek fordítottja áll. 109 strikeban csak tanult, 31-ben csak tanulatlan munkások, 150-ben csak férfiak, 4-ben csak nők vettek részt. Egészben véve 100 strikeoló közt 78 férfit s 22 nőt találunk. Hogy az összetartás, — a strike egyik legfőbb erőssége — főleg a tanult munkásokban van meg, az is tanúsítja, hogy a több vállalatra kiterjedő összesen 35 csoportstrike közül 30-at túlnyomóan tanult munkások rendeztek, — a túlnyomóan tanulatlan munkásnők pedig csak egyet.

Azt a régi tapasztalati tényt, hogy a strikeok legnagyobb részben a gazdasági élet fellendülésének idején — tehát rendszerint tavasszal és nyáron — törnek ki, az ausztriai strikeok statisztikája is megerősíti: az összes munkabeszüntetések $\frac{2}{3}$ -a — számszerint 142 — a márcziustól augusztusig terjedő időre esik. Még jobban bebizonyítva látjuk ezt, ha a strikeoló munkások számának season szerint való megoszlását vesszük szemügyre: strikeolt márcziustól augusztusig 23.454, azaz valamennyi strikeolónak 81⁰/₀-a, s csak a fennmaradó 19⁰/₀ vett részt az őszi és téli hónapokra eső munkabeszüntésekben. Ez természetes is, hiszen a munkások nagyon jól tudják, hogy fellépésük ilyenkor a legnagyobb haszonnal jár, a mikor a munkáskereslet hirtelen emelkedik s a mikor — haute saison idején — a nagy tőkebefektetésekkel dolgozó vállalkozásokra minden pillanatnyi munkaszünetelés óriási kamatvesztést jelent. A télen és ősszel, valamint az üzletpangás idején keletkezett strikeok legtöbbszörre a munkaadók bércsökkentésre irányuló szándékára vihetők vissza s igen gyakran csak megelőzései a sanyarú viszonyoktól zaklatott vállalkozó hadüzenetének.

Időtartamuk szerint a strikeok nem tanusítanak valami nagy kitartást: több mint felük öt napnál rövidebb ideig tartott, 100 napnál tovább csak egy, a gablonzi üveggyári munkásoké, a mely 122 napig húzódott, s így is csak részleges eredményre vezetett. Átlagos tartamuk 13.1 nap, egy hónapnál tovább 15¹/₀-uk tartott.

Érdekes lenne tudni: minő okból keletkezett, s minő követeléseket támasztó strikeok tartottak leghosszabb ideig? Ennek kiderítése azonban már csak azért is nehéz, mert egy strikera igen sokszor több ok combinatioja ad alkalmat, aztán meg egyszerre többféle követeléssel is szoktak előállani. Egészben véve azt mondhatjuk, hogy azok a strikeok voltak a leghosszabb életűek, a melyekre a munkabérrel való elégtelenség adott okot, s a melyeknél — ennek megfelelően — a béremelés volt a strikeoló munkások főkövetelése. Az egy hónapnál tovább tartó strikeoknak majd fele ezekből kerül ki.

Mint egyebütt, Ausztriában is a strikeok legnagyobb részére a munkabérrel való elégtelenség szolgáltatott okot: 86 esetben ez

volt a strike oka, 31 esetben a munkaidő hosszúsága, s aránylag elég sok — számszerint 30 — esetben munkások elbocsátása. Ha a strikeoktól sújtott iparüzemek között azok gyárszerű vagy nem gyárszerű volta szerint különbséget teszünk, az a feltűnő, hogy a gyári munkások strikejainál a bérrel való elégtelenség sokkal kevesebb, munkások elbocsátása és bizonyos előjárókkal való elégtelenség sokkal több esetben szerepel okul a munka beszüntetésére, mint a nem gyári munkások strikejaiban. Az esetek egyrészében több ok együttesen idézett elő strikeot. Így pl. a munkaidővel való elégtelenség, a mely magában 19 strikenak volt okozója, további hét esetben a munkabérrel való elégtelenséggel együttesen szolgál okul munkabeszüntetésre.

A strike okával igen gyakran szoros összefüggésben van, s azzal többször egybeesik a strike célja, a strikeolók követelései. Ehhez képest, a mint a munkabeszüntetés okául legtöbbször a bérrel való elégtelenség szolgált, úgy a strikeolók követelései között is az esetek többségében a munkabér emelése szerepel.

Itt is szembetűnik az, a mire már előbb utaltunk, hogy t. i. a kisipari jellegű vállalatokat érintő strikeok követelései között a béremelés gyakoribb, mint a gyári vállalatokban, viszont az utóbbiakban előfordult munkabeszüntetések többször irányulnak a munkarend megváltoztatására, s elbocsátott munkások visszafogadására. A követelések sokfélesége következtében tág tér nyílik azok csoportosulására egy strikenál. Így pl. van rá eset, hogy a munkabér változatlan fentartására irányuló követelés együttesen lép fel a nem tetsző előjáró elbocsátására és a munkások visszafogadására irányulóval.

A mi gyakorlati hasznukat, sikeres vagy sikertelen voltukat illeti, azt látjuk, hogy a strikeoknak közel fele (99) egészen eredmény nélkül maradt, valamivel több mint negyedrészüik teljes, a többi pedig »részleges siker«-rel járt. Csakhogy nem lehet tudni: mit kell az egyes esetekben a »részleges siker« tág fogalma alatt érteni. Lényeges előnyt jelent-e a strikeolók részére, vagy valami jelentéktelen, inkább formai mint valóságos javítást? Feltűnő, hogy a teljes sikerrel strikeoló munkások arányszáma sokkal kisebb (13⁰/o), mint maguké a teljes sikerű strikeoké, a mely majdnem 27⁰/o-ot tesz ki. Jele ez annak, hogy a sikeres strikeok nem épen azok voltak, a melyekben absolute a legtöbb munkás vett részt. Az egyes iparcsoportok strikejai közül az építő- és a szövőipari munkásoké mutatja fel aránylag a legtöbb sikert.

A strike eredményességének egyik jelentős tényezője a teljesség, vagyis az illető vállalat összes munkásainak a részvétele lévén, nem lesz érdekesség nélkül annak szemügyre vétele: minő arány szerint osztoztak az elért sikereken a teljes és nem teljes strikeok. Ezt a következő összeállítás mutatja:

	teljes sikerű	részleges sikerű s t r i k e o k	sikertelen
teljes strikeok	58.62	20.69	20.69
nem teljes strikeok	21.59	25.57	52.84

Látni, hogy a teljes strikeok jelentékenyen több esetben vezetnek sikerre, mint a nem teljesek. Ez egészen természetes is, mert a teljes munkabeszüntetés, a mely mellett a vállalkozó üzletét tovább folytatni — legalább egy időre — egészen képtelen, sokkal alkal-

masabb a munkaadó megpuhítására, mint a nem teljes strike, a melynek nem szükségképi következése az üzem folytonosságának a megszakítása, mivel a munkások egy része megmaradt.

A munkaadók nagyobb hajlandóságot mutattak a munkaidőre vonatkozó követelések teljesítésében, mint a munkabérre vonatkozókéban. Mig ugyanis a munkabér emeléséért, fentartásáért vagy a munkaszünetelés ideje alatt végzett munkák külön díjazásáért támasztott követelések közül csak azok 29⁰/₀-ának lett foganatja, addig az ünnepi s időn túl végzendő munka megszüntetésére, a fennálló munkaidő megtartására vagy rövidebbé tételére irányuló követeléseknek az esetek 41⁰/₀-ában adtak helyet. Érdekes, hogy egy esetben 43⁰/₀-os béremelést, két másikban meg a munkaidőnek 4 órával való megrövidítését érték el a strikeolók.

Mint a munkabeszünetelés eredményével összefüggő kérdésnek, annak a felemlítése is ide tartozik, hogy a strikeoló munkások 92⁰/₀-a újra munkába állt, és pedig ezek közül 59·56⁰/₀ követelésének részben való teljesítése után, 11·74⁰/₀ pedig teljes sikerrel végződött strike után.

A munkabeszünetelések által okozott financiaiális kár nagyságáról fogalmat alkothatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a mulasztott munkanapok száma 322.963-ra rug, a mi — a hivatalos statisztika becslése szerint — vagy 340 ezer forintnyi bérvesztéseget jelent.

Összesen 47 strike vonta maga után a harczban álló vállalat üzemének ideiglenes beszünetetését. 9 vállalatot többszörös strike sújtott; 7-ben kétszer, 2-ben háromszor szüntették be a munkát. 28 strikenél jöttek összeütközésbe a büntetőtörvénnyel a munkások, legnagyobb részt a gyülekezési törvény megsértése miatt.

Az egészről az a tanulság, hogy az ausztriai strikeok, — ha sok esetben nem vezettek is a kívánt eredményre s így igazolják az »Arbeiter-Zeitung« feljajdulását — mégis újabb bizonyosságát szolgáltatják annak, hogy a strikeok a munkásosztály érdekeinek nagyon hathatós védelmezői. Hiszen nem is mindig a praktikus siker adja meg a strikenak nagy és — bizonyos szempontból — társadalompolitikailag üdvös hatását, hanem inkább morális hatalma, a mely még sikertelensége esetében sem enyészik el nyomtalan: a következményeitől való félelem, a mely sokszor a munkaadók túlzott követelései ellenében czélszerű gátnak bizonyul.

Dr. Kenéz (Kreutzer) Béla.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- CONRAD, J., Dr. Prof: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. I. Theil: Nationaloekonomie. 2. Aufl. Jena, Fischer, 1898.
- GOLDSTEIN, J., Dr.: Berufsgliederung und Reichthum. Untersuchungen. Stuttgart, Cotta, 1897.
- HEITZ, E.: Neue Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Für Gebildete aller Stände. Stuttgart, Kohlhammer, 1897.
- KRIEGL, Friedr. d.: J. St. Mill's Lehre vom Wert, Preis und der Bodenrente. Berlin, Puttkamer. 1897.
- LOHMANN, W.: Das Arbeitslohn-Gesetz. Mit besond. Berücksichtigung der Lehren von Ricardo, Marx und H. George. Göttingen, Vandenhoeck. 1897.
- PLATTER, J.: Demokratie und Socialismus. Leipzig, Wigand. 1897.
- PROTOKOLL über die Verhandlungen des Parteitages der sozialdemokratischen Partei Deutschlands, abgehalten zu Hamburg vom 3. bis 9/X. 1897. Berlin, Vorwärts.
- UMLAUFT, Friedr., Dr.: Die oesterreich-ung. Monarchie. Dritte Auflage. Wien, Hartleben. 1898.
- *BULLETIN de l'institut international de statistique. Tome. X. I—II. Roma, 1897.
- ERNEST CHARLES: Théories sociales et politiques 1870—1898. Paris, 1898.
- SEIGNOURET, E.: Essais d'économie sociale et agricole. Paris, Guillaumin, 1897.
- *MAANDCIYFERS en andere periodieke opgaven betreffende Nederland en Nederlandsch Oost-Indie. No. 9. S'Gravenhage, 1897.
- Folyóiratokban.*
- LANG, Ernst: Karl Marx als volkswirtschaftlicher Theoretiker. (Jahrb. für Nationaloek. u. Stat. Jena. III. Folge, 14. B., 4. Heft.)
- JOURNAL DES ÉCONOMISTES 1897 nov.: Le mouvement agricole par L. de Trouville. — Antonio Rosmini et l'économie politique par L. Michelange Ballin. — Le centralisation par Gustave du Puynode.
- LEROY-BEAULIEU, Pierre: Lettres de Sibérie. (L'économiste français 1897 oct.—nov.)
- STROEVER: Utility and cost as determinants of value. (Annals of the American academy. Philadelphia. Vol. X. Nr. 3. 1897 nov.)

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvannak.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- BATTAGLIA, Roger Frh. v.: Versuch einer systematischen und kritischen Darstellung des allgemeinen modernen Auswanderungsrechtes. Triest, Schimpff, 1897.
- *MORTS violentes et subites dans l'empire de Russie 1888—1898. S. Petersbourg, 1897.
- RECENSEMENT second de la république Argentin 10/V 1895. Résumés définitifs. Population nationale et étrangère, urbaine et morale. Buenosaires, 1897.
- *ANNUAL REPORT, twenty-eight, of the State board of health of Massachusetts 1896. Public document No. 34. Boston, 1897.
- *WESTERN AUSTRALIA. Statistical register for the year 1896. Part I: Population and vital statistics. Part II: Public finance. Perth, 1897.
- Folyóiratokban.*
- MEINZINGEN, Franz: Die Eheschliessungen in Oesterreich im Jahre 1895. (Stat. Monatsschrift 1897, 8—9. Heft.)
- SCHULZ, C. Th.: Frühehe und Heiratskonsens. Eine neue Lösung der Übervölkerungsfrage. Berlin, 1897. (Fragen des öffentlichen Lebens. Herausg. von Richard Wrede. Jahrg. II, Heft 5.)
- STENGEL, Karl v.: Die reichsgesetzliche Regelung des Auswanderungswesens. Beilage zur Allg. Zeitung, Nr. 262. München, 1897 Nov. 19.
- LECLERCQ, Jules: Java et le système colonial des Hollandais. Revue des deux Mondes. 1897 nov. 1.
- ZEITSCHRIFT des kön. bayerischen statistischen Bureau 1897 No. 2: Geburts- und Sterblichkeitsverhältnisse in den grösseren Städten Bayerns. — Morbiditäts-Statistik der Infektionskrankheiten im Regierungsbezirke Schwaben für 1896 von Dr. Fr. Böhm.

III. Östermelés.

- *MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. Új folyam. XVIII. kötet: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. rész. Mezőgazdasági termelés 1895. és 1896. évben. Budapest, 1897.
- *GETREIDEPRODUKTION der Welt im Jahre 1897. Budapest, 1897.
- *PREUSSISCHE Statistik. Berlin, 147. Heft: Die Ergebnisse der Ermittlung des Ernteertrages im preussischen Staate für d. J. 1896. Berlin.
- BLONDEL, Georges: Études sur les populations morales de l'Allemagne et la crise agraire. Berlin, Prager, 1898.
- *ABSTRACT of the Western Australian agricultural and live stock returns for 1896—97. Perth, 1897.
- *AGRICULTURAL RETURNS. Statistical tables for 1897. London, 1897.
- Folyóiratokban.*
- STATISTISCHE Monatsschrift 1897. 8—9. Heft: Anbauflächen der Zuckerrüben nach dem Stande vom 1. Juni 1897.
- ZUR STATISTIK der landwirthschaftlichen Vereine in Bayern. (Zeitschrift des kön. bayerischen statistischen Bureau. 1897, No. 2.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*A DEBRECZENI KERESKEDELMI ÉS IPAR-KAMARA jelentése az 1895. és 1896. évben. Debreczen, 1897.

*ÉVI JELENTÉS (1896) a szegedi kereskedelmi és iparkamarai terület közgazdasági viszonyairól. Szeged, 1897.

EVERT, G.: Handbuch des gewerblichen Arbeiterschutzes. Berlin, Heymann, 1897.

ZUR LAGE der Arbeiter im Schneider- u. Schuhmachergewerbe in Frankfurt a. M. Frankfurt, Knauer, 1897.

SCHMEHLIK, R.: Der Patentschutz im In- u. Auslande. Tabellarische Zusammenstellung der wichtigeren Bestimmungen. Leipzig, Weigel, 1897.

TIEDEMANN, Fritz: Die neuere Entwicklung der Arbeitsverhältnisse und der gewerkschaftlichen Organisation im Buchdruckgewerbe. Tübingen, 1897.

WARTMANN, H.: Industrie und Handel des Kantons St. Gallen 1881—1896. St. Gallen, 1897.

WUTKE, R.: Die erwerbsthätigen Frauen im deutschen Reiche. Dresden, Zahn, 1897.

GONGÉ, J.: Annuaire des mines, de la métallurgie, de la construction mécanique et de l'électricité. Paris, Bernard, 1897.

MIKLACHOWSKY, Ivan: Les syndicats industriels d'après l'ouvrage russe de M. J. Yanchoul. Paris, Larose, 1896.

JAMES, Fr.: The Klondike gold-

fields and how to get there. London, Routledge, 1897.

MYRICK, H. Sugar: A new and profitable industry in the United States for capital, agriculture and labor. Newyork, Orange Judd, 1897.

Folyóiratokban.

MATLEKOVICS, Alexander v. Über die Entwicklung der ungarischen Industrie. (Handelsmuseum. Wien, 1897 Nov. 18. XII. Bd. Nr. 46—47.)

ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgegeben von Dr. H. Braun. XI. Band, 3—4. Heft: Die englischen Gewerkschaften nach ihrem wirtschaftlichen Wert. Von Sidney u. Beatrice Webb in London. — Die österreichische Handwerker-gesetzgebung. Von Dr. R. Schüller in Wien. — Der Entwurf eines Gesetzes über Berufsvereine. Von Prof. Dr. Emil Vandervelde in Brüssel. — Die Grundsätze für die Ausbildung der preussischen Gewerbeinspection. Von Dr. F. Schuler in Mollis. — Neuere Schriften über die Konfektions-industrie. Besprochen von Dr. A. Weber in Berlin.

HAMPKE, Thile: Die neue Organisation des Handwerks und die Regelung des Lehrlingswesens. (Jahrbücher für Nationaloek. u. Stat. Jena, III. Folge, 14. B. 4. Heft.)

V. Kereskedelem és forgalom.

AUSWÄRTIGER HANDEL des deutschen Zollgebietes nach Herkunfts- und Bestimmungsländern in den J. 1880 bis 1896. Herausgegeben im Reichsamt des Innern. 23 Hefte. Berlin, Puttkamer, 1898.

*BERICHT über die Ergebnisse der

kön. bayerischen Staatseisenbahnen im Betriebsjahr 1896. München, 1897.

*DIE BINNENSCHIFFFAHRT im Jahre 1896. (Statistik des deutschen Reichs Neue F. Bd 94.) Berlin, 1897.

JAHRESBERICHT, hydrologischer, von

- Dr. Elbe für 1896. 4 Theile. Magdeburg, Baensch, 1897.
- SCHWEIZ. HANDELSSTATISTIK. Bericht zur vergleichenden Publication über die Jahre 1885—1895. Bern, 1897.
- *STATISTIQUE DE LA BELGIQUE. Tableau général du commerce avec les pays étrangers pendant l'année 1896. Bruxelles, 1897.
- COMMERCIAL yearbook of the United States und foreign countries 1897. Edited by Walter A. Dodsworth. Newyork, 1897.
- *GOVERNMENT OF INDIA. 31-st issue. Annual statement of the trade and navigation of British India with foreign countries in the year 1897. Vol. I. Foreign trade Calcutta 1897.
- MACKAY, J. C.: Light railways for the United Kingdom, India and the colonies, a practical handbook. London, Crosby, 1897.
- POOR, H. V.: Manual of railroads of the United States. Newyork, 1897.
- TRADE of the British Empire and foreign competition. Despatch from Mr. Chamberlain. London, Eyre et Spottiswoode, 1897.
- *SAMMANDRAG af de enskilde sedelutgifvande bankernas och aktiebankernas till kongl. finansdepartement ingifna uppgifter för den 31 Juli 1896 till 30 Juni 1897. Stockholm, 1897.
- Folyóiratokban.*
- BERDROW, Wilhelm: Über Kartelle und Kartellgesetzgebung. (Beilage zur Allg. Ztg. 1897, Nr. 254.)
- HEINE, Wolfgang: Die Sozialpolitik des Handelsstandes und der deutschen Handelsgesetzgebung. Archiv für soz. Gesetzgebung u. Statistik. XI. B. 3—4. Heft.
- MEYER, B. H.: Administration of prussian railroads. (Annals of the american academy. Vol. X. No. 3. November 1897.)
- DAS HANDELS-MUSEUM. Wien, 1897. Bd. XII Nr. 45—46. Die neuen Handelskammern in Deutschland. — Die Rückwirkung der Dingley-Bill auf die oesterreichische Industrie. — Die Fabriksindustrie in Serbien.
- JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. Herausg. von Gustav Schmoller. XXI. Jahrg. 4. Heft: Der österreichische Kartellgesetzentwurf. Von Karl Grünberg. — Die Kündigung des englischen Handelsvertrages und ihre Gefahr für Deutschlands Zukunft. Von Karl Rathgen. — Der berliner Cigarrenhandel. Von Martin Bürgel.
- STEGEMANN: Die Handelshochschulbewegung in Deutschland. (Handelsmuseum. Wien, 1897 Nov. 4. Bd. XII Nr. 44.)
- LEROY-BEAULIEU, Paul: De l'organisation et des vices du service en France des postes et télégraphes. (L'Économiste français 1897. nov. No. 45—47.)

VI. Pénz, hitel és biztositásügy.

- ASSEKURANZ-JAHRBUCH. Herausgegeben von A. Ehrenzweig. XVIII. Jahrg. Wien, Manz, 1897.
- FICK, Fritz, Dr.: Die Frage der Checkgesetzgebung auf dem europäischen Kontinent. Zürich, Füssli, 1897.
- HANDWÖRTERBUCH des gesamten Versicherungswesens einschliesslich der socialpolitischen Arbeiterversicherung. Unter Mitwirkung hervorr. Fachleute und Juristen des In- u. Auslandes, herausg. von Eug. Baumgart-

- ner. 50 Lieferungen. Strassburg, 1898.
- HEIMANN, Georg, Dr.: Die Ergebnisse der berufsgenossenschaftlichen Unfallversicherung. Berlin, 1897.
- HERRMANN, E.: Theorie der Versicherung vom wirtschaftlichen Standpunkte. 3. Aufl. Wien, Konegen, 1897.
- PENSCH, Rud., Dr.: Unsere Wertpapiere und die neue Rentensteuer. Wien, Hölder, 1898.
- SOLVAY, Ernst: Gesellschaftlicher Comptabilismus. Check- und Clearingverkehr beim oest. Postspar-kassenamte und Gesetzesvorschlag für Belgien von Pr. Hector Denis. Brüssel, 1897.
- FONACHE D'HALLOY, H.: Sort des assurances sur la vie en cas de faillite ou de déconfiture de l'assuré. Paris, Rousseau, 1897.
- BOTHWELL, Wm. Thos.: Bimetallism explained. London, Chapman and Hall, 1897.
- BRODHURST, B. E. Spencer: The law and practice of the stock exchange. London, Clowes, 1897.
- SHEFFIELD, George: Simplex system of solicitors bookkeeping and economic method of keeping costs. London, Wilson, 1897.
- *UPPGIFTER on hypoteksbanken och hypotekföreningarne för år 1896. Stockholm, 1897.
- Folyóiratokban.*
- FEIBELMANN, E. Die schweizerischen Notenbanken und der gegenwärtige Stand der Zentralisationsfrage. (Schäffles Zeitschrift f. d. gesamt. Staatsw. LIII. Jahrg. 4. Heft.)
- PLENER, E. v.: Grundsteuerverhältnisse in Frankreich. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Wien, 1897. VI. Band 4. Heft.
- SCHMID, Ferdinand, Dr.: Beiträge zur Statistik der registrierten Genossenschaften in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1894. (Stat. Monatsschrift 1897 8—9. Heft.)
- LACOMBE, Louis: Le marché financier de Paris et les projets de réorganisation. (Revue politique et parlementaire 1897 nov.)
- LÉVY, Raphaël Georges: Lesmarchés financiers de l'Allemagne. (Revue des deux Mondes 1897 nov. 15.)

VII. Pénzügy.

- *Az 1896. ÉVI FOGYASZTÁSI EREDMÉNYEKNEK statisztikai egybeállítása a magyar korona országaira vonatkozólag. Budapest, 1897.
- *ELŐTERJESZTÉSE, a közös miniszteriumnak, a magyar országgyűlés t. bizottságához, melylyel az osztrák-magyar monarchia közös kiadásainak és bevételeinek 1898. évi előirányzása bemutatattatik. I—XIII. füzet. Bécs, 1897.
- BERICHT des Bundesrates an die Bundesversammlung betreffend die Geschäftsführung und die Rechnung der Alcoholverwaltung pro 1896. Bern, 1897.
- DOLLFUS, Roger, Dr.: Ueber die Idee der einzigen Steuer. Basel, Schwabe, 1897.
- *CENTRALRECHNUNGSABSCHLUSS über den Staatshaushalt der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1895. Wien, 1896.
- *ERLÄUTERUNGEN zum Centralrechnungsabschlusse über den Staatshaushalt der im Reichsrathe ver-

- tretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1895. Wien, 1897.
- HAMMERSCHLAG, Paul: Das Gesetz über die Effectenumsatzsteuer. Wien, Manz, 1897.
- HEYN, Otto, Dr.: Kritik des Bimetallismus. Berlin, Puttkamer, 1897.
- ANNUAIRE général des finances publié d'après les documents officiels. VIII-me année 1897—1898. Paris, 1897.
- LORINI, E.: La riforma monetaria della Russia. Torino, Loescher, 1897.
- *ÖFVERSIGT of Sveriges riksbanks ställning sammanfattad after 1899 ars bokslut. Stockholm, 1897.
- Folyóiratokban.*
- GETZ, Paul: Das Brauntweinmonopol als Bestreuerungsform. Jena, 1896. (Sammlung nationaloek. u. stat. Abhandlungen des staatswiss. Seminars zu Halle XV. Bd.)
- RAFFALOVICH, A.: Le cours forcé et la reprise des paiements au Chili. (Journal des économistes 1897 nov.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkás-ügy és szegényügy).

- ADAM EGO: Die sociale Frage und ihre Lösung. Alltagsbetrachtungen. Bremen, Heinsius, 1898.
- BRINKMANN: Die Armenpflege in ihren Beziehungen zu den Leistungen der Socialgesetzgebung. Leipzig, Duncker, 1898.
- BUSCHMANN, N.: Die Arbeitslosigkeit und die Berufsorganisation. Berlin, Puttkamer, 1893.
- DRUCKSACHEN der Kommission für Arbeiterstatistik. Verhandlungen Nr. 8—13. Berlin, Heymann, 1897.
- ECKARD, J.: Encyklike Leo XIII. über die Arbeiterfrage. Für den Gebrauch der Arbeiter herausgegeben. Stuttgart, 1897.
- GRUNWALD, M.: Englische Social-reformer. Eine Sammlung »Fabian Essays« übersetzt von D. Landi. Leipzig, Wiegand, 1897.
- HERZ, Hugo, Dr.: Der gegenwärtige Stand und die Wirksamkeit der Arbeiterschutzgesetzgebung in Oesterreich. Wien, Deuticke, 1897.
- HIRSCH, Paul: Verbrechen und Prostitution als sociale Krankheitserscheinungen. Berlin, Vorwärts, 1897.
- ICHENHAEUSER, Eliza: Erwerbsmöglichkeiten für Frauen. Berlin, Ebhardt 1897.
- LORENZ, Max: Der nationale Kampf gegen die Socialdemokratie. Leipzig 1897.
- MARTIN, Rudolf: Die Ausschliessung der verheirateten Frauen aus der Fabrik. Eine Studie an der Textilindustrie. Tübingen 1897.
- MITTEILUNGEN des schweizer. Arbeitersecretariates. Zürich 1897. I. Heft: Übersicht der gesetzlichen Arbeiterschutzbestimmungen in verschiedenen Ländern.
- SCHÜSSLER, H. Die Lösung der sozialen Frage. Dresden, Pierson, 1898.
- VERHANDLUNGEN und Beschlüsse des internationalen Kongresses für Arbeiterschutz in Zürich. Bericht von Gust. Maier. Bern, Steiger, 1897.
- WOLF, Em. Der Fabrikarbeiter und seine rechtliche Stellung. Frankfurt a. M., Bechhold, 1897.
- L'ASSURANCE obligatoire contre les accidents en Autriche. Revue du travail. Publiée par l'office du travail de Belgique. Deuxième année Nr. 10. Octobre 1897.
- MISMER, Charles: Principes sociologiques. Deuxième édition. Paris, Alcan, 1898.

CHANCE, W. Children under the poor-law, London, Sonnenschein 1897.

Folyóiratokban.

ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausg. von H. Braun, XI. Band. 3/4. Heft. Die Gesetzgebung zur Verhütung von Grausamkeiten gegen Kinder. Von Dr. A. Lenz in Wien. Das waadtländische Gesetz betr. das Lehrlingswesen, von Otto Lang in Zürich. Straftaten im Hamburger Hafenstrike. Von Prof. Dr. F. Tönnier in Hamburg. Frank Louis, Dr. Keuffer, Mainie Louis: L'assurance maternelle. Besprochen von Lily Braun in Berlin.

ASCHER, Dr. Die ländlichen Arbeiterwohnungen in Preussen. Berlin: Haymann, 1897. (Schriften des Centralstelle für Arbeiterwohl-fahrtseinrichtungen Nr. 13.)
INHÜLSEN, C. H. P. Die Reform der Arbeiterunfallentschädigung in England. (Jahrbuch für National-oekonomie u. Stat. Jena. III. Folge, 14. B., 4. Heft.)

LETH, K. Dr.: Zur Frage der facultativen Altersversicherung. (Zeit-

schrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Wien, 1897. VI. Band, 4. Heft.)

SOCIALE Praxis, VII. Jahrg. Nr. 5—7. Muensterberg E. Dr.: Kommunale Sozialpolitik. Silbermann I.: Der Achtuhrladenschluss. Schotthöfer J.: Das französische Unfallversicherungsgesetz.

ZEITSCHRIFT für schweizerische Statistik, 1897. Lief. 1—3. Reichenberg: Wesen und Ziele der modernen Arbeiterschutzgesetzgebung. A. Wegmann: Schweizerische Unfallversicherung auf Gegenseitigkeit.

BENTZON, Th.: La communisme en Amérique. Le communisme dans la réalité. Une visite chez le shakers. (Revue des deux Mondes 1897 nov. 15.)

GUYOT, Yves: La legislation internationale de travail. (Journal de la société de statistique de Paris No. 11. Novembre 1897.)

REVUE POLITIQUE ET PARLEMENTAIRE. 1897. nov. E. Cheysson: La crise du revenu et l'ère du travail. — Eugène Rochetin: La prévoyance aux États-Unis: Les assurances fraternelles.

IX. Gazdaságtörténet.

DARMSTÄDTER, Paul: Die Befreiung der Leibeigenen in Savoyen, der Schweiz und Lothringen. Strassburg, 1897. (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg. Heft XVII.)
MÜLLER, Max, Dr.: Die Getreidepolitik, der Getreideverkehr und die Getreidepreise in Schlesien während des 18. Jahrhunderts, Weimar, Felber, 1898.

TROELISCH, Walt. Dr.: Die Calwer Zeughandlungskompagnie und ihre Arbeiter. Studien zur Ge-

werbe- und Sozialgeschichte Alt-württembergs. Jena, Fischer, 1897.

FOURNIER DE FLAIX, E. L'impôt dans les diverses civilisations. Première Série en 2 vols. Paris, Larose, 1897.

TURNER, B. B. Chronicles of the bank of England. London, Sonnenschein, 1897.

Folyóiratokban.

DOREN: Entwicklung und Organisation der Florentiner Zünfte im

13. und 14. Jahrhundert. Leipzig, Duncker, 1897. (Staats- und socialwiss. Forschungen. Herausgeg. von G. Schmoller. Bd. XV, Heft 3.)

GRUPP, G., Dr. Kapitalistische Anfänge in der Landwirthschaft und im Gewerbe. (Schäffle's Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. LIII. Jahrg., 4. H. Tübingen.)

JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirthschaft im Deutschen Reich. Herausg. von Gustav Schmoller. XXI. Jahrg. 4. Heft: Die Entwicklung der deutschen Arbeiterschutzgesetzgebung seit 1890. Von Alfred Weber. — Die sociale Entwick-

lung der führenden Völker Europa's in der neueren und neuesten Zeit. Ein Versuch von Kurt Breysig.

PFAFF, Dr. Ivo, Prof.: Über den rechtlichen Schutz der wirthschaftlich schwächeren in der römischen Kaisergesetzgebung. Weimar, 1897. (Socialgeschichtliche Forschungen. Herausg. von Bauer und Hartmann. 3. Heft.)

WILLCOX, W. F. and CRUM, F. S.: A trial bibliography of the writings of Johann Peter Süssmilch 1707—1767. Quarterly publications of the american statistical association. Boston, 1897. Sept. Vol. V. No. 39.)

X. Statisztika.

*STATISTISCHES JAHRBUCH der Schweiz. VI. Jahrgang 1896. Bern, 1897.

*ÖSTERREICHISCHES statistisch. Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrg. XV. 1896. Wien, 1897.

*ALBUM de statistique graphique de 1895—1896. Ministère des travaux publics. Paris, 1897.

DE LA GRASSERIE, R. De la classification et du rôle de la statistique parmi les sciences sociales. Nancy. Berger-Levrault, 1897.

*STATISTIQUE du royaume de Serbie. Tome IX. Belgrade, 1897.

RESULTS of a census of the colony of New-Zealand, taken for the night of the 12. April 1896. Wellington, 1897.

*STATISTICAL abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1882 to 1895. XLIVth number. London, 1897.

*STATISTICS of the seven colonies of Australasia 1861 to 1896. Compiled by T. A. Coghlan. Sydney, 1897.

*THE STATISTICAL YEARBOOK of Canada for 1896, 12-th year. Ottawa 1897.

*ESTATISTICA DE PORTUGAL. Commercio do continente do reino e ilhas adjacentes com paizos estrangeiros e com as provincias portuguezas do ultramar no anno de 1895. Ministerio du fazenda. Administracao geral das alfandegas e contribuições indirectes 4-a reparticao. Lisboa, 1897.

Folyóiratokban.

BEMIS, W. Edward, Prof. in Chicago: Die amerikanische Arbeiterstatistik. (Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. XI. Band, 3—4. Heft.)

ZEITSCHRIFT FÜR SCHWEIZERISCHE STATISTIK 1897. Mühlemann, C., Kulturstatistische Probleme. N. Reichesberg: Was ist Statistik?

PARATO, Vilfredo: Quelques exemples d'application des méthodes d'interpolation à la statistique. (Journal de la société de statistique de Paris. No. 11. Novembre 1897.)

XI. Vegyes művek és czikkek.

- KELETI Ferencz: Törvényjavaslat-tervezet az állami tisztviselők, altisztek és szolgák jogviszonyainak szabályozásáról. Bp., Toldi, 1897.
- *KOVÁCS S. Aladár és Boguánfy Ödön: Vízépítészet az 1896. évi ezredévi országos kiállításon. Budapest, 1897.
- HAGER, Paul: Familienfideikommisse. Jena, 1897.
- *MITTHEILUNGEN des bernischen statistischen Bureaus, Jahrg. 1897. 2. Lief. Ergebnisse der Volksabstimmungen im Kanton Bern seit Einführung des Referendums.
- PETERSILIE, A. Das öffentliche Unterrichtswesen im deutschen Reiche und in den übrigen europäischen Kulturländern. I—II. Leipzig, 1897. (Frankenstein: Hand- und Lehrbuch der Staatswiss. IV. Abtheilung, III. Band.)
- RATZEL, Friedrich, Dr.: Politische Geographie. München, Oldenburg, 1897.
- THOMAS, W. A. Über das Wesen der Idealkonkurrenz von Delikten und seine theoretischen und praktischen Konsequenzen bei der Bestrafung. Freiburg i/B. Fock. 1897.
- WELZHOFFER, H. Der europäische Völkerverein. Seine Entwicklung u. Zukunft. Berlin, Seehagen, 1897.
- ZENKER, E. V.: Die Wiener Revolution 1848 in ihren sozialen Voraussetzungen und Beziehungen. Wien, Hartleben, 1897.
- *ANNIVERSAIRE, le 25-e, de la société de statistique de Paris 1860—1885. Paris-Nancy, 1896.
- LABRIOLE Antonio: Essais sur la conception matérialiste de l'histoire, avec une préface de G. Sorel. Paris, Girard, 1897.
- *STATISTIQUE pénitentiaire pour l'année 1894. Melun 1897.
- MEREWETHER, F. H. S. Through the famine districts of India. London, Jones, 1897.
- *CONTO CONSUNTIVO della amministrazione civica in Fiume per l'anno 1896. Fiume, 1897.

Folyóiratokban.

- BUDAPEST FŐVÁROS statisztikai havi füzetek 1897. szept.: Az 1896-iki építkezések statisztikája. Városi fürdők forgalma 1896-ban.
- ASCHROTT, P. F.: Volksbibliothek und Volkslesehalle. Besprochen von Ernst Schultze. (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. XI. B. 3—4. Heft.)
- BRANDT, M. von: Ostasien seit dem chinesisch-japanischen Krieg. (Deutsche Rundschau. Berlin, 1897. Nov. XXIV. Jahrg. Heft 2.)
- BRATASSEVIĆ: Studentenstiftungen im Jahre 1896. (Stat. Monatschrift 1897. 8—9. Heft.)
- KEMPIN, Emilie: Grenzlinien der Frauenbewegung. (Jahrbuch für Gesetzgebung etc. von Gustav Schmoller. XXI. Jahrg. 4. Heft. Leipzig, 1897.)
- LAMY, Etienne: Les luttes entre l'église et l'état au XIX. siècle. (Revue des deux mondes 1897, nov. 15.)
- MARTHALER, Harold: Die Ferienkolonien in der Schweiz. (Zeitschrift für schweizerische Statistik, 1897. 1. Lief.)

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1897. december hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának
1897. évi december hó 11-én tartott üléséből.

Jelen vannak: *Láng Lajos* elnök, *Halász Sándor* igazgató, *Mandelló Gyula* főtitkár, *lovag Falk Zsigmond*, *Acsádi Ignác*, *Bamberger Béla*, *Ghyczy Béla*, *Kőrösi József* és *Vizaknai Antal*.

Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére *Kőrösi József* és *lovag Falk Zsigmond* urakat kéri föl.

1. Igazgató jelenti, hogy tagokul ajánlatnak *Szikora Zoltán* nyomdatulajdonos és *dr. Kenéz Béla* miniszteri segédfogalmazó.

Nevezettek egyhangulag felvételnek s erről értesíttetni fognak; megjegyeztetvén, hogy az utóbbi tagsági köteleessége, kívánságához képest, 1898. évi január hó 1-én kezdődik.

2. Igazgató jelenti, hogy *Lode Rezső* és *Rust József* 3 évi tagsági kötelezettségük betöltése után a társaság tagjainak sorából kilépnek.

Tudomásul szolgál.

3. Jelenti továbbá, hogy a könyvtárt újabban gyarapították *Darányi Ignác* földmivelésügyi miniszter úr, ki a világ 1897. évi gabona termeléséről szóló kiadványt, továbbá *Lipthay Sándor*, ki a vasutépítéstan című munkájának III-ik kötetét adományozta a Társaságnak.

Köszönettel fogadtatik.

4. Igazgató közli, hogy a mult ülés határozatához képest a Társaság kiadásában megjelent Gazdaságpolitikai tanulmányokból 82 példányt az összes kereskedelmi és ipariskolák közt szétküldött. Bemutatja ennek kapcsán ezen iskolák köszönő leveleit. A hátralevő példányokra nézve oly módon intézkedett, hogy azokat az eddigi bizományosnál, *Singer* és *Wolfner*nél, további elárusítás végett meghagyta.

Helyeslőleg tudomásul szolgál.

5. *Kőrösi József* indítványozza, hogy a jogakadémiáknak is küldessenek ajándék-példányok.

Elfogadtatik.

6. Közli igazgató, hogy a Társaság helyiségeiben e hó 15-én *Farkas Jenő* dr. a Familistère intézményről és január havában *Szmollényi Nándor* Magyarország közjótékonyágáról fogtak előadást tartani.

Tudomásul vétetik.

7. Igazgató jelenti, hogy az elnökség eljárta a múlt választmányi ülésből nyert megbízatásában, hogy a Közgazdasági Szemle szerkesztőjével, Jekelfalussy József miniszteri tanácsos úrral tárgyalásokba bocsátkozzék az iránt, hogy a Szemle további küldése a tagok részére biztosították és egyszersmind a Társaság kebelében tartott és a Szemlében közzétett fölolvadások után járó honorárium kérdése is rendeztessék. A Szemle szerkesztőjének a propositiója a következő: A Társaság a Szemle 600 példánya után járulék fejében évente 1.400 frtot biztosít, 600-on túl azonban minden példány után évente 2 frt jár. Viszont a Szemle szerkesztője kötelezi magát, hogy az elnökség által a Szemle rendelkezésére bocsátott minden egyes fölolvadás után honorárium gyanánt ivenkint 30 frtot, a kisebb közleményekért oldalankint 1 frtot fizet. A Társaság hivatalos értesítőjét ellenben ingyen közli. Felveti igazgató a kérdést, hogy a választmány ezen ajánlatát elfogadja-e, mely esetben a Szemle szerkesztőjével a szerződés ily értelemben lenne megkötendő; megoldásra vár még az a kérdés is, hogy mily időre köttessék meg a szerződés. Megjegyzi, hogy az eddigi megállapodás oly értelmű volt, hogy a Társaság minden példány után 2 frtot fizetett, s miután eddig körülbelül 500 példány bocsátatott a Társaság rendelkezésére, a Társaságra nézve mintegy 1000 frt jelentkezett anyagi megterhelhetetés gyanánt. A felajánlott új egyezség tehát elfogadás esetében 400 frt többletet róna a Társaságra, olykép, hogy a Társaság tagjainak száma 600-ra emelkedhetik a nélkül, hogy emelkednék egyúttal a Szemléért járó kiadás is.

Mandelló Gyula főtitkár azt a kérdést is megfontolandónak találja, vajjon az új szerződésben nem kellene-e tekintettel lenni arra is, hogy összeségükben mekkora terjedelműek lehetnek azok az cikkek, melyeket a Társaság közlés végett a Szemle rendelkezésére bocsát.

Kőrösi József szerint, mielőtt e tárgyban határoznánk, számot kellene vetni azzal, vajjon a társaság anyagi helyzete ezen többletet megbirja-e, s nem e fenyeget általában deficit a társaság pénzügyi kezelésében annál is inkább, mert a társaság más célokra, így helyiségre, stb. jelentékeny összegeket áldoz. Kéri az igazgatót, hogy ez iránt a jövő ülésen tüzetes tájékoztatást nyújtson.

Megfontolandónak tartaná végül, nem lehetne-e a helyiségek után járó bért azzal csökkenteni, hogy azok használata hasonczélú társaságok részére is tétetnék lehetővé.

Ghyczy Béla a helyiségre való kiadást egyáltalában nem tartja fölöslegesnek, mert eltekintve attól, hogy itt jól berendezett könyvtár és olvasóterem áll rendelkezésre, a fölolvadásokra sokkal jobb, ha külön e célra átalakított szép teremmel bír a társaság, mely fölött bármikor rendelkezhetik.

Elnök a szóban forgó tárgyra nézve úgy véli, hogy miután a társaságnak más lap nem áll rendelkezésére, új lap alapítása pedig nagyobb költséget okoz, de a közgazdasági téren működő erőket is nem hogy szétforgácsolni, de tömöríteni a cél, a propositio elfogadását ajánlja.

Hosszabb eszmecsere után a választmány megbizza az elnökséget, hogy

a Szemle szerkesztőjével az egyezményt az ajánlat értelmében kösse meg, kibővítvén azt azzal, hogy a közzéteendő

czikkek összterjedelme maximalis 25 ivben fixiroztassék. Tekintettel továbbá arra, hogy a társaság anyagi kötelességét a többlet fokozza, s azon körülmény is fennáll, hogy egyéb kiadási tételek most egyelőre nem szállíthatók le, a szerződést 1 évre tartja megkötendőnek s pedig oly módon, hogy a mennyiben az félévvel korábban bármely részről föl nem mondatnék, az további egy évre érvényben maradjon. Utasítja ezek folytán az elnökséget, hogy ilyen értelemben járjon el, az eredményről pedig annak idején tegyen jelentést.

Elnök az ülést bezárja.

TÁRGYMUTATÓ.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
A zárszámadás joga. — <i>Dr. Pap Dávidtól</i>	3, 100
Adalék mezőgazdasági hitelpolitikánkhoz. — <i>Dr. Fellner Frigyesztől</i>	37, 193
A záloglevelek biztosításáról. — <i>Dr. Éber Antaltól</i>	50
Tisza István röpirata a magyar agrárpolitikáról. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	91
Ausztria vámpolitikája. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	212
Külkereskedelmi politika. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	265
Az orosz bank története. — <i>Horn Antaltól</i>	289
Magyar agrárpolitika és a magyar gazdaszövetség nézetei a buza- árak hanyatlásáról. — <i>Báró Roszner Ervintől</i>	348, 419, 495
A Sweating-rendszer. — <i>György Aladártól</i>	361
A szeszadó fejlődése Magyarországon 1350—1863. — <i>Potsa Ferencztől</i>	373, 517
A gyarmatügyről. <i>Dr. Lers Vilmostól</i>	441
Fiume árú- és hajóforgalma az 1896. évben. — <i>Dr. Herczeg Ferencztől</i>	587
Felekezeten kívüliek. — <i>Dr. Bulay Lászlótól</i>	663
A közgazdaságtan módszerkérdéséhez. — <i>Fazekas Oszkártól</i>	682
A nemzetközi szövetkezeti kongresszus. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	705
Közgazdasági Ismeretek Tára	753
Áralakulás. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	758
Állami felügyelet a magánbiztosítási vállalatoknál. <i>Dr. Beck Hugótól</i>	775
Gazdálkodási rendszerek. — <i>Hensch Árpádtól</i>	784
A honoratior osztály helyzete. — <i>Sugár Ignácztól</i>	829
Fiume és a magyar tengerpart. — <i>Fest Aladártól</i>	869
Az 1895. évi tőzsdekrízis, annak okai és következményei. — <i>Vajda Zoltántól</i>	905
A társadalmi tevékenység határai. — <i>György Aladártól</i>	942

II. IRODALMI SZEMLE.

Josef Stamhammer: Bibliographie der Socialpolitik. — <i>Mandello Gyulától</i>	63
Dr. Félégyházy Ágost és Lendvay Sándor: Tőzsdei értékpapírok. A budapesti tőzsdén jegyzett értékpapírok ismertetése és mag- yarázata. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	167
Budapest székes főváros statisztikai évkönyve. — <i>Bokor Gusztávtól</i>	236
Wilhelm Kähler: Gesindewesen und Gesinderecht in Deutschland. — <i>r.-től</i>	242
Dr. Rost Bernhard: Der achtstündige Normal-Arbeitstag. — <i>Rae John: Der Achtstunden-Arbeitstag. — r.-től</i>	313

Paul Schmidt: Die Gesetze zum Schutze des gewerblichen Eigentums. — <i>gy.-től</i>	394
Szterényi József: Az iparoktatás Magyarországon. — <i>r.-től</i>	397
Paul Göhre: Die evangelisch-soziale Bewegung. — <i>r.-től</i>	462
Hans von Meyerinck: Praktische Massregeln zur Bekämpfung der Arbeitslosigkeit. — <i>A.-től</i>	466
B. Gibbins: Industrie in England. — <i>gy.-től</i>	472
A. G. Rannig: Die Bedeutung der Industrie für Oesterreich. — <i>r.-től</i>	567
Mc. Carty: The Statistician and Economist. — <i>gy.-től</i>	571
Matlekovich Sándor: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. — <i>y.-től</i>	607
Jellinek Lajos és Gonda József: A magyar vasutak díjszabásügyének fejlődése 1846-tól 1896-ig. — <i>Bokor Gusztávtól</i>	610
C. Hugo: Städteverwaltung und Municipal-Socialismus in England. — <i>r.-től</i>	619
Láng Lajos: Javaslat a quóta megállapítására. — <i>a.-től</i>	728
Enrico Teni: Das Verbrechen als sociale Erscheinung. — <i>r.-től</i> .	732
Spahr B. Charles: An essay on the present distribution of wealth in the United States. — <i>gy.-től</i>	736
Balás Árpád: Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei. — <i>gy.-től</i>	802
Koenig F. Ph. dr.: Die Lage der englischen Landwirthschaft unter dem Drucke der internationalen Konkurrenz der Gegenwart. — <i>r.-től</i>	804
Dr. Franz Oppenheimer: Die Siedlungsgenossenschaft. — <i>gy.-től</i> .	808
Farkas Géza: A fényűzés. — <i>r.-től</i>	879
Thomas H. Huxley: Sociale Essays. — <i>gy.-től</i>	880
Carroll D. Wright: The industrial evolution of the United States. — <i>r.-től</i>	884
Birálati jelentés a »Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesülete« által a »Walkó Lajos alap«-ból hirdetett pályázat eredményéről	
Dr. F. Freiherr von Reitzenstein: Der Arbeitsnachweis, seine Entwicklung und Gestaltung im In- und Auslande. — <i>gy.-től</i> . .	963
Gustav J. Steffen: Streifzüge durch Grossbritannien. Schilderungen und Beobachtungen aus Stadt und Land. — <i>r.-től</i>	972
Külföldi Folyóiratok Szemléje: Le mécanisme naturel de la production et de la distribution des richesses. — Les census des États-Unis d'Amérique. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	65

III. STATISZTIKAI ÉRTESEITŐ.

A foglalkozást nem találók statisztikája. — <i>r.-től</i>	71
Az alkoholizmus Ausztriában. — <i>r.-től</i>	169
Magyarország külkereskedelmi forgalma az 1896. évben. — <i>Dr. Herczeg Ferencztől</i>	247
A női munka versenye. — <i>r.-től</i>	325
Munkáslakások számbavétele Svájcban. — <i>r.-től</i>	402
A bér munkások sorsa. — <i>r.-től</i>	477
Közügyi jelentés az amerikai Egyesült Államokban. — <i>r.-től</i>	576
Házassági perek az új házasságjog első esztendejében. — <i>Dr. Buday Lászlótól</i>	626
Oroszország első népszámlálása. — <i>Bokor Gusztávtól</i>	632
A Raiffeisen-féle kölcsönpénztárak Ausztriában. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	639
A közjótékonyág statisztikája. — <i>r.-től</i>	740
A grafikus rajzok a statisztikában. — <i>gy.-től</i>	743

	Lap
Az Institut International de Statistique szentpétervári ülése és a munkás statisztika. — <i>Dr. Kreutzer Béliától</i>	812
A süketnémák oktatása. — <i>r.-től</i>	818
Magyar állampolgárok Bosznia-Hercegovinában. — <i>Dr. Kreutzer Béliától</i>	883
A magyarság szerepe a múlt év házasságaiban. — <i>Dr. Buday Lászlótól</i>	975
Kivándorlások Magyarországból, különösen Amerikába. — <i>r.-től</i> .	981
Strikeok Ausztriában az 1895. évben. — <i>Dr. Kenéz (Kreutzer) Béliától</i>	933

IV. KÖNYVSZEMLE.

1897. januártól—decemberig 78, 172, 255, 330, 407, 432, 579, 645, 746 ,
822, 894, 992.

V. A »MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG« ÉRTESITŐJE.

1897. januártól—decemberig 84, 179, 261, 337, 413, 439, 652, 901, 1001.